Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII

1

ianuarie-februarie

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție: Adresse du comité de rédaction:
București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

1—XXVIII—1977
ianuarie—februarie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

REVISTA REVISTELOR

NECROLOG

GH. BOLOCAN

EXISTĂ UN PLURAL TOPONIMIC?

În articol se studiază numele de localităţi în *-le* formate de la toponime sau de la apelative.

Apelativele sînt folosite pe scară largă în cele mai diverse compartimente ale toponimiei. Cea mai mare parte dintre ele se întîlnesc şi la singular şi plural. La numele de localităţi există o restricţie în privinţa folosirii apelativelor la singular sau la plural dictată de logica concordanţei dintre diferitele forme ale cuvîntului şi natura obiectului care stă la baza denumirii.

Prezentăm mai jos cîteva categorii de toponime formate de la apelative grupate în funcţie de forma de singular sau plural la care se găsesc.

a) la singular: ***Gîrla***, ***Gura***, ***Linia***, ***Ohaba***, ***Palanca***, ***Poarta***, ***Posada***, ***Aluniş***, ***Deal***, ***Prislop***, ***Podiş***, ***Brădet***. De obicei satele nu se pot numi ***Guri***, ***Linii***, ***Ohabe***, ***Pălănci***, ***Posade*** etc. Obiectele denumite cu aceste cuvinte pe baza cărora a apărut denumirea satului sînt şi acum, dar în perioada mai veche cu atît mai mult erau unice pe teritoriul unui sat. La singular sînt şi denumirile care, aparent, se bazează pe nume de animale: ***Ciocîrlia***, ***Cloşca***, ***Cocoş (Cocoşu)***, ***Căţelu***, ***Bou*** etc. De fapt, aceste denumiri sînt formate de la nume de persoană.

b) la singular şi la plural:

Izvor	*Izvoru*	*Izvoare*	*Izvoarele*
Plop	*Plopu*	*Plopi*	*Plopii*
—	*Fîntîna*	*Fîntîni*	*Fîntînile*
—	*Fundătura*	*Fundături*	*Fundăturile*
—	*Poiana*	*Poieni*	*Poienile*
—	*Livada*	*Livezi*	*Livezile*
Pisc	*Piscu*	*Piscuri*	—
Cîmp	*Cîmpu*	*Cîmpuri*	—
Laz	*Lazu*	*Lazuri*	—
Sipot	*Sipotu*	*Şipote*	*Şipotele*
Dos	*Dosu*	—	*Dosurile*
Seci	*Seciu*	—	*Seciurile*
Runc	*Runcu*	*Runcuri*	*Runcurile*
—	*Priporu*	*Pripoare*	—
—	*Fundu*	*Funduri*	—
—	*Peştera*	*Peşteri*	—
—	*Măgura*	*Măguri*	—
—	*Bahna*	—	*Bahnele*
—	*Valea*	—	*Văile*

Cu puţine excepţii, denumirile din această grupă au la bază nume de obiecte mici care, spre deosebire de cele citate sub **a)**, nu sînt unice pe teritoriul aceleiaşi aşezări umane.

c) la plural: *Brusturi*, *Pogoane—Pogoanele*, *Răzoare—Răzoarele*, *Scoabe*, *Cuptoare*, *Buruieni*, *Răsurile*, *Ziduri*, *Butuci*, *Rugi*, *Bataluri*, *Jgheaburi*, *Loturi* etc.

Numele de sate provenind din apelative sînt foarte numeroase. Din exemplele citate, precum și din altele, care se mai pot da, rezultă, după părerea noastră, că pluralul sau singularul apelativelor care stau la baza denumirilor sînt regizate de opoziția o b i e c t u n i c ~ o b i e c t n o n-u n i c, opoziție bazată, în cea mai mare parte, pe mărimea obiectelor. În cercetarea de față ne interesează toponimele care se folosesc numai la plural la forma articulată. Explicația formei de plural la aceste toponime este, credem, diferită, de aceea vom grupa materialul în două categorii:

1. N u m e d e s a t e p r o v e n i n d d e l a a p e l a t i v e: *Baltele*, *Bleoturile*, *Chiliile*, *Ciocile*, *Ciucurile*, *Ciuciurile*, *Cîrligele*, *Coadele*, *Corlatele*, *Corobăile*, *Damurile*, *Fișcăliile* (sat și apă — *fișcălie* „moară"), *Găvanele*, *Glodurile*, *Grohotele*, *Groapele*, *Gropile*, *Hoagele*, *Humele*, *Inurile*, *Jilavele*, *Leșile*, *Luminile* (lumină „poiană" — nume de sat și pădure), *Mosoarele*, *Nămoalele*, *Păcurile*, *Pîclele*, *Revenicele*, *Saelele*, *Sările*, *Șelăriile*, *Șotriile*, *Titilele*, *Topilele*, *Țăcăliile*, *Vădurele*, *Văvălucile*, *Verghiurile*, *Vîlcele*, *Vlădnicele*, *Zimnicele* etc.

Nu se poate determina, în toate cazurile, în stadiul actual al cercetărilor, dacă aceste plurale sînt formate de la un apelativ sau de la un nume propriu. Astfel, *Fișcăliile*, *Revenicele*, *Inurile* etc. pot fi plurale ale numelor *Fișcălie*, *Revenic* etc. sau sînt formate direct de un apelativ la plural.

Despre criteriile care fac posibilă o separare netă între numele la plural provenite din apelative și cele din nume proprii vom vorbi mai jos.

2. N u m e d e l o c a l i t ă ț i p r o v e n i t e d e l a t o p o n i m e. Prezentăm mai întîi denumirile de localități în *-le* care provin dintr-un nume la singular:

Albotele — Argeș. Comuna se chema *Albota* și era compusă din *Albota-Tutanei* și *Albota-Beșteliu* (cf. Frunzescu), probabil astăzi *Albota de Sus*.

Bascovele — Argeș (sat compus din *Bascov* și *Bascov-Cotmeni*; Frunzescu citează în aceeași comună, *Pielești* —Argeș, satele *Bascovul-Cotmenei* și *Bascovul-Tutanei*. Cf. și schitul *Bascov*.

Belciugatele, sat, comună, jud. Ilfov. Atestat ca sat în 1510, sept. 8, sub forma *Belciugatu* și *Belciugatul* (TR, 1573, oct. 23). Pomenit în diverse documente în secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, *Belciugatele* este atestat în 1739, 1740 etc. Documentele nu oferă date asupra modului de apariție a acestei ultime forme. În harta rusească din 1835 apar pentru prima dată, după cunoștința noastră, două sate, *Belciugata de Sus* și *Belciugata de Jos*, iar în 1864 pentru aceleași sate sînt înregistrate *Belciugatu de Sus* și *Belciugatu de Jos*. Denumirea *Belciugatele* cu satele *Belciugatele de Sus* și *Belciugatele de Jos* apare în 1887. La baza formei *Belciugatele* trebuie pusă existența a două sate, *Belciugata* sau *Belciugatul*.

Belciugele, sat compus din *Belciug-Măicănești* și *Belciug-Rîmnic-Măicănești*.

Bivolile — Dorohoi se compune din *Bivolu-Mare*, *Bivolu-Mic*. Frunzescu notează *Bivolu-lui-Lipanu*, *Bivolu-lui-Murguleț* și *Bivolu-Lățescului*, reședința comunei fiind în ultimul sat. MDG înregistrează comuna *Bivolele*, din care face parte *Bivolul Mare* (fost *Lățescului*) și *Bivolul-Mic* (fost *Lipan*).

Blidarele — R. Sărat, așezat pe Valea Blidăriei.

Bradurile, comună în jud. Argeș formată din *Bradu de Jos* și *Bradu de Sus*. Denumirea *Bradurile* apare în 1908 ca rezultat al unirii celor două sate, care pînă atunci făceau parte din comune diferite.

Brezoaiele — pe la începutul secolului nostru comuna *Brezoaia* se compunea din *Brezoaia-Bibescului* și *Brezoaia-Cămărașului* (Clucerului). Indicatorul localităților din România (București, 1974) dă numirea veche a actualei comune, anume *Brezoaiele-Brăiloiu*.

Bucovele, comună în Prahova, apare în 1835 pe harta rusească motivată, după cîte se pare, de existența satelor *Bucovu* și *Gura Bucovului*. Mai tîrziu, din 1887, numele este schimbat în favoarea singularului *Bucovu*.

Budeșile — Argeș se compune din *Budeasa-Mare*, *Budeasa-Mică*.

Bughile — Prahova se compune din *Bughea de Jos* și *de Sus*, așezată pe *Văile Bughea* și *Bughișoara*. Denumirea este atestată la 1581 în formă de plural „pînă la *Bughi*".

Cerșanele — plural de la *Cerșani* (*Cerșani de Sus* și *de Jos*) — Argeș. Denumirea apare în 1887 și funcționează relativ puțin, pentru că în 1926 nu mai este înregistrată.

Cornurile — Prahova (1887, 1896 — plasa Cîmpu-Tîrgușoru) — cuprinde satele *Cornu de Sus* și *Cornu de Jos*. În plasa vecină, Prahova, în apropiere de comuna citată, exista încă o comună *Cornu*, compusă din satele *Cornu de Sus*, *Cornu de Jos* și *Cîmpinița*. Apariția pluralului *Cornurile*, de la numele satelor componente, se explică, poate, prin necesitatea de a se evita confuzia dintre cele două centre comunale. În momentul de față comuna *Cornurile* nu mai există, satele fiind înglobate în comuna *Drăgănești* și, respectiv, *Dumbrava*, sub denumirea *Cornurile de Jos* și *Cornurile de Sus*, fără a se mai reveni, deci, la vechea denumire *Cornu*.

Cosminele — comună în Prahova, compusă din satele *Cosmina de Sus* și *Cosmina de Jos*. Frunzescu înregistrează denumirea la singular, deoarece satele aparțineau la comune diferite. Pentru prima oară denumirea *Cosminele* apare în 1887 și se păstrează pînă astăzi.

Cremenile, comună în Mehedinți, consemnată pentru prima oară în 1861, se compune din *Cremenea de Sus* și *Cremenea de Jos*. În momentul de față există și al treila sat, *Cremenea din Față*, iar denumirea *Cremenile* a dispărut datorită contopirii administrative a celor două sate (v. 1887), care în perioade diferite au aparținut la comune diferite.

Crivățile — apare în Ilfov la Frunzescu, compusă în 1887 din două sate : *Crivățu de Jos* și *Crivățu de Sus*. Astăzi nu mai există.

Dămilenile — comună în Dorohoi. Denumirea reprezintă pluralul de la Dămileni. Comuna este compusă din satele *Dămileni-Cristea* și *Dămileni-Miculescu*.

Deagurile — Argeș — înregistrat la 1861. Se compune din satele *Deagu de Sus* și *Deagu de Jos*. Apare și la împărțirea administrativă din 1926. Astăzi cele două sate aparțin de comuna *Recea* și, evident, *Deagurile* a dispărut. *Deagu* este nume de persoană.

Doagele, comună în Vaslui. În 1896 comuna cuprindea satele *Doaga-Vasiliu-Lunca* și *Doaga Șanțu-Mavrodi*. Denumirea apare și la 1887. În momentul de față se menține forma de plural în denumirile comunelor *Doagele Vasiliu* și *Doagele*, înglobate în comuna *Dragomirești*.

Drăgoiești-Biținele, compus din *Bițina Pămînteni* și *Bițina Ungureni* (1887, 1896), se numea în 1871 *Drăgoieștii de Sus* și avea în componența sa satele de mai sus.

Dridu-Sărindarele, comună în Ilfov în 1887—1896. În 1871 centrul comunal se numea *Dridu-Snagov* și cuprindea, printre altele, și satele *Sărindaru de Sus* și *Sărindaru de Jos*. În 1887 centrul comunal a numele de *Dridu-Sărindarele*. Denumirea este înregistrată și de MDG.

Ederile, comună în Prahova, este compusă din *Edera de Sus* și *Edera de Jos*. Denumirea apare în 1887. Frunzescu înregistrează cele două sate fără a da denumirea comunei. În momentul actual cele două sate există, dar denumirea comunei este *Iedera*.

Fărcașele, comună în Romanați. Denumirea apare în 1887, comuna fiind compusă din *Fărcașu de Sus*, *Fărcașu de Jos* și *Fărcașu de Mijloc*. Se păstrează și astăzi. La baza denumirii este un nume de persoană de genul masculin.

Fundulele — comună în Ilfov compusă din satele *Fundulea de Jos* și *Fundulea de Sus*. Denumirea *Fundulea* este relativ nouă. Provine de la numele de persoană *Afenduli*, cronicar din timpul lui Constantin Brîncoveanu. Apariția denumirii *Fundulele* este tîrzie.

Giormanele, denumire înregistrată în 1871, 1887, 1896. Pe harta din 1835 comuna se numește *Jormanii* și este compusă din *Jormani-Adunați* și *Jormani-Moșteni* (Popeni). În 1887 este înregistrat și satul *Giormanele de Jos* : în 1887 comuna își schimbă numele în *Adunații de Giormane*, în care este cuprins și satul *Giormanele*.

Gostilele — comună în Ilfov compusă la 1861 din *Gostila Ghidici* și *Gostila Mănăstirei*. În secolul al XVI-lea este înregistrat satul *Gostilele de Sus*, din care făcea parte *Gostila Moșului*.

Homorîciurile, comună în județul Prahova, formată din *Homorîciu-Pămînteni* și *Homorîciu-Ungureni*.

Iacovile — sat în județul Vîlcea, aparține de comuna *Mădulari*. Forma de plural aici se explică aparent în alt fel decît în cazurile precedente. La baza denumirii stă un nume de persoană. Într-un document din 1505, iulie, 31, redactat în slavonă, se spune (redăm textul în trapucere după DRH II) : „și iar lui Vlad și Opriș și Radul și Dragomir și Șerban iar să le fie jumătate din Mădulari și jumătate din *Iacov*". Deci satul lui Iacov se compune din mai multe părți, devenind posesiuni ale lui Vlad, Radul, Dragomir etc.

Poate în același fel se explică și denumirile *Ipatele*, *Ionelele*, *Lupele*, *Neculele* etc.

Mîneciurile, fostă proprietate a Eforiei Spitalelor, situată pe teritoriul celor două sate *Mîneciu-Ungureni* și *Mîneciu-Pămînteni*.

Muereștile, comună din județul Vîlcea. Denumirea a avut o viață relativ scurtă : apare în 1926, ca să dispară peste 20 de ani. Cele două sate, *Muereasca de Sus* și *Muereasca de Jos*, au fost pînă în 1926 centre comunale diferite. La această dată s-au unit sub denumirea *Muereștile*.

Prilipcile din Dorohoi. Denumirea se formează de la *Prelipca*, numele a două sate.

Recile — comună în Argeș. În MDG se arată că această comună se compune din satele *Recea de Sus* și *Recea de Jos*.

Rogojelele, sat în Gorj, atestat documentar din 1634, nov., 18. În momentul de față s-a păstrat denumirea *Rogojel* pentru un sat din Fărăcășești-Gorj, ceea ce motivează existența pluralului. Pluralul *Rogojelele* are drept punct de plecare un diminutiv. Prezența pluralului demonstrează existența a cel puțin două sate *Rogojel*.

Ștefănelele, sat în comuna Gogoșu-Gorj, înregistrat în 1926. În 1926 se numea *Ștefănelul*, ca de altfel și astăzi. Pentru motivarea formei de plural vezi cele spuse la *Rogojel*.

Tîrnavele, comună în Ilfov. Denumirea apare în 1908, cînd satele *Tărnava de Sus* și *Tărnava de Jos* se unesc într-o singură comună. În 1926 denumirea comunei se schimbă în *Tîrnava*.

Vaidele — în județul Prahova, atestat în 1634, mai, 12 („jupîn Costandin ot Vaidele") este numit mai tîrziu *Vai-de-el*, sat în comuna Udrești-Prahova (cf. 1887, 1896, 1926), astăzi *Podgoria*. Forma *Vaidele* explică fără echivoc originea denumirii *Vai-de-el* (în 1896, 1926 scris *Vai-de-El*) — apărută prin etimologie populară și vrînd să însemne probabil „Vai de el ce sat are".

Videle, oraș în Teleorman. Denumirea este nouă. Apare pentru prima dată ca nume de comună după 1930. În 1908 plasa Neajlov-Glavacioc se numea *Videle*, probabil pentru că comuna reședință de plasă era *Vida*, iar în plasa respectivă erau două comune *Vida*. Actualul oraș *Videle* este format pe baza satelor *Vida-Cîrtojani*, *Vida de Sus* (1887) sau *Vida Fotăchești* (1896), *Vida Furculești*, *Vida Stavropoleos*. În 1926 apare prima schimbare care va conduce mai tîrziu la denumirea actuală : apar comunele *Vida* (cu satele *Cîrtojanca* și *Vida*) și *Vida Furculești* (cu satul *Stavropoleos*). Unindu-se în 1930, cele două comune devin *Videle*.

Vărovnicele — numele a două sate de lîngă Schela Cladovei Mehedinți, atestate la 1594, ian. 4. Menționăm că denumirea apare și la singular. Pentru a explica, deci, forma de plural, nu sîntem nevoiți să căutăm un apelativ. Forma de plural pentru ambele sate se explică, credem, ca în cazul citat mai sus pentru *Cornurile*. Tot așa este cazul și cu numele de sat *Ceptura*, atestat la 1402 și la singular și la plural. Nu avem însă indicii sigure că este vorba de două sate din aceeași zonă. Existența derivatelor *Cepturari*, *Cepturoaia*, *Cepturași* încă din secolul al XV-lea pledează parcă în favoarea unui apelativ ca bază a cuvîntului. Mai cităm din aceeași grupă cîteva exemple : *Cernelele*, *Cerchezele*, *Dragoslavele*, *Faraoanele*, *Glăvile*, *Orăștinile*, *Pătărlagele*, *Pîrloagele*, *Polovinele* (atestat la 1633, iul. 6), *Socoalele* etc.

Un număr însemnat de sate poartă același nume cu apele pe care sînt așezate. Denumirea la plural, în acest caz, apare ca nume a două ape, fiind apoi transferată la numele de sat. Așa întîlnim :

Albele, nume a două ape care se varsă în Siret, pe teritoriul județului Bacău, și a unui sat în același teritoriu.

Beiușele, numele a două ape după confluența lor, sat în Bistrița-Năsăud (cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 449, Beiușele < Beiuș).

Budele, sat și apă în jud. Vîlcea. Pîrîul *Budele* este format din două pîrîiașe. În același fel se explică pentru sate denumirile *Negrele*, *Orvișele* etc. Menționăm în treacăt că denumiri în *-le* se găsesc și în domeniul hidronimiei și oronimiei. Procedeul de formare a acestor denumiri este același ca la numele de sate. Prezentăm mai jos numai cîteva exemple :

Lutele (Mari și Mici), denumire înregistrată în MDG. Există în bazinul superior al Dîmboviței o apă *Luțele*. La 1634, nov., 7, este pomenit muntele *Lutele*. S-ar putea să fie vorba de aceeași denumire și, în acest caz, cu siguranță că muntele a împrumutat denumirea de la apă. Explicația care se aude cîteodată „că au existat două surori Luța" etc. este naivă. Trebuie să se țină seama că *Lutele* nu este pluralul unui nume de persoană, ci al unui toponim.

Slovele, nume de apă, atestat în secolul al XVI-lea în Mehedinți. În 1887 este înregistrat satul *Slovu*, la Ciovîrnășani, ceea ce ne face să credem că forma de plural a fost folosită pentru ape.

Toplițele, *Trăvițele* — nume de ape și bălți, sînt atestate în forma de plural în secolul al XV-lea și al XVI-lea. Ele sînt, evident, formate de la *Toplița*, *Trăvița*. Este adevărat că primul poate fi considerat și apelativ și atunci ar putea fi vorba de un plural obișnuit. Ultimul, fiind un diminutiv toponimic format pe teren românesc de la *Trava*, nu poate fi considerat un apelativ și, deci, pluralul provine de la un nume de loc.

Slavele, denumire a două ape, *Slava rusă* și *Slava Cerchează*, după ce ele se unesc.

Am văzut mai sus, la *Videle*, că denumirea apare mai întîi pentru plasă și abia după aceea este transferată la localitate. Începînd din anul 1882 este consemnată în jud. Muscel plasa *Rîurile* provenită din unirea a două plase : *Rîul Doamnei* și *Rîul Bratia-Bughea*. Denumirea *Rîurile* este motivată de această contopire a celor două unități administrative.

După același procedeu s-au format și alte denumiri de locuri ca : *Beșilele* (M, 1520), *Coarnele* (munte, TR, 1487), *Comarnicele* (TR, 1505), *Cotlavele* (TR, 1535), *Cotumbele* (munte, pîrîu, pădure), *Dragostele* (pîrîu), *Dvorețele* (TR, 1504), *Grămădilele* (TR, 1526), *Hermenesele* (pîrîu), *Preotesele* (munte), *Salanele* (munte), *Soarbele* (munte, TR, 1520), *Spidele* (pîrîu), *Strîmbele* (TR, 1542), *Tetilele* (munte) etc.

O primă constatare care se poate face este aceea că pluralul unor toponime nu este obligatoriu legat de apelative, forma pluralului motivîndu-se prin raportarea la obiect, nu la denumire.

Denumiri ca *Bahnă*, *Belciug*, *Bivol*, *Corn*, *Ederă* etc. au apărut fie pe baza apelativelor *bahnă*, *belciug*, *bivol*, fie pe baza unor nume de persoană provenite din porecle.

Pluralele *Bahnele*, *Belciugele*, *Bivolile* etc. apar însă prin raportarea la obiect : două sau mai multe sate care se cheamă *Bahna*, două sau mai multe sate care se cheamă *Bivolul* etc. În felul acesta orice cuvînt poate avea plural (cf. exemplele : *Ionelele*, *Ipatele*, *Neculele* etc.)

Determinările : *mare*, *mic*, *de sus*, *de jos*, *de mijloc*, *din vale*, *din deal* sau cele exprimate printr-un alt toponim (*Furculești*, *Ghidici* etc.) nu se referă la nume, ci la obiect ; *satul X mare și mic*, *satul X de sus și de jos*, formulă în care X poate fi orice nume.

Între exemplele de sub 1) și cele de sub 2) nu există o diferență principială : orice nume de loc poate fi la plural prin raportarea la numărul obiectelor. Diferența între cele două grupe (1, 2) constă numai în aceea că pentru cele din grupa 2) existența mai multor obiecte cu același nume este demonstrată și, prin urmare, este explicată apariția formei de plural (cf. *Cosminele*, *Gostilele*, *Videle* etc.). Vorbind despre astfel de plurale, Iorgu Iordan scrie : ,,subiectele vorbitoare au simțit nevoia să distingă, cu ajutorul unui plural nou, funcțiunea toponimică. . . de funcțiunea lexicală obișnuită a unuia și aceluiași apelativ'' ; ,,. . . izvorul faptelor morfologice cercetate în acest paragraf trebuie căutat în nevoia de a se evita confuzia între numele topice și elementele lexicale din limba curentă care le stă la bază''[1].

La citatele de mai sus se pot face două observații :

a) în cele mai multe cazuri pluralele respective, fie chiar și aberante, nu sînt o creație populară. Ele apar pe cale administrativă și dispar uneori tot pe cale administrativă. Nu avem nici o dovadă că un toponim ca *Muereștile* sau *Budeșile* ar fi avut o circulație în rîndul vorbitorilor din zonă înainte de apariția lui oficială. Faptul că formații de acest tip pot să apară și să dispară demonstrează, desigur, existența unui astfel de model în toponimia noastră. Prezența în documentele secolelor al XV-lea și al XVI-lea a unor astfel de plurale este cea mai bună dovadă în acest sens.

b) Substituind denumirea cu apelativul, ar trebui să avem *un bivol(u)*, *doi bivoli*, *un corn(u)—doi corni* etc., fapt care, trebuie să recunoaștem, strămută discuția pe alt tărîm. Legătura directă dintre toponim și apelativ nu este în toate cazurile justificată.

Denumirile la plural care constituie ,,o abatere de la norma căreia i se supun apelativele corespunzătoare[2], interpretate ca plurale de la nume proprii nu mai pot fi, desigur, socotite abateri.

Vom încerca să demonstrăm acest lucru.

Toponimele în *-le* prezentate mai sus pot fi grupate în trei categorii :

a) cu bază aparent masculină : *Bivolele (Bivolu)*, *Cornurile (Cornu)*, *Jidovile (Jidovu)*, *Giormanele (Giormanu)* etc.

b) cu bază aparent feminină : *Ederile (Edera)*, *Bahnele (Bahna)*, *Cosminele (Cosmina)*, *Videle (Vida)* etc.

c) provenite de la plurale aparente : *Cerșanele (Cerșani)*, *Dămilenile (Dămileni)* etc.

Trăsătura comună a tuturor exemplelor de sub 2) constă în faptul că ele se formează nemijlocit de la toponime, indiferent dacă la baza acestora, în forma lor de singular, stau apelative sau nume de persoane.

[1] Cf. *Toponimia românească*, p. 382.
[2] Ibidem.

Genul numelor de locuri, ca și numărul de altfel, trebuie considerat în raport cu obiectul denumit, și nu cu cuvîntul care stă la baza denumirii. Există, prin urmare, *un Cosmina — două Cosmine* (cînd este vorba de sat), dar *o Cosmina — două Cosmine* (vale, apă); *un Bivolu — două Bivole* (înțelegînd două sate, dealuri etc.); *un Cornu — două Cornuri* sau *Cornu* (sat, deal).

Prin urmare, după înțeles numele de sate citate mai sus sînt de genul neutru. Unii cercetători, puși în fața unor nume ca *Bivolile*, *Bostanele*, sînt tentați să refacă un cuvînt comun de genul feminin „bivolă, bostană". Așa cum am arătat, formele cu *-le* nu aparțin limbii comune, ci sistemului numelor proprii. În vorbirea curentă, ca și în scris, numele proprii pot avea forme de plural nearticulat. Astfel, într-un document din 1488, apr., 3, numele comunei *Vicovele*, formată din *Vicovul de Sus* și *Vicovul de Jos*, se întîlnește în următorul context: **мадоє мнто... що є(ст) оу жнковѣ.**

Toponimele de tipul *Cerșani*, *Dămileni* sînt numai aparent plurale, ele referindu-se la un singur obiect: „Dămileni este satul meu natal". *Cerșanele*, *Dămilenile*, ca și *Cosminele*, *Bivolile* etc. sînt plurale în raport cu toponimele *Cerșanii de Jos* și *Cerșanii de Sus* și, respectiv, cu *Cosmina de Sus* și *Cosmina de Jos* etc. Luate separat, ca denumiri de sate sau de comune, nu se comportă ca substantive la plural, așa cum se poate observa din următoarele contexte: *Videle apare pentru prima oară în 1930. Videle este un oraș nou.*

Forma nearticulată este întotdeauna un plural. „Vide în județul Vlașca au fost cîteva". Orice context în care întîlnim un toponim în *-le* presupune complinirea *satul*, *orașul*, denumirea etc. *Videle*, *Cosminele* etc. și, în acest caz, acordul cu predicatul se face avîndu-se în vedere această complinire: *Videle a fost cîndva în județul Vlașca* (adică satul cu numele Videle).

Din cele spuse mai sus reiese clar, după părerea noastră, că numele de locuri în *-le* analizate mai sus nu pot fi tratate ca plurale obișnuite. Observația este valabilă pentru orice plural de la un toponim. Între diversele toponime la plural există însă diferențe sensibile pe care le vom discuta mai jos. Exemplele citate mai sus pot fi repartizate în patru modele, după cum urmează:

		Sing. neart.	Sing. art.	Pl. neart.	Pl. art.
A.	1.	*Alun*	*Alunu*	*Aluni*	*Alunii*
	2.	*Plop*	*Plopu*	*Plopi*	*Plopii*
	3.	*Runc*	*Runcu*	*Runcuri*	*Runcurile*
	4.	*Șipot*	*Șipotu*	*Șipote*	*Șipotele*
	5.	—	*Fîntîna*	*Fîntîni*	*Fîntînile*
	6.	—	*Livada*	*Livezi*	*Livezile*
B.	7.	—	*Bascovu*	*(Bascoave)*	*Bascovele*
	8.	—	*Beiuș*	*(Beiușe)*	*Beiușele*
	9.	—	*Bivolu*	*(Bivole)*	*Bivolele*
	10.	—	*Bradu*	*Braduri*	*Bradurile*
	11.	—	*Ciucuru*	*(Ciucuri)*	*Ciucurile*
	12.		*Cornu*	*(Cornuri)*	*Cornurile*

	Sing. neart.	Sing. art.	Pl. neart.	Pl. art.
13.		*Deagu*	*(Deaguri)*	*Deagurile*
14.		*Fărcașu*	*(Fărcașe)*	*Fărcașele*
15.		*Giormanu*	*(Giormane)*	*Giormanele*
16.		*Iacovu*	*(Iacovi)*	*Iacovile*
17.		*Ionelu*	*(Ionele)*	*Ionelele*
18.		*Ipatu*	*(Ipate)*	*Ipatele*
19.		*Rogojelu*	*(Rogojele)*	*Rogojelele*
20.		*Sărindaru*	*(Sărindare)*	*Sărindarele*
21.		*Ștefănelu*	*(Ștefănele)*	*Ștefănelele*
C. 22.		*Cosmina*	*(Cosmine)*	*Cosminele*
23.		*Edera*	*(Edere)*	*Ederile*
24.		*Lupa*	*(Lupe)*	*Lupele*
25.		*Recea*	*(Reci)*	*Recile*
26.		*Vida*	*(Vide)*	*Videle*
D. 27.	*Blidari*	—	*(Blidare)*	*Blidarele*
28.	*Cerșani*	—	*(Cerșane)*	*Cerșanele*
29.	*Dămileni*	—	*(Dămilene)*	*Dămilenele*

La tabelul de mai sus se pot face următoarele observații :

a) Exemplele 1—6 își păstrează la toate formele marca genului masculin, feminin sau neutru. Îl numim pe scurt modelul A.

b) Exemplele de la 7—21 prezintă caracteristici comune, de aceea le încadrăm în modelul B.
Pluralul nearticulat (formele din coloana a III-a) care se degajă din analiza formelor din coloana a IV-a este terminat în *e* și în *-uri*. Exemplul *Iacovi* nu este o excepție, trebuie interpretat ca *Iacove*.

c) Exemplele de la 22 la 26 inclusiv (aici lista poate fi mult mărită) au fost grupate în modelul C datorită formei pe care o au în coloana a II-a. Pluralul degajat prin analiza materialului din coloana a IV-a se termină în *e* și în *i*.

d) Denumirile de la 27—29 se deosebesc esențial de celelalte mai ales prin absența formei articulate de singular. Fiind etimologic un plural, ele pot avea totuși o formă articulată de singular (*Blidariul* sau *Bucureștiul* etc.). Le grupăm în modelul D. În toate cazurile pluralul se termină în *-e*.

e) Modelele B, C, D nu au în mod independent, ca toponime, forme de plural, de aceea le-am inclus în paranteze (cf. col. a III-a de la 7—29). Modelele B, C n-au singular nearticulat, pe cînd modelul D are un singular nearticulat.

f) Între exemplele de la 1 la 6 (modelul A) și restul exemplelor există o deosebire principială.

Formele incluse în coloanele I—IV la primele șase exemple (și ele pot fi cu ușurință înmulțite) nu au din punctul de vedere al obiectului denumit nici o legătură una cu alta : *Plop* este un sat, *Plopu* — altul, *Plopi* — altul etc., fiind plasate în spații total diferite. Forma articulată

sau nearticulată de singular sau plural este pentru fiecare în parte numai un fapt de gramatică. La celelalte exemple formele cu *le* apar numai dacă cuvîntul la singular reprezintă denumirea cel puțin a două obiecte într-un spațiu geografic apropiat.

Un (obiect) Cosmina — două (obiecte) Cosmina (sau două Cosmine) — un (obiect) Cosminele.

Un (obiect) Bivolu — două (obiecte) Bivolu (două Bivole) — un (obiect) Bivolele.

La primele șase schema este următoarea :

Un (obiect) Plop — un (obiect) Plopu — un (obiect) Plopi — un (obiect) Plopii. Formele *Cosmine*, *Bivole* etc. sînt plurale și formal și logic (fiind raportate la cel puțin doi referenți), pe cînd formațiile *Cosminele*, *Bivolele* etc. sînt numai formal un plural, avînd în toate cazurile un singur referent.

Sub aspectele discutate mai sus cele patru modele se prezintă după cum urmează :

	Sg.						Pl.					
	M		F		N		M		F		N	
	Art.	Neart.	Art.	Neart.	Art.	Neart.	Art.	Neart.	Art.	Neart.	Art.	Neart.
A.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
B.					+						+	
C.			+						+			
D.						+					+	

Formal, între cele patru modele, după cum se poate observa, există deosebiri mai mult sau mai puțin însemnate. În context însă, din punct de vedere logic, exemplele din toate modelele se comportă la fel : indiferent de genul gramatical sau de număr, sînt substantive neutre. Exemplele din modelul A, așa cum am arătat, sînt fiecare independente. Pluralele din B, C, D apar condiționate de existența a cel puțin două obiecte cu același nume la singular. Funcția numărului devine preponderent derivativă [3]. Despre o funcție gramaticală a pluralului la toponime nu se poate vorbi în toate cazurile.

S-ar putea considera, și aceasta este foarte important, că atunci *cînd la baza toponimului stă direct un apelativ formele de gen și număr nu se abat formal de la regulile numelor comune*. De aici reversul regulei : *pot fi considerate ca provenind de la apelative numai acele toponime care formal nu se abat de la normele impuse de gen și număr.*

De aceea izolarea formațiilor din modelele B, C, D de cele din A este deosebit de utilă atît pentru stabilirea etimologiilor toponimice, cît și pentru elaborarea unor criterii de stratificare toponimică.

[3] Cf. și Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 68. Împotriva interpretării lui *-a*, dim *Ulma*, de exemplu, drept sufix se pronunță Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 391—392.

ABREVIERI

DRH	*Documenta Romaniae Historica.*
Frunzescu	*Dicționarul topografic și statistic al României*, București, 1872.
Indice	*Documente privind istoria României. B. Țara Românească veacul XIV–XVI și veacul XVII* (1601–1625).
MDG	*Marele Dicționar Geografic al României*, București, 1898–1902.
Schwantz Fr.	*Tabula Valachiae Cis–Alutanae*, harta, 1722.
Specht	*Militärische Karte der kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei...*, hartă 1790–1791.
1835	*Карта театра войны в Европя 1828 и 1829 годов* ... „Harta teatrului de război în Europa în anii 1828–1829" (în text „harta rusească din 1835").
1861	*Indicator al comunelor rurale din Muntenia*, București, 1861.
1864	*Tablou de toate comunele rurale din țară*, București, 1864.
1887	*Indicator al comunelor urbane și rurale din Regatul României*, București, 1887.
1896	*Indicator al comunelor urbane și rurale din Regatul României*, București, 1896.
1908	*Tablouri de comunele rurale cu satele și cătunele ce le compun și de plășile din țară, pe județe*, București, 1908.
1926	*Împărțirea administrativă a Regatului României*, București, 1926.
1930	*Recensămîntul general al populației României*, București, 1930.
1968	*Județele României Socialiste*, București, 1972.

Существует ли топонимическое множественное число?

(Резюме)

В статье подробно рассматриваются топонимы-названия населенных пунктов, в которых содержится формант *-le*. Материал распределен на две группы: а) имена населенных пунктов, образованные от апелятивов и б) имена населенных пунктов, образованные от топонимов.

При установлении этимологии топонимов высказывается мнение о возможности считать *-le* словообразовательным элементом.

Noiembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

C. FRÂNCU

FORMAREA ȘI EVOLUȚIA COMPLEMENTULUI CONCESIV ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Bazîndu-se pe texte vechi și moderne, autorul se ocupă de o problemă necercetată în lingvistica românească: evoluția exprimării raportului concesiv la nivel de propoziție în limba română. Constatînd că, într-o perioadă mai veche a limbii române (pînă în secolul al XVII-lea), raportul concesiv se exprima numai la nivel heteronex (prin propoziții concesive și corelative adverbiale), autorul încearcă să dateze apariția raportului concesiv homonex și a semnelor specifice (*în ciuda*, *în pofida*, *cu tot*, *cu toată*, *cu toate*, *în butul*, *împotriva* (+ substantiv); *chiar (măcar)* + gerunziu; *fără a* + infinitiv) în limba română. Diferitele semne sînt discutate din punctul de vedere al originii, al frecvenței, al locului și al valorii lor în sistemul sintactic românesc.

0. Delimitat de puțină vreme în gramatica românească [1], poate și din cauza rarității sale în limba română contemporană, complementul concesiv nu a fost studiat pînă acum pe plan diacronic. Nu se știe c î n d, u n d e și d e c e a apărut această specie de complement. De fapt, pentru aproape toate părțile de propoziție lipsesc, din păcate, cercetările de diacronie. Sintaxa istorică a limbii române este încă un capitol nescris în lingvistica românească, deși există unele începuturi demne de semnalat. Astfel, raportul concesiv a fost cercetat și pe plan evolutiv, dar numai la nivel de frază, în remarcabila lucrare despre evoluția subordonării circumstanțiale în limba română a Mioarei Avram [2]. Nu lipsesc din această lucrare nici unele referiri la evoluția raportului concesiv la nivel de propoziție, dar ele sînt sporadice, autoarea nepropunîndu-și să rezolve această problemă, care nu intra decît indirect în obiectul cercetării sale.

1.0. De aceea în studiul de față ne-am propus să urmărim apariția și dezvoltarea raportului concesiv la nivel de propoziție, considerînd că o asemenea întreprindere ar putea fi utilă pentru o viitoare sintaxă istorică a limbii române.

Cercetarea raportului concesiv la nivel de propoziție o facem din cele două perspective ale lingvisticii diacronice: cea p r o s p e c t i v ă, care urmărește cursul timpului și care corespunde evoluției faptelor; și cea r e t r o s p e c t i v ă, care cere o metodă de reconstrucție [3]. După cum se va vedea, natura faptelor și a constatărilor ne-a determinat să acordăm preponderență perspectivei prospective, lăsînd pe planul al doilea, sau chiar neglijînd-o, pe cealaltă.

[1] Pentru vechimea delimitării complementului concesiv, vezi D. Crașoveanu, *Din sintaxa părților de propoziție (În jurul complementului concesiv)*, în LR XXI (1972), p. 279–280.

[2] Cf. Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 153–187.

[3] Cf. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1971, p. 291.

1.1. Consultînd textele românești din secolul al XVI-lea, am constatat că această specie de complement nu apare sub forma și cu conținutul de astăzi. De fapt, nu putem vorbi, pentru secolul al XVI-lea, de un complement concesiv și, implicit, de un raport concesiv exprimat la nivel de propoziție (homonex), ci numai de unele prefigurări ale unui raport homo-heteronex, exprimat prin corelative adverbiale, care-și precizează sensul concesiv numai la nivel frazic sau chiar transfrazic. Niciunul dintre elementele de relație care introduc astăzi un complement concesiv [4] nu este înregistrat. De pildă, locuțiunile prepoziționale *în ciuda*, *în pofida*, care introduc în româna contemporană complemente concesive, nu apar în nici un text. De fapt, substantivul *ciudă* avea în limba veche sensul primar de „minune", și nu pe cel de „necaz", înregistrat pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea (la Dosoftei, cf. DA), iar substantivul *pofidă(prohibă)* apare în texte mult mai tîrziu. Nu întîlnim nici construcția concesivă *chiar* + g e r u n z i u, întrucît adverbul *chiar* avea încă semnificația sa primară latinească de „clar, limpede", și în acest caz alăturarea lui la un gerunziu nu ar fi dat o construcție concesivă (în schimb, spre deosebire de limba de astăzi, gerunziul apare de obicei neînsoțit de adverb pentru a exprima o vagă nuanță concesivă în limba veche [5]). Nu am găsit în texte nici construcția *fără a* + i n f i n i t i v u l și nici complementul concesiv introdus prin locuțiunea prepozițională *cu tot*, *cu toată*, *cu toate*) sau prin prepoziția *împotriva*.

Prin ce se exprima atunci raportul concesiv la nivel de propoziție?

1.1.1. Mioara Avram [6] a remarcat raritatea deosebită a propozițiilor concesive în textele din secolul al XVI-lea, propoziții care nu erau folosite nici acolo unde conținutul comunicării le reclama prezența. Autoarea observa însă că, în ciuda rarității acestor propoziții, primele noastre texte nu sînt total lipsite de concesive și că, prin urmare, „istoria propozițiilor concesive poate fi urmărită tot din secolul al XVI-lea cu care începe orice cercetare istorică asupra unor probleme de sintaxă a frazei" [7].

În ceea ce privește raportul concesiv la nivel de propoziție se pare că istoria acestui raport nu începe cu secolul al XVI-lea, deși există unele elemente cu valoare ambiguă care-și precizează la nivel superior (de frază sau de combinații de fraze) sensul concesiv. Acestea sînt corelativele din regenta unei propoziții concesive, împărțite de Mioara Avram în două categorii : corelative adverbiale și corelative conjuncționale-adversative [8]. Întrucît corelativele conjuncționale nu pot, prin natura lor, să aibă funcție sintactică în propoziție, le vom lua în discuție numai pe cele adverbiale. Acestea au de obicei valoarea corelativului *totuși* din limba actuală, fără a fi însă așa de precise ca acesta. Iată corelativele adverbiale cele mai

[4] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1963, p. 199.

[5] Cf. Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, 1972, p. 88. Exemplul din C V, la care trimite autoarea, are valoare temporală și numai în foarte mică măsură o nuanță concesivă.

[6] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 152.

[7] Ibid., p. 154.

[8] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 154.

frecvente, cu valoare concesivă, pe care le-am întîlnit în textele din secolul al XVI-lea :

— **acie**, corelativ în propoziţia regentă al lui *iuo* concesiv [9]. Apare de cîte două ori în PS, PV, PH : „Domnul nu chemară, *acie* (= totuşi) înfricară-se cu frică, *io* (= deşi) nu era frică" (PS, 19/12, 102/11). Valoarea concesivă a derivat din valoarea locală a lui *io* şi a lui *acie*. În CP şi în D, *io* este înlocuit prin *unde*, iar *acie* prin *acolo*, valoarea lor concesivă putîndu-se preciza numai la nivel heteronex.

— **atunce** (uneori în combinaţie cu conjuncţia coordonatoare *iară)*, corelativ adverbial al conjuncţiei concesiv-condiţionale *să* (= dacă), care este însoţită de obicei de adverbul *şi*, are valoare concesivă numai în CC², iar în celelalte texte din secolul al XVI-lea — valoare temporală. Chiar în CC², în cele patru exemple găsite, valoarea concesivă este slabă faţă de cea temporală : „Această osîrdie amu şi noi să ne nevoim să strîngem în rugăciunea ce e cătră Domnulŭ, şi să va ţinea darea Domnului, şi *să* sînt *şi* mulţi den gonitori de ne apără, *atunce* mai vîrtosu să ne nevoimŭ şi să tragem de oameni" (CC², 443/26—30) etc.

— **încă**, corelativ adverbial al lui *să*, se întîlneşte de nenumărate ori în CC² şi RL : „Cela ce o va lua întăi, el să o ţie ce apără pre cela ce să se împreuneze apoi şi *se* o are fi şi luat, *încă* (= totuşi) să-i împarţă" (RL, 267ʳ/14 ; cf. şi CC², 145/25—27 397/16—17 etc.). În exemple de acest tip, *încă* îşi precizează sensul concesiv la nivel heteronex, prin conexiunile sale cu *să* sau chiar la nivel tranfrazic, stabilind o relaţie heteronexă anaforică, echivalînd deci cu o propoziţie, o frază sau chiar o îmbinare de fraze ca în exemplul : „Şi *încă* iară (= cu toate acestea) doi fraţi nu lasă a lua două veare primare" (RL, 262ᵛ/3 ; cf. şi CT, 51ᵛ/3).

— **încăşi**, corelativ al lui *să şi*, apare numai în CC², lipsind din PS, PH, PV, CV, CT, PO, CA, LC, SE, RL, CB—I, SB : „Că se cade şi noao, cîndu facem cuiva bine, să nu zicemu noi să ne vestească, ce acela ce au luat binele, *să şi* noi nu vom prea, *încăş* va vesti el" (CC², 379/9 — 12).

— **încă nu**, corespondent negativ al lui *încă(şi)*, întîlnit numai în CC² (dar nu şi în PS, PV, PH, CV, PO, CT, SE, RL, CA, LC, CB—I, SB) : „nici den iad *să* ară veni, *încă* n-am crede" (CC², 370/36—37) etc.

— **tot**, corelativ adverbial al lui *să şi*, întîlnit în CC² şi în RL : „Că cum *să şi* arunca această în trei părţi,. . . *totu* împrotivă află-se săgetarea ei" (CC², 14/12). În RL, 230ᵛ/4 apare un *tot* concesiv transfrazic, corelativ al unei locuţiuni conjuncţionale concesive dintr-o frază anterioară.

— **totuşi**, corelativ al lui *să şi oare să*, mai puţin frecvent ca în limba scrisă actuală : „. . .*oare să* vor avea bogăţie, oare meserătate, *totuşi* e lucru bun" (CC², 402/28).

Acestea sînt principalele corelative adverbiale cu funcţie de complement concesiv care apar în textele din secolul al XVI-lea. Toate îşi precizează valoarea concesivă la nivel de frază sau chiar la nivel transfrazic, şi, de multe ori, nici în felul acesta valoarea lor concesivă nu este prea

[9] Ibid., p. 155.

clară, pentru că nici valoarea conjuncției concesive nu este destul de precisă : de obicei nuanța concesivă a conjuncției este împletită cu o nuanță condițională, temporală, locală, modală[10]. De aceea, este posibil ca unele valori concesive vagi ale anumitor corelative să ne fi scăpat, neînregistrîndu-se în studiul de față.

Cert este însă faptul că în textele din secolul al XVI-lea nu apare un complement concesiv exprimat prin relații homonexe (la nivel de propoziție), ci numai unul exprimat prin relații heteronexe (la nivel de frază) și prin relații transfrazice. De aici, valoarea ambiguă a construcției atît pe plan gramatical (împletire de nuanțe funcționale), cît și pe plan semantic.

1.2. În textele din secolul al XVII-lea, complementul concesiv exprimat prin relații heteronexe continuă să fie construcția preponderentă, deși în a doua jumătate a acestui secol începe să se prefigureze un complement concesiv exprimat prin relații homonexe, mai ales după apariția locuțiunii prepoziționale *în pizma*, echivalenta veche a locuțiunilor *în ciuda*, *în pofida*.

Astfel, în prima jumătate a secolului al XVII-lea se folosesc frecvent corelativele adverbiale *tot*, *totuși*, *încă*, *încă tot*, *pentru aceea*, *pentru aceea tot*, *acolo*, *încăși*, singure sau combinate cu conjuncții adversative *(dară, iară, însă)*[11] : ,,nice una de acestea *măcar să* nu fie făcut, *tot* să va certa" (PM, 136), ,,Cela ce să cearcă să răpească călugăriță, *măcar de* nu o are nici răpi, acesta *totuși* va piarde viiața" (PM, 134 ; pentru alte exemple vezi V, 255/27, 315/28, 29/9, 119/2). În PM și IL sînt foarte frecvente corelativele *iară drept aceea*, *iară drept aceea tot*, care corespund locuțiunilor conjuncționale *măcar de* sau *măcar că* : ,,lucrurile ce să fac după cum iaste obiceaiul locului, *măcar de* are și fi împrotiva firei și a pravilei, *iară drept aceea tot* nu va certa giudetul pre ceia ce fac acel obiceaiu, *măcar că* aicea-i ceare biserica" (PM, 167). Observăm în acest ultim exemplu că regenta în care se află complementul concesiv heteronex este precedată și urmată de cîte o concesivă. Numărul concesivelor este foarte mare în textele juridice de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, și tuturor concesivelor care precedă regenta le corespunde (în regentă) cîte un corelativ exprimat de obicei printr-un adverb sau printr-un adverb precedat de o conjuncție adversativă (vezi PM, 106, 139, 153, 168, 169, 187). Cînd concesiva urmează după regentă, ea nu mai are un corelativ adverbial în propoziția de care depinde, deci nu mai există în acest caz un complement concesiv exprimat prin mijloace heteronexe (PM, p. 186, 188).

Dintre toate corelativele citate mai sus, cea mai mare frecvență o au, în textele din secolul al XVII-lea, *tot* și *totuși*, frecvența ultimului crescînd pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. În schimb scade frecvența corelativelor *acolo*, *pentru aceea (tot)*, *drept aceea (tot)*[12], care se specializează în exprimarea raporturilor locale sau cauzale.

O inovație importantă pentru evoluția ulterioară a complementului concesiv este apariția îmbinării *cu toate acestea* la început de propoziție independentă sau la început de frază. Am întîlnit-o în *Pravila* lui Vasile

[10] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 158.
[11] Ibid., p. 165.
[12] Vezi alte exemple la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 166.

Lupu (1646), tradusă din grecește, sub forma *cu acestea cu toate* : „Iar *cu acestea cu toate*, să cade *tot* să îndzestreze fata" (PM, p. 159).) Această îmbinare, analizată de Kr. Sandfeldt[13], are corespondențe în limbile greacă (*μ'αλατεντα*), albaneză (*me gjith ata*) și bulgară (*pri vsičko toga*). Este posibil ca în PM (și în textul corespunzător din IL) această îmbinare să fie un calc după greacă, întrucît acest text este tradus din grecește. Cert este faptul că pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea îmbinarea *cu toate cu acestea* apare numai în scrierile cărturarilor care știau grecește sau în documentele oficiale de la curtea fanarioților : „Dar *cu toate acestea*, nu s-a putut stinge zavistia lui Mihai" (RP, 278), „Ci *cu toate cu acestea* iarăși și salahori și cară s-au trimis la Diiu" (RP, 243).

Apariția îmbinării *cu toate (cu) acestea* în limba română reprezintă un prim pas pentru formarea unui complement concesiv care să nu mai fie un simplu corelativ al unei propoziții concesive. Fără îndoială, locuțiunea *cu toate acestea* nu exprimă raportul concesiv la nivel homonex, ci prin funcția sa anaforică și uneori situantă[14], ne găsim cu această îmbinare la nivelul frazei sau chiar la nivel transfrazic. *Cu toate acestea* are nevoie de un context sau o situație pentru a-și preciza sensul, îmbinarea echivalînd uneori cu o propoziție, o frază sau chiar cu mai multe fraze dintr-un context. Dar, în comparație cu corelativele studiate mai sus (*acie*, *încă*, *acolo*), care nu aveau valoare concesivă decît în corelație cu conjuncția concesivă (*să*, *să și*, *măcar că* etc.), neputîndu-se în nici un caz detașa de context, îmbinarea *cu toate acestea*, chiar detașată de context, are trăsătura (+ c o n c e s i v), fără însă să poată indica ce concesie se face.

Calc după greacă (după toate probabilitățile), îmbinarea *cu toate (cu) acestea* este la baza locuțiunilor prepoziționale *cu tot (cu toată, cu toate)* care s-au format pe terenul limbii române în regiunile din sudul țării (Muntenia) pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea. Aceste locuțiuni introduc un complement concesiv homonex, care nu mai este corelativ și are capacitatea să exprime concesia la nivel de propoziție. Primele atestări ale acestui fel de complement le-am găsit în *Didahiile* lui Ivireanu și în *Cronica* lui Radu Popescu : „Și *cu toate aceste pricini*, carele îl îndemna spre mîndrie ca pre un împărat și împărat înfricoșat, slăvit și purtător de biruință, vedeți-l cît iaste de despărțit de aceia" (OI, 117), „Acest feliu de isprăvi fac nebunii și neastîmpărații și măcar că *cu toate împrotivirile* lor ce s-au arătat către domn, iară încă și fiindu-le jupînesele aici în țară, mare milă și bunătate au arătat Măria sa către casele lor" (RP, 284). Un exemplu mai puțin clar se găsește în CI, f. 93.

Atestările noastre împing cu aproape un secol și jumătate în urmă cronologia stabilită de Mioara Avram a complementului concesiv construit cu prepoziția *cu* și cu adjectivul *tot* acordat cu substantivul[15].

[13] Cf. Kr. Sandfeldt, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 210.

[14] Pentru teoria funcțiilor anaforice și situante în sintaxa transfrazică, vezi P. Wunderly, *Syntaxe transphrastique: fr.* ***non***, în SCL XXV (1974), nr. 5, p. 475–476.

[15] Mioara Avram, *op. cit.*, p. 169, găsește primele atestări la scriitorii munteni de pe la 1830.

1.2.1. Dar înaintea apariției complementului concesiv construit cu îmbinarea *cu* + a d j e c t i v u l *tot* a c o r d a t c u s u b s t a n t i v u l, construcție păstrată în limba română modernă, apăruse pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea îmbinarea *în pizma*, formată din substantivul *pizmă* (< sl. *pismo-*, gr. *πενσμα* „Trotz") precedat de prepoziția *cu*. Această îmbinare are valoarea locuțiunii prepoziționale *în ciuda*: „Ce-*n pizma lor* pre cap mă voi unge" (D, 22, z. 15). Construcția este întîlnită apoi în *Cronica* lui Neculce: „Că-i dzisease Dumitrașcu-vodă, *în pizma boierilor*, care să ducea de la dînsul" (N, 262). Valoarea concesivă din ambele exemple este însă foarte slabă, fiind estompată de cea modală. Întîlnită în special în scrierile moldovenilor din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, îmbinarea *în pisma* + s u b s t a n t i v sau substitut al unui substantiv) nu s-a gramaticalizat și nu s-a păstrat în limba literară modernă.

1.2.2. În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea întîlnim încă o modalitate de exprimare a complementului concesiv exprimat prin relații homonexe: prin g e r u n z i u precedat uneori de adverbul *încă (și)*: „Aceia *fiind oameni păgîni* și *încă* făcea cinste oamenilor celor nevoitori (V 133/16; cf. și Frieda Edelstein, *op. cit.*, p. 89), „Iară *încăși luînd seama* vorbei și poftei lui Petru o aflăm să fie supusă voii dumnezeiești" (OI, 14). Gerunziul neînsoțit de adverb este folosit din ce în ce mai rar cu valoare concesivă pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, poate și din cauza valorii sale ambigue: „și m-au înălțat, *nevrednic fiind*, la această stepenă și mare vrednicie a arhieriei" (OI, 6), „Întrebăciunea dintîi iaste: pentru ce Hristos, *fiind fără de păcate*, s-au botezat" (OI, 68). Ultimul exemplu este ambiguu, valoarea concesivă a îmbinării *fiind fără de păcate* fiind concurată de valoarea atributivă (alte exemple similare se află în OI, 94/18, 178/23–25). În schimb, gerunziul însoțit de un adverb *(încă(și))* se întîlnește din ce în ce mai frecvent pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cu valoare concesivă. Această îmbinare, avînd avantajul de a fi mai clară, s-a păstrat în limba română modernă [16], singura deosebire fiind aceea că în locul adverbului *încă(și)* se folosesc adverbele *chiar* și *și*.

1.2.3. Pe la începutul secolului al XVIII-lea întîlnim, în special la Cantemir, cîteva construcții concesive neobișnuite astăzi, despre care este greu de spus dacă au valoare de complement concesiv sau de propoziție concesivă. Cea mai frecventă construcție de acest fel este cea formată din îmbinarea *fie măcar și* + a d j e c t i v (sau s u b s t a n t i v c u p r e p o z i ț i e): „carele mai mult de prada gata cu truda altora agonisită, *fie măcar și împuțită* (= chiar și împuțită)... să bucura" (CI, I, 33; un alt exemplu se află în CI, I, 37).

Mai rară este însă construcția *măcar* + i n f i n i t i v cu valoare de complement concesiv homonex: „... ca oricarile în numărul supușilor săi a-l priimi ar învoi, *măcar* în gunoiștea curții sale *a să tăvăli* (= chiar tăvălindu-se...) (CI, I, 196). Limba literară modernă n-a selectat această construcție greoaie, în locul ei preferînd construcția *chiar* + g e r u n z i u l.

[16] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1963, p. 199; Frieda Edelstein, *op. cit.*, p. 90.

1.2.4. Construcțiile cu complemente concesive homonexe citate la **1.2.2.** și **1.2.3.** sînt rare în raport cu propozițiile concesive corespunzătoare. Astfel, Ivireanu, la care am întîlnit cele mai multe construcții cu complemente concesive, folosește, de regulă, concesivele cu *măcar că*, *măcar de*, *măcar să*, cărora le corespund, ca și în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, corelative cu funcție de complemente concesive heteronexe: *încăși* (OI, 26, 28), *încăși tot* (OI, 247), *iară încăși tot* (OI, 292) etc. I. Neculce folosește pentru exprimarea raportului concesiv aproape numai propoziții concesive introduse prin *măcar că(să)*, cărora le corespund în regente corelative conjuncționale adversative *(dară*, *iară*, *însă)*. În întreaga *cronică* a lui Neculce nu am întîlnit decît cîteva exemple de complement concesiv homonex (printre care cel citat cu *în pizma)*. În cronicile rimate din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (publicate de D. Simonescu în VP) nu am întîlnit nici un exemplu de complement concesiv homonex.

Toate aceste fapte subliniază ideea că raportul concesiv la nivel homonex nu era specific limbii române literare vechi. Această constatare o putem face și pentru aspectul mai puțin îngrijit al limbii române vechi, reflectat de documentele particulare, scrisori, zapise, inscripții și însemnări din biserici. În bogatele colecții de documente din SD, DRA, IM, OB, BA, AJ, SB, BI, DB, LT, DRH, B, BA, BD, IB, nu am întîlnit decît cîteva exemple clare de complement concesiv la nivel homonex[17]. Celelalte exemple sînt, în marea lor majoritate, corelative adverbiale în regenta unei propoziții concesive sau corelative anaforice *(totuși*, *încăși)* la început de frază.

2.0. Cu toată raritatea lui în textele literare și neliterare, complementul concesiv homonex introdus prin îmbinarea *cu* + a d j e c t i v u l *tot* a c o r d a t c u s u b s t a n t i v u l este cel care-și face loc din ce în ce mai mult în texte, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă: „și iarăși *cu toată* a lui *înțelepciune* au căzut și el în această cursă" (1737, București, I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, I, p. 440), „care *cu toate darurile* ce le-au dat, iarăși nu se pot mîntui lesne" (*ibid.*, p. 440). Locuțiunea adverbială anaforică *cu toate acestea* pătrunde, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în documentele oficiale și particulare din Muntenia și Moldova; „*Cu toate acestea*, juribeștii au cerut să mărturisească" (1777, Muntenia, Aj, 380). Spre sfîrșitul secolului ea este întîlnită și în cărțile populare: „El, *cu toate acestea*, tăinuia de mine întîmplarea" (P, II, 430).

2.1. Pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, în textele scrise de ardeleni și bănățeni se întîlnește complementul concesiv homonex introdus prin locuțiunea prepozițională *în butul*, formată din substantivul articulat *but* (< mag. *bú)*, precedat de prepoziția *cu*: „*În butul craiului* (= în ciuda craiului), în ținuturile sale nu-l va ținea" (Ș, II, 15; apud DA „but"), „își feceră împărăție *în butu grecilor*" (MP, I, 236), „Nu bagă samă nici de tată-său, nici de frați, și *în butul lor*

[17] Iată două dintre acestea: să nu-i lăsați carăle să treacă, *măcar și din Țara Românească* (1742, Moldova, SD, VI, 372), „*măcar și-n Hațăg*, tot în țară ești" (1806, Hațeg, SD, XII, 227).

vrea să urmeze prietеșugul cel strein" (ȘA, II, 101), „Ar face rău și fără de legi *în butul tuturor oamenilor*" (D. Țichindeal, *Fabule*, 358, apud DA „but"). Ultimul exemplu are o foarte slabă valoare concesivă, valoarea de bază fiind cea modală, din care a derivat, de fapt, valoarea concesivă a îmbinării *în butul*.

Locuțiunea prepozițională *în butul* este răspîndită și în literatura populară care provine din Ardeal, Crișana, Maramureș, Banat: „Ce horești așa cu jale/*În butul dragostei* mele/ Eu nu cînt *în butul tău*/ Ce horesc de-aleanul meu" (Jarnik–Bîrsean, 236, apud DA „but"). Dar de cele mai multe ori ea are valoare modală în poezia populară și în vorbirea populară din Ardeal, valoarea concesivă fiind secundară.

În scrierile cărturarilor ardeleni de pe la începutul secolului al XIX-lea se întîlnesc și alte construcții concesive în afară de cea cu *în butul*. De pildă la I. Budai-Deleanu am găsit construcția concesivă homonexă *fără a* + infinitivul: „*Fără a mă-ntreba, făr-a-i răspunde* / Mă luă de guler" (Ț, II, 118). Dar astfel de complemente concesive homonexe sînt rare în raport cu propozițiile concesive și cu complementele heteronexe și anaforice *totuși*, *cu toate acestea* (în Ț), care apar uneori în aceeași frază: „*Cu toate acestea* nu-mi pociu scoate din inimă dorul țării în care m-am născut și măcar că trăiesc aici în prisos de toate, *totuși* pre fericirea deplin patria-mi lipsește" (Ț, I, 73). Adverbul *totuși* are o frecvență deosebită în Ț, fiind întrebuințat fie ca element corelativ al unei conjuncții concesive, ca în exemplul citat, fie ca element anaforic la început de frază, de obicei în combinație cu *dar*, *iar*, *însă*: „Doao dintr-înse era îmbrăcate/ca niște doamne stăpînitoare/ *Dar totuși* făcea slujba de argate" (Ț, II, 130; alte exemple similare există în Ț, II, 169, 172, 173, 175, 196, 212, 223 etc.).

O construcție concesivă homonexă întîlnită pentru prima oară pe la începutul secolului al XIX-lea este cea formată din prepoziția *împotriva* și un substantiv (sau un substitut): „Deci *împrotiva acestora* (= în ciuda) se mira oamenii acum" (ȘA, II, 385). Construcția aceasta este foarte rară, poate și din cauza caracterului ei ambiguu.

3.0. La o încercare de a găsi în texte locuțiunile prepoziționale concesive *în ciuda*, *în pofida*, am constatat că ele lipsesc total pînă pe la 1860. Numai după aceea ele sînt atestate[18]: „Cornicea satelor sau culegere mai multe anecdote inedite glume scornite de poporul român *în pofida altora*, București, 1870" (CR, II, 365), „Verișoara ta tot tînără rămîne *în ciuda vremii* ce trece" (I. Negruzzi, „Convorbiri literare" VII (1874), p. 4; apud *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1966, p. 198). Dintre cele două locuțiuni, *în ciuda* este mai generală, pe cînd *în pofida* are un caracter regional. *În ciuda* este folosită frecvent și de I. Creangă: „*În ciuda spînului*..., *În ciuda* fetei împăratului" (CO, 112). Datorită faptului că apare

[18] La Cantemir există îmbinarea *către ciuda*, cu o vagă nuanță concesivă, în care se observă trecerea de la sensul de „minune" la cel de „necaz": „iară *către ciuda lumii* acela cu toată inima și cu tot sufletul le dai" (CI, f. 222). La C. Negruzzi (*O alergare de cai*, în „Dacia literară", 1840, p. 353; cf. *Păcatele tinerețelor*, 1857, p. 59) apare construcția *în ciuda și necazul* neînsoțită de substantiv sau substitut; „Apoi, *în ciuda și necazul* ce aveam asupra doamnei B., mi-am adus aminte că babele la noi gonesc pre necuratul afumînd pene prin casă". Aceste construcții sînt foarte apropiate de sensul concesiv al locuțiunii actuale *în ciuda*.

şi la Creangă, credem că ea nu reprezintă o calchiere a fr. *malgré (tout), en dépit (de tout)*, cum crede A. Scriban în *Dicţionarul limbii române*, p. 289, ci o creaţie românească formată după modelul vechii locuţiuni *în pizma* întîlnită la Dosoftei şi la Neculce. Afirmaţia aceasta este valabilă, fireşte, dacă ne referim la aspectul popular al limbii române, căci dacă luăm în consideraţie aspectul cult, trebuie să admitem că fr. *malgré, en dépit de tout* au influenţat construcţia complementului concesiv mai ales în îmbinarea *în ciuda tuturor (lucrurilor)*, care reprezintă o traducere a fr. *en dépit de tout*. După modelul locuţiunii *în ciuda*, mai răspîndită, probabil, s-a format şi locuţiunea *în pofida*, compusă din substantivul *pofidă* (< *prohită)* (de origine necunoscută), însoţit de prepoziţia *cu*. Lipsa unor atestări mai vechi decît a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu ne permite o cronologie absolută a apariţiilor locuţiunilor concesive *în ciuda* şi *în pofida* în limba română. Ele însă nu pot fi prea vechi, dacă ţinem seama de faptul că în limba veche *ciudă*, care intră în componenţa primei locuţiuni, avea sensul de ,,minune", şi că sensul de ,,necaz", ,,pismă" este atestat pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea, dar numai sporadic. Probabil că la formarea locuţiunilor *în ciuda, în pofida* au contribuit şi expresiile verbale *a face în ciudă (cuiva), a lua pofidă (prohită)* ,,a lua în rîs". În special expresia *a face în ciudă* (cuiva) putea foarte uşor să dea o îmbinare cu valoare prepoziţională, prin omiterea şi post-punerea verbului (*El face în ciudă ei ceva > În ciuda ei el face ceva > În ciuda ei...).* Schimbarea dativului cu genitivul s-a putut produce uşor, datorită identităţii formale în flexiunea nominală şi, uneori, şi în flexiunea pronominală, dintre cele două cazuri şi datorită afinităţilor, pe planul conţinutului, dintre genitiv şi dativ (de pildă, dativul posesiv sau atributul în dativ).

3.1. Ţinînd seama de faptul că între prezenţa în texte şi apariţia în vorbire a unui fenomen există un decalaj cronologic, textele înregistrîndu-l puţin mai tîrziu, credem că nu greşim prea mult dacă stabilim ca dată aproximativă a apariţiei locuţiunii verbale *a face în ciudă (cuiva)* prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar a apariţiei locuţiunii prepoziţionale concesive *în ciuda*, cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ambele locuţiuni nu pot fi, după părerea noastră, mai vechi, pentru că în textele din secolele al XVII-lea şi din prima jumătate a celui de-al XVIII-lea, în locul lor, apar locuţiunile *a face în pizma* (cuiva) şi *în pizma* (vezi mai sus **1.2.1.**).

În poezia populară locuţiunile în discuţie *(în ciuda, în pofida)* sînt atestate abia pe la sfîrşitul secolului al XIX-lea : ,,. . .(Stau) sub umbra nucilor/În calea voinicilor/*În pofida fetelor/În ciuda nevestelor* (G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885, apud DA ,,ciudă"). Dar aceste locuţiuni sînt foarte rare în vorbirea populară. Consultînd *Textele dialectale* culese de Emil Petrovici, nu am întîlnit nici un exemplu de complement concesiv, pentru exprimarea raportului concesiv folosindu-se în aceste texte propoziţiile concesive—mai clare, mai expresive şi mai răspîndite (prin vechimea lor mai mare).

3.2. În timp ce locuţiunile prepoziţionale *în ciuda, în pofida* sînt atestate abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, locuţiunile *cu tot, cu toată, cu toate*, întîlnite prima dată în textele munteneşti de pe

la începutul secolului al XVIII-lea [19], sînt curente în textele provenite din Țara Românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea [20]: ,,. . . și, *cu toată micșorimea*, are fețe mai multe și mai poleite decît a păunului" (DG, 40)" Lupul, *cu toată prostia*, cîrmuia împărăția" (GA, 202), ,,*Cu toate defectele* sale noi nu ne împotrivim" (NB, 115) etc.

Dintre scriitorii moldoveni din această perioadă, singurul la care am găsit construcția aceasta este C. Negruzzi, scriitor a cărui limbă a fost influențată în mare parte de ,,norma" muntenească a limbii literare. Astfel, numai în articolul *Studii asupra limbei române*, Negruzzi folosește de 5 ori construcția în discuție : ,,dar *cu toată bunăvoința* ce aveau de a ne îndrepta, scrierile lor aveau și ele defecte" (C. Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, București, 1963, 257) (alte exemple se află la p. 258, 260, 262). La Alecsandri, Kogălniceanu, A. Russo nu am întîlnit această construcție, iar, mai tîrziu, nici la Eminescu [21], în poezii. În schimb, construcția apare pe la sfîrșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru la Creangă, Hogaș, Sadoveanu : ,,Din inima lor nu s-a șters purtarea necuviincioasă a spînului, *cu toate îndreptările și înrudirea* lui" (CO, 209), ,,*Cu tot prisosul de înălțime*. . . capetele noastre, a tustrei, nu se ridicau totuși, în văzduf mai sus unele decît altele, ba mi se părea chiar că fundul pălăriei mele, *cu toate silințele* ce-și dădea nu izbutea nici într-un chip să se înalțe. . ." (CH, II, 49) etc.

Dintre toate construcțiile concesive homonexe, construcția *cu* + a d j e c t i v u l *tot* a c o r d a t c u s u b s t a n t i v u l [22] devine cea mai frecventă în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în secolul nostru. Celelalte construcții (*împotriva* + c o m p l e m e n t c o n c e s i v, *chiar* + g e r u n z i u, cu funcție de complement concesiv *fără a* + i n f i n i t i v, cu aceeași funcție, *în ciuda*, *în pofida*, *în butul* + complement concesiv) sînt mult mai rare.

Dar cea mai mare frecvență o au în epoca modernă tot complementele concesive exprimate prin relații heteronexe *tot*, *totuși*, *cu toate acestea*, ultimele două fiind întîlnite în toate stilurile limbii române literare și chiar în graiurile populare. Folosite mai ales la început de frază sau de propoziție independentă, *totuși* și *cu toate acestea* își pierd în mare măsură trăsătura (+ c o n c e s i v), devenind sau elemente de relație cu valoare de conjuncții adversative (echivalînd cu *dar*, *iar*, *însă*), deci succedanei conjuncționali, sau elemente cu origine locutorială (elemente incidente), ajungînd să-și piardă, și într-un caz și în altul, funcția sintactică în propoziția pe care o introduc. În aceste ipostaze *totuși* și *cu toate*

[19] Dintre cărturarii moldoveni din secolul al XVIII-lea, numai N. Costin folosește aceste locuțiuni : ,,Iar *cu* aceste *toate voroavele* lor, nimic n-au isprăvit" (NC, 351).

[20] Pentru alte exemple, vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 169.

[21] În poeziile lui Eminescu nu am întîlnit nici construcțiile *în ciuda*, *în pofida* + s u b s t a n t i v (sau s u b s t i t u t). Rar apare gerunziul cu funcție de complement concesiv : ,,*Părînd* pe veci a răsări/Din urmă moartea-l paște" (OE, 178). Raportul concesiv este exprimat în poeziile lui Eminescu fie prin propoziții concesive, fie prin complemente concesive exprimate prin relații heteronexe : *totuși*, *cu toate acestea* : ,,Joace unul și pe patru/ *Totuși* tu ghici-vei chipu-i" (OE, 196, ; Și ai *cu toate astea-n* față/De-a pururi ziua cea de azi (OE, 204).

[22] Construcția *cu toți* + s u b s t a n t i v nu am întîlnit-o în texte, deși ea este posibilă din punct de vedere teoretic, ca în exemplul creat de noi : ,,*Cu toți banii* lui, nu a rezolvat nimic".

acestea sînt dependente de contexte mai largi, care pot fi analizate pe planul unei s i n t a x e t r a n s f r a z i c e.

3.3. În sfîrşit, trebuie să remarcăm prezenţa în limba română literară a unei construcţii concesive homonexe împrumutate din limba franceză. Este vorba de îmbinarea *cu riscul* + s u b s t a n t i v („*Cu riscul vieţii* tot nu mă voi lăsa", vezi un exemplu similar în DLRLC „risc") sau de *cu riscul de a* + i n f i n i t i v (*Cu riscul de a muri*, nu renunţă), care reproduc fr. *au risque de* + s u b s t a n t i v (sau i n f i n i t i v). Construcţia aceasta nu este înregistrată de Gramatica Academiei în rîndul construcţiilor concesive.

Prima atestare a acestei construcţii datează de pe la mijlocul secolului trecut (1852), cînd apare la C. Negruzzi sub forma *în risc de a* + i n f i n i t i v: „*În risc de a fi numărat* între ruginile literaţilor, nu mă pot opri de a face o comparaţie mitologică" (C. Negruzzi, *op. cit.*, p. 227). Construcţia *cu riscul* + s u b s t a n t i v a pătruns şi în vorbirea familiară, în care apare relativ frecvent, iar în Ardeal chiar în unele graiuri populare sub forma *cu rizicul* + s u b s t a n t i v (după germ. *auf dem Risiko*).

4.0. Faptele prezentate mai sus ne conduc la formularea următoarelor concluzii :

1. Complementul concesiv apare destul de tîrziu în limba română.

2. În formarea complementului concesiv pot fi distinse două etape, cărora le corespund două tipuri de complement :

a) e t a p a p r e m e r g ă t o a r e f o r m ă r i i u n u i c o m p l e m e n t c o n c e s i v e x p r i m a t p r i n r e l a ţ i i h o m o n e x e (la nivel de propoziţie). Acestei etape îi corespunde c o m p l e m e n t u l c o n c e s i v e x p r i m a t p r i n r e l a ţ i i h e t e r o n e x e (*încă, încăşi, tot, totuşi, acie, acolo, atunce*), care este un corelativ adverbial (în propoziţia regentă) al unei conjuncţii sau locuţiuni conjuncţionale dintr-o propoziţie concesivă. Caracteristica principală a acestui complement concesiv este faptul că valoarea lui nu se poate determina decît la nivel de frază ; detaşate de context, adverbele *tot*, *încă*, *acie*, *acolo*, *atunce* au alte valori (modală, temporală, locală), dar în context primesc trăsătura (+ c o n c e s i v). În timp, acest tip de complement este specific secolului al XVI-lea şi primei jumătăţi a secolului următor. După aceea asistăm la o specializare a corelativelor : sînt îndepărtate adverbele cu valoare locală (*acie*, *acolo*) şi temporală (*atunce*), rămînînd numai cele cu valoare modală (*încă(şi)*, *tot*, *totuşi*), valoare mai apropiată de cea concesivă, care la origine este tot modală. Aceste corelative s-au păstrat pînă astăzi. Mai mult decît atît : ele şi-au lărgit distribuţia putînd să apară singure sau în combinaţie cu conjuncţii adversative la început de frază, stabilind raporturi heteronexe transfrazice.

b) e t a p a f o r m ă r i i ş i d e z v o l t ă r i i c o m p l e m e n t u l u i c o n c e s i v e x p r i m a t p r i n r e l a ţ i i h o m o n e x e. Această etapă se caracterizează prin apariţia trăsăturilor (+ c o n c e s iv), (± n e g a t i v) la nivel de propoziţie prin crearea unor elemente de relaţie cu valoare homonexă : *în pizma*, *cu tot*, *cu toată*, *cu toate*, *în butul*, *în ciuda*, *în pofida*, *împotriva*, *cu riscul* (+ substantiv sau substitut al substantivului), *chiar* (*măcar*) + g e r u n z i u s a u a d j e c t i v, *fără a*, *cu*

riscul de a + i n f i n i t i v și altele. Din punct de vedere cronologic, această etapă începe cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd este atestată locuțiunea *cu toate acestea*, care are valoare de complement concesiv exprimat prin relații homo-heteronexe. Calchiind, după toate probabilitățile, o construcție grecească, *cu toate acestea* a determinat crearea pe terenul limbii române a îmbinărilor *cu tot*, *cu toată*, *cu toate* + s u b s t a n t i v, cu funcție de complement concesiv exprimat prin relații pur homonexe. Aceste construcții sînt atestate pe la începutul secolului al XVIII-lea, în textele din Muntenia. În textele din Moldova este atestată pe la 1670 o specie de complement concesiv homonex, introdus prin îmbinarea *în pizma*, corespondentul vechi al locuțiunilor *în ciuda*, *în pofida*, absente din textele vechi și atestate abia în secolul al XIX-lea. În textele din Ardeal și Banat este atestată pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea construcția cu valoare concesivă *în butul* + s u b s t a n t i v (sau substitut), construcție care circulă și astăzi în aceste regiuni, dar nu numai cu valoare concesivă. Complementul concesiv exprimat prin gerunziu, însoțit sau nu de adverbe *(chiar*, *măcar)*, este atestat începînd cu secolul al XVII-lea, iar cel exprimat prin infinitiv însoțit de *fără a* este atestat începînd cu secolul al XVIII-lea. Complementul concesiv exprimat printr-un substantiv (sau substitut, precedat de prepoziția *împotriva)* este înregistrat abia pe la începutul secolului al XIX-lea. Din secolul al XIX-lea datează și complementul concesiv introdus prin îmbinarea *cu riscul*, împrumutată din franceză, iar , în unele graiuri ardelene, din germană *(cu rizicul)*.

3. De la atestarea sa în texte pînă astăzi, complementul concesiv homonex are o frecvență foarte redusă, atît în limba literară, cît și în graiurile populare, fiind concurat de propozițiile concesive, mai vechi, mai clare și expresive. Complementul concesiv homonex este simțit de foarte mulți vorbitori ai limbii române livresc și pretențios și, ca urmare, este evitat.

4. Singurele complemente concesive mai frecvente în epoca modernă și, parțial, și în cea veche sînt cele exprimate prin *tot(uși)* și *cu toate acestea*, folosite mai ales cu valoare anaforică și apropiate din această cauză de elementele cu origine locutorială.

LISTA TEXTELOR CONSULTATE*

A *Alexandria* (1620), în *Alexandria în literatura românească, Studiu și text*, ediția N. Cartojan, București , 1922.
AJ *Acte judiciare din Țara Românească (1775—1781)*, București, 1973.
AP A. Pann, *Povestea vorbei*, ediția I. Fischer, București, 1971.
AR Alecu Russo, *Scrieri literare*, București, 1970.
AS Gh. Asachi, *Scrieri literare*, București, 1970.
B I. Bianu, *Documente românești*, București, 1907.
BA N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, vol. I—II, București, 1899—1900.

* Chiar dacă unele dintre textele din această listă nu sînt citate în cuprinsul articolului, situația din ele a fost luată în considerație atunci cînd am stabilit cronologia anumitor fenomene.

BB	*Biblia*, Bucureşti, 1688.
BC	Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, ediţia Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969.
BD	*Documente bucovinene* (publicate de T. Bălan), vol. I–II, Cernăuţi, 1937.
BI	*Inscripţiile medievale ale românilor. Oraşul Bucureşti*, vol. I, Bucureşti, 1965.
BO	C. Bolliac, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1956.
BP	L. Blaga, *Nouăzeci de poezii*, Bucureşti, 1971.
BR	N. Iorga, *Braşovul şi românii*, Bucureşti, 1905.
BRV	*Bibliografia românească veche*, vol. I–IV, Bucureşti, 1900–1944.
C	*Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699.
C[1]	*Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare*, Bucureşti, 1732.
C[2]	*Cazanii*, Rîmnic, 1748.
C[3]	*Cazanii*, Bucureşti, 1768.
C[4]	*Cazanii*, Rîmnic, 1781.
CA	Coresi, *Lucrul apostolesc*, ediţia I. Bianu, Bucureşti, 1930.
CB	B. P. Haşdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. I–II, Bucureşti, 1878–1879.
CC[2]	Coresi, *Evanghelie cu învăţătură (1580–1581)*, ediţia Al. Procopovici şi S. Puşcariu, Bucureşti, 1914.
CG	G. Coşbuc, *Versuri*, ediţia D. Micu, Bucureşti, 1961.
CH	C. Hogaş, *Proză*, vol. I–II, Bucureşti, 1967.
CI	D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediţia P. P. Panaitescu–Vereş, Bucureşti, 1963.
CN	C. Negruzzi, *Păcatele tinereţelor*, Bucureşti, 1963.
CO	I. Creangă, *Opere*, Bucureşti, 1939.
CO[1]	G. Călinescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1965.
CP	Coresi, *Psaltirea slavo-română*, ediţia B. P. Hasdeu, Bucureşti, 1881.
CR	M. Gaster, *Crestomaţie română*, vol. I–II, Leipzig–Bucureşti, 1891.
CT	Coresi, *Tetraevanghelul*, ediţia Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.
CV	*Codicele voroneţean*, ediţia I. G. Sbiera, Cernăuţi, 1885.
D	Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediţia N. A. Ursu, Neamţ, 1975.
DB	I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, vol. I–IV, Bîrlad, 1911–1926.
DG	Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Bucureşti, 1964.
DM	*Cazanie*, Dealu, 1644.
DRA	*Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I–II, Bucureşti, 1959–1966.
DRH	*Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova; B. Ţara Românească, Bucureşti, 1966–1974.
ER	Eliade Rădulescu, *Opere*, ediţia Vl. Drimba, Bucureşti, 1967.
GA	Gr. Alexandrescu, *Opere*, vol I, ediţia I. Fischer, Bucureşti, 1957.
H	*Istoriile lui Irodot*, ediţia N. Iorga, Bucureşti, 1909.
HS	B. P. Haşdeu, *Scrieri literare*, vol. II, Bucureşti, 1960.
IB	N. Iorga, *Inscripţii din bisericile românilor*, vol. I-II, Bucureşti, 1907.
IM	I. Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909.
IG	I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1967.
IL	*Îndreptarea legii*, (în) S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei în vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912.
IP	A. Ivireanu, *Predici*, ediţia G. Ştrempel, Bucureşti, 1962.
K	M. Kogălniceanu, *Scrieri*, Bucureşti, 1967.
LC	Coresi, *Liturghierul*, ediţia Al. Mareş, Bucureşti, 1969.
LT	I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1941.
MC	Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
MP	Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ediţia Fl. Fugaru, Bucureşti, 1970.
N	I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959.
NB	N. Bălcescu, *Opere complete*, vol. I, Bucureşti, 1961.
NC	N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia I. St. Petre, Bucureşti, 1942.
OA	Al. Odobescu, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1967.
OB	N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940.
OE	M. Eminescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1939.
OI	A. Ivireanu, *Opere*, ediţia G. Ştrempel, Bucureşti, 1972.
OG	O. Goga, *Opere*, ediţia I. D. Bălan, Bucureşti, 1967.
P	*Cărţile populare în literatura românească*, ediţia I. C. Chiţimia – D. Simonescu, vol. I–II, Bucureşti, 1963.
PH	*Psaltirea Hurmuzachi*, copie după manuscrisul de la Biblioteca Academiei.

PL M. Eminescu, *Proză literară*, Bucureşti, 1964.
PM *Carte românească de învăţătură (1646)*, ediţia A. Rădulescu, Bucureşti, 1961.
PO *Palia de la Orăştie*, ediţia V. Pamfil, Bucureşti, 1968.
PS *Psaltirea scheiană*, ediţia I. A. Candrea, Bucureşti, 1916.
PV *Psaltirea voroneţeană*, (în) I. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbuchstück*, Halle, 1913.
RL *Pravila ritorului Lucaci*, ediţia I. Rizescu, Bucureşti, 1971.
RP Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediţia C. Grecescu, Bucureşti 1963.
RT Leca Morariu, *Războiul Troadei*, Cernăuţi, 1923.
SB Al. Rosetti, *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei*, Bucureşti, 1944.
SD N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXI, Bucureşti, 1901–1913.
SE *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551–1553)*, Bucureşti, 1971.
SM I. L. Caragiale, *Momente şi schiţe*, vol. I–II, Bucureşti, 1955.
TA T. Arghezi, *Scrieri*, vol. VII–VIII, Bucureşti, 1964–1965.
TD *Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, (în) N. Drăganu, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914.
Ş Gh. Şincai, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri*, vol. I–III, Iaşi, 1853–1854.
ŞA *Şcoala ardeleană*, ediţie critică de Fl. Fugaru, vol. I–III, Bucureşti, 1970.
Ţ I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, ediţia Fl. Fugariu, vol. I–II, Bucureşti, 1970.
U Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955.
V Varlaam, *Cazania (1643)*, ediţia J. Byck, Bucureşti, 1943.
VA V. Alecsandri, *Culegere de proză*, Bucureşti, 1960.
VP *Cronici şi povestiri româneşti versificate*, ediţia D. Simonescu, Bucureşti, 1967.
VS Dosoftei, *Vieţile sfinţilor*, Iaşi, 1683–1684.

La formation et l'évolution du complément de concession dans la langue roumaine

(Résumé)

Les compléments de concession apparaissent dans les textes à partir du début du XVIIe siècle et ils paraissent avoir été une acquisition assez tardive dans la langue roumaine. Déterminer la date de l'apparition du complément de concession est une tâche difficile, surtout en ancien roumain. Seule une étude minutieuse et rigoureusement conduite des attestations et spécialement des plus anciennes permet de préciser l'origine et la naissance du complément de concession. En partant d'un riche matériel, très peu étudié du point de vue syntaxique, l'auteur étudie les signes de la concession *(în pisma, în ciuda, în pofida, în bulul, cu riscul, cu tot, cu toată, cu toate, împotriva* etc.) du point de vue de l'origine, de la fréquence, de la place et de la valeur dans le système de l'ancien roumain et du roumain moderne.

Septembrie 1976

Universitatea „Al. I. Cuza"
Iaşi

MIOARA AVRAM

PARTICULARITĂȚI SINTACTICE REGIONALE ÎN DACOROMÂNĂ

Se discută regionalisme care privesc sintaxa unor adverbe generale în limbă : topica specifică a lui *mai* în graiul muntean, pe de o parte, și în graiurile vestice (bănățean și crișean), pe de alta ; construcția negativă a lui *numai* în graiul crișean și în cel maramureșean față de construcția pozitivă a lui *decît* în graiul muntean.

Recunoașterea unor particularități gramaticale ale graiurilor dacoromâne se limitează, de obicei, la cele morfologice atît în descrierea sincronică sau diacronică a varietăților regionale, cît mai ales în studiile referitoare la repartiția dialectală. În orice caz, cea mai recentă descriere de ansamblu a varietății dialectale dacoromâne, datorată Matildei Caragiu Marioțeanu [1], nu cuprinde nici un fenomen de ordin sintactic, deși existența unor particularități sintactice este admisă în capitolele teoretice din partea de dialectologie generală [2]. De asemenea, Ion Gheție [3] nu include nici o particularitate sintactică în lista elementelor specifice — fundamentale sau secundare — pe care le urmărește în istoria graiurilor dacoromâne și a limbii literare din secolul al XVI-lea pînă astăzi.

I. În descrierea dată de Ion Coteanu [4], în 1961, structurii dialectale a limbii române se găsește însă un fapt sintactic înregistrat ca particularitate a graiului muntean : ,,plasarea . . . adverbului *mai* înaintea pronumelor reflexive sau personale la verbele construite cu astfel de pronume. De exemplu, în loc de *nu te mai lăuda*, *nu mai te lăuda* ; în loc de *(nu) se mai poate*, *(nu) mai se poate* etc." ; între timp, această topică a lui *mai* a fost reținută și de Grigore Brâncuș [5] ca particularitate a graiului muntean. Pe de altă parte, în 1973, Magdalena Vulpe [6] a semnalat, ca particularitate sintactică a graiului bănățean, ,,intercalarea adverbului *mai* (cu sens durativ) între copulă și numele predicativ. . . în propoziții negative". Ambele fenomene remarcate reprezintă topici neliterare ale adverbului ***mai*** : element general în limbă, acest adverb prezintă deci particularități de distribuție, diferită în unele graiuri atît față de alte graiuri, cît și față de limba literară. Față de posibilitățile pe care le are în limba literară — și în alte graiuri — de a disloca anumite grupuri prin excelență sudate (cum sînt formele verbale compuse, formele de conjunctiv

[1] *Compendiu de dialectologie română (nord-și sud-dunăreană)*, București, 1975, p. 152–188.

[2] P. 18 ; vezi și p. 62.

[3] *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975 : vezi explicația de la p. 83.

[4] *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 82.

[5] *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* **Op'ncaru** *de Gr. M. Jipescu)*, în LR XXII (1973), nr. 1, p. 42.

[6] În Cornelia Cohuț și Magdalena Vulpe, *Graiul din zona ,,Porțile de Fier"*, I *Texte. Sintaxă*· București, 1973, p. 373 (abreviat GPF).

și de infinitiv însoțite de conjuncția *să*, respectiv de prepoziția *a*, și grupul format din pronume neaccentuat și verb), adverbul *mai* are în graiul muntean posibilități de dislocare în minus, iar în graiul bănățean, ca și — adaug — în cel crișean, are asemenea posibilități în plus.

Particularitățile graiului muntean în privința topicii lui *mai* nu se reduc la faptul, remarcat de I. Coteanu și Gr. Brâncuș, că acesta nu dislocă grupul format din pronume neaccentuat și verb, fiind așezat înaintea pronumelui personal sau reflexiv care precedă verbul (tip : *nu mai mă lăsa să mai mă duc* TM I 321/12 Fîntînele — Prahova) ; adverbul *mai* nu dislocă aici în mod obligatoriu nici formele verbale compuse, plasîndu-se înaintea auxiliarului, nu între acesta și forma verbului de conjugat : vezi exemple ca *mai am făcut alta* TM I 132/19 (Mălureni — Argeș), *mai am fost cu muierea* ib. 305/7 (Ulmi — Olt).

Particularitățile graiurilor vestice, bănățean și crișean, constau în primul rînd în extinderea posibilităților de dislocare ale lui *mai* la situațiile descrise de Magdalena Vulpe în legătură cu verbul *a fi*, *mai* fiind plasat după acest verb, despre care trebuie precizat că se găsește de obicei la forme conjuncte ale indicativului prezent *-i* și *-s* (dislocarea se produce între verbul copulativ *a fi* și numele predicativ : *fata lui nu-i mai fată* GN II 118 Hunedoara, respectiv între verbul predicativ *a fi* și subiect sau complementul circumstanțial de loc și de timp : *nu-i mai ce mînca* Bîrlea, A. II 397, *nu-i mai pă lume* id. ib. 402, ambele din Cerbăl — Hunedoara) ; în propozițiile negative, în care e atestată cel mai frecvent această topică, ea ar putea fi interpretată și în sensul nedislocării grupului negație + verb, deci ca o posibilitate de dislocare în minus, dar exemplele de propoziții interogative cu aspect pozitiv (de tipul *Dacă zboară porombița Ce ți-i mai bună lădița?*, în DLR s.v. mai_1 III [7]) exclud această interpretare, arătînd că avem a face cu o posibilitate de dislocare în plus, aplicată grupului copulă + nume predicativ, predicat existențial + subiect sau alte determinări. Mai puțin bine reprezentată este particularitatea acelorași graiuri dată de punctul în care se produce dislocarea unui grup complex ca cel format din negație + formă verbală compusă + pronume neaccentuat antepus : *nu-l mai a putut* Bîrlea, A. I 123 (Cerbăl — Hunedoara), cu așezarea lui *mai* între pronume și forma verbală nedislocată.

Așezarea lui *mai* între verbul copulativ și numele predicativ adjectival dă naștere în aceste graiuri la o aparentă omonimie cu gradul comparativ de superioritate în exemple ca *Să-mpuțină laptele di la vacă și nu-i mai bun* ALRT 65 (Feneș — Alba); *Mergi tu înainte că eu nu mi-s mai bun* GPF 77/6 (Jupalnic — Mehedinți). Confuzia este înlăturată atît printr-un mijloc de ordin sintactic (prezența, respectiv absența termenului al doilea de comparație : *decît*. . .), cît și printr-o marcă de ordin fonetic, prin care se poate distinge chiar construcția comparativă eliptică de complement : intonația celor două construcții este diferită în graiurile care ajung la această omonimie. [8]

[7] Calificat popular și separat — în mod surprinzător — de tipul regional *nu-i mai al meu*.
[8] Pentru alte mărci prosodice ale unor valori ale lui *mai* vezi Andrei Avram, *Transferul accentual în limba română*, în SCL XIX (1968), nr. 5, p. 461—462, și id., *Mot accentuel, mot intonationnel et sens lexical en roumain*, în ,,Acta Universitatis Carolinae — Phonetica Pragensia'' III (1972), p. 31—34.

Majoritatea construcțiilor discutate cunosc cîte două variante pe teritoriul dacoromân, cu unica opoziție dislocat/nedislocat:

lit. (și general) *mă mai ținea* — munt. *mai mă ținea* TM I 241/19
nu mai e al meu — vest. *nu-i mai al meu* (Hodoș, C. în DLR s.v. mai_1 III).

Construcțiile complexe alcătuite din pronume și un grup verbal (formă compusă, predicat nominal etc.) cunosc cîte trei variante, dintre care una fără dislocare și două cu dislocarea realizată în puncte diferite:

lit. (și est)	munt.	vest
nu-ți mai e sete	*nu mai ț-e sete* Bîrlea, A. II 294	*nu ți-i mai sete*
nu l-a mai lăsat	*nu mai m-a lăsat* TM II 320/21	*nu-l mai a putui* Bîrlea, A. I 123

În cazul lui *mai* particularitățile sintactice ale unor graiuri rezultă deci din distribuția diferită, sub raportul exclusiv al topicii, a unui element de inventar comun.

II. Un caz care nu a fost încă adus în discuție în studiile de dialectologie este distribuția regională diferită, în alte privințe decît topica, a două elemente de inventar comune. Este vorba de adverbele restrictive *numai* și *decît*, care în limba literară sînt echivalente în construcții opuse din punctul de vedere al caracterului pozitiv sau negativ, construcția pozitivă cu *numai* avînd aceeași valoare ca una negativă cu *decît*: *am numai una* = *n-am decît una*. Față de această situație se constată că unele graiuri folosesc pe ***numai*** în construcție negativă *(n-am numai una)*, iar altele pe ***decît*** în construcție pozitivă *(am decît una)*.

Construcția negativă a lui *numai* „decît" este o particularitate comună graiului crișean și celui maramureșean. În textele din monografia lui T. Teaha *Graiul din valea Crișului Negru* [1961], la p. 171 și 174 se găsesc cîte patru exemple cu această construcție a lui *numa*; iată-le pe cele de la p. 174: *Mai tîrziu nu mai gasăști numa ramașițili di la altili muieri*; *Nu-s bune numa di vinars*; *Indi nu-i voie să pască numa boii*; *Nu iesti numa tău cu apă* (cf. p. 179, 183, 184, 185, 190). Pentru graiul maramureșean se poate cita un exemplu din ALRT 149/11: *Da că n-am numa una* (Negrești — Satu-Mare) și mai multe de la Bîrlea, A. *Nu-s numa cu om picior* (III 304 Racșa — Oaș, cf. 269, 270, 306; I 150 Rozavlea — Vișeu). Construcția e cunoscută și în Hunedoara: vezi *iel nu știe numa una* Bîrlea, A. I 123 (Cerbăl); *da să nu iei numa cît poz duce* id. ib. III 290 (Poiana Răchițelii)[9].

Această construcție este aparent omonimă cu o construcție literară — și generală, deci existentă și în graiurile care cunosc construcția regională discutată — în care *numai* apare în construcție negativă, dar cu sensul „doar", nu „decît", și cu implicarea ideii de opoziție, chiar dacă nu e totdeauna urmat de o adversativă: *n-am numai una (ci două)*[10]. Între construcția literară (negație + *numai* „doar") și cea regională (negație + *numai* „decît") există o evidentă deosebire de accent și de into-

[9] Editorul, O. Bîrlea, folosește o virgulă nejustificată înaintea lui *numa* din acest exemplu (cf. și I 150; III 269, 270, 306), ceea ce ascunde sensul construcției.

[10] Vezi Georgeta Ciompec, *Adverbul*, în *Limba română contemporană*, vol. I Sub conducerea acad. Ion Coteanu, București, 1974, p. 289, nota 5.

nație care le face să nu fie omofone : construcția literară are accentul pe negație sau pe verbul negat și o intonație finală care presupune o adversativă următoare, în timp ce construcția regională are structura accentuală a construcției literare pozitive cu *numai* sau negative cu *decît*. Caracterul regional al lui *numai* „decît" este dat deci atît de folosirea sa în construcție negativă, cît și de structura accentuală și intonațională a acestei construcții față de cea cu *numai* „doar".

Construcția pozitivă a lui *decît* „numai" este o particularitate a unor graiuri muntenești. În volumele de *Texte dialectale Muntenia* am întîlnit-o în texte din județele Vîlcea, Olt, Argeș, Teleorman și Prahova, în exemple ca *Ș-a rămas dăcît cu taică-su* I 228/17 (Poboru — Olt), *Cînd a venit fata dăcît atîta i-am spus* I 260/12 (Comănița — Olt); cf. I p. 120/15, 251/13, 261/9, 309/14, 368/9, II 246/24, 250/16 etc. Vezi și îmbinarea tautologică *decît singur*, folosită cu construcția pozitivă a corespondentului literar *numai singur* (sau *singur numai*) : *Decît singur unu l-am scăpat* TM I 11/16 (Boișoara — Vîlcea); *Eream decît singur cu-arma-n mînă, atît aveam* ib. 268/25 (Hîrsești — Argeș).

Tot în graiul muntean *decît* se folosește, în construcții pozitive, cu valoarea literarului *doar* : *Păi dăcît mă duc și umplu căldarea și viu înapoi* TM I 261/27 (Comănița — Olt); *Imediat le topesc, dăcît ia sare* ib. 304/16 (Ulmi — Olt); *Dăcît le-am uscat nițăl să nu să strice* 391/32 (Plopii Slăvitești — Teleorman); *Dăcît i-am pus nițăl în căldare-acolo c-untură dă s-a prăjit un pic* 440/31 (Dracea — Teleorman; cf. 367/16 etc.) și cu valoarea literarului *deodată* : *Cîn să treacă șoseaua dăcît am auzît o cățeauă* TM I 294/32 (Movileni — Olt); *Cîn a-nceput io decît am stat așa pe loc* II 233/26 (Bertea — Prahova). Fără a fi vorba și aici de o deosebire de construcție pozitivă/negativă, se constată că pentru aceleași valori („doar" și „deodată") graiurile vestice îl folosesc pe *numai* : vezi *Da — ice — num-am auzit vîjîitura — zîce — nu l-am văzutu* Bîrlea, A. II 276 (Cresuia — Beiuș).

Aceleași graiuri vestice manifestă o preferință pentru *numai* și în funcțiunea exceptivă sau cumulativă, în construcții în care limba literară folosește pe *decît* (sau *afară de*) : *Nime nu s-o găsit, numa baba-aceie care-o fost așă voinică* Bîrlea, A. III 270 (Racșa — Oaș); cf. 269. Apropierea dintre această construcție exceptivă și construcția negativă cu valoare restrictivă a lui *numai* este ilustrată de următorul context în care apar amîndouă : — *Nu-m trabă nici unu, numa pă ăsta!* — *spune sluga.* — *De ce nu-s trabă, numa pă ăsta?* Bîrlea, A. II 283 (Cresuia — Beiuș).

Textele muntenești oferă și ele exemple care pot explica trecerea spre construcția pozitivă a lui *decît* restrictiv pornind de la întrebuințarea lui în construcții exceptive : *Altfel nu erea/decît cînipă iera* TM II 144/20 (Ditești — Prahova) sau *Nu ziceam nici că aoleo!/dăcît tăceam* ib. 146/17.

Preferințele opuse pentru *decît* sau *numai* în construcții exceptive se reflectă și în îmbinările tautologice pe care le-au dezvoltat graiurile în discuție din asocierea celor două elemente sinonime : în timp ce graiul muntean le folosește, ca și limba literară, în ordinea **decît numai** : *Că nu mi-e teamă dă nimini, dăcît numai dă cumnatu Ionică Făt-Frumos* Bîrlea, A. II 299 (Bughea-de-Sus — Muscel), în graiurile vestice ne întîmpină ordinea **numa decît** : *Nu-i nime-n casă, numa dicît casă* Bîrlea, A. II 276 (Cresuia — Beiuș).

În graiul muntean folosirea lui *decît* cu valoare exceptivă („afară de") sau cumulativă („pe lîngă") depășește limitele construcției din limba literară, nemaifiind legată de prezența unui antecedent ca *altul* etc. : în piețele bucureștene am înregistrat adesea întrebarea *Mai aveți decît astea?*, la care răspunsul este de obicei restrictiv : *(Mai avem) decît două coșuri* sau *Decît ce se vede.*

Faptele prezentate mai sus nu constituie decît în parte noutăți. Interesul discuției stă în corelarea unor observații făcute pînă acum în mod izolat sau din altă perspectivă decît cea dialectologică și în comentariile care se pot face în urma descrierii mai exacte a situației :

1. Particularitățile sintactice discutate în acest articol reprezintă exclusiv fenomene de distribuție, și nu de inventar, ca în cazul unor elemente relaționale specifice (prepoziții, conjuncții coordonatoare și subordonatoare), care au atras atenția mai multor cercetători. Din punct de vedere lexical, *mai*, *numai* și *decît* sînt elemente din fondul general al limbii, comun tuturor graiurilor și limbii literare, și tocmai această calitate le face mai greu de identificat ca regionalisme pe plan sintactic ; așa se explică atît neglijarea lor în descrierea diverselor graiuri, cît și faptul că nu sînt evitate în exprimarea literară.

Dintre particularitățile menționate, mai bine infiltrată în limba literară este particularitatea muntenească referitoare la topica lui *mai*. DLR s.v. mai_1 III califică drept regională — fără specificarea regiunii — așezarea sa înaintea pronumelui neaccentuat însoțitor al unui verb, ilustrată cu două citate, dintre care unul din opera lui I. L. Caragiale și altul de la Al. Macedonski. În *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*[11], Iorgu Iordan înregistrează această „abatere de la topica tradițională" atît în grupul pronume neaccentuat + verb, cît și în situația mai rar atestată a formelor verbale compuse *(nu mai ar fi posibile)*, arătînd că „fenomenul e curent în vorbirea muntenească" ; alături de citatele din diverse periodice ale anilor 1934—1939, există unele cu autori identificabili care sînt Tudor Arghezi, Matei Caragiale, Dan Petrașincu. În vremea din urmă fenomenul are o vizibilă răspîndire în presă și în literatura artistică, datorită unor scriitori munteni ca Eugen Barbu (*O să mai mă uit afară* Groapa, 1968, p. 16) sau Marin Preda *(să mai mă țină* Delirul, 1975, p. 17) ; vezi și prezența lui la Șerban Cioculescu, atît de atent la exprimarea literară (*Nu mai mi-amintesc exact componența comisiei* „Flacăra" nr. 30 (946) — 21 VII 1973 — p. 22, col. 3). Valeria Guțu Romalo[12] notează „frecvența tot mai mare a acestei topici incorecte a lui *mai*" alături de „alte cîteva adverbe : *cam*, *prea*, *și*, *tot*", fără a face vreo referire la caracterul regional al construcției lui *mai*. În schimb, Georgeta Ciompec[13] raportează la scriitorii munteni tendința de plasare a „semiadverbelor din seria *mai*, *cam*, *tot*, *prea*" înaintea formelor verbale compuse, deși pentru celelalte adverbe citate alături de *mai* nu este demonstrată proveniența regională a topicii relevate.

[11] Ediția a II-a, București, 1947, p. 450—451.
[12] *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, 1972, p. 118—119.
[13] *Lucr. cit.*, p. 289.

Particularitatea graiurilor vestice constînd în construcţia negativă a lui *numai* „decît" se întîlneşte în limba scrisă mult mai rar şi exclusiv în literatura artistică, la scriitori ardeleni ca I. Agîrbiceanu (*Spuneau şi alţii că sînt zile în care nu mînca numai o dată* L.T. 78 în DLR s.v. *numai* I 3), Pavel Dan (*N-avem numai un pahar, îţi bea cum îţi putea* Urcan bătrînul, 1938, p. 170) sau I. Lăncrănjan (*Cu ăştia n-o scoţi la capăt numa dacă pui mîna pe puşcă* Cordovanii, 1963, I, p. 16, cf. 23); în afară de DLR, care califică această construcţie învechită şi regională — fără specificarea regiunii —, alte lucrări nu o înregistrează.

Pentru celelalte regionalisme sintactice discutate nu am întîlnit folosirea în limba literară scrisă, dar se pot auzi în vorbirea unor intelectuali : există destul de mulţi intelectuali ardeleni care folosesc construcţia de tipul *nu-i mai al meu*, după cum există intelectuali munteni — mai puţini, pentru că şi aria regională a construcţiei e mai restrînă — care folosesc construcţia pozitivă a lui *decît* restrictiv sau exceptiv (recent am înregistrat-o într-o redacţie, în vorbirea unui poet muntean din generaţia mijlocie). Topica aceasta a lui *mai* este calificată în DLR s.v. *mai*$_1$ III tot (învechită şi) regională, fără menţionarea ariei, ca şi în cazul discutat mai înainte, citatele oprindu-se la V. Bărac şi culegerea de cîntece bănăţene a lui E. Hodoş; pentru *decît* vezi remarca făcută, din punctul de vedere al cultivării limbii, de Georgeta Ciompec[14] : „în vorbirea muntenilor, uneori chiar şi a celor cultivaţi, formule ca *am găsit decît cărţi, am lucrat decît atît* sînt auzite din ce în ce mai frecvent".

2. Fenomenele discutate aici ţin de sintaxa părţilor vorbirii, privind sintaxa particulară a unor cuvinte din clasa adverbului. Deşi este vorba de construcţia unor cuvinte, în numai unele dintre sensurile lor, în cazurile în speţă nu e valabilă obiecţia adusă eficienţei particularităţilor lexicale ca elemente de descriere a unui grai[15], întrucît atît *mai*, cît şi *numai* şi *decît* sînt adverbe cu importante funcţii gramaticale, uneori practic lipsite de sinonime, şi se caracterizează printr-o mare frecvenţă[16]. Ele sînt deci unicate, dar repetabile, îndeplinind prin aceasta condiţiile puse particularităţilor demne de reţinut cel puţin în măsura în care le îndeplinesc unele particularităţi morfologice general admise în descrierea graiurilor dacoromâne, cum ar fi formele de condiţional prezent din graiul bănăţean sau de condiţional perfect din cel crişean.

3. Ca şi în cazul altor regionalisme, construcţiile discutate nu sînt exclusive în graiurile respective, ci apar folosite adesea în alternanţă cu cele literare şi generale. Acelaşi vorbitor care spune *mai mă da* TM II 101/22 (Ghirdoveni — Dîmboviţa) sau *să mai mă-c* ib. 102/11 spune şi *să mă mai dea* 101/20. Această situaţie poate explica o contaminare de tipul *mai mă mai sprijin cu ia, mai aia* TM II 232/16 (Bertea — Prahova), cu repetarea lui *mai* în ambele topici posibile. Îmbinările tautologice *decît*

[14] *Loc. cit.*

[15] Vezi Romulus Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, în LR V (1956), nr. 2, p. 39—40 ; Ion Gheţie, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne (Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi)*, în SCL XV (1964), nr. 3, p. 328.

[16] În statistica lui Valeriu Şuteu, *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL X (1959), nr. 3, p. 426—435, rangul de frecvenţă al acestor adverbe este următorul : *mai* 17, *numai* 55, *decît* 89.

numai şi *numai decît*, discutate la p. 32, pot fi explicate şi ele prin contaminarea a două construcţii [17].

ABREVIERI

ALRT — *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II*, Sibiu—Leipzig, 1943.

Bîrlea, A. — Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I—III, [Bucureşti] 1966.

GN — *Graiul nostru*. Texte... publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th.-D. Sperantia. Vol. I Bucureşti, 1906; II Bucureşti, 1908.

TM — *Texte dialectale Muntenia* sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I [Bucureşti] 1973; II Bucureşti, 1975.

Particularités syntaxiques régionales en daco-roumain

(Résumé)

En établissant certains rapports entre des faits qui n'ont constitué, jusqu'à présent, que l'objet de remarques isolées et différentes quant aux aspects envisagés, l'auteur soutient l'existence de particularités syntaxiques dont on doit tenir compte dans la description des parlers daco-roumains. Les régionalismes discutés sont exclusivement des phénomènes de distribution d'éléments — des adverbes ayant des sens grammaticalisés — qui appartiennent à un inventaire commun à tous les parlers:

1. La place de l'adverbe *mai* ,,plus, encore'' : en comparaison des possibilités qui existent dans la langue littéraire que certains groupes soient disloqués par *mai*, le nombre de ces possibilités est plus petit dans le parler mounténien (valaque) et il est plus grand dans les parlers de l'ouest du pays (du Banat et de Crişana). Cf. *mă mai ţinea* (la construction littéraire et générale) ,,il me tenait encore, il continuait de me tenir'' — *mai mă ţinea* (en Mounténie); litt. (et général) *nu mai e al meu* ,,il n'est plus à moi, il ne m'appartient plus'' — ouest. *nu-i mai al meu*.

2. La construction négative de *numai* ,,seulement'' dans les parlers de Crişana et de Maramureş, la construction positive de *decît* ,,que'' dans le parler mounténien (litt. *am numai una* ,,j'en ai une seulement ''/*n-am decît una* ,,je n'en ai qu'une'' — ouest. *n-am numai una* — mount. *am decît una*) et les préférences opposées des mêmes parlers pour *numai*, respectivement, pour *decît*.

Octombrie 1976

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[17] Menţionez că toate citatele din texte dialectale au fost reproduse cu simplificarea transcrierii.

CRISTINA CĂLĂRAŞU

DESPRE TIMPURILE DE RELAŢIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Articolul semnalează o serie de întrebuinţări absolute ale mai mult ca perfectului şi viitorului anterior în limba română actuală. Aparţinînd literaturii artistice, limbajului presei sau reprezentînd rezultate ale unei anchete, exemplele sugerează ineficienţa categoriei tradiţionale a timpurilor de relaţie.

0. În cele ce urmează ne propunem o confruntare a categoriei tradiţionale a timpurilor de relaţie cu cîteva tipuri de atestări ale m a i m u l t c a p e r f e c t u l u i (MP)[1] şi ale v i i t o r u l u i a n t e r i o r (VA)[1] oferite de limba contemporană.

Deoarece — după cîte ştim — timpurilor de relaţie nu li s-a consacrat pînă în prezent un studiu special în limba română, vom încerca, mai întîi, o sinteză a particularităţilor de întrebuinţare a MP şi VA, stabilite de principalele gramatici; această operaţie va fi urmată de o comparare cu unele date obţinute din studierea limbii actuale.

1. Conceptul de t i m p d e r e l a ţ i e (TR) — impus de gramaticile normative — implică corelaţia TR/t i m p a b s o l u t (TA), introdusă din dorinţa de a supune unei clasificări suplimentare timpurile verbale. Pătrunderea şi generalizarea acestui concept în lucrările româneşti de specialitate s-a realizat în mai multe etape.

La început, gramaticile româneşti nu menţionează distincţia TR/TA[2]; definiţiile MP — realizate pe baza aceloraşi criterii folosite şi pentru celelalte timpuri — evidenţiază valoarea temporală de *trecut îndepărtat*[2] a acestor forme, asociată, de obicei, cu cea aspectuală de a c ţ i u n e î n c h e i a t ă[3], fără a specifica raportarea lor—facultativă sau obligatorie—la un alt timp trecut. Lucrările avute în vedere înregistrează sporadic VA, fără a-l defini[4].

[1] Ne-am oprit asupra MP şi VA dat fiind că ele sînt considerate unicele/cele mai importante timpuri de relaţie ale limbii române.

[2] Cf. D. Eustatievici Braşoveanu, *Gramatica rumânească* [1757]. Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N. A. Ursu, Bucureşti, 1969, p. 50; Radu Tempea, *Gramatica românească*, Sibii, 1797, p. 105—106; C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească* [1822], Text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Serban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, 1973, p. 92; I. Eliad, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 41; I. Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti*, Bucureşti, 1840, p. 154; N. Bălăşescu, *Gramatica română pentru seminarii şi clase mai inalte*, Sibiu, 1848, p. 69; P. M. Cîmpeanu, *Gramatică românească*, Iaşii, 1848.

[3] Dintre lucrările citate în nota 2, numai gramatica lui C. Diaconovici Loga nu notează valoarea aspectuală a MP.

[4] Dintre gramaticile citate în nota 2, doar I. Eliad, *loc. cit.*, semnalează *viitorul al doilea*. S. Clain şi G. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780, înregistrează formele corespunzătoare viitorului anterior la *timpul mai mult decît trecut al poftirii* (= mai mult ca perfect conjunctiv).

Dezvoltarea lingvisticii și contactul cu lucrări similare din domeniul latin romanic [5] au dus la adoptarea, în gramaticile românești, a grupării timpurilor în TR și TA.

Inițial, definirea TR s-a făcut într-o manieră vagă, practic inoperantă, de ex. : ,,Cînd am zice însă *cântam*, *cântasem*, *voiŭ fi cântat* lesne se înțelege că urmēză se zicem saŭ se fi zis și altceva, ce stă în raportŭ cu cele zise" [6].

Ulterior, devine evidentă încercarea de a oferi o teoretizare mai amplă și, în același timp, mai adecvată a modelului TR pentru structura limbii române. Formularea cea mai complexă a ceea ce a fost numit *status relationis* aparține lui Al. Philippide. Conform concepției sale, ,,limba românească exprimă prin timpuri nu numai durata și timpul (prezent, trecut, viitor) față de momentul vorbitorului, ci și starea de coincidență, antecedență și consecvență a timpurilor între ele înseș considerate, abstracție făcîndu-se de vorbitor" [7]; astfel, de exemplu, un indicativ prezent poate arăta : ,,coincidența" cu un alt indicativ prezent sau ,,antecedența" față de un viitor; imperfectul poate exprima ,,coincidența" cu un trecut; trecutul și viitorul indică ambele un raport de ,,coincidență cu un trecut și, respectiv, un viitor [8]. Ca timpuri specializate exclusiv cu funcții de relație, autorul recunoaște doar două : m a i m u l t c a p e r f e c t u l și v i i t o r u l e x a c t, care desemnează ,,antecedența" față de un trecut și, respectiv, față de un viitor [9]. După cum se poate observa, autorul evidențiază două caracteristici, ambele restrictive, ale MP și VA : aceste forme se utilizează n u m a i relativ, contractînd o u n i c ă relație : ,,antecedența".

Noutatea punctului de vedere propus de Al. Philippide o constituie plasarea TR în cadrul general al organizării frazei. Gramaticalizarea unora dintre raporturile care apar între timpurile verbale ale frazei ar justifica stabilirea categoriei TR, întemeiată pe o relație de dependență unilaterală [10]. Examinarea exemplelor consemnate de Al. Philippide relevă, însă, faptul că MP și VA nu realizează e x c l u s i v tipul de raporturi identificate de autor: din cele 12 fraze citate pentru MP, unul reprezintă o subordonată temporală de s i m u l t a n e i t a t e (,,coincidență") : *Cam pe vremea aceia trăia Moș Nichifor în Țuțenĭ, pecînd bunicul buniculuĭ meŭ* **fusese** *cimpoiaș la cumătriea luĭ Moș Dediu*, iar altul exprimă un raport de p o s t e r i o r i t a t e (,,consecvență") : *Băbătiea luĭ de la o vreme încoace nu știŭ ce avea, că începuse a scîrțîi, ba c-o doare ceia, ba c-o doare ceia, ba-ĭ e făcut de năjit. . . încît luĭ Moș Nichifor acestea nu-ĭ prea veniaŭ la socoteală și de aceia nu-ĭ eraŭ acum maĭ niciodată boiĭ acasă, ba chiar se* **făcuse** *boclucaș* [11].

[5] Despre lipsa unui sistem al timpurilor relative în limbile slave moderne, consecință a unei trăsături mai vechi, transmisă din indo-europeană, vezi Ch. Bally, *Les notions grammaticales d'absolu et de relatif* [1932], în *Essais sur le langage*, Paris, 1969, p. 203, cf. 194.

[6] G. Hill, *Gramatica limbei române*, București, 1858, p. 5.

[7] Al. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897, p. 341 ; o poziție asemănătoare adoptă și Petru M. Câmpeanu în *Gramatica românească*, ed. II-a, Iași, 1880, p. 164—165, fără însă a teoretiza mai amplu natura și tipurile de relații între verbe, în frază.

[8] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 344—345.

[9] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 341.

[10] Cf. A. Martinet, *Au sujet des fondements de la théorie linguistique de Louis Hjelmslev*, în ,,Bulletin de la Société de Linguistique" (1946), nr. 42, p. 25.

[11] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 342.

Majoritatea lucrărilor ulterioare gramaticii lui Al. Philippide adoptă aceeași definiție a timpurilor în discuție, efortul autorilor concentrîndu-se, în general, asupra motivării „abaterilor" de la cele două caracteristici restrictive menționate anterior.

Iorgu Iordan, sesizînd că MP poate apărea în contexte specifice timpurilor absolute, precizează : „Chiar atunci cînd apare singur, acest timp tot o relație cu alte acțiuni trecute, dar neexprimate, arată : *Soarele asfințise de mult, cerul se umpluse de stele, zgomotul din timpul zilei amuțise cu desăvîrșire* etc. Toate aceste lucruri se întîmplaseră în momentul cînd, să zicem, povestitorul sosise la fața locului sau trebuia să săvîrșească cine știe ce ispravă" [12].

Considerînd TR o categorie relațională între timpurile unui enunț dat, Al. Philippide excludea din analiză orice element exterior frazei (de ex., parametrul „vorbitor", vezi citatul de mai sus); pentru explicitarea relațiilor implicate de TR, Iorgu Iordan recurge la completarea textului presupunînd, din perspectiva vorbitorului, o raportare la acțiuni „neexprimate". Această din urmă modalitate de analiză, bazată pe introducerea în text a unor fapte subînțelese [13], are drept consecință ambiguitatea și subiectivitatea interpretărilor, pluralitatea soluțiilor.

Kr. Sandfeld și Hedvig Olsen, încercînd să explice — tot printr-o raportare implicită — folosirea MP acolo „où on pourrait s'attendre à un prétérit ou à un parfait" [14], apelează fie la punctul de vedere al vorbitorului (*Auzisem că ai o mulțime de prieteni* „je l'avais appris avant de faire naguère votre connaissance"), fie la încadrarea MP în contextul mai larg al narațiunii (*Uitasem să spun* „je l'avais oublié avant de venir à ce point du récit").

Metoda referirii la context [15] impune, însă, definirea acestuia (limite, indici lingvistici etc.) și stabilirea unei tehnici de analiză.

Pe linia considerării MP ca timp cu întrebuințări exclusiv relative se înscrie și Gramatica Academiei[16]. Pentru ca o serie de utilizări ale MP — în propoziții independente — să poată fi subsumate valorilor relative, analiza rămînînd în limitele frazei, această lucrare nuanțează restricțiile discutate mai sus, lărgind definiția TR; conform acestei definiții, TR exprimă timpul „prin raportare la alt *moment* (s.n.), trecut sau viitor" [17], moment care poate fi reprezentat în cazul MP de „un verb predicativ, un infinitiv circumstanțial de timp sau chiar un circumstanțial de timp exprimat printr-un sub-

[12] I. Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 171 ; aceeași idee este reluată, mai nuanțat, de către autor și în *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 444. Menționăm că acest tip de MP este interpretat de Tudor Vianu din perspectiva narațiunii ca un MP „cu funcțiune de încadrare", *Mai mult ca perfectul și tehnica narațiunii*, în *Studii de stilistică*, București, 1968, p. 92 și urm.

[13] Vezi, în acest sens, obiecția formulată de A. Martinet în legătură cu operația de completare a textului, într-o fază premergătoare analizei, din teoria lui L. Hjelmslev, cf. A. Martinet, *op. cit.*, p. 41.

[14] Kr. Sandfeld și Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine*, I, Paris, 1936, p. 341.

[15] În această direcție, vezi și rezervele Mariei Manoliu Manea, în *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968, p. 29 și urm. Despre slaba eficiență a contextului în determinarea valorilor temporale ale diferitelor forme verbale, vezi Gh. Trandafir, *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*, Craiova, 1973, p. 177.

[16] *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, București, 1963, vol. I, p. 239.

[17] *Idem*, p. 40.

s t a n t i v (p r o n u m e, n u m e r a l, a d v e r b)”[18] (s.n.). Unele dintre elementele enumerate (vezi s.n.), pe de o parte, contravin definiţiei MP (MP „e nu timp de relaţie, folosit pentru exprimarea unei acţiuni încheiate anterior a l t e i a din trecut” [19]), iar, pe de altă parte, nu constituie o particularitate combinatorie specifică TR, ci verbului în general, ceea ce duce la neutralizarea opoziţiei TR/TA.

Lucrări mai recente semnalează, de asemenea, „abateri” şi de la cea mai importantă caracteristică restrictivă menţionată : posibilitatea de a exprima exclusiv anterioritatea. Dintre exemplele citate, reţinem unul care exprimă posterioritatea faţă de un alt timp trecut şi care a fost interpretat ca o greşeală datorată rarei întrebuinţări a MP : *La început se porniră a trăsni gheţurile ce bătuciseră drumurile întocmai ca piatra, iar apoi apa ce mustea într-una* ***transformase*** *pămîntul într-o mare neagră de glod (Munca*, 31. III. 1955) [20].

După cum se poate observa din cele de mai sus, exemplele care au suscitat discuţii şi au impus precizări vizează utilizarea MP. În ceea ce priveşte VA, exemplele controversate par să lipsească. Credem că deosebirea cantitativă, înregistrată în repartizarea comentariilor şi a exemplelor [21] acordate MP şi VA, se explică prin frecvenţa diferită a celor două timpuri în limba română.

O consecinţă directă a dificultăţilor ivite în definirea TR este şi lipsa unui consens în fixarea inventarului acestor timpuri în limba română : uneori, au fost admise în categoria TR : imperfectul, mai mult ca perfectul şi viitorul anterior [22] ; alteori, TR au fost limitate la MP şi VA [23] ; în sfîrşit, recurgîndu-se la o formulă de compromis, i s-a acordat imperfectului un statut ambiguu datorită capacităţii sale de a realiza valori relative şi valori absolute [24].

În concluzie, în stadiul actual, s-a ajuns să se considere că TR reprezintă o chestiune mai complexă a cărei rezolvare revine „unei descrieri concrete a semanticii verbului în limba română [25].

[18] *Idem*, p. 239.

[19] *Ibidem*.

[20] I. Iordan, V. Guţu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 236.

[21] Atunci cînd gramaticile recurg — pentru ilustrarea folosirii timpurilor — la citate din texte, raportul este net în favoarea MP : de ex., MP (12), VA(1) în Al. Philippide, *op. cit.*, p. 341—343 ; MP(7), VA(1) în *Gramatica limbii române*, I, Bucureşti, 1963, p. 239—240, 241 ; adesea, unul şi acelaşi exemplu este preluat de la o lucrare la alta, comp. *Gramatica limbii române*, ediţia I, Bucureşti, 1954, vol. I, p. 308, *Gramatica limbii române* ediţia a II-a (care, adesea, variază exemplele pentru celelalte timpuri faţă de ediţia I), Bucureşti, 1963, p. 241 ; I. Guţia, *Grammatica romena moderna*, Roma, 1967, p.272, şi El. Slave, *Prezumtivul*, în SG II, Bucureşti, 1957, p. 59.

[22] G. Hill, *loc. cit.*, I. Iordan, *loc. cit.*

[23] Al. Philippide, *loc. cit.*

[24] *Gramatica limbii române*, I, Bucureşti, 1963, p. 236—237.

[25] Cf. Em. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970, p. 142.

2. Avînd în vedere cele semnalate anterior, vom examina cîteva utilizări ale MP şi VA în limba contemporană [26]. Situaţiile consemnate, care nu reprezintă — credem — fenomene izolate dat fiind numărul lor ridicat, constituie „abateri" de la restricţiile preconizate de gramaticile normative prin definirea acestor timpuri.

A. MP şi VA pot avea v a l o r i a b s o l u t e, exprimînd o acţiune raportată numai la momentul vorbirii [27]. Aceste valori apar, pe de o parte, în propoziţii independente, iar, pe de altă parte, în propoziţii subordonate al căror verb regent exprimă concomitenţa cu momentul vorbirii (prezentul [28] sau un substitut al acestuia), sau posterioritatea (viitorul).

a) în propoziţii independente :

— MP :

Pînă acum noi nu mai ***auzisem*** *că ADAS-ul ar asigura şi pagubele pricinuite de gură cască.* („România liberă", 15, nov. 1970, p. 2); *De cîteva luni de zile pe şoseaua 56 A din judeţul Mehedinţi, în punctul numit „Ştirmina" stă părăsit un pod rulant. Cîndva* ***folosise*** *la ridicarea viaductului din apropiere. Acum el constituie, mai ales noaptea, un permanent pericol de accidente.* („S c î n t e i a", 28 oct., 1970, p. 2).

În acest tip de context, MP poate succeda, uneori, altor timpuri din sfera trecutului (perfect compus, perfect simplu , imperfect), faţă de care poate exprima, din punct de vedere logic, o consecinţă :

Am rupt logodna, Mama a plecat supărată. I-am scris logodnicului meu o scrisoare. Scriam şi plîngeam. Toată scrisoarea se ***mîzgălise***. (E. Oproiu, *Handicap*, în „Teatru", nr. 2, 1976, p. 82) ; *Cînd ajunse în stradă, se întrebă unde dracu să se ducă la ora aceea? Pretutindeni, chiar şi la bar, era închis. Unde să se ducă?... Şi vechea spaimă* ***renăscuse***. (T. Mazilu, *O singură noapte eternă*, Bucureşti, 1975, p. 118) ; *Îi aruncă în cele din urmă o privire plină de dojană, dar grăsimea obrajilor o* ***anulase***. (T. Mazilu, *Într-o casă străină*, Bucureşti, 1975, p. 105) [29].

În literatura actuală MP este utilizat frecvent ca timp al naraţiunii, înregistrîndu-se fragmente întregi în care MP este timpul povestirii (vezi, de ex., M. Preda, *Moromeţii*, Bucureşti, 1957, începutul cap. VI, p.

[26] Pentru exemple am apelat atît la stilul beletristic (dramaturgie şi proză), cît şi la cel publicistic. Nu am evitat traducerile, deoarece, atunci cînd aparţin unor buni cunoscători ai limbii române — cum este cazul celor avute în vedere aici — , ele sînt rezultatul unui proces complex de însuşire a sistemului lingvistic şi de reflecţie asupra utilizării acestuia ; în ceea ce priveşte folosirea timpurilor în traducerea unei lucrări beletristice, nu considerăm această operaţie o transpunere mecanică a timpurilor corespunzătoare din original, ci, adesea, ca o adaptare a acestora în limitele normelor impuse de sistemul limbii în care se traduce (vezi notele 34, 35).

[27] Raportarea la momentul vorbirii caracterizează timpurile absolute, cf. *Gramatica limbii române*, I, Bucureşti, 1963, p. 40, 234 ; vezi şi Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 61, Gh. Trandafir, *op. cit.*, p. 175.

[28] Despre coincidenţa dintre momentul vorbirii şi prezentul (actual), vezi *Gramatica limbii române*, I, p. 234 ; precizarea că raportarea se realizează d i r e c t la momentul vorbirii (cf. Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 62, 231 ; Gh. Trandafir, *op. cit.*, p. 175) face neclară interpretarea valorii subordonatelor al căror timp regent este un prezent actual.

[29] În legătură cu independenţa relativă a propoziţiilor principale coordonate, vezi *Gramatica limbii române*, II, p. 236. Coordonarea reprezentînd un indice formal al echivalenţei între MP/VA şi formele verbale (perfect simplu, imperfect etc.) din celelalte propoziţii, determinarea raporturilor temporale se face pe baza succesiunii logice a acţiunilor respective.

254–255). În asemenea cazuri, MP poate apărea și în propoziții incidente [30], alternînd uneori cu perfectul simplu:

— *Nu mănînc,* ***se strîmbase*** *băiatul țîfnos. Nu mi-e foame.*

— *Ia și mănîncă, ce vrei să ți-l torn în cap?* ***zise*** *mama supărată.* (M. Preda, *id.*, p. 42).

Tendința de extindere în proza narativă a MP cu valoare absolută are drept urmare folosirea lui în propoziții incidente, intercalate într-un pasaj al cărui timp fundamental este, de ex., perfectul simplu [31], ceea ce dovedește neutralizarea opoziției dintre aceste timpuri trecute.

— *Ce faceți voi acolo? își manifestă Nelu Constantinescu o curiozitate rece* (...) *Mănăilă ridică modest din umeri, rușinat că în această problemă nu poate să aducă toate lămuririle necesare.*

— *Tovarășul Lucian este un porc, răspunse Nelu Constantinescu în locul lui Mănăilă* (...)

Mănăilă primi cu profund respect înjurăturile la adresa tovarășului Lucian; îl respecta în continuare, dar înjurăturile la adresa lui îi făceau plăcere.

— *Nu vin la nici o ședință,* ***se hotărîse*** *în sfîrșit Nelu Constantinescu* (...)

Era plăcut aici, Geta devenea din ce în ce mai frumoasă (...) *Mănăilă se înapoie tușind, se urcă la masa prezidiului și îl informă pe Lucian că tovarășul Nelu Constantinescu e ocupat* (...). (T. Mazilu, *Într-o casă străină*, București, 1975, p. 112–113).

— VA: întrebuințat în propoziții independente exprimă o acțiune încheiată, posterioară momentului vorbirii:

Nu mă tem de moarte. Cel puțin cîțiva ani ***voi fi trăit.*** (Simone de Beauvoir, *Toți oamenii sînt muritori*, București, 1976, p. 94); *Am scris cerînd o amînare de opt sau zece zile; atunci* ***vă veți fi înapoiat****, nu-i așa?* (Bontempeli, *Oameni în timp*, București, 1968, p. 84).

Prezența MP și VA în propoziții independente evidențiază dificultățile care se ivesc în încercarea de identificare a relațiilor temporale existente între aceste forme verbale și altele, aparținînd aceluiași enunț. Într-o analiză lingvistică, pentru care fraza constituie un enunț cu extensiune maximă, valoarea timpurilor din propozițiile independente (și, mai ales, în cele incidente) trebuie socotită ca absolută. Într-o analiză stilistică, care are în vedere contexte mai largi, este necesară precizarea criteriilor și a metodelor de stabilire a raporturilor dintre MP/VA și celelalte verbe ale enunțului. Subliniem faptul că, dacă luarea în considerație a unor fenomene ca: schimbarea planurilor narațiunii, mișcarea scenică reprezentată de indicațiile care însoțesc textul dramatic, succesiunea replicilor în dialog etc. conferă, uneori, o valoare de relație implicită (care nu este marcată lingvistic) formelor de MP și VA, alteori aceleași elemente devin irelevante pentru explicarea folosirii MP și VA (vezi exemplele de propoziții incidente sau independente cu valoare logică de posterioritate).

[30] Despre incidentele reprezentînd „intervenția autorului în vorbirea directă a unui personaj", vezi *Gramatica limbii române*, II, p. 423.

[31] Același fenomen a fost semnalat pentru limba latină de A. Ernout, François Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1953, p. 225.

b) în propoziţii subordonate a căror regentă are verbul la prezent (indicativ, condiţional) sau un viitor cu valoare de prezent (vezi, în acest sens, determinările adverbiale):

*Mi-amintesc doar că, foarte grăbit, mi-**adunasem** lucrurile în valiză şi fără să mai judec ce se petrece cu mine, **coborîsem**.* (L. Fulga, *Straniul paradis*, Bucureşti, 1976, p. 17); *De ce s-ar lăsa **acum** copleşit de nostalgii după plăceri de care **luptase** să se despartă?* (T. Mazilu, *id.*, p. 135); *Din scrisorile adresate lui Jean Leclerc rezultă, dealtfel că Mavrocordat îşi **crease** în 1721 unul din primele cabinete numismatice din sud-estul Europei. Mai mult, cercetător pasionat, el a alcătuit un corpus format din 11 inscripţii latine, publicat în 1731 de Louvoin, inscripţii culese cu 15 ani înainte în Transilvania.* („Informaţia", 12 iulie 1976, p. 7). *Reuniunea extraordinară a miniştrilor afacerilor externe ai ţărilor arabe va avea loc **astăzi**, în loc de miercuri, cum **fusese*** anunţat. (*id.*, 8 iunie 1976).

Limba veche înregistrează, de asemenea, utilizarea în situaţii similare a MP cu valoare absolută [32].

B. MP şi VA realizează şi *alte raporturi decît antecedenţa faţă de un timp trecut* şi, respectiv, un *viitor*.

— MP poate exprima:

a) posterioritatea faţă de un trecut:

— în propoziţii subordonate consecutive:

*Am întîrziat acolo atît încît mama **se speriase**.* (extras din *Gramatică*, manual experimental pentru clasa a VI-a, p. 95; *Matei nu trăia decît un sentiment de frică. Frica era atît de mare, încît **alungase** pînă şi goliciunea doamnei Teoharide.* (T. Mazilu, *Într-o casă străină*, Bucureşti, 1975, p. 26); *Infracţiunea doamnei Weiss, naivitatea ei era atît de limpede, încît **născuse** compasiunea ofiţerului.* (T. Mazilu, *id.*, Bucureşti, 1975, p. 96).

— în propoziţii regente ale unor subordonate temporale:

*Îşi **aflaseră** numele de abia după ce într-o îmbrăţişare vijelioasă, sufletele lor s-au topit într-unul singur.* (L. Rebreanu, *Adam şi Eva*, Bucureşti, 1970, p. 246); ***Continuase** acest tip de viaţă şi după ce şi-a dat seama de caracterul lui falimentar.* (T. Mazilu, *O singură noapte eternă*, Bucureşti, 1975, p. 82);

b) simultaneitatea cu un trecut:

— în propoziţii regente ale unor subordonate temporale de simultaneitate:

*Atîta timp cît am fost mama copilului tău îmi **creasem** o viaţă în legătură cu asta.* (T. Muşatescu, *Teatru*, Bucureşti, 1967, p. 162); *Bine, dar cînd ne-am despărţit la Tîrgovişte, îţi **făgăduisem** că am să vin să te văd şi iată-mă.* (*id.*, p. 165); *Cînd m-ai trimis atunci înapoi la Ploieşti fără să-mi spui nimic îmi **îngheţase** spinarea de spaimă.* (P. Everac, *5 piese de teatru*, Bucureşti, 1967, p. 119); *Se **înfuriase** cînd observă că Matei nu voia să-i omologheze nici acum existenţa.* (T. Mazilu, *Într-o casă străină*, Bucureşti, 1975, p. 79).

[32] Vezi exemplele citate de Cristina Călăraşu, în SCL XXIII (1971), 2, p. 179; alte exemple din limba contemporană la Gh. Trandafir, *op. cit.*, p. 189.

Menţionăm că şi limba veche atestă întrebuinţarea MP în redarea unor raporturi de posterioritate şi simultaneitate faţă de un trecut [33].

c) *anterioritatea faţă de un viitor:*

Cu peruca bine înţepenită pe cap va începe o nouă existenţă, cea a unui tînăr petrecăreţ, nestatornic, va fi din nou ce-i ***plăcuse*** *lui mai mult în viaţă, logodnic rîvnit* (T. Mazilu, *O singură noapte eternă*, Bucureşti, 1975, p. 102).

VA poate exprima:

a) *posterioritatea* faţă de un trecut:

Nu făcea, de altminteri decît să continue opera începută de Forestier, căruia Laroche—Mathieu îi făgăduise crucea Legiunii de onoare, cînd ***va fi sosit*** *ziua biruinţei* (Guy de Maupassant, *Opere*, I, Bucureşti, 1966, p. 407) [34].

Apariţia, într-un tip de context specific viitorului (I)[35] a VA cu o valoare proprie viitorului (I) [36], se explică, credem, prin necesitatea de a accentua caracterul finit al acţiunii, ceea ce relevă faptul că în cadrul timpului viitor opoziţia aspectuală încheiat/neîncheiat este (o opoziţie) pertinentă [37].

b) posterioritatea faţă de un prezent:

Pînă cînd aceste operaţii ***se vor fi făcut*** *rămâne să folosim cu prudenţă aceste texte pentru a obţine informaţii asupra unor fapte de limbă în nordul Transilvaniei în cursul secolului al XVI-lea.* („Limbă şi literatură", nr. 17, 1968, p. 199);

— *Soră Mona, operăm, zise doctorul Rotha /. . ./*

— *Deci, începu prudent acesta.*

— *A, da. Doctorul clipi şi hotărî să-i acorde dreptul de a şti ce-l aşteaptă.*

— *Aşa că, încheie el, uitîndu-se la ceas, peste o jumătate de oră, adică la şapte,* ***vom fi trecut*** *amîndoi peste încercarea aceasta* (L. Ardelean, *Doctore, cine a murit?*, Cluj, 1976, p. 28).

3. Am încercat să verificăm circulaţia *reală* a întrebuinţărilor semnalate mai sus (sub **2**), comparîndu-le cu o serie de date obţinute printr-un sondaj efectuat în rîndul unor vorbitori care dispun de posibilitatea unei confruntări între norma gramaticală — recent însuşită — referitoare la timpurile de relaţie (cf. sub **1**) şi sistemul lingvistic deprins din practica vorbirii [38].

[33] Vezi exemplele citate de Cristina Călăraşu, *op. cit.*, p. 178—180.

[34] Subliniem că din compararea diferitelor traduceri româneşti ale acestei lucrări se constată folosirea predilectă a VA (vezi, de ex., şi *Bel Ami*, în româneşte de Geo Bogza, 1950, p. 191) în transpunerea condiţionalului trecut din originalul francez (cf. Guy de Maupassant, *Romans*, Paris, 1959, p. 435). Alt exemplu la Gh. Trandafir, *op. cit.*, p. 193.

[35] Menţionăm faptul că într-o altă traducere, datorată lui I. Gr. Perieţeanu, Bucureşti, BPT (serie veche) No. 640—643, p. 307—308, apare viitorul (I).

[36] Vezi *Gramatica limbii române*, I, p. 240.

[37] Elena Berea consideră că viitorul, ca şi prezentul, este „indiferent la categoria aspectului" (*Forme verbale de viitor cu auxiliarul* ***a fi***, în LR XXIII (1974), 2, p. 106).

[38] Testele au fost efectuate asupra unor elevi din clasa a VIII-a (de la şcolile generale nr. 15 şi nr. 179 din Bucureşti), fiind completate cu sondaje efectuate în rîndul unor studenţi din anul al III-lea, cu specialitatea limba română.

Sondajul propriu-zis a fost realizat prin propunerea unor exerciții [39] constînd din construirea unor enunțuri de dimensiuni variabile (propoziții sau fraze), la alegerea vorbitorului, în care să se utilizeze MP și, respectiv, VA; s-a indicat ca în mod facultativ să se recurgă la o serie dată de determinări temporale; aceste determinări selectate pentru MP și VA exprimă mai multe zone din sfera trecutului și, respectiv, din cea a viitorului, caracterizate printr-o raportare directă sau indirectă la momentul vorbirii).

Vom consemna mai jos principalele rezultate:

MP:

secvențe-enunț		MP relativ	MP simultan cu un trecut	MP absolut
elevi	158	35	14	109
studenți	40	15	2	23
total	198	50	16	132

Fără a generaliza datele statistice — care evidențiază o pondere mai mare a întrebuințărilor absolute — relevăm faptul că informatorii au construit frecvent enunțuri largi, cu bogate determinări asociate fie grupului nominal, fie grupului verbal, ceea ce demonstrează un anumit grad de familiarizare cu seria paradigmatică respectivă:

*Ieri **cîntase** cum nu mai cîntase niciodată.*

***Cîntase** atunci așa de frumos, încît rămăsesem cu toții adînc impresionați.*

*El **cîntase** atunci și la radio.*

*Mai **vorbisem** odată despre aceasta.*

***Vorbisem** alaltăieri cu el și spunea că o să se țină de promisiunea făcută.*

Un alt aspect semnificativ este și acela că răspunsurile consemnează, adesea, utilizarea paralelă la același vorbitor a MP absolut și relativ; citām enunțurile oferite de doi dintre informatori:

I: ***Vorbisem** cu el despre serbarea de sfîrșit de an, dar acum văd că nu se mai ține.*

*Sper că **auziseși** ce impresie am lăsat cînd am plecat la cinema.*

***Cîntase** alaltăieri o melodie care mi-a plăcut foarte mult.*

*Odată **spuseserăm** că o să facem o reuniune, însă am rămas cu propunerea.*

[39] *Exercițiul 1:* Construiți propoziții sau fraze cu următoarele forme verbale: *vorbisem, auziseși, cîntase, spuseserăm, citiserăți* etc.; utilizați, la alegere, și unul din adverbele: *odată, odinioară, de mult, atunci, de curînd, alaltăieri, ieri* etc.
Exercițiul 2: Construiți propoziții sau fraze cu următoarele forme verbale: *voi fi mers, vei fi cîntat, vom fi ajuns* etc.; utilizați, la alegere, și unul din adverbele: *în curînd, în cîteva zile, mîine, cînd, atunci* etc.

De mult ***citiserăți*** *„Baltagul"; vă mai amintiți ceva din el?*
II : *Vorbisem ieri cu mama mea să mă înscriu la înot.*
Auziseși *atunci că dacă nu ai să mergi la muncă patriotică are să ți se scadă nota la purtare.*
Odinioară ***cîntase*** *foarte frumos, dar și-a pierdut vocea.*
Alaltăieri ***spuseserăm*** *că o să mergem la plimbare doar dacă are să fie timp frumos.*
Citiseră *de curînd în ziar că nu se mai dă examen.*
VA :

secvențe-enunț		VA relativ	VA absolut
elevi	114	32	37
studenți	59	18	17
total	173[40]	50	54

În cazul VA, interesante sînt exemplele în care se depășește schema modelului propus, vorbitorii utilizînd alte determinări circumstanțiale decît cele indicate, încercînd să precizeze momentele temporale ale enunțului :

VA absolut : *În cîteva zile, poate chiar mîine, noi* ***vom fi ajuns*** *la punctul de plecare.*
Peste cîteva zile, ***vom fi ajuns*** *la destinație.*
Săptămîna viitoare tu ***vei fi cîntat*** *la serbarea școlii.*
Peste cîteva luni, noi ***vom fi mers*** *în excursie cu școala.*

VA relativ : *Cînd* ***vom fi ajuns*** *acolo tu vei fi departe.*
În cîteva zile eu ***voi fi mers*** *la muzeu, în timp ce tu nu-l vei cunoaște încă.*
Doar atunci cînd ***vei fi cîntat*** *toate cîntecele, eu voi pleca.*

VA : VA : *Cînd* ***vom fi ajuns*** *acolo, se va fi întunecat.*
Cînd noi ***vom fi ajuns*** *la aeroport, avionul va fi plecat*
Atunci cînd ***vom fi străbătut*** *înălțimile, noi vom fi ajuns să cunoaștem măreția și frumusețea naturii.*

4. Din cele prezentate mai sus reiese, pe de o parte, că MP și VA se utilizează atît cu valori absolute, cît și cu valori relative, iar, pe de altă parte, că în acest din urmă caz MP și VA nu exprimă exclusiv un raport de anterioritate. Deoarece, pe de o parte, am constatat că nu există timpuri cu întrebuințări exclusiv relative, iar, pe de altă parte, în frază orice timp verbal poate fi în relație cu alte timpuri [41], definiția tradițională a timpurilor de relație nu poate îngloba totalitatea realiză-

[40] Menționăm că din totalul de 200 de enunțuri pe care am încercat să le obținem pentru VA, 69 nu au fost supuse analizei, deoarece atestă folosirea acestei forme verbale cu valoare de prezumtiv. Restul — 27 de situații — reprezintă confuzii ale VA cu alte moduri (de ex. condițional) sau enunțuri incomplete ; procentul diferit de erori înregistrat pentru MP (2) și VA (27) demonstrează frecvența diferită a celor două timpuri în vorbirea informatorilor.

[41] Cf. Ch. Bally, *op. cit.*, p. 207 ; vezi și Gh. Trandafir, *op. cit.*, p. 176 ; la acesta din urmă interpretarea exemplelor este adesea discutabilă, de exemplu : p. 185, 191, 192 etc.

rilor concrete din limba română. Ea are, astfel, o eficienţă redusă, iar modelul clasic al grupării timpurilor în timpuri absolute şi timpuri relative este insuficient adecvat [42].

În această situaţie, considerăm că vechiul concept de timp de relaţie trebuie supus unui proces de reevaluare [43], sensul acestei reevaluări fiind renunţarea la un model exterior şi aprofundarea studiului timpurilor de relaţie ce se stabilesc între verbele regente şi cele subordonate.

În stadiul actual al cercetării, credem că ar fi util să se extindă studiul relaţiei : Verb la mod personal → V e r b l a m o d p e r s o n a l, implicată în categoria tradiţională a timpurilor de relaţie, singura capabilă să asigure posibilitatea analizei verbului în enunţuri complexe (fraza). În acest fel, raportul dintre două verbe la moduri personale presupune luarea în consideraţie a tuturor combinaţiilor posibile dintre elementele care intră în relaţia respectivă. Deci, într-o frază de tipul :

$$P_0 ——— P_1$$

timpurile din P_0 şi P_1 pot fi selectate unul în funcţie de celălalt. Dacă, de exemplu, un sistem lingvistic dispune de 24 de timpuri, înseamnă că cele 24 de timpuri, teoretic posibile în propoziţii principale, trebuie confruntate cu cele 24 de timpuri teoretic posibile şi în propoziţii subordonate ; se va obţine, astfel, un ansamblu de 576 corpuri de testat [44], presupunînd că toate combinaţiile sînt posibile. Interpretarea materialului astfel obţinut va putea fi formularea unor r e s t r i c ţ i i c a t e g o r i a l e care să reflecte realitatea din limbă.

Remarques sur les temps relatifs en roumain

(R é s u m é)

L'auteur attire l'attention dans cette étude sur quelques emplois du plus - que - parfait et du futur comme *temps absolus* dans le roumain actuel. Les exemples appartenant à la littérature, au langage des journaux ou, étant le résultat d'une enquête sur un certain nombre d'étudiants et élèves, suggèrent l'inefficacité de la distinction temps absolus et temps relatifs, introduite dans les grammaires de la langue roumaine dans la seconde moitié du XIX-ème siècle sur le modèle latin/roman. Les faits présentés par cette étude pourraient impliquer une révalorisation de la catégorie traditionnelle des temps relatifs.

Iunie 1976

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[42] Pentru slaba eficienţă a distincţiei : timpuri absolute/timpuri relative în analiza sistemului timpurilor din franceză, vezi H. Yvon, *Convient-il de distinguer dans les verbes français des temps relatifs et des temps absolue?*, în „Français moderne" XIX (1951), p. 265—276.

[43] În legătură cu o mai generală „necessity of reformulating all the standard concept", vezi W. Bull. *Time, Tense and the Verb. A Study in Theoretical and Applied Linguistics with Particular Attention to Spanish,* Los Angeles, 1968, p. 8.

[44] Cf. M. Gross, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe,* Paris, 1968, p. 18.

rilor concrete din limba română. Ea are, astfel, o eficiență redusă, iar modelul clasic al grupării timpurilor în timpuri absolute și timpuri relative este insuficient adecvat [42].

În această situație, considerăm că vechiul concept de timp de relație trebuie supus unui proces de reevaluare [43], sensul acestei reevaluări fiind renunțarea la un model exterior și aprofundarea studiului timpurilor de relație ce se stabilesc între verbele regente și cele subordonate.

În stadiul actual al cercetării, credem că ar fi util să se extindă studiul relației : Verb la mod personal → V e r b l a m o d p e r s o n a l, implicată în categoria tradițională a timpurilor de relație, singura capabilă să asigure posibilitatea analizei verbului în enunțuri complexe (fraze). Un atare tel, raportul dintre două verbe la moduri personale presupune luarea în considerație a tuturor combinațiilor posibile dintre elementele care intră în relația respectivă. Deci, într-o frază de tipul:

$$P_0 \longrightarrow P_1$$

timpurile din P_0 și P_1 pot fi selectate unul în funcție de celălalt. Dacă, de exemplu, un sistem lingvistic dispune de 24 de timpuri, înseamnă că cele 24 de timpuri, teoretic posibile în propoziții principale, trebuie combinate cu cele 24 de timpuri teoretic posibile și în propoziții subordonate; se va obține, astfel, un ansamblu de 576 corpuri de testat [44] presupunând că toate combinațiile sînt posibile. Interpretarea materialului astfel obținut va putea fi formularea unor r e s t r i c ț i i c a t e g o r i a l e care să reflecte realitatea din limbă.

Remarques sur les temps relatifs en roumain

(Résumé)

L'auteur attire l'attention dans cette étude sur quelques emplois du plus-que-parfait et du futur comme temps absolus dans le roumain actuel. Les exemples appartenant à la littérature, au langage des journaux ou, étant le résultat d'une enquête sur un certain nombre d'étudiants et élèves, suggèrent l'inefficacité de la distinction temps absolus et temps relatifs, introduite dans les grammaires de la langue roumaine dans la seconde moitié du XIX-ème siècle sur le modèle latin-roman. Les faits présentés par cette étude pourraient impliquer une réévaluation de la catégorie traditionnelle des temps relatifs.

Iunie 1976

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

[42] Pentru slaba eficiență a distincției: timpuri absolute/timpuri relative în analiza sistemului timpurilor din franceză, vezi H. Yvon, *Comment il de distinguer dans les verbes français des temps relatifs et des temps absolus?*, în „Français moderne", XIX (1951), p. 265–276.

[43] În legătură cu o mai generală „necessity of reformulating all the standard concepts", vezi W. Bull, *Time, Tense and the Verb. A Study in Theoretical and Applied Linguistics with Particular Attention to Spanish*, Los Angeles, 1968, p. 8.

[44] Cf. M. Gross, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe*, Paris, 1968, p. 15.

rilor concrete din limba română. Ea are, astfel, o eficiență redusă, iar modelul clasic al grupării timpurilor în „timpuri absolute" și „timpuri relative" este insuficient adecvat [42].

În această situație, considerăm că vechiul concept de timp de relație trebuie supus unui proces de reevaluare [43], sensul acestei reevaluări fiind înlocuirea lui cu un model exterior și aprofundarea studiului timpurilor de relație ce se stabilesc între verbele regente și cele subordonate.

În stadiul actual al cercetării, credem că ar fi util să se extindă studiul relației: Verb la mod personal → V e r b l a m o d p e r s o n a l, implicată în categoria tradițională a timpurilor de relație, singura capabilă să asigure posibilitatea analizei verbului în enunțuri complexe (fraze). Un studiu al raportului dintre două verbe la moduri personale presupune luarea în considerație a tuturor combinațiilor posibile dintre elementele care intră în relația respectivă. Deci, într-o frază de tipul:

$$P_0 \text{———} P_1$$

timpurile din P_0 și P_1 pot fi selectate unul în funcție de celălalt. Dacă, de exemplu, un sistem lingvistic dispune de 24 de timpuri, înseamnă că cele 24 de timpuri, teoretic posibile în propoziții principale, trebuie confruntate cu cele 24 de timpuri teoretic posibile și în propoziții subordonate; se va obține, astfel, un ansamblu de 576 cuplări de testat [44] presupunând că toate combinațiile sunt posibile. Interpretarea materialului astfel obținut va putea fi formularea unor r e s t r i c ț i i c a t e g o r i a l e care să reflecte realitatea din limbă.

Remarques sur les temps relatifs en roumain

(*Résumé*)

L'auteur attire l'attention dans cette étude sur quelques emplois du plus-que-parfait et du futur comme temps absolus dans le roumain actuel. Les exemples appartenant à la littérature, au langage des journaux ou, étant le résultat d'une enquête sur un certain nombre d'étudiants et élèves, suggèrent l'inefficacité de la distinction temps absolus et temps relatifs, introduite dans les grammaires de la langue roumaine dans la seconde moitié du XIX-ème siècle sur le modèle latin-roman. Les faits présentés par cette étude pourraient impliquer une révalorisation de la catégorie traditionnelle des temps relatifs.

Iunie 1976

Facultatea de limbă și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

[42] Pentru slaba eficiență a distincției: timpuri absolute/timpuri relative în analiza sistemului timpurilor din franceză, vezi H. Yvon, *Convient-il de distinguer dans les verbes français des temps relatifs et des temps absolus?*, în „Français moderne", XIX (1951), p. 265–276.

[43] În legătură cu o mai generală „necessity of reformulating all the standard concepts", vezi W. Bull, *Time, Tense and the Verb. A Study in Theoretical and Applied Linguistics with Particular Attention to Spanish*, Los Angeles, 1968, p. 8.

[44] Cf. M. Gross, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe*, Paris, 1968, p. 15.

I. ROBCIUC

„*U* FINAL" DE ORIGINE ROMÂNEASCĂ ÎN DOCUMENTELE SLAVONE

În articol se semnalează prezenţa lui ȣ (ю) final de origine românească în documentele slavone scrise pe teritoriul patriei noastre în perioada secolelor al XV-lea şi al XVI-lea. Se arată că apariţia lui ȣ (ю), atît în cuvinte româneşti din slavonă, cît şi în cuvinte slavone propriu-zise, nu este, după toate probabilităţile, o tradiţie ortografică, litera finală în cauză nefiind echivalentul ierurilor finale (ь, ъ), care erau de mult lipsite de valoare fonetică în limbile slave.

Limba slavonă, adoptată de români timp de mai multe secole ca limbă de cultură, întocmai ca latina medievală în ţările din apusul Europei, a suferit o influenţă puternică din partea limbii române vorbite. Această influenţă se poate constata în mai toate compartimentele limbii, bineînţeles în grade diferite. În sectoarele mai „deschise", mai accesibile la schimbări, cum sînt lexicul şi sintaxa, influenţa românească este considerabilă. Dar şi morfologia [1] sau fonetica prezintă urme ale acestei influenţe.

Articolul de faţă are ca scop semnalarea şi explicarea, în măsura în care va fi posibil, a lui „*u* final" de origine românească, prezent în documentele slavone scrise pe teritoriul patriei noastre în perioada secolelor al XV-lea şi al XVI-lea. Menţionăm că nu ne vom ocupa de originea sau de valoarea lui „*u* final" în limba română, probleme complicate şi controversate în lingvistica românească. Sperăm doar ca materialul de limbă care urmează a fi prezentat şi unele concluzii ale noastre să servească, într-o anumită măsură, ca punct de plecare pentru noi cercetări în clarificarea acestui dificil capitol al foneticii şi fonologiei istorice a limbii române.

În unele studii publicate pînă acum s-a făcut afirmaţia că în documentele slavone anterioare secolului al XVI-lea „*u* final" nu apare notat în nume ca : *Stančul*, *Mihulъ*, *Albulь*, *Radulъ*, *Vlaicul* şi altele. S-a arătat, de asemenea, că o serie de cuvinte româneşti din unele documente slavone din Moldova, din secolul al XV-lea, sînt notate, în afară de cîteva cazuri [2], fără *-u* şi fără ieruri *(brad*, *buor*, *lac*, *nepot)* sau în altele numai cu ieruri *(buorъ*, *cumnatъ*, *nepotь*, *runcь)*. De aici a fost trasă concluzia că această notaţie este în contradicţie cu cea din textele româneşti din secolul al XVI-lea şi că, prin urmare, dispariţia vocalei finale *-u* în limba română ar fi avut loc cu mult înaintea apariţiei primelor texte româneşti.

[1] I. Robciuc, *Un element românesc în documentele slavone* : *adverbul* ***mai***, în SCL XXVII (1976), nr. 2, p. 151–153.

[2] Dintre cuvintele citate ca avînd „***u*** final" notat, formele кȣтȣлȣ „cutulu" (M, 1468, sept. 24, BA, Peceţi nr. 236) şi фромосоулȣ „Fromosulu" (M, 1411, apr. 14, BA, Fotografii, LXXXII/1) se găsesc, de fapt, la genitiv singular în slavona documentelor din Moldova, *-u* avînd în aceste cazuri o valoare morfologică.

Cercetînd cu atenție documentele slavone originale de pînă la apariția primelor texte românești constatăm în numeroase cuvinte de origine românească (apelative și termeni onomastici) prezența, la finală, a literelor ѹ (după consoană dură) sau ю (după consoană palatalizată). Iată următoarele exemple:

a) c u v i n t e c o m u n e: ѡ(т) толѣ простн на дѣлѹ прѣзь пото(к) на стлъпь [3] „de acolo, drept la dealu, peste pîrîu, la stîlp" M, < 1414, după dec. 20 – 1419, înainte de apr. 8 >, BA, Fotografii, XXIII/16; мои людие патн(т) ска(н)далѹ злѡ „oamenii mei suferă scandalu rău" TR, ⟨1462–1474⟩, Arh. Sibiu, nr. 144; испнса сѧ сїи минею „s-a scris acest mineiu" M, 1467, *RM*, nr. 137; на дѹ(б) ... що є(ст) на не(м) бѹѡрѹ „la un stejar ... pe care se află un bouru" M, 1488, apr. 3, BA, Fotografii, V/50; чере(с) поле на пнскѹ та ѹ ма(т)кѹ съратѣ „peste cîmp la piscu și la matca Săratei" M, 1489, mart. 13, Arh. St. Buc., Peceți nr. 138; ⟨кръстїян⟩ би(в)ши дворникѹ „⟨Cîrstian⟩ fost vornicu" TR, 1494, apr. 1, Arh. St. Buc., S.I., nr. 92; да ... съхрани(т) сию хрисоволѹ „să ... păzească acest hrisovolu"; сы хрисоволѹ г(с̃)ва ми „acest hrisovolu al domniei mele" TR, 1496, aug. 1, Arh. St. Buc., S.I., nr. 102; жѹпа(н) станко вели(к) логофетѹ „jupan Staico mare logofătu" TR, 1498, apr. 15, Arh. St. Buc., S.I., nr. 111; м(с̃)ца агѹстѹ к̃є днь „luna agustu, ziua 25" *Cat.* 1508, aug. 25, Arh. Brașov, nr. 752; за хамалък(ѹ) а(с̃) є̃ „pentru hamalîcu aspri 5" *Cat.* 1508, aug. 27; за фирѹ мѹ(т)ка(л) в̃ ра(дї) гѹре а(с̃) и̃ї „pentru firu, 2 păpuși, pentru gură (guler) aspri 18" *Cat.* 1508, sept. 5; за еди(н) амнарю ра(дї) ѡг(н)ъ а(с̃) а̃ „pentru un amnariu de foc aspru 1" *Cat.* 1508, sept. 10; за еди(н) чѹрѹ а(с̃) в̃ „pentru un ciuru aspri 2" *Cat.* 1508, sept. 22; за хамалъкѹ а(с̃) г̃ „pentru hamalîcu aspri 3" *Cat.* 1508, oct. 28; за астарю и свило а(с̃) є̃ „pentru astariu și mătase aspri 5" *Cat.* 1508, noiembrie 9; за хамълък(ѹ) а(с̃) ѕ̃ „pentru hamalîcu aspri 6" *Cat.* 1508, dec. 18; за а̃ чѹрѹ ра(дї) фѵшке а(с̃) є̃ „pentru un ciuru de tărîțe aspri 5" *Cat.* 1509, apr. 12; сън хрисовѹлѹ г(с̃)ва ми „acest hrisovulu al domniei mele" TR, ⟨1512, febr. – 1521, sept. >, Arh. St. Buc., S. I., nr. 192; да и(м) ѹчините ска(н)далѹ „să le faceți scandalu" TR, ⟨1512–1521⟩, Arh. Brașov, nr. 110 și altele [4];

b) n u m e p r o p r i i: ѡ(т) соме(ш) фаѹ(р) михаю „de la Someș, Faur Mihaiu" TR, 1431, noiembrie 17 marg., Arh. St. Buc., S.I., nr. 31; на вер(х) стражницѣ где є(ст) жѹде михаю „la obîrșia Strajnicei, unde este jude Mihaiu" M, 1434, apr. 24, BA, Fotografii, XXIII/31; а хотарни(к) былъ ѡана жѹличѹ „iar hotarnic a fost Oană Juliciu" M, 1453,

[3] Prezentăm materialul aici și mai departe așa cum apare el în textele originale. Atunci cînd unele documente ne-au fost accesibile numai în transcrierea unor editori, am reprodus întocmai grafiile existente în edițiile de care ne-am folosit.

[4] Unele cuvinte românești conținînd „u final" din documente slavone sînt consemnate de G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974, s.v. *amnariu, astariu, chinavariu, cleiu, maiu* și altele; de asemenea, în *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, redactor responsabil Gh. Bolocan (sub tipar).

ian. 26, Arh. St. Buc., Peceţi nr. 134; нашн слѹгы на имѧ сима тѹнсѹлѹ и бъло(ш) Хоржескѹ(л) „slugile noastre, anume Sima Tunsulu şi Băloş Horgescul" M, 1453, iun. 12, BA, CXCIX/2; боıари нашн . . . пан станчѹлѹ пан влаикѹл „boierii noştri . . . pan Stanciulu, pan Vlaicul" M, 1464 sept. 12, după Bogdan, *Doc. Ştefan*, I, p. 84, orig. se află în, Archiwum Główne Akt Dawnych — Varşovia, nr. 5399; идеже е(ст) егоумень кн(р) . . . теωдороѹ архимандры(т) „unde este egumen chir . . . Teodoru arhimandrit" M, 1467, febr. 3, BA, Fotografii, XXIX/11; слѹга на(ш) михаю „sluga noastră Mihaiu" M, 1476 „sluga (sau 1470), febr. 18, Arh. Braşov, nr. 440; слѹга на(ш) ωана мѹргѹ noastră Oană Murgu" M, 1487, oct. 7, BA, Peceţi nr. 10; се поднже старе(ц) матею та се закле съ кд болѣри „s-a ridicat stareţul Mateiu de a jurat cu 12 boieri" TR, 1490, ian. 7, Arh. St. Buc., S. I., nr. 76; тѹ(д)орѹ вн(с)тиıа(р) „Tudoru vistier" TR, 1497, sept. 15, BA, Fotografii, LXXIII/5; ра(д)ѹлѹ и драгомн(р) велицн страториицн „Radulu şi Dragomir mari stratornici"; покѹпнше егѹме(н) доровею „a cumpărat egumenul Doroteiu" TR, 1498, apr. 15, Arh. St. Buc., S. I., nr. 111; свѣ(д)телїе . . . ѳеω(д)рѹ вн(с)тїарѹ . . . ра(д)ѹлѹ пеХарни(к) „martori . . . Teodoru vistieru . . . Radulu paharnic" TR, 1498, sept. 25, Arh. St. Buc., S.I., nr. 114; писа(л) мътею въ сѡчавѣ „a scris Măteiu la Suceava" M, 1499, aug. 15, BA, Peceţi nr. 246; и андрею и михѹца „şi Andreiu şi Mihuţa"; слѹга на(ш) петриманѹ кръннца „sluga noastră Petrimanu Fîntînă" M, 1520, febr. 12, BA, Peceţi nr. 249 şi altele.

Cu toate acestea, fenomenul în discuţie apare cu multe inconsecvenţe. Astfel, cuvinte comune ca Хотарь (M, 1392, mart. 30, Arh. St. Buc., Peceţi nr. 111), дворникъ (M, 1395, ian. 6, BA, Fotografii, pachet X, nr. 8), вистиѧрникъ (M, 1404, aug. 1, BA, Fotografii, pachet III, nr. 7), столникъ (M, 1407, oct. 6, BA, Fotografii, pachet III, nr. 8), дѣль (M. 1414, dec. 20, BA, C/1), коми(с) паХарни(к), граматикъ (TR, 1415, iun. 10, BA, C/132), катама(н) (M, 1422, dec. 25, EA, Fotografii, LXXXII/2), дворниче(л) (M, 1428, apr. 2, BA, Peceţi nr. 310), портарюль (M, 1436, aug. 20, BA, Peceţi nr. 3), пъХърниче(л) (M, 1437, dec. 20, BA, LXIV/2), вистїеръ (TR, 1440, sept. 16, Arh. St. Buc., S. I., nr. 36), виръ (TR, 1441, iun. 30, Arh. St. Buc., S.I., nr. 38), илїшаръ, припашаръ (M, 1443, mai 22, Archiwum Główne Akt Dawnych — Varşovia, nr. 7312), пръкала(в) (M, 1449, iun. 5, BA, Fotografii, XXIII/63), винаричь (TR, 1451, aug. 5, Arh. St. Buc., S.I., nr. 42), арма(ш) (TR, ⟨1456—1459⟩, Arh. Braşov, nr. 162), комись (M, 1462, mai 15, după Bogdan, *Doc. Ştefan*, I, p. 56), питарю(л) (M, 1476, mai 22, Filiala Acad. Iaşi, XLV/63), непоть (M, 1488, oct. 15, BA, Peceţi nr. 135), вечи(н) (TR, 1507, febr. 3, Arh. St. Buc., S.I., nr. 152) şi altele nu apar cu „ѹ final" notat la nominativ-acuzativ singular. Aceeaşi notaţie întîlnim la antroponime: микь (M, 1400, iun. 29, BA, XLV/150), питикь (M, 1414, aug. 2, BA, C/131), албѹлъ (TR, 1415, mart. 28, Arh. St. Buc., S. I., nr. 18), баланъ (M, 1431, apr. 30, BA, Fotografii, XXIII/21), оунгоурѣнѹлъ (M, 143⟨8, mai 18⟩, BA, Peceţi nr. 5), сръбѹль (TR, 1440, sept. 16, Arh.

St. Buc., S.I., nr. 36), скȣртоѵлъ (M. 1456, iun. 30, BA, Fotografii, XXIX/9), мо(л)довѣ(н) (TR, 1457, apr. 16, Arh. St. Buc., S. I., nr. 46), бȣшрѣнь (M, 1459, iun. 12, BA, Peceţi nr. 216), тȣркȣ(л) (TR, 1461, febr. 10, BA, CCCVII/80), негрȣ(л)(TR, 1476, mai 8, BA, CXXXIV/47), лȣпȣ(л) (TR, 1490, iul. 26, Arh. St. Buc., S.I., nr. 80), поѵрче(л) (M, 1495, ian, 17, BA, Peceţi nr. 119), лепьда(т) (TR, 1511, ian. 10, Arh. St. Buc., S. I., nr. 173), ȣ(н)гȣрашȣ(л) (TR, 1520, sept. 2, Arh. St. Buc., S. I., nr. 246) şi altele.

Chiar în documentele redactate de acelaşi diac „ȣ final" alternează cu ierurile sau cu grafia „zero" (atunci cînd consoana precedentă e suprascrisă) : прости на дѣлȣ прѣзь пото(к) на стлъпь „drept la dealu, peste pîrîu, la stîlp" ~ прѣзь потокь ивановь на дѣль „peste pîrîul lui Ivan, la deal" M, ⟨1414, după dec. 20 — 1419, înainte de apr. 8⟩; за хамалъкь(ȣ) а(с҃) е҃ „pentru hamalîcu aspri 5" ~ за хамалъ(к) а(с҃) г҃ „pentru hamalîc aspri 3" *Cat.* 1508, aug. 27 ; за хамълък(ȣ) а(с҃) ѕ҃ „pentru hamalîcu aspri 6" ~ за хамалъ (к) а(с҃) д҃ „pentru hamalîc aspri 4" *Cat.* 1508, dec. 18 ; сьи хрисовȣлȣ г(с҃)ва ми „acest hrisovulu al domniei mele" ~ сьи наши хрисовȣ(л) сьтворихо(м) „am făcut acest hrisov al nostru" TR, ⟨1512, febr. — 1521, sept.⟩.

În următoarele situaţii, — ȣ(-ю) îndeplineşte, desigur, funcţia de articol (şi acesta prezent în documentele slavone)[5], ca urmare a dispariţiei lui — л următor :па(н) тадоръ сюлжарю „ pan Tador sulgerul" M, 1456, iun. 13, BA, CCIX/7 ; a хотароѵ да е(ст) по старомȣ хотари „iar hotarul să fie după vechiul hotar" M, 1473, dec. 9, BA, Peceţi nr. 22 ; манѣ негрѵ(л) ви(с)тиıарю „Manea Negrul vistierul" TR, 1484, mart. 9, Muz. de ist. Buc., nr. 27, 276 ; а(з) ста(н) граматикȣ пи(с) ȣ гра(д) бȣкȣре(щ) „eu, Stan grămăticul, am scris în cetatea Bucureşti" TR, 1488, apr. 10, Arh. St. Buc., S.I., nr. 72 ; жȣпа(н) албȣ(л) ви(с)тиıарю „jupan Albul vistierul" TR, 1495, mart. 24, Arh. St. Buc., S.I., nr. 94 ; азъ пи(сх) ста(н)чю(л) граматикȣ „am scris eu, Stanciul grămăticul" TR, 1496, iun. 18, Arh. St. Buc., S.I., nr. 101 ; елико е(ст) хотарȣ титиричещо(м) „cît este hotarul Titiriceştilor ;" и(м) приложи(х). . . винаричю ѡ(т) титириче(щ) „le-am dăruit... vinăriciul din Titiriceşti" TR, 1496, aug. 1, Arh. St. Buc., S. I., nr. 102 ; жȣпа(н) станко логофетȣ „jupan Staico logofătul" TR, 1497, ian. 9, Arh. St. Buc., S.I., nr. 105 ; строе спътарȣ „Stroe spătarul "TR, 1499, ian. 27, Muz. de ist. Buc., nr. 30.388 şi altele.

Frecvenţa relativ nu prea mare a lui — ȣ (— ю) în primele texte cercetate trebuie pusă în legătură şi cu dinamica pătrunderii elementelor româneşti în slavonă. În secolul al XV-lea numărul cuvintelor româneşti este încă destul de mic. Abia după acest secol, datorită influenţei româneşti tot mai mult simţite, limba slavonă din ţările române îşi pierde caracterul original, manifestînd, în evoluţia ei, tendinţe proprii din acest punct

[5] Ilie Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, Bucureşti, 1900, p. 77 ; Lucia Djamo-Diaconiţă, *Articolul enclitic românesc la cuvinte slave (în documentele slavone scrise în Ţara Românească între 1501 şi 1575)*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 131–141.

de vedere. Așa se explică, desigur, numărul mare de apariții ale lui -ȣ (-ю) în cuvintele românești din slavonă, în prima jumătate a secolului al XVI-lea :

a) c u v i n t e c o m u n e: жȣпа(н) ȣдрѣ би(к)шѧ дво(р)никȣ „jupan Udrea fost vornicu" TR, 1522, febr. 3, Arh. St. Buc., S. I., nr. 254; да не има(т) нѣ(г)де нѣкою ска(н)далȣ „să nu aibă nicăieri nici un scandalu" TR, ⟨1523 – 1525⟩, mai 15, Arh. Brașov, nr. 30; и(с҃) тȣ(р)чинȣ би(к)ши клȣчарȣ „ispravnic Turcinu fost cluceru" TR, 1525, apr. 19, BA, CCXVI/2; пѣтриманȣ велик(и) по(с)те(л)никȣ „Petrimanu mare postelnicu" TR, 1525, mai 30, Arh. St. Buc., S. I., nr. 274; нѣгоѣ велики ви(с)тиıарȣ „Neagoe mare vistieru" TR, 1525, iul. 24, BA, XXIX/332; манѣ велики дво(р)никȣ „Manea mare vornicu" TR, 1525, noiembrie 22, Arh. St. Buc., S.I., nr. 277; драги(ч) би(к)ше дво(р)никȣ „Drăghici fost vornicu" TR, 1526, ian. 7, Arh. St. Buc., S. I., nr. 279; све(д)телїе . . . жȣпа(н) драги(ч) бивше дворникȣ и жȣпанȣ манѣ першанȣ(л) велики дво(р)никȣ „martori. . . jupan Drăghici fost vornicu și jupanu Manea Perșanul mare vornicu" TR, 1526, iun. 12, BA, CVIII/51; стоика вели(к) шетрарю „Stoica mare șetraru" TR, 1526, iul. 25, Arh. St. Buc., S. I., nr. 292; жȣпа(н) ѳеѡ(д)р велики логофетȣ „jupan Teodor mare logofătu" TR, 1527, iul. 19, Arh. St. Buc., S. I., nr. 299; и(с҃) балаȣ(р) вели(к) ло(г)фетȣ „ispravnic Balaur mare logofătu" TR, ⟨1528⟩, iun. 1, Arh. St. Buc., S.I., nr. 310; жȣпа(н) драгоми(р) велики, ви(с)тїıарȣ „jupan Dragomir mare vistieru" TR, 1529, mai 12, Arh. St. Buc., S.I., nr. 321; свѣ(д)телїе . . . жȣпанȣ драги(ч) би(к)ше велики дво(р)никȣ . . . жȣпанȣ ѳеѡ(д)рȣ велики логофе(т). . . и ра(д)ѵ(л) велики по(с)те(л)никȣ „martori . . . jupanu Drăghici fost mare vornicu . . jupanu Teodoru mare logofăt. . . și Radul mare postelnicu" TR, 1529, mai 12, Arh. St. Buc., S. I., nr. 322; жȣпанȣ ръди(ч) велики портарȣ „jupanu Rădici mare portaru" TR, ⟨1530 –1532⟩, iun., 4, Arh. Brașov, nr. 161; све(д)телие . . . жȣпа(н) шербанȣ велики дво(р)никȣ и жȣпанȣ влъса(н) велики ло(г)фетȣ „martori. . . jupan Serbanu mare vornicu și jupanu Vlăsan mare logofătu" TR, 1531, iul. 10, Arh. St. Buc., S.I., nr. 353; жȣпа(н) дръги(ч) велики дворникȣ и жȣпа(н) тȣдорȣ велики лѡ(г)фетȣ „jupan Drăghici mare vornicu și jupan Tudoru mare logofătu" TR, 1532, sept. 18, Arh. St. Buc., S. I., nr. 362; еди(н) ко(н) мȣргȣ добръ „un cal murgu, bun" TR, 1533, oct. 13, BA, Peceți nr. 101; бадѣ аıа(з) велики постѣ(л)никȣ „Badea Aiaz mare postelnicu" TR, 1535, iul. 22, Arh. St. Buc., S.I., nr. 411; дѣтко велики армашȣ „Deatco mare armașu"; жȣпа(н) влаикȣ(л) велики логофетȣ и жȣпа(н) ȣдрище велики вистиıарȣ „jupan Vlaicul mare logofătu și jupan Udriște mare vistieru"; жȣпа(н) строе велики спатарȣ и жȣпа(н) а(л)бȣ(л) рого(з) велики сто(л)никȣ „jupan Stroe mare spătaru și jupan Albul Rogoz mare stolnicu"; жȣпа(н) стоика ѡ(т) бȣжорани велики пехарникȣ „jupan Stoica din Bujorani mare paharnicu"; жȣпа(н) бадѣ аıа(з) велики постѣлникȣ „jupan Badea Aiaz mare postelnicu"; жȣпа(н) бадѣ ѡ(т) бȣдȣрещи велики комисȣ „jupan Badea din București mare comisu" R

1539, dec. 18, Arh. St. Craiova, CVI/1; прии(дѥ) . . . жѹпа(н) крача велики пеХарникѹ „a venit . . . jupan Cracea mare paharnicu" TR, 1542, apr. 16, Arh. St. Buc.,S .I., nr. 484; за ѥди(н) ко(н) мѹ(р)гѹ „pentru un cal murgu" TR, 1543, iun. 15, BA, C/135 și altele;

b) nume proprii: сте послали . . . по члка г(с҃д)вѹ ви миХаю „ați trimis . . . pe omul domniei voastre Mihaiu" TR, ⟨1521–1529⟩, iun. 3, Arh. Brașov, nr. 294; петриманѹ велик(и) посте(л)никѹ „Petrimanu mare postelnicu" TR, 1525, mai 30, Arh. St. Buc., S.I., nr. 274; и чюдатѹ съ децамин(с) „și Ciudatu cu copiii săi" TR, 1525, iul. 24, BA, XXIX/332; саХатѹ и малаю ве(л)ци по(с)телни(ц) „Sahatu și Malaiu mari postelnici" TR, 1525, aug. 18, Arh. St. Buc., S.I., nr. 275; ѥ(ст) плати(л) стьнимирѹ теи и҃ кони „a plătit Stănimiru acei 8 cai"; ю покѹпи жѹпанѹ Харватѹ „a cumpărat-o jupanu Harvatu" TR, 1526, mai 19, Arh. St. Buc., S.I., nr. 285; сведⷭ҇телїе. . . жѹпанѹ тѹдорѹ велики логофе(т) . . . шербанѹ сто(л) „martori . . . jupanu Tudoru mare logofăt . . . Serbanu stolnic" TR, 1526, iul. 6, Arh. St. Buc., S.I., nr. 290; а(з) драгомирѹ и(с)писа(Х) „eu, Dragomiru, am scris" TR, 1529, mai 12, Arh. St. Buc., S. I., nr. 321; да(н)чюлѹ бо(г)дано(в) вели(к) коми(с) „Danciulu al lui Bogdan mare comis" TR, 1530, oct. 4, Arh. St. Buc., S. I., nr. 341; жѹпанѹ драгомирѹ ви(с)тиıа(р) „jupanu Dragomiru vistier" TR, ⟨1530 – 1532⟩, iun. 4, Arh. Brașov, nr. 161; їѡ вла(дѹ) воиво(да) „io Vladu voievod" TR, 1532, iul. 24, Arh. St. Buc., S. I., nr. 360; све(дѥ)телиѥ . . . ра(д)ѹлѹ велики ви(с)тиıарѹ и дръги(ч) велики спатарѹ и ра(д)ѹлѹ ѡ(т) флочещїи „martori . . . Radulu mare vistieru și Drăghici mare spătaru și Radulu din Flocești" TR, 1532, sept. 18, Arh. St. Buc., S.I., nr. 362; свѣ(д)телиѥ . . . жѹпанѹ дрѫгичю дво(р)ни(к) . . . жѹпа(н) вла(и)кѹлѹ ве(л) лѡ(г)фе(т) „martori. . . jupanu Drăghiciu vornic. . . jupan Vlaiculu mare logofăt" TR, 1536, mai 28, Arh. St. Buc., S.I., nr. 431; и(с҃) станѹ велики ба(н) „ispravnic Stanu mare ban" TR, ⟨1546 – 1547⟩, iul. 3, Arh. St. Buc., S.I., nr. 510 și altele.

Faptele întîlnite în documentele pe care le-am cercetat ne împiedică să fim de acord cu E. Petrovici, care susține că *-u* nu putea fi notat pentru că s-ar fi confundat cu dativul singular masculin din slavonă [6]. O explicație similară a fost dată de Diomid Strungaru [7]: „. . . cuvintele românești cu *-u* la nominativ nu puteau fi introduse într-un text slav fără a se înlocui această vocală prin desinența slavă corespunzătoare, reprezentată prin ieruri (ъ, ь). Nerespectarea acestei reguli gramaticale slave ar fi însemnat tolerarea unei anomalii, ceea ce este aproape de neconceput pentru cărturarii însărcinați cu redactarea actelor oficiale în cancelariile domnești pînă în secolul al XVI-lea".

Este evident că exemplele citate de noi dovedesc contrariul. Păstrarea lui *-u* în elementele românești pătrunse în slavonă, deși în sis-

[6] Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite în limba română*, în SCL III (1952), nr. 3, p. 151.

[7] Diomid Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice: III. Problema „dispariției" lui* ᴜ *final în limba română*, în LR XI (1962), nr. 6, p. 587–588.

temul fonetic al acestei limbi nu există „ꙋ final", trebuie pusă pe seama bilingvismului diecilor care au redactat documentele (în cazul nostru, al diecilor români care cunoşteau relativ superficial limba slavonă). Coexistenţa concurentă a formelor slavone de dativ sg. masc. şi a formelor româneşti de nominativ-acuzativ sg. în *-u*, care ar putea să pară la prima vedere „anomalie", este, din contră, manifestarea tendinţei de a se ajunge la restabilirea echilibrului în sistemul slavonei, afectat de împrumuturile româneşti.

Numărul mare de cuvinte împrumutate din limba română, precum şi bilingvismul diecilor au avut ca rezultat extinderea lui „*u* final" de origine românească şi la cuvinte slavone.

Cuvintele care urmează au corespondente perfecte în limba română. Din această cauză este foarte greu de hotărît dacă ele conţin teme slavone sau reprezintă împrumuturi româneşti ca atare. Aceasta este, de exemplu, situaţia substantivelor subliniate din următoarele propoziţii: за кинаварю ра(дї) камьрѵ а(с҃) в҃ „pentru chinavariu pentru cămară aspri 2" *Cat.* 1508, sept. 1; един(н) на(л)ба(н)тꙋ за ра(дї) що е(ст) рѫжн(л) на ѡчи един(н) ко(н) за ꙋгнишоре а(с҃) в҃ „un nalbantu, pentru că a lecuit la ochi un cal de u[n]ghişo[a]re aspri 2" *Cat.* 1508, sept. 12; за един(н) фанарю а(с҃) ѕ҃ „pentru un fanariu aspri 6" *Cat.* 1508, dec. 22; за клею а(с҃) а҃ „pentru cleiu aspru 1" *Cat.* 1509, febr. 12; м(с҃)ца маю в҃ днь „luna maiu, ziua 2" *Cat.* 1509, mai 2 şi altele.

Vom releva acum exemple sigure care nu au corespondent identic din punct de vedere etimologic în limba română. De remarcat că „ꙋ final" apare în cuvinte care se încadrează în diverse părţi de vorbire: панъ рошцѣ и братꙋ его кожѣ слꙋжили на(м) право и вѣрно „pan Roşca şi fratele său Cojea ne-au slujit drept şi credincios" M, 1448, iul. 15, BA, Peceţi nr. 269; се жалꙋва . . . како мꙋ сте загꙋбили [е]диннъ анеѱею неговꙋ „s-a jeluit . . . că i-aţi omorît un nepot al lui" TR, ⟨1482–1496⟩, Arh. Braşov, nr. 207; за един(н) ли(ш)ник(ꙋ) а(с҃) вї҃ „pentru un leagăn aspri 12" *Cat.* 1508, aug. 27; за се(дї)мѵ катанъцї а(с҃) кѕ҃ „pentru şapte lacăte aspri 26" *Cat.* 1508, sept. 6; за лою зара(дї) свеки а(с҃) вк҃ „pentru seu de luminări aspri 22" *Cat.* 1508, dec. 13; и ѡ семꙋ дава(мꙋ) ꙋ знание „şi despre aceasta dau de ştire"; азꙋ се(мꙋ) жи(в) „eu sînt în viaţă"; и да дастꙋ б҃ꙋ „şi să dea Dumnezeu"; того ра(дї) молим(ꙋ) г(с҃)вꙋ ти „drept aceea, rog pe domnia ta"; б҃ꙋ да мꙋ прости(т) „Dumnezeu să-i ierte" TR, ⟨1508–1513⟩, Arh. Braşov, nr. 14; како с҃нꙋ ро(ж)ден ѡ(т) плъ(т) г(с҃)вти „ca fiu născut din trupul domniei tale"; ако ми да(ст) б҃ꙋ „dacă îmi va da Dumnezeu"; ере зна(мꙋ) ꙗ „căci ştiu eu"; не има(мꙋ) ни е(д)но гри(ж) „ca să nu am nici o grijă"; б҃ꙋ да ꙋмножи(т) лѣта „şi Dumnezeu să înmulţească anii" TR, ⟨1508–1513⟩, Arh. Braşov, nr. 18; за еди(н҃) лъкꙋ воиво(д) а(с҃) ѕї҃ „pentru un arc al voievod[ului] aspri 16" *Cat.* 1509, ian. 4; азꙋ г(с҃)пге воика писа(х),„eu, doamna Voica, am scris"; по то(мꙋ) азꙋ посла(х) „după aceea eu am trimis"; того ра(дї) азꙋ ꙋзе(х) „drept

aceea, eu am primit"; сию моє книгꙋ давам(мꙋ) ,,dau această carte a mea"; пи(с) м(с҃)ца сиптєврие з҃ днꙋ ,,scris în luna septembrie, ziua 7" TR, 1511, sept. 7, Arh. Brașov, nr. 320; за ра(дї) єдин(н) аџигаиꙋ ,,pentru un țiganu" TR, ⟨1512–1521⟩, Arh. Brașov, nr. 33; ꙗнѫ(ш) воиво(дꙋ) є(ж) є(ст) съ(да) кралю ,,Ianoș voievodu, care este acum craiu" TR, ⟨1521–1529⟩, mart. 27, Arh. Brașov, nr. 234; (и) анепою си а҃ ,,și un nepot al său" TR, 1526, iun. 1, Arh. St. Buc. S.I., nr. 289; свє(дє)тєлиє... жꙋпа(н) манѣ вєликꙋ дворни(к)... и жꙋпа(н) Ѳє[ѡд]ѡ(р) вєликꙋ логофє(т) ,,martori ... jupan Manea mare vornic ... și jupan Teodor mare logofăt" TR, 1526, aug. 22, Arh. St. Buc., S.I., nr. 295; и карє комꙋ сє сълꙋчитꙋ ѡ(т) ни(х) ... ,,și oricui i s-ar întîmpla dintre ei ..." TR, 1531, iul. 10; єдин(н) члвкꙋ по имє стънил(л) ,,un om pe nume Stănilă" TR, 1536, iul. 7, Arh. St. Buc., S. I., nr. 434; ви(ш) рє(ч)нꙋ болѣринꙋ г(с҃д)ва ми жꙋпа(н) дѣ(т)ко ,,mai sus numitul boier al domniei mele jupan Deatco" TR, 1539, dec. 18, Arh. St. Craiova, CVI/1; ни єдин(н) г(с҃)п(да)ръ ни кралю нє кє тꙋ бити ,,nici un domnitor, nici un craiu nu va fi acolo" TR, ⟨1554–1557⟩, mai 23, Arh. Brașov, nr. 319; н(м) є(ст) би(л) шꙋрꙋ ,,le-a fost cumnat" TR, 1555, iul. 28, BA, CVIII/33; єдин(н) хаи(н) и злоткорцꙋ ,,un hain și răufăcător"; да мꙋ є(ст) ... виногра(дꙋ) ѡ(т) дѣ(л) ,,să-i fie ... via din deal" TR, noiembrie 9, BA, CXXIV/78; єлицє(м) бг҃ꙋ да(ст) ,,cîți îi va da Dumnezeu" TR, 1565, oct. 17, Arh. St. Buc., S.I., nr. 748; єдин(н) ни(х)нꙋ пръвꙋ братꙋчєдꙋ ,,un văr primar al lor" TR, 1568, apr. 14, Arh. St. Buc., S.I., nr. 782; въ надшїи зємли бꙋдꙋ гдє ,,în țara noastră, oriunde" M, ⟨1568–1571⟩, apr. 19, BA, LXXXII/143; и би(л) є(ст) хотарꙋ(л) старꙋ ,,și a fost hotarul vechi" TR, 1570, sept. 7, Arh. St. Buc., S.I., nr. 864; єлици н(м) б҃ꙋ да(ст) ,,cîți le va da Dumnezeu" TR, 1573, mai 2, Arh. St. Buc., S.I., nr. 931; кого н(з)бєри(т) г҃ъ бг҃ꙋ ,,pe cine va alege domnul Dumnezeu" TR, 1574, ian. 4, Arh. St. Buc., S.I., nr. 951; съ(м) азъ говорилꙋ г(с҃)нꙋ воєводє ,,eu am vorbit domnului voievod" TR, sec. XVI, Arh. Brașov, nr. 473 și altele.

Din faptele expuse mai sus rezultă că analogia cu notația lui -ꙋ (-ю) în unele texte românești din secolul al XVI-lea (*Psaltirea Hurmuzaki*, *Evangheliarul lui Coresi*, *Palia de la Orăștie*)[8] este evidentă. Fenomenul poate fi constatat numai în poziția finală, postconsonantică[9] unde alternează cu ierurile sau cu ,,zero" (cînd consoana finală e suprascrisă). Cazurile de scriere a lui-ꙋ (-ю) în cuvinte slavone autentice sînt, totuși, sporadice, individuale, în comparție cu celelalte grafii. El trebuie considerat, din această cauză, ca element marginal al sistemului slavonei românești.

[8] Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964 (extras din SCL XV (1964), nr. 1–5, p. 43–44).

[9] În cuvinte românești de tipul бѹ(л)боакъ ,,bulboacă" (M. 1428, sept. 3, BA, CVIII/59), барбъ ,,Barbă" (M, 1436, dec. 7, BA, Fotografii, XXIII/43), дижмь ,,dijmă" (TR, 1451, aug. 5, Arh. St. Buc., S.I., nr. 42), нєгриль ,,Negrilă" (M, 1470, febr. 8, Arh. St. Suceava, I/6), рипъ ,,rîpă" (M, 1491, ian. 16, BA, Filiala Iași, XXXII/1), care nu intră în discuția noastră, ierurile finale (ъ, ь) corespund vocalei *ă* din limba română contemporană, ca și în textele românești, ulterioare celor slavone (Andrei Avram, *op. cit.*, p. 47).

În legătură cu literele ȣ și ю din documentele slavone se pune, de asemenea, întrebarea dacă ele sînt simple fapte de grafie sau corespund unei realități fonetice. Nefiind cunoscută cu exactitate valoarea acestor litere în româna secolelor al XV-lea — al XVI-lea este greu de dat un răspuns sigur. Totuși, pornind de la materialul pe care ni-l oferă documentele slavone, se poate presupune că notarea lui -ȣ (-ю) nu este un obicei grafic fără valoare fonetică. Scrierea lui sau ь (ъ) la sfîrșit de cuvînt, după consoană, pentru a se obține silabe deschise din punct de vedere grafic, nu poate fi invocată în cazul textelor slavone. După părerea noastră, litera vocală ȣ (ю) nu ar fi avut șanse de a fi redată prin scris, dacă nu s-ar fi pronunțat în graiul diacului bilingv. Prin urmare, în situația dată nu poate fi vorba, după toate probabilitățile, despre o tradiție ortografică, ȣ final nefiind echivalentul ierurilor finale (ь, ъ), care erau de mult lipsite de valoare fonetică în limbile slave.

În orice caz, trebuie considerată dovedită prezența lui ȣ (ю) final atît în cuvinte românești din slavonă, cît și în cuvinte slavone propriu-zise, cu aproximativ un secol înainte de apariția primului document scris în limba română, fapt care va servi, credem, la elucidarea anumitor chestiuni din limba donatoare, referitor la perioada pentru care nu există texte.

ABREVIERI

Bogdan, *Doc. Ștefan* — Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913.

RM — *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.

Cat. — *Un catastih de scule de la 1508—1509*. Caiet de hîrtie, Arh. St. Brașov, nr. 752, scris de un diac român, om de casă al lui Miloș, fiul lui Mihnea cel Rău, între 25 august 1508—4 mai 1509, probabil la Brașov. Publicat de: Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 319—323, cu un comentariu lingvistic, p. 323—328; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, Viena—București, 1931, p. 469—475.

„Конечное ȣ" румынского происхождения в славянских грамотах

(Резюме)

Статья затрагивает вопрос о присутствии конечного ȣ (ю) румынского происхождения в славянских грамотах, написанных на территории нашей страны в период XV—XVI веков. Подчеркивается, что присутствие ȣ (ю) как в румынских словах данных грамот, так и в собственных славянских словах, не является, по всей видимости, орфографической традицией, финальная буква неєквивалентна конечным ь, ъ. Данные знаки к тому времени давно истратили уже свое фонетическое значение в славянских языках.

Septembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

În legătură cu literele ъ și ь din documentele slavone se pune, de asemenea, întrebarea dacă ele sînt simple fapte de grafie sau corespund unei realități fonetice. Nefiind cunoscută cu exactitate valoarea acestor litere în româna secolelor al XV-lea — al XVI-lea este greu de dat un răspuns sigur. Totuși, pornind de la materialul pe care ni-l oferă documentele slavone, se poate presupune că notarea lui -ъ (-ь) nu este un obicei grafic fără valoare fonetică. Scrierea lui ъ sau ь (ъ) la sfîrșit de cuvînt, după consoană, pentru a se obține silabe deschise din punct de vedere grafic, nu poate fi invocată în cazul textelor slavone. După părerea noastră, litera vocală ъ (ь) nu ar fi avut șanse de a fi redată prin scris, dacă nu s-ar fi pronunțat în graiul diacului bilingv. Prin urmare, în situația dată nu poate fi vorba, după toate probabilitățile, despre o tradiție ortografică, ъ final nefiind echivalentul ierurilor finale (ъ, ь), care erau de mult lipsite de valoare fonetică în limbile slave.

În orice caz, trebuie considerată dovedită prezența lui ъ (ь) final atît în cuvinte românești din slavonă, cît și în cuvinte slavone proprii-zise, cu aproximativ un secol înainte de apariția primului document scris în limba română, fapt care va servi, credem, la clarificarea anumitor chestiuni din limba donatoare, referitor la perioada pentru care nu există texte.

ABREVIERI

Bogdan, Doc. Ștefan	Ioan Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. I–II, București, 1913.
RM	Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
Tel.	Un catastih de socoteli de la 1503—1509. Caiet de hîrtie, Arh. St. Brașov, nr. 752, scris de un diac român, om de casă al lui Miloș, fiul lui Mihnea cel Rău, între 26 august 1508 — 4 mai 1509, probabil la Brașov. Publicat de: Ioan Bogdan, Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI, București, 1902, p. 319–323, cu un comentariu lingvistic, p. 323–328; Gr. G. Tocilescu, 534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603, Viena–București, 1931, p. 160–173.

„Конечное ъ" румынского происхождения в славянских грамотах

(Резюме)

Статья затрагивает вопрос о присутствии конечного ъ (ь) румынского происхождения в славянских грамотах, написанных на территории нашей страны в период XV—XVI веков. Подчеркивается, что присутствие ъ (ь) как в румынских словах данных грамот, так и в собственных славянских словах, не является, по всей вероятности, орфографической традицией, ф конечная буква не эквивалентна конечным ъ, ь. Данные знаки к тому времени давно потеряли уже свое фонетическое значение в славянских языках.

Septembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

CĂTĂLINA VĂTĂŞESCU

PARALELISME ROMÂNO-ALBANEZE ÎN DOMENIUL CONSTRUCŢIILOR PREPOZIŢIONALE CU SENSURI TEMPORALE

Articolul prezintă un număr de corespondenţe şi de diferenţe specifice între limbile română şi albaneză referitor la semantica şi sintaxa unor prepoziţii. Prepoziţiile aduse în discuţie prezintă tendinţa comună de a exprima, ca un sens secundar, relaţii temporale.

Studiile asupra limbilor balcanice îşi propun în ultima vreme să se ocupe mai insistent de sintaxa şi semantica elementelor de relaţie [1]. Considerăm că cercetări preliminare cu privire la două limbi sud-est europene sînt încă necesare pentru a putea surprinde mai uşor nu numai asemănările, ci şi deosebirile. În cazul de faţă, limbile în discuţie sînt româna şi albaneza, iar analiza urmăreşte, în sintagma p r e p. + s u b s t a n t i v, sensurile caracteristice ale cîtorva prepoziţii, sensuri corespunzătoare în cele două limbi [2].

1. În combinaţie cu un substantiv cu sens temporal, prepoziţia *asupra* exprimă fie orientarea în timp: ,,spre, către, aproape de un moment al zilei, anului, vieţii'' (cf. DA s.v. *asupra*, III, 4) [3], fie, mai rar, simultaneitatea cu acţiunea verbului (cf. DA s.v. *asupra*, III, 4). În albaneză, dicţionarele şi gramaticile înregistrează exclusiv raportul de simultaneitate. Rom. *Mitropolitul sărută crucea cea din mîna Domnului,* ***asupra căreia sărutări,*** *îndată se făcu mare şînlîc, cu slobozirea tunului* (cf. DA s.v. *asupra*, III, 4), *Îl opri asupra voroavei* (cf. DA s.v. *asupra*, III, 4): alb. ***mbi*** *atë llaf që llafoseshin mbreti me djalin, vete vajz'e mbretit e u shpie kafe* ,,în vreme ce regele şi băiatul vorbeau, veni fata regelui şi le aduse cafea'' (Leotti, s.v. *llaf*), ***mbi ato fjalë*** ,,kur po bëheshin ato fjalë'' ,,cînd se spuneau acele vorbe'' (Fjalor, s.v. *mbi*, 3). Construcţia

[1] M. Domi, *Concordances et analogies syntaxiques albano-roumaines,* în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes,* Sofia, 1968, vol. VI, p. 681 şi urm.; E. Lafe în ,,Studime filologjike'' XXVII (IX) (1973), 1, 2, 3; Petja Asenova, *La différente proximité entre les langues balkaniques, fondée sur les correspondances prépositives* în ,,Linguistique balkanique'' XII (1972), 1, p. 41–49.

[2] Pentru albaneză, am excerptat materialul din A. Leotti, *Dizionario albanese–italiano,* Roma, 1937, *Fjalori i gjuhës shqipe,* Tirana, 1954, K. Cipo, *Gramatika e gjuhës shqipe,* Tirana, 1954, K. Cipo, *Sintaksa,* Tirana, 1955, S. Prifti, *Sintaksa e gjuhës shqipe,* Prishtina, 1971. Pentru română: H. Tiktin, *Rumänisch–deutsches Wörterbuch,* 1903–1925, Bucureşti (abreviat TDRG), *Dicţionarul limbii române,* tom I, partea I, A–B; tom I, partea II-a, fasc. X–XII, C; tom II, partea I, F–I (DA), *Dicţionarul limbii române moderne,* Bucureşti, 1958 (DLRM), *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* Bucureşti, 1955 (DLRLC), *Gramatica limbii române,* ed. a II-a, Bucureşti, 1966. Pentru amîndouă limbile am apelat şi la surse diverse.

[3] Singurul sens temporal relevat de *Gramatica limbii române,* vol. I, p. 337: *Şi-o venit asupra nopţii.*

românească este frecventă în limba veche, în textele arhaizante sau în limba populară[4], în vreme ce, în albaneză, înregistrarea ei în *Fjalor* dovedește că este o construcție încă vie, deși nu pare să aibă o frecvență ridicată. În albaneză, ea apare concurată de o construcție sinonimă[5]: *në* + substantiv + *sipër* (*në*, prep. „în", *sipër* adv. „deasupra"), care poate fi considerată ca o analiză în părțile componente a construcției *mbi* + substantiv. *Në* + substantiv + *sipër*, înregistrată de gramatici și dicționare, exprimă, de asemenea, simultaneitatea: ***në dehje e sipër***, *bënte sende të papëlqyera* „cînd era beat făcea lucruri neplăcute" (Leotti, e.v. *sipër)*, ***në punë e sipër*** „gjatë punës, duke u ndodhur në punë" „în timpul muncii, lucrului", ***në të mbaruar e sipër*** „duke u mbaruar" „pe cale de a termina" (cf. Fjalor, s.v. *sipër*)[6]. Este o construcție ușor analizabilă, mai ales că elementele componente sînt disociate.

Am constatat, de asemenea, existența unei sintagme, rezultată, probabil, din combinarea celor două construcții de mai sus, fapt care ne îndreptățește să apropiem ca sens sintagma *mbi* + substantiv de cea cu structura *në* + substantiv + *sipër*, și anume ***mbi këtë e sipër*** *i erdhi nga hobeja një gur* „în timpul acesta îi veni din turn o piatră" (Leotti, s.v. *sipër), të më ndërtosh* ***mbi tri ditë e sipër*** *një të këtillë lodrë* „să-mi construiești un joc ca ăsta în trei zile"[7].

2. Din materialul excerptat am putut observa o oarecare specializare a prepozițiilor *mbë* și *mbi* în albaneză și *asupra* și *pe* în română, cu deosebire că, în albaneză, atît *mbë*, cît și *mbi* (cu sinonima *në* + substantiv + *sipër*) funcționează în limba actuală, în vreme ce, în română, *asupra* + substantiv a fost înlocuită în limba contemporană cu *în timpul* + substantiv, iar *pe*, în construcțiile pe care le analizăm mai jos, continuă să mai fie prezentă în limba contemporană, deși pe cale de a-și pierde poziția. Prepozițiile alb. *mbë* și *mbi*, sinonime în sintagme cu valoare locală, primesc funcții specifice în sintagme temporale: *mbë* nu înlocuiește pe *mbi* în contextele în care aceasta din urmă apare cu valoarea temporală și invers, deși pentru ambele este vorba de construcții cu valoare temporală de simultaneitate. Cu o parte din funcțiile sale, *mbë* corespunde rom. *pe*, și anume la exprimarea datei: ***mbë (më) dhjetë mars*** (Fjalor, s.v. *mbë)*: rom. *pe zece martie; pe ce dată?* Spre deosebire de română, prepoziția *mbë* are o distribuție mai bogată (în cadrul aceleiași tendințe): *mbë* participă la exprimarea orei: ***mbë orën shtatë*** „la ora șapte" (Fjalor, s.v. *mbë*), sau a datei, cînd este cuprins și anul: ***mbë 1873*** „în anul 1873" (Leotti, s.v. *mbë)*.

[4] În gramaticile românești nu se înregistrează sintagma *asupra* + subst. cu valoare temporală de simultaneitate; de asemenea, nici în Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1972, în DLRM și DLRC; singurul izvor este DA. Deși pentru alte tipuri de sintagme în care intră prepoziția *asupra*, în DA se fac referiri privind frecvența mai scăzută sau dispariția la nivelul limbii contemporane, în ceea ce privește această construcție, nu se face nici o mențiune cu privire la existența în continuare a procedeului în limba română contemporană.

[5] Parcurgerea unui număr destul de mare de lucrări de literatură beletristică și științifică (lingvistică, istorie) ne-a dus deocamdată la concluzia că sintagma *në* + nume + *sipër* este cu mult mai frecventă decît sintagma *mbi* + nume.

[6] S. Prifti, *Sintaksa*, p. 141, K. Cipo, *Sintaksa*, p. 74; Fjalor, s.v. *sipër*.

[7] Cf. Al. Xhuvani, *Parafjalët*, în „Studime filologjike" II (1965), 1, p. 26. Autorul nu face nici o remarcă asupra originii construcției *mbi* + nume + *sipër*.

Atît *pe*, cît și *mbë* pot intra în combinație cu un substantiv, iar întreaga sintagmă are fie funcție de atribut [8] : *drumul* ***pe viscol*** *era anevoios* : alb. *udha* ***mbë stuhi*** *ishte e keqe* „drumul pe furtună este greu", fie funcție de complement circumstanțial de timp : rom. *Cu ei* ***pe răcoare*** *a plecat la vînătoare* (R. Kurth, *Der Gebrauche der Präpositionen im Rumänischen*, în W. Jb. X (1904), p. 541) : alb. *flinte* ***mbë vapë*** „dormea pe arșiță" (Leotti, s.v. *mbë)* [9], *mă duc la ea* ***pe cină*** (R. Kurth, *loc. cit.* p. 541) : alb. *kur dilnin ato* ***më drekë*** „cînd ieșeau pe cină" [10]. Adăugăm construcția *pe (o) vreme* + d e t e r m i n a n t : *pe o vreme de căldură*, *pe vremea viscolului* : alb. *më (një) kohë* + d e t e r m i n a t : *më një kohë kur Shqipnja rënkonte nën zgjedhën e rëndë të Turqisë* „pe o vreme cînd Albania gemea sub jugul greu al Turciei" („Buletin Shkencor i Institutit dyvjeçar të Shkodrës" II (1965), p. 423) [11].

Includem în grupul de sintagme în discuție și pe cele de tipul *pe înserate*, *pe mînecate* ca fiind semantic identice, iar formal asemănătoare cu tipul : *pe căldură*, *pe frig* : *înserat (e)* este un substantiv neutru, provenit dintr-un participiu. Construcțiile acestea sînt discutate de Gh. Bulgăr [12] în grupul : *pe întrecute*, *pe înfundate*, *pe dibuite*. În ceea ce privește forma, explicația subliniază existența unui substantiv în sintagmă. Semantic, dat fiind faptul că cele mai multe din construcțiile discutate au valoare modală, autorul pierde din vedere că are a face, de asemenea, cu construcții temporale, ce e drept rare în limbă, dar susținute nu numai de asemănarea formală cu tipul *pe dibuite*, ci și de asemănarea semantică deplină, parțial și ca formă, cu tipul *pe lumină*, *pe întuneric*. Sintagmei rare în română *pe înserate* îi corespunde un grup bogat în albaneză : prepoziția *mbë(më)* (ca și, așa cum vom vedea, *me*) se leagă frecvent cu substantive de origine participială, formînd construcții cu valoare temporală [13]. Concordanța aceasta se încadrează, după părerea noastră, între paralelismele deja constatate și discutate de Gr. Brâncuș [14] în ceea ce privește supinul

[8] În *Gramatica limbii române*, vol. I, p. 370, se discută această sintagmă cu valoare exclusiv adjectivală, nu și adverbială.

[9] În unele lucrări românești o parte dintre aceste construcții sînt considerate, după criterii nu totdeauna riguroase, locuțiuni adverbiale. Astfel, DLRM înregistrează ca atare *pe răcoare* (s. *răcoare*) „pe vreme răcoroasă", *pe lumină (*s. *lumină)* „în timpul zilei, de la răsăritul la apusul soarelui", dar nu și *pe viscol* (s. *viscol*). În lucrările de specialitate construcțiile albaneze de tipul *mbë vapë* nu sînt deloc discutate ca locuțiuni adverbiale (vezi Jani Thomaj, *Një klasifikim i frazeologjizmave me vlerë ndajfoljore në gjuhën shqipe*, în *Studime mbi leksikun dhe mbi formimin e fjalëve në gjuhën shqipe*, vol. I, Tirana, 1972, p. 397—439 și, de asemenea, Mehmet Gjevori, *Frazeologjizma të gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1972).

[10] Cf. Al. Xhuvani, *op. cit.*, unde apar multe exemple, unele, deși în limitele aceleiași tendințe, inexistente totuși în română.

[11] Gramaticile limbii române nu discută această construcție. DLRM (s. *vreme)* înregistrează numai *pe acea vreme*, *pe vremea aceea* cu mențiunea locuțiune adverbială. Nici gramaticile, nici dicționarele limbii albaneze nu se opresc asupra sintagmei *më (një) kohë*.

[12] Gh. Bulgăr, *Despre locuțiunile românești de tipul* ***pe alese, pe mînecate, pe nevăzute***, în SCL XI (1960), 3, p. 395—403 ; vezi și Elena Carabulea, Magdalena Popescu Marin, *Exprimarea numelui de acțiune prin substantive cu formă de infinitiv lung și de supin*, în SMFC IV, p. 280, nota 27.

[13] Sh. Demiraj, *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, Prishtina, 1971, p. 231 ; Sh. Demiraj, *Çështje të sistemit emëror të gjuhës shqipe*, Tirana, 1972, p. 144 și urm. ; S. Prifti, *Sintaksa*, p. 242.

[14] Gr. Brâncuș, *O concordanță gramaticală româno-albaneză : modul supin*, în „Limbă și literatură" XIII (1967), p. 101.

românesc şi construcţiile participiale în albaneză. Construcţia *mbë* + participiu substantivizat (formată după un procedeu încă viu) se adaugă construcţiilor *me* + participiu *(me të ardhur)*. În română, posibilitatea a fost însă slab exploatată, iar astăzi s-au păstrat numai construcţii pietrificate, neanalizate de vorbitori: *pe înserate*, *pe mînecate*. Sînt însă cu mult mai numeroase sintagmele *pe* + substantiv, de tipul: *pe soare*, *pe lună*, *pe întuneric*, *pe ploaie*, *pe vînt*, *pe frig*, *pe căldură* (cf. CADE, s.v. *pe* „momentul cînd se petrece acţiunea"). În albaneză aceste construcţii sînt mai rare [15].

Un foarte interesant caz de paralelism româno-albanez îl formează *cu* temporal, concordanţă care, de asemenea, nu a fost relevată pînă acum. Sensul temporal de simultaneitate [16] este redat în română prin sintagma *cu* + substantiv [17]: *Sub o rîpă stearpă*. . *Cu vărsarea serii un străin sosi* (DLRLC, s.v. *cu* III, 1). Se mai poate adăuga: *se culcă cu găinile*, *s-a culcat cu noaptea-n cap* (CADE, s.v. *cu*, 11, „în acelaşi timp, odată cu"). Albaneza cunoaşte construcţia corespunzătoare: *me vdekën time ti do të mbretërosh* [18] (E. Çabej, în „Revue internationale des études balkaniques" (abreviat RIEB) II (1938), p. 571). Construcţia are o frecvenţă mică, atît în română, cît şi în albaneză. În română, altă realizare nu există, în vreme ce în albaneză posibilităţile de combinare ale prep. *me* sînt cu mult mai bogate [19]. Semnificaţia „simultaneitate" o are şi construcţia *me* + substantiv provenit din participiu. Această construcţie este frecventă şi caracteristică pentru albaneză [20]. Ex. *me të hyrë*, *foli* „cum intră, vorbi" (G. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, p. 195), *me të mbërritur në shtëpinë e saj Shanishaja e ktheu atë banesë në një gropë varri* „cum ajunse acasă, Shanishaja transformă casa într-un mormînt" (Sabri Godo, *Ali Pasha Tepelena*, Prishtinë, 1974, p. 253), *me të dalë të dimrit, fshatarët e varfër kardhiqotë donin të punonin tokat* „la ieşirea din iarnă (imediat ce ieşiră din iarnă), ţăranii săraci voiau să muncească pămîntul" (S. Godo, *loc. cit.*, p. 257). Albaneza integrează această construcţie nu numai în seria de sintagme cu *me* temporal, ci şi în cea specifică a construcţiilor cu substantive postverbale (provenite din participiu) [21]. Facem o menţiune specială pentru construcţiile în care

[15] Al. Xhuvani, *op. cit.*, apreciază că sintagmele temporale construite cu prep. *mbë* au dispărut în albaneza contemporană. După părerea noastră, îmbinarea caracteristică *mbë* + subst. neutru provenit din participiu continuă să fie folosită, ex.: *mbë të mbaruarit të jetës* „către sfîrşitul secolului" (Leotti, s. *mbë*).

[16] *Gramatica limbii române*, vol. I, p. 339.

[17] În româna contemporană, în locul prepoziţiei *cu* sînt mult mai folosite locuţiunile prepoziţionale *odată cu*; *împreună cu* (*Gramatica limbii române*, vol. II, p. 176), care exprimă mai clar raportul de simultaneitate.

[18] Este vorba de un raport temporal cu nuanţă cauzală, prezent şi în română: *Alergarea de cai se prelungise pînă în luna septembrie, cu aşteptarea d-lui conte Voronţov*. (DA.s. *cu* IV).

[19] Al. Xhuvani, *op. cit.*, p. 51.

[20] „Alb. *me të* + *Partizip* drückt die Gleichzeitigkeit aus" (E. Çabej, RIEB II (1938) p. 571); cf. şi Sh. Demiraj, *Cështje*, p. 144—148, 156 şi urm.

[21] După lingviştii albanezi, cu excepţia lui Al Xhuvani, *op. cit.*, p. 21, 51, aceste construcţii ar forma nucleul unei propoziţii temporale. De aceea sînt tratate cu totul separat de sintagmele *me* + nume care nu este postverbal; cf. Sh. Demiraj, *Cështje*, p. 144. Analiza, ca şi mai sus, în cadrul discuţiei asupra sintagmei *mbë* + nume provenit din participiu, ni se pare inadecvată. Considerăm mai normală interpretarea lor ca sintagme construite din prepoziţie + nume, în care, ca un caz special, numele poate fi postverbal.

cu, respectiv *me* sînt urmate de un substantiv care se referă la un moment al zilei : rom. *Au lăsat* ***cu noapte*** *curtea pustie* (DA s.v. *cu* III, 1) : alb. *Jam çue* ***me natë*** „m-am sculat de cu noapte" (M. Gjevori, *Frazeologjizma* ..., p. 257), ***me natë*** „de cu noapte" (E. Çabej, RIEB II (1938), p. 571), *ay dolli shpejt* ***me natë*** (Leotti, s.v. *shpejt*), ***me nadje*** „de cu zori" (Leotti, s.v. *nadje*) [22].

3. Altă sintagmă paralelă în cele două limbi : rom. *de cu* + s u b s t a n t i v „începînd cu, din timpul" (DLRLC, s.v. *cu* III, 1), „începînd chiar cu" (DA s.v. *cu* III, 1) : alb. *që me* + *substantiv* [23]. Rom. *de cu seară* (DLRM s.v. *cu* III), *De cu noapte au plecat Ghica vodă din București* (DA s.v. *cu* III, 1), *de cu ziuă, a început să ningă:* alb. *gjithë llarizi vinte* ***që me natë*** *për të dëgjuar atë* (Leotti s.v. *natë*).

În vreme ce, în sintagmele în discuție, în română cel de-al doilea termen este, de obicei, *noapte*, *zori*, *dimineață*, *seară*, în albaneză poate fi un substantiv referindu-se la orice moment al zilei : *U zgjue me tre pash diell* „se trezi cînd soarele era de trei sulițe" (M. Gjevori, *Frazeologjizma*, p. 326) [24]. De asemenea, *me* temporal se folosește în exprimarea orei, deci în orice moment al zilei : *me një orë* „la ora unu" (Amelia von Godin, *Deutsch-albanisches Wörterbuch*, s. *Uhr)* (vezi, de asemenea, expresia ***me sot me nesër*** *pritën të vinë* „așteptau să vină astăzi-mîine" (Leotti, s.v. *sot*). Adăugăm expresia comună celor două limbi : rom. *cu vreme* „la timpul potrivit, la timpul său" (DA, s.v. *cu* III, 1) : alb. *me kohë* (Leotti, s.v. *kohë* ; E. Çabej, RIEB II (1938), p. 571). Așadar, un fapt cu o slabă distribuție în română are în albaneză o frecvență deosebită.

4. Dacă prepoziția *cu* poate fi (deși sporadic) folosită în română pentru a exprima raporturi temporale, prepoziția *fără* nu oferă nici un astfel de context, în vreme ce albaneza, paralel cu bogatul sistem format de *me* temporal, cunoaște și un altul, format de *pa* temporal. *Pa* + s u b s t a n t i v provenit din participiu exprimă anterioritatea [25]. *Dolli për gjah pa gdhirë akoma* „Ieși la vînătoare pînă să nu se crape de ziuă" (K. Cipo, *Sintaksa*, p. 90), *Pa shkuar i dha njëqind florinj, pa vajtur, mori bekimin e jatit* „Pînă să plece îi dădu 100 de florini ; pînă să plece primi binecuvîntarea tatălui" (Leotti, s.v. *pa*). În română apare numai expresia, paralelă cu cea cu prepoziția *cu*, *fără vreme* „ne la timp, prea de timpuriu, la vreme potrivită, înainte de soroc" (DA, s.v. *fără*, II), expresie care corespunde alb. *pa kohë* (Leotti, s.v. *kohë)*.

[22] Exemplele date în DA sînt din limba veche, din limba populară, sau din creația literară a secolului al XIX-lea ; nu există exemple din limba contemporană, ceea ce probează poziția slabă a construcției *cu* + s u b s t a n t i v cu valoare temporală în româna actuală, în vreme ce, în albaneză, este vorba de o construcție frecvent folosită.

[23] *Që* apare corespunzînd rom. *de* numai în construcțiile temporale. În alte contexte, rom. *de* îi corespunde alb. *për*. De aceea nu am putut considera, de pildă, ca specifică o paralelă între construcțiile *që mëngjez:* rom. *de dimineață*.

[24] Un proces asemănător pare să aibă loc în română și în albaneză, și anume : în vreme ce în română *de cu ziuă, de cu noapte, de cu dimineață* sînt construcții fixe, în albaneza din Italia sintagmele corespunzătoare se aglutinează : *menatjet* (cf. G. Gradilone, *Altri saggi albanesi,* 1974, p. 93), *somenat* „questa mattina" (*ibid.*, p. 275), *menatja* (cf. „Nëndori" XXI (1974), 9, p. 120).

[25] K. Cipo, *Sintaksa,* p. 90, observă că această construcție este caracteristică aspectului popular al limbii.

În concluzie, considerăm că discutarea acestor aspecte, avînd în vedere, în primul rînd, sensurile prepoziţiilor în sintagma p r e p. + s u b s t a n t i v, reliefează o serie de concordanţe între română şi albaneză, care pînă acum nu au fost studiate, şi anume :

rom. *asupra*	:	alb. *mbi*
pe	:	*mbë*[26]
cu	:	*me*
de cu	:	*që me*
fără	:	*pa*

Se observă, astfel, că cele două limbi au tratat în mod diferit tendinţe asemănătoare de evoluţie : albaneza către formarea unui sistem, pe care am încercat să îl evidenţiem, româna către o eliminare treptată a faptelor în discuţie.

Parallèles roumano-albanais dans le domaine des constructions prépositionnelles à valeur temporelle

(R é s u m é)

L'auteur est d'avis que des recherches préliminaires concernant deux langues sud-est européennes (en l'occurrence l'albanais et le roumain) sont nécessaires afin de mieux surprendrenon seulement leurs ressemblances, mais aussi leurs différences.

Pour le domaine, moins abordé jusqu'ici, de la syntaxe et de la sémantique des éléments de relation, l'analyse rend manifeste la tendance commune, pour un groupe de prépositions, d'exprimer subsidiairement des relations temporelles. On discute dans la syntagme p r é p. + s u b s t. les parallélismes suivants des prépositions :

roum. *asupra*	:	alb. *mbi*	,,sur, dessus"
pe	:	*mbë*	,,sur"
cu	:	*me*	,,avec"
de cu	:	*që me*	,,depuis"
fără	:	*pa*	,,sans"

L'auteur constate que, tandis que les constructions roumaines sont ou bien éliminées du système de la langue contemporaine (*asupra* + s u b s t a n t i f, *cu* + s u b s t a n t i f), ou bien ont un nombre limité d'actualisations (*pe* dans *pe data de*. . ., dans les locutions *pe mînecate, pe înserate*), dans l'albanais contemporain les prépositions correspondantes sont fréquemment utilisées avec un sens temporel.

En discutant la prép. *mbë* ,,sur" et *me* ,,avec" dans le contexte nom provenant d'un participe, l'auteur propose de considérer ces constructions en tant que ,,prépositionnelles" et non comme formant le noyau d'une proposition secondaire (comme le font les grammaires albanaises).

La conclusion qui s'en détache est que les parallélismes remarqués sont traités de manière différente au niveau de la langue contemporaine : le roumain est sur le point d'éliminer les constructions discutées, alors que l'albanais les a intégrées dans un système.

Septembrie 1976

Institutul de studii sud-est europene
Bucureşti, I. C. Frimu 9

[26] În cazul prepoziţiilor *asupra* şi *pe*, alb. *mbë, mbi*, tendinţa de a exprima raporturi temporale este legată strîns de tendinţa de bază de a exprima raporturi spaţiale. Pentru limba română vezi C. Dominte, *Exprimarea relaţiilor spaţiale şi temporale prin prepoziţii în limba română*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970, p. 227, 228 şi p. 250.

ELENA LINȚA

CARACTERUL ȘI FUNCȚIILE CATEGORIILOR MORFOLOGICE

Analizînd caracterul categoriilor morfologice, autoarea încearcă o nouă explicitare a acestora prin prisma teoriei mulțimilor și o împărțire a lor, după funcțiile exercitate, în: 1. flexionare, 2. de clasificare, 3. selective, 4. lexicale.

Una dintre problemele discutate adesea în lingvistica contemporană și care, în ciuda eforturilor depuse, continuă să aibă aspecte neclare este definirea categoriilor gramaticale, îngreunată în special de diversitatea caracterului lor. În ultima vreme s-a generalizat tendința de a le împărți în flexionare și neflexionare, dar o asemenea împărțire nu poate fi satisfăcătoare nici măcar pentru categoriile morfologice, deoarece caracterul și, implicit, funcția unei asemenea categorii nu este întotdeauna aceeași, diferă de la o parte de vorbire la alta și de la o limbă la alta, ceea ce anulează orice posibilitate de generalizare.

Interpretată prin prisma teoriei mulțimilor, categoria gramaticală a fost considerată ca o reuniune de clase de distribuție ([9], p. 184 ; [1], p. 19—20 ; [2], p. 37), ca o mulțime de cuvinte unite printr-o trăsătură formală ([14], p. 61) sau, în sfîrșit, ca o mulțime în interacțiune reciprocă ([17], p. 79—80). În cele ce urmează, vom interpreta noțiunea de categorie gramaticală ca pe o valoare abstractă cu rol definitoriu în clasificarea și funcționarea claselor de distribuție. Prin categorie gramaticală nu vom înțelege deci o mulțime cu comportament paradigmatic identic (vezi noțiunea de categorie gramaticală elementară la R. L. Dobrușin [1] și S. Marcus [9], sau cea de categorie ascunsă la B. L. Whorf [19]), ci elementul abstract care unește termenii mulțimii respective. Pentru demonstrarea acestei interpretări pornim de la ipoteza că tuturor elementelor care fac parte din aceeași clasă de echivalență li se asociază aceleași mulțimi saturat compatibile ([8], p. 204, propoziția 2), prin acestea înțelegînd totalitatea categoriilor morfologice asociate conținutului unor anumite părți de vorbire, categorii interferente și în interdeterminare, adică ceea ce denumește I. I. Revzin prin fascicol categorial ([14], p. 63).

Pentru definirea fascicolului categorial cu rol expres în flexiunea clasei de echivalență respective, vom considera combinațiile saturate. În felul acesta, urmărind gradul în care categoriile morfologice influențează lanțul de vecinătăți ale unei clase de omologie, constatăm că acțiunea lor este diferențiată de la caz la caz. De exemplu, genul gramatical la substantivele din limbile slave nu este o categorie relațională, deoarece există fără determinări exterioare (vezi [7], p. 121—124). El constituie doar un criteriu distributiv în formarea claselor de omologie, la includerea substantivelor într-un anumit tip de flexiune. În această situație, vom considera genul la substantive drept *o categorie cu funcție de clasificare*, adică un criteriu în stabilirea claselor de distribuție ([9], p. 178). Aceeași funcție o are și tema, căci substantivele slave pot avea temă vocalică sau consonantică (dură sau palatală) și în dependență de acest criteriu sînt distri-

buite în diferite clase de omologie. Spre deosebire de acestea, cazul și numărul reprezintă *categorii morfologice cu rol flexionar*. În consecință, în mulțimea saturat compatibilă asociată substantivelor din limbile slave vom include toate elementele fascicolului categorial de definire, în timp ce valorile care determină lungimea lanțului de vecinătăți, deci categoriile cu rol flexionar vor constitui combinația saturată. Astfel, mulțimea saturat compatibilă asociată substantivelor va fi {temă, gen, caz, număr} = 4, în timp ce combinația saturată va fi {caz, număr} = 2.

Pentru unitatea materialului de referință, vom folosi numai exemple din limbile slave.

La numerale, categoria morfologică a numărului există în fascicolul categorial, însă într-o accepțiune specific slavă, numeralul 1 reprezentînd singularul, 2 — dualul (actual sau arhaic), 3 și 4 pluralul, iar de la 5 în sus structuri de singular cu valoare semantică de plural, întocmai ca substantivele colective. Genul gramatical, prezent în aproape toate limbile slave la primele patru numerale, se neutralizează la celelalte. Prin urmare, mulțimea saturat compatibilă asociată numeralelor va fi {gen, caz, număr} = 3, iar combinația saturată {caz, gen} = 2.

La adjective, genul este o categorie morfologică cu rol direct în determinarea lanțului de vecinătăți. În această situație, numărul de valori incluse în mulțimea saturat compatibilă va fi egal cu cel din combinația saturată {gen, caz, număr, grad} = 4.

La pronumele nepersonale, în afară de gen, caz și număr, care sînt categorii morfologice cu rol flexionar, mai există și tema. Aceasta poate fi dură sau moale și reprezintă un criteriu distributiv în includerea pronumelor respective în anumite tipuri de flexiune, deci are rol de clasificator. Mulțimea saturat compatibilă va fi {temă, gen, caz, număr} = 4, iar combinația saturată {gen, caz, număr} = 3. Aceiași parametri sînt valabili și pentru participiile declinabile. La pronumele personale mai intervine și categoria de persoană, care însă are doar rol de clasificator, deoarece bazele inițiale lexicale sînt diferite pentru fiecare persoană și număr. Astfel, pentru pronumele de persoana I și II, mulțimea saturat compatibilă este {persoană, caz, număr} = 3, iar combinația saturată {caz, număr} = 2. La pronumele personal de persoana III mulțimea saturat compatibilă este {persoană, gen, caz, număr} = 4, iar combinația saturată {gen, caz, număr} = 3.

Numărul mare de vecinătăți din flexiunea verbală este condiționat de numărul de asemenea mare al categoriilor morfologice cu rol flexionar. Funcția aceasta, îndeplinită de categoriile timp, mod, diateză, persoană (pentru formele verbale personale) și gen, caz, număr, diateză (pentru participii și formele verbale compuse) este suficient de evidentă pentru a mai necesita explicații. Tema (verbele în limbile slave au două teme, cea a prezentului și cea a infinitivului) nu mai are de data aceasta rol de clasificator, ci un rol distributiv-selectiv, același verb avînd unele structuri formate de la tema prezentului, altele de la tema infinitivului.

Mult mai complicată și mai disputată este categoria aspectului verbal, pe care unii specialiști o consideră ca fiind o categorie morfologică de flexiune, la fel ca timpul sau modul [6], [10], [13], alții o categorie gramaticală secundară [4], [5], [3], alții o categorie derivativă [15], [16], [18], [11] și în sfîrșit alții, o categorie lexico-gramaticală [12].

Deci nu tipurile de aspect, care sînt aceleaşi în toate limbile slave (mulţime saturat omogenă {perfectiv, imperfectiv}), ci interpretarea categoriei ca atare diferă. Pentru a determina caracterul şi funcţia acestei categorii, trebuie să stabilim dacă şi în ce măsură influenţează lanţul de vecinătăţi.

Considerăm cupluri verbale în opoziţie aspectuală numai acelea care au structură presufixală identică, cu lanţuri diferenţiale sufixale (S_1, S_2) sau ($\emptyset$, S), însoţite uneori de diferenţieri în baza iniţială (R′, R″). Să luăm un asemenea cuplu verbal din limba slovacă (*podpisat'*, *podpisovat'*) şi să urmărim ce forme — timpuri, moduri — poate avea fiecare dintre verbele respective.

	podpísať pf.	*podpisovať* ipf.
prezent		*podpisujem*
viitor	*podpíšem*	*budem podpisovať*
trecut	*podpísal som*	*podpisoval som*
imperativ	*podpíš*	*podpisuj*
condiţional	*by som podpísal*	*by som podpisoval*
part. prezent	—	*podpisujúci*
part. prealabil	*podpísavši*	—
part. activ trecut	*podpísal*	*podpisoval*
part. pasiv prezent	—	*podpisovaný/-atý*
part. pasiv trecut	*podpísaný*	—
gerunziu	*podpíšuc*	*podpisujúc*
m.m.c.p.	*bol som podpísal*	*bol som podpisoval*

Deoarece valoarea semantică a formelor celor două verbe este diferită în planul Actionsart, nu vom considera că ele constituie o singură paradigmă, prin completare, aşa cum apreciază J. S. Maslov [10], A. V. Isačenko [3] şi alţii, ci verbe separate cu paradigme independente [12]. În plus, este un fapt îndeobşte cunoscut că în nici o limbă slavă nu se cuplează din punct de vedere aspectual toate verbele, căci verbele neperechi ajung uneori pînă la 60 %.

Prima constatare care se impune din observarea formelor celor două verbe citate mai sus este că mulţimile vecinătăţilor sînt diferite ca lungime, întotdeauna mai mici la verbele perfective şi mai mari la imperfective. Generalizînd, am putea prezenta astfel potenţialul formativ de bază al celor două aspecte în limbile slave :

	prez.	viit.	trec.	imper.	cond.	participii				
						prez.	preal.	trec.	pas. prez.	pas. trec.
pf.	—	+	+	+	+	—	+	+	—	+
ipf.	+	+	+	+	+	+	—	+	+	—

Constatăm că unele timpuri şi moduri există la ambele aspecte, că sînt diferite în planul Actionsart şi al structurii, dar identice din punct de vedere gramatical (trecut, viitor, imperativ, condiţional, participiu activ trecut). Alte forme sînt proprii numai unuia sau altuia dintre aspecte (prezent, participiu activ prezent, participiu prealabil, participiu

pasiv prezent și trecut). Deosebirea dintre potențialul de valori (timpuri, moduri) al verbelor perfective față de imperfective este o deosebire între diferite clase de distribuție și, ca atare, *rolul aspectului este de clasificator*.

Relația în planul conținutului semantic, impusă de sublanțuri diferențiale, în cazul cînd există forme verbale paralele de la verbe de aspecte diferite, derivate din aceeași bază lexicală inițială, este uneori foarte strînsă, ajungînd pînă la sinonimie, alteori mai slabă, denumind diferite feluri ale aceleiași acțiuni, fără a ajunge vreodată la opoziție. De exemplu la viitor, unde funcționează paralel structuri de la verbe cu aspect deosebit (în cazul cuplurilor aspectuale), diferența dintre ele nu este nici gramaticală (exprimă același timp, mod), nici aspectuală (aspectul este neutralizat), ci doar în ceea ce privește felul acțiunii și poate stilistică. Între pol. *jutro pojadę w góry* și *jutro będę jechał w góry* este aproape aceeași deosebire stilistică și formală ca între rom. *mîine plec la munte* și *mîine voi pleca la munte.*

În cazul formelor specifice pentru un anumit aspect se conturează și mai clar funcția de clasificare a acestei categorii morfologice, incluzînd verbele în clase de distribuție după aspect, clase care au paradigmele structurate după un repertoriu propriu de valori. Ele pot constitui forme de diagnoză pentru orice mulțime de verbe cu bază lexicală inițială identică.

Astfel, mulțimea saturat compatibilă asociată verbelor va fi {temă, timp, mod, aspect, diateză, persoană, număr, gen, caz} = 9, iar combinația saturată {timp, mod, diateză, persoană, număr, gen, caz} = 7.

Am afirmat despre fasciculul categorial din combinația saturată că exercită un rol hotărîtor în determinarea lanțului de vecinătăți. Dar chiar și aici potențialul funcțional al valorilor este diferit. Unele acționează întotdeauna cu întreg potențialul pe tot parcursul paradigmei, altele se neutralizează pozițional. Astfel, genul gramatical se neutralizează în anumite poziții paradigmatice la toate părțile de vorbire la care este prezent în combinația saturată, și anume : la numeralele de la cinci în sus, la adjective, participii și pronume nepersonale la multe din formele cazuale de plural, în cadrul verbelor, la timpurile prezent, viitor și imperativ. Constatăm că valorile gen și persoană la pronume și verb se aplică alternativ, niciodată împreună. Cu totul sporadic se neutralizează numărul la substantivele defective și persoana la verbele impersonale.

Făcînd abstracție de aceste neutralizări poziționale, caracterul și funcțiile exercitate de diferitele categorii morfologice asupra claselor de echivalență pot fi redate prin următorul tabel :

	gen	caz	număr	temă	pers.	timp	mod	aspect	diateză	grad
substantiv	C	F	F	C						
numeral	F	F	C							
adjectiv	F	F	F							F
pronume	F	F	F	LC	C					
verb	F	F*	F	S	F	F	F	LC	F	

* la participii

Funcţiile marcate prin simboluri reprezintă: C — categorie cu funcţie de clasificare, F — categorie cu funcţie flexionară, L — categorie cu funcţie lexicală, S — categorie cu funcţie selectivă.

După cum se observă, din cele 10 categorii luate în discuţie, numai cazul şi numărul au funcţie aproape consecvent flexionară şi, cu rezerva neutralizărilor despre care am vorbit mai sus, genul. Pentru ca o categorie să poată fi considerată flexionară la o anumită clasă de distribuţie, trebuie să contribuie la structurarea paradigmei. Contribuţia aceasta se realizează prin introducerea în lanţul de vecinătăţi a unor forme proprii. Astfel, dacă la adjective fascicolul categorial ar fi format numai din caz şi număr, lanţul de vecinătăţi la singular ar fi egal cu numărul cazurilor = 6. Deoarece însă în combinaţia saturată intră şi genul, lanţul de vecinătăţi se triplează în concordanţă cu numărul celor trei genuri şi = 18. Categoria aspectului nu influenţează mărirea sau micşorarea numărului de forme în paradigmă, ci doar prezenţa sau absenţa unor valori proprii clasei respective, deoarece, cu excepţia unui număr mic de verbe biaspectuale, orice verb dintr-o limbă slavă este sau perfectiv sau imperfectiv, deci aparţine unei anumite clase de distribuţie, la fel cum un substantiv este sau masculin sau feminin sau neutru. Clasa, la rîndul său, are un potenţial propriu de x timpuri şi moduri şi după acestea se structurează paradigma.

În sfîrşit, putem trage concluzia că sînt puţine categoriile morfologice aplicabile la mai multe clase de echivalenţă care să îndeplinească aceeaşi funcţie.

Vom prezenta mai jos produsul cartezian al tuturor categoriilor morfologice, indiferent de caracterul lor (fig. 1) şi separat pe cel al categoriilor cu rol flexionar (fig. 2).

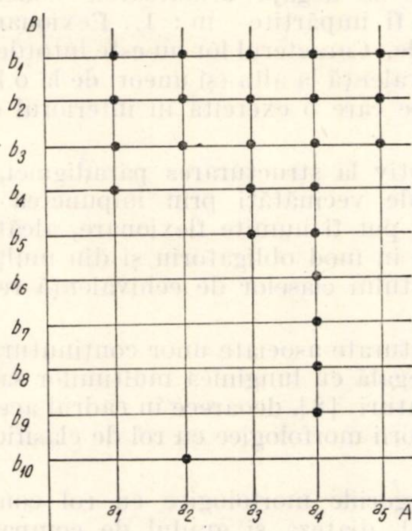

Fig. 1

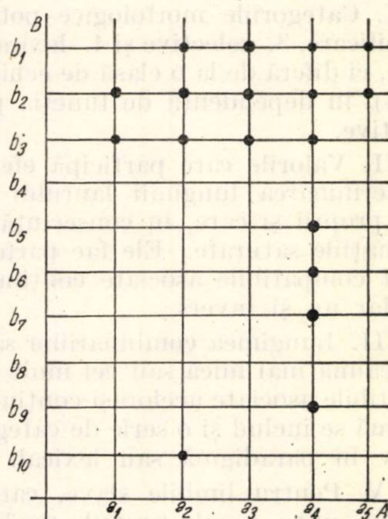

Fig. 2

În care : A = clasele de echivalență (a_1 substantiv, a_2 adjectiv, a_3 pronume, a_4 verb, a_5 numeral), iar B = categoriile morfologice (b_1 gen, b_2 caz, b_3 număr, b_4 temă, b_5 persoană, b_6 timp, b_7 mod, b_8 aspect, b_9 diateză, b_{10} gradul adjectivelor).

Imaginea relației dintre clasele de echivalență și funcțiile categoriilor analizate va fi, de asemenea, diferită pentru categoriile morfologice în totalitatea lor (fig. 3) și pentru categoriile cu rol flexionar (fig. 4).

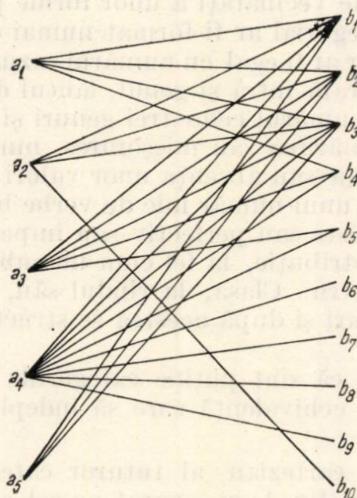

Fig. 3

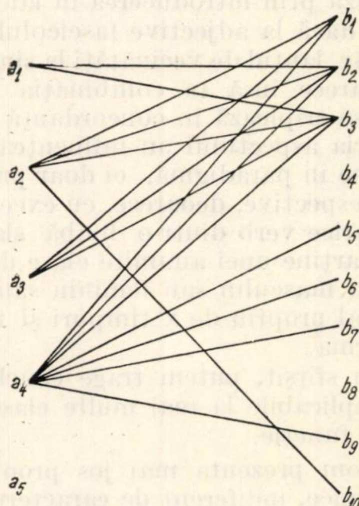

Fig. 4

Din considerațiile de mai sus se degajă următoarele concluzii :

I. Categoriile morfologice pot fi împărțite în : 1. flexionare, 2. de clasificare, 3. selective și 4. lexicale. Caracterul lor nu este întotdeauna același, ci diferă de la o clasă de echivalență la alta (și uneori de la o limbă la alta), în dependență de funcția pe care o exercită în interiorul clasei respective.

II. Valorile care participă efectiv la structurarea paradigmei, deci la determinarea lungimii lanțului de vecinătăți prin impunerea unor forme proprii și care, în consecință, pot fi numite flexionare, alcătuiesc combinațiile saturate. Ele fac parte în mod obligatoriu și din mulțimile saturat compatibile asociate conținutului claselor de echivalență respective, dar nu și invers.

III. Lungimea combinațiilor saturate asociate unor conținuturi este întotdeauna mai mică sau cel mult egală cu lungimea mulțimilor saturat compatibile asociate acelorași conținuturi [8], deoarece în cadrul acestora din urmă se includ și o serie de categorii morfologice cu rol de clasificator, selectiv în paradigmă sau lexical.

IV. Pentru limbile slave, categoriile morfologice cu rol constant flexionar sînt : cazul, timpul, modul, diateza și gradul de comparație. O funcție predominant flexionară mai îndeplinesc : genul (cu excepția substantivelor) și numărul (cu excepția numeralelor).

BIBLIOGRAFIE

[1] R. L. DOBRUŠIN, *Elementarnaja grammatičeskaja kategorija*, în ,,Bjulleten' Obъedinenija po problemam mašinnogo perevoda'' (1957), 5.

[2] ,, *Opyt opredelenija ponjatija grammatičeskoj kategorii*, în *Tezisy Konferencii po mašinnomu perevodu (15—21 maja 1958 goda)*, Moscova, 1958.

[3] A. V. ISAČENKO, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim*, vol. I, *Morfologija*, ed. II, Bratislava, 1965.

[4] F. KOPEČNY, *Slovesný vid v češtině*, Praga, 1962.

[5] ,, *Základy ceské skladby*, Praga, 1958.

[6] E. KOSCHMIEDER, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*, Vilnius, 1934.

[7] E. LINŢA, *Contribuţii la modelarea genului gramatical în limbile slave*, în SCL XXV (1974), nr. 2, 121—135.

[8] S. MARCUS, *Lingvistică matematică*, Bucureşti, 1966.

[9] ,, *Un criteriu contextual de clasificare a cuvintelor (cu aplicaţie la adjectivele din limba română)*, în SCL XIII (1962), 2, p. 177—189.

[10] J. S. MASLOV, *Morfologija glagol'nogo vida v sovremennom bolgarskom jazyke*, Moscova, 1963.

[11] I. P. MUČNIK, *O vidovych korreljacijach i sisteme sprjaženija glagola v sovremennom ruskom jazyke*, în ,,Voprosy jazykoznanija'' (1956), 6.

[12] M. V. PANOV, *Russkij jazyk*, în *Jazyki narodov SSSR*, vol. I, *Indoevropejskie jazyki*, Moscova, 1966.

]13] I. POLDAUF, *Podíl mluvnice a slovníku na problematice slovesného vidu*, în ,,Studie i práce lingvistické'', I. Sborník k šesdesátinām Havránkovým, Praga, 1954.

[14] I. I. REVZIN, *Metod modelirovanija i tipologija slavianskich jazykov*; Moscova, 1967.

[15] J. TOKARSKI, *Czasowniki polskie*, Varşovia, 1951.

[16] ,, *Fleksja polska*, Varşovia, 1973.

[17] B. A. USPENSKIJ, *Strukturnaja tipologija jazykov*, Moscova, 1965.

[18] V. V. VINOGRADOV, *Russkij jazyk*, Moscova-Leningrad, 1947.

[19] B. L. WHORF, *Grammatical categories*, în ,,Language'' XX (1945), 1.

The Character, Functions, Morfological Categories

(A b s t r a c t)

Noticing the varied and changeable character of the morphological categories, the author proposes a new analysis which will contribute to define the specific functions of these, for each part of speech.

Using for illustration different materials from the slavonic languages, the author performs an analysis by means of the theory of sets, denominating the functions exercised by the morphological categories, as follows :

1. flexional, 2. of classification, 3. selective, 4. lexical.

Out of the 10 categories under debate, only the category of case and number have almost consistent flexional function (see table on page 70, while the other ones differ from one class to another and, sometimes, from a language to another.

August 1976

Facultatea de limbi slave
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

ROMANIAN ETYMOLOGIES

1. merge

The origin of Romanian *merge* 'go' is a notorious riddle. The DLR VI (1965—68) 409 dismisses the problem by simply mentioning Latin *mergere* 'a se cufunda'; but the waving of a word will not dispel a semantic problem that has troubled a century of scholars.

Tiktin's *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1909) mentions "Lat. *mĕrgo, -ĕre* ,,untertauchen", mit merkwürdiger Begriffserweiterung". Densusianu (*Histoire de la langue roumaine* 1929, 298) cites Albanian *mërgonj* 'éloigner' as intermediate between Daco-Rom. *mergere* = Megl. *mi̯erk* = Istr. *mere* 'aller' and Lat. *mergere*. Scriban (1939) cannot offer a solution but notes commendably that the *e* is not diphthongized, and suggests (unsuccessfully, I believe) that we have a reflex of a lengthened perfect *mērsi*. Cioranescu D E R (1960) reviews earlier theories, and looks for an intermediate sense 'bajar' within Romanian. Rosetti cites (ILR, 1968, 195) Daicoviciu with approval, adducing the inscriptional *immargebam* from Bulgaria; interesting though this attestation is, it still fails to make clear the conditions which allowed *mergō* to pass semantically to *eō*. Ernout-Meillet$_4$ (1959) 399 s.v. *mergō* remark succinctly: Peu représenté, et avec des changements de sens, dans les langues romanes. Moreover the prehistory of the Latin word will not help to illuminate our problem, for the Indo-European etymology is clear and uncontested: The root, though phonologically a bit unusual, is **mezg-* (=**mesg-*) 'dive, plunge (in water)', and is attested in Sanskrit *májjati* and a perfectly acceptable Baltic derivative seen in Lith. *mazgója* = Latv. *mazgā(j)* '(he, she) washes'. Therefore if we find a surprising meaning in *merge*, we must explain it as a development in later or regional Latin and not as a hidden prehistoric residue that surfaced only later.

Most recently, Al. Graur (*Alte etimologii românești*, 1975, p. 60—62) has tackled the problem anew and with new proposed comparisons. After reviewing earlier scholarship, and stating what seems to be certain (i.e. the third-conjugation membership of *merge*), Graur proposes (61) the equation of *merge* with French *marcher*, adducing *(in)fige* = *ficher*. The difficulty with this suggestion, apart from the known claims (which Graur is well aware of and reviews) of a Germanic (Frankish) background for *marcher*, is the isolation and apparent deviance of the juxtaposition *(in)fige/ficher;* moreover, the problems and variation displayed in *fīgō* OLat. *fīuō* : *fīxī* are well known. Next, Graur reconstructs on the basis of the above equation a pre-form **mērgō;* this he would relate directly to Sanskrit *mārgaḥ* 'drum, road'. Without insisting on the tenuousness of this comparison, there is a major morphological problem here. The fact that Skt. *mārgaḥ* looks like an Indic *vṛddhi* formation need not detain us: Graur's thesis has the merit of attempting to deal with the troublesome lack of diphthongization of the presumptive *ĕ*. Now we have already noted that Graur insists commendably on the third-conjugation status of *merge;* the conclusion which he draws is impeccable: ,,nu poate să vină din altă limbă decît din latină". But this observation entails a further conclusion. We know that primary Dehnstufe presents are nowadays scarcely to be expected in IE thematic verbs. On the other hand, if **mērgō* were to be derived from the etymon of *mārgaḥ* we cannot expect such a denominative to result in a thematic present. We have no license, therefore, to accept such an unattested present as **mērgō*.

My own view is that all the prior scholarship has overlooked what must be the central issue and point of attack for the problem. Prior claims have either:

1) attempted to alter the Indo-European background; or

2) tried to change the phonetic base; or

3) made a frontal attack on the semantics (e.g. to force ʽdescend' to mean ʽgo') ; or

4) looked for fresh (i.e. early) attestation of the same riddle.

It seems to me that the failure to solve this problem stands as a perfect illustration of the fallacy of considering facts in isolation, of attempting to explain a lexeme as if it had no syntax, of neglecting the pertinent collocations — both of bound morphemes and of phrasal locutions. The last named neglect means, in technical terms, that a lexeme is really being deprived of some of its semantic-syntactic features, i.e. of an important part of its subcategorization constraints.

Latin *mergō* occurred also with the preverbs *com-*, *dē-*, *ē-*[1], *im-*, *prae-*, *rē-*, *sub-*. The combination with *rĕ-* was not frequent ; and the combination with *dē-* added little meaning, if any, to the simplex. The combinations which particularly interest us are those with *ē-*, *im-* and *sub-*.

Schematically we may say that Latin *mergō* was characterized by the semantic features $\begin{bmatrix}\text{MOVEMENT}\\ \text{IN}\\ \text{LIQUID}\end{bmatrix}$. This is illustrated by the sentence *Nec me deus aequore mersit* Verg. *Aen.* 6, 348. It is easy to see (and a common occurrence with Indo-European preverbs) how the feature [IN] was segmentally extracted (or, perhaps better, copied) to give *in-merg-→immergō*. As we know, the feature might under the appropriate circumstances [2] be attached to one of the noun arguments instead, in this instance to the locative expression. Thus we have an equivalent locution in *Aves quae se in mari mergunt* Cic. N.D. 2, 49.

Moreover, since as a fact of nature (not of language) liquids are governed in a characteristic way by gravity, the characterization $\begin{bmatrix}\text{MOVEMENT}\\ \text{IN}\\ \text{LIQUID}\end{bmatrix}$ is equivalently expressed as $\begin{bmatrix}\text{MOVEMENT}\\ \text{UNDER}\\ \text{LIQUID}\end{bmatrix}$. Extracting [UNDER], analogously to the last case, we get *sub-mergō*. And likewise we may find an equivalent locution *merge sub aequoribus* Tibull. 2, 5, 80.

The semantics of *mergō* was also extended by suppressing (yielding a sort of metaphor) the feature [LIQUID] : for example, ~ *manum in ora (ursae)* Mart. 3, 19. Further extensions are seen in the senses ʽhide, make invisible ; ruin, plunge into an abyss', in which additional semantic features have been incorporated.

Thus for Latin the semantics of *mergō* and *immergō* (and also *submergō)* were identical in what concerns us. They differed only in surface mapping. Both equally opposed *ēmergō;* schematically we way say :

Classical Latin *ē-mergō ↔ (im-)mergō.*

Let us now briefly review the major meanings of *immergō* and *ēmergō* established by considering the kinds of phrasal locutions into which they could enter. We may summarize what interests us from the rich articles of TLL :

immergō : I transitive and medio-passive, reflexive ; ἐμβάπτειν. 1 in liquids, of which an interesting sub-type is that of rivers joining (*ubi Hister amnis immergitur* Plin. nat. 4, 44) ; a special type of note, susceptible of further nuances, is that of stars and heavenly bodies into the sea. 2 inicere, immittere. II intransitive ʽse intro mergere' ; here the medio-passive often cannot be distinguished from the passive.

ēmergō : Synonymy *accidit, ēvenit* ; *-sit actum est, conti(n)git, factum est, gestum est; exoritur, exsurgit, surrexit* or *contigit*, ἀνέδυεν, συνέβη. Often intransitive, also medio-passive and

[1] From the semantics (see below) it would seem that *ē-mergō* was in origin a delocutive derivative.

[2] In IE these involved chiefly questions of sentence word order, which was governed by rules of topicalization, obligatory cliticization, presence of complements, embedding, and the like.

reflexive, as well as transitive. With a locative argument 'unde' the prepositions *ex*, often *a*, more rarely *de* and *ab* are found ; with a locative 'quo' the preposition *ad* occurs. We simply list leading senses : 'foras vel sursum mergere' from water etc., and of stars '±oriri' ; notio proveniendi/exeundi '± prodire, exsurgere, efferri (from interiors, etc.)' ; of birth and giving birth ; '± exstare, exire, erumpere', '± excrescere (of plants)' ; 'advance, improve, etc.' ; de incorporeis '± exsurgere, extolli, vigere' ; 'apparere' ; de hominibus '± prodire'.

It is immediately apparent that when we consider senses (i.e. semantic features) in the context of phrasal locutions *immergō* was frequently (e. g. of rivers joining) the simple equivalent of *ineō, intrō*, etc. Even more striking is the ramified semantics of *ēmergō*. The TLL itself suggests a synonymy by its glosses 'notio exeundi', 'exstare, exire', and 'prodire'. It is particularly noteworthy that both *ēmergō* and *exeō* were used to mean 'excrescere (of plants)'. Observe further the senses 'ēvenit, actum/factum/gestum est' for *ēmergō;* these are paralleled as abstract expressions by *exeō*, which besides the later and poetic sense 'go beyond, exceed' could be used quite regularly for 'finish, terminate, die'.

It seems obvious, then, that Balkan Latin perceived this pair as an opposition

ē-mergō ↔ *im-mergō*

equivalent to

ex-eō ↔ *in-eō*

For all the many senses where the feature [LIQUID] was suppressed the characterization of these oppositions was

$$\begin{bmatrix}\text{MOVEMENT}\\ \text{OUT}\end{bmatrix} \leftrightarrow \begin{bmatrix}\text{MOVEMENT}\\ \text{IN}\end{bmatrix}$$

Phonetically, this was mapped in Balkan Latin on

ex ↔ *in* + *mergō* ~ *eō*

It is then easy to see how *mergō* immediately became a synonym of *eō*. No intervening stages are necessary — no imaginative descents from the mountains.

It follows then that the Romanian semantic of *merge* resulted directly from this simple shift. We must then regard Albanian *mërgonj* 'éloigner', contra Densusianu, not as an intermediate stage. Rather, the Albanian represents a development in the direction of narrowing to a more specialized meaning.

It is further noteworthy that Romanian fails to show ancient compounds of this important verb ; only *premerge* occurs, and that is surely new and has been judged to be a calque. Since, as we have seen, *mergō* and *immergō* were earlier near-synonyms, there must have been a period when the old alignment was yielding to the new. This deprived the compounds *ē-* and especially *im-* of the full independence desirable for a strong continuation in the repertory of verbal word-formation. Once the new *mergō* was born and thriving there were other expressions for [OUT, IN] + [MOVEMENT] available to take over with maximum distinctiveness. The other old compounds for 'dive, plunge' quite naturally were discarded since they failed to fit the semantics of the new *mergō*.

The phonetics of *merge* < *mĕrgō* still remains a residual obscurity. M. Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain* (Paris, 1976) 207 § 1.1.3.3.6, agrees with Densusianu and Rosetti that the monophthong is recent, and regards analogy as the cause. But this remains a weak argument so long as we cannot locate the cause and mechanism of the analogy.

We may finally ask why it was that Balkan Latin chose to interpret the pair *ēmergō/immergō* in this fashion. I can do no more than make a suggestion at this time. At first we must suppose that Southeast Europeans learnt to speak a Latin that employed *ēmergō/immergō* of motion viewed vertically, whether or not liquid was involved. Now the ancestor of Albanian had a pair of verbs which have yielded *hyp* 'go up, mount, urca' and *humb* 'go down, fall, get lost etc.'. As I have argued elsewhere, these two verbs were once paradigmatically related as

(in IE terms) **hup-ī-*(or *-*i̯*-) and **hu-m-p-* respectively; the latter would be a nasal—present to the same root as the former. The relation of **hup-ī-* to **hu-m-p-* was that of ὑπέρ *super* to ὑπό *sub*. I propose that this paradigmatic opposition, which must have still been clear to speakers of the Roman period, encouraged them to pair in similar fashion the visibly symmetrical *ē-mergō* and *im-mergō*. Such a ,,straightening out'' of what was really a skewed set is typical of the behaviour of speakers learning a new language.

2. Aromanian *orca*

Al. Rosetti has recently (RRL XVIII, 1973, 493—494; ,,Revue romane'' VIII, 1973, 238—239) documented for us a hitherto neglected archaism in the Latin patrimony of Romanian in the shape of *urcoi* (masc.) ~ *urcoaie* (fem.) < Lat. *orcus* 'hell, devil, death, etc.'. The exact (feminine) pre-form would be **orc-on-ia;* on the suffix, and its semantic force associated with animals, pairs and augmentatives, see Rosetti ILT (1968) 163—164. În the specific case of *urcoaie*, in addition to the augmentative value mentioned by Rosetti (RRL XVIII 493, fn. 2), I think it important here for the folkloric history of this term of magic (cf. ,,Revue romane'' VIII 237 ff.) that we have a paired male and female terminology, fitting in with animals, married couples, and the like. In this connexion there is a particular interest in the attestions: *S-o-ntîlnit cu noazăci și noă de urgoi / Cu noazăci și noă de urgoaici* (Moldavia); *S-o tîlnit cu 9 urcoi / Cu 9 urcoaie* (Bihor). The geographic extent of this morphology is itself impressive. Semantically, we seem to have not merely the overtones of the "augmentative", but the characteristics of a society of beings with its proper complement of males and females.

While the account of *urcoi* is now perfectly clear in its main lines, Rosetti meticulously notes (ibid. fn. 4) that the vocalism of *orca* is not clear. I believe, however, that we may not merely clarify this point of vocalism; it leads us in turn to an interesting analysis of the structure of the word, and to a confirmation in the strongest sense of an hypothesis which I have set forth in detail previously (RRL XVIII, 1973, 342—343).

I agree with Rosetti that Arom. *órcu* 'oath' is a different word, with an obvious Greek source. But we do not need to look to the influence of a special vocabulary in order to explain the failure of *o* to diphthongize in *orca* 'au diable, la pustia'. From the point of view of pure phonology we may regard the relation of *orca: urcói* as being the same as that of *soră: surora-mea* (dative, 1598); cf. ILR 141, 529.

Now it seems clear that in *orca* we have morphologically the adverbial *-a*, which is discussed in GLR I[2] (1966) 301 § 291. I have attempted to explain this element (RRL XVIII 342—343) as deriving from **illāc* and as related to *la*. In fact the glose 'du-te la pustia' for *orca du-te* suggests just that. Relevant semantics for *la* (see GLR I[2] 368) are seen in e.g. *el pleacă la Moscova, la stînga, la dreapta,* (older and dialectal) *aș trece la Moldova*. Again, GLR I[2] 367, we recall the variant of the indirect object (the only possible construction with a numeral): *am dat cărți la doi copii*.

All aspects of phonetics and semantics are therefore accounted for by the reconstruction **orcu-illāc*.

Moreover, we now see, in a crucial environment, that there was a distinct recoverable difference, phonetically as well as morphologically, between **orcu-illac* and **ṛcı la-illa*.

3. *păstra* — an autochthonous calque

I have argued at length (,,Acta Linguistica Hafniensia'' XII (1969), 151—156) that Albanian *vështronj* 'observe, watch, take care of' < **u̯Vstr-ā-* is an old denominative formation derived from the noun stem **u̯Vs(te)r-* as a base. The latter is an exact cognate to the otherwise

isolated Avestan *vāstar-* 'pasteur' and to Hittite *weštara-* 'pâtre', which have been extensively studied by Benveniste. The fundamental stem here, which we may write more precisely in its underlying representation as **u̯es-ter-*, is the well known agent formation derived from the verbal base **u̯es-* 'to pasture, herd, be responsible for'; I have discussed this base in detail in the article above referred to, ALH XII, 151–169.

Now the difference in meaning between 'take care of, guard' (*vështronj*) and 'keep, preserve' (*păstra*) represents so small a displacement that there can surely be no objection to equating these two verbs semantically. Notice now that the morphology **pastr-ā-: pas-tor* (> *păstor*) exactly replicates that of **u̯estr-ā-: u̯es-ter-*. We can scarcely avoid the conclusion that **pastr-ā-* is a calque, in Latin morphemes, on the native **u̯estr-ā-*, which was the antecedent form related to *vështronj* in dialects no doubt mutually intelligible with Proto-Albanian.

For the semantics Rosetti is surely right (ILR, 1968, 186) in listing this term under *Cuvinte de origine nelatină;* but we see that the substance and morphology of the word are perfectly Latin at bottom.

We may now reverse our analytic point of view with profit. In the above cited article I was unable to decide in a principled fashion whether Alb. *vështuar* def. *vështori* 'guardian of a vineyard' was originally related to *vështronj* as **u̯ Vstēr-* 'guardian (in general)'. It would now appear that this was precisely the model which was placed in equivalence with *pastor*, and we may in fact take the reasoning one step further: The semantics of Latin and Romanian show that at that time **u̯estēr* still preserved, at least in part, the IE meaning of Avestan *vāstar-* 'shepherd'. We thus recover a precious Indo-European trace in *păstra*.

September 1976

ERIC P. HAMP
University of Chicago

NOI CONTRIBUȚII LA PROBLEMA TRECERII LUI *ea* LA *e*: *leage > lege*

1. Cu toate că anii din urmă ne-au adus o serie de contribuții consacrate acestui subiect, unele de o importanță deosebită, problema trecerii lui *ea* la *e (leage > lege)* prezintă în continuare destule aspecte controversate sau insuficient cercetate pînă astăzi [1]. Nu există, astfel, un consens în ceea ce privește perioada cînd s-a produs monoftongarea lui *ea*. Rînd pe rînd, fenomenul a fost atribuit secolelor al XV-lea, al XVI-lea, al XVII-lea și chiar al XVIII-lea, iar contribuții recente au pus în lumină faptul că diftongul continuă să se păstreze în unele graiuri dacoromâne din zilele noastre [2]. Nu se constată o unitate de vederi nici în privința modului în care s-a trecut de la *ea* la *e*, unii cercetători susținînd, iar alții tăgăduind existența unui stadiu intermediar *(ę)*. Repartiția în secolele trecute a lui *ea*, *ę* și *e* este o altă problemă discutată, cu toate că, în această privință, literatura de specialitate consemnează destul de puține contribuții. Diversitatea părerilor în probleme atît de importante nu putea să nu se oglindească și în modul de interpretare a grafiilor din vechile texte românești. Potrivit punctului de vedere al diferiților autori, ѣ, ѧ *(lѣge, lѧge)* au fost interpretați *ea*, *ę* și chiar *e* în timp ce lui ε *(lεge)* i s-au atribuit valorile *e*, *ę* și chiar *ea*. La baza acestor interpretări a stat, desigur, și concepția, uneori diametral opusă, a cercetătorilor cu privire la existența sau absența unei tradiții literare în notarea lui ѣ (ѧ) în anumite epoci.

2. În cele ce urmează, vom încerca să aducem cîteva precizări în chestiunile amintite mai sus, examinînd în special un aspect mai puțin cercetat al problemei, și anume raportul dintre monoftongarea lui *eá* în cuvinte de tipul *leage (> lege)* și reducerea aceluiași diftong la *e* în cuvinte de tipul *putea (> pute)*. Vorbind despre fenomenul reducerii lui *-ea-* la *e*, avem în vedere (în spiritul concepției lui Philippide) nu numai situațiile cînd în silaba următoare se află un *e (leage > lege)*, ci și pe acelea cînd vocala posttonică este *i (nemearnic > nemernic, oșteani > oșteni)* sau *i̯ (aceai̯a > acei̯a*, fem. sg.) [3].

3. Înainte de a intra în fondul problemei, cîteva cuvinte despre răspîndirea actuală a descendenților vechiului *ea* în cuvinte de tipul *leage* ne vor ajuta să înțelegem mai bine sensul evoluției acestui sunet de-a lungul secolelor. Harta alăturată ne arată că, în conformitate cu răspunsurile obținute în cursul anchetei pentru ALR II, diftongul *ea* apare redus la un *e* deschis *(ę)* într-o vastă arie care cuprinde unele puncte din Oltenia nord-vestică, Banatul, Transilvania (cu excepția zonelor sud-estice), precum și cea mai mare parte a Moldovei (exceptînd sudul). Spre deosebire de graiurile din Oltenia, Banat și Transilvania, în Moldova vocala *ę*

[1] Vezi printre altele Al. Ionașcu, *Cu privire la problema „diftongării" lui **e** și **o** accentuați în poziția **ă**, **e***, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, [București], 1958, p. 425—432; Al. Rosetti, *Despre valoarea slovei ѣ în cele mai vechi texte românești*, în SCL X (1959), nr. 1, p. 101—104; Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964, p. 13—24; vezi și lucrarea noastră *Contribuții la istoria trecerii lui **ea** la **e(leage > lege)**. Prezența lui **ea** în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în LR XVII (1968), nr. 6, p. 501—508.

[2] Vezi Mirela Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*, în SCL XXI (1970), nr. 2, p. 162; E. Petrovici, *Românii din Serbia occidentală*, în DR IX (1936—1938), p. 229; Virgil Nestorescu, *Diftongul **ea** în graiurile românilor din regiunea Vidin (R. P. Bulgaria)*, în LR XXII (1973), nr. 2, 161—165.

[3] *Originea Românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 18; vezi și G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 216.

apare trecută, pe alocuri (în zonele centrale), spre *e*. Conform transcrierii ALR, acest sunet de tranziție e notat prin $\overset{e}{ę}$ sau $\overset{ę}{e}$, după cum anchetatorul l-a perceput mai aproape de *ę* sau *e*[4]. În restul teritoriului lingvistic dacoromân, adică în cea mai mare parte a Olteniei, în Muntenia, Dobrogea și unele zone sudice ale Transilvaniei și Moldovei, a fost notat un *e*.

Două concluzii mai importante se detașează din examinarea repartiției fenomenului după ALR II. Întîi de toate, stadiul intermediar (*ę*) nu apare numai în teritoriile de peste munți, așa cum au considerat cei mai mulți cercetători, ci și în cea mai mare parte a Moldovei (chiar dacă în unele puncte ancheta a notat un sunet intermediar între *ę* și *e*). A doua constatare se referă la absența totală, în punctele cuprinse pe hartă, a diftongului *ea*.

În circulație locală, *ea* a fost notat într-un punct nord-moldovenesc și, cu o răspîndire mult mai mare, la românii din valea Timocului (Bulgaria). Cunoscînd acest fapt, asupra căruia s-a atras atenția în anii din urmă, avem motive să afirmăm, spre deosebire de autorii care ne-au precedat, că procesul monoftongării lui *ea* în cuvinte de timpul *lege* nu s-a încheiat nici în zilele noastre. Nu este corect, de aceea, să vorbim despre încheierea lui, decît dacă ne referim la anumite graiuri dacoromâne, și nu la dialectul dacoromân în totalitatea lui.

4. O altă chestiune asupra căreia se cuvine să zăbovim este caracterul necesar sau facultativ al stadiului intermediar *ę* în procesul trecerii lui *ea* la *e*. Cei mai mulți cercetători consideră că stadiul *ę* este nu numai normal, ci și necesar pentru a deriva pe *e* din *ea*. Gr. Gr. Scorpan afirmă categoric acest lucru : ,,nu se poate admite că trecerea de la *ĕa* la *e* să se fi făcut fără stadiul intermediar al lui *ę*''[5]. Dimpotrivă, Al. Rosetti a susținut că *ea* a ajuns la *e* fără a fi cunoscut în prealabil stadiul *ę* [6]. Este evident că, din punct de vedere fonetic, existența unui sunet intermediar (*ę*), marcînd procesul de închidere treptată a lui *ea* la *e*, este cît se poate de firească. Firească, dar nu necesară, întrucît evoluția fonetică s-a putut face și direct, fără etape intermediare : în loc de a avea a face cu o acomodare (sau, mai corect vorbind, cu acomodări succesive încheiate printr-o asimilare), ne aflăm în prezența unei asimilări. Deci nu : *ea — e* > *ę — e* > $\overset{e}{ę}$ *— e* > *e — e*, ci, simplu : *ea — e* > *e — e*.

Acceptînd ipoteza unei singure asimilări, fără nici o acomodare prealabilă, pe întregul teritoriu dacoromân, Al. Rosetti a fost nevoit să explice prezența lui *ę* în graiurile de dincolo de munți. Cum era și firesc, d-sa a trebuit să admită că *ę* ardelenesc este posterior lui *e*, așadar : *leage* > *lege* > *lęge*. Dacă nu ni se spune nimic despre motivele care au făcut ca *e* să evolueze la *ę*, în schimb sîntem asigurați că trecerea lui *e* la *ę* s-a petrecut după secolul al XVI-lea [7]. Argumentele îi sînt furnizate autorului de grafiile cu care apare notat sunetul corespunzător lui *ea* în *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași. Ele îl conțin totdeauna pe *e*, niciodată pe *ea*, prin urmare textul bănățean-hunedorean din c. 1570 ar dovedi că, în secolul al XVI-lea, *ea* trecuse la *e* (cel puțin în sfertul sud-vestic al țării). În realitate, interpretarea grafiilor din *Cartea de cîntece* a lui Tordași nu e fără cusur. Dacă în cuvinte de tipul *lege*, sunetul accentuat este redat întotdeauna prin *e*, iar litera *e* are, între altele, și valoarea prepalatalei *e*, nu e mai puțin adevărat că în două exemple *e*= diftongul *ea* : *asteple* (= așteaptă ; 148, 150) ; cf. și *ete* (=iată ; 154)[8]. Fondîndu-ne pe această echivalare a literei *e*, am putea susține, nu fără temei,

[4] Vezi pentru Moldova și ALR II , h. 24, 275, ALR, SN, vol. III, h. 673, și ALRT, textele din punctele 365, 386, 414, 514, 520, 531, 537, 551. Pentru precizarea ariei acestui fenomen nu se poate ține seama de hărțile ALR I, întrucît anchetatorul l-a notat pe *ę*, contrar realității lingvistice, și în Muntenia, acolo unde el nu poate fi întîlnit în zilele noastre. Vezi și G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 218.

[5] *O problemă de fonetică veche românească, Diftongul* ***ea*** *urmat de* ***e*** *în textele sec. XVI*, în BIFR II (1935), p. 36.

[6] *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI*^e^ *siècle*, Paris, 1926, p. 52, n. 2.

[7] *Ibidem*, p. 51.

[8] Trimiterile se fac la lucrarea lui H. Sztripszky și G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román fordításbon*, Budapesta, 1911.

că în grafii cum sînt *crede, mergsze* etc. *é*= diftongul *ea*, prin urmare : *creade, mearge* etc. De regulă, *ea* este redat, în textul bănăţean-hunedorean, prin *a*: *allan* (= alean ; 164), *hitlanul* (= hitleanul ; 152), *plake* (= pleacă ; 152), de aceea o asemenea interpretare nu ar fi cea mai corectă [9]. *Crede, mergsze* etc. atestă un singur lucru : monoftongarea diftongului *ea*. Întrucît în vechea ortografie maghiară *e* are, deopotrivă, valoarea lui *e* şi a lui *ę*[10], *e* din *crede, mergsze* etc. poate fi interpretat la fel de bine ca *ę* sau ca *e*. Nu este, prin urmare, dovedit, pe baza grafiilor din *Cartea de cîntece* a lui Tordaşi, că, în Banat-Hunedoara, *ę* i-ar fi succedat lui *e* şi că ar fi posterior secolului al XVI-lea.

Acceptînd totuşi ipoteza lui Al. Rosetti, sîntem nevoiţi să ne întrebăm de ce a evoluat *e* la *ę* în teritoriile de peste munţi, manifestînd o tendinţă de deschidere, după ce rezultase, cu puţin timp în urmă, din *ea*, ca urmare a unei tendinţe diametral opuse? Explicaţia prin disimilare (sau, mai bine zis, prin diferenţiere) se exclude, deoarece în contexte fonetice identice, *e* nu a trecut la *ę* în nici un grai ardelenesc sau moldovenesc : *meşter, greble, clevete* etc.[11]. Să fie vorba de o influenţă a limbii maghiare, care cunoaşte un *e* aproape la fel de deschis ca cel românesc? Dar maghiara îl are pe *ę* în orice poziţie, indiferent de accent, în timp ce în cuvintele româneşti *ę* apare numai în poziţie tonică. Influenţa maghiară ne îndreaptă apoi atenţia spre teritoriile de dincolo de munţi, or *ę* a fost notat în zilele noastre nu numai în Ardeal şi Banat, ci şi în Moldova, precum şi în nord-vestul Olteniei, prin urmare în regiuni unde se vorbesc graiuri dacoromâne de tip nordic. Este evident pentru oricine că graiurile moldoveneşti şi cele olteneşti cad în afara ariei unde s-a exercitat, după 1600, o influenţă maghiară asupra limbii române. Trebuie să observăm, de altfel, un fapt foarte important, şi anume că *presupusa trecere a lui e la ę nu se produce decît în contexte fonetice în care în limba veche apărea un* ***ea****: sub accent, în poziţie „moale" (urmat în silaba următoare de* ***e*** *şi, uneori, de* ***i***, ***į****), în cuvinte de origine latină*[12] *sau în formele flexionare ale termenilor de origine slavă în care corespunde unui* ѣ. Toate aceste considerente ne determină să nu acceptăm ipoteza lui Al. Rosetti că *ę* este posterior lui *e*. Acolo unde a fost atestat în zilele noastre *ę* provine direct din *ea*[13]. Graiurile care îl cunosc astăzi pe *e* puteau să-l cunoască în trecut pe *e* sau pe *ea*. Existenţa în trecut a lui *ę* în aceste graiuri, oricît de normală ar părea, nu trebuie socotită, în principiu, ca sigură. Putem însă să afirmăm cu deplină siguranţă că în secolele anterioare în actualele arii ale lui *ę* aveau curs fie *ę*, fie *ea*, în nici un caz *e*[14].

5. O altă problemă a cărei limpezire ni se pare necesară este cronologia trecerii lui *iá* la *ie (ię)*, în raport cu fenomenul de care ne ocupăm. Fără a intra acum în detalii, ne raliem opiniei formulate de Densusianu[15], conform căreia evoluţia lui *iá* la *ie* sau *ię* a fost mai lentă decît monoftongarea lui *ea*. Deşi ambele evoluţii au fost înregistrate în textele secolului al XVI-lea, considerăm că *iá* > *ie* sau *ię* este o transformare posterioară monoftongării lui *ea*, deşi nu mult posterioară. Numărul redus de exemple cu *iá* > *ie* sau *ię*, recoltat din texte, în raport cu numeroasele exemple cu *e(= ę* sau *e)*, întăreşte punctul nostru de vedere şi ne avertizează că fenomenul avea o răspîndire sensibil mai mică în secolul al XVI-lea decît monoftongarea lui *ea*.

[9] Cf. Gr. Gr. *Scorpan, op. cit.*, p. 45.

[10] Vezi István Kniezsa, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapesta, 1952, p. 193.

[11] Vezi Andrei Avram, *op. cit.*, p. 15 ; cf. Densusianu, HLR, II, p. 62.

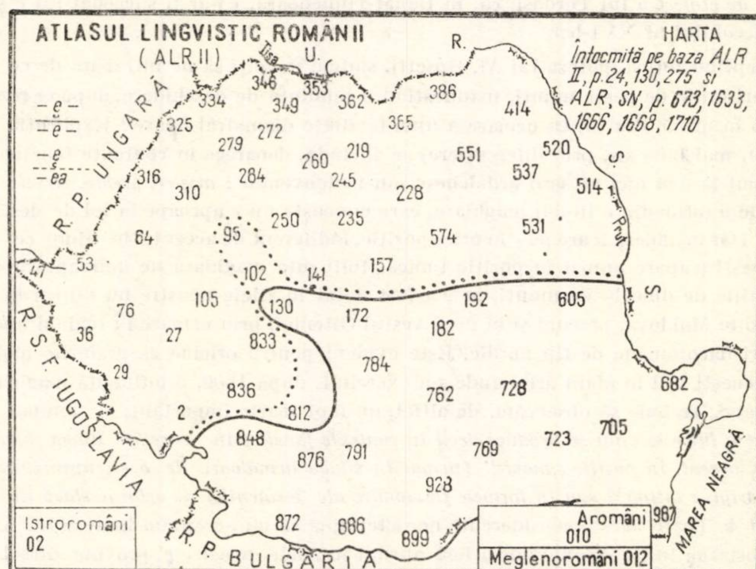
[12] Vezi Al. Rosetti, *Asupra diftongării lui* ***e*** *şi* ***o*** *accentuaţi în limba română*, în SCL XV (1964), nr. 5, p. 571–573.

[13] Vezi şi I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri româneşti din sec. XVI şi XVII traduse din slovenește*, vol. I, Bucureşti, 1916, p. CXXIII.

[14] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 230.

[15] HLR, II, p. 64 ; cf. Gr. Gr. Scorpan, *op. cit.*, p. 31.

6. O particularitate fonetică răspîndită în textele vechi românești, precum și în graiurile dacoromâne din zilele noastre, este evoluția lui *ea* tonic în poziție „tare", la *ę*. Fenomenul are loc, înainte de toate, la finală de cuvînt : *avea* > *avę*, *bea* > *bę*, *mea* > *mę*, *rea* > *rę*, *vergea* > *vergę* etc. Se întîlnește de asemenea în paradigma imperfectului indicativ al verbelor de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a ; 1 sg. *avęm*, 2 sg. *avęi*, 3 sg. *avę*, 1 pl. *avęm*, 2 pl. *avęți*, 3 pl. *avę(u)*[16]. În sudul Moldovei, *ę* apare trecut la *e*. La prima impresie, fenomenul

pare greu explicabil. Dacă în cuvinte de tipul *lege*, *ea* > *ę* sau *e* prin acomodare sau asimilare determinată de vocala prepalatală din silaba următoare (de regulă, *e*), în *bę*, *rę* o asemenea explicație nu poate fi invocată. Să fie vorba de un fenomen analogic[17] care a afectat diftongii accentuați, indiferent dacă erau urmați sau nu în silaba următoare de o vocală prepalatală? Dacă lucrurile s-ar fi produs în acest fel, ne-am aștepta ca orice *eá* să fi trecut la *ę*. Dar rostiri ca *leagă*, *mireasă*, *treacă*, *vreasc*, generale în dacoromână[18], fac o asemenea explicație cu neputință de susținut. După părerea noastră, evoluția lui *eá* la *ę* în *mę*, *rę* este un fenomen analogic, dar care trebuie explicat în alt fel. De la formele de plural *męle*, *ręle*, *ę* a fost „extins" și la formele de singular, rezultînd rostirile *mę*, *rę* etc. Pentru e explica infinitivele de tipul *(a) avę* trebuie să admitem că în momentul substituirii infinitivului lung prin cel scurt, deci înaintea secolului al XVI-lea, se rostea (în unele zone ale Dacoromaniei) *avęre*. Prin apocopa lui *-re* s-a ajuns la *(a) avę*. La imperfectul indicativ termenul de referință l-au constituit formele de pers. 2 sg. și pl. în care *ea*, urmat de *i (i̯)* a trecut, prin acomodare, la *ę*. Prin urmare, *avęi*, *avęți* și apoi, analogic, 1 sg. și pl. *avęm*, 3 sg. și pl. *avę*. Dacă explicația noastră este întemeiată, atunci fenomenul trecerii lui *eá* la *ę* în *mę* trebuie să aibă curs în aceleași regiuni în care *eá* s-a monoftongat în stadiul intermediar *ę* în cuvinte de tipul *lege*. Și într-adevăr, așa cum rezultă din harta alăturată, fenomenul trecerii lui *eá* la *ę* în *mę* se constată în aceeași arie în care a fost notat *ę (lęge)*, prin urmare în Oltenia de nord-vest, în Banat, Transilvania și Moldova

[16] Vezi ALR II, vol. I, h. 130, ALR II, SN, vol. VI, h. 1633. 1666, 1710.

[17] Vezi A. Philippide, *Originea românilor*, II, p. 18 ; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 218.

[18] Vezi exemplele semnalate de Al. Ionașcu, *op. cit.*, p. 426 ; cf. Andrei Avram, *op. cit.*, 18–19.

(ultimele două provincii fără regiunile sudice). Mai mult decît atît, în cîteva puncte moldovenești *ę* apare evoluat la $\overset{e}{ę}$ sau $\overset{ę}{e}$ atît în cuvintele de tipul *lege*, cît și în cele de tipul *mea*. Toate aceste considerente ne întăresc în convingerea că între cele două fenomene examinate există o legătură indiscutabilă.

7. Constatările făcute în paragraful precedent ne permit să stabilim, totodată, că evoluția lui *ea* la *ę* în *mę* este posterioară trecerii lui *ea* la *ę* în *lęge*, fiind condiționată de realizarea acesteia, o consecință nemijlocită a ei. Faptul are o importanță deosebită, deoarece ne permite să afirmăm că toate graiurile (textele) care prezintă în secolul al XVI-lea fenomenul trecerii lui *eá* la *ę* în *mę* cunoșteau în mod necesar fenomenul monoftongării lui *ea* în cuvinte de tipul *lege*. În ceea ce privește valoarea lui є în grafii de tipul мє, рє etc. toți cercetătorii sînt de acord că în aceste exemple є = *ę*. Însuși Al. Rosetti admite această interpretare: ,,grafia *me* notează un fonetism curent și în zilele noastre în aceste regiuni: *è* (= *e* deschis)''[19]. Din punct de vedere strict teoretic, existența lui *ę* în *mę*, *rę* în unele zone în secolul al XVI-lea ne permite să susținem că *eá* se monoftongase în aceleași zone și în cuvinte de tipul *lege*, fără a putea afirma cu certitudine dacă *e* tonic era realizat ca un *e* cu deschidere normală sau ca unul deschis. Într-adevăr, trecerea lui *ea* la *ę* în *mę* fiind consecutivă aceluiași fenomen petrecut în *lęge*, e posibil ca în momentul în care textele îl atestă pe *ę* în *mę*, *ę* să fie evoluat la *e* în *lege*. Întrucît însă în zilele noastre zonele din care provin textele cu *me*, *re* și *lege*, *merge* cunosc numai un *ę* în *lege*, *merge*, ca și în *me*, *re*, iar acest *ę* nu provine dintr-un *e*, ci din *ea*, cum am arătat mai sus (p. 79), putem fi încredințați că textele cu *me*, *re* și *lege*, *merge* reflectă rostiri cu *ę* atît în *mę*, *rę*, cît și în *lęge*, *męrge*.

8. Observațiile de mai sus ne permit să tragem cîteva concluzii asupra cronologiei fenomenului trecerii lui *ea* la *e* (*ę*) în *lege*. Întrucît unele dintre cele mai vechi texte românești, cum ar fi *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu, *Psaltirile Hurmuzachi* și *Scheiană*, notează destul de des închiderea lui *ea* la *ę* (*me*, *re* etc.)[20], este limpede că fenomenul analog petrecut în *lege* trebuie să aibă o și mai mare vechime, fiind cu siguranță anterior celei de a doua jumătăți a veacului al XVI-lea. Textele slavo-române din secolele al XIV-lea — al XVI-lea prezintă, din păcate, foarte puține cuvinte cu *-ea* (*-ea-*), iar acestea sînt scrise (cu o singură excepție) cu ѣ: *Cetățea* (Moldova, 1455; 85)[21], *Valea R(r)ea* (Țara Românească, 1510, 1516; 147) etc. Excepția o constituie *Spărelul* (*Spărelulovo*) (Moldova, 1429; 156), care trebuie citit *Spăręlul*. Cea mai veche formă a verbului *speria*, notată în secolul al XVI-lea, este *spărea*[22]. În formele de masculin și feminin singular *spăreat*, *spăreală*, *ea* a fost înlocuit printr-un *ę* analogic după *spăręți* sau *spăręte*. *Spăręl*, *spăręlă*, *spăręli*, *spăręle* presupun un infinitiv *spărę* (sau *spăręre*). Toate aceste forme arată că la 1429, în unele graiuri moldovenești, *ea* trecuse la *ę* în cuvinte de tipul *lege*, de vreme ce același diftong era înlocuit printr-un *ę* analogic în *Spărelul*.

Un alt mijloc de datare a vechimii monoftongării lui *ea* în *lege* (independent, de data aceasta, de cronologia trecerii lui *ea* la *ę* în *mę*) îl constituie atestările formelor cu *e* (*lege*) în documentele slave și latine scrise pe teritoriul țării noastre. Astfel, în Țara Românească consemnăm grafiile *Gemeni* (1512—1513; 104), *Mălurel* [*e*] (1506; 120), *Repede* (1512—1513; 147), *Verde* (1513; 173), în Moldova grafia *Urecle* (1436; Rosetti, ILR, 448), iar în zonele de dincolo de munți locuite de români *Fereci* (1441; Rosetti, ILR, 448) și *Repede* (1430; Rosetti, ILR, 448)[23].

[19] Vezi ILR, p. 502; cf. și *Recherches*, p. 101.

[20] Vezi lucrarea noastră *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 216, 234.

[21] Exemplele trimit la lucrarea lui G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974.

[22] Densusianu, HLR, II, p. 205.

[23] Vezi Rosetti, ILR, p. 448—449.

Un alt indiciu al vechimii fenomenului îl constituie grafiile în care un ѣ (ѧ) e notat în locul unui ε, fără nici o justificare fonetică; ele dovedesc monoftongarea diftongului.

Cele mai vechi atestări munteneşti ale unor asemenea grafii sînt *Grѣci* (1475; 106) şi *Buorѧlul* (1483; 81), în timp ce în Moldova am întîlnit grafia *Jumѣtatici* (1439; Rosetti, ILR, 449).

Grafiile de mai sus par a confirma marea vechime a fenomenului în Moldova şi Transilvania, unde cele mai vechi atestări urcă pînă în deceniul al patrulea al secolului al XV-lea. Dacă luăm în consideraţie grafia *Spăretul(ovo)*, atunci vechimea fenomenului în graiurile moldoveneşti devine şi mai mare, plasîndu-se poate chiar înaintea veacului al XV-lea. Pe cît îngăduie să se vadă exemplele furnizate de documente, în Ţara Românească monoftongarea lui *ea* este mai recentă. Grafiile cu *e* sînt aici posterioare secolului al XV-lea, iar cele cu ѣ, ѧ folosiţi abuziv în locul unui *e* nu sînt nici ele mult mai vechi (deceniul al optulea al secolului al XV-lea). Vom observa însă că tuturor acestor grafii nu trebuie să li se acorde o încredere absolută. Să nu uităm că multe din documente erau redactate de dieci străini, lipsiţi de deprinderea de a scrie româneşte şi care, adeseori, pronunţau aproximativ anumite sunete româneşti. Nu e exclus, de aceea, ca unele din confuziile de ordin grafic semnalate mai sus să se explice prin raportare la deprinderile scribilor străini de a rosti şi de a reda în scris anumite sunete româneşti.

9. Răspîndirea teritorială a monoftongării lui *ea* (în stadiul ę) în cuvinte de tipul *lege* ne apare într-o lumină nouă dacă ne raportăm la fenomenul analog al trecerii lui *ea* la ę în *mę*. Împrejurarea că grafiile cu ε şi cu ѣ apar în texte scrise în toate zonele ţării a constituit pentru unii autori proba cea mai sigură că monoftongarea lui *ea* era răspîndită în secolul al XVI-lea în toată Dacoromania [24]. Alţi cercetători consideră că *ea* s-a menţinut vreme mai îndelungată în graiurile nordice, în timp ce sudul a inovat mai devreme, ajungînd la stadiul *e* [25].

Conform celei mai recente cercetări, întemeiată pe despuierea tuturor documentelor scrise în secolul al XVI-lea, *ea* a trecut la ę în cuvinte de tipul *mea* în Oltenia, Banat—Hunedoara, Transilvania de nord şi Moldova, cu alte cuvinte exact în aceleaşi zone unde fenomenul a fost notat în zilele noastre [26]. Fenomenul se regăseşte de asemenea în texte literare scrise sau localizabile în Banat—Hunedoara, Transilvania de la nord de Mureş şi Moldova [27]. Teritoriul delimitat în felul acesta coincide cu aria de răspîndire a fenomenului în zilele noastre. Avînd în vedere raportul cronologic stabilit într-unul din paragrafele anterioare ale lucrării, atestarea lui *mę*, *rę* în anumite zone presupune în mod necesar existenţa în aceeaşi zonă a lui ę în cuvinte de tipul *lege*. Întemeiaţi pe această constatare, putem afirma că ę era cunoscut în secolul al XVI-lea într-o arie cuprinzînd Oltenia de nord-vest, Banatul—Hunedoara, Transilvania de nord şi Moldova. Consemnarea destul de frecventă a lui *e* în cuvinte de tipul *lege*, *merge* în texte scrise în această arie confirmă acest fapt [28]. Modul în care a putut fi atestat fenomenul închiderii lui *ea* la ę în *mę*, *rę* şi *lęge*, *męrge* în zonele nordice ale Dacoromaniei nu ne permite să afirmăm

[24] Vezi Rosetti, ILR, p. 482—483; vezi şi Densusianu, HLR, II, p. 62.

[25] De menţionat aici punctul de vedere exprimat în *Istoria limbii române literare*. Vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1971 (autori: Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu), după care *ea* s-a redus la *e* în regiunile sudice (Ţara Românească) încă din secolul al XVI-lea, dar s-a menţinut în unele zone din nord (afirmaţiile sînt făcute pe paginile 107, 136, 587; trebuie ele interpretate în sensul că Al. Rosetti a renunţat la punctul de vedere susţinut în lucrările anterioare, potrivit căruia monoftongarea lui *ea* s-a produs peste tot în Dacoromania în secolul al XVI-lea?).

[26] Vezi Ion Gheţie — Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, p. 114—117.

[27] Vezi lucrarea noastră, *Baza dialectală a românei literare*, p. 216, 223, 230, 234, 243.

[28] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 59—60.

că *ę* era general în subdialectul nordic în cuvinte de tipul *lege*, *merge* şi în cuvinte de tipul *mea*, *rea*. Este mai mult decît probabil că în unele arii (restrînse) *ea* se menţinea în graiurile nordice [29]. Ceea ce se poate spune însă cu suficientă siguranţă este că subdialectul nordic se delimita destul de tranşant, pe baza acestor trăsături, de subdialectul sudic. Într-adevăr, este simptomatică împrejurarea că ,,extinderea'' lui *ę* la cuvinte de tipul *mę*, *rę* nu s-a difuzat dincolo de graniţa existentă în secolele al XV-lea—al XVI-lea între subdialectele de nord şi de sud [30]. Faptul înseamnă neîndoielnic (ca şi în cazul altor fenomene caracteristice) că, şi în privinţa sunetului accentuat din *lege*, nordul prezenta o altă situaţie decît sudul. Dacă nordul îl cunoştea pe *ę*, sudul trebuia să-l cunoască fie pe *ea*, fie pe *e*. Altminteri, ne-am fi aşteptat ca inovaţia nordică *(mę, rę)* să depăşească graniţa dintre cele două subdialecte, extinzîndu-se spre sud. Din motive asupra cărora vom insista în altă parte a studiului de faţă, considerăm ca mai aproape de realitate ipoteza că sudul nu monoftongase pe *ea* la *e* în epoca de care ne ocupăm. E vorba mai puţin de secolul al XVI-lea, cînd avem indicii indiscutabile că şi în Muntenia *ea* începuse să se monoftongheze, cît de perioada anterioară anului 1500. Opoziţia care s-a stabilit în aceşti ani şi s-a menţinut în bună măsură şi după 1500 era, prin urmare, între *ę*, caracteristic subdialectului nordic, şi *ea*, răspîndit în sud. Argumentele care pot fi aduse în favoarea acestui punct de vedere sînt multiple :

a) atestările documentare din textele slavo-române şi latine dinainte de 1521 arată că monoftongarea lui *ea* s-a produs mai devreme în graiurile nordice decît în cele sudice. Diferenţa de 75—100 de ani, obţinută pe baza acestor atestări, ar putea fi mult mai mare (cf. cele spuse mai sus, p. 82, în legătură cu grafia *Spăretul(ovo)* din 1429);

b) grafiile de tipul *sfîrşaşte*, *slujaşte*, întîlnite în textele munteneşti din cele mai vechi timpuri dovedesc că, în momentul durificării lui *ş*, *j*, diftongul *ea* nu se redusese la *e (ę)* în graiurile munteneşti [31]. Cum însă în privinţa datei cînd s-a produs durificarea acestor două consoane [32] părerile sînt împărţite [33], nu putem atribui o valoare cronologică absolută mărturiei furnizate de grafiile de tipul *sfîrşaşte*, *slujaşte*;

c) întemeindu-ne pe menţinerea lui *ea* în graiul unor locuitori migraţi în Serbia din Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVII-lea sau în secolul următor, am arătat într-o contribuţie mai veche că *ea* trebuia să se fi menţinut în sud-vestul Munteniei propriu-zise (de la Olt pînă spre Bucureşti pînă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea [34];

d) românii din Timoc, care l-au păstrat pe *ea* pînă în zilele noastre, au ajuns pe aceste meleaguri venind din Oltenia în jurul anilor 1800 (după E. Petrovici) sau 1700 (după V. Nestorescu). Unele graiuri olteneşti îl conservau, aşadar, pe *ea* pînă spre 1700 sau chiar pînă spre 1800;

e) în lucrarea sa *Temeiurile gramaticii româneşti* (c. 1815—1820), I. Budai-Deleanu face aluzie la conservarea diftongului *ea* în Muntenia : ,, ѣ să cheamă *ieti* la sloveni de la care au fost izvodit. Să grăieşte în doao chipuri, adecă : la sîrbi ca şi ꙗ, iar la ruşi ca şi ѥ, sau и. Românii au luat slova aceasta întru întii ca un *ie*, dar fiindcă muntenii după dialectul lor au obicinuit a pronunţa aceasta slovă mai ca şi ꙗ, deci s-au luat obiceaiu <l> că acum nu să cunoaşte din ꙗ pronunţia ei, ba o şi amestecă cu *ea* într-atîta, cît unii în loc de ꙗ întrebuinţează pretutindene ѣ, şi în loc de ѣ pun ꙗ''(ms. BAR nr. 2425, f. 8^v—9^r). Deşi nu o spune în mod precis, autorul se referă evident la valoarea slovei ѣ în poziţie ,,moale'', arătînd că, la un moment dat, muntenii rosteau *ea*, în timp ce celelalte graiuri cunoscute autorului aveau pe *e (ę)*. În privinţa rostirii lui *e* în poziţia ,,tare'' *(leagă, întreagă)*, nu putea fi vorba de o

[29] Vezi Andrei Avram, *op. cit.*, p. 24.
[30] Vezi Ion Gheţie — Al. Mareş, *op. cit.*, p. 330 şi urm.
[31] Cf. Ion Gheţie — Al. Mareş, *op. cit.*, p. 180 şi urm.
[32] *Ibidem*, p. 176.
[33] *Ibidem*, p. 178.
[34] Vezi articolul nostru citat în nota 1, p. 503—507.

opoziţie între rostirea muntenească şi cea a restului dacoromânilor, căci, încă dinaintea secolului al XVI-lea, diftongarea se produsese în toate graiurile dacoromâne şi s-a menţinut pînă astăzi [35];

f) într-un opuscul publicat la Blaj în 1841, consacrat unor probleme de rostire şi de scriere a limbii române, Timotei Cipariu (care vizitase nu de mult Bucureştiul şi cunoştea graiul muntenesc) afirmă că muntenii mai păstrau diftongul *ia* în *miluiaşte*, în timp ce în cuvinte de tipul *lege* ei pronunţau identic pe cei doi *e*. Dacă ne reamintim cele supuse mai sus (p. 79) în legătură cu relaţia de ordin cronologic dintre evoluţia lui *eá* şi a lui *iá*, va trebui să admitem că conservarea lui *iá* la 1830—1840 e o dovadă, indirectă, a monoftongării (relativ) tîrzii a lui *ea* [36];

g) în cuvinte de tipul *lege*, *ea* s-a menţinut pînă în zilele noastre în graiurile româneşti din Valea Timocului, în timp ce în nord a fost notat într-un singur punct moldovenesc [37].

Toate aceste argumente ne îndreptăţesc să susţinem, împotriva opiniilor curente, că, cel puţin într-o anumit epocă(anterioară secolului al XVI-lea), nordul se opunea sudului în privinţa tratamentului lui *ea*, dar în alţi termeni decît s-a crezut pînă în prezent : graiurile sudice păstrau vechea rostire cu diftong, în timp ce în graiurile nordice *ea* evoluase la *ę* [38].

10. În lumina consideraţiilor prezentate în rîndurile de mai sus, evoluţia diftongului *ea* la *e* ni se înfăţişează ca un proces îndelungat, întins pe durata mai multor secole şi care nu s-a încheiat în unele graiuri nici astăzi. Monoftongarea lui *ea* (în stadiul *ę*) este foarte veche în graiurile nordice, unde e atestată la începutul secolului al XV-lea, dar poate fi anterioară acestui secol. Dimpotrivă, *ea* s-a menţinut vreme mai îndelungată în sud, unde monoftongarea pare a nu fi cu mult mai veche decît secolul al XVI-lea.

Cercetarea noastră nu ne permite să ne raliem punctului de vedere susţinut de Densusianu şi Rosetti, după care procesul de reducere a lui *ea* la *e* se încheiase în secolul al XVI-lea. De acord cu majoritatea cercetătorilor care ne-au precedat (dar aducînd unele argumente noi), considerăm că *ea* s-a redus iniţial la stadiul *ę*, care s-a păstrat în graiurile vorbite în nordul ţării. E greu de spus, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, dacă în Muntenia reducerea diftongului *ea* la *e* s-a făcut sau nu prin stadiul intermediar *ę*. După cum am văzut, *ea* s-a păstrat în unele graiuri periferice pînă în zilele noastre, aşa încît în momentul de faţă dialectul dacoromân prezintă (în diferite puncte ale sale) toate cele trei stadii ale fenomenului fonetic de care ne-am ocupat : *ea*, *ę* şi *e*.

Iulie 1976

ION GHEŢIE

Institutul de lingvistică

Bucureşti, Spiru Haret 12

[35] Vezi I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 107.

[36] *Extract de ortografie cu litere latineşti*, Blaj, 1841, p. 5.

[37] Vezi Mirela Teodorescu, *op. cit.*, p. 162.

[38] Prin aceasta nu susţinem că rostirea cu diftong sau cu *ea* > *ę* era generală în cele două zone.

UN „TOPONIMIC COMPUS *Vai-de-ei*" ÎN SECOLUL AL XV-LEA?

Preocupaţi de identificarea elementelor româneşti din documentele slavone scrise în Ţările Române, slaviştii Damian P. Bogdan, Lucia Djamo-Diaconiţă şi G. Mihăilă relevă „toponimicul compus *Vai-de-ei*", atestat mai întîi în derivatul Ваидеещїи „Vaideeştii" (1498, iul. 19), apoi Ваидееи „Vaideei" (sat) şi Плаю Ваидеелѡ „Plaiul Vaideeilor" (1504, iun. 15); ȣ Ваидееи „la Vaideei" (1519, sept. 16), în baza căruia susţin, deopotrivă, că avem a face cu cuvintele româneşti *vai*, *de* şi *ei* în prima lor atestare[1]. Surprinde totuşi certitudinea manifestată de autori că la baza lui Ваидееи (atestat prin derivatul Ваидеещїи, la sfîrşitul secolului al XV-lea) s-a aflat un „toponimic compus" ca expresie nemijlocită a sintagmei populare *vai de ei*, mai ales că lingviştii care i-au precedat în discutarea acestui toponimic nu s-au arătat atît de decişi în acest sens.

N. Drăganu, spre exemplu, examinînd atestări ca „*Vaidei* sau *Vai-de-ei*" şi „*Vaidel* vel vojvod", consideră că „avem a face cu un diminutiv al ung. *vaida* = voievod, deci cu o dovadă de organizaţie în voivodat"[2]. Neţinînd însă seama de faptul că de la diminutivul imaginat *Vaidel* e greu să se creeze un pl. *Vaidei*, iar varianta ulterioară *Vaideei* este o utopie — Drăganu adaugă această explicaţie inutilă: „Cînd această organizaţie a dispărut şi nobilimea românească a început să sărăcească şi să ajungă în stare de iobăgie, etimologia şi ironia populară au schimbat pe *Vaidei* în *Vai-de-ei*"; aceeaşi explicaţie — eronată, după constatările noastre — o atribuie numelui localităţii *Vaidei* sau *Vai-de-ei* din jud. Turda şi altora de acest fel, atestate în documente vechi, presupunînd apoi că „s-ar putea [...] să se fi născut la fel" şi toponimice mult mai recente (înregistrate către sfîrşitul secolului trecut) ca „*Vai-de-ei* (Ialomiţa, Olt, Prahova, Vîlcea, Vlaşca), *Vai-de-el* (Prahova), *Vai-de-ea* (Iaşi), *Vaideeni* (Vîlcea)" (ibid.).

Nici acad. Iorgu Iordan, în cunoscuta lucrare fundamentală *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963 (la care Lucia Djamo-Diaconiţă, *op. cit.*, p. 312, şi G. Mihăilă, *op. cit.* s.v. *De*, p. 93, fac trimiteri, indicînd p. 325 şi 412 în sprijinul celor afirmate), cînd a înregistrat s.v. *Vai de Ei* (p. 325) localităţile cu acest nume din opt judeţe, apoi *Vaidei* (Oră), *Vaideii de Munte* (Haţ), *Vaideiu* (Lud), nu a avut în vedere pe Ваидееи atestat în 1498, 1504 şi 1519, chiar dacă scrie în continuare: „că avem a face cu înţelesul literal, aşa cum îl arată această sintagmă toponimică, dovedesc formaţiile paralele *Vai de Ea* (Paş) şi *Vai de El* (Plo)" (ibid.).

Într-adevăr, după opinia acad. Iorgu Iordan, *Vaideeni* (Hor) e un derivat local de la *Vai de Ei* (ibid., cf. şi p. 412), iar faptul că se referă la „explicaţia dată de un locuitor bătrîn al acestui sat", care ştie că satului „nu i-a zis altfel decît *Vaideeni*; ne rîdem noi de-i zicem Vaideei" (*op. cit.*, p. 325, n. 3) arată limpede că autorul lucrării citate nu a reflectat la un toponimic „*Vai-de-ei*" atestat în secolul al XV-lea sau al XVI-lea. Nu are în vedere un toponimic atît de vechi nici atunci cînd combate afirmaţia lui G. Weigand că „*Vai-de Ei* ar fi un derivat de

[1] Vezi: D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946, p. 51, 55, 116, 213; Lucia Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1971, p. 312; G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfîrşitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea)*, Bucureşti, 1974, s.v. *de* (p. 95), *el*, *ea*, pl. *ei*, *ele* (p. 98), *vai* (p. 172).

[2] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 286.

la n. pers. *Vaida*, cu modificarea, prin etimologie populară, a finalei" (ibid., p. 325); altfel nu ne putem explica de ce, în continuare — comentînd opinia contestabilă a lui N. Drăganu — consideră că ,,această explicaţie se potriveşte lui *Vaidei* (Haţ, Oră)" cu varianta ,,*Vai de Ei*, atestat şi în documente", cît şi altor denumiri asemănătoare, vechi, citate din Drăganu, care ,,arată că tema este magh. *Vajda* (< rom. *Vaida*) = voievod" şi că ,,la fel s-au petrecut lucrurile [...] cu omonimul turdean *Vaidei* sau *Vai de Ei*" (ibid.).

Oricum, situaţia nu apare pe deplin elucidată nu numai asupra timpului, ci şi a împrejurărilor apariţiei aşa-zisei ,,variante" toponimice *Vai-de-ei*. De aceea revenim la formele atestate în documentele respective ale acestui toponimic: *Vaideei* (apare de 2 ori la 1504), *u* [= la] *Vaideei* (de 8 ori la 1519), *ol* [= din] *Vaideei* (de 2 ori, ibid), *Vaideeilor* (de 3 ori la 1504), *Vaideeştii* (la 1498), acesta şi în flexiunea slavă: ѡ ѡчинѹ Ваидеещѡ ,,de la ocina Vaideeştilor" по пѹть Ваидеещѡ ,,pe drumul Vaideeştilor" (la 1519).

Examinarea acestor forme (atît de frecvente, de variate şi, mai ales, constante în privinţa lui *-ee-*) ne permite să întrevedem în preconizatul ,,toponimic compus *Vai-de-ei*" vechea formă românească a genitivului *Vaideei* de la n. pers. *Vaida* (= Voievod), implicit *vajda*, echivalentul maghiar al rom. *voievod*, ambele avînd aceeaşi origine slavă [3].

Recunoaşterea formei de genitiv în *-eei* a toponimicului *Vaideei* are la bază următoarele considerente morfologice:

a) Femininele în *-a* la singular şi *-e* la plural, în secolul al XVI-lea ,,prezintă, cu articol, la gen. dat. sg. terminaţia *-eei, -ei*: *apeei, caseei, credinţeei*, sau *apei, casei, credinţei*", însă ,,formele cele mai frecvente sînt cele în *-eei*, cu *ee* încă necontras în *e*" [4].

b) Forma cu ,,*ee* încă necontras în *e*" apare, fără excepţie, în cele mai vechi atestări de nume proprii feminine: *Grădişteei* (1487), *Clăditeei* (1515) [5], iar prin analogie cu acestea, o serie de antroponime masculine terminate în *-a (-ea)* au adoptat aceeaşi formă (cu *ee)* la genitiv: *Codreei, Mihneei, Oanceei, Opreei, Predeei* [6], cărora le adăugăm, din *Pravila* lui Lucaci (1581), pe *Nicoleei* şi *Tomeei*.

c) Dacă antroponimele terminate în *-a*: *Nicola, Preda, Toma* au, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la genitiv forma *Nicoleei, Predeei, Tomeei*, cu atît mai firesc este ca, între anii 1498 — 1519, antroponimul *Vaida* să prezinte aceeaşi formă cu *ee* necontras în *e* la genitiv, adică *Vaideei*.

Pe de altă parte, pe cît de clar apare forma de genitiv *Vaideei*, pe atît de dificil ar fi să admitem că în silabele toponimicului *Vaideei* (atestat între 1498—1519) se întrezăresc cele trei unităţi lexicale româneşti: *vai, de* şi *ei*; într-o atare situaţie, ar rămîne inexplicabilă forma atestată de gen. pl. *Vaideeilor*, ştiut fiind că expresia în sine *vai-de-ei* nu este flexibilă, după cum nici pron. *ei* nu putea să apară la începutul secolului al XVI-lea, cum nu a apărut nici mai tîrziu, la genitiv sub forma ,,eilor" [7].

Cu certitudinea că toponimul *Vaideei* are la origine forma genitivului n. pers. *Vaida*, adăugăm că denumirea nu-i deloc întîmplătoare: un sat, un plai, o moşie numite *Vaideei* denotă că ele sînt (au fost) proprietăţile *Vaideei*, deci ,,ale voievodului", iar autorităţile sau localnicii le-au numit ca atare [8].

[3] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 213, n. 2.

[4] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1961, vol. II, p. 96 (ed. J. Byck). Exemple asemănătoare putem cita şi din *Pravila ritorului Lucaci* (1581): *cumătreei, fiastreei, maiceei, nevesteei, tocmealeei* (Vezi ed. I. Rizescu, Bucureşti, 1971, p. 67).

[5] Ambele exemple figurează la G. Mihăilă (*op. cit.*, s.v.).

[6] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 106.

[7] Ar însemna să presupunem că şi f.pl. *iale* ,,ele" din sintagma *vai de iale* (atestată în Psaltirea Scheiană) forma genitivul *vai de ialelor*.

[8] Avem de-a face cu unul dintre ,,toponimicele care amintesc de domnitorul ţării sau de membrii familiei lui" (vezi şi alte exemple la Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 212—213).

Locuitorii satului înfiinţat de *Vaida* (sat numit, pentru aceasta *Vaideei*) sau cei aflaţi pe moşia *Vaideei* primeau — evident — aceeaşi denumire, *Vaideei*, cu deosebirea doar că accentul trecea de pe prima pe a treia silabă : avem deci, la m. pl. : *Vaideéi* ,,oamenii (din satul, de pe moşia) lui Vaida", articulat *Vaideéii*, *Vaideéilor*. Cu timpul (prin dispariţia ,,stăpînului" sau în alte împrejurări), aceeaşi denumire a fost atribuită şi satului : *Vaideéi(i)*. De aici derivatul *Vaideeştii* din 1498 ; tot de aici un secol-două mai tîrziu s-a refăcut la singular s.m. *Vaideel*[9], după care şi f. *Vaideea*[10].

Cît timp terminaţia *-eei* s-a menţinut, vechea formă a genitivului *Váideei*, cît şi forma de la m. pl. *Vaideéi (i)* îşi aveau clar imprimate sensurile respective. Cînd însă, ca urmare a contragerii lui *ee* în *e*, s-a stabilit rostirea *Vaidei*, respectiv *Vaidei(i)*, ortografia tradiţională Вандеен (prin care ni s-a păstrat pînă astăzi imaginea acestei vechi forme gramaticale româneşti) a rămas despuiată de sens. Îndeosebi cei care, prin secolul trecut sau mai înainte, efectuînd traducerea documentelor vechi, au dat de toponimicul Вандеен, nemairecunoscîndu-i sensul real, l-au confundat cu expresia populară *vai de ei*, transcriindu-l ca atare ; o transcriere — evident — eronată, perpetuată însă (prin diversele ediţii de documente, de unde şi în lucrări de specialitate) pînă în epoca actuală[11].

În concluzie, toponimicul *Vaideei*, atestat la 1504 şi 1519, iar prin derivatul Vaideeştii la 1498, apare în forma originară, cu *ee* necontras în *e*, a genitivului *Vaideei* de la n.pers. *Vaida* (voievod), fără nici o legătură cu un pretins ,,toponimic compus *Vai-de-Ei*" ; este de la sine înţeles că atestarea, prin intermediul acestui imaginar toponimic, a cuvintelor *vai*, *de*, *ei*, în intervalul de timp 1498—1519, nu poate avea un suport real.

Septembrie 1976

DIOMID STRUNGARU
Bucureşti, Nicolae Golescu 14

[9] Toponimicul *Vaideel* e atestat într-un document redactat în Tîrgovişte la 6 aug. 1612 (DIR, B, II, p. 93).

[10] Cît priveşte transcrierea eronată a acestor toponimice (atestate) prin *Vai-de-el*, *Vai-de-ea*, vezi explicaţia noastră de mai jos.

[11] Nu-i de mirare dacă în *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974, s-a consemnat că *Vai de ei* este o ,,veche denumire a satului *Vaidei*", com. Stăneşti, jud. Gorj, după cum şi *Vai de el* este o ,,veche denumire" a satului Podgoria, com. Tătaru, jud. Prahova. Cu rectificarea de rigoare, stabilim forma corectă *Vaideei* ,,vechea denumire a satului Vaidei", nu o ,,variantă ulterioară" a acestuia din urmă, cum greşit îşi imagina N. Drăganu !

MARIA HELENA MIRA MATEUS, **Aspectos da fonologia portuguesa**, Lisabona, 1975, 278 p. (=**Publicações do Centro de estudos filológicos**, 19).

Dacă am judeca după titlurile celor patru capitole ale cărții (*Problemas prévios*, p. 13–96; *A flexão verbal: formas do presente*, p. 97–155; *A flexão verbal: formas do pretérito*, p. 157–213; *Problemas de acentuação*, p. 215–254) am putea crede că avem a face cu o lucrare de morfologie (cu o „anexă" despre accent). În realitate, termenul f o n o l o g i e din titlul volumului nu este în contradicție cu conținutul acestuia: fonologia predomină în capitolele al II-lea și al III-lea – care ilustrează, prin structura lor, ceea ce Maria Helena Mira Mateus numește „a indissociabilidade dos aspectos fonológicos e morfológicos" (p. 8 a prefeței) –, iar amplul capitol introductiv este în întregime consacrat fonologiei. Mai rămîne să adăugăm că volumul cuprinde și elemente de fonologie generală, atît în textul propriu-zis, cît și în notele grupate la sfîrșitul fiecărui capitol (în total peste 50 de pagini).

Autoarea adoptă teoria gramaticii generative, pe care o socotește preferabilă față de alte moduri de abordare a problemelor lingvistice, deoarece permite elaborarea unor modele mai „puternice" din punctul de vedere al adecvării explicative (p. 7–8). O dată precizate bazele teoretice ale cercetării, în analiza, profundă și multilaterală, a faptelor se aduc în discuție argumente și contraargumente care presupun acceptarea prealabilă a principiilor gramaticii (respectiv, ale fonologiei) generative, fără a se recurge la procedeul (întîlnit în multe lucrări de aceeași orientare) care constă în a sublinia la tot pasul meritele soluțiilor generativiste, în opoziție cu caracterul nesatisfăcător – dacă nu cumva chiar absurd – al celor propuse de fonologia structurală.

Trăsăturile fonetice așa-numite „universale" cu care operează autoarea sînt cele stabilite în Noam Chomsky, Morris Halle, *The Sound Pattern of English*, New York, Evanston, Londra, [1968], cu o excepție: trăsătura [vocalic] este înlocuită cu [silabic] (vezi, pentru justificarea acestei modificări, nota 15 de la p. 81–82). Fiind definite prin trăsăturile distinctive (t. d.) [–consonantic, –silabic], semivocalele sînt separate de consoanele propriu-zise (p. 18–19; faptul că /j/ și /w/ se comportă, în portugheză, altfel decît consoanele a fost scos în evidență și de unii reprezentanți ai lingvisticii structurale; ni se pare surprinzător că nici în pasajul la care ne referim aici, nici în bibliografia de la sfîrșitul cărții nu este menționat articolul *Les diphtongues décroissantes et les voyelles nasales du portugais*, publicat de Giovanna Madonia în „La linguistique" [V], 1969, 1, p. 129–132).

Prezentarea unor „fenomene fonologice generale" (p. 23–43) are, printre altele, ca scop identificarea segmentelor care urmează să figureze în matricea fonologică. Adeptă a tezei conform căreia reducerea la minimum a numărului acestor segmente constituie o caracteristică pozitivă a unui model generativ (cf. p. 39), autoarea formulează (p. 38) o regulă care s-ar părea că permite excluderea din matrice a semivocalelor /j/ și /w/ și derivarea lor, în toate cazurile, din vocalele /i/, respectiv, /u/:

$$\begin{bmatrix} \text{V} \\ +\text{alt} \\ -\text{ac} \end{bmatrix} \rightarrow [-\text{sil}]/\text{V}[\;-\;]$$

(= vocalele neaccentuate care posedă t.d. [+alto] = [+închis] devin nesilabice cînd sînt precedate de alte vocale). Totuși, lucrurile sînt ceva mai complicate. Pentru a se obține formele corecte de tipul *leite* ['lajt(ə)], *pleura* ['plewra] regula semivocalizării („a regra de alteração do traço silábico") ar trebui să se aplice înaintea primei reguli de accentuare, prezentată la p. 24: $\text{V} \rightarrow [+\text{ac}]/[-]\; C_0\; \text{V}\; C_0 \;\#$ (unde C_0 = zero, una sau mai multe consoane, iar # = limita de cuvînt), căci în cazul contrar vocalele /i/ din /leite/ și /u/ din /pleura/ ar deveni accentuate. Pe de altă parte însă, dacă cele două reguli s-ar aplica în ordinea indicată *judeu*, de exemplu, ar avea forma incorectă *['ʒudew]: fiind semivocală, deci segment nesilabic, [w] nu face parte din categoria de segmente simbolizată prin V = [–consonantic, +silabic], așa încît /u/ din silaba inițială a cuvîntului ar fi urmat de o singură vocală și, prin urmare, ar trebui să poarte accentul. Situațiile menționate aici și cîteva de alt gen – toate, discutate la p. 38–39 – o conduc pe autoare la concluzia că este preferabil ca semivocalele să figureze ca atare în reprezentările de bază, cu excepția cazurilor cînd, pentru aplicarea regulilor generale, este necesar ca /j/ și /w/ să fie derivate din vocale și cînd este posibilă obținerea lor prin regula semivocalizării (p. 40). Probabil că mulți fonologi vor socoti

nesatisfăcătoare introducerea în matrice a semivocalelor, soluţie care contravine tezei amintite mai sus. În ce ne priveşte, considerăm, dimpotrivă, că soluţia propusă de autoare este mai avantajoasă decît excluderea din matricea fonologică a segmentelor în cauză (credem chiar că este posibil ca /j/ şi /w/ să figureze în formele subiacente şi în alte situaţii decît cele avute în vedere de autoare; de exemplu, prin modificarea regulilor de accentuare s-ar elimina necesitatea ca semivocalele finale din anumite forme să fie obţinute prin intervenţia regulii semivocalizării).

Cel mai întins paragraf din primul capitol al cărţii este consacrat procesului nazalizării (p. 43—71). După ce chiar o parte dintre fonologii de orientare structuralistă au contestat existenţa vocalelor fonologic nazale în limba portugheză, era de aşteptat ca în cadrul unei fonologii generative să se adopte o interpretare analoagă: vocalele nazale de la nivelul fonetic sînt, după părerea autoarei, derivate din secvenţe (morfo)fonologice formate dintr-o vocală şi un segment definit numai prin t.d. [+consonantic, +nazal] — deci nu şi prin trăsături referitoare la localizare — şi notat /N/ (p. 45—48). Din forma subiacentă /fal+a+N/, de exemplu, se ajunge la *falam* [ˈfalãw̃] prin aplicarea mai multor reguli, care au ca efect, succesiv: plasarea accentului, nazalizarea vocalei urmate de /N/, suprimarea consoanei nazale, închiderea vocalei nazalizate, apariţia unui „glide" nazal în contextul „vocală nazală . . . #" (p. 49). Deosebirea dintre cuvinte de tipul *ano, anho, cama*, în care consoana nazală există la nivelul fonetic, după o vocală nenazalizată (sau cu un grad redus de nazalizare), pe de o parte, şi *pão, irmã, fim* etc., pe de altă parte, este explicată, la p. 55—56, prin natura diferită a consoanelor nazale din formele subiacente: în primul caz, /n/, respectiv, /ɲ/, /m/, consoane complet specificate; în al doilea caz, /N/, definit doar prin cele două t.d. menţionate.

Soluţia propusă de autoare ni se pare preferabilă faţă de cea care constă în a introduce consoane nazale duble în reprezentările de bază ale cuvintelor cu o consoană nazală intervocalică (vezi p. 54 şi nota 63 de la p. 91—92). Rămîn însă neclare două chestiuni. Mai întîi, dacă în *impossível* şi în *ineficaz*, de exemplu, avem a face cu acelaşi prefix, cu o singură formă de bază (p. 46), înseamnă că el este fie /iN/, fie /in/. Nici una dintre aceste reprezentări nu poate fi însă punctul de plecare al ambelor manifestări de la nivelul fonetic, [ĩ], respectiv, [in], căci nazala din /iN/ nu este suprimată în *ineficaz*, iar nazala din /in/ nu se menţine în *impossível*, cum ar trebui să se întîmple conform celor arătate la p. 57: „a vogal é nasalizada e a consoante nasal suprimida ou assimilada se essa consoante for un segmento incompletamente especificado em forma de base; nos outros casos, a consoante nasal mantém-se até à representação fonética". În al doilea rînd, dacă forma de bază a unui cuvînt ca *pão* este /paN+e/, nu se înţelege de ce /N/ nu apare în matricea fonologică de la p. 72 (o observaţie de acelaşi gen se poate face cu privire la /S/; vezi p. 32—35, unde se susţine existenţa acestei consoane incomplet specificate în formele de bază ale unor cuvinte ca *festa*).

În cele două capitole consacrate flexiunii verbale găsim nu numai numeroase reguli noi (inclusiv reguli fonologice care nu sînt specifice verbului), ci şi precizări cu privire la ipotezele prezentate în primul capitol al cărţii.

La lista segmentelor care apar în formele subiacente ale unor cuvinte (dar nu şi în matricea fonologică; cf. cele spuse mai sus în legătură cu /N/ şi /S/) se adaugă /E/, /O/ şi un segment definit printr-o singură t.d. (asupra acestuia vom reveni mai jos). Vocalele /E/ şi /O/, caracterizate, din punctul de vedere al aperturii, numai prin t.d. [—închis], devin, la nivelul fonetic, [e], [ɛ] sau [ə], de exemplu, în silabele iniţiale ale formelor *devo, deves, devemos*, respectiv, [o], [ɔ] şi [u] în silabele iniţiale al formelor *movo, moves, movemos* (p. 113—114). Timbrele [ə] şi [u] se explică prin aplicarea regulii închiderii şi centralizării vocalelor neaccentuate (vezi p. 28), iar celelalte timbre sînt rezultatul acţiunii regulii „de armonizare vocalică" (p. 118). Evident, ar fi posibil să se admită că, să zicem, [e] din *devo* şi [ɛ] din *deves* au ca punct de plecare fie un /e/, fie un /ɛ/ în formele subiacente, iar o regulă să prevadă transformarea /e/ → [ɛ], respectiv, /ɛ/ → [e] în anumite contexte. Autoarea a preferat însă o regulă mai complicată (prin care, în funcţie de context, /E/ devine cînd [e], cînd [ɛ]), întemeindu-se pe o serie de argumente (vezi p. 113, 194), printre care acela că alegerea lui /e/ sau a lui /ɛ/ ar fi arbitrară.

Faptul că, deşi se află înaintea unei consoane nazale, /a/ nu devine [ɑ] în formele de perfect de tipul *falámos* [faˈlamuʃ], spre deosebire de ceea ce se întîmplă în forma de prezent *falamos* [faˈlɑmuʃ] (vezi regulile prezentate la p. 47 şi 59—60 şi nota 68 de la p. 93), este explicat prin prezenţa după vocala tematică din forma de bază a lui *falámos* a unui segment — morfem al perfectului — definit numai prin t.d. [—consonantic] (p. 165—166, 172). Acest segment este, ulterior, eliminat din formele verbelor regulate, în timp ce în cele ale verbelor neregulate (fără vocală tematică) el devine vocală; reprezentarea fonologică a lui *tiveste* [tiˈvɛʃt(ə)],

de exemplu, este /tev+[—consonantic] + Ste/, iar una dintre etapele intermediare ale derivării este /tiv + 'i + Ste/ (p. 177). După părerea autoarei, faptul că morfemul perfectului ,,se vocalizează" în formele de tipul *tiveste* nu permite ca acestui morfem să-i fie atribuită t.d. [—silabic] în reprezentarea de bază (p. 166). De remarcat însă că ,,nesilabicitatea" segmentului în discuție este admisă, în mod tacit, cînd, la p. 167, de exemplu, în forma /fal + a + [—consonantic] + muS/ este introdus accentul (pe al doilea /a/). Într-adevăr, în conformitate cu regula de accentuare reprodusă mai sus, dacă segmentul [—consonantic] ar fi silabic el ar trebui să devină accentuat. S-ar părea deci că avem a face cu o semivocală — definită numai prin t.d. [—consonantic, —silabic] — care în formele de perfect ale verbelor neregulate se transformă în vocală (segment silabic).

În capitolul al patrulea al volumului sînt tratate chestiuni privitoare la formele nominale care nu se supun regulii generale de accentuare și la formele nominale și verbale în care nu se aplică regulile închiderii și centralizării vocalelor neaccentuate.

Autoarea recunoaște (p. 222) că regulile speciale de accentuare prezentate în acest capitol sînt pur descriptive, nu explicative. Noi am spune chiar că formulele referitoare la cuvintele accentuate pe ultima sau pe antepenultima silabă nu sînt reguli propriu-zise; dealtfel, necesitatea de a se introduce în dicționar mențiuni speciale pentru cuvintele de tipul *café* (,,agudas") și *sátiro* (,,esdrúxulas") — vezi p. 221—222 — este o consecință tocmai a faptului că accentuarea acestor cuvinte nu concordă cu regulile.

Pentru a explica de ce în cuvinte de tipul *delator* [d(ə)la'tor], *absorver* [absər'ver] nu are loc închiderea vocalelor neaccentuate scrise *a* în primul și *o* în al doilea cuvînt, autoarea propune (p. 238) o interpretare potrivit căreia vocalele se sustrag procesului atunci cînd, în formele subiacente, sînt urmate de două consoane identice separate prin limita dintre morfeme. Ar fi fost necesare unele indicații suplimentare: chiar admițîndu-se încadrarea unui cuvînt ca *absorver* într-un grup special de derivate (p. 238), rămîne neclară structura sufixului prin a cărui atașare la radical apare o consoană dublă.

Partea finală a volumului — apărut în condiții grafice excelente — este formată din-tr-un indice al regulilor (p. 255—263), o bibliografie de circa 200 de titluri (p. 265—275) și un indice de autori (p. 277—278); regretăm absența unui indice de cuvinte.

Autoarea arată (p. 7) că ,,ipotezele formulate trebuie înțelese ca pasibile de reelaborare". Probabil că o parte dintre chestiunile discutate în paginile precedente se subordonează unor astfel de ipoteze. Ni se pare însă neîndoielnic că în foarte multe cazuri ,,reelaborarea" nu va implica decît revizuirea unor detalii și adăugarea altora, fără a afecta ceea ce este esențial în ipotezele formulate de Maria Helena Mira Mateus. Dat fiind că propunerea unei anumite soluții este, de regulă, precedată, în paginile cărții, de examinarea comparativă a mai multor soluții (care au fost sau ar putea fi avute în vedere), cu menționarea avantajelor și dezavantajelor fiecăreia, cititorului i se oferă ,,de-a gata" majoritatea criteriilor de apreciere a interpretărilor la care se oprește autoarea. În ansamblu, această apreciere nu poate fi decît pozitivă.

Aspectos da fonologia portuguesa va marca, desigur, începutul unei noi etape în studiile de fonologie a limbii portugheze și va constitui o sursă de sugestii prețioase pentru specialiștii în fonologia altor limbi romanice.

Octombrie 1976

ANDREI AVRAM
Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Calea Victoriei 194

SÍLVIO ELIA, **Preparação à lingüística românica**, Rio de Janeiro, Livraria Acadêmica 1974, 298 p.

Cartea lui Sílvio Elia a fost elaborată pe baza prelegerilor universitare ținute de autor în calitate de succesor al lui Serafim da Silva Neto la catedra de filologie romanică a Universității Catolice din Rio de Janeiro.

Cu excepția lucrării *Introdução à lingüística romanica* (1972), de Maria Luisa Fernandez-Miazzi (lucrare meritorie, dar care rămîne la nivelul unui curs universitar), cartea pe care o prezentăm este primul manual de lingvistică romanică al unui autor portughez care aduce contribuții importante în domeniul căruia îi este consacrată. În același timp este și cea mai recentă prezentare comparată a limbilor romanice apărută pînă în prezent.

Manualul cuprinde 18 capitole, care se pot grupa în mare după cum urmează: probleme de teorie și istorie a lingvisticii romanice,

latina, romanizarea, acţiunea substratului, suprastratului şi adstratului în formarea limbilor romanice, fragmentarea Romaniei — limbile romanice şi dialectele lor şi trăsăturile generale ale limbilor romanice (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic).

Partea consacrată latinei are două secţiuni, latina populară şi latina medievală. Prima cuprinde enumerarea izvoarelor de studiu al latinei. În afara prezentării şi a unei analize sumare a probelor de limbă latină populară, autorul dă foarte puţine indicaţii de ordin teoretic referitor la conceptul de latină populară, la deosebirile dintre latina populară şi cea cultă sau cea medievală. Chiar dacă particularităţile cele mai importante ale latinei populare reies din studiul elementelor constitutive ale limbilor romanice, era, credem, necesară o caracterizare, chiar foarte sumară, a acestui aspect al limbii latine. Autorul face în schimb o expunere teoretică alături de analiza principalelor fapte de limbă în capitolul următor, destinat latinei medievale.

Romanizării, cu multiplele ei aspecte, autorul îi consacră o prezentare detaliată, menţionînd, în cadrul fiecăreia, părerile şi soluţiile date de alţi specialişti în lucrări anterioare.

Partea intitulată de noi ,,Influenţe şi consecinţele lor lingvistice" cuprinde analiza contribuţiei substratului, a limbei arabe, precum şi consecinţele lingvistice ale invaziilor popoarelor germanice. O reală contribuţie a autorului reprezintă discuţiile privind termenii de origine arabă încorporaţi de diverse limbi romanice (p. 107—110), comparaţia dintre ele din acest punct de vedere, influenţa superstratului germanic în morfologie şi în sintaxă.

Dialectele romanice sînt prezentate în mod inegal ; după o expunere de principiu referitoare la problema delimitării dialectelor, urmează o prezentare inegală a dialectelor limbilor romanice, amplă în cazul limbii portugheze, sumară în ceea ce priveşte celelalte limbi romanice. În cazul acestora din urmă nu se face o enumerare a caracteristicilor principale sau a trăsăturilor lingvistice conform cărora s-a făcut delimitarea dialectală, care nu este însoţită la rîndul ei, de precizări de ordin geografic. Interesanta discuţie referitoare la direcţiile de dezvoltare a dialectologiei portugheze credem că ar fi putut constitui mai degrabă un capitol într-o lucrare de filologie portugheză, şi nu într-o introducere generală în lingvistica romanică.

Partea cea mai dezvoltată a manualului este consacrată prezentării trăsăturilor lingvistice ale limbilor romanice, grupate în cele trei compartimente ale limbii : fonetică, morfo-sintaxă şi lexic. Nu este o descriere globală şi exhaustivă, practic imposibilă, ci o selecţionare a principalelor probleme comune tuturor limbilor romanice şi a celor proprii uneia singure sau unui grup, dar importante pentru ansamblu romanic.

În capitolul de fonetică sînt discutate astfel, pe lîngă alte probleme cu caracter general, trecerea vocalei [u] → [ü] în perimetrul galo-romanic, metafonia în limba portugheză, diftongarea romanică, evoluţia consoanei [f] → [h] în dialectul castilian, evoluţia grupului consonantic [ct] etc.

Morfologia cuprinde prezentarea caracteristicilor tuturor părţilor de vorbire. De un real interes este analiza în context romanic a infinitivului flexionar în portugheză (p. 243).

Sintaxa tratează numai prepoziţia completivă, exprimarea partitivului şi analiza complementului prepoziţional.

Prezentarea lexicului romanic s-a făcut prin alegerea a 12 perechi de cuvinte latine (cîteva din cele pe care le analizează G. Rohlfs în *Diferenciacion léxica de las lenguas romanicas*, Madrid, 1960), urmărindu-le evoluţia romanică. Capitolului i s-a adăugat şi un interesant comentariu asupra numelor zilelor săptămînii în limbile romanice.

Lucrarea se încheie cu o bibliografie sumară, dar reprezentativă, şi o addenda. Autorul îşi exprimă aici regretul pentru neputinţa consultării, înainte de ultima revizie, a lucrării lui Iorgu Iordan şi a Mariei Manoliu, *Manual de Lingüística Romanica*, Madrid, 1972.

Vom semnala în cele ce urmează unele aspecte la care, credem noi, autorul ar trebui să reflecteze în pregătirea unei eventuale noi ediţii.

Mai întîi, cîteva observaţii care privesc domeniul romanic. La p. 143, urmînd clasificarea dialectală propusă de José Leite de Vasconcellos, autorul analizează alături de dialectele portugheze continentale şi pe cele numite pînă nu de mult, cu un termen general, ,,dialectele de peste mare". Autorul le consideră în mod nediferenţiat creole (creola din Sri Lanka, Java, Malacca, Singapore, Capul Verde, Guineea, insulele São Tome, Principe şi Ano Bom). Legimitatea, dacă nu a analizei, cel puţin a menţionării idiomurilor creole într-o lucrare de acest gen, avînd în vedere că geneza lor le justifică includerea în domeniul romanic, este evidentă. Ar fi fost interesant ca autorul să prezinte stadiul actual al idiomurilor creole portugheze şi al variantelor limbii portugheze din Asia şi Africa. Alături de acestea, cîteva date despre creola franceză şi despre papiamento ar fi fost binevenite.

Facem, în continuare cîteva completări la analiza dialectelor romanice. Catalana se mai vorbeşte, în afara regiunilor menţionate de autor, şi în departamentul francez Pyrénées Orientales. De asemenea, menţionăm că occitana cuprinde, în afara celor patru dialecte

înregistrate de autor (languedocian, limousin, auvergant și gascon) și dialectul provensal propriu-zis grupat parțial cu cel languedocian în occitana medie, în timp ce dialectele limousin, auvergnat și provensal alpin formează așa-numita occitană de nord.

Referitor la limba română facem următoarele completări și corectări :

Structura dialectală a limbii române cuprinde patru dialecte, și nu trei, cum se menționează în lucrare ; pe lîngă dialectele dacoromân, istroromân și aromân trebuie adăugat și dialectul meglenoromân [1].

În limba română, ca și în spaniolă, diftongarea are loc indiferent de natura silabei. În plus, adăugăm că în limba română diftongarea a fost determinată probabil și de necesitatea restabilirii simetriei sistemului vocalic, devenit asimetric după pierderea cantității.

La p. 189 autorul face observația că apariția vocalelor românești [ă] și [î] este un fenomen balcanic. [ă] și [î] sînt în limba română vocale centrale de timbru neutru, mai închise decît [a]. Ele corespund unor vocale identice sau aproape identice dintr-o serie de limbi romanice sau dialecte ale acestora (catalana, portugheza, dialectul napolitan, (creola din Capul Verde) sau limbi neromanice engleza, bulgara sau albaneza). În contextul existenței acestor vocale și în alte limbi fără legătură cu „fenomene balcanice", credem că afirmația citată mai sus devine, evident, neverosimilă. În limbile romanice apariția acestor vocale neutre se datorește unui sistem asemănător de accentuare, în care pierderea duratei a fost urmată de închiderea timbrului vocalelor neaccentuate, și contextului fonetic asemănător, aproape întotdeauna nazal [2].

Referitor la morfologie, menționăm că formele de condițional cu postpunerea auxiliarului formei de infinitiv lung a verbului (*cîntare-aș, cîntare-ai* etc.) nu sînt caracteristice limbii române actuale.

La capitolul în care se analizează superstratul și consecințele lui lingvistice, trebuie menționată și contribuția slavilor pentru Romania de est.

În sfîrșit, două observații de amănunt, anume ortografierea incorectă cu *ts* pentru *ț*, grup consonantic care s-ar putea folosi eventual numai pentru transcrierea fonetică a consoanei ; de asemenea, întrebuințarea formei vechi a auxiliarului *a voi, voiu* pentru *voi*.

În ciuda carențelor semnalate, lucrarea reprezintă un manual valoros care, prin cantitatea de informație și modul în care ea este organizată, își atinge cu prisosință scopul propus.

[1] Independența acestui dialect a fost contestată de Ov. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 332–337, după care meglenoromâna s-ar încadra dialectului dacoromân. Printre cei care susțin caracterul sud-dunărean al acestui dialect amintim pe Th. Capidan *Meglenoromânii*, 1925, I, p. 57, și pe Matilda Caragiu Marioțeanu, *Les idiomes romans sud danubiens du point de vue typologique*, în „Dacoromania", Serie Nouă, I (1972), nr. 1 p. 222–227.

[2] Pentru limba română, vezi Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române* București, 1970, 193 p.

Octombrie 1976

MARIANA PLOAE HANGANU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Academia Republicii Socialiste România, Comisia de lingvistică matematică, **Semiotica folclorului. Abordare lingvistico-matematică,** sub redacția prof. SOLOMON MARCUS [București], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 267 p.

Lingvistica structurală și generativ-transformațională, alături de modelele structurale în studiul folclorului, au făcut posibilă formalizarea elementelor studiate, etapă necesară pentru abordarea lor cu instrumente matematice. Alături de *Poetica matematică*, *Semiotica folclorului** valorifică matematica ca știință structurală, permițînd abordarea calitativă a fenomenului literar.

Principalul profit al acestei abordări este, o dată cu obținerea unor rezultate cu totul noi, dovedirea prin mijloace riguroase a unor aspecte intuite numai și pregătirea materialului folcloric modelat cu ajutorul limbajelor formale pentru a fi studiat pe calculator.

În acest sens, Solomon Marcus preciza că tipologia și ierarhizarea producțiilor folclorice „este o operație deosebit de complicată, dar necesară pentru a se da posibilitatea cerce-

* Studiile din volum sînt semnate de T. Bălănescu, S. Ciobotaru, M. Dinu, Mihaela Dumitru, Stanca Fotino, Irina Gorun, S. Marcus, Gh. Păun, Adriana Polith, I. Rădoi și A. Rogoz.

tătorilor folclorului să-i înţeleagă tendinţele de dezvoltare, prin extragerea semnificaţiilor celor mai caracteristice. Rezultatele care provin din cercetarea structurală, pe de o parte, şi cele care provin din cercetarea computaţională, pe de altă parte, nu converg spre acelaşi punct . . . *Tocmai spre construirea acestei verigi intermediare tinde cartea de faţă*" (p. 11). Abordarea lingvistico-matematică nu substituie metodele specifice, propriu-zise, ale disciplinei studiate, ci le completează, permiţînd, la cel mai abstract nivel, studiul comparativ al celor mai diverse aspecte ale dezvoltării unor fenomene culturale.

Solomon Marcus a îndrumat un grup de cercetători (matematicieni, folclorişti şi lingvişti) către studiul celor mai diverse aspecte ale folclorului legate de relaţia variantă-tip, de modalităţile de construcţie a basmelor, tipurile structurilor respective, de rolul rimei şi invarianţele în structura cimiliturilor. Rezultatele constau în detaşarea unor structuri subjacente textelor şi posibilitatea unor comparaţii fertile între diversele tipuri stabilite, pe baza unor criterii unitare.

După ce S. Marcus, în capitolul introductiv (*Modelarea lingvistico-matematică şi aspectele semiotice ale folclorului*, p. 9—24), ne pune în temă cu scopurile cercetărilor şi rezultatele de pînă acum din literatura de specialitate, precum şi cu perspectivele unei astfel de abordări, în primul capitol Tudor Bălănescu întreprinde un studiu comparativ al variantelor Mioriţei (*Utilizarea metodelor matematice, pentru studierea baladelor populare*, p. 25—49), iar Ion Rădoi — ale Meşterului Manole (*Variantele româneşti ale baladei „Meşterul Manole". Probleme de ierarhizare*, p. 50—72). Dintr-un corpus selectiv, prin studierea nucleului grafului format din variantele iniţial alese se obţin rezultate asupra variantelor reprezentative. Cu ajutorul unor parametrii (tematici, semantici, gramaticali etc.) caracteristici diverselor nivele de analiză se determină ierarhiile corespunzătoare variantelor reprezentative. O metodă de corelare a rezultatelor obţinute prin studiul fiecărui parametru în parte (metodă elaborată de O. Onicescu) ne dă o măsură globală a fiecărei ierarhii a variantelor faţă de ansamblul lor.

Problema gradului de autenticitate este şi ea adusă în discuţie, I. Rădoi legînd-o de gradul de prelucrare a textului, varianta cea mai puţin prelucrată fiind considerată „cea mai autentică". Alegerea parametrilor necesită o deosebită atenţie pentru a nu se ajunge la concluzia că varianta cea mai imperfectă ar fi şi cea autentică. Se impune selectarea unui număr suficient şi reprezentativ de parametrii care să acopere cît mai bine fenomenele specifice textelor folclorice, pentru ca toate abordările de acest fel să poată fi puse pe acelaşi plan, dînd imediat posibilitatea aplicării unitare pe diverse corpusuri de texte a metodei descrise în acest volum.

Studiul rimei întreprins de Mihai Dinu (*Formalizarea lingvistico-matematică în studiul rimei româneşti*, p. 73—90) utilizează criterii informaţionale şi statistice pentru formalizarea şi stabilirea bogăţiei şi rarităţii acesteia, alături de compararea fenomenului rimic în poezia cultă şi în cea populară. Criteriile introduse şi evaluările sale reprezintă contribuţia cea mai importantă şi mai amplă din punctul de vedere al aspectelor considerate din întreaga literatură de specialitate. Din păcate, lipsa a două instrumente de lucru : un dicţionar de rime corect alcătuit şi un dicţionar statistic al limbii române actuale fac dificilă pentru moment o cercetare de ansamblu şi comparativă a rimelor româneşti.

Studiind rima în folclor, Ion Rădoi (*Structura rimei în poezia populară românească*, p. 91—102) avansează ideea că aceasta s-ar reduce la concordanţe grafice în primul rînd, iar nu la cele fonice, cum este cazul poeziei culte. Deşi demonstraţia matematică susţine ideea, avem o rezervă în legătură cu punerea însăşi în acest mod a problemei, căci, incluzînd în categoria rimei inexacte nediferenţiat asonanţe, consonanţe şi finaluri de vers ce îşi corespund numai prin organizarea versurilor, s-ar pierde orice criteriu de grupare a rimelor inexacte şi n-ar mai exista versuri nerimate, ceea ce contrazice realitatea. Se produce astfel o confuzie între rima inexactă şi lipsa rimei, care îşi are importanţa sa bine precizată (N. Constantinescu, folosind pentru lipsa rimei termenul de rimă-zero, îşi creează un instrument necesar de lucru, însă nu susţine că ar fi vorba despre un caz de rimă propriu-zisă). Irina Gorun (*Structurile repetitive ale folclorului în lumina algebrei omologice*, p. 103—116) investighează fenomenele de repetiţie cu ajutorul algebrei omologice şi complexelor simpliciale, prelucrînd posibilităţile modelului matematic la necesităţile cercetării sale. Se stabileşte structura repetiţiilor, dîndu-le cea mai adecvată interpretare funcţională în cazul textului considerat. Rezultatele sînt spectaculoase : stabilirea preponderenţei unei structuri repetitive asupra alteia, relaţia de incluziune care se stabileşte între diferite nivele din punctul de vedere al structurilor repetitive, determinarea nivelului dominant şi a rolului său.

Capitolul dedicat mecanismului generativ al basmelor propune, prin studiul Stancăi Fotino și al lui Solomon Marcus (*Gramatica basmului*, p. 117—156), cercetarea narativității acestora. Premisa deosebit de originală, a unor lecturi diferite ale aceluiași basm, pornește de la constatarea că alegerea parametrilor studiați este foarte variată și, deci, posibilitățile textului nu pot fi cuprinse într-o lectură unică. Infinitatea semnificațiilor nu se poate regăsi decît într-un număr mare de lecturi. Textul este redus la un număr restrîns de mărci semantice ,,de un caracter foarte general, legate de tipologia situațiilor care se succed în cadrul basmului" (p. 117), corespunzătoare unor segmente narative stabilite ce caracterizează logica acțiunilor respective. Se asociază astfel fiecărui text un limbaj format din aceste mărci semantice. Recurențele caracteristice unor secvențe și, implicit, unor mărci semantice, permit prelungirea lor infinită prin intermediul limbajului asociat. Astfel, acest limbaj dă posibilitatea urmăririi modului de dezvoltare a structurii basmului atît sintagmatic, cît și paradigmatic. Dezvoltările paradigmatice și sintagmatice ale unei lecturi astfel puse în vedere ne apropie în cel mai înalt grad de realitatea constituirii și existenței textului folcloric. ,,Lectura creează un spațiu de virtualități care se extind nelimitat, în toate direcțiile. Pe de o parte, lectura creează o prelungire sintagmatică, o posibilă continuare ,,în sus și în jos", prin imaginarea unei desfășurări anterioare și a unei desfășurări ulterioare; pe de altă parte, lectura creează o prelungire paradigmatică, o posibilă continuarea la ,,stînga și la dreapta", prin imaginarea unor alternative, a unor variante care pot fi deduse din acest text" (p. 15). Avem astfel un instrument de lucru facilitînd reducerea posibilităților de dezvoltare a unui tip și de continuare a diverselor tipuri de basme. Acest model, departe de a altera, evidențiază și specifică posibilitățile de dezvoltare a structurilor narative folclorice. De altfel presupunem că modelul ar putea fi aplicat și în studiul variantelor unor opere culte, urmărind modul de valorificare a unor posibile prelungiri, nedetectabile la prima vedere, dar imanente structurilor inițiale, pînă la opera definitivă (studierea aspectului sintagmatic). Mihaela Dumitru întreprinde un studiu (*Structura narativă și gramatica basmelor fantastice românești contemporane de tipul 300 în catalogul Aarne-Thompson*, p. 157—167) care valorifică modelul ,,gramaticii basmului" propus de Stanca Fotino și S. Marcus, testînd unitatea generativă a basmelor de tipul 300 în clasificarea Aarne-Thompson. Acest model de gramatică paradigmatică demonstrează mecanismul comun de generare a textelor și s-ar putea arăta rodnic în cercetarea unității structurale a diverselor opere ale unui anumit autor. Gramatica basmului, ,,prin aplicarea metodei de lectură generativă, dă seama de relația dintre tipul de basm și variantele sale... competența narativă fiind condiționată de tipul de basm pe care povestitorul îl alege din repertoriul său de basm, de gramatica tipului respectiv" (p. 166). După cum se remarcă, modelele utilizate în acest volum pe texte folclorice prezintă un deosebit interes și pentru cercetătorii literaturii culte.

Celelalte două studii incluse în acest capitol, datorate Adrianei Polith (*Un tip superior de complexitate generativă a basmului fantastic românesc*, p. 168—176) și lui Gh. Păun (*Un limbaj narativ dependent de context, dar nematricial*, p. 177—180), reprezintă detalieri ale modelului gramaticii basmului pe alte tipuri de basme decît cele analizate inițial. Adrian Rogoz cercetează diversele tipuri de invarianțe ale cimiliturilor (*Cimiliturile și rădăcinile invarianțelor grafematice*, p. 181—232). Modelele relevate cu ingeniozitate și bogat argumentate ni s-au părut uneori nu îndeajuns de precise în ceea ce privește criteriile de stabilire a structurilor invariante. Sorin Ciobotaru completează acest capitol cu un studiu (*O tratare matematică a limbajului invariant*, p. 233—242) referitor la statutul invarianțelor stabilite de A. Rogoz din punctul de vedere al formalizării lor matematice cu ajutorul teoriei grafurilor.

Ultimul capitol reprezintă o investigație a genealogiei eroilor mitologiei (*Genealogia eroilor mitologici în lumina teoriei grafurilor*, p. 243—267), autor M. Dinu. Încă o dată modelul matematic se dovedește, în acest caz, singurul instrument capabil să dea o descriere corectă și cvasi-completă a sistematicii complicatelor relații de rudenie a eroilor mitologici. Cu ajutorul lui sînt aduse la lumină, dintr-o perspectivă de sinteză, aspecte neașteptate ale construcției miturilor antice.

Semiotica folclorului, o premieră mondială în aplicarea metodelor teoriei limbajelor formale în studiul folclorului, dă o nouă dovadă a vitalității școlii românești de lingvistică matematică. Originalitatea metodelor alese și pertinența rezultatelor lucrărilor incluse în acest volum nu lasă nici o îndoială că abordarea lingvistico-matematică este justificată și fecundă, orice critică argumentată neputîndu-se solda decît cu o contribuție la îmbunătățirea modelelelor utilizate sau la introducerea altora noi.

August 1976

ANDREI ROMAN
Centrul de producție cinematografică
București

GRIGORE BRÂNCUȘ, **Limba română contemporană. Morfologia verbului.** București, 1976, 126 p.

1. Concepută ca un manual adresat studenților, *Morfologia verbului* cuprinde o descriere a structurilor morfemice ale verbului din româna literară contemporană. În *Introducere* se precizează scopul și metoda folosită, care păstrează în esență elementele structuralismului : autorul urmărește să asigure descrierii un caracter sincronic, materialul selectat reflectînd faptele limbii actuale, și un caracter sistematic, ceea ce implică circumscrierea materialului la un singur subsistem al limbii, cel literar.

Pentru o mai bună precizare și explicare a normelor morfologice care privesc verbul, se apelează însă mereu la variantele populare sau dialectale, precum și la corespondentele din aspectele mai vechi ale limbii. Lucrarea se caracterizează așadar prin extinderea cercetării asupra unor zone insuficient explorate, dar deosebit de semnificative pentru specificul flexionar al verbului românesc, cum ar fi limbajul popular sau dialectele teritoriale. Lărgirea cîmpului de analiză permite autorului descoperirea tendințelor care s-au manifestat în cadrul acestui sistem flexionar și care au dus la fixarea normelor actuale, precum și la unele abateri de la norme, manifestări ale dinamicii limbii. Orientarea și spre alte subsisteme ale limbii explică selectarea și ordonarea problemelor, precum și ponderea pe care au căpătat-o în economia lucrării aspectele populare și regionale și aspectele mai vechi ale limbii.

Primul capitol este consacrat *Accentului în flexiunea verbală*, următoarele două, cele mai ample, prezintă *Structura formelor simple* și *Structura formelor compuse* ale verbului; urmează apoi *Clasificarea morfologică a verbelor, Productivitatea conjugărilor, Structura radicalului verbelor regulate, Structura verbelor neregulate* și *Tendințe actuale*.

În cadrul fiecărei secțiuni descrierea, organizată în funcție de categoriile gramaticale : mod, timp, persoană și număr (considerate ca date) urmărește numai nivelul expresiei formale, conținutul semantic al formelor verbale nefiind invocat în prezentare. În afara interpretărilor personale, lucrarea se bazează pe o serie de cercetări anterioare consacrate verbului din româna contemporană, la care se adaugă observațiile din gramatici.

2. Plecînd de la principalele opoziții specifice analizei morfologice (radical/flectiv, morfem/alomorf, formă sintetică/formă analitică etc.), autorul urmărește descrierea flectivelor verbale la nivelul alomorfelor sufixale și desinențiale. O atenție deosebită se acordă alomorfelor fonetice care pot diferenția variantele populare sau dialectale în raport cu limba literară.

Unele deosebiri față de alți cercetători în modul de segmentare, identificare și interpretare a alomorfelor decurg tocmai din atragerea în discuție a unor variante neliterare sau arhaice ale limbii ; lărgirea perspectivei de analiză permite autorului o motivare mai temeinică a opțiunii pentru o anumită descriere, interpretarea propusă căpătînd astfel un grad sporit de adecvare la realitatea lingvistică.

3. În capitolul consacrat *Structurii formelor simple* reține atenția modul de analiză al verbelor cu radicalul în element palatal (*a tăia, a sui, a stărui* etc., cf. p. 18, 22), ca și al morfemelor desinențiale ale prezentului (p. 29). Confruntarea unor realizări diferite ale flectivelor de perfect simplu în graiurile regionale conduce la constatarea, demnă de reținut, că în acest subsistem sufixele de perfect simplu sînt organizate în serii mai bogate decît în limba literară.

În *Clasificarea morfologică a verbelor* se propune o nouă schemă de clasificare, mai simplă și mai avantajoasă sub aspect didactic-aplicativ, conținînd opt tipuri paradigmatice care se pot reduce la patru grupări verbale în funcție de sufixele comune și omonimiile relevante.

Elemente noi, bazate pe cercetări anterioare proprii cuprinde și capitolul despre *Productivitatea conjugărilor*. Găsim aici o tratare amănunțită a sufixului *-ez* la verbele neologice și o cercetare atentă, susținută de date statistice, a raportului de variație liberă dintre formele sufixate și cele fără sufix de prezent în aspectele neliterare ale limbii.

4. În ansamblul lucrărilor de morfologie verbală, cartea prezentată se relevă prin interesul acordat unor zone mai puțin cercetate, prin importanța acordată raportului de variație liberă prin care se manifestă diacronia în sincronie și prin efortul descoperirii unor tendințe caracteristice acestei clase flexionare.

Informația cuprinsă în această lucrare, sintetizînd o bogată experiență didactică și științifică, este utilă nu numai studenților, cărora li se adresează în primul rînd, dar și specialiștilor.

Elena Berea Găgeanu

SANDA REINHEIMER RÎPEANU, **Probleme ale fonologiei şi foneticii romanice comparate,** Centrul de multiplicare al Universităţii din Bucureşti, 1975, 138 p.

Continuînd semnalarea, iniţiată de revista noastră, a cursurilor universitare (tipărite sau chiar numai multiplicate) care prezintă şi un interes ştiinţific mai larg, ne oprim în cele ce urmează asupra ,,lecţiilor de lingvistică romanică'' ale Sandei Reinheimer Rîpeanu, care, aşa cum arată autoarea în *Introducere* (p. 7), ,,abordează comparat sistemele fonologice aparţinînd limbilor romanice contemporane''.

În afară de obişnuita listă a simbolurilor utilizate (p. 5—6) şi de *Introducere* (p. 7—23), lucrarea conţine mai multe capitole, de dimensiuni diferite, care se pot grupa în trei secţiuni : cea dintîi şi cea mai importantă cuprinde prezentarea sistemelor fonologice ale principalelor limbi romanice şi a manifestărilor lor în lanţul vorbirii (p. 24—116), cea de a doua (p. 117—124) este consacrată problemelor accentuării în limbile romanice, iar în ultima (p. 125—126) se schiţează, după H. Gleason, cîteva din cele mai importante implicaţii didactice ale cercetării comparate a foneticii şi fonologiei. (De altfel punctul de vedere al predării însuşirii practice a limbilor romanice apare de mai multe ori, în subsidiar, în cursul expunerii). Volumul se încheie cu o judicios întocmită bibliografie (p. 127 — 138).

În *Introducere* se prezintă obiectul cursului şi publicul căruia îi este destinat cu precădere. Ţinînd seama de structura programei universitare şi de bibliografia generală accesibilă (în primul rînd de literatura românească de specialitate), în această introducere discutarea conceptelor generale se limitează la acele noţiuni strict legate de orientarea lucrării de faţă (conceptele de *limbaj standard*, pentru care se adoptă definiţia dată de I. Coteanu, de *sistem — normă — vorbire*, folosite în accepţia lui E. Coseriu şi altele). În *Introducere* se circumscriu de asemenea problemele tratate în curs şi metoda adoptată.

Cursul propriu-zis cuprinde o abordare s i n c r o n i c ă s u c c e s i v ă a sistemelor fonologice (şi a realizărilor lor fonetice) care definesc în primul rînd a s p e c t u l s t a n d a r d a c t u a l al principalelor ş a s e limbi romanice — româna, italiana, franceza, spaniola, portugheza şi catalana (ultima, nemenţionată în enumerarea de la p. 6 a *Introducerii*, este avută în vedere în lucrare în acele capitole în care informaţiile existente permit acest lucru, şi anume în prezentarea inventarelor sistemelor vocalice şi consonantice). Descrierea şi mai ales explicarea faptelor depăşesc însă aceste limite, cuprinzînd şi incursiuni în d i a c r o n i e (în special în ce priveşte trăsăturile diferite de ordin fonetic între cuvintele din fondul vechi şi cele cu caracter neologic, cum şi tendinţele actuale ale limbilor romanice, dintre care unele reeditează fenomene ale limbii latine sau ale unor faze mai vechi ale limbilor romanice) sau în diversele v a r i e t ă ţ i d i a t o p i c e (uneori chiar şi extraeuropene) şi d i a s t r a t i c e ale limbilor romanice, în cazurile în care variaţiile sînt semnificative şi au fost descrise corespunzător.

Analiza este limitată în principiu la n i v e l u l c u v î n t u l u i (se fac totuşi referiri la unele fenomene care au loc în lanţul vorbirii), de aceea nu se tratează în capitole speciale problemele intonaţiei sau fenomene de tipul fr. *élision*, *liaison* şi altele (amintite totuşi în legătură cu aranjamentele posibile ale unităţilor fonologice în lanţul sintagmatic).

Pentru fiecare limbă romanică se reproduc diferitele inventare fundamentale care au fost propuse, fără a se insista asupra controverselor iscate de o problemă sau alta şi alegîndu-se cu precădere descrieri comparabile ale limbilor în discuţie. Particularităţile funcţionării anumitor limbi romanice obligă la elaborarea unor sisteme abstracte, unor diasisteme, ale căror ,,actualizări oscilează între varianta maximală [. . .] şi cea minimală'' (p. 53).

În stabilirea opoziţiilor s-a optat pentru descrierea trăsăturilor distinctive în termenii foneticii a r t i c u l a t o r i i , considerîndu-se că ,,oferă un teren mai propice procesului de comparare'' (p. 14) decît descrierea în termenii foneticii acustice.

După inventarierea invariantelor fundamentale urmează specificarea fonetică a realizărilor lor şi prezentarea variantelor secundare (contextuale), urmate de descrierea distribuţiei fonemelor [1] în funcţie de poziţia în silabă şi de caracterul acesteia, a aranjamentelor, tipurilor de combinaţii specifice de segmente vocalice sau/şi consonantice, completată de unele date statistice sau numai intuitive asupra randamentului fonologic al opoziţiilor şi a frecvenţei diferitelor aranjamente.

În cadrul fiecărui subsistem — vocalic şi consonantic —, prezentarea invariantelor şi a variantelor se face întîi pe limbi şi apoi comparativ, iar aceea a aranjamentelor lor în

[1] Menţionăm în treacăt că ar fi fost, credem, necesar să se nuanţeze afirmaţia categorică făcută în legătură cu distribuţia rom. amintindu-se faptul că poate apărea totuşi la iniţială absolută în cuvinte ca *ăla, ăsta,* chiar dacă ele nu aparţin încă vorbirii standard, de vreme ce se fac şi alte referiri la varietăţile non-standard.

lanţul sintagmatic, cum şi a problemelor legate de modul de accentuare, este făcută de la început din punct de vedere comparativ.

Prezentul curs sintetizează stadiul actual — cu cîştigurile şi limitele lui — al cercetărilor (din care se citează abundent pentru a pune pe studenţi în contact direct cu textele originale) consacrate, la noi şi în alte părţi, problemelor fonologiei şi foneticii romanice, constituind, printre altele, şi un complement la zi al bibliografiei publicate de Maria Grossman şi Bruno Mazzoni în 1974 (şi care se oprea la anul 1970).

Expunerea clară şi accesibilă cititorilor cărora li se adresează, dar păstrînd în acelaşi timp ţinuta ştiinţifică de rigoare, cuprinde o sistematizare cel mai adesea personală — în măsura în care materia, destul de rigidă, o permite — a datelor utilizate, în care se pun multe accente noi[2]. În felul acesta, cursul îşi atinge scopul, interesînd deopotrivă şi cercul specialiştilor.

[2] A se vedea şi articolul recent al autoarei *„Diftongi" romanici*, în SCL XXVII (1976), nr. 2, p. 155 — 162.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

ISOLDE BURR, **Lateinisch-romanische Konsonantenverbindungen mit Liquid. Untersuchungen zur Lautgeschichte und Etymologie**, Bonn, Romanisches Seminar der Universität, 1975, 282 p. (= **Romanistische Versuche und Vorarbeiten** 51).

Disertaţia Isoldei Burr consacrată grupurilor consonantice latino-romanice conţinînd o lichidă — subintitulată „Cercetări de fonetică istorică şi etimologie" — a fost pregătită sub conducerea profesorului Harri Meier şi susţinută în „Semestrul de iarnă" 1972/73 la Universitatea din Bonn.

Lucrarea se înscrie pe linia celor mai temeinice tradiţii ale studiilor etimologice în domeniul limbilor romanice. Cercetările mai noi în această direcţie au fost determinate de faptul — subliniat de autoare în *Introducere* (p. 7—8) — că marile sinteze de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru în domeniul gramaticii istorice şi al etimologiei comparate se dovedesc astăzi în acelaşi timp stimulatoare şi discutabile, în special în privinţa detaliilor, datorită progreselor cunoaşterii în ce priveşte latina tîrzie şi dialectele romanice, cum şi metodelor actuale în domeniul foneticii. Investigaţiile moderne îmbină fonetica diacronică cu istoria lexicului şi cu problemele de formare a cuvintelor.

Metoda este ilustrată cu prisosinţă de studiul de care ne ocupăm, care porneşte de la teza lui Harri Meier, privitoare la îmbinarea strînsă a aspectelor fonetice, morfologice şi etimologice[1].

Lucrarea are două părţi: una „fono-morfologică " (p. 9—124), în care se prezintă apariţia şi evoluţia generală a grupurilor consonantice latino-romanice conţinînd o lichidă, şi alta etimologică (p. 124—245), privind evoluţia cîtorva familii de cuvinte romanice în a căror istorie se întîlnesc o serie de fenomene ce ilustrează consideraţiile mai generale din prima parte a studiului.

În partea de „fono-morfologie", autoarea prezintă mai întîi (p. 9 — 111) căile de apariţie a diferitelor grupuri consonantice conţinînd lichide în latină şi în limbile romanice şi apoi (p. 112 — 124) modificările articulatorii pe care prezenţa unei lichide le poate determina în anumite grupuri de consoane.

Examinînd succesiunile de consoane ce conţin o lichidă în latina vulgară (p. 9 — 20), Isolde Burr relevă frecvenţa ridicată a fonemelor *l* şi *r* şi natura lor particulară, caracterizată prin labilitate. Aceasta se manifestă în mobilitatea lichidelor, în caracterul lor reciproc substituibil (cu observaţia că trecerea lui *l* la *r* este mai frecventă decît reversul ei) sau în faptul că lichidele sînt frecvent supuse la aşa-numitele „accidente fonetice" (asimilare, disimilare, epenteză, metateză), putînd merge pînă la dispariţia totală a lichidei. Toate acestea au determinat o anumită nesiguranţă în privinţa formelor şi apariţia unor formaţii hibride, provenite din contaminarea diferitelor rădăcini coexistente.

Cercetătoarea se opreşte apoi (p. 21—111) asupra grupurilor consonantice secundare cu lichidă apărută în derivatele cu sufixele *-ulus* şi *-ulare* (cu privire la ale căror funcţii, valori, frecvenţă şi evoluţie în planul conţinutului şi al formei aduce noi precizări şi exemple, p. 22—51). Formaţiile de acest fel au suferit evoluţii diferite cu, sau fără sincopa vocalei — timpurie sau tîrzie, simplă sau combinată cu metateza lichidelor —, dînd naştere unor forme care au circulat un timp paralel, ceea ce explică, între altele, varietatea reflexelor unuia şi aceluiaşi etimon latin pe plan general romanic şi uneori chiar în interiorul unui singur idiom neolatin.

Isolde Burr relevă tendinţa generală a fonemelor *l* şi *r* de a se desprinde din grupurile consonantice (primare sau secundare) din care face parte dacă acestea nu se află la începutul cuvîntului, pentru a se asocia unei con-

[1] Pentru amănunte a se vedea Harri Meier, *Mirages prélatins*, *Kritische Betrachtungen zur romanischen Substratetymologie*, în „Romanische Forschungen" 64 (1952), p. 1—42.

soane aflate la iniţială de cuvînt (metateză „retrogradă"), respectiv tendinţa de a se plasa, în interiorul aceleiaşi silabe, în ordine inversă (pseudometateză) — tendinţă care se manifestă în special în cazul lichidelor provenite din terminaţiile (nu numai sufixele) *-ulus* şi *-ulare*. La aceasta se adaugă schimbarea frecventă a lateralei în vibrantă.

Autoarea dă numeroase exemple ilustrînd aceste fenomene (p. 52—202), grupîndu-le în ordinea alfabetică (şi deci şi numerică) a etimoanelor lor latine care figurează în REW drept cuvinte-titlu. În felul acesta, capitolul în discuţie (ca şi întreaga lucrare de altfel) se adaugă cunoscutelor „addenda et corrigenda" la REW publicate pînă în prezent.

Sînt semnalate apoi unele cazuri mai speciale de schimbare a poziţiei lichidei în derivatele cu sufixul *-ulus*, cum ar fi aşa-numita „metateză lichidă" (p. 103—106), prin care lichida, păstrîndu-şi locul, apare totodată şi la iniţială (cf. tipul* *flac(c)ola*, apărut probabil prin contaminarea lui *fac(u)la* cu **flac(c)a* şi care se reflectă în it. *fiaccola*, rom. *flacăra*) sau dispariţia lichidei în poziţie postconsonantică într-o serie de formaţii morfologice regresive (p. 106—111). În acest din urmă fel îşi intemeiază autoarea derivarea rom. *usca* din **usclare*, devenit apoi **uscare*[2] (p. 110).

Modificările articulatorii ale unei succesiuni de consoane sub influenţa lichidelor (sonorizare-desonorizare, geminare, transformarea fricativelor în oclusive, schimbări ale modului de articulare şi ale forţei articulatorii sau, dimpotrivă, ale locului de articulare cu păstrarea forţei articulatorii — în cazul labialelor şi velarelor surde) sînt explicate (p. 112—117) prin caracterul de consoane „scurte" al fonemelor *l* şi *r* şi prin cantitatea de informaţie redusă a unei consoane legate de o lichidă. Ele sînt ilustrate prin exemplul familiilor romanice ale cuvintelor lat. *mespilum* (p. 117—120), *scopulus* (p. 120—121), *stupla* — **restup(u)la* (p. 121—122) şi *pōpulus* (p. 122—124).

Partea a II-a cuprinde trei studii etimologice consacrate urmaşilor romanici ai cuvintelor latineşti *spuma* (**spumula* > **spluma*/** skluma*) (p. 125—154). *spiculum* (p. 155—187) — cu un „excurs" în care se propune o etimologie pentru familia de cuvinte a fr. *étrier*/ sp. *estriba* (p. 188—227), legat de dificultatea explicării diftongului din urmaşul provensal al lat. *spiculum* — şi, *platea*/ **plattus* (p. 228—245).

[2] I. Burr consideră că etimologia **usticare*, propusă de Cioranescu, care invoca o singură paralelă—cal. *uscare*, cade de vreme ce Rohlfs explică această formă (ca şi alte forme dialectale italiene) din *ustulare*, *usca* putîndu-se explica după părerea ei, ca o „Rückbildung" *usclare* > *uscare*.

Volumul se încheie cu o amplă bibliografie (p. 246—266) cuprinzînd însă numai lucrările mai mari, citate în tot cursul lucrării (celelalte apar numai în notele de subsol), cu o listă (p. 267—270) a principalelor abrevieri (pentru celelalte se trimite la suplimentele la FEW) şi cu indicele de materii (p.271—272) şi de cuvinte (p. 273—282) (în care nu sînt însă incluse decît cele considerate de autoare ca fiind mai importante[3]).

În încheiere semnalăm cu satisfacţie şi faptul că în tot cuprinsul lucrării nu numai că se fac frecvente referiri la limba română (aducîndu-se, aşa cum s-a văzut, şi unele elemente noi), dar se citează lucrări româneşti de lingvistică şi în legătură cu unele probleme de lingvistică generală (cf. articolele acad. Al. Rosetti, p. 19, nota 12, sau al lui Marius Sala, p. 178, nota 1).

[3] Pentru română, de pildă, nu este inclus *usca*, deşi cu privire la el se spun mai multe lucruri şi mai importante decît referitor la cele patru cuvinte incluse în indice (*chingă*, *flacără*, *pleoapă*, *plop*).

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

JESÚS PENA, **Usos anómalos de los sustantivos verbales en el español actual**, Universidad de Santiago de Compostela, 1976, 213 p. (= **„Verba" — Anuario gallego de filología**, Anejo 6).

Pornind de la ideea că „substantivul verbal, dată fiind structura lui morfologică de cuvînt derivat, prezintă două faze sau procese care se cuvin delimitate: crearea noului substantiv, cu caracter individual, şi difuzarea lui, urmată de incorporarea în lexic, în codul normei, care cere un mediu social" (p. 7), autorul lucrării de faţă precizează încă din introducere că analiza sa, referitoare la folosirile anormale ale substantivelor verbale, se limitează exclusiv la cea de a doua fază, adică se situează la nivelul normei (şi nu al sistemului sau al idiolectului, cum s-ar fi întîmplat în cazul celei dintîi faze), pornind de la un corpus în care substantivele verbale „sînt deja incorporate lexicului şi consacrate de uzul comunităţii" (ibid.).

Anomaliile în folosirea substantivelor verbale în spaniola actuală sînt analizate succesiv la trei nivele, şi anume: a) planul formal; b) planul semnificatului; c) nivelul sociocultural al limbajului. În planul formal, autorul se ocupă de acele substantive verbale care oferă orice tip de anomalie în raport cu schema sau seria morfologică de derivare: „orice substantiv verbal care, în schema de derivare, nu păstrează relaţia formală cuve-

nită cu verbul-bază, sau alterează ordinea de derivare normală îl vom considera anormal în cadrul schemei derivative" — arată Jesús Pena (p. 8). Astfel, sînt analizate substantivele verbale ce rămîn izolate deoarece nu continuă verbul-bază latin (ex. : sp. *certamen*, față de lat. *certare/certamen*), cele care se relaționează formal cu un substantiv sau adjectiv (e vorba de substantivele spaniole care continuă substantivele latine în *-ntia*, *-or*, *-tura*, și de substantivele care, formate în latină pe baza unui verb derivat, intră în relație, cînd dispare acesta, cu substantivul bază al verbului derivat), precum și substantivele verbale care, în spaniolă, formează baza unui verb derivat (ex. : *estudio — estudiar*). De asemenea, cele care prezintă alterații în raport cu schema de derivare latină (este vorba de substantivele verbale corespunzătoare verbelor derivate frecventative latine terminate în *-tare* (*-sare*) și *-itare*, și de cele corespunzătoare verbului-bază în spaniolă ; adesea, dintre cele două verbe latine, cel care continuă e verbul derivat, în timp ce, dintre substantive, cel care continuă e tocmai substantivul corespunzător verbului simplu, nu celui derivat). În sfîrșit, este luată în considerație situația în care verbul-bază continuă să existe alături de substantivul verbal, dar verbul și substantivul nu se relaționează din punct de vedere formal (ex. : *fregar — fricción* : primul moștenit, al doilea incorporat mai tîrziu, ca un cultism, și neafectat, ca atare, de legile fonetice care au modificat aspectul verbului simplu).

În planul semnificatului, obiectul de studiu îl constituie folosirile substantivelor verbale corespunzătoare valorilor secundare pe care ele, odată incorporate lexicului, le dezvoltă, de la caz la caz, alături de valoarea fundamentală de ,,proces", anume cele de : termen agent, termen intern, termen ergativ, termen instrument activ, termen instrument pasiv, termen de aplicație și termen de relație spațială. ,,Faptul că, în planul semnificației, substantivul-verbal, pornind de la indicația de ,,proces", își poate devia semnificația către unul dintre termenii care intervin în proces înseamnă că traiectoria urmată de astfel de substantive este marcată de verbul bază : felul în care interpretează procesul verbul bază, nu procesul în sine, ci procesul în relație cu termenii de realizare care intervin în el este cel care marchează drumul urmat de substantivul verbal în planul semnificației (p. 26) — arată autorul, procedînd în continuare la o clasificare a verbelor bază care să aibă în vedere, concomitent, termenii de realizare pe care acest verb îi cere, precum și relația semantică a acestora cu procesul însuși (adică o clasificare pornind de la structura sintactică și semantică a propoziției al cărei nucleu îl formează).

În ceea ce privește dimensiunea socioculturală a limbajului, autorul se ocupă de acele substantive verbale care prezintă anomalii din punctul de vedere fie al frecvenței de folosire, fie al extinderii. Este vorba în esență fie de substantivele verbale al căror uz este restrîns la lexicul unei ,,limbi speciale", fie de cele care, în cadrul lexicului comun, se folosesc doar într-un anumit strat, fie de substantivele verbale cu nuanță arhaică, fie de cele al căror uz este restrîns la o anumită arie geografică, ori prezintă un indice scăzut de frecvență chiar în limbajul comun.

Urmează un scurt capitol de concluzii, în care autorul, referindu-se la coexistența, în spaniola contemporană, a mai multor substantive verbale formate pe baza aceluiași verb, arată că acest fenomen nu este gratuit și nu reflectă o lipsă de economie din partea limbii, ci se explică, în fiecare caz în parte, tocmai cu ajutorul triplei analize efectuate de el asupra corpusului pe care îl expune în continuare — și care reprezintă, poate, partea cea mai interesantă a întregii lucrări. În concordanță cu schema sau seria morfologică de derivare, se ia ca punct de plecare în clasificarea corpusului categoria morfologică a cuvîntului bază de derivare, adică verbul, separîndu-se pe de o parte verbele de creație latină și pe de alta verbele de creație nelatină : verbe create în spaniolă sau incorporate din alte limbi. Pentru clasificarea verbului în fiecare limbă, se ține seama de natura lui morfologică : verb simplu sau derivat, iar în fiecare categorie distribuția este făcută pornind tot de la un criteriu morfologic : după sufixele verbale diferite de care dispune sistemul ambelor limbi. După fiecare verb sînt înregistrate toate acele substantive verbale care, cu ajutorul sufixelor, au fost create și incorporate uzului. În cazul verbelor de creație latină, sînt înregistrate întîi formațiile latinești, apoi cele care continuă sau se incorporează în spaniolă, și, în sfîrșit, creațiile spaniole incorporate uzului.

O bibliografie destul de bogată vine să întregească această solid alcătuită lucrare, dedicată unuia dintre aspectele cele mai neglijate în studiile sincronice actuale asupra spaniolei (și a limbilor romanice în general) anume formarea cuvintelor.

Domnița Dumitrescu

Questionário linguístico, Publicações do Atlas linguístico-etnográfico de Portugal e da Galiza, Lisabona, 1974, 3 vol.

Chestionarul lingvistic pe care îl prezentăm a fost elaborat de un colectiv al Institutului de lingvistică din Lisabona, format din Maria Filipa de Carvalho Félix Gottshalk, José

Victor do Carmo Rodrigues Adragão, Maria da Graça Appleton Themudo Barata şi condus de Luís F. Lindley Cintra.

El serveşte viitoarelor anchete dialectale pe care institutul amintit le va realiza pentru ,,Atlasul Lingvistic şi etnografic al Portugaliei şi Galiciei" [1] şi se înscrie în cadrul unor lucrări cu caracter pregătitor în vederea realizării atlasului amintit. Din seria acestor lucrări, intitulată ,,Publicaţiile Atlasului etnografic şi lingvistic al Portugaliei şi Galiciei", s-au publicat pînă în prezent o nouă ediţie a lucrării lui José Leite de Vasconcellos, *Esquisse d'une dialectologie portugaise*, Lisabona, 1970[2], sub îngrijirea Mariei Adelaide de Valle Cintra, şi prezentul chestionar. Se află în pregătire şi ,,Bibliografia dialectală galego-portugheză", lucrare de mare anvergură şi deosebit interes, care are în vedere toate studiile şi articolele consacrate dialectologiei portugheze.

Ca modele ale chestionarului de faţă au servit lucrările de acelaşi gen elaborate anterior, referitoare la domeniul iberic, chestionarul ,,Atlasului lingvistic mediteranean", precum şi diverse monografii şi studii cu caracter lingvistic şi etnografic.

Structura chestionarului de faţă este determinată de preocuparea pentru descrierea unui singur subsistem lingvistic, lexicul, din perspectivă fonetică, fonologică şi semantică. Parţial s-au avut în vedere şi anumite probleme de morfologie (formarea pluralului şi a femininului, metafonia în flexiunea nominală şi verbală).

Ordonarea unităţilor lexicale este onomasilogică, după schema cîmpurilor semantice a lui Hallig-von Wartburg. Unităţile lexicale se împart în trei categorii: unităţi de bază (numerotate de la 0001 la 2077), forme derivate şi expresii frazeologice formate de la unităţile de bază, grupate fiecărui cuvînt de la care provin (numerotate 1, 2, 3, . . . n dedesubtul grupării cifrice care indică numărul unităţii de bază) şi forme flexionare ale unităţilor de bază (numerotate 01, 02, 03, . . . on dedesubtul numărului cuvîntului de bază) şi ale formelor derivate (numerotate 1.01, 1.02, 1.03, . . . n.on, aşezate de asemenea sub numărul unităţii de bază).

[1] Despre proiectul acestui atlas, precum şi despre principiile care stau la baza alcătuirii lui vezi Manuel de Paiva Boléo Jose G. Herculano de Carvalho şi Luís F. Lindley Cintra, *Projecto de um Atlas Linguístico Etnográfico de Portugal e da Galiza*, în *Actas do III Colóquio Internacional de Estudos Luso- Brasileiros*, Lisabona, 1960, vol II, p 413—417.

[2] Despre această lucrare vezi prezentarea noastră în SCL XXLIII (1972), nr 3, p. 334 şi urm.

Cele 2077 de cuvinte de bază sînt atît ale lexicului comun (marcate prin litere cu caractere normale), cît şi ale lexicului specializat referitor la anumite domenii ale activităţii rurale (notate prin litere cu caractere aldine).

Metoda de interpretare a datelor este aceea a unei descrieri structurale a graiurilor. Aceasta este dovedită de alegerea unor perechi de cuvinte (evidenţiate grafic prin subliniere) care permit obţinerea datelor de ordin lingvistic referitoare la opoziţiile care funcţionează în graiurile portugheze, la distribuţia fiecărei unităţi lingvistice.

Forma de prezentare a chestionarului este următoarea: la începutul fiecărui volum există trei fişe ce servesc înregistrării datelor privind ancheta, informatorii şi localitatea anchetată; urmează apoi indicele sferelor semantice cuprinse în volumul respectiv şi, în sfîrşit, unităţile lexicale care constituie centrele de interes ale anchetei. În dreptul fiecărei unităţi lexicale, în partea stîngă a spaţiului acordat acesteia se specifică, în afara numărului (sau numerelor, în funcţie de natura ei, de bază, derivativă sau flexionară) şi perspectiva din care este anchetată (fonologică, morfologică sau etnografică). Această indicaţie este făcută printr-un sistem de semne grafice.

Din capitolul introductiv aflăm că ancheta se va realiza la faţa locului, fiind în acelaşi timp înregistrată pe bandă de magnetofon pentru a permite eventuale corectări, posterioare momentului culegerii materialului, sau pentru a servi unor studii ulterioare cu caracter morfologic, sintactic, etnografic sau folcloric.

Ancheta întreprinsă pe baza acestui chestionar va avea un caracter multiplu vizînd cunoaşterea amănunţită a graiurilor, fără să fie necesar pentru aceasta un număr exagerat de întrebări. În felul acesta se va efectua o anchetă principală cu un informator care să fie bun cunoscător al graiului respectiv, în stare să înţeleagă întrebările chestionarului, şi o anchetă parţială realizată cu informatori din diferite sectoare de activitate, capabili să furnizeze date referitoare la lexicul specializat.

Alfabetul fonetic utilizat este cel folosit în publicaţiile anterioare ale centrului de studii filologice din Lisabona.

De o impecabilă ţinută grafică, care se adaugă certelor calităţi de structură şi concepţie, chestionarul lingvistic elaborat de Institutul de lingvistică din Lisabona este un început promiţător în activitatea de elaborare a mult aşteptatului atlas lingvistic portughez.

MARIANA PLOAE HANGANU

Cahiers d'études romanes (1974), nr. 1, Université de Provence.

Institutul de limbi, literaturi și civilizații romanice și ale Americii latine, aparținînd Universității Provence și creat în 1971, reunește cea mai mare parte a limbilor romanice (cu excepția domeniului galo-roman, inclus în alte institute), și anume: studii de hispanistică (spaniolă și catalană), studii italiene, latino-americane, portugheze și braziliene, românești și, în sfîrșit, un departament de lingvistică comparată a limbilor romanice.

Această structură a Institutului menționat se explică, în bună măsură, prin statutul privilegiat al Provansei, de ,,carrefour" istoric și geografic al limbilor și al civilizațiilor romanice.

Studiile și cercetările care sînt incluse în primul număr al acestei serii de ,,Caiete" reflectă această dublă orientare: pe de o parte, caracterul p a n — r o m a n al ariei investigate, întrucît idiomuri ca franceza, limba d'oc și corsa, deși nu sînt studiate în cadrul Institutului, nu sînt excluse din cuprinsul ,,Caietelor" și, pe de altă parte, caracterul i n t e r d i s c i p l i n a r al preocupărilor științifice, tratînd deopotrivă chestiuni de limbă, literatură și de civilizații.

Cîteva exemplificări din cuprinsul primului număr al acestor ,,Caiete" sînt concludente: J.-C. Bouvier, *A propos du vocabulaire de la parenté. Essai de mesure de la diversité lexicale de langues romanes*, Benito Pellegrin, *Sur la traduction ,,musicale" : opéra, mélodies, poèmes à forme fixe et maximes*, Valeriu Rusu, *Contributions roumaines au ,,Dictionnaire étymologique de la langue française"*, Jeanne Battesti, *La mujer cubana ahora. Apuntes sobre un libre reciente* etc.

O ,,cronică" permanentă înfățișează activitatea științifică a Institutului: seminarii, ,,mémoires de maîtrise", teze de doctorat etc.

,,Cahiers d'études romanes" este o inițiativă valoroasă, pe care o așteptăm continuată sub bunele auspicii ale acestui început de drum.

VALERIU RUSU

Language, 51 (1975), nr. 3 (septembrie) nr. 4 (decembrie)

Numerele 3 și 4 ale revistei *Language* volumul 51, cuprind cu preponderență articole în care metoda generativ-transformațională este aplicată unor domenii și limbi variate.

Numărul 3 se deschide printr-un articol-program redactat de Morris Halle, *Confessio Gramatici* (p. 525—538), reprezentînd discursul președintelui Societății lingvistice din America, rostit cu prilejul celei de a 50-a aniversări a Societății. Progresul lingvisticii, se arată aici, este asigurat de îmbinarea a trei factori : idei valoroase, formulări precise și o atenție sporită pentru faptele discutate. Autorul exemplifică ideile generale cu aspecte concrete din fonologia generativă. Tot la acest domeniu al gramaticii generative se referă și Joan B. Hooper în *The Archi-Segment in Natural Generative Phonology* (p. 539—560, nr. 3), aducînd precizări teoretice privitoare la regulile de redundanță fonologică ; Robert Wilkinson, în *Tuenen Tone Changes and Derived Phonological Contrast* (p. 561—575, nr. 3), propunînd un tip special de reguli pentru evitarea omonimiei de suprafață în tuenen (limbă Bantu); Douglas C. Walker, în *Word Stress in French* (p. 887—900, nr. 4), stabilind legături între aspectul sincronic și cel diacronic al regulii privitoare la accent din fonologia limbii franceze. Morfologia derivațională, puțin studiată în gramatica generativă, constituie tematica articolului lui Theodore M. Lightner, *The Role of Derivational Morphology in Generative Grammar* (p. 617—638, nr. 3). Unele probleme teoretice de morfologie transformațională, cu exemplificări din rusă și din unele dialecte arabice, sînt discutate de Robert Hetzron în *Where the Grammar Fails* (p. 859—872, nr. 4).

Îmbinînd aspecte de morfologie și semantică generativă, articolul lui Ray Jackendoff, *Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon* (p. 639—671, nr. 3), aduce unele precizări privitoare la regulile de redundanță lexicală și la structura lexiconului.

Sintaxa și semantica generativă formează obiectul de studiu a două articole aflate în numărul 4 al revistei : Ronald Langacker și Pamela Munro, *Passives and their Meaning* (p. 789—830, nr. 4), și Donna Jo Napoli, *Consistency* (p. 831—844, nr. 4). În prima lucrare, afirmațiile teoretice se bazează pe

date din mojave și uto-aztecă, iar în cea de a doua lucrare, pe unele aspecte ale relațiilor dintre singular și plural în italiană.

Într-un studiu de poetică, domeniu rar abordat în *Language*, Paul Kiparsky examinează, pe baza unor soluții transformaționale proprii, elemente de versificație din lirica shakesperiană (*Stress, Syntax and Meter*, p. 576–616, nr. 3).

Articolele bazate pe metoda structurală apar exclusiv în numărul 4 al revistei, avînd în centru probleme de sintaxă și semantică. Astfel sînt: Charles N Li, *Synchrony vs. Diachrony in Language Structure* (p. 873–886, nr. 4), care demonstrează importanța abordării istorice a unor aspecte din sintaxa chinezei mandarine; Philip W. Davis and Ross Saunders, *Bella Coola Nominal Deixis* (p. 845–848, nr. 4), care discută unele modalități de distincție semantică între deicticele din bella coola (limbă vorbită în Canada); Adrienne Lehrer, *Talking about Wine* (p. 901–923, nr. 4), unde este studiat vocabularul special al experților în vin.

Două articole au în centru probleme generate de contactul a două sau mai multe limbi: Mangesh V. Nadkarni, *Bilingualism and Syntactic Change in Konkani* (p. 672–683, nr. 3), și George L. Hutter, *Sources of Creole Semantic Structures* (p. 684–695, nr. 3).

Limbajul surdo-muților este obiectul cercetărilor lui Nancy Frishberg, în *Arbitrariness and Iconicity: Historical Change in American Sign Language* (p. 696–712, nr. 3), și ale lui Lynn A. Friedman, *Space, Time and Person Reference in American Sign Language* (p. 940–952, nr. 4).

Deși teoria actelor de vorbire a suscitat un larg interes, în numerele de care ne ocupăm îi este consacrat un singur articol: Charlotte Linde and William Labov, *Spatial Networks as a Site for the Study of Language and Thought* (p. 924–939, nr. 4).

Spre deosebire de alte numere din *Language*, în cele prezentate aici recenziile sînt mai puțin numeroase. Sînt discutate cu multă competență lucrări fundamentale din domeniul teoriei lingvistice, sociolingvisticii, psiholingvisticii, fonologiei generative, ca și lucrări privitoare la aspecte particulare ale unor limbi.

ANCA HARTULAR

EMILE BENVENISTE
(1902 – 1976)

La 3 octombrie 1976 s-a stins din viaţă, în urma unei lungi suferinţe, Emile Benveniste, incontestabil unul dintre cei mai mari lingvişti din vremea noastră. Elev al lui Antoine Meillet, i-a urmat maestrului său la catedră, mai întîi la Şcoala de Înalte Studii de la Paris, în 1927 (Benveniste nu avea atunci decît 25 de ani), apoi, în 1937, la Collège de France, unde nu se ajunge de obicei decît la o vîrstă mai înaintată, ca o încununare a carierei ştiinţifice. Nu încape nici o îndoială că Benveniste a meritat din plin aceste confirmări; în ce o priveşte pe prima, pot da personal mărturie că noul profesor avea prestigiul necesar: am frecventat ca student cursurile pe care le ţinea (deşi eram cu doi ani mai în vîrstă decît el). Ne vorbea atunci despre limbile vechi din Asia Mică şi stabilea mereu legături cu limbile indo-europene din trecut şi de astăzi, căci cunoştea personal o mare parte dintre ele.

Vom aminti, dintre lucrările lui, numai pe cea în care explică formarea flexiunii nominale în indo-europeană, pornind de la o serie de substantive în aparenţă neregulate (în realitate conforme cu sistemul arhaic din vremea cînd au fost create). Lista completă a numeroaselor sale lucrări se găseşte în volumul omagial care i-a fost închinat cu ocazia celei de a 70-a aniversări a naşterii sale.

Trăsătura lui cea mai caracteristică mi se pare că a fost modestia. Nu l-am văzut niciodată altfel decît rezervat, măsurat, ţinînd în umbră meritele sale incontestabile. În acelaşi fel s-a prezentat şi cu ocazia vizitei sale la noi în ţară, la Congresul lingviştilor din 1967. Va rămîne însă multă vreme în vedetă graţie operei pe care o lasă în urma sa.

AL. GRAUR

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: I L E X I M, SERVICIUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, Calea Griviței, nr. 64—66, telex 011 226, P.O.B. 2001, București, România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : I L E X I M, SERVICIUL EXPORT-IMPORT PRESA, Calea Griviței, nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226, București, România.

ALBANIE, **Drejtoria Quendrore e Përhapjes Dhe Propagandimit Të Librit,** Tiranë ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Volkseigener Aussenhandel Betrieb der D.D.R., Leninstrasse 16, 701 Leipzig, D.D.R. ;

RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner,** Postfach 68—8, München 34 ; **Otto Harrassowitz Buchhandlung,** Taunusstr. 5, Wiesbaden ;

BERLIN, **Wasmuth Buchhandlung,** Hardenbergstr. 9a— Berlin West ;

AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** Höchstädtplatz 3, 1201 Viena ;

BELGIQUE, **Du Monde Entier,** 162 rue du Midi, Bruxelles ; **Vander Editeur,** 10 Munstraat Louvain ; **Maison des langues vivantes,** 9 rue de Pierres — Bruxelles ;

BRÉSIL, **Livraria Brasiliense,** Barao de Itapetininga 93/99, Sao Paolo ; **Livraria Leonardo da Vinci,** Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;

BULGARIE, **Hemus,** Sofia, 6 Rousky Blvd ;

CANADA, **International Book Ltd.,** 171 Slater Strud — Ottawa ; **Les Presses de l'Université Laval,** C.P. 2447 — Québec 2 ;

CHINE, **China National Publications Import Corporation,** P.O.B. 88, Peking ;

GRÈCE, **Akadimos — Editions Jean Yannikos,** 57 rue Akadimias — Athènes ; **John Mihalopoulos & Son,** 75 Hermon Street — Thessaloniki, P.O. Box 73 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;

CUBA, **Instituto Cubano del Libro,** Direccion de Comercio Internacional O'Reilly, No. 407, La Habana ;

DANEMARK, **Munksgaard,** Nörregade 6 — DK., 1165 Copenhagen ; **Akademisk Boghandel,** Universitetsparken — Aarhus ;

ESPAGNE, **Miessner Libreros,** Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Librerie Herder,** Calle Balmes 26, Barcelona ;

ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ; **Stechert Mac Millan,** 7250 Westfield Ave., Pennsauken, NY 08110 ;

FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** Helsinki Keskuskatu 1 ; **Suomalainen Kirjakauppa,** Helsinki 10 ;

FRANCE, **Librairie du Globe,** 2 rue de Buci, Paris 6-e ; **Librairie Hachette,** 58 rue Jean Bleuzen, 92/70 Vanves ; **Messageries du libre import,** 116 rue du Bec, Paris 7-e ;

GRANDE-BRETAGNE, **Romanian Book Centre Ltd.,** 78 Speldhunst Road, Tunbridge Wells, Kent ; **Central Books Ltd.,** 37 Grays Inn Road, London W.C.1 ; **Parker & Son Ltd.,** 71/72 Walton Street, Oxford ;

HONGRIE, **Kultura,** Fö utca 32, Budapest 1 ;

ISRAËL, **Haiflepac Ltd.,** 11 Arlovoros St., Haifa ; **Lepac Ltd.,** 15 Tambam St., Tel-Aviv ;

ITALIE, **So. Co. Lib. Ri.,** Piazza Margana 33, Roma ; **Librerie Commissionarie Sansoni,** Via Lamarmora 45, Firenze ; **Librerie Riccardo Zannoni,** Corso Garibaldi 4, Padova ;

JAPON, **Maruzen Co. Ltd.,** 6 Tori, Nichome Nihonbashi, Tokyo 103 ; **Nauka Ltd.,** 2—30—19 Minami — Ikebukuro, Toshima-ku Tokyo 171 ;

MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg,** Ulan Bator ;

NORVÈGE, **Johan Grund Tanum,** Karl Johansgt. 43, Oslo ;

PAYS-BAS, **Pegasus Import,** Leidsestraat 25, Amsterdam ; **Martinus Mijhoff N. V.,** Lange Voorhout 9—11, Haga ;

POLOGNE, **Ars Polona-Ruch,** Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;

PORTUGAL, **Libreria Bucholz,** Avenida Libertade, Lisboa ;

SUÈDE, **Almqvist & Wiksell,** Gamla Brogatan 26, Stockholm ; **Lundequistska Bokhandeln,** P. O. Box 610, Upsala ;

SUISSE, **Librairie Rousseau,** Rue J. J. Rousseau 36, Genève ; **Herbert Lang & Cie. A. G.,** Münzgraben 2, Bern 7 ; **Librairie Payot,** 10 rue Centrale 1003, Laussanne ;

TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ve Smeckach 30, Praha 1 ; **Slovart,** Gottwaldogo nam. 47, Bratislava ;

U.R.S.S., **V/O Mezhdunarodnaya Kniga,** Moskva G. 200 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;

YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad V, Misica 1 ; **Jugoslovenska Knjiga,** Trg. Republike 5/VIII, Beograd.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1976 (XXVII)

I. P. Informaţia c. 1652

Lei 20.–

1 STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXVIII • 1977

EA

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII
2
martie-aprilie
1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie: Adresse du comité de rédaction:
Bucureşti 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. şi 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu ainsi que les publications destineés à l'échange seront envoyes à la même adresse.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revistele se pot procura şi prin PUNCTUL DE DESFACERE al EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poştă), Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, Bucureşti, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREŞTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

2 — XXVIII — 1977
martie — aprilie

S U M A R

M I S C E L L A N E A

R E C E N Z I I

NOTE BIBLIOGRAFICE ; REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

RADU MICHĂESCU și I. DĂNĂILĂ

PRINCIPII DE ANALIZĂ CONFRUNTATIVĂ A VOCABULARULUI

Se propune un model de descriere a vocabularului pe baza afinităților semantice sau formale pe care le prezintă unitățile lexicale. Modelul permite delimitarea teoretică și practică a analogiilor semantice sau formale de asociații cu ajutorul confruntării cantitative a trăsăturilor de conținut și de expresie ale cuvintelor.

I.

1. Vocabularul, ca domeniu de cercetare al lingvisticii, a fost — pînă în prezent — obiectul a numeroase modalități de descriere asupra cărora nu considerăm util să ne oprim, acestea fiind, în general, cunoscute.

2. Modelul propus în studiul de față, urmărind descrierea, prin c o n f r u n t a r e, a cuvintelor din vocabular, se relevă ca un tip posibil de analiză structurală semantică și formală.

3. Termenul de **confruntare** este folosit în accepția de e v a l u a r e — prin punere față în față — *a asemănărilor* și *deosebirilor* constatate în compararea a doi termeni, în vederea încadrării specifice a acestor termeni în modelul adecvat de descriere semantică sau formală a vocabularului.

4. Analiza confruntativă are ca obiect v o c a b u l a r u l.

4.1. Prin **vocabular** înțelegem i n v e n t a r u l complet al *înțelesurilor* și al *formelor* cuprinse într-un d i c ț i o n a r (tezaur) al unei limbi naturale.

4.2. Ca urmare, analiza confruntativă nu-și propune să se ocupe cu degajarea *înțelesurilor* și *formelor*, acestea fiind date în dicționar.

5. Analiza confruntativă este fundamentată pe principiul „un înțeles = un cuvînt".

5.1. Considerăm **înțeles** o r i c e *izolare semantică* efectuată într-un articol de dicționar, indiferent de semnele grafice folosite pentru marcarea acestei izolări.

5.2. În consecință, prin **cuvînt** înțelegem tot ceea ce este *definit* printr-o izolare semantică, exprimat fie printr-un s i n g u r termen, fie prin m a i m u l ț i termeni (sintagme, locuțiuni sau expresii în accepția lor curentă), care, luați împreună, corespund unei s i n g u r e izolări semantice.

5.3. Spre a evita orice ambiguitate decurgînd din cele afirmate sub **5.2.**, vom substitui termenul *cuvînt* din formularea „un înțeles = un cuvînt" cu acela de *sens-enunț*.

6. Analiza **sensului-enunţ** este făcută în termenii curenţi de c o n ţ i n u t s e m a n t i c asociat unei f o r m e d e e x p r i m a r e a acestuia.

6.1. Conţinutul semantic nu este altceva decît *reprezentarea semantică* a sensului-enunţ respectiv. În articolul de dicţionar, acest tip de reprezentare apare sub forma d e f i n i ţ i e i l e x i c o g r a f i c e care poate fi segmentată în *unităţi minimale* pe care le vom numi d e f i n e m e.

Numărul de *defineme* cuprinse într-un vocabular este nedeterminat. La o analiză mai atentă însă, se constată că definemele se organizează în clase supraordonate care sînt în număr determinat, şi anume numai patru: *domeniu de referire*, *restricţie selectivă*, *specific descriptiv* şi *rol funcţional*. Aceste clase, fiind — de fapt — nişte *sintetizatori*, vor fi numite s i n t e m e. Cele patru *sinteme* menţionate mai sus constituie *structura logică* a suitei de componente definematice din o r i c e *reprezentare semantică*.

6.2. Forma de exprimare, la rîndul ei, este o *reprezentare formală* a sensului-enunţ realizată în planul g r a f i c (scriere) şi în cel e p i c (pronunţare), distincţia dintre *fonetic* şi *fonematic* nefiind pertinentă.

Prin segmentarea în unităţi *minimale* a *reprezentării formale* se obţin g r a f e m e în planul *grafic* şi e p e m e în cel *epic*. Grafemele şi epemele se organizează şi ele în clase supraordonate pe care le numim f o r m e m e. Acestea sînt tot patru, fiecare dintre ele realizîndu-se în planul *grafic* sau în cel *epic*: *lanţ*, *organizare segmentală*, *organizare suprasegmentală de succesiune* şi *organizare suprasegmentală de ierarhizare* (vezi **28.1.—28.8.**). Cele patru *formeme* amintite constituie *structura de expresie* a suitei de componente grafice şi epice din o r i c e *reprezentare formală*.

7. Analiza confruntativă recunoaşte că, între sensurile-enunţ ale unui vocabular, există deosebiri d i a c r o n i c e şi s i n c r o n i c e (geografice şi stilistice), dar le consideră nerelevante din punct de vedere teoretic atît la nivelul analizei *conţinutului semantic*, cît şi la acela al *formei de exprimare*, ambele nivele fiind considerate a c r o n i c.

7.1. Din punct de vedere semantic, este indiferent dacă sensul-enunţ *nafaca*, de pildă, este î n v e c h i t în comparaţie cu l i t e r a r u l *retribuţie*. Important este însă faptul că a m b e l e sensuri-enunţ au a c e l e a ş i defineme.

7.2. În mod similar, variantele fonetice de realizare concretă a lui *e* din *sec*, de exemplu, ne sînt indiferente.

8. Pentru analiza confruntativă, *originea* (internă sau externă) a sensurilor-enunţ nu este pertinentă (de altfel, ea este dată în dicţionar).

9. Confruntarea sensurilor-enunţ se poate face atît la nivelul c o n ţ i n u t u l u i, cît şi la acela al e x p r e s i e i.

ANALIZĂ CONFRUNTATIVĂ

NIVELUL CONŢINUTULUI — NIVELUL EXPRESIEI

Fig. 1

9.1. Sintetizînd cele de sub **6.1.**, conținutul sensului-enunț va fi format din totalitatea *trăsăturilor semantice* (defineme), după cum sintetizarea celor de sub **6.2.** ne duce la concluzia că forma sensului-enunț va fi compusă din totalitatea *trăsăturilor formale* (grafeme și epeme).

9.2. Dacă, în analiza a două sensuri-enunț, nivelul pertinent este conținutul, *trăsăturile semantice* vor prezenta similitudini, iar cele *formale* vor fi diferite. În mod corespunzător, cînd analiza are ca nivel pertinent expresia, *trăsăturile formale* vor fi similare, iar cele *semantice* vor fi diferite.

10. Efectuînd analiza la nivelul conținutului, obținem două tipuri fundamentale de descriere ale modelului propus : *descrierea prin confruntare distributivă* și *descrierea prin confruntare selectivă.*

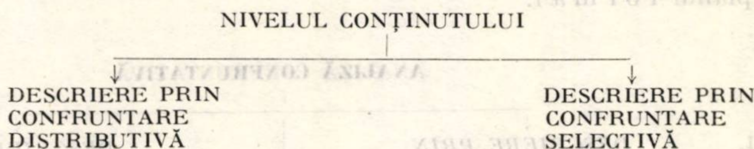

Fig. 2

11. Confruntarea la nivelul expresiei degajează aceleași tipuri fundamentale de descriere.

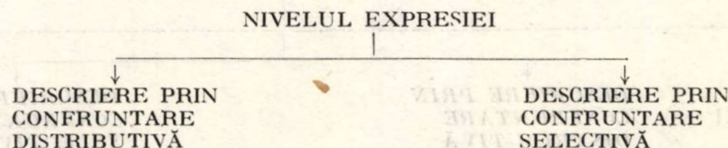

Fig. 3

12. Confruntarea **distributivă** la nivelul conținutului evaluează repartizarea aceleiași *reprezentări semantice* la mai multe *reprezentări formale.*

13. Confruntarea **distributivă** la nivelul expresiei evaluează repartizarea aceleiași *reprezentări formale* la mai multe *reprezentări semantice.*

14. Confruntarea **selectivă** la nivelul conținutului evaluează atracția exercitată reciproc între două sensuri-enunț cu *reprezentări formale* diferite și cu *reprezentări semantice* opuse polar.

15. Confruntarea **selectivă** la nivelul expresiei evaluează atracția exercitată reciproc între două sensuri-enunț cu *reprezentări semantice* diferite și cu *reprezentări formale* opuse polar.

16. Odată ce am stabilit existența celor două tipuri fundamentale de descriere (fiecare cu cîte două realizări, în funcție de nivelul avut în

vedere), mergem mai departe cu analiza şi constatăm că, de fapt, fiecare dintre descrierile menţionate sub **10.** şi **11.** reprezintă un proces c o n v e r g e n t între două sensuri-enunţ (sau între două seturi de sensuri-enunţ).

16.1. În cazul confruntării **distributive** la nivelul c o n ţ i n u t u l u i este vorba de un proces de c o i n c i d e n ţ ă s e m a n t i c ă.

16.2. Confruntarea **distributivă** la nivelul e x p r e s i e i este tot un proces de c o i n c i d e n ţ ă, dar, de data aceasta, în planul f o r m a l, nu semantic.

16.3. În confruntarea **selectivă** la nivelul c o n ţ i n u t u l u i distingem un proces de a t r a c ţ i e p o l a r ă s e m a n t i c ă.

16.4. În sfirşit, confruntarea **selectivă** la nivelul e x p r e s i e i presupune, de asemenea, existenţa unui proces de a t r a c ţ i e p o l a r ă, dar în planul f o r m a l.

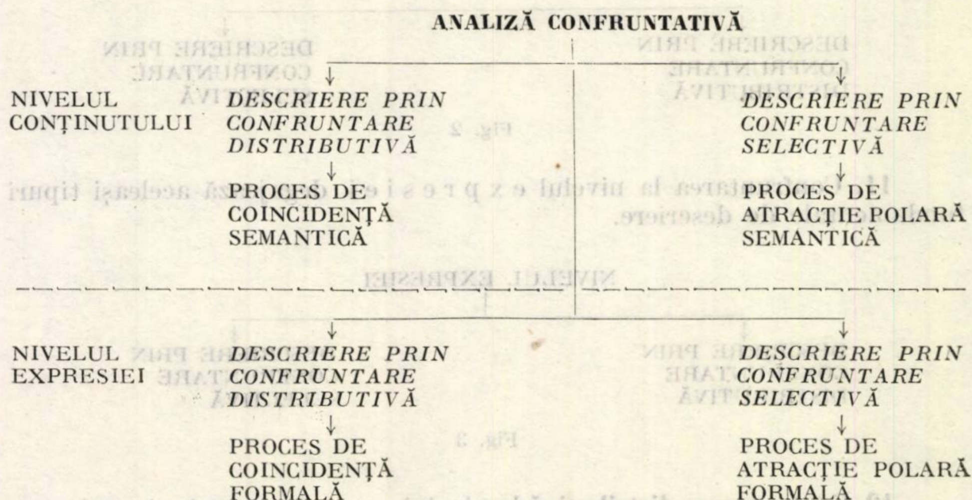

Fig. 4

16.5. Procesul de **coincidenţă** între înţelesuri sau forme este baza obiectivă care permite clasarea sensurilor-enunţ în tipul de descriere *distributivă*.

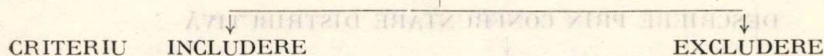
16.6. Procesul de **atracţie polară** între înţelesuri sau forme reprezintă baza obiectivă care permite clasarea sensurilor-enunţ în tipul de descriere *selectivă*.

17. Procesele menţionate (vezi **16.1.**—**16.4.**) au loc pe baza operării cu un c r i t e r i u specific fiecărui proces.

17.1. Astfel, în procesul de **coincidenţă semantică** operează criteriul i n c l u d e r i i-e x c l u d e r i i *trăsăturilor semantice* ale unui sens-enunţ

(sau ale unui set de sensuri-enunț) și *acelea* ale unui alt sens-enunț (sau ale unui alt set de sensuri-enunț).

PROCES DE COINCIDENȚĂ SEMANTICĂ

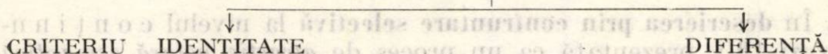

CRITERIU INCLUDERE EXCLUDERE

Fig. 5

17.2. În procesul de **coincidență formală** operăm cu criteriul identității-diferenței între *trăsăturile formale* ale unui sens-enunț și *acelea* ale unui alt sens-enunț (sau ale unui alt set de sensuri-enunț).

PROCES DE COINCIDENȚĂ FORMALĂ

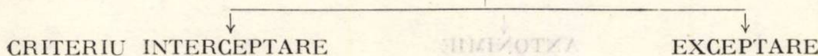

CRITERIU IDENTITATE DIFERENȚĂ

Fig. 6

17.3. Procesul de **atracție polară semantică** presupune operarea cu criteriul intercepțării-exceptării *trăsăturilor semantice* ale unui sens-enunț (sau ale unui set de sensuri-enunț) față de *acelea* ale unui alt sens-enunț (sau ale unui alt set de sensuri-enunț).

PROCES DE ATRACȚIE POLARĂ SEMANTICĂ

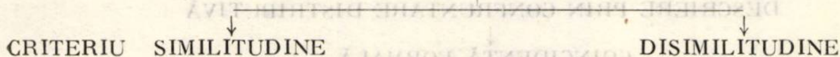

CRITERIU INTERCEPTARE EXCEPTARE

Fig. 7

17.4. În sfîrșit, pentru descrierea procesului de **atracție polară formală** ne vom servi de criteriul similitudinii-disimilitudinii între *trăsăturile formale* ale unui sens-enunț și *acelea* ale unui alt sens-enunț.

PROCES DE ATRACȚIE POLARĂ FORMALĂ

CRITERIU SIMILITUDINE DISIMILITUDINE

Fig. 8

18. O analiză mai atentă a criteriilor menționate mai sus le relevă ca *ipostaze particulare* ale **opoziției fundamentale** comun-distinct, alt mod de exprimare a *esenței* metodei de evaluare *confruntativă* a unităților dintr-un vocabular pe baza asemănărilor și deosebirilor (semantice sau formale) dintre sensurile-enunț (vezi **3.**).

19. Prin aplicarea consecventă a fiecăruia dintre cele patru criterii (vezi **17.1.**—**17.4.**), obținem rezultantele corespunzătoare în vocabular. În ultimă instanță, fiecare *rezultantă* este un fenomen care poate avea mai multe realizări.

19.1. Astfel, în **descrierea prin confruntare distributivă** la nivelul c o n ţ i n u t u l u i (vezi **10.**), care este un proces de ***coincidenţă semantică*** (vezi **16.1.**), prin aplicarea criteriului *includerii-excluderii* (vezi **17.1.**), rezultanta în vocabular va fi fenomenul de s i n o n i m i e.

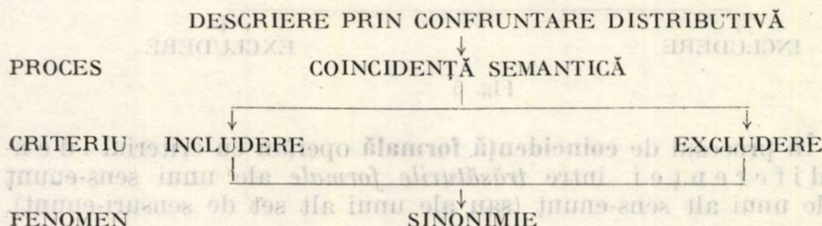

Fig. 9

19.2. În **descrierea prin confruntare selectivă** la nivelul c o n ţ i n u t u l u i (vezi **10.**), prezentată ca un proces de ***atracţie polară semantică*** (vezi **16.3.**), operînd cu criteriul ***interceptării-exceptării*** (vezi **17.3.**), obţinem ca rezultantă în vocabular fenomenul de a n t o n i m i e.

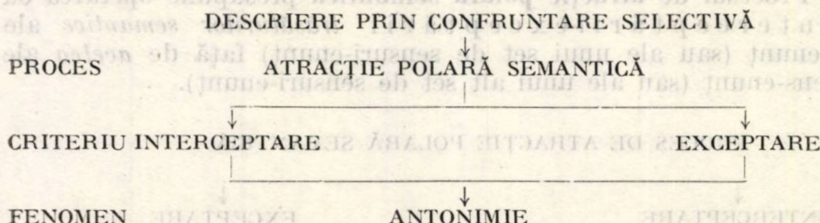

Fig. 10

19.3. Descrierea prin confruntare distributivă la nivelul e x p r e s i e i (vezi **11.**), văzută ca un proces de *coincidenţă formală* (vezi **16.2.**), prin operarea cu criteriul ***identităţii-diferenţei*** (vezi **17.2.**), va avea ca rezultantă în vocabular fenomenul de o m o n i m i e.

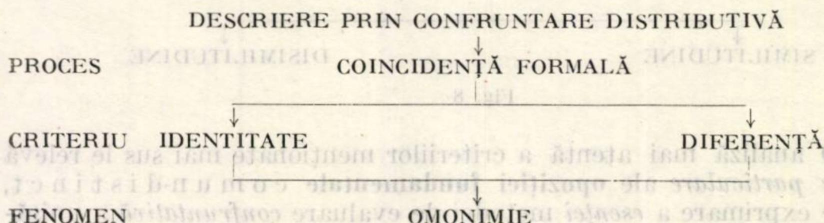

Fig. 11

19.4. În mod similar, **descrierea prin confruntare selectivă** la nivelul e x p r e s i e i (vezi **11.**), considerată ca un proces de ***atracţie polară formală*** (vezi **16.4.**), prin aplicarea criteriului ***similitudinii-disimilitudinii***

(vezi **17.4.**), va avea ca rezultantă în vocabular fenomenul de p a r o n i m i e.

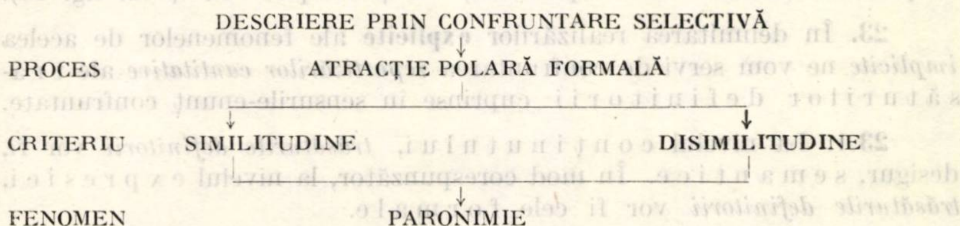

Fig. 12

20. Am atras atenția (vezi **19**). că fiecare dintre fenomenele rezultante în vocabular poate avea mai multe realizări. Acestea pot fi e x p l i c i t e sau i m p l i c i t e.

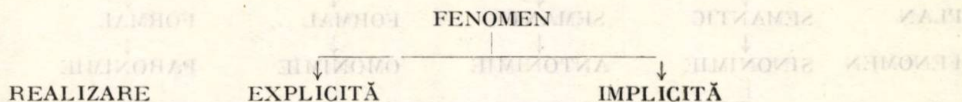

Fig. 13

20.1. Realizarea **explicită** a fenomenului angajează n u m a i u n u l din termenii opoziției *comun-distinct* (vezi **3.**). Trăsăturile semantice sau formale ale celor două sensuri-enunț confruntate pot fi *ori* a s e m ă n ă t o a r e *ori* d i f e r i t e.

20.2. Realizările **explicite** ale fenomenelor **de sinonimie, antonimie omonimie** și **paronimie** vor fi numite s i n o n i m i e p r o p r i u-z i s ă, a n t o n i m i e p r o p r i u-z i s ă, o m o n i m i e p r o p r i u-z i s ă și p a r o n i m i e p r o p r i u-z i s ă.

20.3. Realizarea **implicită** a fenomenului angajează a m b i i termeni ai opoziției *comun-distinct*. Din această cauză fenomenul nu mai apare cu evidența specifică realizării *explicite*, ci trebuie să fie d e d u s prin analiză.

21. Realizarea **implicită** se manifestă sub două aspecte : a n a l o g i e și a s o c i a ț i e.

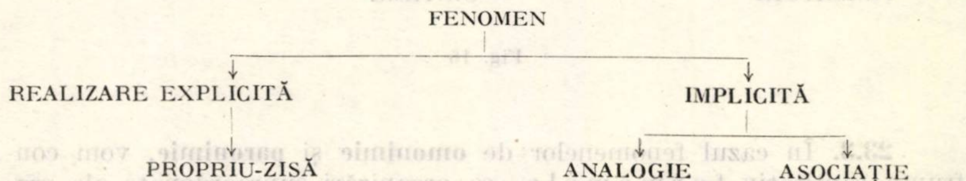

Fig. 14

22. Revenind la cele două tipuri fundamentale de descriere (vezi **10.** şi **11.**), constatăm că rezultanta în vocabular a fiecărei descrieri va fi un *fenomen* realizat atît e x p l i c i t, cît şi i m p l i c i t (vezi fig. 15).

23. În delimitarea realizărilor **explicite** ale fenomenelor de acelea *implicite* ne vom servi de confruntarea *repartizărilor cantitative* ale t r ă s ă t u r i l o r d e f i n i t o r i i cuprinse în sensurile-enunţ confruntate.

23.1. La nivelul c o n ţ i n u t u l u i, *trăsăturile definitorii* vor fi, desigur, s e m a n t i c e. În mod corespunzător, la nivelul e x p r e s i e i, *trăsăturile definitorii* vor fi cele f o r m a l e.

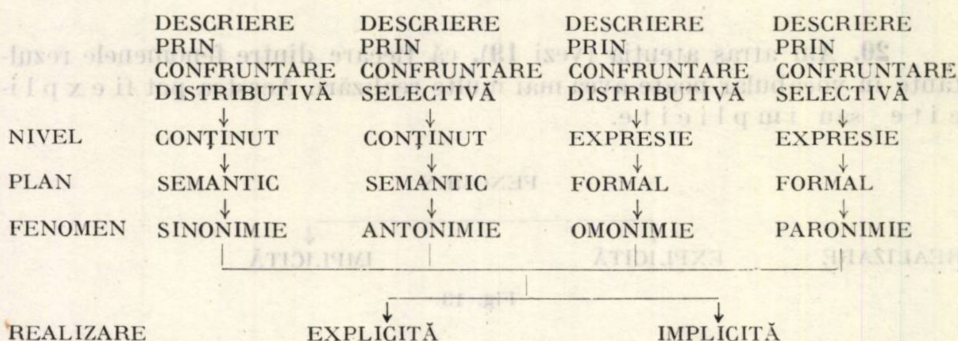

Fig. 15

23.2. Pentru fenomenele de **sinonimie** şi **antonimie**, vom confrunta cantitativ s i n t e m e l e, ca organizări supraordonate ale *definemelor* cuprinse în sensurile-enunţ (vezi **6.1.**).

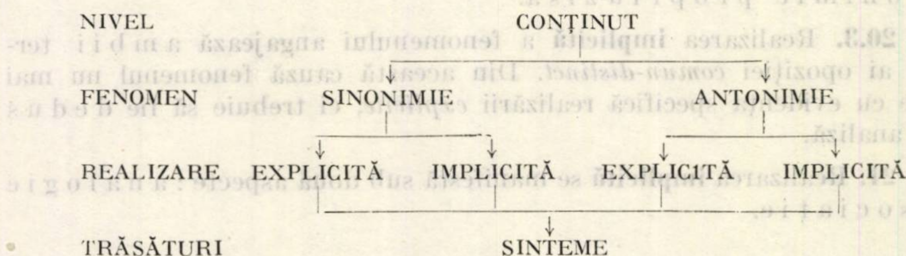

Fig. 16

23.3. În cazul fenomenelor de **omonimie** şi **paronimie**, vom confrunta cantitativ f o r m e m e l e, ca organizări supraordonate ale *grafemelor* şi *epemelor* din sensurile-enunţ (vezi **6.2.**).

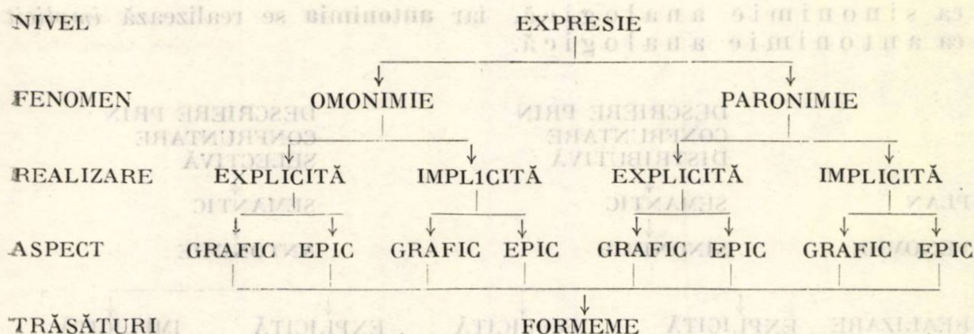

Fig. 17

24. Confruntînd c a n t i t a t i v *sintemele* a două sensuri-enunț, constatăm că ele pot fi *asemănătoare* în mod t o t a l sau p a r ț i a l.

24.1. Cînd sintemele a două sensuri-enunț se distribuie *asemănător* în t o t a l i t a t e a lor, fenomenul rezultant de **sinonimie** se realizează *explicit* sub formă de s i n o n i m i e p r o p r i u-z i s ă.

24.2. Dacă sintemele a două sensuri-enunț sînt selectate *deosebit* în t o t a l i t a t e a lor, pe baza atracției polare, fenomenul rezultant de **antonimie** se realizează *explicit* sub formă de a n t o n i m i e p r o p r i u-z i s ă.

24.3. Cînd numai o p a r t e dintre sintemele a două sensuri-enunț se distribuie *asemănător*, fenomenul rezultant de **sinonimie** se realizează *implicit* sub forma s i n o n i m i e i a n a l o g i c e sau a s i n o n i m i e i a s o c i a t i v e.

24.4. În sfîrșit, dacă numai o p a r t e dintre sintemele a două sensuri-enunț sînt selectate *deosebit*, pe baza atracției polare, fenomenul rezultant de **antonimie** se realizează *implicit* sub formă de a n t o n i m i e a n a l o g i c ă sau a n t o n i m i e a s o c i a t i v ă (vezi fig. 18).

25. Caracterul p a r ț i a l al *asemănării* (sau al *deosebirii*) sintemelor a două sensuri-enunț izolează realizarea *explicită* de realizările *implicite*, dar nu mai este suficient pentru a obține izolarea **analogiei** de **asociație**.

26. Distincția precisă între aceste două realizări implicite poate fi făcută numai dacă luăm în considerație și faptul că *asemănarea* (sau *deosebirea*) p a r ț i a l ă se realizează concret sub forma organizării sintemelor analizate în două grupe, una constituind m a j o r i t a t e a, iar alta reprezentînd m i n o r i t a t e a aferentă ei în cadrul sensului-enunț.

26.1. Dacă sintemele *comune* sînt m a j o r i t a r e, iar cele *diferite* sînt m i n o r i t a r e, considerăm că **sinonimia** se realizează *implicit*

ca sinonimie analogică, iar **antonimia** se realizează *implicit* ca antonimie analogică.

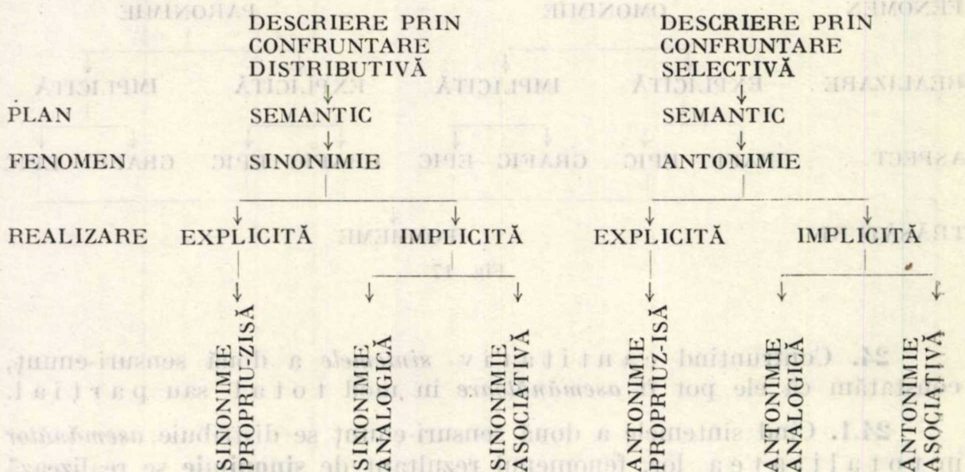

Fig. 18

26.2. Invers, dacă sintemele *comune* sînt minoritare, iar cele *diferite* sînt majoritare, **sinonimia** are ca realizare *implicită* sinonimia asociativă, iar **antonimia** se realizează *implicit* ca antonimie asociativă (vezi fig. 19).

27. Confruntind cantitativ *formemele* a două sensuri-enunţ, constatăm că şi ele pot fi *asemănătoare* în mod total sau parţial.

28. Am arătat, sub **6.2.**, că sînt considerate **formeme** : *lanţul*, *organizarea segmentală*, *organizarea suprasegmentală de succesiune* şi *organizarea suprasegmentală de ierarnizare*.

Explicăm, în paragrafele **28.1.—28.8.**, accepţiile fiecărui *formem* citat.

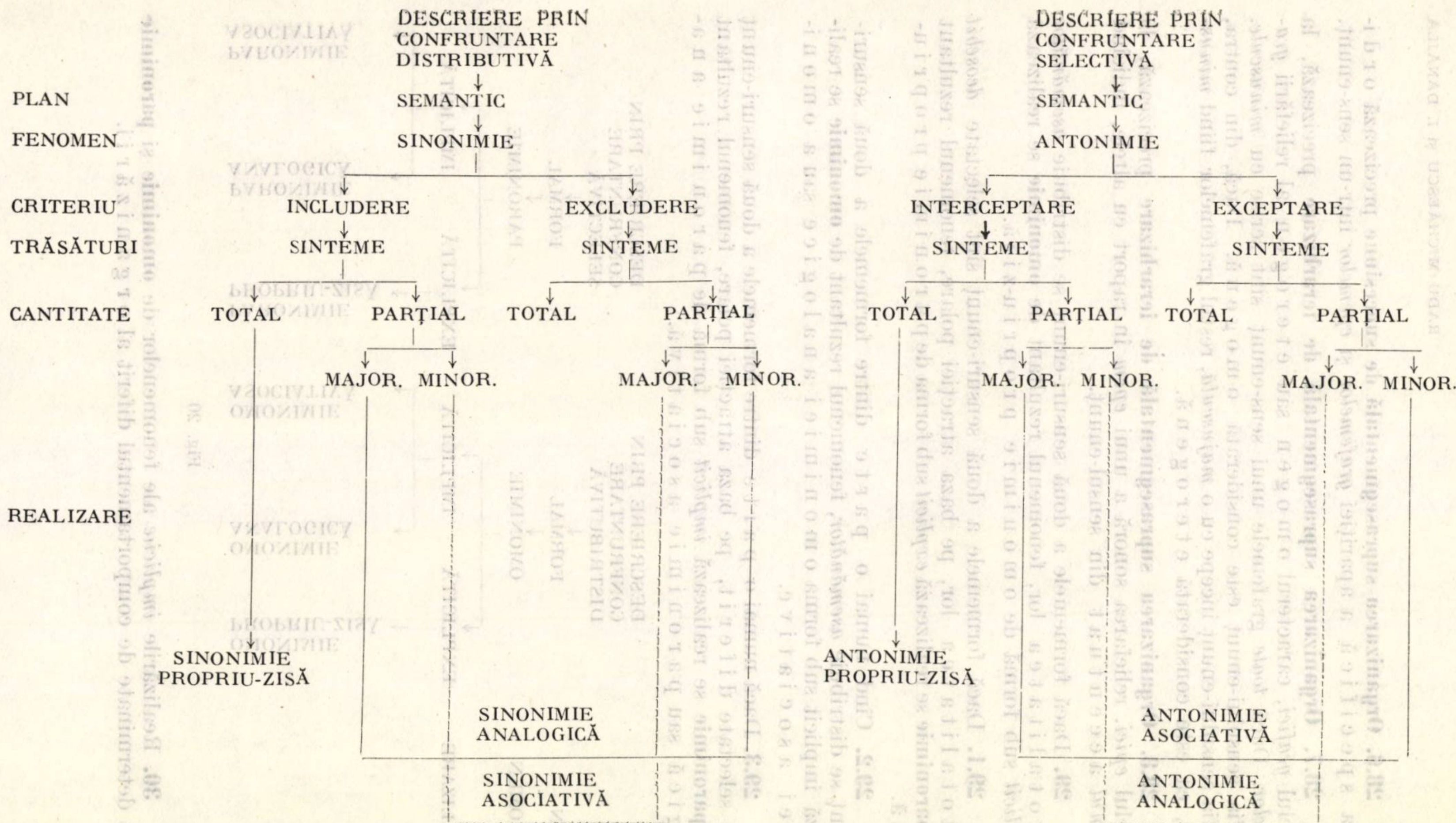
28.1. Lanţul este reprezentat, în *grafie*, de *tranşa scrisă* a sensului-enunţ văzută ca un *tot* unitar, iar, în *epie*, de *tranşa pronunţată* a sensului-enunţ văzută şi ea ca un *tot* unitar.

28.2. Organizarea priveşte comportarea, în *grafie* şi în *epie*, a elementelor lanţului în raport cu planul segmental şi cu cel suprasegmental.

28.3. Planul **segmental** se referă la modul de organizare a lanţului din *formele minimale* componente, adică din grafeme în cazul *grafiei* şi din epeme în acela al *epiei*.

28.4. Planul **suprasegmental** se referă la modul de organizare a lanţului în *forme de succesiune* şi de *ierarnizare* ale *grafemelor* şi *epemelor* din sensul-enunţ confruntat.

28.5. Organizarea segmentală stabileşte deci inventarul de *grafeme* şi *epeme* specific unui sens-enunţ.

DESCRIERE PRIN CONFRUNTARE DISTRIBUTIVĂ
DESCRIERE PRIN CONFRUNTARE SELECTIVĂ
PLAN
SEMANTIC
SEMANTIC
FENOMEN
SINONIMIE
ANTONIMIE
CRITERIU
INCLUDERE
EXCLUDERE
INTERCEPTARE
EXCEPTARE
TRĂSĂTURI
SINTEME
SINTEME
SINTEME
SINTEME
CANTITATE
TOTAL
PARȚIAL
TOTAL
PARȚIAL
TOTAL
PARȚIAL
TOTAL
PARȚIAL
MAJOR.
MINOR.
MAJOR.
MINOR.
MAJOR.
MINOR.
MAJOR.
MINOR.
REALIZARE
SINONIMIE PROPRIU-ZISĂ
ANTONIMIE PROPRIU-ZISĂ
SINONIMIE ANALOGICĂ
ANTONIMIE ASOCIATIVĂ
SINONIMIE ASOCIATIVĂ
ANTONIMIE ANALOGICĂ
Fig. 19

28.6. Organizarea suprasegmentală de succesiune precizează o r d i n e a s p e c i f i c ă a apariţiei *grafemelor* şi *epemelor* într-un sens-enunţ.

28.7. Organizarea suprasegmentală de ierarhizare precizează, la nivelul *grafiei*, caracterul o m o g e n sau e t e r o g e n al reliefării *grafemelor*. Dacă *toate* grafemele unui sens-enunţ sînt scrise cu *minuscule*, grafia sensului-enunţ este considerată o m o g e n ă. Dacă, din contra, grafia sensului-enunţ începe cu o *majusculă*, restul grafemelor fiind *minuscule*, ea este considerată e t e r o g e n ă.

28.8. Organizarea suprasegmentală de ierarhizare precizează, la nivelul *epiei*, reliefarea sonoră a unui *epem* în raport cu altele, indicînd *epemul* a c c e n t u a t din sensul-enunţ.

29. Dacă formemele a două sensuri-enunţ se distribuie *asemănător* în t o t a l i t a t e a lor, fenomenul rezultant de **omonimie** se realizează *explicit* sub formă de o m o n i m i e p r o p r i u-z i s ă.

29.1. Dacă formemele a două sensuri-enunţ sînt selectate *deosebit* în t o t a l i t a t e a lor, pe baza atracţiei polare, fenomenul rezultant de **paronimie** se realizează *explicit* sub forma de p a r o n i m i e p r o p r i u-z i s ă.

29.2. Cînd numai o p a r t e dintre formemele a două sensuri-enunţ se distribuie *asemănător*, fenomenul rezultant de **omonimie** se realizează implicit sub forma o m o n i m i e i a n a l o g i c e sau a o m o n i m i e i a s o c i a t i v e.

29.3. Dacă numai o p a r t e dintre formemele a două sensuri-enunţ sînt selectate d i f e r i t, pe baza atracţiei polare, fenomenul rezultant de **paronimie** se realizează *implicit* sub formă de p a r o n i m i e a n a l o g i c ă sau p a r o n i m i e a s o c i a t i v ă.

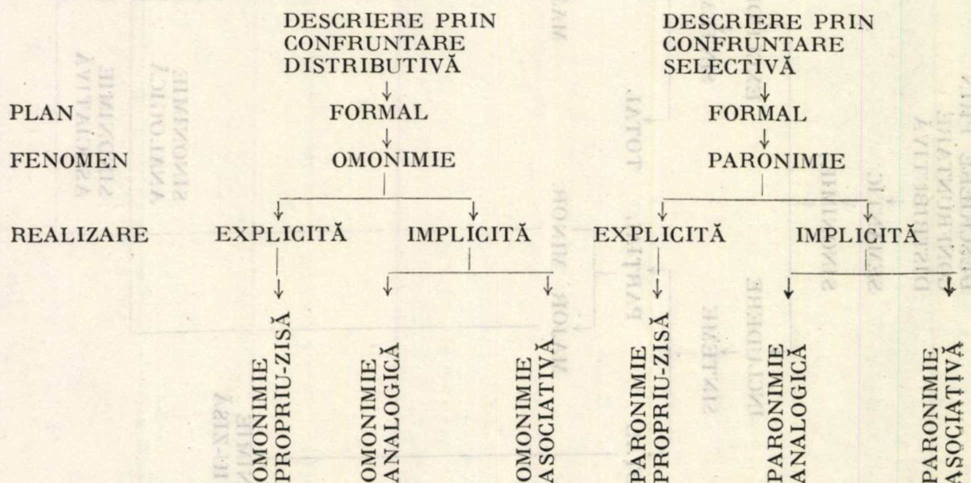
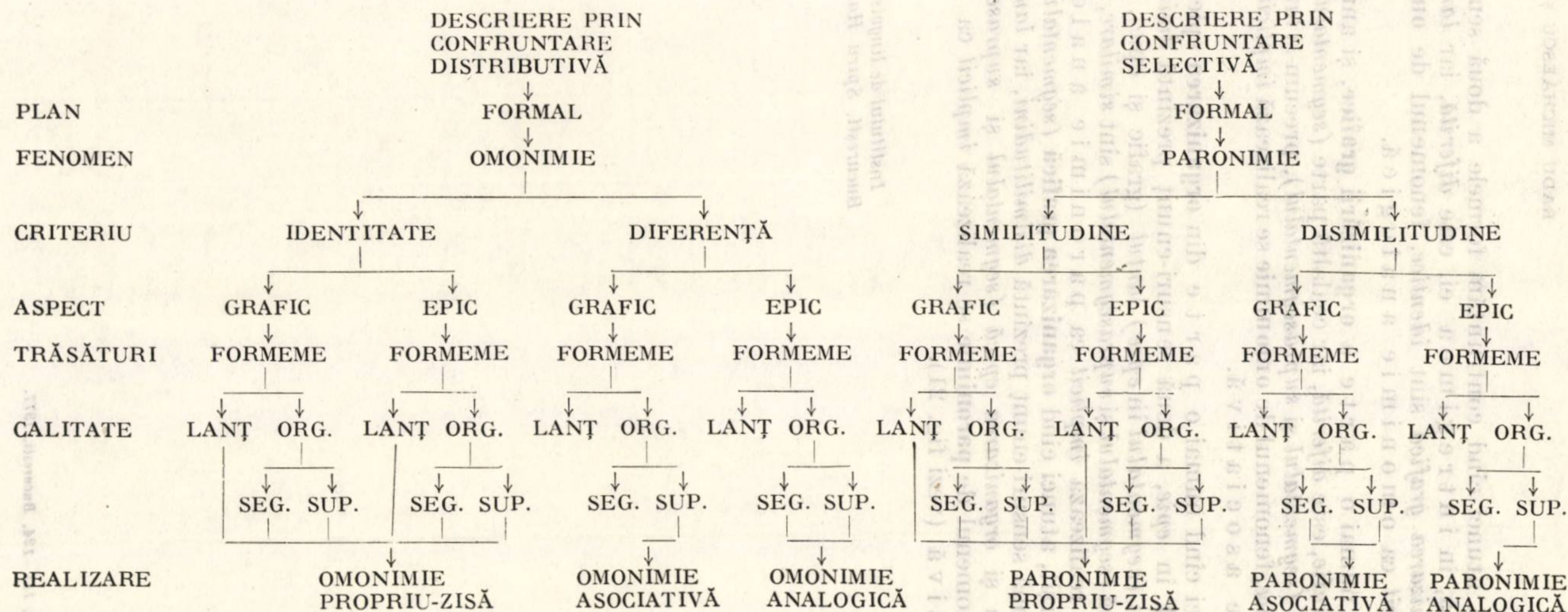

Fig. 20

30. Realizările *implicite* ale fenomenelor de **omonimie** şi **paronimie** sînt determinate de comportamentul diferit al o r g a n i z ă r i i.

DESCRIERE PRIN CONFRUNTARE DISTRIBUTIVĂ
DESCRIERE PRIN CONFRUNTARE SELECTIVĂ
PLAN
FORMAL
FORMAL
FENOMEN
OMONIMIE
PARONIMIE
CRITERIU
IDENTITATE
DIFERENȚĂ
SIMILITUDINE
DISIMILITUDINE
ASPECT
GRAFIC
EPIC
GRAFIC
EPIC
GRAFIC
EPIC
GRAFIC
EPIC
TRĂSĂTURI
FORMEME
FORMEME
FORMEME
FORMEME
FORMEME
FORMEME
FORMEME
FORMEME
CALITATE
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
LANȚ ORG.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
SEG. SUP.
REALIZARE
OMONIMIE PROPRIU-ZISĂ
OMONIMIE ASOCIATIVĂ
OMONIMIE ANALOGICĂ
PARONIMIE PROPRIU-ZISĂ
PARONIMIE ASOCIATIVĂ
PARONIMIE ANALOGICĂ
Fig. 21

30.1. Dacă, atunci cînd confruntăm formele a două sensuri-enunț, **organizarea epică**, în întregimea ei, este *diferită*, iar *lanțul* (grafic și epic) și *organizarea grafică* sînt *identice*, fenomenul de **omonimie** se realizează *implicit* ca omonimie analogică.

30.2. Dacă numai o parte a **organizării grafice**, și anume **suprasegmentalul** în *grafie*, este *diferită*, iar cealaltă parte *(segmentalul* în *grafie)*, *organizarea epică (segmentalul* și *suprasegmentalul)*, precum și *lanțul* (grafic și epic) sînt *identice*, fenomenul de **omonimie** se realizează *implicit* sub formă de omonimie asociativă.

30.3. Atunci cînd numai o parte din **organizarea epică**, în speță **suprasegmentalul** în *epie*, a două sensuri-enunț prezintă *disimilitudini*, iar cealaltă parte *(segmentalul* în *epie) lanțul* (grafic și epic), precum și *organizarea grafică (segmentalul* și *suprasegmentalul)* sînt *similare*, fenomenul de **paronimie** se realizează *implicit* ca paronimie analogică.

30.4. În sfîrșit, atunci cînd **organizarea grafică** *(segmentalul* și *suprasegmentalul)* a două sensuri-enunț prezintă *disimilitudini*, iar *lanțul* (grafic și epic), precum și *organizarea epică (segmentalul* și *suprasegmentalul)* sînt *similare*, fenomenul de **paronimie** se realizează *implicit* ca paronimie asociativă (vezi fig. 21).

Decembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

G. IVĂNESCU

ERORI ÎN ANALIZA SECVENȚELOR FONETICE ALE INDO-EUROPENEI PRIMITIVE

Autorul consideră că secvențele fonetice ale indo-europenei primitive au fost analizate pînă în prezent în general în mod eronat și propune o interpretare personală a lor.

1. Punctul de vedere din care trebuie făcute analizele fonetice

Sistemul vocalic și consonantic al indo-europenei primitive, reconstituit de K. Brugmann, H. Osthoff și F. de Saussure și modificat în parte la sfîrșitul secolului trecut de Persson, A. Meillet și H. Hirt, a suferit noi modificări în urma cercetărilor lui J. Kuryłowicz și ale tuturor celor care l-au urmat; dintre aceste cercetări, cele mai importante sînt cele privitoare la laringale și la vocala ə (śva indo-european primitiv). În această privință sînt încă discuții, dar în genere problema a fost rezolvată. S-au studiat și regulile înlănțuirii sunetelor în limba indo-europeană, mai exact s-au stabilit secvențele fonetice ale cuvintelor. Nu asupra acestor fapte impuse de comparația limbilor indo-europene voim să ne spunem cuvîntul, ci asupra evaluării elementelor reconstituite, adică asupra limitei dintre sunetele reconstituite și asupra categoriilor de sunete distinse (deci asupra clasificării sunetelor obținute pe baza metodei comparative). În unele din aceste probleme este adesea un consens unanim al tuturor lingviștilor; dar noi nu putem fi de acord cu părerile unanime. În alte probleme există deosebiri de păreri între lingviști; noi vom opta pentru una din soluții.

În conformitate cu cele spuse în articolul *Constituirea unei fonetici care să nu fie filologie și acustică*, Iași, 1939 (extras din BIFR V (1938), p. 55–139), fac distincția nu între s u n e t și f o n e m, ci între c o m p l e x u l a r t i c u l a t o r i u al unui sunet, s u n e t u l f i z i c (vibrațiile aerului) și s u n e t u l a s t f e l c u m a p a r e e l c o n ș t i i n ț e i u m a n e; numai că, spre deosebire de modul de exprimare din acel articol, acum numesc sunetul fizic din lanțul vorbirii atît s u n e t (a l l i m b a j u l u i), cît și f o n e m, și admit că sunete sau foneme unitare sînt percepute în unele cazuri ca două foneme, deci apar ca atare conștiinței umane (cazurile din urmă au fost discutate de mine în articolul *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în AUI (Serie nouă), Secțiunea III, e) Lingvistică, XVII (1971), p. 77–85, în special 83–84).

2. Diftongi ascendenți și triftongi în indo-europeana primitivă

O comparație între expunerile asupra sistemului vocalic al indo-europenei primitive și cele asupra sistemelor vocalice ale limbilor moderne duce la constatarea unor deosebiri între modul de a concepe diftongii al indo-europeniștilor, germaniștilor și slaviștilor și modul de a concepe

diftongii al romaniştilor. Aceasta are urmări în ce priveşte inventarul diftongilor indo-europenei primitive. Mai toţi lingviştii au definit şi definesc diftongii drept secvenţele fonetice alcătuite din două vocale care se găsesc în aceeaşi silabă (astfel, de exemplu, J. J. Mikkola, *Urslavische Grammatik*, § 20, p. 20, şi Paul Menzerath, *Der Diphtong, Eine Kritische und experimentelle Untersuchung*, Bonn–Berlin, 1941 ; vezi recenzia lui Jörgen Forchhammer din „Archiv für vergl. Phonetik" (1942), 6, p. 33, şi cea a lui Svend Smith din „Acta linguistica" III (1942–1943), nr. 1, p. 64–66) şi cuprind deci la diftongi atît diftongii descendenţi, cît şi diftongii ascendenţi. Şi totuşi, nu e un singur autor de gramatică sau fonetică comparată a limbilor indo-europene, de la K. Brugmann pînă azi [1], care să admită existenţa în limba indo-europeană primitivă a unor diftongi ascendenţi : *i̯a, i̯e, i̯o, i̯u, u̯a, u̯e, u̯o, u̯i* (notarea aceasta e a lui Brugmann ; F. de Saussure şi Meillet au utilizat semnul *y* pentru *i̯* şi semnul *w* pentru *u̯* ; ambele notări sînt în uz şi astăzi), deşi în reconstituirile fonetice ale indo-europenei primitive făcute de toţi aceşti autori apar frecvent secvenţele fonetice amintite. Realitatea este că nici pentru limbile indo-europene vechi : latina, sanscrita, greaca veche, nu se vorbeşte de astfel de diftongi (voi da un singur exemplu : în *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1965, operă colectivă coordonată de Al. Graur, se spune la p. 19 : „Considerăm ca diftongi numai unităţile descendente"). Şi aceasta se explică prin faptul că greaca veche nu posedă diftongi ascendenţi. Dar există diftongi ascendenţi în sanscrită, latină, gotică. E aici o contradicţie între definiţia generală a diftongilor şi comportarea efectivă a lingviştilor care se ocupă de gramatica comparată a limbilor indo-europene sau de gramatica istorică a diverselor limbi indo-europene (chiar dacă unii lingvişti nu vor fi dat definiţia diftongului, avem dreptul să credem că ei cuprind la diftongi şi diftongii descendenţi) [2]. Numai Roland G. Kent, *The Sounds of Latin*, ediţia a III-a, Baltimore, 1945, p. 33 (iau informaţia din Winfred P. Lehmann, *Proto-Indo-European Phonology*, ediţia a II-a, Austin, 1955, p. 13), s-a întrebat dacă secvenţe ca *i̯e* nu sînt diftongi, fără însă a considera ca justă această soluţie. Se pune întrebarea : cum se explică faptul că lingvistica indo-europeană nu admite evaluarea ca diftongi, şi deci clasarea în grupa diftongilor, a secvenţelor fonetice în discuţie ? Faptul se explică în primul rînd prin aceea că, în germană, nu există diftongii ascendenţi *i̯a, i̯e, i̯o, i̯u, i̯ö, i̯ü u̯a, u̯e, u̯o, u̯i, u̯ö, u̯ü* ; căci acolo secvenţele grafice *ja, je, jo, ju, jö, jü* notează nu pe *i̯*, ci pe *γ́*, după cum *w* notează acolo nu vocala consonantică *u̯*, ci o consonantă propriu-zisă, *v* [3]. Şi cum creatorii studiului comparativ al

[1] Fr. Bopp şi A. Schleicher nu au admis existenţa unor diftongi ascendenţi în indo-europeana primitivă, pentru că pentru ei nu existau în indo-europeana primitivă *i̯* şi *u̯*, ci spiranta γ, notată *j*, şi spiranta *v*.

[2] Concepţia despre care vorbim se manifestă şi în grafie : indo-europeiştii notau prin *j*, *y* sau *i̯*, respectiv *v*, *w* sau *u̯*, pe *i̯* şi *u̯* consideraţi de ei consonante, dar prin simplii *i* şi *u*, pe *i̯* şi pe *u̯* din ceea ce ei consideră diftongi (notarea prin *v* a lui *u̯* apare la Rudolf Meringer, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, dritte durchgesehene Auflage, Leipzig, 1903). Bopp nota un *j* acolo unde neogramaticii vor admite un *i̯*, şi faptul reapare la Schleicher, Meringer şi la Hirt.

[3] Dacă e nevoie de o mărturie, vom invoca pe aceea a lui Hirt, *Indog. Gramm.*, I, 1927, p. 211 ; „Lat. *j* und *v* sind eben nicht Reibelaute wie unsere *j* und *w*, sondern es sind richtige *i* und *u*, also Vocale, die aber nicht, wie gevöhnlich, silbisch, sondern unsilbisch gesprochen werden".

limbilor indo-europene au fost germani, ei n-au considerat drept diftongi secvenţele amintite aici ale indo-europenei primitive sau în genere ale limbilor indo-europene vechi, secvenţe inexistente în germană.

S-a adăugat, cum am văzut, şi faptul că în limba greacă veche nu există diftongi ascendenţi. Dar nu avem nici un motiv să nu considerăm drept diftongi secvenţele fonetice de tipul : vocală consonantică + vocală sonantă (deci *i̯a*, *u̯a* etc.), care se găsesc în limbile romanice şi slave, în engleză etc. Trebuie deci să revizuim concepţia despre diftongii din limba indo-europeană primitivă şi din limbile care s-au născut prin transformarea ei. Vom admite existenţa în aceste limbi a unor diftongi ascendenţi [4].

Dar odată făcut acest pas, trebuie să mai facem unul în aceeaşi direcţie : limba indo-europeană primitivă avea şi triftongi : *i̯ei̯*, *i̯eu̯*, *i̯oi̯*, *i̯ou̯*, *u̯ei̯*, *u̯eu̯*, *u̯oi̯*, *u̯ou̯* etc., pe care îi întîlnim în atîtea din reconstituirile fonetice ale indo-europenei primitive. Şi trebuie să modificăm şi modul de a transcrie pe *i̯* şi *u̯* din limba indo-europeană primitivă ; aceste sunete trebuie notate prin acelaşi semn atît atunci cînd sînt elemente ale unui diftong ascendent, cît şi atunci cînd sînt elemente ale unui diftong descendent, precum şi atunci cînd sînt elemente ale unui triftong. Considerăm indicată numai notarea cu *i̯* şi *u̯*.

3. Problema consoanelor rotunjite din indo-europeana primitivă

Cînd, mai sus (**2.**), am vorbit de diftongi şi triftongi, am înţeles nu numai secvenţele care apar la începutul cuvîntului, care deci nu sînt precedate de o consonantă, dar şi pe cele care urmează după o consonantă (de fapt după unele dentale) : **ti̯egu̯ᵘ-* „a se da timid înapoi, a se urca", **tu̯ak-* „a cuprinde puternic, a strînge cu şireturi", „a face baie", **tu̯ei(s)-* „a agita", „a mişca încoace şi încolo", „a clătina", „a zgudui", **tu̯er-* „a întoarce", „a învîrti", „a amesteca", „a cuprinde", „a împrejmui cu gard", **tu̯ibh-* „gol pe dinăuntru ca o trestie" etc., **di̯eus* „cerul, Zeus, Jupiter", **du̯ei-* „a se teme", **du̯o(u)* „doi" etc., **dhu̯er-*, „uşă" etc., **si̯e(u)ros* „fratele soţiei", „cumnat", **si̯u-* „a coase", *su̯adús* „dulce", **s(u̯)eḱs* „a sclipi", „a asuda" etc. Însă secvenţele fonetice în discuţie sînt susceptibile şi de altă interpretare, care, este drept, pentru indo-europeana primitivă n-a fost dată pînă astăzi : avem a face nu cu secvenţe de tipul consonantă + diftong ascendent sau triftong, ci cu secvenţe de tipul consonantă palatală sau rotunjită + vocală, respectiv diftong descendent. Acelaşi e dealtfel şi cazul unei limbi ca româna, în care secvenţele fonetice consonantă + *ea*, *o̯a*, *i̯e*, *u̯o*, pot fi interpretate şi ca fiind în realitate secvenţele consonantă palatală sau rotunjită + vocală, iar secvenţele fonetice consonantă + *e̯ai̯*, *o̯ai̯* etc. pot fi interpretate ca fiind în realitate secvenţele consonantă palatală sau rotunjită + diftong ; acelaşi este şi cazul altor limbi romanice,

[4] Cînd, în acest paragraf, am spus că nici un indo-europenist nu consideră diftongi secvenţele fonetice alcătuite din *i̯* sau *u̯* + vocală ne-am referit şi la indo-europenişti ruşi mai de seamă, dintre care vom cita pe F. F. Fortunatov, *Sravnitel'naja fonetika indoevropejskich jazikov*, *Fratkij očerk*, Moscova, 1956 (*Izbrannye trudy*, I ; lucrarea a apărut într-o primă ediţie în 1919 şi 1923), p. 339—368 şi 339—367, şi A. N. Savčenko, *Sravnitel'naja grammatika indoevropejskich jazykov*, Moscova, 1974, p. 87—89.

ca italiana, franceza sau spaniola (pentru română cea de a doua interpretare a fost dată de Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consonantelor dure și moi în limba română*, în SCL I (1950), p. 172—232, și alte lucrări). Vom discuta amănunțit numai cazul cînd după consonantă urmează *u̯*.

Într-un singur caz, toți indo-europeniștii se abat de la acest mod unic de interpretare a lui *u̯* de după consonantă ca prim element al unui diftong : anume atunci cînd *u̯* urmează după explozivele velare și palatale, deci cînd avem secvențele : *k*, *g*, *k̑*, *ĝ*, *kh*, *k̑h* și *gh*, *ĝh* + *u̯* + vocală sau diftong. În asemenea cazuri ei admit nu existența unor velare urmate de vocala consonantică *u̯*, ci existența unor velare rotunjite, așa numitele labiovelare. Numai Hirt, *Indog. Gramm.*, I, p. 228, admite că asemenea consonante sînt în realitate consonante (el zice : guturale) urmate de un *u̯* [5] (Szemerényi, *Einführung in die vergl. Sprachwissenschaft*, Darmstadt, 1970, p. 138, admite că sînt sunete unitare, dar că s-au născut din secvențe alcătuite din consonantă vocală în funcție consonantică). După noi, Hirt are dreptate. Într-adevăr, nimic nu deosebește pe *u̯* din asemenea secvențe de *u̯* din secvențele *tu̯*, *du̯*, *thu̯*, *su̯* + vocală sau diftong. Și totuși nu e nici un autor de gramatică comparată a limbilor indo-europene, nici chiar Hirt, care să nu separe cele două cazuri luate în considerare : cel al secvențelor fonetice alcătuite din dentală + *u̯* + vocală sau diftong și cel al secvențelor fonetice alcătuite din velară + *u̯* + vocală sau diftong : primele sînt considerate ca alcătuite din consonantă + diftong sau triftong, celelalte, ca alcătuite din consonantă rotunjită + vocală, respectiv diftong. Această deosebire dintre cei doi *u*, admisă de gramatica indo-europeană de pînă astăzi, este indicată și grafic, prin aceea că în primul caz se utilizează, după diversele școli lingvistice, *w* sau *u̯*, pe cînd în cel de al doilea caz se utilizează, după aceleași școli lingvistice, un *u*, *u̯* sau *w* mic, adăugat în partea de sus a consonantei (deci k^u, g^u sau k^w, g^w etc.) [6]. Se face chiar deosebirea între *ku̯* și k^u, între *gu̯* și g^u (vezi J. Pokorny, *Indog. etym. Wörterbuch*, I, p. 463—486) și se distinge un **gu̯es-*, **gu̯os* „ramuri, crengi, frunziș" de *g^ues*, *zg^ues* „a stinge", un **gu̯et* „rotunjire, umflătură" de *g^uet* „rășină" și „a vorbi", apoi un **gu̯ozd(h)os*, *gu̯ozd(h)i(s)* „cui" și „penis", toate celelalte cuvinte reconstituite scriindu-se cu g^u (notația lui Pokorny pentru *gu̯*) (nu se fac însă diferențieri între *ku̯* și k^u). Justificarea distincției nu există decît în cazul lui **gu̯ozd(h)os*, *guozd(h)is*, care a transformat în vechea slavă pe *u̯* în *v* (*gvozdĭ*) (g^u pierde în slavă labia-

[5] „Es sind auch keine Labiovelare, oder wie man sie sonst genannt hat, sondern einfach Gutturale mit einem regelrechten Nachschag von unsilbischen *u*, wie wir dies im lat. *qu* finden". Mai clar spune el aceasta la p. 231, unde vorbește despre natura labiovelarelor indo-europenei primitive : „Geht man an l[at]. *qu*, got. *hv*, ahd. *hw* unvoreingenommen heran, so wird man darin ohne Schwierigkeiten *k*-Laute mit folgenden *u* sehen". Hirt numește însă, greșit, guturale pe *k* și *g*, deși ele sînt velare (e o veche tradiție a foneticienilor, care a fost în din urmă depășită). În continuarea pasajului de la p. 228, Hirt afirmă că, în latină, *k* din *qu* era articulat mai în fundul gurii ; dar el nu considera aceasta valabil și pentru indo-europeana primitivă, deși justifica (p. 227) prezența seriei *ku̯*, *gu̯*, în indo-europeana primitivă, alături de seria velară și de cea palatală, prin prezența acestor serii în latină.

[6] Brugmann avea o altă notație : pentru velara afonă rotunjită semnul *q*, iar pentru velara fonică rotunjită semnul *g*, adică un *g* stilizat. El a fost urmat de R. Meringer, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, p. 9 și 94—95. Ernst Kiekers, *Einführung in die indogermanische Sprachwissenschaft*, München, 1933, și V. Pisani, *Glottologia indeuropea*, ediția I-a, Torino, 1947, notează pe k^u prin *qu* ; după Brugman, Kiekers notează pe *k* prin *q* (Fortunatov și Pisani îl notează *k*).

litatea). Dar cuvîntul slav este cu totul izolat în cadrul limbilor indo-europene : celticele **battos* „butucul roții" (Meyer-Lübke, REW, 1229a), cymr. *both* „idem" și „umflătura scutului", m. irl. *bot*, n. irl. *bod* „coadă", „penis" sînt atît de depărtate ca sens, încît trebuie considerate ca avînd altă origine ; și, mai probabil, amîndouă aceste cuvinte nu sînt de origine indo-europeană primitivă, ci împrumuturi din cine știe ce limbă întîlnită de triburile indo-europene în Europa. Faptul că nu s-a reușit să se facă distincția între *ku̯* și k^u (în amintitul dicționar al lui Pokorny nu o găsim) ne arată că n-a existat nici o deosebire între g^u și *gu̯* decît în notațiile fonetice ale indo-europeiștilor [7].

4. Problema velarelor rotunjite din indo-europeana primitivă

Indo-europeiștii au admis existența sunetelor k^u, g^u și g^uh sau gh^u pe baza faptului că latina posedă o serie labiovelară (însuși Hirt o spune clar, *op. cit.*, I, p. 227). Dar indo-europeniștii admit existența acestei serii și din alt motiv, care a rămas nemărturisit de ei : aceste sunete existau în indo-europeana primitivă și înainte de consonantă, ca și înainte de vocala *u* : *k^urei-* „a cumpăra" (Pokorny, p. 648), *g^urendhos* „umflătură", „ridicătură, protuberanță" (Pokorny, I, p. 485) etc., **k^uu* „unde?" devenit πον- din beoțianul πούλιμος „foame de lup" (Pokorny, I, p. 647). Este evident că, în asemenea cazuri, contrar celor crezute de Hirt, trebuie să admitem existența unei velare labializate. Dar aceasta ne arată că pentru indo-europeana primitivă este valabilă și interpretarea secvenței fonetice *t*, *d*, *dh*, *s* + *u̯* + vocală sau diftong drept secvența t^u, d^u, s^u (adică dentale rotunjite) + vocală sau diftong, chiar dacă aceste dentale rotunjite nu apar înainte de consonantă, cum e cazul cu velarele rotunjite. Dar ele apar, se pare, înainte de *u* : cf. gr. v. σύ „tu" (< **t^uu)*. Și, în acest caz, este indicat să notăm întotdeauna labialitatea (rotunjirea) consonantei prin *u*, *u̯*, *w* mici, notați la stînga consonantei, sus, sau chiar prin *u̯* de mărime obișnuită, așezat în rînd cu celelalte litere. Așadar, indo-europeana primitivă avea nu numai velare rotunjite *(ku̯, gu̯, ku̯h, gu̯h)*, ci și dentale rotunjite *(tu̯, du̯* etc.). Și avea și sunete muiate rotunjite, ca **ḱu̯ (eḱu̯os)* „cal,", *ǵu̯ (ǵu̯erə* „a lumina și a încălzi") (Pokorny, *op. cit.*, I, p. 479), *ḱhu̯*, **ǵhu̯*, și chiar consonante dentale palatale (atunci cînd consonantele erau urmate de *i̯)*. Această limbă nu avea însă labiale rotunzite : *pu̯*, *bu̯*, *phu̯*, *bhu̯*, *mu̯*, ceea ce este explicabil : labiala posedă labialitatea prin ea însăși. Dar aceasta nu înseamnă că în alte limbi nu sînt posibile consonante labiale urmate de *u̯*.

[7] Hirt, *op. cit.*, I, p. 231—232, se silea să dovedească existența în limba indo-europeană primitivă a unui *ḱu̯* deosebit de k^w (așa notează el pe k^u), dar nu și a unui *ku̯*, care nu se poate găsi în cuvintele indo-europenei primitive : *ḱu̯* există în **eḱu̯os* „cal", care ajunge la sanscritul *açvah*, pe cînd **sek^{u}etai* „urmează", care ajunge la sanscritul *sacate*, avea *ku̯*. Dar Hirt concludea (p. 231—232) : „Bemerkensweterweise lässt sich ein Unterschied zwischen idg. g^w und *gw* nicht feststellen, ganz natürlich, da hinter *g* das *w* nicht stimmlos werden kann". Realitatea este că el nu dovedise o deosebire între k^u și *ku̯*, ci între k^u și *ḱu̯* ; iar cauza nu stă în faptul că după *g* nu poate exista *u* afon — *u* este întotdeauna fonic —, ci în faptul că este greu de distins între rotunjirea unei consonante și *u̯* de după ea.

Este clar că indo-europeniştii care au văzut cei dintîi că în indo-europeana primitivă existau velare rotunjite şi au exclus existenţa în această limbă a altor serii de consonante labializate — printre ei şi Brugmann —, au admis faptul numai pentru că aceasta este situaţia în latină şi pentru că secvenţele respective *ku̯*, *gu̯* etc. suferă în unele limbi schimbări speciale. Iar seria în discuţie din latină stă în legătură cu faptul că în această limbă *u̯* apare şi înainte de vocalele palatale *e* şi *i* şi chiar înainte de vocalele velare rotunjite *o*, *u*. Există deci în latină o predilecţie pentru *u̯* şi pentru rotunjirea unor consonante. Dar în indo-europeana primitivă această predilecţie era şi mai accentuată, căci indo-europeana primitivă prezenta şi alte serii de consonante rotunjite, care şi-au pierdut labialitatea în latină (numai în latina arhaică exista **du̯enos (> bonus)*.

5. Aspirate rotunjite? Sau labiovelare aspirate?

Am arătat că Brugmann nota labiovelarele prin cîte un semn unic, *q* şi *g* (*g* stilizat). Prea puţini dintre lingviştii care au activat după aceea l-au urmat, şi toţi sînt germani. Învăţaţii francezi, ca A. Meillet, *Introduction á l'étude comparative des langues indo-européennes*, toate ediţiile (de exemplu ediţia I-a, Paris, 1903, şi ediţia a VII-a, *ibid.*, 1934, p. 87), au recurs la altă notaţie : secvenţele grafice k^w, g^w, iar unii învăţaţi germani, plecînd de la notarea lui *u* consonant obişnuită la Brugmann, au recurs la secvenţele grafice $k^{u̯}$, $g^{u̯}$. Aceste moduri de notare sînt astăzi generale : francezii, englezii şi americanii, precum şi Szemerényi, recurg la primul mod de notare, iar germanii şi Kuryłowicz recurg la cel de al doilea (Pokorny face întrucîtva excepţie între lingviştii germani, căci nu adaugă semnul consonantismului sub *u̯*) [8]. Dar s-a ivit o deosebire de notare în cazul explozivelor velare rotunjite aspirate : urmînd pe Brugmann, care nota, bineînţeles, *q* în loc de *k*, Meillet şi unii lingvişti americani (de exemplu Winfred P. Lehmann, *Proto-Indo-European Phonology* retipărire Austin, 1955, p. 8 şi 99, precum şi Szemerényi notează aceste sunete (după Meillet, dar mai ales după Lehmann, existau în indo-europeana primitivă numai aspiratele fonice) prin k^wh, g^wh [9], iar Hirt, *Indogermanische Grammatik*, şi cei ce l-au urmat, notează aceste sunete prin kh^u sau kh^u, gh^w sau gh^u (Hirt, care nota kh^w, gh^w, e urmat în această privinţă de Kuryłowicz, care a notat întotdeauna kh^u, gh^u ; vezi, între altele, şi Calvert Watkins, *Indogermanische Grammatik*, III, *Formenlehre*, *Erster Teil*, *Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*, Heidelberg, 1969, care recurge la grafiile kh^w, gh^w). Kiekers l-a urmat integral pe Brugmann. Cum trebuie să notăm sunetele respective? Iată o problemă care ar părea insolubilă. Am arătat în paragraful anterior că timbrul vocalic labial al consonantei trebuie notat prin unul din semnele *u̯* sau *w* mici, aşezate la stînga semnului consonantei, sus, aşa cum s-a şi procedat în genere pînă acum. Evident, rotunjirea unei consonante poate să apară nu în timpul catastazei sau a stazei sunetului, ci numai în timpul metastazei ; aceasta este în special valabil pentru ocluzive, căci, la ele, rotunjirea nu poate da naştere unui timbru vocalic decît în timpul metastazei. Astfel stînd lucrurile, este cu atît mai indicat să notăm timbrul vocalic labial al consonantei după semnul care notează

partea de zgomot a consonantei. Așa au procedat aproape toți lingviștii de după Brugmann.

Evident, ordinea reproducerii grafice a elementelor trebuie să țină seama de ordinea apariției elementelor în pronunție. Dacă ar fi să pornim deci de la acest principiu, grafia $gh^{u̯}$ ar arăta că u̯ este ultima articulație care apare cronologic în pronunțarea sunetului; dar aceasta s-ar potrivi pentru un u̯, adică pentru primul element al unui diftong sau triftong. Cum am admis că avem a face cu consonante rotunjite, iar nu cu secvența fonetică consonantă + u̯, urmează că e mai potrivită notarea utilizată de Meillet și Lehmann, care și acoperă o pronunție deosebită de cea pe care o reprezintă notația gh^{u} sau gh^{w}. Într-adevăr, avem o pronunție $gh^{u̯}$ și alta $g^{u̯}h$. În acest caz, în care avem și o aspirație, sînt deci posibile două pronunții și numai una dă naștere unei consonante rotunjite: $g^{u̯}h$; pe cînd cealaltă ($gh^{u̯}$) dă naștere secvenței fonetice gh + u̯. Socotim că pronunțarea $g^{u̯}h$ este cea care se găsea în indo-europeana primitivă. Brugmann, Meillet, Lehmann și Szemerényi au judecat bine. Consonanta velară palatală sau rotunjită are un timbru vocalic de acest fel; după aceea urmează aspirația. Totuși, aspirația era simultană cu rotunjirea, dacă rotunjirea apărea, cum e cazul cu explozivele, în timpul metastazei.

Dar, dacă am admis că, în indo-europeana primitivă, au existat numai $k^{u}h$ și $g^{u}h$, nu putem fi siguri că secvențele fonetice reconstituite pînă acum ca th^{u} și dh^{u} trebuie interpretate ca fiind în realitate niște $t^{u}h$ și $d^{u}h$, adică niște dentale rotunjite aspirate; în acest caz foarte probabil am avut niște aspirate urmate de *u*.

6. Lichidele și nazalele sonante nu alcătuiesc o categorie fonetică unică împreună cu *i*, *u*, *i̯*, *u̯*

A. Meillet, *Introduction*, sau poate F. de Saussure au separat, întrucît este vorba de indo-europeana primitivă, sunetele *i*, *i̯* și *u*, *u̯* de vocale, iar sunetele *r*, *r̥*, *l*, *l̥*, *m*, *m̥*, *n*, *n̥*, de consonante. Avînd în vedere faptul că ele se comportau în indo-europeana primitivă la fel (erau cînd silabice, cînd consonantice, și jucau același rol în regulile apofoniei), Meillet le-a unit într-o categorie aparte, pe care a numit-o a s o n a n t e l o r[10]. Ideea că

[8] Ernst Kiekers, *Einführung*, notează afona corespunzătoare prin $q^{u̯}$ (căci el notează, cum am văzut, și afona simplă prin *q*).

[9] Fortunatov și Pisani le notează la fel, cu deosebirea că utilizează, după cum deja am văzut, semnul ^{u} (*u* mic, sus) pentru a nota rotunjirea velarei; deci ei recurg la semnele $k^{u}h$ și $g^{u}h$.

[10] Se crede că F. de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles indo-européennes*, Leipzig, 1879 (de fapt 1878), a făcut această separație unind într-o singură categorie de sunete unică vocalele *i* și *u*, semivocalele *i̯* și *u̯*, și consonantele *l*, *r*, *n*, *m*, *l̥*, *r̥*, *n̥* și *m̥*. Trebuie să spun însă că, în opera citată, F. de Saussure n-a denumit s o n a n t e sunetele *i*, *u*, *i̯*, *u̯*, *l*, *r*, *n*, *m*, *l̥*, *r̥*, *n̥*, *m̥*. Este adevărat că el a arătat, printre cei dintîi, că *l*, *r*, *n* și *m* au, în indo-europeana primitivă, o situație asemănătoare cu aceea a lui *i̯* și *u̯*, devenind «silabice, ca și *i̯* și *u̯*; dar aceasta nu l-a determinat, cel puțin în *Mémoire*, să separe aceste sunete într-o nouă categorie de sunete, alături de vocale, care rămîn să cuprindă numai vocalele *a*, *e* și *o*, și alături de consonante, care rămîn să cuprindă numai explozivele și spirantele. El întrebuințează termenul s o n a n t(ă) ca adjectiv pe lîngă termenii l i c h i d ă și n a z a l ă. Deci la el s o n a n t înseamnă ,,silabic''. După cîte știu, Meillet, *Introduction*, este cel dintîi care numește s o n a n t e grupul de sunete alcătuit din *i̯*, *u̯*, *l*, *r*, *n* și *m*, și *i*, *u*, *l̥*, *r̥*, *n̥* și *m̥*.

pentru indo-europeana primitivă trebuie să distingem o categorie de sunete aparte, aceea a sonantelor, deosebită de vocale și de consonante, a fost acceptată de mulți dintre indo-europeiștii care au activat după aceea. Dar învățați germani ca Hirt și Krahe și unguri ca Szemerényi n-au acceptat-o : primul integrează lichidele și nazalele sonante la vocale ; cei din urmă (vezi Krahe, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, ediția a III-a, Berlin, 1966, p. 63–65, și Szemerényi, *Einführung*, p. 38–45) revin integral la părerile lui Brugmann.

Noi nu putem uni într-o singură categorie aceste sunete ale indo-europenei primitive. Indo-europeana primitivă nu putea să facă excepție de la modul general de clasificare a sunetelor. În cazul acestei limbi sînt de asemenea valabile clasificările obișnuite ale sunetelor. Însuși F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ediția 1922, p. 71–76, a respectat clasificarea mai veche a sunetelor și n-a admis o clasă de sunete sonante care ar sta între vocale și consonante. Noi admitem părerea tradițională, conform căreia vocalele *i* și *u*, care se pronunță cu cea mai mică deschidere a gurii, pot căpăta și aspect consonantic, rămînînd vocale, iar consonantele *r*, *l*, *n*, *m*, care prezintă, între consonante, cea mai mare deschidere, apropiată de aceea a vocalelor *i* și *u*, pot căpăta și aspect vocalic, adică pot forma singure silabă, rămînînd consonante : unele sînt prin natură sonante, adică vocale, dar pot deveni consonantice, altele sînt prin natură consonante, dar pot deveni sonante. Dar chiar dacă am uni într-o singură categorie aceste sunete, care realmente fac parte din două categorii, este cu totul neindicat să numim s o n a n t e sunetele din această categorie. Termenul în discuție nu este potrivit, întrucît s o n a n t înseamnă și trebuie să însemne „silabic", deci „care formează singur silabă" : termenul s o n a n t e un adjectiv, iar nu un substantiv, și stă deci alături cu termenul c o n s o n a n t i c, după cum termenul v o c a l ă stă alături cu termenul c o n s o n a n t ă sau c o n s o a n ă. De aceea acest termen a și fost respins de unii din indo-europeniști, deși el a făcut o frumoasă carieră, fiind împrumutat de la A. Meillet de întreaga școală lingvistă franceză, precum și de Jerzy Kuryłowicz. Lehmann, *op. cit.*, întrebuințează în locul termenului s o n a n t ă termenul r e z o n a n t ă (engl. *resonant)* și opune acestuia termenii v o c a l ă și o b s t r u e n t (engl. *obstruent)*, ultimul pentru a denumi ocluzivele și spirantele. Dar nici termenul r e z o n a n t ă nu e bun, căci rezonante sînt și vocalele și obstruentele fonice. Probabil de aceea Szemerényi, *La théorie des laryngales de Saussure à Kuryłowicz et à Benveniste, Essai de réévaluation, în* BSL LXVIII (1973), 1, p. 1–25, recurge la termenul *sonorante* (fr. *sonorantes*) pentru a denumi această

și lungi și le separă net de celelalte sunete, și încă numai cînd e vorba de indo-europeana primitivă. Ca să le distingă de sonantele consonante, el le numește pe acestea din urmă s o n a n t e v o c a l e. Meillet spune în *Introd.*, ed. a VII-a, p. 105 : „On comprend sous le nom de „sonantes" l'ensemble des formes variées que prennent, suivant leur position, les phonèmes *y, w, r, l, n, m*". Iar la p. 117–122 vorbește de „sonantes voyelles". Ideea că F. de Saussure a introdus termenul s o n a n t ă pentru a denumi o a treia categorie de sunete provine dintr-o greșeală a lui Meillet : acesta spune, *op. cit.*, p. 473–474, că F. de Saussure, *Mémoire*, a introdus noua concepție și terminologie în știința limbii. Realitatea este că, dacă în *Mémoire* găsim concepția, nu găsim separarea netă a acestor sunete de vocale și de consonante și nici terminologia lui Meillet. Poate F. de Saussure a făcut inovația terminologică la cursurile sale de lingvistică indo-europeană ținute la École des Hautes Etudes între 1881 și 1891, de unde și-o va fi însușit Meillet.

categorie (vezi nota 12, p. 3—4). Termenul a fost întrebuințat întîia oară de Hockett, *Manuel of Phonology*, New York, 1956, p. 96, și e tot atît de nepotrivit ca și ceilalți doi. În concluzie, socot că și pentru indo-europeana primitivă trebuie să se adopte clasificarea generală a sunetelor în vocale și consonante și că aceste categorii trebuie numite și pentru indo-europeana primitivă așa cum sînt numite cînd e vorba de celelalte limbi, în principiu de toate limbile.

7. Lichidele și nazalele sonante sînt foneme aparte

Structuralismul lingvistic a adus noutatea distincției între planul fonetic și cel fonologic sau fonematic, cu alte cuvinte : între planul nefuncțional și cel funcțional. Jerzy Kuryłowicz este printre primii lingviști care a aplicat sunetelor limbii indo-europene primitive criteriile de analiză fonologice sau fonematice ; unele din părerile sale în această privință le găsim în lucrările *L'accentuation des langues indo-européennes*, Wrocław, 1952, ediția a doua, *ibid.*, 1958, și *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, 1956. Dar o tratare a problemei în ansamblul ei găsim în opera lui Lehmann, *Proto-Indo-European Phonology*, și, mai recent, și la Szemerényi, *Einführung* (ca să nu mai pomenim pe diverșii autori ai unor lucrări cu subiect mai limitat). Toți acești învățați vorbesc de foneme și de variante ale lor (alofone). Dar numai primii doi afirmă că cele două forme ale „sonantelor" sau „rezonantelor" lichide și nazale constituie variante ale acelorași foneme unice, *l*, *r*, *n* și *m*. Kuryłowicz, care discută problema în cea de a doua operă, p. 115—122, susține că formele silabice ale consonantelor în discuție nu reprezintă „qu'une fonction secondaire, conditionnée par l'entourage, des consonnes *r*, *l*, *n*, *m*" (p. 120—121) și adaugă (p. 121) că el face o concesie modului tradițional de notare prin *l̥*, *r̥*, *n̥* și *m̥* a acestor sunete, atunci cînd le notează astfel. El conchide că notația fonetică tradițională este fonetică, și nu fonologică, pe cînd Szemerényi, *Einführung*, p. 40 și 64, consideră lichidele și nazalele sonante drept foneme deosebite de lichidele și nazalele consonante. Cred că aceste aplicații ale conceptelor și metodelor de lucru ale structuralismului contemporan la analiza limbii indo-europene primitive arată clar inutilitatea distincției între sunet și fonem, cel puțin în cazurile discutate aici. Ce utilitate poate avea desființarea teoretică — căci cea practică, adică efectivă, nu e posibilă — a distincției între fonemele consonantice și cele silabice ale lichidelor și nazalelor din indo-europeana primitivă ? În definitiv nu se înțelegea și în vechea fonetică, prestructuralistă, că *l̥*, *r̥*, *n̥* și *m̥* erau niște forme ale consonantelor *l*, *r*, *n* și *m*? Și dacă este adevărat că cele două tipuri de variante — cele consonantice și cele sonante — apăreau în poziții complementare și deci contau, în ce privește posibilitățile lor distinctive, ca un singur sunet — ceea ce structuraliștii numesc fonem —, nu înseamnă a sărăci sistemul fonetic indo-european primitiv spunînd că el poseda numai fonemele *l*, *r*, *n*, *m*, nu și fonemele *l̥*, *r̥*, *n̥* și *m̥*? Nu este absolut necesar ca imediat după aceea să adăugăm și ce variante aveau aceste foneme ? Căci dacă n-am face-o, cum s-ar mai înțelege deosebirea fundamentală care există, din acest punct de vedere, între indo-europeana primitivă și o limbă ca româna, care n-are *l̥*, *r̥*, *n̥*, *m̥* ? Tabloul sistemului fonologic dat de Lehmann

(p. 7—8 şi 99 ; la p. 99 el întrebuinţează expresia *phonemic system)* este deci înşelător : dacă vrem să avem un tablou clar al situaţiei indo-europenei primitive din acest punct de vedere, trebuie să reproducem tabloul pe care-l dădeau neogramaticii şi lingviştii ca A. Meillet şi H. Hirt, adică un tablou al realităţilor pe care structuraliştii le numesc fonetice şi le opun celor fonologice sau fonematice. Numai un asemenea tablou reflectă complet şi exact realitatea lingvistică indo-europeană primitivă, limitată la acea parte a limbii din care se alcătuiesc semnele lingvistice. Acest lucru l-a înţeles Szemerényi, *Einführung*, p. 64. Dar învăţatul maghiar şi-a însuşit doctrina structuralistă despre sunet şi fonem şi, de aceea, pentru el singura soluţie pentru a ieşi din încurcătură era aceea de a considera ca foneme ceea ce Kuryłowicz şi Lehmann au considerat sunete (variante ale fonemenelor) (Szemerényi nu spune aceasta, dar soluţia dată de el problemei ne arată că a gîndit-o).

Pentru noi, problema care se pune este următoarea : cum se reflectau în conştiinţa indivizilor care vorbeau indo-europeana primitivă sunetele în discuţie? Ca aceeaşi realitate fonetică? Sau ca realităţi fonetice deosebite : *l* şi *l̥*, *r* şi *r̥*, *n* şi *n̥*, *m* şi *m̥*? Faptul că limbi ca ceha sau sîrbocroata notează sunetele *r* şi *r̥* prin acelaşi semn grafic *r* e o dovadă că, în conştiinţa celor care vorbesc aceste limbi, cele două sunete se confundă? Şi de asemenea faptul că spaniolii notează pe *d* şi *δ* prin acelaşi semn grafic *d* o dovadă că, în conştiinţa lor, cele două sunete se reflectă ca unul singur? Dar pronunţarea într-un fel sau altul depinde de o imagine acustică din conştiinţa indivizilor respectivi, şi nu e decît rar simplul rezultat mecanic al unei apariţii a sunetului numai în anumite condiţii. Am susţinut în articolul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, în BIFR V (1938), p. 103—108, că singurul criteriu valabil în distingerea unităţilor în care se descompune lanţul sonor (fonetic) al vorbirii este reflectarea în conştiinţă ca element deosebit de altele a unei realităţi acustice produse de organele vorbirii. Socot deci că avem dreptul de a considera drept foneme deosebite de *l*, *r*, *n* şi *m* pe *l̥*, *r̥*, *n̥* şi *m̥*. Dar, în acest caz, fonemul este egal cu sunetul[11].

Adăugăm că Lehmann, *op. cit.*, p. 7—8 şi 99, consideră, în conformitate cu modul său de a judeca în problema „rezonantelor", că, pentru indo-europeana primitivă, trebuie să vorbim de fonemele *i̯* şi *u̯* (notate de el *y*, respectiv *w*). De aceea el nu admite în sistemul fonologic (fonemic) al indo-europenei primitive vocalele *ĭ* şi *ŭ*, care sînt formele sonante ale lui *i̯* şi *u̯*, ci numai vocalele *ī* şi *ū*. Este evident că şi acest aspect al tabloului fonologic stabilit de Lehmann falsifică realităţile, putîndu-ne determina să credem că indo-europeana primitivă nu avea vocalele *ĭ* şi *ŭ*. Deci, pentru ca tabloul fonologic al lui Lehmann să corespundă realităţilor şi să fie clar, trebuie să primească numaidecît completarea că *i̯* şi *u̯* se realizează nu numai ca *i̯* şi *u̯*, dar şi ca *ĭ* şi *ŭ*. Dar, în cazul vocalelor, forma de bază (varianta principală, fundamentală) este cea sonantă, iar nu cea

[11] În alte cazuri însă unitatea de pronunţie (= de articulare) este, trebuie să fie, criteriul fundamental al distingerii sunetelor sau fonemelor. Astfel, aspiratele apar conştiinţei umane drept sunete duble, adică drept explozive urmate de *h* fonic sau afon. Ca şi consonantele palatale sau rotunjite, ele alcătuiesc o unitate numai din punct de vedere articulatoriu şi funcţional. Pentru acest punct de vedere optează şi Szemerényi, *Einführung*, p. 49, care se întemeiază în afirmaţiile sale numai pe punctul de vedere funcţional : distribuţia aspiratelor.

consonantică ; așa că Lehmann trebuia să considere pe *ĭ* și *ŭ* drept formele de bază, care se realizează cîteodată ca *i̯* și *u̯*. Și sîntem de părere că aceasta este soluția problemei, numai pentru că *i̯* și *u̯* sînt vocale, nu consonante (ceea ce înseamnă că ele se separă ca o altă categorie de sunete decît *l*, *r*, *n* și *m)*. Încadrarea acestor vocale în aceeași categorie cu lichidele și nazalele a falsificat situația lor și l-a dus pe Lehmann la soluționarea problemei prin paralelism cu situația pe care o impuneau, din punctul său de vedere, lichidele și nazalele, iar nu aceea pe care o cereau vocalele înseși [12].

8. Lichidele și nazalele consonante nu sînt elemente ale unor diftongi

A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, (de exemplu ediția a VI-a, Paris, 1924, p. 81—87), consideră, dealtfel după F. de Saussure, secvențele fonetice *el*, *er*, *em*, *en*, *ol*, *or*, *om*, *on* drept diftongi [13]. Învățatul francez definește diftongul în modul următor (p. 81) : „Une diphotongue est une émission vocalique continue dont le commencement et la fin sont articulés d'une manière nettement différente et dont la partie médiane est constituée par la transition de l'une des deux articulations à l'autre". Definiția este perfectă ; dar Meillet a integrat la diftongi și secvențele fonetice indicate mai sus, pentru că acum a integrat la vocale și ceea ce el numește sonante. Așadar, în fond el înțelege prin diftongi altceva decît avem drept să înțelegem pe baza definiției sale. Concepția sa despre diftong contravine definiției diftongului date de el și de alți lingviști. Și putem crede că el a ajuns la această nouă concepție despre diftong și pentru că, în limba lituană, intonația silabică aspră este notată în scris prin semnul ~ pus deasupra lichidei precedate de o vocală, ca și cum lichida ar fi al doilea element al unui diftong *(ir̃*, *ur̃)*. Aveau F. de Saussure și Meillet dreptate să conceapă astfel diftongul? Trebuie să îmbunătățim vechea definiție a diftongului? A. Meillet a ajuns la concluzia arătată mai sus, pentru că efectiv a admis, contra definiției sale, care e și cea tradițională, că orice diftong este alcătuit dintr-o vocală urmată de o „sonantă" în funcție consonantică. Dacă luăm termenul diftong în sensul său etimologic, un diftong este o îmbinare de două sunete dintre care unul succede celuilalt. Dar, în acest caz, termenul „diftong" își pierde utilitatea. Și să remarcăm că această concepție despre diftong este cu mult mai largă decît cea pe care o găsim la Meillet. Dar tradiția a impus în cazul de față o altă concepție

[12] Părerea lui Lehmann că *ĭ* și *ŭ* ar fi alofone ale lui *i̯* și *u̯* a fost respinsă deja de Szemerényi, *The new Look in Indo-European, Reconstruction and Typology*, în „Phonetica" 17 (1967), p. 65—99 (pasajul care ne interesează se găsește la p. 82), și *Einführung*, p. 129, doar pe baza faptului că *i̯* și *u̯* și *i* și *u* sînt, cum spune el, *Einführung*, „grundverschiedene Laute", ceea ce nu e just.

[13] F. de Saussure nu consideră în *Mémoire* drept diftongi secvențele fonetice alcătuite din vocală + *l*, *r*, *n* și *m*. Dar el face aceasta în articolul *À propos de l'accentuation lituanienne (Intonations et accent proprement dit)*, în MSL VIII (1894), p. 425—446 (retipărit în *Recueil de publications scientifiques*, Heidelberg, 1922, p. 490—512). Ideea apare la p. 496—512 și în special la p. 506—512. Foarte probabil faptul că F. de Saussure considera diftongi astfel de secvențe l-a determinat pe Meillet să creadă că F. de Saussure a distins categoria sonantelor *i*, *u*, *i̯*, *u̯*, *r*, *l*, *r̥*, *l̥* etc. ca o categorie de sunete deosebită de vocale și de consonante (vezi mai sus, **2**).

despre diftong; și această concepție trebuie respectată atîta vreme cît nu avem alta mai bună. De aceea noi nu putem admite că secvențele fonetice *el*, *er* etc. sînt diftongi, chiar dacă în lituaniană accentul silabic aspru cade și pe consonanta din aceste secvențe.

9. Diftongii sînt difonematici

Dar diftongii mai pun și altă problemă: ei sînt considerați de unii structuraliști drept un singur fonem. Pînă și Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie* (= „Travaux du Cercle linguistique de Prague" VII), p. 50–52, consideră diftongii drept foneme unice, deoarece avem o trecere treptată de la o vocală la alta a diftongului. Problema evaluării monofonematice sau polifonematice a diverselor secvențe fonetice este realmente o problemă; dar, cel mai adesea — și situația e valabilă și în cazul diftongilor — ea trebuie rezolvată altfel decît a fost rezolvată de Trubetzkoy și de alți structuraliști. Noi credem că ea se pune pentru că sunete care apar percepției ca deosebite și succesive se pronunță în același timp și sînt realmente simultane. Este cazul timbrului vocalic implicit al consonantelor, despre care am vorbit în unul din articolele citate la paragraful 1. Și este și cazul explozivelor aspirate: aspirația se produce odată cu metastaza, adică odată cu deschiderea care are loc la pronunțarea explozivelor. Impresia pe care o face expirația este aceea a unui sunet deosebit de exploziva; dar în realitate acest sunet coincide cu ultima parte a exploziei. Deci conștiința noastră distinge două sunete, cu toate că, articulatoriu și acustic — și, putem adăuga, și funcțional —, avem un singur sunet: exploziva aspirată. Dar, în cazul diftongilor, situația e cu totul alta: ei sînt realmente succesiuni de două vocale; deci ei sînt întotdeauna două foneme: unul sonant și altul consonantic, sau invers. Probabil că aceste motive l-au determinat și pe Szemerényi să susțină, în *Einführung*, p. 133, că diftongii limbii indo-europene primitive erau d i f o n e m a t i c i, și nu n o n f o n e m a t i c i; căci autorul nu ne spune dacă diftongii din orice limbă sînt difonematici. Cei care au considerat diftongii ca un singur fonem au plecat, poate, de la faptul că diftongii cuprind o vocală consonantică. Dar chiar acest lucru trebuia să le arate că elementul consonantic este ceva deosebit de vocala sonantă din diftong; căci acest element consonantic este o variantă a vocalelor *i* și *u*, eventual a vocalelor *e* și *o*. Însă concepția greșită că diftongii sînt un sunet unic este mai veche decît structuralismul: ea apare, de exemplu, la Raphael Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, I, Hannover, 1877, p. 46: „Wenn zwei Vokale so mit einander verschmelzen, dass sie nur Einem (sic) Laut, nämlich einem M i s c h l a u t, bilden; so wird dieser Eine [sic] Laut D i p h t o n g genannt". Deci diftongul este pentru Kühner un singur sunet, deși mixt, amestecat. Realitatea e că nu e un sunet mixt, ci o succesiune de două sunete.

10. Teoria lui Lehmann despre diftongi

Dacă toți indo-europeniștii de pînă astăzi au admis că indo-europeana primitivă avea mulți diftongi, Lehmann, *op. cit.*, p. 11–14, afirmă ceva cu totul opus: limba indo-europeană primitivă nu avea nici un diftong.

Ca să poată ajunge la această concluzie, Lehmann trebuia să combată ideea că secvenţe fonetice indo-europene ca *ei̯*, *eu̯*, *oi̯*, *ou̯* etc. sînt diftongi. Dar consideraţiile pe care le face ca să excludă din categoria diftongilor secvenţele indo-europene primitive în discuţie nu sînt prilejuite numai de o analiză a acestor secvenţe fonetice, ci au în vedere şi evoluţia lor fonetică, precum şi situaţia rădăcinii, în diversele forme ale aceluiaşi cuvînt sau în diversele cuvinte formate de la aceeaşi rădăcină. Lehmann afirmă anume că diftongii au o evoluţie fonetică deosebită de aceea a elementelor componente (de fapt numai a vocalelor sonante) din alte împrejurări (deci interconsonantice) şi nu consideră diftongi, ci simple grupe de sunete (engl. *clusters*) secvenţele fonetice alcătuite din vocală sonantă + vocală consonantică. Deci, după Lehmann, limba germană de sus a avut şi are diftongi, pentru că în secvenţele fonetice din germana medie de sus *ei̯*, *i̯e*, *ou̯*, *u̯o*, vocalele sonante *e*, *o* nu s-au dezvoltat ca vocalele *e*, *o* intervocalice, ci, împreună cu vocala consonantică vecină, au dat un singur fonem sau un alt diftong : *oi̯*, *ī*, *ou̯*, *ū* ; el pune aceasta în legătură cu faptul că în germană diftongul *ai̯* se păstrează intact înainte de vocală : germ. *Ei*, pl. *Eier*, pronunţat : *ai̯-ər*. Şi, după acelaşi învăţat, indo-europeana primitivă n-a avut diftongi, pentru că vocalele *a*, *e*, *o* din secvenţele fonetice *ai*, *ei*, *oi*, *au*, *eu*, *ou* s-au dezvoltat la fel ca vocalele *a*, *e*, *o* interconsonantice. Aceste consideraţii sînt combinate cu ideea că vocala consonantică din „presupuşii" diftongi trece în unele împrejurări fonetice (atunci cînd este urmată de vocală) în silaba următoare şi poate avea, ca atare, o evoluţie fonetică deosebită de aceea pe care o are atunci cînd rămîne în aceeaşi silabă cu vocala sonantă. Cu această ocazie, Lehmann ia în discuţie şi faptul că vocala consonantică apare în alte forme ale rădăcinii înaintea sonantei şi este considerată de indo-europeişti de pînă la dînsul ca o simplă consonantă, iar nu ca element al unui diftong. El exemplifică aceste consideraţii cu două categorii de fapte : 1) dacă admitem că, de exemplu, în rădăcina **dheus-* (conform cu părerea sa expusă mai sus, **7.**, Lehmann transcrie **dhews-)* „a pulveriza" avem un diftong, atunci trebuie să admitem două rădăcini în loc de una : una cu diftong : **dheus-*, şi alta fără diftong, **dhu̯os-* (forma **dhu̯os-* a rădăcinii se găseşte în sanscritul *dhvansáyati* „pulverizează") ; pe cînd, dacă admitem că rădăcina **dhews-* cuprinde secvenţa vocala *e* + rezonanta *w*, şi o notăm **dhews-*, atunci nu sîntem obligaţi să admitem două rădăcini ; 2) dacă admitem că, de exemplu, în rădăcina **ĝheu-* (Lehmann transcrie **ghew-)* „a vărsa, a turna", avem un diftong, aceasta este valabil numai cînd secvenţa se găseşte înainte de consonantă, ca în cazul sanscritului *juhoti* „cîştigă", „învinge" (unde *-ho-* provine din **ĝheu)*, nu şi atunci cînd după secvenţă urmează o vocală şi cînd, din această cauză, *u̯* trece în silaba următoare, ca în gr. χέα „vărs", unde *u̯* a dispărut (cf. aoristul ἔχευσα). Dar argumentarea are la bază şi ideea că secvenţele de tipul *ai*, *au*, *ei*, *eu* etc. nu sînt întotdeauna diftongi şi din cauza evoluţiei lor fonetice, deci ideea că o secvenţă alcătuită din vocală sonantă + vocală consonantică nu este diftong decît dacă se dezvoltă altfel decît vocala sonantă interconsonantică. Noi credem că vocala consonantică nu trebuie socotită drept consonantă sau rezonantă consonantă atunci cînd precede vocala sonantă şi drept vocală consonantică atunci cînd urmează vocala sonantă, şi că nu putem limita caracterul de diftong al unei secvenţe fonetice numai în cazurile

în care îndeplinește condiția de evoluție cerută de Lehmann. O rădăcină poate asuma forme fonetice diferite și, cu toate acestea, ea rămîne aceeași rădăcină ; și, de asemenea, o rădăcină poate avea evoluții fonetice deosebite de la o formă la alta și rămîne totuși aceeași rădăcină. Însă, în cazurile de la nr. 2 nu avem a face cu forme fonetice diverse ale rădăcinii, ci cu o mutare a graniței silabice de la sfîrșitul rădăcinii, înainte de vocala consonantică (semivocala) de la sfîrșitul ei, lucru pe care indo-europeiștii l-au considerat întotdeauna ca neafectînd unitatea și forma rădăcinii, aceasta dealtfel în contradicție cu doctrina lor despre diftong. Lehmann crede că rezolvă problemele false pe care le pune spunînd că *eu̯* omosilabic (tautosilabic) nu este un diftong, că nu este deci o îmbinare a unei vocale cu semivocală, ci o îmbinare a unei vocale cu o rezonantă, că, în asemenea cazuri, avem aceeași situație ca și atunci cînd *i̯* și *u̯* preced vocalele și nu formează, deci, după concepția tradițională, diftongi. Pentru mine, dimpotrivă, este clar că și într-un caz și în altul avem a face cu diftongi, că, de exemplu, pronunția *eu̯* nu poate fi interpretată decît ca alcătuind un diftong, orice diftong fiind o secvență monosilabică și omosilabică (tautosilabică) a două vocale, că această secvență nu se poate nota *eu*, cînd ea ar fi diftong, și *ew*, cînd ea n-ar fi așa ceva, pentru că *w* alcătuiește un diftong cu vocala următoare ; pronunția sunetului este în fond în ambele cazuri aceeași (și între *u* sau *u̯* și *w* există numai o deosebire grafică). Bineînțeles, Lehmann are dreptate cînd nu vede nici o deosebire între *u* din *dheus-* și *u̯* din *dhu̯es-* ; dar, în loc să concludă că în ambele cazuri avem a face cu o semivocală sau vocală consonantică (vocală cu funcție de consonantă), care în mod necesar formează diftong, el conclude că avem a face cu o semivocală sau vocală consonantică care nu formează diftong. Dar noi sîntem de acord cu Lehmann că nu trebuie să distingem între *i̯* și *u̯*, elemente ale unor diftongi, și *i̯* și *u̯*, care nu ar fi elemente ale unor diftongi ; de unde urmează că și natura lor trebuie să fie aceeași, cum face Lehmann pe drept, dar din considerente greșite. Și, bineînțeles, Lehmann are dreptate cînd afirmă că secvențele vocală + rezonantele *l*, *r*, *n*, *m* nu sînt diftongi ; dar această concluzie este trasă de el din premise greșite ; argumentarea acestui fapt este alta decît cea oferită de el, și anume cea din **8.** de mai sus. Eroarea lui Lehmann a fost deja înțeleasă de lingviști : Szemerényi, *Einführung*, p. 35–37, consideră pe *ai*, *ei* etc. diftongi, ca toată tradiția indo-europeistică.

11. Concluzii

Din cele spuse mai sus rezultă că lingvistica indo-europeană, cu toate marile și spectaculoasele ei realizări de pînă astăzi, care o situează în fruntea lingvisticii, n-a reușit să înțeleagă exact sistemul fonetic reconstituit prin comparația limbilor indo-europene și că, stăpînită de unele prejudecăți, care sînt dealtfel în contradicție cu principiile foneticii generale, dar și datorită unor deficiențe ale foneticii generale, a dat aprecieri false elementelor fonetice ale limbii : a înțeles greșit limita dintre sunete, a apreciat (clasificat) greșit unele secvențe fonetice. Pe de altă parte, structuralismul lingvistic (fonologia sau fonemica) n-a avut întotdeauna urmări fericite asupra analizei în foneme, ba dimpotrivă (structuralismul lingvis-

tic însuși, fiind în mare parte o pură construcție a minții, a impus în indo-europeistică idei eronate, care au dus la falsificarea realităților, la înțelegerea lor eronată). Lingvistica indo-europeană trebuie să părăsească multe din punctele de vedere care au dominat-o de la 1878 pînă astăzi sau au dominat-o numai în epoca structuralismului și generativismului transformaționalist; ea trebuie să pășească pe o nouă poziție, pe care am căutat s-o indicăm în paginile de mai sus. Rezultatele eronate la care a ajuns fonetica și așa-zisa fonologie sau fonemică indo-europeană ne arată, mai mult decît o pot face rezultatele obținute în romanistică sau germanistică, slavistică etc., cît de artificial, cît de departe de realitate este structuralismul fonetic. Vom înșira pe scurt rezultatele „teoretice" la care am ajuns mai sus și rezultatele „practice" ale cercetării noastre.

1. Nu există o categorie de sunete a sonantelor, intermediară între vocale și consonante; *i*, *i̯*, *u*, *u̯* sînt vocale, iar *l*, *l̥*, *r*, *r̥*, *m*, *m̥*, *n* și *n̥* sînt consonante. Dar vocalele în discuție sînt în unele cazuri consonantice, iar consonantele în discuție sînt în unele cazuri sonante, adică silabice.

2. În limba indo-europeană primitivă și în multe limbi indo-europene născute din ea existau nu numai diftongi descendenți, dar și diftongi ascendenți și triftongi. Întrucît nu e nici o deosebire între *i̯* și *u̯* din diftongii descendenți și *i̯* și *u̯* din diftongii ascendenți și din triftongi va trebui să se noteze întotdeauna într-un singur fel sunetele *i̯* și *u̯*, iar nu o dată prin *i* și *u*, iar altă dată prin *i̯* și *u̯* (sau, după alte școli, prin *y* și *w*).

3. Întrucît *i̯* și *u̯* sînt formele consonantice ale vocalelor *ĭ* și *ŭ*, va trebui să se noteze *i̯* și *u̯* prin același semn prin care se notează și vocalele *ĭ* și *ŭ*, numai că se va adăuga semnul consonantismului lor; deci se va recurge la semnele *i̯* și *u̯*, iar nu la *y* și *w*. (Evident, vom nota vocalele scurte prin *i* și *u*, fără semnele scurtimii; vom nota însă lungimea vocalelor lungi prin linia dreaptă orizontală așezată deasupra semnului vocalei).

4. Între consonantele labiovelare și cele urmate de *u̯* nu există o deosebire de articulație în ce privește timbrul vocalic labial, deosebire care să ne oblige să notăm o dată acest timbru labial prin *u*, *u̯* sau *w* care urmează consonantei, iar altă dată prin *u* sau *w* care, de asemenea, urmează consonanta. Întrucît avem în toate aceste cazuri consonante cu timbru vocalic implicit labial, trebuie să recurgem la aceeași unică notare. Ea nu poate fi decît notarea prin *u̯*, chiar dacă s-ar putea înțelege că *u̯* este elementul prim al unui diftong, iar nu labialitatea consonantei anterioare. Căci foarte probabil întotdeauna o consonantă urmată de *u̯* este o consonantă labializată.

5. Palatalitatea unei consonante este altceva decît caracterul muiat al unei consonante. În indo-europeana primitivă existau și consonante palatale și consonante muiate (*ḱ*, *ǵ*). Primele erau urmate de *e*, *i*, *i̯*, celelalte aveau prin ele însesi timbru de *i*.

6. Velarele rotunjite aspirate erau realmente niște velare care prezentau rotunjire înainte de aspirație, și de aceea ele trebuie notate $*k^{u}h$, $*g^{u}h$, iar nu $*kh^{u}$, $*gh^{u}$ sau $*kh^{w}$, $*gh^{w}$, cum fac unii lingviști.

7. Lichidele și nazalele sonante pot fi subsumate fonemelor *l*, *r*, *n* și *m* ca variante poziționale (distribuționale, combinatorii) ale acestora

din urmă, cum procedează structuraliștii; dar aceasta nu ne dispensează de a le include și pe ele în descrierea sistemului „fonologic" sau „fonemic" al indo-europenei primitive; căci, dacă nu le amintim și pe ele ca existente în limbă, atunci descrierea nu-și atinge scopul. Realitatea este că, în acest caz, apare nu inutilitatea distincției între sunet și fonem, ci totala ei inadecvare la realități în descrierea realității fonetice a limbii în discuție. Putem conclude că sunetele care apar în poziții complementare (*l* și *l̥* etc.) au statut de foneme aparte și apar ca unități perceptuale deosebite; dar prin f o n e m este bine să înțelegem nu numai unitățile sonore funcționale, ci și unitățile de pronunție (= de articulare) (o arată mai ales sunete ca aspiratele sau consonantele muiate și rotunjite), care sînt unități articulatorii și totodată funcționale.

8. Lichidele și nazalele consonantice nu erau, în indo-europeana primitivă, elemente ale unor diftongi, dacă prin diftong înțelegem numai o emisiune fonetică alcătuită dintr-o vocală și o vocală consonantică (= semivocală) sau invers. Aceasta însă nu înseamnă că accentuarea aspră (accentul ascuțit) nu se poate întinde asupra lichidei sau nazalei care urmează după o vocală sonantă. Tranșa intonabilă (segmentul fonetic intonabil) poate depăși vocala și cuprinde și lichida sau nazala de după ea. Această analogie între secvențele fonetice alcătuite din vocală + lichidă sau nazală, ambele consonantice, nu ne obligă la concluzia că secvențele fonetice din urmă sînt diftongi. Accentul ascuțit poate coincide și cu o lichidă sau nazală. Iar în cazul cînd avem lichide și nazale sonante, putem avea, ca și la vocale, cele două intonații obișnuite vocalelor: intonația dulce (coborîtoare), notată prin circumflex, și intonația aspră (suitoare), notată prin accentul ascuțit.

9. Diftongii sînt întotdeauna difonematici, nu monofonematici.

10. Mutarea graniței silabice în interiorul rădăcinii indo-europene, în cazul cînd *i̯* sau *u̯* se găsește la sau spre sfîrșitul rădăcinii, nu duce la transformarea rădăcinii în altă rădăcină, căci *i̯* și *u̯*, trecuți la începutul silabei următoare, nu sînt alte sunete decît *i̯* și *u̯* de la sfîrșitul silabei precedente.

Analyses erronées des séquences phonétiques de l'indo-européen primitif

(R e s u m é)

Selon une longue tradition linguistique, l'auteur considère comme diphtongues les séquences phonétiques du type : voyelle consonantique + voyelle (*i̯a*, *i̯e*, *i̯o*, *u̯a*, *u̯e*, *u̯o*, etc.). Par conséquent, il admet l'existence en indo-européen primitif des diphtongues ascendentes et des triphtongues (*i̯ei̯*, *u̯ei̯* etc.).

Il admet que les sons indo-européens primitifs k^{u} et g^{u}, $k^{u}h$ et $g^{u}h$, qu'il note par *ku̯*, *gu̯* etc., sont des vélaires arrondies, mais il introduit aussi dans la catégorie des consonnes arrondies les séquences phonétiques indo-européennes primitives *tu̯*, *du̯*, *thu̯*, *dhu̯*, *su̯* et considère les séquences phonétiques indo-européennes primitives du type consonne dentale + *i̯* comme

une catégorie de consonnes à part, les consonnes palatalisées. L'auteur prouve que, indo-européen primitif, il n'y avait pas une séquence phonétique g^{u}, différente du son $g^{\underline{u}}$, comme l'admet J. Pokorny, mais seulement le son $g^{\underline{u}}$, qu'il note par $g\underset{\wedge}{u}$. Il croit que, des deux notations dont les comparatistes usent pour la consonne labio-vélaire aspirée, $g^{\underline{u}}h$ et $gh^{\underline{u}}$, c'est la première qui correspond à la réalité, et il note ce phonème par $g\underset{\wedge}{u}h$. Mais il ne conclut pas à l'existence, en indo-européen primitif, des séquences phonétiques $t\underset{\wedge}{u}h$ et $d\underset{\wedge}{u}h$. L'auteur ne considère pas comme justifiée la conception d'A. Meillet et de ceux qui l'ont suivi, selon laquelle en indo-européen primitif il y avait, à côté des voyelles et des consonnes, une catégorie des sonantes, qui comprenait les liquides et les nasales consonantes et syllabiques et les voyelles *i*, *i̯*, *u*, *u̯*. Il est d'avis que l'on doit maintenir la distinction entre les liquides et les nasales d'une part — elles sont des consonnes — et les voyelles *i*, *i̯*, *u*, *u̯* d'autre part. L'auteur n'admet pas, comme J. Kuryłowicz et Winfre dP. Lehmann, que le système phonologique de l'into-européen comprenait les phonèmes *l*, *r*, *n*, *m* ; car cette manière de nous exprimer n'indique pas que le système phonétique de l'indo-européen primitif comprenait aussi les sons *l̥*, *r̥*, *n̥*, *m̥*. L'auteur n'admet pas non plus l'évaluation monophonématique des diphtongues, mais il considère comme des sons unitaires les consonnes aspirées et les consonnes arrondies.

Septembrie 1976

Universitatea „Al. I. Cuza"
Iaşi

INDIVIDUALISATION OU CONFORMITÉ DANS LES RÉFECTIONS DES SUBJONCTIFS PRÉSENTS ROMANS IRRÉGULIERS

I

La présente étude poursuit les buts décrits dans un article similaire concernant les formes irrégulières de l'indicatif présent [1]. Elle est basée sur le même choix de parlers [2], et fondée sur la même conception de l'irrégularité.

Il importe au préalable de préciser quelles sont les formes refaites en latin parlé, et de dégager les tendances qui en résultent. Elles se ramènent à deux.

Le plus souvent le subjonctif ne fait que suivre la personne 1. de l'indicatif dans ses réfections. C'est ainsi qu'on doit postuler **voleam* [3], **tolleam* [4], **cadeam* [5], **credeam* [6], **poneam* [7], **quaeriam* [8] et **poteam*/**possiam* suggérés respectivement par le sarde et l'aire gallo-catalane [9] : ce **possiam* représente un croisement entre la forme régularisée **poteam* et la forme **possam* [10], et elle suit la réfection de *sim* en **siam*. En outre s'est maintenue dans la majeure partie de la Romania la correspondance entre les formes de *habere* : **haio* et **haiam* [11].

Mais, d'autre part, il existe en latin parlé une seconde tendance : celle de dissocier indicatif 1. et subjonctif. Cette dissociation s'opère entre *sum* et **siam*, et c'est le subjonctif qui est refait. Mais elle provient sur-

[1] Cf. Mourin (L.), *Le système des réfections analogiques dans les indicatifs présents romans irréguliers*, dans RRL XXI (1976), p. 3–21, 229–245. Les références à cette étude se feront sous la forme : cf. *Ind.*, p... ou §...

[2] Ici non plus le français n'a pas été inclus dans l'étude. En effet, en dehors de modifications conditionnées par le déplacement accentuel, les seules formes vraiment irrégulières du français moderne — mais qui remontent parfois à des créations du latin parlé qui seront décrites ci-après — n'ont subi aucune action analogique ; ce sont *aie, sois, fasse, sache, puisse, veuille, vaille, faille* et *aille*.

[3] Cf. a. cat. *vulla* a. prov. *v(u)olha/vuelha* surs. *vegli* engad. *vöglia* toscan *voglia* a. roum. *voaie* ; réfection en dolomitique : *uebe* (cf. *infra*, § 40).

[4] Cf. a. cast. *tuella* a. prov. *tuelha* ; réfections en a. cast. *tuelga* (cf. *infra*, § 7) toscan *tolga* (cf. § 22).

[5] Cf. roum. *cază* a. cast. *caya* a. toscan *caggia*. Pour la justification du sort de **cadeam* dans a. cat. *caya/caja* port. *caia* a. prov. *c(h)aia*, cf. Ind., p. 5, note 7.

[6] Cf. roum. *crează* a. cast. *creya*. Pour la justification de port. *creia* a. prov. *creya*, cf. Ind., *ibid.* Réfections dans a. cat. *cre(e)ga/cresega* (cf. *infra*, § 4) surs. *creigi* (cf. § 10).

[7] Cf. port. *ponha* sarde *ponza* roum. *puie*. Réfections dans cast. *ponga* (cf. § 3) a. prov. *ponga* (cf. § 5) cat. *pongui* (cf. § 4) toscan *ponga* (cf. § 1).

[8] Cf. a. port. *queira* a. prov. *queira* sarde *cheria*. Réfections en roum. *ceie* (cf. § 2). La forme toscan *cheggia* résulte de la refonte du radical du verbe *quaerere* en *chiedere*.

[9] Cf. sarde *potta* (< **poteam*). Et franç. *puisse* a. cat. *puixa* et sans doute (cf. § 18) a. prov. **puoissa* < **possiam*.

[10] Cf. port., engad. et toscan *possa*, surs. *possi* et dolom. *posse*.

[11] Cf. port. *haja* cast. *haya* a. cat. *haja* a. prov. *aia* surs. *hagi* engad. *hegia*.

tout de réfections de l'indicatif 1. seul : d'où **haio* ≠ *habeam*, dont témoigne une partie de la Romania [12], **saio* ≠ *sapiam* et **vao* ≠ *vadam*.

Ce sont ces deux tendances qu'on retrouve dans les réfections romanes. Le plus souvent le subjonctif ne fait que suivre celles qui affectent l'indicatif 1 : ce sera l'objet de la première partie. Ou bien le subjonctif a des réfections propres : elles seront exposées dans la seconde partie.

I

RÉFECTIONS COMMUNES DU SUBJONCTIF ET DE L'INDICATIF 1

Les actions analogiques qui se sont exercées sur l'indicatif 1. ont été décrites dans l'article déjà cité. En seront extraites ici — sous une forme ramassée et avec renvois à cette étude — les réfections partagées par le subjonctif. Ces réfections résultent surtout d'une opposition différenciatrice d'avec l'indicatif : opposition au radical général du verbe (1°), aux autres personnes à radical tonique (2°), au radical prétonique (3°), ou à celui des trois personnes du pluriel (4°). Il peut aussi y avoir une simple extension d'une irrégularité sans liens formels avec les autres personnes (5°). Enfin c'est au participe qu'est due la refonte (6°).

1° Opposition au radical général de l'indicatif

A. Action par identité du radical général

[§ 1] Toscan (cf. Ind., § 1) *legga, strugga, fugga, affligga, figga, frigga, protegga, regga . . .*; *tenga, ponga, rimanga, venga*; *valga, dolga, salga, svelga*; *nuoca*; *(ri)esca*.

[§ 2] Roumain (cf. Ind., § 2) *rază, roază, deschiză, tinză, vînză, aprinză, ascunză, tunză, încinză, prinză, piarză . . .*; *trimiță*; *pieie, ceie* [13].

[§ 3] Ancien castillan (cf. Ind., § 3) *faga, yaga, plega* [14]; *riya, raya, roya, traya*; *tenga, ponga, venga*; *esca*. Castillan moins ancien *aduzca, yasca, plazca*; *caiga, raiga, roiga, oiga*.

[§ 4] Catalan (cf. Ind., § 4) *plaga, jegui* (m.), [15] *caiga* (pour *caya* < **cadeam*) [16], *sega cre(e)ga, cloga . . .*; aussi [17] *tenga, venga, romanga* et formes modernes *respongui, atengui, despengui, entengui, vengui, pongui, fongui, tongui . . .*; *isca*.

[§ 5] Provençal (cf. Ind., § 5) *tenga, ponga, venga, prenga*; *i(e)sca*.

[§ 6] Portugais (cf. Ind., § 6) *leia, saia, doia, soia*; *perça* (a.).

[12] Cf. toscan *abbia* roum. *aibă* dolom. *ebe*. Réfection en sarde *happa* (cf. § 24).

[13] Si la langue ancienne présente une identité entre l'indicatif 1. *(raz, roz. . .)* et le subjonctif, la langue a ensuite régularisé la personne 1. de l'indicatif *(rad, roz. . ., trimit, pier, . . .)*, mais pas nécessairement le subjonctif.

[14] Pour le *e*, cf. *infra*, § 30.

[15] Pour le *e*, cf. *infra*, § 14.

[16] Cf. *hodie*> *hui/vui* (a.) et cf. Ind., p. 5, n. 7. C'est à un traitement phonétique de **cadeo* que serait dû aussi le *i* de **cai*, passé ensuite à *caic*.

[17] On ne verra donc pas nécessairement en catalan une action analogique exercée par les parfaits tels que *tench* (a.), *vench* (a.), *romangué* (m.). . ., via le subjonctif imparfait : au sujet d'une telle action, cf. *infra*, § 51. D'ailleurs si *tench* est phonétique *(< tenuit)*, la plupart des formes telles que *vench, romangué* etc. . . sont analogiques, et ont elles-mêmes été refaites sur le radical de l'indicatif présent : cf. Mourin, *Rejets et analogies dans la structuration des radicaux des parfaits irréguliers romans*, dans RRL XIX (1974), pp. 207—208.

B. Action par similitude du radical général

[§ 7] Castillan (cf. Ind., § 7) *valga*, *tuelga* (a.) ; *fierga*.

[§ 8] Catalan (cf. Ind., § 8) *dolga* (a.), *valgui* (m.), *solgui* (m.), *absolgui*, *molgui* [18].

2° Opposition aux personnes 2., 3. et 6. de l'indicatif

A. Action par l'identité des personnes 2., 3. et éventuellement 6

[§ 9] Catalan (cf. Ind., § 15) *bega*, *escriga*, *moga* [19].

[§ 10] Sursilvain (cf. Ind., § 16) *creigi*, *traigi*, *plaigi*.

B. Action par parallélisme structurel entre les personnes à radical tonique

[§ 11] Portugais : la fermeture, dans la série vélaire, de la voyelle de subjonctifs tels que *fuja* et *durma* (analogique : cf. Ind., § 22) détermine celle, dans la série palatale, de la voyelle de subjonctifs tels que *sirva*, *siga* . . . (cf. Ind., § 18).

[§ 12] Castillan : la fermeture dans des subjonctifs tels que *suba*, *fuya* . . . entraîne celle de subjonctifs du type *mida* . . . (cf. Ind., § 19)

3° Opposition au radical prétonique de l'indicatif [20]

[§ 13] Castillan (cf. Ind., § 23) *vista*, *pida*, *sirva*, *siga* ; *oya* (a.), *concluya* . . .

[§ 14] Catalan (cf. Ind., § 24) *tregui*, *jegui*.

4° Opposition aux trois personnes du pluriel de l'indicatif

[§ 15] Provençal (cf. Ind., § 26) *aduia*, *noia/nueia*, *lueia* (écrit *lueja*) [21].

5° Extension d'une irrégularité sans liens formels

A. Propagation [22]

[§ 16] Toscan (cf. Ind., § 39) *vegga*, *segga*, *chiegga* . . .

[18] A nouveau, on ne verra pas nécessairement ici une action exercée par les parfaits — via le subjonctif imparfait — tels que *valch* (a. : < *valuit*), *dolch* (a. : < *doluit*). . . comme dans le cas du subjonctif *vulga* ≠ ind. 1. *vull* : cf. *infra*, § 51 ; en effet une telle action n'a pu s'exercer pour réformer les formes *castillanes*.

[19] L'action du parfait — via le subjonctif imparfait — peut se concevoir dans le cas de *bech* (a. : < **bibuit*), *dech* (a. : < *debuit*), *moch* (a. < *movit*) mais non dans celui du verbe *escriure* dont le parfait ancien, phonétique, est *escris* (< *scripsit*) refait en *escrisch* (a.) précisément sur le radical du présent : cf. Mourin *Rejets*. . ., l.c. p. 208.

[20] En outre un cas d'assimilation exercée par le radical prétonique sur les formes à radical tonique : chute de la consonne finale du radical dans ancien engadinois *daia* (cf. Ind., § 87). Le sursilvain refait une forme *deigi* (cf. *infra*, § 31).

[21] Si le subjonctif analogique *aduia* ne fait que suivre la réfection que constitue l'ind. 1. *dui*, les ind. 1. correspondant aux subjonctifs *noia/nueia* et *lueia*, c'est-à-dire **noi/*nuei* et **lui* ne semblent pas attestés. Ces réfections ont été traitées ici compte tenu du fait que les analogies propres au subjonctif ne semblent engendrer que des formes en *-ga* et *-ssa* : cf. *infra*, § 34. La diphtongue *ue* dans *lueia* plutot que **luia* est due sans doute à l'attraction exercée par 4. *nozem* subj. *nueia* sur *luzem* → *lueia*, et ce en raison de la tendance de *o* prétonique (*nozem*) à se prononcer *u* (comme dans *luzem*).

[22] En portugais aussi le subjonctif *parca* (≠ *perdam*), pour ancien *perca* (cf. *supra*, § 6), est peut-être dû au choix entre *ç* et la gutturale pour les verbes à radical en *n* : *faça*, *jaça*, mais *traga*, *diga*, *aduga* : cf. Ind., p. 19, n. 47.

B. Croisement de formes

[§ 17] Catalan *puixa* (< *possiam) et *puga* (cf. *infra*, § 52) engendrent (cf. Ind., § 48) *pusca*. On notera aussi le compromis *caiga* (cf. *supra*, § 4).

[§ 18] Provençal : les formes *puesca/puosca/posca/pusca* résultent vraisemblablement (cf. Ind., § 48) du croisement entre **puoissa* *(<*possiam)* et **poga* (cf. *infra*, § 51, n. 44).

[§ 19] Castillan : *yazga* provient du croisement (cf. Ind., § 49) de *yaga* et de *yasca* (cf. *supra*, § 3). Aussi *plazga* résulte d'une fusion des anciens *plaga* et *plasca* (cf. *supra*, § 3). En outre le compromis (cf. Ind., § 49) entre *traga (<*tragam)* et *traya* (cf. *supra*, § 3) engendre *traiga*, qui donne naissance à d'autres formes en *-yga* (cf. *supra*, § 3 *in fine*).

[§ 20] Toscan *debbia* (a. ; < *debeam*) se croise (cf. Ind., § 50) avec la forme régularisée *deva*, et engendre *debba*.

C. Lien sémantique

[§ 21] Engadinois *stöglia (≠ *stopeam)* est dû (cf. Ind., § 46) au lien avec *vöglia*.

6° Action du participe passé

[§ 22] Toscan (cf. Ind., § 104) *tragga*, *tolga*, *sciolga*, *volga*.

[§ 23] Roumain ancien (cf. Ind., § 105) *ucigă*, *purceagă*, *destingă*.

[§ 24] Sarde (cf. Ind., § 106) *happa*; en outre *deppa* synchroniquement régulier.

★

Telles sont les réfections analogiques subies par le subjonctif, mais par lesquelles cette forme reste étroitement liée à l'indicatif 1., dont elle partage les modifications.

Mais à côté de ces cas relativement nombreux existent des réfections analogiques qui sont propres au subjonctif. Certes le lien avec l'indicatif 1. persiste parfois en ce sens que, soit l'indicatif 1., phonétique, exerce une action assimilatrice sur le subjonctif (cf. §§ 35, 36), soit le subjonctif, refait, détermine inversement une modification identique de l'indicatif 1. (cf. § 51 *in fine*). Mais on verra surtout, dans cette seconde partie, que le subjonctif manifeste aussi sont indépendance à l'égard de l'indicatif 1., voire son opposition à cette forme.

★

II

RÉFECTIONS PROPRES OU PRIMAIRES DU SUBJONCTIF

Les actions analogiques peuvent soit résulter de rapports avec l'indicatif présent (I), soit s'opérer au sein du subjonctif même (II), soit — et ici l'indicatif 1. suit éventuellement le subjonctif — être déterminées par le subjonctif imparfait (III).

I. Réfections du subjonctif sur l'indicatif

Le subjonctif seul continue à s'opposer aux personnes de l'indicatif autres que la personne 1. (α). On bien les réfections du subjonctif sont dues précisément aux rapports avec cet indicatif 1. (β).

α) Opposition du subjonctif aux personnes de l'indicatif autres que la personne 1

On retrouve ici mais au bénéfice du seul subjonctif, certaines des actions décrites dans la première partie : il s'agit de l'opposition aux personnes à radical tonique 2., 3. et 6. (1°), aux personnes 4. et 5. (2) ou aux trois personnes du pluriel (3).

1°) Opposition aux personnes 2., 3. et 6. de l'indicatif

Dans plusieurs parlers, il y a action de verbes à radical en *a* tels que *habere* et *dare* sur d'autres verbes aussi en *a* tels que, d'une part, *stare* et *vadere* (A), d'autre part sur le verbe sarde *narrere*, sur *facere* ou *placere* (B). En sursilvain seul se poursuit (cf. *supra*, § 10) sur le seul subjonctif l'action de *dicere*, voire de *habere* (C).

A) L'action du subjonctif de *habere* se manifeste dans la zone ibéro-provençale : sur *stare* et *vadere* en provençal, sur *stare* seul en portugais, sur *vadere* en castillan et en catalan.

[§ 25] En provençal le rapport ind. 2. *as* 3. *a* 6. *an* (1. *ai/ei*) ≠ subj. *aia (< *haiam)* est poursuivi dans 2. *estas* 3. *esta(i)* 6. *estan* [1. *estau(c)*] → subj. *esteia (≠ stem)* et ind. 2. *vas* 3. *va(i)* 6. *van* [1. *vau(c)*] → subj. *vaia* [23] *(≠ vadam > vaza)*.

[§ 26] En portugais sur ind. 2. *has* 3. *ha* 6. *ham* (1. *hei*) ≠ subj. *haja (< *haiam)* se refait 2. *estas* 3. *esta* 6. *estam* (1. *estou*) → subj. *esteja (≠ stem > esté* : a.)[24].

[§ 27] En castillan et en catalan les rapports entre ind. 2. *has* 3. *ha* 6. *han* [1. *he* (cast., cat.)/*hec* (cat.)] et subj. *haya* (cast.)/*haja* (cat.; mod. *hagi* [25]) déterminent la réfection de *vadere* : 2. *vas* 3. *va* 6. *van* [1. *vo* (cast.)/*vaig* (cat.)] → subj. *vaya* (cast.)/*vaja* (a. cat. : écrit *vaga* ; mod *vagi*).

B) l'action du subjonctif de *dare* s'exerce sur le verbe sarde *narrere* ; celle de *dare*, *stare*, voire d'autres verbes, sur *facere* en sursilvain, sur *placere* en ancien castillan.

[§ 28] En sarde l'opposition entre ind. 2. *das* 3. *dat* 6. *dan* (1. *do*) et subj. *dia/die* [26] est reprise par 2. *nas* 3. *nat* 6. *nan* (1. *naro*) → subj. *nia/nie*.

[§ 29] En sursilvain la différenciation vocalique entre ind. 2. *das* 3. *dat* 6. *datten* [1. *dun*] et subj. *detti* et entre 2. *stas* 3. *stat* 6. *statten* [1. *stun*] et subj. *stetti*[27] s'étend à 2. *fas* 3. *fa* 6. *fan* (1. *fatsch*) → subj. *fetschi* (pour ancien *fatschi < faciam*).

[23] Variante **vaja*, que recouvre sans doute la graphie *vaga* ; de même existent en provençal les variantes *deia/deja (< debeam)*, *vei/veg (< video)*, et en ancien catalan *veya/veja* et *caya/caja*.

[24] Aussi action possible de l'indicatif 1. de *esse* : cf. *infra*, § 38.

[25] Refait en *hegui* ; cf. *infra*, §§ 36 et 51.

[26] Analogique : cf. *infra*, § 39.

[27] *Detti* et *stetti* sont analogiques : cf. *infra*, § 52.

[§ 30] Ajoutons ici la même opposition vocalique en acien castillan pour *placere*, mais le timbre *a* auquel s'oppose le *e* du subjonctif se trouve non seulement au radical tonique de l'indicatif mais aussi au radical prétonique : 2. *plazes*. . . 4. *plazemos*. . (1. *plazco*)→subj. *plega/plezca* (≠ *placiam* [28]) en imitation de 2. *das* . . . (1. *do*) ≠ *dé*, 2. *estas* . . . (1. *estó*) ≠ *esté*, 2. *sabes* . . . (1. *sé*) ≠ *sepa* (< *sapiam*), 3. *cabe* . . . ≠ (1. *quepo*) ≠ *quepa* (< *capiam*).

C) On a déjà noté en sursilvain l'action de l'opposition entre ind. 2. *gis* . . . et subj. *gigi* (cf. § 10) : elle a entraîné dans la langue ancienne des réfections de l'indicatif 1. et du subjonctif : ind. 1. *creig*, *plaig*, *traig* et subj. *creigi*, *plaigi*, *traigi*.

[§ 31] Sur ce même modèle a été refait le subjonctif — mais non l'indicatif 1. — de plus d'un verbe qui a aussi aux personnes 2., 3. et 6. de l'indicatif, comme *creis*. . ., *plais* . . ., *trais* . . ., *gis* . . ., une diphtogue avec second élément en *i* c'est-à-dire *ei*, *oi*, *ui* ou la voyelle *i* : d'où 2. *d(u)eis* . . . (1. *d(u)ei*) → *d(u)eigi* (≠ *debeam*), 2. *eis* 3. *ei* 6. *ean* (a.)/*ein* (m.) [1. *sun*] → *seigi* (≠ **siam*), 2. *schais* . . . (1. *schaiel*) → *schaigi* (≠ *jaceam*), 2. *sfois* . . . → *sfoigi* (≠ *fodiam*), 2. *cois* . . . → *coigi* (≠ *cupiam*), 2. *ruis* . . . → *ruigi* (≠ *rodam*), 2. *pruis* . . . → *pruigi* (≠ *prodeam*), 2. *ris* . . . → *rigi* (≠ *ridam*).

Il est probable que le subjonctif de *habere* — dont on verra *infra* l'importance dans les réfections — a joué un rôle dans l'extension du subjonctif en *-gi* : le paradigme de type monosyllabique 4. *vein* 5. *veits* 2. *has* 3. *ha* 6. *han* (1. *hai*) ≠ subj. *hagi* a pu agir sur celui, sans oscillation d'accent, du verbe *esse* : 4. *essen* 5. *esses* 2. *eis* 3. *ei* 6. *ein* [1. *sun*] → subj. *seigi*. Et *habere* et les autres verbes refaits ont en commun un ind. 1. à radical sans consonne finale auquel s'oppose précisément le subjonctif : sur 1. *hai* ≠ subj. *hagi*, 1. *d(u)ei* → subj. *d(u)eigi*, *schaiel* → *schaigi*, *sfoiel* → *sfoigi*, *çoiel* → *coigi*, *ruiel* → *ruigi*, *riel*→*rigi*.

2°) Opposition aux personnes 4. et 5. de l'indicatif

Le cas se présente pour des verbes dont l'indicatif ne connaît pas d'oscillation accentuelle : en roumain et en dolomitique.

[§ 32] En roumain la réfection du subjonctif de **volere* sur celui de *bibere* ne fait que poursuivre celle qui a créé de nouvelles personnes 1., 2., 3. et 6. de l'indicatif (cf. Ind., § 89) : sur ind. 4. *bem* 5. *beţi* (1. *beau*) ≠ subj. *bea* (< *bibat*) se refait 4. *vrem* (< *volemus*) 5. *vreţi* (< **voletis*) (1. *vreau*) → subj. *vrea* (≠ **voleat* > *voaie*) [29].

[§ 33] En dolomitique le subjonctif de *habere* a favorisé la réfection de celui de *esse* : sur ind. 4. *on* (← *habemus*) 5. *ëis* (← *habetis*) (1. *è*) ≠ subj. *ebe* (< *habeam*) se règle 4. *son* (< *sumus*) 5. *sëis* (anal.) (1. *son*) ↦ subj. *sibe* (≠ **siam* **sia*) [30].

3) Opposition aux trois personnes du pluriel de l'indicatif

Déjà on a constaté qu'en provençal a existé une action analogique qui engendre la création d'indicatifs 1. et de subjonctifs en [*i*] tels que

[28] Pour les consonnes *g* et *zc*, cf. *supra*, § 3.

[29] On notera les correspondances inf. *a bea* et *a vrea*, ind. 3. = subj. *bea* et *vrea*. Pour les subj. *beie* et *vreie*, cf. *infra*, § 41.

[30] Ce fait est à replacer dans la propagation du type en *-be* : cf. *infra*, § 40.

aduia, *nueia* et *lueia* (cf. § 15). Le même principe détermine des subjonctifs en *g* ou en *ss* qui, eux, ne semblent pas suivre des réfections analogues de l'indicatif 1. En effet les nouveaux subjonctifs ne correspondent pas aux indicatifs 1. attestés ou attendus : subj. *jaga* ≠ ind. 1. **jatz (< jaceo)*, subj. *plaga* ≠ ind. 1. **platz*, subj. *crega* ≠ ind. 1. *cre(i)*, subj. *traissa* ≠ ind. 1. *trac/trai*, subj. *taissa* ≠ ind. 1. *tatz (< taceo)*.

[§ 34] Il semble bien que ces réfections se soient faites essentiellement par opposition aux personnes 4., 5. et 6. en *z* (4. *jazem . . . plazem . . . crezem . . . trazem . . . tazem . . .*). En effet la personne 3. de ces verbes présente une tendance à avoir soit un radical sans consonne finale, soit pourvu d'un *i* : 3. *jai (≠ jacet)*, *plai (≠ placet)*, *cre (< credit)/crei*, *trai (< *tragit)/tra*, *tai (≠ tacet)*, ce à côté de formes synchroniquement régulières : 3. *platz (< placet)*, *tratz (≠ *tragit)*. Quant à la personne 2. — mal attestée — elle présente aussi le radical sans consonne 2. *cres (< credis)*, *tras (≠ *tragis)*, à côté de formes synchroniquement régulières : 2. *crezes*, *trazes*, *tazes (≠ taces)*.

La réfection des subjonctifs *jaga*, *plaga* et *crega* est due à l'action de verbes tels que 4. *dizem . . .* ≠ subj. *diga*, 4. *duzem . . .* ≠ subj. *duga*. Le subjonctif *traissa* représente un croisement (cf. § 43) entre *traia* et **trassa* refait sur ind. 4. *plazem . . .* ≠ subj. *plassa (< placeam)*. Quant au subjonctif *taissa*, il aura été refait sur le précédent : 4. *tazem . . .* → subj. *taissa* comme ind. 4. *trazem . . .* ≠ subj. *traissa*.

La gutturale du subjonctif *fuga (≠ fugiam > fuia/fuja)* est, elle aussi, différente de l'indicatif 1. *fui/fug (< fugio)*, mais elle correspond à un radical 4. *fugem . . .* Les indicatifs 2. et 3. de ce verbe sont aussi pourvus d'un *i* : 2. *fuis (< fugis)* 3. *fui (< fugit)*, à côté de formes régularisées : 3. *fug*. La réfection du subjonctif *fuga* se sera faite sur le modèle d'autres verbes en *g* tels que 4. *espargem . . .* ≠ subj. *esparga*, *tergem . . .* ≠ *terga*, *ergem . . .* ≠ *erga . . .*

β) Rapports entre le subjonctif et la personne 1. de l'indicatif

On ne s'étonnera pas de trouver des cas d'assimilation exercée par des indicatifs 1., ou de croisement entre les deux formes (1). Mais les réfections du subjonctif peuvent aussi être dues à une opposition à l'indicatif 1. (2).

1°) Assimilation ou croisement

L'assimilation se limite à des modifications de nature vocalique en portugais, et une en catalan. Un croisement entre l'indicatif 1. et le subjonctif s'est opéré en sursilvain.

[§ 35] En pourtugais les verbes de la conjugaison en *-er* avec un *e* ou un *o* fermé à l'indicatif 1. entraînent ce même timbre au subjonctif : ind. 1. *mẹtto (< mĭtto)*, *corro (< cŭrro)* et — par suite de la métaphonie fermante — *vẹrto (< vĕrto)*, *vọlvo (< vŏlvo)* → subj. *mẹtta (≠ mĭttam)* *cọrra (≠ cŭrram)* — qui résistent à la métaphonie ouvrante due au *a* — et *vẹrta (≠ vĕrtam)*, *vọlva (≠ vŏlvam)* — qui abandonnent le timbre ouvert.

[§ 36] En catalan l'indicatif 1. ancien *he* (refait en *hec*) aura déterminé le changement de timbre de *haja* (a.)/*hagi* (m.) en *hegui* (m.) [31].

[31] Pour la gutturale, cf. *infra*, § 51.

[§ 37] En sursilvain, pour le verbe *vadere*, le *v-* de l'indicatif 1. attendu **vau* (< **vao*) se sera introduit au subjonctif attendu **omi* (< **amnem*), d'où *vomi* ; et le radical **om* du subjonctif aura modifié celui de l'indicatif 1., d'où **vau* → *vom*.

2°) Opposition à l'indicatif 1

L'opposition à l'indicatif 1. révèle l'action de *esse* sur *stare* en portugais, et sur *dare* en sarde, celle de *habere* en dolomitique sur plusieurs verbes [32], et celle de **volere*, aussi de *bibere* et de *levare* en roumain sur d'autres verbes encore.

[§ 38] En portugais l'opposition entre ind. 1. *sou* [33] et subj. *seja* (< *sedeam*) a favorisé [34] le rapport ind. 1. *estou* → subj. *esteja* (≠ *esté* : a.).

[§ 39] En sarde ind. 1. *so* [35] ≠ subj. *sia/sie* détermine ind. 1. *do* → subj. *dia/die* (≠ *dem*)

[§ 40] En dolomitique le rapport ind. 1. *è* ≠ subj. *ebe* (>*habeam*) engendre ind. 1. sè→subj. *sebe* (pour *sepe* < *sapiam*), 1. *dè* (pour **dao*) → subj. *debe*, 1. *stè* (pour **stao*) → subj. *stebe*, ind. 1. *ue* (pour **uei* (<*voleo*)[36] → subj. *uebe*.

[§ 41] En roumain le subjonctif en *-ea* de *bibere*, **volere* et *levare* se propage aux verbes *dare*, *stare* et *lavare* ; le subjonctif en *-eie* de **volere* s'introduit dans cinq autres verbes : sur ind. 1. *vreau* [37] ≠ subj. *vrea* (cf. § 32)/*vreie* (cf. § 42) se règlent ind. 1. *beau* ≠ subj. *bea* (< *bibat*) → *beie*, ind. 1. *iau* ≠ subj. *ia* (< levet) → *ieie*, ind. 1. *dau* (< **dao*) → subj. *dea* et *deie*, ind. 1. *stau* (< **stao*) → subj. *stea* et *steie*, ind. 1. *lau* (< **lavo*) → subj. *lea* et *leie* [38].

II. Réfections au sein du subjonctif présent

Les analogies peuvent être dues soit à des rapports formels entre des verbes (α), soit à un lien sémantique entre eux (β).

α) Liens formels entre des verbes

Les phénomènes qui se manifestent sont des contaminations entre des formes (1°), une dualité de formes (2°) ou des uniformisations (3°)

1°) Contamination

Le cas se produit en roumain et en provençal :

[§ 42] En roumain l'ancienne forme du subjonctif *voaie* (< **voleat*) et la forme refaite *vrea* (cf. § 32) s'assemblent en *vreie* (qui est à l'origine d'autres formes en *-eie* : cf. § 41).

[§ 43] En provençal la forme *traia* (< **tragam*) et la forme refaite **trassa* (cf. § 34) déterminent *traissa* (qui engendre la forme *taissa* : cf. § 34).

[32] Au sujet de l'action éventuelle de *habere* en sursilvain, cf. *supra*, § 31 *in fine*.

[33] Analogique, cf. Ind., § 43.

[34] Cf. aussi l'action de *habere* : cf. *supra*, § 26.

[35] Analogique, cf. Ind., § 43.

[36] Pour les ind. 1. *dè* et *stè*, cf. Ind., § 14 ; pour ind. 1. *ue*, cf. Ind., § 42.

[37] Pour les ind. 1. *vreau*, *beau* et *iau*, cf. Ind., §§ 89 et 65.

[38] On notera que les ind., 3. ne sont pas identiques pour ces verbes : 3. *vrea*, *bea*, *ia* mais *dă*, *stă* et *lă*.

2°) Dualité de formes

Déjà on a vu en roumain la dualité des subjonctifs en *-ea* et en *-eie* opposés à l'indicatif 1. en *-au* (cf. § 41). On ajoutera ici une dualité de formes en catalan :

[§ 44] Dans cette langue le verbe *estar* a connu la succession des formes *estia* (cf. § 50) et *estiga* (cf. § 51) : il en résulte des réfections : *sia* → *siga*, *sapia* → *sapiga*, et *capia* → *capiga*.

3°) Uniformisation [39]

Une telle uniformisation se produit en engadinois pour le verbe „aller", et dans les deux dialectes romanches pour l'accentuation de „*esse*".

[§ 45] En engadinois le subjonctif 4. *giain* (→ *eamus*, avec adoption de la diphtongue *-ai-* commune aux verbes des conjugaisons I et III) modifie 1., 2., 3. et 6. **aia . . . (< eam)* en *giaia . . .*

[§ 46] En engadinois ancien le subjonctif des verbes *dare, stare, debere* et „aller" ne connaît pas d'oscillation accentuelle : 1. *detta* (cf. § 52) = 4. *dettan* (pour 4. **dain < demus*), 1. *stetta* (cf. § 52) = 4. *stettan* (pour **stain < stemus*), 1. *giaia* (cf. § 45) = 4. *giaian (→ eamus)*, 1. *daia* [40] = 4. *daian* (pour **duvaian*) : c'est ce qui aura déterminé l'identité accentuelle 1. *saia (< *siam)* → 4. *sáian* 5. *sáias* [≠ **siamus* et **siatis* passés anciennement (avec adoption de la diphtongue *-ai-* commune des conjugaisons I et III) à **seáian *seáias*] [41].

[§ 47] En sursilvain ancien, de même, il y a identité accentuelle pour le subjonctif de *dare* et *stare* et — mais avec des radicaux distincts — pour „aller" : 1. *detti* (cf. § 52) = 4. *dei(gi)an (→ demus)*, 1. *stetti* (cf. § 52) = 4. *steian*, aussi 1. *vomi* (cf. § 37) et 4. *meian (→*amnemus)*; d'où l'identité accentuelle entre 1. *seigi* et 4. *séi(gi)an* 5. *séi(gi)as* [≠ **siamus* et **siatis* passés anciennement (avec adoption de la diphtongue *-ei-* commune aux conjugaisons I et III) à **seéian *seéias*].

β) Lien sémantique

Il s'agit de l'action de *esse* sur *stare*. Elle se manifeste en toscan et dans la zone catalano-provençale, régions où les deux verbes ont, outre l'affinité sémantique, une forme participiale unique : *stato* en toscan, *estat* en catalan et en provençal.

[§ 48] En toscan le subjonctif *sia* (ind. 1. *sono*) → *stia* (ind. 1. *sto*) et en outre, pour le verbe *dare* de type identique, → *dia*.

[§ 49] En provençal le subjonctif *sia* (ind. 1. *son/soi*) → *estia* [pour *esteia* : cf. § 25 ; ind. 1. *estau(c)*].

[§ 50] En catalan de même le subjonctif *sia* (ind. 1. *son/som/soc*) → *estia* (ind. 1. *estaig/estic*) [42].

[39] On notera aussi en provençal l'extension du timbre prétonique *u* de 4. *puscam* 5. *puscatz* au radical tonique *pusca* (à coté de *puosca/puesca*. . .).

[40] Cf. *supra*, n. 21.

[41] On notera qu'en engadinois les verbes réguliers n'ont plus, au subjonctif présent, d'oscillation accentuelle : 1. *métta* = 4. *méttan* 5. *méttas*. . . 1. *móura* = 4. *móuran* 5. *móuras*. . . C'est — à mon sens — l'exemple des cinq verbes *dare, stare*, „aller", *debere* et *esse* qui aura été suivi, et ce avec d'autant plus de facilité que le subjonctif imparfait (= conditionnel) ne connaît pas non plus de différence accentuelle entre 1. *pudéss* et 4. *pudéssan* 5. *pudéssas*.

[42] Inversément le subjonctif ultérieur *estiga* (cf. *infra*, § 51) déterminera *siga* (cf. *supra* § 44).

III. Réfections du subjonctif présent sur le subjonctif imparfait. Une telle action analogique s'est exercée en catalan et, accessoirement, dans les deux parlers romanches. Si l'origine indirecte de la réfection est la forme du parfait, on concevrait assez malaisément une action directe de cette forme verbale sur le subjonctif présent. En revanche des rapports au sein du mode subjonctif semblent plus vraisemblables. Et l'on n'oubliera pas qu'en romanche le subjonctif imparfait est une forme très employée parce qu'elle sert de conditionnel présent.

[§ 51] En catalan s'est établi un rapport d'identité entre le radical en gutturale (phonétique) du parfait-subjonctif imparfait et celui, identique mais d'origine analogique (cf. §§ 4, 9), du subjonctif présent. C'est ainsi qu'existent des rapports tels que parf. 3. *plach* (a. ; < *placuit*) = subj. imp. *plagués (< placuissem)* = subj. prés. *plaga* (cf. § 4), ou parf. 3. *dech* (a. : < *debuit*) = subj. imp. *degués (< debuissem)* = subj. prés. *dega* (cf. § 9), ou parf. 3. *tench* (a. ; < *tenuit*) = subj. imp. *tengués (< tenuissem)* = subj. *tenga* (cf. § 4). C'est en vertu de tels rapports que se sont exercées des actions analogiques dans les verbes que voici : subj. imp. *pugués (< potuissem)* → subj. prés. *puga*[43], subj. imp. *conegués (→ conovissem)* → subj. prés. *conec*, *hagués (< habuissem)* → *hegui* (≠ **haiam* : cf. § 36), *estigués*[44] → *estiga* (au lieu de *estia* : cf. § 50), *vulgués (< voluissem)* → *vulga*, *calgués (< caluissem)* → *calga*, subj. imp. *paregués (→ paruissem)* → subj. prés. *parega*, subj. imp. *corregués* (analogique[45]) → subj. prés. *correga*.

De même existe, en catalan, un rapport d'identité entre le radical en [*sk*] du parfait-subjonctif imparfait et celui de même type du subjonctif présent ; exemple : parf. 3. *nasch (< *nascuit)* = subj. imp. *nasqués (< *nascuissem)* = subj. prés. *nasca (< *nascam)*. Ce type d'identité a été poursuivi dans subj. imp. *visqués (< *viscuissem)* → subj. prés. *visca*, dans subj. imp. *trasqués*[46] → subj. prés. *trasca*.

On notera que c'est précisément sur ces subjonctifs présents analogiques qu'on été refaits certains ind. 1. de ces verbes (cf. Ind., § 100) : 1. *puc*, *conec*, *hec*, *estic*, *visc*, mais non 1. *vull*, *cal*, *trac/trec*.

[§ 52] Dans les deux parlers romanches, c'est de même au radical du parfait-subjonctif imparfait que sont dues les formes du subjonctif présent de *stare* et *dare* : parf. 3. *stet* (engad. a., surs. a.) (réfection de *stetit*[47]) = subj. imp. **stettes* [refait en *stess* (surs.)/*stès* (engad.)] → subj. prés. *stetta* (engad.)/*stetti* (surs.) *(≠ stet)*. Aussi parf. 3. *det* (eng. a., surs. a.) *(≠ dedit*; analogique de *stet)* = subj. imp. **dettes* (refaits en *dess/des*) → subj. prés. *detta* (engad.)/*detti* (surs.).

[43] Des correspondances de même type existent aussi en provençal : p. ex. subj. imp. *tengués (< tenuissem)* = subj. prés. *tenga* (cf. *supra* § 5) subj. imp. *plangués* (anal. : cf. Mourin, *Rejets*..., l.c., t. XIX, p. 208) = subj. prés. *planga*... C'est sur cette série qu'aura été refait de même : subj. imp. *pogués (< potuissem)* → subj. prés. **poga* qui, en se croisant avec **puoissa (< *possiam)* aura engendré *puosca/puesca/posca* (cf. *supra*, § 18).

[44] Cf. *Mourin, ibid.*, p. 193, n. 4, pp. 199 et 210.

[45] Cf. *Ibid.*, p. 208.

[46] Pour le parfait *transch (≠ traxit)*, cf. *ibid.*, p. 210.

[47] Cf. la forme toscane dans *ibid.*, p. 193, n. 4 et p. 210.

L'étude des réfections propres du subjonctif révèle que celui-ci ne subit que rarement une action assimilatrice exercée par une autre forme du même verbe ; ce peut être celle de l'indicatif présent 1. non refait (en portugais § 35, et en catalan § 36) ou celle du subjonctif imparfait (en catalan § 51, et en romanche § 52) ; la nouvelle forme peut résulter aussi d'une interaction entre l'indicatif 1. et le subjonctif (en sursilvain § 37).

Le subjonctif présent organise parfois simplement ses formes au sein du paradigme même : échange en catalan (§ 44) entre variantes d'un même type, mélange entre deux formes (en provençal § 43, et en roumain § 42), unification en romanche du radical (§ 45) ou de l'accentuation (§§ 46, 47).

Mais l'action analogique la plus répandue est celle exercée par le subjonctif d'autres verbes, ce en raison d'une forme commune à l'indicatif présent entre les verbes, ou par simple lien sémantique (§§ 48, 49, 50). L'extension formelle fondée sur l'indicatif peut se faire de deux manières : d'abord par opposition aux formes de l'indicatif présent autres que la personne 1. : si toutes les langues le font pour un verbe ou deux (portugais § 26, castillan §§ 27, 30, catalan § 27, dolomitique § 33, sarde § 28, roumain § 32), deux parlers généralisent quelque peu une telle action : le provençal (§§ 25, 34) et le sursilvain (§§ 29, 31). Mais l'opposition peut aussi s'opérer à l'égard de l'indicatif présent 1. lui-même : cette action analogique se limite à un verbe en portugais (§ 38) et en sarde (§ 39) mais acquiert quelque importance en dolomitique (§ 40) et en roumain (§ 41).

De cette synthèse sur les réfections il est utile de dégager les verbes qui d'une part, se refaisant eux-mêmes, semblent plus sensibles aux modifications qui résultent de l'action d'une autre forme de leur propre conjugaison, et d'autre part les verbes qui paraissent avoir plus de rayonnement et exercer eux-mêmes une action analogique externe. Et on verra que plus d'un verbe se retrouve dans les deux séries.

Se refont eux-mêmes et dans plus d'une langue plusieurs verbes à radical en *a* : *stare* en catalan (§ 51) et en romanche (§ 52 ; aussi *dare* : § 52), *habere* en catalan seul mais de deux façons (§ 36, 51), **tragere* en catalan (§ 51) et en provençal (§ 43), *vadere* en romanche (§§ 37 et 45) ; en outre **volere* en catalan (§ 51) et en roumain (§ 42)[48].

Parmi les verbes dont le subjonctif exerce une action analogique sur d'autres verbes il y a aussi plusieurs verbes à radical en *a* : *habere* (a), *stare-dare* (c), **tragere* (cf. d) ; en outre *esse* (b) et des verbes latins en gutturale tels que *dicere* (d), et, en roumain, un groupe plus complexe de verbes qui agissent les uns sur les autres et où on retrouve *stare-dare* et **volere* à côté d'autres (e) :

a) L'action du subjonctif de *habere* s'exerce sur *vadere* en castillan (§ 27), catalan (27) et provençal (§ 25), sur *stare* en portugais (§ 26) et en provençal (§ 25), sur *esse* et d'autres verbes aux extrémités du domaine „rhéto-roman" : en dolomitique sur *esse*, *stare*, *dare*, *sapere* et

[48] En outre, en catalan, réfections internes de *calere*, **potere*, *cognoscere* (§ 51) ; en engadinois de *debere* (*supra*, n. 21) et en portugais des verbes de la conjugaison III avec voyelle radicale *e* et *o* (§ 35).

**volerre* (§§ 33, 40)[49], en sursilvain sur *esse*, *jacere*, *debere*, *ridere*, *fodere*, *prodere* et *cupere* (§ 31 *in fine*)[50].

b) L'action du subjonctif de *esse* modifie les formes de *stare* en portugais (§ 38)[51], en catalan (§ 50) et en provençal (§ 49), de *dare* en sarde (§ 39)[52], de *stare* et *dare* en toscan (§ 48).

c) Le subjonctif de *stare* et *dare* agit sur *esse* en romanche (§§ 46, 47) — on vient de voir (sous *a*) que ces trois verbes sont liés en dolomitique —, sur *facere* en sursilvain (§ 29). Le subjonctif de *stare* agit sur *sapere*, *capere* et *esse* en catalan (§ 44), et il est uni à celui de *sapere* et *capere* pour agir sur *placere* en castillan (§ 30). En outre *dare* modifie le *narerre* sarde (§ 28).

Si l'on synthétise les rapports entre *esse* et *stare*, on constate une action de *esse* sur *stare* en portugais (§ 38), provençal (§ 49) et toscan (§ 48). Inversement *esse* subit l'action de *stare* en romanche (§§ 46, 47), celle de *habere* en sursilvain (§ 31); et le couple *esse-stare* est modifié par *habere* en dolomitique (§§ 33, 40). En catalan, il y a interaction entre *esse* et *stare* (action de *esse* § 50 ; *de stare* § 44).

d) Le subjonctif de *dicere* agit en sursilvain (§§ 10, 31) — conjointement avec celui de *habere* — et en provençal (§ 34) — conjointement avec d'autres verbes tels que *ducere* — sur une série de verbes parmi lesquels on retrouve *placere*, *jacere* et *credere*. Il y a aussi en provençal une action de **tragere* sur *tacere*, et la réfection de *fugere* (§ 34).

e) En roumain, alors que les indicatifs 1. *dau* et *stau* ont favorisé la création de *vreau* et *beau*, au subjonctif c'est *bea* qui détermine l'adoption des formes *vrea*, *dea* et *stea* ; et c'est *vreie* qui étend sa forme à *beie*, *deie*, *steie* (cf. §§ 32, 41, 42 et en outre les formes *ia/ieie* et *lea/leie*).

Les verbes qui, dans les limites de l'enquête faite ici, subissent au subjonctif des modifications analogiques propres dans au moins deux parlers différents sont donc *esse*, des verbes à radical en *a* : *stare*, *dare*, *vadere*, **tragere*, *placere*, *jacere*, en outre **volere* et *credere*. S'y ajoutent, dans chaque langue, d'autres verbes. Le total de ces réfections propres ou primaires du subjonctif — et dans lesquelles s'affirme son individualité — est bien plus réduit que le nombre de réfections par lesquelles le subjonctif ne fait que suivre celles que connaît l'indicatif présent 1.

Encore convient-il de dégager, eu égard aux réfections communes ou propres, l'attitude de chacune des langues étudiées ici.

Dans la Romania orientale et en sarde, les tendances essentielles peuvent se résumer comme suit : les réfections communes de l'indicatif 1. et du subjonctif sont fréquentes en toscan (§§ 1, 16, 20, 22) et en roumain (§§ 2, 23) mais exceptionnelles en sarde (§ 24). Les réfections propres du subjonctif sont rares en toscan (§ 48) et en sarde (§§ 28, 39) ; mais le roumain organise un groupe de subjonctifs différenciés (§§ 32, 41, 42).

Dans la zone ibéro-provençale, les réfections communes aux deux formes sont rares en portugais (§§ 6, 11), fréquentes en castillan (§§ 3,

[49] A l'indicatif 1. action presque parallèle de *habere* — *sapere* sur *stare, dare* et **volere* : *è, sè → stè, dè, ue.*

[50] Aussi action de *dicere*, cf. *infra*, sous d.

[51] A l'indicatif 1. action inverse de *stare* sur *esse* ; *estou → sou.*

[52] A l'indicatif 1. action inverse de *do* sur *so.*

7, 12, 13, 19) et en catalan (§§ 4, 8, 9, 14, 17), mais rares en provençal (§§ 5, 15, 18). Si donc c'est la zone centrale castillano-catalane qui refait le plus de formes à la fois de l'indicatif 1. et du subjonctif, en revanche les réfections propres du subjonctif incitent à distinguer dans cette vaste zone une partie occidentale lusitano-castillane, où les réfections sont peu nombreuses, et une partie orientale (catalano-provençale) où elles sont plus fréquentes. Rares sont en effet les modifications propres du portugais (§§ 26, 35, 38) et du castillan (§§ 27, 30). Le catalan et le provençal ont certaines réfections communes (catalan §§ 27, 50; provençal §§ 25 et 49); d'autres, plus nombreuses, sont particulières à chacune de ces deux langues (catalan §§ 36, 44, 51; provençal §§ 34, 43).

Les parlers „rhéto-romans" ont peu de réfections identiques de l'indicatif 1. et du subjonctif : il y en a en sursilvain (§§ 10, 37) et en engadinois (§ 21), non en dolomitique. Par contre les réfections propres au subjonctif révèlent, d'une part, des tendances communes aux deux parlers romanches (cf. §§ 46, 47, 52; en outre sursilvain § 29, engadinois § 45), d'autre part, aux deux extrémités de ce domaine „rhéto-roman", une propension à constituer au subjonctif un groupe formellement uni et différenciée (sursilvain § 31, dolomitique §§ 33, 40).

S'il était permis de schématiser quelque peu les attitudes des zones, on oserait dire que, à l'Est, c'est-à-dire en toscan et en roumain, et à l'Ouest, c'est-à-dire en portugais et en castillan, se poursuit essentiellement la tendance latine de la conformité de l'indicatif 1. et du subjonctif dans les réfections, ou qu'il n'y a, en tout cas, guère de tendance à plus d'individualisation du subjonctif. Par contre le provençal et les parlers „rhéto-romans" semblent plus soucieux de conférer au subjonctif irrégulier un aspect propre. Quant au catalan il représente une région de transition entre les langues proprement ibériques et le provençal, en ce sens que les deux attitudes sont bien représentées : la conformité des deux formes et l'individualisation du subjonctif, contrecarrée partiellement par la refonte inverse de l'indicatif 1. sur le subjonctif.

Mais les tendances que manifestent les analogies subies par l'indicatif 1. et le subjonctif ne constituent qu'une partie réduite dans la typologie comparée des deux formes. Les liens entre elles, ou leur opposition, peuvent résulter aussi du conservatisme de chacune d'elles à l'égard des formes héritées du latin, et de la régularisation de l'une seule d'entre elles et non de l'autre. Le présent article ne constitue donc qu'un apport partiel à cette typologie globale.

Septembre 1976

Universités de Gand et de Bruxelles

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

OBSERVAȚII ASUPRA SUBORDONATEI PREDICATIVE ÎN LIMBILE FRANCEZĂ ȘI ROMÂNĂ

Studierea comparativă a realizărilor propoziției predicative în cele două limbi conduce la unele observații relevante pentru fiecare limbă în parte.

0. Am prezentat într-un articol anterior [1] cadrul general, izvoarele și metoda care caracterizează seria de cercetări comparative pe care le consacrăm propozițiilor subordonate așa cum se realizează ele în limbile franceză și română.

În cele ce urmează înfățișăm cîteva observații menite să precizeze și uneori să modifice într-o oarecare măsură modul în care este descrisă subordonata predicativă în gramaticile de bază ale acestor două limbi.

1. În legătură cu **definiția** acestei subordonate în GA (§ 765, vol. II, p. 271) nu avem de relevat decît faptul că definiția propriu-zisă — în care se afirmă că propoziția predicativă joacă rolul de nume predicativ al regentei în ansamblu — nu include și situația menționată în *Observația* 1, în care se arată (spre deosebire de modul în care se proceda în cazul subordonatei subiective) că verbul copulativ de care depinde o predicativă nu este obligatoriu predicatul regentei, ci poate fi și alt verb, nepredicativ, din regentă.

Menționăm că aceeași observație este valabilă și pentru limba franceză (GREVISSE, § 209, Rem. 2, semnalează acest lucru numai în cazul numelor, nu și în cel al propozițiilor predicative), de ex.:

*L'hypocrite cache ce qu'il est pour **paraître ce qu'il n'est pas***. (ROBERT s. v. *paraître)*

(Ipocritul ascunde ce este pentru a părea ce nu este).

În practica analizei gramaticale apar uneori cazuri îndoielnice, in care nu este totdeauna ușor de decis dacă subordonata în cauză este predicativă sau predicativă suplimentară referitoare la subiect. Distincția dintre aceste două categorii de propoziții subordonate se bazează pe interpretarea verbului regent ca verb copulativ sau, respectiv, necopulativ, problemă [2] cu privire la care a se vedea mai departe **6.**

2. Cu privire la **terminologia** gramaticală franceză, atragem atenția asupra faptului că denumirea attribut (uneori cu specificarea: du sujet) corespunde nu numai termenului românesc de nume pre-

[1] Ioana Vintilă-Rădulescu, *Observații asupra propoziției subiective în limbile franceză și română*, în SCL XXVII (1976), nr. 4, p. 359–375.

[2] Pentru o poziție diferită de cea tradițională în tratarea acestor probleme a se vedea cap. IV, *Atributivul. Subcategorizarea verbului în funcție de atributiv*, din lucrarea Gabrielei Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974, p. 132–154; caracterul *subordonat* al propozițiilor predicative (și al celor subiective) a fost contestat de E. Alexandrescu in LL 15(1967), p. 167 — 177.

d i c a t i v, ci acoperă și o parte din categoria numită de GA (§ 682, vol. II, p. 206) e l e m e n t p r e d i c a t i v s u p l i m e n t a r, și anume pe acela referitor la subiect. Terminologia gramaticală românească este mai precisă în acest caz și deci de preferat.

3. La fel ca și subordonata subiectivă, nici predicativa nu este prezentată monografic în gramaticile franceze de referință. GREVISSE (§ 994) nici nu o consideră drept o categorie aparte, ci, ca și în cazul subiectivelor, tot ca pe o simplă f u n c ț i e a propozițiilor numite s u b s t a n t i v e, și se limitează la a discuta problema distincției subiectivă-predicativă (pe care nu o reluăm aici, deoarece am prezentat-o în articolul citat mai sus [3]). De aceea, pentru a face posibilă comparația cu situația din limba română au fost necesare cercetări suplimentare privind propoziția predicativă în limba franceză.

4. În ce privește **corespondența dintre numele predicativ și propoziția predicativă** (care au, firesc, o serie de caracteristici comune și se pot obține în general unul din celălalt, prin transformări reciproce), aceasta nu este perfectă : în limba franceză, unele verbe copulative nu pot fi urmate, cel puțin în anumite contexte, decît de verbe la i n f i n i t i v, deci numai de n u m e, nu și de p r o p o z i ț i i predicative, cf. fr.

Un épais rideau sombre me semblait se ***détacher*** *de mon âme*, echivalent al frazei rom.

„O pătură groasă de întuneric . . . îmi păru ***că se desprinde*** *de pe suflet . . .*" (C. Hogaș apud A. Nicolescu, *Probleme de analiză a frazei*, p. 91), cu observația că *a părea* poate fi interpretat aici și ca impersonal.

5. Acest fapt are drept urmare **frecvența** comparativ mai mică a propozițiilor predicative în limba franceză în comparație cu româna (pentru o constatare similară în legătură cu propoziția subiectivă vezi *art. cit.* [4]).

În legătură cu constatarea lui Aurel Nicolescu [5] privind frecvența redusă a predicativelor în textele alese de el — frecvență care se explică, printre altele, prin numărul redus al elementelor regente ale acestui tip de subordonate (cu privire la care vezi mai departe **6.**) —, trebuie observat că î n t e x t e nu apar decît rar anumite tipuri de propoziții predicative relativ frecvente în limba vorbită — de pildă predicativele cu valoare de interogative indirecte, despre care va fi vorba mai departe **9.**

6.0. Spre deosebire de subiective, predicativele au un singur tip de **element regent,** și anume verbele (și locuțiunile verbale) c o p u l a t i v e (sau utilizările ca atare ale unor verbe care pot fi și suficiente ca predicate cu alt sens, alt regim și în alte contexte). În continuare, vom folosi pentru simplificare termenul unic de verbe copulative pentru a desemna atît verbele (locuțiunile) care au exclusiv această valoare, cît și pe cele care o dobîndesc în mod ocazional.

6.1. Analiza propozițiilor (ca și a numelor) predicative este, evident, indisolubil legată de problema delimitării verbelor susceptibile de utilizări copulative de acelea care nu pot fi întrebuințate în acest fel — și,

[3] *Art. cit.*, p. 363.
[4] *Ibid.*, p. 365.
[5] Aurel Nicolescu, *Probleme de analiză a frazei*, București, 1969, p. 55.

în primul rînd, de verbele cu care pot fi cel mai uşor confundate, şi anume de cele care pot primi elemente (sau propoziţii) predicative suplimentare referitoare la subiect.

Această problemă se rezolvă practic de cele mai multe ori în gramaticile ambelor limbi de care ne ocupăm prin simpla enumerare a verbelor considerate copulative. Se constată că verbele copulative constituie o clasă l i m i t a t ă (care a înglobat însă şi cîteva verbe neologice), cu p u ţ i n i membri (cel mult în jur de 20), însă listele care se dau de obicei nu epuizează totalitatea verbelor de acest tip. Consultînd lucrări diferite se constată deosebiri de la una la alta în ce priveşte modul în care este rezolvată problema statutului verbelor în discuţie, unii autori dînd liste mai largi, iar alţii liste mai restrînse.

6.1.1. Pentru limba **franceză**, Grevisse (§ 595 Rem.) dă o listă de 13 verbe copulative (care se încheie însă cu *etc.*) : *être* (la care putem adăuga şi forma *c'est*), *sembler*, *paraître*, *avoir l'air*, *passer pour*, *devenir*, *se faire*, *se rendre*, *rester*, *demeurer*, *s'affirmer (comme)*, *se montrer*, *s'avérer*. Din această serie, unele verbe ar putea fi eliminate după criterii pe care le vom prezenta mai departe **6.3.3.**

În urma examinării sinonimelor acestor verbe şi a comparării cu listele date pentru limba română (cu privire la care vezi mai departe **6.1.2.**) în vederea stabilirii echivalenţelor posibile, rezultă că ar mai putea fi luate în consideraţie şi alte verbe, cum ar fi : *s'appeler*, *se considérer*, *constituer*, *se croire*, *faire semblant*, *naître*, *représenter*, *se sentir*, *signifier*.

6.1.2. Pentru limba **română**, GA (§ 532, vol. II, p. 100) nu dă o listă cît de cît completă a verbelor copulative. Pe lîngă *a fi* se menţionează doar *a deveni*, *a se face*, *a ieşi*, *a ajunge* cu sensul „a deveni" şi *a însemna*, adăugîndu-se, vag, „şi altele". În opoziţie cu acestea este discutat verbul *a se naşte*, în privinţa căruia autorii GA optează pentru considerarea lui ca verb predicativ. Despre verbele *a părea* şi *a rămîne* — aproape unanim considerate copulative —, ca şi despre *a se arăta* şi *a sta*, se afirmă, în alt loc (în legătură cu elementul predicativ suplimentar, vezi GA § 688, vol. II, p. 210) că ele s-ar plasa numai „la limita dintre verbele care pot fi construite cu un element predicativ suplimentar şi verbele copulative, cu nume predicativ".

Alţi autori dau liste mai bogate de verbe copulative, de pildă Al. Metea şi Sergiu Drincu menţionează în plus faţă de cele 10 verbe amintite şi pe : *a se chema*, *a constitui*, *a se crede*, *a se naşte*, *a se numi*, *a reprezenta*, *a se simţi* [6] (dintre acestea, *a constitui* şi *a reprezenta* sînt însă tranzitive). Aceiaşi autori afirmă în legătură cu *a deveni* că este „singurul verb întotdeauna copulativ".

Procedînd la fel ca pentru limba franceză, rezultă şi pentru limba română că ar mai putea fi luate eventual în discuţie şi alte verbe, ca : *a se considera*, *a se dovedi*, *a se preface*, *a se socoti*.

6.2. Pe lîngă simpla enumerare a verbelor considerate copulative, în gramaticile de referinţă utilizate întîlnim şi încercări de a delimita această clasă de verbe după diverse criterii lingvistice.

[5] Al. Metea — Sergiu Drincu, *Analize gramaticale*, Timişoara, 1974, p. 15.

Din păcate însă, criteriile care au fost propuse pînă acum nu sînt satisfăcătoare deoarece nu reprezintă trăsături care să caracterizeze în exclusivitate verbele copulative; pe de altă parte, este vorba de caracterizări adesea impresioniste, trăsăturile invocate neputînd fi „măsurate". Problema este dificilă și rămîne în continuare deschisă.

6.2.1.1. În GA (§ 532, vol. II, p. 100) se recurge la criterii s e m a n t i c e, considerîndu-se drept condiție necesară — și suficientă? — pentru ca un verb să fie copulativ conținutul său semantic „mai slab" sau, altfel spus, autonomia lexicală „mai mică". Atunci cînd „conținutul lor lexical depășește condiția necesară pentru a fi verbe copulative", verbele în discuție intră în categoria celor predicative (ca exemplu se dă verbul *a se naște*, pe care am văzut mai sus că alți autori îl consideră copulativ).

În mare, lucrurile sînt adevărate; se pune însă întrebarea cum se poate aprecia cît de cît precis autonomia lexicală, cum se poate evalua conținutul semantic, deci cum se pot fixa granițe în acest domeniu. De altfel cazul verbelor menționate mai sus **6.1.2.**, pe care GA le situează la limita dintre cele două categorii, iar alți autori le socotesc ca aparținînd în mod indiscutabil clasei verbelor copulative, reflectă clar acest impas.

Pe de altă parte, nici măcar verbele considerate copulative nu se află toate pe aceeași treaptă din punctul de vedere al conținutului semantic. După GA, între ele „se poate stabili o ierarhie"; astfel, „unele, ca *a deveni*, *a se face*, au autonomie lexicală mai mică, iar altele, ca *a ieși*, au autonomie mai mare" (GA, § 532, vol. II, p. 100).

6.2.1.2. GREVISSE (§ 595 Rem.) detaliază descrierea semantică a verbelor copulative, enumerînd o serie de trăsături ca: indicarea stării, apartenenței, devenirii, continuității, intrării într-o stare — enumerare care se termină tot cu *etc.*

Aceste trăsături nu caracterizează în exclusivitate verbele copulative, după cum nici definirea verbelor care se construiesc cu elemente (propoziții) predicative suplimentare referitoare la subiect ca „anumite verbe de acțiune", cf. GREVISSE, § 206, nu este suficientă.

6.3. Pentru delimitarea utilizărilor copulative ale unor verbe de alte folosiri, necopulative, ale acelorași verbe, sau de alte clase de verbe cu care verbele copulative ar putea fi confundante, se poate recurge și la unele criterii de ordin strict gramatical, care nu reprezintă însă nici ele condiția generală necesară și suficientă pentru ca un verb să poată fi considerat copulativ.

6.3.1. Astfel, putem considera ca o trăsătură comună a verbelor copulative caracterul intranzitiv în contextul respectiv; această trăsătură opune însă verbele copulative numai acelora care primesc elemente predicative suplimentare r e f e r i t o a r e l a c o m p l e m e n t u l d i r e c t, nu și celor care primesc elemente predicative suplimentare r e f e r i t o a r e l a s u b i e c t (cf. *S-a făcut profesor* și *L-a făcut profesor)*.

6.3.2. O altă caracteristică a verbelor copulative o constituie folosirea lor la diateza activă sau reflexivă, cu excluderea diatezei pasive — în acest din urmă caz complinirea verbului fiind considerată nu nume predicativ, ci element predicativ suplimentar, cf. *S-a făcut profesor* și *A fost*

Trăsături de verbele copulative

făcut profesor (amintim că şi GREVISSE, § 206, menţionează printre verbele care primesc elemente predicative suplimentare referitoare la subiect şi „anumite verbe pasive").

6.3.3. Se poate considera, de asemenea, ca o altă trăsătură a verbelor copulative, „regimul direct", în opoziţie cu regimul prepoziţional posibil al unor verbe care se construiesc cu elemente predicative suplimentare referitoare la subiect.

În aceste condiţii, verbe ca fr. *s'affirmer comme*, *passer pour*, incluse de Grevisse (vezi mai sus **6.1.1.**) printre verbele copulative, ar trebui excluse din această categorie, după cum pentru limba română nu trebuie luate în discuţie, drept copulative, verbe ca : *a se afirma ca*, *a apărea ca*, *a se da drept*, *a trece drept* etc.

6.4. Utilizările copulative şi cele nepersonale ale unora dintre verbele care ne interesează aici (ca fr. *demeurer*, *être*, *se faire*, *paraître*, *rester*, *sembler*, rom. *a ajunge*, *a fi*, *a părea*, *a rămîne)* se deosebesc prin faptul că în primul caz admit un subiect, în timp ce în cel de-al doilea este exclusă prezenţa unui subiect propriu-zis.

6.5. Verbul regent al unei predicative poate fi subînţeles în limba română, dar această situaţie este rară (cu excepţia dialogului), cf.

Cum e turcul, şi pistolul.

(Proverbele franceze echivalente *Tel maître, tel valet* sau *Tel père, tel fils* nu cuprind propoziţii predicative.)

6.6. O caracteristică a verbelor copulative o reprezintă faptul că se pot combina între ele, cel de-al doilea verb fiind în limba franceză totdeauna la infinitiv, în limba română şi la un mod personal (de unde posibilitatea unui lanţ de predicative). Locul al doilea este ocupat, fireşte, cel mai adesea de verbele *être*, respectiv *a fi* (fr. *il paraît être*, *il semble être*, rom. *pare a fi*, *pare să fie* etc.).

Pentru *a fi* impus de *a părea* în cazul predicativelor interogative indirecte a se vedea mai departe **9.**

6.7. Verbele copulative pot fi precedate de aşa-numitele semi-auxiliare de modalitate. Fr. *pouvoir*, rom. *a putea*, cerînd infinitivul, preiau subiectul (şi, în română, cînd este cazul, pronumele reflexiv) verbului copulativ :

***Il** peut devenir ce qu'il lui plaît.*

***El** se poate face ce doreşte.*

6.8. Unele verbe copulative pot fi însoţite în anumite contexte de un „complement al persoanei" în cazul dativ :

„*O pătură groasă de întuneric . . .* ***îmi*** *păru că se desprinde de pe suflet . . .*" (C. Hogaş apud A. Nicolescu, *lucr. cit.*, p. 91) ; vezi şi observaţia de la **4**; în limba franceză apare nu o propoziţie, ci un nume predicativ exprimat printr-un verb la infinitiv :

Un épais rideau sombre ***me*** *semblait se détacher de mon âme).*

7.0. Predicativele au obligatoriu un **element introductiv**, neputînd fi construite prin simplă juxtapunere.

Şi predicativele fac parte, ca şi subiectivele [7], din categoria propoziţiilor secundare care se pot introduce prin t o a t e tipurile de elemente capabile de a introduce subordonate.

În comparaţie cu subordonatele subiective, predicativele cunosc o m a i m a r e varietate a elementelor introductive (vezi **7.4.1–7.4.3**). Nici subordonatele predicative nu au însă elemente introductive p r o p r i i, care să le caracterizeze în exclusivitate. Toate aceste elemente pot introduce şi alte categorii de subordonate — fie tot necircumstanţiale (atributive), fie circumstanţiale (de mod sau consecutive).

7.1. În ce priveşte **topica** elementului introductiv, acesta ocupă de regulă poziţia I în subordonată, dar poate fi precedat uneori de un adverb care precizează (restrînge) înţelesul predicativei :

„. . . *singurul lucru pe care îl puteai obţine de la ea* . . . ***era doar*** *s-o exasperezi*". (M. Preda apud Metea-Drincu, *lucr. cit.*, p. 125) (în franceză cu nume predicativ exprimat prin infinitiv : *La seule chose qu'on pouvait obtenir d'elle était uniquement de l'exaspérer*).

7.2. Predicativele interogative indirecte admit — ca şi toate celelalte subordonate de acest fel — o varietate mai mare de mijloace introductive decît alte tipuri de propoziţii predicative (vezi **7.4.1–7.4.3**).

7.3. Neavînd elemente introductive proprii, propoziţiilor predicative nu le corespund — ca şi celorlalte categorii de subordonate necircumstanţiale — în regentă c o r e l a t i v e specifice.

Predicativele introduse prin adverbe interogativ-relative pot fi anticipate prin adverbe de mod (sau cantitate) care pot fi interpretate fie ca elemente de sine stătătoare, cu rol de nume predicativ — ceea ce ar duce însă la o sporire exagerată a numărului circumstanţialelor modale dependente de adverbe cu sens vag —, fie ca elemente solidare cu elementul introductiv propriu-zis, cf. :

*E **aşa** cum ştia el.*

În limba franceză, lucrurile sînt mai clare, adverbul determinînd predicativa în ansamblu şi neputînd forma singur un nume predicativ :

*Les choses sont **exactement** comme elle les connaît.*

Propoziţiile predicative care p r e c e d ă regenta pot fi r e l u a t e în regentă printr-un element pronominal. În limba franceză, reluarea este o b l i g a t o r i e şi se realizează cu ajutorul pronumelui personal „neutru" *le* :

*Ce qu'il souhaitait, il **l'**est devenu.*

În română, reluarea este mai rar întîlnită, are caracter emfatic şi se realizează prin pronume demonstrativ — eventual şi adverb :

*Ceea ce a dorit, **asta** a **şi** devenit.*

În astfel de situaţii, se poate considera că predicativa are caracter apozitiv, explicînd elementul care-i corespunde în regentă.

[7] Ioana Vintilă-Rădulescu, *art. cit.*, p. 368.

7.4.1. În limba franceză, predicativele se pot introduce numai prin anumite pronume relativ-interogative, şi anume prin *qui* (care, folosit absolut, este totuşi rar în această funcţie), cf.

„*Deviens qui tu es.*" (G. Marcel apud GREVISSE, § 544)
(Să devii cine eşti.)
La maison n'est plus à qui l'a fait bâtir.
(Casa nu mai este a cui a comandat-o.)

şi prin compusul *ce que*[8]:

Il n'est plus ce qu'il a été. (ROBERT, s.v. *être*)
(Nu mai e ce a fost.)

În predicativele interogative indirecte se pot folosi şi alte pronume şi adjective relativ-interogative, la diferite cazuri:

La question est ***à quoi*** *ça sert,* ***lequel*** *des deux il faut choisir,* ***quel*** *est son nom,* ***quel*** *genre d'homme c'est...*
(Întrebarea este ***la ce*** *foloseşte asta, pe* ***care*** *din doi trebuie să-l alegi,* ***care*** *e numele său,* ***ce fel*** *de om este...).*

În limba română pot introduce predicative toate pronumele şi adjectivele relativ-interogative; în interogativele indirecte, libertatea este mai mare în ce priveşte cazurile la care poate sta pronumele introductiv.

Dintre pronumele (şi adjectivele) nehotărîte (care nu apar în predicativele interogative indirecte), în limba franceză pot introduce predicative numai *quiconque* (destul de puţin frecvent; nu poate fi şi adjectiv) şi compusele cu *n'importe*:

L'argent du négoce est ***à quiconque (à n'importe qui)*** *voudrait te tromper.*
(„*Banul din negoţ este* ***al oricui*** *ar voi să te înşele.*" — B. Delavrancea în GA § 766 a, vol. II, p. 271).

Predicativele introduse prin pronume nehotărîte nu au nuanţa concesivă pe care o pot avea subiectivele de acest fel[9].

7.4.2. Dintre adverbe, funcţia de a introduce subordonate predicative o îndeplinesc adverbele şi locuţiunile adverbiale relativ-interogative şi, mai rar, în limba română, unele adverbe nehotărîte (nelimitate la cele comparative, cum se afirmă în GA, § 766 b, vol. II), cum şi adverbe (locuţiuni adverbiale) comparative (care au în componenţa lor tot adverbe relative). Pentru indicarea diferitelor valori, unele adverbe pot fi precedate de anumite prepoziţii, în special în predicativele interogative indirecte. Cu privire la elementele care pot preceda adverbele ce introduc predicative, cum şi pentru cele care reiau în regentă adverbul introductiv al predicativei vezi mai sus **7.3.**

În limba franceză predicativele pot fi introduse şi prin aşa-numitele „adverbe conjunctive" *comme* şi *lorsque*, care au numai valoare relativă, nu şi interogativă, şi nu au corespondente ca atare în limba română, în care se pot echivala prin adverbe relativ-interogative (deci perechilor fr. *comment — comme, quand — lorsque* le corespunde în româneşte cîte un singur termen, *cum* şi respectiv *cînd*).

[8] Pentru discuţia privitoare la statutul acestuia vezi *ibid.*, p. 369.
[9] *Ibid.*, p. 374.

Adverbele nehotărîte compuse în limba franceză cu *n'importe* şi în română cu *ori (şi)* şi un adverb relativ-interogativ care arată modul sau cantitatea pot introduce propoziţii predicative (cu excepţia celor interogative indirecte) :

*Tu peux paraître **n'importe comment** tu veux.*

*Poţi părea **oricum** vrei.*

7.4.3. Dintre conjuncţiile propriu-zise, numai cîteva pot introduce propoziţii predicative, şi anume, ca şi în cazul subiectivelor, conjuncţii polivalente, cu sens mai abstract — fr. *que*, rom. *că, să, ca(. . .să), de* „să" (învechit) şi „încît"; pot introduce predicative interogative indirecte (totale) numai conjuncţiile fr. *si*, rom. *dacă (de)*. Dintre locuţiunile conjuncţionale, pot introduce subordonate predicative (însă nu interogative indirecte) cele comparative ipotetice — fr. *comme si*, rom. *ca şi cum, ca şi cînd*.

8.1. Spre deosebire de situaţia subordonatei subiective, în cazul predicativei nu există **restricţii modale** semnificative, modurile folosindu-se în linii mari în concordanţă cu valorile şi frecvenţa lor generale. Modul folosit în predicativă depinde în principal de elementul introductiv al acesteia şi, evident, de felul în care este prezentată de vorbitor acţiunea din predicativă.

Spre deosebire de ceea ce se afirmă în GA (§ 769, vol. II, p. 273), *de* cu valoarea „încît" se poate construi nu numai cu indicativul, ci şi cu optativul :

A rămas de ţi-ar fi mai mare mila dacă ai vedea-o.

8.2. Dacă subiectul verbului copulativ regent al predicativei este tot o propoziţie, de multe ori se respectă un paralelism modal în construcţia celor două subordonate :

*„**Să fii tînăr înseamnă să creşti***
Ne-ncetat spre mai mult şi mai bine." (N. Cassian)

(în limba franceză celor două subordonate la conjunctiv le corespund două infinitive).

9. Propoziţiile predicative pot avea valoare de **interogative indirecte** în condiţii mult mai stricte decît în cazul subordonatelor subiective, şi anume în contexte relativ fixe, determinate atît gramatical, cît şi semantic, şi avînd de cele mai multe ori structura : subiect exprimat prin substantivul *întrebarea* sau altul cvazisinonim *(chestiune, problemă)* sau printr-o propoziţie de tipul *Ceea ce a întrebat X . . .* + verb copulativ + predicativă.

Verbul regent al predicativelor interogative indirecte este de obicei *a fi*; folosirea altui verb copulativ, de pildă a lui *a părea*, antrenează în general în această situaţie pe *a fi*, care devine regentul propriu-zis al predicativei :

*Întrebarea **părea a fi** cine va face lucrarea.*

La question semblait être qui fera le travail.

Toate aceste restricţii contextuale, cum şi caracterul greoi al construcţiei, fac ca predicativa interogativă indirectă să fie mai rar întîlnită, mai ales în texte, dacă nu şi în vorbirea curentă, decît subiectiva cu

aceeaşi valoare, de pildă. În plus, în limba franceză construcţia introductivă *La question est*. . . cheamă adesea completarea ***de savoir***, care modifică regimul subordonatei următoare, cerînd o completivă directă, şi micşorează prin aceasta frecvenţa predicativelor interogative indirecte.

În limba română, subordonatele predicative introduse prin conjuncţia *de* cu valoarea „încît" au o nuanţă circumstanţială suplimentară[10], şi anume **consecutivă**, cf.

„. . .*Anghelina a rămas de ţi-e mai mare mila.*" (L. Rebreanu, în GA § 769, vol. II, p. 273)
(echivalentul francez aproximativ nu conţine o predicativă, ci un infinitiv : *Anghelina était à faire pitié*).

10. Concluzia cea mai generală care se desprinde din confruntarea modalităţilor de realizare a subordonatei predicative în limbile franceză şi română este, ca şi în cazul propoziţiei subiective [11], că a s e m ă n ă r i l e dintre cele două limbi sînt mult mai numeroase şi mai importante decît deosebirile.

Pe lîngă aceasta, cele mai multe dintre deosebiri fie ies cu totul din domeniul propriu-zis al subordonatei predicative, fie au cel puţin cauze exterioare acestuia, datorîndu-se în special frecvenţei mai ridicate şi utilizărilor mai numeroase ale infinitivului în limba franceză, inexistenţei modului prezumtiv în această limbă, inventarelor specifice de pronume şi adverbe nehotărîte, de adverbe „conjunctive" şi de locuţiuni conjuncţionale în fiecare dintre cele două limbi.

Deosebirile cele mai importante privesc frecvenţa subordonatelor predicative în general, şi, în cadrul acestora, a interogativelor indirecte, care este mai mare în limba română decît în franceză, numărul elementelor introductive şi acela al nuanţelor suplimentare ale predicativelor, care sînt, de asemenea, mai mari în limba română decît în franceză.

Remarques sur les propositions attribut en français et en roumain

(R é s u m é)

En étudiant les propositions attribut telles qu'elles se réalisent en français et en roumain au point de vue définition, terminologie, analyse, correspondance proposition attribut — attribut (du sujet) proprement dit, fréquence, éléments régents, éléments introductifs, modes verbaux employés dans la subordonnée, valeurs supplémentaires de certaines propositions attribut, l'auteur arrive à conclure que les ressemblances dans ce domaine entre les deux langues comparées sont plus nombreuses et plus importantes que les différences.

Decembrie 1976

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[10] Cu privire la diverse valori circumstanţiale posibile ale unor propoziţii predicative vezi R. Popescu, în AUT VIII (1970), p. 242 — 246.
[11] *Ibid.*, p. 374.

aceeași valoare, de pildă. În plus, în limba franceză construcția introductivă *La question est* . . . cheamă adesea completarea *de savoir*, care modifică regimul subordonatei următoare, cerînd o completivă directă, și micșorează prin aceasta frecvența predicativelor interogative indirecte.

În limba română, subordonatele predicative introduse prin conjuncția *de* cu valoarea „încît" au o nuanță circumstanțială suplimentară[10], și anume consecutivă, cf.

„. . *Anghelina a rămas de ți-e mai mare mila.*" (L. Rebreanu, în GA § 769, vol. II, p. 273)

(echivalentul francez aproximativ nu conține o predicativă, ci un infinitiv : *Anghelina était à faire pitié*).

16. Concluzia cea mai generală care se desprinde din confruntarea modalităților de realizare a subordonatei predicative în limbile franceză și română este, ca și în cazul propoziției subiective[11], că a s e m ă n ă r i l e dintre cele două limbi sînt mult mai numeroase și mai importante decît deosebirile.

Pe lîngă aceasta, cele mai multe dintre deosebiri fie ies cu totul din domeniul propriu-zis al subordonatei predicative, fie au cel puțin cauze exterioare acesteia, datorîndu-se în special frecvenței mai ridicate și utilizărilor mai numeroase ale infinitivului în limba franceză, inexistenței modului prezumtiv în această limbă, inventarelor specifice de pronume și adverbe nehotărîte, de adverbe „conjunctive" și de locuțiuni conjuncționale în fiecare dintre cele două limbi.

Deosebirile cele mai importante privesc frecvența subordonatelor predicative în general, și, în cadrul acestora, a interogativelor indirecte, care este mai mare în limba română decît în franceză, numărul elementelor introductive și acela al nuanțelor suplimentare ale predicativelor, care sînt, de asemenea, mai mari în limba română decît în franceză.

Remarques sur les propositions attribut en français et en roumain

(*Résumé*)

En étudiant les propositions attribut telles qu'elles se réalisent en français et en roumain au point de vue définition, terminologie, analyse, correspondance proposition attribut — attribut (du sujet) proprement dit, fréquence, éléments régents, éléments introductifs, modes verbaux employés dans la subordonnée, valeurs supplémentaires de certaines propositions attribut, l'auteur arrive à conclure que les ressemblances dans ce domaine entre les deux langues comparées sont plus nombreuses et plus importantes que les différences.

Decembrie 1976 Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[10] Cu privire la diverse valori circumstanțiale posibile ale unor propoziții predicative vezi R. Popescu, în ACT VIII (1970), p. 242 – 246.

[11] *Ibid.*, p. 371.

THE LOCATIVE PRONOMINALS IN ROMANIAN

0. In accounting for the history of relatively abstract grammatical elements it is often difficult to follow with assurance the identity of these elements ; i.e. to be sure that one is always talking about the same element, or that one is talking about the element one intended, or indeed that there are at all times the same number of elements and that one can count them correctly. Part of the reason for this is that such elements frequently have no simple glass which can be decomposed into a clear linear set of semantic features. Even if the number of semantic features is small, they are frequently elusive to define and of uncertain stability over time. For this complex of reasons it is often helpful, even crucial, to trace the history of such elements as paradigmatic sets, and not as single items. Pronominals are particularly apt for such treatment.

In fact, the failure to carry out such studies systematically seems to me to account for some of the less successful aspects of the historical study of Romanian morphology. This becomes increasingly true when we are dealing with close-knit sets of forms involving a small number of items. This essay therefore will illustrate these general principles at the same time that it sets out to solve certain concrete problems.

For exemple, *acolo acole* Arom. *aco* has been analyzed as *eccum hoc* (see ILR 158) ; this respects neither the phonetics nor a clear line of semantic development. To similar effect, *încoace* has been analyzed as *in-eccum-hocce* (ILR 159), and, even more astonishingly, *încotro* would be *in-contra-ubi* (ibid.). It is believed that for these and other forms a more principled analysis is offered below.

1. We will begin with the Latin matrix of locative pronominals, for it is from these forms that we must start, and it is these whose fate we will also wish to trace. By displaying them as a matrix we may also easily identify the distinctive semantic features.

Interrog.	Speaker deixis		Movement −	Movement + / Removal −	Movement + / Removal +
			'place'	'to'	'from'
−	+	'here'	*hīc*	*hūc*	*hinc*
−	−	'there'	*ibi*	*illūc*	*inde*
+		'where'	*ubi*	*quō*	*unde*

It will be noted that these forms are partly, but incompletely, isomorphic in morphology and function.

2. The Romanian result, displayed in similar fashion, is as folows :

	'place'	'to'	'from'
'here'	*aici*	*încoace*	*încolo*, *de aici*
'there'	*acolo* ⟩ *in(o)*	*acolo*	*de acolo*
'where'	*unde* ⟩ *in(o)*	*încotro*, *unde*	*de unde*

It may seem surprising to the reader to find *încolo* placed as it is in the tabulation, but the subsequent discussion will clarify this. Symmetry has been introduced by preposing *de* to the original form, as I see it.

In the following paragraphs, taking for granted the normal phonetic changes leading from Latin to Romanian, we shall trace the paradigmatic (feature) changes and the rearrangements in morphological constituency which, it is claimed, transformed the first tabulation into the second.

3. First, let us note that *hīc* essentially remains, yielding *aici*. In the XVI century we have *aice*, which reflects *a-i-ce* < **ad-hīc-ce* (ILR 158). We will return later to the syntactic and semantic constituency of the sequence **ad-hīc-ce* ; it is sufficient now to note the parts. Upon reflexion it will be clear that a simpler **a-i* would have been eliminated, since **ī* was the natural result of both *hīc* and *ibi* ; the full form with *-ce* is therefore motivated on semantic grounds.

Syntactically parallel to *aici* is *deci* 'therefore, hence', with *de-* as first constituent. For the precise form, cf. *ači ačii ačie* (XVI cent.) etc., and also *dĕčičĕ* (ILR 553).

4. As we have already implied, *ibi* merged phonetically with *hīc*, thus leaving its cell in the matrix to be reoccupied.

5. We must now see how *(ibi +) ubi* became specialized as a non-interrogative ORom. *iuo* Arom. *iu̯(o)* cannot be direct from Lat. *ubī* (as in ILR 159), for we might expect the last-mentioned to give **ugi* [1]. In any case, we must explain the coexistence of *iuo* and *unde*. It seems clear that if the *u* of *iuo* is to be attributed to *ubi* this element was preceded by another which yielded syllabic *i*.

Such an analysis of the internal syntax is confirmed by *aiurea* 'elsewhere' and *nicăiurea*. The latter has been analyzed (ILR 159) as *nec-aliubi-re* ; a more certain and conservative reconstruction, however, would be **nic-aλ(i)u-re*. I have remarked elsewhere [2] on the vocalism of *nic-* as a contamination from Slavic. It is clear, then, that the syntax of *aiurea* < **aλ(i)u(-re)* 'else-where' is exactly that of *i-u*.

I propose therefore that if the collocation **aλ(i)-u-* is somehow **ali* + *ubi*, then *i-u* should be *ibi* + *ubi*. This old correlative expression would have developed as a subordinate clause marker, while *unde* was specialized as the interrogative. The internal syntax of *ibi* + *ubi* 'there + where' is exactly equivalent to that of Albanian *tek* 'ab' < **tō-kV* 'at that + at which' ; the same syntax survives in *atunci cînd*.

The problem which remains is to explain how *-u* can represent *ubi*. Expressed in other terms, this question resolves itself into the dual problem : a) How was the *b* lost without turning into *g* ? b) How did the final *-i* vanish or else get replaced by *-o* ?

[1] See my discussion of internal **b* and **u* in Romanian, RRL XXI (1976), 49 ff.

[2] SCL XXVII (1976), 36.

a) We have just been led on syntactic grounds to assume an earlier syntagma **ibi* + *ubi*. This provides a reasonable source for a simple phonetic dissimilation **ibi-ubi* > **ibi-u(u̯)i* [3]. The form **-ui* would then have been generalized, thus giving **ali-ui* etc.

b) The detachment of *-i* > *-e* cannot be separated from the development of the new ending *-o*. This development will be dealt with more specifically in connexion with ***încoace*** and ***acolo* ~ *acole***. It is sufficient to note now that *-e* and *-o* became equivalent in flexional shapes on these locative pronominals, and that from the time of the coexistence of *hīc* and *hīc(c)e* the *-e* became apparently detachable, leaving a bare stem alternant. Therefcre **-ui* > *-ue* ~ *-u* must have been an early possible alternation.

In this way we derive *i-u* from **ibi* + *ubi* > **ibi — ui* > **iβi — ui* > **ii — u(e)*; and *iuo* from *iu* beside *aco(lo)*. This reasoning avoids the difficulties of Rosetti's (ILR 554) **uă* < **ua* < **ue* < *ubi*, a progression filled with unknowns and exceptions to what we know, as well as an unmotivated syntactic *i-*.

It then becomes clear that *iunde*, attested in the XVI century (ILR 554), is *i-unde*, a renewed and clarifying formation built upon the less substantial *i-u*.

6. As has already been intimated above, ***unde*** moves as interrogative into the empty space vocated by ***ubi***, whose changing rôle has just been sketched. In parallel fashion, ****illūc*** moves over into the space left by ***ibi*** (§ 4) when the latter loses phonetic distinctiveness. We will rediscover ****illūc*** below in ***acolo***.

7. We come now to what may be regarded as the crucial aspect in the development of the new system of locative pronominals. This involves the semantic decomposition of the matrix features and their fresh assignment to syntactic strings of morphemes. This development precisely parallels that in the proliferation and re-allotment of Romanian prepositions, and the two can hardly be unrelated. The elaboration of locative elements must be regarded as one of the most successful and original features of Romanian grammatical development.

The key to this realignment lies in the revaluation of the old interrogative *quō*, which was generalized for the matrix feature 'to'. This was doubtless possible because of the inherited ambiguity of *quō* as locative and *quō* as ablative member of the larger pronominal paradigm.

We have already noted under § 3 the syntactic sequence *ad-hīc-ce*; this establishes the basic semantic-syntax ALLATIVE + LOCATIVE PRON. + DEICTIC/INTERROGATIVE which we now encounter pervasively. In the changed rôle of *quō* we find the ALLATIVE member in effect reinforced by *quo*, which becomes redundant in this combination. That is, ALLATIVE + *quō* + INTERROGATIVE = ALLATIVE + ALLATIVE — INTERROGATIVE + INTERROGATIVE. In this manner, *quo* becomes reassigned.

[3] The result would be the same with or without u̯; see the article referred to in footnote 1.

The relevant forms, as I analyze them, then become :

'where, whither'	*încotro* <	*în-co-tro* <	*in-quō-utrō*
'there, thither' (rarely 'thence')	*aco(le/o)*	*a-co-le/o*	*ad-quō-illV*
'here, hither' (≠ încolo)	*încoace*	*în-co-ce*	*in-quō-ce*

Additionally we have on the same plan :

au̯a(ce) [4] < *a-o ce* < *ad-hōc-ce*

The ambiguous vocalism represented in *ad-quo-illV* covers over an earlier trace of *illūc*.

8. We now discover that *hūc* has left a slender trace. Because of our analysis of *au̯a* as *ad-hōc*, we now see that this is nothing other than a componentialization of older *hūc*.

9. The above analysis now enables us to explain *încolo* 'away (from here)' (> 'thither' by situational context). The original constituency must have been *hinc-quō-illūc* ; in this syntagma *quō* could have been of ambiguous value. However the descendant of *hinc* was phonetically ambiguous ; it could later be interpreted as *in*. Thus, too, *încoace* may have contained *hinc* as well as deriving from *in-quō-ce*. In this fashion we see that the structure of *încolo* formed a bridge for *in-/ad-*. The phrase *încoace și încolo* is informative in this respect. We have therefore recovered a trace of *hinc*.

10. We turn finally to *ainde(rea)*, found in the Banat and Hungary for 'aiure' [5], with the variant *aindine* [6]. In this we find *a-inde* (ILR 158), with a faint trace of this rarest surviving member of the Latin paradigm.

11. It will be seen that we have now accounted for the fate of all the Latin locative pronominals, and for the rise and composition of all their Romanian replacements.

University of Chicago

September 1977

[4] Arom. *au̯a* has been claimed as *ad-hac*, and Trans. *auace* Arom. *aoațe* 'here' as *ad-hacce, illace* (ILR 158, 187). This leaves the middle vocalism unexplained. A consequence of our view is that *incoa* must be formed on *au̯a*.

[5] Brad and Abrud also have *alinderea* ; the *l* must be from the etymon of *aiure*.

[6] Cf. *atunci-ne* with adverbial *-ne*. Consult here ILR 407–408 particulele deictice. But *-a* is not *hac* and *-le* is not the masculine article ; cf. my discussion RRL XVIII (1973), 343. Note further that *-le* also can reflect a cross with the vocalism of *-ce*, as in *acole*.

TRANSFERUL DE NUME ÎN TOPONIMIE

Pe baza relaţiilor dintre denumirile de sate şi cele de ape se încearcă stabilirea unor criterii după care are loc transferul de nume în toponimie.

I. Nume de ape provenite de la nume de sate

Împărţirea toponimelor în hidronime, oiconime, oronime, dromonime, zoonime etc. nu are motivare în plan lingvistic. Există însă la unele grupe de toponime o corespondenţă între obiect şi denumire. Aşa întîlnim : *Turburea*, *Repedea*, *Limpedea*, *Imoasa*, *Răchitoasa* etc., desigur nume de ape. Denumiri de acest tip au şi satele, dar mai ales cele aşezate la izvorul apei.

Dintre puţinii indici formali care diferenţiază grupele de toponime cei mai mulţi se întîlnesc la numele de sate.

În continuare vom încerca să precizăm în ce măsură modul de formare a numelor de sate oferă posibilităţi de determinare a stratificărilor toponimice.

1. Cel mai răspîndit procedeu este formarea numelor de sate cu ajutorul sufixului *-eşti* de la nume de persoană ; *-eşti* este un indiciu precis pentru numele de sate şi nume de locuitori sau, cu un alt termen, pentru „nume de grup".

În materialul extras de noi din *Atlasul Cadastrului Apelor* un număr de 115 ape au denumiri în *-eşti*. Iată cîteva (cifrele romane din paranteză indică bazinul hidrografic de care aparţin apele respective) : *Mălăeşti* (XIII), *Plăeşti* (IV), *Nimăeşti* (III), *Cobăeşti* (XII), *Albeşti* (VIII, XIII, XV), *Robeşti* (VIII), *Inceşti* (IV), *Vrînceşti* (X), *Bădeşti* (II), *Brădeşti* (IV, VII), *Berindeşti* (X), *Bodeşti* (III), *Urdeşti* (XIII), *Blăgeşti* (XII), *Tocheşti* (II), *Rînghileşti* (XIII), *Horleşti* (XIII), *Păuleşti* (XII), *Miculeşti* (VII), *Săvuleşti* (IV), *Băneşti* (X), *Bălăbăneşti* (XII), *Bogdăneşti* (VII), *Cojmăneşti* (VII), *Hărmăneşti* (XII), *Năneşti* (XII), *Brăneşti* (XIII), *Bîrsăneşti* (XII), *Glăvăneşti* (XII), *Româneşti* (XII), *Godineşti* (XII), *Călineşti* (VIII).

Unele nu se mai întîlnesc astăzi ca nume de sate, fiind schimbate în decursul timpului. În general, oficialităţile nu schimbă însă numele de ape. Din principiu, un nume de apă în *-eşti* nu poate fi închipuit fără un nume de sat în *-eşti* sau fără un nume de grup în *-eşti*. Apa *Popeşti* înseamnă : „apa care trece prin satul *Popeşti*, apa care trece prin moşia *Popeştilor*". Chiar dacă aceste condiţii dispar, apa îşi păstrează numele.

De aceea, existenţa unui nume de apă în *-eşti* este dovada implicită a existenţei unei aşezări în *-eşti*.

Tot de la numele de sate se formează şi hidronimele care au al doilea termen un nume de sat. De exemplu : *Pîrîul (Valea) Băneştilor*, *Pănceş-*

tilor, *Gîlceştilor*, *Oneştilor*, *Neguleştilor*, *Leşeştilor*, *Cristeştilor*, *Pleşeştilor* etc.

Deşi nu avem de-a face cu aceeaşi denumire, am menţionat totuşi exemplele de mai sus pentru că entopicul *pîrîu (vale)* este adesea facultativ, folosindu-se uneori pentru denumirea apei, ca şi în situaţia precedentă, substantivul în cazul nominativ. Formaţiile acestea sînt foarte răspîndite mai ales în Oltenia şi în Muntenia. Numele de sate în *-eşti* reprezintă în aceste regiuni mai mult de 25 % din totalul oiconimelor actuale. Aşa se explică şi numărul mare de ape care îşi iau numele de la sate.

2. Un grup mare de nume de sate se formează cu sufixul *-ească*, un sufix posesiv care are aceeaşi origine cu sufixul *-eşti*. Adjectivele posesive în *-esc* se transformă în substantive ca nume de loc (moşie, curea de pămînt etc.) şi apoi în nume de sat, un nume în *-easca* putînd însemna : loc, moşie, curea de pămînt etc. care aparţine unui anumit ins. Astfel, *Drăgoeasca* poate fi moşia lui Drăgoi, pădurea lui Drăgoi. Forma de feminin se explică prin acordul gramatical dintre adjectiv şi obiectul posedat. În unele situaţii, care nu se pot însă uşor preciza, adjectivul este format de la un nume simplu. De pildă, *Bălăneasca* reprezintă substantivarea formei de feminin a adjectivului derivat de la *Bălan* sau *Bălănescu*(moşie, proprietate, pădure bălănească).

Nume de locuri în *-easca* sînt foarte multe pe teritoriul ţării noastre (aşa a fost şi în secolul al XV-lea, al XVI-lea, al XVII-lea). Dintre ele, cîteva au devenit nume de sate.

Numele de ape în *-easca* sînt în întregime preluate de la nume de sate. Iată un număr de exemple : *Păuleasca*, *Berzeasca*, *Muereasca*, *Bălăneasca*, *Zîmbreasca*, *Stăneasca*.

Un nume de apă în *-easca*, ca de pildă, *Corbeasca*, poate să însemne : o apă care trece prin satul Corbeasca, sau care izvorăşte dintr-un loc cu acest nume, dacă denumirea nu a fost luată de la un sat *Corbul* sau *Corbeşti*. În acest caz nu mai avem de-a face cu numiri identice, de exemplu :

nume de sate	nume de ape
Ibăneşti	*Ibăneasca*
Conţeşti	*Conţeasca*
Corbeşti	*Corbeasca*
Drăgoeşti	*Drăgoeasca*
Stăneşti	*Stăneasca*

Numele de ape au la bază nume de sate, fiind deci ulterioare numelor în *-eşti*. În cazul cînd una din aceste denumiri trece asupra unui sat, şi teoretic lucrul este posibil, atunci situaţia se complică, deoarece raportul dintre denumirile de sate şi ape în *-easca* devine reciproc : nume de sat > nume de apă > nume de sat. În cele mai multe cazuri se poate opta pentru transferul nume de sat > nume de apă.

Alături de formaţiile în *-easca* întîlnim şi pe cele în *-easa* : *Băneasa*, *Călugăreasa*, *Ciuruleasa*, *Ivăneasa*, *Negrileasa*, *Serbăneasa*, *Voivodeasa* etc.

Deosebirea dintre aceste denumiri şi cele în *-easca* constă în faptul că ultimele au un pronunţat caracter antroponimic, nefiind legate, în primul rînd, de un nume de loc. Este posibil să avem de-a face cu o trecere

de la antroponim la toponim, fără schimbări formale și fără dezvoltări speciale de sens, și atunci ele nu se deosebesc de antroponimicele de tipul *Drăganul*, *Drăgoi*, *Drăghici*.

3. În aceeași situație se află și numele de sate și de ape formate cu sufixul *-oaia*. Cele mai multe provin de la teme antroponimice, deși cîteva nume de ape presupun o temă toponimică : ***Frăgoaia***, ***Făgoaia***, ***Stejăroaia***, ***Ferigoaia*** „apa care trece printr-un loc cu fragi, cu fagi, cu stejari etc.". Oricum, baza este un nume de loc, prin urmare numele de apă sînt secundare. Iată alte cazuri cu sufixul *-oaia* : ***Berchezoaia***, ***Floroaia***, ***Ghelmejoaia***, ***Gîrdoaia***, ***Grumezoaia***, ***Gunoaia***, ***Lupoaia***, ***Păscoaia***, ***Popoaia***, ***Sterpoaia***, ***Zlătunoaia***.

Pentru unele nume comune de ape și sate formate de la antroponime cu sufixul *-oi (Chirițoi*, *Drăgoi)* se poate accepta explicația „toponime cu sens de grup", ***Drăgoi***, ***Chirițoi*** fiind singulare refăcute după ***Drăgoii***, ***Chirițoii*** (sinonime cu ***Drăgoeștii***, ***Chiriţeștii)***. Evident, numele de ape provin de la numele de sate.

4. Un număr nu prea mare de ape provin din nume de sate cu finalul în *-ov*.

În limbile slave *-ov* este un sufix care arată posesia, apartenența, fiind într-un fel sinonim cu sufixul românesc *-ești*. Cu ajutorul lui se formează nume de sate, mai ales în bulgară și rusă. Fiind un sufix care indică apartenența, așa cum am spus mai sus, el este folosit la denumirea așezărilor umane, de la care a putut trece la hidronime, de exemplu : ***Bascov***, ***Bratcov***, ***Bratilov***, ***Bucov***, ***Cricov***, ***Dîlgov***, ***Dîrjov***, ***Gîrbov***, ***Gîrcov***, ***Jirnov***, ***Ilfov***, ***Lișcov***, ***Milcov***, ***Nanov***, ***Neajlov***, ***Nișcov***, ***Pîrscov***, ***Rîncaciov***, ***Snagov*** etc.

Nu la toate se poate determina cu precizie o temă antroponimică. Așa, de pildă : ***Dîlgov***, ***Ilfov***, ***Milcov***, ***Neajlov*** etc. pot fi genitive slave formate de la adjective care caracterizau natura terenului, a apei, fără a avea nici o nuanță de apartenență.

5. În derivarea numelor de sate un foarte mare rol îl are sufixul *-eni (-ani)*. Cu ajutorul lui, de la teme toponimice se derivă substantive „nume de grup" *(Valea* > *văleni*, *Buzău* > *buzoieni*, *Bacău* > *băcăuani* etc.) care se pot transforma în nume de sate.

Recunoașterea bazei de derivare este, de cele mai multe ori, ușoară, cf. : ***Adjud—Adjudeni***, ***Bacău—Băcăuani***, ***Biserica—Bisericani***, ***Borlova—Borloveni***, ***Braău—Brădeni***, ***Buda—Budeni***, ***Ciobotea—Cioboteni***, ***Hurezu—Hurezani***, ***Hădărăru—Hădărani***, ***Lipia—Lipieni***, ***Milcov—Milcoveni***, ***Mischiu—Mischieni***, ***Mlăci—Mlăceni***, ***Motru—Motruleni*** etc.

Uneori derivatele în *-eni* par a proveni de la nume de persoană, de exemplu : ***Brătuleni***, ***Chirileni***, ***Chirițeni***, ***Crețeni***, ***Davideni***, ***Dobreni***, ***Dumitreni***, ***Filipeni***, ***Iacobeni***, ***Ionășeni***, ***Marceni***, ***Negreni***, ***Nițeni***, ***Oprișeni*** etc.

Denumirile în *-eni* sînt paralele cu cele în *-ești*, cf. :

Brătuleni	*Brătulești*	*Filipeni*	*Filipești*
Chirileni	*Chirilești*	*Iacobeni*	*Iacobești*
Chirițeni	*Chirițești*	*Marceni*	*Marcești*
Crețeni	*Crețești*	*Negreni*	*Negrești*

Davideni	*Davidești*	*Nițeni*	*Nițești*
Dobreni	*Dobrești*	*Oprișeni*	*Oprișești*
Dumitreni	*Dumitrești*		

Pentru problema noastră nu are importanță dacă numele satelor în *-eni* au la bază o temă toponimică sau una antroponimică. Dacă numele de sate în *-eni* au, eventual, o temă antroponimică, numele de ape nu o pot avea. Ele își iau denumirea de la sate, fiind, ca și grupa precedentă, foarte numeroase : *Bădeni*, *Băiceni*, *Cărăreni*, *Chilieni*, *Chindeni*, *Copăceni*, *Corbeni*, *Cosmeni*, *Cucuteni*, *Curteni*, *Deleni*, *Epureni*, *Grindeni*, *Măhăceni*, *Oțeleni*, *Prăvăleni*, *Pupezeni*, *Sodomeni*, *Stoiceni*, *Stoliniceni*, *Schiopeni*, *Văleni*, *Vlădeni*, *Voivodeni* etc.

În *Atlasul Cadastrului Apelor* figurează 126 de nume de ape în *-eni* (în anchetele noastre apar mult mai multe).

Cele mai numeroase coincidențe între denumirile de sate în *-eni* și numele de ape sînt, ca în cazul lui *-ești*, în Moldova. În partea de nord a Carpaților orientali ne-am fi așteptat să fie mai multe derivate în *-eni*, dar de fapt sînt mult mai puține.

Menționăm că numele în *-eni (-ani)* pot să se formeze nu numai de la numele unei așezări de unde vin locuitorii satului, ci și de la un nume de loc, înălțime, depresiune, nume de apă. Astfel, numele de sat *Crăcăoani* este derivat de la numele de apă *Cracău* și a avut la început, ca „nume de grup", sensul de „cei care locuiesc pe Cracău". Apa *Crăcăoani*, afluent al *Cracăului*, își trage numele de la sat. Importanța fixării acestei filiații este evidentă. Numele satului *Crăcăoani* datează din sec. al XVIII-lea, denumirea anterioară fiind *Pîntecești*. Numele apei fiind luat de la sat, este evident de proveniență mult mai recentă. De la numele de sate în *-eni (-ani)* se formează cu ajutorul entopicelor *vale*, *pîrîu*, și denumiri compuse de tipul : *Valea Plopenilor*; *Pîrîu (Valea) Blăjenilor*, *Negrenilor*, *Săurenilor*, *Susenilor*, *Șoimenilor* etc.

Ele sînt răspîndite mai ales în Moldova. Cînd contextul comunicării permite, entopicele *vale*, *pîrîu* se suprimă, iar numele de sat apare la nominativ (*Plopeni*, *Săureni*, *Șoimeni* etc.).

6. Probleme mult mai dificile se ridică la hidronimele și oiconimele formate cu sufixul *-ău*, un sufix cu valori diverse, care formează toponime de origini diferite. Am considerat că numele de ape în *-ău* provin în cea mai mare parte de la nume de sate, pentru următoarele motive :

a) cele mai multe toponime în *-ău* sînt nume de sate (aproximativ 300). Nume de ape în *-ău* sînt mult mai puține (aproximativ 100, dintre care majoritatea coincid cu numele de sate).

b) o parte din numele de ape în *-ău* au și forma în *-ov (Cricău—Cricov)*. S-ar putea ca în cazul lor să avem de-a face cu transformarea pe teren românesc a sufixului slav *-ov* în *-ău*. Dacă lucrurile stau așa, cel puțin pentru o parte din denumirile în *-ău* s-ar putea adopta explicația că la origine *-ov* ar fi exprimat un raport de apartenență.

c) în multe cazuri de coincidență între numele de sate și ape se constată că satele sînt așezate aproape de vărsare, ceea ce demonstrează, pe de o parte, că denumirea este relativ nouă, iar, pe de altă parte, că transferul s-a făcut de la sat la apă. Citām un număr de exemple : *Asău*, *Barcău*, *Beregsău*, *Beretău*, *Bicău*, *Caraclău*, *Carаslău*, *Cergău*, *Chirchirău*,

Cîlnău, *Cracău*, *Cricău*, *Dobîrlău*, *Fălcău*, *Gherghelău*, *Ghîrbău*, *Jirnău*, *Hodinău*, *Lipău*, *Lisnău*, *Măcău*, *Motnău*, *Orbău*, *Otăsău*, *Pănătău*, *Sadău*, *Sarasău*, *Socolău*, *Şugău*, *Tarcău*, *Tazlău*, *Tighitău*, *Trascău*, *Ţibilău*, *Ţibău*, *Vărbilău*, *Vărăsău*, *Vitnău*, *Zăbrătău* etc.

O temă slavă par a avea : *Cricău*, *Jirnău*, *Lipău*, *Otăsău*, *Sadău*, *Sugău*, *Socolău*, *Tazlău*, *Vărbilău*, altele provenind din maghiară sau dintr-un cuvînt românesc de origine maghiară ca *Cergău*, de pildă, care, credem, este format de la apelativul *cergău*.

7. Cînd numele comun de ape şi sate au la bază un apelativ, punctul de plecare este greu de stabilit, căci nu există un criteriu după care anumite grupuri lexicale sînt apte să denumească anumite obiecte. Cu alte cuvinte numele de sate nu pot fi, decît cu puţine excepţii, determinate printr-o anumită sferă lexicală. De aceea, precizările pe care încercăm să le facem sînt mai mult de domeniul ipotezelor. Am apelat în acest scop la serviciile statisticii, încercînd să stabilim în ce împrejurări se putea face transferul de denumire de la sat la apă şi invers. Datele au însă caracter aproximativ.

Analizăm în continuare o serie ca : *Balta*, *Buciumi*, *Bujoru*, *Cetăţuia*, *Ciuta*, *Colacu*, *Dumbrăviţa*, *Dîmbu*, *Gruiu*, *Iaz*, *Iezer*, *Izvoarele*, *Laz*, *Lunca*, *Malu*, *Obîrşia*, *Ohaba*, *Peştera*, *Poieni*, *Poiana*, *Poşta*, *Rudăria*, *Runcu*, *Săcele*, *Schitu*, *Siciu*, *Sîrbi*, *Tufana*, *Vidra* etc.
În aceste cazuri de coincidenţă dintre oiconime şi hidronime, baza o constituie oiconimul care s-a transmis apei.

Metoda statistică ne furnizează date în plus referitoare la baza denumirii. Astfel, în cazul toponimelor (oiconime) simple, pe care le-am citat, proporţia oiconime/hidronime este de : 29/16 pentru *Runcu*, 68/38 pentru *Izvoarele*, 11/16 pentru *Obîrşia*, 6/1 pentru *Dîmbu*, 18/3 pentru *Dumbrăviţa*, 8/4 pentru *Peştera*, 10/1 pentru *Gruiu*, 30/2 pentru *Malu*, 121/13 pentru *Lunca*, 173/17 pentru *Poiana*, 25/7 pentru *Laz*, 18/9 pentru *Balota*, 48/9 pentru *Săliştea*, 17/6 pentru *Ohaba*, 12/5 pentru Mînăstirea, 10/3 pentru *Cioara* etc.

În exemplele care urmează, o parte din denumirile de sate şi de ape au în vedere natura terenului de la care, în egală măsură, poate să-şi ia numele şi satul şi apa (includem exemplele în categoria denumirilor de sate transferate ulterior la ape pe considerentul că unii din termenii citaţi fac parte din terminologia hidrografică, iar, după unele observaţii, termenii hidrografici dau cu precădere nume de sate) : *Agestru*, *Aţintiş*, *Bahna*, *Balta*, *Bulza*, *Călata*, *Cătina*, *Ciorca*, *Ciorogîrla*, *Ciunga*, *Cîmpa*, *Cheie*, *Corlata*, *Cucuiş*, *Cuşma*, *Gîrlişte*, *Huluba*, *Moceriş*, *Ocoliş*, *Pir*, *Pîclişa*, *Reci*, *Sălcia*, *Secăria*, *Slatina*, *Soci*, *Sohodol*, *Suatu*, *Teiuş*, *Tetila*, *Trestia*.

Tot ca transfer de nume de la sat la apă trebuie socotite şi denumirile comune, hidronime şi oiconime, provenite de la nume de persoană în *-ota*, *-ea*, *-cea*, *-in(-ina)*, *-oş* :

— sufixul *-ota* : *Albotă*, *Bîrzotă*, *Dobrota*, *Pîncota*, *Şerbota* ;

— sufixele *-ea*, *-cea* : *Abucea* (IV), *Berea* (II), *Bertea* (II), *Burdea* (IX), *Delea* (VII), *Drincea* [(XIV), *Ercea* (IV), *Horea* (II), *Lăzarea* (IV), *Oancea* (XIII), *Păucea* (IV), *Remetea* (IV) ;

— sufixul *-in (-ina)* : *Mercina* (V), *Milotina* (XIV) ;

— sufixul *-oş* : *Hodoş* (V), *Laloş* (VIII).

Hidronimele formate din antroponime simple ca : *Agapia* (XII), *Cristur* (IV), *Crişan* (XIV), *Dobra* (IV), *Drăghici* (X), *Marin* (II), *Mariţa* (VIII), *Şimon* (VIII), provin de la nume de sate.

După cum se poate observa, cazurile de transfer nume de sat — nume de apă sînt foarte numeroase. Problema vechimii numelor de sate sau de ape pare, pentru majoritatea cazurilor, să fie tranşată în favoarea numelor de sate. Aşezările umane întemeiate pe cursul unor ape nu prea mari au fost denumite înaintea apelor. Sigur că nu este exclusă posibilitatea ca unele ape să fi avut denumiri mai vechi, care s-au schimbat odată cu întemeierea unor sate noi pe văile prin care curgeau aceste ape.

II. Nume de sate provenite de la nume de ape

Numele de ape nu au, după cîte se pare, o structură specifică. Fără a cunoaşte situaţia de pe teren, nu se poate afirma cu precizie, decît rareori, cînd avem de-a face cu un hidronim. Indici formali ca cei relevaţi la structurile oiconimice sînt puţini.

Există totuşi unele premise de la care se poate porni.

1. De la nume de sate în *-eni(-ani)* se formează şi nume de ape în *-eanca (-ianca)*. De exemplu: *Găureni—Găureanca*, *Copăceni—Căpăceanca*, *Guşoieni—Guşoianca*, *Mărgineni—Mărgineanca* etc.

La rîndul lor, numele de ape în *-eanca* pot da numele lor unui sat. *Găureanca* este, aşadar, apa care trece prin *Găureni* şi nu o apă care are în albia ei găuri. Dacă ar fi vorba de cazuri izolate, astfel de explicaţii ar putea fi, eventual, acceptate.

Exemplele sînt însă multe şi nu totdeauna denumirea în *-eanca* se explică prin particularităţi ale terenului, căci ce înseamnă, de pildă, *Guşoianca*?

Iată cîteva nume de sate cu sufixul *-eanca* : *Brîncoveanca*, *Broşteanca*, *Bujoreanca*, *Cîmpineanca*, *Grădişteanca*, *Movileanca*, *Mărgineanca*, *Murgeanca*, *Scorţeanca*, *Vultureanca* etc.

Denumirile de acest fel se nasc :

a) prin transfer de nume de la o moşie (proprietatea lui *Murgu—Murgeanu*, *Movilă—Movileanu*, *Margine — Mărgineanu*, *Bujor—Bujoreanu* etc.);

b) prin transfer de la nume de apă.

Faptele de sub a) reprezintă un transfer de la numele de sat la apă, ceea ce face posibilă încadrarea unora dintre aceste denumiri în grupa analizată mai sus sub **I.**

Aici ne interesează cazul de la punctul b). Raportul nume de apă/nume de sat poate fi considerat ca demonstrat dacă reuşim să stabilim că numele de ape în *-eanca* provin de la un nume de sat în *-eni (-ani)*.

2. Denumirile compuse de sate pot fi considerate în cea mai mare parte ca provenind de la nume de ape. Satele cu denumiri compuse erau foarte puţine pînă în secolul al XIX-lea. Apariţia lor masivă în secolul XIX şi XX este un act oficial, administrativ. Modelele adoptate de autorităţi se găsesc în nomenclatura microtoponimică şi în denumirile de ape. Prin urmare, într-o perioadă mai veche, erau, cu siguranţă, la origine nume de ape. Afirmaţia aceasta este demonstrată de faptul că majoritatea îmbinărilor compuse au ca prim termen un entopic : *vale*, *pîrîu*, *apă* etc.

Este suficient să arătăm că în momentul de față există în țara noastră peste 650 de nume de sate cu entopicul *vale* + un nume propriu sau un calificativ. Structura : entopic (*vale*, *pîrîu*, *luncă* etc.) + nume propriu este cu siguranță transferată la oiconime mai ales atunci cînd termenul secund este un nume de apă, ca în exemplele următoare : *Valea Bolvașnița*, *Lunca Ilvei*, *Valea Dobîrlăului*, *Valea Putnei* etc.

Dimpotrivă, toponimele compuse care au ca prim termen un entopic cu sens de nume de loc (*poiană*, *măgură*, *gură*, *fund*) urmat de un nume de apă simplu pot fi considerate ca nume de sate trecute în domeniul hidronimiei. Cităm cîteva : *Gura Haiti*, *Gura Humorului*, *Gura Slănicului*, *Fundu Sadova*, *Măgura Ilvei*, *Poiana Ampoiului*, *Poiana Ilvei*.

Dar chiar dacă numele satelor ar fi preluate de la nume de ape, acestea din urmă provin, cu siguranță, de la nume de locuri minore.

3. Mult mai interesante ni se par denumirile comune care au la bază un apelativ. Deși nu există reguli de fixare a unui anumit grup lexical la domeniul hidronimiei, putem totuși considera că unele hidronime caracterizează un curs de apă.

Institutul de Geografie din București a inclus pe hărțile *Atlasului României* în cazul denumirilor duble de ape numai denumirile de la vărsare. Poziția aceasta este lipsită de temei. La vărsare, numele de ape coincid cu numele de sate în mai mare măsură decît în zona izvorului, unde sînt mai rar dublate de nume de sate. Aceste denumiri ni se par deosebit de interesante, fiindcă evocă natura terenului, a albiei rîului, a apei sau vegetației din zona prin care apa își croiește drum.
Exemplele din această categorie se grupează în patru serii :

a) toponime formate de la nume de plante : *Bălăria*, *Brad*, *Mesteacăn*, *Plopu*, *Răchita*, *Stejar*, *Teiu* ;

b) toponime care cuprind o caracteristică a terenului prin care trece apa : *Răchitoasa* (XII), *Aninoasa* (XII), *Pietroasa* (XI) ;

c) toponime formate din substantive colective, care indică o caracteristică a terenului : *Aluniș*, *Bolovăniș*, *Frăsinet*, *Pietriș*, *Răchitiș*, *Stejăriș* ;

d) toponime care cuprind o caracteristică a cursului apei : *Dreptu*, *Larga*, *Neagra*, *Repedea*, *Sărata*, *Scurta*, *Seaca*, *Secu*, *Strîmbu*, *Turburea*, *Verdea*, *Vîltori*.

Din punct de vedere semantic, este logic ca o apă, și nu un sat să fie numită *Sărata*, *Scurta* sau *Verdea*. În seriile a), b), c), este greu de stabilit care a fost baza. O putem considera hidronimul, dar nu este exclus ca un sat să fie numit *Brad* sau *Mesteacăn*, iar numele său să se extindă și asupra hidronimului. S-ar putea ca în unele cazuri să avem de-a face cu numiri oficiale.

Statistica ne furnizează și aici date utile. Astfel, 11 ape sînt numite *Neagra*, față de numai 9 sate, 19 ape sînt numite *Sărata*, față de numai 14 sate, 13 ape sînt numite *Seaca*, față de numai 11 sate.

Baza o formează hidronimul, căci nu este exclus ca o apă să fie numită *Brad*, *Plop*, *Stejar*, *Pietriș*, dar este exclus ca un sat să se poată numi *Verdea*, *Turburea* ; dacă este astfel numit, el și-a luat denumirea de la hidronim.

★

În cele de mai sus am încercat să arătăm ce argumente de natură lingvistică ne pot conduce la rezolvarea întrebării: nume de apă sau nume de sat?

Argumentele lingvistice decurg, cele mai multe și cele mai sigure, din analiza formei, iar cele mai puțin sigure și nu așa de numeroase, din analiza conținutului. Greutatea începe tocmai din momentul în care se face transferul de nume de la un obiect la altul. Faptul acesta presupune că sensul toponimului a dispărut.

Cercetătorii stabilesc pentru toponimie trei sensuri existente în trei faze diferite:

a) sens pretoponimic; b) sens toponimic; c) sens posttoponimic.

Sensul pretoponimic, care este în esență sensul apelativului de la care s-a pornit, poate fi depistat la unele nume de locuri și în fazele ulterioare. Pe acest argument se întemeiază analiza semantică pe care am încercat să o facem.

Problema transferului de nume nu poate fi convenabil rezolvată printr-o analiză semantică. Între numele de sate și numele de ape se pot interpune nume ale altor obiecte care pot fi, în egală măsură, plauzibile și pentru un domeniu și pentru altul.

În general transferul de nume în toponimie prezintă dificultăți foarte mari deoarece în multe cazuri este vorba de un lanț de treceri ale numelui de la un obiect la altul. Rezolvarea corectă a transferului toponimic este posibilă numai prin cunoașterea situației din teren și prin analiza atentă a informațiilor furnizate de sursele istorice.

Documentele secolelor XIV, XV, XVI oferă date mai ales cu privire la numele de sate. Astfel, în perioada 1374–1600 sînt atestate peste 2000 de sate în Muntenia și Oltenia. Numele de ape atestate sînt relativ puține și în perioada citată de noi și în alte epoci. În harta rusă din 1835, cel mai amplu document pînă la acea dată privind toponimia românească, numele de ape incluse sînt relativ puține la număr.

Știrile directe privitoare la așezarea satelor pe cursurile apelor, de la care și-au luat ulterior numele, sînt extrem de puține. Există un material bogat în documente, catagrafii, planuri de moșii, indicatoare etc. care inserează modificări de nume de sate. Confruntarea fiecărei surse istorice, din cele citate mai sus, poate evidenția schimbările produse în denumirile satelor și eventualele coincidențe cu numele de ape de la care s-a pornit. Iată un exemplu: satul *Cervenița*, din județul Mehedinți, se numea pînă în 1968 *Degerați*. Numele nou este dat de oficialități după numele apei care trece prin sat.

Dificultăți mari pun cazurile în care denumirile comune de sate și ape nu mai aparțin în momentul actual, din diverse cauze, la obiecte apropiate în spațiu. Astfel de nepotriviri se explică fie prin modificarea cursului apelor, fie prin mutarea satelor în alte locuri. Astfel, satul *Oltișor* din județul Olt își are numele de la un braț care se forma în timpul inundațiilor Oltului. Albia aceasta a dispărut și satul pare a avea o denumire nemotivată. Ca diminutiv, satul *Oltișor* putea să apară numai de la o apă prin transfer de nume. Un sat *Olt* nu există pentru a putea presupune că diminutivul *Oltișor* a luat naștere în opoziție cu acesta.

În cazul denumirilor comune formate cu ajutorul diminutivelor se pot stabili trei stadii diferite din punctul de vedere care ne interesează aici pe noi :

a) Cînd denumirile primare și diminutivale se găsesc și la ape și la sate. De exemplu : există apa *Șercaia* și satul *Șercaia*, după cum există apa *Șercăița*, afluent al rîului *Șercaia*, și satul *Șercăița*, subordonat comunei *Șercaia*. Întîlnim destul de multe perechi de acest tip : *Velna—Velnița*, *Poroina—Poroinița*, *Suceava—Sucevița*, *Moldova—Moldovița*, *Siret—Siretel* etc.

Transferul toponimic are loc la numele primare : *Șercaia*, sat, dă numele apei, sau poate invers. De la cele două numiri de sat sau de apă se formează diminutivele respective.

b) Cînd denumirile primare dispar și de la sate și de la ape, diminutivele toponimice devin, pe terenul limbii române, neanalizabile. Un caz interesant îl prezintă toponimul nume de sat și de apă *Plenița*. Etimologiile propuse de cercetători pentru *Plenița* sînt nesatisfăcătoare sub aspect formal și semantic. În rezolvarea unor astfel de cazuri rolul atestărilor documentare este hotărîtor. În secolul al XVI-lea, în documente sînt consemnate în același teritoriu, alături de Plenița, și satul și apa *Pleana*. Numele de la apă a trecut la sat, sau invers, iar diminutivele, ca și în cazul precedent, s-au format separat de la apă și de la sat. Prin urmare, existența în momentul actual a denumirii de apă și de sat *Plenița* nu comportă, din punctul nostru de vedere, nici o legătură. Denumirile sînt identice, dar nu au între ele nici o legătură. Cazurile pe care ni le furnizează documentele, în această privință, sînt extrem de importante : nu ne permit eroarea de a pune în legătură fapte care apar în planuri diferite. Nu este, desigur, exclusă posibilitatea ca o denumire diminutivală de apă să fie transferată la un nume de sat, sau invers, dar concluziile pripite în această problemă provoacă erori de etimologie foarte grave : toponimele diminutive sînt derivate românești atunci cînd se poate arăta baza de la care s-au format.

c) Există și situația cînd denumirea primară este numai nume de apă sau numai nume de sat, iar diminutivele se întîlnesc la ambele. Așa există, de pildă, apa *Dîmbovița* și diminutivul *Dîmbovicioara*, satul *Dîmbovicioara* așezat pe pîrîul cu același nume. Un sat *Dîmbovița* nu există. În cazul de față se poate afirma cu certitudine că denumirea *Dîmbovicioara* pentru sat este transferată de la numele de apă.

De la numele de sat *Smadovița* se formează toponimul diminutiv *Smadovicioara*. Există și pîrîul *Smadovița* provenit de la sat, sau poate invers. Absența diminutivului la ape se poate explica prin absența obiectului respectiv. *Sabar* și *Săbărel* sînt nume de ape, iar ca nume de sat întîlnim numai *Sabar* ; *Peșteana* și *Peștenița* sînt nume de sate, iar ca nume de apă există doar *Peșteana*.

Problema abordată de noi are o importanță deosebită în studierea etimologiei numelor de locuri. Spectrul toponimic al unei zone nu poate fi corect stabilit fără a se ține seama de transferul de nume pentru toate categoriile de toponime.

Перенос названий в топонимии

(Резюме)

В статье предпринимается попытка установить критерии переноса местных назаваний с одного топонимического объекта на другой. С этой точки зрения прослеживаются отношения между названиями населённых пунктов и названиями рек.

Decembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

RETOROMANA ȘI CUVINTELE ROMÂNEȘTI DE SUBSTRAT

0. În cea mai mare parte a lucrărilor care se ocupă de cuvintele românești atribuite substratului se găsesc două categorii de liste : una cuprinde cuvinte specifice numai limbii române, cealaltă cuvinte care se regăsesc și în albaneză.

Datorită lucrării lui I. I. Russu [1] dispunem azi de un volum dedicat exclusiv substratului comun româno-albanez, care oferă cercetătorului în primul rînd o bibliografie aproape completă a studiilor apărute pînă acum în legătură cu cele șaptezeci și unu de cuvinte discutate.

Ceea ce nu a atras pînă în prezent suficient atenția cercetătorilor care se ocupă de problemele substratului românesc sînt corespondențele care depășesc Peninsula Balcanică și mai ales cele cu friulana, cel mai estic dintre idiomurile romanice din Italia de nord.

Din punct de vedere metodologic friulana prezintă o importanță dublă pentru problema care ne interesează : datorită poziției sale geografice și datorită substratului iliric. Iată ce gîndește G. B. Pellegrini [2], specialist binecunoscut în acest domeniu, în legătură cu această problemă : ,,Individuare poi quali siano stati gli strati etnici indoeuropei della regione friulana anteriori a Celti e a Veneti — documentati storicamente — rappresenta un dibattito che dà origine a proposte assolutamente incerte e controverse. Si puo ad. es. pensare agli ,,Illiri'' o meglio a ,,Proto-Illiri'' o a ,,Proto-Veneti''. Intendo con tali denominazioni i nuclei di popolazioni che daranno origine agli Illiri e ai Veneti storici durante le migrazioni e la diaspora che li ha portati, da aree centro-europee, alla penisola balcanica (specie centro-meridionale) e ai lidi adriatici veneti''.

Dacă se pot elimina, într-un fel sau altul, ca fiind întîmplătoare concordanțele cu idiomurile alpine și lombardo-alpine, situația este alta cînd e vorba de friulană, pentru motivele arătate mai sus. Cîteodată friulana e tocmai veriga care leagă formele româno-albaneze de formele occidentale, alpine. Deja în 1946 Norbert Jokl [3] a atras atenția asupra ,,les nombreuses relations phonétiques et lexicales qui relient l'élément illyrien des régions alpines avec les langues satem de l'Europe orientale''.

1.0. În lumina acestor fapte, examenul atent al cuvintelor considerate pînă acum ca specifice pentru română și albaneză permite stabilirea unor subcategorii, și anume : a) cuvinte care există în română, albaneză și friulană ; b) cuvinte care există în română, albaneză, friulană și în dialectele din Italia Cisalpină (uneori și în romanșă) ; c) cuvinte care există în română, albaneză, friulană, în dialectele din Italia Cisalpină (uneori și în romanșă) și în galoromană (pînă în Pirenei).

Iată numai cîteva din exemplele, destul de numeroase, adunate :

1.1. Română-albaneză-friulană

1.1.1. Numele păsării *Corvus cornix* este *cioară* în daco- și meglenoromână, *țoară* în aromână, *shorë* în albaneză, *ciore* în friulană. Corespondențele fonetice și semantice sînt totale.

[1] *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun albanez,* București, 1970.

[2] *Friuli Preromano e Romano,* în *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano,* Bari, 1972, p. 269—308.

[3] *Zur Frage der vorrömischen Bestandteile der alpin-lombardischen und rätoromanischen Mundarten,* în ,,Vox Romanica'' (1946), 1, p. 147—216.

În friulană, ca și în română, termenul este cu totul general, după cum reiese din ASLEF[4] II h. 202, și din AIS h. 502. Zona friulană e bine delimitată de cea ladină dolomitică și în general de cea cisalpină, unde se găsesc mai ales descendenți ai lat. CORNICULA/CORNACULA. Numai punctele aloglote slave din Friul prezintă formele *urana, vrana*.

Cuvîntul nu figurează în listele lui I. I. Russu. El e notat în listele lui V. Polak[5] și apare și la C. Poghirc[6], care, amintind de corespondentul friulan, crede că ,,este probabil vorba de un cuvînt de origine alpino-balcanică''. A. Rosetti în ILR[7] nu face referință la forma friulană.

Explicația cuvîntului românesc prin slavă nu e acceptabilă. De reținut sînt corespondentele persane, sanscrite și lituaniene cu sensul ,,pasăre neagră'' citate de C. Poghirc *(ibidem)* după Hasdeu.

1.1.2. Numele păsării *Anas* este *rață* în dacoromână, *rosă* în aromână, *rosë* în albaneză și *razza* în friulană. Corespondența alb. *-os*/rom. *-aț* se regăsește și în alte cuvinte.

Cuvîntul lipsește la Russu, Polak și Rosetti. Trimiterea la friulană a fost făcută de mine în 1963[8] și de Poghirc în TILR (p. 347). Același autor a demonstrat că explicația prin împrumut slav nu este posibilă, deși cuvîntul există și în limbile slave de sud.

Isoglosa friulană este net delimitată către vestul venețian și ladin, unde pasărea este denumită cu ajutorul descendenților cuvîntului latin *Anas* (sau a formei tîrzii, neatestate **Anita* (cf. AIS h. 1150, ASLEF II h. 228). După A. Griera[9] — care însă trebuie consultat cu rezerve — în bască rața poartă numele de *eratz* (Proteza vocalică în fața lui *r* este un fenomen obișnuit în bască). *Rilo*, care se găsește în vestul Galoromaniei, este probabil o formație onomatopeică.

1.2. Romană-albaneză-friulană-italiană-romanșă

1.2.1. În română, în friulană, în ladina dolomitică, în dialectele italiene cisalpine, uneori în toscană și în romanșă se găsește o familie de cuvinte *čont/čunt, čomp/čump, čonk/čunk, čut/sut* cu sensul de bază ,,tăiat, retezat''.

1.2.1.1. Dacorom. *ciung/ciunt*, arom. *ciungu* ,,ciung'' și ,,animal care n-are decît un corn'' ; alb. *tšunk* ,,de nefolosit, invalid'', friul. *cionc* ,,ciot'' ; liv. *čont/čonk* ,,cîrlig de funie'' ; fass. *cionch* ,,ciung'' ; tosc. *cionco* ,,tăiat, rupt'' ; colabr. *mani-ciuncu* ,,ciung'', eng. *tschung* ,,slăbit, diminuat ca putere'', *tschunch aer*,,a tăia'' ; surs. *tschuncar* ,,id''. Cuvîntul se găsește și în maghiară în forma *csonka*. Tagliavini (p. 111) a făcut legătura dintre cuvîntul din livinallongheză și formele din italiană, maghiară și română. Cioranescu *s.v.* face corespondențele cu albaneza, calabreza și italiana, amintind și de o variantă românească *ciont*. Forma friulană a fost semnalată în acest context, de mine, în 1972[10].

Ciung/ciunt lipsesc din listele amintite mai sus. Etimologiile sînt variate și nesatisfăcătoare. Pentru *ciung* DLRM și DEX trimit numai la italianul *cionco*, iar pentru varianta *ciunt* se recurge la o contaminare inacceptabilă între *ciot* și *ciung*. Cioranescu crede că e vorba de o formație expresivă. Tagliavini *(ibid.)* dă o bogată bibliografie pentru cuvintele în cauză și sugerează, în subsidiar, pentru livinalongheză, etimonul tirolez *tschungl* ,,un fel de funie legată de coarnele vitelor''.

1.2.1.2. De aceeași rădăcină, fără infix nazal, pare să se lege o serie de cuvinte cu sensul ,,ciot'' și cu o răspîndire geografică aproape identică.

[4] *Atlante storico linguistico etnografico friulano* diretto da G. B. Pellegrini, vol. II, Udine, 1974.

[5] *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 693—699.

[6] *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 339 (TILR).

[7] *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 268.

[8] *Roum.* ***cință et grapă***, în RL VIII (1963), 2, p. 280.

[9] *Vocabulario vasco*, I, San Cugat del Valles, 1960, p. 276.

[10] *Le frioulan à partir des dialectes parlés en Roumanie*, București—Paris—Haga, 1972, p. 224.

Dacorom. *ciot*; it. *ciocco* ,,butuc, buştean"; ven. *zoco* ,,id."; com. *θuku* ,,ciot"; liv. *čuc* ,,ciot", ,,prostănac"; fass. *ciuch* ,,ciot"; gard. *ciuch* ,,id."; gad. *tshük* ,,id."; eng. *tschüch(a)* ,,id.". Elwert (p. 215) şi Kramer (3,27) leagă, neconvingător, formele ladine de celt. *tsukko*, apropiindu-le de fr. *souche* (vezi şi indicaţiile bibliografice date de cei doi autori). Fiulanul *ciuc* poate şi el fi pus în legătură cu această serie de cuvinte. E însă deosebit de interesant că, din punct de vedere semantic, forma friulană poate să figureze alături de dacorom., arom., megl. *ciucă* ,,pisc, vîrf de deal" şi de alb. *cukë* ,,id." avînd sensul ,,colină, deal fără vîrf". Apropierea semantică dintre ,,copac fără vîrf" — ,,deal, colină fără vîrf" — ,,vîrf de deal, de colină" este evidentă.

Cuvîntul *ciucă* apare la Rosetti şi la Poghirc. El este atestat cu sensul ,,deal, movilă; umflătură în obraz" în bulgară, sîrbo-croată şi neogreacă. Cei doi cercetători leagă cuvîntul românesc numai de forma albaneză. Cioranescu propune ca etimologie o formaţie expresivă, citînd între altele pe Lahovary (,,Vox Romanica" XIV (1954—1955), p. 323, care crede că rădăcina este preindoeuropeană.

1.2.1.2. Dacorom. *ciump* ,,bucată rămasă din ceva căruia i s-a tăiat vîrful"; alb. *thump* ,,ghimpe"; friul. *ciomp* ,,cu un picior mai scurt"; cf. şi gad. *tshumpedé* ,,a se împiedica"; bell. *čompo* ,,ciung", liv. *čomp* ,,invalid, neîndemînatic, paralizat".

La Russu cuvîntul lipseşte. El figurează în schimb la Rosetti, Polak şi Poghirc. Acesta din urmă, ca şi Cioranescu, crede că este vorba de o formaţie expresivă. Etimologia este considerată necunoscută de DLRM şi de DEX.

1.2.2. Un alt cuvînt care se regăseşte în aceleaşi arii geografice este *ciuf*.

Dacorom. *ciuf/ciof* ,,moţ, smoc de păr"; arom. *čiuf* adj. ,,încîlcit"; alb. *cufkë* ,,ciucure" şi *cupë* ,,păr lung, faţă" (cf. Rosetti p. 268); friul. *ciuf* ,,smoc"; trent. *ciof* ,,smoc" şi ,,inflorescenţă" tosc. *ciuffo* ,,smoc"; liv. *tzuf* (Tagliavini s.v. *čuf*) ,,smoc de păr, smoc de iarbă" şi *čiof* ,,floare"; gad. *tshüf* ,,smoc; floare" şi *tshüfa* ,,smoc de păr"; gard. *ciuf* ,,smoc" şi *ciof* ,,floare, inflorescenţă, mănunchi de flori"; fass. *ciuf* ,,smoc"; eng. *tschüf* ,,smoc de păr", ,,smoc de iarbă"; surs. *tschof* ,,smoc".

Cuvîntul lipseşte din listele lui Russu şi din lista lui Polak. Rosetti şi Poghirc apropie cuvîntul românesc numai de formele albaneze mai sus citate. Ciorănescu consideră cuvîntul ca o formaţie expresivă, soluţie dată în general şi pentru etimologia cuvîntului italian. Puşcariu (DR II p. 607) presupune la baza cuvîntului românesc maghiarul *csuf*. Tagliavini separă etimologic cuvîntul livinallonghez cu sensul ,,floare" *čof* de cel cu sensul ,,smoc de păr, de iarbă". După el, primul ar proveni direct din tirolezul *tschopf* ,,smoc de păr", cel de al doilea din it. *ciuffo*, care, la rîndul lui, continuă long. *zupfa*. Forma *tzuf* ar putea fi, după părerea lui, un descendent direct al cuvîntului longobard. Aceeaşi încercare de separare a etimologiilor o găsim şi la Kramer (3,27): gad. *tshüf*, gard. *ciof* şi liv. *čof* ar proveni din tirol. *(t)schopf*, spre deosebire de it. *ciuffo*, trent. *ciof*, friul. *ciuf*, descendenţi ai long. *zupfa* (Kramer nu îl include în dicţionarul său pe *tshüfa* ,,smoc de păr".) Separarea netă a etimologiilor este însă greu de realizat avînd în vedere că uneori ambele sensuri sînt cuprinse în acelaşi cuvînt, iar alteori două forme deosebite au aproape acelaşi sens. Probabil că este vorba de etimologii multiple. Lucru cert este că una dintre filiere, necunoscută încă, explică şi cuvîntul românesc.

1.3. Română — albaneză (— friulană) — italiană — romanşă — galoromană — iberoromană

1.3.1. O serie de cuvinte care, prin forma şi sensul lor, trebuie fără îndoială puse în legătură cu cele de sub **1.2.1.** este cea legată de rădăcina *(t)šut* ,,(animal) fără coarne", ,,(animal) lipsit de..."

Dacorom. *ciut* ,,lipsit de coarne", arom. megl. *šut* ,,id."; dacorom. *ciută* ,,biche; daine"; arom. megl. *šută* ,,id."; alb. *shut* ,,fără coarne", *shutë* ,,ciută"; eng. *tschut* (în limbajul copiilor) ,,oaie, miel", *tschuta* ,,strigăt de chemare pentru oi"; surm. *tschot* ,,miel"; surs. *tschut* ,,id.", *tschutta* ,,oaie, miel"; arag. *choto* ,,ţap", *chota* ,,vacă", cat. *xota* ,,oaie", cors. *sciotta* ,,capră".

Russu (p. 205), Poghirc (p. 340), și Rosetti (p. 268) nu dau nici una din corespondențele care depășesc Peninsula Balcanică, deși au fost semnalate de mult[11], dar arată că *ciul* a trecut din română bulgară, sîrbocroată, cehă, polonă, ucraineană și maghiară.

Johannes Hubschmid[12] face legătura dintre cuvintele occidentale și *čul* ,,ied'' din dialectele indo-iraniene și curd. *čutur* ,,capră de un an''. După părerea sa, la baza acestei familii de cuvinte ar sta un termen preindoeuropean. Dacă acest punct de vedere ar fi acceptat există probabilitatea ca și cuvintele discutate la **1.2.1.** să fie, cel puțin parțial, în aceeași situație.

1.3.2. Corespondențe mai întinse se pot stabili cu cuvîntul românesc *baltă*.

Dacorom., arom., megl. *baltă*, istr. *bate* ,,apă stătătoare'' ; alb. *baltë* ,,noroi, mocirlă'', dal. *balta* ,,id.'' ; friul. *palte* ,,noroi'' ; ven. lomb. emil. *palta* ,,id.'', piem. *pauta*, fr. merid. *pauto* ; cat. *panta* ,,mlaștină'', sp. *pantano* ,,id.'' Forme cu *n* în loc de *l* se găsesc și în Italia : friul. *pantan*, tosc. *pantano* etc.

Cuvîntul figurează la Russu (p. 136), la Rosetti (p. 265) și la Poghirc (p. 328). Rosetti face corespondența cu dialectele italiene, iar C. Poghirc atrage atenția asupra unor forme probabil înrudite din limbile baltice : lit. *balà* ,,mlaștină'', let. *belute* ,,baltă''. Același autor subliniază atestările toponimice traco-ilire. Legătura dintre formele franceze și iberice a fost făcută de FEW, care avansează ipoteza unei contaminări cu lat. PALUS. Battisti (DEI) crede că este vorba de un cuvînt mediteranean **palta*, în timp ce majoritatea cercetătorilor îl consideră pe acesta ilir (Bernecker, Brüch, Capidan, Bonfante, W. von Wartburg). Ținînd seama de dezvoltarea cuvîntului și în special de corespondențele baltice, socotim că etimologia poli-indoeuropeană a seriei este asigurată.

2.0. Pînă în prezent am atras atenția asupra faptului că o serie de cuvinte românești, considerate autohtone, prezintă corespondențe nu numai cu albaneza, ci și cu alte idiomuri care se găsesc dincolo de Peninsula Balcanică, mai ales idiomuri din Italia septentrională și din Elveția romanșă. În cele ce urmează voi da cîteva exemple de cuvinte care au corespondente la vest de Peninsula Balcanică, deși nu sînt de origine latină, fără ca albaneza să aibă forme asemănătoare.

2.1. Română friulană – idiomuri cisalpine

2.1.1. Planta *Pinus cembra*, numită în limba noastră *zimbru*, poartă în friulană numele de *cirmul*, în lombardă numele de *cimbro*, iar în sursilvană cel de *schiember*. În gadereză același copac se cheamă *tschir*. Similitudinea formelor și a sensului a fost descoperită de Pușcariu (DR V p. 799) și reluată de Jokl *(op. cit.)* pentru română, friulană și lombardă. DLRM și DEX nu indică nici o etimologie pentru aceste cuvinte.

2.1.2. Română – friulană – idiomuri cisalpine – galoromană

În Franche Comté, în franco-provensală, în Comelico, în friulană, în triestină și în română se găsesc reprezentanți ai unei rădăcini **talpa* înregistrată de FEW, care o consideră de origine iliră. Sensul este ,,labă'', ,,picior mare'' (Galoromania), numai ,,labă'' (în Comelico), ,,talpă'' (în friulană și în română), ,,picior mare'', ,,pantof mare'' la Trieste. În friulană *talpa* are și două derivate *talpâ* ,,a lovi cu piciorul'', *talpinâ* ,,a strivi mergînd''. Legătura între forma românească și cea din Comelico a fost făcută de Tagliavini[13], iar existența ei în friulană a fost semnalată de Ciorănescu s.v.

Același cuvînt cu sensul ,,talpă'' există în maghiară, sîrbă și bulgară. DLRM și DEX trimit exclusiv la forma maghiară.

3.0. Uneori cunoașterea formelor occidentale, în cazul de față în special a celor friulane, este utilă pentru stabilirea etimologiei unor cuvinte românești considerate greșit ca făcînd parte din substrat.

[11] *Roum.* ***ciută și grapă***, in RL VIII (1963), 2, p. 279–280.
[12] *Haustiernamen und Lockrufe* în ,,Vox Romanica'' (1954), p. 196.
[13] *Il dialetto del Comelico*, Geneva, 1926.

3.1. Rom. *grapă* este considerată de mare majoritate a cercetătorilor (Russu, Rosetti, Poghirc, Polak etc.) ca un cuvînt autohton. Formele romanice se întind din română pînă în portugheză (cf. REW 4 760). În afară de română, friulană şi venețiană, ele au sensul ,,cîrlig", care se explică prin etimonul germanic *krappa, krappo* indicat de REW. În cele trei limbi amintite cuvîntul are sensul ,,herse". Acest fapt ne face să credem că Philippide (OR II, p. 715) a avut dreptate să nu considere rom. *grapă* nici drept cuvînt autohton, nici drept cuvînt latin sau germanic, ci ca un împrumut din venețiană, de unde a venit odată cu obiectul[14].

3.2. În listele date de I. I. Russu se găseşte şi cuvîntul dacorom. *vătui* ,,ied sau miel de un an", arom. *vituliu* ,,ied de un an", megl. *vitulu* ,,miel care nu mai suge". Includerea lui în fondul autohton este motivată de sens : dacă acest cuvînt ar continua într-o formă sau alta pe lat. VITULUS ar trebui să aibă sensul de ,,vițel". Soluția problemei e dată de forma friulană *vidul* ,,specie de uliu care fură miei şi iezi". Deplasarea de sens a avut loc aşadar şi în friulană : VITULUS ,,vițel", *"miel, ied", *vidul* ,,uliu care fură miei sau iezi". Edificator este termenul german care desemnează această pasăre : *Lämmergeier* (Buteo buteo).

Se poate aşadar presupune că forma dacoromână şi cea aromână provin de la o variantă tîrzie a lui VITULUS, şi anume *VITULEUS. Avînd în vedere că *i* din cuvîntul latin prezintă o evoluție neregulată, expresivă, față de celelalte forme indoeuropene (DEL s.v.), cred că forma cu *i* este acceptabilă. Aceeaşi etimologie a fost de altfel propusă de DAR.

4.0. Prezentarea de față a avut ca scop să atragă atenția specialiştilor asupra unor probleme de ordin metodologic şi teoretic.

4.1. a) Se impune un examen serios al tuturor cuvintelor considerate autothtone pentru a găsi eventuale corespondențe în idiomurile romanice occidentale, în special în dialectele numite retoromane şi în cele cisalpine.

b) Cuvintele care, după acest examen, se dovedesc a avea corespondențele mai sus amintite trebuie puse în orice caz într-o categorie aparte.

c) Cuvintele prelatine care se întind în special în sudul Europei continentale (nordul Italiei, sudul Franței, regiunea pireneică) ar trebui supuse unei cercetări serioase pentru a se vedea dacă nu pot fi ataşate la aceeaşi rădăcină indoeuropeană sau dacă trebuie considerate preindoeuropene.

d) Pentru a realiza toate acestea, se impune o conlucrare a românştilor, romaniştilor, balcanologilor şi indoeuropeniştilor.

4.2. a) Trebuie admisă existența unei serii de cuvinte nelatine care leagă româna (şi albaneza) de alte idiomuri romanice, mai ales retoromane şi cisalpine.

b) Cuvintele comune numai albanezei, românei şi friulanei ar putea fi explicate prin substratul ilir parțial comun.

c) În lumina acestor fapte, frontiera lingvistică ilirică, aşa cum a fost ea stabilită de I. I. Russu, ar trebui împinsă mai la nord-vest pentru a include provincia romană Noricum.

BIBLIOGRAFIE ŞI ABREVIERI

AIS Jaberg, K-Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, I–VIII, Zofingen, 1928–1940.

ASLEF Pellegrini, G. B., *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*, II, Udine, 1974.

Boerio, G., *Dizionario del dialetto veneziano*, Veneția, 1856.

[14] Această etimologie mi se pare mai plauzibilă decît cea propusă de mine în 1963 în articolul citat la nota 11, p. 279.

Cioranescu Cioranescu, A., *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife, 1958–1966.
DAR Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963.
DEI Battisti–Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, I–V, 1950–1957.
DEL Ernout, A.-Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1962.
Dicziunari rumantsch grischun, Cuoira, 1939 și urm.
Elwert Elwert, W. Th., *Die Mundart des Fassatals*, Heidelberg, 1943.
FEW Wartburg, W. von, *Französichen etymologisches Wörterbuch*, Bonn–Leipzig–Basel, 1922 și urm.
Kramer Kramer, J., *Etymologisches Wörterbuch des Gadertalischen*, Köln, 1970–1975.
Lardschneider-Ciampac, A., *Wörterbuch der grödner Mundart*, Innsbruck, 1933.
Martini, G. S., *Vocabolarietto Gardenese-Italiano*, Florența, 1953.
Migliorini, B. — Pellegrini, G. B., *Dizionario del Feltrino rustico*, Padova, 1971.
Peer, O., *Dicziunari rumantsch-ladin-tudais-ch*, Cuoira, 1962.
Pellegrini, A., *Vocabolario Fodom-Taliân-Todâšc*, Bolzano, 1973.
Pirona-Carletti-Corgnali, *Il nuovo Pirona*, Udine, 1967.
Pizzinini, A., *Parores ladines. Vokabulare badiot-tadäsk*, Innsbruck, 1966.
Poghirc Poghirc, C., *Influența autohtonă*, în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 314–365.
Polak Polak, V., *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumain*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 293–299.
Prati, A., *Etimologie venete*, Ventia–Roma, 1968.
Rosetti Rosetti, A., Istoria limbii române, București, 1968.
Russu I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul albanez comun*, București, 1970.
Sonder, A. — Grisch, M., *Vocabulari da Surmeir*, Cuoira, 1970.
Tagliavini Tagliavini, C., *Il dialetto del Livinallongo*, Bolzano, 1934.
Vieli, R. — Decurtins, A., *Vocabulari romantsch Deutsch-Surselvisch*, Cuera, 1975.
Vieli, R. — Decurtins, A., *Vocabulari romontsch sursilvan tudestg*, Cuera, 1962.

ABREVIERI

alb.	albaneză	istr.	istroromână
arag.	aragoneză	let.	letonă
arom.	aromână	lit.	lituaniană
bell.	beluneză	liv.	livinallongheză
cat.	catalană	lomb.	lombardă
com.	dialectul din Comelico	megl.	meglenoromână
dacorom.	dacoromână	piem.	piemonteză
dalt.	dalmată	port.	portugheză
eng.	engadineză	sp.	spaniolă
fass.	fassană	surs.	sursilvană
friul.	friulană	tosc.	toscană
gad.	gadereză	ven.	venețiană
gard.	gardeneză		

Decembrie 1976

Universitatea din Craiova.

NOTE DE LEXICOLOGIE ROMÂNEASCĂ *

T (II)

Toacă : era surd toacă ,,nu auzea deloc" (*Adev. lit.*, 27 dec. 1931, 4, 3). S-a pornit, poate, de la zicala *popa nu toacă de două ori pentru babele surde* (cf. *a face urechea toacă* ,,a se preface că nu aude sau că nu înţelege" (DLRM) şi expresii ca *a dormi buştean* şi altele, în care numele unui obiect de lemn rezistent serveşte drept punct de plecare al metaforei).

Toaie ,,stavilă, piedică, obstacol" (?), ap. I. Conea, *Corectări geografice în istoria României*, p. 79, DLRLC înregistrează d o u ă cuvinte *toaie*, ambele regionale, cu sensuri îndepărtate de cel presupus de mine, din cauza lipsei contextului.

Toancă ,,cotitura unei ape curgătoare repezi" (DLRLC). L-am întîlnit la I. Pillat, *Caietul verde*, p. 31 : *prin toancele de piatră*.

Tobaş, sinonim al lui *toboşar*. Lipseşte în cele mai multe dicţionare, dar îl are DLRM şi îl găsim la Eminescu (vezi G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu* V, p. 241).

Toci[1] (monosilabic) ,,un joc de cărţi" (?), fără să pot spune în ce constă. Pare a fi argotic, judecînd după faptul că unul dintre autorii citaţi (primul) îl subliniază, iar celălalt îl pune între ghilimele : *...s-a mai spus de dumneata că joci cărţi... că toată ziua o pierzi la cafenea, la toci!* (I. Peltz, *Calea Văcăreşti*, I, p. 147 ; vezi şi p. 153, apoi vol. II, p. 16 : *o partidă de toci*) ; *...se joacă paşnic domino, ţintar, table şi chiar inocentul « toci »* (*Cuv. liber*, 26 mai 1934, 4, 5).

Toci[2] ,,a învăţa mult (ca un bucher)" apare, între alţii, şi la T. Arghezi : *...trebuie să toceşti. Cu o diplomă de bacalaureat...* (*Adev. lit.*, 20 oct. 1935, 3, 2). Derivatul *tocilar* nu are citate în DLRLC. Dau eu unu : *tocilarul clasei* (Gala Galaction, *Doctorul Taifun*, p. 31. Are şi un feminin : *tocilară* (Anişoara Odeanu, *Cămin...*, p. 13).

Tocmaş, cu alt înţeles decît cel dat în DLRLC şi DLRM, şi anume ,,cel care aranjează (= tocmeşte) capra, ursul şi alte jocuri de Crăciun şi Anul Nou" (com. din Vatra Dornei).

Toltoaşă ,,traistă, sac" (?) : *La urmă ieşim din sat, bag pălăria în toltoaşă şi ţişt, mă proţăpesc iar pă loitrar...* (*Adev. lit.*, 19 mai 1929, 4, 2). Are şi un derivat verbal : *...unul cu un sac subţioară, părînd a mai avea ceva cocoloşit în el, iar altul toltoşat la sîn* (I. C. Vissarion, *ibid.*, 8 sept. 1929, 5, 4).

Tombateră, la Ion Ghica, după DLRLC, cu sensul de ,,căciulă". L-am găsit într-o scriere contemporană ca nume al unei haine : *...îmbrăcat într-o tombateră cafenie* (Dan-Dianu, *Nastratin...*, p. 94). S-ar putea să avem a face cu o înţelegere greşită a acestui cuvînt ieşit de mult din uz.

Tomna : îl are Scriban, care îl defineşte prin ,,a petrece toamna undeva". S-ar crede că e vorba de oameni. Eu îl cunosc din *Bul. Soc. Geogr.* LII (1933), p. 303, unde este explicat astfel : ,,a duce oile undeva pentru toamnă". Tot acolo apare şi subst. *tomnat*, pe care îl cunoaşte DLRLC. Este sigur că numai despre oi (şi vite în general) se spune aşa, dovadă, dacă ar mai fi necesară, *tomnatic* ,,loc unde stau păstorii cu animalele lor toamna" (DLRLC, care dă şi un citat, *p. ext.*, privitor la oameni).

* Vezi SCL XXVII (1976), nr. 4, p. 339 şi urm.

Tomoașă ,,pachet" : *...cum umblam așa, văz jos o tomoașă neagră... portofelul ăsta cu bani* (Br.-Voinești, *Întuneric și lumină*, p. 106).

Toncăni ,,a ciocăni, a bocăni" (?) : *am toncănit în podină* (*Adev. lit.*, 14 sept. 1924, într-o schiță de M. Lungianu).

Tontoleț, variantă necunoscută dicționarelor (formată după plural) a lui *tontolete*: *Că el, tontolețul, poartă niște coarne p-atita* (*Adev. lit.*, 4 sept. 1932, 5, 2).

Top, din sintagma *top de hîrtie*, apare într-un hrisov din 1776 al lui Ipsilante (vezi *Adev. lit.*, 8 aug. 1937, 6, 4). Alt sens necunoscut dicționarelor al acestui cuvînt este echivalent, metaforic vorbind, cu *mamă* din expresia *o mamă de bătaie*: *...un top de bătaie soră cu moartea* (N. D. Cocea, *Fecior de slugă*, p. 67).

Topcit (= *topit*, cu binecunoscuta palatalizare, urmată de africatizare, a lui *p* urmat de *i*) este numele unei mîncări ciobănești care se prepară — numai la stînă, cred, sau mai ales la stînă, în condiții speciale — din brînză, unt și lapte, așezate pe felii de mămăligă și încălzite în ceaun (com. din Borca — Neamț). Informația este rezultatul unei experiențe personale, cu ocazia poposirii peste noapte într-o stînă. Vezi și *Bul. Soc. Geogr.* LII (1933), p. 323.

Topi, refl. fig. ,,a pleca repede, a o șterge" : *Astfel îi strigam soldatului care trebuia să-mi execute un ordin urgent: Haid, te-ai topit*? (Gib. I. Mihăescu, *Rusoaica*, p. 22). O nuanță semantică, specifică, poate, argoului militar de pe vremuri, apropiată de ,,a se șterge, a se estompa", dar neînregistrată în DLRLC, care consacră, de altfel, un articol bogat acestui verb.

Torină ,,loc cu iarbă grasă" (*Lucr. Inst. Geogr.* Cluj, II, p. 205). Îl dă Scriban ca sinonim al lui *toriște*, fără a preciza cu care dintre sensurile numeroase ale acestuia.

Toroapă ,,cal slab, fără vlagă" : — *Trei cai, da'sînt niște toroape*; *nici rumânii nu le-au luat și nici nemții n-au avut ce face cu ele... niște toroape!* (I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 1 sept. 1929, 3, 2); *o toroapă de cal, o putoare de urs* (M. Sadoveanu, *V. rom.*, ian. 1937, p. 7). Apare numai la Scriban, cu un sens identic, dar cu privire la oameni. Derivat regresiv de la *a (se) toropi*.

Torocală. Dicționarele notează numai sensul de ,,mîncare preparată din mai multe lucruri, amestecate pînă la nedistingerea lor". De aici, nuanța peiorativă din graiul tecucean: ,,un fel de borș prost cu de toate în el, zeamă lungă, fără gust". Cunosc, dintr-o comunicare orală, și altă nuanță semantică, la baza căreia stă aceeași idee (peiorativă?) de ,,amestec" : ,,Se zice de o casă în care lucrurile sînt rău așezate : *Da' era o torocală în casă...!*" (Borlești — Neamț). Mai interesant este înțelesul, aproximativ, de ,,talangă", pe care îl are în vorbirea din Schitul Duca — Iași (probabil și din satele vecine) : ,,O bucată de lemn lungă, scobită în forma unei treuci, în care se pun niște pietricele". Informația tehnică, primită de mine, se oprește aici, dar este clar că obiectul confecționat astfel se leagă de gîtul vitelor, care, mergînd de colo colo la pășune, fac să sune pietrele, întocmai ca limba clopotului. De la ideea de ,,zgomot" s-a ajuns la expresia *a-i umbla (cuiva) gura ca o torocală*, explicat de corespondentul meu prin ,,a nu mai conteni din gură".

Tot. Precedat de *și*, încheie o enumerare de obiecte, într-un caz ca acesta : *I-am trimis rufărie, îmbrăcăminte, cizme, și tot*. Vorbitorul dă a înțelege că a mai trimis celui în cauză și alte lucruri, ca să nu-i lipsească nimic. La fel sp. *y todo: le dió para el viaje cartas, dinero y todo*.

Toval. Dicționarele nu înregistrează folosirea figurată a acestui cuvînt despre cineva cu obrazul gros, adică fără rușine. Cf. la Creangă *obraz de scoarță*.

Tovărășiță: ...șase tovarăși ai noștri, dintre care două tovărășițe... (T. Arghezi, *Adev. lit.*, 5 febr. 1933, 3, 1). După modelul lui *porumb — porumbiță*?

Tracatrucă, cu sens neclar pentru mine: *« Bomba » voastră nu mai e decît o tracatrucă! S-a aflat aseară în port...* (P. Istrati, *Casa Thuringer*, p. 135.)

Tract ,,circulație'', notat de DLRLC cu un citat din Sadoveanu, unde se simte că e un arhaism, apare de mai multe ori la H. Papadat-Bengescu: *Pe Costel tractul încolo și încoace al acelora îl amețea.* (*Logodnicul*, p. 37.) Cf. și *Rădăcini* II, p. 443. Un al doilea *tract*, care nu are nici o legătură cu acesta, fiind un împrumut din franceză, cu sensul ,,manifest, foaie volantă de propagandă'', a circulat în presa noastră în timpul ultimului război mondial.

Trage, în expresia *a-i trage (cuiva) rău* ,,a-i face rău'' (?): *Fugi de-aci, domnule! Vrei să-mi tragă rău? Nu vezi ce mutră face de parcă l-ar durea măselele?* (L. Rebreanu, *Jar*, p. 61.)

Traglă. Pentru a înlesni stabilirea etimologiei cred util să indic cîteva izvoare în care este discutat din acest punct de vedere: P. Cancel, *Termeni slavi pentru plug*, p. 10; *Grai și suflet* VI, p. 52; RLR IX, p. 252.

Trampă ,,schimb (în natură)'' are un omonim, împrumutat din franceză, pe care îl cunoaște Scriban, considerîndu-l ,,barbarism'', cu sensul ,,teapă, caracter''. L-am întîlnit la M. Sadoveanu: *împreună cu tovarăși de aceeași trampă* (*Adev. lit.*, 15 iulie 1934, 1, 6), care îi dă o nuanță peiorativă, pe cît se pare.

Trapăt: trapăt grăbit de cai (V. I. Popa, *Velerim*, p. 82). Variantă, necunoscută dicționarelor, a lui *treapăd*. A rezultat din contaminarea acestuia cu *trap* și cu *tropot*. Ultimul apare, după DLRLC, la Macedonski sub forma *trapăt*, care, teoretic cel puțin, va fi putut servi ca punct de plecare pentru V. I. Popa.

Trapezist, dat de DEX, apare la Șt. Roll, *Cuv. liber*, 28 sept. 1935, 6, 1.

Trașcă ,,ferăstrău mare cu care se taie lemne groase (bușteni) într-o singură direcție, mînuit de un om sus și unul jos''. Seamănă cu ferăstrăul purtat de apă. Com. Pomîrla — jud. Botoșani.

Tratidan: ronlu [cu bliduri] *de tratidan* (*Adev. lit.*, 13 febr. 1927, 4, 3). Pare a fi numele unui material din care se confecționează mobilă. De altfel neclar pentru mine este și primul cuvînt din acest scurt citat.

Trăini ,,a fi împreună cu cineva, a fi accesibil, prietenos'' (?): *Știa că românului îi place să trăinești cu el, să te cinstești împreună, să-l lași să-și spuie păsul* (M. Lungianu, în schița *Vibian* din *Adev. lit.*, 14 sept. 1924).

Trăit, subst., apare la I. Peltz, *Calea Văcărești*, II, p. 140, într-un context care merită a fi cunoscut: *— O, destul de tînăr! Cincizeci! Mințea. Avea 60 și părea de 70. — Cincizeci? Așa trăit?* (Subliniat de autor.) Transcriind acest pasaj, am oarecare îndoială dacă este, într-adevăr, vorba de substantivul, și nu cumva de participiul, devenit adjectiv, al lui *a trăi*, cu sensul ,,consumat, trecut (ca vîrstă)''. Adjectivul îl găsim, amănunt extrem de interesant, fiindcă alte dicționare nu-l au, la Scriban, care îl explică prin ,,care a trăit, care și-a petrecut viața'', și-l exemplifică astfel: *om trăit pe apă, in bine...*

Trămpălui: pare a fi un derivat de la *trampă*, deci ,,a face schimb (de obiecte), a cădea la înțelegere într-o chestiune de ordin economic''. Apare la Gh. Brăescu, *Conașii*, p. 42.

Trăncănilă ,,om care trăncănește, care vorbește vrute și nevrute'': *Minciuni... stîrnite de alde trăncănilă de la noi, de ciudă că nu-s și ei răzeși* (Sp. Popescu, *Adev. lit.*, 7 dec. 1930, 5, 1).

Trăpaș. Am un citat mai vechi decît cel din DLRLC : ...*trăsurile lor* ...*trase de cai trăpași*... (Gesticone, *Războiul*..., p. 16), cu valoare, cred, adjectivală. Vezi și C. Stere, *În preajma revoluției*, vol. *Uraganul*, p. 82, apoi *Ins. ieș.*, oct. 1940, p. 17.

Trăscău ,,rachiu'', destul de frecvent în texte (cf. între altele, *drojdie sau trăscău*..., *Adev. lit.*, 7 martie 1937, 9, 3) și, mai ales, în vorbirea curentă, dat în DEX cu etimologie necunoscută, ar putea fi n. top. *Trăscău* (< magh. *Torockó)*.

Trăsni. În vorbirea populară din sudul Moldovei, acest verb are o nuanță semantică (fig.), absentă în dicționare, în legătură, de pildă, cu mirosul puternic și neplăcut al unei băuturi alcoolice. Despre un om beat se spune *miroase de te trăsnește*.

Trezit, adj. Nu numai despre mîncări, băuturi etc., ci și despre alte lucruri : ...*în această înaintare accelerată și sfidătoare, cu care despică negura trăzvită* (Gib I. Mihăescu, *Rusoaica*, p. 307). Cf. și *parfumul* ...*băuturii trăzvite*... (idem, *Student*, p. 39).

Tream (sau *șes)* ,,poiată pentru oi'' (Banat) ; vezi *Revista geogr. rom.* II (1939), p. 17.

Trei-frați-pătați ,,gen de toporași'' (DLRLC) apare la T. Arghezi, *Adev. lit.*, 3 nov. 1935, 1, 2. Eu cunosc această floare și numele ei din nordul Moldovei (Pomîrla și împrejurimi). Vezi și *Rev. crit.* (Iași), 1938, p. 126 și 131.

Treizeci și unu ,,un joc de cărți'' : *a trage peste treizeci și unu* ,,a pierde, a nu reuși, a ieși prost într-o împrejurare oarecare''. Frecvent în vorbirea familiară. Pentru expresii străine paralele, cf. Leo Spitzer, *Lexikalisches aus dem Katalanischen*..., p. 138 și urm.

Tremuraș : gîjiia cu tremurași la înălțări (V. rom., sept.—nov. 1936, p. 54). Cf. *tremuriș*, dat ca neobișnuit de DLRLC.

Trepăta, variantă a lui *trepăda : Treapătă, mă, și aleargă, aleargă*... (M. Celarianu, *Polca pe furate*, p. 100).

Trilunie ,,trimestru'' : *leafa triluniei curgătoare (V. rom.*, sept. 1938, p. 50, într-un text de la începutul secolului al XIX-lea). Refăcut după *trimestru*. Cf. și *curgătoare = curent(ă)*.

Trimite (la cineva) abs. și fig. ,,a cere în căsătorie'', din *a trimite în pețit*. În vorbirea populară din sudul Moldovei, dar și în alte regiuni (vezi *Grai și suflet* VI, p. 24).

Trior. Am un citat mai vechi decît cele din DLRLC : *Scurgerea apei vă dă parcă gîndurile la trior*. (Br.-Voinești, *Cu undița*, p. 81.)

Trișa : are o familie destul de bogată în limbajul jucătorilor de cărți. Afară de *trișor*, dat de DLRLC, există și *trișaj*, sinonim cu *trișare*. Vezi Gib I. Mihăescu, *Student*, p. 174, 175.

Trîntoriță, femininul lui *trîntor :* ...*o învață minte pe « trîntorița »* [= servitoarea], *care a cutezat să scape din mîini o farfurie*... *(Cuv. lib.*, 23 febr. 1935, 8, 3.)

Troașă, variantă a lui *troș* (și *truș*), existent la Scriban, care îl explică astfel : ,,papuc făcut dintr-o gheată veche''. Am un citat : *în picioare cu niște troașe de ghete* (I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 10 febr. 1929, 2, 2). Cf. și *Dacorom.* IV, p. 1045.

Tron înseamnă pe la Buzău, de pildă, scaunul closetului. Nu poate fi același cu *tron* ,,ladă'', ci trebuie considerat identic cu omonimul neologic care a fost întrebuințat, la început, în glumă. Nuanța glumeață nu se mai simte însă. Pentru etimologia celuilalt, cf. termeni romanici înrudiți ca *tronat* ,,Dachgeschoss'' (în Pirinei) și gasc. *tronat* ,,grande pile de bois'' *(Archiv St. n. Sprachen* CLXX (1936), p. 159).

Trotinetă are o variantă *trotinea : bicicletele* [se încrucișau] *cu trotinelele plodurilor de patru, cinci ani* (C. Petrescu, *Aurul negru*, p. 73). Cf. *taburel*, alături de *taburet*. A intervenit

ideea de diminutiv : *-et(ă)*, sufix diminutival neologic, a fost înlocuit prin sinonimul lui moştenit, mult mai frecvent.

Trupcă ,,trîmbiţă" (?) : *s-a ridicat cu trupca lui la gură* (Eusebiu Camilar, *Adev. lit.*, 20 nov. 1938, 7, 1). Din ucr. *trubka*, diminutiv al lui *truba*, care a fost împrumutat şi el (poate însă din ruseşte?), căci îl are DLRLC, într-un citat din Sadoveanu[1].

Trufandagiu ,,iubitor de trufandale" (?) : *românul e trufandagiu* (Victor Eftimiu, *Adev. lit.*, 29 mai 1938, 13, 3).

Trunchios : trup imens şi trunchios (Dan—Dianu, *Nastratin*, p. 20).

Trup ,,organ genital", în graiul bănăţean *(An. Arh. Folklor* III, p. 156). Şi sinonimul neologic *corp* are acest sens, fără a putea preciza mediul în care circulă.

Trupagiu, despre un ,,fost plutonier major" (G. Banea, *Lazaret*, p. 262).

Tu, la vocativ, este un fel de sinonim al lui *mă* ! (sau *fă* !), în sensul că apare în condiţii asemănătoare, şi anume de insistenţă din partea vorbitorului asupra interlocutorului spre a-i atrage atenţia asupra comunicării sale, considerată de el ca foarte importantă. În vorbirea familiară a unor anumite categorii de oameni apare foarte des, cu deosebire în conversaţiile femeilor. M. Celarianu, *Polca*, îl are de nenumărate ori (p. 25, 26, 27, 28, 34, 89, 91, 92, 93, 116 şi urm., 127 şi urm. etc.). Dau un singur citat spre exemplificare : *De-abia aşteptam să-mi scrii, tu, şi văd că. . .* (p. 25). Interesant, pentru înţelegerea fenomenului, este şi pasajul acesta (p. 137) : *petreci şi tu niţel, mă, departe de mizeriile. . .* (scrie o femeie unei prietene). Punctul de plecare al acestui uz trebuie căutat în construcţii ca următoarea, unde *tu* stă la nominativ, dar apare tocmai din necesitatea vorbitorului de a insista : *Cam ai dreptate tu* (Ispirescu). Dacă am pune virgula înainte de *tu*, l-am putea interpreta, fără să greşim, drept vocativ. Cf. şi *Ce treabă ai tu, urîtule?* (Caragiale). Astfel de turnuri stilistice există, fireşte, şi în alte limbi, de ex. în franceză, cu *vous* (vezi *Volkst. Kult. Rom.* V (1932), p. 250). Cf. şi A. Dauzat, *Hist. lgue française*, p. 562, unde situaţia se prezintă ca într-un caz de felul următorului din limba noastră : *ia stai, mă, să vedem ce s-a întîmplat* (vorbitorul se adresează sie însuşi, ca şi cum ar fi un *alter ego* al său). Dacă înlocuim, prin modificarea condiţiilor exterioare ale conversaţiei, pe *mă* prin *tu*, ajungem la fenomenul aici în discuţie.

Tucan. Apare în DLRLC cu un citat din Eminescu, fiind explicat prin ,,om naiv, neştiutor, nepriceput" şi prezentat ca ,,regional", iar în DEX, bineînţeles simplu omonim al acestuia, ca nume al unui gen de păsări căţărătoare. Pe cel dintîi îl cunosc şi din vorbirea familiară, fără să pot preciza aici locul, nici mediul, şi l-am ,,simţit" ca un derivat de la bulg. *tuka* ,,aici". Este necesară o explicaţie a acestei aparente etimologii. În vorbirea bulgarilor de la noi, aşa cum o aud şi o ,,interpretează" românii, *tuka* apare frecvent. La fel, *glava* ,,cap", care, legat sintactic de *na*, prepoziţia cu funcţie genitivală, a dus la sintagma *tuka na glava*, fără sens propriu-zis, adică literal, ca să spun aşa, la adresa unui om simplu, neinteligent etc. Acest înţeles este identic cu al lui *tucan* din pasajul eminescian. Cf. *Dacorom.* VIII, p. 206, *tuca na brè*. Şi *brè* se întîlneşte foarte des în vorbirea bulgarilor, ca şi în a românilor, de altfel. La Brăila exista o stradă *Calimeri (uliţa Calimerilor)*, numită aşa — se spune în *Adev. lit.*, 20 nov. 1938, 3, 1 — fiindcă era locuită de greci, care se salutau în limba lor cu *calimera* ,,bună ziua" (de fapt, *kalin iméran*). Folosirea unui cuvînt, caracteristic, din cauza frecvenţei lui, pentru o limbă oarecare, ca punct de plecare al unei formaţii menite să desemneze poporul care o vorbeşte, este destul de răspîndită. Cf. A. Dauzat, *Les argots*, p. 11, 108, şi *Hist. lgue française*, p. 254 ; G. Weigand, *Balkan-Archiv* III, 1927, p. 292 ; B. Migliorini, *Motteggio popolare*, p. 6 şi urm. ; *Buletinul Philippide* I, 1934, p. 43. Foarte interesant şi bogat în fapte este articolul

[1] Scriban dă un *trupcă* ,,cojocel croit pe talie".

lui W. Gerster, din *Vox romanica* II, 1937, p. 218: sînt citate 11 supranume etnice născute în felul arătat aici.

Tufă: de la înțelesul oarecum apropiat de al lui ,,copac'' a ajuns la acela de ,,alun'' și de ,,stejar'', după regiuni. *La noi nu se zice alun, ci numai tufă*, îmi spunea acum 50 de ani un elev din Fărcașa (Neamț). Modificări semantice asemănătoare se întîlnesc destul de des. Mai întîi în unul dintre dialectele românești ale Peninsulei Balcanice: arom. *arburi* ,,stejar'', apoi în italiană: *albero* ,,arbore'' denumește în unele regiuni ,,castanul'' (X (1934), p. 267, 290) [2] și în sardă: *tuvu* ,,buștean (scobit)'' însemnează și ,,prun'' (de fapt, ,,livadă de pruni'') (*Archivum Romanicum* XVII (1933), p. 77, nota de la p. 76) [3]. Și fenomenul contrar se produce, în sensul că numele unui copac ajunge să desemneze noțiunea generală de ,,copac'': *gîrneț*, variantă a lui *gîrniță* ,,stejar'', însemnează și ,,par (făcut din lemn de stejar)'', cf. *gîrneț de stejar* la Creangă; istrorom. *cleni* ,,lemne'', din sîrbocr. *klen* ,,jugastru'' (vezi Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria* I, p. 15). În ambele situații, cauzele modificărilor semantice sînt extralingvistice. — *Tufă* apare foarte des, fie singur, fie cu determinante, în construcții negative spre a exprima a b s e n ț a totală a unui obiect oarecare. Printre determinante interesează *de Veneția*, pe care mă încumet s-o explic, deși nu am certitudinea că nu greșesc. Se știe că celebra cetate a dogilor nu are vegetație, din cauza așezării ei într-o lagună marină. Prin urmare, numele ei este, în cazul de față, sinonim cu *tufă*, dar numai în combinație cu acesta, ceea ce ar dovedi că întreaga formulă a apărut după ce *tufă* singur a ajuns la accepția ,,nimic; deloc''. De altfel. *tufă de Veneția* face impresia unei sintagme din vorbirea oamenilor cultivați. DLRLC o înregistrează fără citate, de unde ar urma că autorii lui n-au găsit nici unul în textele consultate. Am eu unul, din păcate fără contextul propriu-zis, din N. D. Cocea, *Fecior de slugă*, p. 49. Atestările cu *tufă* singur sînt relativ numeroase și destul de vechi (jumătatea a doua asecolului trecut).

Tufle, plur. ,,pîslari'' (vezi *Anuarul lic. ,,P. Rareș''*, Piatra-Neamț, 1934–1935, p. 69). Pare a fi din germ. *Pantoffel*.

Tulburime: *în felul tulburimilor și albușurilor ușoare ale apei* (T. Arghezi, *Ochii Maicii Domnului*, p. 209).

Tule, plur. ,,un fel de cărămizi mari și groase, făcute din pămînt amestecat cu pleavă și uscate la soare'' (*Lucr. Inst. Geogr.* Cluj II, p. 241; e vorba de satele turcești din Dobrogea).

Tulean ,,strujan de porumb'': *Se pomenește într-o porumbiște ...taie în dreapta și-n stînga tulenii uscați*. (L. Rebreanu, *Ițic Ștrul dezertor*, p. 159.) Îl au, fără citate, dicționarele, ca variantă a lui *tujlean*.

Tulhui, cu sens nu destul de clar pentru mine: *...care* [cerchezii din Dobrogea] *« tulhuind oierii cu totul », pe mulți i-au dezgustat de oi...* (*Lucr. Inst. Geogr.* Cluj II, p. 250; pus în ghilimele și subliniat de autorul studiului).

Tulipan ,,lalea''. Nu e cunoscut numai în Transilvania, cum afirmă dicționarele. În *Șez.*, 1926, p. 88, versul inițial al unei poezii din Preutești (fostul județ Fălticeni) sună astfel: *Foaie verde tulipan*.

Tulnicer (vezi *Poeții tineri ardeleni*, p. 198) este sinonimul lui *tulnicaș* ,,cîntăreț din tulnic'', dat în DLRM. Scriban cunoaște și verbul *tulnici* ,,a suna din tulnic''. Omonimul acestuia, existent în DLRM, este un derivat de la adj. *tulnic* ,,zăpăcit'' și însemnează ,,a (se)

[2] Cf. și *pianta* ,,plantă'', cu sensul de ,,arbore forestier''.

[3] Cu privire la etimologia lui *tuvu* există discuții contradictorii (vezi M. L. Wagner, *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel seiner Sprache*, Heidelberg, 1921, p. 12, 42, 73). Acest aspect al problemei nu interesează însă aici.

zăpăci". Am un citat din I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 16 dec. 1928, 5, 3 : ...*fugi, neică Ioane, că-mi cade necazul de pe el pe tine, și te tulnicesc*!

Tulpiniș, colectiv de la *tulpină*: *secera de sticlă a lunii a trecut prin tulpinișul ei* [al plantei] (T. Arghezi, *Ochii Maicii Domnului*, p. 119).

Tun: expresia *beat tun*, atît de răspîndită și, presupun, nu tare recentă, lipsește în toate dicționarele, cu excepția, aparent surprinzătoare, a lui Tiktin. A lua naștere, cred, pornindu-se de la *sănătos tun* și altele, cu o ușoară modificare a substratului metaforic, în sensul că pe un om beat nu-l poți trezi nici dînd cu tunul în apropiere de el. Punctul de plecare real este însă, cum constat ulterior, *a dormi tun*. Printr-un fel de derivare sinonimică s-a ajuns la *(a fi) beat Krupp*, cu numele devenit, ca să zic așa, popular, din nefericire pentru toată lumea, al celui mai mare fabricant de tunuri. La Al. O. Teodoreanu, *Bercu L.*, p. 102, apare fără adjectiv: *s-a întors* [acasă de la un chef] *tun*, cu sporirea expresivității. Sinonimul, mult mai vechi și autentic popular, *beat criță* va fi avut și el un rol în producerea fenomenului discutat aici. O paralelă aproape perfectă a acestuia din urmă este *brondze* ,,ubriaco", din dialectul ticinez (vezi *Volkst. Kult. d. Rom.* VII, 1934, p. 64).

Tunzători, plur. lui *tunzătoare* ,,locul unde se tund oile" și al lui *tunzător* ,,cel care tunde oile" (*Lucr. Inst. Geogr.* Cluj, II, p. 201).

Tura-vura are expresii corespunzătoare din punctul de vedere al formației (elementul al doilea începe pretutindeni cu o labială) în tot felul de limbi (romanice, fino-ugrice, semitice, germanice etc.), cum arată și dovedește Leo Spitzer în *Z. rom. Phil.* XXXIV, p. 217, și *Z. vergl. Sprachforschung* LIV (1927), p. 220 și urm.). N. D. Cocea, *Fecior de slugă*, p. 325, scrie *dura-vura*.

Turbăciune ,,animal (turbat), fiară" (?): *gîfîind ca o turbăciune* (V. I. Popa, *Velerim*, p. 281–282). Lipsește, cu acest sens, în dicționare. Ar putea fi o ,,creație" personală, deși nu-mi face această impresie: despre un cîine etc. turbat se poate spune metaforic că e o turbăciune.

Turc ,,om care nu știe multe, nu înțelege (de fapt, nu vrea să înțeleagă)". Adaug la citatul din DLRLC unul mai interesant din cauza contextului: ...*dinaintea acestor turci de examinatori*... (Gib I. Mihăescu, *Student*, p. 162).

Turcalău = *turc* (la G. Banea, *Lazaret*, p. 197).

Turcaleț. Numai Scriban cunoaște acest cuvînt cu sensul de ,,zmeu" (cu adausul ,,în forma perei"). Îl explică dintr-un verb bulgăresc care însemnează ,,a se rostogoli", precizînd că nuanța semantică de ,,turcesc" se explică prin confuzie cu *turcaleț*, diminutiv al lui *turc* (variantă a lui *turculeț*). Pare a avea dreptate. Cu privire la obiect pot da unele lămuriri, întrucît m-am jucat mult, ca copil, cu un astfel de zmeu. Are, adică avea la Tecuci în vremea aceea, forma unui porumbel și se confecționa din hîrtie, fără nici un fel de adaos (ca la zmeul pentru copii mari, care avea forma unui patrulater, cu marginile sprijinite prin șipci fine de șindrilă). Am un citat foarte interesant, prin conținutul lui politic: *Acolo* [în piață] *inalță* [omul politic] *un smeu. E vreun adversar care să-l combată? Iese și el cu un turcaleț de culoarea lui politică* (*Rom. lit.*, 25 nov. 1935, 3, 2).

Turcesc, sub forma feminină ca determinant al subst. *cafea*, apare des în vorbirea curentă cu valoare substantivală: *Sorbise turceasca pe gînduri*... (Cez. Petrescu, *Oraș patriarhal* II, p. 189).

Turchez ,,albastru" ; în DEX lipsește, în mod inexplicabil pentru mine[4], căci îl are DLRLC cu un citat (din Zaharia Stancu), la care adaug eu altele, extrem de interesante, prin faptul că probează o extindere a sensului : *...zi, mă zii* [sic!] *de inimă turchează!...* (I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 5 ian. 1930, 7, 1.) ; *bundră turchează* (Gib I. Mihăescu, *Rusoaica*, p. 218). Și mai interesantă este, prin autorul în discuție, varianta *turchiză*, subst., cu sensul de ,,piatră semiprețioasă" (= peruzea), pentru care cf. fr. *turquoise* (T. Arghezi, *Ochii Maicii Domnului*, p. 296). Substantiv este și it. *turchese*, la fel fr. *turquoise*. Cf. și *Grai și suflet* IV, p. 359 : *bubă turcheză* (fără diftong !), într-un descîntec.

Turci ,,a bate". Lipsește în dicționare, deși circulă (poate numai circula) prin unele regiuni în vorbirea familiară : *Să nu afle taică-tău ce-ai făcut, că te turcește* (cîte o dată cu adaosul *în bătaie*). Com. din Buzău.

Turculeț, diminutiv al lui *turc*, este dat în DLRLC cu două citate, ambele ,,populare". Adaug eu unul literar : *Și turculeții ţanțoși ...se-ntorc de pe la vii* (*Adev. lit.*, 14 august 1935, 1, 4—5).

Turf ,,hipodrom" (franțuzism, după DLRLC). Am un citat : *Un lucru foarte curios care m-a impresionat în deosebi pe turf...* (*Adev. lit.*, 1 apr. 1934, 8, 4).

Turlac, în expresia *nici turc, nici turlac*, sinonimă cu *nici cîine, nici ogar*, nu e același cu adj. *turlac* ,,amețit de băutură, zăpăcit", cum demonstrează opoziția față de *turc*. În lucrarea *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig, 1932, de O. Franck aflăm, la p. 7, că e vorba de o populație din Iugoslavia care ,,face trecerea" de la sîrbi la bulgari. Scriban afirmă, fără a spune pe ce se întemeiază, că *turlac* este alt nume pentru găgăuzi.

Turlăci, refl. ,,a se ameți de băutură". Adaug un citat la cel din DLRLC, cam vechi, cu participiul folosit ca adjectiv : *intrase turlăcit și ieșise ca o bombă* (G. Ciprian, *Soț ori fărdă*, p. 119).

Turnătură ,,acțiunea de a turna (un lichid)" : *la fiecare turnătură* (Al. O. Teodoreanu, *Bercu L.*, p. 133).

Turtoi ,,făină de porumb cu apă și copt" (sic !), com. din Albești — Ialomița, adică ,,burcă", cum i se spune în sudul Moldovei (poate și prin alte părți). Scriban îl are cu un sens asemănător, mai apropiat de al lui *mălai* (tot moldovenesc de sud), care se prepară din făină de porumb amestecată cu puțin lapte și adesea cu dovleac fiert și se coace în tavă, nu pe vatra înfierbîntată, ca burca.

Turturel : apare în DLRLC în două citate, ambele populare. Eu l-am găsit și la T. Arghezi, *Țara de Kuty*, p. 61 : *Femeia omului, a tigrului și a turturelului e aceeași...*

Trustele pentru *tustreile*, cu metateza lui *r* (com. din Aroneanu — Iași).

Tușca ,,a se mișca, a atîrna" (?) : *tușcau crăngile pe lîngă pălărie și n-auzeam zgomot* (din depoziția unui țăran, martor la un proces de omor ; Aroneanu — Iași).

Tuși, tranz. : *a tuși pe cineva* ,,a da a înțelege, tușind, că dorește să se întîlnească cu el asu că îl simpatizează" (e vorba de flăcăi și fete), frecvent, cel puțin pe vremuri, în vorbirea din sudul Moldovei. Aceeași însemnare o are, probabil, în versul *pe fereastră mă tușea* (*Adev. lit.*, 19 sept. 1937, 10, 3 ; într-o poezie populară din Ardeal.

[4] Faptul că e ,,popular" nu justifică absența, din moment ce cuvîntul apare într-un text literar, în relatarea directă a autorului. De altfel calificarea de ,,popular" mi se pare curioasă, dată fiind etimologia, pe care o consider justă : it. *turchese* ,,piatră (semi?) prețioasă de culoare albastră". În schimb DEX are adj. *turcoaz* și subst. *turcoază* (pe acesta îl găsim și în DLRLC). Amîndouă sînt date ca livrești și fără citate.

Tutuit ,,zăpăcit" : îl are, curios, numai Scriban, care dă și un scurt citat, care este, cred, din Br.-Voinești. Omonimul, cu valoare substantivală, este alt cuvînt (< *a tutui* ,,a spune cuiva tu"). Apare în dicționare fără citate. Iată unul : *cînd tutuitul nu mai era o marcă de concesie sufletească, de intimitate...* (Gib I. Mihăescu, *Rusoaica*, p. 114).

Tutunătură ,,sămănătură de tutun" (G. Banea, *Lazaret*, p. 144).

Noiembrie 1976

IORGU IORDAN

București, Sofia 21

P.S. Completările care urmează le datoresc sugestiilor și informațiilor acad. Al. Graur, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Toci[1] ,,joc de cărți, foarte răspîndit astăzi printre copiii bucureșteni". L-a jucat și d-sa, în copilărie, dar a uitat în ce consta. Și-amintește numai că jucătorul cu o carte superioară aceleia a partenerului lovea în masa de joc cu mîna în care ținea cartea și spunea *toci!*

Tombateră : ar putea însemna și ,,haină", nu numai ,,căciulă" demodată.

Top : vezi Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 157.

Tracatrucă : ,,pocnitoare, ca jucărie pentru copii" < bulg. *traka-truka.* (Al. Graur, BL VI (1938), p. 171.)

Trăsni : miroase de te trăsnește circulă și prin graiurile muntenești.

Treizeci și unu : vezi *Grai și suflet* VI (1933–1934), p. 332.

Tufă : pentru *tufă de Veneția* cf. Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 146.

Tufle : cf. și ngr. *pantufla.*

Turlac : expresia *nici turc, nici turlac* are o variantă cu adaosul *ia, un fleac*, care îi întărește, peiorativ, sensul, și a apărut, cred eu, ,,chemat" de rimă.

ON XVIth CENTURY *tomni*

1. In the discussion with Ion Gheţie (SCL XXV (1974), 617, and XXVI (1975), 183) on possible palatalization in *tomnim* (1592), Al. Rosetti is surely correct in his interpretation of this verb. In reading *tomnim* (but with graphic superscript *c* reflecting knowledge of the non-regional *tocmi*), and not *tocmnim* with Gheţie, Rosetti disposes easily of the insufficient grounds, geographic and phonotactic, for palatalization of *m* in this word.

There is however a prior argument, passed over by Rosetti, which favours the reading [tomnim] on textual grounds. Since both *tomni* and *tocmi* are known to exist we interpret with maximum parsimony and explanatory power by selecting [tomni] and regarding the *c* as a graphic reflexion of the competing form; i.e. the scribe is cleverly managing to write both at the same time. One might say that he is writing an abstract underlying form by employing a phonetically suggestive diacritic. Note that this explanation, which accounts for all facts, requires no more assumptions than we must have even in the absence of this document.

Gheţie's solution not only fails to fit external facts, but requires an additional assumption, namely the palatalization which formed the topic of the debate. It is clear that Gheţie's proposal lacks parsimony, and hence is less preferable on textual grounds.

2. Let us consider now the sequence of phonetic stages posited by Rosetti at the end of his note SCL XXV (1974), 617. This sequence essentially follows Puşcariu (cited in note 2). There are two phonetic changes which are strictly unmotivated. While *tokŭma*> *tocma* is clear, the voicing to *togma* is not guaranteed. More serious is the next development of *m*> *n* with no apparent justification.

I think we can propose a more natural series, in which each stage can be easily motivated. I assume that *tocma* underwent [+ nasal] assimilation, resulting in *toŋma (toṅma)*. The resulting cluster *ŋm* was then subject to the well known Romanian output rule (the ,,lemn'' rule) that adjusts $\begin{bmatrix} \alpha \text{ voice} \\ \beta \text{ nasal} \end{bmatrix}$[1] clusters so that the labial always comes first. This yielded *mN*, which immediately resolved itself into the unmarked *mn* since an independent (prevocalic) ŋ does not occur in Romanian.

September 1977

ERIC P. HAMP
University of Chicago

[1] That this restriction was not originally applied is shown by Arom. *umtu*.

CU PRIVIRE LA TERMINOLOGIA STILISTICII RETORICE ÎN *Dictionnaire de linguistique* *

1. Din cele peste 250 de figuri consemnate în tratatele clasice de retorică, *Dictionnaire de linguistique* reține 75, dintre care numai 40 sînt definite ca (sau și ca) noțiuni stilistice. 35 de termeni sînt definiți numai prin prisma lingvisticii tradiționale sau a celei moderne, nu ca nume de figuri; este cazul unor termeni ca: *apostrofă, apoziție, brachilogie, comutație* (definită numai structuralist), *conjuncție, conversie, elipsă, emfază* (definită numai structuralist), *enumerație, metastază* (definită, după Grammont, numai ca fenomen fonologic) și altele. Nu s-ar putea spune că termenii de mai sus sînt tratați programatic unilateral, pentru că Dicționarul menționează uneori și sensul retoric al termenului (ex. *anafora, comparația* etc.), ba, mai mult, înregistrează chiar termeni exclusiv retorici, cum sînt *antanaclază, enalagă, preteriție* și alții. Este acesta, desigur, un aspect al inconsecvenței, ca să nu spunem mai mult, în tratarea materiei.

Uneori un termen de retorică poate fi definit cu precădere ca fenomen lingvistic, cînd structura lingvistică este tot una cu a figurii de stil, cum este cazul cu *elipsa, brachilogia, concatenația, epitetul, comparația, apoziția* etc.

Este adevărat că, în prefață, autorii au ținut să avertizeze că ,,proliferarea terminologică" este inerentă etapelor de început ale unei științe și că datoria unei lucrări care nu se adresează numai specialiștilor este să aibă în vedere ,,decantarea terminologică". Dar, în materie de stilistică — fie și numai retorică —, i se pot reproșa Dicționarului multe omisiuni, fiind vorba de o nomenclatură mai mult sau mai puțin curentă. Ne referim la *anagramă, antimetabolă, epanortoză (correctio)*, cu atît mai mult cu cît se înregistrează *autocorectare* sinonim cu *expolițiune*, ignorată de Dicționar, *hendiadă, metafrază, metonomază* (fenomen lexical), *tautologie* (foarte curent) etc. De asemenea, nu putem înțelege de ce lipsesc unii termeni strîns legați de cei înregistrați, cum ar fi: *acumulare*, sinonim parțial cu *amplificare* (recunoscut ca termen de retorică, dar exemplificat numai ca fenomen lingvistic !), *alegorie* (care-i o aplicație a *metaforei* și a *simbolului*; acesta din urmă este tratat mai mult conform gramaticii generative), *afereza retorică* (de vreme ce se înregistrează cea fonologică), *amfibologie*, perechea negativă a *ambiguității* (înregistrată numai ca fenomen lingvistic), *mimeză* (de vreme ce înregistrează *mimică*), *polisindet* (de vreme ce înregistrează *asindet*), *epiforă (epistrofă)* opusă *anaforei*, definită și ilustrată cum trebuie, și altele. În sfîrșit, trebuie menționată *tautologia*, considerată în genere un sinonim perfect al *pleonasmului* chiar și de Morier [1], dar care este o figură de repetiție, cum a definit-o Quintilian [2].

În aceeași ordine de idei, a omisiunilor, o lacună demnă de subliniat o constituie nemenționarea sinonimelor. Trimiterea la sinonime ar fi fost necesară cu atît mai mult cu cît nu totdeauna se înregistrează termenul cel mai uzual asupra căruia să se poată informa oricine. Așa, de exemplu, se înregistrează *aposiopeză*, un sinonim al *reticenței*, cunoscut de toată lumea, nu numai de specialiști, dîndu-se o definiție pe care o considerăm incompletă, aproape inexactă: ,,L'interruption d'une phrase par un silence suivi d'une anacoluthe. Ex.: *Dix mille écus en*

* Paris, Larousse, 1973, 516 p. Autori Jean Dubois, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Cristiane Marcellesi, Jean-Baptiste Marcellesi, Jean-Pierre Mevel. Pentru o prezentare generală a acestui dicționar, vezi SCL XXV (1974), nr. 1, p. 79—81.

[1] Dumarsais, *Les tropes. Avec un commentaire raisonné* par . . . M. Fontanier, I și II, Paris, 1912, p. 244—245.

[2] Cf., pentru detalii, Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975.

or chez soit est une somme assez... O ciel je me trahi moi-même (Molière)". Definiția și exemplul evocă în adevăr *reticența*, pe care Dicționarul n-o înregistrează măcar ca sinonim, dar este inexact că ar caracteriza-o *anacolutul*, pe care nu-l vedem în exemplul de mai sus. Afară de aceasta, evocă și altă figură retorică numită *suspensie*, care își are diferența ei specifică și care, ca sinonim parțial, ar fi trebui să figureze în Dicționar ca articol separat. De asemenea, *apofonie*, definită insuficient ca ,,alternanță fonetică", este termenul pe care l-a inventat Bréal, realizînd un calc după germ. *Ablaut (Umlaut)*, regretînd însă că n-a propus termenul mai potrivit de *metafonie* (cf. Morier, *ib.*). În ciuda faptului că Morier afirmă că n-a supraviețuit decît *apofonie* (trimițînd la Littré și Marouzeau), Dicționarul înregistrează, totuși, și *metafonie*, definind-o așa cum se definește *apofonia*, la care nici nu se face măcar trimitere, ca și cînd ar fi două noțiuni diferite. (Impresia noastră este că *metafonie* a fost tratată de alt autor!)

2. Dar Dicționarul pune din nou unele probleme soluționate de Lausberg sau Morier[3], ca și cum — în ciuda menționării lor în bibliografie — nu ar fi fost consultați ori n-ar fi fost luați în seamă. Este vorba de definiția unor figuri.

Anastrofă se definește, greșit, ca și *inversiune* (ca și cum ar fi un sinonim perfect): ,,renversement dans l'ordre habituel des mots" (cf. *inversiune*: ,,phenomène linguistique par lequel on substitue à un ordre attendu, habituel ou considéré comme normal, un autre ordre"). Exemplul latin *Claudiam Claudius amat*, în loc de *Claudius Claudiam amat*, chiar dacă e luat din Quintilian, ilustrează inversiunea, nu *anastrofa*. Aceasta este inversarea excepțională, în genere gramaticalizată, a unor secvențe lexicale care ar trebui s ă u r m e z e u n a d u p ă a l t a (în exemplul de mai sus, topica nu este deloc absolut obligatorie), cum se întîmplă cu următoarele construcții excepționale care ilustrează cu adevărat *anastrofa*: fr. *sa vie durant* (pentru *durant sa vie*), *me voici (voici moi)*, lat. *quibus de rebus (de quibus rebus)*, *mecum (cum me)*, rom. *te du (du-te)*, *mă iată (iată-mă)* etc. (ultimul exemplu, imitația lui *me voici*, folosit și de Arghezi).

Hiperbat este o figură tot de ordinul *inversiunii* (ca și *anastrofa*), dar nu este *inversiune*, figură de stil, cum s-a crezut și se mai crede. ,,Dicționarul de lingvistică" o definiție, și el, ,,figure de rhétorique consistant à renverser l'ordre habituel des mots" (cf. *anastrophe*, ib.: ,,renversement de l'ordre habituel des mots"): *Là coule un clair ruisseau*". Definiția, ca și exemplul, trimit la noțiunea de *inversiune*. Confuzia tradițională cu *inversiunea* a remarcat-o Littré[4]; dar *hiperbat* (gr. *hyperbaton* ,,depășire, trecere dincolo de") este plasarea unui segment al enunțului la sfîrșit, ca un adaos neașteptat (de care enunțul s-ar fi putut dispensa): *Le roi François I-er était en un beau chateau, et plaisant* (Montaigne, ap. Morier, *op. cit.*); *Frumoasă femeie și-aceea, și bogată* (Sadoveanu). *Inversiunea*, care e în adevăr o răsturnare a ordinii firești a cuvintelor, constă, în genere, în antepunerea unui cuvînt care se așteaptă la finele enunțului sau sintagmei: *haute est la montage* în loc de *la montagne est haute*; *Dar aflasem prin vecine/ Neamuri c-ar avea puține* (Arghezi), în loc de *c-ar avea neamuri puține*.

Hipalagă (gr. *hypallage*), definită ,,figure consistant à attribuer à un mot de la phrase ce qui convenait à un autre mot de la même phrase: *Ce marchand accoudé sur son comptoir avide* (V. Hugo)" — așadar *comptoir avide* în loc de *marchand avide*, construcție care se confundă însă cu alt fenomen de substituție (figurată) numit *transfer metonimic al epitetului*. Cf. germ. *mit einem blauen Lächeln seiner Augen* în loc de *seiner blauen Augen*. În *hipalagă* este vorba de alt gen de substituție; la baza lui stă un fenomen psihologic care generează perceperea falsă a unui proces — cf. fr. *rendre quelqu'un à la vie* în loc de *rendre la vie à quelqu'un* — sau iluzia unei mișcări atribuite unui obiect imobil în relație cu altul în adevăr mobil, dar perceput ca

[3] Cf. Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, 1960, 2 volume, și Henri Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1961.
[4] Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1863–1882.

imobil. „Lorsque de deux corps voisins l'un se met seul en mouvement... par suite d'une illusion optique..., si le mobile paraît inobile, l'inobile paraît mobile : *Où tant de marbre est tremblant sur tant d'ombre* (Paul Valéry) ; *On voyait la croix descendre à mesure qu'on montait* ; *on l'a vue venir contre les rochers* etc. (F. Ramuz)" (ap. Morier). În română sînt exemple similare numeroase. La *hipalagă* nu este vorba de fenomenul unei substituiri voite în sfera epitetului, ci de cel al unei substituţii, generată de iluzie (optică, în genere), între obiecte, în sfera ideii de mişcare sau proces. Cf. şi rom. *a pune pălăria în cap* în loc de *pe cap*, fr. *il enfonce son chapeau dans sa tête* ; de asemenea, cînd se zice, în toate limbile, *soarele răsare (apune)* se foloseşte o *hipalagă* — pe care o putem recunoaşte sau nu ştiinţific —, dar nu facem voit o figură de stil.

Metonimia este definită confuz, pentru că e confundată cu *sinecdoca* : „une voile à l'orizon (par une relation de la partie au tout)" ; cf. *sinecdocă*, ib. : „*voile* pour *navire* (la partie pour le tout)".

Perisologia este confundată cu *pleonasmul*, termen sinonim parţial, dar numai *pleonasmul* poate fi figură de stil. „Dicţionarul de lingvistică" nu face distincţie între ele în exemplele pe care le dă : „panacée *universelle*" (s.v. périssologie) şi „suffisament *assez*" (s.v. pléonasme) — ambele exemple au aceeaşi structură pleonastică. În lexicoanele Larousse perisologia este definită just : „pléonasme *vicieux*" ! Cf. *Petit Larousse illustré*, 1976, sau *Nouveau Petit Larousse illustré*, 1930, cu exemplul „hémoragie *de sang*".

Zeugmă nu este numai pur şi simplu subînţelegere, cum spune definiţia Dicţionarului, ca şi exemplul dat : „le tour par lequel... l'un des termes n'est exprimé qu'une fois, comme dans *L'un prit une pioche et le troisième un râteau*". (Este, în adevăr, un exemplu de *zeugmă*, numită de unii autori „zeugmă simplă"). Definiţia acestei figuri este alta, şi anume : „le mot sous-entendu n'est pas conforme au terme exprimé : *Les cieux sont noirs, la terre blanche*" (Morier) ; subînţelegerea verbului *est* pentru subiectul *la terre* nu este conformă cu forma de plural exprimată în aceeaşi frază (zeugma numărului). *Zeugmă*, ca sens general (şi esenţial), este relaţia gramaticală a unei părţi de propoziţie cu două sau mai multe cuvinte din enunţ, dintre care numai cu unul poate fi justificată logic : *Germanicus, quod arduum sibi, cetera legatis permisit*" în enunţ, verbul *permisit* nu se potriveşte cu *sibi*, pentru care trebuie să înţelegem *submisit* Cf. germ. *er schlug die Stühle und Vögel tot* — în care relaţia gramaticală *er schlug die Stühle tot* este contrazisă de incongruenţa semantică dintre verb şi regimul său (zeugmă verbală).

3. Limităm discuţia la cele de mai sus, pentru a trage următoarele două concluzii : 1) *Dictionnaire de linguistique* răspunde unei necesităţi incontestabile, nu numai ca izvor de informaţie operativă pentru toată lumea, ci şi ca instrument de lucru pentru specialişti. Numai că, mai cu seamă în privinţa termenilor de stilistică, s-ar părea că autorii n-au valorificat îndestul vasta bibliografie la care trimit... 2) Privitor la nomenclatura stilisticii retorice se simte nevoia unor studii care să determine şi să reconstituie, cu mijloace moderne, tezaurul stilistic al retoricii (poeticii), strălucită moştenire pe care epoca noastră o datorează antichităţii şi pe care *încă* n-o cunoaşte şi n-o preţuieşte îndestul.

August 1976

GH. N. DRAGOMIRESCU

Bucureşti, Cazărmii 33

TEORIA SINTACTICĂ A LUI VILÉM MATHESIUS

Cercului lingvistic din Praga, la 50 de ani de la înființare

Mathesius și „perspectiva funcțională"

Principal exponent al Cercului lingvistic din Praga și — alături de Roman Jakobson — inițiator al acestuia, profesor de engleză și lingvistică generală la Universitas Carolina din Praga, savant animat de idei inovatoare, considerat azi drept unul din fondatorii structuralismului lingvistic, Vilém Mathesius (1882—1945) a ilustrat prin cercetările sale domenii ca fonologia, sintaxa, onomatologia și stilistica, pe care le-a studiat, de fiecare dată, prin prismă funcțională.

Teoria sa sintactică, elaborată în perioada clasică a școlii pragheze (anii '20—'40), e cunoscută sub denumirea — care de altfel îi aparține — *aktuální členění věty* (sau *větné*) 'segmentarea actuală a propoziției'[1], prin „actual" înțelegîndu-se, în concepția sa, 'ceea ce este important pentru locutor să exprime (să actualizeze, să concretizeze) la un moment dat prin evidențierea pregnantă a n u c l e u l u i enunțului'. Întrucît este vorba despre o viziune teleologică, teoria mai e cunoscută sub denumirea *prespectiva funcțională a propoziției*[2]. Termeni sinonimi sînt și *segmentarea contextuală a propoziției* sau *segmentarea în funcție de context*[3], căci punctul de plecare al segmentării actuale îl constituie contextul situațional sau cel lingvistic, fără care nu poate fi înțeles așa-zisul nucleu al enunțului.

De menționat că Vilém Mathesius și-a formulat teoria într-o serie de articole, apărute în timpul vieții sale în diferite reviste și republicate postum sub forma unei culegeri de studii. Patru din acestea ne par a fi mai semnificative, întrucît ne permit să evidențiem, prin corelarea datelor (uneori repetate, alteori reluate și dezvoltate), corpul său de doctrină : articolul „Asupra perspectivei sintactice în engleza modernă"[4], scris în limba germană (1929), și — mai ales — „Despre așa-zisa segmentare actuală a propoziției" (1939)[5], „Principala funcție a ordinii

[1] Într-adevăr, de cele mai multe ori se are în vedere propoziția propriu-zisă. Dar teoria este extinsă asupra frazei și chiar asupra unor întregi fragmente de text, deci asupra unor enunțuri mai ample. De menționat, prin urmare, că prin 'segmentarea actuală a *propoziției*' se subînțelege de fapt 'segmentarea actuală a *enunțului*' în genere.

[2] Sau *perspectiva sintactică funcțională*, care se întîlnește, ca termen, în *Tratat de lingvistică generală*. Redactori responsabili : acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, București, 1971, p. 229.

[3] Prin care traducem ceh. *kontextové členění větné*, respectiv *členění podle kontextu*. Termenii sînt înregistrați lexicografic : vezi *Rusko-český slovník lingvistické terminologie*. Zpracovali dr. O. Man a prom. fil. L. Koval za redakce akad. Boh. Havránka etc., Praga, 1960, s.v. *aktual'nyj*.

[4] V. Mathesius, *Zur Satzperspektive im modernen Englisch*, în „Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Literaturen" 115 (1929), p. 202—210.

[5] V. Mathesius, *O tak zvaném aktuálním členění větném*, în *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praga, 1947, p. 234—242 (a apărut inițial în SaS (1939), 5).

cuvintelor în cehă" (1941) [6] şi ,,Limbaj şi stil" (1942) [7], în care sînt sintetizate o seamă de idei expuse în studiile anterioare.

Context, temă, nucleu

Segmentarea actuală a enunţului este o procedură de analiză lingvistică funcţională pe baza contextului, mai ales pe baza c o n t e x t u l u i s i t u a ţ i o n a l, prin acesta înţelegîndu-se ,,...propriu-zis, tot ceea ce le este cunoscut interlocutorilor şi ceea ce poate fi folosit î n v o r b i r e [*subl. n.*] ca ceva ştiut" (Math., OTZ, 242).

Din opoziţia saussuriană *langue/parole* se reţine aşadar cel de-al doilea termen al opoziţiei, materializarea concretă a limbajului, vorbirea, a cărei examinare se face pe baza conjuncturii situaţionale. Procedura de analiză propusă de V. Mathesius n u c o i n c i d e, p r i n u r m a r e, c u a n a l i z a g r a m a t i c a l ă a propoziţiei, adică cu evidenţierea tradiţională a părţilor de propoziţie (subiect, predicat etc.).

Analiza prin segmentare actualizatoare are caracter d i h o t o m i c, căci orice enunţ se divide în doi constituenţi : tema şi nucleul, a căror dispunere este diferită în funcţie de scopul enunţului (Math., OTZ, 240).

Prin t e m a enunţului (ceh. *základ výpovědi*) se înţelege : ,,...ceea ce este cunoscut într-o anumită situaţie sau, cel puţin, poate fi uşor înţeles" (Math., OTZ, 239), problema despre care vorbeşte locutorul (Math., ŘAS, 484) sau de care s-a mai vorbit (Math., ZFČ, 255). Prin problema ,,despre care s-a mai vorbit" se pot înţelege acţiuni, stări, locuri (unde se petrec acţiunile) şi — mai ales — evenimente sau persoane. Înţelegerea nucleului este determinată de cunoaşterea temei.

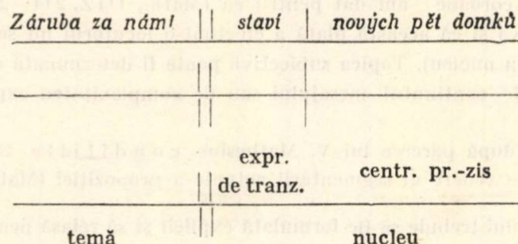
Prin cel de-al doilea constituent al enunţului, n u c l e u l (ceh. *jádro výpovědi*), se înţelege ,,...ceea ce comunică locutorul" despre temă (Math., OTZ, 239), ceea ce spune el despre elementul dinainte cunoscut (Math., ŘAS, 484), factorul nou, ceea ce se află în centrul atenţiei noastre (Math., ZFČ, 256). Pentru a denumi nucleul, V. Mathesius foloseşte uneori expresia t e r m e n p u s î n e v i d e n ţ ă (Math., OTZ, 255). Într-o anumită unitate sintactică nu poate fi decît ,,...o singură i d e e d e b a z ă [*subl. n.*], un singur nucleu" (Math., ŘAS, 491). Nucleul reprezintă din punct de vedere teleologic esenţa enunţului, centrul său comunicativ.

Sub raportul structurii sale nucleul enunţului constă, de regulă, dintr-un c e n t r u p r o p r i u-z i s ş i o e x p r e s i e d e t r a n z i ţ i e (însoţitoare) care-l leagă de temă. Astfel, în propoziţia *Záruba za námi staví nových pět domků*, textual 'Zaruba în spatele nostru construieşte cinci noi case', tema (situaţia cunoscută) este exprimată prin secvenţa *Záruba za námi...* 'Zaruba în spatele nostru...' (contextul situaţional: locutorul şi interlocutorul ştiu că este vorba de un constructor de case, bine cunoscut de ei, a cărui îndeletnicire nu provoacă îndoieli), iar nucleul (situaţia încă necunoscută) se exprimă prin secvenţa... *staví nových pět domků* 'construieşte cinci noi case'. În cea de-a doua secvenţă (nucleul) distingem constituenţii ...*nových pět domků* 'cinci noi case' (centrul propriu-zis) şi *staví* 'construieşte' (expresie de tranziţie, de

[6] V. Mathesius, *Základní funkce českého pořádku slov*, în *vol. cit.*, p. 327—352 (a apărut mai întîi în SaS (1941), 7).

[7] V. Mathesius, *Řeč a sloh*, în *Čtení o jazyce a poesii*, Praga, 1942, p. 13—102 (a apărut, mai tîrziu, şi sub formă de broşură, Praga, 1966). Aceste trei articole au fost reunite în *Pražskij lingvističeskij kružok*, Moscova, 1967 (vezi *Abrevierile* de la sfîrşit).

legătură) (Math., OTZ, 243). Schema segmentării actuale a acestei propoziţii este, aşadar, următoarea:

După cum s-a subliniat mai înainte, structura funcţională a propoziţiei şi structura ei gramaticală sînt două lucruri deosebite, însă în anumite cazuri se pot suprapune: ,,Tema enunţului poate să coincidă cu subiectul gramatical, iar nucleul enunţului cu predicatul gramatical, dar acest lucru nu este obligatoriu" (Math., ŘAS, 484—485). Totul depinde de contextul situaţional, diferit, de exemplu, în următoarele două situaţii.

a) Primul context: stînd acasă, copiii îşi aşteaptă tatăl. Se aud paşi. Copiii se uită şi constată că tatăl lor v i n e. Segmentarea actuală: *Tatínek* || *už jde*! 'Tata || în sfîrşit vine!' (temă + nucleu cu accent logic pe acesta din urmă). Structura funcţională (semantică) coincide cu cea gramaticală (subiect + predicat).

b) Al doilea context: copiii, stînd acasă, nu-şi aşteaptă tatăl. Se aud paşi. Copiii se uită curioşi să vadă cine e oaspetele nepoftit şi constată că acesta e tatăl lor. Segmentarea actuală: *To jde* || *tatínek*! 'Vine || tata!' (temă + nucleu sub accent logic). Structura funcţională nu mai coincide de astă dată cu structura gramaticală a propoziţiei (predicat + subiect): ,,Subiectul gramatical nu mai este aici tema enunţului, ca în prima propoziţie, iar predicatul gramatical este acum tema enunţului şi nu nucleul acestuia" (Math., ŘAS, 485).

O altă trăsătură distinctivă constă în faptul că un întreg enunţ (propoziţie sau frază) poate consta n u m a i d i n n u c l e u, în timp ce analiza gramaticală evidenţiază aici mai multe părţi de propoziţie sau mai multe propoziţii, de pildă: Fiul cel mare al craiului (despre care s-a vorbit în propoziţia precedentă şi pe care n-o mai redăm aici=temă, factorul cunoscut) ... *Rozloučil se s otcem a bratry, vzal si na cestu něco jídla a šel, kam ho oči vedly* 'Îşi luă rămas bun de la tată şi fraţi, îşi luă pentru drum puţină mîncare şi plecă încotro se uitau ochii' (= nucleu, adică factorul nou).

Topică, stil

În limbile în care ordinea cuvintelor este relativ liberă (în cehă, română etc., dar nu şi în engleză), segmentarea actuală a propoziţiei se reflectă nemijlocit în topica constituenţilor ,,...care se bazează pe principii diferite în cazul enunţului neafectat şi al celui emfatic" (Math., ZFČ, 257). Savantul praghez distinge două tipuri de segmentare actuală:

a) Segmentarea cu t o p i c ă o b i e c t i v ă (temă + nucleu), în care se ţine seama de necesităţile fireşti de înţelegere ale receptorului (ne deplasăm de la cunoscut spre necunoscut). Este caracteristică propoziţiilor enunţiative lipsite de expresie afectivă, de ex.: *Dala jsem za ni* || *dvacet korun* 'Am dat pentru ea || douăzeci de coroane' (Math., OTZ, 244—245; ŘAS, 485; ZFČ, 255) (Că s-a plătit şi că plata a efectuat-o locutorul se ştie din context, nu se ştie însă pînă la un moment dat cît anume: 20 de coroane).

b) Segmentarea cu t o p i c ă s u b i e c t i v ă (nucleu + temă), în care nu se ţine seama de necesităţile de recepţionare ale interlocutorului: captivat de ceea ce îi face impresia că e mai important de comunicat, locutorul omite faptul că cel cu care discută nu ştie încă

despre ce este vorba (ne deplasăm de la necunoscut spre cunoscut). Se întîlneşte, ca excepţie, în propoziţiile enunţiative şi le atribuie un caracter afectiv, emoţional : *Dvacet korun* || *jsem za ni dala* 'Douăzeci de coroane || am dat pentru ea' (Math., OTZ, 244–245 ; ŘAS, 485 ; ZFČ, 255) (Că s-a plătit ceva şi că această plată a efectuat-o locutorul nu se ştie la început, căci enunţul debutează prin nucleu). Topica subiectivă poate fi determinată de noutatea reprezentărilor, de emfază, de conţinutul mesajului sau de complexitatea exprimării (Math., ZFČ, 247, 252).

Trei sînt, după părerea lui V. Mathesius, condiţiile care asigură claritatea stilului din punctul de vedere al segmentării actuale a propoziţiei (Math., ŘAS, 493–497) :

1. Tema enunţului trebuie să fie formulată explicit şi să reiasă nemijlocit din contextul situaţional (sau din cel lingvistic). Este o condiţie pe care trebuie s-o îndeplinească atît propoziţia sau fraza, cît şi structura unui alineat întreg ca fragment de text.

2. Tema şi nucleul enunţului trebuie să fie delimitate suficient de clar. Aceasta se realizează cu ajutorul expresiilor de tranziţie, care marchează trecerea de la temă la centrul propriu-zis şi se integrează în structura nucleului.

3. Segmentele de enunţ pe care le constituie tema şi nucleul trebuie să urmeze unul după altul (dacă nu există motive care să determine intervertirea topicii obiective).

Geneza teoriei, caracteristici

V. Mathesius respinge psihologismul lingvistic, deşi acesta a constituit pentru el un punct de plecare, şi-şi clădeşte teoria pe alte baze, ţinînd seama de perspectiva funcţională a mesajului, de actualizarea (concretizarea) acestuia la nivelul *parole*. În teoria sa unele aspecte au căpătat un contur mai clar datorită polemicii pe care a avut-o cu o serie de lingvişti. Astfel, din controversele sale cu Fr. Trávníček s-au clarificat noţiunile de *temă* şi *nucleu*, de asemenea unele chestiuni privind raportul dintre segmentarea actuală şi ordinea cuvintelor. Un punct de sprijin în formularea teoriei l-a constituit şi compararea sincronică prin contrast a faptelor de limbă din cehă cu alte limbi, în special cu engleza (Math., ZFČ,-250).

Teoria a cărei expunere am încercat s-o facem mai sus (după cum arătam la început, Vilém Mathesius n-a înfăţişat-o sub forma unui corp de doctrină propriu-zis) este, în esenţa ei, structuralistă : autorul se ocupă de limbaj, şi anume de un aspect al acestuia din punctul de vedere al structurii, fiind evidenţiate atît relaţiile, cît şi termenii relaţiilor, trăsătură în genere caracteristică structuralismului praghez. Teoria este, implicit, funcţională, întrucît V. Mathesius apreciază consecvent faptele de limbă din punctul de vedere al funcţiei pe care o îndeplinesc, şi anume al funcţiei comunicative (Daneš-Vachek, PSG, 331), care continuă să fie considerată şi azi drept fundamentală, dominantă şi caracteristică [8].

Dar funcţionalitatea faptelor de limbă nu este pusă în evidenţă prin prisma structurii gramaticale, ci prin intermediul structurii semantice. Cu alte cuvinte, deşi obiectul cercetării este sintaxa, optica cercetării este semantică (mai ales dacă prin semantică înţelegem studiul înţelesului enunţurilor, nu numai al cuvintelor izolate). Îmbinînd cele două laturi, putem considera teoria lui V. Mathesius ca ţinînd de domeniul sintaxei funcţionale [9] în care se ţine seama de criterii semantice, fapt recunoscut de altfel chiar de învăţatul praghez [10]

[8] Cf. I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, 1973, p. 78.

[9] Vezi Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1965, p. 136.

[10] Termenii săi sînt : *caracter funcţional, structura semantică a enunţului* etc.

(Math., ZFČ, 252, 256 ; ŘAS, 484). Concepţia în discuţie poate fi pusă, azi, în legătură directă cu teoria informaţiei, căci V. Mathesius a fost preocupat îndeaproape de problemele codajului optim (v. mai sus cele trei condiţii privind realizarea corectă a segmentării actuale), iar elementele noi conţinute în semnificaţia unui simbol, pentru a comunica date despre realitatea extralingvistică, pot fi descoperite cu uşurinţă în opoziţia binară temă/nucleu.

Teoria, azi

Teoria lui V. Mathesius n-a rămas fără ecou. O regăsim — reluată sau amplificată — la numeroşi cercetători cehoslovaci, germani, sovietici, americani ş.a. De sintaxa semantică este atras, de exemplu, Karl Boost[11], pentru care enunţul se segmentează, tot dihotomic, în *temă/rhemă*[12], însă este reprezentat linear. Cercetători ca F. Daneš, M. Dokulil, K. Hausenblas, J. Firbas, E. Beneš, J. Dubský, P. Novák ş.a. au aplicat sau aplică segmentarea actuală a propoziţiei în cercetarea limbilor slave, germanice şi romanice (Daneš—Vachek, PSG, 327)[13]. Procedura de analiză propusă de V. Mathesius este examinată critic în ansamblul teoriilor emise sub influenţa concepţiei lui Ferdinand de Saussure[14] sau în legătură cu alte teorii de segmentare a enunţului[15], i se aduc precizări sub raportul rolului intonaţiei în procesul segmentării[16], sub raport conceptual[17] sau metalingvistic[18]. Fireşte, lista aspectelor citate nu este exhaustivă.

V. Mathesius poate fi considerat, nu fără temei, unul din precursorii metodelor şi concepţiilor moderne din zilele noastre, inclusiv al celor generativiste. Dacă este adevărat faptul că, azi, limita rigidă dintre semantică şi sintaxă tinde să se estompeze[19], trebuie să recunoaştem în acest caz primatul sintaxei funcţionale ale cărei principii le-a elaborat lingvistul ceh. Similitudini şi afinităţi ne întîmpină şi sub alte raporturi, de pildă în domeniul segmentării dihotomice (comp. analiza prin segmentare actuală în temă şi nucleu la V. Mathesius şi, pe de altă parte, analiza în constituenţi imediaţi — grupul nominal şi grupul verbal — la K. L. Pike).

Asocieri, nu lipsite de interes, se pot face şi prin apropierea teoriei lui V. Mathesius de metoda generativ-transformaţională, afirmată ulterior. Formularea temei celui de-al doilea enunţ îi prilejuieşte savantului praghez comparaţii structurale de tipul : *Na břehu moře dva*

[11] Karl Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und Struktur des deutschen Satzes*, Berlin, 1955.

[12] Termenul *Rhema*, vehiculat de K. Boost, e mai puţin reuşit, căci ne trimite la gr. ῥῆμα 'verb'. Or, se ştie, potrivit teoriei lui V. Mathesius, că nucleul enunţului nu coincide — decît în unele cazuri — cu grupul verbal.

[13] Vezi, de asemenea, O. A. Lapteva, *Čechoslovackie raboty poslednich let po voprosam aktual'nogo členenija predloženija*, în VJa, 1963, nr. 4, p. 120—127. O privire de ansamblu asupra lucrărilor de stilistică funcţională, datorate în bună parte concepţiei lui V. Mathesius, oferă — acum în urmă — Doina Babeu, *Direcţii şi perspective în stilistica cehoslovacă actuală*, în SCL XXVII (1976), nr. 1, p. 67—78.

[14] O. S. Achmanova, G. B. Mikaèljan, *Sovremennye sintaksičeskie teorii*. Moscova, 1963, p. 61—64.

[15] O. A. Lapteva, *Nerešennye voprosy teorii aktual'nogo členenija*, în VJa (1972), nr. 2, p. 35—47 ; T. M. Nikolaeva, *Aktual'noe členenie — kategorija grammatiki teksta*, în VJa (1972), nr. 2, p. 48—54.

[16] K. G. Krušel'nickaja, *K voprosu o smyslovom členenii predloženija*, în VJa (1956), nr. 5, p. 55—67 ; J. Firbas, *Funkcii voprosa v processe kommunikacii*, în VJa (1972), nr. 2, p. 55—65 ; I. G. Torsueva, *Teorija vyskazyvanija i intonacija*, în VJa (1976), nr. 2, p. 53—64.

[17] I. P. Raspopov, *Aktual'noe členenie predloženija*, Ufa, 1961 ; Id., *Stroenie prostogo predloženija v sovremennom russkom jazyke*, Moscova, 1970 ; T. V. Elfimova, *O vzaimootnošenii aktual'nogo členenija i porjadka častej v uslovnych složnopodčinennych predloženijach*, în RJaR (1976), nr. 3, p. 68—71.

[18] G. A. Zolotova, *Očerk funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*, Moscova, 1976 (mai ales p. 334).

[19] *Tratat de lingvistică generală*. Redactori responsabili : acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, Bucureşti, 1971, p. 158.

rybáři spolu se hádali 'Pe malul mării se certau doi pescari' pe de o parte, și *Na břehu moře byli dva rybáři a ti se spolu hádali* 'Pe malul mării erau doi pescari și aceștia se certau', pe de alta (Math., ŘAS, 494—495 ; alte exemple în OTZ, 241). Nu e greu de observat că primul enunț poate fi interpretat, azi, în termenii sintaxei transformaționale, drept structură de suprafață, iar cel de-al doilea enunț drept structură de adîncime [20].

ABREVIERI

Daneš—Vachek, PSG František Danes, Josef Vachek, *Prague Studies in Structural Gramma-*
Today, în TCLP (1964), nr. 1, p. 21—31 (republicat în vol. *Pražskij lingvisti-*
šova, *kružok. Sbornik statej.* Sostavlenie, redakcija i predislovie N. A. Kondrar
českij Moscova, 1967, p. 325—337).

Math., OTZ Vilém Mathesius, *O tak zvaném aktuálním členění větném*, în *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praga, 1947, p. 234—242 (a apărut inițial în SaS (1939), nr. 5 ; republicat în *Pražskij...*, p. 239—245).

Math., ZFČ Vilém Mathesius, *Základní funkce českého pořádku slov*, în *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praga, 1947, p. 327—352 (a apărut mai întîi în SaS (1941), nr. 7 ; republicat în *Pražskij...*, p. 246—265).

Math., ŘAS Vilém Mathesius, *Řeč a sloh*, în *Čtení o jazyce a poesii*, Praga, 1942, p. 13—102 (a apărut, mai tîrziu, sub formă de broșură, Praga, 1966 ; republicat în *Pražskij...*, p. 444—523) [21].

RJaR Russkij jazyk za rubežom (Moscova).

SaS Slovo a slovesnost (Praga).

VJa Voprosy jazykoznanija (Moscova).

Iunie 1976

VICTOR VASCENCO

Facultatea de limbi slave

București, Pitar Moș 7—13

[20] Teoria lui V. Mathesius este utilizată azi și în domeniul lingvisticii aplicate. Astfel, în R. S. Cehoslovacia, segmentarea actuală a enunțului este pusă la contribuție în învățarea limbii (Tiberiu Pleter, comunicare orală).

[21] Întrucît articolele de mai sus (Daneš—Vachek, PSG ; Math., OTZ ; Math., ZFČ ; Math., ŘAS) pot fi găsite, toate patru, în vol. *Pražskij...* (citat sub Daneš—Vachek, PSG), trimiterile la pagini se fac după acest volum.

THEODOR BERCHEM, **Studien zum Funktionswandel bei Auxiliarien und Semi-auxiliarien in den romanischen Sprachen. Morphologisch-syntaktische Untersuchungen über *gehen, haben sein*,** Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1973, 159 p. + 5 hărţi (=**Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie,** Band 139).

Lucrarea lui Theodor Berchem a fost terminată încă din 1966 (de aceea autorul nu utilizează rezultatele cercetărilor publicate după acea dată) şi prezentată ca ,,Habilitationsschrift" la Facultatea de filozofie a Universităţii Erlangen-Nürnberg.

Volumul reuneşte cîteva studii[1] disparate tratînd probleme de morfosintaxă verbală romanică privită în perspectivă istorică, subsumate de autor problemei generale a ,,schimbărilor de funcţie". Din păcate însă, Th. Berchem nu a reuşit să adauge la aceste studii capitolul general prevăzut iniţial şi nu a redactat nici un capitol de concluzii, astfel încît în volum se simte lipsa unei fundamentări teoretice şi unificatoare.

Problemele abordate aici au trezit şi interesul altor cercetători; Th. Berchem oferă în primul rînd un material faptic inedit, extras din texte vechi nepuse la contribuţie pînă în prezent (vezi lista acestora la p. 148—149) şi mai ales rezultat din anchete personale ale autorului în diferite zone dialectale din Italia (cf. cap. IV din partea I) şi Franţa (cf. cap. I din partea a doua), şi aduce unele nuanţe personale în interpretarea faptelor prezentate.

În prima parte a volumului (p. 3—31), Th. Berchem arată unde, cînd, cum şi de ce a luat naştere, s-a gramaticalizat şi, trecînd prin diverse faze, s-a conservat în unele limbi romanice occidentale (gasconă, catalană) — pierzîndu-se în altele (franceză, occitană) — perifraza, de factură populară, formată cu urmaşi ai lat. *vadĕre* ,,a merge" cu valoare de perfect. Acest studiu cuprinde şi un apendice (p. 32—69) asupra celor două tipuri de perifraze cu *vado* în dialectul mixt provensal-piemontez din Guardia Piemontese (Calabria, sudul Italiei, cf. şi harta 1), conţinînd şi un ,,excurs" (p. 47—56) asupra mult discutatei probleme a pierderii infinitivului în neogreacă şi în dialectele italiene meridionale (cu referiri şi la limbile balcanice, printre care şi la limba română).

În cea de-a doua parte a volumului, Th. Berchem se ocupă de interferenţele funcţionale semantico-sintactice dintre verbele romanice însemnînd ʽa fi' şi ʽa avea', şi anume: confuziile dintre urmaşii lat. *esse* şi *habere* la imperfect în domeniile galoromanic (zona de contact dintre franceză, occitană şi francoprovensală din Masivul Central, p. 73—97 şi hărţile 2—5) şi italo-romanic (p. 98—103); folosirea, după model slav — consideră autorul —, a auxiliarului *a fi* la formarea anumitor timpuri compuse şi supracompuse ale diatezei active în limba română literară actuală, limba veche sau unele dialecte moderne (p. 104—114); formarea timpurilor compuse ale diatezei active la verbe tranzitive cu ajutorul verbului auxiliar ʽa fi' în loc de ʽa avea' în unele dialecte italieneşti şi catalane (p. 115—121); folosirea construcţiilor de tipul **sînt avut* cu valoarea lui *am fost* etc., ca urmare a ,,desemantizării" celor două verbe, în fazele vechi şi în unele dialecte moderne ale occitanei, francezei, francoprovensalei şi italienei septentrionale (p. 122—136 şi anexa cu material ilustrativ de la p. 137—147).

În cuprinsul volumului se fac diverse referiri, mai mult sau mai puţin întinse, şi la limba română — căreia, aşa cum am arătat mai sus, îi este chiar consacrat un întreg capitol. Din păcate, astfel de consideraţii nu se bazează totdeauna pe o suficientă cunoaştere practică a limbii române. Aceasta îl face pe

[1] Unele rezultate parţiale ale acestor cercetări au fost deja prezentate de autor în comunicări la congrese sau în articole apărute în reviste de specialitate (cf. bibliografia de la sfîrşitul volumului, p. 150).

Th. Berchem să considere drept literare, uzuale şi actuale unele construcţii rare, învechite sau dialectale, întîlnite în izvoarele folosite sau poate chiar reconstituite de autor după modele reale. Semnalăm aceste inadvertenţe în vederea unei eventuale corectări ulterioare. La p. 4, după modelul lui *mă duc la culcare*, Th. Berchem construieşte şi contextele *mă duc la cumpărare, la jucare*, nereperabile cel puţin în uzul curent literar actual. La p. 52—53, el prezintă drept uzuale în limba română literară modernă construcţiile de tipul *ştiu cînta, voi a cînta = voi să cînt* şi chiar *am de a merge trei zile = am să merg... = am de mers...* cu sensul 'trebuie să merg'. La p. 106, autorul indică drept formă standard a mai mult ca perfectului de la *a da* pe *dedesem*, forma *dădusem* fiind citată numai într-o notă de subsol. O propoziţie dată ca exemplu la p. 110 sună: *Pedepsesc pe hoţul*. Din expunerea lui Th. Berchem rezultă de asemenea că în româna literară actuală ar exista la diateza activă diverse forme verbale compuse sau chiar supracompuse susceptibile de a crea confuzii cu forme omonime de la diateza pasivă — cum ar fi m.m.c.p. conjunctiv activ de tipul *să fi fost învins* (p. 107) sau condiţionalul perfect supracompus activ de felul *aş fi fost dat* (p. 108) — forme care sînt de fapt atestate doar dialectal sau în texte vechi.

Septembrie 1976

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

Universitatea ,,Babeş-Bolyai'', Facultatea de filologie, Institutul de lingvistică şi istorie literară, **Studii de onomastică**, Cluj-Napoca, 1976, 285 p.

Volumul, îngrijit de un colectiv format din Ioan Pătruţ, Gabriel Vasiliu şi Ioan Roşianu, cuprinde cea mai mare parte a comunicărilor prezentate cu prilejul celei de-a IV-a Consfătuiri de onomastică (Cluj-Napoca, 21—22 noiembrie 1975). Culegerea se impune prin varietate tematică şi, de cele mai multe ori, prin originalitate şi profunzime în abordarea unor probleme actuale de onomastică generală şi românească.

Volumul se deschide printr-un *Cuvînt introductiv* (I. Pătruţ), o prefaţă a acad. Ştefan Pascu şi cuprinde 19 contribuţii grupate sub trei rubrici: *Generalităţi* (p. 3—91), *Antroponimie* (p. 92—183) şi *Toponimie* (p. 184—282), care acoperă, practic, mai toate sectoarele ştiinţelor onomastice.

Din prima secţiune fac parte o serie de studii aparţinînd mai cu seamă onomasticii generale. Astfel, în *Valori conotative ale antroponimelor la nivelul expresiei fonetice* (p. 3—16), N. Goga se pronunţă pentru o împărţire a lexicului, inclusiv a celui onomastic, în cuvinte cu forme interne denotative (valoare obiectivă) şi cuvinte cu forme conotative (valoare subiectivă), o consecinţă nemijlocită a celei de-a doua ipostaze fiind simbolismul fonetic. Aşadar, potrivit autorului, funcţiile denotativă şi conotativă ar fi proprii atît apelativelor, cît şi antroponimelor. Problema — privită, însă, sub un unghi diferit — este abordată şi într-un alt studiu, *Sens referenţial, sens denotativ şi sens conotativ. Cu privire specială asupra onomasticii* (p. 66—81), aparţinînd autorului rîndurilor de faţă. Folosindu-se o serie de exemple din domeniul apelativelor, antroponimelor şi toponimelor, se constată că din cele trei trepte de analiză utilizate în semantica modernă (1. raportarea la realitatea extralingvistică, adică la referent; 2. stabilirea trăsăturilor distinctive ale lexemului, sememele; 3. evidenţierea elementelor evocatoare sau de atmosferă), onomastica poate prelua numai două (cele de sub pct. 1 şi 3). Lipsindu-le sensul denotativ, numele proprii dispun de valenţe compensatoare în domeniul sensului referenţial şi al celui conotativ, de unde şi valoarea lor caracterologică.

De interes general este şi articolul lui I. Roşianu, *Despre sfera onomasticii şi raporturile ei cu alte ştiinţe* (p. 49—65), în care autorul îşi propune o delimitare conceptuală a cîmpului de investigaţie a numelor proprii prin raportarea acestora la diferite ştiinţe şi discipline ştiinţifice care le studiază.

Studiul Maricăi Pietreanu, *O cercetare „socio-onomastică" aplicată la material românesc* (p. 38—48), este, înainte de toate, o pledoarie în favoarea aplicării perspectivei sociolingvistice în cercetările onomastice: se propune, în consecinţă, termenul *socio-onomastică*. Pornind de la această fundamentare teoretică, autoarea întreprinde o analiză a numelor de familie tradiţionale, cu genitiv analitic, din antroponimia populară, de tipul *Florea lu Mircea a lu Vasile a lu Dere* (în care se indică cu ajutorul lui *lu* numele unor persoane din trei generaţii diferite). Reluînd o problemă de terminologie toponimică populară, C. Săteanu şi M. Homorodean în *Cîmpuri semantice în sistemul denominativ al formelor de relief* (p. 17—37) aduc, pe baza unei sistematizări riguroase, un spor de informaţie şi claritate privind noţiunile de *picui, ţiclău, cucă, cioacă, măgură* şi altele (hiponime) şi raporturile dintre ele şi conceptul de *deal* (supernim). Este vorba despre o relaţie de subordonare sau subclasare. De aici rezultă, între altele, că expresii de tipul *dealul măgurii* sau *dealul chicerii* nu sînt tautologii.

O importantă problemă de ordin metalingvistic se pune în studiul lui G. Vasiliu, *Despre constituirea terminologiei de onomastică în lingvistica română* (p. 82—91), în care, luîndu-se în discuţie o serie de denumiri de specialitate, autorul se pronunţă, între altele, pentru sistematizarea şi standardizarea terminologiei onomastice. Desigur, în condiţiile unui studiu mai vast, puteau fi examinaţi şi alţi termeni, de circulaţie internaţională [1]. Se ştie, de pildă, că din sfera de cercetare a onomasticii, în afara toponimelor şi a antroponimelor, mai fac parte — sub forma unui alt treilea sector — numele proprii titluri de publicaţii (ziare, reviste, opere literare), denumiri de instituţii şi firme comerciale, nume de sărbători etc., care nu sînt încă desemnate printr-un termen special în onomastica românească. Într-o serie de limbi se utilizează, într-o asemenea situaţie, termenul *hrematonime* [2] care, eventual, ar putea fi preluat. În acest caz, acest sector al onomasticii s-ar putea denumi *hrematonimie*, în concordanţă cu mai vechii *toponimie* şi *antroponimie*. Cît priveşte termenii *apelativ* şi *entopic* (p. 87), aceştia sînt, după părerea noastră, numai p a r ţ i a l sinonimi, căci dacă prin rom. *apelativ*, ca de altfel şi prin fr. *appellatif*, se înţelege, prin opoziţie cu numele proprii, orice nume comun, prin *entopic* înţelegem numai anumite substantive comune, şi anume acelea care desemnează — în toponimie şi topografie — înălţimi *(muscel, holm)*, coaste *(picior, poală)*, culmi *(chelberiş, paringă)*, adîncituri *(căuc, vîrtop)*, trecători *(prival, scară)*, locuri plane *(cîmpie, preluca)* etc. [3]. Cu alte cuvinte, orice entopic este un apelativ, inversa nefiind valabilă.

Pentru celelalte două secţiuni ale volumului nu vom aminti, din lipsă de spaţiu, decît titlurile articolelor (eventual, cu unele precizări).

Antroponimie: I. Funeriu, *Numele proprii din punct de vedere prozodic*, p. 92—101 (se ia în discuţie semnificantul numelor proprii întîlnite în opera poetică a unor scriitori români); B. Gergely Piroska, *Încadrarea onomastică a supranumelor şi poreclelor în sistemul morfologic al antroponimelor*, p. 102—115 (antroponime maghiare, unele din ele avînd sufixe româneşti, slave şi altele); Viorica Goiciu, *Nume de familie din comuna Eftimie Murgu, jud. Caraş-Severin*, p. 118—126; Emese Kis, *Fundamente semiotice în delimitarea termenilor* **poreclă/supranume**, p. 127—142 (supranumele este o categorie mai

[1] Vezi, de ex., N. V. Podol'skaja şi A. V. Superanskaja, *Terminologija onomastiki*, în „Voprosy jazykoznanija" (1969), 4, p. 140—146.

[2] Id., *ibid.*, p. 141.

[3] Vezi, de ex., *Chestionar de entopice*, elaborat de Sectorul de onomastică şi slavistică al Institutului de lingvistică din Bucureşti, sau denumirea hiponimelor şi a supernimelor din articolul: C. Săteanu şi M. Homorodean, *Cîmpuri semantice...*, publicat în volumul de faţă (de ex. matricea nr. 1 de la p. 24).

evident delimitabilă, iar definirea fără echivoc a celor două concepte nu poate fi efectuată fără integrarea cu practica pe teren); I. Pătruţ, *Relaţii slavo-române în antroponimie*, p. 143—150 (se discută—cu multă competenţă—structura şi originea unor hipocoristice, mai ales româneşti, se demonstrează că o serie de formaţii sînt numai aparent slave); V. M. Ungureanu, *Antroponime în poezia populară românească*, p. 151—166 (tradiţionale, moderne, străine şi folclorice); Alla şi Onufrie Vinţeler, *Cîteva consideraţii pe marginea onomasticii literaturii ruse*, p. 167—183 (autorii se pronunţă pentru o redare mai fidelă, în traduceri, a antroponimelor din original).

Toponimie: Viorica Florea, *Sufixul în toponimie*, p. 184—207 (sufixul toponimic are trei accepţii, căci formează nume de locuri de la: apelative, antroponime, toponime); Vasile Ioniţă, *Relicte lexicale în toponimia Banatului*, p. 208—221 (nume de locuri referitoare la păstorit de tipul *Dealul Stînii*); E. Janitsek, *Probleme de interferenţe româno-ucrainene. Relaţii între macro- şi microtoponimie*, p. 222—242 (toponime ucrainene şi toponime româneşti de origine ucraineană etc.); Marius I. Oros, *Note de hidronimie*, p. 243—248 (în special, hidronime formate de la nume de persoane: *Vădana, Gigelu, Lazăr* şi altele, în general nume de pîraie de mică lungime); I. T. Stan, *Toponime din comuna Sohodol, jud. Alba*, p. 249—266 (monografie topo-dialectală, conţinînd o clasificare riguroasă a microtoponimelor din punctul de vedere al primitivelor de la care s-au format: entopice, hipocoristice, porecle etc.); Rodica Sufleţel, *Structura numelor de locuri din zona munţilor Cernei*, p. 267—282 (toponime româneşti, simple şi sintagmatice, examinate prin prisma modelelor de formare şi al gradului lor de productivitate).

Subliniem în încheiere că volumul este rezultatul înmănunchierii unor cercetări deosebit de interesante, serioase şi minuţioase, peste care nu se va putea trece cu uşurinţă în lucrările ulterioare de onomastică românească [4].

Decembrie 1976

VICTOR VASCENCO
Facultatea de limbi slave
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

[4] Semnalăm, printre puţinele inadvertenţe, plasarea greşită (ca ordine) a primelor două titluri din *Cuprins* (p. 283).

M. SETATOS, Φωνολογία τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Atena, 1974, 80 p.

Avînd la bază unele cercetări preliminare ale autorului (cf. *Phonological Problems of Modern Greek Koine*, Salonic, 1969), lucrarea de faţă cuprinde o descriere amănunţită a fonologiei limbii neogreceşti comune. Cu unele completări şi precizări, soluţiile adoptate în studiul menţionat sînt preluate de autor în noua sa lucrare.

După un cuvînt înainte (p. 1), în care M. Setatos subliniază dificultăţile temei abordate (definiţia ,,limbii comune", lipsa cercetărilor de amănunt, în special în domeniul intonaţiei etc.), urmează lista de abrevieri şi simboluri (p. 2) şi capitolele: 1. ,,Introducere" (p. 3—7), 2. ,,Foneme şi sunete" (p. 8—20), 3. ,,Silaba" (p. 21—33), 4. ,,Cuvîntul" (p. 34—48), 5. ,,Fraza" (p. 49—53), 6. ,,Prozodia" (p. 54—67). Lucrarea se încheie cu lista principalelor lucrări consultate (p. 68), cu un indice de cuvinte (p. 69—76) şi altul de materii (p. 77—79).

În introducere, autorul defineşte n e o g r e a c a c o m u n ă: aceasta este l i m b a p o p u l a r ă (δημοτική), împreună cu influenţa cultă (care se manifestă în special în vocabular: cuvinte din καθαρεύουσα şi din limba veche) şi cu unele influenţe exercitate de vorbirea dialectală şi de cuvintele împrumutate recent din limbile străine. Din această definiţie cuprinzătoare, care sintetizează caracterizări sau definiţii anterioare (cf. M. A.

Triantaphyllides[1], A. Mirambel[2]), rezultă că termenul ,,neogreacă comună'' acoperă o realitate lingvistică eterogenă. Aceasta îl determină pe M. Setatos să vorbească de o f o n e t i c ă m i x t ă, în care elementele populare coexistă cu cele culte și cu altele provenite din vorbirea diferitelor pături sociale și grupuri profesionale. Autorul admite existența — alături de un sistem fonologic central — a mai multor sisteme periferice, a căror cercetare este o sarcină de viitor a sociolingvisticii.

Date fiind complexitatea și diversitatea faptelor examinate, M. Setatos renunță la alcătuirea unui c o r p u s de texte. Autorul își întemeiază analiza pe materialul extras din lucrarea lui Th. Bostantzoglou, 'Αντιλεξικόν, Atena, 1962 (și, parțial, din ,,Dicționarul invers al limbii neogrecești'', Atena, 1967, de G. Kourmoules), pe care îl confruntă cu propriile cunoștințe despre limba comună. Pentru cercetarea statistică, M. Setatos recurge la două scurte fragmente de literatură beletristică și la cîteva texte din presă. Autorul exclude din analiză numele proprii, toponimele, interjecțiile, precum și cuvintele culte și străine neasimilate de limba comună. În tratarea materialului, M. Setatos aplică atît metoda structurală, cît și pe cea generativ-transformațională, ajungînd uneori la soluții ,,personale'' (p. 6).

În capitolul al doilea al lucrării (,,Foneme și sunete''), autorul stabilește inventarul de foneme al limbii comune și dă o descriere a acestora în trăsături distinctive. Procedura de analiză pentru determinarea unităților fonologice nu este precizată explicit de autor. În ceea ce privește v o c a l i s m u l, se stabilește un inventar de cinci foneme — *a, e, i, o, u* —, unanim recunoscute pentru neogreacă. Probleme de interpretare apar la consoane, al căror inventar este fixat de M. Setatos la 18 unități: *p, t, k*; *b, d, g*; *f, ϑ, h*; *v, δ, γ*; *s, z*; *m, n, l, r*. Consoanele formează serii corelative de patru membri, pe baza opozițiilor oclusiv ~ fricativ și surd ~ sonor: *p, b, f, v — t, d, ϑ, δ — k, g, h, γ*.

Prezentăm cîteva observații cu privire la consonantism. Din inventarul de foneme lipsesc africatele *ts, dz*, acceptate, în general, de alți autori. M. Setatos consideră pe *ts* și *dz* ca grupuri de consoane, fără să argumenteze această interpretare. Consoanele *k, g, h, γ, n, l* se realizează, în poziție de palatalizare, ca *ḱ, ǵ, h', γ́, ń, l'*. Observăm însă că *γ́* apare, în prezentarea autorului, și ca alofonă a vocalei *i*, în anumite poziții (de exemplu, în flexiune: *faí-faγ́ú*, p. 8). *N* se realizează ca *m* înainte de *p, b, f, v* și ca *ŋ* înainte de *k, g, h, γ*; o asemenea prezentare maschează faptul că opoziția între nazale se neutralizează în pozițiile menționate: *m* și *ŋ* sînt variante ale fonemului /N/. Raportul dintre foneme și variantele acestora este neclar și atunci cînd se spune, de pildă, că *ǵ* este variantă atît a oclusivei *g* (în poziție de palatalizare), cît și a oclusivei *k* (în poziție de sonorizare și palatalizare: τόν καιρό > *toŋ ǵeró*). Menționăm, în sfîrșit, că autorul nu precizează statutul fonologic al semivocalei (semiconsoanei) *i̯*.

Folosind reguli de transformare, M. Setatos descrie, în continuare, fenomenele care apar în combinațiile de foneme: nazalizarea, palatalizarea, omofonia (sonorizarea și asurzirea), eterofonia (vocalizarea, consonantizarea, fricativizarea, oclusivizarea), reducerea și apariția unor consoane. Aceste fenomene se subordonează cîtorva ,,legi'' care acționează în cadrul fonetismului limbii comune, dintre care a c o m o d a r e a și d i f e r e n ț i e r e a[3] sînt cele mai importante. În cazul fenomenelor de acomodare, elementul secund al unei secvențe de două foneme joacă rol de inductor: aici se încadrează nazalizarea, palatalizarea și

[1] M. A. Triantaphyllides, Νεοελληνική Γραμματική. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, Atena, 1938, p. 120—121.

[2] André Mirambel, *La langue grecque moderne. Description et analyse*, Paris, 1959, p. 7: ,,Sans doute existe-t-il une langue commune, appellée « démotique », reposant sur une évolution naturelle et sur un usage courant généralisé. Mais, d'une part, cette langue a des dialectes ou parlers, et, d'autre, elle se trouve en conflit avec une langue savante dite « puriste »''.

[3] Cf. N. P. Andriotis, *La loi de la prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*, Salonic, 1974, și recenzia noastră în ,,Revue des études sud-est européennes'' XIV (1976), nr. 2, p. 345—346.

omofonia. Excepţie de la această regulă face secvenţa nazală + oclusivă surdă, în care se sonorizează, prin acomodare, al doilea element, nazala avînd rol de inductor: τόν πόνο > *tom bóno*. Cazurile de eterofonie ilustrează fenomenul diferenţierii: în secvenţele de foneme care au trăsături distinctive în comun, primul element se diferenţiază (*sintaktikós sindaxtikós*). Excepţii de la această regulă apar în cuvintele culte şi străine.

Cînd vin în contact, două foneme de acelaşi fel se simplifică (dacă sînt consoane) sau se diferenţiază (dacă sînt vocale).

În urma expunerii de mai sus, se cuvine să subliniem rolul important pe care îl are al doilea element în combinaţiile de foneme, atît în cazurile de acomodare, cît şi în cele de diferenţiere.

În încheierea capitolului al doilea, M. Setatos prezintă, într-un tabel, frecvenţa fonemelor şi a sunetelor în textele scrise. Analiza statistică se întemeiază pe un număr de numai 4 151 de unităţi fonematice, prea mic pentru a oferi date concludente [4].

Capitolul al treilea este consacrat structurii silabei. Dificultăţile datorate amestecului de elemente care compun limba comună apar şi în analiza silabei. Autorul încearcă să le depăşească prin studierea monosilabelor, precum şi a silabelor iniţiale şi finale din cuvintele uzuale. După prezentarea analitică a ocurenţei fonemelor în cadrul silabelor (în poziţie iniţială, medială şi finală), M. Setatos stabileşte schemele generale ale structurii silabelor. Analiza statistică arată că silabele deschise sînt foarte frecvente în discurs, ele întrunind un procentaj de peste 85 % [5]. Aceasta îl îndreptăţeşte pe autor să vorbească de o tendinţă spre silaba deschisă care apare în limba comună. Alături de aceasta există şi o tendinţă de evitare a hiatului. Aceste două tendinţe nu se manifestă în cazul cuvintelor străine (care conţin silabe închise) şi în rostirea îngrijită a persoanelor instruite (unde hiatul este tolerat).

În capitolul al patrulea se analizează structura cuvîntului. Lungimea maximă a cuvîntului este, în limba comună, de cinci silabe (12 unităţi fonematice). Aşa cum era de aşteptat, combinaţiile cele mai frecvente se realizează între silabe cu o structură simplă. Există numeroase posibilităţi de combinare a vocalelor, ceea ce reprezintă o sursă de apariţie a hiatului. În ceea ce priveşte grupurile consonantice, cele mai lungi secvenţe nu cuprind mai mult de patru consoane.

Capitolul al cincilea („Fraza") este consacrat sunetelor în fonetica sintactică şi unor fenomene ca ritmul vorbirii şi emfaza. Emfaza dă naştere unor fenomene opuse celor care apar în rostirea obişnuită: astfel, hiatul nu este evitat, grupurile de sunete greu de pronunţat şi succesiunile de consoane identice nu se reduc etc. Apar cazuri în care forma scrisă a cuvintelor influenţează rostirea: ἔλλογος este pronunţat *él-loγos* etc.

În ultimul capitol al lucrării, al şaselea, sînt analizate accentul şi intonaţia. În limba comună accentul este dinamic şi are funcţie distinctivă (diferenţiază atît cuvinte, cît şi forme gramaticale). Cuvintele plurisilabice sînt accentuate pe una din ultimele trei silabe şi pot primi accent secundar. Accentul se poate deplasa în cadrul flexiunii: *γlósa — γlosón*. Sistemul de accentuare se supune, în limba comună, următoarelor restricţii: 1. Nu pot fi accentuate două silabe alăturate ale aceluiaşi cuvînt: καλί μέρα, dar καλιμέρα. 2. În frază, unei silabe accentuate nu-i pot urma mai mult de două silabe neaccentuate: *árhise to* se rosteşte *árhisé to* sau devine *árhis'to*.

[4] André Mirambel, *op. cit.*, p. 56–60, ia în consideraţie un număr mult mai mare de unităţi: 17 239. De aici decurg unele neconcordanţe între rezultatele la care ajunge M. Setatos şi cele oferite de A. Mirambel, de pildă în ceea ce priveşte ordinea de frecvenţă a consoanelor. Le menţionăm pe cele mai frapante. Astfel, în timp ce la A. Mirambel consoana *m* ocupă, în ordinea frecvenţei, locul 4, la M. Setatos ocupă locul 8. La fel, consoanele *h*, *z* ocupă la A. Mirambel locurile 10, respectiv 11, iar la M. Setatos locurile 13, respectiv 15. Dimpotrivă, consoanele ϑ, γ ocupă la M. Setatos locurile 9, respectiv 10, iar la A. Mirambel locurile 13, respectiv 14.

[5] Acest procentaj se apropie de datele care apar la André Mirambel, *op. cit.*, p. 54, unde se arată că, din 1 000 de cuvinte, 814 se termină în vocală.

În cartea de față, M. Setatos și-a propus să facă o prezentare cuprinzătoare a fonologiei limbii neogrecești comune. Așa cum s-a arătat, dificultatea cercetării rezidă în diversitatea și complexitatea obiectului studiat: structura eterogenă a limbii comune. De aici decurge și dificultatea stabilirii corpus-ului de date și a metodei (se recurge în mod exagerat la regulile de transformare, de exemplu în prezentarea accidentelor fonetice). Uneori autorul introduce în analiză perspectiva diacronică (de exemplu, pentru a explica jonctura silabică din limba actuală). Observăm, de asemenea, că unele chestiuni tratate sînt de importanță secundară (de exemplu, accidentele fonetice). Anumite fenomene, descrise de autor prin procedee de transformare, puteau fi prezentate, într-o concepție consecvent structurală, ca fenomene de distribuție (de exemplu, palatalizarea consoanelor), de neutralizare (de exemplu, pierderea sonorității consoanelor și sonorizarea) etc.

În tratarea unor capitole se simte lipsa studiilor prealabile (de exemplu, cele referitoare la silabă, la intonație etc.), fapt relevat de autor. Atunci însă cînd asemenea studii există — astfel, cele consacrate problemelor de inventar sînt numeroase [6] —, M. Setatos nu explică de ce a ales una din soluțiile propuse și nu alta. Din acest motiv, înainte de a fi acceptate, soluțiile oferite de autor trebuie supuse unui examen critic.

Meritul lingvistului grec este de a fi abordat o sferă largă de probleme, dintre care unele fuseseră tratate superficial în lucrările anterioare. Cuprinzînd un material bogat, „Fonologia limbii neogrecești comune" de M. Setatos reprezintă un reper util pentru cercetări ulterioare în acest domeniu.

Decembrie 1976

Nicolae Saramandu

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Calea Victoriei 194

[6] Vezi, în acest sens, B. E. Newton, *The Rephonemicization of Modern Greek*, în „Lingua" X (1961), p. 275—284, și studiile consacrate fonologiei din volumul *Papers in Memory of George C. Pappageotes*, Special Publication No. 5. Issued as a Supplement to „Word" XX (1964), nr. 3.

Introduction aux dictionnaires les plus importants pour l'histoire du français, Recueil d'études publié sous la direction de KURT BALDINGER, Paris, Ed. Klincksieck, 1974, 184 p. (= **Bibliothèque française**; Série D—8: Initiation, textes et documents).

Din inițiativa și sub conducerea prof. Kurt Baldinger, un grup de romaniști din Strasbourg, împreună cu F. Möhren, redactor și secretar general la *Dictionnaire Étymologique de l'Ancien Français*, au hotărît publicarea într-un volum a expunerilor prezentate de ei la seminariile de lexicologie franceză din cadrul Centrului de filologie romanică de la Strasbourg. Inițiativa lui K. Baldinger este cu atît mai meritorie cu cît — așa cum arată el însuși în prefață — pînă acum nu există nici o lucrare în care să fie pusă la dispoziția cititorilor o descriere amănunțită și critică a dicționarelor celor mai importante pentru cunoașterea istoriei limbii franceze, în care să fie expuse scopurile, organizarea, limitele și meritele acestora.

Volumul este organizat în 12 capitole, 4 dintre ele fiind consacrate FEW-ului *(Französisches Etymologisches Wörterbuch)*. Primul capitol, *Le FEW de Walther von Wartburg. Introduction* (p. 11—43), semnat de Kurt Baldinger, prezintă cel mai valoros dicționar etimologic al limbii franceze, o adevărată enciclopedie lingvistică, care cuprinde aproape 20 000 de cuvinte-titlu, dintre care 85% au fost redactate de Wartburg. Această importantă operă lexicografică, rod al unei munci asidue care a durat din 1910 pînă în 1968, trasează istoria tuturor familiilor de cuvinte galoromanice — a cuvintelor din graiurile Franței de nord, din francoprovensală și occitană —, cu toate sensurile și derivatele lor. Prof. Baldinger relevă scopul dicționarului, sursele bibliografice, organizarea specifică a articolelor de dicționar în așa fel încît ele să reflecte evoluția familiilor de cuvinte nu numai pe teritoriul de limbă franceză, ci, atunci cînd este cazul, și pe cel din întreaga Romanie. În continuare se menționează anumite lacune sau erori din FEW, ca și faptul că aproape o cincime din ansamblul materialului lexical a rămas nerezolvat din punct de vedere al etimologiei (necunoscută sau nesigură). Pentru a facilita înțelegerea structurii FEW-ului, greu de consultat datorită lipsei unui indice alfabetic de cuvinte (punctul lui de plecare fiind etimonul), prof. Baldinger a întocmit un tabel cu conținutul fiecărui volum din FEW și cu data de apariție a fiecăruia (p. 13—16).

După această introducere la FEW, urmează un apendice, *Concordance Hallig-Wartburg et FEW 21/23*, stabilit de un colectiv care lucrează la Québec la *Dictionnaire Étymologique de l'Ancien Français* (p. 44—47). Acest apendice permite o mai bună orientare în organizarea onomasiologică a lexicului de origine necunoscută.

Capitolul II cuprinde o listă cronologică a fasciculelor din FEW, întocmită de Koji Okamoto și Willy Stumpf (p. 49—58). Lista este foarte utilă pentru că face posibilă datarea fiecărui articol din FEW.

În capitolul III, *Le changement de méthode dans le FEW* (p. 59—67), Willy Stumpf își propune să lărgească cele spuse de Kurt Baldinger despre structura FEW-ului, prezentînd transformările de metodă și de conținut suferite de marele dicționar de-a lungul anilor. Astfel, dacă în primul volum Wartburg a acordat o atenție mult mai mare surselor bibliografice pentru dialecte față de cele pentru franceza modernă, în celelalte volume, datorită despuierii dicționarelor apărute încă din secolul al XVI-lea, lingvistul elvețian a putut să descopere, de exemplu, că unele cuvinte care nu mai există azi decît în dialecte erau în uz în franceza secolelor trecute.

Un alt aspect important al istoriei FEW-ului, plin de consecințe, îl constituie și faptul că Wartburg și-a asociat în elaborarea dicționarului un număr de lingviști, printre care sînt citați Ch. Bruneau, A. Duraffour, Th. Frings, J. Ronjat. Datorită colaborării cu aceștia, începînd cu vol. II, cuvintele

de origine germanică nu au mai fost tratate împreună cu cele de origine latină sau greacă ; tot separat sînt prezentate cuvintele de origine engleză în vol. XVIII, cuvintele de origine arabă în vol. XIX şi cele cu altă origine în vol. XX. De asemenea, creşterea numărului colaboratorilor a dus la includerea în dicţionar a unui număr tot mai mare de elemente din limbajul ştiinţific şi din argou.

Este relevată şi o altă schimbare de metodă, privitoare la structura internă a articolelor de dicţionar. În primul volum nu exista o structură definitivă, abia în volumele următoare, sub I, în ordinea cronologică a apariţiei sau dispariţiei lor, sînt grupate toate formele galoromanice care îşi au originea în etimonul reprezentat de cuvîntul-titlu, după care urmează derivatele şi cuvintele care, neschimbîndu-şi forma, au căpătat un sens figurat, iar la sfîrşitul subdiviziunii sînt date cuvintele după criteriul apartenenţei la dialecte ; sub II sînt prezentate formele de împrumut, iar sub III toate aceste date sînt sintetizate, justificîndu-se etimologia propusă.

În fine, W. Stumpf menţionează că este în curs de pregătire un indice general întocmit pe baza sistemului conceptual al lui Hallig-Wartburg, indice care va facilita cercetarea FEW-ului pe plan onomasiologic.

În capitolul IV, *Les collaborateurs du FEW* (p. 69—92), Elisabeth Schulze-Busacker face o prezentare a acestora, arătînd că ei au fost fie specialişti care au ajutat prin sfaturi sau critici la rezolvarea unor probleme controversate (cum ar fi : A. Fischer, Th. Frings, J. Hubschmid), fie asistenţi ai lui Wartburg care au fişat materialul (ca K. Baldinger, Germán Colón, Alwin Kuhn, Paul Zumthor şi mulţi alţii), fie redactori care, începînd cu vol. II, au publicat articole pe propria lor răspundere. Din această ultimă categorie menţionăm pe K. Baldinger, R. Hallig, J. Hubschmid, H. E. Keller, H. Lausberg, E. Poppe, P. Zumthor şi alţii.

Unele observaţii privind *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (REW) sînt făcute în capitolul V (p. 93—98) de Marga Dekker. Autoarea expune scopul şi structura REW-ului, după care enumeră diferitele obiecţii aduse acestui dicţionar în toate cele patru ediţii de pînă acum. Dintre ele amintim pe cele mai importante : se pune accentul pe etimon şi pe urmaşii lui romanici, dar nu se arată istoria cuvîntului ; nu sînt trimiteri la sinonime ; nu se dă numele autorului etimologiei definitive, ci numai o referinţă bibliografică ; nu se explică onomatopeele ; formele dialectale sînt alese subiectiv, chiar dacă unele dintre ele oferă un interes special.

Dicţionarul Bloch-Wartburg *(Dictionnaire Étymologique de la Langue Française)* este descris în capitolul VI de Pierre Auger (p. 99—102) ca un dicţionar adresat nespecialiştilor, bazat pe o parte din materialul din FEW, dar cu unele modificări în ediţia a doua (1950), cînd Wartburg a adus date noi asupra derivatelor şi compuselor, ca şi asupra împrumuturilor, eliminînd din această categorie cuvintele galice sau francice.

În capitolul VII (p. 103—107), Gilles Roques formulează cîteva opinii critice asupra dicţionarului lui Dauzat-Dubois-Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*. Autorul arată că acest dicţionar aduce puţine lucruri noi pentru ştiinţa etimologiei şi pentru istoria vocabularului. Scăderile lui se datoresc unor inconsecvenţe în ortografierea formelor unor cuvinte, lipsei sporadice a atestării precise (se indică numai secolul), precum şi nemenţionării sensului cuvîntului, cu excepţia cuvintelor mai puţin cunoscute.

În capitolul VIII (p. 109—113), Georges Merk prezintă dicţionarul lui Gamillscheg. *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. Autorul remarcă cîteva caracteristici ale acestuia care îl deosebesc de dicţionarul Bloch-Wartburg, printre care sînt relevante următoarele : semnalarea tuturor etimologiilor propuse, cu indicarea completă a surselor şi prezentarea acelor derivate ale căror formă sau sens necesită o explicare, ceea ce poate părea de multe ori un criteriu subiectiv în alegerea materialului.

O comparaţie mai amplă între dicţionarul lui Gamillscheg cu cel al lui Dauzat-Dubois-Mitterand şi cu cel al lui Bloch-Wartburg este făcută în capitolul IX (p. 115—142) de Max Pfister. Nu ne oprim aici asupra avantajelor unuia sau altuia dintre dicţionare, dar putem spune împreună cu autorul că mai

ales primul și ultimul se completează reciproc și sînt o mărturie a imenselor eforturi depuse de o întreagă generație de cercetători în slujba lexicologiei franceze.

Capitolele X și XI se ocupă de trei dicționare neetimologice. Este vorba de dicționarul lui Edmond Huguet, *Dictionnaire de la Langue Francaise du XVI-e siècle*, discutat critic în capitolul X (p. 143—149) de Annie Marguiron, care conchide că, deși trebuie folosit cu anumite rezerve, el rămîne un instrument de lucru de mare utilitate, cu atît mai mult cu cît este singurul dicționar explicativ pentru limba secolului al XVI-lea. În capitolul XI (p. 151—161), Sofia Kantor și Willy Stumpf descriu două dicționare de franceză veche, *Le Dictionnaire de l'ancienne langue française*, de Frédéric Godefroy, în 10 volume, și *Altfranzösisches Wörterbuch*, de Adolf Tobler și Erhard Lommatzsch, din care s-au publicat pînă acum 8 volume și 5 fascicule din cel de-al 9-lea. Se face o comparație între cele două dicționare care scoate în evidență avantajele celui de-al doilea față de primul: definițiile sînt mai bune, sînt date mai multe atestări, se fac trimiteri la FEW, la REW și la alte lucrări critice, sînt prezentate mai multe cuvinte și sensuri, nu sînt separate în mod arbitrar cuvintele și sensurile dispărute de cele care mai există în franceza modernă.

În sfîrșit, capitolul XII (p. 163—184), semnat de Frankwalt Möhren, furnizează unele detalii privitoare la concepția și structura unui nou dicționar, în curs de elaborare la Québec, *Dictionnaire étymologique de l'ancien francais* (DEAF), publicat de Kurt Baldinger în colaborare cu Jean-Denis Gendron și Georges Straka. Ideea publicării unui astfel de dicționar a pornit de la necesitatea unui mare dicționar de franceză veche în care să fie regîndite etimologiile, să fie verificate definițiile pentru fiecare atestare, să fie controlată fiecare variantă grafică. Spre deosebire de FEW, cuvîntul-titlu nu este etimonul, ci un cuvînt din franceza veche pentru care este aleasă varianta grafică cea mai adecvată, cea mai „franceză" (nu cea mai veche, ca în FEW). Dicționarul oferă multe discuții etimologice, bazate în mare măsură pe FEW, dar și pe cercetări mai noi. Un mare merit al DEAF-ului este acela de a indica descendenții cuvintelor din franceza veche în alte limbi romanice și neromanice. În ceea ce privește sursele bibliografice ale dicționarului, ele se bazează și pe vocabularul specializat al textelor tehnice din diferite domenii. Datorită tehnicii moderne a ordinatoarelor, dicționarul va avea un indice la sfîrșitul fiecărui fascicul, un indice cumulativ pentru fiecare volum și un altul pentru întregul dicționar.

În concluzie, credem că volumul de față reușește, prin prezentarea detaliată și critică a marilor dicționare importante pentru istoria limbii franceze, să aducă reale servicii studenților și celor interesați de problemele lingvisticii și ale lexicologiei franceze și romanice.

MIHAELA BÎRLĂDEANU

MARIUS SALA, **Contributions à la phonétique historique du roumain**, Paris, Editions Klincksieck, 1976, 296 p. (= **Bibliothèque française et romane** publiée par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de l'Université des Sciences humaines de Strasbourg sous la direction de Georges STRAKA, Série A : **Manuels et études linguistiques** 31).

Această lucrare, publicată de casa editorială pariziană Klincksieck în colaborare cu Editura Academiei R. S. România într-o colecție de mare prestigiu în lumea romaniștilor, reprezintă traducerea, revizuită și mult amplificată, a volumului *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, apărut în limba română la București în 1970, tot în Editura Academiei (193 p., format mai mic).

Prin apariția acestei noi ediții, redactată într-o limbă de largă circulație internațională, se pune la îndemîna cititorilor interesați de pretutindeni o lucrare ce reprezintă sinteza tuturor părerilor exprimate pînă la data apariției ei în legătură cu cîteva din cele mai importante fenomene care caracterizează evoluția fonetico-fonologică a limbii române și, în același timp, punctul de vedere personal al

unui cercetător român asupra acestor probleme.

În cele ce urmează ne vom limita, cum este și firesc, să relevăm deosebirile dintre cele două ediții și caracteristicile variantei franceze, care pun în lumină importanța apariției ei, cu privire la versiunea românească putîndu-se consulta, pe lîngă textul însuși, numeroasele recenzii care i-au fost consacrate[1].

Ediția franceză cuprinde un capitol special, în plus față de cea românească, cap. VII, consacrat evoluției grupurilor latinești [*kt*] și [*ks*] în limba română (p. 171–185); cap. VII din versiunea românească, dedicat foneticii și fonologiei românei comune, a devenit astfel în ediția franceză cap. VIII. Autorul a modificat, de asemenea, structura unor capitole, revizuindu-și sau precizîndu-și punctele de vedere asupra anumitor probleme. Bibliografia generală a lucrării s-a dublat aproape, incluzînd, bineînțeles, și studiile de specialitate publicate după apariția versiunii românești.

Desigur, autorul și-a propus să adapteze această nouă ediție cerințelor publicului cititor francofon căruia i se adresează în primul rînd, caracteristicilor predării romanisticii în universitățile din Franța, bibliografiei disponibile în limba franceză. În mod firesc, o atenție deosebită este acordată comparării fenomenelor analizate pentru limba română cu acelea întîlnite în diferite aspecte ale limbii franceze. Caracteristica lucrării o constituie încadrarea sistematică a faptelor românești discutate într-o perspectivă și mai vastă, ce îmbrățișează, ori de cîte ori este cazul, întreg domeniul romanic (incluzînd chiar și a doua „generație" a limbilor romanice, și anume varietățile extraeuropene și idiomurile creole romanice).

Dacă includerea contribuției unui romanist român în binecunoscuta „Bibliothèque française et romane" onorează pe autor și lingvistica românească în general, se poate spune fără nici o exagerare că lucrarea pe care am semnalat-o face cinste la rîndul ei colecției în care a apărut.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

[1] Astfel, în limba română au publicat recenzii Al. Graur în „România literară" III (1970), nr. 9 (73), p. 14, Em. Vasiliu în SCL XXI (1970), nr. 4, p. 500–504, I. Gheție în LR XXI (1972), nr. 1, p. 79–82; pentru recenziile datorate unor lingviști străini a se vedea „Cuvîntul înainte" al ediției franceze, p. 6.

JUAN ALCINA FRANCH, JOSÉ MANUEL BLECUA, **Gramática española**, Barcelona, Editorial Ariel, 1975, 1 245 p. (= **Letras e ideas**).

Această gramatică descriptivă a limbii spaniole contemporane standard, alcătuită de doi cunoscuți profesori universitari din Barcelona, este socotită a fi, dacă nu cea mai bună, cel puțin cea mai completă lucrare de acest gen publicată pînă în prezent în Peninsula Iberică.

Într-adevăr, dimensiunile depășesc cu mult media obișnuită în asemenea cazuri, iar informația bibliografică pe care o cuprinde este de o bogăție ieșită din comun (pe lîngă bibliografia finală, care cuprinde lucrările de bază din domeniul filologiei romanice și hispanice, la fiecare problemă tratată se indică, în cîte o notă de subsol, o bibliografie specială exhaustivă, mergînd pînă în 1973). Merită subliniat, de asemenea, numărul mare și foarte variat de exemple inedite pe care le pune în discuție și care este extras din operele a peste 80 de autori moderni și contemporani, atît spanioli, cît și hispano-americani.

Lucrarea este împărțită în zece mari capitole care însumează o parte introductivă, fonetica și fonologia, morfologia și sintaxa. Primele două părți sînt elaborate de José Manuel Blecua, ultimele două aparțin lui Juan Alcina Franch.

Capitolul întîi, intitulat „Introducere istorică și teoretică" (p. 35–202) este o scurtă istorie a principalelor curente lingvistice, din antichitate și pînă astăzi, caracterizate succint din punct de vedere teoretic și metodologic. El este divizat în patru mari secțiuni: studiile

gramaticale de tip tradițional, comparatismul și istorismul, teoriile structurale, filologia și lingvistica. Desigur că secțiunea din urmă este cea mai interesantă, fiind, după cunoștința noastră, una din primele încercări de oarecare amploare de a trasa o istorie a contribuției hispanice la dezvoltarea studiilor de lingvistică și filologie în Europa în decursul timpului. Ultima secțiune a capitolului introductiv are caracter strict teoretic, expunînd premisele de la care pornesc cei doi autori în tratarea propriu-zisă a materialului. Încă din prolog, ei declaraseră : ,,Caracterul eminamente descriptiv al cărții de față ne-a făcut să alegem, drept cadru teoretic, un structuralism moderat, deși sîntem conștienți în fiecare clipă de limitele pe care le prezintă acest punct de plecare". Criteriul de bază după care s-au călăuzit autorii în descrierea și clasificarea faptelor de limbă este, tot după propria lor mărturisire, un criteriu ,,formal și funcțional". Nu o dată, în numele acestui criteriu, autorii lucrării sînt în divergență de opinii cu gramatica spaniolă de tip tradițional, și, ori de cîte ori este necesar, își delimitează ei înșiși, în mod explicit, poziția, luînd ca punct de referință în mod obișnuit schița noii gramatici a Academiei Spaniole din 1973.

Elementele din planul expresiei sînt analizate în capitolul al II-lea, ,,Fonetica și fonologia" (p. 205—482), un capitol bogat în fapte prezentate deosebit de sistematic și care aduce numeroase completări, bazate pe observații proprii, la manualele tradiționale din această direcție, dezvoltîndu-se îndeosebi chestiunile referitoare la intonație și la structura diftongilor.

În capitolele III—VI, dedicate ,,Morfologiei", se pornește de la analiza morfemelor și de la stabilirea alomorfelor corespunzătoare. Morfemele sînt împărțite în morfeme libere *(morfemas exentos)* și în morfeme legate *(morfemas trabados)*, iar, după alt criteriu, în morfeme lexematice și în morfeme flective sau categorizatoare ; cele lexematice, la rîndul lor, se subdivid în morfeme sinsematice — purtătoare de semnificație proprie — și morfeme pronominale — cu funcție substitutivă. În ceea ce privește studiul cuvintelor cu bază lexematică, sînt discutate succesiv numele, pronumele și adverbul, verbul și interjecțiile și particulele (p. 485—842), pornindu-se de la teoria rangurilor formulată de Jespersen și reelaborată de Hjelmslev.

Fără îndoială însă că cea mai inovatoare parte a acestei lucrări este cea dedicată ,,Sintaxei" (capitolele VII—X). Autorii pornesc de la premisa că discursul care actualizează sistemul limbii se segmentează în enunțuri care, la rîndul lor, se împart în constituenți (prin constituent, autorii înțeleg ,,o secvență sonoră dominată de un accent de intensitate" — p. 195), din combinarea cărora rezultă elementele enunțului. Elementele pot fi simple — alcătuite dintr-un singur constituent — sau compuse — alcătuite din mai mulți constituenți, dintre care unul joacă rolul de nucleu ordonator al celorlalți, într-o construcție endocentrică. Atunci cînd un element este alcătuit dintr-o întreagă propoziție este vorba de un element complex sau propozițional.

În funcție de prezența sau absența unui verb cu funcție de nucleu ordonator al enunțului, autorii împart enunțurile în *oraciones* (primul caz) și în *frases* (cazul al doilea). La rîndul lor, enunțurile socotite *oraciones* se subîmpart în *oraciones simples* (în care apare un singur verb ordonator — echivalentul lor fiind în românește ,,propoziție") și *oraciones compuestas* (în care apar două sau mai multe verbe ordonatoare, echivalentul românesc fiind în acest caz ,,frază").

În funcție de aceste distincții, sînt tratate succesiv problemele de ,,Sintaxă elementară" (sintaxa propoziției), ,,Sintaxă compusă" (sintaxa frazei) și sintaxa enunțurilor eliptice de verb *(Sintaxis de la frase)*. În cadrul sintaxei propoziției sînt analizate toate tipurile de elemente care intervin în alcătuirea structurilor, sau schemelor de bază, anume : **1.** elementele completive — subiectul, așa-numitele ,,integrabile", adică : complementul direct, complementul indirect și numele predicativ (care se pot integra în grupul accentual al verbului prin substituirea lor prin pronume) și elementele numite de autori *regidos* și definite ca fiind ,,acele elemente prepoziționale a căror prepoziție sau al căror element anterior apare cerut de natura gramaticală a

verbului" (p. 881; de exemplu, *en oro* din sintagma *abundar en oro*); **2.** elementele predicative (corespunzătoare elementului predicativ suplimentar din gramatica românească), care se subîmpart la rîndul lor în adiacente (de tip nominal: adjectival sau participial, sau de tip verbal: gerunzial) și în acordate, care se introduc prin prepozițiile *por* sau *de* (de exemplu *tener a alguien por bueno* sau *colocar a alguien de aprendiz*); **3.** elementele autonome, care au valoare semnificativă prin ele însele și pot fi adverbiale (sînt comutabile prin adverbe deictice) sau nominale (sînt comutabile prin pronume neutre), acoperind, în linii mari, aria complementelor circumstanțiale — de loc, timp, mod, sau de cauză, scop, instrument etc.; **4.** în sfîrșit, o ultimă categorie de elemente o reprezintă grupul celor periferice, foarte eterogen ca structură, caracterizat printr-o singură trăsătură semantică comună, anume aceea de ,,a comenta, a preciza sau a contrasta semnificația întregii propoziții sau de a marca ordinea și relațiile dintre o propoziție și cele care o precedă sau o urmează în discurs" (p. 884). Astfel de elemente periferice sînt socotite a fi construcțiile infinitivale prepoziționale, gerunziile și participiile în construcție absolută, comentariile propoziționale (de tipul *si*, *claro*, *por cierto* etc.), vocativele, amplificatorii (de tipul lui *además*) și ordonatorii discursului (*por eso*, *consiguiente* etc.).

După clasificarea elementelor propoziției în categoriile mai sus arătate, autorii lucrării procedează la analiza structurilor sau schemelor de bază ale limbii spaniole, anume: **1.** cele de tip primar — structura impersonală, structura tranzitivă, structura atributivă și structura intranzitivă (în legătură cu acest aspect, ni s-a părut interesantă încercarea de înlocuire a clasificării tradiționale a verbelor în funcție de complement în verbe tranzitive și intranzitive, prin clasificarea lor în verbe a) la care complementul direct se exprimă printr-un nume preexistent actualizării verbului și b) verbe la care complementul direct apare ca un rezultat al realizării verbului); **2.** structuri de tip secundar — toate tipurile de construcții numite reflexive —; **3.** scheme transformate, corespunzătoare structurilor negative și interogative.

În ceea ce privește sintaxa compusă, autorii pornesc de la analiza frazei formate prin subordonare, introducînd o interesantă distincție între *oración* și *proposición* (aceasta din urmă este definită ca fiind acea propoziție subordonată care joacă rolul unui element completiv pe lîngă verbul dominant din propoziția principală, propoziție care nu are sens de sine stătător). Este interesant de amintit, de asemenea, că în această lucrare se recunoaște posibilitatea infinitivului de a forma predicatul unor propoziții subordonate, căci, așa cum declară autorii, ,,enunțurile cu verb la infinitiv și enunțurile cu verb la forma personală își împart același cîmp funcțional", infinitivul apărînd ca ,,o alternativă de care dispune vorbitorul, față de forma personală conjugată" (p. 976) — de exemplu: 1. *Yo quiero (yo) cantar*; 2. **Yo quiero (tú) cantar*; 3. *Yo quiero que tú cantes.*

Analiza propozițiilor subordonate se face nu ca în gramaticile tradiționale de tip normativ, după criterii predominant semantice, ci după tipul de particulă prin care sînt introduse, stabilindu-se două mari categorii de enunțuri: cele introduse prin marca *que* și cele introduse prin marca *si*. Se stabilesc, în primul caz, mai multe categorii de *que*, și anume: 1. *que* anunțiativ (care introduce propoziții completive: subiective, obiective și *regidas*, și propoziții autonome de tip temporal, final, cauzal, modal etc., propoziții periferice de tip concesiv sau adversativ sau propoziții independente de tip optativ și continuativ (ex. *que aproveche*; *que no tengo hambre* etc.); 2. *que* valorativ, care introduce termenii comparației și propozițiile consecutive, și 3. *que* relativ, care la rîndul lui este subîmpărțit în *que* simplu, *que* compus, cu articol, dar cu funcție anaforică, de simplă referire la un antecedent din principală și *que* substantivator (tot însoțit de articol, dar cu funcție de transpozitor, incorporînd enunțul pe care îl introduce ca element propozițional pe lîngă verbul dominant; a se compara: *contemplaba el buril con el que había trabajado* (*que* compus anaforic) vs. *entregó el premio a las que lo habían merecido* (*que* substantivator). Alătur de *que* relativ, sînt luate în discuție și celelalt

relative de tip pronominal sau adverbial (*como, quien, cuyo, cual, cuanto, cuando, donde*).

În cazul enunţurilor introduse prin *si*, se analizează de asemenea propoziţiile completive (subiective, obiective şi *regidas*), propoziţiile autonome (de tipul: *le entregó las herramientas por si las necesitaba*), propoziţiile periferice (condiţionale) şi propoziţiile independente (introduse prin *si* exclamativ). Tot la capitolul despre subordonare se analizează propoziţiile introduse prin ordonatori lexicali specializaţi, de tipul: *mientras, luego, apenas, conforme, según* etc., şi propoziţiile juxtapuse.

În ceea ce priveşte coordonarea, ea se produce, în concepţia autorilor, doar între propoziţii sau elemente ale unei propoziţii unite prin conjuncţii propriu-zise, de tip copulativ, disjunctiv sau adversativ, sau prin ordonatori lexicali coordonanţi, de genul lui *sin embargo* şi *no obstante*. Totuşi, nu reiese clar în ce constă diferenţa între ordonatorii lexicali coordonanţi şi ordonatorii lexicali subordonaţi, mai sus indicaţi, ceea ce face ca această parte a lucrării să apară mai confuză decît restul, care se caracterizează, dimpotrivă, printr-o rigoare perfectă a demonstraţiei. De semnalat, de asemenea, la acest capitol al coordonării, faptul că autorii, atît de inovatori în anumite probleme, revin, în ce priveşte pe *pues*, la poziţia mai veche conform căreia ar exista consecutive şi cauzale nu numai subordonate, ci şi coordonate: cele introduse prin această conjuncţie.

Ultimul capitol, cel mai restrîns, se ocupă de sintaxa enunţurilor eliptice de verb (sp. *frases*), pe care, totuşi, autorii le clasifică în unimembre şi bimembre după un criteriu destul de neclar. De altfel, după părerea noastră, însăşi definiţia conceptului de *frase* nu este prea limpede formulată, întrucît se afirmă că diferenţa între *frase* şi *oración* constă în aceea că prima „nu are un verb la o formă personală ca nucleu ordonator al secvenţei" (p. 1 189). Dar în ce constă atunci diferenţa între *frase* şi o propoziţie cu predicatul la infinitiv (căci nici aceasta, în principiu, nu are un verb la o formă personală ca nucleu ordonator al secvenţei)?

Destul de puţin convingătoare ni s-au părut, de asemenea, pasajele în care s-a încercat o reinterpretare a conceptelor tradiţionale de perifrază şi de locuţiune verbală. În legătură cu cele dintîi, se propune analizarea lor în două elemente distincte, în ciuda unităţii semantice a construcţiei, care nu este contestată, în sensul considerării, de pildă, a gerunziului sau a participiului în structuri ca: *viene estudiando, sigue cerrado* etc. drept un element predicativ secundar, totuşi purtător al „semnificaţiei celei mai relevante a enunţului" (p. 872). În ceea ce priveşte o locuţiune verbală de tipul lui *echar de menos*, ni se propune interpretarea lui *de menos* ca un element *regido* cu termen fix (spre deosebire de alte elemente *regidos*, al căror termen poate fi variabil, ca de pildă în cazul lui *abundar en oro, abundar en plata, abundar en errores* etc.). Ne întrebăm în ce măsură este mai avantajoasă, mai economică, sau mai logică o analiză de acest tip faţă de cea tradiţională.

În sfîrşit, în partea de morfologie, la pagina 773 se afirmă că verbele terminate în *-acer, -ecer, -ocer* şi *-ucir* intercalează, înainte de *c* final, sunetul *z*, la anumite timpuri şi persoane. Or, ceea ce se intercalează este nu sunetul *z*, ci sunetul *c* (k), întrucît litera *z* marchează în realitate fonemul /θ/, reprezentat grafic la infinitiv prin *c* urmat de *e* sau *i*. Este o afirmaţie inexactă care apare şi în alte manuale de limba spaniolă, pe care, desigur, autorii au preluat-o *tale quale*, fără a o mai trece prin filtrul judecăţii proprii.

În concluzie, avem a face cu o foarte interesantă şi plină de sugestii lucrare de gramatică a limbii spaniole contemporane, care încearcă să inoveze cu destulă îndrăzneală în puncte de vedere demult acreditate în gramaticile curente ale acestei limbi şi care, chiar dacă nu convinge pe deplin, cucereşte prin rigoarea demonstraţiei, claritatea expunerii şi efortul de originalitate.

DOMNIŢA DUMITRESCU

BAKOS FERENC, **Idegen szavak és kifejezések szótára**, Budapesta, Académiai Kiadó, 1973, 937 p.

Dezvoltarea impetuoasă a ştiinţei şi tehnicii în ultimele decenii a dus la îmbogăţirea rapidă a vocabularului de specialitate şi a determinat apariţia dicţionarelor de neologisme pentru numeroase limbi. De curînd a apărut un astfel de dicţionar pentru limba maghiară, datorat lingvistului Ferenc Bakos. Înregistrarea neologismelor constituie o preocupare mai veche a autorului. În 1958 el a publicat un dicţionar de proporţii reduse (format de buzunar), *Idegen szavak kéziszótára*, iar în 1966 *Idegen szavak szótára*. Dicţionarul de neologisme pe care-l discutăm aici este ultimul şi, fireşte, cel mai bogat.

În prezentarea de faţă reţinem numai unele aspecte generale, precum şi cîteva probleme pe care le considerăm interesante pentru cercetare.

Introducerea Dicţionarului, succintă, dar foarte cuprinzătoare, prezintă concepţia lucrării şi felul în care trebuie înţelese indicaţiile pe care le conţine.

Dicţionarul cuprinde în primul rînd cuvinte din vocabularul curent şi noţiuni din toate domeniile şi disciplinele de specialitate. Pe lîngă acestea, în dicţionar mai sînt incluse: nume proprii din mitologie, nume de personaje literare, denumiri geografice, denumiri de aştri, abrevieri etc.

În economia lucrării de un loc deosebit se bucură expresiile şi locuţiunile preluate în mare parte din latină sau din franceză.

La ordinea alfabetică figurează în dicţionar un număr foarte mare de prefixe[1] mai ales de origine greacă, latină sau franceză; sufixele sînt grupate la sfîrşitul lucrării, în ordine alfabetică.

Dicţionarul nu cuprinde citate ilustrative. La cuvintele care prezintă unele dificultăţi se indică pronunţarea corectă după un sistem de transcriere indicat în introducere. În structura fiecărui articol, după cuvîntul-titlu urmează pronunţarea, apoi etimologia. Pentru indicarea etimologiei, acolo unde a fost posibil, autorul a folosit, aşa cum ne spune în introducere, „Dicţionarul istorico-etimologic al limbii maghiare" şi „Dicţionarul explicativ al limbii maghiare". S-a indicat în general limba de origine. La cuvintele care au suferit modificări importante în limba prin care au pătruns în maghiară a fost indicată şi limba intermediară (marcată tehnic prin →). În cazul în care un cuvînt a putut pătrunde în limba maghiară din mai multe limbi, acestea sînt puse pe acelaşi plan. De exemplu *girland* (it. — fr.), *blokk* (germ. — fr.), *szerviz* (fr. — engl.).

O categorie largă o formează cuvintele internaţionale create în una din limbile moderne din elemente latineşti sau greceşti. În cadrul acestei categorii autorul a deosebit două situaţii: cînd s-a putut preciza limba de formare a cuvîntului (*akvamarin* germ. (< lat.), *detektor*, *interferencia* engl. (< lat.), *meteorit*, *microfon*, *panórama* engl. (< gr.), *pszichoanalitikus*, *pszihoanalízis* germ. (< gr.)) şi cînd nu s-a putut face această precizare. În acest ultim caz s-a indicat numai elementul latin (*akvarisztika*, *annexionizmus*, *explozív* etc.) sau grec (*epidiaszkóp*, *epidemiológia*, *gonococcus* etc.). În felul acesta apar, de exemplu, *experimentál* şi *experimentum* latin, dar *experimentális* şi *experimentátor* element latin sau *mártír* grec, dar *martirológia* element grec. La cuvintele formate din elemente provenite din două limbi, potrivit ordinii lor, au fost menţionate amîndouă. S-a procedat la fel şi în cazul cuvintelor compuse. Cînd un cuvînt s-a format numai cu un element din aceste limbi, fără să dea un cuvînt compus, s-a indicat gr. — lat. (*dogmatikus*, *energetizmus*) sau lat. — gr. (*coniunctivitis*, *furunkulozis*).

Autorul a optat în general pentru definiţii cît mai ample. Echivalentul maghiar este indicat fie înaintea definiţiei în cazul termenilor tehnici, fie după ea, cînd termenul are o frecvenţă redusă. Dacă nuanţa semantică a cuvîntului nou nu coincide întru totul cu aceea a unui singur cuvînt vechi maghiar, atunci s-a dat indicaţie stilistică sau de domeniu şi o definiţie prin lanţ de sinonime.

[1] Atît în categoria prefixelor, cît şi în aceea a sufixelor sînt incluse şi unele elemente de compunere.

Cuvintele cu echivalente frecvente în limba maghiară au fost definite numai prin sinonime, folosirea lor considerîndu-se nerecomandabilă sau chiar inutilă.

Problemele de cultivare a limbii sînt prezente nu numai aici, ci în întreaga structură a lucrării : scrierea cuvintelor, pronunţarea şi definirea lor, derivarea sau adaptarea cuvîntului nou la sistemul morfologic al limbii maghiare etc.

Lucrarea este importantă şi pentru lingvistica generală, ea constituind încă o dovadă a formării şi răspîndirii unui vocabular internaţional : introducerea cuvintelor noi, mai ales de origine romanică, se manifestă pregnant şi într-o limbă neromanică cum este limba maghiară.

Dicţionarul discutat aici este o lucrare valoroasă şi de o incontestabilă utilitate.

LUCREŢIA MAREŞ

Langue française (1976), nr. 29, **L'apprentissage du français par les ouvriers immigrés.**

Bernard Gardin, redactorul responsabil al acestui număr, precizează în *Pour un enseignement du français aux travailleurs immigrés* (p. 3—15) coordonatele generale ale unei probleme acute, al cărei studiu se înscrie în cea mai bună tradiţie a sociolingvisticii franceze. Pentru o abordare realistă, autorul propune următoarele premise : muncitorii străini sînt persoane adulte (cu toate implicaţiile care decurg din punct de vedere psihopedagogic), care posedă o limbă maternă şi uneori una sau mai multe limbi străine (sau dialecte ale limbii de bază), care au permanent sentimentul apartenenţei la o altă comunitate etnică şi lingvistică decît cea în care trăiesc pentru moment şi simt în fiecare clipă în ce măsură ideolectul îl marchează pe individ. Din punct de vedere lingvistic, premisele de mai sus duc la necesitatea de a fundamenta procesul învăţării pe o g r a m a t i c ă a s e n s u l u i, deoarece subiectul respectiv este pus în situaţia de a reacţiona imediat la un univers semiotic, de a intra în relaţii de comunicare cu anumite persoane (şef de echipă, proprietar, băcan etc.) în situaţii care constituie tot atîtea centre de interes bine delimitate.

Menţionăm că în cele ce urmează vom prezenta numai articolele de un interes mai larg.

Din articolul semnat de Christine de Hérédia-Deprez, *Pour une étude des rapports aux langues maternelles dans la migration* (p. 31—44), aflăm care sînt particularităţile imigraţiei în Franţa şi accepţia pe care o capătă în acest context două concepte fundamentale create de sociolingvistica americană : *lingvistic community* şi *language loyalty*. După o trecere în revistă a problemelor imigraţiei americane, al cărei studiu a generat conceptele menţionate (p. 32—38), autoarea enumeră, comparativ, particularităţile situaţiei actuale din Franţa : muncitorii străini se recrutează mai ales din Bazinul mediteranean, zonă geografică care are de secole relaţii culturale cu Franţa ; foarte puţini vin în Franţa cu gîndul de a rămîne acolo, deci au un puternic sentiment al apartenenţei la ţara de origine ; mai ales în cazul celor proveniţi din Maghreb, trebuie să se ţină seama de situaţia lingvistică deosebit de complexă existentă în zonă ; posibilităţile de a se integra efectiv în societatea franceză sînt practic nule, cu toate consecinţele care decurg pentru motivaţia acestor muncitori şi a membrilor familiilor lor în procesul de învăţare a limbii franceze.

Les « français approchés » des travailleurs migrants : un nouveau champ de recherche (p. 45—60), contribuţia lui Colette Noyaud, porneşte de la faptul că, în momentul în care ajung să urmeze cursurile de învăţare a limbii franceze, puţinii muncitori care au această şansă au trăit deja cîţiva ani în Franţa şi deci au învăţat cît de cît limba. Autoarea îşi propune să descopere trăsăturile caracteristice ale francezei vorbite de aceşti muncitori, felul în care au învăţat-o şi, pornind de la aceasta, ce fel de limbă franceză ar trebui predată acestor cursanţi (p. 46). Oricare ar fi modelul lingvistic — structuralism, gramatica transformaţională standard, gramatica cazurilor — fiecare avînd avantaje şi inconveniente (p. 46—47), în situaţia concretă studiată de autoare, cercetătorul se izbeşte de mari difi-

cultăţi: inexistenţa unor descrieri pentru multe dintre limbile imigranţilor, necunoaşterea multilingualismului generalizat din zona Maghreb, distanţa dintre franceza standard descrisă de gramatici şi sociolectele cu care vin în contact muncitorii străini şi care le servesc drept model. Apreciind realist că nu e cazul să vorbim de un contact cu l i m b a franceză, ci numai cu eşantioane ale ei (aspecte legate de orientarea în oraş, găsirea unei locuinţe, a unui loc de muncă etc.), autoarea analizează procesul învăţării după modelul lui Pit Corder (p. 52 şi urm.). Concluziile (p. 57—58) ni se par demne de reţinut: avem a face cu un bilingvism de tip special în care primează economia lingvistică (totul este să te faci înţeles, indiferent dacă vorbeşti corect sau nu), un bilingvism spontan şi care constituie o situaţie limită, în care norma şi eficacitatea lingvistică sînt total disociate.

Articolul lui Jean-Léonce Doneux, *La composante linguistique dans l'apprentissage; les prédictibilités; application au système des pronoms* (p. 61—79), care este de fapt un extras dintr-o contribuţie la o lucrare colectivă în curs de apariţie, merită, după părerea noastră, o atenţie deosebită. După cîteva consideraţii originale şi uneori surprinzătoare (cunoaşterea scrisului poate fi un impediment în învăţarea unei limbi străine) asupra particularităţilor învăţării de către adulţi, autorul trece în revistă cîştigurile pe care pedagogia le-ar putea avea de pe urma lingvisticii tradiţionale sau moderne. Recunoscînd fiecărei şcoli meritele sale (p. 62—65), autorul propune elaborarea unor g r a m a t i c i a l e î n v ă ţ ă r i i, care, pornind de la fapte (nu de la interpretarea lor), ar folosi o metodă mai mult sau mai puţin eclectică din punctul de vedere al modelului lingvistic, reţinînd din fiecare model numai ceea ce este imediat aplicabil, cu scopul de a spori eficacitatea didactică. P r e d i c t i b i l i t a t e a şi p r e d i c ţ i a, concepte menţionate şi în titlu, sînt definite ca organizare a sistemului care face ca ceea ce este aplicabil unui element să fie aplicabil şi altuia, şi, respectiv, ca tendinţă a subiectului care învaţă o limbă străină de a căuta competenţa prin intermediul performanţelor receptate sau enunţate de el însuşi. În continuare, Jean-Léonce Doneux încearcă să precizeze predictibilitatea morfologică şi sintactică a sistemului pronumelor personale în franceză (p. 72 şi urm.).

Bazat pe un corpus alcătuit din fraze realizate în condiţii de comunicare reale (înregistrate cu microfonul ascuns), articolul Dalilei Morsly, *L'emploi des verbes français par des travailleurs immigrés arabophones et portugais* (p. 80—92) începe prin încercarea de a defini care este în fond norma reală prin raportare la care trebuie stabilită greşeala şi printr-un tablou elocvent (p. 82) al frecvenţei formelor verbale franceze în vorbirea muncitorilor anchetaţi. În paginile următoare sînt discutate, tot pe bază statistică, dificultăţile clasice de ordin morfologic şi sintactic (formele neregulate, alegerea auxiliarului, a formei modale etc.). În lumina rezultatelor la care ajunge, autoarea pledează pentru o rafinare a noţiunii de interferenţă (care, în forma actuală, postulează existenţa unor idiomuri bine definite, ignorînd idiolectele) şi pentru integrarea în analiză a factorilor psihologici („le lieu de rencontre entre deux langues est toujours un locuteur") şi socio-economici (p. 90). Interesant ni se pare şi faptul că din existenţa aceloraşi greşeli la muncitori cu limbi materne diferite se pot trage concluzii pertinente asupra abaterilor de la normă care se explică prin neregularităţile sistemului francez însuşi şi asupra celor care se explică prin interferenţe. Articolul are şi anexe (p. 90—92) cu elemente din corpus.

Acest număr nu se încheie cu o bibliografie generală, dar fiecare articol are o bibliografie selectivă a problemei.

VASILE COVACI

Dezbaterea privind problemele elaborării *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (București, 8 decembrie 1976)

La dezbaterea asupra *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, organizată de către Comisia pentru cultivarea limbii a Academiei R. S. România, au participat reprezentanți ai tuturor secțiilor Academiei, specialiști din domeniul științei și artei interesați în probleme de terminologie, redactori de la diverse edituri și publicații centrale, numeroși lingviști din București și din alte centre universitare, cadre didactice din învățămîntul superior și mediu, precum și studenți.

Dezbaterea a fost deschisă de către acad. Șerban Țițeica, vicepreședintele Academiei R.S.R., care a subliniat deosebita importanță pentru cultura națională a acestui dicționar, iar lucrările dezbaterii au fost conduse, în continuare, de către acad. Al. Graur, președintele Comisiei pentru cultivarea limbii.

În referatul consacrat problemelor cu caracter general ale lucrării, Mioara Avram, redactor responsabil al Dicționarului, a arătat, în primul rînd, că lucrarea nu urmărește să modifice normele ortografice și ortoepice în vigoare, ci își propune doar aplicarea lor consecventă, riguroasă și sistematică, într-un „dicționar al formelor corecte". Caracterul morfologic al Dicționarului, care apare menționat și în titlu, ca o noutate față de îndreptarele ortografice și ortoepice anterioare și față de dicționarele lexicale, are în vedere indicarea unui număr mai mare de forme flexionare la fiecare cuvînt-titlu. Accentul se notează la fiecare formă dată, cu un punct sub vocala accentuată. De asemenea, se dau indicații de silabisire și de pronunțare, la cuvintele care nu urmează regulile generale. Lista de cuvinte a fost întocmită pe baza DEX-ului, la care s-au adăugat din alte surse (DN, MDE etc.) cuvinte — în general neologisme — cu probleme de scriere sau pronunțare. De aceea, numărul de articole este mult mai mare (circa 60 000) decît în lucrările anterioare.

În continuare, membrii colectivului de autori au prezentat scurte comunicări : ezitări și dificultăți în adaptarea unor neologisme (Finuța Hasan, *Dublete neologice cu sau fără* ***h*** *la inițială*, Marina Rădulescu, *Desinență zero sau* ***-u*** *la substantivele neutre cu tema în* ***-ó***?, Magdalena Popescu-Marin, *Genul unor termeni științifici formați cu elementul de compunere* ***-cit***, Laura Vasiliu, *Femininul formațiilor cu* ***-log*** : ***-logă*** *sau* ***-loagă***?) sau în derivare (Elena Carabulea, *Nume de locuitori în* ***-ean***, ***-ian***, ***-an***), tendințe ortoepice ale limbii române (I. Rizescu, *Hiat și diftong în dicționarele normative*) și dublete ortografice dependente de ritmul vorbirii (Fulvia Ciobanu, *Unele funcții ale cratimei*).

La discuții au participat acad. Iorgu Iordan, prof. I. Pătruț, prof. B. Cazacu, acad. Remus Răduleț, Luiza Seche, Andrei Bantaș, Constant Maneca, Ion Popescu, Vasile Șerban și Alexandru Ionașcu. Vorbitorii au apreciat concepția, metoda și ținuta științifică ale Dicționarului, care se adresează tuturor celor interesați să folosească o limbă română literară corectă, au făcut unele observații asupra materialelor prezentate sau au dat sugestii în vederea îmbunătățirii formei și a conținutului lucrării aduse în discuție.

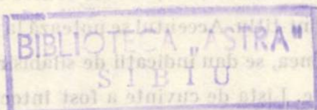
Simpozionul de toponimie şi Consfătuirea anuală de onomastică (Bucureşti, 9 decembrie 1976)

În ziua de 9 decembrie s-au desfăşurat în Bucureşti, în Aula Academiei Republicii Socialiste România, Simpozionul de toponimie cu tema *Criterii de schimbare şi atribuire a denumirilor geografice* şi Consfătuirea anuală de onomastică, organizate de Subcomisia de onomastică din cadrul Comisiei pentru cultivarea limbii române a Academiei Republicii Socialiste România, manifestări ştiinţifice la care au luat parte specialişti din Bucureşti, Timişoara, Cluj-Napoca, Craiova şi Iaşi.

După cuvîntul de deschidere rostit de acad. Al. Graur, Gh. Bolocan (Bucureşti) a prezentat comunicarea *Structura numelor de sate româneşti*, iar Radu Sp. Popescu (Craiova) — *Însemnări de toponimie istorică* : *nume de sate dispărute şi sate cu nume schimbate din judeţul Gorj*.

La discuţii au participat Al. Ionaşcu, M. Homorodean, Ş. Dragomirescu, O. Vinţeler, V. Tufescu, D. Loşonţi, Rodica Sufleţel, Gh. Dragu, cei prezenţi adoptînd în încheiere propunerea cu privire la constituirea unei comisii alcătuite din specialişti care să hotărască în probleme legate de schimbarea şi atribuirea denumirilor geografice.

În continuare s-au desfăşurat lucrările Consfătuirii anuale de onomastică, în cadrul căreia s-au prezentat informări asupra activităţii specialiştilor din diferite centre ştiinţifice ale ţării în vederea elaborării unor dicţionare toponimice pe regiuni. Astfel, Gh. Bolocan a vorbit despre stadiul actual al lucrărilor la *Dicţionarul toponimic al Olteniei*, despre activitatea de culegere a materialului pentru *Dicţionarul toponimic al Munteniei şi Dobrogei*. I. Pătruţ a prezentat o informare despre *Dicţionarul toponimic al Maramureşului*, *Dicţionarul toponimic al Transilvaniei* şi *Dicţionarul antroponimic românesc*, lucrări în curs de elaborare la Cluj-Napoca, iar Dragoş Moldovan (Iaşi) a vorbit despre *Dicţionarul toponimic al Moldovei şi Bucovinei*, după care Rodica Sufleţel a prezentat o informare cu privire la *Dicţionarul toponimic al Banatului*, în curs de realizare la Timişoara.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: I L E X I M, SERVICIUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, Calea Griviţei, nr. 64—66, telex 011 226, P. O. B. 2001, Bucureşti, România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: I L E X I M, SERVICIUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, Calea Griviţei, nr. 64—66, telex 011226, P.O.B. 2001, Bucureşti, România.

ALBANIE, **Drejtoria Quendrore e Perhspjes Dhe Propagandimit Te Librit**, Tirane ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Volkseigener Aussenhandel Betrieb der D.D.R., Leninstrasse 16, 701 Leipzig, D.D.R. ;

RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon Sagner**, Postfach 68—8, München 34 ; **Otto Harrassowitz Buchhandlung**, Taunusstr. 5, Wiesbaden ;

BERLIN, **Wasmuth Buchhandlung**, Hardenbergstr. 9a, Berlin West ;

AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstädtplatz 3, 1201 Viena ;

BELGIQUE, **Du Monde Entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ; **Vander Editeur**, 10 Muntstraat, Louvain ; **Mais des langues vivantes**, 9 rue de Pierres, Bruxelles ;

BRÉSIL, **Livraria Brasiliense**, Barao de Itapetininga 93/99, Sao Paolo ; **Livraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;

BULGARIE, **Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd ;

CANADA, **International Book Ltd.**, 171 Slater Strud, Ottawa ; **Les Presses de l'Université Laval**, C.P. 2447, Québec 2 ;

CHINE, **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;

GRÈCE, **Akadimos — Editions Jean Yannikos**, 57 rue Akadimias, Athènes ; **John Mihalopoulos & Son**, 75 Hermon Street, Thessaloniki, P.O. Box 73 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;

CUBA, **Instituto Cubano del Libro**, Direccion de Comercio Internacional O'Reilly, No. 407, La Habana ;

DANEMARK, **Munksgaard**, Nörregade 6 — DK., 1165 Copenhagen ; **Akademisk Boghandel**, Universitetsparken — Aarhus ;

ESPAGNE, **Miessner Libreros**, Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Librerie Herder**, Calle Balmes 26, Barcelona ;

ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ; **Stechert Mac Millan**, 7250 Westfield Ave., Pennsauken, NY 08110 ;

FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Helsinki, Keskuskatu 1 ; **Suomalainen Kirjakauppa**, Helsinki 10 ;

FRANCE, **Librairie du Globe**, 2 rue de Buci, Paris 6-e ; **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen 92/70 Vanves ; **Messageries du libre import**, 116 rue du Bec, Paris 7-e ;

GRANDE-BRETAGNE, **Romanian Book Centre Ltd.**, 78 Speldhunst Road, Tunbridge Wells, Kent ; **Central Books Ltd.**, 37 Grays Inn Road, London W.C.1 ; **Parker & Son Ltd.**, 71/72 Walton Street, Oxford ;

HONGRIE, **Kultura**, Fö utca 32, Budapest 1 ;

ISRAËL, **Haiflepac Ltd.**, 11 Arlovoros St., Haifa ; **Lepac Ltd.**, 15 Tambam St., Tel-Aviv ;

ITALIE, **So. Co. Lib. Ri.**, Piazza Margana 33, Roma ; **Librerie Commissionarie Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ; **Librerie Riccardo Zannoni**, Corso Garibaldi 4, Padova ;

JAPON, **Maurezn Co. Ltd.**, 6 Tori, Nichome Nihonbashi, Tokyo 103 ; **Nauka Ltd.**, 2—30—19 Minami — Ikebukuro, Toshima-ku Tokyo 171 ;

MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator ;

NORVÈGE, **Johan Grund Tanum**, Karl Johansht. 43, Oslo ;

PAYS-BAS, **Pegasus Import**, Leidsestraat 25, Amsterdam ; **Martinus Mijhoff N. V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga ;

POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;

PORTUGAL, **Libreria Bucholz**, Avenida Livertade, Lisboa ;

SUÈDE, **Almqvist & Wiskell**, Gamla Brogatan 26, Stockholm ; **Lundequistska Bokhandeln**, P. O. Box 610, Upsala ;

SUISSE, **Librairie Rousseau**, Rue J. J. Rousseau 36, Genève ; **Herbert Lang & Cie. A. G.**, Münzgraben 2, Bern 7 ; **Librairie Payot**, 10 rue Centrale 1003, Laussanne ;

TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ; **Slovart**, Gottwaldogo nam. 47, Bratislava ;

U.R.S.S., **V/O Mezdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;

YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad V, Misica 1 ; **Jugoslovenska Knjiga**, Trg. Republike 5/VIII, Beograd.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1976 (XXVII)

I.P.I. c. 7086

Lei 20

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXVIII • 1977 • 2

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII
3
mai-iunie
1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

3 STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXVIII • 1977

Adresa comitetului de redacție: Adresse du comité de rédaction:
București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

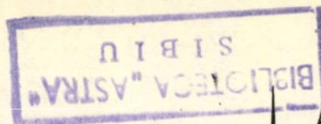
Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyes à la même adresse.

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Revistele se pot procura și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poștă), Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

3–XXVIII–1977
mai–iunie

SUMAR

NOTE BIBLIOGRAFICE

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

PUNCTE DE VEDERE PENTRU UN *Tratat de istorie a limbii române*

Publicăm în revista noastră rezultatul reflecţiilor unui grup de la Facultatea de limba şi literatura română şi de la Institutul de lingvistică din Bucureşti în legătură cu alcătuirea unui tratat complet de istorie a limbii române care să se înscrie, alături de cel de istorie a României şi de cel de istorie a literaturii române, printre operele de sinteză ale epocii noastre.

Elaborarea acestui tratat răspunde pe de o parte împrejurării că evoluţia limbii române nu a fost încă integral cercetată cu o metodă unitară, pe de altă parte necesităţii de a supune analizei rezultatele noi din domeniul lingvisticii şi de a le corobora cu cele din domeniile literaturii şi istoriei.

Am considerat că este momentul să înfăţişăm tot drumul parcurs de limba română de la începuturile ei pînă astăzi, dînd o imagine cît mai exactă a evoluţiei acestui idiom romanic, a cărui istorie a pasionat şi pasionează nu numai pe specialiştii în română, ci şi pe romanişti şi pe specialiştii din alte domenii.

Format din Andrei Avram, Mioara Avram, I. Coteanu, I. Fischer, Marius Sala şi Em. Vasiliu, grupul care a formulat aceste puncte de vedere doreşte nu numai să înviorează prin publicarea lor discuţiile referitoare la istoria limbii române, ci speră să şi stimuleze astfel studiul unor aspecte nu pe deplin lămurite din istoria ei.

I. C.

1. Preambul

1.1. Istoria unei limbi este procesul de evoluţie permanentă a structurii acelei limbi care poate fi urmărit luîndu-se fiecare compartiment în parte sau toate împreună, cercetîndu-se dezvoltarea variantelor ei populare şi culte, precum şi raporturile dintre limbă privită ca un tot şi aceste variante.

1.2. Istoria unei limbi se prezintă deci în practică fie ca istoria sistemelor constitutive ale limbii (fonologic, morfologic, sintactic şi lexical), a căror evoluţie din cele mai vechi timpuri pînă astăzi se descrie izolat sau analizîndu-se şi legăturile lor ; fie ca istoria unităţilor ei funcţionale ; fie, în sfîrşit, ca istoria unui tot.

1.3. Prin unităţi funcţionale se înţeleg mai întîi două grupe de limbaje :

a) limbajul popular,

b) limbajul cult (literar).

1.3.1. Limbajul popular funcționează în mod concret sub forma unor unități lingvistice locale, denumite *dialecte*, *subdialecte*, *graiuri*. Prin urmare, istoria lui reprezintă istoria dialectului, subdialectului și a graiului A, B, C... a fiecăruia în parte, cu influențele exercitate de unele graiuri asupra altora și de limbajul cult asupra unuia sau mai multora, eventual asupra tuturor. Istoria lui poate fi însă și altfel imaginată, dacă îl luăm în considerație ca totalitatea deprinderilor și realizărilor identice ale dialectelor, subdialectelor și graiurilor, lăsînd în afara preocupărilor noastre deosebirile dintre ele.

1.3.2. Istoria limbajului cult constă din descrierea evoluției unităților lui funcționale care sînt *limbajele-stiluri* (juridico-administrativ, politic, științific, artistic ș.a.), deci, ca și în cazul precedent, istoria lui este istoria limbajului-stil A, B, C... și, la altă treaptă de generalitate, istoria tuturor realizărilor identice din limbajele-stiluri.

Față de limbajul popular, cel cult prezintă însă particularitatea unei dezvoltării complexe care asigură exprimarea culturii și științei fiind în același timp condiționat de ele. De aceea, istoria limbajelor-stiluri ne interesează în mai mare măsură decît evoluția fiecărui dialect, subdialect și grai din limbajul popular.

1.4. Istoria limbii poate fi și istoria ei privită ca un tot. Limba ca un tot nu mai este diferențiată pe categoriile arătate la **1.3.**, ci este caracterizată printr-un singur atribut : *română*, limba *x*, *y*, *z* etc., pe baza istoriei social-politice a comunității care o utilizează. Într-o asemenea situație, se reține un număr de caracteristici, considerate suficiente pentru a distinge limba în discuție de alte limbi.

Istoria limbii luate ca un tot devine însă în mod automat o istorie predominant externă sistemelor ei în care se impun precizări de felul următor :

— de cînd se poate vorbi despre existența ei ca atare ;

— unde se utilizează astăzi și unde s-a utilizat în trecut, dacă și-a extins aria geografică sau nu (problema teritoriului) ;

— ce evenimente au ajutat-o să se extindă, eventual să se restrîngă ;

— cîți au vorbit-o și au scris-o în trecut și cîți o vorbesc și o scriu în momentul de față ;

— de cînd este scrisă și ce literatură (ce fel de scrieri a avut și are) etc.

1.5. Între istoria social-politică și evoluția limbii unei comunități există un evident *decalaj*, datorat reflectării în limbă a evenimentelor social-politice cu oarecare *întîrziere*, cu atît mai mare, cu cît contactele între grupurile de vorbitori, transmiterea informațiilor etc. se fac prin mijloace mai rudimentare. Din cauza aceasta, etapele istoriei sociale se reflectă în limbă de multe ori estompat sau parțial și, adesea, prin trecerea timpului, unele dintre ecourile lor se și pierd.

În consecință, împrumuturile lingvistice realizate prin contact direct între două populații sînt mult mai tîrzii decît contactul stabilit istoricește între populații care vorbesc limbi diferite. Astfel, deși istoria constată că triburile slave au pătruns pe teritoriul Daciei în secolul al VI-lea, nu se poate dovedi în mod științific existența în limba română a

unor elemente împrumutate de la slavi mai devreme de secolul al IX-lea. Chiar dacă vor fi intrat cîteva mai înainte și nu pot fi descoperite prin metodele lingvisticii, este totuși sigur că ele nu sînt simultane cu venirea slavilor în Dacia. Regula pătrunderii cu întîrziere a elementelor împrumutate funcționează permanent, cf., de exemplu, contactele cu turcii (secolul al XIV-lea) și prezența unei influențe turcești importante în limba română (secolul al XVII-lea).

1.5.1. Între istoria propriu-zisă și istoria limbii apar puncte de convergență în primul rînd în cazul indicat la **1.4.** Ele privesc:

— onomastica (în special toponimia);

— istoria limbajelor-stiluri în care se reflectă realitățile culturale și sociale;

— istoria vocabularului, în special reflectarea în vocabular a unor aspecte privind viața materială, a căror importanță este evidențiată cu mai multă precizie de cuvintele din așa-numitele cîmpuri semantice.

1.5.2. Istoria limbii oferă istoriei propriu-zise:

— proba continuității de structură (în cazul limbii române dovada concludentă a structurii ei fundamental latinești);

— informații privind straturile de cuvinte împrumutate din alte limbi, cu indicarea condițiilor interne care fac posibilă caracterizarea acestor straturi prin etimologie;

— proba că orice limbă se prezintă ca o unitate în varietatea realizărilor ei concrete;

— probe toponimice.

Probele toponimice se referă la originea primară a numelor de locuri (necunoscute ca apelative de limba română) și la originea secundară a numelor de locuri (provenite din apelative), care trebuie să fie diferențiate unele de altele cît mai clar. *Slobozia*, de exemplu, nu este un toponim primar, fiindcă a fost dat unei localități mult după ce cuvîntul slav de bază intrase în limba română ca apelativ, cf. *slobod*, *slobozi*, *slobozie*.

Originea primară a unor toponime poate fi pe de altă parte mascată de formele lor atestate în decursul vremurilor. Acesta este cazul lui *Argeș*, *Buzău*, *Criș*, *Dunăre*, *Mureș*, *Olt*, *Prut*, *Siret* etc. Dar, deși înfățișarea lor concretă originară nu ne este cunoscută, ele sînt totuși anterioare cuceririi romane, cum rezultă din formele lor atestate prin greaca veche și prin latină.

Este deci necesară descrierea sistemului toponimic, alături de evoluția unor toponime semnificative. În orice caz, de îndată ce se iau în considerație datele istoriei propriu-zise, etimologia toponimelor nu mai coincide cu aceea a apelativelor.

1.6. Ținînd seama de cele de mai sus, istoria limbii române va fi cuprinsă în *Tratat* atît ca un tot, cît și ca o serie de variante realizate în funcție de dezvoltarea social-culturală a poporului român, factorul decisiv pentru înțelegerea și explicarea procesului de evoluție a limbii fiind structura internă, și nu diversele influențe exercitate asupra ei în decursul timpului.

2. Particularități ale dezvoltării limbii române

2.1. Limba română a avut și are un grad de unitate foarte mare în comparație cu celelalte limbi romanice și, eventual, cu alte limbi. El se manifestă în structura gramaticală a oricărui aspect al ei și rezidă în faptul că nu există elemente gramaticale importante caracteristice structurii care să apară *numai* într-o singură variantă locală și cu atît mai puțin într-una cultă.

Acest puternic grad de unitate se constată de la latina populară care stă la baza limbii române pînă astăzi.

2.2. Limba română a fost multă vreme purtătoarea unei civilizații de tip rustic. Caracterul *rustic* al civilizației antice a populațiilor romanizate din unirea cărora s-a născut poporul român ca și al civilizației lui din evul mediu timpuriu a avut ascendent asupra civilizației și culturii năvălitorilor, care erau sau deveniseră nomazi. Față de ei, populațiile romanizate aveau și prestigiul de a vorbi limba imperiului roman, stat de mare renume care atrăgea pe năvălitori prin bogăția și civilizația lui. Numai după renunțarea la latină ca limbă oficială a imperiului roman de răsărit situația se schimbă întrucîtva.

Superioritatea culturii și civilizației rustice este întărită și de *creștinismul* foarte timpuriu al populațiilor romanizate, care se impune treptat după secolul al IV-lea celor mai mulți năvălitori pe măsură ce ei se așază în diverse zone ale imperiului (goții, slavii, cumanii etc.).

2.3. Limba populațiilor romanizate din perioada de formare a poporului român, pe care o vom numi în continuare protoromână, a constituit unul din factorii decisivi în procesul de formare a poporului român, căci a fost indicele prin care aceste populații se recunoșteau ca membrii unor comunități purtătoare a unei civilizații și culturi opuse celor existente la migratori. Din această cauză protoromâna a fost un instrument de coeziune spirituală care a acționat mai puternic și mai devreme decît galo-romana sau ibero-romana în occident.

2.4. Protoromâna se întindea pe un vast teritoriu în sudul și în nordul Dunării, ocupînd cea mai mare parte a teritoriului care fusese stăpînit de romani în Peninsula Balcanică și în Dacia și a înglobat ulterior regiuni care nu fuseseră supuse unei intense romanizări.

3. Latinitatea limbii române

3.1. Latinitatea limbii române este un fapt incontestabil, care se demonstrează prin structura ei generală și pe compartimente. Acest fapt rezultă din :

— analiza latinei populare care stă la baza limbii române ;
— analiza comparativă a fondului latinesc al românei, sardei și dalmatei și al unor dialecte italienești ;
— analiza fondului latinesc al românei și al limbilor romanice „centrifuge" ca franceza, spaniola și portugheza ;
— aportul limbii populațiilor daco-gete în structura românei.

4. Trecerea de la latină la protoromână

4.1. Faza de evoluţie denumită anterior protoromână rezultă dintr-o serie de reconstrucţii. La baza lor stă degajarea din aromână şi din dacoromână a elementelor cu caracter arhaic pe care le comparăm cu tendinţele de evoluţie a latinei populare. În felul acesta se obţine imaginea generală a protoromânei.

4.2. Fiind r e c o n s t r u i t ă, protoromâna nu apare în toate amănuntele ei. Se poate totuşi stabili, pe lîngă structura fonologică şi morfologică, un număr de reguli de sintaxă (de exemplu cele referitoare la poziţia articolului definit, la poziţia adjectivului, la unele pronume etc.).

4.3. În teorie, datorită metodei înseşi de reconstrucţie, protoromâna nu are dialecte. Cu toate acestea, se constată că între aromână şi dacoromână sînt deosebiri care pot duce la recunoaşterea unor diferenţieri lingvistice zonale încă din faza protoromână. Este deci posibilă schiţarea a două arii dialectale care ar corespunde *în linii mari* cu situaţia geografică de astăzi a grupului din care a rezultat aromâna faţă de grupul din care a rezultat dacoromâna.

Deosebirile dintre dacoromână şi aromână trebuie reanalizate din această perspectivă.

5. Transformarea protoromânei în aromână şi în dacoromână, evoluţia dacoromânei

5.1. Evoluţia protoromânei în aromână şi în dacoromână se produce mai puternic după secolul al XII-lea, datorită existenţei primelor formaţii statale feudale în Dacia, eveniment care creează premisele intensificării dezvoltării dacoromânei. Adoptarea secolului al XII-lea ca sfîrşit al unei perioade este sprijinită şi de faptul că primele elemente maghiare împrumutate de limba română (dacoromâna) nu pot fi mai vechi de acest secol, deşi contactul cu maghiarii datează din secolul al X-lea. Dar ca şi în alte cazuri, şi de data aceasta a funcţionat decalajul amintit la **1.5.**

5.2. Româna (dacoromâna) dintre secolul al XII-lea şi secolul al XV-lea inclusiv se reconstruieşte şi ea. Operaţia se face prin determinarea elementelor româneşti din texte scrise în latineşte sau în slavoneşte şi a elementelor arhaice din primele texte româneşti, cu referire şi la graiurile populare actuale. Româna din această perioadă se va prezenta deci, ca şi protoromâna, ca idiom reconstruit, cu diferenţa că descrierea va fi mai amănunţită.

5.3. Din secolul al XVI-lea, româna va fi prezentată în detalii pe baza textelor şi a graiurilor populare actuale, arătîndu-se totodată condiţiile apariţiei scrisului în româneşte, problemele de grafie şi de pronunţare ridicate de adoptarea alfabetului chirilic şi, parţial, de scrierea cu litere latine etc.

Etapa care începe în secolul al XVI-lea se încheie în jurul anilor 1630–1640, cînd, în modul de exprimare a ideilor, se observă începuturile

unor perfecţionări stilistice incontestabile (în cărţile bisericeşti, în cărţile populare, în cronici şi hronografe).

5.4. După 1630—1640, limba română trece de la exprimarea unei culturi predominant religioase la exprimarea unei culturi cu elemente laice. Se dezvoltă cu M. Costin, Constantin Cantacuzino, D. Cantemir, Antim Ivireanu, cronicarii munteni, cu Dosoftei şi I. Neculce două tehnici stilistice ; una savantă şi una mai apropiată de cea populară *.

Atît în această perioadă, cît şi în cea precedentă, limba scrisă este foarte unitară, iar regionalismele, cînd apar, nu constituie o piedică de înţelegere a textelor.

Cărţile populare se înmulţesc la număr şi arată tendinţe lingvistice similare literaturii culte. În secolul al XVII-lea apare literatura originală.

De la 1720—1730 pînă în jurul anului 1780, evoluează îndeosebi stilul juridico-administrativ, care se apropie de formele moderne.

5.5. După 1780 se iveşte un reviriment prin Şcoala ardeleană, se deschide calea dezvoltării stilurilor ştiinţifice şi se pune problema constituirii unei terminologii adecvate ştiinţelor.

Începe reconsiderarea vocabularului cult al limbii române şi se schiţează primele propuneri de adaptare a terminologiei la tiparele latineşti.

În jurul anilor 1830—1840, apar forme de exprimare cultă noi : se dezvoltă stilul oratoric, limbajul poetic, limbajul presei, critica literară etc., cu tot ce înseamnă o asemenea înnoire.

5.6. După 1880 limba română intră în faza contemporană. Această fază s-ar putea eventual despărţi în etape, în funcţie de dezvoltarea limbajelor-stiluri, de perfecţionarea formei standard, de evoluţia graiurilor populare, de influenţa limbii literare asupra graiurilor etc.

În faza contemporană se va pune accentul pe sincronie, deci pe sistemul actual al limbii române rezultat din descrierile anterioare. Cu acelaşi prilej se vor desprinde şi tendinţele actuale de evoluţie a limbii române, subliniindu-se dezvoltarea ei după 23 August 1944.

TRATATUL DE ISTORIE A LIMBII ROMÂNE (6 volume)

Vol. I. *Limba română de la origini pînă în secolul al XII-lea*

1.1. Extinderea limbii latine în nordul Peninsulei Balcanice şi în Dacia. Latina dunăreană ca variantă locală a limbii latine. Contactul dintre latină şi limba populaţiilor daco-gete.

1.2. Fonetica, morfologia, sintaxa şi vocabularul latinei dunărene.

* Începînd cu această perioadă, modalitatea prezentării faptelor care privesc structura de ansamblu a limbii se va simplifica în sensul că diversele compartimente ale limbii nu vor mai fi înfăţişate din nou în toate amănuntele lor, ci se vor scoate în evidenţă noutăţile, arătîndu-se printr-un sistem oarecare că restul se continuă.

1.3. Protoromâna ca etapă traco-romanică în istoria limbii române. Caracteristici generale ale protoromânei. Geografia protoromânei.

1.4. Fonetica, morfologia, sintaxa și vocabularul protoromânei (inclusiv toponimia și antroponimia).

1.5. Locul limbii române între limbile romanice.

Vol. II. *Limba română după secolul al XII-lea pînă la 1521*

2.1. Împrejurările despărțirii aromânei și dacoromânei. Structura aromânei față de dacoromână.

2.2. Împrejurările apariției meglenoromânei și istroromânei. Structura de ansamblu a meglenoromânei și istroromânei în comparație cu aromâna și dacoromâna.

2.3. Structura limbii române între secolul al XII-lea și al XV-lea inclusiv. Fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular (inclusiv toponimia și antroponimia).

Vol. III. *Limba română între 1521 și 1630—1640*

3.1. Originea și dezvoltarea scrisului în limba română. Primul text în limba română (scrisoarea lui Neacșu, 1521).

3.2. Limba scrisă/limba vorbită. Fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular (inclusiv toponimia și antroponimia).

3.3. Apariția primelor elemente de distribuție stilistică în limba scrisă : limbajul cărților religioase, limbajul documentelor juridico-administrative ; limbajul cărților populare, limbajul cronicilor.

3.4. Repartiția dialectală a limbii române.

3.5. Concluzii.

Vol. IV. *Limba română între 1640 și 1780*

4.1. Limba scrisă/limba vorbită. Fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular (inclusiv toponimia și antroponimia).

4.2. Dezvoltarea stilistică a limbii române ; apariția primelor elemente de limbaj științific ; apariția și dezvoltarea limbajului artistic propriu-zis (al literaturii de imaginație) ; începuturile laicizării în exprimarea scrisă ; apariția stilului oratoric ; începuturile limbajului poeziei.

4.3. Repartiția dialectală a limbii române.

4.4. Concluzii.

Vol. V. *Limba română între 1780 și 1880*

5.1. Limba scrisă/limba vorbită. Fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular (inclusiv toponimia și antroponimia).

5.2. Dezvoltarea stilistică a limbii române : constituirea terminologiei științifice și dezvoltarea exprimării științifice ; dezvoltarea limbajului juridico-administrativ; dezvoltarea limbajului literaturii artistice (proză, poezie, dramaturgie).

5.3. Idei și puncte de vedere asupra dezvoltării limbii române culte. Problema îmbogățirii lexicale, problema bazelor limbii culte, problema ortografiei etc.

5.4. Repartiția dialectală a limbii române.

5.5. Concluzii.

Vol. VI. *Limba română după 1880 pînă astăzi*

6.1. Limba scrisă/limba vorbită. Fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular (inclusiv toponimia și antroponimia).

6.2. Dezvoltarea stilistică. Ramificarea și specializarea diverselor stiluri ; raportul dintre dezvoltarea culturii în genere și perfecționarea exprimării scrise.

6.3. Repartiția dialectală a limbii române.

6.4. Tendințele actuale ale limbii române.

MAGDALENA VULPE

SEXTIL PUŞCARIU ŞI DIALECTOLOGIA *

Locul dialectologiei în opera lingvistică a lui Sextil Puşcariu poate fi stabilit numai după parcurgerea integrală a scrierilor lui. Materialul este utilizat, de cele mai multe ori, în scopul elucidării unor probleme de istorie a limbii — fără ca aceasta să constituie unica modalitate de interpretare a lui.

Bibliografia scrierilor lui Sextil Puşcariu oferă cercetătorului preocupat de tema ,,Puşcariu — dialectolog'' un număr surprinzător de mic de titluri. Exceptînd scrierile de popularizare [1], lista se reduce la *Der Dialekt des oberen Olthales* [2], *Hărţile graiului* [3], *Le parler de Transylvanie* [4], *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie* [5], *Contribuţia Transilvaniei la formarea şi evoluţia limbii române* [6], *Der rumänische Sprachatlas* [7], cărora li se adaugă prefeţele la primul volum din ALR I [8] şi ALR II [9]. Dintre cele două lucrări monumentale, citate, de obicei, la loc de frunte în contextul activităţii dialectologice a savantului clujean, una — *Studii istroromâne* — este scrisă ,,în colaborare'' [10], iar la cealaltă — *Atlasul lingvistic român* — directorul Muzeului limbii române a fost, după propria sa mărturisire, ,,iniţiator, animator şi sfătuitor'' [11], nu autor.

A pune chestiunea în felul acesta înseamnă însă a comite un anacronism : compartimentarea severă a ramurilor lingvisticii şi specializarea

* Comunicare ţinută la şedinţa omagială a Societăţii române de lingvistică romanică, din 28 ianuarie 1977.

[1] *Chestionarul Muzeului limbii române*, în ,,România nouă'' III(1926), nr. 114, p. 2 ; *Limba română şi graiul din Ardeal*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928*, vol. II, Bucureşti, 1929, p. 1 141—1 148 ; *Românii din Istria*, în ,,Cele trei Crişuri'' XII(1930), p. 5—7 ; *Ardelenismele în limba noastră*, în ,,Drumul nou'' I(1931), 35, p. 1—2 ; *,,Germanismele'' în limba română din Ardeal*, în ,,Drumul nou'' I(1931), 37, p. 1—2 ; *Deosebiri de grai*, în ,,Drumul nou'' I(1931), 41, p. 1.

[2] În *Fünfter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1898, p. 158—191.

[3] În ,,Ţara Bîrsei'' V(1933), p. 112—121.

[4] În ,,Revue de Transylvanie'' I(1935), p. 145—152.

[5] În ,,Revue de Transylvanie'' II(1936), I, p. 1—12.

[6] În ,,Revista Fundaţiilor regale'' IV(1937), 5, p. 296—323 ; versiunea franceză în *La Transylvanie*, vol. II, 1938, p. 37—69.

[7] În ,,Archiv für vergleichende Phonetik'' II(1938), 2, p. 107—118.

[8] *Atlasul lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Partea I de Sever Pop, Cluj, 1938, p. 7—14.

[9] *Atlasul lingvistic român*, publicat... de Muzeul limbii române sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Partea II de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940, p. III—IV.

[10] *Studii istroromâne* de Sextil Puşcariu, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan. Vol. I. *Texte*, în ,,Analele Academiei române'', seria II, tom XXVIII, Memoriile secţiunii literare, 1906, p. 117—182. Vol. II. *Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926. Vol. III. *Bibliografie critică. Listele lui Bartoli. Texte inedite. Note. Glosare*, Bucureşti, 1929.

[11] ALR I/I, p. 13.

extremă a cercetătorilor [12] datează dintr-o epocă mai nouă decît aceea ilustrată de filologul Sextil Pușcariu [13]. De aceea, am renunțat la încercarea de a-l căuta pe dialectologul Pușcariu, oprindu-mă asupra locului pe care dialectologia îl ocupă în concepția sa despre limbă și despre cercetarea ei.

Pentru definirea acestei poziții este, însă, necesară parcurgerea întregii opere lingvistice a autorului *Limbii române*. Căci prima constatare care se impune este tocmai permanența interesului manifestat de Sextil Pușcariu pentru formele și fenomenele lingvistice dialectale. Interesul acesta veșnic treaz s-a manifestat atît în direcția culegerii materialului, cît și în aceea a publicării și, mai ales, a interpretării lui.

Întîia parte a acestei afirmații are, poate, nevoie de o precizare, căci — cu excepția anchetei de pe valea Oltului, realizată din îndemnul și după metoda lui Weigand — cel ce înscria ca prim punct în programul Muzeului limbii române „strîngerea și prelucrarea științifică a materialului lexical al limbii române din toate timpurile și *din toate regiunile locuite de români*" [14] n-a făcut niciodată „muncă de teren", în sensul modern al termenului. Cu toate acestea, convingerea că numai materialul cules la fața locului oferă garanția autenticității [15] s-a cristalizat și din experiența personală — căci Pușcariu s-a considerat, în tot cursul vieții sale, fără vacanțe și fără repaus duminical, „pe teren". În buzunarul hainei sau al cămășii de excursie purta întotdeauna un fel de tabacheră mică, în care ținea un creionaș și cîteva fișe. Pe ele însemna acele „nenumărate cazuri interesante pe lîngă care [vorbitorul obișnuit] trece zilnic fără să le observe" [16] și care aveau să constituie exemplele atît de sugestive ale expunerilor sale. După cum era de așteptat, recolta cea mai bogată de observații directe i-au oferit-o Brașovul și Branul (Brănenii apar citați încă din lucrarea de doctorat, *Die rumänischen Diminutivsuffixe* [17], ceea ce îndreptățește afirmația din LR II, p. 342 : „În satul Bran, unde urmăresc de o jumătate de veac graiul local...."). Prilej pentru o „anchetă dialectală" îi putea oferi însă și o călătorie cu trenul [18], o zi ploioasă în timpul unor manevre militare [19], sau o ședință la Academie [20].

Dacă, pentru cercetările proprii, Pușcariu a preferat metoda observației directe, contribuția lui în domeniul metodologiei anchetei dialectale a fost substanțială. Adept entuziast al geografiei lingvistice (deși, ca student la Paris, n-a urmat cursurile lui Gilliéron [21]), valorificînd experiența autorilor AIS, conducătorul Muzeului limbii române a pregătit îndelung și a dezbătut public modalitatea cea mai potrivită de adunare a materialului

[12] Cf. DEX s.v. *dialectolog:* „Specialist în dialectologie".
[13] Care, în 1911, definea, în DA, filologia ca „studiul științific al limbilor și literaturilor".
[14] DR I(1920), p. 3.
[15] Cf. DR VI(1931), p. 506—507.
[16] LR I, p. 10.
[17] Leipzig, 1899, p. 5—6.
[18] DR VII(1933), p. 44 ; cf. LR I, p. 27.
[19] „Profitînd de șederea noastră silită, m-am dus în șură, unde vedeam pe țăran și pe fiul său îmblătind bucatele, ca să le studiez dialectul", DR IV(1926), p. 1 341 ; cf. LR I, p. 159—160.
[20] LR II, p. 248.
[21] Cf. *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895—1906)*, București, 1968, p. 164 : „În loc să ascult cursurile lui Gilliéron, care tocmai atunci punea temeliile geografiei lingvistice, [...] făceam conferințe despre sunetele limbii române".

dialectal [22]. Considerînd *Atlasul lingvistic* ,,o comoară de informaţii pentru cel ce ştie să-l utilizeze şi un izvor nesecat de probleme nouă" [23], autorul celor trei volume de *Studii istroromâne* a subliniat, în repetate rînduri, faptul că ,,atlasul lingvistic nu poate fi şi nu vrea *să înlocuiască* Dicţionarul şi studiile aprofundate dialectale" [24].

În legătură cu monografia sa asupra dialectului din Istria, autorul îi mărturisea lui Ion Bianu, într-o scrisoare din 22.11.1905 : ,,Lucrarea aceasta mai are şi alt scop : să devină o lucrare model pentru cei ce, fără a fi urmat cursuri sistematice de filologie, vor voi să scrie monografii dialectale. Voi căuta să studiez dialectul din toate punctele de vedere, aşa că mai ales în privinţa metodică să iasă o lucrare bună" [25].

Soluţia adoptată de tînărul docent Puşcariu în controversata chestiune a anchetatorului localnic sau străin de localitate pare a fi fost dictată, în egală măsură, de situaţia de fapt (dificultatea de a se deplasa însuşi în Istria) şi de considerente metodologice (asigurarea autenticităţii materialului). Cunoscîndu-l pe Alois Belulovici, venit să studieze filologia la Viena, profesorul îl familiarizează cu transcrierea fonetică ,,înainte chiar de a fi învăţat dialectul dacoromân. Astfel pregătit, s-a întors peste două luni acasă şi, după vacanţele Crăciunului 1904, s-a înapoiat cu un teanc întreg de manuscrise [. . .]. Trebuie deci să accentuez că în textele pe cari le dau nu poate fi vorba nici de cea mai mică influenţă dacoromână" [26].

Interesul cu care iniţiatorul *Atlasului lingvistic român* urmărea chestiunile de dialectologie se manifestă din plin în discuţiile purtate *Pe marginea cărţilor*, în DR IV—IX, precum şi în numeroase recenzii publicate în aceeaşi revistă. Cu excepţia primei părţi din lunga cronică dedicată Atlasului [27] — enumerare de particularităţi dialectale, menită să atragă atenţia cercetătorilor asupra bogăţiei de material cuprinsă în hărţi — contribuţiile amintite cuprind, toate, *interpretări* ale faptelor dialectale.

Căci s p e c i f i c u l aportului lui Sextil Puşcariu la dialectologia românească îl constituie, după părerea mea, utilizarea datelor geografiei lingvistice pentru interpretarea chestiunilor de fonologie şi de istorie a limbii, arta de a invoca exemplul cel mai adecvat, precis localizat în timp şi în spaţiu, pentru susţinerea unei idei — cu un cuvînt, capacitatea de

[22] Vezi istoricul chestiunii şi bibliografia (selectivă) la P. Neiescu, *Contribuţia lui Sextil Puşcariu la dezvoltarea dialectologiei româneşti*, în CL XIX(1974), 1, p. 28—31.

[23] DR IX(1938), p. 406.

[24] ALR I/I, p. 11 ; cf. DR VI(1931), p. 504.

[25] *Scrisori către Ioan Bianu*, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, vol. III, Bucureşti, 1976, p. 411.

[26] *Studii istroromâne*, I, p. 2 ; cf. *Călare pe două veacuri*, p. 333—334 ; *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 405.

Contribuţia lui Belulovici s-a limitat, de altfel, la culegerea acestui material şi la traducerea lui. ,,Celelalte două volume, la care voia să colaboreze şi el, apărură fără ajutorul lui, căci plecînd din Viena, n-am mai lucrat împreună. Mult mai tîrziu, cînd am ajuns să le scriu, Belulovici nu mai era în stare să-mi fie colaborator, căci săracul înnebunise" *(Călare pe două veacuri*, p. 334). Nici proiectul de colaborare cu celălalt coautor, Arthur Byhan, colegul de studii de la Leipzig, nu s-a realizat. ,,Deşi pe coperta *Studiilor istroromâne* figurează şi numele lui ca autor, cartea am scris-o pînă la urmă fără ajutorul lui" (idem, p. 44). Reiese prin urmare că, dacă facem abstracţie de ,,listele lui Bartoli", publicate în volumul al treilea, această lucrare fundamentală a dialectologiei româneşti a fost *scrisă în întregime* de Puşcariu, şi nu ,,în colaborare", cum este de obicei citată.

[27] DR IX(1938), p. 403—422.

a integra particularul generalului. „Şi aici depăşiţi cu mult limitele unei monografii dialectale", îi scria Karl Jaberg, la 5.12.1927, după citirea volumului al doilea al *Studiilor istroromâne*, „căci aduceţi contribuţii importante la istoria limbii române în general, precum şi la cunoştinţele noastre principiale".

Examinînd opera lingvistică a lui Sextil Puşcariu în ansamblul ei, am distins patru modalităţi de integrare — de utilizare şi de interpretare — a datelor dialectologiei :

1° Faptul dialectal ilustrează fenomenul lingvistic aflat în atenţia cercetătorului ; cu ajutorul lui, romanistul precizează „specificul românesc", preocupare permanentă a autorului *Limbii române* [28]. Caracteristică, în acest sens, este descrierea sunetelor limbii noastre şi a combinaţiilor lor, întreprinsă în primul capitol, *Fonetica*, al volumului *Rostirea*.

2° Dialectologia şi geografia lingvistică sînt puse în slujba istoriei limbii. Aceasta este, poate, atitudinea cea mai consecventă — deci cea mai caracteristică — a lui Puşcariu în chestiunea pe care o discutăm. În 1910, întreprinde reconstruirea românei comune — a străromânei, cum o numeşte el, adoptînd termenul prin care D. Onciul a redat germanul *Urrumänisch* [29] — prin compararea celor patru dialecte româneşti. În 1925, deşi scopul principal al studiului despre istroromână este „o d e s c r i e r e cît mai precisă a dialectului" [30], descriere pe care o concepe c r i t i c ă, s i s t e m a t i c ă şi c o m p a r a t i v ă (în raport cu dacoromâna), de îndată ce trece la c a r a c t e r i z a r e a d i a l e c t u l u i, autorul consacră numeroase pagini [31] istoriei „românilor apuseni" şi românei comune. Odată cu elaborarea primelor hărţi ale ALR, fonetisme dialectale sau termeni regionali sînt citaţi pentru elucidarea momentului (şi a modului) de pătrundere a elementelor slave [32], pentru demonstrarea caracterului arhaic al dacoromânei în raport cu celelalte dialecte [33], pentru stabilirea unor etimologii [34] sau pentru ilustrarea fenomenului de regresiune (= revenire la un stadiu de limbă anterior, prin renunţarea la o inovaţie cu circulaţie teritorială limitată) [35].

Abia în ultima sa lucrare, *Rostirea*, Puşcariu situează cele două discipline pe picior de egalitate : „Lingvistica istorică şi cea spaţială", spune el, „se întregesc una pe alta, dîndu-ne astfel posibilitatea să rectificăm cunoştinţele agonisite în mod unilateral sau să explicăm ceea ce rămînea obscur şi nelămurit cît timp priveam lucrurile numai în evoluţia, nu şi în răspîndirea lor, sau invers" [36].

Întregul subcapitol intitulat *Evoluţie şi răspîndire* (p. 309—345) este revelator pentru acest mod de a gîndi (vezi, de exemplu, interpretarea „insulelor lingvistice", p. 314—316). Deosebit de interesantă, în acest sens, mi se pare încercarea de a corela „lipsa de simetrie" în evoluţia

[28] Cf. LR I, p. 11.
[29] Cf. DR VI(1931), p. 484.
[30] *Studii istroromâne*, II, p. VI.
[31] Vezi p. 273—315 şi, mai ales, 344—366.
[32] DR VIII(1935), p. 350 şi urm.
[33] Idem, p. 320 şi urm. ; cf. LR I, p. 248—250, 345—350.
[34] Cf. DR IX(1938), p. 441—442 ; *Biata cumătră e departe*, în „Langue et littérature" II(1941), 1—2, p. 5—19.
[35] LR II, p. 333—335.
[36] LR II, p. 310.

istorică a vocalelor accentuate în poziţie nazală (*o* faţă de *a* şi *e*) cu „lipsa de simetrie" a realizării regionale a africatelor (*ţ* general păstrat, faţă de *ĉ*, *ĝ* şi *ḍ* reduse, în arii de dimensiuni variate, la fricative) [37].

3° Ca un corolar al întrepătrunderii dialectologiei cu istoria limbii, apare utilizarea datelor geografiei lingvistice pentru descifrarea istoriei nescrise a poporului român. Schiţate încă din 1910, îmbogăţite — şi triate — necontenit, argumentele lingvistice ale continuităţii populaţiei romanizate pe ambele maluri ale Dunării au fost magistral expuse în cele două volume de sinteză, *Limba română*. Demonstraţia se bazează pe principiile „lingvisticii spaţiale" (ale neolingvisticii), utilizate cu prudenţă şi spirit critic. Dacă reluarea acestei demonstraţii nu-şi are locul aici, evocarea unuia din ecourile stîrnite de ea în lumea romaniştilor poate fi edificatoare : hărţile ALR, scrie K. Jaberg [38], „fac să apară ca absolut exclusă deromanizarea totală a Daciei în urma cunoscutului edict al lui Aurelian. Hărţile publicate şi comentate de Puşcariu în 1936 şi 1938 sînt grăitoare".

Este interesant de notat că, discutînd chestiunea locului de formare a limbii române — strîns legată de aceea a continuităţii —, Puşcariu coroborează informaţiile lingvistice cu cele istorice, arheologice, etnografice şi demografice, cu toponimia şi antroponimia, realizînd o cercetare interdisciplinară *avant la lettre*.

4° Interpretările date de S. Puşcariu materialului dialectal nu reflectă însă toate un punct de vedere diacronic. Dialectologul modern, cantonat în limitele specialităţii sale sau orientat — cum se întîmplă tot mai des — mai mult spre sociolingvistică decît spre istoria limbii, va găsi, în paginile *Studiilor istroromâne*, ale *Limbii române* sau ale comentariilor *Pe marginea cărţilor*, numeroase puncte de vedere teoretice referitoare la disciplina sa. Unele sînt dezvoltate pe larg, altele abia schiţate, invitînd la meditaţie. Menţionez cîteva dintre ele :

— caracterizarea şi compararea celor 4 dialecte româneşti [39] ;

— schiţă de împărţire dialectală a dacoromânei, cu privire specială asupra Transilvaniei [40] ;

— rolul substratului şi al adstratului în constituirea diviziunilor dialectale [41] ;

— distincţia, importantă pentru interpretarea istorică, dintre migraţia unei inovaţii lingvistice — prin contactul de la om la om — şi migraţia purtătorilor ei [42] ;

— distincţia dintre *limba comună* şi o *limbă unitară*, nediferenţiată dialectal (cu referire specială la străromână) [43] ;

— legătura dintre numărul vorbitorilor unui idiom şi probabilitatea de apariţie a unei *koiné;* altfel spus, interpretarea relaţiei variaţie vs. unitate lingvistică prin prisma demografiei [44] ;

[37] LR II, p. 339–341.
[38] „Vox Romanica" V(1940), p. 75, apud. LR I, p. 329.
[39] *Studii istroromâne,* II, p. 316–330, 338–342 ; LR I, p. 214–243.
[40] LR II, p. 323–324.
[41] *Studii istroromâne,* II, p. 363–364.
[42] LR I, p. 320–321 ; LR II, p. 343.
[43] DR VI(1931), p. 484.
[44] *Studii istroromâne,* II, p. 274.

— explicarea neconcordanţelor isofonelor, pentru acelaşi fenomen, dar în cuvinte diferite [45];

— clasificarea tipurilor de arii dialectale, după forma şi poziţia lor [46];

— problema regionalismelor culte (latinisme şi germanisme în Transilvania, grecisme şi franţuzisme în Ţara veche) [47];

— adaptarea la interlocutor [48];

— ierarhizarea socială a pronunţărilor dialectale [49];

— valoarea estetică a elementelor (pronunţărilor) dialectale [50].

Imensul material faptic, concentrat în lucrarea de sinteză a unuia din cei mai buni cunoscători ai limbii sale, obligă pe cercetătorul de azi să răsfoiască volumele *Limbii române* ori de cîte ori are impresia că a „descoperit" ceva. Cu inima strînsă — sau cu bucuria confirmării — va constata, de cele mai multe ori, că „noutatea" sa a fost cel puţin semnalată (sau presupusă).

În încheiere, o ultimă observaţie : desigur, nu toate interpretările date de Sextil Puşcariu materialului dialectal — şi materialului lingvistic în genere — au rezistat, în timp, examenului critic sprijinit pe perfecţionarea firească a metodelor şi a cunoştinţelor în lingvistică. Dar savantul conştient că „farmecul cercetării ştiinţifice nu-l dă a f l a r e a, ci c ă u t a r e a luminei" [51] şi-a păstrat neştirbită convingerea exprimată, în tinereţe, într-o scrisoare către Ion Bianu [52] : oamenii „cari n-au îndrăzneala greşelii (...) îmi pare că nu pot produce niciodată lucruri mari".

ABREVIERI

LR I	Sextil Puşcariu, *Limba română*. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1976.
LRI I	Sextil Puşcariu, *Limba română*. II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959.

Sextil Puşcariu et la dialectologie

(R é s u m é)

Pour définir la place que la dialectologie détient parmi les préoccupations de S. Puşcariu, il ne suffit pas d'examiner ceux de ses travaux dont le titre renvoie à l'étude des dialectes et des patois roumains. Ce n'est qu'en parcourant l'œuvre de Puşcariu dans son ensemble qu'on remarquera la permanence de l'intérêt que l'auteur portait aux faits dialectaux.

[45] LR II, p. 336—337.
[46] LR II, p. 327—333.
[47] *Contribuţia Transilvaniei*..., p. 323 ; LR I, p. 408, 410—415.
[48] DR IV(1926), p. 1 376 ; cf. LR I, p. 351.
[49] LR II, p. 324 şi urm.
[50] LR II, p. 230—231.
[51] LR I, p. 3.
[52] *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 441.

Ceux-ci servent à illustrer la description phonétique du roumain ou les essais phonologiques de l'auteur ; ils constituent le matériel à partir duquel Puşcariu entreprend l'étude historique de sa langue -- qu'il s'agisse d'une simple étymologie ou de la reconstruction du roumain primitif. Ce sont toujours les faits dialectaux qui étayent ses hypothèses sur le lieu de constitution du peuple roumain et qui confirment la permanence historique de celui-ci dans l'espace carpatho-danubien.

Vers la fin de sa carrière scientifique, Puşcariu se détache de ce point de vue historique, s'attaquant aux questions méthodologiques ou théoriques de la dialectologie, notamment de la géographie linguistique.

Ianuarie 1977

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

RADU MICHĂESCU şi I. DĂNĂILĂ

PRINCIPII DE ANALIZĂ CONFRUNTATIVĂ A VOCABULARULUI

II

Aspecte ale unităţii de structură în vocabular

31. Modelul de **analiză confruntativă** descris* a condus la rezultate care permit observaţia că *sinonimia*, *antonimia*, *omonimia* şi *paronimia* nu sînt fenomene atît de deosebite între ele cum ne-am obişnuit, în mod tradiţional, să le considerăm.

Organizarea lor simetrică, în funcţie de cele două axe fundamentale ale descrierii confruntative — *distribuţia* şi *selecţia* —, atestă existenţa anumitor corelaţii care le grupează într-un sistem coerent.

32. Pe de altă parte, analiza confruntativă a permis demonstrarea faptului că *analogia* şi *asociaţia*, ca fenomene lingvistice, nu sînt specifice numai *sinonimiei* — distingîndu-se total de *antonimie*, *omonimie* şi *paronimie* —, ci sînt realizări *implicite* ale fiecăruia dintre aceste ultime patru fenomene.

33. Toate aceste rezultate ni se par suficiente pentru a propune o reconsiderare a viziunii de ansamblu pe care o avem de obicei despre elementele inventariabile în vocabularul unei limbi.

34. Vom încerca, în cele ce urmează, să relevăm aspectele care justifică structura u n i t a r ă a vocabularului, aşa cum reies ele din confruntarea celor patru tipuri de descriere analizate pînă acum.

35. În acest scop, vom urmări degajarea şi interpretarea raporturilor l o g i c e implicate în esenţa raporturilor de *înţeles* sau de *formă* din tipurile de descriere *distributivă* şi *selectivă*. În mod practic, vom recurge la convertirea în formule simbolice şi reprezentări grafice a datelor specifice acestor descrieri, după ce — în prealabil — aceste date vor fi înscrise în tabele sintetizatoare.

36. Descrierea prin confruntare distributivă la nivelul c o n ţ i n u t u l u i, redată în tabelul nr. 1, exprimă un proces de *coincidenţă* în planul *semantic*, pe baza *includerii — excluderii* sintemelor sensurilor-enunţ confruntate, fenomenul rezultat în vocabular fiind s i n o n i m i a.

36.1. *Sinonimia* se realizează *explicit*, ca **sinonimie propriu-zisă,** cînd t o t a l i t a t e a sintemelor unui sens-enunţ este *inclusă* în cea a altui sens-enunţ confruntat cu primul.

* Vezi prima parte a studiului în SCL XXVIII (1977), nr. 2, p. 111–124, paragrafele 1.–30., numerotate în continuare în partea a II-a.

36.2. *Sinonimia* se realizează *implicit* ca **sinonimie analogică,** atunci cînd m a j o r i t a t e a sintemelor unui sens-enunț este *inclusă* în cea a altui sens-enunț confruntat cu primul, în timp ce m i n o r i t ă ț i l e lor sintematice se *exclud* reciproc, sau ca **sinonimie asociativă,** cînd m i n o r i t a t e a sintemelor unui sens-enunț este *inclusă* în cea a altui sens-enunț confruntat cu primul, în timp ce m a j o r i t ă ț i l e lor sintematice se *exclud* reciproc.

36.3. Planul *formal* al celor două sensuri-enunț confruntate este *diferit.*

Tabelul nr. 1

Descriere prin confruntare distributivă									
Proces de coincidență								Rezultantă în vocabular	
Plan semantic						plan formal	fenomen	Realizare	
Criteriu									
includere			excludere						
total	parțial		total	parțial				explicită	implicită
	majoritate	minoritate		majoritate	minoritate				
+						diferit	sinonimie	sinonimie propriu-zisă	
	+				+				sinonimie analogică
		+		+					sinonimie asociativă

37. Tabelul nr. 1 poate fi formalizat simbolic și reprezentat grafic, simbolurile folosite fiind următoarele:

$\hat{I}_1$: înțelesul sensului-enunț care constituie primul termen al confruntării

$\hat{I}_2$: înțelesul sensului-enunț care constituie cel de-al doilea termen al confruntării

T_1 : totalitatea sintemelor specifică primului termen al confruntării

T_2 : totalitatea sintemelor specifică celui de-al doilea termen al confruntării

M_1 : majoritatea sintemelor specifică primului termen al confruntării

M_2 : majoritatea sintemelor specifică celui de-al doilea termen al confruntării

m_1 : minoritatea sintemelor specifică primului termen al confruntării

m_2 : minoritatea sintemelor specifică celui de-al doilea termen al confruntării

vs. : versus, confruntat cu ...

$=$: inclus în ...

$\neq$: exclus din ...

37.1. Prin formalizarea simbolică, tabelul nr. 1 poate fi redus la următoarele trei formule :

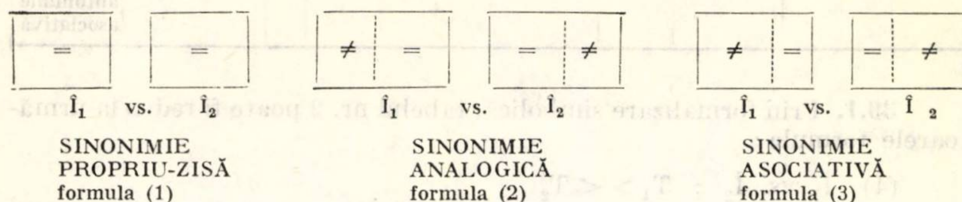
(1) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $T_1 = T_2$
(2) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $[m_1 \neq m_2]$ iar $[M_1 = M_2]$
(3) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $[M_1 \neq M_2]$ iar $[m_1 = m_2]$

Dacă, în urma confruntării, sintemele a două sensuri-enunţ se comportă în felul descris de formula (1), sensurile-enunţ respective sînt *sinonime propriu-zise*.

Cînd sintemele sensurilor-enunţ confruntate se organizează după formula (2), termenii confruntării sînt *sinonime analogice* (sau *analogii sinonimice*).

În sfîrşit, dacă sintemele termenilor confruntaţi se organizează după formula (3), sensurile-enunţ respective sînt *sinonime asociative* (sau *asociaţii sinonimice*).

37.2. Reprezentarea grafică a raporturilor exprimate în formulele de **3** sub **7.1.**, bazată pe tabelul nr. 1, este următoarea :

SINONIMIE PROPRIU-ZISĂ formula (1) — SINONIMIE ANALOGICĂ formula (2) — SINONIMIE ASOCIATIVĂ formula (3)

Fig. 22

38. Descrierea prin confruntare selectivă la nivelul c o n ţ i n u t u l u i, redată în tabelul nr. 2, exprimă un proces de *atracţie polară* în planul *semantic*, pe baza *interceptării—exceptării* sintemelor sensurilor-enunţ confruntate faţă de axa virtuală a unei polarizări, fenomenul rezultant în vocabular fiind a n t o n i m i a.

38.1. *Antonimia* se realizează *explicit*, ca **antonimie propriu-zisă,** cînd t o t a l i t a t e a sintemelor celor două sensuri-enunţ se *interceptează polar*, polii adverşi presupunîndu-se reciproc.

38.2. *Antonimia* se realizează *implicit* ca **antonimie analogică,** atunci cînd m a j o r i t a t e a sintemelor se *interceptează polar*, m i n o r i t a t e a lor fiind *exceptată* presupunerii reciproce polare, sau ca **antonimie asociativă,** cînd m i n o r i t a t e a sintemelor se *interceptează polar*, m a j o r i t a t e a lor fiind *exceptată* presupunerii reciproce polare.

38.3. Planul *formal* al celor două sensuri-enunţ confruntate este *diferit*.

39. Tabelul nr. 2 poate fi formalizat simbolic şi reprezentat grafic, sinbolurile folosite fiind identice cu cele de sub **37.**, cu excepţia ultimelor două care se substituie prin

$>$: se interceptează prin atracţie polară cu ...
$<$: este interceptat prin atracţie polară de ...
$\not>$: se exceptează de la atracţia polară cu ...
$\not<$: este exceptat de la atracţia polară de ...

Tabelul nr. 2

Descriere prin confruntare selectivă									
Proces de atracție polară							Rezultantă în vocabular		
Plan semantic						plan formal	fenomen	Realizare	
Criteriu									
interceptare			exceptare						
total	parțial majoritate	parțial minoritate	total	parțial majoritate	parțial minoritate			explicită	implicită
+						diferit	antonimie	antonimie propriu-zisă	
		+		+					antonimie analogică
	+				+				antonimie asociativă

39.1. Prin formalizare simbolică, tabelul nr. 2 poate fi redus la următoarele formule:

(4) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $T_1 >< T_2$

(5) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $[m_1 >< m_2]$ iar $[M_1 \not> \not< M_2]$

(6) $\hat{I}_1$ vs. $\hat{I}_2$: $[M_1 >< M_2]$ iar $[m_1 \not> \not< m_2]$

Dacă, în urma confruntării, sintemele a două sensuri-enunț se comportă în felul descris de formula (4), sensurile-enunț respective sînt *antonime propriu-zise*.

Cînd sintemele sensurilor-enunț confruntate se organizează după formula (5), termenii confruntării sînt *antonime analogice* (sau *analogii antonimice)*.

În sfîrșit, dacă sintemele termenilor confruntați se organizează după formula (6), sensurile-enunț respective sînt *antonime asociative* (sau *asociații antonimice)*.

39.2. Reprezentarea grafică a raporturilor exprimate în formulele de sub **39.1.**, bazată pe tabelul nr. 2, este următoarea:

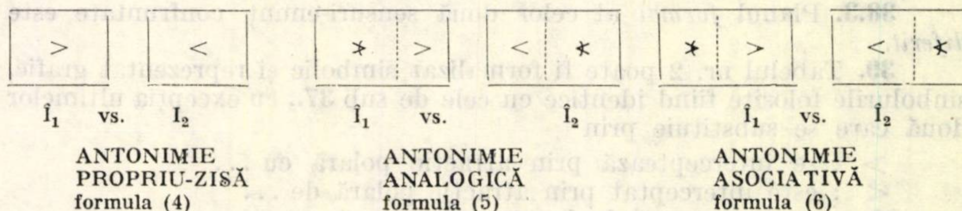

Fig. 23

40. Descrierea prin confruntare distributivă la nivelul e x p r e s i e i, redată în tabelul nr. 3, exprimă un proces de *coincidență* în planul *formal*, pe baza *identității—diferenței* formemelor (vezi **28.**) sensurilor-enunț confruntate, fenomenul rezultant în vocabular fiind o m o n i m i a.

40.1. *Omonimia* se realizează *explicit*, ca **omonimie propriu-zisă,** cînd t o t a l i t a t e a formemelor celor două sensuri-enunț este *identică.*

40.2. *Omonimia* se realizează *implicit* ca **omonimie analogică,** atunci cînd *organizarea epică,* în î n t r e g i m e a ei, este *diferită, lanțul* (grafic și epic), precum și *organizarea grafică* fiind *identice,* sau ca **omonimie asociativă,** cînd numai o p a r t e a *organizării grafice,* și anume *suprasegmentalul,* este *diferită,* cealaltă parte *(segmentalul), organizarea epică,* precum și *lanțul* în întregimea lor fiind *identice.*

41. Menționăm că, spre deosebire de analiza efectuată la nivelul c o n ț i n u t u l u i *(sinonimia* și *antonimia),* unde am operat nemijlocit cu raportul cantitativ *totalitate* / *majoritate-minoritate* — fără a specifica, deocamdată, felul sintemelor prin care se realizează acest raport —, în analiza de la nivelul e x p r e s i e i sîntem obligați să apelăm în mod direct la formeme.

Această inconsecvență a p a r e n t ă în analiză este impusă de *dublul rol* al formemelor ca sintetizatori atît ai *grafiei,* cît și ai *epiei.*

Dacă nu am fi indicat, în mod explicit, formemele, nu s-ar fi putut înțelege la care dintre aceste două aspecte ale expresiei — grafic sau epic — se referă majoritatea sau minoritatea trăsăturilor formale avute în vedere la confruntarea expresiilor a două sensuri-enunț.

Raportarea cantitativă *totalitate* / *majoritate-minoritate* va reieși însă cu evidență din reprezentările grafice în care vom converti, ulterior, formulele simbolice.

42. Tabelul nr. 3 poate fi formalizat simbolic și reprezentat grafic, simbolurile folosite fiind următoarele :

E_1 : forma sensului-enunț care constituie primul termen al confruntării

E_2 : forma sensului-enunț care constituie cel de-al doilea termen al confruntării

G_1 : grafia (lanț și organizare) specifică primului termen al confruntării

G_2 : grafia (lanț și organizare) specifică celui de-al doilea termen al confruntării

E_1 : epia (lanț și organizare) specifică primului termen al confruntării

E_2 : epia (lanț și organizare) specifică celui de-al doilea termen al confruntării

LG_1 : lanțul grafiei specifice primului termen al confruntării

LG_2 : lanțul grafiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

LE_1 : lanțul epiei specifice primului termen al confruntării

LE_2 : lanțul epiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

Tabelul nr. 3

Descriere prin confruntare distributivă															
Proces de coincidență													Rezultantă în vocabular		
Plan formal												plan semantic	fenomen	Realizare	
Criteriu															
identitate						diferență									
grafie			epie			grafie			epie						
lanț	organizare		lanț	organizare		lanț	organizare		lanț	organizare				explicită	implicită
	segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental				
+	+	+	+	+	+							diferit	omonimie	omonimie propriu-zisă	
+	+	+	+	+	+					+	+				omonimie analogică
+	+		+	+	+			+							omonimie asociativă

OE_1 : organizarea (segmental și suprasegmental) epiei specifice primului termen al confruntării

OE_2 : organizarea (segmental și suprasegmental) epiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

O^sG_1 : organizarea suprasegmentală a grafiei specifice primului termen al confruntării

O^sG_2 : organizarea suprasegmentală a grafiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

O^sG_1 : organizarea segmentală a grafiei specifice primului termen al confruntării

O^sG_2 : organizarea segmentală a grafiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

vs. : versus, confruntat cu ...

$\equiv$: identic cu ...

$\not\equiv$: diferit de ...

42.1. Prin formalizare simbolică, tabelul nr. 3 poate fi redus la următoarele trei formule:

(7) F_1 vs. F_2 : $[G_1$ și $E_1] \equiv [G_2$ și $E_2]$

(8) F_1 vs. F_2 : $[OE_1 \not\equiv OE_2]$, iar $[LE_1$ și $G_1 \equiv LE_2$ și $G_2]$

(9) F_1 vs. F_2 : $[O^sG_1 \not\equiv O^sG_2]$ iar $[O^sG_1$ și LG_1 și $E_1 \equiv O^sG_2$ și LG_2 și $E_2]$

Dacă, în urma confruntării, formemele a două sensuri-enunț se comportă în felul descris de formula (7), sensurile-enunț respective sînt *omonime propriu-zise.*

Cînd formemele sensurilor-enunț confruntate se organizează după formula (8), termenii confruntați sînt *omonime analogice* (sau *analogii omonimice).*

În sfîrșit, dacă formemele termenilor confruntați se organizează după formula (9), sensurile-enunț respective sînt *omonime asociative* (sau *asociații omonimice).*

42.2. Reprezentarea grafică a raporturilor exprimate în formulele de sub **42.1.**, bazată pe tabelul nr. 3, este următoarea:

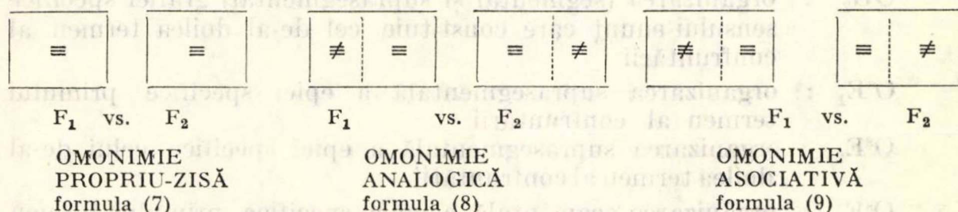

Fig. 24

42.3. În cazul formulei (9) de sub **42.1.**, *organizarea suprasegmentală grafică* a două forme confruntate fiind *diferită* în întregimea ei — deci și în modul de ierarhizare a grafemelor (vezi **28.7.**) —, rezultă că prima dintre formele confruntate are grafemele ierarhizate *omogen* (toate minus-

cule), iar cealaltă *eterogen* (primul majusculă), ceea ce atestă apartenenţa formelor confruntate la categorii de sensuri-enunţ esenţial deosebite, adică primul fiind nume comun, iar celălalt nume propriu.

42.4. Această deosebire de esenţă ne obligă să considerăm că ponderea *organizării suprasegmentale* (de ierarhizare eterogenă) în *grafie* este atît de mare pentru procesul confruntării, încît *diferenţa* dintre cele două forme confruntate, marcată prin ierarhizarea eterogenă, trebuie apreciată ca majoritară în raport cu ceea ce *identifică* aceste forme.

42.5. Ca urmare, în reprezentarea grafică a formulei (9) de sub **42.2.**, a fost operată imaginea unei raportări cantitative corespunzător cu cele afirmate sub **42.4.**

43. Descrierea prin confruntare selectivă la nivelul expresiei redată în tabelul nr. 4, exprimă un proces de *atracţie polară* în planul *formal*, pe baza *similitudinii—disimilitudinii* formemelor sensurilor-enunţ confruntate, fenomenul rezultant în vocabular fiind paronimia.

43.1. *Paronimia* se realizează *explicit*, ca **paronimie propriu-zisă,** cînd totalitatea formemelor unui sens-enunţ este *similarizabilă* prin atracţie polară cu cea a altui sens-enunţ confruntat cu primul.

43.2. *Paronimia* se realizează *implicit* ca **paronimie analogică,** atunci cînd numai o parte din *organizarea epică*, şi anume *suprasegmentalul*, este *disimilarizată* prin neangajare în atracţie polară, cealaltă parte *(segmentalul)*, *organizarea grafică*, precum şi *lanţul* în întregimea lui fiind *similarizabile*, sau ca **paronimie asociativă,** cînd *organizarea grafică*, în întregimea ei, este *disimilarizată* prin neangajare în atracţie polară, *organizarea epică* şi *lanţul*, în întregimea lor, fiind *similarizabile.*

43.3. Planul *semantic* al celor două sensuri-enunţ confruntate este *diferit.*

44. Tabelul nr. 4 poate fi formalizat simbolic şi reprezentat grafic, simbolurile folosite fiind identice, în majoritatea lor, cu cele de sub **42.**, cu excepţia ultimelor opt (fără vs., care este acelaşi) substituite, aici, prin :

OG_1 : organizarea (segmental şi suprasegmental) grafiei specifice sensului-enunţ care constituie primul termen al confruntării

OG_2 : organizarea (segmental şi suprasegmental) grafiei specifice sensului-enunţ care constituie cel de-al doilea termen al confruntării

O^sE_1 : organizarea suprasegmentală a epiei specifice primului termen al confruntării

O^sE_2 : organizarea suprasegmentală a epiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

O^sE_1 : organizarea segmentală a epiei specifice primului termen al confruntării

O^sE_2 : organizarea segmentală a epiei specifice celui de-al doilea termen al confruntării

$\approx$: se similarizează prin atracţie polară cu ...

$\not\approx$: este disimilarizat prin lipsa atracţiei polare faţă de ...

Tabelul nr. 4

Descriere prin confruntare selectivă															
Proces de atracţie polară													Rezultantă în vocabular		
Plan formal												plan semantic	fenomen	Realizare	
Criteriu															
similitudine						disimilitudine									
grafie			epie			grafie			epie						
lanţ	organizare		lanţ	organizare		lanţ	organizare		lanţ	organizare				explicită	implicită
	segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental		segmental	suprasegmental				
+	+	+	+	+	+							diferit	paronimie	paronimie propriu-zisă	
+	+	+	+	+							+				paronimie analogică
+			+	+	+		+	+							paronimie asociativă

44.1. Prin formalizare simbolică, tabelul nr. 4 poate fi redus la următoarele trei formule :

(10) F_1 vs. F_2 : $[G_1$ și $E_1] \approx [G_2$ și $E_2]$

(11) F_1 vs. F_2 : $[O^sE_1 \not\approx O^sE_2]$ iar $[O^sE_1$ și LE_1 și $G_1 \approx O^sE_2$ și LE_2 și $G_2]$

(12) F_1 vs. F_2 : $[OG_1 \not\approx OG_2]$ iar $[LG_1$ și $E_1 \approx LG_2$ și $E_2]$

Dacă, în urma confruntării, formemele a două sensuri-enunț se comportă în felul descris de formula (10), sensurile-enunț respective sînt *paronime propriu-zise.*

Cînd formemele sensurilor-enunț confruntate se organizează după formula (11), termenii confruntați sînt *paronime analogice* (sau *analogii paronimice).*

În sfîrșit, dacă formemele termenilor confruntați se organizează după formula (12), sensurile-enunț respective sînt *paronime asociative* (sau *asociații paronimice).*

44.2. Reprezentarea grafică a raporturilor exprimate în formulele de sub **44.1.**, bazată pe tabelul nr. 4, este următoarea :

$\approx$	$\approx$		$\not\approx$ ¦ $\approx$	$\approx$ ¦ $\not\approx$		$\not\approx$ ¦ $\approx$	$\approx$ ¦ $\not\approx$
F_1 vs.	F_2		F_1 vs.	F_2		F_1 vs.	F_2
PARONIMIE PROPRIU-ZISĂ formula (10)			PARONIMIE ANALOGICĂ formula (11)			PARONIMIE ASOCIATIVĂ formula (12)	

Fig. 25

44.3. Ca și în cazul *omonimiei asociative* (vezi **42.4.**), *organizarea grafică suprasegmentală eterogenă* implicată și la *paronimele asociative*, conform formulei (12) de sub **44.1.**, atestă apartenența formelor paronime confruntate la categorii de sensuri-enunț deosebite, primul fiind nume comun, celălalt nume propriu.

4.4.4. Convertirea acestei *diferențe* calitative în accepția cantitativă de m a j o r i t a t e față de ceea ce se disimilarizează din formele confruntate — datorită neintrării în atracție polară — se impune, prin paralelism cu cele de sub **44.2.**, și în acest caz.

44.5. Ca urmare, în reprezentarea grafică a formulei (12) de sub **44.2.** a fost operată imaginea unei raportări cantitative, corespunzător cu cele afirmate sub **44.4.**

45. Analiza confruntativă ne permite degajarea unor concluzii privind interferențele logice în sistemul vocabularului ale tipurilor de descriere prezentate.

45.1. *Sinonimia* și *omonimia* sînt două fenomene lingvistice care reflectă un proces u n i t a r de gîndire, aplicat în interpretarea confruntativă *distributivă* a sensurilor-enunț la nivelul *conținutului* sau al *expresiei.*

În esență, este vorba de principiul logic al identității (**a** *este identic cu* **b**) care operează ca atare în cazul *sinonimiei* sau *omonimiei propriu-zise* ori restrictiv (**a** *este parțial identic cu* **b**) în cazul *sinonimiei* sau *omonimiei analogice* și *asociative*.

45.2. *Antonimia* și *paronimia* sînt două fenomene lingvistice care reflectă și ele un proces unitar de gîndire, aplicat în interpretarea confruntativă *selectivă* a sensurilor-enunț la nivelul *conținutului* sau al *expresiei*.

În esență, este vorba de principiul logic al diferenței (**a** *este diferit de* **b**).

45.3. Relația *sinonimie—antonimie* se află în următoarea corelare logică:

sinonimia este o antonimare exclusă,
antonimia este o sinonimare negată.

Privite sub aspectul procesului de gîndire pe care îl reflectă, *sinonimia* și *antonimia* pot fi deci considerate ca termeni ai opoziției logice *afirmație—negație* (+/—), surprinsă în unitatea ei dialectică de manifestare la nivelul conținutului în vocabular.

45.4. Relația *omonimie—paronimie* se află în următoarea corelare logică:

omonimia este o paronimare exclusă,
paronimia este o omonimare negată.

Privite sub aspectul procesului de gîndire pe care îl reflectă, *omonimia* și *paronimia* pot fi considerate și ele ca termeni ai opoziției *afirmație—negație* (+/—), surprinsă în unitatea ei dialectică manifestată la nivelul expresiei în vocabular.

46. Îmbinarea relațiilor logice care guvernează cele patru tipuri de descriere la nivelul vocabularului poate fi sintetizată în următoarea reprezentare grafică:

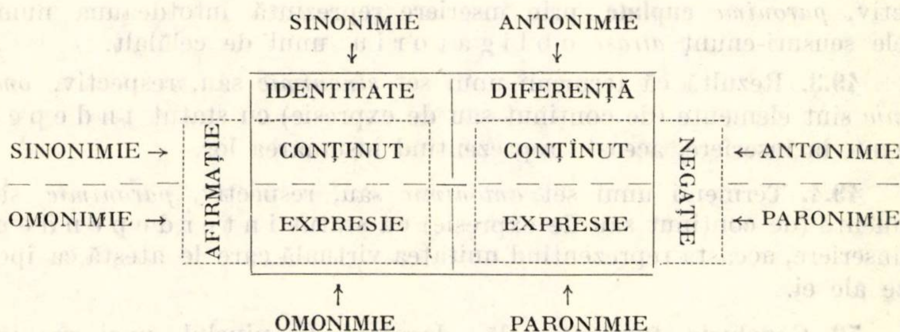

Fig. 26

47. Principiul **identității** care guvernează *sinonimia* și *omonimia* se manifestă deosebit în cele două fenomene: la *sinonimie*, identitatea este reală, în timp ce la *omonimie* ea este virtuală.

47.1. Identitatea de conţinut este *reală* la *sinonimie*, deoarece ea se relevă în mod n e m i j l o c i t la două forme diferite de expresie.

47.2. Identitatea de expresie este *virtuală* la *omonimie*, deoarece ea se relevă numai prin m i j l o c i r e a comportamentului *grafiei* şi *epiei* luate împreună (la *omonimia propriu-zisă)*, al *epiei* (la *omonimia analogică)* sau al *grafiei* (la *omonimia asociativă)*, la două conţinuturi diferite.

48. Principiul **diferenţei** care guvernează *antonimia* şi *paronimia* se manifestă şi el d e o s e b i t în cele două fenomene : la *antonimie*, diferenţa este m a x i m ă, în timp ce la *paronimie* ea este m i n i m ă.

48.1. Diferenţa de conţinut este *maximă* la *antonimie*, deoarece ea atrage în mod n e c e s a r două forme diferite de expresie cu conţinuturile opuse polar

48.2. Diferenţa de expresie este *minimă* la *paronimie*, deoarece ea atrage în mod a c c i d e n t a l două conţinuturi diferite cu formele de expresie similarizabile polar.

49. Între *sinonimie — omonimie*, pe de o parte, şi *antonimie — paronimie*, pe de alta, se mai impune o distincţie decurgînd din cele afirmate sub **47.—48.**

Legătura dintre două *sinonime* sau, respectiv, două *omonime* are un caracter p a s i v, pe cînd cea dintre două *antonime* sau, respectiv, *paronime*, are un caracter a c t i v.

49.1. Caracterul *pasiv* reiese din faptul că două *sinonime* sau, respectiv, două *omonime* **relaţionate** prin înseriere pot reprezenta sensuri-enunţ *relevate* f a c u l t a t i v din totalitatea termenilor seriei *sinonimice* sau, respectiv, *omonimice* căreia îi aparţin.

49.2. Caracterul *activ* reiese din faptul că două *antonime* sau, respectiv, *paronime* **cuplate** prin înseriere reprezintă întotdeauna numai acele sensuri-enunţ *atrase* o b l i g a t o r i u unul de celălalt.

49.3. Rezultă că termenii unui set *sinonimic* sau, respectiv, *omonimic* sînt elemente (de conţinut sau de expresie) cu statut i n d e p e n d e n t în înseriere, aceasta reprezentînd însumarea lor.

49.4. Termenii unui set *antonimic* sau, respectiv, *paronimic* sînt elemente (de conţinut sau de expresie) cu statut i n t e r d e p e n d e n t în înseriere, aceasta reprezentînd unitatea virtuală care le atestă ca ipostaze ale ei.

50. Concluzia fundamentală, degajată la nivelul unei maxime abstractizări, cu privire la constituirea celor patru tipuri de descriere într-un sistem unitar reiese din observaţia că raportul cantitativ *totalitate / majoritate—minoritate* este c o m u n *tuturor* fenomenelor studiate, după cum se poate constata şi din reprezentarea grafică sintetizatoare din fig. 27 (pentru explicarea simbolurilor folosite, vezi **37.**, **39.**, **42.** şi **44.**).

51. Putem afirma — în rezumat — că **sinonimia, antonimia, omonimia** și **paronimia** prezintă interferențe de structură la nivelul vocabularului atît sub aspect c a l i t a t i v, cît și sub aspect c a n t i t a t i v.

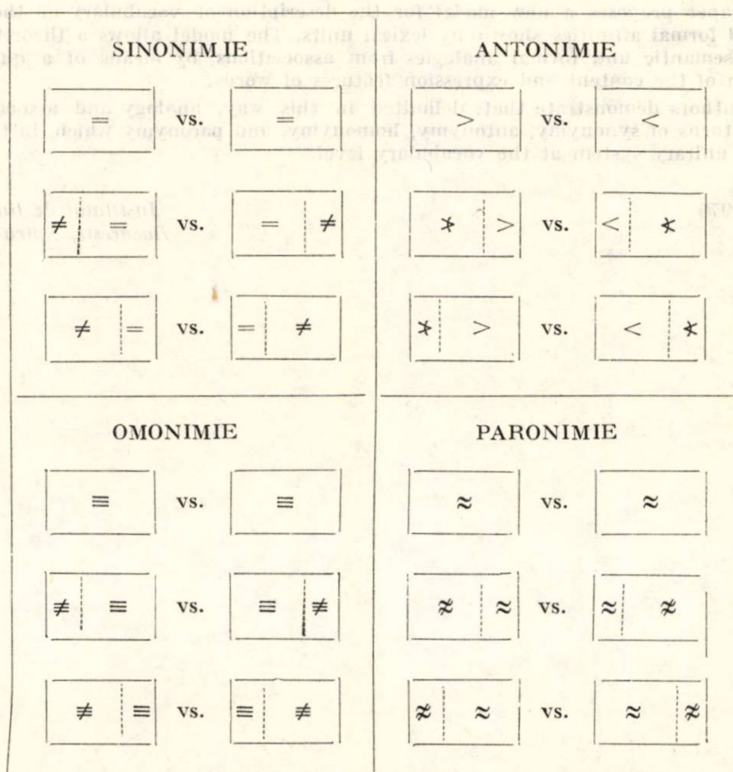

Fig. 27

51.1. Aspectul *calitativ* este marcat prin poziția *sinonimiei* și *omonimiei*, pe de o parte, și a *antonimiei* și *paronimiei*, pe de alta, ca termeni ai unui raport de c o m p l e m e n t a r i t a t e.

51.2. La primele două fenomene, pertinentă este *afirmarea* unor comuniuni de înțeles sau de formă prin confruntarea *identităților*, pe cînd la ultimele două pertinentă este *negarea* unor comuniuni de înțeles sau de formă prin confruntarea *diferențelor*.

51.3. Aspectul *cantitativ* este marcat prin organizarea *identităților* și *diferențelor* la nivelul fiecărui fenomen în parte, în termenii raportului u n i c de *totalitate / majoritate—minoritate.*

51.4. Cele două ipostaze ale corelării *majorității* cu *minoritatea* (vezi fig. 27) care deosebesc *sinonimia* și *omonimia* de *antonimie* și *paronimie* sînt impuse de pertinența *identităților*, în primul caz, față de pertinența *diferențelor* în al doilea.

Principles of Confrontative Vocabulary Analysis

(Abstract)

The paper proposes a new model for the description of vocabulary on the basis of semantic and formal affinities shown by lexical units. The model allows a theoretical delimitation of semantic and formal analogies from associations, by means of a quantitative confrontation of the content and expression features of words.

The authors demonstrate that, delimited in this way, analogy and association are implicite outturns of synonymy, antonymy, homonymy, and paronymy which, in their turn, constitute a unitary system at the vocabulary level.

Decembrie 1976

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

LOUIS MOURIN

TYPOLOGIE DES FORMES IRRÉGULIÈRES DES INDICATIFS ET SUBJONCTIFS PRÉSENTS ROMANS

La présente étude se propose de synthétiser les tendances qui se manifestent dans les formes divergentes que prennent les verbes à l'indicatif présent et au subjonctif présent, et ce en se basant sur un nombre limité mais représentatif de parlers : portugais, castillan, catalan, ancien provençal, français, sursilvain, haut-engadinois, ladin dolomitique (dialecte du Val Gardena), toscan, sarde (dialecte de Nuoro) et roumain [1].

Les altérations du radical — souvent présentées pêle-mêle par les grammaires — peuvent avoir, en réalité, deux significations bien distinctes. Nombreuses sont d'abord celles qui sont liées à d'autres phénomènes dont elles sont une conséquence ou qu'elles contribuent à caractériser : elles ne constituent pas, pour autant, des irrégularités dans le système propre de chaque langue romane (première partie). Ensuite seront observées les tendances auxquelles obéissent les irrégularités proprement dites (seconde partie).

I. Les modifications conditionnées

Certaines altérations du radical peuvent être simplement dues aux sons voisins : elles n'ont qu'une valeur phonétique ; tel est le cas en roumain, très accessoirement en sarde (1°). Plus souvent elles soulignent quelque morphème : d'abord (2°) l'absence de voyelle de terminaison à certaines formes ; ces faits sont limités aux aires gallo-catalane et „rhéto-romane" ; ensuite (3°) le déplacement de l'accent : de telles altérations existent quasi partout, enfin (4°) la conjugaison à laquelle le verbe appartient : c'est ce qui se produit en Ibérie.

1. Modifications liées aux sons voisins

1.1. Des modifications vocaliques existent en sarde et en roumain.

En sarde les voyelles accentuées *e* et *o* sont ouvertes si la syllabe suivante renferme un *o*, un *a* ou un *e*, mais fermées si elle contient un *i* (non un jod) ou un *u:* 1. *bęnzo* 2. *bęnis* 2. *bęnit*, subj. *bęnza*, *mǫrio mǫris mǫrit mǫria*.

En roumain il y a diphtongaison des voyelles accentuées : de *e* en *ea* devant *ă* (1. *cred* subj. *crează)*, de *o* en *oa* devant *e* et *ă* (1. *scot* 3. *scoate* subj. *scoață)*; dans certaines conditions, le passage de *e* à *a* (1. *șed* 3. *șade* subj. *șază)*, l'existence, en outre, d'un timbre *ă* (1. *văd*, 3. *vede* subj. *vază)*, l'alternance entre *î* et *i* (1. *vînd*, 3. *vinde* subj. *vînză)*.

[1] Qu'il soit entendu que si, pour des raisons stylistiques, il arrive de parler ici de la Péninsule ibérique, de la Gaule, du „rhéto-roman", du romanche, de l'Italie, du sarde, de la Romania orientale, etc..., ces diverses expressions synthétiques ne sont valables que pour les dialectes ou langues effectivement étudiés ici.

1.2. Les modifications consonantiques déterminées par les sons voisins se produisent en roumain : devant le *i* de terminaison chute de *n* (3. *pune* 2. *pui)*, éventuellement de *r* *(sare, sa(r)i)*, passage de *t* à *ț (trimite, trimiți)*, de *d* à *z (aude, auzi)* et de *s* à *ș (lasă, lași)*. Alternance des consonnes gutturales et palatales suivant, d'une part, la finale absolue ou les voyelles *ă* et *u*, et, d'autre part, *e* et *i* (1. *zic* 2. *zici* 3. *zice* subj. *zică* 1. *strig* 2. *strigi* 3. *strigă*, subj. *strige* [2]*)* ; dans les mêmes conditions alternance aussi de *sc* et *șt* (1. *cunosc* 2. *cunoști* 3. *cunoaște*, subj. *cunoască)*.

2. Modifications liées à l'absence de terminaison

2.0. L'absence de voyelle de terminaison [3] engendre l'assourdissement des consonnes sonores finales du radical dans les aires „rhétoromane'' et catalano-provençale (**1.**) ; elle détermine la chute des consonnes finales sauf de *r*, et des phénomènes vocaliques en français (**2.**) ; elle provoque des faits plus complexes en ancien provençal (**3.**).

2.1. L'assourdissement des consonnes devenues finales n'est pas toujours marqué par la graphie : il se produit en catalan (6. *poden* 3. *pot*, *sabon sap*, *cusen cus...*), en ancien provençal (6. *podon* 3. *pot*, *sabon sap*, *volven volf*, *dizon ditz*, *s(i)egon s(i)ec...*), en ancien sursilvain (2. *audas* 1. *aud*, *beivas beif*, *rogas rog...*), en engadinois (2. *giodast* 1. *giod*, *scrivast scriv*, *acchiüsast acchiüs*, *segiast seg*, *vezzast vez...*) et en dolomitique (2. *audes* 1. *aut*, *beves bef*, *fejes fesc...*).

2.2. En français toutes les consonnes finales, sauf *r (meurt)*, tombent lorsqu'elles ne sont pas suivies d'une voyelle de terminaison : *vendent vend*, *mentent ment*, *écrivent écrit*, *rompent rompt*, *vainquent vainc*, *finissent finit*, *lisent lit*, *dorment dort*, *moulent moud...* En outre la finale absolue peut provoquer des modifications vocaliques du radical : *savent sait*, *meuvent meut*, *résolvent résout*, *haïssent hait*, *prennent prend*, *viennent vient*, *plaignent plaint*, *joignent joint*, *valent vaut...*

2.3. En ancien provençal se manifestent — en dehors de l'assourdissement déjà cité — certaines autres tendances : d'abord la chute de certaines consonnes devenues finales : de *n* (4. *remanem* 2. *remas)*, de *d* derrière *n* (4. *vendem* 3. *ven)*, parfois de *v* ou de *f* derrière *r* ou *l* (4. *solvem* 3. *sol*, 4. *servim* 3. *ser(f)*, 4. *volvem* 3. *vol(f))*, aussi de *z* derrière voyelle (4. *trazem*, 3. *tra*, *destruzem destru*, *dizem di*, *cazem ca*, *razem ra*, *crezem cre*, inf. *lezer* 3. *le...*). Mais, dans ce dernier cas, apparaît aussi le remplacement de la consonne finale *z* par un *i* (3. *trai*, *destrui*, *cai*, *rai*, *crei*, *ley ;* aussi *jazem jai*, *plazem plai*, *tazem tai*, *duzem dui*, *luzem lui...*). Enfin il y a, à la finale absolue, vocalisation de *v* (4. *bevem* 3. *beu)* et de *l* (4. *valem* 3. *vau/val)*.

[2] Mais en toscan des faits apparemment semblables *(dico dici dice dica, esigo esigi esige esiga)* sont, en réalité, des irrégularités (cf. *infra*, § **5.7.**) : il y a maintien des consonnes, p. ex. dans *manco manchi manca, comincio cominci comincia, nego neghi nega, mangio mangi mangia.*

[3] Cette absence existe à l'ind. 1. de toutes les conjugaisons en engadinois et en ancien sursilvain, à certaines personnes de l'indicatif de conjugaisons II et III (2. et 3. en catalan et ancien provençal, 1., 2. et 3. en français, 3. et 6. en dolomitique) ; en outre à 2. et 3. du subjonctif des verbes de la conjugaison I en provençal. L'absence de terminaison existe aussi à l'ind. 1. en roumain, mais elle n'engendre pas de modification du radical.

3. Modifications liées au déplacement de l'accent

3.0. L'opposition accentuelle entre, d'une part, les personnes 4. et 5. de l'indicatif et du subjonctif présents, et, d'autre part, les personnes 1., 2., 3. et 6. de ces mêmes formes verbales peut provoquer des altérations du radical : elles sont le plus souvent vocaliques, parfois aussi consonantiques. De telles modifications conditionnées — fort variées dans certains parlers — ne seront énumérées ici, en principe, que pour autant que les verbes qui en sont affectés présentent, par ailleurs, de réelles irrégularités [4], ceci afin de bien distinguer les unes des autres [5].

Les altérations dues à l'oscillation de l'accent sont rares en roumain. En portugais et dans l'aire catalano-provençale, le radical accentué se distingue seulement par des timbres différents ; mais il y a de rares diphtongaisons en provençal. En castillan, le radical accentué peut être marqué par des diphtongaisons. En toscan et dans l'aire „rhéto-romane", un tel radical connaît à la fois des timbres propres et des diphtongaisons.

3.1. En roumain l'action exclusive de l'accentuation engendre en prétonie le timbre *ă* (4. *cădem* 3. *cade* subj. *cază)* et éventuellement *u* (4. *putem* 1. *pot*, 4. *murim* 1. *mor)*. En outre, il y a l'alternance 4. *venim* 3. *vine* subj. *vie*, et une dualité de radicaux dans 4. *mîncăm* 3. *mănîncă* et 4. *uscăm* 3. *usucă*.

3.2. En portugais n'existent, dans les verbes à formes irrégulières et à oscillation de l'accent [6], que des alternances dans lesquelles le timbre du radical tonique est ouvert : [ɐ] ≠ ą (4. *fazemos* 3. *faz* 1. *faço)*, [ə] ≠ ę *(perdemos perde perço)* et [*u*] ≠ ǫ *(podemos pode posso)* [7].

3.3. Il en est quasi toujours de même en catalan : [ɒ] ≠ *a* (4. *plaem plau plac)*, [ɒ] ≠ ę *(bevem beu bec)* et [*u*] ≠ ǫ *(movem mou moc)*. Il est rare que le timbre de la voyelle tonique soit fermé : [ɒ] ≠ ẹ *(atenem aten atenc)* et [*u*] ≠ ọ *(fonem fo, fonc)*. Quelques verbes limitent l'alternance liée à l'accent aux seules personnes 2., 3. et 6. : 4. *sabem* 3. *sap* (1. *sé)*,

[4] C'est la raison pour laquelle le français moderne ne figure pas ici. En effet, les alternances déterminées par l'accent n'affectent que des verbes sans irrégularités proprement dites (cf. RRL XXI (1976), p. 4, n. 3) : *semons sèment, prenons prennent, venons viennent, cédons cèdent, acquérons acquièrent, anesthésions anesthésient, asseyons assoient, nettoyons nettoient, apercevons aperçoivent, buvons boivent, mouvons meuvent.* Conditionnées également par l'absence de voyelle de terminaison sont les modifications de timbres décrites *supra*, § **2.1.** Les verbes à formes réellement irrégulières (cf. *infra*, § **5.13.**) connaissent de rares modifications vocaliques irrégulières : cf. *infra*, § **6.2.3.**, n. 96. Le seul paradigme avec une forme irrégulière (le subjonctif) et une alternance vocalique liée à l'accent est : *voulons veulent veuille*.

[5] Précisons dès à présent que, à égalité d'accent, il peut y avoir des divergences vocaliques irrégulières entre l'ind. 1. et les autres personnes toniques de l'indicatif, par suite soit de la résistance de cet ind. 1. à la différenciation liée à l'accent (p. ex. : cast. *tengo tiene...* tosc. *voglio vuole...*), soit de l'adoption par cette personne d'un vocalisme irrégulier (p. ex. : prov. 3. *mor* mais 1. *muoir* et subj. *muoira*, haut-engadinois 3. *voul* mais 1. *vögl* et subj. *vöglia*). Au sujet de ce vocalisme de l'ind. 1. cf. *infra*, § **5.0.** et sv. Un tel vocalisme peut être repris par le subjonctif (cf. § **5.61.**) et parfois par l'ind. 6. (cf. *infra*, § **6.1.1.**) ou 2. (cf. *infra*, § **6.1.4.**). En outre, il y a encore des divergences vocaliques irrégulières entre les personnes 2., 3. et 6. : cf. *infra*, § **6.2.3.**

[6] Il y a variation de timbres mais pas d'oscillation de l'accent dans *tem temos, põe pomos, vem vimos...* cf. *infra*, n. 33 et 117.

[7] Mais exceptionnellement un timbre irrégulier à 1. : *havemos ha hei, sabemos sabe sei.*

tenim ten (1. *tinc), venim ven* (1. *vinc), podem pot* (1. *puc), volem vol* (1. *vull).*

3.4. En ancien provençal le timbre des voyelles accentuées 1., 2., 3. et 6. des verbes à formes irrégulières est habituellement fermé : soit ẹ (3. *ve* 1. *veg/vei)*, soit ọ *(conois conoc)* ; parfois il est ouvert : soit ę *(ters terc, seu set, eis esc)*, soit ǫ *(notz, fos, sofre)* ; mais, dans certains de ces derniers verbes, apparaissent exceptionnellement les diphtongues *ie (tiers tierc, ieis iesc,* 3. *sieu)* ou *ue (suefre)*. Toutefois, le plus souvent, les radicaux toniques en *o* ouvert se limitent aux personnes 2., 3. et 6. (3. *vol* 1. *vuolh/vuelh* [8]).

3.5. En castillan, les verbes à formes irrégulières ne connaissent, comme modification vocalique liée uniquement à l'accent [9] que de rares diphtongaisons en *ie* limitées aux personnes 2., 3. et 6. *(tiene tengo, viene vengo).*

3.6. En toscan, les alternances vocaliques qui affectent toutes les personnes à radical tonique consistent surtout en des différenciations de timbres ; ce sont principalement des voyelles accentuées ouvertes ę et ǫ *(legge leggo, toglie tolgo)*, plus rarement fermées ẹ et ọ *(cresce cresco, pone pongo)* ; en outre des alternances isolées entre *o* et ę *(dovete deve debbo)* ou entre *u* et ę *(uscite esce esco)*. Il est exceptionnel que la diphtongaison s'étende à toutes les personnes : tel est le cas dans *muore muoio*, et éventuellement dans *nuoce nuoco* (et *nuocio* mais *noccio)*. Habituellement les diphtongaisons se limitent aux personnes 2. et 3. : celle en *ie (tiene tengo)* et en *uo (vuole voglio)* [10].

3.7. En haut-engadinois, les verbes à formes irrégulières ne participent qu'à quelques-unes des nombreuses alternances possibles liées à l'accentuation. Les timbres toniques et conditionnés par l'accent se limitent parfois aux seules personnes 2. et 3., ou s'étendent à toutes les personnes. Les alternances sont surtout celles entre [*u*] et *ou* (4. *vulains* 3. *voul* mais 1. *vögl* 6. *vöglian)* [11], aussi entre un radical à vocalisme zéro et une diphtongue *ai* (4. *gnins* 2. *vains* 3. *vain* mais 1. *vegn* 6. *vegnan* [12]), et entre ce même vocalisme zéro et la voyelle *i* (4. *dschains* 1. *di* 2. *dist* 3. *disch* 6. *dischan* subj. *dia)*. D'autres alternances affectaient des verbes irréguliers anciens : [*v*] ≠ *ai* (4. *vezains* 2. *vais* 3. *vaia* mais 1. *vez* 6. *vezan)* [13] et [*v*] ≠ *e* (4. *traiain* 2. *treias* 3. *treia* 1. *treich* subj. *treia)* [14].

[8] Autres exemples : *dol duelh/duoill, sol suolh/suelh, tol tuolh/tuelh, mor muo(i)r/mue(i)r, pot puosc/puesc.*

[9] On retrouve aussi dans les verbes à formes irrégulières la fermeture de *e* en *i (decimos dice digo) :* elle est conditionnée non seulement par l'accentuation mais en outre par l'appartenance à la conjugaison en *-ir :* cf. *infra,* § **4.1.**

[10] Aussi *viene vengo, siede seggo, duole dolgo, suole soglio, può posso.*

[11] Aussi anciens : 4. *solain,* 2. *soulas* 3. *soul* (mais 1. *s͡egl* 6. *so͡eglian),* 4. *adruain* 3. *adrouva* 1. *adrou,* 4. *aru(v)ain* 3. *arouva* 1. *arou,* 4. *stuain* 3. *stouva* 1. *stou.* Ces verbes se sont régularisés : 1. *soul* 6. *soulan,* 1. *drouv,* 1. *rouv.* Le verbe **stopere* adopte, dans l'état moderne, un vocalisme irrégulier 1. *stögl* 2. *stoust* 3. *stu* 6. *staun* subj. *stöglia :* cf. *infra,* § **5.10.** et n. 63 et 108.

[12] Et ancien : 4. *tgniain* 2. *tains* 3. *tain* mais 1. *tign* 6. *tignan;* moderne : 4. *tgniains* 1. *tegn* 2. *tegnast* 3. *tegna* 6. *tegnan.*

[13] Mod. : 4. *vzains* 1. *vez* 2. *vezzast* 3. *vezza* 6. *vezzan.*

[14] Mod. (opposition zéro ≠ *i) :* 4. *trains* 1. *tir* 2. *tirast* 3. *tira* 6. *tiran.*

3.8. En sursilvain, la plupart des verbes à formes irrégulières connaissent des alternances liées à l'oscillation de l'accent, mais ne participent toutefois qu'à quelques-unes des nombreuses modifications possibles ; le plus souvent toutes les personnes à radical tonique partagent le même timbre. Les oppositions sont en [*u*] ≠ *o* (4. ***pudein*** 3. ***po*** 1. ***pos*** subj. ***possi)***[15], en [*ɒ*] ≠ *ai* (4. ***plaschein*** 3. ***plai*** 1. ***plaiel*** subj. ***plaigi)***[16], en *i* ≠ *ai* (4. ***schischein*** 3. ***schai*** 1. ***schaiel*** subj. ***schaigi)*** et en [*ɒ*] ≠ *ei* (4. *cartein* 3. *crei* 1. *crei(g)el* subj. *creigi)*. Il y a aussi alternance entre un radical à vocalisme zéro et les voyelles *a* (4. *vein* 3. *ha* 1. *hai* subj. *hagi)* ou *i* (4. *schein* 1. *ditgel* 3. *di* subj. *ditgi)*[17]. La langue ancienne avait en outre les alternances [*ɒ*] ≠ *e* (4. sasein 3. *sê* 1. *sez* subj. *sezig)*[18], *i* ≠ *a* (4. *figein* 3. *fa* 1. *fatsch* subj. *fatschig)* et [*u*] ≠ *ei* (4. *duvein* 3. *dei* 1. *dei* subj. *deigig)*[19]. Il est rare que le vocalisme de l'alternance se limite aux personnes 2., 3. et 6. : il s'agit du vocalisme zéro opposé à *a* (4. *mein* 3. *va* 6. *van* mais 1. *mon* subj. *mondi)*, à *ai* (4. *schein* 3. *lai* mais 1. *lasch* subj. *laschi)* ou à *u* (4. *lein* 3. *vul* 6. *vulan* mais 1. *vi* subj. *vegli)*.

3.9. En ladin dolomitique se manifestent, dans les verbes — peu nombreux — à formes irrégulières, les alternances *a* ≠ *e* très ouvert noté *ë* (4. *tenion* 3. *tën* 1. *tënie)*[20], [*u*] ≠ *o* ouvert (4. *pudon* 3. *po* 1. *posse)*, [*u*] ≠ *ue* (4. *ulon* 3. *uel* 1. *ue* subj. *uebe)* et l'alternance plus complexe : 4. *union* 3. *vën* 1. *vënie*.

4. Modifications liées à l'accent et aux conjugaisons

4.0. Il existe des modifications qui affectent certains types de radicaux, mais non à toutes les conjugaisons. Le système le plus complet est celui du portugais (1°) ; il est limité à la conjugaison en *-ir* en castillan (2°), et essentiellement à celle avec infinitifs en *-er/-re* en catalan (3°).

4.1. En portugais les verbes dont le radical contient un *e* ou un *o* adoptent en général, aux personnes 2., 3. et 6. de l'indicatif présent, un timbre ouvert quelle que soit la conjugaison : I *(-ar)* : 2. *lęvas*... *rǫgas*[21], III *(-er)* : *mętes*...[22] *vǫlves*..., II. *(-ir)* : 2. *sęgues*... *dǫrmes*...[23]. Mais la personne 1. de l'indicatif et les personnes 1., 2., 3. et 6. du subjonctif se comportent différemment selon la conjugaison : maintien du timbre ouvert pour la conjugaison I ind. 1. *lęvo*, *rǫgo* subj. *lęve*... *rǫgue*...[24], fermeture en *e* ou *o* fermés pour la conjugaison III (ind. 1. *mẹto*, *vọlvo*

[15] Aussi 4. *stuein* 3. *sto* 1. *sto(i)* subj. *stoppi*.

[16] Aussi 4. *targein* 3. *trai* 1. *trai(el)* (anc. *traig)* subj. *traigi*.

[17] Paradigme ancien : 4. *schein* 3. *gi* 1. *gig* subj. *gigig*.

[18] Aussi 4. *tanein* 3. *ten* 1. *tegn* 6. *tegnian*, 4. *vagnin* 3. *ven* 1. *vegn* 6. *vegnian*.

[19] Formes modernes : 4. *sesein* 3. *sesa* 1. *ses(el)* subj. *sesi*, 4. *tenin* 3. *tegna* 1. *tegn(el)*, 4. *vegnin* 3. *vegna* 1. *vegn(el)*, 4. *fagein* 3. *fa* 1. *fetsch(el)* (!) subj. *fetschi*, 4. *duein* 3. *duei*, 1. *duei* subj. *dueigi*.

[20] Aussi 4. *credon* 3. *crë* 1. *crëie* 2. *crëies* (cf. *infra*, § **5.6.**).

[21] Certains verbes ont le timbre fermé : 2. *rẹmas*... *abọnas*...

[22] Mais avec timbre nasal : 2. *vendes*...

[23] Aussi ce timbre ouvert si le verbe de la conjugaison II est en *u* : p. ex. 4. *sumimos* 2. *sǫmes* 3. *sǫme*.

[24] Ou maintien du timbre fermé : ind. 1. *rẹmo abọno*, subj. *rẹme abọne*.

subj. *męta*... *vǫlva*... [25], fermeture en *i* ou *u* pour la conjugaison II (ind. 1. *sigo durmo* subj. *siga*... *durma*...). En outre cette dernière fermeture s'opère aussi aux personnes 4. et 5. du subjonctif (4. *sigamos*... *durmamos*...) [26].

4.2. En castillan, les verbes de la conjugaison en *-ir* à voyelle radicale *e*, et qui ne diphtonguent pas [27], ferment le *e* en *i* aux personnes 1., 2., 3. et 6. de l'indicatif présent et du subjonctif : ind. 4. *pedimos* 1. *pido* 2. *pides*... subj. 1. *pida*... En outre tous les verbes à voyelle radicale *e* ferment cet *e* en *i* aux personnes 4. et 5. du subjonctif : non seulement 4. *pidamos*... mais aussi *sintamos* (subj. 1. *sienta*...).

En second lieu les verbes de la conjugaison en *-ir* dont le radical se termine par un *-u-* (4. *huimos)* ajoutent un *y* avant la terminaison aux personnes à radical tonique de l'indicatif et à toutes celles du subjonctif : ind. 1. *huyo* 2. *huyes*... subj. 1. *huya*... 4. *huyamos*...

4.3. En catalan moderne les verbes des conjugaisons III (infinitif en *-re* ou *-er)* et II *(-ir)* dont le radical des personnes 4. et 5. est en *v* *(movem, vivim)* ou sans consonne *(diem, plaem)* ont, aux personnes à radical tonique [28] autres que 1. [29], un *-u :* cet *u* est soit la transformation du *v* (2. *mous* 3. *mou* 6. *mouen*, 2. *vius* 3. *viu* 6. *viuen)*, soit une addition (2. *diu* 3. *dius* 6. *diuen*, 2. *plaus* 3. *plau* 6. *plauen)* [30]. Cet *u* constitue une caractéristique de ces conjugaisons : les verbes de la conjugaison I *(-ar)* à radical en *v (provem, motivem)* ou sans consonne *(criem, accentuem)* n'ont pas cet *u* à la personne 6. *(proven, motiven, crien, accentuen)*, pas plus qu'à 2. et 3. où il y a un *-a* de terminaison *(prova, motiva, cria, accentua)*.

II. Les formes irrégulières

Les principales irrégularités se manifestent à la personne 1. de l'indicatif et au radical du subjonctif (**A**). Les irrégularités des autres personnes de l'indicatif obéissent aussi à certaines tendances (**B**).

A. Irrégularités de l'indicatif 1. et du subjonctif

5.0. Le radical de l'indicatif 1. et du subjonctif est souvent irrégulier par son consonantisme final, parfois par son vocalisme. Le plus fréquemment, les langues romanes maintiennent — à des degrés divers — l'identité de type entre les deux formes, et toutes comptent aussi un nombre variable de verbes à formes irrégulières divergentes. Mais un premier groupe de langues, celles de l'Ibérie et de l'Italie, en restent là ; la majorité des

[25] Exceptionnellement maintien du timbre ouvert : ind. 2. *esquęces*... 1. *esquęço* subj. *esquęça*... Aussi maintien du timbre nasal dans ind. 1. *vendo* subj. *venda*...

[26] Et *sumo*... *suma sumamos*.

[27] Comme p. ex. 4. *sentimos* 1. *siento* 2. *sientes*...

[28] Mais quasi tous les verbes en voyelle + *ir (obeir)* n'ont pas de radical tonique par suite du recours à l'infixe : 4. *obeim* 3. *obeeix*.

[29] Cette personne 1. est irrégulière : 1. *moc, visc, dic, plac*...

[30] Il n'en était pas de même dans la langue ancienne où le *u* n'apparaissait que lorsqu'il n'y avait pas de voyelle de terminaison, c'est-à-dire à 2. et 3., non à 6. (6. *dien, cresen):* il s'agissait alors d'un phénomène conditionné par l'absence de voyelle de terminaison (cf. *supra*, § **2.3.**: le provençal 4. *bevem* 3. *beu* 6. *bevon* et 4. *plazem* 3. *plai* 6. *plazon)*.

irrégularités sont les mêmes, et les divergences sont peu nombreuses. Par contre, d'autres parlers dissocient davantage les deux formes, confèrent éventuellement au subjonctif une individualité plus marquée, et surtout régularisent l'indicatif 1. mais non le subjonctif correspondant : c'est ce qui s'observe au Nord de la zone précédente, c'est-à-dire en Gaule et en romanche, et aussi à l'Est, en roumain.

5.1. En portugais les formes identiques entre elles sont surtout de type dental, c'est-à-dire en [*s*] *(faço faça)*[31], ou palatal : le plus fréquemment en [*i̯*] *(caio caia)*[32], exceptionnellement en [*ž*] *(vejo veja)* ou en *l* mouillée *(valho valha)*, parfois en *n* mouillée *(tenho tenha)*[33]. Elles sont rarement en gutturale *(digo diga)*, quoiqu'elles aient été plus fréquentes dans l'ancienne langue [34], qui connaissait en outre la différenciation en [*sk*] *(nasco nasca)*[35]. Quant aux formes irrégulières non identiques entre elles, elles montrent que les ind. 1. sont irréguliers par le vocalisme (et l'absence de consonne) tandis que les subjonctifs correspondants sont de type palatal ou spéciaux : *sei saiba*, *hei haja*, *sou seja*, *estou esteja*, *vou vá*, *dou dé*.

5.2. En castillan les formes identiques ont pu être, dans l'ancienne langue, de type palatal en [*i̯*] (*cayo caya*) [36]; mais celui-ci a fait place à une forme mixte en [*i̯*] + gutturale *(caigo caiga)*[37] qui existe à côté du type en gutturale simple *(digo diga)*[38]. Il y a aussi la différenciation en *-zc-* *(conozco conozca)*[39] : elle a remplacé parfois celle en gutturale (p. ex. *adugo aduga → aduzco aduzca)*[40]. En outre *quepo quepa* (3. *cabe)*. Les formes divergentes entre elles révèlent une unification des ind. 1. comparable à celle du portugais c'est-à-dire avec caractéristique vocalique irrégulière, et des subjonctifs correspondants en [*i̯*] ou spéciaux : *sé sepa*, *he haya*, *voy vaya*, *soy sea*, *estoy esté*, *doy dé*.

5.3. Le catalan a, lui aussi, éliminé de ses formes irrégulières identiques les types anciens en palatale : celui en [*š*] *(puix puixa* 3. *pot)*, en *l* mouillée *(vayl valla)*[41] et, à deux exceptions près *(vaig vagi*, *veig vegi)*, celui en [*tš*/*ž*] [42]. Il remplace l'unique forme en [*i̯*] *(*cai caya)* par un type mixte avec gutturale *(caic caigui)*. Il ne conserve pas non plus l'iden-

[31] Aussi *jaço jaça, ouço ouça, peço peça, meço meça, posso possa* et anciens *arço arça, perço perça, menço mença*.

[32] Aussi *creio creia, leio leia, saio saia, soio soia, caibo caiba, moiro moira, pairo paira, requeiro requeira* et anc. *doio doia, feiro feira*.

[33] Aussi *venho venha, ponho ponha*, anc. *manho manha*. On notera le timbre fermé de ces formes en regard de la voyelle nasale de 3. *tem, vem, põe, mam*.

[34] *Adugo aduga, trago traga, perco perca*, anc. *cingo ergo*.

[35] Aussi anciens *conhesco/conhosco, paresco*.

[36] Aussi *oyo oya, rayo raya, royo roya, trayo traya, creyo creya, riyo riya, veyo veya*.

[37] Aussi *oigo oiga, raigo raiga, roigo roiga, traigo traiga*. Formes régularisées dans *creo crea, rio ria;* mais forme bisyllabique, synchroniquement irrégulière, dans *veo vea* (cf. *ve vemos)*.

[38] Aussi *hago haga, salgo salga, valgo valga, tengo tenga, vengo venga, pongo ponga*. En outre anciens *adugo aduga, yago yaga, plego plega, destruigo destruiga, cuelgo cuelga, tuelgo tuelga, dolgo dolga, çingo çinga, frango franga, plango planga, fiergo fierga*.

[39] Et *crezco crezca, nazco nazca*.

[40] De même *yago yaga → yazgo yazga, plego plega → complazco complazca*.

[41] Aussi *vul vulla* (3. *vol), duyl *dulla* (3. *dol)*.

[42] *Deig deja, oig oja* (devenu régulier) et sans doute **caig caja:* cf. RRL XXI (1976), n. 7, p. 5.

tité en dentale *(fas fassa)*[43]. Il se différencie du castillan en ce qu'il élimine même, à une exception près *(visc visqui)*, les anciennes formes en [*sk*][44]. En dehors donc de ces rares exceptions *(vaig, veig, caic, visc)*, toutes les identités de formes sont en simple gutturale, et elles sont extrêmement nombreuses : *puc pugui*, *valc valgui*, *dec degui*, *jec jegui*, *estic estigui*, *vinc vingui* (2. *vens)*. . .[45].

Les formes irrégulières différenciées sont rares[46] : les ind. 1. sont en voyelle, les subjonctifs en palatale et surtout en gutturale : *he hagi*, *sé sapigui*, *so(c) sigui*. On notera toutefois que d'anciennes identités ont fait place à des différenciations : *fas fassa → faig faci*, et *vul vulla → vull vulgui* (3. *vol)*.

5.4. Une vue globale des types de différenciation consonantique adoptés par les langues de la péninsule ibérique montre qu'en portugais ceux en palatale et en dentale sont beaucoup mieux représentés que celui en gutturale. Par contre dans les deux autres langues la situation a évolué en sens inverse : en catalan ces types en palatale ou en dentale ont été presque entièrement supplantés par celui en gutturale ; et en castillan la seule variété de nature palatale a été pourvue en outre d'une gutturale. Quant au type en [*sk*], éliminé par le portugais et, à une exception près, par le catalan, il connaît une certaine extension en castillan.

5.5. En ce qui concerne l'Italie, il sera question successivement, au Sud du sarde, au Nord du dolomitique, et au centre du toscan. Le sarde et le dolomitique ont peu de verbes irréguliers.

En sarde les formes identiques sont en palatale [i̯] *(pario paria)*[47] ou en dentale : [*z*] *(tenzo tenza, bazo baza)*[48] ou *tt (potto potta)*, exceptionnellement en *pp (happo happa)*[49]. Les formes différentes sont *do(e) dia/die*, *so(e) sia/sie*, et *naro nia/nie*.

5.6. En dolomitique les identités formelles, peu nombreuses, sont uniquement de type palatal c'est-à-dire en [i̯] (ind. 1. *crëie* = subj. *crëie)* ou en *n* mouillée *(tënie = tënie, vënie = vënie)*, ou en *d (vede = vede)*. Par contre les verbes aux formes différentes sont relativement nombreux, et ils révèlent une unification remarquable tant de l'ind. 1. que du subjonctif : *è ebe*, *sè sebe*, *dè debe*, *stè stebe*, *ue uebe (*volere)*, *son sibe*.

[43] Et *jas jassa*.

[44] *Pusc pusca (→ puc pugui), cresc cresca, meresc meresca, nasc nasca, isc isca:* ces verbes sont devenus réguliers ; toutefois les subjonctifs 4. et 5. peuvent rester en gutturale, tout comme les subj. imparfaits : *cresquem/creixem, meresquem/mereixem, nasquem/naixem*.

[45] On ajoutera, dans le même système, les verbes dont l'ind. 1. ne semble pas employé : 3. *lleu llegui*, 3. *cai capiga*, 3. *cal calgui*.

[46] C'est sans doute par défaut d'attestation que les rapports des successeurs de **tragere* et de **parescere* semblent avoir été *trac trasca*, *parec paresca* (mod. *trec tregui*, *parec paregui)*, et que l'ancienne langue paraît avoir connu de rares oppositions entre un ind. 1. régulier et un subjonctif irréguliers : *morro muyra* (mod. *mori)*, *corro correga* (mod. *corri* mais subj. 4. *corr(egu)em)*.

[47] Aussi *morio moria*, *apperio apperia*, *ferio feria*.

[48] *Benzo benza*, *ponzo ponza*, *dozo doza*.

[49] Les formes *deppo deppa* sont synchroniquement régulières : infinitif *deppere*, ind. 2. *deppes*, 3. *deppet*.

5.7. Parmi les très nombreuses formes irrégulières identiques du toscan, une minorité sont de type palatal : en [i̯] *(paio paia)* [50], en [ttš] *(faccio faccia)* [51] en [l̦] *(voglio voglia* 3. *vuole)* [52], aussi dans la langue ancienne en [ddž] *(veggio veggia)* [53] et en [n̦] *(tegno tegna* 3. *tiene)* [54]. Exceptionnellement encore des identités en dentale fricative *(posso possa* 3. *può)* ou occlusive *(vado vada)* et en labiale *(debbo debba)*. Mais les types en vélaire sont beaucoup plus répandus : celui en [sk] *(conosco conosca)* et surtout ceux en [k] *(dico dica)*, en [g] (*esigo esiga*, *volgo volga*, *piango pianga)* et en [gg] *(traggo tragga)* ; sous ces deux derniers se rangent, dans la langue moderne, la plupart des verbes qui avaient des formes en [l̦] [55], ceux en [n̦] [56] et en [ddž] [57].

Les verbes avec formes irrégulières divergentes constituent à l'ind. 1. un groupe en voyelle, et adoptent au subjonctif en général des formes de type palatal : *do dia*, *sto stia*, *sono sia*, *ho abbia*, *so sappia*, *fo faccia*, *vo vada*.

5.8. On constate donc que, dans les trois parlers de l'Italie décrits ici, existent des identités de type palatal ou dental; et que celles-ci ne sont pas concurrencées par celle en vélaire dans les aires extrêmes, mais bien dans la région centrale : la Toscane. On remarque aussi que, dans les trois parlers mais surtout en toscan et en dolomitique, lorsque les formes irrégulières sont différentes, il y a une remarquable unification d'une part de l'ind. 1., et d'autre part, à un degré moindre, du subjonctif.

Mais tant l'Italie que la péninsule ibérique poursuivent la typologie latine en préférant nettement l'identité entre les formes irrégulières de l'indicatif 1. et du subjonctif, à la différenciation entre elles.

Par contre dans les autres parlers considérés ici, apparaît la tendance à dissocier les deux formes et à régulariser l'indicatif 1. mais non le subjonctif. On étudiera successivement le système roumain, puis celui des langues de la Gaule, enfin celui des dialectes des Grisons.

5.9. En roumain se manifeste une disparité entre formes irrégulières, chacune d'elles s'organisant en un système très unifié ; il s'agit de *dau dea*, *stau stea*, *vreau vrea*, *beau bea*, *lau lea*, *iau ia ;* en outre *am aibă* et *sînt fie*.

Mais cette langue marque une évolution caractéristique quant au sort des formes irrégulières identiques. Une telle identité était fréquente dans l'ancienne langue : de type palatal c'est-à-dire en [i̯] *(saiu saie* 3. *sare*, *ţiu ţie* 3. *ţine)* [58] et de type dental *(auzu auză*, *scoţu scoaţă* [59]). En outre

[50] Et *muoio muoia*.

[51] *Piaccio piaccia*, *taccio taccia*, éventuellement *noccio noccia* (3. *nuoce)*.

[52] *Soglio soglia* (3. *suole)*, *caglia*, anc. *vaglio vaglia*.

[53] *Cheggio cheggia* (3. *chiede)*, *seggio seggia* (3. *siede)*, *caggio caggia*.

[54] *Vegno vegna* (3. *viene)*, *rimagno rimagna*.

[55] *Valgo valga*, *dolgo dolga* (3. *duole)*, *salgo salga*.

[56] *Tengo tenga*, *vengo venga*, *rimango rimanga*, *pongo ponga*.

[57] *Veggo vegga*, *chieggo chiegga*, *seggo segga :* moins usitées que les formes régularisées : *vedo*, *chiedo*, *siedo*, *cado*...

[58] Aussi *pieiu pieie*, *ceiu ceie*, anc. *voiu voaie;* et *viiu vie*, *(s)puiu (s)puie*, *rămîiu rămîie*.

[59] *Cazu cază*, *crezu crează*, *şezu şază* (cf. *supra*, § **1.1.**), *văzu vază* (cf. *ibid.)* etc... ; *simţu simţă,î mparţu împarţă*, *trimiţu trimiţă*...

de rares formes en gutturale *(ucigu uciğă)* [60] disparues ensuite. La langue contemporaine tend à supprimer ces identités ; elle maintient plutôt les formes irrégulières au subjonctif, mais régularise l'ind. 1., de sorte qu'existent, par exemple, les rapports *sar saie*, *ţin ţie* [61], *aud auză*, *scot scoaţă* [62].

5.10. Les deux dialectes romanches révèlent une absence des types en gutturale ou en [*sk*], et une préférence pour ceux en palatale. Toutefois les formes irrégulières sont plus fréquemment différentes qu'identiques. En outre se manifeste une tendance à une opposition entre formes irrégulières et régulières : en haut-engadinois ancien cette tendance — avortée ensuite — reliait un ind. 1. irrégulier à un subjonctif irrégulier. Par contre cette tendance s'est développée en sursilvain, mais entre un ind. 1. régulier et un subjonctif irrégulier.

Voyons d'abord les faits en haut-engadinois. Ce dialecte a un nombre limité de verbes avec identité de formes ; les types sont surtout en palatale, c'est-à-dire en [*tš*] *(fatsch fatscha)*, en *n* mouillée *(vegn vegna* 3. *vain*, *tegn tegna)* ou *l* mouillée *(vögl vöglia* 3. *voul)* [63] ; aussi en [*s*] *(poss possa)* [64] ou sans consonne (4. *dschains* 3. *disch* 1. *di* subj. *dia)*.

Les formes irrégulières différentes présentent les couples que voici : *dun detta*, *stun stetta*, *sun saia*, *he hegia*, *se sapcha*, éventuellement *stögl stopcha*. En plus, autrefois, le rapport entre un ind. 1. en *-ch* et un subjonctif sans consonne : 4. *dschain* 1. *dich* subj. *dia* [65].

Il y a eu en outre, dans la langue ancienne, des rapports entre formes régulières et irrégulières ; c'est ainsi qu'à un subjonctif régulier pouvait correspondre un ind. 1. irrégulier parce que en *-ch* (4. *craiain* 1. *craich* subj. *craia)* [66] ou parce que sans consonne (3. *stouva* 1. *stou* subj. *stouva)* [67].

5.11. Le sursilvain a fort peu de formes irrégulières identiques ; elles sont de type palatal : en affriquée surtout sonore (3. *di* 1. *ditgel* subj. *ditgi)* [68], exceptionnellement sourde (3. *fa fetschel fetschi)*. En outre un type en [*s*] *(pos possi)* ou spécial (4. *mein* 1. *vom(el)* subj. *vomi* [69]).

[60] Aussi *purcegu purceagă, deştingu deştingă.*

[61] Aussi *pier pieie, cer ceie, vin vie, (s)pun (s)puie, rămîiu rămîie.*

[62] *Cad cază, cred crează, şed şază, văd vază, rad rază, rod roază* etc... ; *simţ simţă, împart împarţă, trimit trimiţă...*

[63] Aussi *stögl stöglia* (cf. *supra*, n. 11 *in fine)* et anc. *sögl söglia* 3. *soul.*

[64] Pour le vocalisme de 2., 3. et 6., cf. *infra*, n. 101. En outre anciennement irrégularité du successeur de *videre:* 2. *vais* 3. *vaia* mais 1. *vez* subj. *veza.*

[65] Aussi *ardüschain* 1. *ardüch* subj. *ardüia.* Pour *dicere* la langue moderne a une identité entre ind. 1. et subj. (cf. *supra).* Quand à la conjugaison de *ducere*, elle devient régulière : 4. *adüiains* 1. *adüi* subj. *adüia.*

[66] Aussi *chiastiain* 1. *chiastich* subj. *chiastia, afadiain afadich afadia, traiain treich treia.* Ces ind. 1. sont devenus réguliers 1. *crai, chiasti, sfadi, tir* (cf. *supra*, n. 14).

[67] Aussi 3. *adrouva* 1. *adrou* subj. *adrouva*, 3. *arouva* 1. *arou* subj. *arouva.* Dans la langue moderne, le verbe **stopere* adopte — on l'a vu *supra* — d'autres formes irrégulières : 1. *stögl* subj. *stöglia/stopcha;* les deux autres verbes ont régularisé leur ind. 1. : *drouv, rouv.*

[68] Eventuellement aussi 3. *crei* 1. *crei(g)el* subj. *creigi.* En outre les formes anciennes 3. *trai* 1. *traig* subj. *traigig, plai plaig plaigig, dei deig deigig.*

[69] Aussi *mond(el) mondi.*

La langue ancienne avait encore le type en *n* mouillée (3. *ven* 1. *vegn* subj. *vegnig)* [70].

Par contre ce dialecte a un total élevé de formes irrégulières divergentes : *dun detti*, *stun stetti*, *sun seigi*, *hai hagi*, *sto(i̯) stoppi ;* le cas le plus fréquent est le rapport entre un ind. 1. dépourvu de consonne finale et un subjonctif en *-gi* (4. *schischein* 1. *schaiel* subj. *schaigi)* [71].

Il existe en outre une opposition entre un ind. 1. régulier et un subjonctif irrégulier en *-gi* (4. *duein* 1. *duei* subj. *duegi)* [72]. On observe donc que le sursilvain préfère la disparité entre un ind. 1. irrégulier ou régulier et un subjonctif toujours irrégulier, et qui présente une individualisation plus poussée.

5.12. Passant à la Gaule, on constate que, en ancien provençal, la majorité des formes irrégulières ont ou peuvent avoir un aspect identique : exceptionnellement en [*s*] *(fa(t)z/fas fassa)*, fréquemment de nature palatale c'est-à-dire en [*i̯*] *(crezem crei creia)*[73], en *n* mouillée *(venh venha)*[74] ou *l* mouillée *(valh valha)* [75], fréquemment aussi en gutturale *(dizem dic diga)* [76], aussi en [*sk*] (3. *conois* 1. *conosc conosca)* [77].

Il y a quelques verbes à formes irrégulières divergentes : *sai sapia/sapcha*, *soi/son sia*, *dau/do(o) *dia*, *estau(c) estia/esteia*, *fauc facha*, *vau(c) vaia/vaga/vaza* [78].

Mais l'ancien provençal témoigne d'une tendance nette à opposer un ind. 1. régulier à un subjonctif irrégulier, celui-ci pouvant être en [*s*] *(plazem* 1. **platz plassa* [79] en [*i̯*] *(plaia)* [80] ou le type composite [*i̯s*] (1. *tatz taissa) ;* aussi en *n* mouillée *(somo(n) somonha)*, en *g (plaga)* [81] ou en [*sk*] *(creis cresca)*.

[70] Aussi *tegn tegnig*. Ces deux verbes se sont régularisés : 3. *vegna* et *tegna*. On notera que le paradigme ancien de *sedere* (4. *sasein* 1. *sez* subj. *sezig)* est conforme à une alternance liée à l'oscillation de l'accent (cf. *supra*, § **3.8.**) : ce sont les personnes 2., 3. et 6. *(ses sê sên)* qui présentent une chute irrégulière de la consonne (cf. *infra*, § **6.2.5** et n. 109) ; le verbe s'est régularisé (cf. *supra*, n. 19).

[71] Aussi *fugin fuiel fuigi*. S'y ajoutent les formes modernes : *targein traiel traigi*, *plaschein plaiel plaigi*.

[72] En outre les formes des successeurs des verbes *cupere*, *prodire*, *-fodere*, *rodere* et *ridere*, c'est-à-dire *cuin coiel coigi*, *pruin pruiel pruigi*, *sfuiein sfoiel sfoigi*, *ruiein ruiel ruigi*, *riein riel rigi*.

[73] Aussi dans *dui duia*, *trai traia*, *vei veia* et encore dans *ai aia* (4. *avem)*. En outre *mueir/muoir mueira/moira*, *cab capia*. Seul le subjonctif paraît attesté dans *c(h)aia*, *destru(i)a*, *lueia*. Il semble que ce type connaisse une variante en affriquée (ind. 1.) ou continue (subj.) palatale, attestée dans les formes doubles *dei deia* et *deg deja* (ind. 4. *devem)*, mais suggérée par une des deux formes seulement dans **àui àuia* et *auch/aug *auja* (ind. 4. *auzem;* cf. RRL XXI (1976), p. 5, n. 7.

[74] Aussi *remanh remanha*, *tenh tenha*.

[75] Aussi *dol duoil/duelh duolha/duelha*, *tol tuelh tuelha*, *vol v(u)olh v(u)olha;* en outre l'ind. *sol suolh/suelh* et le subj. *calha*.

[76] Aussi *duc duga* (à côté de *dui duia)*, *trac traga* (et *trai traia)*, *tenc tenga* (et *tenh tenha)*, *venc venga* (et *venh venha)*, *ponc ponga*, *estenc estenga*, *estrench estrenga*, *planc planga*, *prenc prenga*, *(d)erc (d)erga*, *esparc esparga*, *terc terga*...

[77] Et 3. *(i)eis* 1. *i(e)sc i(e)sca*, 3. *irais* 1. *irasc irasca*, 3. *nais* 1. *nasc nasca*, 3. *pareis paresc paresca*, 3. *pais* 1. *pasc pasca*, 3. *pot p̧(u)osc p̧(u)osca*.

[78] Une divergence de formes a peut-être existé dans *cre(i) crega*, *trai/trac trasca/traissa*.

[79] L'ind. 1. **platz* (cf. 1. *tatz*) est identique à 3. *platz*, donc synchroniquement régulier. Aussi 4. *jazem* 3. *jatz* 1. **jatz* subj. *jassa*.

[80] Aussi 3. *notz* 1. **notz* subj. *nueia/noia*, 3. *lutz* 1. **lutz* subj. *lueia*, 1. *fier* subj. *feira*, *qu(i)er qu(i)eira*.

[81] Et 1. **jatz jaga*, inf. *lezer lega*, 1. *vens venca*.

5.13. Le français moderne a, entre des formes toutes deux irrégulières, de rares identités *(ai, aie*, éventuellement *puis puisse)* ou divergences *(suis soie, vais aille)*. Mais en regard d'ind. 1. réguliers (cf. *supra*, **§ 2.2.** et n. 4), il maintient quelques subjonctifs irréguliers ; ils sont surtout en palatale : en [i̯] *(veux veuille, vaux vaille*, aussi 3. *faut faille)* ou en [š] *(sais sache)*, rarement en dentale *(fais fasse*, éventuellement *peux puisse)*.

5.14. Commune donc à la Gaule, au romanche et au roumain est la tendance à régulariser l'ind. 1. du verbe, mais à maintenir l'irrégularité du subjonctif. Mais lorsque les deux formes restent irrégulières, on constate que, en Gaule, le provençal préfère nettement l'identité, tandis que les rares formes du français moderne maintiennent un équilibre quantitatif entre l'identité et la divergence ; que, dans les Grisons, un tel équilibre existe aussi en engadinois, et qu'enfin, en Roumanie, il n'y a guère, entre formes irrégulières, que des divergences.

Quant aux types de différenciations, seul le provençal connaît, à côté de celui en palatale, celui en gutturale, et, en ce, il se rapproche du catalan. Par contre le français et le romanche ont surtout le type en palatale, exceptionnellement en dentale, alors que, en roumain, ils sont tous deux bien représentés.

5.15. Ramené à ses toutes grandes lignes, le choix parmi les types d'irrégularités fait apparaître que ceux en palatale ou en dentale sont dominants ou exclusifs à la périphérie de la Romania (portugais, français, „rhéto-roman", sarde, roumain), mais qu'ils sont concurrencés ou remplacés partiellement par le type en gutturale dans le centre de la Romania (castillan, catalan, provençal et toscan).

5.16. Le recours à ces types constituent quasi la seule irrégularité des subjonctifs romans [82]. Toutefois celle-ci ne s'étend pas nécessairement à toutes les personnes du subjonctif ; elle le fait dans la péninsule ibérique, en Provence et en Sardaigne [83] ; aussi en Engadine où le subjonctif ne connaît jamais l'oscillation de l'accent, et où les personnes 4. et 5., à radical tonique irrégulier, sont conformes respectivement aux personnes 6. et 2. [84].

Par contre, aux extrémités de l'aire „rhéto-romane", c'est-à-dire en sursilvain et en dolomitique, les types irréguliers ne se poursuivent pas aux personnes 4. et 5. : celles-ci reprennent le radical régulier de l'indicatif [85]. Et en roumain ce ne sont que les seules personnes 3. et 6. qui puis-

[82] De rares verbes peuvent avoir des subj. 4. et 5. à radical tonique ; c'est le cas parfois pour les successeurs de *dare* et de *stare*, et pour les représentants du verbe „être".

Deux variantes se présentent : ou bien le radical monosyllabique ou irrégulier des personnes 1., 2., 3. et 6. se poursuit aux personnes 4. et 5. ; tel est le cas pour portugais-castillan *de demos*, cast. *esté estemos*, port. *va vamos*, pour le sursilvain 1. *seigi* 4. *séigien*, 5. *séigies*, et pour le roumain 1. *fiu* 4. *fim* 5. *fiți*. Ou bien le type irrégulier fait place, à 4. et 5., à un radical monosyllabique provençal **dia dem, este(i)a estem*, sarde *die demus* (et *dia diámus)*.

[83] P. ex. port. *venhamos*, cast. *vengamos* cat. *vinguem* prov. *venham*, sarde *benzamus*.

[84] P. ex. 4. = 6. *hégian*, 5. = 2. *hégias*.

[85] P. ex. sursilvain 1. *possi* 4. *pudeien*, 1. *sappi* 4. *saveien*, dolom. 1. *posse* 4. *pudonse*, 1. *sebe* 4. *savonse*.

sent être irrégulières : les quatre autres sont identiques aux personnes correspondantes de l'indicatif [86].

Deux langues tantôt conservent à 4. et 5. du subjonctif le radical irrégulier, tantôt introduisent le radical régulier : il s'agit du toscan et du français.

En toscan une minorité de subjonctifs maintiennent les types irréguliers à 4. et 5. : ceux en *i (siate)*, en consonne + [i̯] *(sappiate, abbiate)*, en *l* mouillée *(vogliate)*, aussi en *ss (possiate)* et en *bb (dobbiate)*. La langue hésite pour les types irréguliers en [i̯] *(pa(r)iate)* et en [ttš] *(piac(c)iate)*. Mais la majorité des subjonctifs irréguliers introduisent le radical régulier à 4. et 5. ; c'est ce qui se produit lorsque le type est en vélaire *(valga valiate)*, en [sk] *(cresca cresciate)* et dans *andare (vada andiate)*.

Les rares types irréguliers du français moderne sont aussi partagés entre les deux tendances : l'irrégularité persiste à 4. et 5. lorsqu'elle est en *ss (puissions, fassions)*, en [š] *(sachions)*, parfois en [i̯] *(ayòns, soyons)* ; mais le radical régulier est aussi réintroduit lorsque l'irrégularité est en [i̯] *(ai̯lions, valions, voulions)*.

B. Irrégularités des autres personnes de l'indicatif présent

6.0. Les autres irrégularités de l'indicatif présent [87] peuvent être rangées sous quatre rubriques : d'abord l'adoption de la forme différenciée de la personne 1. par d'autres personnes (1°). Ensuite l'absence de consonne finale du radical et de voyelle d'élargissement, c'est-à-dire un radical de type monosyllabique aux personnes 2., 3. et 6. (2°). Aussi l'adoption de ce même radical de type monosyllabique aux personnes 4. et 5. (3°). Enfin des irrégularités dans les terminaisons (4°).

6.1.0. L'irrégularité de la personne 1. apparaît très généralement aussi à la personne 6. en toscan (1°), très rarement en romanche (2°), et en roumain (3°) ; quasi toujours à la personne 2. en dolomitique (4°).

6.1.1. En toscan ce sont les irrégularités caractérisées au moins par une différenciation de nature consonantique (cf. *supra*, § **5.7.**) qui se retrouvent à la personne 6. : *paiono*..., *vogliono*..., *possono, vadono, debbono, dicono*..., *volgono*..., *traggono*... [88].

6.1.2. L'engadinois moderne a conservé de rares personnes 6. avec une irrégularité identique à celle de la personne 1 (cf. *supra*, § **5.10.**) : 6. *vöglian* (3. *voul)*, *vegnan* (3. *vain)*. L'état ancien en avait quelques exemples de plus : 6. *tignan* (3. *tain)*, *(vezan* (3. *vaia)*, *soeglian* (3. *soul)* [89]. Il en était de même autrefois en sursilvain (cf. *supra*, § **5.11.**) : 6. *tegnan* (3. *ten)*, *vegnan* (3. *ven)* [90].

6.1.3. En roumain ce sont — à l'opposé du toscan — les formes de 1. avec un vocalisme irrégulier cf. *supra*, § **5.9.**) qui se retrouvent aussi à la personne 6. : *dau, stau, lau, iau, beau, vreau*.

[86] P. ex. 1. *cred* 3. *crează* 4. *credem* 5. *credeți* 6. *crează*.

[87] Il ne sera pas question ici des formes des successeurs de *esse*.

[88] Mais *do danno, faccio fanno*... cf. *infra*, § **6.4.**, et n. 124.

[89] La conjugaison de ces verbes à été uniformisée : cf. resp., *supra*, n. 12, 13 et 11.

[90] La conjugaison a été uniformisée : cf. *supra*, n. 70.

6.1.4. En dolomitique c'est la personne 2. qui partage les irrégularités de la personne 1. (cf. *supra*, § **5.6.**) : 2. *crëies*, *tënies*, *vënies*, *posses*, *es*, *ses*, *des*, *stes*, *ues*[91].

6.2.0. Un radical monosyllabique c'est-à-dire dépourvu de voyelle atone d'élargissement existe dès le latin pour *dare* et *stare*.

6.2.1. Le latin vulgaire y ajoute, aux personnes 2., 3. et 6., mais cette fois avec chute de la consonne finale du radical, les verbes *habere* et *vadere*: **has *hat *hant*, **vas *vat *vant*[92]. Une chute semblable[93] s'est étendue — dans une aire moins grande toutefois — à deux autres verbes à voyelle radicale *a*, c'est-à-dire *facere* (Catalogne, Provence, Grisons, Toscane) et *sapere* („rhéto-roman" et toscan).

6.2.2. Il peut en résulter des formes qui, à ces trois personnes, maintiennent leur timbre vocalique ; c'est ce qui se produit en castillan, en catalan, en provençal, en toscan, en sarde et en sursilvain[94].

6.2.3. Mais dans certaines langues il y a — ou il peut y avoir — en outre, pour ces verbes, des variations vocaliques : à la personne 6. en portugais[95] et en français[96], à 3. et 6. en roumain[97] et éventuellement en provençal[98], aux trois personnes en engadinois[99], à la personne 2. en dolomitique[100].

6.2.4. On peut considérer aussi qu'en toscan et en „rhéto-roman" le verbe **potere* participe de la même tendance à la chute de la consonne ; toutefois cette chute est limitée par le fait qu'en toscan la personne 6. adopte la consonne irrégulière de 1. (cf. *supra*, § **6.1.1.**) et qu'en dolomitique c'est la personne 2. qui le fait (cf. *supra*, § **6.1.4.**)[101].

6.2.5. Ce type monosyllabique s'étend à d'autres verbes[102] en sarde, en castillan, en portugais, en roumain et en „rhéto-roman" : au verbe

[91] Mais 1. *vede* 2. *ves* (3. *va*).

[92] Cf. RRL XXI (1976), p. 6, n. 16, 17.

[93] Et souvent absence de voyelle de terminaison. Cette absence n'est toutefois pas synchroniquement irrégulière aux personnes 2. et 3. des conjugaisons des anciens verbes latins en *-ire* et en *-ēre/ĕre* en catalan et en Gaule : cf. *supra*, n. 3.

[94] Cast. *das da dan, estás está están, (habemos) has ha han, vas va van;* cat. *estás está están, has ha han, (anem) vas va van, fas fa fan:* prov. *das da dan, estas esta estan, (avem) as a an(t), (anam) vas va van, fas fa fan;* toscan *dai da danno, stai sta stanno, (avete) hai ha hanno, (andate) vai va vanno, (facciamo) fai fa fanno, (sapete) sai sa sanno;* sarde *das dat dan, has ha han;* sursilvain *das dat datten, stas stat statten, (vein) has ha han, (mein) vas va van, (fagein) fas fa fan, (savein) sas sa san.*

[95] *Dás dá dão, estás está estão, (havemos) hás há hão, (imos) vais vai vão.*

[96] *As a ont, vas va vont, fais fait font.*

[97] *Ai are au, dai dă dau, stai stă stau* (pour la pers. 6. de ces deux derniers verbes, cf. *supra*, § **6.1.3.**).

[98] *Esta(i) esta(u)n, a a(u)n, va(i) van, fa(i) fa(u)n.*

[99] *Dest do daun, stest sto staun, (avains) hest ho haun, (giains) vest vo vaun, fest fo faun, (savains) sest so saun.*

[100] Pour *des, stes, es, ses, ues* cf. *supra*, § **6.1.4.** En outre 1. *vede* 2. *ves* 3. *va:* cf. *supra*, n. 91.

[101] Tosc. *(potete) puoi può (possono)*, surs. *(pudein) pos po pon*, engad. *(pudains) poust po paun* (!), dolom. *(pudon)* 3. = 6. *po* (2. *posses*).

[102] Autre est la tendance de l'a. provençal à faire tomber la consonne finale des verbes en *-z-*, ou à la remplacer par un *i* : c'est un phénomène conditionné : cf. *supra*, § **2.3.**

sarde *narrere*[103], en castillan à *videre*[104], en portugais à *videre*, *credere*, *legere*, *ridere*, *tenere*, *venire* et *ponere*[105], en roumain à *lavare*, *levare*, *bibere* et **volere*[106], en dolomitique à *credere*[107], en engadinois à **stopere*[108], en sursilvain à *jacere*, *placere*, **tragere*, *laxare*, *credere*, *dicere*, et, dans la langue ancienne, à *debere*, *sedere* et **stopere*[109].

6.3.0. Un troisième type d'irrégularité consiste dans l'absence d'oscillation accentuelle : ce sont les verbes à radical de type monosyllabique — déjà vus — qui peuvent, aux personnes 4. et 5., adopter aussi un radical tonique ; et ce de deux façons différentes.

6.3.1. La première consiste à reprendre, à ces deux personnes ou à l'une des deux, la voyelle ou la diphtongue des personnes 2., 3. et 6., comme, par exemple, dans castillan *va vamos vais*. C'est le cas quasi partout des résultats de *dare* et de *stare*[110], aussi de *habere* en sarde ainsi que de son verbe *narrere*[111], de *facere* en provençal[112], de *facere* et aussi de *dicere* en français et en toscan[113], de *vadere* et de *videre* en castillan[114], de *debere* en romanche[115], en roumain de *habere*, *lavare*, *bibere* et **volere*[116], en portugais de *vadere*, *videre*, *credere*, *legere*, *ridere*, *tenere* et *ponere*[117].

6.3.2. La seconde façon de traiter le radical tonique aux personnes 4. et 5., ou à l'une d'entre elles, est de recourir à un timbre différencié, c'est-à-dire à celui des voyelles d'élargissement de la conjugaison à laquelle le verbe appartient ; par exemple : catalan *ha hem heu*. Ce procédé peut être adopté pour *habere* dans la péninsule ibérique et en dolomitique[118],

103 *Nas nat nan.*

104 *Ves ve ven.*

105 *Vês vê vêem, crês crê crêem, lês lê lêem, ris ri riem, tens tem têm, ves vem vêm, pões põ põem.*

106 *Lai lă lau, iai/iei ia iau, bei bea beau, vrei vrea vreau* (timbres ! : cf. aussi, *supra*, § **6.1.3.**).

107 *(Credon)* 3. = 6. *crë* (2. *crëies*).

108 Mod. *(stuvains) stoust stu staun* (!). Pour les formes anciennes de *videre*, cf. *supra*, § **3.7.** et n. 64.

109 *(Schischein) schai(a)s schai schai(a)n, (plaschein) plai(a)s plai plai(a)n, (targein) trais trai train, (schein) lai(a)s lai lai(a)n, (cartein) crei(a)s crei crei(a)n, (schein) di(a)s di di(a)n;* anc. *(duvein) deis dei dein, (sasein) sês sê sên, (stuvein) stos sto ston.*

110 Mais le successeur de *stare* est devenu un verbe régulier en sarde (3. īstat 4. istāmus) ; aussi *dare* et *stare* dolomitique (3. *da* 4. *dajon*, 3. *sta* 4. *stajon*).

111 *Hamus hazes, namus nazes.*

112 *Fa(i)m fa(i)tz.*

113 Franç. anc. *faimes* et *dimes* a. et m. *faites* et *dites*. Toscan *fate dite*.

114 *Vamos vais, vemos veis.*

115 Engad. anc. 4. *dai(a)n* 5. *dais* (1. *daia* 2. *daias* 3. *daia* 6. *dai(a)n*). Surs. mod. : 4. *d(u)ein* 5. *d(u)eis* (1. *d(u)ei* 2. *d(u)eis* 3. *d(u)ei* 6. *d(u)ein)*.

116 *Am (/avem) aţi (/aveţi), lăm laţi, bem beţi, vrem vreţi*. Aussi *ştim ştiţi* (mais, avec voyelle d'élargissement, *ştiu ştii ştie ştiu)*.

117 *Vamos* (5. *ides*), *vemos vêdes, cremos credes, lêmos ledes, rimos rides, temos tendes, pomos pondes.*

118 Port. *(h)emos (/havemos) (h)eis (/haveis)*, cast. *hemos (/havemos)* (5. *habéis)*, cat. *hem heu*, dolom. *on ëis*.

pour *facere* en castillan ancien, en catalan et en haut-engadinois [119], pour *venire* en portugais [120].

6.4. Les autres irrégularités concernent en général les terminaisons[121] de certains verbes de type monosyllabique. Surtout la personne 5. en portugais *(-des, -ndes)* [122], en sarde *(-zes)* [123], en ancien castillan *(feches)* et en français *(faites, dites)*. Aussi la personne 6. en toscan *(-nno)* [124], la personne 3. en roumain *(are)*, les personnes 3. et 6. en sursilvain *(-t, -tten)* [125].

Décembre 1976 *Universités de Gand et de Bruxelles*

[119] Cast. a. *femos feches*, cat. *fem feu*, haut-engad. *fain fais*.

[120] *Vimos vindes*.

[121] Il y a en outre des irrégularités à la personne 2. de **volere* en toscan *(vuoi)*, en engad. (2. *voust* mais 3. *voul)* et en sursilvain (2. *vul* comme 3. *vul)*. On notera aussi en portugais une voyelle de terminaison *i* à 2. et 3. dans *sois soi, sais sai, cais cai, vais vai*.

[122] *Vêdes, credes, ledes, rides, tendes, vindes, pondes*.

[123] Au lieu de *-aes (cantaes)*: *dazes, hazes, nazes*, aussi *bazes* (4. *andamus*).

[124] *Danno, stanno, hanno, vanno, fanno, sanno*.

[125] 3. *dat* 6. *datten, stat statten*; anc. *vult vulten*.

ANDREI AVRAM

PRELIMINARII LA O CLASIFICARE A GRAIURILOR DACOROMÂNE PE BAZA PALATALIZĂRII LABIALELOR

Se propune o clasificare a graiurilor dacoromâne în patru grupe și se discută unele probleme de fonologie generativă legate de împărțirea acestor graiuri în tipuri și subtipuri pe baza palatalizării labialelor.

1. În sistemele de transcriere fonetică obișnuite în lingvistica românească, litera *y* este folosită pentru a se nota:

a) sunetul palatal nesilabic din cuvinte ca *ai*, *ia*, *cheie*, *fier* (acest sunet este transcris și [i̯] sau, mai ales, în ultima vreme, [j]);

b) fricativa palatală sonoră apărută, de regulă, ca rezultat al așa-numitei palatalizări a labialelor [1]: [vyer] = *vier*, [yițel] = *vițel* (aceasta este notația din sistemul *Atlasului lingvistic român;* în alte sisteme fricativa este notată [γ] sau, mai des, [γ̂]).

Termenii s e m i v o c a l ă și s e m i c o n s o a n ă sînt folosiți amîndoi pentru a desemna elementul palatal nesilabic din cuvinte cum sînt cele menționate sub *a*). Luîndu-se în considerație anumite detalii de ordin fonetic, s-ar putea face o distincție între semivocala din *ai*, de exemplu, și semiconsoana din *ia*, *fier* (în pronunțarea literară), iar între aceste două feluri de elemente palatale nesilabice ar putea fi identificate o serie de nuanțe intermediare din punctul de vedere al apropierii mai mari sau mai mici a sunetelor respective de categoria vocalelor (respectiv, a consoanelor) propriu-zise. Pentru ceea ce ne interesează însă aici, este indicat să facem abstracție de deosebirile dintre elementele mai mult sau mai puțin semivocalice (semiconsonantice) și să subliniem ceea ce au în comun sunetele ortografiate *i* din cuvintele enumerate sub *a*): faptul că sînt m a i v o c a l i c e decît sunetul inițial din [yițel], de exemplu. Ele pot fi considerate, toate, variante ale unui „tip fonetic" numit, de obicei, i o t și care aparține — împreună cu [u̯], cu nazalele și cu lichidele — categoriei consoanelor s o n a n t e.

Pentru a se marca distincția dintre iot (semivocală, semiconsoană sau consoană sonantă) și fricativa palatală sonoră (consoană cu zgomot [2]), primul sunet ar putea fi transcris [y], iar celălalt, [γ̂]; o altă soluție ar

[1] După cum s-a arătat în repetate rînduri, termenul acesta, care s-a impus, nu este adecvat. Cînd vom vorbi, în paginile următoare, despre tratamentul unei anumite labiale, vom avea în vedere transformări care interesează, de fapt, segmentul fonetic precedat de labiala respectivă (cu excepția cazurilor cînd însăși această consoană este eliminată).

[2] Mai ales la inițială și în contextul „labială... vocală", zgomotul de fricțiune este prezent, în măsură mai mică, și la articularea lui iot, care este, de fapt, și el, o fricativă (de remarcat că în sistemul de transcriere al Asociației fonetice internaționale litera *j* figurează atît în rubrica semivocalelor, cît și în cea a consoanelor fricative). Distincția iot (sonantă)/fricativă (constrictivă, consoană cu zgomot, „nesonantă") este, totuși, necesară. Cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, [București], 1959, p. 19: „Fonica *y* nu trebuie

consta în folosirea perechii de litere [j] și [y]. Vom prefera însă, în acest articol, să folosim pe [i̯] pentru a nota sonanta iot și pe [y] pentru a nota fricativa palatală asemănătoare; fricativa surdă corespunzătoare sonorei [y] va fi notată [ḧ] [3].

2. Admițînd existența unui „zero fonic" între elementele secvențelor de tipul [bi] și convenind să atribuim lui „zero fonic" trăsătura „neconsonantic", putem afirma că palatalizarea labialelor (sau — în unele contexte — cel puțin fenomenul care precede nemijlocit și face posibilă palatalizarea [4]) constă, în esență, într-un proces de consonantizare, care îmbracă însă, în prima lui fază, aspecte diferite, în funcție de poziție: „zero fonic" devine iot în contextul „consoană labială... [i]", pseudovocala palatală devine iot (sonantă) sau fricativă (consoană cu zgomot), iot devine fricativă: *albină* [albină] > [albi̯ină] *lupi* [lupⁱ] > [lupi̯] sau [lupḧ] [5], *vier* [vi̯er] > [vyer].

Potrivit celor arătate în rîndurile precedente, însăși prezența lui iot este considerată indiciu al palatalizării, în contextul „consoană labială... [i]", dar nu și înainte de alte vocale (în *biet*, *fiară*, *smiorcăi* etc.). Urmează deci să admitem că un grai în care apar fonetisme de tipul [albi̯ină] este caracterizat prin palatalizarea labialelor urmate de [i] (cu precizarea că este vorba de faza incipientă a procesului în acest context).

Un punct de vedere diferit (neformulat însă în mod explicit) asupra delimitării dintre graiurile cu și cele fără palatalizare stă la baza definiției date de Liliana Ionescu primei faze a procesului: „introducerea unui element constrictiv palatal între labială și iot" [6]. Ar rezulta de aici că fenomenul s-a produs, de exemplu, în [albyi̯ină] sau (după eliminarea lui [i̯] precedat de [y]) în [albyină], dar nu și în [albi̯ină], unde nu există o consoană constrictivă între labială și [i]; altfel spus, apariției înseși a lui iot înainte de [i] nu i se recunoaște calitatea de element component al ansamblului de fenomene denumite, la un loc, palatalizarea labialelor.

Definind constrictiva palatală introdusă între labială și iot și notată [H′] prin trăsăturile [+compact, +continuu, +diezat] [7] și lăsînd în seama unor reguli ulterioare specificarea naturii ei fonetice exacte (sonoră sau surdă, orală sau nazală, în funcție de natura labialei precedente), Liliana Ionescu formulează o regulă simplă care transformă secvențele de tipul

confundată cu semivocala *i̯* (iot), care are o apertură mai mică decît v o c a l a *i*, dar mai mare decît c o n s o n a n t a *y*. În inițialele cuvintelor *in*, *ieri* și *yițel* avem deci sunete palatale rostite cu trei aperturi deosebite: vocală, semivocală („iot") și consonantă fricativă".

[3] Se poate observa că pentru iot și pentru cele două fricative am adoptat sistemul de transcriere din ALR. Pseudovocala palatală va fi notată [ⁱ], fără a se folosi semnul diacritic indicator al caracterului surd (în ALR: [ị]).

[4] Vezi mai jos.

[5] Transformarea lui [lupị] în [lupḧ] — ca și a lui [albị] în [alby] — nu presupune neapărat un stadiu intermediar cu iot la finală.

[6] Liliana Ionescu, *Palatalizarea labialelor în graiurile din Moldova*, în FD VI (1969), p. 49—57 (definiția reprodusă se află la p. 49—50). Tot ca a p a r i ț i e, în toate cazurile (deci nu și ca t r a n s f o r m a r e, prin consonantizare), a unui element palatal este concepută palatalizarea (în prima ei fază) de Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 119: „Fenomenul se produce prin dezvoltarea unui element palatal după labială, surd: [ḧ], sau sonor: [y], după cum labiala este surdă sau sonoră". De subliniat însă că, după acest autor, fenomenul nu se produce într-un singur context fonetic — „...iot" —, ci în trei contexte diferite, adică înainte de [i], [i̯] și [ⁱ].

[7] Liliana Ionescu, *op. cit.*, p. 50.

[bi̯] în secvențe de tipul [bH'i̯]. Întrucît se consideră că palatalizarea labialelor începe cu această transformare, în preocupările autoarei nu intră și explicarea modului în care apare [i̯], respectiv, contextul necesar pentru ca regula în discuție (introducerea elementului palatal) să se poată aplica. Se arată [8] că s-a adoptat „matricea (și derivația corespunzătoare ei) propusă de Anca Belchiță în articolul *Morpheme Structure Rules in the Generative Grammar of the Romanian Language*" [9]; în această lucrare însă iot nu figurează ca atare în inventarul fonologic [10], iar, pe de altă parte — după cum era de așteptat într-un studiu consacrat limbii standard —, nici o regulă nu prevede transformarea lui /i/ din *albină*, de exemplu, în [i̯i], transformare care ar trebui să preceadă aplicarea primei reguli a palatalizării: [bi̯]>[byi̯].

După părerea noastră, operînd (în ce privește elementul de pe ultimul loc) cu un singur context — „labială...iot" —, neglijăm un criteriu important al clasificării graiurilor dacoromâne pe baza palatalizării labialelor. Este necesar să se țină seamă de faptul că prezența lui iot (fonetism înregistrat ca atare sau rezultat „teoretic" obținut prin aplicarea numai a unei părți dintre regulile care generează fonetismul real) nu are aceeași semnificație atît în *albină*, *lupi* etc., cît și în cuvintele de tipul *piele*: în numeroase graiuri iot — sau chiar consoanele palatale care corespund unor stadii mai avansate ale palatalizării — există în *piele*, *fier*, *miel* etc., dar nu și înainte de [i] sau în poziție finală. Întrucît labialele corespunzătoare celor urmate de [i] și celor urmate de [ⁱ] în limba literară au, de obicei, într-un grai dat, același tratament — care poate să fie sau să nu fie identic cu tratamentul labialelor din cuvinte ca *piele* [11] —, este suficient să distingem, în etapa unei clasificări foarte generale, două situații; cînd vom vorbi, în cele ce urmează, de palatalizarea labialelor „în ambele poziții", vom înțelege prin aceasta contextul „... [i̯]", pe de o parte, și contextul „... [i]" sau „... [ⁱ]", pe de altă parte, iar un exemplu ca *albină* va „reprezenta" și cazul labialelor urmate, în pronunțarea literară, de pseudovocala palatală (*albi*, *lupi* etc.).

3. Dacă fonetismele de tipul [albi̯ină], [fi̯ir] sînt considerate indicii ale palatalizării incipiente a labialelor, urmează, evident, ca [albyină], [fh̑ir] să fie considerate fonetisme care ilustrează a doua fază a procesului în contextul „... [i]". Aplicînd cu consecvență criteriul prezenței lui iot după labiale, fără a ține seamă de natura vocalei precedate de semivocală, am putea, eventual, să admitem chiar că palatalizarea s-a produs deja în graiurile care cunosc pronunțarea [pi̯ept], [fi̯er] (deci și în limba literară); în acest caz, fonetismele de tipul [pept] ar reprezenta un fenomen de „**ne**palatalizare", nu de **de**palatalizare (în sensul dispariției lui iot) [12].

[8] *Ibidem.*

[9] I, în RRL XII (1967), nr. 6, p. 507—522.

[10] *Ibidem*, p. 512.

[11] De exemplu, aria în care palatalizarea nu se produce în *aripi* și în *lupi* este identică cu aria fără palatalizare în *picior* (Dimitrie Macrea, *Probleme de fonetică*, [București], 1953, p. 63), dar mult mai întinsă decît aria corespunzătoare pentru cuvintele *piept*, *pieptene* și *piele* (*ibidem*, p. 58—59).

[12] Precizăm că aici este vorba numai de alegerea a r b i t r a r ă a unui termen de referință (în raport cu care urmează să se stabilească dacă într-un grai dat fenomenul palatalizării labialelor este sau nu este prezent), fără nici o implicație de ordin istoric.

După criteriile menţionate în alineatul precedent, s-ar obţine următoarea clasificare a graiurilor dacoromâne :

I — graiuri caracterizate prin absenţa palatalizării labialelor : [albină], [pept] ;

II — graiuri în care labialele sînt palatalizate într-o singură poziţie : [albină], [pi̯ept] sau [pĥept], [ḱept] etc. ;

III — graiuri în care labialele sînt palatalizate în ambele poziţii : [albi̯ină] sau [albyină], [alǵină] etc., [pi̯ept] sau [pĥept], [ḱept] etc.

Dacă se admite, în conformitate cu concepţia tradiţională, că palatalizarea s-a produs numai acolo unde în cuvinte de tipul *piept* apare o consoană cu zgomot în locul lui iot şi dacă, totodată, se recunoaşte prezenţa palatalizării în [albi̯ină], de exemplu, se ajunge la o împărţire a graiurilor în patru grupe, dintre care numai două (III şi IV, în tabloul de mai jos) sînt caracterizate prin palatalizare :

I : [albină], [pept] ;
II : [albină], [pi̯ept] ;
III : [albină], [pĥept] ;
IV : [albi̯ină], [pĥept].

În sfîrşit, o a treia clasificare bazată pe opoziţia dintre prezenţa şi absenţa palatalizării se obţine dacă fonetismelor de tipul [albi̯ină] nu li se recunoaşte calitatea de reprezentante ale primului stadiu al procesului ; numărul grupelor fundamentale de graiuri este tot de patru, ca în clasificarea precedentă, iar la primele două nu intervine nici o schimbare, dar se delimitează în alt mod grupele a III-a şi a IV-a :

III : [albină] sau [albi̯ină], [pĥept] ;
IV : [albyină], [pĥept].

Întemeiată pe un criteriu unic (prezenţa lui iot, ca „minimum" necesar pentru recunoaşterea procesului, după labialele susceptibile de a fi palatalizate), prima clasificare poate fi, eventual, justificată din punct de vedere strict teoretic. Cea de-a doua prezintă însă avantajul că exclude dintre graiurile caracterizate prin palatalizarea labialelor pe cele care au, în această privinţă, un fonetism identic cu fonetismul limbii literare (graiurile de sub II, în clasificarea la care ne referim). Or, din punct de vedere practic, este convenabil să ne conformăm concepţiei tradiţionale, în cadrul căreia limba literară este folosită ca termen de referinţă, iar palatalizării labialelor i se atribuie caracterul unui fenomen prin excelenţă „neliterar". Vom stabili aşadar limita dintre palatalizare şi absenţa palatalizării nu între [pi̯ept] şi [pept], ci între [pĥept] şi [pi̯ept]. Bazaţi pe considerente asemănătoare, vom interpreta fonetismele — neliterare — de tipul [albi̯ină] ca primă fază a palatalizării (nu ca stadiu de evoluţie fonetică premergător acestui proces). În consecinţă, vom adopta a doua clasificare : graiurile în care nu s-a produs palatalizarea sînt împărţite în două grupe (I se deosebeşte de II prin faptul că în prima grupă apar fonetisme de tipul [pept], în timp ce în graiurile din grupa a II-a avem [pi̯ept]), iar graiurile care cunosc palatalizarea sînt împărţite tot

în două grupe (în III fenomenul s-a produs numai în cuvinte ca *piept*[13]; în IV el a avut loc și în *albină:* [albi̯ină], [albyină] etc.)[14].

4. Graiurile din grupele a III-a și a IV-a pot constitui obiectul unei clasificări amănunțite bazate pe diversele stadii ale palatalizării. Utilizînd metodele fonologiei generative, o clasificare de acest gen a graiurilor din Moldova a elaborat, în lucrarea citată, Liliana Ionescu. Palatalizarea este descrisă cu ajutorul unui număr de 11 reguli fonologice[15]; asupra unora dintre ele vom face cîteva observații în cele ce urmează.

În tabloul de mai jos, regulile (în ordinea propusă de Liliana Ionescu) vor fi prezentate fără a se recurge la procedeele curente în studiile de fonologie generativă; fenomenele care ne interesează vor fi descrise în termeni tradiționali, iar sunetele vor fi notate ca unități, nu ca ansambluri de trăsături[16].

		pi̯ele	bi̯et	fi̯er	vi̯er	mi̯el
1	Apariția unei constrictive	pH′	bH′	fH′	vH′	mH′
2	Acomodare de sonoritate	ph́	by	fh́	vy	my
3	Nazalizare	—	—	—	—	my
4	Constrictiva nazalizată > oclusivă	—	—	—	—	mń
6	Eliminarea labiodentalelor	—	—	h́	y	—
7	Constrictivele mediopalatale neprecedate de labiale > constrictive prepalatale	—	—	ŝ	ẑ	—
5	Constrictivele mediopalatale precedate de labiale > oclusive	pḱ	bǵ	—	—	—
8	Oclusivele palatale > africate	pĉ	bĝ	—	—	—
9 a	Eliminarea labialei nazale	—	—	—	—	ń
9 b	Eliminarea labialelor orale urmate de oclusive	ḱ	ǵ	—	—	—
9 c	Eliminarea labialelor orale urmate de africate	ĉ	ĝ	—	—	—
		ḱ, ĉ	ǵ, ĝ	ŝ	ẑ	ń

Liliana Ionescu[17] a scos în evidență importanța regulii 6: în graiurile în care aceasta nu se aplică — și deci [f] și [v] se mențin înainte de fricativele (constrictivele) palatale — nu se aplică nici regula 7 (nefiind îndeplinită condiția pe care ea o cere: absența labialei) și, în consecință,

13 Cu puține excepții, graiurile oltenești care cunosc palatalizarea aparțin acestei grupe; situația lor, din punctul de vedere al palatalizării labialelor, a fost examinată amănunțit de Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD VIII (1973), p. 79—118 (vezi, pentru chestiunea care ne interesează aici, p. 92 și 95).

14 Gr. Rusu (*Evoluția în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale și consecințele pe plan fonologic*, în FD IV (1962), p. 77, 83) stabilește existența a trei mari arii dialectale: două dintre ele corespund graiurilor clasificate de noi în grupele I și II; ce-a de-a treia reunește graiurile grupate de noi sub III și IV (autorul ia în considerație tratamentul labialelor numai în cuvinte care, în limba literară, conțin un iot: *piele, fier* etc.).

15 Ultimele trei corespund, de fapt, unui singur fenomen (eliminarea consoanei labiale).

16 Am notat, în cuprinsul tabloului, numai părțile inițiale ale cuvintelor care figurează la începutul lui, ca exemple; [i̯], prezent în toate cazurile, nu a fost notat. Așadar, după aplicarea ultimei reguli, [ḱ] și [ĉ] din prima coloană, de exemplu, țin locul lui [ḱi̯ele], respectiv, [ĉi̯ele] (sistemul nu conține o regulă a eliminării lui iot).

17 *Op. cit.*, p. 55—56.

fenomenul descris prin regula 5 se produce nu numai în cuvinte ca *piele*, *biet* (după bilabialele orale), ci și în *fier*, *vier*. În această situație sînt unele graiuri din Oltenia, în care apar fonetisme de tipul [fḱer], [vǵer][18]. Folosind drept criteriu aplicarea (respectiv, neaplicarea) regulii 6, autoarea stabilește existența a două subtipuri dialectale, A și B; în continuare, separă în interiorul subtipului A (căruia îi aparțin graiurile din Moldova) două varietăți, *a* și *b*, prima fiind, la rîndul ei, împărțită în două subvarietăți, α și β.

Conform criteriului după care sînt delimitate subtipurile A și B, în ultimul sînt înglobate, ca varietăți, atît graiurile cu fonetismele [fḱ], [vǵ], cît și cele caracterizate prin tratamentul [fh́], [vy], deosebirea dintre ele urmînd să fie explicată prin faptul că numai în graiurile aparținînd primei varietăți se aplică regula 5 (transformarea fricativelor palatale în oclusive). Fonetismele [fh́], [vy] apar însă în unele graiuri numai în cuvinte ca *fier*, *vier*, în timp ce în altele ele se întîlnesc și în *fir*, *vin* etc. Această deosebire nu poate fi exprimată prin indicații privind aplicarea sau neaplicarea unei reguli (sau a mai multor reguli) din sistemul propus de Liliana Ionescu. Întrucît prima regulă a palatalizării prevede apariția unei fricative (constrictive) înainte de iot, înseamnă că existența acestuia este considerată ca dată în prealabil[19]. Dar, independent de faptul dacă lui iot însuși i se recunoaște sau nu calitatea de indiciu al palatalizării în [fi̯ir], [vi̯in] etc., este esențială deosebirea dintre graiurile în care apar aceste fonetisme (sau pentru care trebuie presupusă existența lor, ca fază premergătoare celor rezultate din aplicarea regulilor enumerate), pe de o parte, și graiurile în care [fir], [vin] coexistă cu [fh́er], [vyer] sau cu [fḱer], [vǵer], pe de altă parte.

Rezultă că deosebirea dintre graiurile în care se aplică și cele în care nu se aplică regula 6, importantă, fără îndoială, este totuși mai puțin „profundă" decît deosebirea dintre grupele de graiuri desemnate prin III și IV în clasificarea schițată de noi mai sus. Aceasta din urmă se referă la opoziția dintre p r e z e n ț a și a b s e n ț a fenomenului palatalizării labialelor în cuvinte ca *fir*, *vin*, pe cînd regula 6 separă doar graiuri în care fenomenul apare sub a s p e c t e diferite.

În lumina considerațiilor precedente, graiurile din Muntenia care prezintă tratamentul [ph́ele], [vyer], [koph́il], [albyină] se grupează, la nivelul cel mai general al clasificării, în grupa a IV-a, împreună cu graiurile din Moldova (și din alte regiuni ale țării), nu cu graiurile oltenești în care palatalizarea se produce în *piele*, *vier*, dar nu și în *copil*, *albină* (grupa a III-a).

5. Cu ajutorul sistemului de reguli fonologice propus de Liliana Ionescu poate fi descrisă situația actuală a palatalizării labialelor într-o mare parte a domeniului dacoromân. Pentru a se ajunge la o descriere a tuturor stadiilor palatalizării din toate graiurile și pentru a se obține clasificarea completă și detaliată corespunzătoare, ar fi necesar ca în acest sistem să se introducă unele modificări și să se adauge un număr de reguli. Înainte de a aborda cîteva aspecte ale acestei probleme, ne vom

[18] Vezi, mai ales, Ion Ionică, *op. cit.*, p. 89—91 și 107—111 (hărțile 9—13).
[19] Vezi mai sus, § 2.

opri asupra unei chestiuni de fonetică istorică aduse în discuție de autoarea citată.

Plecînd de la constatarea că [ḣ] și [y] apar exclusiv ca stadii de palatalizare a labiodentalelor (nu și a bilabialelor), Liliana Ionescu [20] ajunge la următoarea concluzie : „Rezultă deci că eliminarea labialei din grupurile consonantice [pḣ, by, fḣ, vy] nu a avut loc simultan [21]; [f, v] au fost primele eliminate. Eliminarea lor, spre deosebire de eliminarea lui [p, b], s-a produs înaintea evoluției lui [ḣ, y] la [ḱ, ǵ], pentru că, altfel, [ḣ, y] ar fi putut reprezenta și stadii de palatalizare a lui [p, b]". Din ceea ce se afirmă în a doua parte a pasajului reprodus, s-ar înțelege că realizarea posibilității indicate prin „altfel" și pe care autoarea o consideră pur teoretică—anume, eliminarea labiodentalelor d u p ă, nu î n a i n t e de transformările [ḣ]>[ḱ] și [y]>[ǵ] — ar fi trebuit să aibă drept urmare fonetismele [ḣ], [y] ca reflexe ale labialelor [p], [b]. Este foarte probabil însă că tocmai aceasta a fost ordinea în care au avut loc, în unele graiuri, cele două fenomene. Ni se pare normal să admitem că, de exemplu, [ǵ] din [ǵespe] = *viespe*, [ǵespar] = *viespar* într-o arie din sudul Olteniei în care (și în vecinătatea imediată a căreia) apare și fonetismul [vǵ] (în aceleași cuvinte sau în *vier*, *vierme*) [22] reprezintă rezultatul căderii lui [v] din grupul [vǵ]; dacă așa stau lucrurile, înseamnă că, în graiurile respective, eliminarea labiodentalei s-a produs după evoluția lui [y] la [ǵ].

Faptul care merită să fie subliniat — și pe care se pare că l-a avut în vedere și autoarea — este în legătură cu raportul cronologic nu dintre transformarea fricativelor palatale în oclusive și eliminarea labiodentalelor, ci dintre primul fenomen și eliminarea bilabialelor : inexistența fonetismelor [ḣ], [y] ca rezultate ale evoluției lui iot precedat de [p], [b] nu dovedește altceva decît că în nici un grai aceste labiale nu au fost eliminate atîta timp cît [ḣ] și [y] s-au menținut ca atare în *piept*, *biet* etc. Întrucît regulile 5 și 9, corespunzătoare celor două fenomene discutate mai sus (transformarea fricativelor palatale în oclusive și respectiv, eliminarea labialelor) se succed, atunci cînd se aplică amîndouă, întotdeauna în acest fel (5, 9, nu și 9, 5), înseamnă că ordinea lor nu poate servi drept criteriu de clasificare a graiurilor dacoromâne [23].

6. Regulile propuse de Liliana Ionescu pot fi împărțite, după gradul lor de generalitate, în două categorii. Condițiile prevăzute de regulile 1 (apariția unui element constrictiv palatal), 2 (transformarea în surdă sau în sonoră a elementului introdus prin regula 1) și 5 (transformarea fricativelor palatale în oclusive) nu exclud pe nici una dintre cele cinci labiale (respectiv, includ elementul palatal care apare prin aplicarea regulii respective sau există în prealabil după oricare dintre aceste consoane).

[20] *Op. cit.*, p. 52.

[21] De fapt, așa cum reiese chiar din ceea ce se spune, în continuare, în pasajul reprodus aici, nu poate fi vorba de eliminarea labialei din primele două grupuri : [p] și [b] au fost eliminate din grupurile [pḱ] și [bǵ], nu din [pḣ], [by].

[22] Vezi Ion Ionică, *op. cit.*, p. 109—111 (hărțile 11—13).

[23] O afirmație asemănătoare este valabilă cu privire la raportul dintre regulile 4 și 9a (apariția oclusivei palatale [ń] precede suprimarea labialei [m]). De remarcat însă că 9a — [mń]> [ń] — poate fi aplicată înainte sau după oricare dintre regulile 6, 7 și 8 (care se referă numai la oclusivele orale).

Socotim că avem dreptul să atribuim această proprietate regulii 5, deşi autoarea menţionează că prin aplicarea ei se obţin doar „grupurile [pḱ, fḱ, bǵ, vǵ]" [24] (deci nu şi [mń]); regula în discuţie, formulată astfel:

$$[+\text{cont}] \rightarrow [-\text{cont}] \; \Big/ \begin{bmatrix} +\text{cons} \\ -\text{comp} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{comp} \\ +\text{diez} \\ \underline{\quad} \end{bmatrix}$$

cuprinde condiţii în care s-ar putea încadra perfect şi transformarea în [ń] a fricativei precedate de [m], transformare descrisă de regula precedentă (4) [25].

Regulile celelalte se referă la tratamentul numai al cîte u n e i subclase de labiale: [p] şi [b] — regulile 8, 9b, 9c; [m] — 3, 4, 9a; [f] şi [v] — 6, 7.

Se înţelege că un număr mic de reguli cu caracter general este preferabil faţă de un număr mare de reguli particulare. În virtutea acestui principiu, ar părea avantajoasă, teoretic vorbind, introducerea unor simplificări în sistemul pe care-l avem în vedere. De exemplu, transformările descrise cu ajutorul regulilor 9a — [mń]>[ń] — şi 9b — [pḱ] > [ḱ], [bǵ]>[ǵ] — pot fi înglobate într-o singură formulă. La regula 3 (prin care este nazalizată fricativa palatală precedată de [m]) s-ar putea renunţa, dacă s-ar introduce în regula 2 (prin aplicarea căreia elementul palatal [H′] devine surd sau sonor) o a doua variabilă, β, corespunzătoare trăsăturii „nazalizate", alături de variabila α, care se referă la sonoritate [26]. Cu acest adaos, regula 2 din sistemul propus de Liliana Ionescu ar ajunge la forma următoare:

$$[\;\;] \rightarrow \begin{bmatrix} \alpha\ \text{sonor} \\ \beta\ \text{nazal} \end{bmatrix} \Big/ \begin{bmatrix} +\text{cons} \\ -\text{comp} \\ \alpha\ \text{sonor} \\ \beta\ \text{nazal} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{comp} \\ +\text{cont} \\ +\text{diez} \\ \underline{\quad} \end{bmatrix}$$

Simplificările de acest gen nu sînt însă întotdeauna convenabile din punct de vedere practic. Regula din rîndurile precedente este potrivită pentru graiuri de tipul celor descrise de Liliana Ionescu, în partea a doua a articolului său, precum şi pentru graiurile în care sînt (sau au fost) prezente toate fonetismele din seria [pḧ by fḧ vy mỹ]. Primele patru grupuri consonantice din această serie coexistă însă în unele graiuri cu grupul [my] (fără nazalizarea fricativei [27]). Dată fiind această situaţie,

[24] Liliana Ionescu, *op. cit.*, p. 51.

[25] De altfel, autoarea citată menţionează, la p. 51 a articolului său, că avem a face aici cu „transformarea continuei nazale palatalizate într-o oclusivă cu aceleaşi caracteristici"; are loc aşadar, şi după labiala nazală, ca şi după labialele orale, transformarea [+cont]> [−cont] (trăsăturile contextului indicate în partea a doua a regulii 5 sînt prezente în ambele cazuri).

[26] O astfel de soluţie a adoptat B. E. Newton (*Modern Greek Postconsonantal Yod*, în „Lingua" XXVI (1971), nr. 2, p. 139) pentru a descrie transformarea lui iot în [x′], respectiv, în [γ′] sau [n′], în funcţie de natura consoanei precedente (am reprodus transcrierea autorului).

[27] Mai exact spus, fără o nazalizare atît de perceptibilă încît notarea ei să fie considerată necesară.

se înțelege că, în loc de a spune că în graiurile caracterizate prin fonetisme ca [vyer], [myel] se aplică numai „o parte" a regulii sub noua ei formă, vom prefera să operăm cu cele două reguli stabilite de Liliana Ionescu și să arătăm că în unele graiuri se aplică numai una, iar în altele, amîndouă.

Problema se pune la fel și pentru regula 5. Prin aplicarea ei, se obțin, conform sistemului propus de autoarea citată, grupurile [pḱ bǵ fḱ vǵ], în graiurile în care nu acționează regula 6 [28]. Este posibil însă ca, în absența regulii 6, să nu apară, totuși, întreaga serie de grupuri sau, altfel spus, ca fricativele palatale să nu evolueze la fel după bilabiale și după labiodentale. De exemplu, în punctul 800 din ALR I (Costești, jud. Vîlcea) oclusivele palatale apar (în concurență cu fricativele) numai după [p], [b], nu și după [f], [v] : [pḱ]*icior*, *o*[bǵ]*ală* etc. coexistă cu [fh́]*er*, [vy]*ițel* etc. [29]. Situațiile de acest fel reclamă „descompunerea" regulii 5 în cel puțin două reguli, corespunzătoare celor două subclase de labiale orale [30]. Spunem „cel puțin" deoarece, într-o formă definitivă a ansamblului de reguli, capabilă să descrie palatalizarea labialelor în toate graiurile dacoromâne, s-ar putea să se dovedească necesară (sau măcar avantajoasă din punct de vedere practic) formularea cîte unei reguli a trecerii fricativei palatale la oclusivă pentru fiecare labială în parte. Deocamdată, ne mulțumim să subliniem necesitatea neîndoielnică a „separării" subclasei consoanelor [p] și [b] de subclasa consoanelor [f] și [v], în formularea regulii (respectiv, a regulilor) privitoare la trecerea lui [h́], [y] la [ḱ], [ǵ]. Această separare are consecințe importante, sub mai multe aspecte, cum vom vedea numaidecît.

Luînd ca punct de plecare fonetismele [ph́] și [fh́], în funcție de aplicarea sau neaplicarea regulilor 6 și 5 [31] din sistemul propus de Liliana Ionescu obținem următoarele fonetisme (în structura fonetică „de suprafață" sau ca etapă spre aceasta), în graiurile de tip moldovenesc (Mold.), respectiv, în unele graiuri din sudul Olteniei (Olt.) :

	Mold.		Olt.	
	ph́	fh́	ph́	fh́
6 [f], [v] > θ	—	h́	Nu se aplică	
5 [h́], [y] > [ḱ], [ǵ] după labiale	pḱ	—	pḱ	fḱ
	pḱ	h́	pḱ	fḱ

După cum am văzut, pentru a descrie situația din graiurile de tipul celui vorbit în punctul 800 din ARL I, este necesar ca regula generală 5 să fie înlocuită cu două reguli particulare : 5a (fricativa palatală devine oclusivă

[28] La acestea se adaugă [mń], ca urmare a aplicării fie a aceleiași reguli, fie a unei reguli speciale privitoare la tratamentul nazalei labiale (vezi mai sus).

[29] Vezi Dimitrie Macrea, *op. cit.*, p. 54–81 și hărțile 2 — *picior*, 3 — *obială*, 4 — *albi*, 5 — *miercuri*, 6 — *fier*, 7 — *fin*, 8 — *vier*, 9 — *vițel*.

[30] Lăsăm la o parte fonetismul [mń], care apare prin aplicarea regulii 4.

[31] Aici și în cele ce urmează, facem abstracție de regula 7, care nu are legătură cu problema în discuție. Indiferent dacă această regulă (referitoare numai la subclasa labiodentalelor) este plasată înainte sau după regula 5 — deci 6, 7, 5 sau 6, 5, 7 —, rezultatele înfățișate în ultimul rînd al tabloului din § 4 rămîn aceleași. Importantă pentru discuția noastră este chestiunea ordonării regulilor 5 și 6 ; de fapt, asupra acestei chestiuni insistă și Liliana Ionescu.

cînd este precedată de bilabială) și 5b (fricativa palatală devine oclusivă cînd este precedată de labiodentală). Operînd această modificare, putem să descriem în felul următor transformările care ne interesează aici (am inclus în tablou și punctul din ALR menționat mai sus) :

	Mold.		Olt.		Punctul 800	
	ph́	fh́	ph́	fh́	ph́	fh́
6	—	h́	Nu se aplică		Nu se aplică	
5a	pḱ	—	pḱ	—	pḱ	—
5b	—	—	—	fḱ	Nu se aplică	
	pḱ	h́	pḱ	fḱ	pḱ	fh́

Odată efectuată „descompunerea" regulii 5, este însă ușor de constatat că ordinea 6, 5 (respectiv, 6, 5a, 5b) nu este obligatorie; oricum ar fi ordonate în sistem regulile în discuție (5a, 5b, 6 sau 5b, 5a, 6 etc.), prin indicații adecvate privind aplicarea sau neaplicarea lor se poate obține același rezultat. Iată, de exemplu, în ce fel s-ar modifica tabloul precedent dacă regula 6 ar fi aplicată după 5a și 5b :

	Mold.		Olt.		Punctul 800	
	ph́	fh́	ph́	fh́	ph́	fh́
5a	pḱ	—	pḱ	—	pḱ	—
5b	Nu se aplică		—	fḱ	Nu se aplică	
6	—	h́	Nu se aplică		Nu se aplică	
	pḱ	h́	pḱ	fḱ	pḱ	fh́

Din ordinea de aplicare a regulilor în sistemul pe care l-a propus, Liliana Ionescu [32] trage concluzia că fenomenul descris de regula 5 (= 5a + + 5b : [h́]>[ḱ] și [y]>[ǵ] după bilabiale, respectiv, după labiodentale) este mai recent decît cel corespunzător regulii 6 (eliminarea labiodentalelor urmate de fricative palatale) : „Regula (5) fiind aplicată după regula (6) exprimă deci o modificare mai nouă". Această ordine fiind însă a r b i t r a r ă, chestiunea cronologiei transformărilor în discuție se pune în alt mod. În ce ne privește, considerăm că nu este cazul să tragem concluzii asupra cronologiei întemeindu-ne pe ordinea regulilor. Dată fiind posibilitatea ca aceasta din urmă să fie, uneori, stabilită printr-o decizie arbitrară, coincidența ei cu succesiunea în timp a diverselor schimbări fonetice poate fi doar constatată d u p ă ce succesiunea însăși a devenit cunoscută, ca rezultat al unei investigații independente de sistemul de reguli.

Cît despre importanța regulilor 5a și 5b, pe de o parte, și a regulii 6, pe de altă parte, din punctul de vedere al clasificării graiurilor, se poate pune întrebarea dacă, printre criteriile folosite, apariția oclusivelor palatale în unele graiuri, în timp ce în altele fricativele s-au menținut (deci, schematic, opoziția [ph́ fh́] : [pḱ fh́] sau [pḱ fḱ]) n-ar trebui să aibă prioritate față de criteriul menținerii, respectiv, al dispariției labiodentalei (deci opoziția [fh́] : [h́]).

[32] *Op. cit.*, p. 53; vezi și p. 52.

7. În încheierea articolului său, Liliana Ionescu [33] susţine că ,,sistemul de reguli descris permite o ierarhizare a ariilor în funcţie de vechimea procesului palatalizării" şi adaugă : ,,Am demonstrat că acesta este mai vechi în graiurile aparţinînd subtipului A decît în cele aparţinînd subtipului B". După părerea noastră, această cronologie nu poate fi socotită demonstrată. Prin aplicarea criteriului corespunzător regulii 6, căruia autoarea îi acordă un rol fundamental în clasificare, sînt repartizate, aşa cum am văzut, în acelaşi subtip (B) atît graiurile în care apar fonetismele [pĥele], [fĥer] etc., cît şi cele în care locul fricativelor palatale este luat de oclusive : [pḱele], [fḱer] etc. Eventual, se poate admite că fonetismele din prima categorie au apărut, în unele graiuri aparţinînd subtipului B, la o dată posterioară apariţiei lor în graiurile moldoveneşti (subtipul A), unde, între timp, [pĥ] a devenit [pḱ], iar [fĥ] a devenit [ĥ] ; este însă mai greu de admis opinia conform căreia palatalizarea este mai veche în graiurile caracterizate prin fonetismele [pḱele], [ĥer] (Moldova) decît în cele caracterizate, de fapt, printr-un stadiu m a i a v a n s a t al evoluţiei lui iot precedat de labiodentale : [fḱer] (Oltenia), faţă de [ĥer].

Ca şi ordinea diverselor faze ale procesului care ne interesează, vechimea lui însăşi (adică vechimea primei faze a procesului) urmează a fi stabilită pe baza unor elemente care nu sînt conţinute în sistemul de reguli fonologice, creaţie a lingvistului.

8. Rezumînd propunerile pe care le-am făcut în paginile precedente, credem că o clasificare a graiurilor dacoromâne pe baza palatalizării labialelor ar trebui să folosească, în ordine, următoarele criterii :

a) prezenţa, respectiv, absenţa lui iot după labiale, în cuvintele susceptibile de a prezenta fenomenul palatalizării (prin aplicarea acestui criteriu sînt separate unele graiuri din sud-vestul ţării de toate celelalte graiuri) ;

b) palatalizarea numai în cuvinte de tipul *piept*, *fier* sau şi în cuvinte de tipul *copil*, *fir* (în prima categorie ar intra o parte dintre graiurile vorbite în Oltenia) ;

c) stadiile palatalizării (aici intră în joc, de fapt, o serie întreagă de criterii).

Recunoscînd importanţa criteriului de sub *b*, trebuie să recunoaştem, în acelaşi timp, că nu se poate vorbi, în cadrul unei dihotomii fundamentale, de un ,,subtip B" (cuprinzînd graiuri olteneşti şi munteneşti) opus ,,subtipului A" (graiuri moldoveneşti). Din punct de vedere tipologic, o mare parte dintre graiurile repartizate de Liliana Ionescu în subtipul B (anume, cele în care palatalizarea se produce şi în cuvinte ca *albină*, *copil*, *fir*) se aseamănă mai mult cu graiurile aparţinînd subtipului A (şi formează, împreună cu acestea, grupa a IV-a în schiţa de clasificare propusă de noi) decît cu restul graiurilor repartizate în acelaşi subtip B (grupa a III-a în clasificarea noastră).

În ce priveşte criteriile de sub *c*, în cazul că se va opta pentru metodele fonologiei generative, o clasificare detaliată va pretinde rezolvarea

[33] *Ibidem*, p. 57.

prealabilă încă a cîtorva probleme de genul acelora care au fost rezolvate (sau măcar abordate pentru întîia oară) de Liliana Ionescu în lucrarea sa citată de mai multe ori în cuprinsul articolului de față.

Prolégomènes à une classification des parlers daco-roumains fondée sur la palatalisation des labiales

(Résumé)

La soi-disant palatalisation des labiales consiste, essentiellement, dans un processus de consonantisation qui a lieu dans le segment phonétique palatal précédé par une consonne labiale. Par exemple, la séquence [bi] de *albină* [albinə] ,,abeille'' devient [bji] et, ensuite, [bɣ́i] (avec une fricative palatale), [bǵi], etc.; *fier* [fjer] ,,fer'' devient [fçer] ou [fḱer], [çer], [ʃer], etc.

En se fondant sur le critère de la présence (respectivement, de l'absence) d'une semivoyelle ou d'une consonne palatale après les labiales susceptibles d'être ,,palatalisées'', l'auteur propose, en tant que premier pas vers une classification complète et détaillée, le groupement des parlers daco-roumains en quatre catégories. On insiste sur l'importance du fait que dans certains parlers seules les labiales de mots comme *fier, piept* ,,poitrine'' (avec un [j] en roumain littéraire) sont palatalisées, alors que dans d'autres parlers le phénomène se produit aussi devant [i] (dans *albină*, par exemple) et en position finale: *lupi* [lup^{i}] ,,loups''> [lupç].

La seconde partie de l'article est consacrée à l'examen de quelques problèmes posés par la phonologie générative de la palatalisation des labiales (y compris le rapport entre l'ordre des règles et la chronologie relative des différents stades de la palatalisation). On y discute surtout des questions concernant les système de règles et les critères de classification formulés dans une étude de Liliana Ionescu publiée dans FD VI (1969).

Februarie 1977

Institutul de cercetări
etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

GR. BRÂNCUŞ

SCHIMBĂRI FONETICE TÎRZII ÎN ROMÂNĂ ŞI ALBANEZĂ*

În două limbi înrudite prin substrat şi cu alte afinităţi dobîndite prin mediul comun în care au evoluat se pot manifesta, tîrziu, după separarea lor, unele tendinţe identice; de asemenea, cele două limbi pot reacţiona în acelaşi mod la o influenţă comună. Această teză este susţinută cu exemplul unor schimbări fonetice identice din română şi albaneză. Se poate vorbi de o acţiune tîrzie a substratului? Aceasta este întrebarea.

1. Unele schimbări fonetice care s-au produs relativ tîrziu în română, mai ales în aria de vest, au apărut, identice sau asemănătoare, şi în albaneză, în special în graiurile de nord. Se înţelege că aceste modificări sînt independente în fiecare dintre cele două limbi, deşi explicaţia lor este aceeaşi: unele au caracter spontan, altele sînt determinate de o influenţă comună. Cercetarea lor împreună este necesară, fiind vorba de două limbi înrudite prin substrat şi cu o mulţime de alte afinităţi cîştigate în evoluţia lor prin mediul balcanic. Faptele pe care le vom urmări mai jos dovedesc că, deşi separate, cele două limbi continuă să dezvolte tendinţe comune şi, mai ales, să reacţioneze la fel la influenţele externe.

2. În ambele limbi există, dialectal, un *a* posterior (transcris *å*), dezvoltat dintr-un *a* accentuat.

În dacoromână, *å* apare constant în cîteva puncte din Banat [1], din Haţeg [2] şi din nord-vestul Olteniei.

În istroromână, trecerea lui *a* accentuat la *å* are caracter general [3] şi s-ar datora, după Puşcariu [4], influenţei sîrbocroate.

Pentru dacoromână, trebuie admis că această schimbare fonetică s-a produs nu atît în mod spontan, deci fără o determinare externă, cît mai ales prin aceeaşi influenţă sîrbocroată.

În albaneză, *å* (posterior), fie nazalizat, fie oral, apare în graiurile nordice, de tip gheg, din vecinătatea imediată a domeniului croat [5]. Toţi cercetătorii observă că labializarea lui *a* accentuat este atît de avansată

* Versiune a comunicării prezentate la al II-lea Congres internaţional de tracologie, Bucureşti, septembrie, 1976.

[1] G. Weigand, *Der banater Dialekt*, în WJb., III, Leipzig, 1898, p. 231.

[2] O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 19–20.

[3] După observaţiile lui August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971, p. 40, apare totuşi şi *á* în variaţie liberă cu *å* în cuvinte noi, croate sau italiene; cf. şi Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, 1975, p. 192; observaţia o făcuse Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, p. 61.

[4] *Op. cit.*, p. 65: „prefacerea lui *a* în *å* e încă în curs la istroromâni şi ... e probabil că ea e influenţată de graiul localnic al popoarelor învecinate".

[5] St. Mladenov, *Bemerkungen über die Albaner und das Albanische in Nordmakedonien und Altserbien*, în „Balkan-Archiv" I (1925), p. 48, 54, 67, 69; Carlo Tagliavini, *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale*, Roma, 1942, p. 37; vezi şi schiţele monografice asupra unor graiuri albaneze de nord publicate în diverse numere ale revistei „Studime filologjike" de către Jorgji Gjinari, Bahri Beci, Emil Lafe şi alţii.

încît atinge chiar stadiul *o* : *omël* „ambël", *hongër* „hangër", *dhomb* „dhamb", *s'kom* „s'kam", *čof* „čaf", *jov* „jav"[6]. Este interesantă observația lui Emil Lafe [7] că labializarea mai pronunțată a lui *å* este în funcție de intensitatea nazalizării.

Se știe să transformarea lui *ā* în *å* (și, mai rar, *o*) caracterizează o mare parte a graiurilor croate de tip čakavian [8], din apropierea imediată a istroromânei și a albanezei de nord. Prin urmare, e foarte probabil ca în română și în albaneză fenomenul acesta să se datoreze influenței croate. În sfera aceleiași influențe au fost atrase și insulele cu *å* din dacoromâna de vest.

3. Dentalele *t*, *d* urmate de *e*, *i* s-au palatalizat în graiurile din Transilvania, iar în Banat și în nord-vestul Olteniei au devenit africate : *fraťe*, *fraće* ; *verďe*, *verđe*. Palatalizarea dentalelor în stadiul actual e pusă pe seama influenței maghiare [9], iar africatizarea lor e atribuită influenței sîrbocroate [10]. Trebuie observat totuși că în maghiară *t*, *d* nu sînt palatalizate în poziția lui *e*, *i*.

Africatele primare *ĉ*, *ĝ* au devenit, tot în Banat, fricative, *ś*, *ź* : *śafă*, *dulśe*, *plînźe*, cu o localizare anterioară față de a corespondentelor fricative din Moldova ; distincția aceasta nu are însă nici o valoare fonologică [11]. Echilibrul fonologic al graiului bănățean, zdruncinat prin fricatizarea lui *ĉ*, *ĝ* (>*ś*, *ź*), s-a restabilit prin apariția africatelor secundare *ć*, *đ*.

Pe o mare arie din nordul și vestul țării oclusivele palatale *ḱ*, *ǵ* s-au substituit prin *ť*, *ď* și, în numeroase puncte, chiar prin *ĉ*, *ĝ* : *oť* și *oĉ* „ochi", *suďiț* și *suĝiț* „sughiț". Ca și fenomenul precedent, acesta s-a produs spontan.

Aceste serii de sunete au evoluat aproape la fel în graiurile din nordul Albaniei.

Astfel, dentalele *t*, *d* se palatalizează în aceleași condiții ca în Banat, devenind africate, mai ales în graiurile din Dibra [12] : *tu çerr* „tue tjerrë", *çetrin*, „tjetrin", *shçerra* „shtjerra", *xhe* „dje", *xhal* „djalë" etc. (*ç* = [*ĉ*, *č*] ; *xh* = [*ĝ*, *ǧ*]).

[6] Exemple din studiul citat al lui Mladenov ; vezi și C. Tagliavini, *L'albanese di Dalmazia*, Firenze, 1937.

[7] „Studime filologjike" XVIII (I) (1964), nr. 3, p. 112.

[8] P. Ivić, *Die serbocroatischen Dialekte*, I, Haga, 1958 ; August Kovačec, *op. cit.*, p. 75–76.

[9] Al. Rosetti, în „Bulletin linguistique" X (1942), p. 123 ; Ion Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, în SCL IV (1953), p. 211–212.

[10] Ion Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL III (1958), p. 67, 70 ; Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 64 ; la aceeași concluzie ajunge și Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, 1975, p. 43. Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 69, consideră că aria reflexelor *ć*, *đ*, deci Banatul, se cuprinde în aria mai mare a reflexelor dorso-palatale *ť*, *ď*, iar „constituirea acestei arii se datorește cu siguranță interferenței fonice între limbi învecinate, neînrudite între ele". Regretatul savant își sprijină cercetarea pe cunoscutele teorii ale lui Weinreich, expuse în *Languages in Contact, Findings and Problems*, New York, 1953. Vezi și Gr. Rusu, *Probleme de fonetică și fonologie dialectală*, în CL XI(1966), nr. 2, p. 352, care crede că palatalizarea dentalelor nu a fost determinată de nici o influență externă.

[11] Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 178 și urm.

[12] Bahri Beci, în „Studime filologjike" XVIII(I) (1964), nr. 4, p. 146.

E probabil că această modificare fonetică să se fi produs şi în albaneză tot sub influenţă sîrbocroată.

Palatalele primare *q*, *gj* = [*ḱ*, *ǵ*] trec la africate în ghega de nord [13]: *ç*, *xh* = [*č*, *ǧ*]: *çen* „qen", *çi* „që", *xhak* „gjak", *xharpën* „gjarpër", *xhasht* „gjashtë" [14], sau se fricatizează, ca în graiul din Gostivar: *sh*, *zh* = [*ś*, *ź*]: *shen* „qen", *shaf* „qafë", *zharpën* „gjarpër" [15] şi în multe altele din nord.

Tot în aria de nord se africatizează şi grupurile *pj*, *bj* sau *pl*, *bl*: *çell* „pjell", *xher* „bjer", *çaka* „plaka", *çot* „plot", *xhet* „bletë" [16] etc.

4. Fricativa *h*, consoană cu articulaţie foarte slabă, a cărei apariţie în română s-ar datora nu influenţei slave, ci substratului [17], a suferit modificări identice în română şi albaneză [18].

a) *h* este expresia aspiraţiei vocalei iniţiale în cuvinte de origini diferite: rom. *harc*, *haripă*, *harmăsar*, *hăsta*, *heleşteu*, *hodaie*, *hoină*; alb. *hahu* „ahu", *harmëshuer*, *harmë*, *harushë*, *hecni*, *hoborr*, *hunazë*.

b) În alte cazuri, fenomenul este invers, adică *h* iniţial sau intervocalic dispare: rom. *aiduc*, *arfă*, *artie*, *oţ*, *maala*, *moor*, *paar*, *Miai*; alb. *a* „ha", *ana* „hana", *arroj* „harroj", *eq* „heq", *ko* „kohë", *saat* „sahat", *sho* „shoh". În albaneză, *h* rezistă cel mai bine în cuvintele de origine turcă [19].

c) La finală sau în silabă finală, *h* e înlocuit prin *f*: rom. *burduf*, *marfă*, *praf*, *stuf*, *vîrf*; alb. gheg (mai frecvent la verbe): *dërsif*, *glufë*, *nifëm*, *shof*. În română procesul e vechi şi general (totuşi, reg. *prah*, *prav*, *prau*), iar în albaneză e caracteristic dialectului gheg [20]. E interesant de observat însă că în unele graiuri tosce şi în ghega de mijloc *h* devine *f* numai în grupul *ht*: *i ngroft*, *i ftoft* „i ftohtë", *i nxeft*, *i preft*, *i left*, *më vefte*, *llaftari* [21], *njifte*, *rrifte*, *prefte*, *shifte* etc. Aceasta ar putea fi o dovadă că substituţia lui *c* prin *p* în grupul *ct* (lat. *lucta*>rom. *luptă*, alb. *luftë*) nu s-a făcut direct, ci prin fazele tranzitorii *h* şi *f*: *ct*> **ht*>*ft*.

[13] Eqrem Çabej, *Për historinë e konsonantizmit të gjuhës shqipe*, în BUShT II(1958), p. 31, distinge africate palatale în ghega de nord-vest şi africate mediopalatale în ghega de est şi de nord-est.

[14] St. Mladenov, *op. cit.*, p. 48, 54, 68; vezi şi Tagliavini, *L'albanese di Dalmazia*, Firenze, 1937.

[15] St. Mladenov, *op. cit.*, p. 63.

[16] Bahri Beci, *loc. cit.*, p. 145–147.

[17] Gr. Brâncuş, *Originea consoanei h din limba română*, în SCL XII(1961), nr. 4, p. 471–477; Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 118; C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969, cap. *Influenţa autohtonă*, p. 321.

[18] K. Cipo, *Gramatika shqipe*, Tirana, 1949, p. 21, expune toate aspectele evoluţiei lui *h* în dialectele albaneze. Aria acestor modificări — apariţia lui *h* ca aspiraţie a unei vocale iniţiale, dispariţia lui *h*, transformarea lui *h* în *f*, *v*, *u̯* etc. — se poate extinde şi asupra celorlalte limbi balcanice: bulgară, sîrbocroată, macedoneană, aşa cum rezultă din studiul lui Victor Vescu, *Zajedničke crte u razvitku glasa h u rumunskom i južnoslavenskim jezicima*, în „Balcanica" VI (1975), p. 275–280.

[19] K. Cipo, *op. cit.*, p. 21.

[20] Eq. Çabej, *op. cit.*, p. 65.

[21] J. Gjinari, în „Studime filologjike" XIX (II) (1965), p. 137.

5. Se ştie că opoziţia de forţă *r* — *r̄*, care a caracterizat româna comună, s-a defonologizat cu vremea, cei doi *r* confundîndu-se într-unul singur. A dispărut *r̄* (forte) [22]. Această opoziţie a avut consecinţe importante pentru evoluţia vocalelor româneşti [23]. Deşi opoziţia propriu-zisă încetează în epoca primelor noastre scrieri, pronunţarea lui *r̄* (forte) se auzea încă la începutul secolului nostru în graiurile din nordul ţării [24].

Şi în albaneză există două feluri de *r̄*, care, din punctul de vedere al articulaţiei, se disting prin numărul de vibraţii : *arë* „ogor" — *arrë* „nucă", *ruaj* „păzesc" — *rruaj* „mă bărbieresc", *var* „atîrnă" — *varr* „mormînt", *reze* „broască", încuietoare" — *rreze* „rază" etc [25]. Nu ne interesează aici provenienţa celor două feluri de vibrante în sistemul fonetic albanez, ci faptul că aproape în toate graiurile din sudul ţării *r̄* forte a dispărut. Gjinari [26] observă că reducerea lui *r̄* la *r* e mai pronunţată în graiurile din oraşe : Berat, Korçë, Përmet, Vlorë, Gjirokastër, precum şi în regiunile Devolli, Dibra, Mallakastra etc. În Dalmaţia este, de asemenea, un singur fel de *r*. Prin urmare, procesul impunerii lui *r* simplu apare şi în toscă şi în ghegă. Ca şi în română, *r̄* forte este mai rezistent la iniţială absolută.

Am arătat aici doar cîteva dintre schimbările fonetice de dată relativ recentă comune românei şi albanezei. Unele s-ar explica prin influenţa comună sîrbocroată, altele ca modificări spontane, independente de la o limbă la alta. Cele explicabile prin influenţă externă au caracter dialectal, iar cele interne, spontane, au caracter general. Numărul concordanţelor de acest fel poate spori mult. De asemenea, pot fi studiate în acelaşi fel inovaţiile datorate altor influenţe vechi (turcă, bulgară, neogreacă), precum şi, în epoca modernă, influenţelor franceză, italiană, latină. Se poate anticipa faptul că, din acest punct de vedere, româna nu prezintă cu nici o limbă învecinată atît de multe şi de frapante concordanţe cîte are cu albaneza. Trebuie precizat că aceste concordanţe privesc mai ales graiurile româneşti din aria de nord-vest, adică tocmai acele graiuri care şi din punctul de vedere al concordanţelor vechi sînt cele mai apropiate de albaneză. Referitor la albaneză, trebuie spus că asemănările noi se restrîng mai ales la dialectul gheg, care este mult mai inovator decît cel tosc.

Schimbările fonetice care s-au petrecut în cele două limbi nu trebuie explicate numaidecît printr-o acţiune tîrzie a substratului, ci prin aceea că româna şi albaneza, limbi diferite la origine, dar înrudite prin substrat şi dezvoltate într-un mediu comun, au ajuns să semene foarte mult ca structură fonetică şi, ca urmare, să dezvolte, independent, o mulţime de tendinţe identice şi să reacţioneze în acelaşi fel la influenţele externe.

[22] Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 57, 135.

[23] Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 55 : „Deci, într-o perioadă înainte de împrumuturile turceşti, opoziţia dintre /r/—/r̄/ a dispărut", dovadă fiind faptul că *e* şi *i* nu se mai velarizează după *r* în cuvintele de origine turcă, neogreacă sau romanică. Totuşi, vb. *chiori*<*chior*, adj. de origine turcă.

[24] I. A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907, p. 14. Între exemplele date, două provin din substrat : *čǫr̄ă* (comp. alb. *sor̄ë* şi *raţă* (comp. alb. *r̄osë*).

[25] Anastas Dodi, *Fonetika e gjuhës së sotme shqipe* [curs universitar], Tirana, 1970, p. 37.

[26] Jorgji Gjinari, *Dialektologjia shqiptare* [curs universitar], Tirana, 1963, p. 41.

Changements phonétiques tardifs en roumain et en albanais

(Résumé)

L'auteur étudie quelques changements phonétiques qui se sont produits relativement tard en roumain et en albanais. Quelques uns se sont produits spontanément dans chacune des deux langues, d'autres sont dus à l'influence serbocroate.

On étudie les phénomènes phonétiques suivants : la transformation de *a* accentué en *å* postérieur, l'affricatisation des dentales *t*, *d* suivies d'une voyelle palatale, la fricatisation de *č*, *ǵ*, le jeu de *h* (l'apparition et la disparition de *h* en position initiale de mot ou de syllabe, la transformation de *h* en *f*, etc.), la réduction de l'opposition de force *r* : *r̄*. Les changement spontanés ont un caractère général tandis que ceux qui sont détérminé par des influences externes ont un caractère dialectal.

La parenté due au substrat et le développement dans le même milieu balkanique expliquent les tendances identiques dans les deux langues et la même réaction à une influence commune.

Februarie 1977

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

LUCIA DJAMO-DIACONIŢĂ

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA SLAVONEI ROMÂNEŞTI. ELEMENTE ROMÂNEŞTI ÎN VARIANTA SLAVONĂ A *Învăţăturilor* LUI NEAGOE BASARAB

În lucrare se prezintă elementele româneşti cuprinse în varianta slavonă a ,,Învăţăturilor'' lui Neagoe Basarab. Se precizează că toate aceste trăsături se găsesc şi în limba documentelor slavo-române emise de cancelaria Ţării Româneşti ca elemente definitorii ale limbii de cultură din evul mediu, limbă pe care cărturarii români au modelat-o, adeseori, după limba vie a poporului.

În cadrul textelor scrise în slavona românească, varianta slavonă a *Învăţăturilor* lui Neagoe Basarab ocupă un loc aparte şi prezintă un interes deosebit căci limba acestora nu este arhaizantă ca aceea a textelor religioase şi nici nu este îngrădită în formule de cancelarie care, uneori, se repetă aproape stereotip în documente. Studierea elementelor româneşti cuprinse în acest manuscris proiectează mai multă lumină asupra trăsăturilor specifice ale slavonei româneşti. Cărturarii români pregătiţi în şcolile de slavonie, cu toate strădaniile depuse, n-au reuşit să menţină în toate detaliile lor cele două structuri lingvistice cu care operau succesiv şi, adeseori, au modelat slavona după limba vie a poporului.

Elementele româneşti se reflectă în următoarele domenii:

I. FONETICA

Sub influenţa limbii române, în care *a* neaccentuat din elementele latineşti sau slave (cu excepţia lui *a* iniţial) este redat prin *ă*, paralel cu formele slave în care se păstrează *a*, găsim şi pe *a* trecut în *ă*, redat grafic prin ъ. Această trăsătură apare în următoarele exemple: къзни(т) єго горшє Ѧдама * ,,îl pedepseşte mai rău decît pe Adam'' 92v. Credem că exemplele următoare se explică numai prin analogie cu forma verbală: запрѣтивь цр҃ь главнож къзниж нє распинати осѫж(д)єнникы на кр(с)тѣ ,,împăratul, sub mare pedeapsă, a oprit ca să nu se mai răstignească osîndiţii pe cruce'' 3; тїи нє имѫть толикѫ мѫдро(с), нижє толикыѫ къзни ,,aceştia nu au atîta înţelepciune, nici atîta caznă (pricepere)'' 48.

* Pentru acest studiu am luat ca bază copia manuscrisului slavon nr. 313 din Biblioteca naţională ,,Chiril şi Metodie'' din Sofia, pusă la dispoziţie de prof. G. Mihăilă, căruia, şi pe această cale, îi exprimăm toată gratitudinea noastră.

Precizăm că literele suprascrise le-am intercalat în rînd, în paranteze, şi am păstrat termenii prescurtaţi aşa cum apar în textul original. După fiecare exemplu am citat numărul filei.

II. MORFOLOGIA

a) În domeniul **substantivului** influența limbii române se limitează la schimbarea genului unor substantive după genul termenului corespunzător din limba română.

În textele românești din secolul al XVI-lea se reflectă faptul că genul unor substantive nu apare fixat și un substantiv ca *sluga* oscilează între masculin și feminin [1]. Această trăsătură se oglindește și în limba textului de care ne ocupăm.

слоуга. Termenul se întîlnește frecvent în *Învățături* uneori ca substantiv masculin — forme pe care nu le menționăm — alteori de genul feminin, ca în contextele următoare: и рьци емꙋ: слоугѡ моа сла(д)каа... любимаа слоуго моа „și spune-i: „sluga mea dulce... sluga mea iubită" 42^v, 43^v, нменꙋѫт се слоуге г(с)п(д)ске [2] „se numesc slugi domnești" 65.

монастира. Ca și în limba documentelor, sub influența termenului românesc *mănăstire*, acest substantiv — care în limbile slave de sud este de genul masculin — apare și ca feminin: и вы инѡци жив^{s}шен въ монастира(х) и лавра(х) „și voi călugării care ați trăit în mănăstiri și în lavre" 110^v.

печать. Substantivul slav vechi печать este de genul masculin, ca și termenii corespunzători din limbile bulgară și sîrbocroată; dar, sub influența femininului românesc *pecete*, apare ca feminin în aceste contexte: да покажѫ оубѡ ва(м) котора е(с) печать истинна „să vă arăt deci care este pecetea cea adevărată" 96^v; тъи ѥ(с) печа(т) истиннаа aceasta este pecetea cea adevărată" 107^v.

b) Adjectivul. Un aspect al influenței limbii române, care — prin frecvența sa deosebită — deține un loc de frunte, este postpunerea adjectivului epitet plasat în imediata apropiere a determinantului.

În manualul de limbă slavă veche, A. Vaillant afirmă că poziția adjectivului este liberă, dar antepunerea este mai curentă [3]; în tratatul de Gramatică comparată, același autor precizează: „La place de l'adjectif-épithète est normalement avant le substantif" [4]. Studiul textelor mediobulgare confirmă pe deplin afirmația lui A. Vaillant reflectată în faptul că limba bulgară contemporană se caracterizează prin antepunerea adjectivului epitet [5].

În *Învățături* postpunerea se întîlnește și la participii, și la gradele de comparație ale adjectivelor, indiferent de faptul că sînt în formă nominală sau pronominală. Prezentăm cîteva exemple:

1. Vezi J. Byck, *Études de syntaxe et de stylistique roumaine*, în BL VII (1939), p. 142, unde exemplifică cu „chemă *unul* din *slugi* de întreba", atestat în Cazania lui Varlaam.

2 Vezi Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV—XV*, București, 1971, p. 315, care relevă prezența aceluiași fenomen în limba documentelor începînd cu anul 1482.

3 *Manuel du vieux slave*, t. I, *Grammaire*, ediția a II-a, Paris, 1964, p. 380.

4 *Grammaire comparée des langues slaves*, t. II, partea a II-a, Paris, 1958, p. 496.

5 Vezi Elena Gheorghieva, *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*, Sofia, 1974, p. 57 și urm.

1. Adjective la gradul pozitiv în formă nominală: до(с)ить(sic) на поле изыти на мѣстѣ чистѣ [6] „se cuvine să iasă la cîmp, la loc curat" 4ᵛ; мы есмы ч҃лци оубоѕи „noi sîntem oameni săraci" 19ᵛ; слово б҃лго и слад(к)о „cuvînt bun şi dulce" 67; съ двѣ пагѹбы голѣми „cu două pagube mari" 76ᵛ; имѧ зло . . . надеж(д)а соуха „nume rău...nădejde seacă" 76ᵛ, 79.

2. Adjective la gradul pozitiv în formă pronominală: посадити въхощеший и властелѧ твои голѣмїи „vrei să aşezi şi pe dregătorii tăi cei mari" 32ᵛ; бесѣды злыѧ развращаѧ(т) обычѣе б҃лгы „vorbele cele rele răstoarnă obiceiurile bune" 95; мечи же острїи искоусите сѧ и не оусрашисте сѧ ѕвѣреи лютїи(х) „săbiile cele ascuţite le-aţi cunoscut şi nu v-aţi îngrozit de fiarele cele sălbatice" 110.

3. Participii. Formele nominale se întîlnesc rareori în formulări ca: вистїарь оукрашень и живь „comoară înfrumuseţată şi vie" 76. Cele pronominale apar în număr foarte mare în formulări variate ca: радо(с) неизгл҃аннѫѧ „bucuria cea negrăită" 8; нѣ(с) си(х) вамь потрѣба ризь позлащенны(х) „nu aveţi nevoie de aceste veştminte aurite" 12; вѣнчанїи съ вѣнцы нетлѣнными „încununaţi cu cununi neputrezitoare" 81.

4. Adjective la gradul comparativ. Deşi în *Învăţături* sînt limitate numericeşte, aceste adjective sînt de preferinţă postpuse determinantului, ca în exemplele următoare: съвѣ(т) болши има(т) приложити ти „îţi va dărui un sfat mai bun" 44ᵛ; зло горше не сътварѣеть емѹ „nu-i face alt rău mai mare" 74; не има(т) г҃ь иного жилища любезнѣиша паче тѣле(с) ч҃лчска „Domnul nu are altă locuinţă mai plăcută decît trupul omenesc" 85ᵛ.

În mod deliberat, am evitat prezentarea de exemple din fragmente de texte religioase, dar precizăm că, paralel cu unele forme păstrate prin tradiţie, în care adjectivul este antepus, se întîlnesc uneori şi adjective postpuse.

Menţionăm că şi adjectivele derivate cu sufixul -ьскъ apar postpuse ca în exemplul: ср(д)це ч҃лчьско е(с) ꙗко и стъкло „inima omenească este ca şi sticla" 33.

c) Pronumele. Unica trăsătură românească în acest domeniu este prezenţa formei *ei* (еи), genitiv-dativul singular al pronumelui *ea*. Aceeaşi particularitate întîlnită numai de cîteva ori în limba documentelor slavo-române din secolul al XV-lea apare frecvent în limba celor emise în secolul al XVI-lea [7]. Forma еи nu ar putea fi considerată ca dativul singular al pronumelui она deoarece în redacţia medio-bulgară, înainte de această epocă, se impusese forma и [8].

[6] Vezi şi Lucia Djamo-Diaconiţă, *Aspects de la place de l'adjectif dans la langue des chartes slavo-roumaines de la Valachie (XIVᵉ–XVIᵉ s.)*, în RRL XX (1975), nr. 4, în care se arată că în limba documentelor fenomenul înregistrează o mare frecvenţă.

[7] Vezi Lucia Djamo-Diaconiţă, *Aspects de l'influence du roumain dans la langue des chartes slavo-roumaines rédigées en Valachie aux XVᵉ–XVIᵉ siècles (Le pronom)* în „Revue des Études sud-est européennes" XIV (1976), nr. 1, p. 101–109.

[8] Kiril Mircev, *Историческа граматика на българския език*, Sofia, ed. a II-a, 1963, p. 165.

Genitivul singular se găsește mai rar în contexte ca : имѧ єи Иѹдидь „numele ei Iudita” 36v ; пошьпта къ оушн єи и рє(ч) „a șoptit la urechile ei și i-a spus” 89v.

Cazul dativ apare în contexte ca : И гл҃а єи змїи „Și șarpele i-a vorbit ei” 89v ; ѡ(т)вѣща єи Єѵва и рє(ч) „Eva i-a răspuns ei și i-a spus” 89v ; и да(с) єи даръ „și i-a dat ca dar” 102.

d) Verbul. 1. Influența limbii române s-a exercitat în cazul diatezei reflexive, determinînd schimbarea topicii pronumelui reflexiv. În forma сѧ sau сє apare frecvent antepus la timpurile modului indicativ, la conjunctiv și condițional-optativ.

M o d u l i n d i c a t i v. La timpul prezent, pronumele reflexiv precede verbul în contexte ca : єгда сѧ оупїєть „cînd se îmbată” 32 ; аще(л) ти сѧ прилѹчи(т) „dacă ți se întîmplă” 61 ; єгда сѧ ѡ(т)лѫчить рабь „cînd se desparte robul” 100 ; аще сѧ оскѫпиши „dacă te vei scumpi” 76.

Aceeași topică, dar cu frecvență ceva mai limitată, se întîlnește și la viitorul „compus”. De pildă : сѧ хощѫть . . . възвратити къ вамь „se vor întoarce la voi” 57v ; сѧ хощє(м) назвати сиры „ne vom numi orfani” 99v ; сє хощє(т) разлѫчити „se va despărți” 106 ; сѧ хощѫ(т) поставити печати „se vor pune pecețile” 108.

Izolat, aceeași topică se găsește și la aorist : лица моєго почто сѧ ѡ(т)мѣтнѫстє ? „de ce vă lepădarăți de fața mea ?” 104v.

M o d u l c o n j u n c t i v înregistrează cea mai mare frecvență și faptul este explicabil dacă se ia în considerație cuprinsul textului. Prezentăm cîteva exemple : да сѧ вє(с)лѧть въсѧ слоугы твоѧ „să se veselească toate slugile tale” 32v ; ꙗко да сѧ почюди(т) „ca să se minuneze” 38 ; да сє видєть и да сѧ знаѫть „să se vadă și să se știe” 56v ; да сѧ наоучимь „să ne învățăm” 93.

M o d u l c o n d i ț i o n a l - o p t a t i v se găsește izolat în acest context : ꙗко би сє и самь почюдиль о до(с)инѕствѣ и(х) „încît (eu) însumi m-aș fi minunat de vrednicia lor” 39v.

2. Un alt aspect al influenței limbii române, în care timpul prezent al modului conjunctiv are o singură formă pentru persoana a treia singular și plural (el, ei *să plece*, el, ei *să știe)*, se reflectă și în limba *Învățăturilor*. Astfel, uneori se folosește forma slavonă a persoanei a treia singular în locul celei de plural, în formulări ca : нє далєчє єдина ѡ(т) дроугыѧ страны, нѫ да сє видєть и да сѧ знаѫть что дѣѫть „nu departe una de cealaltă straje, ci să se vadă și să se știe ce fac” 56v ; и повєлѣ имъ ѡ(т) въсѣкого дрѣва ижє въ раи да ꙗдѫ(т), а ижє ѡ(т) дрѣва ижє є(с) посрѣ(д) раꙗ, того єдиного да нє ꙗсть „și le-a poruncit (le-a dat voie) să mănînce din toți pomii care sînt în rai, iar din pomul care este în mijlocul raiului, numai din acela să nu mănînce” 89v ; въсхотѣхѫ противни быти гѹ нашємѹ да сънѣсть ѡ(т) дрѣва того „au vrut să fie deopotrivă cu domnul nostru, să mănînce din pomul acela” 93v.

În limba documentelor, fenomenul se întîlneşte deosebit de frecvent, singularul folosindu-se în locul pluralului şi invers [9].

e) Prepoziţia радн. Un alt reflex al influenţei limbii române este folosirea prepoziţiei радн „pentru" cu funcţia locuţiunii conjuncţionale româneşti „pentru ca să".

În limba slavă veche, prepoziţia радн se construia cu cazul genitiv şi se caracteriza prin postpunere [10]. În limba textului de care ne ocupăm, радн apare adeseori şi antepusă, dar aici nu ne vom referi la acest fapt deoarece, uneori, se întîlneşte şi prepusă în texte medio-bulgare (inclusiv în bulgara modernă), ca şi în texte de redacţie sîrbocroată. Aici ne vom referi numai la faptul că, urmată de un verb la modul conjunctiv, prepoziţia радй introduce o propoziţie circumstanţială de scop (finală) — trăsătură care nu se poate explica decît sub influenţa limbii române. Această particularitate se întîlneşte în contexte ca: И нманїе твое въсегда да бѫде(т) при тебе, ра(дї) да хранншн н мнлѹешн вонны своѩ „Şi averea ta să fie întotdeauna lîngă tine, pentru ca să hrăneşti şi să miluieşti pe ostaşii tăi" 59ᵛ; Тѣмжсе ıакоже възнмаешн нманїа ѡ(т) хорѣнь, снце по(д)бае(т) да го даваш н(х), ра(дї) да нмь сътворншн покон „De aceea precum ai luat averea de la ţărani, aşa se şi cuvine să le-o dai lor, pentru ca să le faci pace" 67.

III. LEXICUL

Influenţa românească în domeniul lexicului se reflectă în următorii termeni, pe care îi prezentăm în ordine alfabetică:

Креднычѣр „credincer, om de încredere la o curte domnească, boiernaş al curţii" este derivat al substantivului *credinţă* şi oglindeşte terminologia românească a societăţii feudale din epoca respectivă: въ спатаре или въ креднн҄чѣре „între spătari sau între credinceri" 28ᵛ.

Коуртан [11] „curtean" derivat din substantivul *curte*, probabil după modelul lui дворѣнинъ, derivat din дворъ, apare în acest context: Ꙗ дроугїн малїн коуртаны аще н побѣгнѫть „Şi ceilalţi curteni mici (chiar) dacă ar pleca" 57ᵛ.

Prezenţa acestor doi termeni, expresie a organizării statelor noastre feudale, întăreşte ipoteza că la curtea voievodală, paralel cu terminologia slavonă, se va fi folosit şi una românească.

Дворбнтн „a sfătui, a spune, a vorbi" este derivat al substantivului дворьба „serviciu la curte". În această variantă fonetică, verbul nu este cunoscut nici unei limbi slave [12]. În această formă, termenul apare la Dosoftei

[9] Vezi Lucia Djamo-Diaconiţă, *Influenţa românească în limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească între 1501—1575 (Verbul)*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 40—44.

[10] André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, tom. I, p. 193, arată că în limba slavă veche prepoziţiile радн şi дѣлѩ sînt, în mod regulat, postpuse.

[11] P. A. Lavrov, *Слова наказательные воеводы валашского Иоанна Нягоя к сыну Феодосию* (*Памятники бревней письмености и искуства* CLII, St. Petersburg, 1904, p. XI, precizează că este element românesc şi, la pag. XXXII, că este folosit în locul slavului дворанннъ.

[12] Ca arhaisme, pentru acţiunea de „a sluji la curte" se găsesc în rusă *дворити*, în cehă *dvoriti*, în polonă *dworować*. Termenul sîrbocroat *дворити* a avut o evoluţie semantică proprie, însemnînd „a servi pe cineva la masă".

cu sensul „a se aduna (în sfat, ședință etc.)” [13]. În manuscrisul de care ne ocupăm se întîlnește în următoarele contexte: Єгда хощѫ(т) оу вась дaорѕити, ꙗко да въмѣстите ѡ(т) тѣх слоугь въ ваше лафачїе, въ спатаре „Dacă vă vor sfătui să așezați dintre aceste slugi între lefegii voștri, între spătari” 28v; Да не како ѡ(т) властѣль твоих нѣкто ѡ(т) сьродникь ихь к тебѣ дворбить да ихь посилаеши „Nu cumva dintre dregătorii tăi să-ți spună ca să trimiți pe vreuna dintre rudele lor” 40v–41 [14].

Исправити este cuvînt romanesc de origine slavă cu evoluție semantică proprie. Spre deosebire de limbile slavă veche, bulgară și sîrbocroată, în care termenul înseamnă „a îndrepta, a corecta”, în *Învățături*, ca și în limba română contemporană, desemnează noțiunea de „a isprăvi, a îndeplini”, precum reiese din exemplele următoare: нинѣ оуже исправиль еси ꙗже о поклїсари „acum ai isprăvit cele (necesare) pentru sol” 38: и исправиль еси по воли твоеи „și ai isprăvit după voia ta” 42.

Исправленїе — postverbal derivat din исправити — este folosit cu sensul „ispravă”, cu care se întîlnește și în limba documentelor, în care se găsește chiar forma românească *isprava* [15]. Iată contextul: ꙗко да бѫде(т) и тамо съ исправленїемь на чъсть вашѫ „ca și acolo să fie cu ispravă pentru cinstirea voastră” 42.

Лафа [16] „leafă, soldă, salariu, plată” este element lexical românesc caracterizat prin afereza lui *u* din limba turcă. Да не оутврьж(д)аете оубогыѫ или монастыре съ лафоѫ слѹгь твои(х) „să nu întăriți pe cei săraci, sau mănăstirile cu leafa slugilor tale” 66v.

Лафачїе [17] „lefegiu, mercenar” este tot element lexical românesc, împrumutat din limba turcă și caracterizat tot prin afereza lui *u*: ꙗко да въмѣстите ѡ(т) тѣ(х) слоугь въ ваше лафачїе „ca să așezați dintre aceste slugi între lefegiii voștri” 28v.

IV. EXPRESII CALCHIATE DUPĂ CELE ROMÂNEȘTI

Ca și în limba documentelor, se întîlnesc unele expresii românești calchiate în limba slavonă.

ми (ти емѹ) сѧ мнит [18] — calc al expresiei românești „mi (ți, i) se pare” — atestată și în limba documentelor slavo-române emise de

[13] Vezi A. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, t. I, ediția a II-a, București, 1971, p. 147.

[14] Vezi și G. Mihăilă, *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien” (III)*, în RRL XXI (1976), nr. 1, p. 64.

[15] P. A. Lavrov, *op. cit.*, p. XXXI, înregistrează cuvîntul pe care îl explică *исполнение*. Într-o scrisoare a voievodului Basarab cel Tînăr din anul 1480 scrie: азъ чекахь како да ми прїидет и мене нѣкаа исправа „eu am așteptat ca să-mi vină și mie vreo ispravă” (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413–1508, București, 1905, doc. CXXVII, p. 157).

[16] P. A. Lavrov, *op. cit.*, p. XXXII, îl traduce *плата*.

[17] P. A. Lavrov, *ibidem*, îl explică ca termen format din лафа, asemenea lui бирчиѧ din бирь.

[18] Prima atestare a calchierii acestei expresii românești ми се мнит ѡти щет и вам жаль бити „mi se pare că și vouă are să vă pară rău” se găsește într-o scrisoare adresată brașovenilor de către voievodul Vlad Dracul (1431–1432) (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile*... doc. XXXVII, p. 60).

cancelaria Țării Românești se întîlnește de mai multe ori, în astfel de contexte : Тѣм же и мене толико ми сѧ мин(т) бол^{s}ше быти „De aceea și mie *mi se pare* să fie mai bine” 50 ; Сїа заповѣдаѫ тебе, с҃не мои ꙗко минт^{s}ми се болше сико бы(т) . . . аще ти сѧ мин(т)^{s} „Aceasta te învăț, fiul meu, căci *mi se pare* că este mai bine așa... dacă *ți se pare*” 61 ; и минит сѧ емꙋ, ꙗко никтоже съпротивень емꙋ е(с) „și *i se pare* că nimeni nu este de o potrivă cu el” 96[v].

Expresia „pentru un blid de linte” apare calchiată în două variante, în aceste contexte : 1. и онь ѡ(т)да(с) чь(с) и столь свои братꙋ своем(ꙋ) единого блюда лещи ра(дї) „și el a dat cinstea și scaunul său fratelui său *pentru un blid de linte*” 69[v], care se deosebește de expresia bulgărească за паница леща prin faptul că, în bulgară, substantivul este паница ; 2. не расмотривь ꙗко погоꙋбити хоще(т) чь(с) своѫ едниого ра(дї) блюда ѡ(т) лещи . . . даж(д)ь ми ты блюдо ѡ(т) лещи „nețiinînd seama că-și va pierde cinstea *pentru un blid de linte*.. dă-mi tu *blidul de linte*” 70. Această variantă prezintă și o a doua particularitate : prepoziția ѡ(т) apare cu valoarea prepoziției *de* din limba română și introduce atributul care arată conținutul. În limbile slave de sud, atributul care arată conținutul nu se introduce prin prepoziție.

Expresia „a-l duce mintea” apare calchiată în acest context : а ва(с) ꙗко(ж) ви наводи(т) оꙋмь, сице творите „iar voi cum vă duce mintea, așa să faceți” 50.

Studiul limbii variantei slavone a *Învățăturilor* ne duce la următoarele concluzii :

1. Citatele din texte religioase — ca și cele din limba documentelor — sînt scrise într-o limbă arhaizantă, puțin receptivă față de elementele românești.

2. Toate trăsăturile românești întîlnite în limba textului de care ne ocupăm se găsesc și în limba documentelor slavo-române emise în perioada respectivă, ceea ce dovedește că erau elemente definitorii ale slavonei românești. În ceea ce privește ponderea, precizăm că românismele sînt mai bine reprezentate în limba documentelor.

Contributions à la connaissance du slavon roumain (Éléments roumains dans la variante slavone des „Enseignements” de Neagoe Basarab)

(Résumé)

L'auteur relève les éléments roumains d'un manuscrit slavon dont la langue n'est ni archaïsante comme celle des textes religieux, ni encastrée en formules de chancellerie comme celle des chartes.

Parmi les aspects présentés nous mentionnons : changement du genre de quelques appellatifs selon le genre du terme correspondant de la langue roumaine ; postposition de l'adjectif épithète dans la proximité immédiate du déterminant ; pour les verbes, l'utilisation de la forme slavone de la IIIe personne du singulier à la place de celle du pluriel, sous l'in-

fluence du roumain, où le subjonctif présent n'a qu'une seule forme pour la IIIe personne du singulier et du pluriel *(el, ei să plece)* de même que l'antéposition du pronom réflexif chez les verbes de la diathèse réflexive. On y présente également des aspects de l'influence lexicale et des expressions calquées d'après celles roumaines.

L'auteur souligne le fait que tous ces aspects se retrouvent aussi dans la langue des chartes, constituant des traits caractéristiques du slavon roumain. La présence de ces éléments s'explique par le fait que les lettrés roumains formés dans les écoles de slavon n'ont pas réussi à maintenir dans tous leurs détails les distinctions existant entre les deux structures linguistiques avec lesquelles ils opéraient successivement et, bien souvent, ils ont modelé le slavon d'après la langue vivante du peuple.

Februarie 1977

Facultatea de limbi slave
București, Pitar Moș 7—13

CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE LA CATEDRA DE LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ A UNIVERSITĂȚII „EÖTVÖS LORÁND" DIN BUDAPESTA

Catedră veche de mai bine de o sută de ani — a fost fondată în 1863 de profesorul titular de literatura română, Alexandru Roman —, catedra de limba și literatura română de la Universitatea din Budapesta continuă tradițiile înaintașilor.

Tradițiile de învățămînt și de cercetare ale acestei catedre înseamnă o contribuție la dezvoltarea relațiilor culturale romāno-maghiare, înscriindu-se în formele de colaborare și de relații culturale reciproce dintre poporul maghiar și poporul român.

În momentul de față, catedra este formată din șeful catedrei, prof. dr. Samuel Domokos, și trei membri ai catedrei, la care se adaugă, prin acord cultural, lectorul român.

Direcțiile de interes în cercetarea științifică sînt în primul rînd cele legate de istoria relațiilor culturale romāno-maghiare, de activitatea de traducere din română în maghiară. Pe această linie, de o însemnătate deosebită este cartea întocmită de S. Domokos, *A román irodalom magyar bibliográfiája (Bibliografia maghiară a literaturii române)* (1831—1960 ; 1961—1965), ediție bilingvă, apărută în Editura pentru literatură, București, 1966. Lucrarea este o întreprindere științifică remarcabilă, prima de acest gen, constituind o sinteză a legăturilor literare dintre popoarele noastre. De cîtva timp, prof. S. Domokos pregătește pentru tipar volumul al II-lea, care va continua indicarea traducerilor apărute în volume din 1965 pînă în 1970, inclusiv a celor din periodice publicate după 1960, adică acolo unde se oprește primul volum.

Interesat de activitatea de traducere, el însuși traducător și, în același timp, istoric literar, S. Domokos publică în 1971, la București, în editura Kriterion : *Octavian Goga, a költő és müforditó (Octavian Goga, poetul și traducătorul)*, lucrare cu caracter monografic.

Pe linia interesului pentru aspectele aplicative și de învățămînt, un alt membru al catedrei, conf. dr. Nagy Béla, publică (în colaborare) *Román nyelvkönyv (Manual de limba română)*, Tankönyvkiado, Budapesta, 1974. Cartea, judicios întocmită, cu o introducere în structura limbii române, este, în fapt, singurul manual care stă la îndemîna începătorului în studiul limbii române.

Paralel, Nagy Béla este preocupat de primele gramatici românești, realizînd succesiv prezentări monografice. Dintre acestea, unele rezultate au fost publicate în revistele românești de lingvistică, dar și în publicații maghiare. La Budapesta au apărut de pildă : Nagy Béla, *Dimitrie Eustatievici, az első román nyelvtan szerzője (Dimitrie Eustatievici, autorul primei gramatici române)*, „Filológiai Közlöny", 1962 ; Nagy Béla, *Dimitrie Eustatievici à l'Académie de Kiev „in alma orthodoxa Academia Mohilo-Zaborowsciana"*, „Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae", 1967.

O direcție relativ nouă în munca de cercetare la catedră privește culegerea și prezentarea folclorului populației românești de pe teritoriul Ungariei. O astfel de culegere a fost întocmită de S. Domokos : *Vasile Gurzău, Magyar és román nyelvü meséi (Vasile Gurzău, Basme ungurești și românești)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1968. Lucrarea adună la un loc înregistrări, transcrieri de pe banda magnetică și comentariile de text. Culegerea materialului s-a făcut între 1960—1966.

Volumul cuprinde un număr de 17 basme povestite de un locuitor al satului Micherechi, sat din Ungaria avînd o populaţie românească majoritară. Pe lîngă variantele ungureşti şi româneşti ale basmelor (în maghiară p. 47—208, în română p. 275—376), cartea mai cuprinde o introducere, de fapt comentariile folclorice şi lingvistice ale autorului (varianta maghiară a introducerii este prezentată între paginile 9—45, iar varianta redactată în franceză, între paginile 211—244).

Introduction (p. 211 şi urm.) prezintă în linii generale trecutul şi prezentul satului Micherechi, tradiţiile populare româneşti ale acestui sat, profilul spiritual al povestitorului septuagenar Vasile Gurzău, ca şi arta narativă a acestuia, de modificare şi de amplificare permanentă a epicii populare.

Un subcapitol este consacrat problemelor legate de redarea bilingvă a poveştilor. Vasile Gurzău stăpîneşte în egală măsură limba română, limbă maternă, şi maghiara, pe care o vorbeşte din copilărie.

Lucrarea lui S. Domokos este concepută mai ales ca o culegere folclorică, capabilă să pună la dispoziţia cercetătorului folclorist elemente de filiaţie a basmelor, de geneză a epicii populare,

Autorul intreprinde un examen comparativ al variantelor bilingve, urmărindu-se atît elementele de conţinut, cît şi cele de expresie: personaje care apar numai într-o variantă, portrete mai ample realizate într-una din variante, pasaje în plus, redare în versuri faţă de redare în proză etc. De aici — posibilitatea de a preciza, eventual, care din variante este cea originală.

Cartea prezintă însă un dublu interes, folcloristic şi lingvistic. Dealtfel, pe lîngă interesul folcloristic manifestat, chiar autorul valorifică unele trăsături lingvistice ale idiomului românesc în care sînt exprimate basmele (p. 237—244). Sînt subliniate cîteva particularităţi fonetice şi morfologice ale graiului local, variantă a graiului crişean, intreprinzîndu-se un studiu comparativ parţial, avîndu-se în vedere particularităţile graiului din Ţara Bihorului.

Cercetarea lingvistică a acestui grai în evoluţie divergentă faţă de limba română poate fi continuată.

Lucrarea, foarte interesantă, este un instrument util atît în cercetările de folclor, cît şi în cele de dialectologie privitoare la soarta unui grai izolat, constituind o insulă lingvistică.

În momentul de faţă, S. Domokos pregăteşte editarea unei culegeri de bocete. De asemenea, la catedră se lucrează două teze de doctorat, realizate de cei doi membri tineri ai catedrei. Astfel, Kése Katalin are aproape terminată o lucrare monografică despre Liviu Rebreanu, iar Kálmán Béla lucrează la teza despre ,,Mihail Kogălniceanu — istoricul şi omul politic''.

Februarie 1977

RODICA BOGZA IRIMIE
Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

ETIMOLOGIA CUVÎNTULUI *stroh*

În legătură cu cuvîntul *stroh* din limba română, dicționarele dau următoarele informații:

Cihac, II, p. 374, îl înregistrează cu sensurile „gîte, repaire, bauge (du sanglier), litière", citează exemplul: *de cîte ori ți fi dormit în stroh și pe tîrnomată* („Convorbiri literare" XI, p. 190) și trimite la ceh. *strouhanka* „litière de feuilles", care se explică prin *struohati* „râcler, frotter" (din vsl. *strušiti, strugati* „radere"); trimite apoi la alb. *štrofak, štrofke* „gîte, repaire, bauge".

Tiktin, III, p. 1518, cunoaște cuvîntul ca fiind folosit în Moldova, cu determinantul *de fîn* sau *de paie*, în exemple ca: *Fetele se lau cu stroh de la vite ca să le crească părul mare și frumos* („Șezătoarea" I, p. 28); *Pun în scăldătoarea acesteia* [a lehuzei] *stroh de fîn*... (Marian, *Nașterea*, p. 280); *Pînă să mai măture prin casă, să mai strîngă „strohul", tocă de leturghie* (Ghib., BV, p. 61). Acest autor consideră că *stroh* vine din cuvîntul slav neatestat **sŭtrohŭ*. Tiktin scrie: „Slav. **sŭtrohŭ*, von ksl. *sŭtrěti* „zerreiben", vgl. zur Form slav. *potrohŭ* „Eingeweide", von *potrěti*. Hat mit dem nur graphisch gleichen deutschen *Stroh* nichts zu tun".

Candrea, p. 1219, extinde sfera de răspîndire a cuvîntului de la Moldova la Bucovina și Maramureș și îi cunoaște sensurile: 1) „scuturătură de fîn uscat" și 2) „stratul, culcușul de paie al porcilor". După Tiktin, Candrea consideră că stroh vine din vsl. **sŭtrohŭ*.

Scriban, p. 1 253, înregistrează, în afară de *stroh*, și varianta *ștroh*, cu sensul „sfărîmătură de fîn (care se întrebuințează și ca așternut). Așternut de porc sau de om. Iron. Așternut nestrîns". El nu acceptă originea slavă propusă de Cihac, Tiktin și Candrea și trimite la o comparație cu germ. *Stroh* „paie".

DM, p. 810, nu indică aria de răspîndire a cuvîntului (precizează doar că este regional); sensurile menționate sînt cele înregistrate și de Tiktin, Candrea și Scriban: 1) „rămășiță de fîn care se adună din șopron sau din iesle și cu care se fac (la țară) inhalații pentru bolnavii de piept și scăldători pentru copii"; 2) „strat de paie servind de culcuș pentru animale". Nu se propune nici o soluție etimologică.

DEX, p. 901, nu aduce nimic nou în legătură cu sensurile cuvîntului. Acesta este, totuși, primul dicționar care se pronunță mai ferm pentru originea germană a lui *stroh* (din germ. *Stroh*).

Despre *stroh*, T. Pamfile, în *Agricultura la români*, p. 163, scrie: „*Scuturătura de fîn*, adecă acele firișoare mărunte și flori, cari rămîn pe fundul carului, cînd se cară, se mai numește și *stroh* sau *stroh de fîn*; ea se strînge cu acest prilej deoparte, păstrîndu-se ca hrană pentru găini, sau ca un prețios material în feredeiele sau băile celor slabi trupește". Pamfile precizează că A. Viciu, în *Glosarul* său, înregistrează *stroh* cu sensul „fînul mărunt și putred". *Stroh* a fost înregistrat și de George Muntean din mai multe sate rădăuțene, mai ales la plural, *strohuri*, cu sensul „florile și frunzele ce se scutură din fînul uscat" (*Lexic reg.*, 1960, p. 108). Cu același sens cunoaștem și noi cuvîntul din graiul natal (Mănăstioara, com. Siret, jud. Suceava). *Mi-o intrat un stroh în ochi* înseamnă „mi-a intrat un fir de scuturătură de fîn în ochi". Const. Andrei ne informează că în zona Huși *stroh* înseamnă „așternut la porc" și, uneori, „așternutul omului": *n-ai strîns strohu*, adică „nu ai strîns așternutul după ce te-ai sculat". Vezi și Al. Rosetti, *Limba descîntecelor românești*, p. 42—43.

Răspîndirea în nordul țării a cuvîntului *stroh*, cu variantele fonetice *strō^{u}g d'e fîn, zdroh, zdrohot, str^{u}ov*, este confirmată de ALR, s.n., vol. I, h. 132, unde se vede că termenul este cunoscut și folosit nu numai în Moldova de nord, Bucovina și Maramureș, ci și în nordul Transilvaniei și în nordul Crișanei. Aria de răspîndire a termenului este și mai mare, întrucît se poate presupune că, la sud de zona în care a fost înregistrat, există o zonă de prezență pasivă a lui *stroh*, adică o zonă în care este cunoscut, dar, probabil, nu și folosit în mod curent.

Cu privire la originea cuvîntului, nu s-au făcut comentarii mai largi, convingătoare, iar simplele afirmaţii nu pot fi reţinute, aşa că nu vom admite nici explicaţia printr-un vechi slav neatestat *sŭtrohŭ şi nici aceea prin germ. *Stroh*. Atît sensurile din limba română, cît şi răspîndirea cuvîntului pledează împotriva acestor presupuse origini. Astfel, originea slavă nu poate fi susţinută prin nici o probă, iar cea germană, pe care Tiktin o refuză, dar o admite DEX, nu poate fi acceptată întrucît germ. *Stroh* se pronunţă *štrō*; în română pronunţia *ştroh* nu este înregistrată niciodată nici în ALR şi nici în alte lucrări; este, probabil, o variantă auzită cu totul întîmplător sau chiar inventată de Scriban pentru a susţine etimologia germană. Dar germ. *Stroh* are sensul ,,paie", ceea ce nu corespunde sensului românesc ,,aşternut" sau, şi mai puţin, sensului ,,scuturătură de fîn".

Sensul cuvîntului românesc *stroh* trebuie pus în legătură cu ,,a acoperi, a aşterne, a astruca", iar forma lui se explică prin verbul *strucá* ,,a acoperi, a înveli" (acestui verb i s-a adăugat, printr-o tendinţă generală de proteză, un *a*: *astrucá*, dar se mai păstrează şi forma fără *a* protetic). Cel mai vechi sens al cuvîntului în discuţie este cel de ,,aşternut" (vezi şi alb. *shtroj* ,,a face patul", care trebuie pus în mod obligatoriu în legătură cu *stroh).*

Considerăm că sîntem în faţa unei variante fonetice a cuvîntului **stroc*, diversificat într-o serie de forme, dar păstrîndu-şi sensul general (uneori voalat) de ,,acoperiş, acoperămînt, ceea ce acoperă". Ipoteza noastră poate fi acceptată cu uşurinţă dacă atragem atenţia asupra faptului că există în limbă cuvintele *strug* (în expresia *strugul apei*), *strug* ,,strugure", sau dacă vom preciza că sensul cel mai vechi al cuvîntului *strungă* este ,,acoperişul locului unde ciobanii mulg oile", dar şi ,,podeaua pe care stau oile la muls".

În legătură cu *stroh* punem numele de sat *Străhaeţ* (lîngă oraşul Slatina; acum înglobat în acest oraş), numit şi *Străhareţ* (vezi DRH, B, I, p. 261, anul 1478; vezi şi DIR, indice I, p. 133), sau numele *Străhaia* (vezi DIR, indice, I, p. 133), care vin de la nume de persoane la baza cărora stă cuvîntul *stroh*, cu varianta **străh*. Nume de persoane ca *Strahoie*, *Străhaeţ* sau nume de sate ca *Strahoeşti* şi *Strahotin* sînt cunoscute din secolele al XV-lea şi al XVI-lea (vezi DOR, p. 377).

De la *stroh* s-a derivat verbul *strohăi*, cu variantele *strohăni* şi *strohui*, toate avînd sensul ,,(despre fîn) a se sfărîma, a se face mărunt; a face strohuri; a se scutura" (vezi *Lexic reg.* 1960, p. 108; MCD, I, p. 191; *Glosar reg.*, p. 65).

Aşadar *stroh* este un vechi cuvînt românesc, cu reprezentanţi în antroponimie şi toponimie; se referă la aşternutul patului (,,ceea ce acoperă patul sau omul care doarme"), al animalelor sau la stratul de flori şi frunze sfărîmate pe locul unde se păstrează fînul, sau în ieslea vitelor.

ABREVIERI

Candrea	I. A. Candrea, *Dicţionarul Enciclopedic ilustrat ,,Cartea românească"*, Bucureşti, 1931.
A. de Cihac	*Dictionnaire d'étimologie daco-romane, Francfort S/M, 1879.*
DIR	*Documente privind Istoria României. B. Ţara Românească. Veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri.* Bucureşti, 1956.
DOR	N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti 1963.
Glosar reg.	V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, Bucureşti, 1961.
MCD, I	*Materiale şi cercetări dialectale*, Bucureşti, 1960.
Scriban	August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
Tiktin	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. III, Bucureşti, 1925.

Februarie 1977 ION POPESCU-SIRETEANU

ARNO RUOFF, **Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache. Einführung in die Reihe ,,Idiomatica", mit einem Katalog der ausgewerteten Tonbandaufnahmen**, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1973, 405 p. + 1 hartă (= **Idiomatica**, Veröffentlichungen der Tübinger Arbeitsstelle ,,Sprache in Süd westdeutschland", Band 1).

Apariţia, la Tübingen, a unei noi serii de publicaţii lingvistice, intitulată programatic ,,Idiomatica", se înscrie ca un eveniment remarcabil în dezvoltarea cercetărilor de limbă vorbită. Lucrările grupate în această serie au — sau vor avea — la bază ,,prelucrarea, lingvistică sau dialectologică, a unor convorbiri nepregătite, înregistrate pe bandă de magnetofon" (p. 7), în cadrul grupului de cercetări *Tübinger Arbeitsstelle ,,Sprache in Südwestdeutschland"* (TA). Utilizînd metode empirico-inductive, aceste studii tratează fiecare, în mod monografic şi exhaustiv, un subiect limitat; prelucrînd, toate, acelaşi material faptic, unitare ca procedură de lucru şi complementare ca tematică, ele au în vedere, în ultima instanţă, realizarea unei gramatici, a unei sintaxe şi a unei stilistici ale limbii vorbite azi într-un domeniu dat.

Autorul volumului pe care îl recenzăm aici, primul din serie, îşi propune un triplu scop: 1. prezentarea unui succint raport asupra activităţii centrului de cercetări pe care îl conduce[1], 2. înfăţişarea amănunţită a materialului faptic, a metodelor de prelucrare şi a modelului interpretativ adoptat, precum şi discutarea critică a acestora din urmă, cu scopul de a le face accesibile şi altor cercetători, 3. concentrarea, într-un volum-cheie, a explicaţiilor metodologice şi tehnice valabile pentru întreaga serie[2].

Ultimul capitol, ,,Rezultate" (p. 239—260), prezintă monografiile realizate sau în curs de elaborare, rezumă principalele constatări teoretice şi indică noi direcţii de cercetare, sugerate de materialul acumulat. O bibliografie selectivă de circa 200 de titluri (majoritatea aparţin unor autori germani) şi un indice (de nume şi de materii) încheie lucrarea. În volum este inclus catalogul analitic complet[3] al textelor selectate pentru corpusul de bază al seriei ,,Idiomatica" (p. 283—389); utilizarea catalogului, parţial codificat, este uşurată de un ,,mod de întrebuinţare" detaliat (p. 277—282), condensare a explicaţiilor date în text, de un indice alfabetic de localităţi (p. 392—394) şi de o hartă.

Iniţiată, în 1955, ca o ramură a ,,Arhivei lingvistice germane" *(Deutsches Spracharchiv)* conduse de Eberhard Zwirner, activitatea grupului TA s-a orientat, treptat, spre cercetarea sintactică şi stilistică a limbii vorbite. Prin (1) *limbă vorbită,* Ruoff înţelege ,,(2) manifestările verbale, produse în mod (3) real, (4) natural şi (5) spontan de către oameni (6) în deplina posesiune a posibilităţilor de exprimare, indiferent de situaţie şi intenţie" (p. 42). Definită astfel, limba vorbită se opune: (1) limbii scrise, inclusiv citirii unui text scris; (2) comunicării nonverbale (mimice, gestuale etc.); (3) citatelor de ,,vorbire" din limba scrisă (din literatură); (4) manifestărilor verbale produse în situaţii artificiale: în alt idiom decît cel matern, corespunzînd unui rol asumat etc.; (5) formelor verbale obţinute în urma aplicării unui chestionar sau cuprinse într-un text pregătit în mod special pentru înregistrare; (6) limbajului copiilor sau al persoanelor cu tulburări (temporare sau permanente) de vorbire. Precizarea ,,indiferent de situaţie sau de intenţie" permite includerea în sfera limbii vorbite a

[1] Vezi capitolul I, ,,Principii", p. 19—68.

[2] Vezi capitolele II, ,,Materiale", p. 69—122, şi III, ,,Metode", p. 123—238.

[3] Catalogul reflectă situaţia de la sfîrşitul anului 1971.

diferitelor nivele stilistice specifice exprimării orale, evitînd, în acelaşi timp, limitarea noţiunii definite la dialogul spontan. Înţeleasă ca „limba obişnuită a unor oameni obişnuiţi" (p. 68), 'limba vorbită' include, în mod inevitabil, elemente lingvistice determinate teritorial; de aici, posibilitatea utilizării unor înregistrări de texte dialectale pentru studiul comunicării orale.

Nu ne îndoim că soluţia adoptată de TA este, pentru moment, cea mai recomandabilă; atenţia redusă acordată dialogului spontan (cf. p. 46, 94), formă principală de manifestare a limbii vorbite, ni se pare însă teoretic nejustificată[4], ca şi aprecierile prea optimiste (p. 46, 160) privind spontaneitatea şi caracterul reprezentativ al textelor obţinute în interviul dialectal clasic, fie el cît de bine condus.

Istoricul anchetelor TA, desfăşurate într-un interval de 15 ani (1955—1971), pune în evidenţă perfecţionarea continuă a procedeelor de culegere a materialului. Strădaniile dialectologilor au avut drept ţel, pe de o parte, posibilitatea de „a pătrunde pînă în stratul profund al vorbirii relaxate, care constituie, bineînţeles, unicul obiect legitim al cercetării" (p. 108), iar pe de altă parte, surprinderea cît mai completă a variabilităţii lingvistice. În fiecare dintre cele 295 localităţi anchetate au fost înregistraţi cel puţin 6 informatori, majoritatea aparţinînd generaţiei medii[5]. Din cele 300 de ore de text înregistrate, cuprinsul a circa 230 de ore a fost transcris şi a circa 180 a fost fişat integral. În concepţia lui Ruoff, „colectarea şi prelucrarea [= transcrierea] unui corpus de mari dimensiuni se justifică numai printr-o valorificare sistematică la fel de cuprinzătoare" (p. 20). În funcţie de interesul lingvistic prezentat de text, s-a recurs la transcrierea fonetică sau la cea literarizată, respectîndu-se, bineînţeles, particularităţile lexicale, morfologice şi sintactice.

Paralel cu culegerea şi transcrierea materialului, s-a procedat la excerptarea integrală a corpusului de bază. Întreprinsă pe teme — în special, dar nu exclusiv, din domeniul sintaxei —, excerptarea presupune, simultan, o amănunţită analiză lingvistică a materialului. Fiecare fişă cuprinde, pe lîngă cuvînt şi contextul său, (1) date despre informator, (2) parametri statistici şi (3) parametri lingvistici şi comentarii asupra lor — toate acestea codificate. Informaţiile din prima categorie şi, parţial, din cea de-a doua (asupra căreia vom reveni sînt furnizate de un *protocol de anchetă* foarte amănunţit (descris şi comentat la p. 94—98). Caracterizarea lingvistică cumulează date complete despre (a) forma înregistrată, (b) lema dialectală şi (c) lema literară. Categoriile gramaticale cu care se operează sînt cele ale gramaticii tradiţionale.

În 14 ani de muncă, colaboratorii TA au acumulat cca 2 000 000 de fişe comentate. Cantitatea aceasta impresionantă de material s-a dovedit necesară pentru *prelucrarea statistică* a datelor obţinute. În urma unui număr de încercări şi experimente, efectuate la TA, rezultă că factorii a căror acţiune influenţează modalitatea concretă de realizare a actului de vorbire (în terminologia lui Ruoff: *Rededeterminanten)* pot fi grupaţi în mai multe serii:

a) Factori geografici. Apartenenţa subiectului la unul dintre graiurile vorbite în regiunea cercetată — graiuri descrise şi clasificate în studii anterioare — a fost stabilită *exclusiv după criterii fonetice*, trăsăturile morfologice şi sintactice constituind tocmai obiectul cercetării.

b) Factori sociali: sex, strat social, strat lingvistic, vîrstă. Includerea parametrilor *sex* şi *vîrstă* în categoria factorilor sociali ni se pare justificată, întrucît ei determină grupări sociolingvistice. Interesant este procedeul stabilirii clasei de vîrstă nu numai după vîrsta biologică a informatorului, ci şi după vîrsta lui „istorică", înţelegînd prin

[4] Dificultăţile practice ivite în utilizarea înregistrării unei conversaţii între mai mulţi informatori sînt, ce e drept, reale (cf. p. 79, 93, 201).

[5] În cadrul unei acţiuni experimentale organizate de TA în 1964, au fost înregistraţi, în cursul unei anchete de 8 săptămîni, toţi locuitorii (trecuţi de 6 ani) din trei cătune din Schwarzwald, surprinşi în cele mai variate situaţii de comunicare.

această prezenţa lui la principalele evenimente politico-sociale ale secolului nostru (cele două războaie, criza economică etc.). Clasificarea s-a dovedit necesară, între altele, din cauza duratei înregistrărilor (15 ani) şi a dus la stabilirea a 3 clase (şi 7 subclase) de vîrstă.

Stratificarea socială a fost stabilită în funcţie de grupa profesională: cinci profesiuni se grupează în trei straturi sociale. Criteriul profesional este suficient de realist şi, desigur, mai practic decît acela al clasei de venituri, utilizat în sociolingvistica americană.

Introducerea parametrului *strat lingvistic* printre factorii s o c i a l i este, fără îndoială, discutabilă din punct de vedere taxonomic. Ruoff argumentează însă, în mod convingător, necesitatea utilizării acestui criteriu: pe de o parte, covarianţa dintre stratul social şi cel lingvistic nu a fost încă suficient examinată; pe de altă parte, pentru anumite cercetări speciale, un criteriu independent de stratificarea sociologică propriu-zisă se poate dovedi util; în sfîrşit, comportamentul lingvistic pe plan fonetic — punct de plecare pentru identificarea stratului lingvistic — poate fi astfel comparat cu comportamentul pe plan lexical, morfologic şi sintactic, examinat în perspectivă diastratică.

c) Dintre f a c t o r i i l e g a ţ i d e a c t u l d e c o m u n i c a r e au fost utilizaţi ca parametri statistici *tipul de convorbire (Gesprächsart)* (expunere, declamaţie, povestire, limbaj profesional, conversaţie, descriere, discurs, citat) şi *conţinutul convorbirii* (*Gesprächsinhalt*), codificat în 10 grupe. Relevăm importanţa metodologică a distingerii tipului compoziţional de tema textului, precum şi a stabilirii categoriei ,,citat"; în naraţiunea populară, redarea unei convorbiri se face, de regulă, în vorbire directă, cu respectarea minuţioasă a particularităţilor de vorbire ale personajelor, ceea ce poate avea ca urmare intercalarea în text a unor fragmente aparţinînd altui strat lingvistic [6].

[6] Cf. *Texte dialectale. Muntenia. I*, sub redacţia lui B. Cazacu, de G. Ghiculete, P. Lăzărescu, M. Marin, B. Marinescu, R. Pană şi M. Vulpe, Bucureşti, 1973, p. 127.

Nu au fost considerate parametri semnificativi datele legate de *situaţia de înregistrare* (loc, număr de participanţi etc). Argumentele aduse de Ruoff (p. 200—201) în sprijinul acestei omisiuni nu ne conving: după experienţa noastră, gradul de ,,relaxare" al convorbirii depinde în mare măsură de *locul* de anchetare; la rîndul ei, prezenţa mai multor persoane la înregistrare [7] poate influenţa starea psihică a informatorului, după cum poate dirija selectarea tipului de comunicare spre dialog sau poate provoca hipertrofierea funcţiei fatice a comunicării — influenţînd, în felul acesta, particularităţile sintactice ale enunţului (elipse, incidente adresative etc.)

d) F a c t o r i i i n d i v i d u a l i, determinaţi de tipul psihosomatic al informatorilor, extrem de greu de clasificat în mod obiectiv, au fost utilizaţi numai ca o categorie-filtru.

P r e l u c r a r e a s t a t i s t i c ă a materialului, procedeu metodologic de bază în monografiile seriei ,,Idiomatica", este descrisă amănunţit (p. 175—181, 208—238) şi ilustrată de exemple. Subliniem că nu este vorba de o simplă exprimare procentuală a frecvenţei unor fapte de limbă, ci de aplicarea consecventă a unor procedee statistice propriu-zise. Împărţirea întregului material în părţi e g a l e şi c o m p a r a b i l e, deci i n d e x a b i l e, s-a realizat sub forma unor *blocuri* de cîte 200 de cuvinte, cărora li s-au atribuit indici de variabilitate geografică, socială şi textuală, inclusiv cei referitori la stratul lingvistic. Scala indicilor aleşi este fină, pentru a putea fi adaptată tuturor cercetărilor întreprinse în seria ,,Idiomatica"; de la caz la caz, autorii pot opera simplificări şi generalizări. Examinarea, pe cît posibil, separată a acţiunii fiecărui factor de variabilitate este considerată un principiu metodologic fundamental; de aceea, pe una şi aceeaşi matrice figurează maximum 4 din cei 7 parametri posibili.

I n t e r p r e t a r e a l i n g v i s t i c ă a datelor statistice obţinute în studiile mono-

[7] Situaţie evitată consecvent în cadrul anchetelor TA.

grafice efectuate pînă acum confirmă ipoteza iniţială a existenţei unei distribuţii normale pentru fiecare fenomen lingvistic ; totodată, regularitatea distribuţiei sancţionează adecvarea factorilor de variabilitate reprezentaţi în matriţe.

Generalizînd rezultatele diferitelor studii întreprinse în cadrul TA, Ruoff constată o ierarhizare a influenţei factorilor de variabilitate asupra textului : pe primul plan se situează aria dialectală şi sexul, pe cel de-al doilea stratul lingvistic, stratul social şi vîrsta informatorului, în sfîrşit, pe ultimul plan, situaţia de comunicare, tipul de convorbire şi tema convorbirii. Concluzia cea mai importantă o constituie ,,condiţionarea diferenţiată a fiecărui fenomen lingvistic printr-o r e ţ e a d e f a c t o r i d e t e r m i n a n ţ i. Aceştia pot acţiona, mai intens sau mai slab, ca stimulenţi sau ca frîne sau, în cazuri speciale, pot fi indiferenţi ; în orice caz, ei trebuie luaţi în considerare în totalitatea lor, dacă nu vrem ca judecăţile referitoare la condiţionarea unui fenomen dat să fie deformate sau chiar false'' (p. 247).

Ierarhizarea mai sus schiţată nu este lipsită de inedit : plasarea factorului *sex* pe primul plan, convingător exemplificată de autor (p. 245, 248), a constituit, şi pentru acesta, o surpriză.

Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache este, înainte de toate, un excelent manual de dialectologie aplicată. El vine să infirme constatarea amară a lui W. Samarin : ,,The problem is that there is more information on what linguists think should be done than on what procedures were actually followed'' [8]. Pentru dialectologul sau sociolingvistul aflat la început de drum, mulţimea indicaţiilor practice, privind atît culegerea, cît şi prelucrarea materialului, constituie un *vade mecum* extrem de util. Nu mai puţin preţioase se dovedesc consideraţiile referitoare la calităţile psihice şi etice necesare anchetatorului (p. 82–84, 103–111 passim). Pentru cercetătorul cu o îndelungată practică a terenului, a transcrierii şi interpretării textelor, cartea lui Ruoff oferă prilejul unei instructive confruntări cu propria experienţă, confruntare facilitată de organizarea clară a bogatului material prezentat şi de o maximă sobrietate terminologică. Un astfel de cercetător va avea, în mod inevitabil, rezerve cu privire la unele aspecte metodologice particulare. Majoritatea obiecţiilor posibile sînt însă preîntîmpinate de autor, cu o onestitate de-a dreptul dezarmantă şi, adeseori, cu un marcat simţ al umorului.

Declarîndu-se, nu o dată şi cu înverşunare, adept al metodelor tradiţionale de cercetare (vezi motto-ul din Herman Paul şi paragraful de încheiere ; cf. şi p. 146, passim), Arno Ruoff ne oferă, în ultima instanţă, o carte modernă prin soluţiile metodologice pe care le propune şi prin rigoarea ei structurală — rigoare prin care răzbat, la tot pasul, entuziasmul şi pasiunea unui cercetător îndrăgostit de limba vorbită, ,,obiect legitim al lingvisticii''.

Februarie 1977

MAGDALENA VULPE

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice

Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

[8] William Samarin, *Field Linguistics: A Guide to Linguistic Field Work*, New York-Chicago-San Francisco-Toronto-Londra, 1967, p. 47.

ISAÍAS LERNER, **Arcaísmos léxicos del español de América**, Madrid, Ed. Insula, 1974, 274 p.

În forma sa originară, lucrarea *Arcaísmos léxicos del español de América* a constituit teza de doctorat a lui Isaías Lerner, realizată sub conducerea profesorului Marcos Morínigo şi susţinută la Universitatea din Illinois. Versiunea de faţă, revizuită şi mult adăugită,

a fost distinsă în 1973 de către Academia Spaniolă cu premiul special ,,Augusto Malaret".

Lucrarea reunește peste 500 de cuvinte din spaniola americană care, raportate la spaniola peninsulară actuală, sînt arhaisme, fiind astfel cea mai completă listă din bibliografia de specialitate.

În cadrul multiplelor probleme referitoare la procesul de formare a limbii spaniole vorbite în America, una dintre cele mai discutate a fost aceea a arhaismelor lexicale. Caracterul conservator al vocabularului spaniolei americane — devenit un adevărat loc comun în caracterizarea fizionomiei variantei de dincolo de ocean a limbii spaniole — constă în folosirea în vorbirea medie americană, din întregul continent sau din diferite țări, a unor cuvinte care au încetat să mai existe astăzi în limba generală din Spania, unele fiind însă vii în limba regională peninsulară.

Lucrările care s-au ocupat de arhaismele din lexicul hispano-american [1] s-au limitat însă în general la semnalarea unui număr diferit de cuvinte de acest tip, fără a le studia mai îndeaproape, urmărind răspîndirea lor geografică exactă în Lumea Nouă și bogăția sensurilor dezvoltate aici.

O astfel de cercetare complexă își propune — și realizează — I. Lerner în cartea de față. Rezultatele la care ajunge constituie un important punct de plecare în stabilirea poziției arhaismelor în discuție în ansamblul lexicului spaniolei americane.

Lucrarea este deschisă de o ,,Introducere" (p. 9—18), unde se fac mai întîi precizări în legătură cu modul în care a fost concepută noțiunea de ,,arhaism" în lexicul hispano-american, și apoi explicații referitoare la metodologia urmată.

Corpul lucrării este alcătuit dintr-o amplă listă de cuvinte, prezentate alfabetic, la fiecare dîndu-se, în ordine, următoarele informații : sensul din limba veche peninsulară și sursele care îl înregistrează (dicționare, opere literare), situația actuală a cuvîntului în peninsulă : dacă este arhaism sau cuvînt învechit (cînd este posibil, se precizează și data aproximativă de la care nu se mai folosește) și dacă se conservă în vorbirea regională (sau în iudeo-spaniolă). Urmează, în paragraf aparte, datele cu privire la situația cuvîntului în America : zonele geografice în care apare (în paranteză figurează sursele) și, dacă este cazul, evoluțiile semantice și cuvintele la care a dat naștere. Ori de cîte ori autorul dispune de informațiile necesare, precizează și nivelul — cult sau popular — al americanismelor respective.

Lista operelor lexicografice consultate este prezentată în ampla ,,Bibliografie" finală (p. 241—274), organizată în următoarele patru părți : A) Bibliografii ; B) Lucrări generale : dialectologie spaniolă și iudeo-spaniolă ; C) Opere generale asupra spaniolei americane și D) Opere speciale referitoare la țările hispano-americane.

Prima problemă fundamentală care se impune a fi discutată este aceea a definirii conceptului de ,,arhaism" în lexicul spaniolei din America. I. Lerner stabilește trei categorii de cuvinte care se includ în acest concept : 1) cuvinte care nu mai sînt folosite în limba generală din Spania, în vreme ce în America sînt vii în spaniola generală ; 2) cuvinte care nu se mai întrebuințează în limba generală din Spania și America, dar se păstrează în vorbirea populară și rurală din America și 3) cuvinte care nu mai există în spaniola generală peninsulară ; ele s-au folosit în literatura secolelor al XVI-lea și al

[1] Este vorba, pe de o parte, de lucrările generale de spaniolă americană sau de monografiile asupra limbii din diferite țări și zone care, în cadrul capitolului de lexic, se referă la arhaisme — astfel : R. J. Cuervo, *Apuntaciones críticas sobre el lenguaje bogotano* (Bogotá, ed. IX-a, 1955), M. L. Wagner, *Lingua e dialetti dell'America Spagnola* (Florența, 1949), V. Zamora Vicente, *Dialectología española* (Madrid, ed. II-a, 1967 = *Dial.)*, P. Henríquez Ureña, *El español en Santo Domingo* (Buenos Aires, 1940 = *Sto. Domingo*), T. Navarro Tomás, *El español en Puerto Rico* (Río Piedras, 1948 = *P. Rico)* etc. — și, pe de alta, de lucrările speciale destinate problemei arhaismelor în spaniola americană : C. Martínez Vigil, *Arcaísmos españoles usados en América*, (Montevideo, 1939), M. Álvarez Nazario, *El arcaísmo vulgar en el español de Puerto Rico* (Mayagüez, 1957).

XVII-lea și astăzi se mai păstrează în vorbirea regională din Spania și în cea rurală din America.

Pe marginea împărțirii de mai sus, se poate face observația că în lucrare apar încă două tipuri de arhaisme în afara categoriilor stabilite. Este vorba, în primul rînd, de cuvinte care nu se mai folosesc în spaniola generală din peninsulă, dar se păstrează aici regional, în timp ce în America se bucură de vitalitate în limba generală (nu rurală, cum se specifică pentru categoria a treia). Astfel de cuvinte sînt: *alifafes, abusión, varejón* etc.

În al doilea rînd, sînt date în lucrare o serie de cuvinte care nu au aparținut niciodată limbii generale din peninsulă, ci s-au caracterizat din cele mai vechi faze doar prin folosire regională, de ex.: *mantillón, recova* etc.

Ar fi fost util, credem, să se precizeze că, pe lîngă arhaismele propriu-zis lexicale, se au în vedere și cele semantice, adică acele cazuri în care cuvîntul există astăzi în limba generală din Spania cu un anumit sens, fiind însă aici învechit cu un alt sens cu care se conservă în America. Așa de pildă: *almuerzo*, în spaniola actuală „masa de prînz", era folosit în limba veche de aici și astăzi în America cu sensul de „gustarea de dimineață"; în aceeași situație se găsesc mulți termeni: *acequia, apearse, barranco, bravo, carril* etc.

După cum arată autorul, selecția materialului s-a făcut ținîndu-se seama de epoca de folosire a cuvîntului în Spania și America. Principalele instrumente de informare au fost, pentru Spania, *Diccionario de Autoridades* (Madrid, 1726–1739) și J. Corominas, *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana* (Berna, 1954, 4 vol.), în ceea ce privește documentarea cuvintelor în perioada cuceririi și colonizării, și *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española (Madrid, ed. XIX, 1970 = DRAE) și M. Moliner, *Diccionario de uso del español* (Madrid, 1967, 2 vol.), pentru uzul actual în peninsulă, iar pentru America, dicționarele de americanisme ale lui F. Santamaría, A. Malaret și M. Morínigo. La toate acestea se adaugă numeroase alte lucrări lexicografice: dicționare și vocabulare regionale, peninsulare și americane, articole și studii de lexic etc. Subliniem că ampla bibliografie folosită de autor în vederea stabilirii listei arhaismelor din spaniola americană asigură baza cercetării exacte a acestora și, prin aceasta, constituie una din calitățile importante ale lucrării.

În legătură cu stabilirea uzului actual în peninsulă se ridică următoarea problemă. Deși Lerner afirmă că: „El olvido en el español común de la Península y la generalización en los diversos países americanos es la base firme del estudio de los arcaísmos léxicos en el español de América" (p. 10), el pune pe același plan cuvintele care, în spaniola generală actuală, sînt arhaisme sau învechite (respectiv notate de dicționare cu prescurtarea *ant.* = „anticuado" sau *desus.* = „desusado") cu cele care nu sînt uzuale (după cum rezultă din dicționarul lui Moliner). Nu întotdeauna însă un cuvînt care nu este uzual trebuie socotit învechit, deoarece el poate rămîne în vocabularul actual, chiar dacă, datorită frecvenței sale mici, ocupă o poziție periferică în cadrul acestuia (dealtfel chiar în dicționarul lui Moliner se face distincția între cuvintele care nu sînt uzuale — scrise cu un anumit corp de literă — și cele care poartă indicația *ant., desus.*, ca de ex.: *ahogar* (sensul 9), *ahuchar*$_2$, *alfarnate* etc.).

Astfel, din lista lui Lerner se găsesc în situația de a fi neuzuale, nu învechite, în spaniola actuală din peninsulă, cuvinte ca: *acapillar, achocar, barajar, barranco, despenar* (prima accepție), *escobilla, hético, leñatero, pileta* etc. Credem că avem a face, mai curînd decît cu arhaisme în lexicul hispano-american, cu termeni care există în limba generală actuală atît din Spania, cît și din America, avînd însă o frecvență diferită, respectiv fiind mai folosite în America.

Lerner introduce în listă chiar cuvinte pe care dicționarul lui Moliner le înregistrează ca uzuale în limba generală actuală din peninsulă: *alcuza, aldaba, almadiarse, chabacano, chambergo, despenar* (a doua accepție), *frijol paila* etc. Deoarece aceste cuvinte continuă

să se folosească în limba generală din Spania, ele nu reprezintă, evident, arhaisme în lexicul spaniolei americane.

Pe de altă parte, se constată că o serie de cuvinte date în diferite lucrări drept arhaisme sau învechite pentru limba generală actuală și care se încadrează în criteriile de selecție stabilite de autor lipsesc din lucrare. Indicăm în continuare aceste cazuri, precizînd în paranteză sursa (în privința răspîndirii geografice în America [2] am consultat și dicționarul lui Morínigo): *afinar* ant., Chile „finalizar, acabar" (DRAE); *albazo* ant., Ec., Mex. „alborada, acción de guerra al amanecer" (DRAE, Moliner); *banas* ant., Mex. „amonestaciones matrimoniales" (DRAE, Moliner); *cundirse* ant., C. Rica „llenarse" (A. Agüero, *El español de Costa Rica y su Atlas lingüístico*, în *Presente y futuro de la lengua española* (Madrid, vol. 1, 1964, p. 149 = PFLE); *despacharse* ant., Ant. „apresurarse" (Zamora Vicente, *Dial.*, p. 425); *despestañar* desus., Arg., Mex. „quemarse las cejas, estudiar con ahinco" (DRAE); *empiezo* ant., Arg., Col., Ec., Guat., „comienzo" (DRAE); *endenantes* ant. y popular „antes", Amer. (popular) „hace poco" (DRAE, Moliner); *engalabernar* ant., Col. „embarbillar", „acoplar" (DRAE, Moliner); *errona* ant., Chile, Mex. „hecho de no acertar un jugador en el juego" (DRAE, Moliner); *escalfar* desus., Mex. „descontar, mermar, quitar algo de lo justo" (DRAE, Moliner), *faceto* desus., Mex. „chistoso" (DRAE); *falso* desus., Chile „cobarde" (DRAE, Moliner: și Aragón, Navarra); *fricasea* desus., Chile, „guisado de carne" (DRAE), *garañón* desus. Amer. Centr., Chile, Mex., „caballo semental" (DRAE); *gorjear* ant., Amer. „hacer burla" (DRAE, Moliner); *gustable* ant., Chile „sabroso, gustoso" (DRAE, Moliner: și León); *jenízaro* ant. „decíase del hijo de padres de diversa nación", Mex. „dícese del descendiente de cambujo y china" (DRAE); *lomada* ant., Arg., Bol. Par., Perú „loma" (DRAE); *maritates* ant., Amer. Centr., Mex. „trastos viejos, trebejos" (DRAE); *memorias* ant., Amer. „saludos" (Zamora Vicente, *Dial*, p. 426 : și Andaluzia, Asturias, Navarra); *milenta* ant., C. Rica „mil" (A. Agüero, *loc. cit.*); *silletero* desus., Amer. „que hace o vende sillas" (DRAE: și León); *simulacro* desus., Ven. „modelo, dechado" (DRAE); *sinjusticia* ant., P. Rico „injusticia" (DRAE, Moliner: și Andaluzia, Aragón); *tendal* ant., Arg., Urug. „lugar cubierto donde se esquila el ganado" (DRAE, Moliner); *topar* desus., Chile, Mex., Perú „poner dinero a una suerte del juego" (DRAE); *torería* desus., Amer. „travesura, calaverada" (DRAE).

Dăm în încheiere cîteva observații de amănunt și completări:

— deși autorul precizează (p. 14) că nu include și cuvintele care sînt învechite și pe teren american, înregistrează ve bul *acapillar;* din modul cum este redactat articolul respectiv reiese că este ieșit din uz în America („se oía en México y Puerto Rico");

— *curioso* „curandero" este alt cuvînt decît *curioso* „entendido, hábil" (și anume derivă de la verbul *curar*, cf. DRAE), deci cele două cuvinte ar trebui tratate aparte. În accepția de „curandero" cuvîntul nu este înregistrat de Henríquez Ureña pentru Santo Domingo, cum specifică Lerner; indicația lui Ureña (respectiv *Sto. Domingo*, p. 61) se referă la *curioso* „hábil";

— următoarele cuvinte sînt înregistrate și în alte țări din America: *demorar* și în Columbia (L. Flórez, *El español hablado en Colombia y su Atlas lingüístico*, în PFLE I, p. 22) și *enconarse* și în Porto Rico (Navarro Tomás, *P. Rico*, p. 211);

— *bastimento* înseamnă în Santo Domingo și „vegetales criollos" (Ureña, *Sto. Domingo*, p. 71);

— *mantillón* cunoaște în Mexic și sensul de „sinvergüenza" (DRAE);

— în cazul unor cuvinte, se omite pagina lucrării unde sînt atestate: *anafe:* Navarro Tomás, *P. Rico*, p. 211; *apearse:* Ureña,

[2] Am folosit următoarele abrevieri: Amer. = America, Amer. Centr. = America Centrală, Ant. = Antile, Arg. = Argentina, Bol. = Bolivia, Col. = Columbia, C. Rica = Costa Rica, Ec. = Ecuador, Guat. = Guatemala, Hond. = Honduras, Mex. = Mexic, Par. = Paraguay, P. Rico = Porto Rico, Urug. = Uruguay, Ven. = Venezuela.

Sto. Domingo, 58 ; *curioso* : Ureña, *op. cit.*, p. 61.

★

Lista de arhaisme stabilită de I. Lerner este — ca orice lucrare de acest tip — susceptibilă de rectificări şi completări, cum de altfel arată chiar autorul în introducere. Acestea nu diminuează însă valoarea în sine a lucrării, care rămîne o contribuţie fundamentală în cercetarea lexicului spaniolei americane.

Februarie 1977

TUDORA ŞANDRU OLTEANU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

A. CHENAL — R. VAUTHERIN, **Nouveau Dictionnaire de Patois Valdôtain**, Aoste vol. IV (Cr—Du), 1971, 554 p., vol. VII (H—L), 1974, 524 p.

Acum cîţiva ani* semnalam apariţia acestui nou dicţionar al graiului din Val d'Aoste, nou în raport cu dicţionarul — modest acum — al lui J.-B. Cerlogne, tipărit cu mai bine de jumătate de veac înainte. Menţionam atunci obiectivele acestei curajoase şi vaste întreprinderi, care, înainte de a fi adresată specialiştilor, este subordonată următoarelor scopuri, expuse explicit şi în prefaţa la volumul al patrulea : ,,1 — graiul valdostan să rămînă mereu viu ; 2 — să-şi păstreze cît mai mult timp posibil puritatea ; 3 — rămînînd cît mai pur, să permită specialiştilor să-l studieze îndelung şi să discearnă ce anume reprezintă el în ansamblul existenţei umane ; 4 — Val d'Aoste să-şi păstreze originalitatea şi fidelitatea faţă de valorile reale ale civilizaţiei''. Chiar dacă menirea lucrării este — după spusele autorilor ei — ,,esenţialmente literară'', interesul lingvistic pe care îl prezintă nu e deloc neglijabil şi datele furnizate pot fi exploatate în multiple direcţii.

Ne vom opri asupra cîtorva dintre ele, cu referire concretă la volumele al patrulea : Cr—Du, apărut în 1971, şi al şaptelea : H—L, 1974, după ce le-am parcurs şi cu plăcerea oferită de frumuseţea paginii imprimate, de eleganţa cărţii editate cu dragoste şi respect.

* RRL XVI (1971), p. 267—269.

Cîteva articole ne-au atras în mod deosebit atenţia prin bogăţia informaţiei : substantive ca *den* ,,dent'', *creu* ,,croix'', *jeu* ,,œil'', *larre* ,,voleur'', *lacë* ,,lait'' ; adjective ca *lon* ,,long'', *douce* ,,doux'', verbe ca *creire* ,,croire'', *crendre* ,,craindre'', *deivre* ,,devoir'', *leiche* ,,laisser'' etc. E vorba fie de date privind folosirea termenului cu înţelesuri figurate : *avèi la man londze* ,,avoir la main longue, avoir beaucoup de pouvoir, d'autorité, être très influent, en imposer'', *foua douce* ,,feu doux, qui n'est pas poussé vivement'' ; sau în proverbe : *tot cen que blantsèye l'est pa de lacë* ,,tout ce qui est blanc n'est pas du lait'' ; fie de folosirea în context a termenilor : *creire* **de** : *dze crèyo* **de** *possèi te baillé cen deman* ,,je crois (de) pouvoir te donner cela demain'', *creitre*, întrebuinţat atît tranzitiv, cît şi intranzitiv etc.

Mai puţin organizate ni s-au părut articolele destinate prepoziţiilor : *de* ,,de'' şi *di* ,,tient lieu de : des, du, de la'', care s-ar fi pretat reunirii lor în aceeaşi tratare, indicîndu-se doar că *di* este forma contrasă : prepoziţie + articol. Separarea lor face să regăsim aceleaşi valori în ambele articole, să-l găsim pe *di* în articolul consacrat lui *de*, să-l privim pe *di* ca pe o formă valabilă şi pentru feminin, cînd de fapt e folosit ca echivalent al lui *de la* doar dacă substantivele pe care le introduce sînt feminine în franceză şi masculine în *patois* ş.a.m.d.

Căutăm în acest dicționar tot ceea ce din punct de vedere al tipurilor lexicale etimologice este specific zonei dialectale căreia îi aparține Val d'Aoste, dar ne vom îmbogăți informația și cu creațiile vii ale graiului: *demi-leuna* ,,hachoir, couperet à forme demi-circulaire" ; *decembrina* s.f. ,,se dit de la neige qui tombe le mois de décembre" ; *intsan* s.m. ,,aux champs" : *torné d'intsan* ,,rentrer du pâturage". Am remarcat în acest sens folosirea mai extinsă a adjectivelor adverbializate : *douce, dret*, sau chiar fără indicarea acestei întrebuințări de către autori : *lèino* ,,facile", interesantă însă și prin cuprinderea neologismelor : *déféren* ,,autrement, sans quoi, à part cela".

Volumul cel mai mare de cuvinte noi este dat — în comparație cu dicționarul lui Cerlogne — de împrumuturi. Dat fiind că e vorba de un domeniu lingvistic aflat la întretăierea a două Romanii, se vor întîlni în *patois* împrumuturi din dialecte italienești : *debilavan* ,,malheureusement" din piem. *d'bel avanss;* din italiană : *a l'improvista*, din franceză : *deniché*. Din aceasta din urmă par să provină dealtfel în marea lor majoritate acele neologisme care formează ,,vocabularul romanic internațional", prezent și aci. Putem urmări cu ajutorul dicționarului acțiunea de absorpție pe care o exercită graiul în recepționarea acestor unități, modalitatea de a și le însuși, de a le adapta sistemului propriu. Astfel, substantivele terminate în *-tion* devin în *patois* : *decomposechon, démontrachon*, grupuri consonantice sînt reduse : *dedutif, dedzonchon, dialeite* pentru *déductif, disjonction, dialecte*, *l* din grupul *cl* e de multe ori palatalizat : *incllinachon*, hiatul este evitat prin introducerea unui *j* : *cruyel, distribuyé, destituyé* etc. Regretăm însă că din cauza transcrierii fonetice folosite — bazată pe ortografia franceză — nu putem să deducem întotdeauna care este forma pe care graiul a adoptat-o — cu atît mai mult cu cît volumele nu sînt însoțite de indicațiile necesare : acestea apar pe parcurs, la fiecare literă a alfabetului. Astfel, nu putem fi siguri de pronunțarea în diftong sau în hiat pentru *istoére*, transcris *i-sto-é-re*, *impèi*, transcris *in* sau *un-pè-i*, *impouegne* transcris *in* sau *un-pou-e-gne*. Nu s-a găsit altă modalitate de indicare a accentului decît explicația, care se dă foarte rar : accentul cade pe penultima, sau pe ultima silabă...

Dat fiind că împrumuturile nu au încă o formă de utilizare unică, ne întrebăm în ce raport stau în *patois* forme ca *déféren* și *diferen*, *degga* și *diga* ,,digue", *discrechon* și *descrechon* și multe altele, cu articole mai mult sau mai puțin diferite în ceea ce privește conținutul, dar prezentate de multe ori ca ,,sinonime". E vorba de variante locale, de variante fonetice cu întrebuințări diferite sau cu aceeași întrebuințare?

Am avea de semnalat și alte inadvertențe în alcătuirea articolelor, care sînt, poate, mai supărătoare într-o lucrare destinată și învățării : sub *crendre*, vol. IV, p. 31, se menționează folosirea subjonctivului după *pa crendre que*, dar exemplul dat îl conține pe *creire*; sub *in* ,,on", vol. VII, p. 101, se arată că pentru ,,on me l'a dit" se spune *me l'an deut*; ,,on m'a dérobé" — *m'an dérobà*...; urprinde remarca însoțind aceste exemple și condamnîndu-le : ,,en d'autres termes il faut être exercé pour employer correctement le pronom indéfini *in*" ; or,exemplele dovedesc redarea dialectală a impersonalului cu ajutorul pluralului persoanei a treia masculin (cu elipsa pronumelui subiect), o trăsătură în contrast cu franceza literară, care n-ar trebui combătută, ci, dimpotrivă, încurajată.

Ianuarie 1977

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Facultatea de limbi romanice, clasice și orientale

București, Edgar Quinet 5—7

ALENA SKALIČKOVÁ, **Srovnávací fonetika angličtiny a češtiny**, Praga, Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1974, 132 (+22) p. (=**Studie ČSAV**, číslo 10).

Datorat unei angliste care este, în acelaşi timp, specialistă în fonetică (inclusiv în fonetica experimentală), cel de-al zecelea volum al seriei de studii publicate de Academia Cehoslovacă de Ştiinţe oferă cititorilor prima comparaţie sistematică a foneticii limbilor engleză şi cehă.

Autoarea a folosit datele existente în numeroasele lucrări care au ca obiect particularităţile fonetice ale celor două limbi, dar a pus la contribuţie şi rezultatele unor cercetări proprii de fonetică experimentală : sonagrame, oscilograme, fotografii ale buzelor, filme radiologice (obţinute prin fotografie şi cinematografie). Acestea din urmă au servit ca bază pentru cele 57 de crochiuri din text (organele fonatorii, văzute din profil, în timpul producerii diverselor sunete). Un număr de sonagrame, fotografii ale buzelor şi oscilograme sînt grupate în planşele de la sfîrşitul volumului.

Cartea cuprinde două părţi principale, consacrate v o c a l e l o r (p. 7—58) şi, respectiv, c o n s o a n e l o r (p. 59—122). Din păcate, după cum se arată la p. 123, nu a fost posibil să se acorde p r o p r i e t ă ţ i l o r s u p r a s e g m e n t a l e decît un spaţiu extrem de redus (p. 123—128). Abstracţie făcînd de I n t r o d u c e r e (p. 5—6) şi de r e z u m a t u l în limba engleză — care, avînd mai puţin de două pagini (129—130), poate da doar o foarte vagă idee despre conţinutul paginilor precedente —, menţionăm, ca a patra parte a cărţii, a n e x a (paginile nenumerotate 133—154), alcătuită din planşele la care ne-am referit deja (29 de figuri).

Structura celor două părţi principale ale volumului este următoarea : prezentarea inventarului de vocale şi diftongi (în capitole separate), respectiv, de consoane al englezei şi, apoi, al cehei, o trecere în revistă a deosebirilor cu caracter general dintre elementele fonice ale limbilor în discuţie şi, în sfîrşit, comparaţia amănunţită. Se consacră cîte un paragraf fiecărei perechi de elemente formate dintr-o vocală, un diftong sau o consoană a limbii engleze şi vocala, respectiv, diftongul sau consoana din cehă care se aseamănă cel mai mult cu primul termen al perechii ; unii diftongi din engleză sînt comparaţi cu grupurile ,,vocală + [j]'' din cehă. Constituie obiectul cîte unui paragraf şi sunetele (sau categoriile de sunete) care există numai în una dintre cele două limbi. Iată cîteva exemple de titluri care ilustrează situaţiile prezentate mai sus : engl. [e] — ceh. [e] ; engl. [ʌ] — ceh. [a] ; engl. [aᴵ] (în textul paragrafului respectiv, acest diftong este comparat cu grupurile [a] + [j] şi [a :] + [j] din cehă) ; engl. [θð] ; ceh. [χ]. Din punct de vedere fonologic, paragraful intitulat [ˀ] *în engleză şi în cehă* (p. 89—90) constituie un caz aparte, dat fiind că oclusiva glotală nu corespunde unui fonem în nici una dintre limbile studiate ; s-ar putea face o menţiune specială şi cu privire la nazala velară, realizare a unui fonem autonom în engleză, comparată cu ceh. [ŋ], ,,numai variantă poziţională a lui [n] alveolar'' (p. 115).

Comparaţia are în vedere mai ales locul şi modul de articulaţie ; se adaugă observaţii asupra distribuţiei sunetelor şi se arată cum sînt redate acestea în ortografiile celor două limbi, iar la vocale se fac şi precizări privind deosebirile de ordin calitativ şi cantitativ dintre sunetul englezesc şi corespondentul său din cehă.

Perechile de crochiuri care însoţesc majoritatea paragrafelor, precum şi fotografiile din anexă (fig. VII—XXIII) constituie, pentru aspectul articulatoriu, utile completări ale explicaţiilor din text. Datele obţinute cu ajutorul oscilografului şi al sonagrafului nu îndeplinesc însă decît într-o măsură mai mică funcţia de a completa expunerea, dat fiind că, pe de o parte, oscilogramele şi sonagramele reproduse conţin aproape exclusiv material englezesc, iar, pe de altă parte, în expunere însăşi, structurii acustice a sunetelor comparate nu i se acordă un spaţiu prea întins. La p. 14—15 este prezentată structura acustică a vocalelor celor două limbi sub forma clasicelor diagrame care indică frecvenţele primilor doi formanţi (după

părerea noastră, ar fi fost mai elocventă o singură diagramă, obţinută prin ,,suprapunere", şi ar fi fost de preferat să se prezinte şi pentru cehă, ca pentru engleză, valorile medii, în locul celor 12 valori pentru fiecare vocală, corespunzătoare la patru vorbitori şi trei poziţii în cuvînt). La aceste frecvenţe se fac, uneori, referiri în text (vezi, de exemplu, p. 34). Structura acustică a consoanelor este însă întrucîtva neglijată (ar fi fost interesant, între altele, să aflăm care sînt, pe plan acustic, asemănările şi deosebirile dintre consoanele lichide ale limbilor studiate şi să avem la dispoziţie, pentru toate cazurile, perechi de sonagrame de tipul aceleia care, în fig. VI din anexă, ne permite să observăm deosebirea dintre părţile finale ale secvenţelor engl. [je^{I}] şi ceh. [jej]).

Datele privind distribuţia sunetelor sînt, uneori, prea sumare. Se menţionează, de exemplu (p. 92) că engl. [tʃ] şi ceh. [č] ,,pot să apară în toate poziţiile din cuvînt" (adică la iniţială, în poziţie mediană şi la finală), dar menţiunile de acest fel trec cu vederea deosebiri importante între cele două limbi : engleza nu posedă cuvinte care să se asemene, în ce priveşte distribuţia consoanei în discuţie (şi a altor consoane), cu ceh. *črta, čtvrt'* etc. În legătură cu caracterul ,,vocalic" sau ,,consonantic" al celor două limbi, se arată, la p. 73, că raportul dintre consoane şi vocale este de 6 : 5 în engleză şi de 6 : 3 în cehă, din punctul de vedere al inventarului, dar că lucrurile se prezintă altfel dacă se ia în consideraţie frecvenţa fonemelor în text : 42,7% vocale în cehă şi numai 31,1% în engleză. Aceste date ni se par foarte interesante. Credem însă că ar fi meritat să fie examinată şi o altă latură a problemei, făcîndu-se o comparaţie completă între cele două limbi, bazată şi pe existenţa (şi frecvenţa), respectiv, inexistenţa anumitor g r u p u r i (sau tipuri de grupuri) consonantice, în general sau în anumite poziţii ; pentru atingerea acestui scop, ar fi fost necesar să se înmulţească şi să se adune la un loc observaţiile disparate de genul aceleia pe care o găsim la p. 121, unde este citat, printre altele, cuvîntul ceh *rmoutit*, cu un grup iniţial fără echivalent în engleză.

Constatarea că, în anumite direcţii, informaţiile oferite de autoare ar fi putut să fie mai bogate (regretăm mai ales, după cum am spus, absenţa unui capitol amplu consacrat accentului şi intonaţiei) nu anulează impresia de ansamblu foarte favorabilă pe care o lasă cartea. Preţioasă pentru cercetătorii specialişti în fonetica uneia dintre cele două limbi (sau a amîndurora) şi pentru toţi cei care predau sau învaţă ceha sau engleza, lucrarea Alenei Skaličková este, prin multe dintre observaţiile pe care le conţine, şi o contribuţie la fonetica generală.

Februarie 1977

ANDREI AVRAM

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

Actes du XIII-e Congrès international de Linguistique et Philologie romanes tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1971, publiés par MARCEL BOUDREAULT et FRANK-WALT MÖHREN, vol. I—II, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1976, 1 209 + 1 248 p.

Cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică a avut loc la Québec, între 29 august și 5 septembrie 1971 și a fost organizat de Universitatea Laval, sub auspiciile Societății de lingvistică romanică. Numeroasa participare la acest congres (702 participanți din 32 de țări), pentru prima dată ținut în afara Europei, și mai ales tematica deosebit de variată dezbătută aici se oglindesc în cele două masive volume de Acte apărute în 1976, care însumează circa 2 500 de pagini.

Volumul I al Actelor se deschide cu lista membrilor comitetului de organizare, lista universităților, academiilor și societăților reprezentate, precum și cu lista participanților la congres. În continuare, primul volum cuprinde programul întregului congres și cuvîntările de deschidere și de închidere a congresului, după care urmează cele șase rapoarte din ședințele plenare.

Primul raport aparține acad. Iorgu Iordan și se intitulează *Du bilinguisme dans le domaine roman* (p. 5—15). Autorul arată importanța considerabilă a bilingvismului în istoria lingvistică a umanității și faptul că numeroasele varietăți de bilingvism existente (intern, la distanță, cultural) dovedesc că, din punct de vedere teoretic, limbile romanice actuale se pot considera produsul uneia sau mai multor forme de bilingvism. Următoarele două rapoarte, *L'état présent des études sur les dialectes gallo-romans au moyen âge*, p. 19—34 (Charles-Théodore Gossen), și *La dialectologie galloromane. État présent*, p. 37—53 (Pierre Gardette), prezintă caracterizarea lucrărilor de dialectologie franceză pe perioade și preocupările mai noi ale cercetării în acest domeniu. Urmează celelalte trei rapoarte, și anume: *La philologie médiévale et la critique textuelle*, p. 57—73 (Maurice Delbouille), *La stylistique littéraire: essai de redéfinition* , p. 77—90 (Albert Henry), și *Pour une interlinguistique romane*, p. 93—112 (Mario Wandruszka). Ultimul raport se remarcă printr-un punct de vedere nou în interpretarea deosebirilor, adesea mari, între limbile romanice. Sprijinindu-se pe legi fundamentale care acționează în biologie, autorul încearcă să demonstreze că organizarea diferită a sistemelor și structurilor limbilor romanice se datorează, în afara diferențelor existente în universul uman, și mentalității fiecărui popor și nenumăraților factori eterogeni, accidentali, adică hazardului.

Lucrările Congresului de la Québec s-au desfășurat în 14 secții riguros delimitate. Volumul I al Actelor se încheie cu comunicările, urmate de discuții, care au avut loc în primele cinci secții ale congresului. În prima secție, „Fonetică și fonologie", se remarcă comunicări care, în marea lor majoritate, constituie aplicări ale metodelor noi de investigație în acest domeniu. Printre ele amintim: *Règles synchroniques et diachroniques en phonologie française*, de Jurgen Klausenburger (p. 155—167), *Les origines du système phonétique du français moderne à la lumière des nouvelles théories phonologiques*, de Alexander Hull (p. 171—181), și *L'accent d'insistance en français contemporain*, de Fernand Carton (p. 205—219).

Secția a II-a, „Morfosintaxa", cu o pondere mare în economia volumului, reunește comunicări care abordează o tematică foarte diversă privitoare la probleme de gramatică istorică, de terminologie lingvistică sau, mai ales, la aspecte particulare ale morfosintaxei limbilor romanice moderne.

Din prima categorie menționăm: *Sur la protohistoire de **qui/que** pronom relatif*, de Veikko Väänänen (p. 267—273), *Aspects grammaticaux de la langue portugaise du XV-e siècle: les pronoms personnels*, de Maria Helena Mira Mateus (p. 389—395), *Origine de la désinence verbale **-ons***, de Witold Mańczak

(p. 257—266), *Un problème de morphologie dans le développement de certains pluriels en italien*, de Paul A. Gaeng (p. 403—407), şi *Essai d'interprétation du système verbal périphrastique:* ***a fi*** *+ gérondif en roumain*, de Jacques Goudet (p. 553—568).

Dintre comunicările menţionate mai sus ne vom opri doar asupra ultimelor trei. W. Mańczak se declară de acord cu părerea lui H. Lausberg referitoare la originea desinenţei de persoana întîia plural *-ons*, şi anume că ea este rezultatul unei evoluţii fonetice neregulate a lat. *-amus*, dar adaugă că această dezvoltare neregulată este datorată legii sincronice a frecvenţei, după care elementele lingvistice cele mai folosite sînt mai mici decît cele utilizate mai rar. În sprijinul afirmaţiei sale, Mańczak invocă şi exemple din alte limbi romanice, în care *-amus* şi-a redus corpul fonetic: campidaneza, italiana şi romăna.

În expunerea sa, P. A. Gaeng reia ipoteza lui Sextil Puşcariu asupra originii pluralului italian de tipul *pani*. Pe baza unor inscripţii latine din secolele IV, V şi VI, autorul demonstrează valabilitatea opiniei savantului român, arătînd că pluralul italian în *-i* este datorat păstrării unui plural arhaic latin de la declinarea a treia, în *-is*, care, în latina vulgară, alterna cu pluralul în *-es*.

Jacques Goudet întreprinde o analiză a modului prezumtiv din română, mod imperfectiv, a cărui origine este prezentată uneori ca fiind rezultatul influenţei limbii ruse, în care sistemul aspectual este bine dezvoltat. Dar prezumtivul nu este un imperfectiv calchiat după model slav, el este un produs indigen şi latin, o creaţie latină care ar fi putut exista şi în alte părţi ale Romaniei neinfluenţate de slavi, dar, în acest caz, inovaţia, lipsită de un factor care s-o întărească, ar fi dispărut.

O problemă de terminologie lingvistică este pusă de Leo Pap în comunicarea *El concepto de número gramatical, con respecto especial a numerales románicos del tipo* ***cien: dos cientos*** (p. 351—359). În scopul evitării unei confuzii de terminologie, autorul propune ca termenii de s i n g u l a r şi p l u r a l să fie întrebuinţaţi numai în sens morfologic, iar în planul semantic să se folosească termenii de s i n g u l a r i t a t e şi p l u r a l i t a t e. Este necesar de asemenea să se facă o distincţie între termenul de n u m ă r la substantive şi pronume şi termenul de n u m ă r g r a m a t i c a l la adjective, numerale folosite adjectival şi verbe, la care morfemul de număr are rol sintactic, de indicare a acordului, şi nu are funcţie semantică. Pentru această ultimă categorie se sugerează să se vorbească de morfeme de concordanţă singular sau de morfeme de concordanţă plural.

Cum am arătat, secţia de morfosintaxă include numeroase expuneri care tratează probleme specifice acestui domeniu în limbile romanice contemporane. Dintre acestea reţinem comunicările lui A. M. Badía Margarit, *Aspects de la description du verbe en espagnol et en catalan* (p. 293—309), în care, cu ajutorul metodelor statistice, lingvistul catalan se ocupă de asemănările şi deosebirile stabilite pe baza analizei formanţilor verbelor „regulate" din cele două limbi; lucrarea lui Vidal Lamiquiz, *Diasistema y sistemas verbales en español* (p. 319—326), unde, la nivelul limbii, sînt luate în considerare mărcile care funcţionează în structura sistemului verbal, iar, la nivelul discursului, este descris modul în care se manifestă valorile verbului prin forma verbală, stabilindu-se în acest fel şase tipuri distincte de sisteme verbale; două comunicări care evidenţiază faptul că regula acordului participiului trecut în franceza vorbită este artificială, şi anume cea a lui Alain Verjat Massmann, *Remarques sur la concordance du participe passé en français moderne* (p. 467—474), şi cea a lui Eugen Tănase, *L'accord du participe passé dans le français oral* (p. 475—482); în sfîrşit, expunerea lui David Gaatone, *L'alternance* ***à/par*** *dans les constructions causatives (factitives)* (p. 525—534), în care autorul ajunge la concluzia că alternanţa *à/par* în construcţiile factitive este determinată de interacţiunea a trei factori: valoarea cauzativă sau instrumentală a verbului *faire*, natura sintagmelor nominale (animat sau inanimat) care intră în construcţia factitivă şi posibilitatea ca fraza întreagă să fie transpusă la diateza pasivă.

Secţia a III-a este subdivizată în trei subsecţii: ,,Lexicologie", ,,Semantică" şi ,,Onomastică". Din primele două subsecţii menţionăm contribuţia lui Otto Ducháček, *Les microstructures lexicales, leurs modifications et leurs transformations* (p. 581—589), un studiu al evoluţiei a trei microstructuri latine în franceză, în comparaţie cu alte limbi romanice şi comunicarea lui Artur Greive, *Contributions méthodologiques à la lexicologie des mots savants* (p. 615—622), în care se propune descrierea lexicografică a cuvintelor savante cu ajutorul metodelor elaborate de geografia lingvistică, în virtutea cărora să fie pusă în evidenţă istoria cuvîntului prin ordonarea cronologică a primelor atestări a diferitelor lui semnificaţii. Interesante sînt şi expunerile lui Henry Schogt, *Synonymie et signe linguistique* (p. 755—760), şi a lui Alain Rey, *Structure sémantique des locutions françaises* (p. 831—841), în care se dă o nouă definiţie locuţiunii. Din subsecţia de ,,Onomastică" se remarcă două studii: unul asupra numelor de familie hispanice, *Particularidades de los actuales patronímicos hispanos* (p. 901—923), aparţinînd lui Grace Alvarez de Altman, altul asupra numelor şi prenumelor personajelor lui Balzac, intitulat *Un aspect de l'onomastique balzacienne : l'élaboration des noms de personnage* (p. 943—951), de Wayne Conner.

Secţia a IV-a, ,,Tendinţele actuale ale lingvisticii romanice" este reprezentată, cum e şi firesc, de comunicări bazate pe teoriile moderne ale gramaticii generative, dintre care amintim pe cea a lui Judith McA'Nulty, *Le pronom clitique* ***en*** (p. 1 125—1 133) şi pe cea a lui Wiecher Zwanenburg, *La grammaire générative et la dérivation suffixale en français moderne* (p. 1 089—1 095), sau pe analiza calculului cu predicate, cum ar fi cea a lui Antonio Querido, *Les séries verbales du type* ***être, devenir, rendre*** (p. 1 107—1 123).

Alte contribuţii insistă asupra faptului că noile orientări în lingvistica romanică nu trebuie să neglijeze raporturile acesteia cu alte discipline şi nici să ignore realizările mai vechi ale cercetării lingvistice. În acest sens, Yakov Malkiel, în *Perspectives d'un renouvellement de l'étymologie romane* (p. 967—984), atrage atenţia asupra necesităţii unui echilibru constant între cercetările etimologice propriu-zise şi studiile morfologice, iar Paolo Valesio, în *Le style et la grammaire* (p. 1 003—1 014), propune un nou program de cercetare în domeniul stilisticii, domeniu în care, după părerea autorului, noţiunile actuale de stil lingvistic sînt definite cu ajutorul psihologiei sau sociologiei, recurgîndu-se doar în mică măsură la faptele specific lingvistice. În *Grammaire transformationnelle et psycho-mécanique du langage. À propos du verbe unipersonnel français* (p. 1 061—1 071), Gérard Moignet compară modul în care sînt explicate verbele unipersonale din franceză (tip *il pleut, il faut)* din perspectica gramaticii generative şi din cea a psihomecanicii limbajului a lui G. Guillaume. Concluzia lingvistului este că cele două metode diametral opuse nu se exclud, ci sînt, într-o oarecare măsură, complementare, deşi este vizibil faptul că autorul acordă metodei lui Guillaume un loc preferenţial.

În cadrul secţiei a V-a, ,,Idiomurile romanice şi tipologia lingvistică", ne oprim asupra contribuţiei lui N. A. Katagochtchina, *Étude phonologique comparée des langues étroitement apparentées (langues romanes modernes). Problémes et méthodes* (p. 1 137—1 145), în care autoarea analizează sistemul fonologic al limbilor romanice moderne, constatînd că, deşi nu se poate vorbi de o structură fonologică comună acestor limbi, există totuşi tendinţe structurale comune care, manifestîndu-se în diferitele sisteme fonologice proprii fiecărei limbi romanice, condiţionează funcţionarea specifică a aceleiaşi substanţe fonice. Aceste tendinţe sînt: reducerea numărului de vocale în poziţie neaccentuată (inexistentă doar în română), nazalizarea vocalelor (cu excepţia catalanei şi italienei), slăbirea părţii marginale implosive a silabei. În *Les fondements de la typologie* (p. 1 175—1 180), Bernard Pottier propune un nou cadru teoretic pentru studiul tipologic. Distingînd două nivele, unul conceptual, independent de limbile naturale şi care constituie o structură de ,,înţelegere" *(entendement)*, şi un nivel lingvistic, care cuprinde o componentă semantică, una sintactică şi alta semnificativă, lingvistul francez este de părere că tipologia trebuie să urmă-

rească pe de-o parte cele trei componente lingvistice şi pe de altă parte relaţiile care se stabilesc între acestea.

Volumul II al Actelor cuprinde lucrările desfăşurate în celelalte nouă secţii ale Congresului şi se încheie cu un indice de cuvinte. Mai puţin bine reprezentate sînt contribuţiile din secţiile VI („Raporturile între faptele de istorie şi de civilizaţie şi faptele de limbă"), VII („Limbi de cultură, limbi regionale şi dialecte") şi VIII („Variante literare, neliterare şi vorbite în limbile romanice"). În schimb, secţia a IX-a, „Dialectologie şi geografie lingvistică", şi secţia a X-a, „Interacţiunea limbilor în contact", reunesc un număr mare de contribuţii, care reflectă unele din preocupările cele mai actuale ale lingvisticii romanice. Astfel, problemelor de dialectologie română le sînt consacrate următoarele comunicări : G. Ivănescu, *Les subdivisions territoriales du roumain* (p. 167—178), în care sînt discutate noţiunile de dialect şi subdialect ; Victor Iancu şi Bruno Villata, *Considérations sur la phonologie historique des dialectes roumains et italiens* (p. 181—188), o comparaţie din punct de vedere fonetic şi fonematic între unele aspecte ale dezvoltării diferitelor dialecte şi graiuri româneşti şi italieneşti ; Valeriu Rusu, *Sur l'**a** prothétique en roumain* (p. 191—198), în care se evidenţiază faptul că, deşi proteza lui *a* este cunoscută sub o formă mai mult sau mai puţin generalizată în toată Romania, ea constituie totuşi o trăsătură tipologică numai pentru aromână şi gasconă. Interesante studii de dialectologie franceză comportă comunicările lui Brigitte Horiot (*Atlas linguistique de l'Ouest: Deux aspects de la nasalisation*, p. 285—294), Jean Richard (*L'expression du passé dans les patois lorrains*, p. 301—306) şi René Lepelley (*L'affaiblissement du r intervocalique dans les parlers normands*, p. 309—314). Dialectologia italiană este prezentă prin comunicări care tratează probleme de metodologie, cum ar fi cea a lui Arturo Genre, *La situation des travaux de l'Atlas linguistique italien* (p. 415—421), şi a lui Corrado Grassi, *Dialectologie et aménagement du territoire* (p. 391—396).

Problematica contactului între limbi face subiectul a numeroase comunicări. Dintre acestea unele privesc sintaxa limbii receptoare, reflectată în texte de franceză veche (Bernard M. Pohoryles, *Exemples de syntaxe germanique dans **Garin le Loheren***, p. 479—488 ; Christine McCall Probes, *L'influence germanique sur la syntaxe de **Yvain** de Chrétien de Troyes*, p. 491—498), altele fonetica (Hans-Erich Keller, *Sur la possibilité de l'existence de traits phonétiques d'origine germanique dans certains dialectes français de France*, p. 499—509), dar cele mai multe lexicul (de exemplu, François-Joseph Kapelinski, *Le français en contact avec l'anglais nigérien*, p.521—524 ; F. V.Peixoto da Fonseca, *L'expansion de la langue portugaise et son influence sur le lexique français*, p. 563—575 ; Valentín García Yebra, *Traducción y enriquecimiento de la lengua propia*, p. 577—586. O chestiune de ordin metodologic este tratată de K. A. Goddard în *Quelques tendances et perspectives de l'étude des mots d'emprunt dans les langues romanes* (p. 425—430). Pornind de la descrierea metodei lui T. E. Hope[1] de analiză semantică şi funcţională a cuvintelor de împrumut, ca elemente constitutive ale lexicului limbii receptoare, autorul constată că alte metode, cum ar fi cele ale lui U. Weinreich, E. Haugen şi M. G. Clyne, au în vedere analiza descriptivă şi comparativă a elementelor formale (fonemele şi morfemele) la vorbitorii bilingvi, ceea ce face ca împrumuturile să fie descrise ca fenomene de interferenţă între limbile în contact şi ca elemente integrate în structurile formale ale limbii receptoare. Combinînd metoda lui Hope, bazată mai ales pe fapte semantice, cu metodele de analiză formală şi comparativă, adaptate la lexicul limbilor romanice, K. A. Goddard anunţă o nouă metodă de studiu a cuvintelor de împrumut în viitoarea sa lucrare *Análisis lingüístico de los préstamos léxicos en romance*.

Secţia a XI-a, „Filologia", împărţită în două subdiviziuni, „Probleme de critică textuală şi ediţii de texte" şi „Lingvistica şi filologia în faţa interpretării literare a textelor",

[1] *Lexical Borrowing in the Romance Languages: a Critical Survey of Italianisms in French and Gallicisms in Italian from 1 100 to 1 900*, Oxford, 1971.

cuprinde comunicări privitoare la modul de pregătire a unei ediţii de texte, cum ar fi cea a lui Bengt Löfstedt, *Observations d'un latiniste sur des problèmes de critique textuelle des romanistes* (p. 593 — 600), sau la rolul hotărîtor pe care-l are filologul în faţa metodelor moderne de investigaţie, aşa cum demonstrează Charles Muller în *Les moyens statistiques et l'attribution des textes médiévaux anonymes: à propos d'une recherche sur Jean Renart* (p. 633—640).

În secţia a XII-a, ,,Limba şi stilul, lingvistica şi stilistica'', contribuţiile se referă la limba şi stilul marilor scriitori ai literaturilor romanice : Hugo, Dante, Malherbe, Lamartine, Heliade-Rădulescu etc.

În sfîrşit, comunicările din secţiile XIII şi XIV, reunite sub titlul ,,Limbile romanice în noua Romanie'', reflectă preocupările lingviştilor de pe continentul american în două direcţii : cercetarea creolei spaniole şi franceze şi, mai ales, investigarea aspectelor particulare ale spaniolei vorbite în America Latină şi ale francezei vorbite în Canada. Dintre expunerile dedicate creolisticii reţinem pe cea a lui José Pedro Rona, *Rehispanisation de langues créoles aux Antilles. Étude sur la divergence et la convergence* (p. 1 015—1 025), în care autorul susţine originea spaniolă a idiomului papiamentu, demonstrînd că există două categorii de cuvinte spaniole în papiamentu : una originală, care a suferit modificări interne (monoftongarea diftongilor, cf. *porko)*, şi alta datorată rehispanizării, fără modificări interne (cf. *bwéne)*. Rehispanizarea s-a produs nu numai în vocabular şi fonologie, dar şi în morfologie şi sintaxă. Demne de interes sînt şi două comunicări cu caracter teoretic : Mervyn C. Alleyne, *Langues créoles — dialectes néoromans ou dialectes néoafricains* (p. 1 081—1 087), şi Gertrud Aub-Buscher, *À propos de quelques rapports prépositionnels en créole* (p. 1 091—1 098).

Cercetările cele mai numeroase prezentate în ultimele două secţii sînt consacrate aspectelor fonetice, morfologice şi lexicale ale spaniolei şi francezei din noua Romanie. Menţionăm aici *Diferencias internas en el español del sur del litoral argentinos* (p. 1 039—1 047), de Nélida Donni de Mirande, *Una descripción sociolingüística del español de la Ciudad de Panamá* (p. 1 061—1 070), de Henrietta Cedergren, *Survivances lexicales en franco-canadien* (p. 1 133—1 138), de Jean Darbelnet, *Le traitement des consonnes intervocaliques en français québécois* (p. 1 201—1 209), de Claude Rochette.

Bogăţia şi diversitatea tematicii Congresului de la Québec ne-a făcut să nu ne putem opri decît asupra unora dintre comunicările cuprinse în cele două volume ale Actelor, dar socotim că întreg ansamblul comunicărilor oferă interpretări şi puncte de vedere noi, menite să-şi aducă contribuţia la dezvoltarea lingvisticii romanice.

MIHAELA BÎRLĂDEANU

FRITZ EISENMANN, **Die Satzkonjunktionen in gesprochener Sprache. Vorkommen und Funktion, untersucht an Tonbandaufnahmen aus Baden-Württenberg, Bayrisch-Schwaben und Vorarlberg**, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1973, 417 p. (=**Idiomatica**, Veröffentlichungen der Tübinger Arbeitsstelle ,,Sprache in Südwestdeutschland'', Band 2).

Prima dintre cercetările monografice apărute în seria ,,Idiomatica''[1] îşi propune studierea randamentului conjuncţiilor în limba vorbită actuală (cu circulaţie în aria dialectală indicată în subtitlul lucrării). Autorul defineşte conjuncţiile (mai exact : conjuncţiile propoziţionale, *Satzkonjunktionen*) drept ,,cuvinte care nu sînt flexibile, nu comportă grade de comparaţie, nu determină o recţiune cazuală, nu sînt utilizate, în mod obişnuit, ca interjecţii, nu introduc întrebări directe şi leagă între ele două propoziţii'' (p. 13). Un prim subcapitol, în care definiţia de mai sus este analizată şi precizată (p. 13—26), este urmat de un excurs metodologic, rezumat cu caracter practic al metodei de lucru comune întregii serii şi, totodată, cheie a siglelor şi prescurtările utilizate în volum

[1] Vezi recenzia la Arno Ruoff, *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache*, în SCL XXVIII (1977), 3, p. 307.

(p. 27—39). Cercetarea propriu-zisă urmăreşte: frecvenţa conjuncţiei în texte (p. 47—55); raportul între conjuncţiile coordonatoare şi cele subordonatoare (p. 56—67); prezentarea tuturor conjuncţiilor atestate în texte [2], incluzînd o scurtă privire istorică asupra fiecăreia dintre ele (p. 69—300); stabilirea diferenţelor şi concordanţelor în utilizarea conjuncţiilor, grupate după criterii formale (p. 301— 313); grupele funcţionale (p. 315—381), diferenţe şi concordanţe în randamentul lor lingvistic (p. 382—391). În toate capitolele enumerate, procedura de analiză este, principial, constantă: după stabilirea frecvenţei absolute (a conjuncţiei sau a grupului de conjuncţii), sînt urmărite, cu metode statistice, variaţiile de frecvenţă determinate de gruparea materialului în clase stabilite în funcţie de factorii de variabilitate: (1) arie dialectală, (2) sex, (3) vîrstă, (4) strat lingvistic şi, uneori, (5) conţinut al convorbirii [3]. Fiecare tabel cuprinde cel mult 3 factori de variabilitate şi este ilustrat, de obicei, şi prin reprezentări grafice sugestive. La sfîrşitul fiecăruia dintre capitolele menţionate mai sus, rezultatele statistice sînt rezumate şi interpretate din unghiul semnificaţiei lor lingvistice.

Un ultim capitol, intitulat ,,Randamentul conjuncţiei în limba vorbită'' (p. 393—410), sintetizează rezultatele parţiale, stabilind anumite tendinţe generale şi încercînd explicarea lor (prin factori socio- şi psiholingvistici). Dintre aceste concluzii, cităm: conjuncţiile constituie elemente necesare ale comunicării orale; ,,pentru majoritatea conjuncţiilor este dominantă o singură funcţie şi în majoritatea grupelor funcţionale funcţia este exercitată în mod predominant de cîte o singură conjuncţie'' (p. 395); nu se poate stabili un raport direct între frecvenţa unei conjuncţii şi numărul funcţiilor pe care le îndeplineşte; factorii de variabilitate examinaţi exercită o influenţă diferenţiată asupra frecvenţei conjuncţiilor — examinate individual sau în grupe funcţionale — diferenţele cele mai marcate realizîndu-se între vorbirea bărbaţilor şi aceea a femeilor.

Un catalog al informatorilor (p. 40—44), o hartă a localităţilor anchetate (p. 45) şi o bibliografie bogată (p. 411—416) completează lucrarea.

Cartea lui Fritz Eisenmann se remarcă prin caracterul exhaustiv al cercetării, prin îmbinarea metodologică armonioasă între rigoare şi supleţe şi prin străduinţa — încununată cu succes — de a interpreta şi explica rezultatele statistice obţinute.

MAGDALENA VULPE

GIOVANNI TROPEA, **Italiano di Sicilia**, Palermo, Aracne, 1976, 176 p.

Lucrarea lui Giovanni Tropea este rezultatul unei lungi serii de cercetări şi studii făcute de autor asupra graiurilor diferitelor zone dialectale ale Siciliei (G. Tropea s-a ocupat, printre altele, şi de dialectele galo-italice din Sicilia, despre care a scris numeroase articole care au stîrnit un viu interes).

După ce se opreşte pe scurt asupra conceptului de *italiano regionale* — subiect luat în consideraţie şi de alţi cărturari italieni, ca G. B. Pellegrini, *Tra lingua e dialetto in Italia*, în ,,Studi Mediolatini e Volgari'' 8 (1960); M. Cortelazzo, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, III, *L'Italiano popolare*, Pisa, 1972 —, autorul trece la examinarea elementelor specifice care caracterizează pe plan fonetic, morfosintactic şi lexical italiana vorbită şi, cîteodată, chiar scrisă din Sicilia.

Din titlul lucrării *Italiano di Sicilia*, şi nu *L'Italiano di Sicilia*, reiese obiectul cercetării: la p. 24, Tropea declară că a luat în consideraţie zonele dialectale *catanese e palermitana;* este vorba, deci, despre zonele dialectale cele mai importante din Sicilia, atît ca întindere geografică, cît şi ca aspect socio-economic şi cultural. După părerea noastră, acestea nu pot fi considerate fără ezitare ca reprezentative pentru toată Sicilia, cu toate că multe fenomene, mai ales sintactice, din cele două graiuri sînt în mod egal răspîndite în toată insula.

[2] Conjuncţiile sînt ordonate alfabetic.

[3] Nu au fost luaţi în consideraţie factorii *strat social* şi *tip de convorbire* (cf. Ruoff, *op. cit.*).

Printre faptele mai importante care privesc fonetica, autorul citează pronunţarea deschisă a vocalelor tonice *e* şi *o*; pronunţarea cacuminală a grupurilor *tr, ttr, str, ddr*, caracteristică întregii Sicilii şi altor dialecte meridionale: pronunţarea -[*nts*]- în loc de -[*ns*]-: *sentso* în loc de *senso;* asurzirea palatalei [*ǵ*] în grupul *-ng-* în cuvinte ca *mangia, unge, angelo, vangelo* (p. 21). Credem că acest ultim fenomen trebuie să fie pus în legătură cu „spiccata sonorizzazione di *p, t, k, qu, f, z*, dopo *m, n*", despre care vorbeşte autorul la p. 24. Dacă, în general, sunetele surde post-nasale tind să devină sonore, printr-o asimilare progresivă parţială (contrar opiniei mai vechi), este curios că de la această tendinţă, astăzi răspîndită, după cîte ştim, în multe alte zone dialectale ale Siciliei, se sustrag numai palatalele. În această chestiune observaţia lui Tropea sugerează oportunitatea unui studiu aprofundat asupra fenomenului, în care acesta să fie cercetat exhaustiv şi, eventual, pus în legătură cu evoluţiile speciale pe care le-au avut palatalele în Italia şi în celelalte arii neolatine (apariţia africatelor, formarea noilor perechi fonetice etc.).

În ceea ce priveşte morfosintaxa, remarcăm:

1) diferenţe de gen ale unor substantive *(la diabete* în loc de *il diabete; la cucchiaia* în loc de *il cucchiaio)*, unele comune mai multor arii siciliene (tipic „catanese" este, în schimb, *la sterza* în loc de *lo sterzo)*. În ceea ce priveşte *puzza* în loc de *puzzo*, remarcăm că forma feminină este deja înregistrată în cîteva dicţionare (cfr. N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, 1970, s.v.), ca o formă regională comună.

2) Dublarea adjectivului şi a adverbului pentru a exprima superlativul absolut *(è facile facile, è diventato rosso rosso, subito subito)*. Este un fenomen care apare în Sicilia ca o formă mai obişnuită decît în alte idiomuri, unde are mai mult valoare stilistică (franceză, română, cf. I. Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1975, p. 234; şi *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 132).

3) Interesantă ni se pare şi evidenţierea acuzativului precedat de prepoziţia *a* atunci cînd denumeşte o fiinţă *(aspettavo a Lei; chiama a Mario)*, construcţie caracteristică, cum se ştie, nu numai Siciliei, ci şi altor dialecte din Italia meridională, limbilor spaniolă şi română, ceea ce face ca acest fenomen să constituie o interesantă isoglosă care pune în legătură ariile lingvistice laterale ale Romaniei.

4) Topica verbului (mai ales *essere* şi *avere)* aşezat la sfîrşit de frază *(bene l'hai fatto; bene è riuscito; galantuomini siamo!*, p. 45) aduce în discuţie o altă caracteristică stilistică devenită foarte uzuală.

G. Tropea acordă o atenţie deosebită lexicului, domeniu în care lucrează cel puţin de douăzeci de ani la redactarea *Vocabularului sicilian* început de G. Piccitto şi continuat de d-sa; în felul acesta a avut posibilitatea de a prezenta detaliat şi pe larg situaţia lexicului limbii italiene din Sicilia, în cadrul căruia autorul face distincţie între regionalisme lexicale *('le voci, le locuzioni e gli usi idiomatici trasferiti di peso, ma comunque con i consueti adattamenti fonetici, dal dialetto alla lingua'*, p. 50) şi regionalisme semantice *(quei vocaboli della lingua italiana addoperati con accezioni peculiari delle corrispondenti voci dialettali nostrane*, p. 101).

Materialul lexical comentat de Giovanni Tropea este demn de remarcat atît cantitativ, cît şi calitativ, toate cuvintele fiind prezentate şi selectate cu deosebită rigoare şi competenţă. La acestea se adaugă numeroase contexte extrase din cele mai bune surse: din ziare *(La Sicilia, La Rocca* etc.), din monografii, din anunţuri publicitare, din meniurile restaurantelor etc. Dintre regionalismele lexicale semnalăm *appizzari* „a atîrna" (sic. *appizzari), a-ttacimaci* „pe ascuns", care probabil a aparţinut argoului secret al lumei interlope, *babbìo* „gluma" (sic. *bbabbìu), fare negativa* „a refuza" (sic. *fari niatìva)*. Alte regionalisme lexicale citate de G. Tropea, ca *intrallazzo, marranzano, rimpatriata, sciara, arancino, cosca*, au ieşit din sfera regionalismelor şi unele dintre ele sînt chiar înregistrate în dicţionarele explicative curente ale limbii italiene. Printre regionalismele semantice men-

ţionăm, de asemenea, cîteva (*giardino* ,,grădină de zarzavat", care apar de mult timp în limba comună; *paesano* ,,concetăţean"; *venire* ,,a atinge", ,,a lua un drept" etc.).

Un alt capitol demn de relevat al acestui studiu este acela în care sînt discutate regionalismele atipice (p. 131), adică fenomenele regionale '*non imputabili sia direttamente che indirettamente alla presenza del dialetto*'. Printre cuvintele mai noi incluse de autor în această categorie semnalăm cîteva foarte răspîndite în întreagă Sicilie: *ciuccetto* ,,suzetă", *si loca* ,,de închiriat", *zoccoletto* ,,pervaz".

Numeroasele informaţii pe care ni le furnizează G. Tropea în studiul de faţă ne permit să observăm mai bine poziţia sicilianei faţă de italiana standard şi de alte limbi romanice. Această lucrare se impune, deci, atenţiei nu numai a lingviştilor, ci şi a specialiştilor din disciplinele socio-culturale care au contingenţe cu lingvistica.

GIUSEPPE PICCILLO

Centro di Cultura — Regole Ampezzane, **Vocabolario Ampezzano. Anpezàn-Talian, Italiano-Ampezzano**, vol. 1 : A — B; vol. 2 : C; vol. 3 : D — E — F, Cortina d'Ampezzo, 1975, 74 + 63 + 88 p.

Fasciculele din dicţionarul pe care îl prezentăm reprezintă o noutate nu numai în sensul strict al cuvîntului, ci şi din punctul de vedere metodologic al lexicografiei dialectale. Prezenta ediţie constituie o formă provizorie a ceea ce urmează să fie dicţionarul ampezzan, fiind concepută ca un mijloc original de anchetă prin corespondenţă. Ea are la bază un dicţionar mai vechi, publicat în 1929 de Dr. Majoni, care a fost completat cu materiale culese mai recent sau furnizate de membrii comitetului de patronaj al lucrării, ei înşişi vorbitori ai acestui idiom ladin dolomitic. Textul tipărit va fi distribuit familiilor ampezzane, cu rugămintea de a face adnotări şi corectări chiar pe fascicula imprimată, în care fiecare a doua pagină este albă, destinată deci observaţiilor şi adăugirilor. Abia după această ultimă operaţie de culegere a materialului dialectal se va trece la redactarea ediţiei definitive a dicţionarului.

Toate cele trei fascicule conţin cîte un scurt preambul semnat de preşedintele Centrului de cultură ampezzană F. Basilio Ghedina, care explică necesitatea întocmirii unei astfel de opere lexicografice şi adresează un apel către vorbitori să contribuie la îmbogăţirea ei. De asemenea, toate fasciculele cuprind o scurtă notă introductivă, alfabetul ampezzan şi o listă de abrevieri. Nota introductivă rezumă unele particularităţi ale idiomului ampezzan care îl deosebesc de limba italiană (repetarea şi aglutinarea pronumelui subiect la verb, varietatea formelor de plural, sunete specifice etc.) şi unele explicaţii privitoare la modalităţile de accentuare şi de redare a semnificaţiilor în prezentul vocabular.

Spre deosebire de alte dicţionare ale acestui idiom, care reflectă vorbirea unei singure persoane (de obicei autorul) sau cel mult a unei familii, prezentul vocabular va reflecta graiul întregii colectivităţi din Cortina d'Ampezzo.

Fascicula întîi mai cuprinde un cuvînt înainte, semnat de prof. B. M. Quartu, conţinînd unele informaţii generale asupra lucrării şi asupra idiomului ampezzan. Prefaţa fasciculei a treia este semnată de cunoscutul romanist german Johannes Kramer, specialist în idiomurile ladine dolomitice.

Materialul lexicografic este structurat în cadrul fiecărei litere în două secţiuni: prima parte este un vocabular ampezzan-italian, iar a doua italian-ampezzan. Mai dezvoltată în ceea ce priveşte cantitatea de informaţii (numărul semnificaţiilor, al expresiilor, al formelor flexionare etc.) este prima parte; cea de-a doua este concepută ca un glosar elementar. Atît din cauza insuficienţei materialului, cît şi, probabil, pentru a facilita operaţia de completare a lui de către cititori redactorii s-au văzut nevoiţi să ordoneze sensurile nu după importanţa lor sau după criterii etimologice, ci în ordine alfabetică.

În fascicula a treia se propune o nouă modalitate de scriere a prepoziţiilor articulate şi se dă un tablou al prepoziţiilor din idiomul în discuţie.

Fiecare volum se încheie cu o anexă originală cuprinzînd așa-numitele „semne ale casei" *(Segnes de ciașa)* grupate după numele de familie începătoare cu literele respective. Aceste „semne" sînt desene speciale încrustate pe un obiect pentru a indica pe proprietar. Semnul aparținea numai capului familiei și, fiind depus la primărie, avea o valoare legală. În prezentul dicționar semnul este însoțit de numele purtătorului (de fapt numai acesta din urmă prezintă un interes lingvistic), așa cum a fost înregistrat în documentele arhivistice de la 1887.

Fascicula a treia mai inserează și o listă de personaje ampezzane, tratate enciclopedic.

Prezentul vocabular aduce la îndemîna specialiștilor un material interesant și în mare măsură inedit, iar reușita ediției definitive va putea confirma justețea unei noi metode dialectologice.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

MARÍA DEL CARMEN BOBES NAVES, **Gramática de „Cántico" (Análisis semiológico)**, Barcelona, Editorial Planeta, 1975, 262 p.

Această lucrare reprezintă o aplicare în practica analizei literare a principiilor teoretice expuse de autoare — profesoară la Facultatea de Filologie a Universității din Santiago de Compostela — în lucrarea ei de sinteză de acum cîțiva ani, *La semiótica como teoría lingüística* (vezi prezentarea în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 301—302).

Volumul se deschide cu un amplu studiu preliminar semnat de Manuel Alvar, care relevă meritele unei abordări științifice, de pe poziții lingvistice „de ultimă oră", precum face María del Carmen Bobes Naves, a unui text literar devenit „clasic" în poezia contemporană, cum este *Cántico*, capodopera lui Jorge Guillén.

Studiul Mariei del Carmen Bobes Naves cuprinde o introducere și trei mari secțiuni de analiză propriu-zisă a cărții lui Guillén, urmate de o bibliografie, fără pretenție de exhaustivitate, a principalelor lucrări de gramatică, de stilistică și poetică și de critică literară citate în text. În introducere, autoarea abordează, mai întîi, chestiunea raporturilor existente între „Operă și critică" ; arată apoi care sînt „Elementele operei", din punct de vedere semiotic, și anume : autorul, opera și lectorul, corespunzătoare relației locutor—limbă—receptor din teoria comunicării, și precizează în ce constau asemănările și deosebirile dintre „Limbajul funcțional și limbajul poetic". În sfîrșit, capitolul al patrulea al Introducerii tratează despre „Critica semiologică", întîi din punct de vedere istoric, apoi din punct de vedere al metodologiei utilizate în conformitate cu care autoarea studiază pe rînd, în *Cántico*, nivelul sintactic, nivelul semantic și nivelul pragmatic al operei. La nivel sintactic sînt analizate relațiile reciproce dintre semne ; la nivel semantic semnificațiile contextuale ale semnelor ; în sfîrșit, la nivel pragmatic sînt abordate relațiile textului cu subiectul creator — autorul — și cu subiecții interpretativi cărora le este adresat — criticii și cititorii.

În secțiunea dedicată „Sintaxei" operei, autoarea analizează distribuția vocabulelor nominale, relațiile sintactice din cadrul construcției nominale și relațiile sintactice din cadrul frazei, pe baza metodelor gramaticii generativ-transformaționale. Ultimul capitol al acestei secțiuni, cel mai dezvoltat, tratează „Coordonarea", problemă de care autoarea s-a mai ocupat, la nivelul limbii standard, în două ample studii publicate în „Revista Española de Lingüística" din 1972 și 1973.

Secțiunea dedicată „Semanticii" se deschide cu o sumă de considerații interesante cu privire la funcția prezentativă a limbajului și la accepția în care trebuie înțeles „realismul" unei opere poetice. Capitolele 2 și 3 ale aceste secțiuni se intitulează „Semantica lexicală și sistemele semantice" și, respectiv, „Transformările semantice în limbajul poetic". Ultimul capitol, foarte amplu, al acestei secțiuni, analizează structura cîmpurilor semantice ale operei, cu aplicație concretă la cîteva mari poeme, precum *Desnudo* (cîmp semantic bazat pe opoziții binare),

Salvación de la primavera (cîmp semantic situaţional), *Muerte a lo lejos* (cîmp semantic conceptual) etc.

În sfîrşit, ultima secţiune, cea mai restrînsă, dedicată „P r a g m a t i c i i", cuprinde un singur capitol, destinat analizei „indicilor pragmatici" ai operei, pe baza funcţiei referenţiale a limbajului (care oferă indicaţii în legătură cu atitudinea „obiectivă", „distanţată", a autorului faţă de text), pe baza funcţiei expresive a limbajului (care oferă indicaţii în legătură cu subiectivitatea explicită a autorului în text: ceea ce autoarea numeşte „el yo y los particulares egocéntricos", adică pronumele şi adverbele deictice relaţionate cu persoana întîi), şi pe baza funcţiei apelative a limbajului (care se referă la uzul persoanei a doua la adresa cititorului).

O scurtă pagină finală reprezintă un bilanţ al analizei realizate, în care autoarea arată că a încercat să aplice o metodă ştiinţifică bazată pe date direct observabile şi controlabile în operă pentru a ajunge la o interpretare pe care, de la bun început, nu o concepe ca „singura adevărată" sau ca „definitivă", deoarece una dintre caracteristicile sistemului semiotic literar faţă de limbajul funcţional este polivalenţa semantică. Meritul principal al acestui studiu rezidă tocmai în faptul că pune în evidenţă eficienţa aplicării metodelor lingvistice moderne în analiza operelor literare, al căror vehicul expresiv îl reprezintă limba.

DOMNIŢA DUMITRESCU

WILLIAM PATTERSON – HECTOR URRUTIBÉHEITY, **The Lexical Structure of Spanish**, Mouton, Haga-Paris, 1975, 162 p.

Autorii acestui studiu — profesori, primul, la Texas Tech University, iar al doilea, la Rice University — şi-au propus să determine structura lexicală a spaniolei moderne în funcţie de anumite trăsături socotite de ei ca fundamentale pentru cuvintele acestei limbi. Trăsăturile respective sînt — aşa cum se arată în introducere — următoarele: 1. trăsături funcţionale, adică proprietăţile structurale care stau la baza clasificării părţilor de vorbire; 2. trăsături fizice, adică lungimea cuvintelor măsurată după numărul de silabe; 3. trăsături statistice sau clase de frecvenţă; 4. trăsături genealogice sau etimologice; 5. trăsături cronologice, adică de natură istorică, referitoare la perioada sau secolul primei atestări.

Corpusul pe care s-au bazat autorii este oferit de *Frequency Dictionary of Spanish Words*, de A. Juilland şi E. Chang-Rodríguez, din care au fost analizate doar primele 5 000 de cuvinte.

Capitolul al doilea al lucrării se ocupă de „G e n e a l o g i e", împărţind lexicul spaniol în trei mari categorii: cuvinte moştenite (din latină, limbile celtice, iberice, germanice etc.), cuvinte împrumutate din alte limbi (latină, limbi romanice, arabă, greacă etc.) şi cuvinte create pe teren intern, prin compunere, derivare (prefixare, sufixare, derivare parasintetică, derivare postverbală, aglutinare, abreviere etc.) sau schimbarea funcţiei gramaticale. O seamă de tabele statistice, bazate pe calcule electronice, arată proporţiile fiecărei clase în structura generală a lexicului castilian de bază.

Capitolul al treilea tratează „C r o n o l o g i a", împărţind lexicul spaniol în 12 clase, dintre care prima cuprinde toate cuvintele moştenite, deci prezente în limbă în momentul trecerii de la latina vulgară la spaniola primitivă, iar celelalte 11 cuprind toate cuvintele care au îmbogăţit vocabularul spaniol după formarea limbii, indiferent de provenienţă, în funcţie de secolul primei atestări, începînd cu secolul al X-lea.

Capitolul al patrulea, „F u n c ţ i a", este dedicat claselor funcţionale, 10 la număr, ca şi în dicţionarul Juilland-Chang, şi anume: nume, verb, adjectiv, adverb, pronume, prepoziţie, articol, conjuncţie, interjecţie şi numeral.

Intitulat „L u n g i m e a", capitolul al cincilea împarte lexicul spaniol în 8 clase, în funcţie de numărul de silabe al cuvintelor, mergînd de la cele monosilabice pînă la cele octosilabice.

În sfîrșit, cel de-al șaselea capitol, intitulat „U z u l", divide lexicul castilian în 10 clase statistice de cîte 500 de cuvinte fiecare.

Capitolul al șaptelea cuprinde concluziile întregului studiu. O scurtă bibliografie întregește această interesantă lucrare, caracterizată printr-o mare rigoare a cercetării, o remarcabilă concizie a expunerii și o utilitate de netăgăduit în domeniul lexicologiei hispanice moderne.

DOMNIȚA DUMITRESCU

AL. NICULESCU, E. GOGA, A. CRISTODORESCU, C. LUPU, **Manual de lingvistică romanică. Latinitate vs. romanitate**, București, ed. a II-a nemodificată, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1976, 300 p.

Lucrarea de față este un curs universitar destinat studenților de la facultățile filologice care studiază lingvistica romanică, precum și profesorilor de limbă română și limbi romanice din învățămîntul mediu.

La elaborarea acestui prim volum al manualului — conceput ca o lucrare amplă de introducere în lingvistica romanică, în mai multe volume — a colaborat un colectiv sub conducerea profesorului Al. Niculescu, alcătuit din cadre didactice de la Facultatea de limbi romanice, clasice și orientale a Universității din București.

Autorii închină volumul, în semn de omagiu, profesorului Iorgu Iordan, „care a conceput, a predat și a dezvoltat lingvistica romanică în Universitatea din București".

După cum precizează în *Introducere* (p. 5) conducătorul lucrării, manualul are la bază concepția generală potrivit căreia faptele de limbă trebuie să fie abordate din perspectiva cuprinzătoare a fenomenului istoric și socio-cultural, singura care le înlesnește o înțelegere profundă, complexă și corectă. În acest mod, lingvistica romanică nu se limitează doar la o descriere comparativă a principalelor limbi romanice, ci este, în același timp, o introducere în studiul vieții și lumii romanității, de la începuturile acesteia.

Reflectînd acest punct de vedere, structura lucrării se bazează pe prezentarea multiplelor aspecte ale relației latinitate-romanitate, așa cum rezultă de altfel și din subtitlul acestui prim volum.

Faptul că volumul de față apare înaintea celui referitor la problemele legate de limba latină este justificat de necesitatea practică a predării acestei discipline la noi: „avînd la dispoziție cursuri de lingvistică romanică, în care partea privitoare la limba latină este bine reprezentată, studenții au nevoie, mai urgent, de prezentarea epocilor de tranziție și a co-variantelor istorice, sociale și culturale respective" (p. 7).

Primul din cele șase capitole ale lucrării — *Romanizarea* (scris de Al. Niculescu) — analizează condițiile, cauzele și factorii care au determinat implantarea latinei în provinciile Imperiului Roman. Se trece apoi la prezentarea situației extralingvistice și lingvistice a Romaniei: cap. II — *Imperiul Roman tîrziu; premisele diversificării* și cap. III — *Populațiile migratoare; feudalismul timpuriu; continuarea diversificării* (ambele elaborate de E. Goga). Capitolul următor este constituit de o privire de ansamblu asupra aspectelor socio-culturale cele mai semnificative ale epocii de tranziție de la latinitate la romanitate — *Latin vs. romanic* (de Al. Niculescu) —, pentru a se continua cu examinarea circumstanțelor și modului în care au luat naștere limbile romanice occidentale: cap. V — *Romania occidentală în secolele IX—XI* (de A. Fuera-Cristodorescu). Ultimul capitol — *Limbi și dialecte romanice* (de C. Lupu) — destinat prezentării situației de astăzi a Romaniei, cuprinde subcapitolele referitoare la Romania pierdută, la fiecare din cele zece limbi romanice și la expansiunea actuală a limbilor romanice în lume.

Indicațiile bibliografice — de la începutul volumului, unde se dă o listă de opere fundamentale, și de la sfîrșitul fiecărui capitol — semnalează studenților principalele lucrări din domeniul lingvisticii romanice.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

Semiotica 16 (1976), nr. 1, 2, 3.

Continuînd secția „Studies in Semiotics", care a fost publicată, în 1967 și 1968, în revista „Social Science Information", revista „Semiotica", organ al Asociației internaționale de semiotică, apare începînd din anul 1969.

În afara asociației amintite sînt implicate în publicarea ei organisme internaționale (Conseil International des Sciences Sociales, Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines) și instituțiile naționale — științifice și de învățămînt — din S.U.A. și Franța, în cadrul cărora au fost inițiate, în urmă cu aproximativ 10—15 ani, cercetări semiotice (Research Center for the Language Sciences, aparținînd Universității Indiana, și Secția a VI-a din Ecole Pratique des Hautes Etudes).

Numărul volumelor nu trebuie raportat de cititor la numărul anilor de apariție. Materialul bogat a determinat opțiunea pentru soluția mai multe volume (fiecare de cîte 4 fascicule) pe an.

Revista „Semiotica" este deschisă studiilor de sintaxă, semantică, pragmatică vizînd limbaje (verbale sau nonverbale) și structuri, sisteme, procese modelabile prin limbaje. În paginile ei publică cercetători europeni, americani, australieni, reprezentanți ai curentelor de gîndire celor mai diferite din domeniul semioticii, filozofiei, lingvisticii, antropologiei, epistemologiei, logicii, esteticii, sociologiei, etnologiei, etologiei, psihologiei, poeticii etc. Redactorul șef al revistei este Thomas A. Sebeok, director al sus-numitului Research Center for the Language Sciences, profesor la Universitatea Indiana.

Combătînd izolarea în cadrul disciplinei proprii, în cadrul comunității proprii-naționale, continentale etc. — de gîndire teoretică și metodologică, publicînd articole de o diversitate, îndrăzneală și calitate care au reușit s-o impună, revista „Semiotica" a devenit una dintre revistele cele mai vii de care dispun toți cei preocupați de studiul semnelor. Faptul se datorează în mare măsură energiei și receptivității redactorului șef care, în această calitate, ca și în aceea de editor al monumentalei serii *Current Trends in Linguistics*, a contribuit într-un mod esențial la coordonarea internațională a eforturilor de cunoaștere semiotică și lingvistică.

Din cele 16 articole cuprinse în numerele 1, 2 și 3/1976 ale revistei, 8 — deci jumătate — sînt articole de reacție (la o lucrare, la o direcție de cercetare etc). Celelalte — 3 studii descriptive și 5 studii pe probleme alese direct de autori — se întîlnesc între ele și cu primul tip amintit pe atîtea planuri încît accentuează impresia de unitate în diversitate.

În cele ce urmează vom prezenta: 1. o serie de articole care, indiferent de tema mai largă sau mai restrînsă pe care o abordează, sînt relevante pentru teoria semiotică în ansamblu și pentru lingvistica generală; 2. cîteva articole de semiotică descriptivă care conțin sugestii interesante; 3. cîteva articole consacrate interacțiunii verbale, mimice și gestuale.

1. Încadrăm aci articolele: Ty Pak, *Toward the Theorization of Semiotics: A Review of the Bonn Colloquium* (2, p. 159—191; reacție la Carl H. Heidrich, Editor, Semantics and communication: *Proceedings of the 3-rd Colloquium of the Institute for Communications Research and Phonetics*, University of Bonn, February 17th—19th, 1972, Amsterdam: North-Holland Publishing Co, 1974; Jack Bilmes, *Meaning and Interpretation* (2, p. 115—128); Roland Wulbert, *The Right to Make Interpretations About Professional Stratification* (3, p. 223—268); Marshall Sahlins, *Colors and Cultures* (1, p. 1—22; reacție la Brent Berlin and Paul Kay, *Basic Color Terms*, Berkeley: University of California Press, 1969); Eugen G. Bär, *Semiotic Studies in Schizophrenia and Senile Psychosis* (3, p. 269—283; reacție la Sergio Piro, *Il linguaggio schizofrenico*, Milano, 1972[2], 1967[1], și Luce Irigaray, *Le langage*

des déments, Approaches to Semiotics 24, Haga, 1973).

Pentru Ty Pak, colocviul de la Bonn este o ilustrare a gîndirii semiotice clasice. Conform teoriei clasice, semiotica studiază (a) mecanica şi (b) teleologia limbajului. Studiile de tip (a) sînt dedicate simbolurilor (sintaxa, în speţă sintaxa categorială) şi sensurilor (semantica, în speţă cea întemeiată pe teoria modelelor). Cu nuanţări, sintaxa este fizică, externă, socială, semantica este mentală, internă, privată. Studiile de tip (b) sînt dedicate comunicării. După Ty Pak, în semiotica clasică se săvîrşesc o serie de erori, dintre care două sînt mai importante. Prima constă în nepercepcerea statutului semiotic, metalingvistic al categoriilor preterminale şi tratarea lor ca parte a sintaxei *(Fallacy of Reification)*. A doua se referă la faptul că, uitînd că lanţul terminal este dat, lingvistul (de exemplu în semantica generativă) inversează arborele şi ajunge să creadă că „produce" lanţuri terminale *(Generative Fallacy)*: „Thus the categories, which has /sic/ no further significance than that of schematizing operations on lexical words, came to acquire an independent status of their own and to create the lexical words and their strings, with implications of many 'possible' other generations than the given lexical string determined by the natural language" (168). Această ultimă obiecţie nu ni se pare însă îndreptăţită. Prin postulat sau, practic, prin introducerea în calculator, cercetătorul poate inversa raportul dintre ceea ce este dat şi ceea ce este construit; el poate „uita" că există sau poate programa calculatorul în aşa fel încît în memoria acestuia să nu existe lanţuri terminale date. Importantă este menţinerea purităţii acestei uitări, evitarea confuziilor care se pot naşte din partiţii incompatibile dat/construit în puncte diferite ale teoriei.

Semioticii clasice Ty Pak îi opune o „nouă semiotică" *(new semiotics)* pe care, după ce o prezintă, o testează ilustrativ pe material de limbă engleză. Baza axiomatică a „noii semiotici" cuprinde drept concepte semantice nedefinite conceptele de o b i e c t şi r e l a ţ i e, iar drept concepte sintactice nedefinite expresiile corespunzătoare. Obiectele sînt p r i m a r e (elemente, Ego, alţi Ego; notaţie $E_1, \ldots E_n$) sau s e c u n d a r e (mulţimi; notaţie $S_1, \ldots S_n$). Relaţiile constau din conţinerea unui element E_i într-o mulţime S_n. Pe plan sintactic, obiectelor primare le corespund n o m i n a l e *(nominals*: notaţie $N_{e_1}, \ldots N_{s_1} \ldots$), relaţiilor le corespund p r o p o z i ţ i i *(sentences*; notaţie N_sN_e), iar obiectelor secundare le corespund n o m i n a l e a b s o l u t e (notaţie $[N_sN_e]$) sau n o m i n a l e r e l a t i v e (notaţie $N_e[N_sN_e]$) formate prin n o m i n a l i z a r e („[...]" marchează operatorii de nominalizare). Subliniem în acest punct poziţia cu totul specială pe care o ocupă în sintaxa lui Ty Pak nominalizarea în raport cu celelalte operaţii (transformări) la care poate fi supusă o propoziţie. Axiomele stipulează existenţa elementelor şi a mulţimilor şi identificarea şi punerea în relaţie de către Ego a obiectelor prin construirea de nominale pentru obiecte şi de propoziţii pentru relaţii.

Nominalul identificat de Ego ca utilizat pentru o mulţime maxim coincidentă *(a maximally coincident set)* de către alţi Ego ai colectivităţii este un p r e d i c a t s o c i a l. Un nominal format prin nominalizare este un n o m i n a l s o c i a l. O propoziţie în care atît predicatul, cît şi celelalte nominale sînt sociale este o p r o p o z i ţ i e s o c i a l ă *(social sentence*, SS). Numai o SS poate servi drept propoziţie de suprafaţă *(surface sentence)*. O propoziţie în care predicatul este social, iar celelalte nominale nu sînt sociale (putînd consta, între altele, dintr-o imagine mentală) este o propoziţie p r i v a t ă *(private sentence*, PS). O PS nu poate fi folosită pentru comunicare. O propoziţie în care numai unele nominale nu sînt sociale este o p r o p o z i ţ i e s e m i - s o c i a l ă *(semi-social sentence*, semi-SS). Exemple de semi-SS sînt vocativele, imperativele; ele nu reprezintă aşadar structuri de suprafaţă. Predicatele pot corespunde unor verbe sau unor nonverbe (nume, adjective). Verbele sînt singurele admise în SS; în PS sau semi-SS apar nonverbe care vor trebui nominalizate pentru socializarea enunţurilor respective. Conform acestui punct de vedere, propoziţii nominale ca *Albastru; Cald; Iarnă* nu sînt SS şi, ca

atare, nu reprezintă structuri de suprafaţă. Reţinem simplitatea introducerii în sistem a dimensiunii pragmatice, care rămîne de obicei neexplorată sau cel mult implicită în teoriile de tip generativ. Examinînd, alături de SS şi PS şi semi-SS, ,,noua semiotică'' pare adecvată pentru o abordare unitară a vorbirii (exterioare), a vorbirii interioare, a vorbirii patologice etc.

Aplicarea ,,noii semiotici'' la analiza limbii engleze se dovedeşte plină de interes. O recomandăm celor interesaţi de lingvistica descriptivă, de analiza contrastivă etc. Un exemplu în acest ultim sens : Ty Pak prezintă ca nominale simple absolute ale limbii engleze infinitivul, gerunziul şi numele abstracte verbale (ex. *judgment)* sau nonverbale (ex : *brotherhood).* În română este însă evident că gerunziul nu este un nominal simplu absolut ; în schimb participiul trecut poate fi definit ca atare (ex. : *cîntatul, cititul* etc.). Sistemul lui Ty Pak permite astfel localizarea unei diferenţe (care altfel ar putea părea lipsită de importanţă) într-un punct nodal al structurii celor două limbi. Chiar dacă ar putea favoriza detectarea acestei diferenţe, o teorie transformaţională de tip Chomsky (în care nominalizarea nu ocupă un loc special) nu ar permite aprecieri similare cu privire a importanţa ei.

Articolele lui Bilmes şi Wulbert sînt consacrate unei probleme pragmatice : problema interpretării.

Jack Bilmes îşi propune să construiască un model pentru procesul de interpretare a unui enunţ (de stabilire a înţelesului *(meaning)* acestuia). În acest scop el introduce distincţia înţeles ,,reprezentaţional'' *(representational)* /înţeles ,,evidenţial'' *(evidential).* Odată admis ca reprezentare, enunţul se pretează — spune autorul — la descifrarea ca metaenunţ de tipul : ,,eu vorbitor sînt în raport cu tine ascultător într-o r e l a ţ i e care îmi permite să-ţi spun aceasta'' şi serveşte astfel drept evidenţă pentru relaţia dintre vorbitori. Am spune că, în plus, enunţul poate fi perceput şi ca metaenunţ de tipul : ,,în limba pe care o vorbim amîndoi, ceea ce îţi spun aşa se spune'', deci ca o evidenţă pentru s i s t e m u l l i n g v i s t i c (codul) interiorizat de vorbitor şi atribuit de el ascultătorului[1]. După Bilmes, autori ca Garfinkel, Wittgenstein, Austin, Grice au neglijat înţelesul reprezentaţional în favoarea înţelesului evidenţial. Distincţia prezentată este, credem, reductibilă la distincţia între înţelesul$_1$ enunţului şi înţelesul$_2$ actului de a-l enunţa (înţelesul enunţării).

Modelul lui Bilmes este un m o d e l c i r c u l a r (,,If general systems theory and ecology in particular have taught us anything, it is that we must learn to think in terms of circular models rather than solely in terms of unidirectional causation (122)). S t a r e a i n t e r p r e t a t i v ă f i n a l ă este aceea de consistenţă mutuală, de c o e r e n ţ ă între înţelesul reprezentaţional (R), înţelesul evidenţial (E) şi contextul (C) enunţului : $R_n \leftrightarrow (E_n \leftrightarrow C)$. Interpretarea continuă, cu feedback de la context spre evidenţă, de la evidenţă spre reprezentare şi din nou spre evidenţă etc., eventual cu sacrificarea unor informaţii, pînă în momentul în care se atinge starea de coerenţă.

Mergînd pe drumul deschis de Bilmes, am sugera distincţia între o i n t e r p r e t a r e f ă r ă p i e r d e r e (m a x i m ă) şi o i n t e r p r e t a r e c u p i e r d e r e. Ultima poate fi p e r c e p u t ă ca atare de către cel care interpretează, sau n e p e r c e p u t ă (atunci cînd lipsa de informaţie cu privire la R, E, C este ,,echilibrată'', se poate ajunge la coerenţă fără a sesiza că aceasta este precară). Este perfect posibil ca, ştiind mai puţin despre R, E, C să ajungi mai uşor la o stare interpretativă finală decît atunci cînd afli mai mult (prea mult) despre (unul dintre) ele. Unei cunoaşteri nerafinate, lucrurile tind să-i apară ca stări interpretative finale.

În ultima parte a articolului, Bilmes propune o bază de construcţie pentru o teorie a înţelesului. Cităm şi vom reveni : ,,I would suggest that the meaning of X is a way of ordering the universe (linguistic and nonlinguistic). X represents and conveys this

[1] Am discutat această posibilitate în articolul *Language Transmission and Language Explication,* în ,,Semiotica'', 7(1973), 2, p. 142—153.

order from mind to mind or (as in the case of spots and measles) from world to mind [...] Meaning involves ordering on one or several dimensions and /or categories, or an ordering of such orders"(127).

Roland Wulbert vede în interpretare o instituţie a limbajului. El îşi propune să detecteze ce anume în cadrul unui text ne dă dreptul la interpretări (unde a interpreta echivalează cu a pretinde că înţelegem motivele autorului textului, că-i pătrundem identitatea), am spune mai degrabă ce anume în text este temei de interpretări. În demersul lui Wulbert nu interesează conţinutul interpretărilor şi nici dacă ele corespund adevărului — motivelor reale ale autorului textului interpretat. Răspunsul la care ajunge autorul este interesant pentru lingvist. Temeiul unei interpretări este oferit frecvent nu de înţelesul textului, ci de structura lui (macro)sintactică. Dacă, de exemplu, într-o enumerare de curente sociologice, toate, cu excepţia unuia, sînt numite eponim („concepţia lui Parsons, ..., concepţia lui Lévi-Strauss, concepţia lui Homans şi fenomenologia"), această incongruenţă se va preta la (va fi un temei pentru) interpretări.

Studiul lui Wulbert ne apare bogat în sugestii. Se poate încerca, în spiritul lui, o caracterizare a textelor ca mai deschise sau mai închise interpretărilor în funcţie de o serie de parametri precis definiţi pentru fiecare stil al limbii. Se poate încerca o caracterizare a autorilor în funcţie de faptul că furnizează sau nu, voluntar sau involuntar, temeiuri de interpretare. Se poate distinge între temei de interpretare (oferit, oricui, de un element al textului ; acesta este conceptul introdus de Wulbert sub numele de „drept de interpretare") şi drept la interpretare (al celui care vine în contact cu textul respectiv, în virtutea altor criterii decît structura textului ; ar avea drept la interpretare în această accepţie expertul, împuternicitul etc.). Această ultimă distincţie ar face posibilă deosebirea între diferite tipuri de comunicare după cum, în cadrul acestora, toţi partenerii sau numai unii dintre ei au dreptul la interpretare. Exemple de comunicare în care unul dintre parteneri nu are drept la interpretare sînt : comunicarea copil — adult (în multe culturi), comunicarea inculpat — judecător, comunicarea elev — profesor etc. S-ar putea, mai departe, preciza dacă dreptul la interpretare se referă la dreptul de a formula (rosti) o interpretare, la dreptul de a imagina (gîndi) o interpretare etc.

Dacă încercăm să comparăm cele două atitudini faţă de interpretare, observăm că interpretarea este concepută într-un sens larg la Bilmes şi într-un sens mai restrîns la Wulbert. „Interpretarea" lui Wulbert este, în termenii lui Bilmes, echivalentă cu detectarea unui tip de înţeles evidenţial al enunţului.

Articolele lui Bär şi Sahlins se apropie — au fost incluse sub **1** — în măsura în care abordează, explicit sau implicit, problema raportului dintre limbă şi gîndire. Aceasta nu este însă tema dominantă în nici unul dintre cele două articole.

Alături de autorii europeni pe care îi discută (Piro şi Irigaray) şi spre deosebire de psihiatrii americani, Bär consideră că dezorganizarea vorbirii nu poate constitui un argument pentru un diagnostic global asupra gîndirii pacientului. Studiile de zoosemiotică şi antroposemiotică (pe copil şi pe adult) au evidenţiat faptul că limbajul şi gîndirea nu sînt coextensive, că imagini vizuale, vise etc. pot servi ca instrumente ale gîndirii (să ne amintim în acest punct că sistemul semiotic imaginat de Ty Pak este „pregătit" pentru a face faţă unor asemenea eventualităţi). Din dezordinile de vorbire se pot infera deci numai anumite tipuri de dezorganizare a gîndirii, fiind perfect plauzibil ca un individ ale cărui gînduri legate de limbaj sînt deviante (şi care, deci, e pe acest plan bolnav mental) să gîndească normal gîndurile care nu sînt legate de limbaj (şi să fie sănătos mental pe acest alt plan).

O problemă dezbătută de Bär este şi aceea a specificităţii dezordinilor de vorbire în demenţă şi schizofrenie. Studiile lui Piro şi Irigaray par a releva că, spre deosebire de demenţă, în care individul este sintactic deficient, dar pragmatic normal, în schizofrenie pacientul are facilitate sintactică, dar regre-

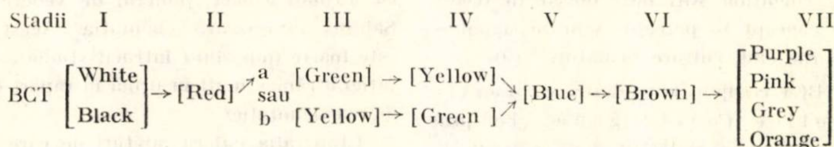
sează pragmatic (dovadă, între altele, incapacitatea de a conduce altfel de conversații decît cele asociative). Cea mai fragilă, și în demență și în schizofrenie, pare a fi semantica, cea mai rezistentă fonetica.

Preluate și de Bär, concepte ca ,,metacomportament verbal", ,,distanțare metalingvistică", prin care se încearcă în vremea din urmă explicarea deteriorărilor de limbaj, ne-au apărut încă vagi. Admițînd că acestea s-ar referi la ansamblul de operații prin care, înainte de a vorbi, în cursul vorbirii, sau ulterior, individul se raportează la normele lingvistice (semiotice) pe care le interiorizează sau caută să detecteze norme subiacente pe care le presimte,s-ar putea cerceta dacă fonetica, sintaxa, semantica, pragmatica sînt deopotrivă sau diferențiat obiect de ,,metacomportament" pentru omul sănătos, pentru bolnav, pentru copil, pentru adult, pentru indivizii aparținînd unor culturi diferite etc.

Pornind de la cunoscuta carte a lui Brent Berlin și Paul Kay, Sahlins dezvoltă teoria potrivit căreia termenii de bază pentru culori (BCT) nu sînt numai nume pentru diferențele sugerate de spectrul vizibil (poziția celor doi autori) sau evidențe pentru structurile fiziologice și perceptuale specific umane, ci mai cu seamă instrumente ale gîndirii cu ajutorul cărora se ordonează experiența socială, economică, culturală etc. (Reamintim cu acest prilej afirmația lui Bilmes ,,înțelesul lui X este o ordonare posibilă a universului" citată anterior.)

În mare, articolul lui Sahlins discută trei concepții posibile despre BCT :

(1) BCT aparțin limbajului fizic. Prin ele vorbitorii numesc diferențe sugerate de spectrul vizibil. Sarcina cercetătorului constă în stabilirea inventarelor de BCT pentru diferite limbi, căutarea corelatelor lor empirice în cazul fiecărei limbi și ordonarea limbilor pe stadii de dezvoltare în funcție de numărul crescînd de BCT de care dispun. Concepția aceasta este ilustrată de lucrarea lui Brent Berlin și Paul Kay. Rezultatele obținute de cei doi autori sînt : (a) în toate limbile examinate inventarele BCT cuprind între 2—11 termeni corespunzînd engl. *black, white, red, green, yelow, blue, brown, grey, purple, orange, pink*, (b) corelatele empirice ale BCT sînt aceleași în limbile cele mai diferite ; (c) toate limbile examinate se află în unul din stadiile următoare, unde fiecare stadiu adaugă la termenii cunoscuți în stadiul anterior un (mai mulți) BCT :

În această concepție semantica este corelată cu fizica și cu o epistemologie pre-antropologică, pre-simbolică a relației subiect-obiect.

(2) BCT aparțin simultan limbajului fizic și limbajului percepției. Sarcina cercetătorului constă în stabilirea perceptelor, a emergenței lor, a relației dintre BCT și percepte. Concepția aceasta se conturează în studiile lui Durbin, Bornstein, Hering. Perceptele fundamentale sînt : (a) contrastul l u m i n ă / î n t u n e r i c, care reprezintă cea mai generală experiență de culoare, ontogenetic și filogenetic primară, aplicabilă pancromatic tuturor obiectelor vizibile, menținută în majoritatea tulburărilor de vedere, (b) contrastul r o ș u / r e s t, care reprezintă experiența maximă a nuanței (roșul creează, între altele iluzia apropierii — așa-numita ,,aberație cromatică") ; (c) experiența perceptelor pure, neamestecate *(Urfarben)* sub formă de perechi complementare (roșu-verde, galben-albastru).

Emergența perceptelor respectă cîteva tendințe largi ale căror rezultate pot fi puse în corespondență cu stadiile lingvistice de sub (1). Aceste tendințe sînt : (e) de la g e n e r a l la specific (de la distincția lumină/întuneric concretizată prin alb/negru în stadiul I la discriminările de nuanță din stadiile II—VII) ; (f) de la m a i f r a p a n t l a m a i p u ț i n f r a p a n t (de la stadiul II la stadiile III—VII) ; (g) de la s i m p l u la c o m p l e x (de la stadiile III—VI la stadiul al VII-lea). În această concepție

semantica este corelată cu biologia ; de aici surpriza ,,to find anthropology conspiring with a certain cognitive psychology to collapse the problem of meaning into the act of pointing, that is, the act of naming objective differences present to the senses" (8). Vezi în acest sens și următorul pasaj : "... as Saussure himself foresaw, when language is thus taken for a mere nomenclature rather than a differential system of meaningful values, cognition will be reduced to recognition, concept to percept, sign to signal — and in the end, culture to nature" (9).

(3) BCT compun unul dintre c o d u r i l e s e m i o t i c e f o a r t e g e n e r a l e prin care se ordonează selectiv și se convertește în cultură experiența umană : ,,Colors are in practice, semiotic codes. Everywhere, both as terms and concrete properties, colors are engaged as signs in vast schemes of social relations : meaningful structures by which persons and groups, objects and occasions, are differentiated and combined in cultural orders" (3) și, mai departe : ,,It is not, then, that color terms have their meanings imposed by the constraints of human and physical nature ; it is that they take on such constraints insofar as they are meaningful" (3). Semnificanța culturală a culorilor devine subiect de studiu pentru o e t n o g r a f i e a c u l o r i i. Aceasta este concepția propusă de Sahlins. În studiul BCT, centrul de greutate se deplasează de la termeni spre r e l a ț i i (relațiile dintre BCT semnificînd relații binare de tipul viață/moarte, sacru/profan, nobil/comun, euforic/disforic, pur/impur, masculin/feminin, sănătate/boală, precum și relații ternare, cuaternare etc. mai complicate). În fiecare nou stadiu nu emerge un nou termen sau un nou percept, ci o nouă relație semantică sau perceptuală între termeni (percepte) : ,,The units of evolutionary differentiation are not terms but relations between terms"(12). Așa se explică faptul, neexplicat de Berlin-Kay, că și cel mai simplu inventar de culori (cf. stadiul I sub (1)) constă din 2 termeni, iar nu din unul singur. În această concepție semantica este corelată cu semiotica culturii (cultura fiind considerată nu numai ca mediator între spirit și materie, între om și lume, între subiect și obiect, între stimul și răspuns etc., ci și ca element care constituie termenii subiectiv și obiectiv ai relației prin construirea obiectivității ca semnificanță).

După cum se poate vedea, cele trei concepții despre BCT sînt în fapt trei concepții despre semantică : despre disciplinele ei de referință, despre denotație sau conotație ca obiect privilegiat de studiu etc. În legătură cu ultimul aspect, punctul de vedere al lui Sahlins favorizează conotația. Acest lucru este foarte important întrucît studierea conotației a rămas mult în urmă în raport cu studierea denotației.

Etnografia culorii, alături de care putem ușor imagina etnografii ale numărului, etnografii ale sunetului, etnografii ale mirosului etc., deschide perspectiva explicării conotației prin raportarea centripetă a mai multor limbaje la cîte un cod general unic (un ,,cod semiotic" în accepția lui Sahlins). Această perspectivă merită să fie explorată.

Conceptul de ,,cod semiotic" va trebui fără îndoială precizat. ,,Codul semiotic al culorii" constă pentru Sahlins atît din termeni, cît și din percepte, atît din relații semantice, cît și din relații perceptuale. Poate că în această d u b l ă n a t u r ă rezidă una dintre caracteristicile esențiale ale ,,codurilor semiotice".

2. Încadrăm aici articolele : J. Marc Blanchard, *Sur le mythe poétique: essai d'une sémiostylistique Rimbaldienne* (1, p. 67—86) ; Patrice Pavis, *Théorie du théatre et sémiologie: sphère de l'objet et sphère de l'homme* (1, p. 45—66) ; Ragnar Johnson, *Two Realms and a Joke: Bisociation Theories of Joking* (3, p. 195—221).

Pornind de la afirmația că operele poetice și miturile au structuri analoage (afirmația le aparține lui Claude Levi-Strauss și Roman Jakobson și a fost făcută în analiza poeziei *Les Chats* a lui Baudelaire) și de faptul că mitul este inseparabil de și ilustrat prin rit, J. Marc Blanchard propune studierea riturilor care însoțesc mitul poetic : ritul scrisului și ritul lecturii.

Pentru Patrice Pavis, esențial în înțelegerea teatrului este faptul că acesta pune în

mişcare semne de semne. Dacă ducem pînă la capăt această idee (pe care autorul o aplică în analiza costumului şi a decorului; de exemplu coroana de carton e, pe scenă, semn al semnului regalităţii — coroana), putem spune că actorul este, pe scenă, semn al personajului care, la rîndul său, este semn al unei idei a autorului, că dialogul dintre actori este un semn pentru dialogul dintre personaje care este un semn pentru dialogul dintre autor şi spectator etc. Ideea pare fertilă. Am putea-o aplica, între altele, la analiza happening-ului psihanalitic. În cadrul acestuia, spre deosebire de teatru (unde actorul se oferă ca semnificant personajului semnificat), unul şi acelaşi individ este simultan actor (pe latura lui conştientă) şi personaj (pe latura lui inconştientă).

Reţinem din articolul lui Ragnar Johnson nu atît partea semantică (sînt vagi afirmaţii de tipul: ,,gluma este antistructura unui sistem conceptual", ,,gluma constituie un al treilea univers semantic"), cît partea pragmatică. Pentru autor, actul de a glumi antrenează (expunem într-o terminologie diferită) un adresant, un adresat şi un obiect, adresantul şi adresatul aflîndu-se într-o poziţie de superioritate faţă de obiect. Corectă în ceea ce priveşte rolurile, credem că această afirmaţie ar putea fi nuanţată în ceea ce priveşte participanţii, unul şi acelaşi participant putînd susţine simultan mai multe roluri. Am distinge atunci cazurile de glumit în care sînt antrenaţi 3 participanţi (adresant, adresat, obiect) de cele în care sînt antrenaţi 2 participanţi (un adresant şi un adresat — obiect căruia ,,i se vorbeşte în doi peri"; un adresant — adresat şi un ,,obiect" care, neantrenat oficial în interacţiune aude fără drept de replică monologul glumă care îl vizează; un adresant — obiect şi un adresat care, antrenat oficial în interacţiune, ascultă cu drept de replică o glumă care-l vizează pe însuşi adresant) şi eventual de cele în care este antrenat un singur participant adresant — adresat — obiect. Subliniem că acest ultim caz şi, în genere, cumulul maxim de roluri tinde să apară mai degrabă în interacţiunile verbale ,,neserioase" (în sens Austin) care funcţionează ca semnificant al altor interacţiuni verbale ,,serioase", angajate, nedecalate.

3. Includem aici articolele; Edmund Leach, *Social Geography and Linguistic Performance* (1, p. 87—97; reacţie la Richard-Bauman and Joel Sherzer (Editors), *Explorations in the Etmography of Speaking*, Cambridge University Press, 1974); Dean Maccannell, *The Past and Future of 'Symbolic Interactionism'* (2, p. 99—114); Paul Ekman, Wallace V. Friesen, and Klaus R. Scherer, *Body Movement and Voice Pitch in Deceptive Interaction* (1, p. 23—27); Marc Rosenberg, *The Case of the Apple Turnover: An Experiment in Multichannell Communication Analysis* (2, p. 129—140); Patricia Tway, *Verbal and Nonverbal Communication of Factory Workers* (1, p. 29—44).

Articolele lui Leach şi Maccannell se întîlnesc în pledoaria pentru o mai bună cunoaştere în America a cercetărilor consacrate vorbirii, performanţei, interacţiunii verbale, în Europa.

Pentru Leach este surprinzător faptul că cercetători ca Hymes, Labov, Gumperz îşi întemeiază lucrările exclusiv pe interacţionismul simbolic Goffman-ian şi nu se referă la specialiştii şi gînditorii europeni care au abordat aceleaşi probleme cu mult înainte (Boris L. Ogibenin, Ludwig Wittgenstein, Basil Bernstein).

Maccannell consideră că interacţionismul simbolic american, limitat la studiul comportamentului individual în interacţiunea directă dintre doi indivizi, trebuie să se ,,semiotizeze" preluînd în mod creator rezultatele obţinute în cercetarea empirică a structurilor sociale de ,,semiotica sociologică" europeană pe linie Rousseau — Durkheim — Lévi-Strauss.

Poziţiile celor doi autori se despart în schimb atunci cînd este pusă în chestiune oportunitatea studierii interacţiunii verbale, mimice şi gestuale. Pentru Leach, stabilirea tipurilor şi a variaţiilor performanţei, descrierea evenimentului de vorbire la scară mică *(the small scale 'speech event')* reprezintă un demers fascinant, dar "as with all ethnography, the problem is to know what to do with it" (90). Pentru Maccannell, utilitatea cercetărilor consacrate interacţiunii verbale nu este

chestionabilă. Acestea trebuie însă încadrate mai larg prin buna asimilare, alături de gîndirea europeană, a gîndirii lui George Herbert Mead (autorul repune în circulaţie definiţiile propuse de Mead pentru simbolul semnificant "a gesture that completes its meaning in the response of another" şi pentru comportament "an exchange of meaning"). Ele trebuie întemeiate pe o redefinire a conceptelor de bază : *simbol, semn, ins (self), comunicare*. Maccannell aduce în discuţie o definiţie proprie a semnului şi, mai interesante, o definire a iluziei imanenţei sensului ("... the fewer the observations of the structure of a situation, the more its component signs lack syntactic and/or semantic elements, and the more individual subjectivity is promoted to a position of theoretical and / or practical centrality" (104) ; vezi şi : "... the more limited the subjective viewpoint, the more immanent (that is, 'real') the situation seems to the subject" (103)), a insului (care nu mai e central în sistem, identitatea personală reprezentînd un element de negociere : ,,Mead and Saussure apparently believed that the two interactants locked in permanent conversation in their systems could actually be two individuals when, in fact, the only existential status they could possibly have is two *meanings* which are trapped, after the fashion of all meanings, in their mutual determination" (110) şi o opţiune pentru un model circular al sensului social, care sînt în ecou cu ideile prezentate de Bilmes în articolul său. De articolul lui Sahlins am apropia în schimb concluzia lui Maccannell : ,,The norms surrounding social structural differentiations, including the important differentiation called the "individual", operate like a safety net, not so much to restrain the animal in man, but to stop him from falling into the machinery of meaning" (113).

Deosebit de interesant ca studiu de caz este studiul lui Marc Rosenberg. Autorul discută pe marginea unei interacţiuni verbal-gestuale de 90 de secunde între doi indivizi care nu cad de acord cu privire la relaţia lor comunicativă. La fiecare din cei doi parteneri mesajele transmise pe canal vizual (mimică, gesturi) sînt incongruente cu mesajele transmise pe canal auditiv (enunţuri, exclamaţii) : "A back door is left open and one may deny one's own message by referring to another simultaneous one which contradicts it" (138). Articolul este, din punctul nostru de vedere, o excelentă ilustrare a secvenţei : insecuritate comunicativă — prudenţă comunicativă excesivă — comunicare ,,neserioasă" (neangajantă, care se auto-anulează).

Ekman-Friesen-Scherer cercetează experimental comportamentul comunicativ al individului care nu spune adevărul. Autorii folosesc metoda observatorilor distincţi pentru faţa, corpul, vorbirea şi intonaţia subiectului. (Pentru izolarea intonaţiei se filtrează înregistrarea în aşa fel încît să nu mai poată fi recunoscute cuvintele.) Ei disting în cazul mişcărilor corpului (în speţă ale braţelor, mîinilor) între (a) mişcări de ilustrare *(ilustrators)* legate de ritmul vorbirii şi de ceea ce se spune, (b) mişcări emblematice indicînd incertitudinea, incapacitatea, de tipul ridicării din umeri *(shrugs)* şi (c) mişcări de adaptare *(adaptors)* la mediul înconjurător de tipul frecat, scărpinat etc. Urmărind comparativ mişcările de tip (a—c) şi intonaţia în cazul interacţiunii normale şi în cazul unei interacţiuni de mistificare înscenate în laborator, ei ajung la concluzia că, atunci cînd nu spun adevărul, participanţii la interacţiune recurg la mai puţine mişcări de tip (a), la mai multe mişcări de tip (b), nu îşi modifică comportamentul în raport cu mişcările de tip (c) şi intonează mai înalt.

Deşi a condus, după cum se vede, la rezultate interesante, credem că clasificarea (a—c) reprodusă mai sus nu integrează o serie de distincţii care şi-au dovedit utilitatea în cercetarea vorbirii. În ceea ce ne priveşte, am opta pentru separarea mişcărilor şi intonaţiilor care se asociază actelor locuţionare (imitarea gesturilor, a intonaţiei, a vocii etc. unui alt vorbitor atunci cînd îl cităm, îngînăm ; mişcările de ilustrare legate de ritmul vorbirii etc.), de mişcările şi intonaţiile care se asociază actelor ilocuţionare (mişcările şi intonaţiile de poruncă, refuz, salut, prezentare, jurămînt, insultă etc.) şi de mişcările şi intonaţiile care se asociază unor interpretări

perlocuţionare simultane cu interacţiunea (mişcări şi intonaţii satisfăcute, jignite, surprinse etc.).

Propunerea este valabilă şi în raport cu cercetarea de teren întreprinsă asupra comportamentului comunicativ al muncitorilor dintr-o fabrică de porţelan de către Patricia Tway. Am adăuga, sugerată de lectura acestui ultim articol, sugestia ca mimica şi gesturile să fie studiate pe roluri : mimica şi gesturile de vorbitor, mimica şi gesturile de ascultător (cu drept şi cu obligaţie de replică), mimica şi gesturile de auditor (cu drept şi fără obligaţie de replică ; fără drept şi fără obligaţie de replică). S-ar putea utiliza şi în acest caz metoda observatorilor distincţi : un cercetător ar observa exclusiv mimica, gesturile de vorbitor, altul exclusiv mimica, gesturile de ascultător etc.

Există un element care ne permite să reunim în final articolele discutate sub § 1, 2 şi 3. Acesta constă în orientarea exploratoare către petele albe. Căci pete albe sînt : pentru semiotică în ansamblu, pragmatica (despre care se poate spune că nu a rămas în afara preocupărilor în nici unul dintre articolele comentate) ; pentru pragmatică în ansamblu raporturile dintre adresat şi mesaj (dintre ascultător şi enunţ) şi dintre spectator şi mesaj (dintre auditor şi enunţ) atacate în cele două articole consacrate interpretării ; pentru semantică, conotaţia (abordată în articolul lui Sahlins).

În sfîrşit, o chestiune de terminologie. Am tradus diferenţiat termenii *meaning* (prin *sens* în context semantic ; prin *înţeles* în context pragmatic) şi *utterance* (prin *enunţ* atunci cînd era vorba despre „rezultatul" actului, prin *enunţare* atunci cînd era vorba despre act în ansamblu.

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU

Poétique (1970—1976), nr. 1—26, Paris, Éditions du Seuil.

Aflată în al şaptelea an de existenţă, avînd o apariţie trimestrială, revista „Poétique" şi-a cîştigat în scurt timp o largă audienţă în rîndul cercetătorilor din domeniul teoriei literare, al poeticii şi semioticii literare prin înalta sa ţinută ştiinţifică, prin programul formulat cu stringenţă şi consecvenţa dovedită în realizarea acestuia. Încă de la apariţia sa, în februarie 1970, sub direcţia unui comitet de redacţie format iniţial din Hélène Cixous, Gérard Genette şi Tzvetan Todorov (pînă la numărul 17), apoi sub direcţia ultimilor doi sprijiniţi de un consiliu de redacţie ce reuneşte alte nume de prestigiu (Michael Riffaterre, Harald Weinrich, Ph. Hamon şi alţii), revista îşi propune să contribuie la elaborarea unei ştiinţe a discursului literar, a modului de funcţionare a acestuia din perspectiva stabilirii unei tipologii a discursurilor. Ea se orientează astfel spre o abordare internă a obiectului literar, continuînd şi exploatînd rezultatele unor curente şi şcoli ca formalismul rus, şcoala morfologică germană, New-Criticism-ul american şi profitînd din plin de dezvoltarea lingvisticii moderne (cu deosebire de contribuţiile lui R. Jakobson — vezi nr. 7/1971 — şi E. Benveniste), ca şi de cercetările structurale din sfera etnologiei, antropologiei (Cl. Lévi-Strauss) şi a literaturii (R. Barthes).

Pe această linie, în diverse numere cuprinzînd studii convergente tematic se acordă deosebită importanţă teoriilor asupra limbajului şi exploatării virtualităţilor acestuia în cîmpul discursului literar (vezi nr. 11/1973, cu tema „Puterile limbajului"), valorificării din perspectivă semiotică a demersurilor specifice de constituire a unei ştiinţe a discursurilor şi într-un plan mai larg a simbolicului (vezi nr. 23/1975 — „Retorică şi hermeneutică"), studierii specificităţii şi raporturilor dintre discursuri — a discursului filozofic de pildă şi a raportului său cu retorica (nr. 5) şi cu discursul literar (nr. 21). Numerele respective beneficiază de contribuţiile remarcabile ale lui Jacques Derrida („Mitologia albă", nr. 5/1971, consacrat metaforei în textul filozofic, „Factorul de adevăr", în nr. 21/1975), Philippe Lacoue-Labarthe şi Jean-Luc Nancy.

Problemele specifice discursului literar sînt frecvent abordate de o serie de cercetători ca : Tz. Todorov („Cercetări asupra simbo-

lismului lingvistic", nr. 18/1974), M. Charles („Discursul figurilor", nr. 15/1973), A. Kibédi Varga („Sinonim şi antiteză", nr. 15/1973), Jean Louis Galay („Schiţe pentru o teorie figurală a discursului", nr. 20/1974). Dominantă în aceste studii e rediscutarea vechilor clasificări ale figurilor şi tropilor din perspectiva rezultatelor recente ale semanticii şi semioticii.

Abordarea unor aspecte privind teoria şi analiza naraţiunii a polarizat, de asemenea, o mare varietate de demersuri. Unele revalorifică rezultatele cercetărilor lui V. I. Propp (Paul Larivaille, „Analiza (morfo)logică a récit-ului", nr. 19/1974 ; M. Mathieu, „Actorii récit-ului", nr. 19/1974) sau pledează pentru o analiză de tip structural (R. Barthes, „De unde să începem", nr. 1/1970), altele sînt consacrate perspectivei narative (nr. 4/1970), problemelor naratarului (Gerald Prince, „Introducere la studiul naratarului", 14/1973), ale metonimiei în textele narative (G. Genette şi Raymonde Debray-Genette — nr. 2/1970, nr. 3/1970, nr. 25/1976), naraţiunii autobiografice (J. Starobinski, nr. 3/1970, Ph. Lejeune, nr. 14/1973, nr. 20/1974), discursului realist (nr. 16/1973, realizat de Ph. Hamon).

În ansamblu, revista reuşeşte să ne ofere o imagine semnificativă a diversităţii de perspective din care poate fi abordat discursul literar.

Pe lîngă studii, revista cuprinde încă două rubrici : una intitulată *Mise au point*, cuprinzînd vederi de ansamblu asupra unor domenii ale poeticii („Literatură şi mit", nr. 8, „Studiul stilului", nr. 2, „Poetica în U.R.S.S.", nr. 9 etc.), însoţite de bibliografii selective, alta, intitulată *Document*, cuprinzînd texte clasice şi moderne netraduse în Franţa sau apărute în publicaţii greu de găsit (J. Mukařovský, „Literatură şi semiologie", B. Uspenski, „Poetica compoziţiei" etc.).

★

Numărul 26/1976 al revistei „Poétique" realizat de Hélène Cixous, cuprinde un ansamblu de analize asupra unui fragment de text din *Finnegans Wake* (p. 162—166) de James Joyce. Scriitura specială a acestei cărţi a stimulat atît cercetarea activităţii semnificante care fundează textul, cît şi a reflexiei metasemiotice ce o susţine. Relevată pe căi diferite, densitatea de sensuri a textului supus analizei se dovedeşte uneori atît de mare încît tinde spre dezintegrarea structurii şi pulverizarea oricărei convergenţe şi coeziuni semantice.

Analizînd comparativ *Ulysse* şi *Finnegans Wake*, André Topia, în studiul său intitulat *La Cassure et le flux*, pune accentul tocmai pe această activitate de deconstrucţie şi reconstrucţie care parcurge textele lui Joyce din perspectiva intertextului, a textului plural. Monologul lui Bloom din *Ulysse* evidenţiază astfel inserţia în textura lui a unor situaţii de comunicare eterogene, „asamblare arbitrară şi instabilă de influxuri provenind din toate orizonturile limbii şi cunoaşterii" (p. 132—133). Se exploatează în acest fel din plin posibilităţile oferite de pagina tipărită în sensul indicării unei lecturi spaţiale, tabulare, reversibile, abandonîndu-se modelul comunicării orale între indivizi şi obţinîndu-se un conglomerat de semnificaţii instituţionalizate (fragmente publicitare, construcţii retorice, stereotipuri), gata făcute pentru a fi absorbite într-un text în acelaşi timp eterogen şi hipercodat prin raport cu modelele pe care le actualizează. În *Finnegans Wake*, intertextualitatea funcţionează în mod diferit. Fraza dă aici o impresie de flux oral şi impune înainte de toate o lectură lineară. Armătura sintactică şi ritmică foarte simplă şi familiară a textului neutralizează anomalia nivelului lexical. A. Topia ne propune o lectură orală în care fluxul sonor e decupat altfel decît ar face-o privirea, după un ritm ce-i este propriu. Remarcăm printr-o astfel de lectură contaminarea prin proximitate fonică a enunţurilor citite cu voce tare cu unele fragmente de texte, clişee, citate, sentinţe, proverbe ce fac parte din competenţa noastră de lectori.

Jean-Michel Rabaté *(Lapsus ex machina)* remarcă şi el efectele intertextualităţii mai ales în sensul subminării i s t o r i e i în favoarea d i s c u r s u l u i, lăsînd să transpară „transformarea generală a limbajului efectuată de text" (p. 165).

David Hayman apreciază că absenţa în text a unui fir narativ e compensată de prezenţa unei reţele proteiforme de sisteme

modale care evocă o mare diversitate de genuri narative tradiţionale. Aceste reţele ,,infrastructurale" nu se identifică decît pe măsură ce parcurgem textul, neapărînd în secvenţe consecutive (vezi în studiul său identificarea în textul analizat a structurii mitului Tristan şi Isolda).

Un alt grup de studii e consacrat lecturii lui Joyce prin intermediul lui Freud, profitînd mai ales de dezvoltările aduse de către Lacan psihanalizei. Astfel, Jean-Paul Martin găseşte în prezenţa unor ,,mots-valises", suprapunere de mai mulţi semnificanţi, marcînd întretăierea lanţurilor asociative care traversează codurile şi limbile, un analog al c o n d e n s ă r i i identificate de Freud în analiza visului. Pornind de la acelaşi principiu al suprapunerii de semnificanţi, Michael Beausang încearcă o analiză a textului din perspectiva t r a n s g r e s ă r i i în sens freudian. Daniel Ferrer îşi propune să urmărească jocul dintre aspectul s e m i o t i c şi cel s i m b o l i c (în sensul distincţiei stabilite de J. Kristeva) care se poate descifra dincolo de integrările şi dezintegrările sensului. Din perspectiva acestor orientări, un text ca *Finnegans Wake* pune în valoare mai ales litera ,,corpul" acesteia, expulzînd codul, valoarea, cultura devenind ,,materie" în circuitul ,,consumării" (vezi şi studiul *Missexualité* de Hélène Cixous).

SMARANDA VULTUR

Revue de linguistique romane publiée par la Société de Linguistique Romane avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, 38 (1974), nr. 149—152 (ian.—dec.), XXXII+624 p.,39 (1975), nr. 153—154 (ian.—iun.) şi 155—156(iul.—dec.), 507 p. şi 40 (1976), nr. 157—158 (ian.—iun.) şi 159—160 (iul.—dec.),499 p.*

Şi în ultimii trei ani, la care ne vom referi în cele ce urmează, *Revue de linguistique romane* îşi păstrează profilul dobîndit printr-o solidă tradiţie. Subliniem îndeosebi faptul că fiecare fasciculă include, pe lîngă articole cu o tematică variată, de o înaltă ţinută ştiinţifică (redactate cu precădere în limba franceză, mai rar în italiană, spaniolă, occitană, engleză), şi atît de utilele rubrici de ,,cronică bibliografică", cronică propriu-zisă şi (în ultimul număr din fiecare an) indicele de cuvinte al întregului tom [1]. Această a doua secţiune — care reprezintă aproximativ un sfert din numărul total de pagini al fiecărui tom (culese însă cu ,,petit") — constituie un excelent mijloc de ţinere la curent cu tot ce este nou în lingvistica generală, şi mai ales romanică. Astfel, sub titlul *Nouvelles brèves*, se face o scurtă prezentare a colecţiilor, seriilor, lucrărilor şi numerelor recente din reviste ; dintre acestea, unele sînt recenzate în numerele următoare ale RLiR. Rubrica foarte amănunţită de ,,Revista revistelor" şi aceea de recenzii (grupate după ariile lingvistice reprezentate) a fost susţinută pînă în 1973 în primul rînd de Mgr. Pierre Gardette şi este preluată acum de către succesorul acestuia, Gaston Tuaillon, şi de colaboratorii săi. Fiecare fasciculă cuprinde informaţii privind congresele şi colocviile de lingvistică sau activitatea Societăţii sub egida căreia apare publicaţia (astfel, în primul număr din 1975 sînt prezentate lucrările ultimei adunări generale a Societăţii, care s-a ţinut cu prilejul Congresului de la Napoli din aprilie 1974), necrologuri (consacrate, în volumele de care ne ocupăm, lui K. Togeby, B. Hasselrot şi S. Ullmann) etc. Menţionarea expresă în sumar a tuturor acestor contribuţii, nu numai a rubricilor cărora li se subsumează, aşa cum se procedează în alte publicaţii, ar face această secţiune mai uşor de consultat, deşi, este adevărat, ar încărca considerabil tabla de materii. Semnalăm, în schimb, ca un lucru foarte util, tipărirea pe o foaie detaşată a sumarului comasat al fiecărui tom.

Această structură a publicaţiei este respectată chiar în numărul unic (dar de dimensiuni mai mari decît cele obişnuite) pe anul

* Fasciculele apărute între 1968 şi 1973 au fost prezentate în SCL XXV(1974), nr. 3, p. 338—341, de către Liliana Macarie.

[1] Semnalăm că indicele de cuvinte al revistei pentru primii 30 de ani de apariţie a RLiR (1925—1966), însumînd 471 p., a apărut în volum separat în 1969.

1974, care are un caracter special, fiind consacrat memoriei lui Pierre Gardette (1906–1973), secretar-administrator al Societăţii de lingvistică romanică în ultimii douăzeci de ani şi sufletul revistei de care ne ocupăm.

Articolul redacţional, semnat de Kurt Baldinger şi Georges Straka (p. VII–XXVIII), depăşeşte cu mult cadrul unui simplu necrolog, fiind o trecere în revistă, dublată de o fină analiză, a domeniilor activităţii ştiinţifice a celui omagiat. Lăsînd voit de o parte latura pur umană a personalităţii Mgr. Pierre Gardette [2] — pe care toţi cei ce l-au cunoscut cît de puţin şi-o vor aminti mereu cu profundă emoţie —, cei doi autori şi-au propus să degaje liniile directoare, învăţămintele şi sensurile care se pot descifra în opera lingvistică, ieşită din comun, a dialectologului şi romanistului de elită care a fost Pierre Gardette, amintind totodată şi meritele sale de bun organizator şi de neobosit animator al vieţii ştiinţifice franceze şi internaţionale din domeniul lingvisticii.

Articolul introductiv este urmat de un supliment pentru anii 1965–1974 (p. XXIX–XXXII), alcătuit de Laurette Malapert, la bibliografia lucrărilor lui P. Gardette apărută în volumul omagial care i-a fost dedicat în 1966, la cea de-a 60-a aniversare [3].

În tomul 38, P. Gardette este omagiat de cincizeci de confraţi, prieteni, colaboratori, discipoli şi admiratori din diferite ţări — printre care se numără şi trei lingvişti români, acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Rosetti şi Marius Sala. Acestora li se adaugă alţi şase în fascicula următoare (nr. 153–154 din tomul 39 (1975) al revistei, p. 1–121) şi F. Schürr în a doua fasciculă pe 1975. Toate aceste articole au fost reunite şi într-un volum separat, intitulat *Hommage à la mémoire de Pierre Gardette. Mélanges de linguistique et de philologie romanes*.

Ca şi în celelalte cazuri similare, tematica acestui volum este diversă şi cuprinde în general probleme de detaliu, ilustrînd însă cu precădere principalele domenii ale lingvisticii către care se îndreptau preocupările şi interesele savantului omagiat. Categoria cea mai bine reprezentată o constituie contribuţiile în domeniul dialectologiei galoromanice şi în special în cel al dialectelor meridionale — occitane şi, mai ales, francoprovensale — şi al punctelor de contact dintre cele trei grupuri de graiuri. Cele mai multe dintre articolele din această categorie privesc stadiul actual al idiomurilor galoromanice şi se referă în primul rînd la lexic, abordat sub aspect semantic, dar mai ales onomasiologic, un număr însemnat de contribuţii constînd din comentarea unor hărţi mai interesante din ALF sau din atlasele regionale apărute pînă în prezent. Nu lipsesc desigur nici unele observaţii din domeniul morfologiei şi al sintaxei sau referirile la stadii mai vechi sau la monumente de limbă şi cultură. Cîteva contribuţii privesc franceza literară actuală, franceza canadiană sau creola franceză sau se referă la alte idiomuri romanice decît cele din vechea Galie (catalană, sardă, română — despre care va fi vorba mai departe).

Neputînd vorbi, evident, despre toate aceste contribuţii, ne vom opri aici numai asupra cîtorva dintre acelea care tratează probleme ceva mai generale. Acad. Iorgu Iordan, de pildă, reia problema evoluţiei oclusivelor latine intervocalice în limbile romanice (p. 297–301), iar F. Schürr — pe aceea a metafoniei romanice (t. 39 (1975), p. 296–307). H. Guiter prezintă o demonstraţie matematică diferită care confirmă pe altă cale legea stabilită de Jean Séguy, creatorul ,,dialectometriei'', privind ,,relaţia dintre distanţa spaţială şi distanţa lexicală'' (p. 182–197). M. Juneau aduce noi sugestii în legătură cu lexemele considerate în FEW ca avînd ,,origine obscură'' (p. 302–311). În fine, B. Hasselrot, într-un articol pe care, după încetarea din viaţă a autorului, îl recitim cu strîngere de inimă din cauza titlului, parcă prevestitor, *Adieu au francoprovençal* (p. 265–275), examinează critic stadiul actual al discuţiilor privitoare la trăsăturile definitorii şi la delimitarea francoprovensalei.

[2] Tocmai acest aspect este pus cu precădere în lumină în vibrantul necrolog pe care i l-a închinat acad. Iorgu Iordan în SCL XXV (1974), nr. 5, p. 567–568.

[3] *Mélanges de linguistique et de philologie romanes offerts à Mgr. Pierre Gardette*, Strasbourg, 1966 (= TraLiLi IV), vol. I, p. 11–16.

Din tomul 39 (1975) mai semnalăm, pentru primul număr, amplul articol al lui Tullio Telmon (p. 122—171), privind fenomenul protezei vocalice în primul rînd în graiurile italiene din Piemont, dar și în restul Peninsulei italice și în italiana literară. În cel de-al doilea număr, Y. Malkiel prezintă o teorie generală, întemeiată pe numeroase exemple interesante, a științei etimologiei (p. 255—295) — domeniu în care este, după cum se știe, un maestru neîntrecut. D. J. Shirt se ocupă de regimul verbelor *cogitandi* în construcțiile interogative din franceza veche (p. 351—380), iar E. F. Tuttle studiază evoluția divergentă a grupurilor consonantice latine *pl*, *bl* și *fl* în diverse zone din centrul și sudul Italiei. În fine, René Debrie înfățișează stadiul actual al cunoștințelor privind răspîndirea în dialectul picard a articolului definit feminin provenit din adjectiv demonstrativ.

Din prima fasciculă a t. 40 (1976) reținem articolul lui René Pellen (p. 8—34), în care autorul valorifică unele rezultate ale studierii la ordinator a celebrului text medieval spaniol *Poema de mio Cid* (domeniul sistemului prepozițional), trăgînd și unele concluzii generale privitoare la modul în care trebuie interpretată limba textelor romanice vechi. Un alt articol de interes mai larg este acela semnat de B. de Cornulier (p. 116—144) cu privire la noțiunea de *derivare delocutivă* (termen propus de E. Benveniste pentru a denumi procesul de derivare care are la bază nu un lexem, ci o locuțiune). M. Goslar examinează patru încercări recente mai importante de a clarifica fundamentele psihologice ale metonimiei, propunîndu-și să dezvăluie existența, în ciuda aparențelor, a unui mecanism unic al metonimiei (p. 145—196). D. Gaatone, care, în comunicarea la cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică ținut la Québec în 1972 s-a ocupat de alternanța *à/par* în construcțiile cauzative din limba franceză[4], studiază în această fasciculă a RLiR situația pronumelor conjuncte în construcția factitivă (p. 165—182). W. Zwanenburg (p. 183—196) discută — ajungînd deocamdată la o concluzie pe care el însuși o consideră doar provizorie — situația determinanților nedefiniți din franceza modernă, pornind de la soluțiile propuse de R. W. Langacker în sintaxa sa transformațională a limbii franceze.

Ultima fasciculă pe care o prezentăm aici și care încheie anul 1976 are și ea în parte un caracter special, incluzînd, potrivit tradiției RLiR și în așteptarea eventualei publicări a ,,Actelor'', șapte comunicări de lingvistică prezentate la cel de-al VII-lea Congres internațional de limbă și literatură occitană și de studii francoprovensale, care a avut loc la Montélimar în septembrie 1975. Din cele trei articole ce nu aparțin acestei categorii și care deschid numărul la care ne referim semnalăm pe acela al lui Germán de Granda, care aduce noi argumente de ordin extralingvistic în sprijinul tezei lui K. Whinnom privind monogeneza idiomurilor creole, și anume în favoarea provenienței lor dintr-un protodiasistem creol portughez care ar fi luat naștere în secolele al XV-lea — al XVI-lea în Africa occidentală (p. 299—310). J. C. Lozachmeur aduce unele completări la tezele lui A. Martinet cu privire la evoluția fr. *r* în pronunțarea pariziană (p. 311—320).

În cadrul Congresului de la Montélimar, Ch. Rostaing a semnalat un dicționar provensal din secolul al XVIII-lea pierdut și regăsit; la comunicarea propriu-zisă se adaugă în RLiR și reproducerea textului dicționarului. J.-C. Bouvier studiază modul în care se realizează în domeniul provensal și francoprovensal — cu referiri și la franceză — microstructura lexicală a diviziunilor zilei, care reflectă economia rurală tradițională din aceste regiuni (p. 349—364). S. Escoffier se ocupă de cîteva trăsături caracteristice ale francezei regionale din Saint-Etienne (p. 365—372), iar Théodore de Felice prezintă cîteva caracteristici ale graiului vorbit într-o enclavă protestantă din estul departamentului Haute-Loire (p. 373—378). Un alt articol cu implicații de ordin ceva mai general este acela al lui J.-B. Martin, care studiază unitatea și diversi-

[4] În *Actes du XIIIe Congrès international de Linguistique et de Philologie Romanes* tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1971, Québec, 1976, vol. I, p. 525—537.

tatea francoprovensalei pe baza denumirilor 'buzunarului'; originalitatea şi unitatea francoprovensalei se manifestă în acest domeniu nu prin alegerea unui tip lexical unic, propriu, ci prin refuzul tipului care ocupă cea mai mare parte din Galoromania (p. 379—388). În comunicarea sa, X. Ravier a adus un omagiu lui J. Séguy, creatorul dialectometriei (p. 389—402); în fine, G. Taverdet este autorul unei comunicări în care aduce fapte inedite privind trăsăturile meridionale ale graiurilor din Bourgogne (p. 403—415).

Cîteva cuvinte în încheiere despre ,,prezenţele româneşti'' în paginile revistei pe care am prezentat-o. După cum s-a putut vedea, printre autorii articolelor apărute în ultimii ani se numără şi cîţiva lingvişti români. Amintim, pe lîngă colaborările la ,,Omagiul Gardette'' ale acad. Iorgu Iordan (cu privire la care vezi mai sus), acad. Al. Rosetti (despre manifestarea categoriei genului în cazul pronumelui — în legătură cu problema neutrului românesc) şi Marius Sala (referitor la dispariţia din istroromână a tipului morfologic *stea — stele* ca urmare a înlocuirii elementelor latine care îl compuneau prin împrumuturi croate), un alt articol al acad. Al. Rosetti, referitor la interpretarea grafemelor din texte, apărut în fascicula din iulie—decembrie 1975 şi articolul Mariei Iliescu din primul număr pe 1976, în care autoarea extinde asupra friulanei observaţiile lui I. Coteanu privind situaţia grupurilor consonantice iniţiale şi finale în română şi franceză [5].

Opiniile unor lingvişti români reprezintă uneori punctul de plecare al unor articole apărute în RLiR. Astfel, în articolul citat mai sus al lui T. Telmon, autorul dă o replică la un studiu mai vechi al lui C. Maneca [6], în care acesta examina fenomenul protezei vocalice limitat la italiana literară.

În diverse articole ale unor lingvişti străini apar adesea referiri la limba română, de pildă în articolele despre care am mai vorbit al lui F. Schürr şi al lui Y. Malkiel sau într-o contribuţie a lui Ch.-Th. Gossen privitoare la denumirile 'pelicanului' în textele biblice — articol apărut în t. 38 (1974).

În ce priveşte rubrica de recenzii, şi aici întîlnim de data aceasta printre semnatari un nume românesc — este vorba de recenzia Mariei Iliescu la lucrarea lui Alf Lombard consacrată prezentării limbii române (RLiR ian.—iun. 1975, p. 189—193). Şi mai important este însă faptul că *Revue de linguistique romane* aduce o importantă contribuţie la cunoaşterea peste hotare a activităţii lingvistice din ţara noastră, prezentînd cu regularitate şi foarte amănunţit contribuţiile din domeniul romanisticii (şi menţionîndu-le pe celelalte) apărute în publicaţiile româneşti *Revue roumaine de linguistique* şi *Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane* — la rubrica ,,Revista revistelor'' — şi semnalînd sau recenzînd lucrările româneşti de specialitate şi, în primul rînd, avînd în vedere predilecţia RLiR pentru aceste direcţii de cercetare, noile atlase lingvistice pe regiuni, culegerile de texte dialectale, lucrările referitoare la limba franceză etc.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Langue française (1976), nr. 31, **Le français au Québec**, Paris, Larousse, 125 p.

Coordonat de Jean-Claude Corbeil şi Louis Guilbert, acest număr se adresează celor care doresc să se iniţieze în cunoaşterea situaţiei lingvistice din Québec, nu specialiştilor în această problemă; el are deci un pronunţat caracter de popularizare.

Primele două articole sînt semnate de Jean-Claude Corbeil, *Origine historique de la situation linguistique québécoise* (p. 6—19), şi Jean-Denis Gendron, *La situation du français comme langue d'usage au Québec* (p. 20—39).

Articolul semnat de Louis Guilbert, *Problématique d'un dictionnaire du français québécois* (p. 40—54), se bazează pe o anchetă în care 15 specialişti, în general profesori de la universităţile din Québec, răspund la patru întrebări legate de specificul limbii franceze vorbite în Canada. La datele obţinute prin

[5] Vezi SCL XXV(1974), nr. 2, p. 137—148, şi nr. 4, p. 385—395.
[6] Apărut în RRL X (1965), nr. 5, p. 499—507.

această anchetă se adaugă cele culese din articole pe această temă publicate în presa canadiană și din lucrări de specialitate. Autorul expune cîteva dintre trăsăturile caracteristice francezei din Québec la nivel fonetic și fonologic (diferențele față de limba vorbită în Franța sînt mai degrabă la nivel fonetic), sintactic (particularități ale sintaxei pronumelui, sintaxei modurilor, ale exprimării negației etc.) și lexical (influență masivă a limbii engleze și existența unui vocabular specific legat de civilizația canadiană). După ce definește prin *québécité* (p. 47) specificul comunității din Québec în raport cu SUA, pe de o parte, și cu Franța, pe de altă parte, Louis Guilbert remarcă (p. 48), pe baza răspunsurilor din anchetă și a celorlalte materiale, că ,,la communauté québécoise est tiraillée entre l'adhésion à un mode de vie déterminé par son appartenance à l'ensemble culturel de l'Amérique du Nord, dominé par USA, et sa volonté de résister à l'emprise du milieu anglophone sur sa langue''. În finalul articolului, autorul precizează care sînt, după părerea sa — deosebit de autorizată —, problemele de bază ale elaborării unui dicționar al francezei din Québec.

Guy Labelle expune în *La langue des enfants de Montréal et de Paris* (p. 55—73) rezultatele unei anchete lingvistice realizate printre copii de vîrstă preșcolară din Franța și din Québec, cu scopul de a dezvălui ceea ce unește și ceea ce diferențiază cele două comunități. Autorul justifică alegerea subiecților prin aceea că, avînd între 5 și 6 ani, copiii și-au însușit deja structura de bază a limbii, fără a fi ,,perturbați'' de lecturi sau de argoul din mediul școlar și muncitoresc (p. 55). După ce prezintă destul de detaliat atît tehnica anchetei, cît și rezultatele ei (cu multe date statistice), Guy Labelle ajunge la concluzia că discursul trebuie analizat global, deoarece aceeași valoare este exprimată simultan prin mijloace fonetice, gramaticale și lexicale, ceea ce face ca, deși la fiecare nivel în parte diferențele sînt minore, prin cumularea lor, vorbirea copiilor din Montréal pare foarte diferită de cea a copiilor din Paris.

Menționînd că articolul lui Lise Gauvin, *Problématique de la langue d'écriture au Québec de 1960 à 1975* (p. 74—90), este de un interes limitat, vom prezenta mai pe larg articolul *Diglossie au Québec, limites et tendances actuelles* (p. 91—104) semnat de Pierre Chantefort. Pornind de la definiția dată diglosiei de Charles A. Ferguson (în ,,Word'' (1959), nr. 15), autorul își propune să stabilească factorii care particularizează situația din Québec, aspectele care o deosebesc de situația de diglosie existentă în Grecia sau Algeria, de exemplu. Pierre Chantefort relevă că în Québec nu avem a face cu o ruptură între limba cultă (întrebuințată la radio și televiziune, în presă) și varietatea dialectală (,,le joual''). Cu toate că nu există studii aprofundate despre ,,le joual'', există suficiente materiale care atestă o sintaxă mai simplă (de ex., abandonarea viitorului în favoarea viitorului perifrastic, folosirea indicativului în situații în care limba cultă folosește conjunctivul etc.). De asemenea, deși în ,,joual'' există termeni care nu au echivalent în limba cultă, considerat în ansamblu, lexicul variantei dialectale este mai sărac. Dar diferențele majore se situează, după părerea autorului, mai ales la nivel fonetic (mai ales diferențe de ritm, de tensiune articulatorie, de accentuare, de debit, de intonație etc.). După ce analizează situația din punct de vedere socio-lingvistic (p. 97—103), autorul conchide (p. 104) că, după părerea sa, situația actuală este mai aproape de o dichotomie limbă/dialect sau limbă scrisă/limbă vorbită, decît de diglosie în accepția clasică a termenului.

Acest număr mai cuprinde cîteva extrase din legea privind limba oficială în Canada, precum și o bibliografie selectivă a lucrărilor consacrate francezei vorbite în Québec.

VASILE COVACI

Parole e metodi. Bollettino dell'Atlante linguistico italiano (1971—1973), nr. 2—5, și **Bolletino dell'Atlante linguistico italiano** (1976), nr. 1.

Între anii 1971—1973, binecunoscutul ,,Bollettino dell'Atlante linguistico italiano'' a apărut sub titlul ,,Parole e metodi''. În această nouă serie, pe lîngă prezentarea proble-

melor specifice dialectologiei italiene, sînt puse în discuție și apreciate din perspectiva cercetării dialectale cele mai noi și mai semnificative direcții de studiu din lingvistica generală.

Numerele care ne-au stat la dispoziție (1–5), apărute în perioada ianuarie 1971 – aprilie 1973, sînt organizate, cu o singură excepție (numărul 4), în următoarele secțiuni : I. articole de prezentare a unor chestiuni de lingvistică generală tangente cu dialectologia și studii în care se verifică pe material dialectal unele teorii și metode propuse de lingvistica generală ; II. *Prospettiva*, secțiune în care își găsesc locul informări asupra unor metodologii noi dintr-o anumită disciplină a lingvisticii ; III. *Diagramma*, secțiune foarte bine reprezentată în fiecare număr prin recenzii la cărți de dialectologie și antropologie italiană, istoria limbii italiene, lingvistică generală. Cea de-a patra secțiune, *Chiaroscuro*, este dedicată unor probleme care preocupă în special pe dialectologii italieni, cum ar fi aceea a italienei regionale sau a statutului variantei literare din Piemont – *il piemontese illustre*.

Colaboratorii Institutului Atlasului lingvistic italian (în special C. Grassi, directorul Institutului, G. Berruto și T. Telmon) semnează la rubrica V, *Schizzi*, note bibliografice asupra unor lucrări noi și asupra numerelor recente din revistele de dialectologie, lingvistică romanică și lingvistică generală.

În primele două numere[1] găsim cu precădere materiale rezultate din cercetările de teren efectuate în diferite zone dialectale ale Italiei : A. Sobrero, *Fenomeni di disgregazione recentemente osservati nel Tabarchino* (nr. 1, p. 95–99), T. Telmon, *Confronto tra l'inchiesta dell'AIS. e l'inchiesta del C.S.D.I. a Rochemolles (Torino)* (nr. 1, p. 111–123), sau texte dialectale în transcriere fonetică : M. Contini, *Testo nella parlata campidanese di Milis in transcrizione fonetica* (nr. 2, p. 147–150), G. Falcone, *Testi bovesi (G. di Condófuri) in transcrizione fonetica* (nr. 2, p. 151–166). În celelalte apariții ale revistei constatăm în special interesul pentru lingvistica generală sau pentru unele domenii tangente cu dialectologia.

În domeniul semanticii, U. Castagnotto (*La semantica*, nr. 2, p. 201–221) prezintă o cuprinzătoare dare de seamă asupra noilor orientări ale semanticii structurale. M. Berretta, în *Spostamenti di senso e aree semantiche; appunti per un analisi del nucleo semico* (nr. 5, p. 15–55), încearcă cu ajutorul procedeului ,,hărților sau ariilor semantice'' o verificare pe material dialectal a teoriei expuse de Greimas în *Sémantique structurale* cu privire la ,,nucleul semic''. Autoarea prezintă în ansamblul dialectal italian ariile semantice a două tipuri lexicale (*anima* și *barba*), constatînd că, dintre sensurile derivate, cea mai bogată atestare în graiuri o are *barba* ,,unchi''. M. Berretta își exprimă îndoiala în ceea ce privește posibilitatea de aplicare a metodei lui Greimas, în perspectivă diacronică, pe material dialectal.

G. Berruto, în *Significato e strutture del significante in testi paremiografici* (nr. 4, p. 189–211), pe un corpus constituit din culegerea de proverbe a lui A. Sella, *Raccolta di proverbi e detti popolari biellesi*, demonstrează cît de frecventă este organizarea structurii proverbelor în opoziții binare, atît ale semnificantului, cît și ale semnificatului.

În cele două articole : *Per un analisi quantitativa di certe proprietà semantiche e foniche nei costituenti rimici* (nr. 2, p. 191–199) și *Echi del suono ed echi del senso* (*Implicazioni semantiche in rima* (nr. 4, p. 47–57), M. Bertinetto, pe urmele unor lingviști de renume (Jacobson, Cohen, Wimsatt, Chatman), care consideră că rima este mai mult decît un semnal fonetic, evidențiază valoarea semantică a rimei în producția poetică dialectală.

În domeniul sociolingvisticii, reprezentat de G. Avanzini, G. Berruto și E. Salvemini în nr. 1 al revistei, la rubrica *Prospettiva*, se plasează articolele lui G. Ineichen, *Condizionamenti sociologici nell'uso della lingua* (nr. 4, p. 165–174), și A. Sobrero, *Effetti linguistici dei mezzi di communicazione di massa* (nr. 2, p. 167–189). Primul reprezintă o interesantă contribuție asupra relației

[1] Numărul 1 (ianuarie 1971) a fost prezentat în SCL XXIII (1972), nr. 3, p. 339.

dintre proprietățile interne ale unui sistem lingvistic și funcțiile extralingvistice, în special cele sociale. În cel de-al doilea, A. Sobrero își propune să examineze în ce măsură limba folosită de prezentatorii și redactorii televiziunii a influențat sau modificat limba vorbită de italieni. Spre deosebire de T. de Mauro (în *Lingua parlata e TV*, 1968), autorul articolului consideră că în Italia nu se poate vorbi de un limbaj specific televiziunii, sensibil diferit de acela cu care ne-au obișnuit mijloacele de comunicație mai vechi (ziare, radio, cinematograf).

Fără să nege o anumită influență a limbii italiene vorbite la TV asupra masei de vorbitori dialectofoni, A. Sobrero arată că este necesar ca în cercetările de acest gen să se țină seama de toate aspectele concrete (sociolingvistice, antropologice și semiologice) care intervin în receptarea mesajului televizat. Dacă se ține seama de aceste coordonate, se constată cît de neadecvate sînt pentru situația socio-culturală italiană, deosebit de complexă, modelele oferite de școala lingvistică din Statele Unite, care consideră masa spectatorilor de televiziune o masă omogenă, omul societății moderne fiind definit ca *homo massmediaticus*.

În domeniul foneticii experimentale, semnalăm articolul lui F. Ferrero, *Caratteristiche acustiche dei fonemi vocalici* (nr. 3, p. 9—31), în care se prezintă unele rezultate ale cercetărilor efectuate asupra structurii fonice a limbii italiene. În prima parte a studiului se face o analiză în context „nul" a celor 7 foneme ale sistemului vocalic maximal (i, é, è, a, ó, ò, u), structura acustică a acestora fiind definită prin poziția primilor patru formanți. În funcție de valorile primilor doi formanți este reprezentată grafic ceea ce autorul numește „zona de existență" a vocalelor italiene. Urmează o comparație a fiecăreia din acestea cu „zonele de existență" corespondente din sistemul vocalic al limbii ungare și al englezei americane. În partea a doua, F. Ferrero studiază structura acustică a două alofone principale ale fonemelor vocalice italiene (alofona lungă și scurtă, corespunzătoare vocalelor accentuate și neaccentuate).

G. Berruto, D. Calleri și A. Sobrero semnează la rubrica *Prospettiva* o dare de seamă asupra rezultatelor și perspectivelor lingvisticii aplicate (*La linguistica applicata*, nr. 3, p. 59—89).

În articolul *Per una tipologia degli errori di lingua in elaborati scolastici* (nr. 5, p. 57—75), G. Berruto propune o „tipologie a greșelilor" mai puțin abstractă, care să țină seama de raporturile existente între codurile utilizate efectiv de o anumită comunitate.

Articolele lui O. Lurati, *L'etimologia nella prospettiva interdisciplinare* (nr. 4, p. 222—242), și M. L. Porzio Gernia, *Problemi metodologici di linguistica diacronica (in margine ad una recente publicazione di J. Lowell Butler)* (în nr. 3, p. 33—46), se ocupă de raportul dintre lingvistică, în special dialectologie, și alte discipline : sociologia, antropologia, folclorul, psihologia.

M. Metzeltin, *Projet d'un dictionnaire historique de la langue portugaise* (nr. 5, p. 1—13), prezintă vastul program de lucru al lingviștilor portughezi în vederea elaborării dicționarului istoric. V. Rusu, în *Où en est la dialectologie roumaine* (nr. 3, p. 1—7), expune concepția dialectologilor români, care dau o atenție egală anchetelor cu chestionar și culegerii de texte dialectale cu scopul de a realiza o imagine cît mai adecvată și mai complexă a variantelor teritoriale ale românei.

Prin varietatea și calitățile de conținut ale studiilor pe care le cuprind, cele 5 apariții ale revistei „Parole e metodi" se adresează, așadar, nu numai dialectologilor, ci tuturor celor interesați de fenomenul limbă.

Din păcate, anumite dificultăți financiare și tehnice au determinat suspendarea revistei „Parole e metodi".

În aceste condiții s-a hotărît reluarea tradiției instituite de „Bollettino dell'Atlante linguistico italiano" (I serie : 1933—1942 ; noua serie : numerele 1—18 : 1955—1970). Într-o formă tipografică modestă, numărul din 1976 deschide cea de-a treia serie, adunînd cîteva din materialele destinate unor rubrici din „Parole e metodi" (*Notiziario, Diagramma, Schizzi*).

Deosebit de interesant este studiul lui M. Contini, *K-h, F-h et le problème des laryn-*

gales du sarde (*p. 5—16*). Autorul, în continuarea unei lucrări mai vechi asupra oclusivelor laringale, așa-numitele ,,coups de glotte", specifice unor zone ale Sardiniei (*Les occlusives laryngales du sarde*, în ,,Bulletin de l'Institut de Phonétique de Grenoble" I(1972), p. 129—151), se ocupă de constrictivele cu același loc de articulare. Acestea din urmă sînt prezentate din punct de vedere al repartizării geografice, al distribuției, al structurii acustice (cu mijloacele foneticii experimentale) și, în sfîrșit, din punctul de vedere al statutului lor fonologic în cadrul sistemelor consonantice ale graiurilor. Pe baza unor înregistrări făcute în graiuri învecinate cu zona laringalelor, Contini propune o nouă explicație asupra originii sunetelor laringale, considerate de majoritatea cercetătorilor precedenți ca elemente ale substratului mediteranean al limbii sarde. Explicația lui Contini pune în relație apariția laringalelor cu fenomenul general de lenizare a consoanelor surde (oclusive sau constrictive: f, s) în context intervocalic median sau în interiorul enunțului. Bazîndu-se și pe atestări din documente ale vechii sarde, M. Contini propune următoarea cronologie a evoluției fenomenelor fonetice: I. sonorizarea oclusivelor surde în graiurile campidaneze (sec. XI); II. sonorizarea oclusivelor surde în graiurile logudoreze periferice (sec. XIII → sf. sec. XV); III. spirantizarea lui [k] (<*kh) intervocalic în [h] (nu înainte de secolul al XVI-lea și, foarte probabil, nu înainte de sec. al XVII-lea); IV. trecerea lui [h]>[?] și, probabil, a lui [f] > [φ]; V. trecerea lui [φ]>[h] (apoi [h]>zero).

Menținerea lui [h] pentru F latin intervocalic a fost posibilă în contextul spirantizării oclusivelor surde intervocalice. În zona în care apare [?] pentru K latin, transformarea lui [K]>[*kh]>[h] nefiind sprijinită de evoluția paralelă a celorlalte sunete: [-p-]> [*ph] > [φ] și [-t-]>[*th] >[θ], s-a restabilit echilibrul sistemului pentru seria oclusivelor prin fonologizarea unei trăsături pînă atunci nedistinctive pentru articularea vocalelor în hiat, ,,atacul dur" sau ,,glotal". În sistemele consonantice ale celor 8 graiuri din zona care prezintă oclusiva laringală [?], aceasta este o unitate fonologică [?], cu alofona cea mai frecventă [?] și cu alofonele mai puțin frecvente [k], [h] și zero.

La rubrica *Recensioni e segnalazioni* sînt prezentate cu foarte bune aprecieri trei lucrări românești: M. Iliescu, *Le frioulan à partir des dialectes parlés en Roumanie* (P. Benincà, p. 52—55); Al. Niculescu, E. Goga, A. Cristodorescu, C. Lupu, *Manual de lingvistică romanică, I, Latinitate-Romanitate* (L. Fassel, p. 55—57); E. Goga, *Genul și organizarea structurilor nominale și lexicale* (L. Fassel, p. 57—59).

Urmează dări de seamă asupra activității desfășurate de Comitetul Atlasului lingvistic italian și de Societatea Filologică friulană. A. Genre și L. Mossobrio prezintă un proiect de publicare a materialelor Atlasului lingvistic italian, în special al Indicelui (p. 72—78).

Ne exprimăm speranța că, în noua sa serie, ,,Bollettino dell'Atlante linguistico italiano" va urma, chiar în această formă grafică modestă, orientarea mai nouă și mai cuprinzătoare impusă de aparițiile revistei ,,Parole e metodi".

IOANA NICHITA

Boletim de filologia XXIV (1975), nr. 1—4, Centro de Estudos Filológicos, Lisabona, 331 p.

Revista anuală de filologie și lingvistică a Centrului de studii filologice din Lisabona își propune, în general, publicarea unor studii consacrate nu numai domeniului lingvisticii portugheze, dar și lingvisticii romanice și generale.

Numărul pe care îl prezentăm are opt articole de dimensiuni reduse, cu excepția celui semnat de Eduardo Paiva Raposo, care are mărimea unui volum (218 p.); ele aduc contribuții în domeniul f i l o l o g i e i (Maria Helena Mira Mateus, *Glossário da Vida e Feitos de Júlio Cesar (Tradução portuguesa quatrocentista de ,,Li Fet des Romains") Letra B* (p. 305—317) și Isabel Vilares Cepeda, *Um fragmento inédito das ,,Vidas e Paixões dos Apóstolos"* (p. 295—304), t o p o n i m i e i (Pedro Cunha Serra, *Estudos Topo-*

nímicos (p. 319—331), morfosintaxei (João Malaca Casteleiro, *Aspectos da sintaxe do portuguûes falado no interior do país* (p. 57—74), Eduardo Paiva Raposo, *Uma restrição derivacional global sobre o infinitivo em portuguûes* (p. 75—293), fonetică și fonologie (Maria Raquel Delgado Martins, *Vogais e consoantes do português estatística de ocorrência, duração e intensidade* (p. 1—11) și Ernesto Andrade, *Ordem das regras fonológicas*, (p. 13—32) și, în sfîrșit, problemei teoretice a generării unui limbaj (Maria Ricardo Marques, *Aquisição da linguagem* p. 33—55).

Lucrarea Mariei Raquel Delgado Martins reprezintă analiza din punct de vedere statistic a unui corpus format din 40 de fraze, fiecare avînd aproximativ 20 de foneme, destinat unui studiu mai amplu privind indicii acustici și articulatorii ai vocalelor accentuate și neaccentuate în limba portugheză standard. Studiul spectogramelor i-a permis autoarei să schițeze un profil general al limbii portugheze vorbite, caracterizat prin ocurența numeric egală a vocalelor și consoanelor, prin numărul frecvent de sincope vocalice, prin frecvența mult mai mare a vocalelor orale în comparație cu cele nazale (394 față de 25). Dintre vocalele orale, cele cu durata și intensitatea cea mai mare sînt [ɛ], [ǫ] și [a], care apar în poziție accentuată, urmează [e] și [ǫ] atît în poziție accentuată, cît și neaccentuată și, în sfîrșit, [i] și [u], întotdeauna în poziție neaccentuată. Această ierarhizare a vocalelor conduce la concluzia că durata și intensitatea variază în funcție de gradul de deschidere și de accent. Referitor la consoane, în urma analizei, autoarea constată frecvența mare a oclusivelor în raport cu celelalte consoane și a surdelor față de sonore, fie că este vorba de oclusive sau de fricative. Rezultatele deosebit de interesante ale analizei Mariei Raquel Delgado Martins își găsesc două aplicații practice, menționate de autoare la sfîrșitul articolului, una referitoare la însușirea scrisului și cititului în școală și a doua în detectarea fenomenelor de patologie a limbajului.

Ordinea regulilor fonologice, de care se ocupă o Ernesto Andrade, privește un grup de limbi bantu din Angola și Mozambic. În acord cu gramatica generativă, autorul consideră că regulile modelului fonologic nu se aplică simultan, ci urmează o anumită succesiune bine stabilită.

Un articol deosebit de interesant prin tema abordată ni se pare cel referitor la sintaxa stilului oral. Prima versiune a acestui articol, semnat de João Malaca Casteleiro, face parte dintr-o lucrare elaborată în colaborare cu alți cercetători ai Centrului de studii filologice din Lisabona, lucrare care are în vedere determinarea principalelor caracteristici (fonetice, sintactice și lexicale) ale portughezei vorbite în regiunile din centrul țării. Materialul folosit în analiză este cel care servește la elaborarea vocabularului fundamental al portughezei standard. În articolul pe care îl prezentăm, autorul analizează structura frazei, sintaxa verbului, frazele pasive, cîteva aspecte stilistice ale sintaxei. Structura frazei vorbite este de cele mai multe ori simplă. Propozițiile apar în raport de coordonare prin juxtapunere, coordonare copulativă sau disjunctivă și, foarte rar, în raporturi de subordonare. Sintaxa verbului cuprinde analiza categoriilor de timp, aspect și mod. Tot în acest capitol se iau în discuție și formele de adresare, dintre care frecvența cea mai mare o au formele pronominale de tipul *você*, *tu*, *vós*. O altă observație legată de această problemă privește frecvența mare a pronumelor personale cu funcție de subiect, redundante dealtfel în context verbal. Un subcapitol aparte consacră autorul perifrazelor verbale. Folosirea lor reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale portughezei vorbite. Tipurile principale ale frazelor verbale sînt *começar* + infinitivul (aspectul incoativ al acțiunii), *estar* + infinitivul (aspectul durativ al acțiunii), *estar* + gerunziu (aspectul durativ al acțiunii, cu o frecvență mai mică, limitată la regiunea din sudul țării), *andar* + *a* + infinitivul (aspectul durativ), *andar* + gerunziu (aspectul durativ, mai puțin folosit) și *ir* + gerunziu (aspectul durativ). Ultimul aspect al analizei este cel al formelor expresive cu funcție sintactică: repetiția, pauza, intercalarea unor forme fără conținut, de tipul *olhe/olha* sau *ouve/ouça*. Concluzia

autorului desprinsă din analiza faptelor de limbă expuse este aceea că limbajul popular nu se diferențiază în funcție de gradul de cultură sau de formația interlocutorilor.

Lucrarea cea mai întinsă este, așa cum am amintit, cea asupra infinitivului flexionar și neflexionar, semnată de Eduardo Paiva Raposo. Articolul este o parte din teza de licență în filologie romanică prezentată în 1973 la Facultatea de litere din Lisabona. Studiul infinitivului s-a făcut cu ajutorul conceptelor de bază ale gramaticii și semanticii generative ; lucrarea are șapte capitole precedate de o introducere. Fără o lămurire prealabilă a categoriilor pe care autorul le dezvoltă pe baza conceptelor gramaticii generative orice descriere a problemelor prezentate este greu de făcut. Datorită acestui fapt, cît și intenției de a face o prezentare separată a lucrării amintite, ne vom mărgini la semnalarea ei.

Articolul Isabelei Vilares Cepeda se înscrie în activitatea de publicare a textelor medievale portugheze întreprinsă de un colectiv al Centrului de studii filologice din Lisabona. Lucrarea are în vedere un fragment inedit din textul medieval portughez *Vida e paixões dos Apóstolos*. Descoperit recent, textul a fost descris și catalogat la Biblioteca Națională din Lisabona ca un fragment inedit din secolul al XV-lea. Autoarea articolului citat demonstrează că textul este un fragment al unei alte copii a lucrării compilate de Bernardo de Brihuega, care cuprindea, în afară de *Actos dos Apóstolos*, povestirea vieții a doisprezece apostoli. Textul poate fi datat (după caracterul literelor, al fenomenelor fonetice și al formelor morfologice pe care le prezintă) la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, deci anterior copiei cunoscute deja sub numele de ,,Codicele alcobacense''. Articolul cuprinde în încheiere prezentarea paralelă a două capitole din textul celor două copii.

Numărul XXIV al revistei se încheie cu glosarul de cuvinte (litera B) al textului *Vida e Feitos de Júlio César*, glosar întocmit de Maria Helena Mira Mateus, și cu studiile toponimice referitoare la *Cavalhão-Cavalhões-Gafanhão* și la topo-antroponimele terminate în *-alvo*, semnate de Pedro Cunha Serra. Analiza toponimelor menționate se face din punct de vedere al originii lor și al variantelor pe care le prezintă ; toate acestea legate de istoria externă a cuvîntului.

Ca o concluzie generală, remarcăm orientarea modernă a articolelor din ultimele numere ale revistei, care, în afara unui bogat material informativ asupra limbii portugheze, aduc contribuții originale în domeniul metodelor de analiză, al conceptelor și al categoriilor pe care acestea le utilizează.

Ținuta grafică deosebită a volumului se adaugă calităților de conținut ale articolelor, revista recomandîndu-se drept o publicație deosebit de utilă specialiștilor în lingvistica portugheză și romanică.

Mariana Ploae Hanganu

Omagiu lui Sextil Pușcariu

Universitatea Babeș-Bolyai și Centrul Academiei Cluj-Napoca au organizat în ziua de 14 ianuarie a.c. un simpozion cu prilejul împlinirii a o sută de ani de la nașterea savantului filolog de reputație mondială Sextil Pușcariu.

În cuvîntul de deschidere, rectorul Universității Babeș-Bolyai, profesor dr. Ion Vlad, a evocat personalitatea complexă a eminentului om de știință și de litere și universitar de prestigiu.

Oameni de știință, cadre didactice și cercetători de la universitățile din Cluj-Napoca, București și Iași au prezentat comunicări în care au înfățișat aspecte ale vieții și activității extrem de vaste, ca întindere și preocupări, a învățatului ardelean. A fost subliniată, în primul rînd, sfera fundamentală a lui Sextil Pușcariu, cea lingvistică, arătîndu-se contribuția sa, uneori excepțională, în studiul romanității limbii române și al continuității poporului român, în probleme de lexicologie și lexicografie, semantică, geografie, geografie lingvistică etc.

Alte comunicări s-au ocupat de lucrările lui Sextil Pușcariu în domeniul istoriei, criticii și istoriei literare, memorialisticii, ca și de corespondența bogată, întreținută de-a lungul vieții cu personalități ale științei și culturii românești.

Toate comunicările au evidențiat spiritul de persuasiune, erudiția, rigoarea, originalitatea, caracterul modern, în sfîrșit înalta ținută intelectuală care caracterizează întreaga operă a lui Sextil Pușcariu.

Prin varietatea și preocuparea pentru aspecte inedite sau mai puțin comentate din activitatea savantului ardelean, comunicările au restituit și adus în contemporaneitate o epocă și o personalitate de prestigiu.

Programul simpozionului a cuprins următoarele intervenții: *Personalitatea lui Sextil Pușcariu* (Dimitrie Macrea, București); *Sextil Pușcariu și Academia Română* (Ștefan Pascu, Cluj-Napoca); *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român* (Romulus Todoran, Cluj-Napoca); *Sextil Pușcariu editor al lui Coresi* (Gavril Istrate, Iași); *Sextil Pușcariu — file de jurnal* (Magdalena Vulpe, București); *Sextil Pușcariu și Muzeul Limbii Române* (Ion Pătruț, Cluj-Napoca); *Sextil Pușcariu între știință și artă* (Valentina Marin Curticeanu, București); *Sextil Pușcariu în contextul lingvisticii europene* (Béla Kelemen, Cluj-Napoca; *Sextil Pușcariu în conștiința generației tinere* (Sabina Teiuș, Elena Corușulea, Valentina Șerban, Cluj-Napoca); *Războiul de independență în preocupările lui Sextil Pușcariu* (Gelu Neamțu, Cluj-Napoca); *Sextil Pușcariu în corespondență* (Mircea Curticeanu, Cluj-Napoca); *Sextil Pușcariu istoric și critic literar* (Aurel Sasu, Cluj-Napoca); *H. Ibsen și L. Blaga în interpretarea lui Sextil Pușcariu* (Mircea Vaida, Cluj-Napoca).

Simpozionul a fost urmărit de un deosebit de numeros public, venit să omagieze memoria omului și învățătorului al cărui nume a rămas legat de aceste meleaguri.

Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, gazda simpozionului, a organizat o impresionantă expoziție cu lucrări tipărite, manuscrise, mărturii, fotografii ale lui Sextil Pușcariu și despre el.

Prin această inițiativă s-a adus un binemeritat omagiu aceluia care a fost fondatorul Muzeului Limbii Române și al Atlasului lingvistic român, precum și organizatorul și întîiul rector al Universității clujene.

VALENTINA MARIN CURTICEANU

SCL, an XXVIII, nr. 3, p. 351, București, 1977.

4 STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXVIII • 1977 EA

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII

4

iulie-august

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție : Adresse du comité de rédaction :
București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

4 — XXVIII — 1977
iulie — august

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE ; REVISTA REVISTELOR

NECROLOG

ANDREI AVRAM

TIPOLOGIA SISTEMELOR VOCALICE ALE DIALECTELOR ROMÂNEŞTI

Fonemele vocalice din sistemele graiurilor celor patru dialecte româneşti sînt analizate în trăsături distinctive binare. Se elaborează o clasificare a celor 16 sisteme particulare, precum şi un sistem ,,general'' al vocalelor limbii române, care cuprinde 13 foneme şi din care fiecare grai ,,selectează'' un număr de maximum 10 unităţi.

1. Într-o lucrare anterioară [1] am elaborat o clasificare a fonemelor limbii române literare, cu ajutorul unui inventar de 11 trăsături distinctive (= t. d.) binare. Lucrarea de faţă poate fi socotită, într-o anumită măsură, o continuare a celei citate, în sensul că baza teoretică şi metodele de analiză sînt, în esenţă, identice în cele două cazuri.

Trebuie să precizăm însă, de la bun început, că — abstracţie făcînd de faptul că în paginile următoare ne vom ocupa numai de fonemele vocalice, luînd, în schimb, în discuţie, nu un singur sistem, ci mai multe sisteme — prezentul articol se deosebeşte de cel consacrat limbii literare şi sub alte aspecte. Analiza în t. d. a fonemelor limbii literare a avut ca punct de plecare un inventar fonematic stabilit în prealabil şi rezultat dintr-o descriere (efectuată în cercetările noastre anterioare) potrivit căreia în sistemul studiat nu există corelaţii consonantice de timbru. Pentru elaborarea unei tipologii a sistemelor vocalice ale graiurilor aparţinînd celor patru dialecte româneşti a fost însă necesar să ne oprim şi asupra unor graiuri care nu au constituit încă obiectul unor descrieri fonologice. Pe de altă parte, cînd a fost posibil să ne raportăm la astfel de descrieri am crezut că este indicat să luăm în consideraţie şi pe cele care se întemeiază pe teoria lui E. Petrovici asupra corelaţiilor de timbru. Cu alte cuvinte, nu am recurs la ,,reinterpretări'' care, pentru a fi susţinute cu argumentele de rigoare, ar fi necesitat să se acorde analizei unora dintre sistemele vocalice ale graiurilor un spaţiu larg, ceea ce nu ar fi fost posibil într-un articol de genul celui de faţă (ne va fi însă uşor să arătăm, în partea finală a articolului, ce consecinţe are pentru tipologia sistemelor vocalice respingerea teoriei amintite [2]).

2. Independent de admiterea sau neadmiterea teoriei lui E. Petrovici, în unele situaţii am considerat acceptabile, în principiu, cîte două soluţii în ce priveşte inventarul de foneme (de exemplu, în funcţie de modul în care sînt tratate în descriere împrumuturile recente) ; este vorba mai ales de graiurile pentru care nu am avut la dispoziţie inventare fonematice stabilite în prealabil (şi, adesea, nici date fonetice suficient de bogate şi de precise). În situaţiile de acest fel am prezentat matricele fonologice corespunzătoare fiecărei interpretări.

[1] Avram, *Trăsăturile distinctive* (vezi explicarea abrevierilor la sfîrşitul articolului).
[2] Vezi § 36.

Cînd s-a pus problema clasificării în două (eventual, în mai multe feluri) a vocalelor dintr-un inventar dat, alegerea unei soluții a fost însoțită de prezentarea cel puțin a unui argument [3], fără a se intra însă în amănunte.

3. Ca detaliu legat de chestiunile trecute în revistă mai sus, trebuie menționat faptul că atunci cînd am definit vocalele din sistemele cu două clase de localizare (în care cele mai multe dintre variantele fonemelor din aceste clase sînt caracterizate, pe plan acustic, prin cîte două trăsături f o n e t i c e referitoare la tonalitate [4], [—grav, —bemolat], respectiv, [+grav, +bemolat]), am considerat că trăsătura f o n o l o g i c ă distinctivă care separă cele două clase este [±grav], nu [±bemolat], ori de cîte ori în materialul fonetic examinat sau în descrierile fonologice utilizate nu au putut fi identificate elemente care să impună adoptarea soluției opuse [5]. Procedînd în acest fel am acceptat părerea exprimată de numeroși autori cu privire la sisteme vocalice — tot cu două clase de localizare — cum sînt cele ale limbilor italiană și spaniolă: ,,in these patterns only the optimal grave and the optimal acute are opposed to each other'' [6] (termenii opozițiilor de tipul /u/ : /i/ sînt definiți așadar prin t. d. [+grav], respectiv, [+acut] = [—grav]).

În sistemele cu trei clase de localizare t. d. [±bemolat] ocupă un loc ierarhic superior în raport cu t. d. [±grav] [7], în sensul că vocalele sînt împărțite întîi în bemolate și nebemolate, iar acestea din urmă sînt apoi subîmpărțite în două categorii ținîndu-se seamă de t. d. [±grav] [8].

4. Introducînd cîteva modificări în transcrierile fonologice întîlnite în studiile folosite, am stabilit, pentru notarea vocalelor din sistemele graiurilor românești, un inventar de 13 semne (litere vocalice, cu sau fără semne diacritice), caracterizat prin proprietățile următoare:

a) Un fonem definit prin aceleași t. d. este notat în același fel în toate sistemele în care apare, independent de varietatea realizărilor lui. De exemplu, vocala definită prin t. d. [+compact, —grav] este notată /ä/, indiferent dacă se realizează ca [ä], ca [ę] sau ca [a].

b) Unul și același semn poate să corespundă unor foneme diferite (evident, nu din același sistem) ale căror definiții nu se deosebesc însă între ele prin valori opuse ale uneia și aceleiași t. d. De exemplu, /a/ corespunde fie unui fonem definit prin t. d. [+compact, —bemolat, +grav], fie unui

[3] Respectiv, de trimiterea la argumente formulate în altă parte (de autorul acestui articol sau de alți autori).

[4] Vezi, pentru terminologie, nota 12.

[5] În cazul care va fi discutat în § 29 pentru interpretarea conform căreia cele două clase de localizare se deosebesc între ele prin t. d. [±bemolat] pledează anumite fapte de ordin fonetic. Alteori (vezi, de exemplu, § 23) aceeași interpretare este obligatorie întrucît este singura compatibilă cu concepția care stă la baza descrierii luate în considerație.

[6] Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 33. În toate descrierile bazate pe t. d. definite în termeni acustici și discutate de Žarko Muljačić, *Fonologia della lingua italiana*, Bologna, [1972], p. 26—36 (precum și în descrierea propusă de autorul citat la p. 29 a lucrării sale), fonemele vocalice ale limbii italiene sînt împărțite în clase de localizare (de tonalitate) după t. d. [±grav]. Vocalele limbii spaniole sînt clasificate în același mod în cartea lui Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española* (3.ª edición aumentada y revisada), Madrid, [1961], p. 173.

[7] Cu privire la ierarhia t. d. vezi Henning Andersen, *Markedness in Vowel Systems*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists Bologna—Florence, Aug. 28—Sept. 2, 1972*. II, Bologna, [1974], p. 891—896.

[8] Vezi, pentru argumente, Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 594.

fonem compact indiferent faţă de t. d. [bemolat] şi [grav]; nu se foloseşte însă niciodată semnul /a/ pentru a nota un fonem care posedă t. d. [+bemolat] sau [−grav].

c) Fonemele notate cu aceeaşi literă sînt definite, în toate sistemele în care apar, prin valori identice[9] a cel puţin două dintre cele cinci t. d. prin care se deosebesc între ele vocalele[10]. De exemplu, pentru fonemele notate /e/ vom avea, în toate matricele fonologice, semnul „—" în dreptul t. d. [compact] şi [difuz], iar pentru /ä/ vom avea, în dreptul aceloraşi t. d., semnele „+" şi, respectiv, „0". După cum se va vedea[11], în 8 cazuri din 13 identitatea se extinde la trei t. d., iar în două cazuri — literele /ặ/ şi /â/ — la cinci t. d.

d) Cele mai multe dintre literele folosite în transcrierea fonologică (mai exact, 9 din totalul de 13) oferă anumite indicaţii — pozitive sau negative — asupra tipului de sistem în care apar fonemele corespunzătoare: /a/ nu apare niciodată în sistemele dreptunghiulare cu două clase de localizare (de tonalitate); /ä/ şi /å/ apar numai în sistemele dreptunghiulare cu trei grade de apertură (clase de plenitudine vocală)[12]; /ẹ/, /ặ/ şi /ọ/ apar numai în sistemele cu patru grade de apertură; /î/, /ă/ şi /ặ/ nu apar în sistemele cu două clase de localizare, în timp ce /â/ (= vocala nedeterminată[13]) poate să apară numai în astfel de sisteme (respectiv, împreună cu astfel de sisteme, dacă se admite că, într-un anumit sens, ea nu face parte din sistemul „propriu-zis", al vocalelor determinate).

Dacă în analiza u n u i sistem alegerea unei transcrieri fonologice nu prezintă prea mare importanţă, într-un studiu consacrat m a i m u l t o r sisteme, ale unor graiuri care aparţin a c e l e i a ş i limbi, este necesar să se folosească o transcriere aptă de a facilita în măsură maximă comparaţia şi de a scoate în relief atît asemănările, cît şi deosebirile dintre sisteme. Pentru atingerea acestui scop, am considerat, de exemplu, că este cazul să înlocuim notaţiile /î/, /ă/, /ặ/ şi /i/ î/, /e/ ă/, /ẹ/ ặ/ cu /i/, respectiv, /e/ şi /ẹ/ în descrierea unor sisteme cu două clase de localizare,

[9] Considerăm că avem a face cu o valoare identică atunci cînd două sau mai multe foneme sînt caracterizate la fel în raport cu o anumită t. d. utilizată în toate sistemele din care fac parte fonemele respective (în matrice: „+", „—" sau „0") sau absentă din toate aceste sisteme (dar prezentă în altele, fapt care nu poate fi neglijat într-o cercetare cum este cea de faţă), precum şi atunci cînd „indiferenţei" unui fonem în raport cu o anumită t. d. dintr-un sistem îi corespunde absenţa aceleiaşi t. d. din sistemul în care apare fonemul notat la fel; în sensul celor arătate aici valoarea t. d. [bemolat], de exemplu, este aceeaşi pentru vocala compactă /a/ dintr-un sistem în care t. d. menţionată este utilizată, dar numai pentru a distinge între ele vocale necompacte şi pentru /a/ dintr-un sistem în care aceeaşi t. d. nu este utilizată.

[10] Există şi sisteme în care sînt utilizate numai patru, trei sau—după unii cercetători—numai două t. d. Vezi, de exemplu, §§ 12, 19 şi 32.

[11] Vezi § 38.

[12] Vom folosi (alternativ sau împreună) atît termenii c l a s ă d e l o c a l i z a r e şi c l a s ă (sau g r a d) d e a p e r t u r ă, cît şi termenii c l a s ă d e t o n a l i t a t e, respectiv, c l a s ă d e p l e n i t u d i n e (v o c a l ă), ţinînd seamă de faptul că, pe de o parte, în cele mai multe descrieri ale limbii române se operează cu cei dintîi (care trimit la proprietăţi articulatorii ale sunetelor), iar, pe de altă parte, clasificările propuse în articolul de faţă au în vedere proprietăţile acustice ale vocalelor. Pentru a simplifica lucrurile, vom îngloba în categoria t. d. referitoare la plenitudine şi t. d. [forte]; celelalte două t. d. din această categorie sînt [compact] şi [difuz]. T. d. referitoare la tonalitate sînt [grav] şi [bemolat].

[13] Cu privire la noţiunea de vocală nedeterminată vezi lucrările citate în nota 50 şi articolul nostru *Substance neutre et forme indéterminée dans les unités de l'expression*, în CLTA III (1966), p. 17—22.

în care [î] și [i], [ă] și [e], [ặ] și [ẹ] sînt fonologic identice [14], folosind notațiile /î/, /ặ/ și /ặ/ numai pentru vocalele (definite în mod diferit) din sistemele cu trei clase.

Avantajele transcrierii utilizate de noi, ale cărei caracteristici au fost enumerate mai sus, vor deveni, credem, evidente în cele ce urmează.

5. Ordinea în care sînt examinate sistemele vocalice a fost stabilită ținîndu-se seamă în primul rînd de deosebirea dintre sisteme triunghiulare (care conțin o singură vocală compactă) și sisteme dreptunghiulare (cu două sau trei vocale compacte). În cadrul fiecărei categorii, am analizat mai întîi sistemele cu trei clase de localizare și în continuare pe cele cu două clase. Am luat apoi în considerație numărul gradelor de apertură, numărul fonemelor și, în sfîrșit, pentru sistemele cu două clase de localizare, natura t. d. care separă cele două clase. Fiecare sistem este desemnat cu ajutorul unei litere majuscule. Cînd deosebirea dintre două sisteme constă exclusiv în faptul că în unul este distinctivă trăsătura fonetică [grav], iar în celălalt trăsătura [bemolat], litera majusculă este aceeași, dar ea este însoțită de un indice (1, respectiv, 2), care marchează deosebirea existentă între definițiile fonemelor din cele două sisteme în cauză, foneme care sînt notate la fel [15]. Se poate considera că, în situațiile de acest gen avem a face cu două sisteme care reprezintă două subtipuri subordonate aceluiași tip.

6. Sistemul A. Gr. Rusu a descris un grai dacoromân caracterizat printr-un sistem vocalic compus din 10 foneme, cu trei clase de localizare și patru grade de apertură : /a/, /ẹ ặ ọ/, /e ă o/, /i î u/. În acest grai vocalele semideschise [ẹ ặ ọ] apar numai sub accent, spre deosebire de [e ă o], iar [ặ] nu apare în poziție inițială [16]. Autorul consideră că ,,vocalele [ọ, ẹ, ặ]... sînt compacte față de [o, e și ă], dar sînt difuze față de [a]'' [17]. Se poate deduce că într-o clasificare binară valorile t. d. [compact] și [difuz] pentru fonemele enumerate mai sus ar urma să fie cele arătate în tabloul 1 : t. d. [±difuz] delimitează cîte două subclase în interiorul fiecăreia dintre clasele caracterizate prin t. d. [+compact], respectiv, [−compact] [18].

La definițiile prezentate în tabloul 1 s-a ajuns prin aplicarea corectă a principiilor clasificării binare, dar, cu toate acestea, rezultatul nu poate fi considerat satisfăcător. Întrucît t. d. [compact] și [difuz] se referă, de fapt, la una și aceeași opoziție [19], nu putem admite că, din punctul de vedere al proprietății fonetice care corespunde celor două t. d. menționate, între /ẹ/

Tabloul 1

	a	ẹ	ặ	ọ	e	ă	o	i	î	u
Compact	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−
Difuz	−	+	+	+	−	−	−	+	+	+
Bemolat	0	−	−	+	−	−	+	−	−	+
Grav	0	−	+	0	−	+	0	−	+	0

[14] Vezi §§ 18, 23 și 31.

[15] Am folosit, în aceste cazuri, aceeași transcriere fonologică (de exemplu, /ă/ notează fonemul definit fie prin t. d. [+compact, − grav], fie prin t. d. [+compact, −bemolat]), luînd în considerație nu numai necesitatea de a evita încărcarea excesivă a sistemului de semne, ci și natura specială a raporturilor dintre proprietățile fonetice cărora le corespund t. d. [grav] și [bemolat] ; cf. nota 103.

[16] Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL IV (1959), p. 62.

[17] Idem, *Statutul fonologic al vocalelor ọ, ẹ și ặ în graiurile dacoromâne*, în CL XIV (1969), nr. 2, p. 283.

[18] Nu am inclus în tablou t. d. comune tuturor vocalelor.

[19] Vezi Eli Fischer-Jørgensen, *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction*, Copenhaga, 1975, p. 149 : ,,It is not a question of two different oppositions whose members

şi /i/, de exemplu, deci între termenul al doilea şi cel de-al patrulea din seria /a ę e i/, există o asemănare mai mare decît între termenii „vecini" /ę/ şi /e/ [20]. Or, potrivit clasificării din tabloul 1 /ę/ şi /i/ au în comun valoarea „+" a t. d. [difuz], în timp ce fonemele /ę/ şi /e/ se opun unul altuia prin amîndouă trăsăturile referitoare la apertură: /ę/ este [+compact, +difuz], iar /e/ este [—compact, —difuz].

Dificultatea semnalată nu apare atunci cînd vocalele unui sistem se repartizează, din punctul de vedere al aperturii, în numai trei clase, care pot fi uşor delimitate, în termeni acustici, cu ajutorul următoarelor t. d.: 1) [+compact]; 2) [—compact, —difuz]; 3) [—compact, +difuz][21]. Plecînd de la aceasta constatare, socotim că este convenabil să reducem de la patru la trei numărul claselor delimitate pe baza t. d. [compact] şi [difuz]; atribuind t. d. [—compact, —difuz] nu numai vocalelor /e ă o/, ci şi corespondentelor lor mai deschise (pe plan fonetic), eliminăm anomalia discutată în alineatul precedent. Evident însă, în aceste condiţii este necesar să introducem în matrice o nouă t.d., care să separe pe /ę ą̆ ǫ/ de /e ă o/. După opinia noastră, deosebirea dintre termenii opoziţiilor de tipul /ę/ : /e/ poate fi pusă pe seama t. d. [±forte]; adoptăm deci o interpretare similară cu cea care a fost propusă pentru opoziţiile de acelaşi tip din limbi ca franceza, italiana sau engleza [22].

7. Unii foneticieni sînt de părere că forţa (sau tensiunea) relativ mai mare este o proprietate a vocalelor semiînchise şi că, în comparaţie cu acestea, vocalele semideschise sînt „slabe" („relaxate") [23]. Din punctul de vedere al articulaţiei, o vocală forte se deosebeşte de corespondenta ei „slabă", printre altele, prin faptul că deplasarea limbii de la poziţia ei „neutră" este mai pronunţată în primul caz [24]. Ca urmare, pe plan acustic, în comparaţie cu vocala „slabă", vocala forte prezintă un grad mai mare de deviere a frecvenţelor formanţilor ei de la frecvenţele caracteristice

may be combined freely (as in the case of *p t c k*), but of an artificial division of one opposition into two. Such a method is applicable when there are three degrees of aperture in which case *i* may be characterized as [+diffuse, —compact], ε as [—diffuse, +compact], and *e* as [— —]. If there are four degrees of aperture, however, it does not work. The fourth possible combination [+ +] is logically impossible since compact and diffuse are defined as opposites".

[20] Cf. Pavle Ivić, *Roman Jakobson and the Growth of Phonology*, in „Linguistics" 18 (1965), p. 55.

[21] Această clasificare este curentă în studiile de fonologie.

[22] Vezi, de exemplu, Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 36—39. În descrierile consacrate limbii române literare sau graiurilor româneşti interpretarea menţionată nu apare. Referindu-se însă, printre altele, la descrierea graiului de care ne ocupăm în acest paragraf, R. G. Piotrovskij, *Моделирование фонологических систем и методы их сравнения*, Moscova, Leningrad, 1966, p. 87 — 88, nota 46, afirmă, în treacăt (şi fără a prezenta argumente), că în vocalismul graiului în discuţie fonemele caracterizate prin t. d. [— compact, — difuz] se împart în două subclase: „напряженные и ненапряженные гласные" După cum se poate constata, sîntem de acord cu autorul citat în ce priveşte existenţa opoziţiilor bazate pe tensiune (sau forţă) în vocalismul unor graiuri ale limbii române. Trebuie însă să adăugăm, anticipînd asupra discuţiei din paragraful următor, că după părerea noastră t.d. [+forte] caracterizează vocalele semideschise (din nota citată pare să rezulte că lingvistul sovietic atribuie această t. d. vocalelor semiînchise).

[23] Cf. Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 37, unde pentru opoziţia „tense : lax" în vocalismul limbii franceze se dau exemple ca *thé—taie*.

[24] Vezi Joseph S. Perkell, *Physiology of Speech Production: Results and Implications of a Quantitative Cineradiographic Study*, Cambridge, Massachusetts, şi Londra, [1969], p. 30—32.

vocalei neutre [25]; [ę] s-ar asemăna deci mai mult decît [e] cu vocala neutră, emisă cu o tensiune redusă şi cu o poziţie a organelor articulatorii apropiată de cea a stării de repaus.

Pe baza unei examinări amănunţite a raportului dintre apertură şi tensiune, G. Straka a ajuns la concluzia că „plus une voyelle est ouverte, et plus elle demande de travail de contraction musculaire ou, si l'on préfère, de tension musculaire" [26]. Lăsînd la o parte problema raportului dintre apertură şi forţă sau tensiune în general [27] şi avînd în vedere numai sunetele care ne interesează aici, ne raliem părerii exprimate de G. Straka; vom considera aşadar că în perechile de vocale [ę] — [e], [ą̆]— [ă], [ǫ]—[o] termenul forte este primul, nu cel de-al doilea. Interpretarea pentru care optăm este în acord cu constatarea că, după cum am văzut, în graiul descris de Gr. Rusu fonemele /ę ą̆ ǫ/ nu apar în silabă neaccentuată, deci în poziţie „slabă" [28]. Dacă se admite că în această poziţie se produce neutralizarea opoziţiilor dintre fonemele /ę/, /ą̆/, /ǫ/ şi /e/, respectiv, /ă/, /o/ şi că vocalele [e ă o] neaccentuate sînt realizări ale unor arhifoneme, înseamnă că, pe plan fonetic, arhifonemele respective coincid cu fonemele nemarcate, adică cu cele caracterizate prin t. d. [—forte]; dacă am atribui această t. d. fonemelor /ę ą̆ ǫ/ ar rezulta că sunetele corespunzătoare — „slabe", în conformitate cu părerea expusă în alineatul precedent — sînt excluse tocmai din silabele „slabe" sub raport accentual [29].

Interpretarea potrivit căreia cele şase vocale menţionate constituie o singură clasă din punctul de vedere al t. d. [compact] şi [difuz] conduce la concluzia că între seriile /ę ą̆ ǫ/ şi /e ă o/ există raporturi mai strînse decît între fiecare dintre aceste serii, pe de o parte, şi seria vocalelor închise (respectiv, necompacte şi difuze) /i î u/ sau vocala deschisă (compactă) /a/, pe de altă parte [30].

Tabloul 2

	a	ę	ą̆	ǫ	e	ă	o	i	î	u
Compact	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Difuz	0	—	—	—	—	—	—	+	+	+
Forte	0	+	+	+	—	—	—	0	0	0
Bemolat	0	—	—	+	—	—	+	—	—	+
Grav	0	—	+	0	—	+	0	—	+	0

Pe baza celor arătate în rîndurile precedente, în definiţiile fonemelor din sistemul cu 10 vocale urmează să se utilizeze, alături de t. d. comune tuturor vocalelor, cele cinci t. d. care figurează

[25] Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 36: „In a tense vowel the sum of the deviation of its formants from the neutral position is greater than that of the corresponding lax vowel".

[26] Georges Straka, *La division des sons du langage en voyelles et consonnes peut-elle être justifiée?*, în „Travaux de linguistique et de littérature" (Strasbourg) I (1963), p. 67; vezi şi p. 35 („sous l'effet du renforcement de l'énergie articulatoire, la consonne se ferme et la voyelle s'ouvre"), 37, 39, 41, 72.

[27] După cum observă Yvan Lebrun, *On Tension*, în *Linguistique contemporaine. Hommage à Eric Buyssens*, Bruxelles, [1970], p. 122, „linguists differ as to which speech sounds are to be considered tense and which are to be considered lax".

[28] Aspectul acustic al chestiunii ar necesita o cercetare specială.

[29] După Žarko Muljačić, *op. cit.*, p. 84, it. /e o/ sînt „fonemi tessi", iar /ɛ ɔ/ sînt „rilassati"; din silabele neaccentuate sînt excluse ultimele două foneme *(ibidem)*, aşa încît t. d. [+tesso] = [+forte] se menţine tocmai în silabele caracterizate printr-o articulaţie mai „relaxată".

[30] În ipoteza că soluţia la care ne-am oprit nu poate fi sprijinită cu argumente cum sînt cele menţionate mai sus, ar urma să considerăm că ea este de acelaşi gen cu scindarea în două opoziţii a opoziţiei dintre vocalele compacte şi cele difuze, scindare care după Eli Fischer-Jørgensen, *loc. cit.*, este „a purely descriptive trick", dar care — dată fiind utilitatea ei — a fost acceptată de numeroşi fonologi.

în tabloul 2. Principiul economiei a fost, în acest caz, sacrificat (prin introducerea în matrice a unei t. d. care nu apare în tabloul 1), în favoarea logicii [31].

8. Sistemul B. În unele dintre graiurile dacoromâne în care există vocala [ặ] ea nu se opune niciodată vocalei [ę] : lui [ặ] din graiurile de tipul celui la care ne-am referit în paragrafele precedente îi corespunde fie [a], în forme ca *hotăr*[a]*m*, față de *hotăr*[ặ]*m*, fie [ę], în forme ca *r*[ę]*le*, iar din pozițiile în care apare [ặ] (în forme ca [țặsă] = *țese*) este exclusă vocala [ę] [32]. Înseamnă că vocalele [ặ] și [ę] sînt în distribuție complementară și că, prin urmare, cele două sunete, asemănătoare, sînt variante ale aceluiași fonem, în cadrul unui inventar format din nouă vocale[33]. Acestea ar putea fi repartizate în trei clase de localizare și trei — nu patru, ca în cazul precedent — clase de apertură ; s-ar obține astfel un sistem dreptunghiular. Fonemele realizate ca [ę] sau [ặ] și ca [ǫ] — pe care, în conformitate cu principiile expuse mai sus [34], ar urma să le notăm /ä/, respectiv, /å/ — ar fi grupate împreună cu vocala /a/, în clasa vocalelor de apertură maximă (compacte), iar t. d. [forte] ar deveni de prisos, căci t. d. [compact] și [difuz] ar fi suficiente pentru a delimita cele trei clase de apertură : /ä a å/, /e ă o/, /i î u/.

După părerea noastră, soluția indicată mai sus ar fi valabilă numai dacă anumite fapte de ordin structural sau (și) fonetic ar dovedi existența unor raporturi identice sau similare între termenii perechilor de foneme /ä/ : /e/, /å/ : /o/, pe de o parte, și /a/ : /ă/, pe de altă parte. Asemenea fapte pot fi invocate în unele cazuri, în condiții fonetice diferite de cele avute în vedere aici (și atunci se ajunge la o clasificare care va fi prezentată în alt loc [35]). În absența lor, considerăm că se impune repartizarea fonemului /a/ într-o clasă de apertură diferită de cea căreia îi aparțin fonemele realizate ca [ę] și ca [ǫ]. Ca rezultat se obține un sistem vocalic triunghiular, cu patru clase de apertură (ca și sistemul cu 10 vocale) : /a/, /ę ǫ/, /e ă o/, /i î u/ ; analiza în t. d. a fonemelor acestui sistem este prezentată în tabloul 3. Întrucît în sistem nu există opoziția /ę/ : /ặ/, fonemul /ę/, realizat ca [ę] și ca [ặ], este indiferent față de t. d. [±grav].

Tabloul 3

	a	ę	ǫ	e	ă	o	i	î	u
Compact	+	−	−	−	−	−	−	−	−
Difuz	0	−	−	−	−	−	+	+	+
Forte	0	+	+	−	−	−	0	0	0
Bemolat	0	−	+	−	−	+	−	−	+
Grav	0	0	0	−	+	0	−	+	0

9. Dacă diftongii [ęa] și [ǫa] din diverse graiuri dacoromâne și din limba literară sînt interpretați ca segmente monofonematice, distincte

[31] Vezi nota 19.

[32] Pe de altă parte, după cum observă Gr. Rusu la p. 281 a articolului citat în nota 17 (vezi și harta de la p. 282), într-o serie de graiuri există [ę] și [ǫ], dar nu și vocala centrală cu același grad de apertură ; desigur, unele dintre aceste graiuri sînt caracterizate prin sistemul vocalic pe care îl avem în vedere aici.

[33] Contrar celor susținute de Gr. Rusu (vezi p. 287 a articolului precitat), din interpretarea conform căreia [ặ] și [ę] sînt variante ale aceluiași fonem nu decurge necesitatea de a admite că sînt fonologic identice și [ă] și [e], pe de o parte, [î] și [i], pe de altă parte. Spre deosebire de [ă] și [î], în graiurile la care ne referim vocala [ặ], ,,care s-a dezvoltat din [ę] în urma velarizării acesteia'' apare numai după consoane care nu pot fi urmate de vocale anterioare ; există perechi minimale de tipul *mări* — *meri*, *lînă* — *lină*, dar nu și de tipul [țặsă] — *[țęsă].

[34] Vezi § 4.

[35] Vezi § 24.

de /a/ și plasate într-o clasă de apertură diferită de cea căreia îi aparține acest fonem, sistemul în discuție este identic cu cel analizat mai sus. Clasificarea din tabloul 3 corespunde deci și interpretării propuse de N.S. Troubetzkoy, după care sistemul vocalic al limbii literare cuprinde următoarele unități, grupate în patru clase de apertură : /a/, /ea oa/, /e ă o/, /i î u/ [36].

10. Conform definițiilor reflectate de tablourile 1, 2 și 3, fonemele realizate ca vocale anterioare sau centrale constituie subclase ale clasei fonemelor nebemolate, care se opun, luate împreună, clasei formate din /ǫ/, /o/ și /u/. Este posibilă, în principiu, și o altă grupare : /a ă î/ — vocale centrale, /ę e i ǫ o u/ — vocale periferice (caracterizate prin t. d. [— central]). Dacă în clasificare se utilizează t. d. [± central] [37] una dintre trăsăturile [bemolat] și [grav] devine de prisos (ceea ce nu se întîmplă în clasificările anterioare, potrivit cărora în clasa vocalelor nebemolate este distinctivă trăsătura [grav]). O matrice corespunzătoare acestei noi clasificări este prezentată în tabloul 4 (avem în vedere sistemul cu 10 vocale ; cf. tabloul 2). Din tablou rezultă că în aceeași clasă de apertură vocala anterioară și corespondenta ei posterioară sînt definite prin valori identice („+", „—" sau 0) a patru din totalul de cinci t. d., în timp ce fiecare dintre vocalele menționate nu posedă decît trei t. d. care se regăsesc, cu aceleași valori, în definițiile vocalelor centrale /î ă ą̆/. Clasificarea este deci în contradicție cu constatarea că între vocalele centrale și cele anterioare există raporturi structurale (vezi alternanțele) care pledează pentru o grupare de tipul /e ă/ : /o/, nu /e o/ : /ă/ [38]. Considerăm, din motivele arătate, că folosirea t. d. [central] în clasificarea vocalelor din sistemele care posedă fonemele /î ă/ sau /î ă ą̆/ nu este convenabilă.

Tabloul 4

	a	ę	ą̆	ǫ	e	ă	o	i	î	u
Central	+	—	+	—	—	+	—	—	+	—
Compact	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Difuz	0	—	—	—	—	—	—	+	+	+
Forte	0	+	+	+	—	—	—	0	0	0
Bemolat	0	—	0	+	—	0	+	—	0	+

11. Sistemul C. Numeroase graiuri dacoromâne și unele graiuri ale dialectului aromân [39] au un sistem vocalic identic cu cel al limbii literare (sistem triunghiular, format din 7 foneme, cu trei clase de apertură și trei clase de localizare). Definițiile vocalelor din limba literară, prezentate cu altă ocazie [40], urmează deci să fie considerate valabile pentru toate graiurile menționate aici.

12. Sistemul D. După părerea lui A. Kovačec, care admite că [a] și [å] reprezintă în istroromînă două foneme distincte (cu precizarea că /a/ este „marginal"), sistemul vocalic al acestui dialect este format din

[36] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Réimpression de la 1re édition, 1949, Paris, 1964, p. 126. Am menținut notația folosită de autor în cazul diftongilor (aceștia ar urma să fie notați /ę/, /ǫ/, după sistemul nostru, dacă am admite interpretarea lor monofonematică) ; am înlocuit însă litera *â* cu *ă*.

[37] T. d. [central] a fost folosită, de exemplu, de Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 112. Vezi și § 16.

[38] Cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 594.

[39] Cu privire la acestea din urmă vezi Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*, p. 223, și Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București, 1972, p. 165—166.

[40] Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 592.

8 unităţi [41]. Autorul citat consideră că fonemele /ę a å/ fac parte, toate trei, din clasa vocalelor de apertură maximă [42] (ar urma deci ca în sistemul nostru de transcriere prima dintre aceste vocale să fie notată /ä/ [43]). În consecinţă, clasele de apertură sînt numai trei — /ę a å/, /e o/ şi /i u/ sau /i â u/ —, iar cele 8 foneme pot fi definite fără a se face apel la t.d. [forte]. În felul acesta se ajunge însă la definiţii potrivit cărora, în contradicţie cu datele tipologiei fonologice generale [44], clasa vocalelor de apertură maximă cuprinde mai multe foneme decît una dintre celelalte două clase (sau decît amîndouă, dacă fonemul /â/ nu se grupează nici cu /i u/, nici cu /e o/ [45]). Anomalia aceasta nu apare dacă /a/ este separat de celelalte două foneme realizate ca vocale deschise sau semideschise — care vor fi notate /ę/, respectiv, /ǫ/ —, admiţîndu-se deci existenţa a patru clase de apertură, ceea ce implică introducerea în matrice a t. d. [forte].

S-ar părea că fonemul /â/, realizat ca vocală mai închisă decît [ă] şi, în general, mai deschisă decît [î], poate fi inglobat în clasa vocalelor închise (difuze); un argument în favoarea acestei soluţii a fost adus de A. Kovačec : „fonemul /â/ s-ar putea prezenta ca figurînd printre vocalele închise, deci /i/ — /â/ — /u/, din cauza echivalenţelor în morfologie între /i/ şi /â/: *durm-i-nda*, faţă de *cânt-â-nda*" [46]. Acelaşi autor menţionează însă că, spre deosebire de /i/ şi de /u/, fonemul /â/ nu apare în silabe finale neaccentuate deschise [47] (în silabele corespunzătoare închise apare rar) şi că nu a găsit exemple „în care acesta să se opună în mod direct altor vocale în poziţie neaccentuată" [48]. Ţinînd seamă de cele arătate, credem că /â/ nu face parte din clasa vocalelor închise (difuze); pe de altă parte, el nu poate fi grupat nici cu /e o/ (dacă am avea o clasă /e â o/, ea ar conţine cu un fonem mai mult decît clasa vocalelor de apertură minimă, /i u/ [49]).

După părerea noastră, fonemul /â/ este o vocală nedeterminată, care se opune ansamblului format din celelalte foneme vocalice prin faptul că nu posedă alte t. d. în afara celor care sînt comune tuturor vocalelor [50]. Nu este necesar ca opoziţia „determinat — nedeterminat" să fie indicată ca atare, prin introducerea în matrice a t. d. (respectiv, a perechii de t. d.) numite astfel; caracterul nedeterminat al fonemului /â/ poate fi pus în evidenţă, pur şi simplu, prin absenţa semnelor „+" şi „—" din coloana corespunzătoare acestui fonem, în dreptul tuturor t. d. prin care se opun una alteia vocalele determinate ale sistemului.

[41] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 40.

[42] *Ibidem*.

[43] Vezi §§ 4 şi 27.

[44] Vezi, de exemplu, Henning Andersen, *op. cit.*, p. 893.

[45] Vezi mai jos.

[46] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 39.

[47] Nici /î/ din româna literară nu apare la finală de cuvînt în silabă neaccentuată; dată fiind însă existenţa opoziţiei /î/ : /ă/, vocala /î/ are un statut fonologic net diferit faţă de cel al lui /â/ din istroromână.

[48] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 43.

[49] Cf. alineatul precedent.

[50] Cf. Viggo Brøndal, *La structure des systèmes vocaliques*, în TCLP VI (1936), p. 65; N. S. Troubetzkoy, *op. cit.*, p. 124.

Clasificarea celor 8 foneme vocalice [51] ale dialectului istroromân este prezentată în tabloul 5. Întrucît /â/, ca vocală nedeterminată, şi /a/, singura vocală compactă, nu se încadrează în clase de localizare, numărul acestora este de numai două: /ę e i/ şi /ǫ o u/.

Tabloul 5

	a	ę	ǫ	e	o	i	u	â
Compact	+	—	—	—	—	—	—	0
Difuz	0	—	—	—	—	+	+	0
Forte	0	+	+	—	—	0	0	0
Grav	0	—	+	—	+	—	+	0

Interpretarea după care în istroromână /ę ǫ/ se deosebesc de /e o/prin t. d. [±forte] îşi găseşte un sprijin în unele fapte de ordin structural [52], asemănătoare cu cele aduse în discuţie în legătură cu t. d. ale vocalelor din sistemul cu 10 foneme. Cît despre aspectul fonetic al chestiunii, dacă admitem că vocalele „slabe" se deosebesc de vocala neutră într-o măsură mai mică decît vocalele „forte" [53], nu este lipsită de interes constatarea că în silabă neaccentuată se produce, în vorbirea allegro, o apropiere a vocalelor [e o] de vocala [â] [54].

13. Graiul meglenoromân din Lugunţa (Lundzini) este caracterizat prin prezenţa sunetului [ę] în poziţii în care celelalte graiuri au diftongul [ẹa]; de exemplu: [sęră], [mul'arę] [55]. În acelaşi grai apare, sub accent, şi [ǫ], nu numai provenit din [ă] (după unii cercetători, şi din [î] [56]), ci şi corespunzător diftongului [ọa] din alte graiuri; de exemplu: [nǫpti] [57]. Dacă admitem că, pe lîngă fonemul /a/ şi cele şase vocale grupate în două serii de localizare, /ę e i/ şi /ǫ o u/, graiul în discuţie posedă un al optulea fonem, /â/, realizat ca [ă] — vocală care apare sub accent în cuvîntul [răńă] = *rîie* şi în împrumuturi recente [58] —, ajungem la stabilirea unui inventar de 8 foneme, identic cu cel al dialectului istroromân (vezi tabloul 5) [59].

14. După N. Saramandu, în graiurile fărşerot şi moscopolean ale dialectului aromân „diftongii *ẹa*, *ọa* se realizează şi ca *ę*, *ǫ*", iar cele patru segmente fonetice pot fi interpretate ca realizări a două foneme vocalice, /ę/ şi /ǫ/, elemente ale unui sistem dreptunghiular, cu trei clase de apertură: /ę a ǫ/, /e ă o/, /i u/ [60]. După părerea noastră, avem a face, şi în acest caz, cu un sistem vocalic triunghiular, cu patru clase de apertură (ca şi în istroromână [61], clasa vocalelor de apertură maximă cuprinde nu trei foneme, ci unul singur). Aşadar, dacă acceptăm interpretarea conform

[51] Clasificarea bazată pe descrierea conform căreia [a] şi [å] sînt fonologic identice va fi prezentată în § 27.

[52] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 42: „În poziţie neaccentuată se ajunge la neutralizarea opoziţiilor dintre fonemele /e/ şi /ę/ ...., /a/ şi /å/" (inexistenţa lui [å] implică inexistenţa opoziţiei /ǫ/ : /o/).

[53] Vezi § 7.

[54] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 43.

[55] Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 106.

[56] *Ibidem*, p. 97.

[57] *Ibidem*, p. 116.

[58] *Ibidem*, p. 100.

[59] Vezi paragraful precedent. Nu mai există însă identitate dacă se acceptă interpretările discutate în §§ 17 şi 27.

[60] Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 169.

[61] Vezi discuţia din § 12. Vocalei /ă/ — în notaţia noastră, /â/ — îi atribuim statutul de vocală nedeterminată, aşa încît sistemul cuprinde numai două clase de localizare (nu trei, cum ar rezulta din tabloul prezentat în lucrarea precitată).

căreia [ẹ] = [ẹa] = /ẹ/, [ọ] = [ọa] = /ọ/, graiurile fărşerot şi moscopolean posedă sistemul vocalic pe care l-am numit D (vezi tabloul 5).

15. În cele două graiuri ale dialectului aromân menţionate în paragraful precedent [ẹ] şi [ọ] apar nu numai sub accent, ci şi în silabă neaccentuată, la finală, după consoane nepalatale ([e] şi [o] nu apar în poziţie neaccentuată)[62]. Dacă, aşa cum am susţinut mai sus[63], este normal ca din silabele „slabe'' sub raport accentual să fie excluşi termenii marcaţi ai opoziţiilor bazate pe t. d. [±forte] — respectiv, sunetele corespunzătoare acestor termeni —, s-ar părea că, în graiurile la care ne referim, sînt caracterizate prin t. d. [+forte] fonemele /e o/, nu /ẹ ọ/. După părerea noastră însă, această interpretare nu ar fi justificată. Din punctul de vedere care ne interesează aici, poziţia finală are o situaţie specială, ceea ce se poate constata şi urmărindu-se distribuţia vocalelor în alte dialecte: în subdialectul de sud al istroromânei [ẹ] nu apare în poziţie neaccentuată internă, dar — ca şi [e] şi spre deosebire de [å] — apare la finală[64]; în unele graiuri dacoromâne [ẹ] final neaccentuat apare în forme de tipul [vulpẹ] = *vulpea*, dar [ọ] apare numai sub accent[65]. Rezumînd: dintre cele patru sunete în discuţie, [e o ẹ ọ], în poziţie finală neaccentuată apar fie numai primele două (situaţia cea mai frecventă), fie primele trei, fie, în sfîrşit, numai ultimele două (se pare că aceasta este situaţia care se întîlneşte cel mai rar). Toate graiurile la care ne referim aici au însă o trăsătură comună, care constă în faptul că din silabele neaccentuate nefinale sînt excluse vocalele [ẹ ọ]. Chiar dacă nu avem a face cu o lege valabilă pentru absolut toate graiurile celor patru dialecte[66], credem că, atunci cînd se pune problema de a stabili pe baza unui criteriu distribuţional natura raportului dintre termenii opoziţiilor /ẹ/ : /e/ şi /ọ/ : /o/, trebuie să ţinem seamă de trăsătura menţionată (cu caracter cvasi-general), nu de diverse situaţii particulare. Altfel spus, considerăm că, în măsura în care decizia privitoare la atribuirea t. d. [+forte], respectiv [—forte] uneia dintre clasele de foneme /ẹ ọ/ şi /e o/ trebuie să se întemeieze pe distribuţia sunetelor corespunzătoare, este cazul să avem în vedere silabele neaccentuate nefinale, nu pe cele finale.

16. Cînd într-un sistem nu există o clasă a vocalelor centrale (fonemul notat /ă/ sau /â/ fiind vocală nedeterminată, situată oarecum în afara sistemului[67]), în loc ca fonemul /a/ să fie considerat unic reprezentant al unei clase de apertură şi, ca atare, indiferent faţă de t. d. prin care se definesc clasele de localizare, este posibil ca acelaşi fonem să fie considerat unic reprezentant al unei clase de localizare, indiferent faţă de t. d. referitoare la apertură. În acest din urmă caz /a/ poate fi caracterizat prin t. d. [+central], fără a se ajunge la inconvenientul discutat în legătură cu definirea fonemelor din sistemele în care există seria /î ă/ sau /î ă ą̆/[68],

[62] Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 169.
[63] Vezi § 7.
[64] Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 72. În subdialectul de nord (graiul din Jeiăn) opoziţia /ẹ/ : /e/ se neutralizează în toate silabele neaccentuate (vezi mai sus, nota 52).
[65] Cu privire la unele graiuri ale dialectului meglenoromân vezi § 13. Situaţia aparte a poziţiei finale în dialectul aromân rezultă cu claritate din caracteristicile distribuţionale ale vocalelor neaccentuate în acest dialect; vezi Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 168.
[66] În graiul din Mihăileni, de exemplu (vezi § 26), [ọ] apare şi în silabe neaccentuate, finale sau nefinale.
[67] Cf. §§ 12 şi 19.
[68] Vezi § 10.

dat fiind că vocalele anterioare și cele posterioare nu au corespondente centrale cu aceeași apertură. Deosebirea dintre cele două interpretări menționate este ilustrată de tablourile 6 și 7 (liniile orizontale indică opoziții bazate pe apertură, cele verticale separă clase de localizare).

Tabloul 6

i	u
e	o
ę	ǫ
a	

Tabloul 7

i		u
e		o
ę		ǫ
	a	

Acceptînd a doua interpretare și introducînd în matricea fonologică a vocalismului istroromân t. d. [central], putem separa clasele /ę ǫ/, /e o/, /i u/ cu ajutorul numai al t. d. [compact] și [difuz], fără a utiliza t. d. [forte], așa cum se arată în tabloul 8 [69]. Faptul că prima soluție (vezi tabloul 6) poate fi aplicată și în clasificarea fonemelor din sistemele care conțin o serie de vocale centrale — ea a fost folosită și în descrierile consacrate limbii literare — ne determină să o considerăm preferabilă (cel puțin în cercetările de genul celei de față).

Într-un articol anterior [70] am clasificat vocalele din dacoromâna veche în modul arătat în tabloul 8 (cu deosebirea că în articolul citat fonemele /ę ǫ â/ au fost notate /ä/, respectiv, /å/ și /ă/). Acceptînd, pe baza considerațiilor din rîndurile precedente, interpretarea ilustrată de tabloul 6, putem afirma că cel puțin unele dintre graiurile dialectului dacoromân din perioada primelor texte românești aveau un sistem vocalic (D) care se regăsește astăzi în graiuri aparținînd celorlalte trei dialecte [71].

Tabloul 8

	i	e	ę	a	ǫ	o	u	â
Central	—	—	—	+	—	—	—	0
Compact	—	—	+	0	+	—	—	0
Difuz	+	—	0	0	0	—	+	0
Grav	—	—	—	0	+	+	+	0

17. Sistemul E$_1$. În conformitate cu interpretarea sugerată mai sus [72], graiul meglenoromân din Lugunța posedă un sistem vocalic format din 8 foneme. Dacă însă neglijăm cazul special al cuvîntului [răńă] și facem abstracție de împrumuturile recente care conțin un [ă] accentuat, sistemul cuprinde numai 7 foneme :/a ę ǫ e o i u/ ; toate aceste vocale apar sub accent. În ce privește statutul fonologic al lui [ă] neaccentuat — în distribuție complementară cu [ǫ], întotdeauna accentuat —, este probabil că o analiză fonologică amănunțită, bazată pe date fonetice precise, ar conduce la interpretarea după care cele două vocale menționate sînt variante ale aceluiași fonem (ar fi necesar însă să se ia în discuție și posibilitatea ca [ă] să reprezinte rezultatul neutralizării uneia sau unora dintre opozițiile existente în poziție accentuată). Definițiile celor 7 vocale din sistemul pe care îl numim E$_1$ sînt identice cu definițiile vocalelor determinate din sistemul D (vezi tabloul 5).

18. Sistemul E$_2$. După părerea lui Gr. Rusu [73], unele graiuri dacoromâne au un sistem vocalic format din 7 foneme — /a/, /ę/ ą̆/, /ǫ/, /e/ ă/,

[69] În locul t. d. [grav], poate să apară, în principiu, t. d. [bemolat] ; vezi însă § 3.

[70] *Observații asupra sistemului vocalic al dacoromânei din epoca începuturilor scrisului*, în SCL XIX (1968), nr. 2, p. 97–101.

[71] Evident, această afirmație este valabilă numai dacă se acceptă interpretările propuse în §§ 12–14.

[72] Vezi § 13.

[73] *Fonetica graiului din Valea Jiului* (II). *Consonantismul*, în SCL XVI (1965), nr. 2, p. 250–251.

/o/, /i/ î/, /u/ —, repartizate în două clase de localizare şi patru clase de apertură. Întrucît, conform descrierii elaborate de autorul citat, cele trei foneme notate cu cîte două litere se realizează atît ca vocale anterioare (acute), cît şi ca vocale centrale nerotunjite (respectiv, grave nebemolate)[74], t. d. [grav] nu este utilizată în acest sistem vocalic; cele două clase de localizare (de tonalitate) se disting deci între ele prin t. d. [± bemolat]. Notînd /ẹ e i/ vocalele nebemolate, fonemele sistemului E_2 pot fi definite aşa cum se arată în tabloul 9.

Tabloul 9

	a	ẹ	ọ	e	o	i	u
Compact	+	—	—	—	—	—	—
Difuz	0	—	—	—	—	+	+
Forte	0	+	+	—	—	0	0
Bemolat	0	—	+	—	+	—	+

19. Sistemul F. Unele graiuri ale dialectului aromân au un sistem vocalic format din 6 foneme: /a e o i u â/ (ultimul, notat de obicei /ă/ [75]). La prima vedere s-ar putea crede că avem a face cu un sistem dreptunghiular, cu trei clase de localizare şi două grade de apertură: /e i/, /a â/, /o u/; în acest caz în clasificare ar urma să se utilizeze, alături de t. d. [bemolat] şi [grav], numai una dintre t. d. [compact] şi [difuz]. Există însă argumente care pledează în favoarea unei interpretări diferite, conform căreia raportul dintre /a/ şi /â/ nu este identic cu cel dintre termenii perechilor /e i/ şi /o u/. Fără a intra în detalii, este suficient să menţionăm că /â/ se separă de toate celelalte vocale printr-o particularitate distribuţională: este singura vocală care nu apare în poziţie iniţială [76]. După părerea noastră, /â/ din sistemul avut în vedere aici este o vocală nedeterminată, iar sistemul este triunghiular, cu două clase de localizare [77].

Tabloul 10

	a	e	o	i	u	â
Compact	+	—	—	—	—	0
Difuz	0	—	—	+	+	0
Grav	0	—	+	—	+	0

Definiţiile fonemelor din sistemul F sînt prezentate în tabloul 10.

20. Graiurile meglenoromâne din Huma şi din Ţîrnareca, în care [ă] din silabele accentuate nu s-a transformat în [ọ] sau în [o] [78] au un sistem vocalic identic cu cel prezentat în paragraful precedent.

21. În graiul meglenoromân din Liumniţa, în care mai vechiul [ă] accentuat a devenit [o] [79], vocala de timbru neutru a fost reintrodusă sub accent, ca urmare a trecerii lui [e] la [(i̯)ă] şi a lui [o] la [u̯ă] în forme ca

[74] *Ibidem.*

[75] Vezi, de exemplu, Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 223; Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 167. În prima dintre lucrările citate graiurile pe care le avem în vedere aici sînt numite ,,de tip fărşerotesc (de tip F)''.

[76] Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucureşti, 1968, p. 25.

[77] După Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*, p. 223, clasele de localizare sînt trei (una dintre ele, cea centrală, este ,,incompletă''). Autoarea este de părere că dialectele istroromân şi meglenoromân au acelaşi sistem vocalic, format din 6 foneme (*ibidem*, p. 192, respectiv, p. 268). În conformitate cu descrierile luate în consideraţie în §§ 12 şi 27, istroromâna posedă 8, respectiv, 7 foneme vocalice, iar dintre graiurile meglenoromâne numai unele sînt, după părerea noastră, caracterizate prin sistemul vocalic pe care îl numim F (vezi §§ 20 şi 21).

[78] Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 97, 100.

[79] *Ibidem.*

[bi̯ăm], [i̯ăł], [ńăł], [čăşmă] „fîntînă", [ğăp] „buzunar"[80], respectiv, [bu̯ău̯], [ču̯ărbă][81]. Dacă, datorită unor împrumuturi efectuate după ce s-au produs cele două transformări, vocalele [e] şi [o] apar, şi ele, în silabe accentuate, în contexte segmentale cum sînt cele în care se întîlneşte [ă] în exemplele de mai sus, sau dacă se ţine seamă de prezenţa lui [e] şi [o] în silabe neaccentuate (sub formă de excepţii de la regulile conform cărora [e] > [i], [o] > [u] în poziţie neaccentuată[82]), se poate stabili existenţa unor opoziţii între timbrele [e], [ă] şi [o]; în consecinţă, se poate degaja un sistem de 6 foneme vocalice, identic cu cel al graiurilor meglenoromâne din Huma şi din Ţîrnareca şi al unor graiuri aromâne (vezi tabloul 10).

22. Sistemul G_1. Cu privire la transformarea în [i̯ă] a lui [e] accentuat în graiul meglenoromân din Liumniţa, Th. Capidan face observaţia următoare: „În elementele străine avem de asemenea această trecere, ceea ce dovedeşte că ea este nouă; dealtfel aceasta se vede şi din faptul că *ă* din *i̯ă*, deşi accentuat, n-a trecut în *o* (< *ọ*)"[83]. O observaţie analoagă este, desigur, valabilă cu privire la transformarea lui [ó] în [u̯ă]. Trecerea lui [ă] accentuat la [o] fiind anterioară celor două fenomene menţionate mai sus, se poate presupune că — făcîndu-se abstracţie de cazul particular al cuvîntului [răńă], de prezenţa lui [ă] accentuat şi de cea a lui [o] neaccentuată în unele cuvinte împrumutate recent —, pînă nu demult vocalele [o] şi [ă] aveau, în graiul din Liumniţa, o distribuţie complementară: [o] sub accent, [ă] în silabă neaccentuată (cf. alternanţa fonetică, dar nu şi fonologică, din forme de tipul [kóntă] — [kăntóm]).

Sistemul vocalic corespunzător situaţiei schiţate mai sus este format din 5 foneme: /a e o i u/; dacă, ţinînd seamă de alternanţa fonetică menţionată, admitem că [ă] neaccentuat este (respectiv, era) o variantă a lui /o/, acest fapt pledează pentru interpretarea conform căreia clasele de localizare /e i/ şi /o u/ se deosebesc între ele prin t. d. [±grav], trăsătura fonetică [bemolat] fiind redundantă[84]. Cele cinci foneme ale sistemului pe care îl numim G_1 au deci definiţii identice cu cele ale vocalelor determinate din sistemul F (care conţine însă şi o vocală nedeterminată; vezi tabloul 10).

23. Sistemul G_2. După E. Petrovici, multe dintre graiurile dacoromâne, precum şi una dintre cele două variante ale limbii literare posedă un sistem vocalic triunghiular, cu două clase de localizare şi trei clase de apertură: /a/, /ă o/, /î u/[85]. Notînd /e/, în loc de /ă/, fonemul realizat ca [e] sau ca [ă] şi /i/, în loc de /î/, fonemul realizat ca [i] sau ca [î][86], s-ar părea că ajungem la stabilirea unui sistem identic cu cel prezentat în

[80] *Ibidem*, p. 103.

[81] *Ibidem*, p. 115.

[82] *Ibidem*, p. 109 („trecerea lui *e* în *i* este generală şi pentru elementele străine mai vechi"), respectiv, p. 117 („dintre elementele străine aproape toate fac această trecere", adică [o] > [u] în poziţie neaccentuată).

[83] Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 103.

[84] Considerăm însă că pentru a susţine această interpretare este suficientă constatarea că nu există fapte care să impună interpretarea opusă; cf. § 3.

[85] Cf. Emil Petrovici, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor româneşti*, în CL VII (1962), nr. 2, p. 211.

[86] Cf. § 4.

paragraful precedent (cf. tabloul 10). Întrucît însă — conform concepției autorului citat, [ă[și [î], vocale grave nebemolate, sînt fonologic identice cu [e], respectiv, cu [i], vocale acute, trăsătura fonetică [grav] nu este distinctivă; în consecință, cele două clase de localizare (de tonalitate) se deosebesc între ele prin t. d. [±bemolat].
Clasificarea vocalelor din sistemul pe care îl numim G_2 este prezentată în tabloul 11 [87].

Tabloul 11

	a	e	o	i	u
Compact	+	−	−	−	−
Difuz	0	−	−	+	+
Bemolat	0	−	+	−	+

24. Sistemul H. În unele graiuri dacoromâne s-au produs fenomenele fonetice care au avut ca rezultat constituirea sistemului cu 10 vocale prezentat în tabloul 2 [88] și, în plus, fenomenul trecerii lui [a] accentuat la [å]; se pare că acesta este, de exemplu, cazul graiului vorbit în localitatea Meria (com. Lunca Cernii de Jos) din jud. Hunedoara [89]. Dacă admitem că [a] neaccentuat și [å] accentuat sînt variante ale aceluiași fonem — vocala compactă din seria /u o å/ —, înseamnă că sistemul cuprinde 9 foneme vocalice. Prin transformarea lui [a] în variantă a fonemului pe care îl notăm /å/, fonemul realizat ca [ặ] a ajuns să ocupe treapta de apertură maximă în clasa de localizare din care fac parte și /ă/ și /î/; ținînd seamă de trăsăturile distinctive ale acestui fonem ([+compact] în opoziție cu /ă î/; [−bemolat], în opoziție cu /å/; [+grav], în opoziție cu /ä/), îl vom nota /a/. De remarcat, în legătură cu opoziția dintre /a/= [ặ] și /å/ = [å] și [a] că, deși ultimul dintre sunetele menționate nu este pronunțat cu rotunjirea buzelor, vocalele [ặ] și [a] se deosebesc întrucîtva din punctul de vedere al trăsăturii fonetice [bemolat]: vocala [ặ] este relativ apropiată de [ẹ] (ceea ce se explică prin originea ei; cf. fonetisme de tipul [țặsă] < [țẹse]) [90], vocala [a] este mai apropiată de [å]. De aceea, faptul că /å/ se realizează și ca [a] în graiul analizat aici nu ne poate împiedica să considerăm că în sistemul pe care îl numim H raportul dintre /å/ și /a/ este asemănător cu cel dintre /o/ și /ă/, /u/ și /î/: termenii acestor perechi se deosebesc unul de altul prin t.d. [± bemolat] [91].

Tabloul 12

	ä	a	å	e	ă	o	i	î	u
Compact	+	+	+	−	−	−	−	−	−
Difuz	0	0	0	−	−	−	+	+	+
Bemolat	−	−	+	−	−	+	−	−	+
Grav	−	+	0	−	+	0	−	+	0

De observat, pe de altă parte, că raporturile dintre /a/ (= [ặ]) și /ă/

[87] Clasificarea aceasta, propusă (dar nu sub forma unei matrice fonologice) la p. 210—211 a articolului lui E. Petrovici citat în nota 85, a fost prezentată (folosindu-se transcrierea /ă î/ pentru fonemele nebemolate) în Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 581; ea se găsește și la P. Neiescu, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, în CL VIII (1963), nr. 2, p. 208 (vocalele nebemolate sînt notate acolo *ă/ e, î/i*).

[88] Vezi § 6 și nota 33.

[89] Transformarea [á] > [å] este examinată amănunțit de B. Cazacu, *Despre procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria — Reg. Hunedoara)*, în SCL VII (1956), nr. 3—4, p. 251—253 (articolul nu conține însă o descriere completă a foneticii graiului în cauză).

[90] Vezi Andrei Avram, *Asupra clasificării vocalelor românești*, în SCL VI (1955), nr. 3—4, p. 211—213.

[91] Problema caracterului distinctiv al trăsăturilor fonetice [grav] și [bemolat] se pune altfel în sistemele cu numai două clase de localizare (de tonalitate); cf. §§ 28 și 29 și nota 103.

sînt comparabile cu cele dintre termenii perechilor /ä e/ și /å o/, atît din punct de vedere structural (vezi neutralizarea, în unele contexte, a opozițiilor corespunzătoare), cît și pe plan fonetic, ceea ce nu se întîmplă în cazul sistemului B, propriu unor graiuri în care /a/ se realizează ca [a], nu ca [ă̦]. Deosebirile existente între aceste graiuri și graiul din Meria sînt reflectate, credem, în mod adecvat de soluțiile propuse : pe de o parte, interpretarea lui /a/ din sistemul B (vezi tabloul 3) ca unica vocală compactă (într-un sistem care, în consecință, este triunghiular) [92]; pe de altă parte, înglobarea lui /a/ din sistemul H în clasa de plenitudine vocală căreia îi aparțin și /ä/ și /å/, ceea ce duce la stabilirea caracterului dreptunghiular al sistemului. T. d. ale celor nouă foneme din sistemul H sînt prezentate în tabloul 12.

25. Dacă diftongii [ea̯] și [oa̯] din limba literară și din graiurile dacoromâne care au un fonetism asemănător cu cel al limbii literare sînt interpretați ca segmente monofonematice, distincte de /a/, dar aparținînd, ca și acest fonem, clasei de apertură maximă [93] se ajunge la un sistem vocalic identic cu cel analizat în paragraful precedent [94].

26. Sistemul I. Cînd trecerea lui [á] la [å] (sau [ọ]) nu a fost însoțită (precedată sau urmată) de fenomene fonetice care să ducă la apariția unui fonem realizat ca [ă̦] și distinct de /ę/, /ă/ și /a/, s-a ajuns la constituirea unui sistem vocalic dreptunghiular în care clasa vocalelor nebemolate grave conține numai două unități, /î/ și /ă/. După toate probabilitățile, în această situație se află graiul vorbit în localitatea Mihăileni din jud. Harghita, grai în care apar fonetisme ca [fii̯ecåre], [bălọn], pe de o parte, și ca [răŝĕ], [așä], pe de altă parte [95] (cf. [ră̦ŝe], [șă̦] [96] în graiurile caracterizate prin sistemul A [97]). Clasificarea fonemelor din sistemul cu 8 vocale pe care îl avem în vedere aici este prezentată în tabloul 13.

Tabloul 13

	ä	å	e	ă	o	i	î	u
Compact	+	+	—	—	—	—	—	—
Difuz	0	0	—	—	—	+	+	+
Bemolat	—	+	—	—	+	—	—	+
Grav	0	0	—	+	0	—	+	0

27. Sistemul J_1. Dacă se consideră că [a] și [å] din dialectul istroromân sînt variante ale aceluiași fonem, neglijîndu-se deci rarele cazuri în care [a] apare sub accent [98], sistemul vocalic al acestui dialect nu cuprinde 8 foneme [99], ci numai 7 : fonemul nedeterminat /â/ și două serii de vocale determinate : /ä e i/ și /å o u/ ; sistemul este deci dreptunghiular, cu trei clase de apertură. Acestea sînt interpretarea și transcrierea pe care

[92] Deosebirea dintre sistemele B și H (formate, amîndouă, din cîte 9 vocale) este scoasă în evidență de notația folosită ; cf. observațiile din § 27.

[93] Această interpretare apare în două lucrări semnate de B. Havránek și, respectiv, de M. Małecki, citate de Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, [București] 1956, p. 5. Vezi și Arcadie Evdoșenco, *„Diftongii" **ea**, **oa** și locul lor în sistemul vocalic al limbii române*, în SCL XII (1961), nr. 4, p. 463. Cf. interpretarea propusă de N. S. Troubetzkoy și menționată în § 9.

[94] Evident, identității fonologice nu îi corespunde o identitate fonetică.

[95] *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 215. Mai rar, [å] și [ọ] apar și în poziție neaccentuată.

[96] Exemple date de Gr. Rusu la p. 287 a articolului citat în nota 17.

[97] Vezi § 6.

[98] Vezi Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 40.

[99] Cf. § 12.

le găsim într-un articol semnat de E. Petrovici și P. Neiescu[100] (care însă nu operează cu noțiunile „determinat ” și „nedeterminat”).

După cum se poate constata, în funcție de modul în care se răspunde la întrebarea dacă [a] și [å] reprezintă două foneme sau unul și același fonem, sistemul este triunghiular, cu patru clase de apertură (două dintre ele fiind separate prin t. d. [±forte]) sau dreptunghiular, cu trei clase de apertură; deosebirea dintre cele două interpretări nu se reduce deci la o problemă de inventar. Acest lucru este scos în evidență de faptul că fonemele realizate ca [ę] sau [ä] și ca [å] sînt notate /ę ǫ/ în sistemul D, în care ele posedă, printre altele, t.d. [−compact, +forte] și /ä å/ în sistemul numit J_1, în care posedă t.d. [+compact] și nu participă la opoziția bazată pe t. d. [±forte].

Tabloul 14

	ä	å	e	o	i	u	â
Compact	+	+	−	−	−	−	0
Difuz	0	0	−	−	+	+	0
Grav	−	+	−	+	−	+	0

Clasificarea vocalelor din dialectul istroromân conformă interpretării pe care am avut-o în vedere în acest paragraf este prezentată în tabloul 14[101].

28. Graiurile meglenoromâne — vorbite în Cupa, Oșani, Birislav și Nînta — în care [ă] accentuat a devenit [ǫ][102] și în care se recunoaște existența unui fonem /â/ = [ă], pe baza faptului că în împrumuturile recente (și în cuvîntul [răńă]) apare, totuși, [ắ], posedă un sistem vocalic format din 7 foneme (vom nota /ä/ fonemul realizat ca [a] și /å/ fonemul realizat ca [ǫ]). Sistemul este dreptunghiular, cu două clase de localizare, cărora le aparțin vocalele determinate /ä e i/ și /å o u/, și cu o vocală nedeterminată, /â/. Întrucît vocala rotunjită (bemolată) corespunzătoare fonemului /å/ este mai gravă decît vocala nerotunjită (nebemolată) care constituie realizarea lui /ä/[103], se poate, eventual, admite că cele două clase de vocale determinate se deosebesc între ele prin t. d. [±grav] și că, prin urmare, graiurile meglenoromâne la care ne referim aici au un sistem vocalic identic cu cel al istroromânei (așa cum este prezentat acesta în tabloul 14). Faptele aduse în discuție în paragraful următor pledează însă pentru părerea că avem a face nu cu o identitate, ci doar cu o asemănare.

29. Sistemul J_2. Din punct de vedere fonetic, între istroromână[104] și graiurile meglenoromâne menționate în rîndurile precedente există, printre altele, următoarele două deosebiri: fonemul /ä/ se realizează ca vocală anterioară (pe plan acustic, acută) în primul caz și ca vocală cen-

[100] *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL IX (1964), nr. 2, p. 189, nota 4.

[101] În legătură cu interpretarea după care în acest sistem este distinctivă trăsătura fonetică [grav], nu trăsătura [bemolat], vezi § 3 și p. 208 a articolului citat în nota precedentă, unde, referindu-se la „labializarea lui *a* accentuat”, autorii arată că „vorbitorii nici nu-și dau seama de existența ei, ea neavînd nici o valoare distinctivă”. Cf. Kovačec, *Descrierea istroromânei*, p. 40.

[102] Vezi Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 97. Cu privire la graiul din Lugunța, în care, de asemenea, [ă] accentuat a devenit [ǫ], vezi §§ 13 și 17.

[103] Cf. Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 46: „grave and flat as well as acute and plain possess a common denominator — a downward or upward shift of the formants, respectively”.

[104] Ne referim la descrierea discutată în § 27.

trală (pe plan acustic, mai gravă decît [ẹ] sau [ä], deși nu în aceeași măsură ca [ọ] sau [å][105]) în celălalt caz; în istroromână /å/ se realizează, în anumite contexte, ca [a] — vocală nebemolată —, ceea ce nu se întîmplă în meglenoromână (echivalența fonologică [å] = [a] în primul dintre cele două dialecte poate fi invocată în sprijinul părerii că acolo trăsătura fonetică [bemolat] nu este distinctivă[106]). Ținînd seamă de aceste constatări, considerăm că în sistemul vocalic cu 7 foneme al graiurilor meglenoromâne vorbite în Cupa, Oșani, Birislav și Nînta t. d. care separă cele două clase de localizare este [±bemolat][107]. Analiza corespunzătoare acestei interpretări este prezentată în tabloul 15.

Tabloul 15

	ä	å	e	o	i	u	â
Compact	+	+	−	−	−	−	0
Difuz	0	0	−	−	+	+	0
Bemolat	−	+	−	+	−	+	0

30. Sistemul K_1. Dacă facem abstracție de prezența lui [ǻ] în situațiile menționate mai sus[108], pentru graiurile meglenoromâne în care [ă] accentuat a devenit [ọ] sînt valabile, în principiu, două interpretări.

Conform celei dintîi, [ọ] este, ca și [ă], o variantă a fonemului vocalic nedeterminat, /â/. Ajungem astfel la stabilirea unui sistem triunghiular, identic cu cel prezentat în tabloul 10. Această identitate este recunoscută de Matilda Caragiu Marioțeanu (care include însă pe /â/ — notat /ă/ — într-o clasă de localizare „incompletă"[109]).

Dacă admitem că prin trecerea la [ọ] a lui [ă] accentuat fonemul vocalic nedeterminat s-a transformat în fonem determinat, acesta urmează să fie înglobat în clasa căreia îi aparțin vocalele /o/ și /u/, pe baza faptului că sub accent (deci în poziția de diferențiere maximă a vocalelor) fonemul în cauză se realizează ca vocală gravă bemolată. În consecință, se ajunge la un sistem dreptunghiular, pe care îl numim K_1, format din 6 foneme: /ä å e o i u/ (fonemul /ä/ se realizează ca [a], iar /å/ ca [ọ] sau [ă] și, eventual, ca [ạ][110]).

Faptul că, spre deosebire de /ä/ din istroromână, fonemul /ä/ din sistemul K_1 nu se realizează ca vocală anterioară (acută) nu ne poate determina să susținem că în acest sistem este distinctivă trăsătura fonetică [bemolat] și că trăsătura [grav] este redundantă[111]. În sprijinul părerii

[105] Vezi paragraful precedent.

[106] Vezi nota 101. O situație asemănătoare apare în graiurile meglenoromâne în care există echivalența fonologică [ọ] = [ă] sau [o] = [ă]; cf. §§ 17, 22 și 30.

[107] În legătură cu argumentele de ordin fonetic invocate în acest paragraf vezi și N. S. Troubetzkoy, *op. cit.*, p. 104—107; Roman Jakobson, *Selected Writings*. I. *Phonological Studies*, Haga, 1962, p. 224—225.

[108] Vezi § 28.

[109] Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*, p. 268. Sistemul format din vocalele /a e o i u â/ este considerat de autoare propriu dialectului meglenoromân în general (nu se fac referiri la deosebirile existente între graiuri).

[110] Interpretarea potrivit căreia [ạ] inițial este o variantă a fonemului realizat ca [ọ] în interiorul cuvîntului, sub accent, apare mai întîi la I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 148 (în meglenoromână „vocala medie de tipul *ă/î* are două variante poziționale: pe *ạ* la inițială și pe *ọ* în interiorul cuvintelor"). De aceeași părere sînt Caragiu Marioțeanu, *Compendiu*, p. 268—269, și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1976, p. 173. După părerea noastră, problema statutului fonologic al vocalei în discuție ar necesita o cercetare specială, în care să se examineze, printre altele, raportul dintre [ạ], pe de o parte, și [a] și „zero fonic", pe de altă parte.

[111] Vezi discuția din paragraful precedent.

opuse — caracterul redundant al trăsăturii fonetice [bemolat] — vine constatarea că /å/, la rîndul lui, nu se realizează în toate cazurile ca vocală rotunjită (bemolată) : una dintre variante este [ă][112]. Dat fiind impedimentul constituit de acest al doilea fapt adus în discuţie, considerăm că cel dintîi nu poate să impună interpretarea pe care am socotit-o valabilă pentru sistemul J_2[113]. Considerăm aşadar că în sistemul K_1 clasele /ä e i/ şi /å o u/ se deosebesc între ele prin t. d. [±grav][114] ; definiţiile fonemelor enumerate sînt identice cu cele ale fonemelor determinate din sistemul J_1 (vezi tabloul 14).

31. Sistemul K₂. R. G. Piotrovskij a propus[115] o interpretare conform căreia dialectul aromân şi majoritatea varietăţilor dacoromânei au un sistem vocalic dreptunghiular, format din 6 foneme, grupate în trei clase de plenitudine şi două clase de tonalitate : /a ə ɨ/, /å o u/[116]. Întrucît primele trei vocale menţionate, pe care noi le vom nota /ä e i/, se realizează ca segmente care posedă fie trăsătura fonetică [—grav], fie trăsătura [+grav] — [ea e i], respectiv, [a ă î] —, cele două clase de localizare (de tonalitate) se disting între ele, după părerea autorului citat, nu prin t. d. [±grav], ci prin t. d. [±bemolat]. Matricea corespunzătoare sistemului pe care îl numim K_2 este prezentată în tabloul 16[117].

Tabloul 16

	ä	å	e	o	i	u
Compact	+	+	—	—	—	—
Difuz	0	0	—	—	+	+
Bemolat	—	+	—	+	—	+

32. Sistemul L. Pentru definirea fonemelor din sistemul vocalic linear, /î ă a/ — existent, după părerea unor cercetători[118], în diverse graiuri dacoromâne — sînt suficiente (abstracţie făcînd de t. d. proprii tuturor vocalelor) două t. d., aşa cum se poate vedea în tabloul 17.

Tabloul 17

	a	ă	î
Compact	+	—	—
Difuz	0	—	+

33. În tabloul 18 sînt prezentate, la un loc, toate sistemele analizate. Am considerat că este preferabil ca vocalele care aparţin aceleiaşi clase de localizare în sistemele triunghiulare să fie plasate pe aceeaşi verticală, ca

[112] Evident, acest argument (respectiv, contraargument) nu poate fi invocat dacă se admite (vezi § 29) că [ă] reprezintă un fonem distinct de cel realizat ca [ǫ].

[113] Vezi § 29.

[114] Cf. § 3.

[115] Sub formă de ,,eventuală schemă fonematică de lucru" (,,эвентуальная рабочая фонематическая схема").

[116] R. G. Piotrovskij, *op. cit.*, p. 87. Deşi argumentele invocate de autor (p. 79—86) nu ni se par convingătoare, admitem că este, în principiu, posibil ca, în cadrul unei concepţii bazate pe teoria corelaţiilor consonantice de timbru, [ǫa] să fie interpretat ca segment monofonematic distinct de cel realizat ca [ea] sau ca [a] (aceasta este singura deosebire dintre sistemul stabilit de R. G. Piotrovskij şi sistemul G_2, stabilit de E. Petrovici ; vezi § 23). În schimb, credem că nu poate fi luată în consideraţie ,,schema de lucru" a vocalismului dialectelor istroromân şi meglenoromân (p. 87), care cuprinde 12 foneme, inclusiv /î/ şi o clasă de tonalitate formată din vocalele acute bemolate notate /ü œ ä/ (!).

[117] În clasificarea propusă de R. G. Piotrovskij fonemele compacte posedă şi t. d. [—difuz].

[118] E. Petrovici şi I. Stan, *Schiţă a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în CL III (1958), p. 123 ; Gr. Rusu, *Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia*, în CL XII (1967), nr. 1, p. 56.

și în sistemele dreptunghiulare. În mod convențional, vocala nedeterminată, /â/, este plasată între liniile verticale corespunzătoare celor două clase de localizare, ceva mai jos decît vocalele care posedă t. d. [+difuz], deși, prin definiție, ea nu ocupă un anumit loc în interiorul sistemului. Sub literele care notează fonemele din sistemele cu două clase de localizare este indicată trăsătura prin care se opun una alteia aceste clase (implicit, se atrage atenția asupra faptului că sistemele E_1 și E_2, G_1 și G_2, J_1 și J_2, K_1 și K_2, care par a fi identice atîta timp cît fonemele nu sînt analizate în t. d., se dovedesc a fi întrucîtva diferite în momentul în care se iau în considerație definițiile fonemelor [119]).

Tabloul 18

A	B	C	D	E_1	E_2	F
i î u	i î u	i î u	i u	i u	i u	i u
			â			â
e ă o	e ă o	e ă o	e o	e o	e o	e o
ẹ ặ ọ	ẹ ọ	a	ẹ ọ	ẹ ọ	ẹ ọ	a
a	a		a	a	a	
			[±grav]	[±grav]	[±bemolat]	[±grav]

G_1	G_2	H	I
i u	i u	i î u	i î u
e o	e o	e ă o	e ă o
a	a	ä a å	ä å
[±grav]	[±bemolat]		

J_1	J_2	K_1	K_2	L
i u	i u	i u	i u	î
â	â			
e o	e o	e o	e o	ă
ä å	ä å	ä å	ä å	a
[±grav]	[±bemolat]	[±grav]	[± bemolat[	

34. După criteriile enumerate atunci cînd am stabilit ordinea în care urmau să fie analizate sistemele vocalice [120], prezentăm, în tabloul 19, o clasificare a acestora [121].

35. Celor 16 sisteme de foneme le corespund 7 sisteme de t. d. În sistemul vocalic L sînt utilizate numai cele două t. d. comune tuturor sistemelor vocalice examinate : [compact] și [difuz] ; în celelalte cazuri

[119] Cf. Edward Stankiewicz, *Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages*, în *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavicists, Moscow, September 1958*, Haga, 1958, p. 304 : ,,A classification of languages in terms of their phonemic oppositions turns out to be of special importance if we compare systems which have an equal or almost equal number of phonemes, but are « realized » in different oppositions''.

[120] Vezi § 5.

[121] În coloana corespunzătoare numărului claselor de localizare (de tonalitate) cifra 1 din dreptul sistemului L este pusă între paranteze, deoarece, în absența opozițiilor bazate pe cel puțin una dintre t. d. [grav] și [bemolat], sistemul nu posedă, de fapt, astfel de clase.

Tabloul 19

		Clase de localizare (de tonalitate)	Clase de apertură (de plenitudine)	Foneme	Vocala nedeterminată
Sisteme triunghiulare	A	3	4	10	—
	B	3	4	9	—
	C	3	3	7	—
	D	2	4	8	+
	E_1	2	4	7	—
	E_2	2	4	7	—
	F	2	3	6	+
	G_1	2	3	5	—
	G_2	2	3	5	—
Sisteme dreptunghiulare	H	3	3	9	—
	I	3	3	8	—
	J_1	2	3	7	+
	J_2	2	3	7	+
	K_1	2	3	6	—
	K_2	2	3	6	—
Sistem linear	L_2	(1)	3	3	—

în sistem sînt utilizate, în plus, una, două sau trei t. d. [122], după cum se arată în tabloul 20. Sistemele de t. d. 1, 2 și 3, în care există t. d. [forte], sînt proprii sistemelor vocalice cu patru clase de apertură ; celelalte caracterizează sistemele vocalice cu trei clase de apertură (inclusiv sistemul L, în care fiecare clasă conține un singur membru). Gruparea sistemelor de t. d. după numărul claselor de localizare din sistemele vocalice corespunzătoare este următoarea : 1 și 4 — 3 clase ; 2, 3, 5, 6 — 2 clase ; 7 — 1 clasă[123].

Tabloul 20

1	[grav, bemolat, forte]	: A, B
2	[grav, forte]	: D, E_1
3	[bemolat, forte]	: E_2
4	[grav, bemolat]	: C, H, I
5	[grav]	: F, G_1, J_1, K_1
6	[bemolat]	: G_2, J_2, K_2
7	—	: L

36. Bazîndu-ne pe datele care ne stau la dispoziție, putem să emitem ipoteza că tabloul 18 (împreună cu analizele corespunzătoare) oferă modelele s u f i c i e n t e pentru descrierea vocalismului oricărui grai din cele patru dialecte ale limbii române. Întrucît am luat în considerație atît descrieri în care se admite teoria corelațiilor consonantice de timbru, cît și descrieri în care această teorie este respinsă sau în care — din diverse motive [124] — inventarul fonemelor vocalice este stabilit fără a se discuta în același timp, problema caracterului distinctiv sau nedistinctiv al timbrului consoanelor, se pune întrebarea dacă toate cele 16 modele sînt n e c e s a r e în cazul în care se optează pentru una dintre cele două concepții fundamentale asupra fonologiei limbii române.

Trebuie să subliniem, mai întîi, că numărul relativ mare al sistemelor vocalice de care ne-am ocupat în paginile precedente nu se explică exclusiv prin faptul că am ținut seamă de cele două concepții amintite (acest

[122] Ca și în alte locuri, nu luăm în considerație t. d. [—consonantic, +vocalic, +silabic].
[123] Vezi însă nota 121.
[124] De exemplu, problema corelațiilor consonantice de timbru nu se pune pentru dialectul istroromân.

lucru n-a dus nici pe departe la o dublare a numărului de modele), ci și prin factori de altă natură: 1) nu am neglijat deosebirile existente la nivelul t. d. între sisteme „identice” la nivel fonematic (compară sistemele J_1 și J_2); 2) am ținut seamă de faptul că există două atitudini posibile față de materialul fonetic oferit de împrumuturile lexicale recente și de cuvintele care, sub un aspect sau altul, reprezintă excepții de la regulile fonetice ale graiului studiat [125]; 3) am luat în discuție două posibilități de a descrie același grai, în condiții în care nici una dintre acestea nu depinde de admiterea, respectiv, de respingerea teoriei corelațiilor consonantice de timbru (vezi situația istroromânei, caracterizată fie prin sistemul D, fie prin sistemul J_1).

Este probabil, de exemplu, că aplicarea consecventă a teoriei lui E. Petrovici ar duce la concluzia că în graiurile cărora le-am atribuit sistemul F — /a e o i u â/ — vocalele [e] și [ă] reprezintă un singur fonem și că prin urmare, aceste graiuri sînt caracterizate prin sistemul G_2 [126]. Pe de altă parte, dacă nu se recunoaște existența corelațiilor consonantice de timbru în limba română dispare din listă sistemul L (linear). Contrar aparențelor însă, adoptarea uneia dintre cele două concepții menționate și neglijarea descrierilor fonologice elaborate de autori care aderă la concepția opusă nu ar avea ca efect o reducere importantă a numărului modelelor. Este suficient să arătăm, de exemplu, că sistemul A, cu trei clase de localizare — ceea ce dovedește caracterul distinctiv al timbrului vocalelor [127] — a fost stabilit într-o descriere în care, în același timp, se recunoaște caracterul distinctiv al timbrului palatal al unor consoane (în anumite situații); se înțelege că acest sistem este perfect compatibil cu interpretarea potrivit căreia în graiul respectiv nu există consoane cu timbru fonologic propriu (palatalizate).

Ce e drept, pentru sistemele E_2, G_2 și K_2 [128] am trimis numai la descrieri în care stabilirea inventarelor de vocale a fost legată de interpretarea consonantismului, iar în sistemul consonantic s-a admis existența corelației de timbru palatal; din acest motiv, clasele de localizare sînt numai două, iar ele sînt separate între ele prin t. d. [$\pm$bemolat], nu prin t. d. [$\pm$grav], cum este cazul în sistemele E_1, G_1 și K_1. Întrucît însă termenii perechilor E_1 — E_2, G_1 — G_2 și K_1 — K_2 sînt subtipuri ale aceluiași tip, respingînd teoria corelațiilor și eliminînd din listă sistemele vocalice E_2, G_2 și K_2 (considerate ca rezultate din această teorie) se reduce numai numărul total al modelelor, nu și numărul tipurilor. Singura modificare importantă care decurge din includerea în lista sistemelor numai a acelora care nu implică acceptarea teoriei în discuție este eliminarea sistemului vocalic L, care, în mod evident, nu este compatibil decît cu o interpretare în care se atribuie valoare distinctivă timbrului consoanelor [129]. Dacă nu ținem seamă de sistemul L, se ajunge de la trei la două clase de sisteme

125 Vezi, de exemplu, §§ 21 și 22.

126 De observat, totuși, că între graiurile dacoromâne cărora unii cercetători le-au atribuit acest sistem (vezi § 23) și graiurile aromâne și meglenoromâne care, după părerea noastră, sînt caracterizate prin sistemul F există deosebiri în ce privește, printre altele, posibilitatea de apariție a diverselor timbre vocalice în poziție inițială.

127 Vezi § 6.

128 Cu privire la sistemul L vezi mai jos.

129 De subliniat că inventarul fonematic al sistemului general (vezi paragraful următor) nu suferă nici o modificare prin eliminarea sistemelor E_2, G_2 și K_2.

(triunghiulare şi dreptunghiulare), iar numărul tipurilor se reduce de la 12 la 11.

37. Făcînd abstracţie de deosebirile existente la nivelul t. d. între termenii fiecăreia dintre perechile de sisteme notate cu indicii 1 şi 2 (deosebiri care, fără a fi neglijabile, sînt totuşi mai puţin importante decît cele care privesc inventarul de foneme) şi eliminînd din discuţie sistemul L (reprezentant al singurului tip care nu poate figura în listă decît dacă se admite teoria corelaţiilor consonantice de timbru[130], ceea ce nu se întîmplă în cazul sistemelor A — K), putem indica în felul următor limitele în interiorul cărora se constată variaţii de la un sistem vocalic la altul : a) clasele de localizare sînt minimum două şi maximum trei ; b) clasele de apertură sînt minimum trei şi maximum patru ; c) numărul fonemelor vocalice este de minimum cinci şi maximum zece.

Ieşind oarecum în afara subiectului indicat de titlul articolului de faţă, putem spune că, în limba română, clasa sistemelor vocalice triunghiulare este f u n d a m e n t a l ă, iar sistemele dreptunghiulare reprezintă o clasă d e r i v a t ă din cea dintîi. La sisteme dreptunghiulare s-a ajuns (în urma unor fenomene fonetice ca [á] > [å], [ă] > [ǫ] într-un număr restrîns de graiuri ; marea majoritate a acestora au sisteme (de diverse tipuri) care fac parte — ca şi sistemul vocalic al limbii latine — din clasa sistemelor triunghiulare.

38. Sistemul general. Pe baza analizelor din paginile precedente, poate fi stabilit un sistem general al vocalelor din graiurile celor patru dialecte ale limbii române[131]. El este format din 12 vocale determinate şi vocala nedeterminată /â/ (vezi tabloul 21).

Tabloul 21

i	î	u	â
e	ă	o	
ę	ặ	ǫ	
ä	a	å	

Ultimul tablou (22) pe care îl vom prezenta este matricea fonologică a sistemului general. În tablou nu figurează t. d. [—consonantic,+vocalic], pe care le posedă toate vocalele, în toate sistemele analizate, şi nici t. d. [+silabic], prin care vocalele se opun semivocalelor /ĭ ŭ/ [132], în sistemele în care există aceste două foneme. Semnele puse între paranteze corespund t. d. care nu sînt proprii fonemelor respective în toate sistemele „concrete" ; de exemplu, /e ă o/ posedă t. d. [—forte] numai în cele cinci

Tabloul 22

	ä	a	å	ę	ặ	ǫ	e	ă	o	i	î	u	â
Compact	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
Difuz	0	0	0	—	—	—	—	—	—	+	+	+	0
Forte	0	0	0	+	+	+	(—)	(—)	(—)	0	0	0	0
Bemolat	(—)	(—)	(+)	(—)	—	(+)	(—)	(—)	(+)	(—)	(—)	(+)	0
Grav	(—)	(+)	(+)	(—)	+	(+)	(—)	(+)	(+)	(—)	(+)	(+)	0

130 Reamintim că sistemele E_2, G_2 şi K_2 au o situaţie diferită ; vezi alineatul precedent.

131 Folosim termenul s i s t e m g e n e r a l ca echivalent al engl. o v e r a l l p a t t e r n, cu sensul care rezultă din definiţia următoare (cu deosebirea că avem în vedere, evident, numai opoziţiile vocalice) : „the minimal set of autonomous phonemes that taken together would account for all of the contrasts found in the speech of any speaker in a given language area" (Robert D. King, *Historical Linguistics and Generative Grammar*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1969, p. 30) ; aşadar sistemul general este altceva decît ceea ce se înţelege de obicei prin d i a s i s t e m.

132 Vezi Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 591—593.

sisteme cu patru clase de apertură (A, B, D, E_1, E_2); /a/ posedă t. d. [—bemolat, +grav] numai în sistemul H.

Într-un anumit sens, se poate considera că diversele sisteme particulare sînt părţi ,,extrase" din sistemul general[133].

ABREVIERI

Avram, *Trăsăturile distinctive*	Andrei Avram, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române literare*, în SCL XXVII (1976), nr. 6, p. 577—599.
Capidan, *Meglenoromânii*, I	Th. Capidan, *Meglenoromânii*. I. *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925.
Caragiu Marioţeanu, *Compendiu*	Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
Jakobson, Fant, Halle, PSA	Roman Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and Their Correlates*. Technical Report No. 13. Second Printing with Additions and Corrections, Massachusetts Institute of Technology, 1955.
Kovačec, *Descrierea istroromânei*	August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971.

La typologie des systèmes vocaliques des dialectes roumains

(Résumé)

Les voyelles des parlers roumains dont on a déjà établi les inventaires phonématiques, ainsi que celles de quelques parlers qui n'ont pas encore été décrits du point de vue phonologique, sont analysées en traits distinctifs binaires. Les descriptions existantes et les analyses effectuées par l'auteur fournissent une liste contenant 16 systèmes vocaliques (y compris les systèmes qui figurent dans des descriptions élaborées par les adeptes de la théorie des corrélations de tonalité dans le consonantisme du roumain). Les 16 systèmes sont classifiés selon différents critères.

On constate que — le système linéaire mis à part (son existence ne peut être admise que si l'on accepte, à la fois, la théorie mentionnée) — il y a, dans les parlers des quatre dialectes roumains, 7 types de systèmes triangulaires (A — G) et 4 types de systèmes quadrangulaires (H — K). Les systèmes vocaliques contiennent 2 ou 3 classes de tonalité et 3 ou 4 classes de plénitude vocale (l'auteur est d'avis que dans les systèmes qui connaissent des oppositions du type /ɛ/ : /e/ celles-ci sont fondées sur le trait distinctif [±fort], le phonème marqué étant la voyelle ouverte). Le nombre des phonèmes varie de 5 à 10.

Enfin, l'auteur établit un système général (,,overall pattern") des phonèmes vocaliques, contenant 12 voyelles déterminées et une voyelle indéterminée (cette dernière est définie par son ,,indifférence" à l'égard de tous les cinq traits qui constituent la base des oppositions entre les voyelles déterminées: [compact, diffus, fort, bémolisé, grave].

Aprilie 1977

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

[133] Robert D. King, *loc. cit.*: ,,Each dialect, and by implication each idiolect, would then choose some subset of the maximal set of phonemes in the overall pattern". Vezi şi Mario Pei, *Glossary of Linguistic Terminology*, New York şi Londra, 1966, s.v. *over-all frame* şi *overall pattern*.

GH. BOLOCAN

DESPRE ARTICULAREA NUMELOR DE LOCURI

În articol, pe baza materialului furnizat de documentele secolului al XIV – XVII-lea, se urmărește modul în care se articulau numele de locuri.

În hărţi, indicatoare, în reglementări administrative, foarte multe din numele satelor româneşti apar în forma articulată : cu articolul *-ul* (şi *-u*) aproximativ 2 000, cu *-a* peste 3 000 şi cu articolul de plural (*-i* şi *-le*) mai mult de 1 000. Prin urmare, aproape 40% din denumirile înregistrate în *Indicatorul localităţilor din România* (Bucureşti 1974) sînt articulate. Denumirile de genul masculin sau neutru sînt foarte numeroase şi nearticulate, atît la singular, cît şi la plural. Dimpotrivă, cele de genul feminin sînt la singular numai articulate. La forma nearticulată *Indicatorul* citat conţine numai cîteva denumiri : *Sighică*, *Hoancă* (de Vidra şi de Sohodol), *Cernavodă*, *Păcală*, *Berilă*, *Diştină*, *Costiţă*, *Racoviţă*[1]. La plural, dimpotrivă, numele de genul feminin nearticulate sînt numeroase. Prin urmare, numele proprii în afara contextului se încadrează în următoarea schemă din punctul de vedere care ne interesează aici :

Genul	Singular		Plural	
	Articulat	Nearticulat	Articulat	Nearticulat
Feminin	+	–	+	+
Masculin Neutru	+	+	+	+

În diverse construcţii sintactice numele de locuri se comportă diferit. Ca şi în limba comună, deosebim aici două situaţii :

a) după prepoziţii ;

b) nume care conţin în structura lor o determinare.

a) Precedate de prepoziţii, numele de locuri se încadrează tot în schema prezentată mai sus, cu menţiunea că în unele rubrici se produc

[1] În afară de *Cernavodă*, care este notat cu *ă*, aproape în toate sursele de după 1926 (M.D.G. îl notează şi cu *-a* şi cu *-ă)* exemplele citate pot fi greşeli *(Berilă, Racoviţă, Costiţă* etc.). *Codul poştal al localităţilor din RSR* (Bucureşti, 1974) notează *Hoancă* două sate care nu sînt atestate înainte de 1900. Pentru aceste motive nu vom lua în consideraţie numele de sate citate mai sus. Nu intră în sfera preocupărilor noastre nici numele cu finalul în *-e (Branişte, Dunăre* etc.).

regrupări ale toponimelor : o parte din substantivele feminine pierd articolul enclitic la plural, iar masculinele și neutrele îl pierd și la singular, și la plural. Există însă zone în Oltenia, poate și în alte regiuni [2], în care unele denumiri de genul feminin se folosesc fără articol : „mă duc la *Stigniță*, la *Blahniță*, la *Rogovă*, la *Poroină*, la *Bărzuică*" etc. Aria pe care o cunoaștem din cercetările toponimice efectuate pentru *Dicționarul toponimic al Olteniei* cuprinde partea centrală a județului Mehedinți și sudul Gorjului.

b) Numele compuse din substantiv + substantiv ori adjectiv sau oricare altă determinare, indiferent de genul primului termen, sînt articulate enclitic. Această grupă de toponime se încadrează în următoarea schemă :

Genul	Singular		Plural	
	Articulat	Nearticulat	Articulat	Nearticulat
Fem. Masc. Neutru	+	—	+	—

În cele ce urmează vom încerca să lămurim două probleme :

I. cum se explică faptul că numele de genul feminin sînt la singular numai articulate ?

II. dacă documentele secolelor XIV – XVII ne furnizează date privind regulile de funcționare a numelor de locuri.

1. Al. Graur arată că la numele de locuri se constată un paralelism cu numele de persoană, și anume „obiceiul să se întrebuințeze forma articulată la feminine și cea nearticulată la masculine [3]". Datele pe care ni le furnizează documentele demonstrează că generalizarea formei articulate la feminin singular s-a făcut pe măsură ce sistemul de denominație se contura. Articulate cu *-a*, numele feminine apar în documente mai ales cînd joacă rol de subiect : **гдє оупадаєть са(л)ча** м, 1548, febr. 29), **излѣзє рѹцина** (ȚR, 1490, ian. 7) etc.

Așa cum am arătat mai sus, unele graiuri oltenești păstrează forma nearticulată la numele feminine precedate de prepoziții. Documentele slavo-române, ca și cele românești de altfel, surprind cu multă consecvență acest fenomen[4]. Iată un număr de exemple : **покѹпи . . . ѹ арєшоаръ**(ȚR, 1598, apr. 29) ; **чєрє(с) Боукокинов оу боу(л)бодкь** (м, 1428, sept. 3) ; **та(ж) ѡ(т) тѹи на браздъ** (ȚR, 1569, mart. 10 ; **ѹ бъркъ** — sat (ȚR, 1585, nov. 23) ; **єдна ливадє ѡ(т) балтж** (ȚR, 1583, mai 1) ; **ѡ(т) ба(х)нъ** (м, 1592, sept. 1, 1593 aug. 31) ; **дори ѹ коастъ** (ȚR, 1630, ian. 8) ; **ѡ(т) къ кѹ(р)мътѹрж** (ȚR, 1579, nov. 10) ; **ѹ кѹ(р)мътѹръ** (ȚR, 1517, iul. 10) ; **подол ѡ(т) корѹгъ** (ȚR,

[2] Cf. și Al. Ionașcu, *Evoluția sistemului de articulare a numelor proprii românești și datele geografiei lingvistice*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 178–180.

[3] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 157.

[4] Gh. Bolocan, *Toponime compuse în documentele slavo-române*, în LR XXV (1976), nr. 3, p. 303–311.

1558, febr. 11); ѡ(т) бро(д) по(д) коастѫ (ȚR, 1580, ian. 8); драготѫ ѡ(т) крълнгътоурѫ (M, 1548, febr. 29); ѡ(т) ла дръстъ (ȚR, 1559, apr. 24); ѡ(т) толѣ по пу́д ȣ жидовинъ (M, 1491, ian. 16); ѡ(т) мовилѫ (M, 1400, febr. 11); ѡ(т) мочирлъ — sat (ȚR, 1578, oct. 28); ȣ мѫчюкѫ (ȚR, 1531, iul. 10); ȣ некътȣръ ȚR, 1521, apr. 30); ȣ поенiцъ (ȚR, 1563, sept. 24); нан. . . ѡ(т) поіанъ (ȚR, 1599, aug. 4); ѡ(т) пїнiатръ (ȚR, 1526, iul. 6; ȚR, 1570, mai 20); половина село ѡ(т) рȣптȣръ M, 1600, apr. 8; на рȣптȣрѫ M, 1422, mart. 2; іако(ж) да емȣ е(ст) ѡ(ч)нȣ ȣ роатъ (ȚR, 1587, febr. 5); ѡ(т) ръ(с)тоакѫ (ȚR, 1565, ian. 4); до соропътȣръ (M, 1591, apr. 1); до стрѫмтȣръ (M, 1584, mai, 15); на стѫнишоарѫ (M, 1583, aug. 6); ѡ(т) слатинъ (ȚR, 1569, aug. 12); въ слатинѫ (M, 1455, febr. 3); в҃ фа(л)че ȣ сек(т)ȣръ (ȚR, 1597, ian. 18); ко(д) секътȣръ (ȚR, 1588, febr. 11); чрес секшоаръ на едни дȣбъ (M, 1495, ian.); ѡ вардениць (M, 1634, ian. 20); ѡ(т) зъноагъ (ȚR, 1570, nov. 18); меже роуптоурѫ (M, 1554, febr. 28); Mai cităm cîteva exemple din documente originale românești: де ла ви(с)трицъ (ȚR, 1742, sept. 27); де(н) силищиѡръ (ȚR, 1602, sept. 29); ѡ(т) стлъ(п)ниць (ȚR, 1640, aug. 8); ла по(р)тицъ (ȚR, 1775, iun. 25); ди(н) мъчюкъ (ȚR, 1725, oct. 13); viile de la слатинъ (ȚR, 1714, apr. 28); виѫ де ла скоа(р)цъ (ȚR, 1794, mart. 30); егȣменȣ(л) де ла ви(с)трицъ (ȚR, 1689, iul. 15); de la Viișoarră (ȚR, 1869, dec., fără zi); în Тополнiцъ (ȚR, 1788); și după asta le-am zis să ne ducă la 'кѫрХалъ (ȚR, 1781, apr. 26); деспре бȣдиловицъ (ȚR, 1846, mai, 20).

Exemplele de acest tip sînt foarte numeroase atît în documentele slave, cît și în cele românești. Interpretarea slovelor ѫ,ъ,ь ca reprezentînd pe *ă* românesc este demonstrată și de alte fapte. Astfel, documentele slavo-române sînt foarte consecvente în redarea numelor de persoane de sex bărbătesc terminate în *-ă*. Iată un număr de exemple culese din documente la întîmplare: бъдилъ (ȚR, 1525, iul. 24); бънилъ (M, 1495, mart. 15); дѫнилѫ (ȚR, 1552, iun. 6); Фръцилъ (M, 1546, mart. 31); Фрѫцилѫ (ȚR, 1515, iun. 26); Фръцилъ (ȚR, 1552, iun. 6); гостилъ (M, 1459, sept. 3); миХънилъ (M, 1495, ian, 10); мъцилъ (ȚR, 1506, iun. 25); негрилѫ (ȚR, 1526, iun. 1); негриль (M, 1456, iul. — sept.; 1498, sept. 24); ръдилъ (ȚR, 1634, apr. 20); стънилъ (ȚR, 1487, iun. 13); урсилъ (ȚR, 1561); алботѫ (M, 1520, iul. 15); алботъ (ȚR, 1543, dec. 7); кашотъ (M, 1491, ian. 16); калотѫ (ȚR, 1508, nov. 11); калоть (ȚR, 1508, dec. 23); драготъ (M, 1527, mart. 9); драготѫ (M, 1546, apr. 22); микотъ (M, 1491, ian. 16); паскотъ (ȚR, 1599, aug. 4); добрикъ (ȚR, 1599, aug. 4). Notarea cu *-a* în loc de *-ă* la aceste exemple este foarte rară, astfel încît cazurile respective pot să nu fie luate în considerație.

Numele masculine provenite de la apelative feminine păstrează cu consecvență forma nearticulată a substantivelor comune: бръбъниць (M, 1579, iun. 20); бръбъницѫ (M, 1579, ian. 29); бортѫ (ȚR, 1548, iul. 2); брагъ (ȚR, 1571, mai, 5); броаскѫ (M, 1546, mai, 19); броскъ (ȚR, 1597, iun. 20); бȣлбоакѫ (M, 1554, mart. 1); боуѕъ (M, 1495, febr. 3); кълелниць (ȚR, 1599, apr. 16); четинѫ (ȚR, 1599, aug. 4); драгоми(р) кичеръ (M, 1581, mai, 8); чокинъ (ȚR, 1599, aug. 4); човикѫ (ȚR, 1532, mai, 2); кривинъ (ȚR, 1599, aug. 4); ста(н)чю(л) чапъ (ȚR, 1492, oct. 9); косорѡавѫ (ȚR, 1534); коумѱѫнинѫ (ȚR, 1526, iun. 1); дȣмитрȣ кѫприоарѫ (M, 1546, apr. 15); ра(д)ȣ(л) фȣ(р)къ (ȚR, 1534, mart. 17); иван фȣрникъ (ȚR, 1512—1521); петрȣ гръȣ(н)цъ (ȚR, 1570, aug. 13); стоика ѡбїалъ (ȚR,

1633, mai, 12); кондрѣ рѹцинъ (м, 1589, mart. 7); поꙗнѫ, пѹнкѫ (ȚR, 1599, aug. 4) etc.

Regularitatea cu care este notată diferența dintre numele feminine în *-a* și cele masculine în *-ă* demonstrează în primul rînd vechimea sistemului antroponimic românesc și, în al doilea rînd, respectarea lui cu strictețe în actele de cancelarie scrise în slavonă. Păstrarea acestui sistem în notația din documente ar putea părea surprinzătoare avînd în vedere tendința vorbitorilor de limbi slave de a reda pe *-ă* din limba română prin -a. Evident că scribii cancelariilor noastre erau vorbitori de limbă română.

Folosirea numelor proprii la forma nearticulată cînd sînt precedate de prepoziții este fără discuție un fenomen vechi.

Din exemplele citate, s-a putut constata că și numele feminine se foloseau fără articol enclitic. Cum s-a ajuns la situația că acum numele feminine sînt articulate în toate situațiile descrise mai sus? Fenomenul acesta de generalizare a formei articulate s-a făcut treptat și poate fi explicat printr-o serie de fapte care au avut de la început o structură diferită. Cauza generalizării articolului trebuie căutată deci, după părerea noastră, în interiorul sistemului toponimic. Numele de locuri apar pe baza apelativelor și se supun, măcar într-o fază de început, normelor limbii comune. Aceasta ușurează întrucîtva cercetarea toponimiei, care poate să se folosească cu succes de rezultatele cercetării faptelor de limbă comună. Vom prezenta mai jos cîteva grupe de toponime care apar tocmai datorită articulării:

1. Toponimele provenite prin substantivarea adjectivelor sînt, în documente, numai articulate, în toate situațiile, cu prepoziție sau fără prepoziție: до пъръсита (ȚR, 1562, ian. 9); ръпѹроаса (ȚR, 1596, iul. 6); ѹ рѹпта (ȚR, ⟨1575 — 1576⟩, iun. 30); ѡ съпата (sat — ȚR, 1550, apr. 9); на съръта (м, 1484, mai, 14); скѹрта (sat — ȚR, 1480, ian. 18); сѣка (м, 1453, iun. 20); стръминѹаса (ȚR, 1519 ian. — aug. 10); ѹ стръмба (ȚR, 1583, mai 23); шѹкънита (ȚR, 1579, nov. 10).

Tot numai articulate se folosesc și denumirile masculine sau neutre din această categorie: бє(л)чюгатѹ(л) (ȚR, 1510, sept. 8); стрикатѹл (ȚR, 1560, iul. 6); стриmтѹл, тѹ(р)бѹратѹ(л) (ȚR, 1575, iun. 8); оускатоу(л), съкѹ(л) (м,1453, iun. 20).

În toponimia actuală, această categorie de nume este foarte bine reprezentată. Cităm numai cîteva nume de sate și de ape: *Adînca*, *Alba*, *Amara*, *Cîrna*, *Ciula*, *Flămînda*, *Geamăna*, *Larga*, *Lunga*, *Mica*, *Neagra*, *Putreda*, *Recea*, *Repedea*, *Rotunda*, *Seaca*, *Strîmba*, *Verdea*; *Aninoasa*, *Bărboasa*, *Băloasa*, *Brusturoasa*, *Buricoasa*, *Clisoasa*, *Copăcioasa*, *Flocoasa*, *Găunoasa*, *Hotăroasa*, *Igiroasa*, *Imoasa*, *Lăturoasa*, *Leurdoasa*, *Mosoroasa*, *Nisipoasa*, *Păltinoasa*, *Păroasa*, *Pietroasa*, *Pinoasa*, *Plopoasa*, *Pucioasa*, *Puricoasa*, *Puturoasa*, *Răchitoasa*, *Ruginoasa*, *Scorțoasa*, *Scrădoasa*, *Sîngeroasa*, *Spinoasa*, *Streminoasa*, *Teioasa*, *Tinoasa*, *Tociloasa*, *Ulmoasa*, *Viforoasa*, *Vîrtoasa*; *Adîncata*, *Bălțata*, *Bulbucata*, *Căciulata*, *Chișcovata* *Costișata*, *Fundata*, *Glîmbocata*, *Gurguiata*, *Ghizdita*, *Păltinata*, *Pîrlita*, *Rîmata*, *Săpata*, *Sărata*, *Sprîncenata*, *Șchiopata*.

2. Toponime provenite de la adjective antroponimice care sînt substantivate cu ajutorul lui *-a*: *Drăgăneasca*, *Păuleasca*, *Vlădeasca*, *Măneasca*, *Bodeasa*, *Gheorgheasa*, *Brîgleasa*, *Negrileasa*, *Buduleasa*, *Dă-*

neasa, *Mironeasa*, *Stănculeasa*, *Voineasa*, *Olăreasa*, *Bucureasa*. Marca toponimică a acestor nume este tocmai *-a*. Alternarea formei articulate cu cea nearticulată ar reprezenta o întoarcere la stadiul de adjectiv [5].

3. Toponime formate de la numele de persoană masculine cu *-a* (sufix sau articol): *Bogdana*, *Stoicana*, *Gherdana*, *Barcana*, *Stoiana*, *Trestiana*, *Arbora*, *Fărcașa*, *Călugăra*, *Comana*, *Bucșana* etc. Pușcariu avea, fără îndoială, dreptate cînd scria că în cazurile ca cele citate mai sus nu avem neapărat de a face cu numele feminine *Bogdana*, *Stoicana* etc., ci cu numele de locuri formate de la antroponime masculine *Bogdan*, *Stoican* [6]. Tot aici intră și denumiri de tipul *Boura*, *Frasina* etc.

4. Un mare număr de nume de sate sînt de fapt antroponime de genul feminin, care sînt de obicei articulate: *Aurora*, *Benga*, *Călina*, *Cătălina*, *Dumitra*, *Fodora*, *Fulga*, *Irina*, *Iulia*, *Mara*, *Marga*, *Marița*, *Nana*, *Petra*, *Tudora*, *Vidra*, *Zamfira* etc. Cu ele s-au confundat unele nume masculine în *-a* ca: *Jora*, *Giura*, *Tomșa*, *Goșa* etc.

Numele masculine și feminine formate cu sufixul *-ce* + *a* (art.) sau altele în *-ea* (printre ele, multe nume masculine cu radicalul în *e* articulat după modelul femininelor) sînt numeroase în toponimie: *Sbîrcea*, *Sfîrcea*, *Topîrcea*, *Borcea*, *Bodea*, *Bordea*, *Prabea*, *Delea*, *Folea*, *Bîrlea*, *Orlea*, *Laslea*, *Tonea*, *Buftea*, *Pantea*, *Totea*, *Oancea*, *Vrancea*, *Bencea*, *Brîncea*, *Marcea*, *Ercea*, *Bercea* etc.

Toponimele formate cu sufixele *-ota*, *-ila*: *Albota*, *Balota*, *Cașota*, *Dănila*, *Brăila*, *Băncila*, *Rădila*, *Vladila*, *Stanila*, *Burila*, *Ciurila*, *Havrila*, *Chitila*, *Frățila*, *Scorilă*, *Zărzila* etc., nu intră în această grupă. Sufixul se modifică atît pentru a diferenția toponimele de antroponime, cît și sub presiunea sistemului toponimelor feminine. Funcționarea lor ca toponime în forma *Albotă*, *Burilă* etc. nu era posibilă, credem, decît poate sub forma „La Albotă" sau „satul lui Albotă" (cum era satul lui Dabul) sau „unde a avut Albotă sat".

5. Nu trebuie pierdut din vedere că o serie de nume împrumutate au avut finalul în *-a* și, prin urmare, suprapunîndu-se cu numele feminine articulate, au fost introduse în sistemul românesc de denominație și s-au supus normelor limbii române. Așa există *Craiova*, *Rogova*, *Crasna*, *Desna* etc.

Faptele analizate de noi sub 1—5, poate și altele, au dus la generalizarea formei articulate la denumirile de locuri de genul feminin. Influența aceasta s-a exercitat cu precădere asupra toponimelor provenite din apelative (*Ohaba*, *Lunca*, *Livada*, *Priseaca*, *Măgura*, *Frunza* etc.).

II. La întrebarea dacă documentele secolelor XIV — XVII ne oferă date privind regulile de funcționare a numelor de locuri, am răspuns parțial. Rămîne să vedem cum se comportă toponimele care conțin în structura lor o determinare. Numele proprii se supun regulii conform căreia existența unui determinant postpus face ca determinatul să fie în mod obligatoriu articulat. Materialul extras din documentele slavo-române, cea mai veche sursă de informare pe care o avem la dispoziție, se poate distribui în două grupe.

[5] I. Coteanu, *Ce este -ule de la vocativ?* în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 214.
[6] Cf. discuția la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 393.

1. Toponime cu structură morfosintactică românească : indiferent de gen, aceste toponime sînt articulate. Exemplele întîlnite în documente sînt foarte numeroase. Cităm numai cîteva : бъклешȣ(л) вєрдє (ȚR, ⟨1513⟩ sept. 20) ; кривина мȣрџєщило(р) (ȚR, 1505, ian. 2) ; кȣ(р)мътȣра фаџило(р) (ȚR, 1575, dec. 4) ; кȣ(р)мътȣра сочило(р) (ȚR, 1575, dec. 4) ; дъмбрава нъсипȣлȣи (ȚR, 1535, iul. 22) ; фѵрка пєтрєи (ȚR, 1558, iul. 19) ; Фȣрчитȣра царовицєи (ȚR, 1584, mai 2) ; мъгȣра Фѣтєи (ȚR, 1533, ⟨mai—dec.⟩) ; мъгȣра кȣ стъ(л)пȣ(л) (ȚR, 1570, nov. 7) ; падина малȣлȣи (ȚR, 1565, iun. 16) ; падина Фъ(н)тъни (ȚR, 1557, iul. 9) ; рȣ(м)тȣра ѡ(л)тȣлȣи (ȚR, 1572, ian. 8).

2. Toponime cu structură morfo-sintactică mixtă din punct de vedere al originii. În această categorie includem următoarele structuri :

a) Determinantul este un cuvînt românesc cu final slav *(-ov, -ev, -ъv)*. Topica elementelor componente este românească. Elementul al doilea este un genitiv redat printr-un adjectiv posesiv. Articularea elementului prim al toponimului compus este obligatorie. O analiză de ansamblu asupra toponimelor de acest tip poate fi folosită drept criteriu de apreciere dacă un cuvînt împrumutat din slavă era la data atestării lui un cuvînt al limbii române sau nu. Astfel, cuvîntul падина, cuvînt de origine slavă, este sigur românesc în îmbinările падина стънȣю(в) (ȚR, 1568 după ian. 29 — 1577 sept. 18) ; падина влътȣрȣло(в) (ȚR, 1587, nov. 7) ; падина ȣлинȣло(в) (ȚR, 1580, apr. 14) ; падина грозаво(в) (ȚR, 1580, ian. 6) ; падина Фрасинєтов (ȚR, 1537, iun. 18) ; etc. Toponimele compuse cu această structură sînt foarte numeroase în documentele slavo-române. Iată cîteva exemple : кȣ(р)мътȣра ȣ(р)сȣлѡ(в) (ȚR, 1578, iul. 15) ; дрєста цалє(в) (ȚR, 1564, dec. 11) ; Фȣндȣ(л) станєв (ȚR, 1630, ian. 20) ; валѣ лȣподанє(в) (ȚR, 1549, mai, 8) ; мъгȣра шъѡашȣло(в) (ȚR, 1579, nov. 16) ; мъгȣра бȣзъȣло(в) (ȚR, 1599, ian. 9) ; etc. La cuvîntul *măgură* am înregistrat pînă la anul 1600 peste 40 de îmbinări diferite cu această structură. Tot aşa, şi la *poiană*, *pisc* etc. Elementul prim al toponimului este în toate cazurile articulat.

b) Determinantul este, în toponimul compus, un adjectiv slav acordat în gen și nnmăr cu determinatul. Topica este românească şi, evident, termenul prim este articulat enclitic : балта чєрна (ȚR, 1496, aug. 1) ; мъгȣра бѣла (ȚR, 1556, apr. 8) ; падина сȣха (ȚR, 1574, sept. 4).

c) Determinantul este un adjectiv slav așezat pe primul loc, fiind acordat cu determinatul. Topica celor două elemente este deci slavă. Sintagmele respectă însă structura intimă a limbii române : fiind pe locul al doilea, determinatul nu se articulează. Nu se articulează nici primul termen, care este de fapt un cuvînt slav. Iată un număr de exemple foarte des întîlnite : вєлика мьгȣрж (ȚR, 1598, sept. 6) ; вєлика окнъ (ȚR, 1534, ian. 13) ; монастир свѣтаа троицъ (ȚR, 1633, apr. 10) ; мала окнъ (ȚR, 1633, sept. 10) ; голѣма стжнж (ȚR, 1451, iul. 2) ; монастир вєлика валє (ȚR, 1597 sept. 1 — 1598 aug. 31).

Traducînd adjectivul şi schimbînd topica, după cum am văzut, scribii pun substantivul la forma nearticulată. Documentele româneşti din secolul al XVII-lea atestă acelaşi tratament : ,,iar cu orășenii de la Vel Ocnă întru nimic amestec să nu aibă'' (Buc. 1763. ian. 6), ,,Derept aceia voi călugărilor de la Svetta Troiță'' (ȚR, 1670, ian. 26).

Dacă determinatul nu aparţine limbii române, se foloseşte în haina slavă. Astfel, denumirea свѣта гора fiind o îmbinare de elemente slave nu

reacţionează niciodată la procedeul articulării, pe cînd свѣтаа троицъ este fără greşeală redată cu *ă* la finală, deci tratat ca un cuvînt românesc nearticulat.

Об употреблении членной формы географических названий

(Р е з ю м е)

На основании материала румынско-славянских грамот XIV-XVII вв. исследуются правила употребления постпозитивного артикля в румынских топонимах. Особое внимание уделено обобщению артикля *-а* у имен женского рода. Некоторые приведенные в статье факты демонстрируют румынский характер ряда синтагм славянского текста.

Mai 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CONSTANȚA BĂRBOI

DENOMINAȚIA PERSONALĂ ACTUALĂ ÎN COMUNA RUCĂR, JUDEȚUL ARGEȘ

În articol este analizat sistemul actual de denominație personală din comuna Rucăr, județul Argeș, constituit din două tipuri de formule antroponimice, oficiale și neoficiale. Din punctul de vedere al funcțiunii antroponimice, elementele constitutive ale formulelor antroponimice oficiale și neoficiale se repartizează în două clase : nume individuale sau prenume și nume de grup sau de familie, respectiv supranume individuale și supranume de grup. Inventarul elementelor fiecărei clase este cercetat din punctul de de vedere al structurii, al frecvenței, al formării cuvintelor, precum și din punct de vedere etimologic.

1. Pe baza studiilor de specialitate, îndeosebi a studiului lui Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* (1936), a studiului lui Christian Ionescu, *Observații asupra sistemului antroponimic românesc*[1], am procedat la analiza numelor de persoane din Rucăr, considerate în ansamblul lor, aplicînd metodologia de cercetare în care sincronicul este separat de diacronic, clasificările fiind operate pe baza unor criterii stricte (criteriul funcțiunii antroponimice și criteriul structurii), terminologia fiind mult mai riguroasă.

La nivel sincronic, este analizată denominația personală actuală, pe baza înregistrării, în 1973, a formulelor de denominație, oficiale și neoficiale, prin care sînt desemnați locuitorii Rucărului. Pentru analiza respectivă am înregistrat absolut toate formulele de denominație oficiale, pe baza registrelor agricole și de stare civilă, și cea mai mare parte a formulelor neoficiale, pe baza anchetei directe în care am folosit peste 150 de subiecți, locuitori din Rucăr.

În clasificarea numelor de persoane am aplicat criteriul funcțional. În cadrul fiecărei clase au fost analizate tipologia structurală și inventarul unităților, după factorii de organizare ai ansamblului (frecvența, factorul etimologic). Unitățile din fiecare clasă vor fi analizate și sub aspectul originii lor.

Desemnarea prin nume proprii a celor 6 246 de persoane, înregistrate în comuna Rucăr în anul 1973, se realizează prin două tipuri de formule antroponimice : formule antroponimice oficiale și formule antroponimice neoficiale.

2. Formule antroponimice oficiale

Formulele antroponimice oficiale, al căror număr este egal cu numărul persoanelor (6 246), au o frecvență mult mai redusă decît formulele

[1] Christian Ionescu, *Observații asupra sistemului antroponimic românesc*, în LR XXV (1976), nr. 5, p. 519–528.

neoficiale. Ele sînt folosite exclusiv în toate actele cu caracter oficial, în corespondență (oficială și particulară), în școală (în relația profesor-elev) și, parțial, în discuțiile localnicilor cu persoanele străine de Rucăr.

Din punctul de vedere al funcțiunilor antroponimice, elementele constitutive ale formulelor oficiale se repartizează în două clase : 1) **nume individuale** sau **prenume** ; 2) **nume de grup** sau **nume de familie.**

2.1. Nume individuale sau prenume

Desemnînd pe unul dintre membrii familiei, spre a-l deosebi de ceilalți, **numele individuale** au denotare unică [2] ; ele sînt obligatorii și fixe, schimbarea lor neputîndu-se face decît printr-o serie de formalități prevăzute în legea numelui. Numele individuale, impuse copilului încă de la naștere, sînt alese de către părinți sau de alte persoane (în tradiția populară — de către nași), după anumite criterii, dintr-un inventar relativ limitat, dar în continuă schimbare.

Din punctul de vedere al structurii lor, numele individuale sînt simple sau compuse.

2.1.1. Numele individuale simple sînt constituite dintr-o singură unitate antroponimică a inventarului menționat. Marea majoritate a persoanelor înregistrate în 1973 la Rucăr erau desemnate prin prenume simple :

	Nr. persoane	Nr. persoane cu prenume simple	Procentaj
Bărbați	3 248	3 121	96,1%
Femei	2 998	2 868	95,7%
TOTAL	6 246	5 989	95,9%

2.1.2. Numele individuale compuse sînt constituite prin îmbinarea a două unități antroponimice ale inventarului menționat. Dat fiind caracterul oficial al prenumelor în discuție, permutarea ori eliminarea unuia dintre cele două elemente componente nu sînt posibile ; grupul, constituit prin parataxă, funcționează ca orice cuvînt compus și desemnează o

	Nr. persoane	Nr. persoane cu prenume compuse	Procentaj
Bărbați	3 248	127	3,9%
Femei	2 998	130	4,3%
TOTAL	6 246	257	4,1%

[2] Nu ne interesează aici cazurile în care mai mulți indivizi, fără a avea vreo legătură între ei, poartă același prenume.

singură persoană. Orice modificare a compusului duce la schimbarea raportului de denotare ori la transformarea formulei oficiale într-o formulă neoficială.

După cum se poate vedea din tabelul de mai sus, numărul persoanelor cu prenume compuse este foarte redus ; analiza registrelor de stare civilă din ultimele două decenii scoate în evidență faptul că numirea cu prenume compuse este un fenomen destul de recent. Numărul persoanelor care poartă un prenume compus este însă în continuă creștere. Alături de nevoia de diferențiere, care a determinat inițial apariția prenumelor compuse, moda este un factor hotărîtor în răspîndirea procedeului de a numi noii născuți prin prenume compuse.

2.1.3. Inventarul numelor individuale este constituit din 431 de unități antroponimice care funcționează ca prenume simple ori ca elemente constitutive ale prenumelor compuse. Dintre acestea, 249 de unități sînt prenume feminine și 182 unități prenume masculine. Ținînd seama și de faptul că numărul persoanelor de sex feminin este mai mic decît al celor de sex masculin, trebuie să remarcăm, de la început, bogăția și varietatea inventarului de prenume feminine.

În medie, 12 persoane de sex feminin sînt desemnate prin același prenume. Din analiza frecvenței prenumelor feminine, rezultă însă că, în realitate 697 persoane sînt numite *Maria*, 292 sînt numite *Elena*, 171 sînt numite *Lucia*, 106 sînt numite *Ecaterina* și 85 sînt numite *Rodica*, pe cînd prenume ca *Agnez*, *Amorina*, *Anetela*, *Anghelina* (și toate celelalte, cu rangul cel mai mare 44), denumesc doar cîte o singură persoană, avînd capacitatea de distincție maximă.

Cel mai frecvent prenume feminin este *Maria*, purtat de 23% din numărul total al persoanelor de sex feminin. Primele zece prenume, în ordinea frecvenței, satisfac necesitățile de desemnare a 1 656 de persoane, ceea ce reprezintă peste 50% din total, iar primele 30 de prenume sînt suficiente pentru a denumi 2 259 de persoane, adică peste 75% din numărul total al persoanelor de sex feminin. Pe de altă parte, ultimele 87 de prenume denumesc tot atîtea persoane.

Cele 182 de prenume masculine denumesc 3 248 de persoane, ceea ce înseamnă, în medie, un prenume la aproximativ 18 persoane. În general, prenumele masculine au capacitate de distincție mai mică decît cele feminine. Analiza frecvenței prenumelor masculine plasează pe primul loc numele *Ion* — 851 de persoane, urmat de *Gheorghe* — 529 de persoane, *Nicolae* — 409 persoane, *Iosif* — 185 de persoane, *Constantin* — 126 de persoane, iar pe ultimul loc — rangul 36 — 84 de prenume care denumesc cîte o singură persoană. Primele 10 prenume masculine, în ordinea frecvenței, denumesc 2 472 de persoane, adică peste 76% din total, iar primele 30 de prenume sînt suficiente pentru a denumi 2 974 de persoane, ceea ce reprezintă peste 90% din numărul total al persoanelor de sex masculin.

Pe baza frecvenței, prenumele feminine și masculine analizate, se constituie în trei mari grupe. Prenumele cu frecvențe mari constituie n u c l e u l ansamblului în jurul căruia se dispun prenumele cu frecvență medie. Prenumele cu frecvență foarte redusă se dispun la periferia ansamblului și se pot împărți în două subgrupe : prenume care au tendința de a ieși din ansamblu, întrucît frecvența lor scade treptat (de exemplu,

prenumele masculine : *Agapie*, *Anghel*, *Avram*, *Benone*, *Dragomir*, *Enache*, *Ieremia*, *Filon*, *Finanțu*, *Manole*, *Năstase*, *Necula*, *Nicodin*, *Pleșa*, *Răuță*, *Rodion*, *Samoil*, *Scarlat*, *Șerb* etc., și prenumele feminine : *Anghelina*, *Bălașa*, *Chivuța*, *Dochia*, *Dochița*, *Eufrosina*, *Zinca* etc.), și noi achiziții, care se pot răspîndi ori pot fi respinse.

2.1.4. Formarea prenumelor

2.1.4.1. Procedeul cel mai frecvent de formare a unor noi prenume în limba română este **derivarea cu sufixe.**

În ansamblul prenumelor feminine, cea mai mare frecvență o au derivatele cu sufixul diminutival *-ica* : *Anica* (3), *Aurica* (11), *Cezarica* (1), *Cireșica* (1), *Domnica* (10), *Dorica* (6), *Florica* (6), *Gilica* (2), *Ionica* (1), *Iulica* (1), *Iverica* (14), *Lilica* (1), *Lorica* (2), *Lucica* (5), *Marica* (26), *Orica* (1), *Rodica* (85), *Rozica* (1) *Silvica* (3), *Sofica* (1), *Stelica* (3), *Valerica* (22), *Vasilica* (65), *Verica*, *Viorica* (44), *Zoica* (1).

Cele mai frecvente fiind *Rodica*, *Vasilica*, *Viorica*, *Marica* etc., derivatele în *-ica* denumesc 325 de persoane, adică peste 11% din totalul persoanelor de sex feminin.

Derivatele cu sufixul diminutival *-uța*, *Ancuța* (4), *Anicuța* (1), *Chivuța* (1), *Corneluța* (1), *Crinuța* (4), *Ionuța* (1), *Irinuța* (1), *Lenuța* (2), *Nuța* (1), *Olguța* (1), *Petruța* (17), *Puicuța* (1), *Steluța* (1), *Vangheluța* (14), *Veruța* (38), denumesc 88 de persoane.

Derivativele cu sufixul diminutival *-ița*, *Dafinița* (9), *Dochița* (1), *Doinița* (4), *Domnița* (1), *Gheorghița* (2), *Iverița* (3), *Miorița* (1), *Puița* (4), *Rădița* (1), *Victorița* (1), *Voichița* (4), sînt purtate de 31 de persoane. Cu sufixul *-uca* este derivat *Raluca*, purtat de o singură persoană.

O bună parte dintre formațiile terminate în *-ina* sînt considerate derivate cu sufixul moțional *-a* de la prenumele masculine corespunzătoare (*Augustina* < *Augustin* + *-a*, *Costina* < *Costin* + *-a*, *Florina* < *Florin* + + *-a*, *Valentina* < *Valentin* + *-a*).

În privința moțiunii, în afara cazurilor discutate mai sus referitoare la sufixul *-a*, ar trebui adăugat că valoare moțională pot avea și sufixele *-ica* (*Cezarica* ar putea fi format și de la *Cezar*, *Dorica* de la *Doru*, *Florica* de la *Florea*, *Silvica* de la *Silviu* etc.) și *-ița* (*Puița* ar putea veni de la *Puiu*, *Rădița* de la *Radu*, *Victorița* de la *Victor*) etc. [3].

În cadrul inventarului de prenume masculine întîlnim derivate cu sufixele diminutivale : *-el* : *Bogdănel*, *Bujorel*, *Costel*, *Costinel*, *Cristinel*, *Dorel*, *Dorinel*, *Florinel*, *Georgel*, *Ionel*, *Jenel*, *Mugurel*, *Viorel* (în total, acestea sînt purtate de 86 de persoane) ; *-ică* : *Aurică*, *Georgică*, *Jenică*, *Lăzărică*, *Milică*, *Petrică*, *Pompilică*, *Severică*, *Stelică*, *Valerică*, *Vasilică* (în total, 16 persoane) ; *-uț (ă)* : *Codruț*, *Dănuț*, *Guță*, *Iliuță*, *Petruț* (14 persoane) ; *-iță* : *Stoichiță* (o singură persoană) ; *-ișor* : *Petrișor* (o singură persoană) ; *-uș* : *Petruș* (3 persoane).

Ar putea fi provenite din femininele corespunzătoare *Cătălin* (< *Cătălina*) și *Florentin* (< *Florentina*).

[3] Al. Graur, *Nume de persoană*, p. 127 : „. . . nu putem ști dacă un nume în *-ica* este un derivat de la masculinul în *-ică* sau de la baza acestuia, eventual de la femininul în *-a* [. . .]. Cam la fel se întîmplă și cu sufixul de diminutiv *-iță* [. . .]. În general, numele în *-ița*, ca și cele în *-ica*, sînt mai curînd diminutive decît feminine".

Comparativ, derivarea în cadrul prenumelor feminine și a celor masculine se prezintă în felul următor :

	TOTAL		DERIVATE		PROCENTAJ	
	Unități	Persoane	Unități	Persoane	Unități	Persoane
Prenume feminine	251	2 998	76	552	30%	18%
Prenume masculine	182	3 248	32	121	17%	4%
TOTAL	433	6 246	108	673	25%	11%

Derivarea reprezintă, deci, principalul mijloc intern de îmbogățire a inventarului de prenume, cele derivate reprezentînd 25% din totalul unităților.

În cadrul inventarului de prenume feminine, derivarea, în special cea diminutivală, este mai puternică decît în cadrul inventarului de prenume masculine.

În ceea ce privește alegerea prenumelor, predilecția pentru formele diminutivale este mult mai mare în cadrul denominației feminine (18% din totalul persoanelor de sex feminin poartă prenume cu forme diminutivale, față de numai 4% persoane de sex masculin).

2.1.4.2. Prenume compuse

După cum am arătat mai sus, compunerea este un alt procedeu de îmbogățire a inventarului de prenume, dar mult mai recent decît derivarea.

Prenumele compuse, purtate de 257 persoane (130 femei și 127 bărbați), sînt constituite din 2 unități care funcționează și ca prenume simple. Îmbinările, de obicei, nu se repetă (cu cîteva excepții, ca *Ion-Cătălin* — 4 persoane, *Ion-Iulian* — 2 persoane, *Maria-Elena* — 2 persoane etc.) ; în cîteva cazuri, îmbinările diferă doar prin ordinea elementelor constitutive (*Cătălin — Ion* față de *Ion — Cătălin*).

Se impune în mod deosebit atenției tipul de combinații în care un prenume cu frecvență foarte mare este asociat cu un prenume cu frecvență mai redusă : *Ion* apare în combinațiile *Ion-Anton*, *Ion-Bujorel*, *Ion-Cătălin*, *Ion-Iulian*, *Ion-Marius*, *Ion-Radu*, *Ion-Marian*, *Ion-Bogdan*, *Ion-Bogdănel*, *Ion-Agapie*, *Ion-Dorel*, etc. sau *Florin-Ion*, *Florinel-Ion*, *Lucian-Ion*, *Viorel-Ion* ; *Maria* apare în combinațiile : *Maria-Fifi*, *Maria-Carmen*, *Maria-Liliana*, *Maria-Crina*, *Maria-Luminița* sau *Frantina-Maria*, *Costela-Maria*, *Gabriela-Maria*, *Manda-Maria* etc.

Apar combinații realizate și între prenume foarte frecvente ca *Gheorghe-Ion*, *Gheorghe-Nicolae*, *Maria-Elena*, *Maria-Lucia* etc.

În general, prenumele compuse sînt mult mai distinctive decît cele simple, din care sînt constituite, pe de o parte, iar pe de altă parte unele compuse atenuează impresia prea puternică de insolit pe care ar avea-o, singur, unul din elementele constitutive (ca în cazurile *Elvis-Paul*, *Frantina-Maria*, *Ramona-Cornelia*, *Loredana-Ileana* etc.).

2.1.4.3. Forme hipocoristice

În analiza hipocoristicelor ținem să facem distincție între **forme hipocoristice**, obținute prin m i j l o a c e h i p o c o r i s t i c e specifice procesului de creație în domeniul numelor de persoane și v a l o a r e h i p o c o r i s t i c ă.

O formă hipocoristică poate avea sau nu valoare hipocoristică, în această ultimă situație aflîndu-se, mai ales, acele forme care au funcțiune de prenume în formulele oficiale.

În inventarul analizat de noi, numărul formelor hipocoristice este relativ redus, acestea fiind însă foarte frecvente în formulele neoficiale de denominație.

Ca prenume masculine apar următoarele forme, la origine, hipocoristice: *Dorel (< Tudorel* sau *Doru + -el)* — 15 persoane, *Dorin* — 5 persoane și *Dorinel* — 5 persoane, *Costel (< Constantin)* — 4 persoane, *Sandu (< Alexandru)* — 4 persoane, *Alecu (< Alexandru)* — 2 persoane, *Nicu (< Nicolae)* — 2 persoane, *Costinel (< Constantin)* — o persoană, *Gabi (< Gabriel)* — o persoană, *Gelu (< Georgel)* — o persoană, *Manole (< Emanuel)* — o persoană, *Milică (< Emil)* — o persoană, *Nae (< Nicolae)* — o persoană, *Năstase (< Anastasie)* — o persoană, *Relu (< Aurel)* — o persoană, *Rodion (< Irodion)* — o persoană, *Ronu (< Aron)* — o persoană, *Vențiu (< Vincențiu)* — o persoană.

Ca prenume feminine apar următoarele forme, la origine, hipocoristice: *Vangheluța (< Evanghelia)* — 14 persoane, *Dorina (< Tudorina* — 10 persoane, *Gica (< Gică < Georgică)* — 9 persoane, *Dorica (< Tudorica)* — 6 persoane, *Anda (< Alexandra, Ruxandra* etc.*)* — 4 persoane, *Geta (< Georgeta)* — 2 persoane, *Lenuța (< Elena)* — 2 persoane, *Lorica (< Eleonora)* — 2 persoane, *Mioara (< Marioara)* — 2 persoane, *Nela (< Ionela)* — 2 persoane, *Sanda (< Alexandra)* — 2 persoane, *Tinca (< Catinca)* — 2 persoane, *Vanghelina (< Evanghelina)* — 2 persoane, *Chivuța (< Paraschiva)* — o persoană, *Costela (< Costel < Constantin)* — o persoană, *Costina (< Costin < Constantin)* — o persoană, *Costinela (< Costinel < Constantin)* — o persoană, *Dochia (< Evdochia)* — o persoană, *Dochița (< Evdochia)* — o persoană, *Fifi (< Filofteia)* — o persoană, *Ida (< Persida)* — o persoană, *Leonora (< Eleonora)* — o persoană, *Lia (< Emilia)* — o persoană, *Lora (< Eleonora)* — o persoană, *Manda (< Smaranda)* — o persoană, *Mălina (< Magdalena)* — o persoană, *Miorița (< Mioara < Marioara)* — o persoană, *Nuța (< Elena)* — o persoană, *Orica (< Eleonora)* — o persoană, *Safta (< Elisabeta)* — o persoană, *Tanța (< Constanța)* — o persoană, *Tinela (< Constantin)* — o persoană.

Formele hipocoristice (și derivatele lor) sînt mult mai frecvente deci în cadrul inventarului de prenume feminine (32 unități care denumesc 78 de persoane) decît în cel al prenumelor masculine (20 unități care denumesc 50 de persoane).

Principalul procedeu de creație a formelor hipocoristice constă în reducerea corpului fonetic al numelui de bază (formă primară sau un derivat al acestuia). Reducerea afectează partea inițială a bazei *(Doru < Tudor, Dorel < Tudorel, Sandu < Alexandru, Gelu < Georgel, Guță < Griguță, Năstase < Anastasie, Nicu < Nicolae, Relu < Aurel, Ronu <*

Aron, *Nela* < *Ionela*, *Chivuța* < *Paraschivuța*, *Dochia* < *Evdochia)* etc., partea finală *(Alecu* < *Alexandru)* ori mijlocul prenumelui bază *(Nae* < *Nicolae*, *Mioara* < *Marioara*, *Mălina* < *Magdalena)*. În marea majoritate a cazurilor, procedeele hipocoristice sînt asociate cu derivarea sufixală, așa încît este foarte greu de precizat dacă derivarea precede reducerea ori invers; cele două procese pot fi și concomitente.

2.1.5. Structura etimologică

Din punctul de vedere al originii lor, prenumele analizate de noi se împart în două mari grupe: 1) nume care aparțin onomasticonului creștin și 2) nume care nu aparțin onomasticonului creștin (laice).

2.1.5.1. Numele care aparțin onomasticonului creștin sau nume de botez (inclusiv derivatele și hipocoristicele lor formate în română), intrate în diferite epoci și din limbi diferite, constituie, în marea lor majoritate, n u c l e u l inventarului nostru de prenume, avînd o frecvență foarte ridicată. Ele apar fie în forma lor veche, tradițională, fie într-o formă modernă, împrumutată din onomastica romanică apuseană (în special franceză). Iată cîteva exemple dintre prenumele masculine: *Ion* și *Jean*, *Gabriel* și *Gavril*, *Gheorghe* și *George*, *Pavel* și *Paul*, *Cornel* pentru mai vechiul *Cornilie*, *Daniel* pentru *Daniil* sau *Dănilă*, *Lucian* pentru *Luchian*, *Sergiu* pentru *Serghie*.

De obicei, cînd cele două forme coexistă, forma tradițională este mai frecventă decît cea modernă: *Ion* — 851 persoane, — *Jean*, *Jenel*, *Jenică* — 7 persoane —, *Gheorghe* — 529 persoane — *George*, *Georgel*, *Georgică* — 3 persoane — etc. Dintre primele 10 prenume masculine, în ordinea frecvenței, 9 aparțin grupei de nume în discuție (cu excepția lui Viorel — rangul 9), desemnînd aproape 75% din totalul persoanelor de sex masculin. Cu frecvență foarte redusă, *Agapie*, *Alexe*, *Anghel*, *Anton*, *Avram*, *Benone*, *Enache*, *Ieremia*, *Filip*, *Grigore*, *Manole*, *Năstase*, *Necula*, *Nicodin*, *Rodion*, *Samoil*, *Scarlat*, *Solomon*, *Șerb*, *Timotei*, *Veniamin* etc. se plasează la periferia ansamblului de prenume masculine.

Primele 10 prenume feminine, în ordinea frecvenței, sînt nume ale onomasticonului creștin (forme primare, variante, derivate, împrumuturi recente), desemnînd 55% din totalul persoanelor de sex feminin.

Prezența prenumelor *Nicoleta* — rangul 8 — și *Georgeta* — rangul 12 — în nucleul ansamblului de prenume feminine se explică prin faptul că acestea sînt întrebuințate ca forme corespunzătoare foarte frecventelor prenume masculine *Nicolae* și *Gheorghe*.

La periferia ansamblului se plasează nume ca: *Anghelina*, *Chivuța*, *Costina*, *Evdochia*, *Dochia* și *Dochița*, *Eufrosina*, *Luxița*, *Manda*, *Petria*, *Safta*, *Sofica*, *Vasilichia* etc.

2.1.5.2. Nume care nu aparțin onomasticonului creștin (laice)

2.1.5.2.1. Creațiile românești, vechi sau moderne, au o pondere destul de mare în cadrul acestei grupe: *Viorel* — 52 persoane, *Sorin* — 11 persoane, *Puiu* — 6 persoane, *Bujor* — 5 persoane, *Florea* — 5 persoane, *Crinu* — 3 persoane, *Bucur* — 2 persoane, *Mugur* — 2 persoane, *Mugurel* — 2 persoane, *Bujorel*, *Codruț*, *Pleșa*, *Șerb*, *Zamfir* — cîte o persoană; *Viorica* — 44 persoane, *Doina* — 35 persoane, *Floarea* — 20 persoane, *Luminița* — 13 persoane, *Domnica* — 10 persoane, *Dafinița* —

9 persoane, *Florica* — 6 persoane, *Sultana* — 6 persoane, *Crina* — 4 persoane, *Crinuța* — 4 persoane, *Doinița* — 4 persoane, *Puița* — 4 persoane, *Bucura* — 2 persoane, *Crizantema* — 2 persoane, *Garofina* — 2 persoane, *Sorina* — 2 persoane, *Cireșica*, *Domnița*, *Puica* și *Puicuța* — cîte o singură persoană. În total, 34 de unități (14 masculine și 20 feminine) denumesc 265 de persoane.

Tot în această subgrupă ar trebui incluse, credem, și cîteva nume de orașe și țări folosite cu funcțiune de prenume feminine : *Feldioara*, *Odesa*, *Tunisia*, *Verona* (dacă nu cumva acesta provine din *Veronica* prin eliminarea lui *-ica*, considerat sufix).

2.1.5.2.2. Creații străine

Vechi împrumuturi din onomastica slavă sînt masculinele : *Radu* — 30 persoane, *Bogdan* și *Bogdănel* — 8 persoane, *Dragoș* — 6 persoane, *Mircea* — 4 persoane, *Stanciu* — 2 persoane, *Dragomir* — o persoană, și femininele : *Voichița* — 4 persoane, *Stana* — 3 persoane, *Stanca* — 3 persoane, *Bălașa*, *Rădița*, *Voica* — cîte o singură persoană. Remarcăm numărul mic al unităților și frecvența foarte redusă a femininelor.

2.1.5.2.3. Foarte numeroase și cu frecvență medie sînt împrumuturile neologice din latină sau din limbile moderne (mai ales din limbile romanice). Din această subgrupă fac parte prenumele masculine : *Victor* — 36 persoane, *Sever* — 27 persoane, *Aurel* — 24 persoane, *Virgil* — 16 persoane, *Florin* — 15 persoane, *Marius* — 14 persoane, *Aurelian* — 10 persoane, *Traian* — 10 persoane, *Ovidiu* — 9 persoane, *Remus* — 8 persoane, *Tiberiu* — 7 persoane, *Florian* — 6 persoane, *Liviu* — 4 persoane, *Valentin* — 4 persoane, *Marcel* — 3 persoane, *Valer* — 3 persoane, *Laurențiu* — 2 persoane, *Napoleon* — 2 persoane, *Valeriu* — 2 persoane, *Antonio*, *Augustin*, *Cezar*, *Eduard*, *Elvis*, *Florentin*, *Horațiu*, *Leonard*, *Lucrețiu*, *Pompilică*, *Robert*, *Romulus*, *Severică*, *Severius*, *Silvian*, *Silviu*, *Titus*, *Valerică*, *Vențiu*, cîte o singură persoană, și femininele : *Lucia* — 171 persoane, *Virginia* — 50 persoane, *Lucreția* — 48 persoane, *Stela* — 34 persoane, *Aurelia* — 27 persoane, *Liliana* — 24 persoane, *Violeta* — 23 persoane, *Valerica* — 22 persoane, *Mirela* — 20 persoane, *Felicia* — 19 persoane, *Valentina* — 18 persoane, *Silvia* — 16 persoane, *Valeria* — 13 persoane, *Victoria* — 13 persoane, *Aurica* — 11 persoane, *Monica* — 11 persoane, *Cecilia* — 10 persoane, *Venera* — 9 persoane, *Aurora* — 8 persoane, *Carmen* — 8 persoane, *Claudia* — 8 persoane, *Lidia* — 8 persoane, *Ramona* — 8 persoane, *Severina* — 8 persoane, *Cezarina* — 7 persoane, *Ortansa* — 7 persoane, *Livia* — 6 persoane, *Marcela* — 6 persoane, *Camelia* — 5 persoane, *Augustina* — 4 persoane, *Corina* — 4 persoane, *Grațiela* — 4 persoane, *Laura* — 4 persoane, *Adela* — 3 persoane, *Adina* — 3 persoane, *Alina* — 3 persoane, *Elvira* — 3 persoane, *Lavinia* — 3 persoane, *Otilia* — 3 persoane, *Silvica* — 3 persoane, *Stelica* — 3 persoane, *Argentina* — 2 persoane, *Cerasela* — 2 persoane, *Consuela* — 2 persoane, *Florina* — 2 persoane, *Florinela* — 2 persoane, *Frantina* — 2 persoane, *Gilica* — 2 persoane, *Iolanda* — 2 persoane, *Loredana* — 2 persoane, *Olga* — 2 persoane, *Signoreta* — 2 persoane, *Sonia* — 2 persoane, *Tatiana* — 2 persoane, *Agnez* — o persoană, *Amorina*, *Artemiza*, *Carolina*, *Casandra*, *Cezarica*, *Clara*, *Cleopatra*, *Donalda*, *Flavia*, *Florentina*, *Genoveva*, *Ligia*, *Lili*, *Lilia*, *Lilica*, *Lora*, *Lorena*, *Luiza*, *Nadia*, *Nina*, *Olguța*, *Carmen*,

Reghina, *Rozica*, *Sarmiza*, *Silviana*, *Steluţa*, *Taisia*, *Tania*, *Vera*, *Victoriţa* — cîte o singură persoană.

Trebuie remarcat numărul foarte mare al prenumelor feminine din această grupă şi frecvenţa mult mai mare a acestora în comparaţie cu prenumele masculine similare. Împrumuturile moderne sînt, în ordine numerică, a doua mare grupă, după numele aparţinînd onomasticonului creştin. Dacă luăm în consideraţie, în cadrul acestuia din urmă, şi formele recente împrumutate din occident, numărul împrumuturilor moderne devine covîrşitor.

3. Nume de familie

Numele de familie au denotare multiplă întrucît denumesc o b l i g a t o r i u pe toţi membrii aceleiaşi familii, deosebiţi între ei numai prin prenume. Numele de familie sînt fixe şi ereditare (de obicei, pe linia paternă).

Cele 6 246 de persoane înregistrate la Rucăr în 1973 sînt desemnate prin 510 unităţi antroponimice cu funcţiunea de nume de familie; în medie, 12 persoane poartă acelaşi nume de familie. În principiu, inventarul numelor de familie oficiale este relativ stabil; apariţia unor noi nume de familie reflectă aproape întotdeauna, în condiţiile actuale, mişcări de populaţie (imigrări), pe cîtă vreme dispariţia unor nume de familie poate fi determinată fie de mişcări de populaţie, (emigrări), fie, într-o măsură mai redusă, de stingerea unor familii (lipsa descendenţilor sau numai a descendenţilor-bărbaţi). Stabilirea perioadei în care apar numele de familie fixe, ereditare şi obligatorii este de mare importanţă, întrucît numai în aceste condiţii fluctuaţia inventarului de nume de familie dintr-o anumită localitate este un indiciu sigur al mişcărilor de populaţie.

Din punctul de vedere al structurii lor, numele de familie din inventarul nostru se repartizează în două subclase: nume de familie simple şi nume de familie compuse.

3.1. Numele de familie simple, constituite dintr-o singură unitate antroponimică, reprezintă marea majoritate din totalul numelor de familie, 464 din 510, ceea ce înseamnă aproape 91 %. Din punctul de vedere al frecvenţei, în raport cu numărul familiilor, 23 unităţi au rangul 1—10 (*Fintoiu* — 1 : 234 [4], *Avram* şi *Popa* — 2 : 25, *Olteanu* — 3 : 25, *Cozma* — 4 : 22, *Busuioc*, *Idor*, *Pîrnuţă* — 5 : 21, *Şandru*, *Miloş* şi *Muraru* — 7 : 19, *Bălan*, *Nica* şi *Ţuluca* — 8 : 17, *Brănescu*, *Bucur*, *Cotîrleţ* şi *Vorovenci* — 9 : 16, *Mazăre*, *Pîtea*, *Rădescu*, *Simon* şi *Vălimăreanu* — 10 : 15), 79 de unităţi cu rangul 11—20 şi 362 de unităţi cu rangul 21—24; 219 unităţi — cele cu rangul 24 — denumesc numai cîte o singură familie, avînd cea mai mare capacitate de distincţie.

Din punctul de vedere al frecvenţei, în raport cu numărul persoanelor, 11 unităţi au rangul 1—10: *Fintoiu* — 1 : 152, *Avram* şi *Nica* — 2 : 114, *Pîrnuţă* — 3 : 108, *Cozma* — 2 : 107, *Busuioc* — 5 : 106, *Olteanu* — 6 : 90, *Vorovenci* — 7 : 82, *Idor* — 8 : 80, *Simion* — 9 : 78, *Răuţă* — 10 : 73. Apar în plus, faţă de situaţia de mai sus, *Simion* şi *Răuţă*, care, în raport

[4] Cifrele indică rangul şi numărul de familii cu acelaşi nume.

cu numărul de familii, au rangul 17 : 48 de unităţi, cu rangul 65, au cea mai mare capacitate de distincţie, întrucît desemnează numai cîte o singură persoană.

3.2. Numele de familie compuse, constituite din două unităţi antroponimice, reprezintă numai 9 % (46 din 510) din totalul numelor de familie analizate. Dat fiind caracterul oficial al numelor de familie, permutarea ori eliminarea uneia dintre unităţile constitutive ale numelui nu sînt posibile, fapt ce ne determină să le considerăm compuse.

3.3. Formarea numelor de familie

Principalul mijloc de formare a numelor de familie din inventarul analizat este derivarea cu sufixe. Distingem trei tipuri de derivate: a) derivate cu sufixul *-escu*; b) derivate cu sufixul *-oi(u)*, *-oaia*; c) derivate cu sufixul *-an(u)*, *-ean(u)*.

a) Derivatele în *-escu* constituie cea mai numeroasă grupă dintre numele de familie derivate (numărul de persoane este însă mai mic decît al celor desemnate prin nume de familie în *-oiu*, *-oaia*) : *Andreiescu (< Andrei* — 2 : 3 [5], *Arnăuțescu (<Arnăutu)* 1 : 1, *Arsulescu (<Arsu)* 1 : 3, *Berbescu* (prob. *<Breb)* — 1 : 1, *Brănescu (<Bran)* — 16 : 50, *Bunescu (<Bunea)* — 3 : 4, *Busuiocescu (<Busuioc)* — 1 : 1, *Călinescu (<Călin)* — 1 : 1, *Cîrciumărescu (<Cîrciumaru)* — 2 : 7, *Comănescu (<Coman)* — 1 : 1, *Constantinescu (<Constantin)* — 2 : 13, *Cotenescu (<Coteanu)* — 1 : 4, *Cotescu (<Cotea)* — 1 : 3, *Davidescu (<David)* — 2 : 4, *Diaconescu (<Diaconu)* — 1 : 3, *Dobrescu (<Dobre)* — 2 : 4, *Dumitrescu (<Dumitru)* — 4 : 9, *Georgescu (<George)* — 3 : 5, *Grigorescu (< Grigore)* — 1 : 2, *Grozescu* (*<Grozea)* — 3 : 24, *Ionescu* (*<Ion)* — 3 : 7, *Iosifescu (<Iosif)* — 1 : 4, *Lambescu (<Lambă)* — 1 : 3, *Lăzărescu (< Lazăr)* — 1 : 4, *Luțescu (<Luță)* — 9 : 25, *Marinescu (< Marin)* — 1 : 1, *Mănescu (<Manea)* — 1 : 1, *Nedelescu (<Nedelea)* — 2 : 4, *Nicolescu (<Nicola)* — 11 : 50, *Nițescu* (*<Niță)* — 1 : 2, *Oprescu* (*<Oprea)*—1 : 3, *Pătrulescu (<Pătrul)* — 1 : 9, *Petrescu (<Petre)* — 4 : 17, *Popescu (<Popa)* — 14 : 29, *Predescu (<Preda)* — 1 : 2, *Rădescu (<Radu)* — 5 : 56, *Rădulescu (<Radul)* — 3 : 13, *Simionescu (<Simion)* — 2 : 2, *Ștefănescu (< Ștefan)* — 1 : 2, *Tomescu (<Toma)* — 1 : 4, *Vlădescu (<Vlad)* — 1 : 2.

Cele 41 de derivate în *-escu* denumesc 124 de familii şi 383 de persoane. Toate numele în discuţie sînt masculine articulate şi au la bază nume de persoane folosite la Rucăr (problema bazei de derivare va face obiectul unei discuţii mai detaliate, în cadrul analizei diacronice).

b) Derivatele cu sufixul *-oi(u)*, *-oaia* formează a doua mare grupă după cele în *-escu* (numărul de persoane desemnate prin nume de familie în *-oiu*, *-oaia* este însă mai mare decît cele desemnate prin nume de familie în *-escu)* : *Alexoiu (<Alexe)* — 2 : 5, *Băcioiu (<Baciu)* — 1 : 5, *Băltoiu (<Baltă)* — 1 : 1, *Bîrloiu (< Bîrlea)* — 10 : 50, *Boncoi (<Bonca)* — 1 : 2, *Butoi* (prob. *< Buta)* — 5 : 9, *Buzoi* (*< Buză)* —2 : 19, *Cățoiu(< Cața)* — 6 : 31, *Celoiu (< Celea)* — 3 : 12, *Chinoiu (<Chinu)* — 1 : 2, *Derioiu (<Derea)* — 2 : 5, *Dumitroiu (<Dumitru)*— 1 : 4, *Fintoiu (<Finta)* — 34 : 159, *Iosivoiu (<Iosiv)* — 6 : 16, *Lăzăroiu (< Lazăr)* — 7 : 30, *Lixăndroiu (<Lixandru)* — 2 : 2, *Mălăncioiu (<Mălăncea)* — 1 : 1, *Mitroi*

[5] Cifrele indică numele familiilor şi numărul persoanelor cu acelaşi nume.

<Mitru) — 1 : 1, *Moșoiu (<Moșu)* — 4 : 23, *Mușetoiu (<Mușat)* — 4 : 24, *Nistoroiu (<Nistor)* 1 : 4, *Nuțoiu (<Nuțu)* — 2 : 6, *Oncioiu (<Oancea)* — 1 : 2, *Oprișoiu (<Opriș)* —1 : 3, *Pîrșoiu (<Pîrșu)* — 1 : 2, *Predoiu (<Preda)* — 1 : 2, *Rădoi (<Radu)* — 1 : 1, *Smărăndoiu (< Smaranda)* — 1 : 4, *Șerboiu (<Șerb)* — 1 : 4, *Șoricoaia (<Șoric)* — 1 : 4, *Șuțoiu (<Șuțu)* — 1 : 2, *Tuloi (<Tulea)* — 2 : 23, *Țintoiu (<Țintea)* — 1 : 9, *Vișoiu (<Vișa)* — 1 : 2.

Cele 34 nume de mai sus desemnează 110 familii și 466 de persoane. Baza[6] derivatelor în *-oi(u)*, *-oaia* este un nume de persoană (marea majoritate a bazelor sînt atestate ca nume de persoane chiar în Rucăr). Majoritatea derivatelor în discuție sînt articulate; nearticulate sînt numai *Boncoi*, *Butoi*, *Buzoi*, *Mitroi*, *Rădoi*, *Tuloi*. În afară de un singur caz *(Șorecoaia)*, toate numele sînt masculine.

c) Derivate cu sufixul *-an(u)*, *-ean(u)* : *Arișanu (<Arieș)* — 2 : 5, *Bălăceanu (<Balaci)* — 3 : 11, *Bălteanu (<Balta)* — 1 : 1, *Boteanu (< Botea)* — 5 : 15, *Brătianu (<Bratia)* — 3 : 8, *Bughianu (<Bughia)* — 3 : 7, *Comărniceanu (<Comarnic)* — 6 : 23, *Cornățeanu (<Cornet)* — 1 : 2, *Deleanu (<Dealu)* — 1 : 3, *Găleșeanu (<Galeș)* — 6 : 14, *Hermeneanu (<Hărman)* — 3 : 11, *Jianu (<Jiu)* — 1 : 5, *Lungeanu (< Lungu)* 1 : 2, *Mălușeanu (<Măluș)* — 2 : 15, *Moiceanu (<Moieciu)* — 9 : 39, *Moroșanu (<Moroș)* — 4 : 20, *Olbojan (<Olboj)* — 1 : 2, *Olteanu (<Olt)* — 23 : 92, *Rîșnoveanu (<Rîșnov)* — 2 : 13, *Rucăreanu (<Rucăr)* — 1 : 3, *Secăreanu (<Secarea)* — 6 : 16, *Șipoteanu (<Șipot)* — 1 : 5, *Teușan (<Teiuș)* — 2 : 8, *Tufeanu (<Tufa)* — 2 : 5, *Ungureanu <(Ungureni)* — 6 : 37, *Văleanu (<Valea)* — 1 : 3, *Vălimăreanu (<Valea Mare)* — 15 : 53, *Vrînceanu (< Vrancea)* — 2 : 4.

Cele 30 de nume de mai sus desemnează 119 familii și 443 de persoane. Toate derivatele sînt masculine; 27 dintre ele sînt articulate și numai 3, nearticulate *(Moroșan, Olbojan, Teușan)*.

Dată fiind valoarea de denotare a originii locale, luată aici în considerație, în aceeași grupă ar trebui inclus și un derivat în *-aru*, considerat variantă a sufixului în discuție: *Jinaru (<Jina)* — 2 : 12.

Baza de derivare a derivatelor în *-an(u)*, *-ean(u)* este totdeauna un toponim (nume de localitate, numele unei regiuni sau chiar provincii mai mari, numele unor obiecte geografice dintr-o anumită localitate). Relația dintre numele de familie în discuție și toponim este însă mediată printr-un alt antroponim (supranume la origine, cum se va vedea mai jos), ori printr-un cuvînt comun care capătă funcțiune antroponimică *(Jian, Moldovean, Oltean, Rîșnovean* etc.).

Am eliminat din discuție, nefiind clare din punctul de vedere al formării lor, numele *Băceanu*, *Boroianu*, *Cojanu*, *Cuțuleanu*, *Godeanu*, *Guianu*, *Hodoleanu*, *Odoleanu*, *Pîrșan (Băceanu* poate avea la bază un nume de loc *Baciu*, dar poate fi și un derivat de la numele personal *Baciu* cu sufixul augmentativ *-an; Cojanu* poate proveni din apelativul *Cojan*, dar poate fi pus în legătură și cu numele satului *Cojani; Godeanu* poate avea la bază numele de loc *Godeni* etc.).

Cele trei grupe de derivate analizate mai sus denotă originea personală sau locală a persoanelor care au purtat inițial

[6] Problema bazelor derivatelor în discuție va fi reluată, pe larg, mai jos.

n u m e l e î n d i s c u ț i e, nu originea persoanelor desemnate astăzi prin aceste nume. Prezentăm mai jos, schematic, situația celor trei tipuri de derivate:

	Nr. unităților	Nr. familiilor	Nr, persoanelor
Derivate în *-escu*	41	124	383
Derivate în *-oiu, -oaia*	34	110	466
Derivate în *-an(u), -ean(u)*	30	119	443
Total	105	353	1 292

— Derivatele de origine reprezintă aproape 23% din numărul unităților cu funcțiune de nume de familie și desemnează 20% din numărul total de persoane din Rucăr.

— 71% din numărul total al derivatelor în discuție îl reprezintă numele care inițial desemnau originea personală a purtătorilor (cu sufixele *-escu* și *-oiu, -oaia*).

— Cele două sufixe care arată originea personală coexistă în cadrul aceluiași sistem și au repartiție aproximativ egală, ceea ce ne face să presupunem că au sau au avut nuanțe semantice diferențiatoare.

3.4. Structura etimologică

— Din punctul de vedere al originii lor, numele de familie nederivate se repartizează în următoarele grupe:

3.4.1. Nume care aparțin onomasticonului creștin: *Alexandru* (și *Dicu, Dițu, Duță, Sandu, Șandru), Andrei, Arsene, Alexe, Avram, Agapie, Antohi* și *Antofi, Anghel* (și *Luțu), Barbu* (și *Bărbucu), Călin* și *Calin* (și *Călineci), Chiran, Chiriță* și *Chițu, Constantin* (și *Dinu, Dinoiaș, Conea, Tican), Corneci (<Cornea<Cornilie), Cozma, Cristache* și *Cristian, Damian, Dan* și *Dăncilă, Deriuță (<Darie), David, Dumitru* (și *Dumitra, Mitriță, Dudu, Sumedrea), Ilincu (<Elena), Manole* și *Manea (<Emanoil), Istrate (<Eustratie), Zichil (<Ezechiil), Pilcă (<Filip), Ghidan (<Ghedeon), Gheorghe* (și *Ghiță, Gica, Ghica, Iordache), Gherman, Grigore, Irimia (<Ieremia), Achim (<Ioachim), Nițu, Nică, Nica, Ionilă, Ene, Enache, Ică, Ancu, Oancea, Nonoșel, Iova, Ivașcu, Ivan* și *Van (<Ion), Iosip* și *Bica (<Iosif), Idor* și *Idoraș (<Isidor), Lazăr, Luca, Marica (<Maria), Matei, Mihai* și *Mihalache (<Mihail), Nanu* (prob. *<Anania), Năstase (<Anastasie), Nicolaie* (și *Micul, Luțea, Coleș, Coleșică, Necula, Neculăiță, Culă), Nistor* (și *Nistorică), Pantelimon* (și *Monea, Pantea, Pancu, Telu), Chivașcu (<Paraschiv), Pătruț, Pătran, Penică, Pătrașcu* și *Petrică (<Petru), Pavel, Ruxandra, Samoilă, Savu, Solovăstru (<Silvestru), Simion* (și *Simon, Simene), Spiridon, Stelea (<Stelian), Ștefan, Tăraș* și *Tărășel* (prob. *<Tarasie), Timofte (<Timotei), Tudoran* și *Fodor (<Tudor), Tulea (<Anton), Vasile* (și *Vasi) (<Vlasie), Vitan (<Vit), Zaharia, Zahiu (<Zaheu).*

Comparînd numele de mai sus cu grupa de nume similare care au funcțiune de prenume, constatăm că există importante deosebiri în ceea ce privește componența și forma numelor care îndeplinesc ambele funcțiuni; grupa de nume prezentate mai sus conține elemente care nu mai îndeplinesc astăzi funcțiunea de prenume sau forme ieșite ori pe cale de a ieși din uz. În concluzie, inventarul aici în discuție are un caracter mai arhaic.

3.4.2. Nume care nu aparțin onomasticonului creștin

a) Creații străine: *Aldea*, *Badea*, *Badiu*, *Bălaș*, *Banu*, *Bancu*, *Băncilă*, *Bășea*, *Bășcău*, *Berdilă*, *Bran*, *Bratu*, *Burnea*, *Buta*, *Dobre*, *Dobrin*, *Dragomir*, *Mija*, *Miloș*, *Nedelcu*, *Pîrvu*, *Pravăț*, *Preda*, *Radu*, *Stan*, *Staicu*, *Stoica*, *Stoian*, *Vîlcu*, *Vlad*, *Vlaicu*, *Voicu*, *Voina*, *Voinea*; de la acestea sau de la altele de același tip provin numele *Aldulea*, *Bădiță*, *Bănică*, *Drăguș*, *Drăguț*, *Neguleț și Neguș (< Neag)*, *Răduță*, *Răducuț*, *Duică*, *Stăneală*, *Vlădău* — create cu mijloace românești.

b) Creații românești

O bună parte dintre numele de familie actuale au la bază cuvinte comune ale limbii române, care, la un moment dat, au căpătat și funcțiunea secundară de nume de persoane. Termenii comuni în discuție pot fi împărțiți în mai multe grupe:

— nume care arată originea etnică: *Cazacu*, *Grecu*, *Sasu*, *Sîrbu*. Asemenea nume de familie au la bază termenii comuni corespunzători, dar atribuirea acestora unei persoane se poate face fie direct (deci unor persoane de origine străină), fie printr-o metaforă și, în acest caz, avem de a face de fapt cu porecle;

— nume referitoare la starea socială: *Băjan*, *Fugaru*, *Mazilu*, *Robu*, *Șerb*;

— nume de meserii, ocupații, funcții: **Baciu* (baza lui *Băcioiu)*, *Bărbieru*, *Blidaru*, *Chingaru*, *Ciuraru*, *Cîrciumaru*, *Cojocaru*, *Diaconu*, *Dogaru*, *Fieraru*, *Mătăsaru*, *Muraru* (și *Murăruș)*, *Olaru*, *Pescaru*, *Piuaru*, *Popa*, *Posădaru*, *Toboșaru*, *Zidaru*, *Zlătaru*;

— porecle: *Baroș*, *Băcîrcea* (și *Băcîrcel)*, *Bălan* (și *Bălănică)*, *Bălălău*, **Baltă* (baza lui *Băltoiu)*, *Bizniche*, *Boață*, *Boboc*, *Bolocan*, *Bomboș*, *Bordea*, *Boroiană*, *Brebu*, *Bucium*, *Bunea* (și *Bûnel)*, *Busuioc*, *Buștenea*, **Buză* (baza lui *Buzoi)*, *Căciulă*, **Celea* (baza lui *Celoiu)*, *Cercel*, *Chelu*, *Chiorcea* (și *Chiorcel)*, *Chircea* (și *Chircioagă)*, *Cioacă*, *Ciobotea*, *Ciocan*, *Ciolan*, **Cioplea* (bază lui *Cioplei* și *Ciopleiaș)*, **Ciorcioavă* (baza lui *Ciorciovel)*, **Codîrlă* (baza lui *Codîrleț* sau *Cotîrleț)*, *Dărădău*, *Dreptaru*, *Drugă*, *Dulamă*, *Duminecă*, *Duruian*, *Falcă*, *Flueraș*, *Folea*, *Frunteș*, *Furtună*, *Gîrbăcea*, *Gonț*, *Grapă*, *Grozea*, *Hanță*, *Hîrciu*, *Lăstun*, *Lepădatu*, *Lupu* (și *Lupuleț)*, *Mazăre*, *Mădulărea*, *Măgărea*, *Minciună*, *Mîzgaciu*, *Moțoc*, *Mutu*, *Negrea*, *Ochi*, *Oțelea*, *Păceșilă*, *Păun*, (și *Păunică)*, *Pestrițu*, *Pițigoi*, *Pîrnă* (și *Pîrnuță)*, **Pîrșu* (baza lui *Pîrșoiu)*, *Pîslă*, *Pomană*, *Pufu*, *Scînteia*, *Stinghie*, *Surdu*, *Toc* (și *Toculeț)*, *Țapu*, *Țigău*, *Țintea*, *Țîru*, *Urdea*, *Ușurelu*.

Numele de familie de mai sus, provenite din porecle, constituie o grupă importantă în cadrul ansamblului cercetat. Eliminînd formațiile în *-ea (Bordea, Bunea, Buștenea, Celea, Ciobotea, Cioplea, Folea, Gîrbăcea, Grozea, Mădulărea, Măgărea, Negrea, Oțelea, Țintea, Urdea)*, *-cea (Băcîrcea,*

Chiorcea) și *-ilă (Păceșilă)*, poreclele devenite nume de familie se împart, din punctul de vedere al determinării, în două clase:

α) articulate: ***Brebu, Chelu, Dreptaru, Hîrciu, Lepădatu, Lupu, Mutu, Pestrițu, Pufu, Surdu, Țapu, Țîru, Ușurelu.*** Bazele acestor porecle sînt nume de animale și în special nume care se referă la o caracteristică fizică a individului, aplicarea făcîndu-se în mod direct;

β) nearticulate: *Baros, Boață, Boboc, Bolocan, Bucium, Busuioc, Buză, Căciulă, Cioacă, Duminecă, Falcă, Furtună, Grapă, Mazăre, Minciună, Pomană, Scînteie* etc. Aplicarea acestor porecle presupune un proces de metaforizare. Relația articulat — aplicare directă și nearticulat — aplicare metaforică pare a fi, prin regularitatea ei, o tendință în formarea numelor de persoane de acest tip, pe care o vom urmări și mai jos.

Din punctul de vedere al raportului numeric dintre diferitele grupe de nume inventariate mai sus, cea mai mare pondere, ca număr de unități și frecvență, o au numele care aparțin onomasticonului creștin; urmează creațiile românești, în cadrul cărora cea mai importantă subgrupă este aceea a poreclelor, și apoi împrumuturile din onomastica popoarelor vecine (cele mai multe fiind nume de origine slavă). Aceste observații se dovedesc a fi extrem de utile în analiza diacronică privind formarea și evoluția numelor de grup.

4. Formule de denominație neoficiale

Trebuie remarcate de la început bogăția inventarului de formule neoficiale, varietatea și frecvența acestora; în comunicarea orală dintre locuitorii Rucărului se folosesc aproape exclusiv formulele de denotație neoficiale. Din analiza unui mare număr de asemenea formule rezultă că, din punctul de vedere al funcțiunii elementelor constitutive, acestea se repartizează în două clase: 1) elemente cu denotare unică, pe care le vom numi **supranume individuale**; 2) elemente cu denotare multiplă, pe care le vom numi **supranume de grup (de familie, de neam și colective)**.

4.1. Supranumele individuale sînt înlocuitori sau însoțitori ai numelui individual (prenumele); un individ poate avea mai multe supranume individuale, care aparțin următoarelor tipuri:

4.1.1. Derivate sau hipocoristice formate de la numele individual (prenume). Prenumele cu frecvență foarte mare sînt de obicei înlocuite, în formulele neoficiale, de un mare număr de forme derivate și hipocoristice. *Ion*, de exemplu, este înlocuit de *Onu, Onel, Ionel, Nelu, Ionică, Nică, Nicuță, Cuță, Ionucu, Nucu, Ionuț, Onuț, Nuțu, Ioniță, Niță* etc.; *Gheorghe* este înlocuit de *Gheorghiță, Ghiță, Ghică, Gogu, Goguță, Guță, George, Georgel, Gelu* etc.; *Maria* este înlocuit de *Marioara, Mioara, Miorița, Rița, Marica, Rica, Marița, Marițica, Măriuca, Uca, Măriuța, Uța, Mini* etc.

4.1.2. Un alt nume din inventar, un derivat ori un hipocoristic al acestuia. Un copil al cărui prenume este *Adrian* este numit frecvent *Nică*, lui *Niță Niculescu* i se spune *Agapie*, foarte mulți copii sînt numiți *Puiu, Puiuțu* etc.

4.1.3. Nume de origine:

— indicaţii de adresă : (Gheorghe Pîrnuţă) *de pe Valea lui Andreiaşi*, (Gheorghe Pîrnuţă) *din Groapă*, (Gheorghe Pîrnuţă) *de pe Iaz*, (Niţă) *ăl dă Dăvale ;*

— derivate care indică originea locală : (Aurică Arişanu) *Moiceanu* (din *Moeciu)*, (Ion Bîrloiu) *Băznaru* (din *Băzna)*, (Ion Fieraru) *Feldioreanu* (din *Feldioara)*.

4.1.4. Nume de meserii, ocupaţii, funcţii: (Petre Preda) *Dogaru*, (Ion Moiceanu) *Forestieru*, (Mihai Lungeanu) *Popa*, (Ion Pîrnuţă) *Primaru*, (Gheorghe Pîrnuţă) *Croitoru* etc.

4.1.5. Porecle. Poreclele care denumesc un singur individ sînt extrem de numeroase şi variate. Vom enumera doar o parte dintre ele, fără a mai menţiona şi formula oficială de denominaţie a purtătorului poreclei : *Adventistu*, *Antenă*, *Arcus*, *Baba Tina* (pentru o persoană de sex masculin), *Bărdiţă*, *Băţ*, *Bea Apă*, *Berbec*, *Bici*, *Birjă*, *Boala Vacii*, *Bocăneci*, *Bogatu*, *Boieru*, *Borcan*, *Briceag*, *Brînzică*, *Broscoi*, *Broscănel*, *Bulearcă*, *Bulu*, *Buric*, *Burduf*, *Ciripel*, *Cioc*, *Cîrnu*, *Cîşu*, *Clănţăneală*, *Cucu*, *Cutiuţă*, *Covrig*, *Chiţibuş*, *Compas*, *Carabă*, *Caş*, *Căpăţînă*, *Căldare*, *Cireaşă*, *Chibrit*, *Feştilă*, *Firicel*, *Flocea*, *Fluturaş*, *Frigorici*, *Fulger*, *Găină*, *Gioben*, *Gîlcă*, *Greier*, *Gulie*, *Jumerea*, *Lăcustă*, *Lăptic*, *Lipiuţă*, *Mămăicu*, *Mătăsică*, *Michiduţă*, *Mînzic*, *Moară-n Vînt*, *Motîlcă*, *Mucea*, *Plaivas*, *Plăvan*, *Picioruş*, *Proţap*, *Putinică*, *Puşcă*, *Raţică*, *Schilă*, *Sfîntu*, *Spînzuratu*, *Şipcă*, *Şistar*, *Şubă*, *Şoşonel*, *Teacă*, *Teleleu*, *Tocăniţă*, *Tremurici*, *Ţandără*, *Ţoi*, *Ţolic*, *Uşurelu*, *Varză*. Aproape fără excepţie, poreclele cu formă articulată *(Boieru*, *Cîşu*, *Cîrnu*, *Roşu*, *Sfîntu*, *Uşurelu* etc.) sînt rezultatul unei aplicări directe determinată de o particularitate fizicopsihică a individului numit. Poreclele cu formă nearticulată sînt rezultatul unei aplicări metaforice şi explicaţiile subiecţilor anchetaţi în legătură cu originea unor asemenea porecle, admisibile ori fanteziste, concordă în sublinierea caracterului metaforic al aplicării poreclei. Remarcăm formaţii în *-ea (Flocea*, *Jumerea*, *Mucea)*, *-ici (Frigorici*, *Tremurici)*, *-eală (Clănţăneală)*, compuse *(Boala Vacii)* şi sintagme *(Bea Apă*, *Moară-n vînt)*.

4.2. **Supranumele de grup** au denotare multiplă, întrucît desemnează, dar nu în mod obligatoriu, mai mulţi indivizi care fac parte din acelaşi grup (familie, neam sau colectiv, constituit pe baza relaţiilor de vecinătate). Supranumele de grup apar fie în forme de singular, fie în forme de plural.

4.2.1. Supranumele de grup cu forme de singular se realizează prin următoarele tipuri :

4.2.1.1. Supranumele patronimice sînt reprezentate de o formă de genitiv a numelui (prenume ori nume de familie) sau supranumelui (individual ori de grup) al tatălui :

— *(a)lu* + nominativ este formula cea mai curentă care, de obicei, urmează supranumelui individual al persoanei desemnate : (Nică) *(a) lu Pîrnuţă*, (Ghiţă) *(a) lu Moiceanu*, (Ghică) *a lu Bălan*, (Nae) *a lu Bran*, (Niţă) *a lu Dulamă ;* (Ghic) *a lu Dobre ;*

— *a(l)* + nominativ + *lui :* (Nică) *a Dogarului*, (Ghică) *a Primarului*, (Ghică) *al Ancului*, (Niţă) *al Diţului*, (Nae) *al Dreptarului ;*

— nominativ + *lui :* (Dumitru) *Baciului.*

4.2.1.2. S u p r a n u m e l e m a t r o n i m i c e sînt reprezentate de o formă de genitiv a numelui (prenume, nume de familie) sau a supranumelui (individual, de grup) al mamei :

— *a* + nominativ + *ei (-chii) :* (Niță) *a Fiei,* (Ghiță) *a Măriuchii,* (Nae) *a Miloaiei ;*

— nominativ + *-ei :* (Uța) *Bucurei.*

Structura patronimicelor și a matronimicelor este în esență aceeași, diferențele de realizare fiind determinate de mijloacele morfologice prin care se realizează genitivul.

4.2.1.3. S u p r a n u m e l e a n d r o n i m i c e desemnează femeile căsătorite prin raportare la soț și se realizează prin două tipuri de formule :

a. numele soțului la genitiv :

— *(a) lui* + nominativ : (Maria) *(a) lu Gheorghe,* (Măriuța) *lu Bortoi,* (Ana) *lui Baros,* (Mărioara) *lu Păun,* (Paraschiva) *lu Spîrchez,* (Tinca) *lu Simion Benga* etc. ;

— nominativ + *-lui :* (Măriuța) *Bîrloiului,* (Măriuța) *Ilincului,* (Bucura) *Măgării,* (Uța) *Olteanului* etc.

b. numele soțului + sufix :

Cele mai frecvente derivate cu această valoare sînt cele cu sufixul *-oaia (Bălcușoaia, Miloaia, Prăvățoaia, Spîrchezoaia* etc.) ; trebuie să remarcăm că aceste derivate desemnează, de obicei, femeile văduve, în opoziție cu tipul **a**, folosit atunci cînd soțul este în viață. Apar și derivate în *-easa (Rudăreasa)* și *-ița (Dogărița),* ultimul sufix fiind foarte rar întrebuințat cu această valoare.

Supranumele de grup cu forme de singular se realizează deci fie cu mijloace morfologice (flexiune cazuală), fie cu mijloace lexicale (derivare cu sufixe), primele fiind mult mai frecvente decît ultimele. Derivatele în *-oaia* au o nuanță semantică specială, ele intrînd în opoziție, și nu în concurență cu formele genitivale cu aceeași valoare.

4.2.2. S u p r a n u m e l e d e g r u p c u f o r m e d e p l u r a l se raportează în trei grupe :

a. derivate cu sufixul *-ești,* specializate în desemnarea unui „neam" considerat ca o unitate : *Brebulești, Călulești, Grozești, Luțești, Rădești* etc.

b. formele de plural ale unui nume de persoană desemnează tot „neamul" considerat ca o unitate : *Lăzăroii, Nistoroii, Rădoii, Zlătarii, Vorovencii, Nonoșeii* etc.

c. derivatele cu sufixul *-eni* de la nume de locuri (mai ales din vatra satului) desemnează c o l e c t i v e de indivizi constituite pe baza raporturilor de vecinătate : *Josenii, Susenii, Luncarii, Vălenii, Băznarii* etc.

5. Denominația actuală a persoanelor din Rucăr se realizează deci prin două tipuri de formule : o f i c i a l e și n e o f i c i a l e.

Termenii din care sînt constituite aceste formule se împart, după funcțiune și structura lor, în patru clase : 1. nume individuale (prenume) ; 2. nume de grup (de familie) ; 3. supranume individuale ; 4. supranume de grup.

Formula oficială este constituită, obligatoriu, dintr-un nume individual și un nume de familie.

Formula neoficială este constituită din unul din termenii claselor 1, 2, 3 și 4 sau din orice combinație a acestor termeni (în afară de formula 1 + 2).

Raportul dintre termenii 1 și 2 ai formulei oficiale este, din punct de vedere sintactic, de tipul determinant + atribut substantival apozițional (nominativ + nominativ).

Raportul dintre termenii formulei neoficiale este de tipul determinat + atribut substantival genitival (nominativ + genitiv); cu frecvență redusă apare și tipul nominativ + nominativ (numai atunci cînd determinantul este un derivat).

Aktuelle Personennamen in der Gemeinde Rucăr, Kreis Argeș

(Zusammenfassung)

Gegenstand des Aufsatzes ist die sprachwissenschaftliche Untersuchung der Personennamen in der Gemeinde Rucăr, Kreis Argeș, in ihrer Gesamtheit.

Bei Heranziehung der einschlägigen Fachliteratur, besonders der Studien von Ștefan Pașca : „Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului" (Personen- und Tiernamen in Altland) und Christian Ionescu : „Observații asupra sistemului antroponimic românesc" (Bemerkungen zum rumänischen namenkundlichen System) habe ich die Personennamen von Rucăr untersucht und dabei die Methode angewandt, die eine Trennung der Synchronie von der Diachronie voraussetzt. Alle Gliederungen und Klassifizierungen werden nach strengen Kriterien durchgeführt (dem der Namenfunktion und dem der Struktur), während die Terminologie besonders rigoros gehandhabt wird.

Auf synchroner Ebene werden die heutigen Personenbezeichnungen analysiert aufgrund der Eintragungen aller offiziellen und nicht offiziellen Namenformen von 1973, unter denen die Bewohner von Rucăr bennant werden.

Die Einteilung der Personennamen habe ich unter Berücksichtigung des funktionalen Kriteriums vorgenomen. Innerhalb jeder Klasse wird die strukturelle Typologie gekennzeichnet und das Inventar der Einheiten aufgestellt nach den gesamtheitlichen Organisierungsfaktoren (Frequenz und etymologischer Faktor). Die Einheiten jeder einzelnen Klasse werden auch unter dem Aspekt der Herkunft untersucht.

Februarie 1977

Ministerul Educației și Învățămîntului
București, Nuferilor 30

LILIANE TASMOWSKI-DE RYCK

TOURS *-ment/-age* ET GÉNÉRATION MORPHOLOGIQUE*

1. *-Age* — *-ement*

D'après le TLF, le suffixe -AGE sert surtout à former des noms d'action à partir de bases verbales[1] transitives de sens concret ou à partir de bases verbales intransitives à valeur péjorative. Dans le premier cas, il est plus spécialement employé dans la terminologie technique. La comparaison des mots en -AGE et en -EMENT présentant le même radical laisse apparaître que -AGE s'ajoute au verbe employé transitivement et -EMENT au verbe dans un emploi intransitif, pronominal ou passif, et qu'en effet les termes s'opposent souvent comme techniques à courants.

Exemples de termes courants : *lavage*, *nettoyage*, *remaillage*, *remplissage*, *repassage*, *séchage* ...

Exemples de termes techniques : *adoucissage*, *craquage*, *fendage*, *bottelage*, *ensilage* ...

Exemples d'alternances : *battage/ battement*, *brunissage/ brunissement*, *craquage/ craquement*, *étouffage/ étouffement*...

Exemples de termes péjoratifs : *babillage*, *bâclage*, *bafouillage*, *chantage*, *escamotage*, *furetage*, *gaspillage* ...

Ces observations sont pleines d'enseignement et je me propose ici de les soumettre à un examen critique pour essayer de les insérer dans une théorie du lexique. La question de la dérivation est en effet d'un intérêt spéculatif peu commun. La connaissance de ses principes forme indubitablement partie intégrante de la compétence linguistique et pourtant le très grand nombre d'irrégularités qui se manifestent semble devoir faire échec à une mise en règles simple. Des difficultés supplémentaires surgissent du

* Cet article est le résultat d'un séminaire pour les étudiants en philologie romane de l'Université d'Anvers. Y ont collaboré Melles et Mrs Bruyninckx, Moreels, Possemiers, Smet, Vanhove, Smits et Sollie. Je remercie Fr. Dell, L. Melis et G. Rozenberg qui ont lu et commenté des parties de ce texte. J'ai une dette particulière envers Fr. Dell qui a fait un admirable exposé sur les problèmes de dérivation morphologique à Anvers.

[1] L'article du TLF (= *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIX-e et du XX-e siècles 1789—1960*, publié sous la direction de Paul Imbs, Paris, 1971 — ...) contient évidemment beaucoup plus que ce qui en est extrait ici. Il fait la distinction entre un -AGE—1 s'appliquant aux bases verbales (celui dont il sera question) et un -AGE—2 qui s'applique aux bases nominales. Les dérivés en -AGE—1 sont le plus souvent glosés par ,,action de V''. Mais quelquefois il y a lieu d'expliciter par ,,ce/ceux qui V'', par ,,ce qui est V-é'' ou encore par ,,lieu où l'on V'' (TLF, rubrique -AGE).

rapport capricieux entre formation suffixale et sens associé, de sorte qu'un traitement transformationnel classique s'est révélé inadéquat.

Examinons d'abord la distinction qu'opère le TLF entre dérivés de verbes transitifs concrets et dérivés de verbes intransitifs péjoratifs. Pour illustrer la seconde catégorie, il cite : *babillage*, *bachotage*, *bâclage*, *bafouillage*, *barbotage*, *barbouillage*, *batifolage*, *battage*, *boursicotage*, *bousillage*, *bricolage*, *cafouillage*, *chantage*, *chipotage*, *écrabouillage*, *ergotage*, *escamotage*, *furetage*, *gaspillage*, *mordillage*, *papotage*, *rabâchage*, *racolage*, *rafistolage*, *sabotage*, *tatillonnage*, *truquage*, *vidage*.

On remarque que des 28 termes cités, 8 seulement — *babillage*, *batifolage*, *boursicotage*, *cafouillage*, *ergotage*, *furetage*, *papotage*, *tatillonnage* — se rattachent indubitablement à un verbe intransitif [2]. Les autres se rapportent soit à un verbe fondamentalement transitif, soit à un verbe à la fois transitif et intransitif, soit encore à un verbe dont le sens change selon l'emploi transitif ou intransitif. *Bâcler*, *battre*, *chanter*, *rabâcher*, *truquer* et *vider* mis à part, ils se terminent par -ETER, -OTER, -ILLER, -OLER, -OUILLER ou -ONNER qui dans 14 des 22 cas sont en fait la combinaison $\text{suff} \left\{ \begin{array}{l} \text{AUGMENTATIF} \\ \text{FREQUENTATIF} \end{array} \right\} + \text{FLEXION}$ [3]. Or, bien souvent l'adjonction d'un suffixe augmentatif ou fréquentatif a une influence sur la sous-catégorisation. Si *rêver* et *écrire* sont transitifs, *rêvasser* et *écrivasser* sont par contre intransitifs, la modalité introduite par le suffixe ayant pour effet de lexicaliser un complément comme *beaucoup*. Il se pourrait dès lors que les exemples allégués par le TLF soient plutôt représentatifs de la tendance, citée ailleurs par le TLF, qui pousse à accoler -AGE aux terminaisons -ETER, -ILLER, -OLER, -OUILLER, -INER et -ONNER — disons plus précisément à certaines terminaisons ayant servi à dériver des verbes de verbes ou à des terminaisons homophones. Mais il faut signaler que dans ces conditions on trouve non seulement des noms péjoratifs en -AGE, mais également en -EMENT [4]. -TION par contre paraît exclu.

En définitive, il semble que la notion d'intransitivité soit ici un phénomène secondaire induit et non un principe classificatoire.

Pour les cas où la base est un verbe transitif de sens concret, le TLF signale quelques exceptions : *atterissage*, *bruitage*, *givrage*, *jardinage*, *patinage*, *tangage*. Il y en a d'autres : *alunissage*, *amerrissage*, *arrivage*, *braconnage*, *cabotage*, *canotage*, *chantage*, *dérapage*, etc. Faut-il vraiment leur accorder le statut d',,exceptions''? On ne saurait se former une idée à ce propos sans examen de l'opposition -AGE/-EMENT.

On a vu que d'après le TLF le suffixe -AGE a des affinités avec les bases verbales transitives tandis que -EMENT s'ajoute régulièrement à des verbes intransitifs. Afin de sonder grosso modo la valeur prédictive de la sous-catégorisation, j'ai parcouru les dérivés en -AGE et en -EMENT formés sur les verbes commençant par la lettre A et repris dans le *Diction-*

[2] Pour *vidage*, le TLF lui-même note que le mot doit être mis en rapport avec *vider les indésirables*.

[3] La base est encore reconnaissable dans *mordiller* et *tatillonner*. Ailleurs le rapport est diachronique et basé soit sur l'adjonction de suffixe, soit sur la substitution de suffixe (*babiller*, *bachoter*, *bafouiller*, *barboter*, *boursicoter*, *bousiller*, *cafouiller*, *chipoter*, *escamoter*, *fureter*, *gspiller*, *papoter*).

[4] Cfr. *crachotement*, *marmottement*, *picotement*, *tremblotement*, *boitillement*, *mordillement*, *tortillement*, *bredouillement*, *embrouillement*, *gargouillement*, *mâchonnement*, *marmonnement*, etc.

naire du français contemporain et/ ou le *Petit Robert*. Le résultat chiffré se lit dans le tableau qui suit (la sous-catégorisation des verbes est celle du DFC) :

	-AGE	-EMENT
TR	14	24
TR + PRO	6	64
TR + INTR	2	4
TR + TR. IND. + INTR		1
TR + INTR + PRO		2
TR. IND.		1
TR. IND. + INTR		2
INTR	5	4
PRO		5

Même si on fait la part du hasard dans la composition d'un corpus outrageusement réduit, cette petite enquête indique assez que l'opposition transitifs/intransitifs n'a pas un pouvoir descriptif suffisant et incite à se demander s'il n'y aurait pas lieu de considérer autrement le verbe correspondant au nom d'action. Il semble que si l'on passe à une analyse du verbe de base, deux principes régulateurs des formations en -AGE ou en -EMENT se laissent dégager :

a) si le terme de départ est un adjectif, le nom d'action est en -EMENT ;

b) si le terme de départ est un substantif-nom d'instrument, le nom d'action est en -AGE.

Le premier rend compte de : *(r)abaissement*, *abêtissement*, *abrutissement*, *raccourcissement*, *adoucissement*, *durcissement*, *rétrécissement*, *affadissement*, *(r)affermissement*, *agrandissement*, *rajeunissement*, *alourdissement*, *amaigrissement*, *amincissement*, *ramollissement*, *noircissement*, *apauvrissement*, *assainissement*, *tiédissement* ...

Le repérage du second s'est fait par sélection dans le DFC des rubriques glosées à l'aide de ,,qu'on utilise pour'', ,,dont on se sert pour'', ,,ce qui sert à ...'', ,,permettant de ...'', ,,pour ...'' et analogues, auxquelles correspondaient des verbes sémantiquement décomposables en ,,FAIRE QUELQUE CHOSE avec/ à l'aide de ...'' et un nom d'action, c'est à dire : *agrafer*, *baguer*, *balayer*, *boutonner*, *caler*, *capsuler*, *chronométrer*, *cribler*, *crocheter*, *cureter*, *draguer*, *drainer*, *épingler*, *éponger*, *étayer*, *ficeler*, *filtrer*, *freiner*, *gauler*, *jauger*, *métrer*, *patiner*, *piéger*, *pilonner*, *piocher*, *pomper*, *raboter*, *ratisser*, *régler*, *scier*, *tamiser*, *torpiller*, *verrouiller*, *visser*.

La liste est aisément allongée si on a recours à une encyclopédie comme le *Grand Larousse : ancrage*, *bêchage*, *binage*, *boulonnage*, *clouage*, *étampage*, *hachage*, *laçage* ...

A cela s'ajoutent les dérivés où le terme central désigne non l'instrument mais le matériau utilisé pour obtenir tel ou tel résultat : *amidonnage*, *amorçage*, *asphaltage*, *badigeonnage*, *bétonnage*, *bitumage*, *bourrage*, *cimentage*, *collage*, *crayonnage*, *crépissage*, *dallage*, *émaillage*, *empesage*, *encaustiquage*, *encrage*, *étamage*, *ferrage*, *goudronnage*, *graissage*, *huilage*, *masticage*, *paraffinage*, *plastiquage*, *plâtrage*, *salage*, *vernissage* ...

-AGE seul sur base adjectivale ou -EMENT seul sur base instrumentale sont rares. Citons *vidage*, *séchage*, *ravivage* d'une part, *étançonnement* de l'autre.

Certes, les doubles formes ne manquent pas, que la base soit un adjectif *(aplat-*, *reverd-*, *évid-)* ou un nom *(nou-*, *pav-*, *déboulonn-)* et les principes énoncés doivent se lire dans le sens de la priorité d'un des deux suffixes plutôt que dans le sens d'une exclusion radicale. Mais là où les deux modes de dérivation coexistent, une spécialisation sémantique vient souvent prendre le relais : le *martelage* est une opération qui se fait

à l'aide d'un marteau, le *martèlement* consiste à frapper „comme" avec un marteau, le *fouettage* emploie le fouet, le *fouettement* fustige „comme" avec un fouet, le *blanchiment* consiste à rendre blanc, le *blanchissage* est l'opération de rendre propre. Les observations du TLF sont ici des plus intéressantes. Rappelons-les : lorsque les deux dérivés coexistent, le terme en -AGE correspond à l'emploi transitif du verbe, celui en -EMENT à l'emploi intransitif, pronominal ou passif. Or on a vu que la transitivité du verbe ne semble pas être le facteur qui détermine véritablement le recours à l'un ou à l'autre suffixe. En fait, il ne le devient que là où le même verbe connaît les deux emplois. Dès lors, il est clair que ce qui est en jeu ici c'est le rôle à accorder au sujet de la proposition associée :

$X_{(agent)}$ *brunit les métaux* vs. $X_{(patient)}$ *brunit ;*
$X_{(agent)}$ *déroule la corde* vs. $X_{(patient)}$ *se déroule ;*
$X_{(agent)}$ *abat les arbres* vs. $X_{(patient)}$ *est abattu.*

On retrouve ce qu'énonce Mira Rothemberg à propos des verbes à renversement : „tous les processus peuvent être exprimés de deux points de vue :

1) à partir du siège du processus (sujet de l'intransitif, par renversement ou non, sujet du pronominal moyen) ;

2) à partir de l'„instigateur" ou agent du processus (sujet du transitif à renversement, sujet de la construction analytique avec *faire)*" [5].

-EMENT apparaît là où la proposition associée est telle que l'agent a été mis entre parenthèses par recours à ce que Tesnière avait baptisé la „diathèse récessive" [6]. Les noms d'action en -AGE et en -EMENT correspondent tous deux à des verbes d'action, qu'ils soient transitifs ou intransitifs, mais les noms en -AGE ont une affinité particulière pour les verbes ou les emplois verbaux causatifs, où le sujet est agent effectif. Les faits du lexique confirment cette constatation. On sait qu'un certain nombre de verbes français admettent un complément d'agent introduit par *de* [7]. Ce sont en général des verbes de sentiment, dont le sujet est le siège de l'affection : *adorer*, *admirer*, *aimer*, *détester*, *mépriser* ... Ces mêmes verbes ne connaissent pas de dérivés en -AGE.

C'est aussi le cas pour ces verbes psychologiques de Ruwet où c'est l'être nommé par le complément d'objet qui ressent une émotion : *dégouter*, *amuser*, *intéresser*, *agacer*, *ennuyer*, *effrayer*, *gêner*, *terrifier*, *horrifier*, *humilier*, *surprendre*, *étonner*, *impressionner*, *préoccuper* [8]...

[5] *Les verbes à la fois transitifs et intransitifs en français contemporain*, Den Haag, 1974, 150.

[6] *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, 1965, 272 sv.

[7] Le *Grand Larousse de la langue française*, rubrique *agent*, note que la construction avec *de* est limitée à certains cas. Il y a d'une part ceux où „l'emploi de *de* au lieu de *par* répond probablement à une nuance dans la participation de l'agent à l'action". On trouve ici les verbes de sentiment comme *aimer, haïr, estimer, respecter*, les verbes d'opération intellectuelle dont *croire, connaître, ignorer, oublier*, et des verbes comme *accompagner, précéder, suivre*. D'autre part, „l'opposition *de/par* marque la différence entre un agent interne et un agent externe". Sous cette rubrique sont classés des verbes comme *saisir, prendre, gagner, envahir, remplir*, qui connaissent un emploi figuré à côté de leur sens physique concret. Comme on le verra, il y a un net rapport entre les „passifs" admettant un complément d'agent introduit par *de* et l'absence de dérivés en -AGE.

[8] *Théorie syntaxique et syntaxe du français*, Paris, 1972, 5, p. 189. Ruwet attaque l'hypothèse selon laquelle *Jean aime Jeanne/ l'argent* et *Jeanne/ l'argent dégoûte Jean* sont à dériver d'une même structure NP (+ humain) V NP (±humain). Cette hypothèse faisant appel à une transformation dite de Mouvement psychologique, les verbes en question sont baptisés en conséquence.

Ruwet note également qu'un grand nombre de verbes français forment une série homonymique selon que l'action nommée a des effets d'ordre physique (type *frapper*$_a$) ou d'ordre psychique (type *frapper* $_b$) : *attacher, attirer, achever, broyer, briser, blinder, casser*[9]... S'ils sont du type *frapper*$_b$, les dérivés en -AGE manquent[10].

Les verbes sentiendi et les verbes de réflexion ne semblent pas non plus connaître des noms d'action associés en -AGE. Pour la première classe, cela ne surprend guère, la chose à percevoir étant d'une certaine manière déjà là, et le sujet en étant affecté ou s'en constituant l'interprète. En ce qui concerne les verbes de réflexion, cela est plus inattendu. On en arrive ainsi à supposer que si l'objet de l'action s'exprime syntaxiquement, il doit avoir une existence autonome. Cette hypothèse rejoint des constatations de U. Wandruska, qui voit une connexion entre les verbes dénotant une activité créatrice et des dérivés en -TION, au détriment de -AGE et de -EMENT[11]. Elle rappelle aussi la distinction entre frapper$_a$ et frapper$_b$ dont il a déjà été question. Si frapper$_a$ a une influence de nature physique sur l'être nommé par l'objet du verbe, il est évident que cet être doit lui-même être de type concret.

Est-ce là ce qu'entend le TLF lorsqu'il énonce que le verbe servant de base à une dérivation en -AGE est de sens concret? C'est possible. Il est de toutes manières évident qu'une interprétation comme „dénotant un processus tombant sous le coup des sens" ne saurait y suffire, car à *le soleil jaunit les papiers* devrait alors correspondre *le jaunissage des papiers au soleil*, ce qui n'est pas le cas.

Un autre facteur considéré par le TLF comme distinguant les dérivations en -AGE ou en -EMENT est mis en échec pour les mêmes raisons. Le TLF en effet voit dans la structure $V + N_{(+personne)}$ un empêchement aux formations en -AGE. On a pourtant :

vider un indésirable	vs.	*le vidage d'un indésirable*
lyncher le coupable	vs.	*le lynchage du coupable*
dépuceler Jeanne	vs.	*le dépucelage de Jeanne*
matraquer les manifestants	vs.	*le matraquage des manifestants.*

Le caractère (± humain) ne constitue aucun obstacle : si l'objet (+ humain) est incontestablement soumis à l'action qu'il subit „dans sa chair", rien ne s'oppose à la formation d'un nom d'action en -AGE.

[9] *Op. cit.*, p. 228.

[10] La liste — non exhaustive — donnée par Ruwet comprend quelque 150 verbes. De ceux-là, trois seulement font difficulté : *accrocher, éreinter* et *emberlificoter*. *Emberlificotage* est absent du petit et du grand *Robert*, du *Dictionnaire du français contemporain*, du *Grand Larousse encyclopédique* et du *Grand Larousse de la langue française*. Il se trouve dans *Lexis*, sans exemple et sans source. *Ereintage* semble s'employer comme *éreintement* dans le sens de critique violente d'un ouvrage. Les exemples ne permettent pas de décider s'il faut accepter l'"éreintage d'un homme politique". Par contre pour *éreintement*, le Petit Robert donne les contextes „éreintement d'un homme politique, d'un écrivain". Pour *accrochage*, les dictionnaires citent ce passage de Montherlant : „c'est un fait qu'il y a des dizaines d'hommes et de femmes avec lesquels je n'ai jamais eu d'accrochage". Mais ce terme est mis en rapport avec un verbe intransitif par le DFC et avec un verbe pronominal par *Lexis*.

Cette opposition entre -AGE et -EMENT a été bien aperçue par le TLF qui signale que les dérivés en -EMENT correspondent souvent à un emploi figuré d'un verbe.

[11] *Probleme der neufranzösischen Wortbildung*, Tübingen, 1976, p. 47—48.

Enfin les affinités entre les verbes qui lexicalisent l'instrument et les dérivés en -AGE s'expliquent, si l'on veut bien admettre que la structure sémantique associée à un verbe comme *scier* est de la forme AGENT FAIT-X OBJET INSTRUMENT, puisqu'on sait que la possibilité d'un adverbial d'instrument se rapportant au sujet profond est caractéristique des phrases agentives [12]. Lors de l'application de la structure sémantico-fonctionnelle dans la structure lexico-syntaxique, FAIT-X INSTRUMENT prend la forme *scier*, qui intériorise ainsi l'information nécessaire à la dérivation en -AGE. Que -AGE jouisse d'une telle faveur dans le langage technique, qui implique ces aspects de l'action, n'a dès lors rien d'étonnant : la technique ne consiste-t-elle pas dans le maniement des instruments propres à tel art ou telle science ou tel métier ?

En définitive -AGE s'accole aux verbes de procès non statifs à sens fort, c'est-à-dire à ces verbes non statifs dont le sujet est véritablement agent, alors que -EMENT ne connaît pas cette restriction et semble dès lors se spécialiser dans les cas complétaires [13].

2. Autres restrictions

Les restrictions qui ont été indiquées jusqu'à présent cumulaient des spécifications syntaxiques, sémantiques et morphologiques. On en connaît d'autres exemples. Le TLF indique ainsi les connexions qui existent entre la structure $V_t - N$ et $N - V_t +$ -ABLE.

Ailleurs les conditions sont morphologiques et sémantiques : -IER, pour servir à la formation de toute une série de noms d'arbres, doit être accolé à un nom désignant un fruit, -ATRE se trouve dans des adjectifs atténuatifs rapportés à des adjectifs neutres. Les cris d'animaux ne présentent que le suffixe -EMENT : *aboiement*, *gloussement*, *hennissement*, *miaulement*, *mugissement*, *rugissement*, *ululement*, etc., du moins lorsqu'il s'agit de termes (+dénombrable) : -AGE réapparaît en effet avec les (-dénombrable) : si *caqueter* donne *caquetage* et non *caquètement*, c'est que la poule ne pousse pas „un" caquetage comme le lion pousse „un" rugissement, et qu'on ne saurait être réveillé par „le" rugissement du zoo comme on l'est par „le" caquetage de la basse-cour [14].

[12] Cfr. Ruwet, *op. cit.*, p. 237.

[13] On sait que J. Dubois dans son *Etude sur la dérivation suffixale en français moderne et contemporain* (Paris, 1962) a constaté une extension de -AGE au détriment de -EMENT. Il me semble que cette évolution est due à une spécialisation de -EMENT comme conséquence du caractère nettement marqué des dérivés en -AGE. Il se pourrait que dans cette mini-systématique en formation, -TION constitue un terme syncrétique, remplissant à la fois les fonctions de -AGE et de -EMENT, mais dans un registre savant. On en verra une indication dans la liste de combinaisons suffixales possibles établie par U. Wandruska *(op. cit.*, p. 26). Alors qu'un mot en -AGE permet la formation ultérieure de noms en -ISTE et que les noms en -EMENT donnent lieu à des noms en -AIRE et -IER et à des adjectifs en -AIRE et -AL, les dérivés en -TION eux connaissent des expansions en -ISTE, -ISME et -AIRE pour les noms, en -AL, -AIRE et -ISTE pour les adjectifs.

[14] On trouvera des observations très intéressantes sur le sens comparé des dérivés ayant trait au cri animal en espagnol et en français dans l'ouvrage de H. M. Gauger, *Untersuchungen zur spanischen und französischen Wortbildung*, Heidelberg, 1971, p. 52—62. Il est manifeste que d'une façon générale -EMENT caractérise souvent des termes nommant des bruits.

Quelquefois le recours à tel ou tel suffixe est provoqué par des facteurs morphologiques et phonétiques. Dans son *Etude sur la dérivation en français moderne et contemporain*, J. Dubois remarquait ainsi que certaines variantes des suffixes formateurs de nom d'action groupés autour de -TION sont conditionnées par l'environnement : „Les formes en *-ification* et *-isation* correspondent à des verbes en *-ifier* et *-iser*" [15]. En l'absence de plus amples spécifications, on pourrait croire qu'il s'agit là d'une restriction d'ordre phonosyntactique. En réalité, à côté de *édification* et *nationalisation*, on peut aligner *balisage*, *déguisement*, *division*, *mépris*, *précision*, *tamisage*, *visée*, *crucifiement*, *crucifixion*, *sacrifice*. En fait, -IS- et -IFI- impliquent d'éventuels dérivés en *-isation* et *-ification* si, et seulement si, -IS- et -IFI- sont eux-mêmes des suffixes.

Il est vraisemblable aussi que lorsque le TLF note une affinité particulière entre des verbes péjoratifs se terminant par *-arder* et le suffixe -AGE, citant en exemples des verbes tels que *bavarder*, il a en vue le suffixe -ARD d'origine germanique que l'on trouve dans *bavard* et *mouchard*, et non la séquence phonétique /ard/ sur laquelle s'achève *tarder*, *attarder* et *retarder*, d'où *à retardement*.

Une constatation de même type permet de prévoir des dérivés en -EMENT pour une autre partie du vocabulaire, fort réduite il est vrai : si un verbe est composé d'une base substantivale (quelquefois aussi adjectivale) transposée en verbe au moyen de -OI- (le pendant historique populaire de -IS-), le nom d'action se forme avec -EMENT. A côté de *aloyage* et de *broyage* qui ne répondent pas à la description, on trouve sur base substantivale : *apitoiement*, *atermoiement*, *côtoiement*, *coudoiement*, *festoiement*, *flamboiement*, *châtoiement*, *poudroiement*, etc., et sur base adjectivale : *rougeoiement*, *rudoiement*, *verdoiement*, et *nettoiement* (antérieur à *nettoyage* et techniquement spécialisé).

Dans ces trois cas (*-iser*/ *-isation* et *-ifier*/ *-ification*, *-arder*/ *-ardage*, *-oyer*/ *-oiement*), la formation du nom d'action est influencée non seulement par la catégorie à partir de laquelle la dérivation se fait, mais également par la structuration interne des mots de cette catégorie, eux-mêmes composés. Enfin, dans quelques cas il y a même indubitablement influence à distance de la base. Le TLF remarque que si un adjectif en -ABLE a une base verbale, il peut être substantivé en -ITÉ ; par contre cette expansion est impossible si la base est nominale : * *charitabilité*, *ministrabilité*, *papabilité*, *véritabilité* ... On se demandera maintenant quel genre de règles serait à même de rendre compte de ces faits.

3. Règles morphologiques et règles syntaxiques

Dans *Morphological and semantic regularities in the lexicon*, Jackendoff écrit : „Is there, then, a strict formal division between phrase-structure rules and morphological rules, and between the semantic projection rules of deep structure and the semantic redundancy rules ? I suggest that perhaps there is not, ..." [16] et un peu plus loin : „it is important to note,

[15] *Op. cit.*, p. 18.
[16] *Language* 51, 3, p. 668.

in the present scheme, that the syntactic analog of a morphological redundancy rule is a phrase-structure rule, not a transformation".

Pour traiter des phénomènes morphologiques, deux propositions ont été faites récemment qui soient assez articulées pour qu'on puisse se demander à leur propos si en effet les règles morphologiques sont des phrase-structure rules, c.-à-d. des règles context-free de la forme A →B C. L'une est celle de Jackendoff (à laquelle j'assimile celle de François Dell qui est essentiellement la même, bien que plus intransigeante en ce qui concerne la notion même de rapport dérivationnel[17]), l'autre celle de U. Wandruska. Commençons par cette dernière.

Le système de Wandruska est de nature générative. On dispose d'une liste de morphèmes simples, libres ou liés. Les mots sont construits à l'aide de :

(1) $\text{Mot}_{\text{suff}} \rightarrow \text{Base} + \text{Suff}$

(2) $\text{Base} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{Mot} + (\text{Suff Rad})^{18} \\ \text{Base liée} + (\text{Suff Rad}) \end{Bmatrix}$

(3) $\text{Mot} \rightarrow \begin{Bmatrix} \text{Morphème libre} \\ \text{Mot}_{\text{suff}} \end{Bmatrix}$

La dernière ligne d'une dérivation sera par exemple :

Base liée + Suff + Suff + Suff (par application successive de (1), (2), (3), répétée trois fois).

On remplace alors *Base liée* par un morphème lié de la liste, et on obtient, toujours par des règles context-free :

bouch- + Suff + Suff + Suff

Evidemment, si on ne dispose pas d'autre information que celle constituée par l'ensemble des morphèmes liés susceptibles d'occuper la place de Suff, on ne peut plus rien faire d'intéressant. Il faut donc que les morphèmes non suffixaux soient accompagnés d'un symbole catégoriel. On peut se représenter une partition de la liste en ensembles disjoints, chaque ensemble correspondant à une catégorie. On a :

$\textit{bouch}_{(+\text{V})}$ + Suff + Suff + Suff.

Comment choisir à présent les suffixes adéquats ?

U. Wandruska livre un très intéressant catalogue des suffixes, divisé en rubriques portant les titres suivants :

I. V → N ; II. N → A ; III. A → V ; IV. V → A ; V. A → N ; VI. N → V ; VII. V → V ; VIII. A → A ; IX. N → N,

et sous chaque rubrique on trouve les suffixes qui font exactement ce que le titre annonce. Sous I. on trouve par exemple -ATION, -AGE, -EMENT,

[17] Cfr. *Les règles phonologiques tardives et la morphologie dérivationelle du français*, thèse du MIT, 1970. Mais contrairement à Jackendoff (cfr. infra), F. Dell introduit un ordre dans les règles de redondance et se refuse à traiter à part dérivation morphologique pure et rapports sémantiques.

[18] *Op. cit.*, p. 9—13. Par Suff Rad U. Wandruska entend le suffixe -ISS- qui s'introduit dans les dérivés en connexion avec les verbes de la deuxième conjugaison et des suffixes comme -IS qui apparaissent entre -ATION et une base adjectivale ou nominale. Pour le premier, je ne pense pas qu'il y ait lieu de lui attribuer un statut particulier étant donné que son apparition est obligatoire et totalement prévisible. Quant aux autres, la solution qui est proposée infra me paraît rendre leur caractère exceptionnel superflu.

-URE, -∅, . . ., et chaque terme à part est de plus caractérisé de la façon suivante :

-ation/ (savant) — → *(-asion)/* — II 1a, 3, 9 ; VI 1 ; IX 3, 6, 7 où les chiffres mentionnent les autres rubriques du catalogue sous lesquelles on trouvera les suffixes pouvant se combiner avec -ATION[19].

Il est clair que les réécritures de Suff vont devoir opérer avec des règles context-sensitive puisque -ATION ne peut s'accrocher qu'à une base portant la mention (+ V) :

Suff → *ation/* $X_{(+V)}$

Mais ceci n'est pas suffisant. En effet le remplacement du premier suffixe par -ATION doit entraîner la recatégorisation de *bouch-*$_{(+V)}$ *ation* en (+ N). Je ne vois pas d'autre procédé pour obtenir ce résultat qu'une transformation :

$X_{(+V)}$ *-ation* ⇒ $X_{\emptyset}$ +*ation*$_{(+N)}$

Il en va de même pour n'importe quel suffixe. On pourrait évidemment continuer sur l'exemple donné jusqu'avoir formé * *bouchationnalité*, mais on pourrait aussi, plus sagement, bloquer la dérivation dès qu'un terme ne figurant pas dans un dictionnaire du français a été généré. L'apport de Wandruska est certainement très important en ce qui concerne les restrictions combinatoires entre suffixes. Mais sa procédure ne permet pas d'étayer l'hypothèse de règles context-free.

Jackendoff pour sa part conçoit le lexique comme la liste des mots existant dans une langue et chaque entrée consiste en une suite morphophonologique, des caractérisations syntactico-sémantiques et une glose sémantique. Le rapport entre deux entrées est inscrit dans une préface au lexique sous forme de règles de redondance qui „mettent lexicalement en rapport". Ces règles servent à évaluer le coût de l'introduction d'un mot avant ou après un autre dans le lexique. Ainsi il sera apparemment plus économique d'introduire *considération* après *considérer* étant donné que les règles de redondance prédisent qu'un sujet français doit faire moins d'efforts pour apprendre *considération* s'il connaît déjà *considérer* que vice-versa : *considération* choisi comme terme de base contiendrait plus d'information que *considérer* choisi comme terme de base.

Quoi qu'il en soit, la question qui m'intéresse est de savoir comment une telle conception des règles morphologiques et du lexique induisent le soupçon que l'on procède avec des phrase-structure rules. Pour autant que je puisse voir, les „règles" de Jackendoff ne sont pas établies pour générer, mais pour servir de points de référence à un calcul. Concrètement, elles se présentent comme suit :

$$\begin{bmatrix} /W/ \\ +V \\ +-NP_2 \end{bmatrix} \leftrightarrow \begin{bmatrix} /W/ + ation \\ +N \\ \ldots \end{bmatrix}$$

[19] *Op. cit.*, p. 26. L. Melis me fait remarquer que dans cette conception ces règles opèrent également comme un filtre. On doit en effet considérer que -ATION, etc. ne recevront une couverture phonologique que s'ils sont suivis du contexte indiqué. Bien entendu, cela suppose que ce contexte lui-même soit mis entre parenthèses, faute de quoi un mot construit à l'aide d'un seul suffixe ne parviendrait jamais à la surface. La génération des mots inexistants pour des raisons non décelables est explicitement admise.

Une chose est claire, ces ,,règles'' ne sont pas des exemples de règles context-free, puisque celles-ci par définition récrivent un et un seul symbole à gauche de la flèche par des symboles à droite. La notation ne peut évidemment pas être prise en considération, car si elle l'était, on appliquerait de droite à gauche des règles raccourcissantes, caractéristiques pour les systèmes de réécriture non restreints.

En fait je ne vois pas pourquoi on ne pourrait pas faire appel à des règles génératives du type très simple $A \rightarrow aB$ ou $A \rightarrow Ba$.

On aurait par exemple $N \longrightarrow V + \left\{\begin{array}{l} \textit{ation} \\ \textit{ement} \\ \textit{age} \\ \textit{ure} \\ \emptyset \end{array}\right\}$

$$V \longrightarrow A + \left\{\begin{array}{l} \textit{is} \\ \textit{ifi} \end{array}\right\}$$

$$A \longrightarrow V + \textit{-able}$$

et une série de régles terminales comme V → [*bouch-*, *opér-* . . .]. Ces règles diraient exactement ce qu'on en attend, c-à-d. qu'un verbe peut être construit d'un adjectif plus -IS-, qu'un nom peut se composer d'un verbe suivi de -ATION, etc. et par une dérivation quelconque un mot est ramené à son origine par la règle terminale.

On peut facilement imaginer un ensemble comportant entre autres :

$$V \longrightarrow \left\{\begin{array}{l} \textit{de} \\ \textit{en} \\ \textit{re} \end{array}\right\} + V$$

$$V \longrightarrow \left\{\begin{array}{l} A \quad + \textit{is-} \\ \qquad\quad\ \ \textit{ifi-} \\ \left\{\begin{array}{l} \textit{e} \\ \textit{a} \end{array}\right\} + A + \end{array}\right\}$$

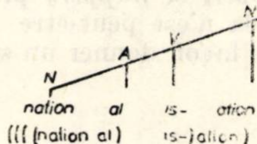
$$A \longrightarrow N + \left\{\begin{array}{l} \textit{al} \\ \textit{ien} \\ \textit{if} \end{array}\right\}$$

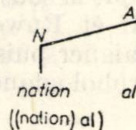
$$A \longrightarrow V + \left\{\begin{array}{l} \textit{able} \\ \textit{ible} \end{array}\right\}$$

$$N \longrightarrow V + \left\{\begin{array}{l} \textit{age} \\ \textit{ment} \\ \textit{tion} \end{array}\right\}$$

On aurait ainsi pour *nationalisation* vs. *national* :

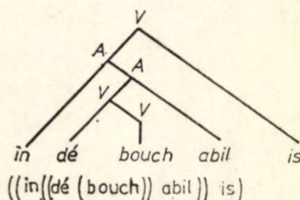
N → V + *ation*	N	A → N + *al*	A
V → A + *is*	V*ation*	N → {*nation*...}	N*al*
A → N + *al*	A*isation*		*national*
N → {*nation* ...}	N*alisation*		
	nationalisation		

et pour *indébouchabilis-* :

V →	A + *is*	V
A →	*in* + A	A*is*
A →	V + *able*	*in*A*is*
V →	*dé* + V	*in*V*abilis*
V →	{*bouch* ...}	*indé*V*abilis*
		indébouchabilis

On obtient ainsi une définition simple du rapport morphologique : deux termes du lexique sont morphologiquement parents s'ils introduisent le même terminal dans la dernière ligne de la dérivation. Je suppose que la notion de coût d'information est ainsi récupérée : il sera plus économique d'introduire d'abord dans le lexique parmi une série de termes parents celui dont la dérivation est la plus courte.

Comme on le voit, on n'a besoin ici ni de règles context-sensitive ni de règles transformationnelles. Evidemment, on peut se demander si des règles context-sensitive ne sont pas indispensables pour rendre compte de restrictions du genre de celles que signale Wandruska et de celles qui ont été notées plus haut. Des exemples de ces restrictions combinatoires sont :

1) si un verbe est dérivé d'un adjectif + {IS / IFI}, le nom d'action, s'il existe, est en -ATION

2) si un verbe est dérivé d'une base nominale +OI, le nom d'action, s'il existe, est en -EMENT

3) si un verbe est dérivé d'un adjectif, le nom d'action, s'il existe, est en -EMENT dans le cas normal, en -AGE dans les dérivés techniques

4) si un adjectif en -ABLE est dérivé d'un substantif, il n'y a pas de nom de qualité dérivé en -ITÉ

En réalité il ne semble pas nécessaire de rendre compte de ces phénomènes par des règles context-sensitive qui supposeraient le genre d'approche de Wandruska : il suffit d'introduire plus de sous-classes. On reconnaîtrait par exemple une classe de verbes V_{IS} comme il y a des classes de V_t et de V_i.

Il est vrai que l'on sous-classifie ainsi les verbes d'une manière partiellement indépendante de celle que l'on pratique en syntaxe. Mais d'une part, elle reste parallèle à ce qui se passe ailleurs dans le lexique (cfr. par exemple la sous-catégorisation en *frapper*$_a$ et *frapper*$_b$ pratiquée par Jackendoff et Ruwet) et d'autre part, cela n'est peut-être pas un résultat à dédaigner puisqu'on pourrait de cette façon donner un statut à des traits morphologiques.

Avril, 1977

Universitaire Instelling
Antwerpen — Department Romaanse
Anvers

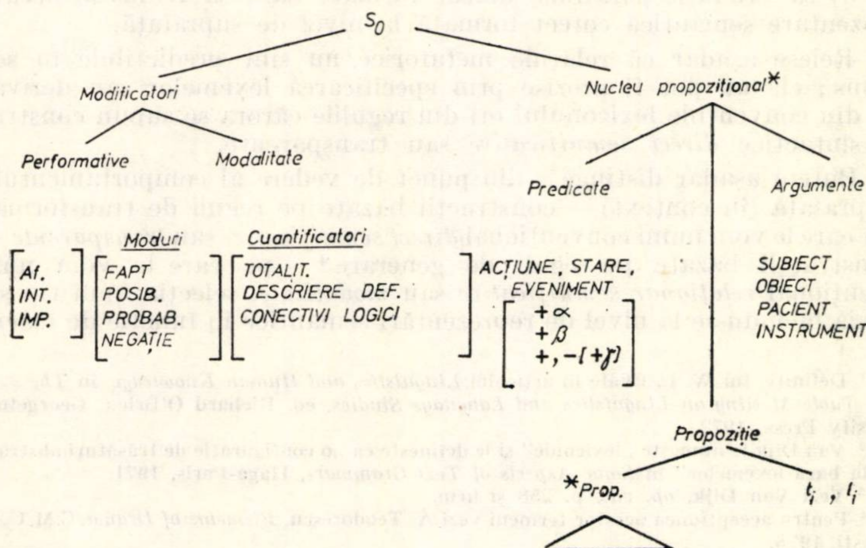
ANDA TEODORESCU

OPERAȚII SEMANTICE ÎN PROCESUL DE METAFORIZARE

Lucrarea pornește de la principiul semanticii generative conform căruia se specifică reprezentări semantice corect formate ale propozițiilor, care să poată fi considerate structura logică sau de adîncime a acestora. Autoarea discută două din principalele teorii care tratează operațiile de metaforizare în această lumină, sugerînd — în locul neutralizării sau transferării de trăsături semantice — un model de reprezentare sub formă de arbore, cu trăsăturile necomune privite ca elemente modalizatoare ale nucleului metaforizat. Baza pentru stabilirea unei relații între membrii nucleului metaforizat este dată de existența unor configurații pre-lexicale („lexicoide") compuse din trăsături semantice inerente.

O discuție despre procesul de metaforizare trebuie să se bazeze în mod necesar pe o teorie despre reprezentările semantice și relațiile lor cu structurile sintactice în general, propunînd noi modele care să realizeze caracterizări cît mai adecvate ale structurilor semantico-gramaticale. În același timp, ținînd seama de faptul că metafora e „validată" de coerența microstructurală de suprafață, precum și de posibilitatea reducerii ad-hoc a unor lanțuri aparent incorect formate — gramatical — la macrostructuri textuale corect formate, o descriere naturală trebuie să ia în considerație și structura semantică a contextului.

În lucrarea de față va fi urmat, în linii mari, modelul propus de semantica generativă (Fillmore, Lakoff, McCawley, Van Dijk) pentru reprezentările semantice. Dăm mai jos forma schițată de Van Dijk, care reprezintă de fapt o rafinare a variantei Fillmoriene.

Este de reţinut separarea unui nucleu propoziţional de elementele care îl modifică sau îi modifică elementele : cuantificatorii şi modalitatea, precum şi componenta pragmatică — performativă, care explică în adîncime distincţia de „atitudine" între o comandă şi o afirmaţie, de exemplu, sau între o construcţie informativă sau expresivă. Important pentru discuţia ulterioară ni se pare faptul că, înţeles în acest sens, elementul performativ nu numai că prespune un vorbitor şi un adresant (un „eu" şi un „tu") pentru fiecare reprezentare semantică *în adîncime*, ci este şi *scos în evidenţă ca un modificator al nucleului propoziţional.*

În acest model, nodurile pre-terminale conţin informaţia pur sintactică, formală sau categorială, iar cele terminale specifică trăsături semantice inerente (unităţi semantice corespunzătoare unor sfere mai largi ale spaţiului conceptual decît unităţile lexicale) [1].

Trăsăturile semantice *inerente* (notate prin litere greceşti) implică arii conceptuale de mărimi diferite, în care unitatea lexicală (cuvînt) îşi găseşte locul pe coordonate date de intersecţia lor cu *trăsăturile contextuale* (ceea ce vorbitorul ştie despre un obiect sau despre o mulţime de obiecte, de tipul celor specificate de unitatea lexicală). Ele pot fi deci definite mai degrabă ca matrici sau configuraţii de trăsături lexicale [2].

O descriere a procesului metaforic ca un şir de schimbări în modelul de adîncime, care afectează atît nucleul propoziţional, cît şi elementele modificatoare, trebuie să treacă prin următoarele etape [3] :

1) să identifice relaţiile aparent negramaticale din punct de vedere semantic într-o propoziţie sau secvenţă de propoziţii ;

2) să identifice implicit acele trăsături ale unui lexem care sînt aparent incompatibile cu celelalte lexeme ale relaţiei metaforice ;

3) să identifice implicit acele trăsături care sînt compatibile cu contextul ;

4) să reconstituie o reprezentare semantică bazată pe trăsăturile compatibile menţionate în (3) ;

5) să producă parafraze corect formate care să realizeze această reprezentare semantică corect formată la nivel de suprafaţă.

Reiese aşadar că relaţiile metaforice nu sînt predictibile în sens restrîns ; ele nu pot fi prezise prin specificarea lexemelor sau derivate doar din convenţiile lexiconului ori din regulile cărora se supun construcţiile sintactice *direct semnificative* sau transparente.

Putem aşadar distinge —din punct de vedere al comportamentului în suprafaţă (în context) — construcţii bazate pe reguli de transformare — pe care le vom numi convenţional *direct semnificative* sau *transparente* —, şi construcţii bazate pe reguli de generare [4] — pe care le vom numi convenţional *relaţionar semnificative* sau *modalizate*, selecţia unui tip sau a altuia făcîndu-se la nivel de reprezentări semantice în funcţie de macro-

[1] Definiţia lui W. L. Chafe în articolul *Linguistics and Human Knowledge*, în *The 22-nd Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*, ed. Richard O'Brien, Georgetown University Press, 1972.

[2] Van Dijk le numeşte „lexicoide" şi le defineşte ca „o configuraţie de trăsături abstracte aflate la baza lexemelor" în *Some Aspects of Text Grammars*, Haga-Paris, 1971.

[3] Vezi Van Dijk, *op. cit.*, p. 258 şi urm.

[4] Pentru accepţiunea acestor termeni vezi A. Teodorescu, *Elements of Drama*, C.M.U.B., Bucureşti, 1976.

structura textului enunţat, precum şi de orientarea enunţurilor propriu-zise.

În această a doua categorie de relaţii intră şi metafora. Ea poate fi definită ca o relaţie modalizată între două sau mai multe lexeme x, y, z, dacă x e specificat cu [+α], y cu [−α], z cu [±α] şi/ sau dacă x are o restricţie contextuală [+- — -α], în timp ce z are [+α] iar y [±α] şi/ sau invers.

Acest fel de relaţii, exprimate în suprafaţă, par incorect formate dacă sînt tratate după aceleaşi criterii cu cele *direct semnificative*, întrucît ele primesc întotdeauna o interpretare ; avînd structuri de adîncime corect formate, este mai firesc să le tratăm ca nişte construcţii diferite şi cu acelaşi grad de corectitudine ca şi primele. Deosebirea constă în aceea că în suprafaţă acesta este dat la nivel parafrastic, contextual deci, şi nu la nivel propoziţional simplu.

Metafora ca o comparaţie de adîncime, suferind — prin transformări succesive — neutralizarea unor trăsături, este o teorie care presupune trăsături conexe date şi unele condiţii *pragmatice* şi *referenţiale* pentru cele două lexeme întrucît uneori detaliile de similitudine percepute nu sînt prezente în trăsăturile lexicale formate (Mi se poate „părea" că seamănă).

Este necesară deci postularea unor configuraţii prelexicale prezente în competenţa tuturor vorbitorilor şi care fac să devină inteligibile „părerile" unui vorbitor, manifestate prin aplicarea „filtrului care blochează" unele trăsături.

Considerarea comparaţiei ca o structură de adîncime a metaforei este în consonanţă cu concepţia generală asupra structurilor de adîncime înţelese ca formulări explicite ale tuturor structurilor semantice sau sintactice din suprafaţă. Formula generală a acestui proces ar putea fi :

(2) [x asemănător cu y ⇒ ∅∅y], unde y şi x sînt lexicoide ale structurii de adîncime, y — lexemul metaforic în structura de suprafaţă, iar simbolurile ∅ reprezintă operaţii de reducere. Se ajunge astfel la ceea ce apare în suprafaţă ca relaţii negramaticale, de fapt relaţii *modalizate*. Relaţia se prezintă sub forma unui lexem deviant, în locul unuia normal, gramatical din punct de vedere con-textual, dacă aceste lexeme au în comun unele trăsături relevante textual.

Pentru precizarea diferitelor interpretări ale procesului de metaforizare, să studiem următorul text [5] :

(1) Falii
(2) Tîrziu după nechezul înflăcărat al zilei
(3) Păşeşte-ncet amurgul cu mugetul lui lin
(4) Ursite vechi de aur au izvorît argilei
(5) Pămîntul este iarăşi misterios şi plin
(6) Cum doarme omenirea sub domuri de ţărină
(7) La rădăcina morţii, culcat în amintiri
(8) Mă adîncesc în vaste nelinişti fără frînă :
(9) Sub pajiştele mele adulmec uneltiri
(10) Stau falii mari în suflet la-ncheetura firii
(11) De unde se stîrneşte lăuntricul cutremur

[5] *Falii* de V. Voiculescu.

(12) Mi-alunecă tărîmul spre rîpile iubirii
(13) Ţinutul cel mai rodnic se surpă rupt în vremuri
(14) Spre gropniţe căscate la fundul temeliei
(15) Alcătuiri suave se prăbuşesc şi curg...
(16) Amar arunc din lutul căzut al poeziei
(17) Un vers de ambră sumbră cu vine de amurg.

În textul mai sus menţionat, ne vom opri pentru început asupra combinaţiei *nechezul înflăcărat al zilei* — tipică pentru metaforizarea din textul respectiv. Studiind configuraţiile de trăsături ale lexemelor *ziua*, *nechez* şi *înflăcărat*, constatăm incompatibilitatea unora dintre ele, ceea ce nu ar justifica selecţia contextuală, de ex.: [+animat] pentru *nechez* [—animat] pentru *ziua* — a cel puţin două lexeme.

Sumalizîndu-le, ajungem la trăsăturile „inerente", prelexicale, după cum urmează:

ziua	*înflăcărat*	*nechezul*
+ timp	+ **căldură**	+ **sunet**
+ abstract	+ **lumină**	— uman
— uman	— concret	+ animat
— animat	+ *senzorial*	+ **senzorial**
— eveniment	± uman	+ comunicare
+ **lumină**	+ pasionat (intensitate)	

Între ele sînt cîteva care nu sînt incompatibile, astfel, ţinînd seama că în descrierea semantică a unui eveniment pot intra şi calităţi şi circumstanţe ale acestuia, *ziua* selecţionează combinaţia [+animat], [+senzorial] datorită unei configuraţii prelexicale cu trăsături [+căldură + lumină + intensitate] în specificarea ei.

Competenţa semantică a vorbitorului îi dă, deci, acestuia posibilitatea de a selecta tocmai acele proprietăţi ale unei potenţiale combinări metaforice care caracterizează configuraţii prelexicale compatibile contextual.

Reluînd, pe scurt, punctele esenţiale ale teoriei despre metaforă ca blocare a unor procese regulate de derivare *înainte* de lexematizarea lor, trebuie să menţionăm deci următoarele:

— neregularităţile semantice de suprafaţă sînt *ad-hoc* reduse de vorbitor la structuri de adîncime corect formate;

— lexematizarea apare după ce s-au aplicat unele transformări acestor configuraţii prelexicale;

— nu are loc ***substituirea*** unui lexem A prin altul B, ci ***selecţia*** unui lexem A_n din seria posibilă $A_{1,2,3,-n}$ pe baza unei structuri prelexicale [6] comune;

— selecţia poate afecta structura celorlalte lexeme din frază;

[6] E de menţionat că selecţia — de către un vorbitor (poet) — a unui lexem „preferat", dar „incompatibil" în mod normal, aduce după sine introducerea unui număr de restricţii de selecţie şi trăsături inerente suplimentare în structura semantică a unui text, pe care acesta (poemul) le înregistrează în coerenţa lui semantică sub formă de isotopii. Luînd macrostructura textuală ca o matrice de structuri echivalente, definite prin co-ocurenţe identice şi distribuţii ale diferitelor elemente din text, putem studia structura semantică textuală cu ajutorul tiparelor recurente ale trăsăturilor semantice aflate la baza structurii *de fapt*, lexematizate a propoziţiilor succesive. Cf. Van Dijk, *op. cit.*

— inserţia unui lexem A_n[7] atrage după sine introducerea unor trăsături adiţionale şi a unui număr de restricţii de selecţie nesatisfăcute, ceea ce are fapt rezultat închiderea cercului regularizator prin „gramaticalizarea" ad-hoc făcută de interlocutor asupra unor relaţii „aparent" negramaticale.

Întorcîndu-ne la metafora *nechezul înflăcărat al zilei*, conform acestei interpretări *ziua* trebuie să capete trăsătura [+animat] cu specificarea *cal*, aceasta la rîndul ei fiind „îmbogăţită" de trăsăturile : [+ căldură şi/sau + pasiune].

Procesul se poate reda prin următoarea formulă :

(3) nechezul $[\ldots\ [+[\varphi + <\underline{\delta}>]$ înflăcărat $[\ldots + \delta]$ al zilei

$$[+\alpha+\beta+\gamma] \Longrightarrow > \text{ziua} \quad [+\alpha+\beta+\gamma+<\underline{\varphi+<\delta>}],$$

în care $\Rightarrow$ desemnează transformările şi $< >$ caracterul ad-hoc al adăugirii lui δ şi S.U. Weinreich [8] numeşte $<\varphi>$ şi $<\delta>$ *trăsături transferate*, construind următoarea formulă

(4) $A\ [m_1\ (\underline{n}2] \cdot - \cdot B\ [m_2] \rightarrow A\ [m_1] \ldots B\ [m_2\underline{n}]$, în care m_1 şi m_2 sînt specificările de trăsături ale lexemelor A şi B, iar $\underline{n}$ e o trăsătură transferată, sau

(5) $A\ [+\alpha+\beta]+B\ [+\gamma+\delta) \Rightarrow A\ [+\alpha+\beta] + B'\ [<+\alpha>+\gamma+\delta]$

O astfel de interpretare ni se pare că simplifică neîndreptăţit fenomenul la care se referă, întrucît e greu să vorbim în limbă şi mai ales într-un text poetic de „dispariţia" lui *n* din configuraţia lui A şi de adăugarea lui la structura m_2 a lui B.

Procesul de transfer trebuie să implice re-distribuţia trăsăturilor necomune în C Pl prin derivări cu ajutorul cărora se trece de la categorii apropiate spre categorii mai îndepărtate ca înrudire.

(5) spune că, pentru a genera structuri corect formate, putem transfera la fel de bine γ şi de la *B* la *A*. Problema e deci să stabilim *formal* care dintre lexeme este în poziţia *A* şi, în al doilea rînd, dacă A îl transformă pe B sau, invers, dacă acesta îl transformă pe el, „gramaticalizîndu-l" conform coerenţei textuale.

[7] După părerea noastră, explicaţia transformărilor şi respectiv, generărilor în urma cărora rezultă construcţii transparente sau modalizate, trebuie căutată în existenţa acestor configuraţii prelexicale, al căror potenţial de selecţie este, fireşte, mult mai mare decît al lexemelor. Posibilitatea unei ierarhizări scalare, în funcţie de numărul trăsăturilor elementare, inerente, comune mai multor C Pl are drept rezultat distincţia dintre lexeme care pot fi selectate „normal" şi lexeme „incompatibile" sau „aberante". Dacă primele — care intră în construcţii transparente — se bazează pe reguli de transformare simplă, cu corespondenţă 1 : 1 între adîncime şi suprafaţă, combinaţiile şi lexemele ce intră în construcţii modalizate rezultă din operaţii de atribuire (repartizare) a trăsăturilor din C Pl care nu sînt comune, operaţii ce se supun unor reguli pe care le-am numit de generare, întrucît nu se mai poate vorbi de corespondenţa 1 : 1. Procesul de metaforizare are loc dincoace de reprezentările semantice, între configuraţiile prelexicale şi lexematizarea propriu-zisă.

[8] Weinreich, Uriel, *Explorations in Semantic Theory*, în *Current Trends in Linguistics*, ed. T. A. Sebeok, vol. III, Haga 1966.

Cele trei posibilități se pot scrie după cum urmează:

(6) $AB'\ [[+\alpha+\beta] + [<+\alpha> +\gamma+\delta]]$

(7) $A'B\ [[+\alpha+\beta+<\delta>] + [+\gamma+\delta]]$

(8) $A'B'\ [[+\alpha+\beta+ <\delta>] + [<+\alpha> +\gamma+\delta]]$[9].

Nu se fac aici distincții între trăsăturile inerente și restricții de selecție; o trăsătură transferată de la A la B devine o restricție de selecție și o restricție de selecție devine ad-hoc o trăsătură inerentă. În textul lui V. Voiculescu putem spune fie că „ziua se comportă ca un cal umanizat", fie că „un cal e luminos și diurn", fie că „ziua umanizată se comportă ca un cal luminos" etc.

Doar reprezentările semantice textuale ulterioare pot furniza aici indicii, întrucît ele selecționează sau duc la generarea uneia din aceste structuri de bază. Criteriul formal este deci relația de coerență dintre unul din lexeme și restul textului.

În *Falii* se remarcă predominanța trăsăturilor [+concret +senzorial], vezi „*mugetul*", „*culcat* în amintiri", „*rîpile* iubirii", „*vine* de amurg" etc., deci aceste trăsături vor metaforiza „ziua".

Rezultă deci că gradul de deviere de la A la An se stabilește nu numai studiind numărul de trăsături inerente și restricții contextuale care nu apar în C Pl comună, ci și verificînd măsura în care An, de exemplu, se „potrivește" în structura semantică ulterioară a textului. Acest al doilea mod stabilește „aberanța" lexemelor metaforizate în cadrul textului, cu concluzii ulterioare evident referitoare la intenția și alegerea vorbitorului (poet).

Teoria pe care am expus-o mai sus preconiza adăugarea prin transformare, a unei trăsături furnizate de ceilalți termeni ai construcției aparent anormale, transformarea ducînd, la rîndul ei, la *reducerea* structurii semantice anormale la o structură corect formată.

Se poate însă presupune și existența unui proces invers, de *înlăturare* sau reducere a acelor trăsături care fac construcția să apară greșit formată. O caracteristică de bază a reducerii este suspendarea unor trăsături inerente sau contextuale, ca fiind prezentă și în cazul transferului. O trăsătură „primită" trebuie să anihileze acea sau acele trăsături inerente ale lexemului metaforizat care îi sînt contradictorii, altminteri nu se poate realiza gramaticalizarea. Trebuie remarcat însă că, în anumite tipuri de texte (literatura secolulului XX, barocă etc.), se acceptă „neanihilarea", pentru metafora de tip „conceit" ea fiind chiar obligatorie. Nici în celelalte tipuri de texte literare trăsăturile „superflue" nu se reduc; ele pot fi activate ulterior, contribuind la construirea unei coerențe a textului și, în orice caz, ducînd la îmbogățirea conținutului expresiv al textului respectiv.

În cele ce urmează, am dori să sugerăm posibilitatea unui proces mai complex, care afectează – în cadrul transformărilor prelexicale – nu numai fiecare termen al relației, ci și pe aceasta în totalitatea ei.

Teoria conform căreia metafora este o construcție incorectă în suprafață și redusă ad-hoc în performanță de către receptorul ei la o con-

[9] Formule alcătuite de Van Dijk, *op. cit.*

strucţie corectă de adîncime este justificată mai ales textual, neoferind suficiente argumente formale cu privire la raţiunile semantico-sintactice (nu pragmatice) care duc la inserţia lexicală în două puncte diferite : între cel lexemic şi cel semantic [10] pentru construcţiile pe care le-am numit *transparente* şi mai jos, la nivelul C Pl, pentru construcţiile pe care le-am numit *modalizate*.

Pornind de la ideea că trăsăturile semnificative care fac parte dintr-un lexem nu fac în mod necesar parte toate din structura semantică, precum şi că ele sînt combinate semantic cu diferiţi constituenţi ai structurii *semantice*, ajungem la concluzia că aceste elemente de conţinut nu sînt trăsături ale membrilor separaţi ai combinaţiei metaforice, ci *relaţii* între diferitele unităţi de conţinut care figurează în combinaţie. Metafora se poate reprezenta atunci mai degrabă sub formă de copac, urmînd în mare modelul reprezentărilor semantice ale propoziţiei prezentat la începutul articolului.

Un astfel de model al metaforei s-ar baza pe ramificaţia nucleu— relaţionar — modalitate. Modalitatea — acele trăsături care nu coincid la nivelul C Pl şi care *califică întreaga* relaţie — trebuie să includă şi expresia abstractă a unui element performativ. El este necesar întrucît dă valoare de adevăr şi justifică stabilirea C Pl de la care se pleacă.

Nucleul e format în acest model de *predicat* (şi sugerăm că elementul care păstrează *configuraţia* prelexicală e un ,,predicant'', conform tendinţei intensionale a limbii de a ,,predica'', adică de a atribui calităţi şi funcţii) şi *argumentele* sale, respectiv elementele comune ale C Pl.

În felul acesta, prin identificarea unui model similar al reprezentării semantice a metaforei, putem explica de ce o metaforă poate fi înţeleasă nu prin ,,gramaticalizarea'' ei, nu ca o abatere de la ,,normă'', ci prin raportare directă la o structură de adîncime corect formată.

Semantic Operations in the Process of Metaphorization

(Abstract)

The paper relies on that principle of generative semantics according to which Semantic Representations are the deep structure of correctly formed utterances. The Semantic Representations contain the information which determines syntactic relations (Subject-Object, etc.), thus being the input for the syntactic rules ; at the same time, a deep structure model based on Semantic Representations contains symbols for various pragmatic and modal components (quantifications, performative elements), thus covering all parameters necessary for rounding off the syntactic structure and for lexematization.

The author discusses two of the main theories treating operations of metaphorization in these terms and — instead or feature deletion or feature transfer — suggests an operation relying on a model similar to phrase markers tree. The features which are not common to all members of the propositional nucleus work as qualifying elements for it.

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

Aprilie 1977

[10] Cel sememic, conform terminologiei lui Lamb.

sprijin conceptul de adiecţie este justificat : mai ales textual, necolecinul suficiente argumente formale cu privire la raţiunile semantico-sintactice (nu pragmatice) care fac ca inserţia lexicală în două puncte diferite : între nivelul lexemic şi cel semantic [18] pentru construcţiile pe care le am numit *transparente* şi mai jos, la nivelul C' [1], pentru construcţiile pe care le am numit *modificatoare*.

Pornind de la ideea că trăsăturile semnificative care fac parte dintr-un lexem nu fac în mod necesar parte toate din structura semantică, precum şi că ele sunt combinate semantic cu diferiţi constituenţi ai structurii semantice, ajungem la concluzia că aceste elemente de definiţii nu sunt trăsături ale membrilor separaţi ai combinaţiei metaforice, ci şi relaţii între elemente unităţi de conţinut care figurează în combinaţie. Metafora se poate reprezenta atunci mai degrabă sub formă de copac, urmând în mare modelul reprezentărilor semantice de propoziţii prezentat la începutul articolului.

Un astfel de model al metaforei s-ar baza pe termenii de nucleu, relaţie — modalitate, Modalitaten — ar fi trăsături care sunt emanate la nivelul C' [1] şi care *cuprind întreaga relaţie* — trăsături ale nucleului, şi extensia abstractă a unui element performativ. E este necesar de altfel ca valoarea de adevăr să justifice ocuparea C' [1] de la care se pleacă.

Nucleul e format în acest model de predicat (şi argumentul) elementul care păstrează configuraţia sintactică e un „predicat", conferă categoria internă de „predicat", adică de a atribui calităţi şi funcţii şi argumentelor sale, respectiv elementele comune ale C' [1].

În felul acesta, pare îndreptăţită un model similar al reprezentării semantice a metaforei, putem explica de ce nu abia poate fi înţeleasă nu prin „gramaticalitate", ci, nu este alcătuit de la „normă", ci prin raportare directă la structura de adâncime corect formată.

Semantic Operations in the Process of Metaphorization

(*Summary*)

The paper relies on that principle of generative semantics according to which Semantic Representations are the deep structure of correctly formed utterances. The Semantic Representations contain the information which determines syntactic relations (Subject, Object, etc.), thus being the input for the syntactic rules; at the same time, a deep structure model based on Semantic Representations contains symbols for various pragmatic and modal components (presuppositions, performative elements); thus covering all parameters necessary for encoding all the structuring structure and for lexicalization.

The author discusses two of the main theories treating operations of metaphorization in these terms and — instead of feature deletion or feature transfer — suggests an operation relying on a model similar to phrase markers tree. The features which are not common to all members of the propositional nucleus work as qualifying elements for it.

Aprilie 1977

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș, 7–13

[18] Cei lexemice, conform terminologiei lui Lamb.

DIALECTICA LIMBAJULUI

Deosebit de dificilă este constituirea unei concepţii dialectice după atîtea veacuri de gîndire disjunctivă : ori materialism, ori idealism ; ori empirism, ori raţionalism ; ori dogmatism, ori scepticism. În viaţa de fiecare zi, oamenii au de-a face, îndeobşte, cu împrejurări în care anumite lucruri *sînt* sau *nu sînt*. Oamenilor le este mai accesibilă *stabilitatea* lucrurilor decît *devenirea* lor. Chiar în timp ce transformă lucrurile, oamenii sînt mai preocupaţi de lucrul de la care pornesc şi de lucrul pe care vor să-l obţină decît de *procesul* care îi duce de la primul la celălalt. Oamenii s-au împăcat totdeauna mai bine cu stabilitatea decît cu mişcarea. Izvorul sentimentului religios este mai degrabă dorinţa de eternitate decît credinţa într-un Dumnezeu. Schimbarea a fost totdeauna un prilej de nelinişte pe care oamenii au încercat mereu s-o evite. De aceea, *Esenţa*, *Universalul*, *Eternul* s-au bucurat, în istoria ideilor, de o preţuire mult mai mare decît fenomenul, individualul, timpul. Numai epocile de criză au acordat o vremelnică atenţie fenomenului, individualului, timpului. Gîndirea umană s-a structurat, astfel, în forme logice şi lingvistice din ce în ce mai stabile. Aşa se explică de ce, ori de cîte ori a ajuns în faţa unei unităţi dialectice, gîndirea tradiţională a fost silită să se *contrazică*. Avea dreptate Lucien Goldmann cînd constata că ,,limbile noastre moderne occidentale'', care sînt rezultatul a mai multe secole de cultură raţionalistă şi empiristă, bazată pe separarea radicală a cognitivului, afectivului şi activului, nu posedă nici un termen pentru a desemna această relaţie totală care constituie esenţa însăşi a realităţii umane. Sîntem aici în faţa unuia din aspectele dificultăţii pe care o pune expunerea unei gîndiri dialectice într-un limbaj modelat de raţionalismul şi empirismul clasic''[1].

După o îndelungată perioadă mito-magică de indistincţie între lucruri şi cuvinte, au urmat, pe de o parte, concepţia raţionalistă, potrivit căreia lucrurile sînt create de cuvinte, iar pe de altă parte, cea empiristă, conform căreia cuvintele etichetează lucrurile. Cu alte vorbe, ori la fel de spirituale, ori la fel de materiale. Raţionaliştii luau în considerare mai mult înţelesul cuvintelor, în vreme ce empiriştii se mulţumeau cu corporalitatea lor. Oricum, şi întrun caz şi în celălalt, contradicţia era evitată.

Tocmai pentru a ocoli ,,contradicţia'' dintre materie şi spirit, o seamă de cercetători contemporani, dezamăgiţi de diversele raţionalisme, încearcă să coboare semnificaţia cuvintelor la nivelul mai modest şi mai controlabil al unor reacţii psihice. În concepţia lor, cuvîntul devine stimul verbal, realitatea devine stimul non-verbal, ideea devine comportament şi omul, o fiinţă uneori mai inteligentă decît celelalte. Pentru a demonstra că saltul de la materie la idee nu este decît o prelungire a trecerii de la un comportament spontan la unul intenţionat, J. Vuillemin relatează : ,,Odată bara apăsată, un mecanism serveşte hrana. În mod spontan, şobolanul începe să fugă şi, la un moment dat, din întîmplare, izbind bara, primeşte o parte din hrană. De acum încolo, va apăsa bara pe care nu făcuse decît s-o lovească. Inadvertenţa face loc intenţiei, căci a vroi nu e nimic altceva decît a reproduce un act care a precedat o plăcere. Hrana întăreşte retrospectiv comportamentul operant, astfel încît în virtutea unei alchimii a plăcerii a apăsa bara devine un semnal intenţional pentru a obţine hrana,

[1] Lucien Goldmann, *Recherches dialectiques*, Paris, 1959, p. 266.

după cum o confirmă schimbarea ritmului înregistratorului"[2]. După părerea sa, ,,de la gîngurire la vorbire, trecerea va fi aceeași ca de la bara lovită la bara apăsată cu intenție"[3].

Deosebit de interesantă este încercarea matematicianului René Thom de a fundamenta izomorfismul dintre limbaj și realitate cu ajutorul topologiei. ,,Asupra problemei generale a raporturilor dintre limbaj și lume, modelele noastre aduc cîteva precizări, scrie René Tham : dacă limbajul nostru ne oferă o descripție relativ corectă a lumii este pentru că — sub formă implicită și structurală — el este o Fizică și o Biologie. O *fizică*, deoarece structura oricărei fraze elementare este izomorfă (izologă) cu aceea a discontinuităților fenomenologice cele mai generale ale spațiu-timpului. *O biologie*, deoarece orice concept cu caracter concret este izolog cu o ființă vie, cu un animal"[4]. După Thom, conceptul se naște ca oricare altă ființă vie : începe să se formeze într-un cuvînt vechi și apare de îndată ce și-a făurit propriul lui corp, adică un nou cuvînt. ,,Formarea neologismelor — scrie el — este astfel o ilustrare, greu de respins, a principiului lamarckian : funcția creează organul"[5]. Structura limbajului se comportă ca structurile reale : *se transformă conservîndu-se prin autoreglare*. Cînd un cuvînt este frecvent folosit cu o altă semnificație decît cea inițială, se produce o perturbare care duce fie la uitarea semnificației vechi, fie la ivirea unui nou cuvînt. ,,Sîntem astfel îndemnați să postulăm că «semnificația» exprimă posibilitatea unui sistem de a adopta, sub influența unor perturbări externe, regimuri corectoare care anulează perturbarea"[6].

Spațio-temporalitatea figurilor verbale copiază spațio-temporalitatea figurilor reale : propoziția ,,Eva dă un măr lui Adam" cinematografează însuși evenimentul. ,,A înțelege înseamnă, într-un fel, a se *imuniza* contra stimulului format de perceperea mesajului, înseamnă a adopta atitudinea potrivită față de situația nouă pe care ne-a dezvăluit-o"[7].

Îngrijorat de frecventele îndepărtări ale ideii de realitate, René Thom vrea să rețină semnificațiile în preajma faptelor la care se referă cuvintele. Din punctul său de vedere, valoarea cognitivă a universalelor logice este iluzorie. ,,Motorul oricărei implicații logice este pierderea de conținut informațional : ,,Socrate este muritor" ne informează mai puțin decît : ,,Socrate este om"[8]. Este adevărat că noțiunea de om are un conținut mai bogat decît aceea de muritor, dar cea de muritor are o sferă mai mare decît noțiunea de om ; împuținarea notelor este compensată de sporirea generalității. Gîndirea a ajuns la categorii — concepte de extremă generalitate — în urma unui imens și îndelungat efort de abstractizare. În vreme ce percepția ne informează despre aspectele fenomenale, individuale și întîmplătoare ale lucrurilor, conceptul ne informează despre proprietățile lor esențiale, generale și necesare. Percepția oglindește variabilul, conceptul reflectă constantul. Cu cît un concept este mai general, cu atît informația lui este mai adîncă. Vorbirea a fost inventată tocmai pentru a comunica ceea ce este inaccesibil percepției, prin saltul de la *perceput* la *conceput*, de la *percepere* la *pricepere*. René Thom crede însă că sistemele formale ale matematicii scapă de entropia crescîndă a limbilor naturale deoarece sînt lipsite de orice conținut cognitiv. ,,Faptul că sistemele formale ale matematicii — scrie el — scapă acestei degradări a « negentropiei » a dat naștere unei iluzii de care gîndirea modernă mai suferă și astăzi : formalizarea în ea însăși disjunsă de un conținut inteligibil — nu poate fi o sursă de cunoaștere"[9]. Nu este mai probabil că sistemele formale conțin o informație cognitivă categorială, universală, de extremă generalitate și deci, din această

[2] J. Vuillemin, *Le concept de signification empirique chez Quine*, în ,,Revue internationale de philosophie" (1976), nr. 117—118, p. 352.
[3] *Ibid.*, p. 353.
[4] René Thom, *Topologie et linguistique*, în *De Rham Commemorative Volume*, 1970, p. 237.
[5] *Ibid.*
[6] *Ibid.*, p. 226.
[7] *Ibid.*, p. 225.
[8] *Ibid.*, p. 219.
[9] *Ibidem.*

pricină, neatinsă de entropie? În sistemele formale, conţinutul de cunoaştere este şi el *formal*, adică reflectă proprietăţi şi raporturi universale. Conţinutul formal este propriu formelor înseşi, este ceea ce a rămas după vidarea lor de orice conţinut determinat: ,,a R b" este o formă logică al cărei conţinut formal reflectă faptul universal că orice lucru se află în relaţie cu alte lucruri.

René Thom rezervă însă limbajului funcţiuni mai modeste şi mai sigure. Dar, pentru a le preciza, se întoarce asupra originii lui. ,,Dacă ne gîndim la limbajul animal — spune el —, limbajul nostru pare să aibă o dublă origine: pe de o parte, el serveşte la ritualizarea unui anumit număr de cîmpuri funcţionale biologice de origine genetică: astfel, pasărea cîntă pentru a marca teritoriul ei şi a atrage un partener de dragoste. Pe de altă parte, la animalele care trăiesc în grup, el serveşte, în mod esenţial, pentru a împărtăşi grupului o primejdie observată de un individ (strigăt de alarmă) sau orice apariţie nouă socotită importantă pentru salvarea individului sau grupului social. Este destul de raţional să se creadă că limbajul uman s-a ivit mai degrabă din al doilea tip de mesaj, din nevoia de a împărtăşi altuia o schimbare a mediului înconjurător, o ,,catastrofă" fenomenologică"[10]. El lasă să se înţeleagă că limbajul a fost făcut pentru a permite omului un tip de autoreglare de care celelalte fiinţe nu sînt capabile.

Într-adevăr, oamenii îşi pot autoregla comportamentul nu numai faţă de un stimul prezent, ci şi în raport cu un stimul absent, mai ales viitor. Vorbirea le îngăduie să anticipeze împrejurările care pot să verifice sau să falsifice semnificaţia unui enunţ. Vorbind, oamenii pot să-şi făurească cele mai îndrăzneţe idealuri şi repetatele deziluzii nu-i pot convinge să renunţe la ele. Principala proprietate a limbajului constă tocmai în capacitatea lui de a abstractiza şi de a generaliza, de a se ,,îndepărta" de realitate, de prezent, de indiferenţa naturii, îngăduind astfel oamenilor să dea un sens uman lumii în care trăiesc. Are dreptate Chomsky cînd afirmă că ,,ideea după care limbajul uman ar fi numai un exemplu mai complex a ceva care s-ar găsi peste tot în lumea animală pare să nu aibă nici o soliditate"[11]. Limbajul uman este o unitate paradoxală între materie şi spirit. Structura verbală este, într-adevăr, izomorfă cu structura reală, dar nu pentru că realul a *generat* verbalul, ci pentru că verbalul a *descoperit* realul. Ceea ce deosebeşte în primul rînd comunicarea lingvistică dintre oameni de cea nelingvistică dintre animale este creativitatea vorbirii. Chiar dacă am accepta un ,,genotip lingvistic" cum propune Šaumian, sau o ,,competenţă lingvistică", cum susţine Chomsky, tot trebuie admis că la izomorfismul dintre ordinea lucrurilor şi ordinea cuvintelor s-a ajuns prin inventarea vorbirii. De acord în bună parte cu Michel Foucault cînd spune: ,,să nu-şi închipuie nimeni că lumea ne arată o faţă lizibilă pe care n-am avea decît s-o descifrăm; ea nu e complicea cunoaşterii noastre; nu există providenţă prediscursivă care s-o dispună în favoarea noastră. Discursul trebuie conceput ca o violenţă pe care o facem lucrurilor, în orice caz, ca o practică pe care le-o impunem..."[12].

Evident, lucrurile nu sînt create de cuvinte, dar numai activitatea creatoare a vorbirii poate conduce gîndirea să le cunoască. Spaţio-temporalitatea lumii nu este o creaţie a limbajului, dar fără limbaj, ea n-ar fi ajuns niciodată să fie gîndită. ,,S-ar putea crede că temporalitatea este un cadru înnăscut al gîndirii. În realitate, ea este produsă în şi prin enunţare. Din enunţare purcede instaurarea categoriei de prezent şi din categoria de prezent ia naştere categoria de timp. Prezentul este sursa timpului. El este această prezenţă în lume pe care numai actul de enunţare o face posibilă; căci, dacă ne gîndim bine, omul nu dispune de nici un alt mijloc de a trăi «acum» şi de a-l face actual decît de a-l realiza prin inserţia discur-

[10] *Ibid.*, p. 231–232.
[11] Noam Chomsky, *Le langage et la pensée*, Paris, 1969, p. 106.
[12] Michel Foucault, *L'ordre du discours*, Paris, 1971, p. 55.

sului în lume"[13]. Nu faptul că, în majoritatea limbilor, o silabă are rareori mai mult de *patru foneme*, un cuvînt mai mult de *patru silabe* și o frază mai mult de *patru actanți* a dus la apariția dublei articulații a limbajului[14], ci retroacția demotivantă a semnificațiilor abstracte asupra semnificanților verbali. Conceptul este o semnificație al cărei semnificant este alcătuit din elemente lipsite de semnificație : *fonemele limbii*. Însă istoria vorbirii nu debutează cu fonemele, ci cu sintagme al căror aspect fonetic rămîne multă vreme simbolic. Lipsa de semnificație a fonemelor este un rezultat tardiv al creativității lingvistice. Copilul începe să vorbească cu adevărat abia din clipa în care izbutește să facă *comutații*, adică să înlocuiască un fonem cu un alt fonem pentru a obține un cuvînt nou, abia atunci cînd descoperă identitatea în diversitate.

Esența semnului lingvistic nu poate fi înțeleasă decît printr-o judecată dialectică, în care se afirmă despre *același* subiect, în *același* timp și sub *același* raport, două predicate *contradictorii* : semnul lingvistic este și materie și spirit, și semnificație și nonsemnificație, și identitate și diversitate, și invenție și descoperire.

Cei ce învinovățesc dialectica de sofistică deplasează contradicția din *predicat* în *cópulă*. Numai că, într-o judecată dialectică, *predicatele* sînt contradictorii, nu *cópulele*. Judecata dialectică nu are forma : ,,S *este* și *nu este* P'', ci forma : ,,S este și *P și non-P*''. Judecata dialectică nu reflectă ,,existența'' și ,,non-existența'' unei proprietăți, ci *existența* unor proprietăți *contradictorii*. Spre deosebire de logicile nedialectice, cea dialectică se referă nu la contrariile *constituite*, ci la însăși *constituirea* contrariilor. Formele logice pe care le cercetează dialectica reflectă **mișcarea** lucrurilor, nu **lucrurile** în mișcare, *producerea* contrariilor, în autodinamica lor, și nu contrariile *produse*, în stabilitatea lor relativă.

Mișcarea, devenirea, dezvoltarea sînt contradictorii în ele însele : conțin contradicția dintre a fi și a nu fi în același loc, în același timp, același lucru, sau, cum spunea Zenon din Eleea : ,,Mobilul nu se mișcă nici în spațiul în care se află, nici în acela în care nu se află''[15]. În procesul devenirii, contrariile trec unul în celălalt fără putința de a le distinge. Cînd subiectul judecății dialectice este ,,mișcarea'', atunci ,,a fi și a nu fi în același loc, în același timp'' sînt predicatele, nu cópulele.

S-ar putea obiecta că semnul lingvistic este material în raport cu simțirea și spiritual în relație cu gîndirea și că, deci, logica tradițională ar fi suficientă pentru a-l înțelege. Însă logica dialectică ne ajută să înțelegem *procesul* prin care materia generează spiritul, prin care non-semnificativul dă naștere semnificativului, prin care un număr *finit* de foneme produce un număr *infinit* de moneme și sintagme, prin care caracterul coercitiv al limbii se convertește în libertatea vorbitorului.

Dialectica limbajului nu poate fi cercetată cu succes decît gîndind dialectic.

Aprilie 1977

HENRI WALD

[13] Émile Benveniste, *L'appareil formel de l'énonciation*, în ,,Langages'' (1970), nr. 17, p. 15.

[14] Cf. René Thom, *op. cit.*, p. 19.

[15] *Les penseurs grecs avant Socrate*, Paris, 1964, p. 105.

UN PROCEDEU DE ELABORARE A HĂRŢILOR FONOLOGICE (PE BAZA N.A.L.R.-OLTENIA)

Elaborarea hărţilor fonologice nu mai este, de multă vreme, o noutate în dialectologie. Indicaţii preţioase în acest sens apar în studiul lui N.S.Trubetzkoy publicat în 1931, *Phonologie und Sprachgeographie*[1], care stă la originea tuturor contribuţiilor ulterioare în domeniul geografiei lingvistice structurale.

Într-o sinteză a rezultatelor obţinute în acest domeniu, Jan Goossens[2] a prezentat cinci tipuri de hărţi fonologice : de evoluţie, de inventar, de provenienţă, de referinţă şi de distribuţie [3]. Precizăm că, dintre aceste hărţi, cele de inventar şi de distribuţie, care sînt hărţi sincronice, au fost anticipate în studiul deja menţionat al lui N.S. Trubetzkoy, unde se arată că diferenţele fonologice dintre graiuri pot fi de inventar şi de funcţie[4].

Hărţile fonologice cunoscute pînă în prezent au fost elaborate, în general, pe baza metodei structurale. Pentru aceste hărţi este valabilă observaţia făcută de W. G. Moulton, că ele reprezintă încercarea ,,de a aplica modul de lucru fonologic la cel mai important instrument de cercetare al geografiei dialectale, anume harta dialectală''[5]. Aşa cum arată acelaşi autor, importanţa hărţilor fonologice constă, în primul rînd, în faptul că, spre deosebire de hărţile fonetice, ,,ele ne îngăduie să facem, în sfîrşit, o clasificare clară a dialectelor pe baza unor factori obiectivi, proprii limbii''[6].

Etapele parcurse de lingvist în elaborarea unei hărţi fonologice de tip structural au fost înfăţişate de W.G. Moulton într-un studiu în care a urmărit reflexele vocalei lungi *â* din vechea germană în dialectele germane actuale din Elveţia[7]. W.G. Moulton a întocmit, succesiv, trei hărţi dialectale, pe care a prezentat distribuţia geografică :

a) a celor 15 variante fonetice reprezentînd reflexele actuale ale vocalei *â*, repartizate în 7 grupe, pe baza gradului lor de asemănare ;

b) a opoziţiei fonologice *â/ā;*

c) a poziţiei pe care vocalele *â* şi *ā* o ocupă în sistemele fonologice ale graiurilor[8].

[1] N. S. Trubetzkoy, *Phonologie und Sprachgeographie,* în ,,Travaux du Cercle linguistique de Prague'' IV (1931), p. 228–234.

[2] Cf. Jan Goossens, *Strukturelle Spachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse,* Heidelberg, 1969.

[3] Jan Goossens, *op. cit.*, p. 29–45 ; germ. *Entwicklungskarten, Inventarkarten, Abstammungskarten, Bezugskarten, Distributionskarten.*

[4] N. S. Trubetzkoy, *op. cit.*, p. 228 : ,,Die phonologischen Dialektunterschiede zerfallen wiederum in Inventar- und Funktionsunterschiede''. Cf. şi U. Weinreich, *Is a Structural Dialectology Possible?,* în ,,Word'' X (1954), p. 390 : ,,The partial differences which are proposed as the specific subject matter of dialectological study may be of two kinds : differences of inventory and differences of distribution''.

[5] W. G. Moulton, *Phonetische und phonologische Dialektkarten. Beispiele aus dem Schweizerdeutschen,* în *Communications et Rapports du Premier Congrès International de Dialectologie Générale,* Louvain, vol. al II-lea, 1964, p. 117.

[6] W. G. Moulton, *op. cit.*, p. 125. Aceeaşi idee o exprimase şi Trubetzkoy, *op. cit.*, p.231 : ,,Im Gegensatze zu der Allmählichkeit der phonetischen Lautübergänge, die die Abgrenzung phonetischverschiedener Dialektgebiete erschwert, ergeben die phonologischen Unterschiede immer deutliche und scharfe Grenzen''.

[7] Vezi nota 5.

[8] Cf. W. G. Moulton, *op. cit.*, p. 118–125.

Într-un studiu recent, W. Veith, după ce recunoaşte faptul că hărţile de referinţă, de inventar şi de distribuţie ,,şi-au găsit aplicaţia în explicaţia infralinguală"[9], adică structurală, face următoarea apreciere : ,,hărţile structurale, aşa cum au fost concepute de Moulton, reprezintă, ca şi hărţile elaborate de Goossens, o perfecţionare ; aceste hărţi trebuie înţelese, însă, din punctul de vedere al structuralismului taxonomic"[10]. Autorul adaugă ale două tipuri de hărţi care reprezintă inovaţii ulterioare : hărţile generativ-transformaţionale, ca inovaţie pe plan lingvistic, şi hărţile computaţionale, ca inovaţie tehnică.

În concepţia lui W. Veith, hărţile generativ-transformaţionale redau, pe baza tipurilor de opoziţii stabilite de Jakobson, Fant şi Halle : a) contrastul dintre dialecte şi limba literară şi b) contrastul între diferite dialecte[11].

Un program de cartografiere automată a hărţilor lingvistice a fost elaborat de W. Putschke în 1969[12]. Pentru exemplificarea programului stabilit de el, W. Putschke a întocmit o hartă în care a prezentat, pe baza Atlasului regional al Sileziei, repartiţia teritorială a diverselor realizări ale vocalei *i* în cuvîntul *hin*.

Programul elaborat de W. Putschke comportă trei etape, care privesc programarea calculatorului, prelucrarea datelor lingvistice şi imprimarea hărţii. Ultima operaţie constituie ,,scopul propriu-zis al întregului program de cartografiere automată a materialului lingvistic"[13]. Faza premergătoare imprimării hărţii presupune colaborarea cu specialistul lingvist, cu dialectologul. În cazul hărţii prezentate de W. Putschke în studiul său, prelucrarea datelor s-a făcut la nivel fonetic şi nu a pretins o interpretare fonologică. Ceea ce realizează plotterul (maşina de imprimat) în etapa următoare, aceea a imprimării hărţii, reprezintă înlocuirea transcrierii manuale printr-un procedeu automat.

Avantajele cartografierii automate a hărţilor lingvistice au fost relevate de toţi cei care s-au ocupat de elaborarea unor programe-computer adecvate acestui scop. Dintre aceste avantaje, trebuie menţionată economia de timp, de bani şi de spaţiu tipografic. În ceea ce priveşte economia de timp, W. Putschke a arătat că ea este de peste 50%.

După cum observă W. Putschke, ,,aplicarea prelucrării automate a datelor la domeniul cartografierii lingvistice nu reprezintă o nouă metodă de cercetare, ci numai un procedeu modern, a cărui folosire poate conduce, însă, la modificarea metodei"[14]. La rîndul său, H. L. Cox subliniază că elaborarea proiectelor de cartografiere automată a hărţilor trebuie să aibă în vedere ca, ,,pe lîngă sinonimia spaţială şi diferenţele geografice, să pună în lumină structurile lingvistice interne"[15].

La *Forschungsinstitut für deutsche Sprache. Deutscher Sprachatlas* din Marburg am realizat cîteva hărţi fonologice în vederea cartografierii lor automate după programul stabilit de W. Putschke[16]. Operaţiile care au precedat imprimarea automată au fost, în cazul acestor hărţi, următoarele :

[9] Werner H. Veith, *Dialektkartographie*, în ,,Germanistische Linguistik" IV (1970), p. 402.

[10] Werner H. Veith, *op. cit.*, p. 419.

[11] *Op. cit.*, *loc. cit.*

[12] Wolfgang Putschke, *Über ein Computerprogramm zur Herstellung von Sprachkarten*, în ,,Germanistische Linguistik" IV (1969), p. 45—114. În prezent, autorul lucrează la adaptarea acestui program în vederea cartografierii automate a hărţilor ,,Atlasului limbilor Europei" (ALE), cf. W. Putschke, *Planung einer Projektdurchführung: automatische Kartierung des Atlas Linguarum Europae*, Marburg/Lahn, 1973.

[13] Wolfgang Putschke, *op. cit.*, p. 92.

[14] *Idem*, p. 46.

[15] H. L. Cox, *Printer und Plotter in der linguistischen Kartographie*, în ,,Leuvense Bijdragen" 62 (1973), p. 140.

[16] Este vorba de hărţile *clanţă, faţă, masă, moş* şi *naş*, realizate în 1973, cînd am fost în R. F. Germania ca bursier al Fundaţiei Alexander von Humboldt. Pentru sprijinul acordat la imprimarea hărţilor, aduc şi pe această cale mulţumiri autorului programului de cartografiere, W. Putschke. Materialul lingvistic l-am extras din *Noul Atlas lingvistic român. Oltenia*, Bucureşti, vol. I (1967) şi II (1970), elaborat, sub conducerea prof. B. Cazacu, de T. Teaha, I. Ionică şi V. Rusu.

a) interpretarea fonologică a datelor fonetice oferite de atlase;
b) stabilirea tipurilor de opoziţii;
c) stabilirea listei de atestări pe localităţi şi a listei de simboluri pentru tipurile de opoziţii.

Se poate observa că operaţiile de mai sus formează etapa a doua din programul lui W. Putschke, cea a prelucrării datelor lingvistice, în vederea imprimării hărţii. Spre deosebire de harta fonetică întocmită de W. Putschke, hărţile elaborate de noi au implicat interpretarea fonologică a materialului dialectal.

Durata medie de imprimare a unei hărţi a fost de două minute şi 37 de secunde.

Este interesant de remarcat faptul că atît W. G. Moulton, cît şi Jan Goossens au recurs, în întocmirea diverselor tipuri de hărţi fonologice, numai la exemple din domeniul vocalismului[17]. Hărţile fonologice pe care le vom prezenta în continuare se referă la consonantism: este vorba de tratamentul consoanelor /c, s, ʃ/ în graiurile din Oltenia, mai exact, de existenţa corelaţiei palatalizat ~ nepalatalizat în cazul acestor consoane.

Hărţile nr. *1. faţă*, *2. clanţă* şi *3. masă* oferă o imagine destul de clară asupra traseului pe care îl urmează isoglosa: aceasta separă nord-vestul Olteniei, unde apar numai consoanele nepalatalizate /c, s/, de restul regiunii, unde aceste consoane se realizează şi sub varianta palatalizată, ca /c', s'/. Aceste constatări sînt valabile şi pentru consoana /z/.

O scurtă examinare a hărţilor menţionate ne arată, însă, că ele nu se suprapun perfect şi că trasarea isoglosei fonologice nu este cu totul lipsită de dificultăţi. Cu cît numărul hărţilor creşte, cu atît se complică trasarea acestei isoglose. Vom ilustra această constatare analizînd îndeaproape opoziţia palatalizat ~ nepalatalizat în cazul consoanei /c/, pentru care am excerptat întregul material oferit de primele două volume din atlasul lingvistic al Olteniei.

Poziţiile avute în vedere pentru consoana /c/ au fost următoarele (am indicat în dreptul fiecărei poziţii numărul mediu de atestări în cuvinte):
a) în cadrul alternanţei /c ~ c'/: 45 de cuvinte;
b) în cadrul alternanţei /cə ~ c'e/: 12 cuvinte;
c) în afara acestor alternanţe: 22 de cuvinte[18].

Pentru fiecare localitate am dispus, aşadar, de 79 de atestări în medie, numărul total al atestărilor în cele 98 de localităţi anchetate în Oltenia ridicîndu-se la 7 750. Dintre aceste atestări, 6 638 (85,6%) sînt pentru /c/ nepalatalizat şi numai 1 112 (14,4%) pentru /c'/ palatalizat şi, implicit, pentru opoziţia /c ~ c'/.

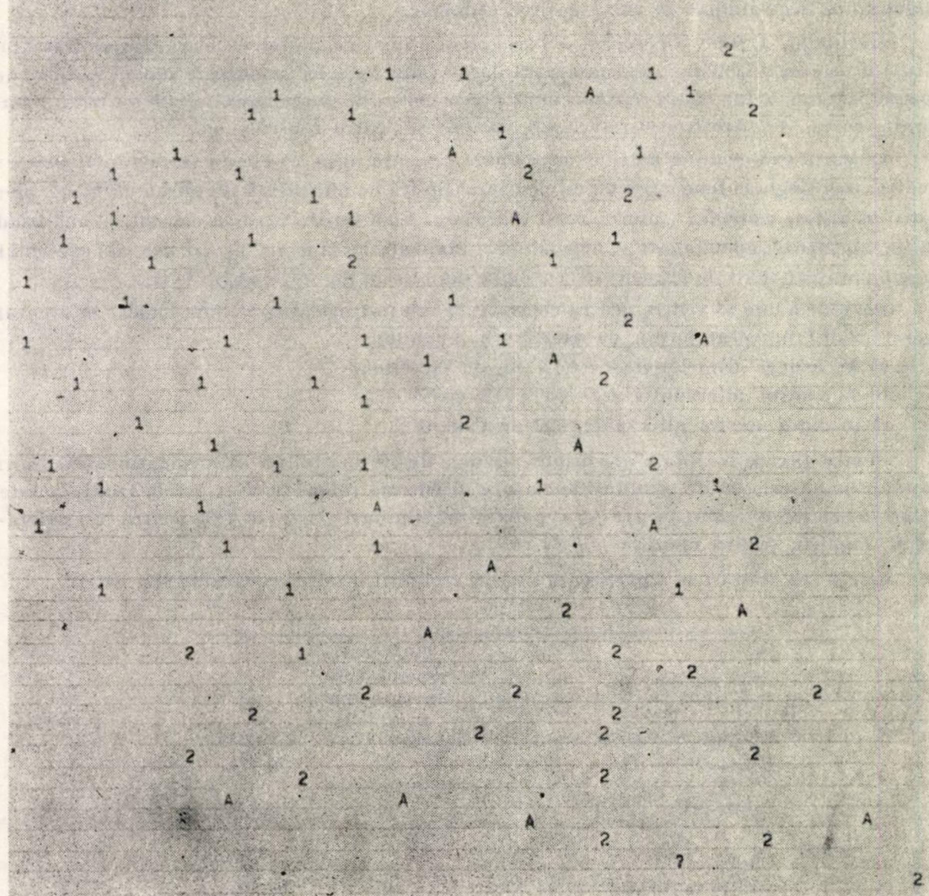
Cele 1 112 atestări se repartizează pe cele trei poziţii menţionate anterior astfel:

poziţia	numărul atestărilor	numărul localităţilor în care apar atestările	%
/c ~ c'/	233	25	20,7%
/cə ~ c'e/	312	52	13,4%
în afara alternanţelor	567	68	18,5%

[17] Această constatare are o valabilitate mult mai generală, căci se observă că, în majoritatea lucrărilor de geografie lingvistică structurală, exemplele sînt din domeniul vocalismului.

[18] Iată cîteva exemple pentru fiecare poziţie: a) /hoc ~ hoc'/, /soc ~ soc'/; b) /cîcə ~ cîc'e/, /feticə ~ fetic'e/; c) /e/ după /c'/ în /pec'esk, tinerec'e/, /i/ după /c'/ în /kuc'it, c'igarə/, /a/ după /c'/ în amec'alə, marc'a/ etc.

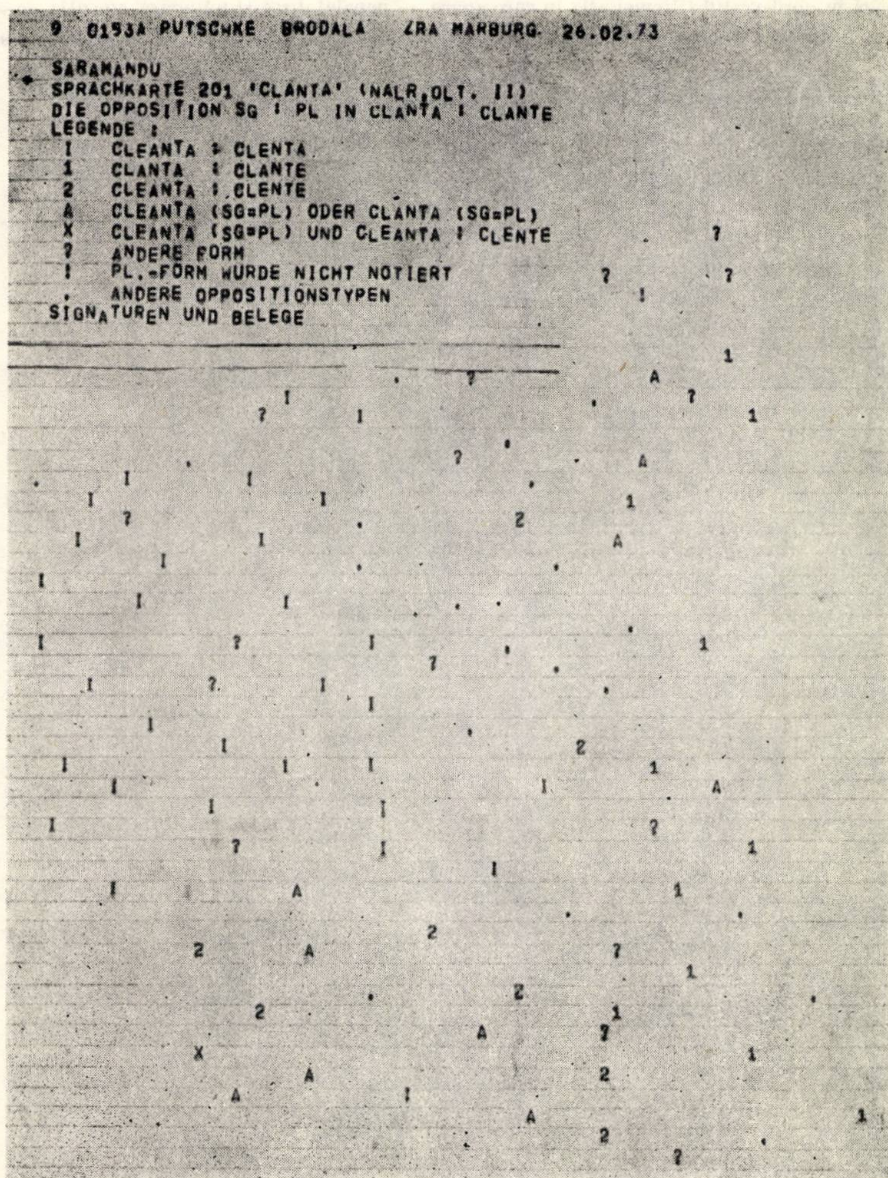
Trebuie să explicăm cum am ajuns la procentajul de pe ultima coloană şi să vedem, apoi, ce semnificaţie are. Să luăm, de exemplu, atestarea lui /c′/ în cadrul alternanţei /c∼c′/ (tipul *hoc∼hoc′*). Cele 233 de atestări se repartizează pe 25 de localităţi, ceea ce revine la 9,32 atestări pentru fiecare localitate. Numărul cuvintelor în care apare această opoziţie este de 45

Harta 1

(vezi mai sus). Rezultă că procentajul mediu de atestare a opoziţiei /c∼c′/ în cele 25 de localităţi care intră în discuţie este de 20,7% $\left(\frac{9,32 \times 100}{45}\right)$, în restul localităţilor procentajul fiind zero.

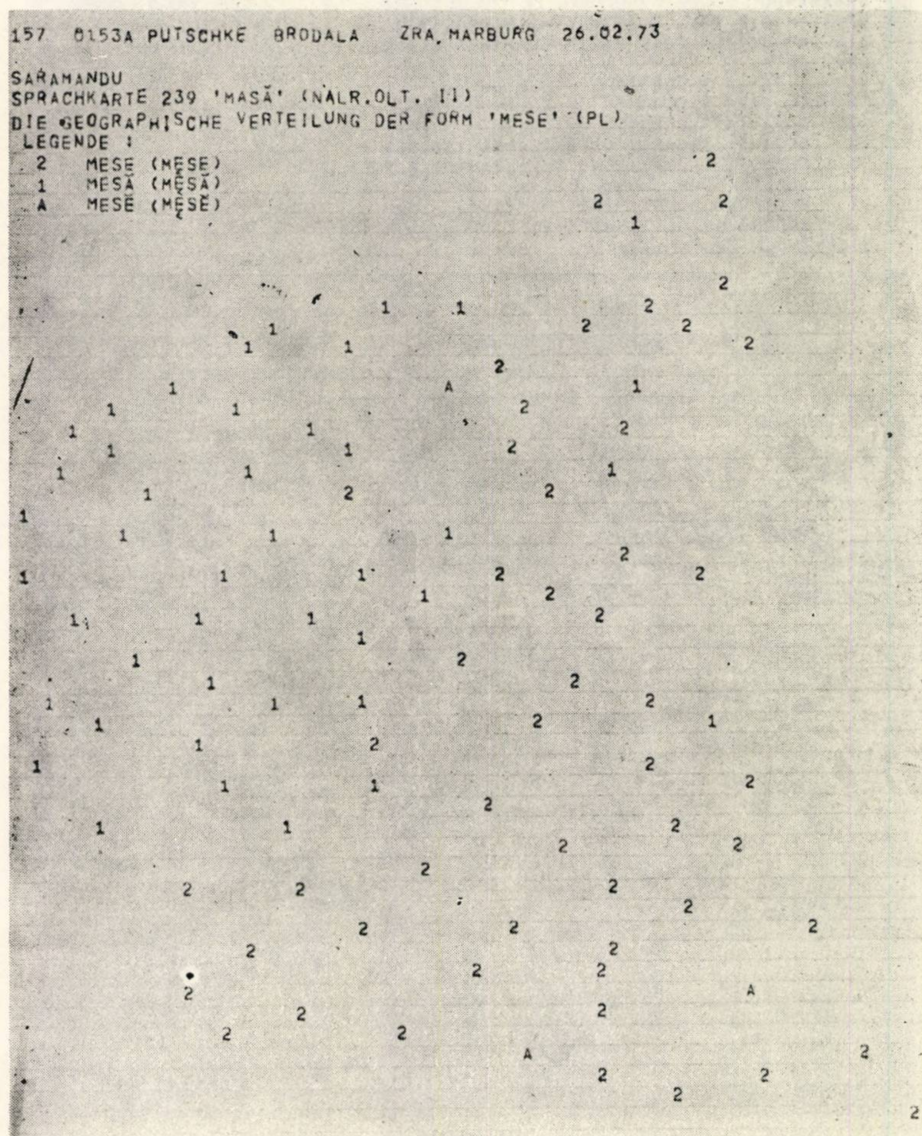
Aplicînd raționamentul de mai sus, am obținut un procentaj mediu de 13,4 % atestări pentru opoziția /cə ~ c′e/, pentru cele 52 de localități în care această opoziție apare, și de 18,5 % pentru restul pozițiilor (vezi tabelul de mai sus).

Harta 2

Rezultă că procentajul mediu de atestări pentru /c′/ în Oltenia, în localitățile unde apare, este relativ mic, depășind, numai în cazul opoziției /c ~ c′/, cu puțin o cincime din totalul atestărilor.

Am prezentat pe harta nr. 4 extensiunea geografică spre vest a consoanei palatalizate /c'/ în cadrul celor trei poziții menționate anterior, păstrînd literele *a*, *b*, *c* (vezi p. 431) pentru indicarea lor. Pe baza acestei hărți, am admis că traseul pe care isoglosele se dublează [19] delimitează în nord-vestul Olteniei aria în care apare /c/ nepalatalizat și nu apare opoziția /c ~ c'/ (38 de localități). În restul Olteniei, adică în estul și sudul regiunii, unde apare și /c'/ palata-

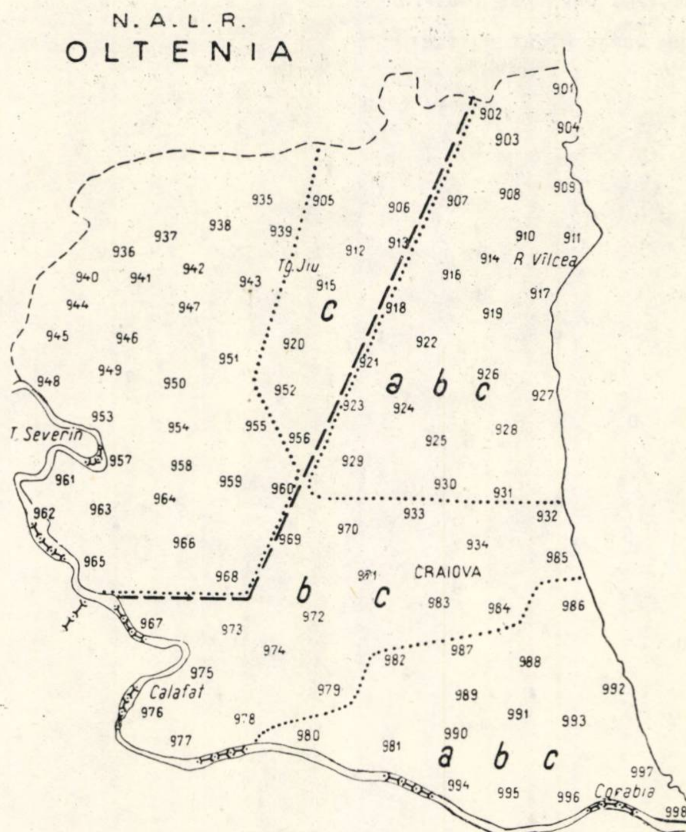

Harta 3

[19] Pe traseul liniei duble, se suprapun isoglosele zonelor *a* și *b* în partea superioară, pînă la punctul cartografic 960 din centrul Olteniei, iar în continuare, spre sud-vest, cele ale zonelor *b* și *c*.

lizat, /c/ nu intră în mod constant în opoziție cu /c'/. Avînd în vedere procentajul scăzut atins de /c'/ în această zonă, opoziția /c ~ c'/ se realizează în puține puncte. Este vorba, într-adevăr, de cîteva localități așezate pe malul drept al Oltului sau în apropierea lui.

Rezultatele obținute pentru consoana /c/ sînt, în general, valabile și pentru consoanele /s, z/.

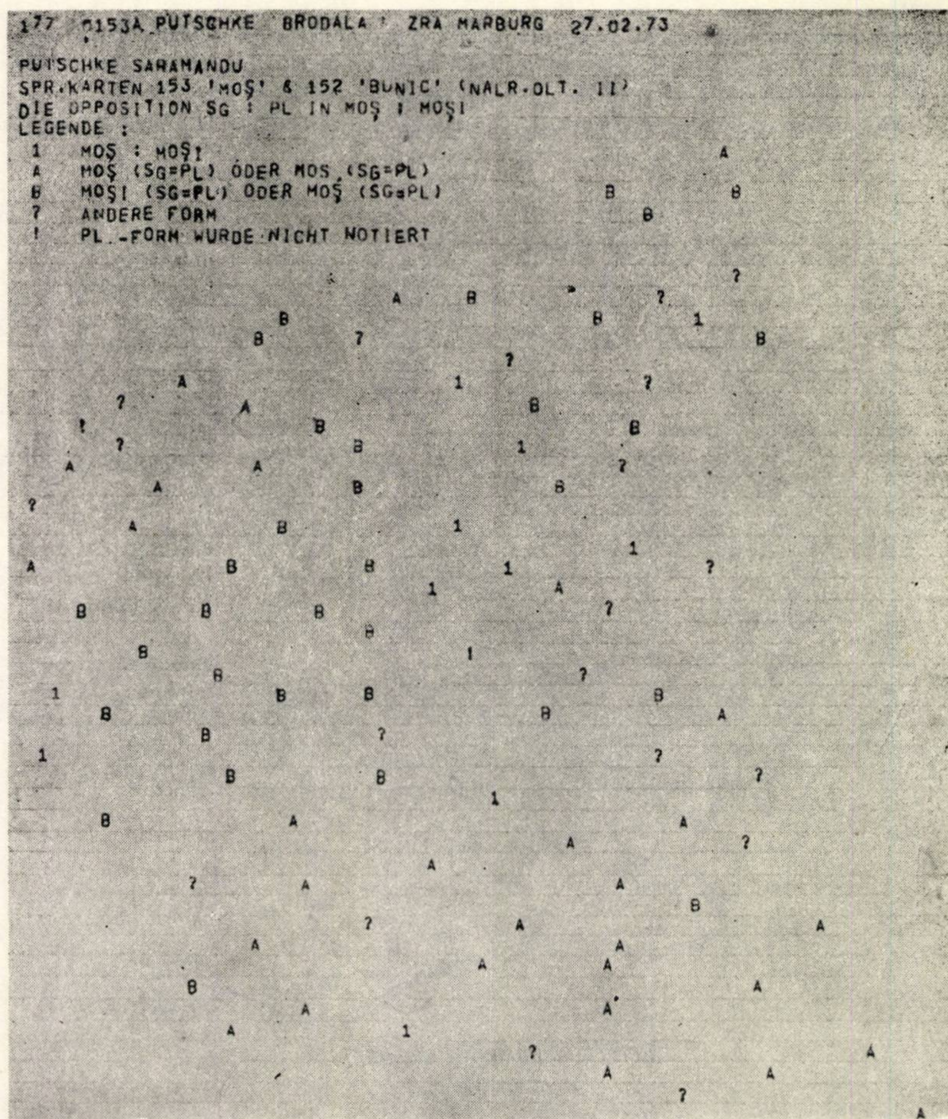

Limita geografică de vest a consoanei /c'/

a - în cadrul alternanței /c ~ c'/
b - în cadrul alternanței /ca ~ c'e/
c - în afara alternanțelor.

Harta 4

Hărțile nr. *5. moș* și nr. *6. naș* ne înfățișează situația opoziției /ʃ ~ ʃ'/ în Oltenia. Din analiza celor două hărți rezultă că, în extremitatea nord-vestică a Olteniei și în sudul regiunii, apare /ʃ/ nepalatalizat, în timp ce în centrul și nordul Olteniei apare /ʃ'/ palatalizat. Din cele două zone, aflate în discontinuitate geografică, în care apare /ʃ/, numai în extremitatea de nord-vest a Olteniei (11 localități) consoana /ʃ/ (primară) intră constant în opoziție cu consoana /ʃ'/ (secundară). Ca și în Banatul învecinat, /ʃ'/ a apărut în această arie în urma unei deplasări

Harta 5

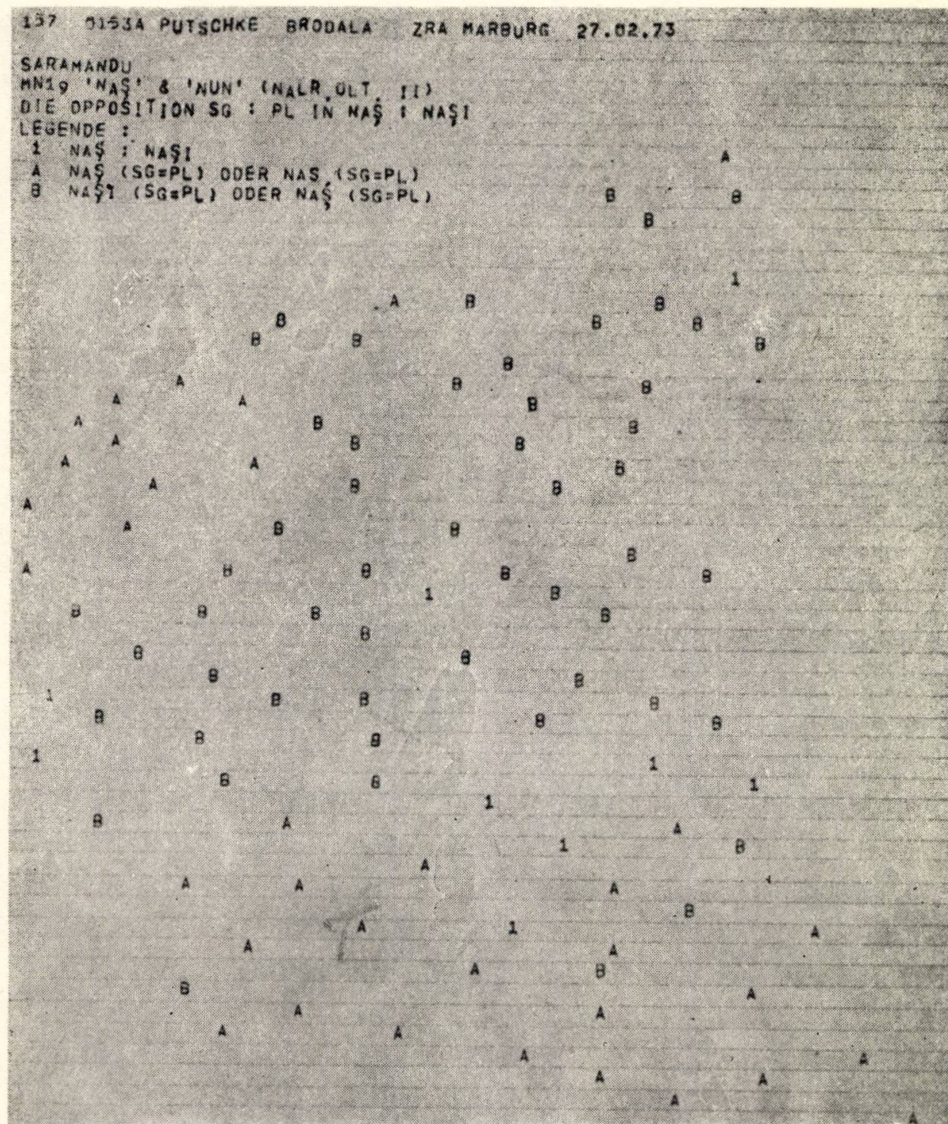
n sistem: africata /tʃ'/ a trecut în seria fricativelor, devenind /ʃ'/. Această arie fonologică se delimitează clar de restul Olteniei.

Constatările de mai sus sînt valabile și pentru perechea /ʒ ~ ʒ'/.

Interpretarea hărților prezentate în expunerea de față am făcut-o cu alt prilej [20]. Ceea ce dorim să subliniem aici este că trasarea unor „limite nete și clare" între dialecte (sau între graiuri), pe baza opozițiilor fonologice, așa cum susținea N. S. Trubetzktoy[21], nu este întotdeauna

[20] Cf. Nicolae Saramandu, *Arii fonologice și zone dialectale de tranziție (pe baza N.A.L.R. Oltenia, vol. I–II)*, în SCL XXVI (1975), nr. 2, p. 119–130.

[21] Vezi nota 6.

Harta 6

posibilă. În exemplele analizate de noi, isoglosa fonologică a putut fi trasată clar numai în cazul consoanelor /ʃ, ʒ/, nu și în cazul consoanelor /c, s, z/. Această constatare ne obligă să considerăm exagerate încercările de a delimita, în toate împrejurările, în mod n e t ariile fonologice.

Aprilie 1977

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

Figura 8.

posibilă. În exemplele analizate de noi, funcția fonologică a pauzei [illegible] trecută clar numai în cazul consoanelor ĺ, ń, nu și în cazul consoanelor r, s, z. Această constatare ne obligă să considerăm exemplele incomode de a delimita, în toate împrejurările, în mod net aria fonologică.

Aprilie 1977

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Str. Nicolae Beloianis 24

CONCORDANȚE LEXICALE ÎNTRE ROMÂNĂ ȘI IDIOMURILE IBERO-ROMANICE

Problema concordanțelor lingvistice între diverse idiomuri aparținînd, în majoritatea cazurilor, aceluiași grup genealogic a fost deja în atenția mai multor cercetători. O bună parte dintre lucrările acestora se referă la domeniul romanic [1]. Acest gen de cercetări are, îndeosebi, ca punct de plecare teoria ariilor lingvistice formulată de șeful școlii neolingvistice, M. Bartoli, în lucrarea sa *Introduzione alla Neolinguistica*, Geneva, 1925, și care, plecînd de la unele sugestii ale lui J. Gilliéron, i-a dat o mare amploare. Preocupat de problema inovațiilor lingvistice, Bartoli arată că faza lingvistică care se află în ariile laterale este anterioară celei care se află în ariile centrale. Pentru a demonstra cele afirmate, Bartoli examinează, îndeosebi, concordanțele lingvistice între cele două părți laterale ale Romaniei — româna și idiomurile ibero-romanice —, ilustrîndu-le printr-o serie de elemente lexicale latine păstrate numai în aceste două arii.

Făcînd abstracție de aceste ,,legi'' neolingvistice, care, ca și toate încercările similare, sînt foarte relative [2] — pentru că atît româna, cît și idiomurile ibero-romanice, în afară de unele arhaisme pe care le-au păstrat, în multe cazuri au și inovat —, se pot stabili unele concordanțe la niveluri diferite între cele două arii lingvistice, și în special în domeniul lexical.

În cele ce urmează vom încerca să stabilim unele concordanțe la nivel lexical între idiomurile ibero-romanice și cele românești, vorbite atît în nordul, cît și în sudul Dunării. Putem afirma chiar că elementele lexicale din dialectele românești sud-dunărene vor avea un loc aparte în lucrarea noastră. Aceasta se impune prin simplul fapt că, în afară de unele arhaisme care există aici în comparație cu limba standard, lexicul meglenoromânei, de exemplu, nu este destul de bine studiat, ceea ce înseamnă că el nu și-a găsit pînă acum locul în astfel de cercetări. Cît despre aromână, se știe că ea posedă deja o operă lexicografică capitală [3]. Menționăm, în fine, că scopul lucrării noastre este de a completa unele lacune neînsemnate existente în lucrările anterioare consacrate acestei probleme.

În selecționarea termenilor care vor fi examinați mai jos ne-am servit numai de lucrări lexicografice care ne-au stat la dispoziție.

[1] I. Iordan, *Paralele lingvistice romăno-spaniole*, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 110—116 ; *Spaniola — arie lingvistică arhaică?*, *ibid.*, p. 108—109 ; *Dialectele italiene de sud și limba română. IV: Stilistice*, *ibid.*, p. 119—178 ; *Quelques parallèles syntaxiques romans*, în *Recueil d'études romanes publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 (=4) avril 1959*, București, 1959, p. 103—124 : *Quelques parallèles stylistiques roumano-catalans*, în *Estudis de linguistica i filologia catalanes dedicata a la memoria de Pompeu Fabra en el centenari de la seva naixença*, vol. I, Barcelona (1963—1968), apărut în 1971, p. 311—315 ; *Le roumain et l'espagnol, aires latérales de la latinité*, în RLiR IX (1964), p. 5—14 ; G. Alessio, *Concordanze lessicali tra i dialetti rumeni e queli calabresi*, în *Annali della Facoltà di lettere e filolosofia*, I, Bari, 1954 ; G. Giuglea et I. Stan, *Concordances lexicales entre des parlers ibéro-romans et roumains*, în RRL VI (1961), 1, p. 43—49; F. Sădeanu, *Paralele lexicale între limba română și limbile ibero-romanice*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 765—770 ; V. Rusu, *Concordances linguistiques entre les idiomes du Midi de la France et le roumain*, în RLiR 35 (1971), p. 74—82 ; A. Avram *Parallèles phonétiques et phonologiques roumano-portugais*, în *Actas del XI congreso internacional de linguistica y filologia romanica*, Madrid, 1965, p. 1067—1078.

[2] I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, p. 279.

[3] Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, ed. a II-a augmentată, București, 1974.

Sp. și ptg. AGRO < lat. *ager, agri* au păstrat sensul etimologic al cuvîntului latin de „ogor", „țarină" pe lîngă celelalte sensuri pe care le au. Astfel, Corominas îl definește ca „extención de tierra labrantia", iar Nascentes, DEP, ca „campo, terra cultivada o cultivavel". În italiană și în franceză, cuvîntul nu s-a păstrat cu sensul de mai sus decît ca prim element din cuvinte compuse, de origine savantă și formate în epoca modernă, ca : it. *agrologia, agrobiologia ;* fr. *agricole, agriculture* etc.

În dacoromână, termenul se întîlnește des la cei mai vechi scriitori bisericești, cf. DA, de unde am scos următoarele exemple : *Prețurile lucrătorilor celora ce au lucrat agrele voastre* (N. Testament, 1648) ; *Semănara agre și răsădiră vii* (Coresi, PS. 306. Psal. Sch. 362/18), dar astăzi este folosit numai pe alocuri în popor. În schimb, în aromână *ágru*, pl. *ágre*, și *águr*, pl. *ágăre* (cf. T. Papahagi, DDA : *di ńi-si dúsiră oile-tu agru)*, și megl. *ágru*, pl. *ágri*, ex. *agrili noastri să diparti di cătun ; un agru di sicară, di grăn (gron) ; cumpărai un agru ăn Ghivghiliia* au o întrebuințare vie cu sensul de „ogor", „țarină", ca și în idiomurile ibero-romanice.

Sp. BATÁN, definit de Larousse în termenii următori : „máquina compuesta de mazos de madera que golpean y enfurten los paños", adică „piuă", „dîrstă", se mai întîlnește aici și cu un alt înțeles pe care termenul îl are în Perú și Ecuador, și anume „piatră de măcinat porumbul". Cuvîntul există aproape în toate dialectele spaniole (cf. Corominas), gall. *batán*, ast. *batán*, ar. *batann*, și în catalană *batan*, în timp ce dicționarele portugheze pe care le-am consultat nu-l înregistrează. La fel, el nu există în italiană și în franceză.

În ceea ce privește etimologia lui, unii lingviști (Diez ; A. Kuhn, ZRPh LVII, 338 ; REW, 996) și-au exprimat părerea că termenul este un derivat al lat. *batir*, iar alții (Steiger, *Contr.*, 159 ; Corominas) afirmă că el provine din arab. *baṭṭân*. După părerea noastră, nu există nici un dubiu că termenul *batán* din spaniolă și din dialectele sale, ca și din catalană, provine din latină, pentru că el s-a păstrat pînă în ziua de astăzi și în meglenoromână sub forma *bătańă*, pl. *bătăń (bătoń)* (cf. Capidan *Megl.* III, la care este greșit redat prin „vîltoare" ; la fel cf. P. Papahagi, *Megl.-Rom.* II. *Glosar*, unde se dă același sens de „vîltoare", ceea ce ne face să credem că Th. Capidan, a preluat termenul, cu același înțeles, de la P. Papahagi), ca și în aromână (cf. T. Papahagi, DDA) *bătal'e, bătańe*, pl. *bătăl'i, bătăńi*. Sensul exact al termenilor este de „piuă, dîrstă", așa cum îl dă și T. Papahagi. Deși termenul în discuție este întîlnit astăzi numai în ariile laterale ale Romaniei, sînt indicii că el a circulat în trecut și pe teritoriul francez. Astfel, Du Cange a găsit un *batannum* în trei documente scrise provenind din Tarn (1328), din Berry (1385) și chiar din Champagne (1263), cu sensul de „dîrstă", ceea ce întărește convingerea noastră pentru o etimologie latină a cuvîntului.

Sp. CATAR < lat. *captare* (pentru etimologie, cf. Corominas ; R. Menendez Pidal, *Gram. hist.*, § 49) se mai folosește și cu sensul de „a vedea", „a privi". Cu acest sens, termenul se întîlnește des în scrierile din evul mediu. Și vechea occitană poseda un *catar* (cf. Corominas), cu același sens. În ceea ce privește portugheza, verbul *catar* se întîlnește mai ales cu sensul de „a căuta", „a tria" și în special de „a purica", „a curăța de păduchi". Nu cunoaștem în franceză și italiană vreun descendent al lat. *captare* cu sensul de „a vedea" și chiar de „a purica", „a curăța de păduchi". În cealaltă arie laterală a Romaniei, și anume atît în dacoromână, cît și în aromână și meglenoromână, apar termeni care coincid cu cei din idiomurile ibero-romanice. Astfel, dr. *a căuta* în expresia *a-și căuta de treabă* ține locul unui „a vedea". Mi se pare totuși că adevăratul corespondent al lui *catar* din spaniolă este megl. *cătari*, pe care îl întîlnim în toate graiurile meglenoromâne, în afara celor din Țărnareca și Umă, adică Ghevghelia (comuna Uma nu mai există astăzi, locuitorii ei instalîndu-se la Ghevghelia), avînd sensul de „a vedea" : *cátă ! cátă !* „uită-te ! uită-te !" ; *Noi lă cătom calu cum paști iarbă* „Noi ne uităm la cal cum paște iarbă" (cf. Capidan, *Megl.* III, *Noi că uom ti cătom, ară tu criv nă cats)* ; *cată cmo cum s-lă minčun* „uită-te cum am să-l păcălesc" etc. În graiurile din Țărnareca și Umă, în schimb, există verbul *căftári*, ca și în arom. *cáftu* (cf. T. Papahagi, DDA), cu sensul

de „a căuta", „a curăța de păduchi"; în graiul din Umă, verbul *căftari* are numai sensul de „a curăța de păduchi".

Persistența termenilor în discuție în cele două arii laterale ale Romaniei este evidentă. Singura problemă care se pune este cea a etimologiei lor. Pe cînd pentru *catar* din spaniolă și portugheză se propune lat. *captare*, se consideră că dr. *a căuta*, ar. *caftu*, megl. *căftari* provin din lat. **cavitare* sau **cautare* (cf. DEX; T. Papahagi, DDA; Densusianu, HLR, p. 227; Capidan, *Megl.* III). Cu privire la această problemă trebuie să remarcăm că Th. Capidan, pe bună dreptate, dă etimologii diferite pentru megl. *căftari* <lat. * *cavitare* și megl. *cătari* < lat. *captare*, ultimul fiind poate singurul corespondent adevărat al sp. și ptg. *catar*.

Sp. POCILLO „vas de lut în care se strîng lichide", „ceașcă de ciocolată", din lat. *pocillum*, care avea sensul de „păhăruț", „ceșcuță", este răspîndit astăzi mai mult în America Latină. În Cuba mai există și varianta POZUELO (cf. Corominas). Din materialele care ne-au stat la dispoziție rezultă că acest termen din spaniolă are corespondenți și în aromână: *počiŭ*, pl. *poáče* „urcior" (cf. T. Papahagi, DDA) și meglenoromână: *poč*, pl. *pǫáči*, și *pǫáčă* „vas de lut sau de metal, de mărimea unei căni cu care se beau lichide"; ex. ar. *s'dúțe póčilu ntre-apă* (T. Papahagi, DDA); megl. *biįŭį un poč ăntrég di ápu* „am băut o cană întreagă de apă"; *ăl' dèd la Măriįa ăn dęat un poč di ńari* „am dat Mariei o cană de miere cu împrumut"; *cu treį pǫáči și umpl'ą̆ șișu di lápti* „cu trei căni s-a umplut sticla de lapte".

Sp. PULGAR, ptg. POLEGAR „degetul mare de la mînă sau de la picior", din lat. *pollicaris* (cf. Corominas), se mai întîlnește astăzi și în unele graiuri și dialecte din sudul Italiei: *pudicario* (Tarento); *puddecaro* (Lecce); *pulecaro* (Napoli). Se știe însă că atît italiana, cît și franceza din zilele noastre fac uz de descendenții lat. *pollex*, care sună în italiană *police*, iar în franceză *pouce*. *Pülger* din engadină diferă semantic de ei, deși din punct de vedere formal coincide cu termenii respectivi din spaniolă și portugheză, avînd sensul de „degetar".

În aria estică a Romaniei, forme corespondente pentru termenii din limbile ibero-romanice nu găsim decît în aromână și meglenoromână. Astfel, T. Papahagi în DDA ne dă formele următoare: *pulicár* și *pălicár* pentru singular și *pălicáre* pentru plural. Tot acolo întîlnim și acest exemplu: *ómlu ári pátru pălicáre: doáŭă la mińi și doáŭă la čičioare.* În meglenoromână există și pentru singular și pentru plural forma *pulicar*. Iată cîteva exemple: *ńă-l vătămáį pulicáru* „m-am lovit la degetul mare"; *cálu mi călcă pri pulicáru di la pičóru dréptu* „calul m-a călcat pe degetul mare de la piciorul drept", *ăń căzú uŋgl'a di la pulicár* „mi-a căzut unghia de la degetul mare".

Sp. și ptg. QUERER < lat. *quaerĕre*, pe lîngă sensul etimologic de „a dori", „a cere", a dezvoltat și un alt sens, și anume cel de „a iubi": *la quiero mucho* „o iubesc mult". După Corominas, se pare că verbul *quiero* nu este, cu acest sens, decît o formă abreviată de la *quere bien*, deoarece și portugheza a cunoscut aceeași construcție: *querer bem*. Perifraza nu este proprie numai acestor două limbi; se întîlnește, de asemenea, și în italiană *(voler bene)*, occitană, catalană, cu deosebirea că aici locul lui *quaerĕre* l-a preluat verbul *volere*. Cu alte cuvinte, în aceste limbi n-a rămas nici o urmă din lat. *quaerere*.

În latina balcanică, arie laterală ca și cea din Iberia, verbul latin în discuție a persistat atît la nord, cît și la sud de Dunăre. Astfel, în dacoromână există *a cere*, fără însă să aibă și sensul de „a iubi", cum este cazul în idiomurile ibero-romanice. În aromână termenul nu s-a păstrat. În schimb, adevăratul corespondent al sp. și ptg. *querer*, atît cu sensul de „a dori", cît și cu sensul de „a iubi", îl întîlnim în meglenoromână sub forma *țirẹári*, ex. *ți țer tu di la mini?* „ce vrei tu de la mine?"; *Múltu țer s-mi duc și įo ăn Surúnă* „doresc mult să mă duc și eu la Salonic"; *Țîșta doį si țer di cățva ań și încă nu să laț* „aceștia doi se iubesc de cîțiva ani și încă nu s-au căsătorit"; *Cătă-u̯ țeári că viki nă gărșî și noį* „atît de mult o iubește, încît ne-a uitat și pe noi"; *Țẹá ra mári țirẹári* „a fost o mare iubire". Menționăm că megl. *țirẹari*, folosit impersonal *țẹári*, are sensul de *trebuie*.

Sp. şi ptg. ROGAR < lat. *rogare* are termeni corespondenţi numai în părţile periferice ale Romaniei. În vechea franceză s-a folosit un *rover* cu sensul de ,,a ruga", ,,a ordona" (cf. Corominas), dar în franceza de astăzi, la fel ca şi în italiană, a triumfat lat. *precari* (it. *pregare*; fr. *prier*). În engadină însă *ruver* urmează etimonul latin *rogare*. În ceea ce priveşte latina balcanică, cum este dealtfel şi de aşteptat din cauză că reprezintă o arie laterală, lat. *rogare* a continuat să existe atît în dacoromână *(a ruga)*, cît şi în aromână *(rog*, subst. *rugare*, cf. T. Papahagi, DDA) şi meglenoromână *(rugari)*. Iată şi cîteva exemple : ar. *pri Dumnidzăŭ rugám* (T. Papahagi, DDA, 1043) ; megl. *noi im ģii şi sănătoş şi rog Domnul şi voi si iţ sănătoş* ,,noi sîntem în viaţă şi sănătoşi şi rog pe Dumnezeu să fiţi şi voi sănătoşi" ; *ti rog si viń cu mini* ,,te rog să vii cu mine".

În afară de termenii examinaţi mai sus, care sînt de origine latină şi care s-au păstrat în limbile ibero-romanice şi în idiomurile continuatoare ale latinei balcanice, tot aici întîlnim şi un anumit număr de elemente lexicale de origine străină intrate pe diferite căi. Se ştie că limbile ibero-romanice au suferit o puternică influenţă arabă, care a lăsat urme în toate compartimentele limbii, şi în special în lexic. Un fenomen similar s-a produs şi în limbile balcanice, care, la rîndul lor, au suferit influenţa limbii turceşti. Dacoromâna şi aromâna n-au fost scutite de această influenţă, iar lexicul meglenoromânei conţine un procent destul de ridicat de elemente turceşti. Limba turcă, la rîndul ei, a împrumutat un număr de termeni lexicali arabi pe care i-a transmis limbilor balcanice şi care, pe cale direct arabă, au pătruns şi în limbile ibero-romanice. Limba greacă a fost, de asemenea, o limbă de transmisie în acest sens.

Aceste elemente lexicale nelatine, comune celor două arii în discuţie, nu sînt obiectul lucrării noastre. Menţionăm doar cîţiva termeni : sp. *candil*, megl. *căndil'*, ar. *căndilă*, toţi cu sensul de ,,opaiţ" ; sp. *gaita*, ptg. *gaita-de-foles*, megl. *gai̯dă*, ar. *gai̯dă*, cu sensul de ,,cimpoi" ; sp. *dobla* ,,monedă veche spaniolă de aur", probabil prin intermediul limbii greceşti, a intrat în aromână şi meglenoromână sub forma de *dublă* (cf. pentru ar., ca şi pentru gr., T. Papahagi, DDA). La fel gr. λάμια se întîlneşte atît în aromână *(lamńe)* şi meglenoromână *(lamńă)*, cît şi în spaniolă *(lamia)* cu sensul de ,,dragon", ,,balaur".

Chestiunea concordanţelor lingvistice nu are întotdeauna ca rezultat soluţionarea justă a problemei. În primul rînd se cere o documentare aprofundată, care presupune consultarea celor mai bune inventare lexicografice, care, din păcate, nu stau întotdeauna la dispoziţia cercetătorului. Dicţionarele conţinînd material dialectal joacă un mare rol în acest gen de cercetări. Şi totuşi nu putem să afirmăm cu certitudine întotdeauna că fenomenul lingvistic sau, mai precis, termenii lexicali pe care îi examinăm sînt proprii numai celor două arii despre care este vorba.

În al doilea rînd considerăm că concordanţele lingvistice între idiomuri genealogic înrudite au rostul lor, în special cînd ne limităm la examinarea fenomenelor lingvistice (fie că este vorba de o particularitate fonetică, morfologică, sintactică sau de ordin lexical) pe care ambele idiomuri sau grupurile de idiomuri le moştenesc din limba de origine.

ABREVIERI

Capidan, *Megl.* III — Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, 1936.

Carvalho, — Olívio de Carvalho, *Dicionário de Português-Francês*, Porto Editora, L.da.

Corominas — Juan Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Madrid, vol. I–IV, 1954–1957.

DA — Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913 și urm.

Du Cange — *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis, conditum a Carolo du Fresne, domino du Cange*, ed. nova, 10 vols., Niort, 1883–1887.

Fabra, DLLC — Pompeu Fabra, *Diccionari general de la llengua catalana*, segona edició, Barcelona, 1974.

Larousse — *Pequeño Larousse ilustrado*, 8ª. tirada, Paris, 1972.

Nascentes, DEP — Antenor Nascentes, *Dicionário etimológico da lingua portuguêsa*, Rio de Janeiro, 1955.

T. Papahagi, DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et etymologique*, ed. a II-a augmentată, București, 1974.

Aprilie 1977

PETAR ATANASOV

Facultatea de filologie din Skopje

ISTORIA CUVINTELOR

Moldova. La explicarea pe care am dat-o numelui *Moldova*, prin gotică (SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 61), adăugăm lămuririle următoare :

1. Sufixul slav *-ov*, presupus de I. Iordan în numele *Moldova*, nu e productiv în limba română. El apare numai în compuse : *prostovan* etc. Cuvintele cu *-ov* sînt împrumutate (de ex. *milcov*, din bulgară, Pascu, *Suf.*, 288).

2. Got. *mulda* a pătruns în limba română prin coloniştii germani din nordul Moldovei (oraşele Baia — cuvîntul denumeşte orice fel de mină —, Siret, Tîrgu-Neamţ, satele *Sasca*, *Săsciori)*. Coloniştii germani erau aşezaţi şi în oraşele vecine din Ungaria, Kaschau, Leutschau şi Leibitz, în Zips şi fostul comitat Saroş (Rosetti, *Mél. ling.*, 541 ; *Ist. lb. rom.*, 1968, p. 658). Baia, oraş întemeiat de mineri germani, înainte de 1241, figurează sub numele *Stadt Molde* într-o scrisoare din 1421 a pîrgarilor locali (Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 183). Un document emis la Liov, în 1334, menţionează un martor *Alexandru Moldaowicz*, deci din *Molda* (Giurescu, p. 88 şi 186). Sigiliul de pe o scrisoare emisă la Baia Mare, în 1421, sigiliu care figurează şi pe alte documente din secolele XVI şi XVII, poartă inscripţia : *Sigillum ... civitatis Moldavie, terre Moldaviensis* (Giurescu, p. 184).

În felul acesta se explică forma cu *-v- : Moldova*. (În limba română vorbită, consonificarea lui *u̯* e un fapt banal : cf. fonetismele *ziva* (= ziua), *luva* (= lua), Rosetti, *Ist. lb. rom.*, 1968, p. 503.) Deci *Moldua* > *Molduva* > *Moldova*.

Rîul *Moldova*, afluent al Siretului, izvorăşte din munţii Bucovinei (Carpaţii Orientali). Numele i-a fost dat, prin urmare, de populaţia germană locală.

În felul acesta socotim că explicarea numelui Moldovei prin germanică este pe deplin justificată.

Martie 1976

AL. ROSETTI

PALATALIZAREA LUI *m* ȘI *p* ESTE ATESTATĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA?

Pentru a demonstra cunoscutul fenomen al palatalizării labialelor în secolul al XVI-lea, Ovid Densusianu citează exemplele : *hi, heru, hiecarele, hieșcum, hiiastră, nerăshirat*, iar după precizarea ,,toate cu *f* în *h*", adaugă : ,,în forma *nitrăpolit* (DH XI, 218), dacă nu e o greșeală, am avea un exemplu de *m*>*ń* (scris *n*)" (Densusianu, H.L.R., II, 111 ; ed. rom., p. 74). Acad. Al. Rosetti completează numărul exemplelor cu /*f*/ trecut la /*h'*/ : *hĕre* (= fiere), *hiică-sa, Hilip*, după care înregistrează (dintr-un document din Vrancea, 1592) și următoarele exemple : *chiciorăle, chescu, chiscu* (='pisc), *grochi* (= gropi), ceea ce atestă palatalizarea lui /*p*/ în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea (Rosetti, ILR, 509). Bazat pe noi exemple, Ion Gheție afirmă că textele din secolul al XVI-lea îi permit să se ocupe ,,de palatalizarea lui /*p*/, /*m*/ și /*f*/"[1]. Față de aceste opinii diferite, ne propunem să reexaminăm exemplele aduse în sprijinul atestării palatalizării lui /*m*/ și a lui /*p*/ în secolul al XVI-lea.

Grafia *nitrăpolit*, notată într-o scrisoare a lui Petru Șchiopul din 1591, a fost explicată convingător de Al. Rosetti (*Recherches*, 91), în sensul că avem de-a face cu redarea eronată a sunetelor în scris de către autorul scrisorii, nicidecum cu palatalizarea lui /*m*/. Explicația e acceptată și de Ion Gheție (*Graiurile*, 122), care insistă, în schimb, asupra altei grafii curioase, anume *tocmnim*, notată de două ori în scrisoarea din 30 iunie 1592 a egumenului mănăstirii Moldovița[2] : ,,Grafia aceasta — conchide autorul — atestă palatalizarea lui /*m*/ în stadiul /*mń*/ în graiurile bucovinene, care îl păstrează neschimbat pînă astăzi" (*ib*).

După cum se știe, acad. Al. Rosetti atribuie grafiei *tocmnim*[3] o altă interpretare : ,,grupul *mn*, în acest cuvînt, e datorit diferențierii, fonetismul *tomni, tomna* (= tocmi, tocma) fiind caracteristic pentru limba vorbită"[4], însă Gheție îi atrage atenția că în scrisoarea citată ,,*mn* nu poate proveni din *cm*" și că în *tocmnim* se reflectă deci ,,palatalizarea labionasalei *m*"[5]. De asemenea, față de cele reluate de acad. Al. Rosetti : ,,autorul scrisorii cunoștea fonetismul *tocmi*, al limbii comune, și fonetismul *tomni* al unor graiuri"[6], demonstrează că *tomni* nu apare în Moldova, de unde provine textul din 1592 ; ca atare : ,,fonetismul *tomni* nu poate fi invocat pentru a explica, într-un fel sau altul, grafia т$\overset{к}{о}$мн$\overset{м}{н}$"[7].

Argumentarea lui Gheție nu ne convinge totuși că în grafia *tocmnim* se reflectă palatalizarea lui /*m*/ în ,,stadiul intermediar, cu /*mń*/ (*tocmnim*)" (p. 282). În eventualul *tocmnim*, cuvînt de origine slavă, grupul consonantic *mn* nu poate fi interpretat ca /*mń*/ atîta timp cît *mn* + *i* nu prezintă semne de alterare nici în elementele lexicale latine din cuprinsul aceluiași document, cum sînt pronumele de politețe : *domnii sale, domnia voastră, domniile voastre, domnilor voastre* (unele repetate de două, trei sau chiar de mai multe ori) ; de asemenea, nu se

[1] Ion Gheție — Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 117.

[2] Scrisoarea publicată (cu facsimil) în Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transilvanie)*, București, 1926, p. 45—46.

[3] Grafie pe care editorul o ignorase, transcriind, în ambele cazuri, *tocmim* (*op. cit.*, p. 45, r. 12, și p. 46, r. 4).

[4] *Pseudopalatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXV (1974), nr. 6, p. 617.

[5] *Palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 75.

[6] *Din nou despre palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 2, p. 183.

[7] *Din nou despre palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 281—282.

poate susţine că autorul scrisorii din 1592 a scris *tocmnim* din cauza palatalizării lui /*m*/, cînd tot el scrie, în acelaşi text, *netocmeală*, păstrîndu-l pe /*m*/ nealterat, ca în elementele latine: *mulţemim* (r. 9).

Insist asupra nealterării lui /*m*/ în elementele latine din scrisoarea amintită, deoarece: a) primele atestări ale labialelor palatalizate apar, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în elementele lexicale de origine latină; b) primul membru din seria labialelor (*b*, *p*, *m*, *v*, *f*) care a fost alterat este /*f*/, el fiind mai slab articulat [8], iar printre exemplele care ilustrează palatalizarea lui /*f*/ în secolul al XVI-lea, formele alterate ale verbului latin *a fi* apar în proporţie de peste 90%, deci şi faptul că în documentul scris în 1592 la mănăstirea Moldoviţa /*f*/ se păstrează nealterat în înseşi formele verbului *a fi*: се нѹ фне (r. 7), се фн[ц] сѫнѫт[ш]ѡ (penult. r.) constituie un argument peremptoriu că cel care a scris acest document pronunţa n e a l t e r a t labialele; c) dacă formele verbului *a fi* apar în documentul din 1592 cu /*f*/ nealterat, după cum nu-i alterat nici /*b*/ în cuvîntul repetat *binişor* şi nici o altă labială, este evident că nu ne putem aştepta la un /*m*/ palatalizat în cuvîntul de origine slavă *tocmi*, cu atît mai mult cu cît primele atestări reale de pînă acum privind palatalizarea lui /*m*/ datează din secolul al XVIII-lea şi apar tot numai în cuvinte de origine latină: *ńie* „mie" (la Dimitrie Cantemir) şi *mneu* „mieu", formă atestată de două ori, la 1767 şi 1784, în Maramureş (vezi Rosetti, ILR, 510).

În lumina considerentelor de mai sus nu vom reţine interpretarea lui Ion Gheţie vizînd prezenţa lui /*m*/ palatalizat în primul stadiu /*mń*/ în grafia тѡ[к]нн[м] din textul bucovinean din 1592. Pe de altă parte, nu sîntem de acord nici cu interpretarea atribuită acestei grafii de către acad. Al. Rosetti. Chiar dacă astăzi — contrar celor constatate de Gheţie: „*tomni* nu apare înregistrat în nici un punct moldovenesc" *(loc. cit.)* — fonetismul *tomni*, *tomna* există sporadic, în acest grai [9], totuşi nu se poate susţine că, încă din 1592, ar fi circulat frecvent alături de *tocmi*. Mai curînd s-ar explica intercalarea lui *n* în *-cmi* (din *tocmni)* sub influenţa lui *-cni* propriu multor verbe de aceeaşi origine slavă: *cocni*, *cricni*, *icni*, *mocni*, *pocni*, *poticni*, *răcni* etc., avînd în vedere că unele dintre acestea sînt şi atestate la acea epocă [10]. Cum însă *tocmi*, *tocma*, *tocmitor*, *tocmeală*, *netocmeală* apar frecvent cu fonetismul normal în diferite texte din secolul al XVI-lea [11], sîntem puşi în situaţia de a renunţa şi la această explicaţie.

Fără să neglijăm precauţia lui Ion Gheţie: „Redarea lui /*mń*/ de două ori în documentul scris la mănăstirea Moldoviţa, în 1592, nu ne permite să considerăm pe мн drept o eventuală eroare a scribului" *(op. cit.*, p. 122), încercăm totuşi să vedem dacă nu cumva această grafie este o inadvertenţă a celui care a scris documentul în 1592, mai ales că egumenul nu ignora ortografia verbului *tocmi*, deoarece a scris corect derivatul нетѹ[к]мѧлѫ în acelaşi rînd în care e şi grafia *tocmnim*.

Cum se explică deci repetarea grafiei aberante *tocmnim*?

Cred că răspunsul ar putea să ne vină examinînd cu atenţie contextele respective (de pe r. 8 şi 13) care conţine repetarea unei expresii tipice a egumenului: *se ne tocmim binişor*.

Analiza grafiei тѹ[к]мнн[м] din acest context, în funcţie de o cauză sau alta care provoacă erori ortografice, ne ajută să întrevedem posibilitatea introducerii lui *-n-* în silaba *-mi-* din cuvîntul scris *tocmnim* ca urmare a anticipării grafice asupra lui *-n-* din silaba asemănătoare

[8] Rosetti, ILR, 511; vezi şi Ion Gheţie — Al. Mareş, *op. cit.* p. 117.

[9] Eu însumi am auzit în 1970 pe un simplu călător (mă aflam în tren spre Galaţi) spunînd: „trinu s-opreşte *tumna* la Barboşi".

[10] De ex. *poticni* şi derivatul *poticnire* (vezi *Indice lexical paralel*, publicat de Florica Dimitrescu în lucrarea sa *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973, p. 206).

[11] Pentru toate aceste exemple, vezi şi indicele citat mai sus.

-ni- a cuvîntului alăturat *binişor*. Fenomenul se explică prin aceea că, în timp ce scrie pe îndelete literă cu literă, scribul își dictează în gînd, silabisind cuvintele. Cum însă caligrafierea fiecărei litere rămîne în urma silabisirii, deseori se întîmplă că atenţia scribului se fixează, la interval de cîteva litere, asupra unui fonem identic sau asemănător, pe care (datorită anticipaţiei) îl scrie, din eroare, fie în locul literei care trebuie scrisă, fie — mai rar — alături de ea.

Textele româneşti vechi ne oferă numeroase exemple conţinînd erori de acest fel. Iată cîteva din ms. 1570 BAR (scris de Staicu Grămăticul din Tîrgovişte în anii 1667 — 1669): пронопȣ (f. 26v) ,,protopop", нимынѣцъ (f. 110v), ,,dimineaţă", тлъmȣнmъ (f. 158v) ,,tîlcuită". Din *Lexiconul* aceluiaşi cărturar (ms. 312 BAR) am cules altele, printre care: асnȣnъ (f. 28v) ,,astupă". мъ кȣкȣ (f. 131r) ,,mă bucur", фон фи (f. 50v) ,,voi fi", дȣцаца (f. 138v) ,,dulceaţa", нетȣ (f. 43r) ,,nepot", зоѕін (f. 212v) ,,solzii".

Tot din dicţionarul grămăticului Staicu extrag un alt exemplu, pentru situaţii mai rar întîlnite (cînd litera reprezentînd fonemul asupra căruia s-a anticipat este scrisă, de prisos, alături de litera de la care se anticipase): шже жо (Lexicon, f. 57r), adică, în transcierea exemplului cu litere latine, avem: *şjez jos*, în loc să fie scris corect *şez jos* ,,şed (stau) jos".

Să alăturăm acum lui *tocmnim* (cu *n* de prisos) cuvîntul scris *şjez* (cu *j* de prisos), spre a vedea că explicaţia ambelor inadvertenţe este aceeaşi: după cum Staicu, în timp ce-l scria pe */ş/* a anticipat asupra respectivei consoane sonore */j/* din cuvîntul următor, introducîndu-l de prisos alături de */ş/*, (deci *şjez*), tot astfel egumenul de la Moldoviţa, în timp ce-l scria pe */m/* de la începutul silabei a doua din *tocmim*, a anticipat în gînd asupra lui */n/* (cealaltă nazală) de la începutul silabei a doua a cuvîntului alăturat *binişor*[12], introducînd-l eronat alături de */m/*, ceea ce a dus, după părerea mea, la inadvertenţa *tocmnim*.

La exemplele citate de acad. Al. Rosetti pentru a ilustra palatalizarea lui */p/* în secolul al XVI-lea: *chiciorăle, chescu* (*chiscu*), *grochi*, toate din documentul Vrancea, 1592 (vezi mai sus), Ion Gheţie a adăugat alte două: *chezişu* (= pieziş), din acelaşi document, şi *Cheldeşt<i>* sau *Childeşt<i>* (= *Pildeşti*) din alte două documente din Moldova scrise de popa Andonie, originar din această localitate, în anii 1586 şi 1592 (*op. cit.*, p. 119). Cu alte cuvinte, exceptînd toponimicul *Cheldeşti (Childeşti)*, toate exemplele care atestă palatalizarea lui */p/* în secolul al XVI-lea provin din documentul Vrancea 1592, publicat de Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, 1929, p. 140, nr. 202.

Reţinem că nu este vorba de documentul *original*. Pe de altă parte, în acest document anul este indicat prin slovele — cifră зр (= 7100), adică document cu omisiuni la veleat (milesim). Ne aflăm deci în faţa unei datări s u s p e c t e, întrucît se ştie că, printr-o asemenea datare, adeseori posesorul actului căuta să se dea drept proprietar de la o dată mult mai veche. O verificare atentă a autenticităţii datelor calendaristice ale mai multor documente cu astfel de omisiuni efectuată de Al. Mareş ne-a demonstrat că multe dintre acestea nu aparţin secolului al XVI-lea, ci secolului următor[13].

[12] Cred că anticiparea grafică asupra lui *n* din *binişor* a fost impulsionată şi de faptul că acest cuvînt cu încărcătură afectivă în exprimarea egumenului era accentuat în propoziţie; el atrăgea deci atenţia scribului, care, la scrierea primului *m* din *tocmim*, era atent şi la *n* din *binişor*, introducîndu-l în aceste împrejurări alături de *m*.

[13] Vezi documentatul studiu *Consideraţii asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în LR XVIII (1974), nr. 4, p. 273—290, în special documentele datate: 4 octombrie, 13 octombrie şi 20 noiembrie 1591 (p. 280), 5 martie 1592 ? (p. 281), 30 mai 1592 (p. 282), 15 august 1592 (p. 283) şi 20 mai 1592 (p. 284). Spre surprinderea noastră, documentul vrîncean, datat зр [=7100=1592] iulie 21, nu este inclus printre acestea.

Deşi Ion Gheţie cunoştea această situaţie a documentului vrîncean : ,,El e scris în 1592, iar actele redactate în acest an sînt uneori suspectate", totuşi susţine că ,,pînă la proba contrară, trebuie să socotim mărturia documentului vrîncean drept valabilă" (*op. cit.*, p. 119). Procedeul apare cu atît mai nefiresc cu cît autorul nu era străin nici de constatarea menţionată a lui Al. Mareş că documentele datate зр (= 7100) : ,,considerate pînă în prezent a aparţine secolului al XVI-lea", supuse examinării, mai toate — ,,s-au dovedit a fi scrise după 31 decembrie 1600" *(art. cit.*, p. 275).

Părerea noastră este că documentul vrîncean publicat de Sava în ,,Adaos la partea I-a" n u a p a r ţ i n e s e c o l u l u l u i a l X V I - l e a. Ca să demonstrăm această realitate, începem prin a-i reproduce mai întîi cîteva elemente esenţiale.

[I]*zvodu din gără* [gura] *lu Ionu Badiului, pe u <n> de au merusu* [mers] cu *chiciorăle de au arătatu pe u <n>de au cositu tată-său anume, să s <ă> ştie : De la vale despre Dorofite* [Dorofte], *di u <n> de să începu tufele*, [. . .] *chezişu chescu innu* [în] *mijlocu grochi* [. . .] *Şi aş<a> au mărturisitu Ionu Badulie* [sic] *că au apucatu pe tată-său stepenindu* [. . .] *Eu Ionu dascălu am scrisu cu zisa lu Ionu Badulu*:

Fără îndoială, formele *chiciorăle, chescu* (şi *chisu*), *chezişu* (nu *chezişu*, cum transcrie Gheţie), *grochi* (la gen. sg., nu la plural, cum se pare că au interpretat Al. Rosetti şi Ion Gheţie) atestă trecerea lui /p/ la /k'/, însă tocmai frecvenţa acestui fenomen — neîntîlnit în nici unul din documentele scrise în mod sigur între anii 1501—1600 — devine elocventă pentru datarea necorespunzătoare a documentului vrîncean în secolul al XVI-lea. Adăugăm în acest sens şi precizarea editorului că documentul scris de *Ionu dascălu* după cele auzite din gura *lu Ionu Badiului* e legat de ispisocul datat ,,7125, ghenar 28", prin care voievodul întăreşte lui *Badiul* (şi fraţilor acestuia Nichifor şi Flore) cumpărătura *pentru o parte de ocină din sat Păuleşti* [. . .], *lîngă Vrancea, în ţinutul Putnii*[14]. Aceste detalii, coroborate între ele, duc la următorul raţionament : Dacă *Ionu Badiului* (Ion, fiul lui Badiul) îşi delimita ocina mergînd ,,cu chiciorăle" (pentru a arăta la faţa locului ,,pe unde au cositu tată-său", *Badiul)* ulterior datei de 28 ianuarie 1617, el, fiul, nu putea să efectueze acestea, după cum nu putea nici să depună mărturie că aşa ,,au apucatu pe tată-său stepenindu" m a i d e v r e m e d e j u m ă t a t e a s e c o l u l u i a l X V I I - l e a.

Celălalt exemplu cu /p/ trecut la /k'/, toponimicul *Cheldeşti (Childeşti)*, e atestat nu numai în documentele indicate de Gheţie din 1586 şi 1592, ci în toate cele patru documente scrise între anii 1586—1596 de popa Andonie. Numai că şi acestea sînt (întocmai ca documentul vrîncean mai sus analizat) dintre acelea despre care Gheţie atrage atenţia (în introducerea lucrării citate, p. 50) că originalele lor au fost ,,rătăcite sau pierdute", încît sînt cunoscute ,,numai din transcrierile unor editori", motiv pentru care ,,materialul de limbă provenit din ele a fost valorificat cu prudenţă".

Constat totuşi că Gheţie nu se conformează acestui deziderat — valorificarea cu prudenţă a materialului de limbă — atunci cînd consideră că în toponimicul *Cheldeşti (Childeşti)* se reflectă palatalizarea lui /p/ trecut la /k'/, adică : *Cheldeşti (Childeşti)* < *Pildeşti*, toponimic derivat, la rîndul său, din rom. *pildă* + suf. (la pl.) *-eşti*. Dacă într-adevăr aşa ar sta lucrurile, ar trebui să admitem că cuvîntul de bază *pildă* < magh. *példa* circula în Moldova sub formă *cheldă* cu mult timp înainte de 1586 (cînd e atestat derivatul *Cheldeşti)*. În realitate, cuvîntul de origine maghiară *pildă* nu apare decît sub această formă n e a l t e r a t ă în textele din secolul al XVI-lea, iar în Moldova se pare că nu era nici măcar atestat în acest secol. Cît despre

[14] Corelaţia dintre documentul vrîncean nr. 202 (izvodul ,,*lu Ionu Badiului")* şi ispisocul dat lui *Badiul* la 28 ianuarie 1617 (doc. 16, p. 9—10 din ediţia citată) este redată de editor prin cuvintele : ,,Socotesc că există legătură între ambele documente. Ele se referă la aceeaşi regiune" *(ed. cit.*, p. 140, nota 1).

forma palatalizată *(cheldă, childă)* a magh. *példa*, cred că în zadar am căuta-o pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv [15].

Faţă de aceste situaţii reale, unica soluţie pentru elucidarea etimologiei toponimicului *Cheldeşti* atestat în Moldova între anii 1586–1596 este să recurgem la un antroponimic *Cheldea* + suf. *-eşti* (sg. *-escu)*. Ne referim deci la *Cheldea* atestat într-un document slavon din 20 august 1588 : ȣ великою могилȣ ниж Келдѣ(la movila cea mare, mai jos de *Cheldea*) [16], precum şi la moţionalul *Cheldoaia* atribuit, la 1576, uneia din fiicele lui Luca Arbure : и Софїика и Келдоеле [sic], дочки Лȣки Арбȣре [= ,,şi Sofiica şi *Cheldoaia*, fiicele lui Luca Arbure''] [17].

În concluzie, ipotezele privind atestarea palatalizării oclusivelor labiale /*m*/ şi /*p*/ în secolul al XVI-lea nu se adeverează, ele fiind infirmate de înseşi exemplele, nevalabile, aduse în sprijinul lor. Rămînem deci la constatarea lui Ovid Densusianu că numai /*f*/ din seria celor cinci labiale, el fiind mai slab articulat, atestă fenomenul palatalizării labialelor, şi aceasta nu mai devreme de a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Aprilie 1977

DIOMID STRUNGARU
Bucureşti, Nicolae Golescu 14

[15] Printre primele exemple (în marea lor majoritate, de origine latină) care atestă palatalizarea lui /*p*/ în secolul al XVII-lea şi următoarele nu figurează nici un cuvînt de origine maghiară (cf. Rosetti, ILR, 510 ; Gheţie – Mareş, *Graiurile*, 120).

[16] *Surete şi izvoade*, V, p. 47 (traducerea la p. 51).

[17] *Surete şi izvoade*, IX, p. 227 (traducerea la p. 231). Document din 5 dec. 1576, reprodus (în traducere) în DIR, A, XVI, p. 78–80, nr. 96 (Despre *Cheldoaia*, fiica lui Luca Arbure, la p. 79). Printr-o regretabilă confuzie a surselor bibliografice utilizate, N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic romînesc*, s. v. *Chelda*, indică greşit pentru *Cheldea* ,,sur. IX'' (în realitate vol. V), iar pentru *Cheldoaia* ,,Sur. V'' (în realitate vol. IX), după cum eronată este şi informaţia autorului că *Cheldoaia* ar fi ,,soţia lui Luca Arbore''.

SVEN-TAGE TEODORSSON, **The Phonemic System of the Attic Dialect 400–340 B.C.**, Lund, 1974, 326 p. (= **Studia Graeca et Latina Gothoburgensia** XXXII).

Propunîndu-şi să studieze sistemul fonologic al dialectului vorbit la Atena în perioada 400–340 î.e.n., S.-T. Teodorsson nu se mulţumeşte să analizeze datele cuprinse în manualele tradiţionale de fonetică greacă, ci încearcă să descopere indicii noi cu privire la modul cum era pronunţat dialectul atic de către majoritatea vorbitorilor lui, în anii care au precedat pierderea definitivă a independenţei cetăţii. Pe deplin conştient de dificultăţile acestei cercetări, autorul îşi precizează încă din primele pagini ale lucrării poziţia teoretică faţă de principalele probleme în discuţie. El se arată, astfel, partizanul hotărît al teoriei potrivit căreia numai documentele epigrafice păstrează informaţii sigure privind pronunţarea unei limbi moarte, iar textele literare, transmise printr-un lung şir de copii manuscrise, nu constituie niciodată un izvor de cunoaştere a datelor fonetice. Fac excepţie, într-o măsură destul de limitată, dealtfel, textele care conţin afirmaţii explicite în legătură cu pronunţarea diferitelor sunete, precum şi cele care cuprind rime, onomatopee, împrumuturi, etimologii corecte sau populare etc. (vezi şi capitolul 7). În interpretarea datelor oferite de materialul epigrafic, autorul porneşte, pe de o parte, de la premisa că sistemul grafemic este mai stabil decît sistemul fonetic, bucurîndu-se de o largă autonomie în raport cu el, pe de alta, de la conceptele de normă şi variantă ortografică. Pentru S. -T. Teodorsson, totalitatea semnelor care, în interiorul unui anumit corpus, redau grafic un anumit sunet constituie variantele ortografice ale acelui sunet, iar varianta a cărei frecvenţă este cu mult cea mai ridicată constituie norma lui ortografică (cf. p. 49–50). Fixată deseori într-o epocă mult anterioară documentelor care o aplică, norma ortografică nu reflectă în mod necesar realitatea fonetică, şi numai abaterile de la normă, variantele ortografice cu frecvenţă scăzută pot dezvălui această realitate. Evaluarea importanţei diferitelor variante se bazează pe principiul că abaterile de la normă sînt cu atît mai semnificative cu cît norma este fixată mai strict. În mod firesc, autorul ajunge la concluzia că studiul său nu trebuie să ia în considerare decît acele variante care, fiind rare, nu însumează decît cel mult 10% din totalul grafiilor care redau un anumit sunet.

Partea centrală a lucrării (p. 75–162) cuprinde o listă completă a exemplelor de variante ortografice rare, clasate în funcţie de norma de la care se abate fiecare : înlocuirea lui E sau EI (= /e :/ în doctrina tradiţională) prin I, înlocuirea lui I (= | i : | în doctrina tradiţională) prin E sau EI etc. În prezentarea materialului, S.-T. Teodorsson nu uită să amintească diferiţii factori de natură ,,non-fonetică'' care pot explica apariţia unei anumite grafii : insuficienta cunoaştere a normei ortografice, neglijenţele de scriere, caracterul defectuos al materialului utilizat, influenţa altor dialecte, asimilările, disimilările şi metatezele etc. În acelaşi timp, el precizează originea şi data fiecărui exemplu şi indică metodele pe care le-a folosit pentru a verifica exactitatea lecţiunilor. Îmbinînd sincronia cu diacronia într-un mod asupra căruia vom reveni mai jos, el include în această listă toate exemplele cunoscute din momentul introducerii scrierii alfabetice în Atica pînă în jurul anului 200 î.e.n.

În ciuda nenumăratelor precauţii pe care le ia S.-T. Teodorsson pentru a prezenta un material cît mai complet (tipurile de variaţii ortografice înregistrate sînt nu mai puţin de 180, iar unele dintre ele numără pînă la 300 de exemple), într-o transcriere cît mai exactă, apar în lista lui unele elemente care pot trezi nedumerirea cititorului. Pentru a nu omite nici o atestare posibilă, autorul include, pe lîngă grafiile absolut clare, şi cazurile în care scribul a corectat singur

greşeala făcută (cf. Var. 75.2, unde pare a fi iniţial o atracţie morfologică ; Var. 166.1, cunoscută prin acest unic exemplu etc.), precum şi exemplele în care intenţia scribului nu ni se pare deloc limpede (Vezi Var. 59.3, 179. 117 etc.). Aceeaşi grafie este, ocazional, înregistrată de cîte două ori, slujind drept exemplu pentru două confuzii diferite. Astfel, de pildă, formele εὔφιβος (=ἔφηβος) şi εὐστευφάνοισι (=εὐστεφάνοισι) sînt folosite pentru a dovedi, în acelaşi timp, existenţa unei ezitări grafice E/ EY (Var. 82.1 şi 3) şi prezenţa unei oscilaţii Φ/ YΦ (Var. 117.1, 2 singurele exemple ; situaţii asemănătoare apar la Var. 75.1 şi 179.77, la Var. 127.2 şi 157.1 etc.).

Existenţa anumitor variaţii, atestate de cele mai multe ori printr-un singur exemplu, ni se pare cu totul îndoielnică. Astfel, Var. 15 (E redat prin HE) nu este ilustrată decît prin numele propriu pe care autorul îl transcrie ca Μηεγακλε̃ς (anul 487/486). Ni se pare evident că transcrierea corectă este Μ*h*εγακλε̃ς şi că exemplul este de acelaşi tip cu cele două forme μ*h*εγάλο amintite la Var. 176.11 şi 12. Var. 55 postulează existenţa unei oscilaţii E/ Y şi o ilustrează prin exemplul unic al formei ὑπεργυρωμένος (sic !), datată în anul 333/332 şi interpretată de S.-T. Teodorsson ca o grafie aberantă pentru ἐπηργυρωμένος. Întrucît verbul ὑπαργυρόω este atestat în secolul al II-lea î.e.n. pe o inscripţie descoperită la Delos (cf. LSJ *s.u.)*, ipoteza autorului ni se pare gratuită. Singura confuzie grafică care există în mod real în această formă este aceea dintre H şi E. La Var. 162, scrierea lui Σ ca Ξ este exemplificată numai prin forma Ξωπυρίων. Deoarece forma corectă (şi uzuală) a acestui nume propriu este Ζωπυρίων, nu Σωπυρίων, credem că varianta cu Ξ atestă o confuzie grafică între Ξ şi Z (cf. Var. 163), nu între Ξ şi Σ.

Semnificaţia fonetică a confuziei între A şi I (Var. 32, exemplu unic τετίρτωι, în loc de τετάρτωι) ni se pare greu de înţeles. La fel de neconcludente ne apar şi variaţiile 16 (ambele exemple admit şi alte interpretări), 56 şi 57 (exemplele sînt constituite exclusiv de numele zeiţei Εἰλείθυια, pentru care n-a existat niciodată o normă grafică precisă în dialectele greceşti), 155 (primul exemplu comportă înlocuirea secvenţei τρ- cu secvenţa ζε- şi nu credem că implică o confuzie de natură fonetică, cel de al doilea ar putea fi pus în legătură cu numele demului Ἀζηνία), 158 şi 159 (exemple unice, atestate într-un nume propriu). În formele verbului γίγνομαι, dispariţia lui -γ- atrage lungirea lui -ι-, astfel încît exemplele 3.23 şi 26 şi 5.7 şi 8 ilustrează de fapt variaţia 2. Forma συσσεμαινόσθον, citată la Var. 179.74, atestă asimilarea lui -νσ- la -σσ-, nu notarea consoanei simple printr-o geminată.

Mai multe variaţii grupează în mod arbitrar fenomene cu origini şi justificări diferite. Astfel, de pildă, Var. 135 pune pe acelaşi plan confuziile între κ şi χ în exemple ca ἐχ pentru ἐκ ori χαλός pentru καλός şi confuziile între κχ şi χχ într-o formă ca Βάχχος pentru Βάκχος, iar Var. 176 tratează în acelaşi mod apariţia unui -*h*- neetimologic într-o formă ca *h*υι*h*ύς, menţinerea lui *h* la iniţiala celui de-al doilea termen al compuşilor în forme ca ἄ*h*ορος sau πάρ*h*εδρος şi notarea lui după o sonantă iniţială în forme ca Λ*h*έον şi μ*h*εγάλο.

Capitolul următor (p. 163—242), consacrat evaluării datelor fonetice, readuce în discuţie unele concepte şi principii amintite în prima parte a lucrării, precizîndu-i totodată fundamentele teoretice. Pentru înţelegerea concluziilor la care ajunge autorul este necesar să lămurim mai ales poziţia lui cu privire la raportul dintre sincronie şi diacronie. Aşa cum arătam mai sus, în selectarea materialului, S.-T. Teodorsson îmbină în chip deliberat cele două puncte de vedere, căci documentele pe care le studiază se întind pe o perioadă de timp de aproximativ cinci secole. Aceeaşi interferenţă se regăseşte şi în interpretarea materialului, de vreme ce concluziile provizorii pe care le sugerează confuziile ortografice nu sînt admise ca definitive decît în măsura în care evoluţia ulterioară a fonetismului limbii greceşti le confirmă. Deosebit de elocventă în acest sens este

interpretarea oscilaţiilor grafice dintre diferitele semne care notează vocale de timbru *e*. Din datele prezentate în capitolul 5 reiese că inscripţiile atice oferă, pe de o parte, 37 de exemple de η notat ca ι, 10 exemple de ῐ notat ca η, 3 exemple de ῑ notat ca η, pe de alta, 32 de exemple de ῐ notat ca ε/ει şi 41 de exemple de ε notat ca ι. Ambele categorii de date par să indice existenţa aceluiaşi fenomen : confuzia fonetică dintre η şi ῑ, pe de o parte, dintre ε şi ῐ, pe de alta. În privinţa primului fenomen, autorul acceptă fără rezerve concluzia că vocala notată în mod tradiţional ca η se pronunţa ca /i/ încă din secolul al IV-lea î.e.n. În privinţa oscilaţiilor dintre ε şi ι, interpretarea dată de S.-T. Teodorsson este diferită : concluzia provizorie că ε se închide la ι (vezi p. 178) intră în contradicţie cu faptul că în greaca modernă ε se pronunţă ca /e/ şi este înlocuită la p. 286—287 cu concluzia definitivă că opoziţia fonologică dintre ε şi ι se menţine de-a lungul întregii antichităţi. Nu ne putem împiedica să nu credem că, la adăpostul unei terminologii complicate, asemenea interpretări (vezi şi observaţiile de la p. 58, 197, 222, 252 şi 283) reprezintă doar o proiectare arbitrară a fonetismului limbii greceşti moderne peste datele inscripţiilor antice.

O problemă deosebit de dificilă este pusă de coexistenţa unor indicii contradictorii. Practic nu întîlnim în listele lui S.-T. Teodorsson aproape nici o oscilaţie grafică care să nu fie cunoscută şi sub forma ei răsturnată : dacă η este notat ocazional ca ι, şi ι poate fi notat ca η (Var. 17, 18), dacă o este notat uneori ca α, şi α poate fi notat ca o (Var. 76, 77) etc. În faţa acestor exemple, autorului nu-i rămîne altă soluţie decît să admită că, din două confuzii grafice contrare, una reprezintă evoluţia fonetică reală, iar cealaltă nu este decît o grafie inversă. În cazurile în care între exemplele aparţinînd celor două tipuri de grafii există o diferenţă numerică marcată pare firesc să considerăm că grafia inversă este reprezentată de grupul mai mic (vezi, de pildă, Var. 36, 37), în cazurile în care cele două grupuri de exemple sînt oarecum egale (Vezi Var. 61, 62 şi 63, 64), autorul crede că poate determina grafia inversă pe baza evoluţiei ulterioare a sunetelor în discuţie (vezi, de pildă, afirmaţia explicită de la p. 185). Mai grav ne apare faptul că nu toate indiciile care intră în contradicţie cu interpretările lui S.-T. Teodorsson pot fi eliminate ca exemple de grafie inversă. Astfel, de pildă, împotriva pronunţării itacistice a lui η în secolul al IV-lea î.e.n. pledează nu atît notarea lui ι ca η (care poate fi considerată ca o grafie inversă), cît mai ales oscilaţiile între ε şi η (Var. 13, 14) şi între α şi η (Var. 27, 28), atestate prin 139 şi respectiv 8 exemple.

Penultimul capitol al cărţii, intitulat *Secondary Evidence* (p. 243—281), analizează indiciile pe care le oferă textele literare pentru cunoaşterea pronunţării dialectului atic în perioada 400—340 î.e.n. Făcînd o distincţie clară între materialul păstrat în documentele atice, din cea mai veche epocă pînă în jurul anului 200 î.e.n., şi materialul provenind din alte dialecte ori din alte perioade ale istoriei dialectului atic literar, autorul studiază mai multe categorii de date, printre care se remarcă etimologiile populare (de o atenţie deosebită se bucură analiza etimologiilor din dialogul platonic *Cratylos)* şi comentariile gramaticilor antici. Fără a aduce în discuţie nici o informaţie cu adevărat nouă, el reuşeşte să sistematizeze în mod sugestiv datele pe care le prezintă. Cu atît mai surprinzătoare ni se pare absenţa oricărei referiri la textele metrice. După cum se ştie, nu numai în secolul al V-lea, ci şi în secolul al IV-lea, poezia atică atestă menţinerea opoziţiei de cantitate la vocale, existenţa consoanelor geminate, statutul deosebit al unui *r* iniţial, particularităţile regimului silabic al diftongilor prevocalici etc. Ignorarea acestor date nu este, după părerea noastră, justificată cu nimic.

Grupînd într-o sinteză coerentă ansamblul datelor cuprinse în secţiunile precedente, ultimul capitol al lucrării, *The Phonemic System of the Attic Dialect 400—340 B. C.* (p. 282—305), rezumă şi precizează concluziile formulate anterior. Dacă în privinţa siste-

mului consonantic, autorul adoptă, cu cîteva modificări nesemnificative, punctul de vedere tradiţional (remarcabile nu ni se par decît argumentele privind pronunţarea fricativă a lui γ şi ρ, cf. p. 135, 225, 288–300 pentru γ, p. 240, 320 pentru ρ), în privinţa sistemului vocalic, în schimb, teoriile lui se îndepărtează categoric de doctrina curentă. Spre deosebire de marea majoritate a celorlalţi cercetători, S.-T. Teodorsson consideră că vocalismul dialectului atic a suferit încă din secolul al IV-lea î.e.n. cele trei transformări fonetiec pe care le atestă în mod incontestabil sistemul vocalic al limbii greceşti moderne : pierderea opoziţiei de cantitate, reducerea diftongilor în ι şi închiderea vocalelor din seria anterioară. Relaţiile care se stabilesc între aceste trei categorii de fenomene, care se întrepătrund şi se condiţionează reciproc, sînt prezentate foarte convingător (vezi, de pildă, p. 288, 295), dar datarea lor în secolul al IV-lea, bazată exclusiv pe confuziile grafice înregistrate în partea centrală a lucrării, ni se pare inacceptabilă. De altminteri, autorul însuşi, conştient de existenţa unui foarte mare număr de argumente care pledează împotriva tezelor sale, a încercat să rezolve această contradicţie cu ajutorul unei ipoteze care ne duce cu gîndul la ,,diglossia'' din greaca modernă : el susţine că, alături de pronunţarea adoptată de majoritatea populaţiei şi ilustrată de erorile care s-au strecurat în documentele epigrafice, a existat în cercurile instruite ale societăţii ateniene un mod conservator de a pronunţa textele literare în conformitate cu normele mai vechi după care η avea timbrul e, diftongii în ι nu se alteraseră etc. (vezi p. 277–280).

În ciuda multelor rezerve care se pot formula în legătură cu cartea lui S.-T. Teodorsson, bogăţia şi acurateţea materialului epigrafic pe care îl conţine o recomandă ca pe un instrument de lucru valoros.

Aprilie 1977

LIANA LUPAŞ
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

IVAN DURIDANOV, **Ezikăt na trakite**, Sofia, Izdatelstvo ,,Nauka i izkustvo'', Sofia, 1976, 165 p.

Autorul, cunoscut tracolog[1], îşi propune o prezentare sintetică a foneticii şi lexicului limbii trace pe baza gloselor trace din autorii antici (au fost reţinute 23 de asemenea glose, dintre cele mai sigure), a onomasticii (nume topice şi etnice, de persoane şi de divinităţi) şi inscripţiilor trace. Pentru învăţatul bulgar, traca şi daca sînt două limbi de-sine-stătătoare, punct de vedere acceptat, în principiu, şi de unii cercetători de la noi[2], dar asupra căruia — dată fiind şi puţinătatea materialului faptic, caracterul său fragmentar, care se pretează nu rareori la conjecturi mai degrabă decît la afirmaţii categorice — nu există totuşi un consens. Dealtfel, însuşi I. Duridanov, subliniind înrudirea dintre cele două limbi, menţionează că între ele au avut neîntrerupt loc contacte şi întrepătrunderi, aşa încît nici nu pot fi delimitate teritorial decît cu aproximaţie (p. 118–119).

Autorul invocă pe parcurs şi cîteva cuvinte româneşti, pe marginea cărora ne permitem unele adaosuri şi precizări. Astfel, hidronimul *Ibru*, reflex al anticului *Hebros*, ca şi bulg. *Ibăr*, actualmente numele cursului superior al Mariţei[3], şi *Poibrene*, nume de sat, sîrb. *Ibar* etc. (p. 37), nu apare nici în monografia, practic exhaustivă, a lui J.

---

[1] Cf., în acest sens, lucrările sale incluse în *Bibliografia selectivă*, p. 134.

[2] C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969, p. 313 şi urm. ; A. Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iaşi, 1972, p. 96 şi urm.

[3] În *Kratka bălgarska enciklopedija*, II, Sofia, 1964, p. 437, figurează numai oronimul *Ibăr* 'pisc în masivul Rila', la care se referă şi lingvistul bulgar într-un studiu mai vechi (*Južnoslavjanskite rečni nazvanija i tjaxnoto značenie za slavjanskija toponimičen atlas*, în ,,Slavjanska filologija'' III (1963), p. 202–203).

Ujvári, *Geografia apelor României*, București, 1972, 592 p.[4]: *Ibru* se întîlnește, în schimb, ca nume al unui sat din comuna Blandiana, jud. Alba[5]. De notat că, în urmă cu două decenii, Ibrul avea doar statutul de cătun al satului Răcătău[6], care aparține de asemenea comunei Blandiana (și *Blîndiana*[7]). Prin preajma locului se va fi aflînd, foarte probabil, și un fir de apă cu același nume, pe care se poate să-l fi avut în vedere, cu scrupulozitatea care-i este proprie, I. Duridanov (astfel, într-o amplă lucrare, publicată nu de mult, el consemnează orice nume de apă care atinge în lungime cel puțin 5 km![8]). Cum în amintita monografie a lui J. Ujvári Blandiana este inserată ca afluent, lung de 11 km, al Mureșului (p. 317), nu încape îndoială că Ibrul, în eventualitatea că ar exista ca formă hidrografică distinctă, se situează sub această dimensiune. În acest caz, mai rămîne de dovedit că numele cursului de apă s-a transferat asupra localității, și nu invers. Pe de altă parte, sub raport strict lingvistic, numele în discuție ridică și probleme de ordin fonetic. Dacă termenul ar fi fost într-adevăr de dată veche, el ar fi trebuit să înfățișeze tratamentul corespunzător al grupului medial *br* (cf. *cribrum*>*cibrum*>*ciur*). Posibilitatea sustragerii sale de la rigorile schimbărilor fonetice nu e nici ea, credem, de luat în considerație, întrucît nu avem cunoștință de vreo așezare autohtonă cu acest nume, perpetuat din antichitate în memoria localnicilor sau reactualizat, în timpurile noastre, pe cale oficială[9].

Pentru hidronimul *Vedea* (nearticulat *Vede*, cf. *Roșiorii-de-Vede*), dedus din i.e. **ued* 'apă' (p. 120)[10], ar trebui căutate atestări documentare de natură a arunca lumină fie și numai asupra evoluției sale fonetice. S-ar stabili astfel mai exact dacă avem a face în radical cu *e* etimologic[11], știindu-se că, într-o perioadă mai veche, această vocală se diftonga, în condițiile fonetice date, numai în cuvintele moștenite (cf. *legem*>*leage*>*lege*)[12].

În ce privește apelativul *măgură* (p. 39), corespondentele sale din alte idiomuri romanice[13], rotacizarea lui *l* primitiv (cf. alb. *magulë*), relevabilă numai la elementele latine sau de substrat[14], ca și prefacerea sl. com. **măgūla* în *mogyla* la o dată mult anterioară contactelor slavo-române[15], fac insuficientă explicarea sa prin slavă.

În aprecierea de ansamblu a cărții, se cuvine să ținem seama că ea se adresează unui public mai larg — fapt prin el însuși notabil

---

[4] *Marele dicționar geografic al României* înregistrează totuși toponimele *Ibra*, insulă pe Dunăre în fostul județ Romanați, *Ibrianul*, numele unor sate, *Ibrișorul*, deal în jud. Tulcea (IV, 1901, p. 31).

[5] Ion Iordan, P. Gîștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 158.

[6] *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, București, 1954, p. 268.

[7] *Ibid.*, p. 36.

[8] *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln-Viena, 1974. Vezi și recenzia lui H. Mihăescu din RESEE XIV (1976), nr. 3, p. 559—561.

[9] Sub incidența derogării intră însă *Blandiana*, localitate din Dacia al cărei nume este socotit de V. Pârvan a fi preroman (*Getica. O preistorie a Daciei*, București, 1926, p. 751). În *Dicționarul de istorie veche a României* de D. M. Pippidi și colectivul, București, 1976, *Blandiana* este pomenită doar pentru vestigiile sale arheologice din secolele IX—X (p. 95).

[10] Cf. și Vl. Georgiev, *Trakijskijat ezik*, Sofia, 1957, p. 73.

[11] Ideea ne-a fost sugerată de acad. Al. Graur.

[12] Există indicii că, pe teritoriul străbătut de acest rîu, diftongul *ea* mai dăinuia încă la începutul secolului al XVIII-lea (I. Gheție, *Contribuții la istoria trecerii lui EA la E (leage—lege). Prezența lui EA în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea*, în LR XVII (1968), nr. 6, p. 501—508).

[13] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, [București], 1968, p. 271.

[14] I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970, p. 178.

[15] G. Mihăilă, *Paralele lexicale traco-româno-slave*, în SCL XXIV (1973), nr. 1, p. 62.

—, de aceea autorul trece peste istoricul problemelor abordate, reducînd, totodată, la minimum analiza critică a ipotezelor existente. Dar şi aşa textul învederează erudiţia lingvistică a autorului, larga sa perspectivă comparatistă, fundată pe cunoaşterea temeinică a datelor unui mare număr de limbi, vechi şi noi. Dacă vom adăuga la aceasta expunerea clară şi sistematică a materiei, va fi lesne de înţeles de ce studiul omului de ştiinţă bulgar merită să fie cunoscut şi parcurs de toţi cei interesaţi de problematica respectivă.

Martie 1977

S. VAIMBERG
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

Glossaire des Patois de la Suisse Romande, tome V, pages 225—448, fasc. 56, 58, 61, 63; tome VI, pages 113—336, fasc. 57, 59, 60, 62, 1972—1976, Librairie Droz, Genève.

Noile fascicule, cu articole semnate de E. Schüle, Z. Marzys, P. Knecht, M. Casanova, W. Müller, F. Voillat, P.-H. Liard, H. Gassmann, continuă să înfăţişeze informaţii, fapte cunoscute sau necunoscute pînă acum, extrase din această bogăţie lingvistică — graiurile Elveţiei romande. Şi, dacă ne limităm să abordăm aspectul lingvistic, o facem pentru că am hotărît să ne menţinem în cadrul domeniului care a constituit obiectivul principal al întreprinderii ; în caz contrar, ne-am fi putut opri asupra amănuntelor — foarte numeroase — privitoare la tradiţii, superstiţii, obiceiuri, obiecte, ar fi fost interesant să schiţăm răspîndirea mai largă a unora dintre ele (să menţionăm, de exemplu, desenul vîrtelniţei, de o construcţie foarte asemănătoare la noi şi — probabil — şi în alte părţi).

Sînt foarte multe lucruri care se impun unui lingvist — cititor al Glosarului : observaţii privind interesul lingvistic general al unor fapte examinate, comparaţii cu alte idiomuri romanice etc., căci, bogate în fapte, articolele sînt bogate şi în sugestii. Întîlnim, de exemplu, ca şi în fasciculele anterior publicate, fapte dialectale specifice francoprovensalei în domeniul galoromanic sau romanic fie din punct de vedere etimologic, fie din cel al evoluţiei semantice ; *dèpondre* (antonimul lui *apondre), dèpouérā* (cf. sp. *despoderar), èkaorè* (< lat. *excutere), ékófai* etc., oferă, prin ampla descriere care le este acordată, baza unor cercetări mai aprofundate privind răspîndirea unor etimoane latineşti în Romania sau dezvoltarea lor semantică.

Valoarea lucrării este dată însă şi de elaborarea minuţioasă bazată pe o organizare sistematică a materialelor. Este demnă de relevat, din acest punct de vedere, structura pe care o capătă fiecare articol în scopul epuizării descrierii semantice a termenului. Nefiind vorba de termeni utilizaţi pretutindeni cu aceleaşi înţelesuri, sarcina autorilor dicţionarului este diferită de cea a lexicografilor unor limbi literare : ei sînt în căutarea acelor puncte de contact semantic cărora li se subordonează specializările semantice locale. Şi reuşesc să-şi atingă scopul, dovadă articole ca *dèpondre, dèkòpèlyi, émouvoir* etc., care reunesc diferitele înţelesuri locale din jurul cîtorva ,,idei fundamentale''. Ni se pare că *demander* s-ar fi pretat şi el unei organizări mai stricte : ,,sensurile speciale'' (fasc. 56, p. 275, 3°) pot fi considerate în relaţie cu alte sensuri înregistrate : ,,demander la charité, l'aumône'' > ,,mendier'' şi ,,commander'' sînt subordonate sensului ,,demander, chercher à obtenir'' ; ,,convoquer'' poate fi subordonat sensului ,,faire chercher qqn, demander à voir qqn, appeler, inviter à venir''.

Nu vom insista asupra dificultăţilor provocate, în ceea ce priveşte alegerea titlului articolului, de diferitele forme dialectale, de derivatele diferite, dar cu sensuri identice sau asemănătoare, de atîtea alte puncte spinoase, cărora autorii Glosarului au ştiut să le dea soluţii bune. Ne permitem să ne întrebăm totuşi dacă a fost găsită cea mai bună soluţie în legătură cu cîteva detalii : de ce *dèmòrgā* (— *a t o r i u)* F 53 ,,jouet d'enfant'' se află sub *demeurer*, în timp ce *dèmòryā* V 83 ,,amusement'', deşi nu se bucură de o descriere mai amplă, are avantajul unui articol separat? de ce *dékouchichə* este despărţit de-

dèkouchi, în timp ce *dèkoubənà* își află reunite toate derivatele?

Prefixele *dé-* și *é-* ocupă, prin ,,compusele" lor, o mare parte în aceste fascicule. Prefixatele care rezultă au în general un sens opus cuvintelor simple (tipul *faire/défaire)* centrat asupra unui aspect sau altul al acțiunii. De ex. *dèprèdzyè*, format pe baza verbului care înseamnă ,,a vorbi", a primit înțelesul ,,a spune lucruri care n-au nici un înțeles, a vorbi vrute și nevrute" ; *dèpòtòma* ,,a înceta să fii răcit — désenrhumer, cesser d'être enrhumé"/ ,,enrhumer" ; *ègramounā* ,,a smulge pirul", parasintetic format pe baza substantivului *gramon* ,,pir, bălării" ; în aceeași serie, constituită mai ales din verbe, putem remarca și un adjectiv : *déplein* ,,trezit din beție — dessoûlé"/ *plein* ,,beat".

Sînt însă printre prefixate și verbe care exprimă o acțiune mai intensă în comparație cu cea denumită de verbul simplu. Această ,,intensitate" este explicată de B. Pottier *(Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 209, 299, 306 etc.) ca fiind exprimarea depășirii unei limite — deci depărtare față de această limită — cu un conținut (+n) : *battre — débattre*. Iată cîteva prefixate din această categorie :

Pe de o parte *dé-* ,,intensiv" se adaugă unor verbe care exprimă prin ele înseși o acțiune fie ,,dezagreabilă, neplăcută", fie ,,dăunătoare" ; e vorba în acest caz de prefixarea cu ajutorul lui *dé-* a unor verbe care exprimă prin sensul lor primar o acțiune ,,opusă" interesului pe care-l manifestăm în mod general față de oameni sau lucruri, ,,opusă" dorințelor noastre ; derivate ca *déperdre*,, perdre",*dépriver* ,,déshériter", *dépérir* ,,périr" (emprunt), sau de parasintetice ca *dépecer* ,,mettre en pièces" (specific mai ales domeniului *d'oïl)*, *dépœtè*, format pe baza adjectivului care înseamnă ,,urît" și avînd sensul ,,a urîți, a desfigura" intră în această categorie. Am putea adăuga aici încă un verb, care ni se pare și mai semnificativ : *déprendre*. Verbul primar presupune o acțiune de depărtare în raport cu o limită ; verbul prefixat are sensul : ,,a dezlipi ceva, a elibera, a scoate din încurcătură...". Ni se pare că adăugarea lui *dé-* în cazul acestor verbe nu este întîmplătoare : *dé-* ,,intensiv", dar și prefix al depărtării față de o limită, se adaugă tocmai unor verbe care exprimă depărtarea față de o limită, care dobîndesc astfel trăsătura [+intensitate], conservînd-o sau pierzînd-o.

Pe de altă parte, *dé-* apare alăturat unor verbe care nu sînt expresia depărtării față de o limită, acordîndu-le un sens intensiv și care evoluează ulterior în sens opus : *dèpintā* ,,a picta, a descrie" capătă și sensul de ,,a denigra, a defăima" ; *déporter* ,,a se comporta, a adopta o anumită atitudine" are un derivat postverbal : *déport* cu sensul ,,comportament necuviincios, gesturi deplasate" ; *déposer* este înregistrat într-unul dintre puncte și cu sensul ,,a lua, a îndepărta, a demonta (o broască de ușă, de ex.)" — e posibil însă să fie vorba în acest caz de o prefixare independentă cu ajutorul prefixului *dé-* negativ ; *dəpātè* ,,a mal résiste à l'attraction des nombreux verbes en *dé-*" (tome V, p. 348), căci de la sensul de ,,a pili" l-a căpătat pe acela de ,,a strica, a deteriora..." ; *délaver* poate să însemne ,,a spăla excesiv o stofă pînă la a o decolora sau a-i lua culoarea" ...

Aceste exemple atestă ponderea pe care o are în derivarea verbală prefixul *dé-* ,,negativ", atrăgînd în sfera lui de semnificație prefixatele cu valoare ,,intensivă". Și chiar dacă nu e vorba de fapte specifice numai graiurilor francoprovensale, faptele dialectale pot fi, ca în atîtea alte rînduri, punctul de plecare în deschiderea de perspective noi cercetărilor.

Aprilie 1977

SANDA REINHEIMER RÎPEANU
Facultatea de limbi străine
București,
Edgar Quinet 5—7

Universitatea ,,Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca. **100 de ani de la naşterea lui Sextil Puşcariu (1877 – 1948). Comunicările simpozionului din 14.I.1977,** Cluj-Napoca, 1977, [4] + 134 p. (litogr.).

Centenarul naşterii lui Sextil Puşcariu (4 ianuarie 1877 — 5 mai 1948), unul din lingviştii noştri de frunte din prima jumătate a secolului XX, a prilejuit organizarea la Cluj-Napoca, sub auspiciile Universităţii şi ale Centrului Academiei, a unui simpozion festiv, în cadrul căruia au fost evocate diverse aspecte ale activităţii multilaterale a întemeietorului Şcolii lingvistice clujene. La numai trei luni după simpozion, Universitatea ,,Babeş-Bolyai" a publicat într-un volum textul integral al comunicărilor, care se deschid cu un *Cuvînt înainte*, închinat primului rector şi semnat de actualul rector, prof. Ion Vlad.

Cele mai multe comunicări au abordat, cum era şi firesc, activitatea de lingvist a lui S. Puşcariu şi de organizator al Muzeului limbii române, laborator complex de cercetare în domeniul limbii naţionale. Evocînd *Personalitatea lui Sextil Puşcariu* (p. 5—14), ca iniţiator şi conducător a două mari lucrări colective cu semnificaţie majoră, *Dicţionarul limbii române* şi *Atlasul lingvistic român*, continuate în anii noştri de colectivele institutelor din Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi, prof. D. Macrea a subliniat în acelaşi timp valoarea deosebită şi perenitatea sintezelor fostului său profesor : *Istoria literaturii române. Epoca veche* (3 ediţii : Sibiu, 1921, 1930, 1936), *Limba română* (vol. I, Bucureşti, 1940, reed. 1976, trad. germ. Leipzig, 1943 ; vol. II, tipărit postum, Bucureşti, 1959), *Istroromânii* (3 vol., în colaborare, Bucureşti, 1906—1929) şi *Etudes de linguistique roumaine* (Cluj—Bucureşti, 1937 ; cf. şi volumul îngrijit de Ilie Dan, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, 1974).

Ocupîndu-se în special de *Dicţionarul limbii române*, încredinţat de Academia Română, acad. Ştefan Pascu a reamintit, pe baza unor ample extrase din ,,Analele" înaltului for ştiinţific, aprecierea deosebită acordată tînărului savant, ales membru corespondent la 28 de ani (1904), pe cînd îşi tipărea valorosul *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache.* I. *Lateinisches Element* (Heidelberg, 1905), şi membru titular la 37 de ani, în 1914 *(Sextil Puşcariu şi Academia Română*, p. 15—24).

Prof. Romulus Todoran a analizat concepţia lui *Sextil Puşcariu despre romanitatea limbii române şi continuitatea poporului român* ,,la nord şi la sud de Dunăre, în spaţiul carpato-balcanic, daco-moesic" (p. 25—35). Prof. Gavril Istrate, utilizînd corespondenţa inedită cu Ioan Bogdan, preşedintele Comisiei istorice a României, a înfăţişat activitatea lui *S. Puşcariu editor al lui Coresi* (p. 36—48), împreună cu Al. Procopovici *(Carte cu învăţătură (1581)*, vol. I, Bucureşti, 1914 ; vol. II, proiectat a cuprinde studiul şi glosarul, n-a mai apărut din cauza războiului).

Magdalena Vulpe, nepoata savantului, a prezentat comunicarea *Sextil Puşcariu — file de jurnal* (p. 49—56), care dezvăluie aspecte mai puţin cunoscute din eforturile depuse pentru realizarea şi publicarea, în colectiv, a *Dicţionarului* şi a ,,Dacoromaniei". Prof. Ioan Pătruţ s-a ocupat în special de activitatea lingvistului clujean în cadrul Muzeului *(Sextil Puşcariu şi Muzeul limbii române*, p. 65—70), înfiinţat îndată după reorganizarea Universităţii (1919), adevărat laborator de cercetare multilaterală, oglindită, printre altele, în cele 13 volume ale ,,Dacoromaniei" (1921—1948), a cărei bibliografie o pregăteşte un colectiv al Institutului de lingvistică şi istorie literară, continuatorul Muzeului.

Prof. Mircea Zdrenghea a comentat cîteva din ideile savantului privind limba română contemporană *(Sextil Puşcariu şi limba contemporană*, p. 71—78), care au reprezentat un pas înainte în depăşirea istorismului excesiv al neogramaticilor, la a căror şcoală

se formase. Participarea savantului clujean la mișcarea de idei din lingvistica secolului XX a constituit obiectul comunicării prof. Béla Kelemen (*Sextil Pușcariu în contextul lingvisticii europene*, p. 89—94), care a subliniat rolul lucrărilor sale privind latina, lingvistica romanică și limba română, publicate în străinătate, precum și ecoul raportului său prezentat la Primul congres internațional al lingviștilor (Haga, 1928) : *Pour l'organisation du travail scientifique. La fiche internationale. L'index général*. În sfîrșit, Elena Comșulea, Valentina Șerban și Sabina Teiuș, cercetătoare la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj-Napoca, au prezentat comunicarea *Moștenirea lingvistică a lui Sextil Pușcariu în conștiința generației tinere* (p. 95—100), în care, subliniind continuitatea muncii la cele două mari opere colective, s-au referit la editarea postumă de către cercetători tineri a unor opere ale lui S. Pușcariu (în afara celor citate mai sus, au apărut volumele de memorii *Călare pe două veacuri*, București, 1968, și, recent, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, 1977).

Dacă la aceste comunicări adăugăm contribuțiile altor cercetători privind *Războiul de independență în preocupările lui Sextil Pușcariu* (Gelu Neamțu), activitatea sa în domeniul bibliografiei lingvistice și literare (*Sextil Pușcariu — bibliograf* de Constantin Negulescu) și mai ales în acela al istoriei și criticii literare (*Sextil Pușcariu — între știință și artă* de Valentina Marin Curticeanu, *Sextil Pușcariu și Ion Breazu* de Mircea Curticeanu, *Opțiunile istoricului literar* de Aurel Sasu, *Ibsen și Blaga, interpretați de Sextil Pușcariu* de Mircea Vaida, autorul monografiei *Sextil Pușcariu, critic și istoric literar*, Cluj, 1972), avem imaginea completă a acestui reprezentativ și cuprinzător simpozion, care, prin volumul de față, devine cunoscut unui cerc mai larg de specialiști, profesori de limba și literatura română și studenți din țară și din străinătate.

G. MIHĂILĂ

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, DUMITRU CHIȚORAN, **Sociolingvistică. Orientări actuale**, București, Editura didactică și pedagogică, 1975, 296 p.

Volumul este de fapt o antologie cuprinzînd, în traducere românească, o serie de texte (sau, cel mai adesea, fragmente de texte) de bază în domeniul enunțat, punînd astfel la îndemîna celor interesați un material altfel mai greu accesibil, extras din studiile unor specialiști în sociolingvistică, cum sînt G. Avanzini, G. Berruto și E. Salvemini, Basil Bernstein, William Bright, Susan M. Ervin-Tripp, Charles A. Ferguson, Joshua A. Fishman, M. M. Guhman, John J. Gumperz, Einar Haugen, Dell Hymes, Heinz Kloss, William Labov, Hugo Moser, J. Sumpf, Uriel Weinreich și Dieter Wunderlich.

Cartea pe care o prezentăm este însă mai mult decît o simplă culegere de articole : reproducerea textelor este precedată de un studiu introductiv al Lilianei Ionescu-Ruxăndoiu (p. 7—34) privind obiectul sociolingvisticii, noțiunile ei de bază, aspectele metodologice, aplicații ale sociolingvisticii. Textele alese sînt grupate pe probleme, fiecare secțiune fiind precedată, la rîndul ei, de o prezentare generală datorată lui D. Chițoran, care se ocupă, pe rînd, de obiectul sociolingvisticii și aspectele ei metodologice (p. 35—40), de diverse concepte de bază ale disciplinei în cauză (p. 132—134), cu privire specială asupra comunității lingvistice (p. 92—94) și a schimbărilor lingvistice (p. 185—188) și, în fine, de diferitele aplicații ale sociolingvisticii (p. 219—223).

Textele, traduse de studente de la Facultatea de limbi germanice, sînt însoțite de note suplimentare, adăugate de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, cum și de comentarii marginale ale aceleiași autoare, care pun în evidență ideile principale, explică unele noțiuni și înfățișează alte păreri privind problemele în discuție, adăugînd în special trimiteri la autori români sau exemplificări din domeniul limbii române.

Volumul se încheie cu o bibliografie selectivă de sociolingvistică (p. 276—278), în

care nu sînt reluate articolele citate în notele de subsol, și cu un glosar (p. 279—295), în care sînt explicați peste 70 de termeni de specialitate întîlniți în textele antologiei — ambele datorate Lilianei Ionescu-Ruxăndoiu. Volumul ar fi fost și mai ușor de consultat dacă i s-ar fi adăugat și obișnuiții indici.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

GASTON TUAILLON, **Comportements de recherche en dialectologie française**, Paris, Editions du CNRS, 1976, 112 p.

Împreună cu *Introduction à la dialectologie française* a lui Jacques Chaurand (Bordas, 1973), lucrarea lui Gaston Tuaillon vine să acopere o arie a sintezelor de mult reclamată de cercetările din domeniul graiurilor galoromanice. Au trecut cincizeci de ani de la lucrarea lui Albert Dauzat, *Les Patois*, lucrare adresată unui public larg, precedînd acțiunile întreprinse de autorul ei pentru o reexaminare pe bază de anchete lingvistice, hărți, cercetări mai aprofundate, a stadiului dezvoltării dialectelor franceze. Aceste materiale și atîtea altele, care au îmbogățit informația privind graiurile galoromanice, nu au stat încă la baza elaborării unor lucrări de ansamblu, de care dispuneau deja alte domenii ale romanității.

Dacă Jacques Chaurand încercase să ofere o perspectivă generală asupra evoluției însăși a dialectelor franceze de la latină pînă în epoca contemporană, pe baza faptelor aparținînd diverselor compartimente ale limbii, Gaston Tuaillon își asumă răspunderea de a cartografia nu faptele, ci analizele care le-au fost destinate în ultimii treizeci de ani, de a desfășura în fața noastră harta Galoromaniei așa cum o cunoaștem din ceea ce s-a scris despre ea. E o hartă caracterizată încă prin spații mai puțin cercetate, ca și printr-o abundență de lucrări de interes deosebit în acele teritorii lingvistice care au suscitat dezbateri dintre cele mai diverse : lingvistică generală, lingvistică romanică, galoromanică etc. — și anume domeniul francoprovensal, domeniul valon, domeniul occitan (îndeosebi în ceea ce privește sintaxa) etc.

Bibliografii, dicționare, monografii, studii destinate unor aspecte generale sau particulare ale graiurilor sînt trecute în revistă, examinate în funcție de locul pe care-l ocupă în ansamblul lucrărilor de același tip. Orice selecție presupune o luare de poziție în ceea ce privește importanța pe care o lucrare o are în raport cu altele, nemenționate ; dată fiind însă întinderea limitată a volumului și obiectivul lui, care nu este cel al unei bibliografii critice exhaustive, selecția ni se pare riguroasă, chiar dacă lectura fiecărui capitol ne-a sugerat nume și titluri care se pot subordona uneia sau alteia dintre tendințele amintite.

Gaston Tuaillon face distincție între lucrări de interes documentar, care tind să epuizeze descrierea faptelor cărora le sînt destinate, și lucrări cu interes teoretic, care, pe baza faptelor dialectale, pun probleme teoretice și metodologice. Fonetică și/sau fonologie, urmărirea evoluției sunetelor sau descrierea inventarului realizărilor sonore specifice unui grai, enumerarea formelor paradigmatice pronominale sau verbale sau analiza unui fapt de morfologie caracteristic, stabilirea bogăției lexicale a unui grai, întocmirea unui glosar sau studiul denumirilor unui obiect, instrument într-o regiune determinată sînt numai cîteva dintre obiectivele semnalate de G. Tuaillon. Diversitate a aspectelor abordate, a căilor de prospectare, varietate a metodelor folosite, care caracterizează de altfel munca de cercetare și rezultatele publicate ale autorului volumului, sînt semnele distinctive ale cercetărilor actuale din domeniul dialectologiei franceze : ,,L'essentiel est que cette recherche ait été active. Ce petit livre n'avait d'autre but que de le montrer.''

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

MARIUS SALA, **Le judéo-espagnol**, Haga — Paris, Mouton, 1976, XII + 117 p., (= **Trends in Linguistics, State-of-the — Art Reports** 7).

Marius Sala, șeful sectorului de limbi romanice de la Institutul de lingvistică din București, autor, printre altele, a numeroase

studii privitoare la iudeospaniola din București, cum și la unele probleme mai generale referitoare la acest idiom (deosebit de interesant atît din punctul de vedere al lingvisticii hispanice şi romanice, cît şi din acela al lingvisticii generale), publică acum, în noua serie a editurii Mouton — coordonată de profesorul Werner Winter de la Universitatea din Kiel — o foarte documentată și sistematică lucrare în care se trec în revistă, în mod critic, principalele cercetări consacrate de-a lungul timpului diverselor aspecte ale graiurilor iudeospaniole actuale, semnalînd totodată problemele încă insuficient studiate.

Cartea pe care o prezentăm nu este deci în primul rînd o micromonografie asupra iudeospaniolei, nici o istorie a studiilor consacrate acestui domeniu — deși suplinește, prin anumite laturi ale sale, absența din bibliografia de specialitate a unor astfel de lucrări — ci, corespunzător principiilor comune foarte utilei serii în care apare, o analiză a stadiului actual al cunoștințelor asupra idiomului în discuție. Acest caracter este de altfel foarte clar sintetizat în denumirea actuală a seriei — *State-of-the-Art Reports* (corespunzînd lucrărilor din lingvistica franceză de tipul binecunoscut *Où en sont les études* ...) — care continuă colecția *Series critica* apărută cu puțin timp în urmă din inițiativa aceluiași editor.

Însuși sumarul — care, prin amănunțimea lui, face superfluu obișnuitul indice de materii — reprezintă o oglindă a caracterului deosebit de sistematic al lucrării, caracterizate prin simetrie în structura capitolelor, și un inventar al principalelor probleme pe care le pune iudeospaniola. Subliniem dificultatea organizării unei astfel de lucrări — cu evitarea repetițiilor supărătoare și cu trimiterile necesare —, care derivă în primul rînd din faptul că informațiile privitoare la diferitele aspecte ale structurii și istoriei iudeospaniolei sînt în general amalgamate în diversele lucrări, care nu se lasă lesne încadrate în schemele unei prezentări riguros compartimentate ; nu trebuie uitată nici lipsa de unitate, cel puțin din punct de vedere geografic, a iudeospaniolei, care îngreuiază și mai mult lucrurile.

După „Cuvîntul înainte" (p. XI), în care se fac precizări asupra unor caracteristici ale lucrării, capitolul 1, „Considerații preliminare" (p. 1—9), se ocupă de lucrările mai mult sau mai puțin științifice din care se pot extrage informații de ordin extralingvistic cu privire la istoria, aspectele sociale, cultura, folclorul etc. comunităților sefardite inclusiv, bineînțeles, ale celor din țara noastră. În capitolul 2 (p. 10—27) sînt trecute în revistă studiile consacrate integral sau numai parțial descrierii diferitelor compartimente ale structurii iudeospaniolei actuale ; în cadrul acestui capitol, monografiilor dedicate unor grupuri de graiuri sau unei singure varietăți le este consacrată o analiză aparte. Capitolul al treilea (p. 28—56), în care sînt examinate studiile privitoare la istoria externă și internă a iudeospaniolei, este cel mai întins datorită numărului mare de contribuții de acest fel publicate în decursul timpului atît de către specialiști, cît și de către amatori. Semnalăm și faptul că în această secțiune autorul relevă nu numai influențele suferite de iudeospaniolă în diferitele medii lingvistice în care s-a implantat, ci și influența exercitată de iudeospaniolă la rîndul ei asupra limbilor înconjurătoare. În capitolul 4 (p. 57—75) sînt descrise diferitele ediții de t e x t e iudeospaniole, cu sau fără transcriere fonetică. În continuare, sînt prezentate critic (p. 76—78) b i b l i o g r a f i i l e anterioare privitoare la iudeo-spaniolă. În ultimul capitol (p. 79—81), autorul indică direcțiile în care sînt necesare noi cercetări pentru a se ajunge la cunoașterea deplină a problemelor iudeospaniolei. Bibliografia excelentă care încheie volumul (p. 83—113) cuprinde aproape 600 de titluri — cărți, articole, recenzii etc. — apărute pînă la data predării manuscrisului pentru tipar (mai 1972).

Ceea ce dorim să subliniem în mod special în legătură cu noul volum al lui Marius Sala este nu atît bogăția și soliditatea informației — deși acest aspect merită cea mai bună apreciere —, ci mai ales faptul că autorul a acceptat să se conformeze normelor destul de severe impuse de specificul colecției, rezistînd tentației oricăror considerații care l-ar fi abătut de la obiectivul strict circumscris

al volumului, în folosul unei densități maxime de informații, concentrate într-un spațiu limitat, privind toate datele valoroase care pot fi preluate din contribuțiile predecesorilor și ale contemporanilor la studierea iudeospaniolei. Insistăm asupra acestui aspect deoarece se observă că nu toți autorii consimt la un astfel de sacrificiu în favoarea unei munci aparent ingrate, dar cu atît mai utile, dacă se ridică la nivelul celei de față, mai ales în condițiile sporirii neîncetate a informațiilor și a dispersării lor în surse greu accesibile.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Balkan-Archiv, Neue Folge herausgegeben von Johannes Kramer, 1 (1976), 101 p. [+ 11 p. ilustr.].

Johannes Kramer, de la Seminarul de romanistică al Universității din Köln, a inaugurat în 1976 o nouă serie a publicației lui G. Weigand, ,,Balkan-Archiv'' (1925—1928) — continuatoare, la rîndul ei, a cunoscutului ,,Jahresbericht'' (1892—1921) editat de același lingvist.

Așa cum se arată în cuvîntul înainte, această nouă revistă, pentru care se prevede inițial o apariție anuală, va avea în centru (în ciuda numelui) probleme ale limbii r o m â n e (de altfel articolele pot fi redactate chiar în limba română) — privită în special din perspectiva dialectologiei. Ca supliment la această revistă vor putea fi publicate lucrări care au mai vag tangență cu domeniul balcanic, dar prezintă importanță metodologică pentru studierea acestuia. Revista include și recenzii la cărți și publicații din domeniul de care se ocupă.

Primul număr al noii publicații se deschide cu un cuvînt-înainte (p. 5), în care sînt înfățișate intențiile editorului, urmat de o relatare a cercetărilor dialectale la aromânii din Grecia și, în mai mică măsură, din Macedonia, efectuate în 1976 de W. Dahmen, B. Kramer, J. Kramer și J. Rohlshoven (p. 7—64). Această alegere a autorilor se întemeiază pe absența unor informații posterioare anchetelor lui Weigand de la sfîrșitul secolului trecut asupra aromânilor din aceste regiuni. Această primă luare de contact s-a concretizat prin folosirea a două chestionare de dimensiuni modeste, dintre care primul cuprinde 74 de cuvinte izolate, astfel alese încît să reflecte integral vocalismul și aproape integral consonantismul aromânei (aceste cuvinte sînt reproduse, cu corespondentele lor din greacă, sîrbo-croată și dacoromână, la p. 24—33). Constatările de pe teren i-au determinat pe anchetatori să formuleze întrebările în grecește, și, respectiv, în macedoneană.

Pentru a obține o imagine asupra morfologiei și a sintaxei aromâne s-a recurs — din considerente practice și în ciuda obiecțiilor de ordin teoretic care se pot aduce acestui procedeu — la cerința traducerii din grecește în aromână a 40 de proverbe (vezi p. 34—49) alese dintre cele 500 cuprinse în culegerea lui G. Rohlfs, *Italogriechische Sprichwörter in linguistischer Konfrontation mit neugriechischen Dialekten*[1].

Înregistrările au fost efectuate în 11 localități — la Malovište, Ano Ghrammatikon, Xirolivadho, Livadhi Olimbu Kokkinopilos, Rodhia și Falani (despre ultimele două nu s-a vorbit pînă acum în literatura de specialitate ; aromânii din prima localitate sînt veniți din Albania), Pertuli (un singur vorbitor de 81 de ani), Smixi, Samarina și Metsovo.

La p. 24—33 și 34—49 sînt reproduse răspunsurile obținute ; urmează (p. 50—64) un comentariu lexical pe marginea fiecărui proverb, în care se fac comparații cu dacoromâna și cu limbile balcanice.

Articolul se încheie cu o serie de observații cu caracter fonetic și dialectologic (p. 65—78) privind deosebirile dintre graiurile vorbite în diversele puncte anchetate. Autorii ajung la concluzia că numeroase din constatările făcute de Weigand cu opt decenii în urmă au rămas valabile și astăzi. Rezultatele acestei anchete sînt comparate cu studii mai vechi și cu cele mai recente contribuții ale unor cercetători români (M. Caragiu-Marioțeanu, N. Saramandu, P. Neiescu). O serie de fotografii făcute cu ocazia anchetei, cum și o

[1] München, 1971.

pagină dintr-un ziar grecesc local, sînt reproduse la sfîrşitul volumului (paginile nenumerotate).

Wolfgang Dahmen şi Johannes Kramer sînt şi autorii unui alt articol, intitulat *Observaţii despre vocabularul istroromânei vorbite la Jeiăn* (p. 81–89), bazat pe o anchetă efectuată la 12 ani după ultima cercetare pe teren a lui A. Kovačec, interogînd de data aceasta subiecţi tineri. Ancheta priveşte cîteva cîmpuri semantice mai importante — corpul omenesc, denumirile meselor din timpul zilei şi ale cîtorva alimente mai importante, numele unor animale, denumirile diviziunilor timpului, sistemul numeralelor, numele de culori.

Anchetatorii au conchis că ,,istroromâna va mai rezista cel puţin timp de o generaţie, dacă nu se va întîmpla nimic extraordinar" (p. 89), relevînd, ca şi S. Puşcariu cu 50 de ani înainte, faptul că ,,în Jeiăn s-au conservat cele mai multe cuvinte vechi".

La rubrica de recenzii, susţinută în întregime în acest prim număr de J. Kramer, se reproduce sumarul volumelor XVIII (1975) şi XIX (1976) ale revistei ,,Limba şi literatura moldovenească" (p. 93–94) şi se recenzează studiul lui N. Saramandu *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (p. 98–99) şi o broşură despre aromâni apărută în Grecia, care conţine numai informaţii şi interpretări eronate (p. 95–97).

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Slovo a slovesnost XXXVII (1976), nr. 1–4, Praga.

Fidelă, şi în anul trecut, profilului ei larg, revista SaS supune dezbaterii probleme lingvistice variate, de la aspectele generale ale studiului limbii la chestiunile de detaliu ale cîte unei limbi în parte.

Alegem, spre ilustrare, cîteva dintre cele aproape 30 de articole originale cuprinse în numerele din 1976 ale publicaţiei.

Din primele pagini ne reţine atenţia ,,Alternanţa codurilor" (nr. 1, p. 1–3) de Pavel Trost. Pornind de la contribuţia fundamentală a lui U. Weinreich în problema contactelor lingvistice, specialistul ceh expune aici opinia sa despre ,,alternanţa" codurilor, pe fundalul bilingvismului activ, situaţie în care ,,codurile sînt diferenţiate funcţional şi specializate" (p. 1). Un asemenea caz de ,,alternanţă" a codurilor în bilingvism, ilustrat de situaţia grupului vorbitorilor ţigani de pe teritoriul Cehoslovaciei, constituie obiectul studiului Milenei Hübschmannova, ,,Despre situaţia lingvistică a ţiganilor în RSC. Studiu sociolingvistic" (nr. 4, p. 328–336). Cercetarea, vizînd perspectiva interdisciplinară (sociolingvistică), duce la concluzii interesante.

De cel mai larg interes este contribuţia colectivă semnată de Milan Moravek şi Olga Müllerová, ,,Comunicarea diadică. Încercare de caracterizare complexă a situaţiei dialogului" (nr. 3, p. 195–201). Definind comunicarea diadică (DK) drept cea mai simplă structură comunicativă, echivalentă, în esenţă, cu transmiterea, de obicei verbală, a informaţiei între doi parteneri (= grup de oameni, masă de oameni etc., uneori chiar receptor nedeterminat sau fictiv), autorii menţionaţi caracterizează realităţile extralingvistice care influenţează realizarea DK. Factorii extralingvistici determină caracterul dialogic sau monologic al expresiilor lingvistice rezultate ale DK, iar diferenţele fundamentale dintre cele două forme de comunicare sînt relevante pentru structura (îndeosebi sintactică) a textului. Asupra structurii enunţului dialogic, ca întreg, pe plan tematic deci, şi nu restrîns, gramatical, se concentrează în continuare atenţia Olgăi Müllerová, în ,,Structura tematică a enunţurilor dialogice vorbite, improvizate" (nr. 4, nr. 291–299).

Demne de interesul slaviştilor sînt articolele care au în centru probleme ale limbii cehe privind desăvîrşirea ei ca mijloc de expresie ştiinţifică (suita de studii dedicate limbii istoricului Fr. Palacký) sau literar-artistică (de pildă, ,,Cronica lui Dalimil şi începuturile artei literare cehe" de Jan Lehar, nr. 3, p. 202–214) şi ,,Criteriile periodizării în evoluţia limbii cehe" (nr. 3, p. 177–183) de V. Křístek sau, în fine, ,,Toponimele cehe şi modelul formării lor" (nr. 2, p. 112–120) de R. Šrámek.

Studiile de gramatică, unele bazate pe material lingvistic ceh, altele concepute ca dezbateri teoretice, sînt axate, fără excepţie, pe ideea gramaticii pe ,,baze semantice". Astfel, studiul Ivei Nebeská, ,,Negaţia în circumstanţialele cauzale" (nr. 4, p. 291—299), continuă preocupările autoarei pentru semantica subordonatelor circumstanţiale. În aceeaşi sferă tematică se înscrie şi articolul ,,Aşa-numitele propoziţii subordonate locale şi structura lor semantică" (nr. 4, p. 284—290) de Jarmila Panevová.

Discuţia se lărgeşte uneori, urmărind fie precizarea noţiunilor fundamentale ale semanticii lingvistice (şi operarea, în acest cadru, a unor distincţii de bază, cum ar fi cea între sensul lingvistic şi conţinutul ontologic în limbă, ca în studiul ,,Conţinut, sens şi gramatică pe baze semantice" (nr. 1, p. 14—25) de Petr Sgall şi Jarmila Panevová), fie clarificarea criteriilor teoretice de redactare a gramaticii (cu accent asupra diferenţei gramatică—logică, limbă naturală—limbă logică), indiferent de rolul factorului semantic într-o atare descriere a sistemului lingvistic (vezi, în acest sens, Petr Sgall, ,,Problemele generale ale semanticii frazei", în nr. 3, p. 184—194).

Remarcăm în plus, faţă de preocuparea constantă pentru limba cehă, lărgirea sferei de investigaţie prin atragerea unor idiomuri vechi sau mai puţin cunoscute. Două asemenea studii sînt semnate de Karel Petrácek. În cel dintîi, ,,Problema teoriei nostratice (din punctul de vedere al fonologiei limbilor semito-hamitice") (nr. 1, p. 60—61), autorul are în vedere necesitatea unor studii fonologice substanţiale ale protosistemelor diferitelor ramuri lingvistice (şi este vorba, în primul rînd, de limbile semito-hamitice) din presupusa unitate nostratică. În cel de-al doilea studiu, *Motivaţia iconică a textului în poezia arabă* (nr. 3, p. 215—219), perspectiva este cea a lingvisticii încadrate în semiotică, iar lirica arabă din secolul al VI-lea devine astfel obiect al analizei semiotice ,,îndreptate spre concluzii cu valoare generală" (p. 219).

Prin rubricile permanente ,,Orizont" şi ,,Cronică" revista constituie o bogată sursă de informare. Sînt semnalate sau discutate în profunzime cele mai noi contribuţii în domenii ca : teoria şi analiza lingvistică (aparţinînd specialiştilor polonezi), stilistica şi teoria textului (datorate lingviştilor slovaci şi sovietici), lingvistica cantitativă şi perspectivele traducerii automate (în atenţia cercetătorilor sovietici, belgieni, americani, francezi), probleme lexicale, lexicografice, terminologice (aparţinînd lingviştilor sovietici, români, germani). În această secţiune, Zdĕnek Wittoch consacră intervenţia sa ,,Noi lucrări româneşti despre structura lexicului" (nr. 1, p. 56—60) aportului cercetărilor româneşti la clarificarea problemelor structurii lexicale din perspectiva ,,cîmpurilor semantice". Autorul se referă, în speţă, la studiile Angelei Bidu-Vrînceanu din RRL, 1970—1974, dar menţionează, cu această ocazie, şi contribuţiile lui S. Marcus, I. Coteanu, S. Golopenţia-Eretescu.

Bibliografia celor patru fascicule ale revistei pe 1976 întregeşte sumarul ultimului număr.

Continuînd[1] să reflecte principalele direcţii de cercetare din lingvistica cehoslovacă de astăzi, la curent cu cuceririle din teoria şi metodologia acestei ştiinţe în general, apariţiile din anul trecut ale revistei SaS merită pe deplin atenţia specialiştilor români.

DOINA BABEU

[1] Pentru prezentarea fasciculelor revistei din anii anteriori, începînd cu 1972, vezi notele noastre din SCL XXIV (1973), nr. 1, p. 118—120; SCL XXV (1974), nr. 3, p. 337—338 ; SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 309—310 ; SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 568—569.

IOAN ŞIADBEI
(1901 — 1977)

Între victimele cutremurului din noaptea de 4 martie 1977 s-a aflat şi profesorul Ioan Şiadbei, care a lăsat în urmă o producţie ştiinţifică variată în domeniile latinei populare, romanisticii, istoriei limbii române, istoriei literare şi filologiei. Născut în 1901, el a făcut o bună ucenicie la Universitatea din Iaşi cu maeştrii A. Philippide şi G. Ibrăileanu, a colaborat de timpuriu la revista ,,Viaţa Românească", s-a calificat pentru învăţămîntul secundar, şi-a completat studiile la Paris, a predat cîtva timp un curs de latină populară la Universitatea din Bucureşti şi a lucrat în cadrul Institutului de lingvistică din Bucureşti.

Contribuţia lui ştiinţifică cea mai însemnată este aceea în care a căutat să dezvolte şi să adîncească ideile şi metodele învăţate la maeştrii săi de la Universitatea din Iaşi, adică sinteza de latină populară publicată în ,,Studii şi cercetări lingvistice" între anii 1957—1961, teza de doctorat intitulată *Problemele vocabularului român comun* (Iaşi, 1934) şi *Istoria literaturii române vechi* (Bucureşti, 1975). O dovadă pertinentă de acribie, fineţe şi judecată cumpănită găsim mai ales în cercetările sale de fonetică şi morfologie istorică românească sau general romanică, cum sînt *Le sort du prétérit roumain* (,,Romania" LVI (1930), p. 331—360), *Sur la syncope de la voyelle pénultième atone latine dans les langues romanes* (BL X (1942), p. 67—75), *Sur l'histoire de l'imparfait de l'indicatif en roumain* (BL XI (1943), p. 47—55), *L'origine et l'évolution des mi-occlusives roumaines* (BL XII (1944), p. 71—84) şi *Persistance des cas latins dans la Romania orientale (Mélanges Mario Roques*, Paris, 1952, vol. IV, p. 231—240). Prin latină orientală el înţelegea latina din Dacia şi Moesia de la baza limbii noastre, în opoziţie cu latina din Panonia, Dalmaţia şi Albania antică. În consecinţă, susţinea o diferenţiere timpurie şi privea cu scepticism dogma unităţii latinei populare din sud-estul Europei *(Latin d'Orient et roumain commun*, în ,,Revue des études indoeuropéennes" III (1943), p. 223—229). Avea convingerea că albanezii sînt autohtoni şi deci n-au convieţuit cu strămoşii românilor într-o epocă mai îndepărtată. Trăsăturile lingvistice comune, în special în domeniul lexicului, erau puse de dînsul pe seama convergenţei de cultură şi a înrudirii lingvistice *(Albanais et roumain commun*, în ,,Revue Internationale des Études Balkaniques" III (1938), p. 446—461).

Pentru micul tratat de istorie a literaturii române vechi s-a pregătit timp îndelungat, citind numeroase texte vechi şi examinînd cu răbdare părerile exprimate pînă la el sau propunînd altele noi, atît în ceea ce priveşte planul de ansamblu, adică periodizarea şi importanţa centrelor de creaţie, cît mai ales posibilităţile stilistice ale scriitorilor. Astfel, spre deosebire de alţi cercetători, el distinge trei perioade principale în istoria literaturii române vechi: 1. perioada monumentelor de limbă pînă la 1640; 2. perioada monumentelor de cultură (1640—1750); şi 3. faza tendinţelor contradictorii (1750—1830). Pentru toate ţine seama în primul rînd de transformările sociale interne şi de nevoile epocii şi abia în al doilea rînd de influenţele din afară. În prima perioadă se manifestă în special societatea feudală cu ideologia ei specifică; în a doua — transformările lente aduse de dezvoltarea comerţului, de descoperirile geografice şi de Renaştere, reflectate în operele unor umanişti, memorialişti sau misionari ai credinţei religioase într-o formă nouă; în a treia se deschide o perspectivă largă prin dezvoltarea tehnicii şi se ia contact mai strîns cu Europa din epoca luminilor.

Ioan Şiadbei era bine înzestrat pentru a înţelege activitatea unor personalităţi ştiinţifice şi a le prezenta succint într-un stil accesibil. În seria ,,Învăţaţii noştri", editată de ,,Cartea

Românească", au apărut în 1940 scurtele sale monografii despre Vasile Conta şi A. D. Xenopol. Calităţi remarcabile de filolog şi exeget a arătat în ediţiile sale critice, şi anume *Însemnări de drum* de A. Lambrior (Iaşi, 1927), *Amintiri* (1848–1891) şi *Nuvele* (în două volume) de N. Gane (Craiova, 1940).

În activitatea ştiinţifică a lui Ioan Şiadbei sînt de reţinut elemente pozitive incontestabile : grijă permanentă de a examina fapte numeroase şi variate şi de a vedea şi revedea documentele istorice sau textele, spirit critic şi scepticism faţă de formulările grăbite, dorinţă de ordine şi expunere sistematică, claritate. Toate acestea făceau din el un ghid preţios în discuţii şi sporesc interesul pentru opera sa ştiinţifică, stingherită într-o anumită măsură de greutăţile celor două războaie mondiale.

H. Mihăescu

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.BOX 136-137 — telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.BOX 136-137 — telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

ALBANIE, **Drejtoria Quendrore e Perhspjes Dhe Propagandimit Te Librit**, Tirane ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Volkseigener Aussenhandel Betrieb der D.D.R., Leninstrasse 16, 701 Leipzig, D.D.R. ;

RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon Sagner**, Postfach 68—8, München 34 ; **Otto Harrassowitz Buchhandlung**, Taunusstr. 5, Wiesbaden ;

BERLIN, **Wasmuth Buchhandlung**, Hardenbergstr. 9a— Berlin West ;

AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstädtplatz 3, 1201 Viena ;

BELGIQUE, **Du Monde Entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ; **Vander Editeur**, 10 Munstraat Louvain ; **Maison des langues vivantes**, 9 rue de Pierres — Bruxelles ;

BR ÉSIL, **Livraria Brasiliense**, Barao de Itapetininga 93 99, Sao Paolo ; **Livraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;

BULGARIE, **Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd ;

CANADA, **International Book Ltd.**, 171 Slater Strud — Ottawa ; **Les Presses de l'Université Laval** C.P. 2447 — Québec 2 ;

CHINE, **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;

GRECE, **Akadimos — Editions Jean Yannikos**, 57 rue Akadimias — Athènes ; **John Mihalpoulos Son**, 75 Hermon Street — Thessaloniki, P.O. Box 73 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;

CUBA, **Instituto Cubano del Libro**, Direccion de Comercio Internacional O'Reilly, No. 407, La Habana ;

DANEMARK, **Munksgaard**, Nörregade 6 — DK., 1165 Copenhagen ; **Akademisk Boghandel**, Universitetsparken — Aarhus ;

ESPAGNE, **Miessner Libreros**, Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Librerie Herder**, Calle Balmes 26, Barcelona ;

ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ; **Stechert Mac Millan**, 7250 Westfield Ave., Pennsauken, NY 08110 ;

FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Helsinki Keskuskatu 1 ; **Suomalainen Kirjakauppa**, Helsinki 10 ;

FRANCE, **Librairie du Globe**, 2 rue de Buci, Paris 6-e ; **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen 92 70 Vanves ; **Messageries du libre import**, 116 rue du Bec, Paris 7-e ;

GRANDE-BRETAGNE, **Romanian Book Centre Ltd.**, 78 Speldhunst Road, Tunbridge Wells, Kent ; **Central Books Ltd.**, 37 Grays Inn Road, London W.C.1 ; **Parker Son Ltd.**, 71 72 Walton Street, Oxford ;

HONGRIE, **Kultura**, Fö utca 32, Budapest 1 ;

ISRAEL, **Haiflepac Ltd.**, 11 Arlovoros St., Haifa ; **Lepac Ltd.**, 15 Tambam St., Tel-Aviv ;

ITALIE, **So. Co. Lib. Ri.**, Piazza Margana 33, Roma ; **Librerie Commissionarie Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ; **Librerie Riccardo Zannoni**, Corso Garibaldi 4, Padova ;

JAPON, **Maurezn Co. Ltd.**, 6 Tori Nichome Nihonbashi, Tokyo 103 ; **Nauka Ltd.**, 2—30—19 Minami — Ikebukuro, Toshima-ku Tokyo 171 ;

MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator ;

NORVEGE, **Johan Grund Tanum**, Karl Johansht. 43, Oslo ;

PAYS-BAS, **Pegasus Import**, Leidsestraat 25, Amsterdam ; **Martinus Mijhoff N. V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga ;

POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;

PORTUGAL, **Libreria Bucholz**, Avenida Livertade, Lisboa ;

SUEDE, **Almqvist Wiskell**, Gamla Brogatan 26, Stockholm ; **Lundequistska Bokhandeln**, P. O. Box 610, Upsala ;

SUISSE, **Librairie Rousseau**, Rue J. J. Rousseau 36, Genève ; **Herbert Lang Cie. A. G.**, Münzgraben 2, Bern 7 ; **Librairie Payot**, 10 rue Centrale 1003, Laussanne ;

TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ; **Slovart**, Gottwaldogo nam. 47, Bratislava ;

U.R.S.S., **V O Mezdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung Hanoi ;

YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad V, Misica 1 ; **Jugoslovenska Knjiga**, Trg. Republike 5 VIII, Beograd.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1976 (XXVII)

5

CATERINA MIHĂILĂ, Modificarea funcției referențiale în mesajul poetic și efectele ei în receptare (p. 455–468); DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU, Aspecte metodologice ale cercetării opoziției de număr la numele proprii (p. 469–477); I. FISCHER, Corelația consonantică „palatalizat" ~ „labializat" din latina tîrzie și cîteva consecințe posibile ale acesteia (p. 478–483); GR. BRÂNCUȘ, Productivitatea conjugărilor în româna actuală (p. 485–492); VIRGIL NESTORESCU, Aspecte ale formării cuvintelor în limba română veche (sec. XIV–XVI) (II) (p. 493–514).

6

ANDREI AVRAM, Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române literare (p. 577–599); J. KRAMER, Poziția ladinei dolomitice în cadrul limbilor romanice (p. 601–607); GUSTAV MEISELES, Pentru o fonologie a arabei literare contemporane (p. 609–632).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

1

GH. BOLOCAN, Există un plural toponimic? (p. 3–13); C. FRÂNCU, Formarea și evoluția complementului concesiv în limba română (p. 15–28); MIOARA AVRAM, Particularități sintactice regionale în dacoromână (p. 29–35); CRISTINA CĂLĂRAȘU, Despre timpurile de relație în limba română (p. 37–47); I. ROBCIUC, „*U* final" de origine românească în documentele slavone (p. 49–57); CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU, Paralelisme româno-albaneze în domeniul construcțiilor prepoziționale cu sensuri temporale (p. 59–64); ELENA LINȚA, Caracterul și funcțiile categoriilor morfologice (p. 65–71).

2

RADU MICHĂESCU și I. DĂNĂILĂ, Principii de analiză confruntativă a vocabularului (I) (p. 111–124); G. IVĂNESCU, Erori în analiza secvențelor fonetice ale indo-europenei primitive (p. 125–141); LOUIS MOURIN, Individualisation ou conformité dans les réfections des subjonctifs présents romans irréguliers (p. 143–155); IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, Observații asupra subordonatei predicative în limbile franceză și română (p. 157–165); ERIC P. HAMP, The Locative Pronominals in Romanian (p. 167–170); GH. BOLOCAN, Transferul de nume în toponimie (p. 171–180).

3

Puncte de vedere pentru un ***Tratat de istorie a limbii române*** (p. 231–238); MAGDALENA VULPE, Sextil Pușcariu și dialectologia (p. 239–245); RADU MICHĂESCU și I. DĂNĂILĂ, Principii de analiză confruntativă a vocabularului (II) (p. 247–260); LOUIS MOURIN, Typologie des formes irrégulières des indicatifs et subjonctifs présents romans (p. 261–276); ANDREI AVRAM, Preliminarii la o clasificare a graiurilor dacoromâne pe baza palatalizării labialelor (p. 277–288); GR. BRÂNCUȘ, Schimbări fonetice tîrzii în română și albaneză (p. 289–293); LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ, Contribuții la cunoașterea slavonei românești. Elemente românești în varianta slavonă a ***Învățăturilor lui Neagoe Basarab*** (p. 295–302).

I P. Informația c.–7324

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII
5
septembrie-octombrie
1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

LINGVISTICE • XXVIII • 1977
EA

Adresa comitetului de redacţie : Adresse du comité de rédaction :

Bucureşti 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. şi 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyes à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Calea Victoriei, nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

5 — XXVIII — 1977
septembrie-octombrie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

CRONICĂ

ANDREI AVRAM

ANALIZA ÎN TRĂSĂTURI DISTINCTIVE A FONEMELOR CONSONANTICE DIN DIALECTELE LIMBII ROMÂNE

Fonemele consonantice din graiurile celor patru dialecte ale limbii române sînt definite și clasificate pe baza unui inventar de 10 trăsături distinctive ; printre acestea se numără și trăsăturile [difuz] și [forte], care nu sînt utilizate în sistemul consonantic al limbii literare. Se examinează raporturile dintre numărul și natura fonemelor consonantice și caracterul distinctiv sau redundant al unor trăsături fonetice în diverse tipuri de sisteme și subsisteme.

1. Într-un articol anterior [1] am stabilit trăsăturile distinctive ale fonemelor din sistemele vocalice ale graiurilor celor patru dialecte ale limbii române și am elaborat o tipologie a acestor sisteme. Obiectul prezentului articol este întrucîtva mai limitat : analiza în trăsături distinctive (= t. d.) binare a fonemelor consonantice va fi însoțită de numeroase considerații tipologice, dar nu și de o tipologie propriu-zisă, pentru a cărei elaborare ar fi necesară o cercetare amplă, bazată pe date mult mai bogate decît cele existente în momentul de față.

Marea diversitate a sistemelor consonantice va fi pusă în lumină în cele ce urmează ; nu va fi însă cu putință să întocmim o listă completă a sistemelor, deoarece pentru unele graiuri nu dispunem nici de descrieri fonologice, nici de descrieri fonetice care să permită stabilirea statutului fonologic al tuturor consoanelor. Ce e drept, ca și în articolul precitat, am recurs la formulări de tipul „presupunînd că sunetul *x* se află în cutare situație, el este o realizare a unui fonem definit prin cutare t. d." Nu am extins însă aceste presupuneri la sistemele consonantice luate în totalitatea lor, ceea ce ar fi dus la stabilirea unui număr foarte mare de inventare cu caracter pur ipotetic (în descrierea vocalelor — care formează sisteme cu un număr relativ mic de unități — s-a dovedit posibilă obținerea unui grad înalt de certitudine al afirmațiilor privitoare la existența, respectiv, inexistența în graiurile românești a unei anumite opoziții sau a unui anumit sistem).

Am analizat în t. d. fonemele din cîteva sisteme sau subsisteme consonantice care prezintă un interes deosebit și am stabilit un sistem „general" ; urmează ca la o listă completă a sistemelor „concrete" să se ajungă după ce se va îmbogăți informația noastră cu privire la consonantismul graiurilor românești.

Ne-am bazat în parte pe inventarele de foneme propuse în studiile existente, care însă nu au fost uneori decît puncte de plecare pentru

[1] *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 355—378. Pentru baza teoretică și metodele de analiză pe care le-am utilizat în studierea sistemelor fonologice ale graiurilor celor patru dialecte ale limbii române vezi Avram, *Trăsăturile distinctive* (abrevierile sînt explicate la sfîrșitul articolului).

interpretări noi. În această ordine de idei, trebuie menţionat, înainte de toate, faptul că inventarul de t. d. pe care l-am utilizat în analiza consoanelor din graiurile limbii române nu conţine nici t. d. [diezat], nici t. d. [bemolat] [2].

Unele consoane (de exemplu, labialele) — ca şi semiconsoanele /y w/ şi semivocalele /ĭ ŭ/, acolo unde există — posedă aceleaşi t. d. atît în limba literară, cît şi în sistemele graiurilor [3]: prin urmare, ele au fost lăsate la o parte.

2. Ca şi în articolul consacrat vocalelor, citat mai sus, am adoptat regula potrivit căreia un fonem definit printr-un ansamblu dat de t. d. este notat în acelaşi fel în toate sistemele, independent de varietatea realizărilor lui; de exemplu, /ş/ corespunde nu numai fonemului realizat ca [ş] în cele mai multe graiuri, ci şi celui realizat ca [ŝ] sau ca [ś] în graiurile în care mai vechiul [ş] a devenit [s] [4]. Am considerat totuşi că este indicat să ne abatem de la această regulă, făcînd concesii foneticii, în transcrierea fonologică a oclusivelor şi africatelor (pre)palatale şi a unor consoane vibrante. De exemplu, fonemul realizat ca [ć] într-un grai în care nu există [k̂] (sau în care acest sunet este o variantă a lui /k/) şi fonemul realizat ca oclusivă palatală surdă într-un grai în care nu există africata corespunzătoare au fost notate /č/, respectiv, /k̂/, deşi conform regulii ar fi trebuit să folosim numai una dintre cele două litere (sau, eventual, o a treia literă), dat fiind că africata şi oclusiva au definiţii identice (nici una, nici alta nu participă la opoziţia bazată pe t. d. [± strident, cum este cazul în limba literară) [5]. Prin soluţia la care am recurs am evitat transcrieri de tipul [fraće] = /frak̂e/ sau [frat'e]=/frače/, prea îndepărtate de cele folosite în mod curent [6].

Regulii după care, cu excepţiile menţionate mai sus, un fonem definit printr-un ansamblu dat de t. d. este notat la fel în toate cazurile nu îi corespunde o regulă care să impună folosirea cu o singură valoare a fiecăreia dintre literele sistemului de transcriere fonologică: cu ajutorul aceleiaşi litere pot să fie notate foneme diferite. De exemplu, prin /l/ se notează atît laterala dentală (alveolară) din sistemele în care ea este singura laterală, cît şi consoana realizată la fel, dar diferită din punct de vedere fonologic, din sistemele în care există opoziţia /l/ : /l'/. De subliniat însă că cele mai multe dintre t. d. ale fonemelor notate în acelaşi mod sînt identice, iar deosebirile dintre definiţiile fonemelor respective nu rezultă niciodată din valori opuse („+” şi „—”) ale aceleiaşi t. d. Aceste deosebiri constau doar în faptul că pentru o anumită t. d. în definiţia unui fonem este inclusă una dintre valorile „+” şi „—”, pe cînd fonemul notat la fel — evident, dintr-un alt sistem — este indiferent faţă de t. d. în cauză; în exemplul nostru /l/ din primul caz este definit prin t. d. [+ consonantic, + vocalic, +continuu] — în matricea fonologică vom avea „0” în dreptul t. d. [compact] —, iar /l/ din al doilea caz prin aceleaşi t. d. plus una prin care acest fonem se opune lui /l'/. Fără îndoială, nu ar fi fost avantajos

[2] Cf. §§ 18 şi 32, precum şi Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 591—595.
[3] Pentru definiţiile lor vezi Avram, *Trăsăturile distinctive* şi bibliografia citată acolo.
[4] Vezi §§ 27.
[5] Vezi §§ 29 şi 30.
[6] Cu privire la notarea vibrantelor vezi § 6.

ca pentru notarea fonemelor realizate ca [l] din cele două sisteme să se folosească litere diferite.

3. Partea întîi a articolului este consacrată analizei în t. d. a fonemelor consonantice membre ale unor opoziţii care nu apar în limba literară, în ordinea : lichide, nazale, obstruente (consoane cu zgomot). În continuare sînt examinate cîteva probleme speciale privind statutul fonologic al unor fricative şi africate în diverse sisteme.

Întrucît cele mai multe dintre descrierile consoanelor din graiurile limbii române se referă la articulaţia sunetelor, în timp ce clasificările pe care le propunem au în vedere proprietăţile lor acustice, vom folosi (alternativ sau împreună) două serii de termeni (de exemplu, p a l a t a l şi c o m p a c t).

4. Consoanele lichide constituie un subsistem caracterizat prin perechea de t. d. [+consonantic, +vocalic]. Pentru a defini pe /l/ şi pe /r/ din sistemul fonologic al limbii române literare (şi din toate sistemele în care există numai aceste două lichide) este suficient ca la t. d. menţionate să se adauge t. d. [±continuu] : laterala este continuă, vibranta este întreruptă, deci ea posedă t. d. [—continuu]. Faptul că cele două lichide se realizează ca dentale (alveolare) nu are valoare fonologică, aşa încît în definiţiile fonemelor /l/ şi /r/ nu intră nici una dintre t. d. [±compact] şi [±grav], proprii consoanelor care, spre deosebire de lichide, fac parte din anumite clase de localizare [7].

Situaţia este alta cînd în subsistemul lichidelor există, alături de /l/ şi de /r/, şi palatala /l'/ (de exemplu, în aromână). Aceasta din urmă ar putea fi opusă prin t. d. [+compact] grupului format din consoanele /l/ şi /r/, caracterizate prin t. d. [—compact], urmînd ca trăsătura fonetică [+continuu] să fie considerată redundantă pentru /l'/ (evident, ea nu ar putea fi redundantă în sistemele în care există şi o lichidă compactă întreruptă [8]). Se pare că interpretarea aceasta se întîlneşte destul de rar în descrierile fonologice ale limbilor care posedă lichidele /l l' r/ [9]. De obicei cele trei lichide sînt împărţite în două categorii pe baza t. d. [±continuu], iar în definiţiile consoanelor continue se introduc t. d. [—compact], respectiv, [+compact], referitoare la proprietăţi acustice explicabile prin locul de articulaţie [10].

Dintre cele două soluţii — reflectate de grupările /l r/ : /l'/ şi /l l'/ : /r/ — o preferăm pe ultima, ţinînd seamă de faptul că, pe plan structural, între /l/ şi /l'/ există un raport mai strîns decît între /l/ şi /r/ (cele două lichide continue pot fi termeni ai unei alternanţe). Aşadar, pe lîngă t. d. comune, [+consonantic, +vocalic], lichidele în discuţie posedă următoa-

[7] Cf. N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Réimpression de la 1re édition, 1949, Paris, 1964, p. 157 : „la plupart des langues du monde ne possèdent que deux liquides. Celles-ci ne se laissent que très rarement incorporer dans les classes de localisation et se trouvent en général en dehors d'elles".

[8] Cf. §§ 5 şi 6.

[9] Ea apare, de exemplu, la Žarko Muljačić, *Fonologia della lingua italiana*, Bologna, [1972], p. 29.

[10] De exemplu, aşa sînt definite de către D. Brozović, fonemele /l l' r/ din italiană (vezi Žarko Muljačić, *op. cit.*, p. 28) şi de către R. Jakobson cele trei lichide din sîrbocroată (vezi Jakobson, SW I, p. 421).

rele t. d. : /l/ — [+continuu, —compact]; /l'/ — [+continuu, +compact]; /r/ — [—continuu].

5. După cîte știm, în nici una dintre descrierile consacrate graiurilor românești nu s-a stabilit existența unui /ŕ/, vibrantă palatală, respectiv, lichidă caracterizată prin t. d. [—continuu, +compact] — eventual, și [—grav][11] —, consoană care nu trebuie confundată cu /r'/, vibrantă palatalizată (aceasta figurează numai în descrierile bazate pe teoria corelațiilor consonantice de timbru). Fonemul /ŕ/ a existat însă, după părerea unor cercetători, în româna comună[12]; pe de altă parte, este de presupus că segmentele fonetice interpretate ca /r'/ sau ca /rĭ/ (consoană+semivocală) pot să fie interpretate în unele cazuri și ca /ŕ/. Evident, în sistemele în care există o vibrantă fonologic compactă, termen al opoziției /ŕ/ : /r/, paralelă cu /l'/ : /l/ și cu /ń/ : /n/[13], fonemul /r/ posedă t. d. [—compact].

6. Nu este exclus ca în unele graiuri aromâne să existe (sau, cel puțin, să fi existat pînă nu demult) o opoziție fonologică între vibranta anterioară (apico-dentală) și cea posterioară (velară sau uvulară)[14]. Existența opoziției /r/ : /ρ/ ar impune includerea în definiția ultimului termen a t. d. [+compact], la care s-ar adăuga t. d. [+grav] în sistemele în care /ρ/ s-ar opune și lui /ŕ/. Dacă într-un sistem există numai două vibrante, realizate ca [ŕ], respectiv, ca [ρ], t. d. prin care ele se opun una alteia este [±grav] (trăsătura fonetică [+compact] este comună celor două consoane).

Din cele arătate în paragraful precedent și în acest paragraf rezultă că, teoretic vorbind, /r/ poate să se opună prin t. d. [±compact] sau unei perechi de foneme, /ŕ/ și /ρ/, sau unui singur fonem. În cel de-al doilea caz vibranta compactă, realizată fie ca [ŕ], fie ca [ρ], este, din punct de vedere fonologic, indiferentă față de t. d. [±grav]. Conform regulii generale aplicate în transcrierea fonologică, ar trebui ca această vibrantă să fie notată la fel în toate sistemele, /ŕ/ sau /ρ/ (sau, eventual, cu o altă literă). Considerăm însă că este preferabil să o notăm în două feluri — /ŕ/ în unele sisteme și /ρ/ în altele —, în funcție de modul în care se realizează (sau se realiza) ea pe plan fonetic[15].

7. Fonemul corespunzător sunetului [ř] — sunet a cărui existență a fost semnalată în graiul aromânilor din Gopeș (Iugoslavia) și care a fost descris ca „*r* fricativ ... asemănător cu cel din cehă"[16] și ca „fricativă

[11] Cf. § 6.

[12] Vezi, de exemplu, E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL VII (1956), nr. 3—4, p. 164.

[13] Cu privire la ultima opoziție vezi § 11.

[14] Cf. Andrei Avram, *Parallèles romans dans l'évolution des consonnes vibrantes*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*. I, București, 1970, p. 301—302; o părere opusă (cu privire la graiurile actuale), la Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București, 1972, p. 162.

[15] Cf. § 2. Ar fi convenabil ca transcrierile /ŕ/ și /ρ/ să fie folosite și pentru vibrantele indiferente față de t. d. [compact], într-un sistem în care ar exista numai aceste două vibrante, sopue una alteia prin t. d. [±grav]. Cînd sistemul conține o singură vibrantă, în mod necesar indiferentă față de amîndouă trăsăturile menționate, în transcrierea fonologică urmează să se folosească litera /r/, chiar dacă fonemul în cauză se realizează exclusiv ca [ρ].

[16] Petru Neiescu, *Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării*, în CL X(1965), nr. 1, p. 23; autorul citează perechi minimale de tipul sg. /fečor/ — pl. /fečoř/.

palatală"[17] — se opune fonemului /r/[18] prin t. d. [±strident]; raportul dintre /ř/ şi /r/ este asemănător cu cel dintre /ţ/ şi /t/, /č/ şi /k̇/, /ş/ şi /ň/[19]. Fiind singura vibrantă stridentă, /ř/ este indiferent faţă de t. d. [±compact] şi [±grav], care pot să intre în definiţiile altor vibrante (ceea ce nu se întîmplă însă în sistemul consonantic al graiului din Gopeş, unde atît /r/, cît şi /ř/ sînt în afara claselor de localizare delimitate prin t. d. [compact] şi [grav]).

8. Descrierea unui sistem care cunoaşte opoziţia /r̄/ : /r/[20] impune sporirea inventarului de t. d. folosit în descrierea limbii literare actuale prin adăugarea t. d. [forte]. În principiu, ar fi posibil ca opoziţia de forţă (de tensiune) şi cea de sonoritate să fie „reduse" la o singură opoziţie (se ştie că, de regulă, surda [p], de exemplu, este şi f o r t i s, iar sonora corespunzătoare, [b], este l e n i s). Această soluţie ar duce la o economie în inventarul de t. d. — /r̄ p t k/, de exemplu, ar fi caracterizate prin t. d. [+forte], iar /r b d g/ prin t. d. [—forte][21] —, dar ea nu ar fi satisfăcătoare, din motive pe care le-am arătat în alt loc[22]. Considerăm deci că în unele sisteme consonantice forţa (tensiunea) este o t. d. prin care se opun unul altuia sermenii perechii de foneme /r̄/ — /r/ (şi ai altor perechi formate din contoane sonante[23]), dar nu şi consoanele surde celor sonore, în cadrul subsistemului obstruentelor.

9. Alături de opoziţia /r̄/ :/r/ au existat, la un moment dat, şi opoziţiile /l̄/ : /l/ şi /n̄/ : /n/, bazate pe aceeaşi t. d., [±forte][24]. Cele două lichide continue s-au confundat într-un singur fonem într-o epocă îndepărtată[25]. În legătură cu opoziţia dintre cele două nazale este necesar să ne oprim mai pe larg asupra situaţiei graiurilor rotacizante (în graiurile nerotacizante termenii vechii opoziţii /n̄/ :/n/ sînt reprezentaţi astăzi prin nazala /n/, indiferentă faţă de t. d. [±forte]). Precizăm, mai întîi, că, ţinînd seamă de felul cum este notat unul dintre sunetele care provin, în graiurile rotacizante, din termenul nemarcat al opoziţiei /n̄/ : /n/, preferăm să notăm /ṅ/,

[17] Idem, *Evoluţie fonetică normală sau accident fonetic?...*, în CL XXI (1976), nr. 1, p. 73.

[18] Eventual şi altor vibrante.

[19] Interpretarea aceasta este identică cu cea pe care o găsim la Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 25—26 pentru fonemul realizat ca o „sibilant variety of trill" în cehă; vezi şi Jakobson, SW I, p. 279.

[20] Vezi Avram, *Contribuţii*, p. 93; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 97—98; Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976, p. 252—253; cf. articolul nostru menţionat în nota 14.

[21] Cf. Emilio Alarcos Llorach, *Fonologia española* (3ª. edición aumentada y revisada), Madrid, [1961], p. 173: proprietăţilor fonetice „sonoritate" şi „tensiune" le corespunde, în matricea fonologică, o singură t. d., „sonoro(flojo)/sordo (tenso)".

[22] În *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, [Bucureşti, 1961], p. 112—121, am reuşit, credem, să demonstrăm că în limba română literară termenii unor perechi de foneme ca /p/ — /b/ se deosebesc între ei prin sonoritate, nu prin forţă (tensiune). Nu pare probabil ca lucrurile să se prezinte altfel în graiurile româneşti.

[23] Vezi §§ 9 şi 10.

[24] Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 113 — 117; Marius Sala, *op. cit.*, p. 233 — 237 (problema opoziţiilor bazate pe t. d. [±forte] în consonantismul limbii române a fost tratată de acest autor şi în lucrări anterioare cărţilor la care trimitem aici).

[25] După Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 97—98, 117, încă în epoca românei comune. Marius Sala, *op. cit.*, p. 253, include însă pe /l̄/ în tabloul sistemului consonantic al limbii române de la sfîrşitul acestei epoci.

în loc de /n/, nazala caracterizată prin t. d. [—forte]; nazala forte corespunzătoare va fi notată /n/, fără nici un semn diacritic.

10. În graiul rotacizant vorbit la Scărişoara (Munţii Apuseni) a fost înregistrată o mare varietate de sunete intermediare între [n] şi [r] [26], cum sînt, de exemplu, [ṅ] (parţial denazalizat şi mai scurt decît [n]) şi [ṙ] (consoană orală mai scurtă decît [r]). Într-un articol consacrat fonologiei acestui grai [27] am ajuns la concluzia că sunetele de tipul [ṅ] sau [ṙ] sînt variante ale unui fonem consonantic diferit atît de /n/, cît şi de /r/, pe care l-am notat /ṙ/. Constatînd existenţa fluctuaţiei [ṅ] ~ [ṙ] — de exemplu, [puṅe] şi [puṙe] = *pune* [28] —, am considerat că nu este cazul să includem t. d. [+nazal] în definiţia fonemului în cauză (prin indiferenţa faţă de nazalitate, el se aseamănă deci cu /r/ şi cu /l/).

După părerea noastră, este cu totul improbabilă existenţa simultană, în acelaşi grai (din trecut sau de astăzi) a opoziţiei /r̄/ :/r/ şi a două foneme ,,intermediare" între nazala /n/ şi lichida /r/, deci prezenţa în acelaşi sistem a seriei /r̄ r ṙ ṅ n/ [29]. A existat, respectiv, există cel mult un fonem de acest tip : fie /ṅ/, membru al subsistemului nazalelor (în trecut), fie fonemul pe care l-am notat /ṙ/ (în graiul vorbit astăzi la Scărişoara) [30]; în forme ca [sũră], [suṙă] = *sună* nazalitatea este o t. d. a segmentului /N/, care, din punct de vedere fonologic, este situat după vocală şi înainte de lichidă [31], iar în [suṅă] e c h i v a l e n t c u [suṙă] nazalitatea nu are valoare distinctivă [32]. În nici una dintre etapele de evoluţie a graiurilor rotacizante nu avem a face cu o opoziţie între /ṅ/(distinct de /n/) şi /ṙ/ (distinct atît de /r̄/, cît şi de /r/). Se pune întrebarea care este t. d. corespunzătoare opoziţiei dintre fonemul realizat ca [ṙ] în [suṙă] = *sună* şi fonemul /r/ din *sură*.

Ţinînd seamă de natura fonetică a sunetelor de tipul [ṙ], considerăm că fonemul în discuţie este partenerul slab al fonemului forte realizat ca [r] [33]. Putem să folosim un semn diacritic pentru a nota fie absenţa forţei,

[26] Aceste sunete au fost descrise de A. Rosetti, *Sur l'-n- spirant des parlers daco-roumains actuels*, în BL II(1934), p. 98 — 107, şi de E. Petrovici, *Contribuţii la rotacism. La moţii din Scărişoara*, în DR VIII (1934 — 1935), p. 149 — 163 (în special p. 153—155). Vezi şi articolul nostru citat în nota următoare.

[27] *Observaţii asupra fonologiei graiului din Scărişoara*, în CL VIII (1963), nr. 2, p. 215—227.

[28] *Ibidem*, p. 225. Formele de acest fel sînt pronunţate şi cu [n] sau cu [r]; prin urmare, după părerea noastră, termenii fluctuaţiei reprezintă trei foneme : /n ṙ r/ (conform transcrierii din articolul citat în nota precedentă; vezi însă cele arătate mai jos). Situaţia aceasta reflectă anumite procese fonologice în curs de desfăşurare la data cînd a fost cules materialul la care ne referim : pe de o parte, ca rezultat al unei evoluţii fonetice, fonemul /ṙ/ ajunge să se confunde cu /r/; pe de altă parte, tot printr-o evoluţie fonetică — [ṙ], [r̄] etc. > [n] — sau sub influenţa graiurilor nerotacizante, acelaşi fonem se identifică cu /n/.

[29] Nu ne interesează aici nazala /ń/ şi vibrantele /ŕ ρ/, consoane compacte, şi nici stridenta /ř/, indiferentă faţă de t. d. [compact] (şi, dealtfel, inexistentă în graiurile rotacizante).

[30] În dialectul istroromân nu există nici un fonem realizat ca sunet intermediar între [n] şi [r].

[31] Cf. Avram, *Contribuţii*, p. 105—106.

[32] Dealtfel, după cum am văzut, chiar varianta [ṅ] este în parte denazalizată.

[33] Dacă [ṙ] este ,,*r* apical cu o singură vibraţiune" (ALRT, p. XI), înseamnă că raportul dintre acest sunet şi [r] este analog cu cel dintre [r] şi [r̄], ,,*r* cu mai multe şi mai puternice vibraţiuni" (*ibidem*). Transcrierea fonologică folosită şi definiţiile pe care le-am propus în articolul citat în nota 27 au urmărit să scoată în evidenţă paralelismul raporturilor [r] — [ṙ] şi [ṙ] — [n]; [r̄] nu a fost luat în consideraţie.

fie prezenţa ei : *su*/ṙ/*ă* — *su*/r/*ă* (cum am procedat în articolul nostru citat mai sus) sau *su*/r/*ă* — *su*/r̄/*ă*.

S-ar părea că acceptînd această interpretare ar trebui să admitem, în contradicţie cu afirmaţiile din rîndurile precedente, că în acelaşi sistem pot să existe trei lichide vibrante diferenţiate, pe plan fonologic, prin „grade de forţă" şi realizate ca [ṙ], respectiv, ca [r] şi ca [r̄]. După ştiinţa noastră însă, în graiurile rotacizante actuale nu a fost descoperită existenţa unei opoziţii fonologice între o vibrantă realizată ca [r] şi una realizată ca [r̄] [34]. Pe de altă parte, într-o fază mai veche de evoluţie a acestor graiuri, cînd cele două consoane erau fonologic distincte, ele nu se opuneau unui al treilea tip de vibrantă : într-o formă ca aceea devenită astăzi *su*[ṙ]*ă* nu apărea o vibrantă intervocalică opusă — prin gradul ei de forţă sau printr-o altă trăsătură fonetică — şi lui /r̄/, şi lui /r/, ci o nazală, /ṅ/, sau, mai tîrziu, un grup de consoane : *su*/ṅ/*ă*, respectiv, *su*/Nr/*ă*[35]. În sfîrşit, chiar în ipoteza că într-un sistem ar exista opoziţii între toate trei vibrantele din forme ca *u*[r̄]*am* (de la *a urî*), *u*[r]*am* (de la *a ura*), *su*[ṙ]*am* (de la *a suna*), nu ar fi necesar să admitem că avem a face cu trei foneme distincte ; după părerea noastră, interpretarea care s-ar impune în această situaţie ar fi următoarea : [r̄] = /rr/ [36], [r] = /r̄/, [ṙ] = /r/. Rotacismul a avut ca efect reducerea numărului consoanelor nazale — prin dispariţia lui /ṅ/ —, dar nu şi creşterea numărului consoanelor vibrante. În clasificarea prezentată mai jos [37] vom avea deci în vedere numai două lichide realizate ca vibrante dentale : /r̄/ şi /r/. T. d. [+forte] urmează să fie inclusă în definiţiile fonemelor /r̄ l̄ n/, iar t. d. [—forte] în cele ale fonemelor /r l ṅ/.

11. Din punct de vedere acustic, nazala palatală [ń] este o consoană compactă (spre deosebire de [m] şi de [n]) [38] şi acută (ca şi nazala dentală). Întrucît în nici un grai nu există fonemul nazal /ŋ/, realizat ca sunet compact şi grav, trăsătura fonetică [+acut], respectiv, [—grav], nu este distinctivă pentru /ń/. În definiţia acestui fonem urmează deci să fie incluse t. d. [+consonantic, —vocalic, +compact, +nazal]. Fiind indiferent faţă de t. d. [grav], /ń/ se opune tuturor consoanelor compacte orale, fie acute, ca /ş ḱ/ etc., fie grave, ca /h k/ etc. [39].

12. În tabloul 1 prezentăm o clasificare a consoanelor lichide şi nazale ; alături de fonemele ale căror definiţii au fost discutate în paginile precedente, în tablou figurează şi /l r m n/, foneme care există în toate graiurile. Nu sînt menţionate t. d. faţă de care lichidele şi nazalele sînt indiferente —[silabic, difuz, bemolat, sonor] — şi t. d. [consonantic], care face parte cu aceeaşi valoare („+") din definiţiile ambelor categorii de foneme.

[34] Cf. Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 98. Cele două sunete pot să coexiste ca variante ale aceluiaşi fonem.

[35] Cf. Avram, *Contribuţii*, p. 105 — 107 ; Marius Sala, *op. cit.*, p. 82, 94—95. Stadiul /Nr/ s-a menţinut şi după dispariţia opoziţiei /r̄/ : /r/.

[36] Sau, eventual, /RR/, cu neutralizarea opoziţiei dintre /r/ şi /r̄/ înainte şi după o altă vibrantă.

[37] Vezi § 12.

[38] Cf. definiţiile fonemelor /l'/ şi /ŕ/, discutate în §§ 4, respectiv, 5.

[39] Cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 596.

Tabloul 1

<table>
<tr><td colspan="8">+ Vocalic</td><td colspan="4">− Vocalic</td></tr>
<tr><td colspan="3">+Continuu</td><td colspan="5">−Continuu</td><td colspan="4">+Nazal</td></tr>
<tr><td>+Comp</td><td colspan="2">−Compact</td><td>+Strid</td><td colspan="4">−Strident</td><td colspan="3">−Compact</td><td>+Comp</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Forte</td><td></td><td colspan="2">+Comp</td><td colspan="2">−Comp</td><td colspan="2">−Grav</td><td>+Grav</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td colspan="2">Grav</td><td colspan="2">Forte</td><td colspan="2">Forte</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td>+</td><td>−</td><td></td><td>−</td><td>+</td><td>+</td><td>−</td><td>−</td><td>+</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>l′</td><td>l̄</td><td>l</td><td>ř</td><td>ŕ</td><td>ρ</td><td>r̄</td><td>r</td><td>ṅ</td><td>n</td><td>m</td><td>ń</td></tr>
</table>

13. Definițiile care rezultă din tabloul 1 ar corespunde unui sistem ipotetic în care ar exista toate cele 12 consoane. Întrucît însă numai o parte dintre acestea există sau au existat în diverse sisteme reale, unele definiții se simplifică, în anumite cazuri concrete, prin eliminarea unor t. d.

Fonemele /l/ și /l̄/ posedă t. d. [−compact] numai cînd se opun unei laterale compacte, /l′/. Fonemele /r/ și /r̄/ sînt necompacte numai în sistemele în care există cel puțin unul dintre fonemele /ŕ/ și /ρ/, iar acestea din urmă posedă t. d. [+compact] numai cînd se opun lui /r/ (eventual, și lui /r̄/).

Tabloul 2

	l′	l̄	l	ř	ŕ	ρ	r̄	r	ṅ	n	m	ń
Vocalic	+	+	+	+	+	+	+	+	−	−	−	−
Compact	+	(−)	(−)	0	(+)	(+)	(−)	(−)	−	−	−	+
Grav	0	0	0	0	(−)	(+)	0	0	−	−	+	0
Nazal	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+
Continuu	+	+	+	−	−	−	−	−	0	0	0	0
Strident	0	0	0	+	(−)	(−)	(−)	(−)	0	0	0	0
Forte	0	+	(−)	0	0	0	+	(−)	−	(+)	0	0

Prezența t. d. [−grav], respectiv, [+grav] în definițiile fonemelor /ŕ/ și /ρ/ implică existența ambelor consoane în același sistem; în absența opoziției /ŕ/ : /ρ/ t. d. [grav] nu este utilizată în subsistemul lichidelor.

În sistemele în care nu există /ř/ toate vibrantele sînt indiferente față de t. d. [strident].

În sfîrșit, fonemele /l/ și /r/ posedă (respectiv, posedau) t. d. [−forte] numai ca termeni ai opozițiilor /l/ : /l̄/, /r/ : /r̄/, iar /n/ a fost caracterizat prin t. d. [+forte] numai atîta timp cît s-a opus lui /ṅ/.

În matricea lichidelor și nazalelor (vezi tabloul 2) sînt puse între paranteze semnele „+" și „−" corespunzătoare unor valori ale t. d. [compact, grav, strident, forte] care nu apar în toate sistemele [40]. Aceste semne urmează să fie, de la caz la caz, înlocuite cu „0" în analiza consoanelor lichide și nazale din sistemele în care nu există anumite opoziții dintre cele examinate mai sus.

[40] Ordinea t. d. este, în acest tablou, aceeași ca în matricea fonologică pe care am elaborat-o cînd am descris limba literară (vezi Avram, *Trăsăturile distinctive*); au fost omise t. d. care nu ne interesează aici și a fost adăugată t. d. [forte].

14. În graiurile care cunosc opoziția /ţ/ : /ḑ/ cele două foneme posedă șapte t. d. comune, proprii și lui /ţ/ din limba literară—[+consonantic, —vocalic, — compact, —grav, —nazal, —continuu, +strident] [41] —, la care, evident, se adaugă t. d. [—sonor] pentru /ţ/ și [+sonor] pentru /ḑ/.

15. În sistemele fonologice ale unor graiuri aromâne, alături de fricativele [s z], există, ca realizări ale unor foneme autonome, și fricativele dentale sau interdentale [42] [θ δ]. După impresia auditivă pe care o produc, [s z] pot fi numite sibilante, iar [θ δ] nesibilante [43]. În termeni acustici fonemele /s z/ se opun fonemelor /θ δ/ prin t. d. [±strident]; ultimele sînt nestridente (mate) [44].

16. În inventarul fonetic al unor graiuri figurează oclusivele prepalatale notate [t' d']. Dacă aceste consoane nu se opun mediopalatalelor [ḱ ǵ] [45] avem a face cu variante ale fonemelor /ḱ ǵ/. Se pare însă că în unele cazuri cele două tipuri de oclusive reprezintă două serii de foneme. De exemplu, [ḱ] poate fi menținut ca atare în unele cuvinte recente, în timp ce în cuvintele mai vechi apare, în același context, un [t'] : [ḱ]*ipiu*, dar [t']*iper*; în această situație [ḱ] și [t'] reprezintă foneme distincte.

Avînd un loc de articulație mai avansat, consoanele [t' d'] sînt mai puțin compacte, respectiv, mai difuze decît [ḱ ǵ], așa încît este posibil să ne referim la această proprietate pentru a descrie baza fonetică a opozițiilor /t'/ :/ḱ/ și /d'/ : /ǵ/. Atribuind t. d. [+compact] atît mediopalatalelor, cît și prepalatalelor, vom considera că, în interiorul clasei consoanelor compacte, /t' d'/ se opun oclusivelor /ḱ ǵ/ prin t. d. [±difuz]. Așadar, și în sistemul consonantic, ca și în cel vocalic, t. d. [+compact] și [—compact] pot să nu fie echivalente cu [—difuz], respectiv, cu [+difuz]. De remarcat că t. d. [difuz] este oricum prezentă în toate sistemele fonologice ale graiurilor românești — ea este utilizată în vocalism— , ceea ce înseamnă că interpretarea propusă aici nu face necesară modificarea inventarului general al t. d.

Nu au fost descrise (și nu este probabil să existe) graiuri în care africatele [č ğ] și [ĉ ĝ] sau [ć đ] să reprezinte două serii de foneme, separate prin t. d. [±difuz].

17. Caracterul distinctiv al trăsăturii fonetice [difuz] este, după părerea noastră, evident în subsistemul fricativelor compacte. Avem în vedere opoziția dintre palato-alveolare și alveolo-palatale; din punct de vedere acustic primele sînt mai puțin compacte, respectiv, mai difuze decît

[41] În sistemul descris în § 25 fonemele notate /ţ/ și /ḑ/ sînt indiferente față de t. d. [compact].

[42] Cf. Otto von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*. 2. durchgesehene und erweiterte Auflage, Berlin, 1957, p. 74 : ,,Engl. *th* (stimmlos und stimmhaft) wird oft, vielleicht meistens, nicht interdental, sondern addental (« postdental ») gebildet, u. zw. mit der Zungenspitze oder dem vorderen Teile des Zungenrückens".

[43] Vezi nota următoare.

[44] Jakobson Fant, Halle, PSA, p. 24 : ,,Strident phonemes are primarily characterized by a noise which is due to turbulence at the point of articulation. This strong turbulence, in its turn, is a consequence of a more complex impediment which distinguishes the strident from the corresponding mellow consonants : the labiodentals from the bilabials, the hissing and hushing sibilants from the non-sibilant dentals and palatals respectively, and the uvulars from the velars proper".

[45] În ALRT, p. X—XII, cele dintîi sînt considerate palatale, iar [k' ǵ] velare palatalizate.

celelalte. În cele ce urmează fricativele compacte caracterizate prin t. d. [—difuz] și realizate ca [ŝ ẑ] sau ca [ś ź] [46] vor fi notate /ŝ ẑ/; cf. perechi minimale de tipul /saș/ = *sași* — /saŝ/ = *saci*.

Consoanele [ŝ ẑ] — notate și [ʃ' ʒ'] [47] — sînt considerate de către unii cercetători corespondentele diezate ale fonemelor nediezate (neutre) /s z/ [48]. În limba literară ar fi diezate, conform teoriei corelațiilor consonantice de timbru, fricativele din forme ca *moși*, *paji*, în opoziție cu cele din *moș*, *paj* [49].

După părerea noastră, fricativele palato-alveolare și cele alveolo-palatale considerate realizări ale unor foneme diezate (palatalizate, moi) sînt, de la caz la caz, fie variante ale fonemelor /ș j/ (cf., de exemplu, în limba literară, pl. *moașe* și sg. *moașă*, cu o opoziție vocalică, /e/ : /ă/, nu cu opoziția consonantică /ș'/ : /ș/) [50], fie realizări ale grupurilor de foneme /șĭ jĭ/, deci „consoană + semivocală" (în lit. *moși*, *viteji*), fie, în sfîrșit, variante ale fonemelor /ŝ ẑ/, consoane compacte nedifuze, opuse consoanelor compacte difuze /ș j/. Cu alte cuvinte, sîntem de părere că în limba română nu există opoziții între consoane șuintante (șuierătoare) neutre, pe de o parte, și fonologic diezate (palatalizate), pe de altă parte [51].

18. Soluții asemănătoare cu cele privitoare la raporturile dintre /ŝ ẑ/ și /ș j/ am adoptat (după cum rezultă în parte din paginile precedente) și în cazul altor perechi de consoane considerate uneori ca fiind formate din foneme membre ale corelației de timbru palatal. Consoanele /ḱ ǵ/ se opun consoanelor /k g/ prin t. d. [±grav]; /ḣ/ și /ý/ — care vor fi analizate mai jos [52] — se opun prin aceeași t. d. fonemelor /h/ și /γ/. Termenii opozițiilor /ḱ/ : /t/, /ǵ/ : /d/ sînt consoane compacte, respectiv, necompacte; tot t. d. [±compact] stă la baza opozițiilor /l'/ :/l/, /ŕ/ :/r/, / ń/ :/n/.

Se poate vorbi, simplificînd lucrurile, de o corelație în care una din serii se caracterizează din punct de vedere fonetic prin „palatalitate" — /ŝ/ :/ș/, /ḱ/ : /k/, /l'/ : /l/ etc. — , dar pe plan fonologic această palatalitate are ca echivalent una dintre t. d. [—difuz], [—grav], [+compact]. După părerea noastră, t. d. [diezat] nu face parte din inventarele de t. d. ale graiurilor românești.

19. Ca rezultat al așa-numitei palatalizări a labialelor, în unele graiuri a apărut o fricativă palatală asemănătoare cu [i̯] (iot), de care se deosebește însă mai ales printr-un zgomot de fricțiune mai pronunțat. Această fricativă este notată [y] sau [ý] (rar, [γ], fără semn diacritic, înainte de un element vocalic palatal). S-ar putea face o distincție între [y]

[46] Seriile de consoane [ŝ ẑ] și [ś ź] sînt foarte asemănătoare între ele; vezi ALRT, p. XI–XII.

[47] Vezi, de exemplu Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 163.

[48] Vezi E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în CL III (1958), p. 129 — 130 (și tabloul de la p. 126); consoanele notate /ŝ ẑ/ sînt considerate corespondentele diezate ale consoanelor /s z/ „deoarece din punct de vedere fiziologic-acustic nu se deosebesc prea mult de fonemele /s'/, /z'/" (p. 130). Cf. Anca Bălchiță, *Unele probleme referitoare la fonologia generativă a graiurilor din Oltenia*, în FD VI (1969), p. 31–32.

[49] Vezi, de exemplu, E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL VII(1956), nr. 1–2, p. 15.

[50] Vezi și § 27.

[51] Vezi și § 18.

[52] Vezi § 19.

şi [ɣ́], folosind prima notaţie pentru a reda o consoană cu un punct de articulaţie ceva mai avansat şi cu un caracter consonantic mai puţin evident, dar acest lucru nu are importanţă pentru ceea ce ne interesează aici. Important este faptul că în unele graiuri [i̯] şi fricativa palatală asemănătoare cu acest sunet reprezintă foneme diferite : pe de o parte o semiconsoană sau o semivocală, pe de altă parte o consoană propriu-zisă. Dat fiind că prin /y/ notăm semiconsoana (consoana sonantă) din forme ca *ia*, *este* (procedeu frecvent în studiile de fonologie), este convenabil ca fonemul consonantic (nesonant) corespunzător să fie notat /ɣ́/ ; de exemplu, /yeste/ = *este*, dar /ɣ́espe/ = *viespe* — notate fonetic, de obicei, [i̯este], respectiv, [yespe] sau [ɣ́espe] — în unele graiuri dacoromâne care cunosc fenomenul palatalizării labialelor [53]. După Matilda Caragiu Marioţeanu [54], în dialectul aromân [i̯] este, ca şi [e̯], o variantă a fonemului semivocalic notat /i̯/ ; fricativa corespunzătoare, notată /y/, este inclusă în subsistemul consonantic [55].

Aşadar iot şi sunetele asemănătoare cu el pot să reprezinte trei foneme nesilabice : o semivocală — pe care preferăm să o notăm /ĭ/ —, o semiconsoană şi o consoană. Luînd în consideraţie şi pe /i/, obţinem un grup de patru foneme ale căror realizări prezintă unele asemănări ; ele posedă, printre altele, următoarele t. d. : /i/ — [—consonantic, +vocalic, +silabic] ; /ĭ/ — [—consonantic, +vocalic, —silabic] ; /y/ — [—consonantic, —vocalic] ; /ɣ́/ — [+consonantic, —vocalic] [56].

Ca membru al subsistemului fonemelor semiconsonantice (şi, împreună cu lichidele şi cu nazalele, al subsistemului sonantelor), fonemul/y/ este indiferent faţă de t. d. [sonor] [57]. Dimpotrivă, /ɣ́/, care face parte din subsistemul obstruentelor (al consoanelor nesonante), poate să fie — şi este, în unele graiuri — fonologic sonor, ca termen al opoziţiei /ɣ́/ :/h́/.

20. Atît trăsăturile acustice ale sunetelor corespunzătoare fonemelor /h́ ɣ́/, pe de o parte, şi /ş j ŝ ẑ/, pe de altă parte, cît şi impresia auditivă produsă de aceste sunete ne dau dreptul să considerăm că cele două serii de consoane se opun una alteia prin t. d. [±strident] ; fonemele marcate, deci stridente, sînt şuintantele /ş j ŝ ẑ/ [58].

21. În nici un grai nu există ca foneme distincte mai mult de două fricative posterioare (velare sau laringale). Consoana /γ/ din aromână urmează să fie socotită corespondenta sonoră a lui /h/ [59], chiar dacă s-ar

[53] Vezi şi Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 19.

[54] *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucureşti, 1968, p. 33—35.

[55] *Ibidem*, p. 46—47.

[56] Cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*. p. 591—593.

[57] Chiar dacă se realizează ca sunet cu un caracter consonantic pronunţat, respectiv, ca fricativă sonoră în *biet*, de exemplu, şi ca fricativă surdă în *piept*, fonemul ortografiat *i* din cuvintele de acest tip poate să rămînă — cu statut de semiconsoană (eventual, de semivocală) — în afara corelaţiei de sonoritate în graiurile care nu cunosc opoziţia dintre semiconsoana palatală şi o consoană fricativă cu acelaşi loc de articulaţie. Pe de altă parte, în aceeaşi categorie de graiuri, sunetul [i̯] poate fi interpretat ca fonem consonantic chiar dacă se deosebeşte destul de mult de [ɣ́] (cf. § 25). De la caz la caz, anumite fapte pot să pledeze pentru una sau alta dintre aceste interpretări.

[58] Vezi nota 44.

[59] Aceasta este interpretarea pe care o propune Matilda Caragiu Marioţeanu, *op. cit.*, p. 46—47.

constata că cel de-al doilea fonem se realizează exclusiv ca laringală (sonora este velară) ; așadar trăsăturile fonetice legate de o eventuală deosebire între locurile de articulație ale sunetelor [h] și [γ] nu au valoare distinctivă.

22. În subdialectul nordic al istroromânei (vorbit la Jeiăn) există, ca și în dacoromână, trei foneme consonantice compacte grave ; spre deosebire însă de dacoromână, două dintre aceste foneme se realizează ca sunete continue și numai unuia îi corespunde o oclusivă : [h γ k]. În tabloul sistemului consonantic al istroromânei prezentat de August Kovačec[60] /k/ apare în rubrica „oclusive velare", /h/ este considerat fricativă velară surdă, iar /γ/ fricativă velară sonoră. Referindu-se la locul lui /γ/ în sistemul consonantic, autorul citat scrie : „Același sistem l-am putea prezenta și cu încadrarea lui /γ/ (deși fricativ) ca pereche sonoră a lui /k/, obținînd, prin aceasta, pentru oclusive o corelație mai amplă de sonoritate : /p/ — /b/, /t/ — /d/, /č/ — /ğ/, /k/ — /γ/. Această prezentare ar fi justificată și prin faptul că unii vorbitori din Jeiăn ...au tendința de a rosti [g] în locul lui [γ]"[61].

Este ușor de văzut că încadrarea lui /γ/ în corelația de sonoritate s-ar putea face și dacă am considera că el este fonologic fricativ (continuu) și sonor și că /h/ este fonologic fricativ și surd ; perechea corelativă ar fi deci /h/ :/γ/. Deoarece însă /γ/ tinde să se realizeze și ca oclusivă, credem că interpretarea cea mai satisfăcătoare este cea potrivit căreia consoana în discuție este fonologic sonoră, dar indiferentă față de t. d. [continuu]. Rezultă că fonemele /h/ și /k/ sînt amîndouă fonologic surde ; se înțelege că opoziția dintre ele se bazează pe t. d. [±continuu][62].

23. În tabloul 3 prezentăm o clasificare a consoanelor obstruente compacte. Valorile t. d. pe baza cărora se face clasificarea sînt indicate în așa fel încît, în măsura posibilităților, consoanele care prezintă anumite asemănări de ordin fonetic să fie plasate unele lîngă altele ; în tablou nu figurează t. d. [sonor] și t. d. comune celor 16 consoane.

Tabloul 3

−Grav						+Grav	
−Continuu			+Continuu			+Cont	−Cont
−Strident		+Strident	+Strident		−Strid		
+Difuz	−Difuz		+Difuz	−Difuz			
t′ d′	ḱ ǵ	č ğ	ş j	ŝ ẑ	ń ý	h γ	k g

24. Tabloul 4 cuprinde o analiză în t. d. binare a consoanelor din tabloul precedent, a consoanelor /t d ţ ḑ θ δ s z/ și a semiconsoanei /y/. Întrucît graiurile nu prezintă trăsături specifice față de limba literară în

[60] *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971, p. 51.

[61] *Ibidem*, p. 51 — 52.

[62] În tabloul 6 este prezentată clasificarea unor consoane din subdialectul de sud al istroromânei, în care fonemele compacte grave sînt /k g h/, ca în româna literară.

clasa consoanelor difuze grave (respectiv, labiale), acestea nu au fost incluse în tablou ; nu au fost incluse nici lichidele și nazalele, ale căror t. d. au fost prezentate în tabloul 2. Semiconsoana /y/ a fost adăugată pentru a se pune în evidență deosebirile dintre acest fonem și fricativa /γ́/. Toate cele 25 de foneme posedă t. d. [—vocalic] și sînt indiferente față de t. d. [silabic, bemolat, forte] ; aceste patru t. d. nu au fost luate în considerație.

Tabloul 4

	t	d	ţ	ḑ	θ	δ	s	z	t′	d′	ḱ	ǵ	č	ǧ	ş	j	ŝ	ẑ	ń]	γ́	k	g	h	γ	y
Consonantic	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—
Compact	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0
Difuz	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	—	—	0	0	+	+	—	—	0	0	0	0	0	0	0
Grav	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	—
Nazal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
Continuu	—	—	—	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+	0
Strident	—	—	+	+	—	—	+	+	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	—	—	0	0	0	0	0
Sonor	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	0

Din motive de ordin tehnic, în tabloul 4 nu am introdus parantezele pentru a arăta că unele dintre semnele „+" și „—" urmează să fie înlocuite cu „0" în anumite cazuri (așa cum am procedat atunci cînd am prezentat, într-un tablou de dimensiuni mult mai reduse, t. d. ale lichidelor și nazalelor). Vom face, în continuare, cîteva observații cu privire la această problemă [63].

Fonemele /ţ ḑ s z/ sînt indiferente față de t. d. [±compact] în unele graiuri asupra cărora ne vom opri pe larg mai jos [64].

Fonemele /ḱ ǵ/ posedă t. d. [—difuz] numai dacă în același sistem există și /t′ d′/ ; în cazul contrar semnul „—" din dreptul t. d. [difuz], urmează să fie înlocuit cu „0" în coloanele corespunzătoare primelor două oclusive (fonemele /t′ d′/ sînt întotdeauna caracterizate prin t. d. [+difuz], deoarece ele nu apar decît în sistemele în care există și /ḱ ǵ/ [65]). Observații similare se pot face în legătură cu raporturile dintre /ş j/ și /ŝ ẑ/.

În dialectul meglenoromân consoanele compacte continue sînt indiferente față de t. d. [grav] ; de exemplu, /ş/ nu posedă t. d. [—grav], deoarece în dialectul menționat — sau cel puțin în unele dintre graiurile lui — nu există fonemul /h/ [66].

T.d. [—nazal] nu face parte din definițiile fonemelor compacte, /ḱ č ń g h/ etc., decît în sistemele în care există nazala compactă /ń/. În unele sisteme /γ/ este indiferent față de t. d. [+continuu] [67].

Fonemele /s z/ sînt fonologic stridente numai cînd se opun fonemelor /θ δ/ (în aromână) sau lui /γ́/ (în unele graiuri istroromâne ; este vorba de /s z/ realizate și ca [ş j] și indiferente față de t. d. [compact] [68]).

[63] Vezi și observațiile din § 29, care, împreună cu cele făcute aici, înlătură neajunsul care ar putea să rezulte din faptul că în tabloul 4 nu am indicat cu ajutorul parantezelor semnele „+" și „—" susceptibile de a fi înlocuite cu „0".

[64] Vezi §§ 25 și 26.

[65] Vezi § 16.

[66] Vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii*. I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 138. Cf., pentru principiu, Jakobson, SW I, p. 428.

[67] Vezi § 22.

[68] Vezi §§ 25 și 26.

În clasa consoanelor compacte trăsătura fonetică [±strident] este distinctivă numai cînd există opoziţii între oclusive şi africate (pre)palatale — de exemplu, /ḱ/ : /č/ — sau între fricativele /ȟ γ́/ şi cele din seria /ş j ŝ ẑ/. În sistemele consonantice identice, sub aspectul avut în vedere aici, cu cel al limbii literare, /č/, de exemplu, posedă t. d. [+strident], dar /ş/ nu este, pe plan fonologic, nici strident, nici nestrident (mat). Fonemele realizate ca africate prepalatale sînt indiferente faţă de t. d. [strident] în graiurile în care nu există /ḱ ǵ/ [69]. Fonemele /ş j/ sînt caracterizate prin t. d. [+strident] în graiul meglenoromân din Ţîrnareca, unde ele se opun lui /ȟ/, consoană continuă nestridentă, apărută ca rezultat al palatalizării lui [f] [70]; în celelalte graiuri /ş j/ sînt fonologic stridente numai în eventualitatea că [i̯] este considerat consoană — /γ́/ în transcrierea noastră —, nu semiconsoană, /y/, sau semivocală, /ĭ/.

În sfîrşit, unele dintre consoanele din tabloul 4 nu sînt în toate sistemele fonologic surde, respectiv, sonore. De exemplu, /ţ/ şi /θ/ sînt indiferente faţă de t. d. [sonor] în sistemele în care nu există /ḑ/, respectiv, /δ/ [71].

25. Seriilor de foneme /ţ s z/, consoane acute necompacte, şi /č ğ ş j/, consoane acute compacte, din subdialectul nordic al istroromânei le corespunde în unele graiuri ale subdialectului de sud (mai ales la Şuşnieviţa) o singură serie, ai cărei termeni se realizează la o parte dintre vorbitori fie ca dentale (alveolare), fie ca prepalatale, iar la alţi vorbitori ca sunete intermediare între aceste două categorii de consoane (africata sonoră — fonem „marginal" în istroromână [72] — constituie o excepţie, în sensul că ea se realizează numai ca [ğ], nu şi ca [ḑ]) [73]. Rezultă că în graiurile menţionate unele dintre consoanele acute sînt indiferente faţă de t. d. [compact], prin care în alte sisteme se deosebesc între ele, de exemplu, fonemele /s/ şi /ş/. Consoanele la care ne referim vor fi notate /ţ ḑ s z / (pentru africata surdă şi pentru cele două fricative transcrierea fonologică /č ş j/ ar fi fost mai puţin satisfăcătoare din punct de vedere fonetic [74]; africata sonoră, realizată ca [ğ], este notată /ḑ/ pentru a se pune în evidenţă paralelismul relaţiilor /ţ/ — /ḑ/ şi /s/ — /z/). T. d. ale fonemelor obstruente acute din graiurile pe care le avem în vedere aici — /ţ ḑ s z/ plus cele patru consoane care participă la opoziţia bazată pe t. d. [compact] — sînt prezentate în tabloul 5. De precizat că, acceptînd interpretarea propusă de August Kovačec [75], considerăm că fonemul realizat ca [i̯] este consoană propriu-zisă, nu semiconsoană; din motivele arătate mai sus [76], acest fonem este notat /γ́/. Menţionăm, de asemenea, că prin /ḱ/ este notat fonemul realizat ca [t"]. În tablou nu figurează t. d. faţă de care sînt indiferente toate cele opt foneme: [silabic, difuz, bemolat, forte].

[69] Vezi § 29 (sistemul F_2).
[70] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 121.
[71] Sistemul în care există /θ/, dar nu şi /δ/, este propriu unor graiuri ale dialectului aromân; vezi Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 162.
[72] August Kovačec, *op. cit.*, p. 48.
[73] *Ibidem*, p. 72.
[74] Această afirmaţie se întemeiază pe datele furnizate de August Kovačec, *op. cit.*, p. 72, asupra sunetelor în discuţie.
[75] *Op. cit.*, p. 51.
[76] Vezi § 19.

T. d. [grav] se află la baza unei dihotomii la care participă toate cele opt foneme din tabloul 5, precum și /p b f v k g h/ și nazalele /m/ și /n/, pe cînd t. d. [±compact] nu face parte din definițiile fonemelor /ţ ḑ s z ɣ́/, cărora le corespund și sunete compacte, [č ğ ș j i̯], și sunete difuze, [ţ s z]. Toate aceste sunete sînt, cu excepția lui [i̯], stridente, așa încît includerea t. d. [+strident] în definițiile fonemelor /ţ ḑ s z/ și a t. d. [−strident] în definiția lui /ɣ́/ = [i̯] este în concordanță cu datele fonetice. Întrucît /ɣ́/ este singura consoană caracterizată prin ansamblul de t. d. [−grav, +continuu, −strident], faptul că acest fonem se realizează ca sunet compact constituie o trăsătură redundantă. Africatele /ţ ḑ/, indiferente față de t. d. [compact], se opun prin t. d. [+strident] atît fonemelor /t d/, necompacte, cît și consoanei compacte /ḱ/. Din punct de vedere fonetic, raporturile dintre /s z/, realizate și ca [ș j], și /ɣ́/ = [i̯] în subdialectul sudic al istroromânei sînt comparabile cu cele dintre /ș j ŝ ẑ/ și /h́ ɣ́/ în unele graiuri dacoromâne.

Tabloul 5

	t	d	ţ	ḑ	s	z	ɣ́	ḱ
Consonantic	+	+	+	+	+	+	+	+
Vocalic	−	−	−	−	−	−	−	−
Compact	−	−	0	0	0	0	0	+
Grav	−	−	−	−	−	−	−	−
Nazal	−	−	−	−	−	−	−	−
Continuu	−	−	−	−	+	+	+	−
Strident	−	−	+	+	+	+	−	−
Sonor	−	+	−	+	−	+	0	0

26. În tabloul 6 prezentăm o clasificare a consoanelor obstruente din sistemul consonantic al graiurilor istroromâne de care ne-am ocupat în paragraful precedent; pentru a simplifica lucrurile, am omis t. d. comune consoanelor care figurează în tablou, [+consonantic, −vocalic, −nazal], precum și t. d. [±sonor].

Tabloul 6

−Grav					+Grav			
−Continuu			+Continuu		−Continuu		+Continuu	
−Strident		+Strid	−Strid	+Strid	−Comp	+Comp	−Comp	+Comp
−Comp	+Comp							
t d	ḱ	ţ ḑ	ɣ́	s z	p b	k g	f v	h

27. La prima vedere, s-ar părea că o situație asemănătoare cu cea examinată în paragrafele precedente se întîlnește în graiurile dacoromâne în care [ș] și [j] au devenit [s], respectiv, [z] [77]. În aceste graiuri se face însă distincție între siflante și șuintantele (șuierătoarele) secundare [ŝ ẑ] sau [ś ź], provenite din mai vechile africate [ĉ ĝ]. Pe de altă parte, africatele alveolo-palatale au reapărut, în unele cazuri, ca echivalente ale dentalelor urmate de un element vocalic palatal sau ale oclusivelor palatale din limba literară [78]. Toate cele trei categorii de consoane, [s, z], [ś ź],

[77] Vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui* ș *ca* s *și a lui* j *ca* z *în graiurile dacoromâne. Răspîndirea și situația actuală a fenomenului*, în CL X(1965), nr. 2, p. 269—279. Cf. Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*, București, 1971, p. 95.

[78] Pentru situația anterioară apariției africatelor secundare vezi § 29 (sistemul G).

2—c. 7453

[ć đ], apar, de exemplu, în formele următoare dintr-un grai bănățean caracterizat prin fenomenul trecerii lui [ș j] la [s z][79] : [śiᶜȩsće] = *citește*, [azũźĕ] = *ajunge*, [sanđilă] = *șindrilă*. Așadar prin transformarea în fricative a africatelor primare și prin apariția africatelor secundare s-a ajuns la opozițiile /s/ : /ș/ = [ŝ] sau [ś], /z/ : /j/ = [ẑ] sau [ź], /ț/ : /č/ = [ĉ] sau [ć] (eventual, și /ḍ/ : /ğ/ = [ĝ] sau [đ]), constituite dintr-o consoană necompactă și una compactă ; aceste opoziții există (cu excepția celei dintre /ḍ/ și /ğ/) și în limba literară, unde însă consoanele continue compacte se realizează ca [ș j], nu ca [ŝ ẑ] sau ca [ś ź], iar africatele caracterizate prin t. d. [+compact] se realizează numai ca [ĉ ĝ], nu și ca [ć đ].

28. Sistemul consonantic al limbii literare posedă, printre altele, următoarele caracteristici : se utilizează t. d. [compact] pentru a se distinge două serii de consoane continue acute, /s z/ și /ș j/, și două serii de consoane stridente, /ț/ și /č ğ/ ; toate consoanele continue sînt indiferente față de t. d. [strident][80] ; nu există opoziții între consoane nedifuze și difuze, de tipul /ŝ/ : /ș/ ; prin t. d. [±strident], africatele /č ğ/ se opun seriei de consoane nestridente (mate) /ḱ ǵ/.

Prima dintre caracteristicile enumerate se regăsește în marea majoritate a graiurilor dacoromâne ; în celelalte graiuri există (sau au existat, la un moment dat al evoluției lor) sau o singură serie de fricative și două serii de africate, sau două serii de fricative și o singură serie de africate din categoriile menționate mai sus[81] (după cum am văzut, în istroromână se întîlnește și o situație de alt tip[82]). Ceea ce este însă important este faptul că în toate cele trei categorii de graiuri dacoromâne trăsătura fonetică [± compact] a sunetelor continue acute are valoare distinctivă, fie că aceste sunete corespund unor foneme ca /s/ sau /ș/, fie că ele sînt segmente fonetice componente ale realizărilor unor foneme ca /ț/ sau /č/. Plecînd de la această constatare și ținînd seamă de avantajul pe care îl prezintă o clasificare în care fricativele /s z/ și africatele corespunzătoare, /ț ḍ/, au un statut identic din punctul de vedere al t. d. [compact], în concordanță cu natura fonetică a sunetelor [s z ț ḍ], considerăm că cele patru foneme posedă t. d. [—compact] în toate trei subsistemele următoare : /s z ț ḍ ș j č ğ/, /s z ț ḍ č ğ/, /s z ț ḍ ș j/. Altfel spus, includem t. d. menționată și în definițiile fonemelor /s z/ care nu coexistă cu /ș j/ (avînd în vedere opoziția dintre cele două serii de africate), și în definițiile fonemelor /ț ḍ/ care nu coexistă cu /č ğ/ (avînd în vedere opoziția dintre cele două serii de fricative).

Avem a face cu o situație cel puțin în aparență mai complicată atunci cînd anularea opoziției dintre seriile /s z/ și /ș j/ se manifestă sub forma fluctuațiilor [s] ~ [ș], [z] ~ [j] : [kos] = [koș] = *cos* și *coș*[83]. După părerea noastră, și în acest caz fricativele acute participă la opoziția bazată pe t. d. [±compact] ; susținînd că t. d. menționată face parte din definițiile fricativelor, avem în vedere faptele prezentate în continuare.

[79] Exemple date, printre altele, de Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 274.
[80] Cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 582, 597.
[81] Vezi § 29.
[82] Vezi § 25.
[83] Cf. Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 276.

Dacă la identitatea fonologică [s] = [ș], [z] = [j] se ajunge într-un grai în care există [ŝ ẑ] < [ĉ ĝ], înseamnă că două clase de foneme corespund la trei serii de sunete, caracterizate prin următoarele trăsături : [s z] necompacte, [ș j] — compacte difuze, [ŝ ẑ] — compacte nedifuze [84]. Întrucît trăsăturile [compact] și [difuz] se referă la aceleași proprietăți acustice, consoanele considerate compacte difuze sînt, de fapt, mai puțin compacte decît cele numite compacte nedifuze (cf. situația vocalelor [e ă o] în raport cu [a] și cu [i î u], din punctul de vedere al trăsăturilor în discuție). În aceste condiții, cele trei serii de sunete pot fi separate în două clase de foneme cu ajutorul t. d. [compact]. Termenii marcați ai opozițiilor bazate pe această t. d. sînt fonemele corespunzătoare sunetelor caracterizate prin gradul maxim al trăsăturii fonetice [compact] : /ș/ = [ŝ], /j/ = [ẑ]; termenii nemarcați sînt /s/ = [s ș], /z/ = [z j].

Dacă la identitatea [s] = [ș], [z] = [j] se ajunge înainte de apariția fricativelor [ŝ ẑ] [85], înseamnă că în sistemul respectiv t. d. [compact] este utilizată în categoria africatelor : /ț/ : /č/, /ḍ/ :/ğ/ ; în acest caz fonemele realizate ca [s] sau [ș] și ca [z] sau [j] urmează să fie înglobate în una dintre clasele separate prin t. d. [±compact], în virtutea celor arătate mai sus [86]. Transcrierea /s z/ și gruparea celor două fricative împreună cu /ț ḍ/ — deci nu transcrierea /ș j/ și gruparea /ș j č ğ/ — au la bază un criteriu de ordin fonetic : asemănarea dintre variantele [s z] și elementele fricative din [ț ḍ] este mai mare decît asemănarea dintre variantele [ș j] și elementele fricative din realizările fonemelor /č ğ/, care, în graiurile avute în vedere, sînt [ŝ ẑ], nu [ș j].

29. În ce privește celelalte caracteristici ale limbii literare menționate la începutul paragrafului precedent, ele pot să fie sau să nu fie proprii și sistemelor graiurilor dacoromâne, după cum în acestea au avut sau nu loc o serie de fenomene fonetice ca palatalizarea labialelor, transformarea africatelor prepalatale în fricative etc.

Un sistem în care ar exista toate tipurile de africate și fricative dentale, prepalatale și palatale examinate în paginile precedente ar conține următoarele șase serii de foneme: /ț ḍ/, /s z /,/ș j̓/,/ŝ ẑ/,/ḣ ý/,/č ğ/. Ținînd seamă — pentru motive care vor rezulta din cele arătate mai jos—și de oclusivele palatale /ḱ ǵ/ (dar nu și de eventualele opoziții între consoanele nedifuze /ḱ ǵ/ și consoanele difuze /t′ d′/), obținem șapte serii. Datele pe care le-am avut la dispoziție nu ne-au permis să stabilim dacă toate aceste consoane coexistă în vreun grai ; în cele ce urmează, ansamblul format din cele șapte serii de foneme va fi socotit doar sistem „de referință”, cu care pot fi comparate diversele sisteme „concrete”. Luînd în considerație numai t. d. [compact, difuz, strident], prezentăm, în tabloul 7, pentru cîteva sisteme, definițiile parțiale ale consoanelor enumerate mai sus. Coloanele rămase

[84] Cf. § 17.

[85] Pentru cronologia fenomenelor care ne interesează aici vezi § 29 și notele 94—96.

[86] Avînd în vedere utilizarea t. d. [compact] în seria africatelor, considerăm că și fricativele acute participă la opoziția corespunzătoare.

necompletate corespund seriilor de consoane din sistemul „de referință" (desemnat prin A) inexistente în sistemul „concret" respectiv [87].

Sistemul B caracterizează, de exemplu, unele graiuri din nord-estul Munteniei, în care fonemul /ń/ a apărut ca rezultat al palatalizării lui [f] [88]. În aceste graiuri există perechi minimale de tipul [ńină] = *fină* — [şină] = *şină*, care ilustrează opoziţia dintre o consoană continuă mată şi o continuă stridentă. Fricativele din acest sistem sînt indiferente faţă de t. d. [difuz].

Sistemul C este propriu, printre altele, graiului bistriţean, descris de Gı. Rusu [89]. Prin palatalizarea consoanelor [f v], în cuvinte ca *fină*, *vier* au apărut sunetele [ŝ], respectiv, [ẑ], care corespund, în acest grai, şi africatelor prepalatale din limba literară : [ŝină] = *fină* şi *cină* ; [ẑer] = = *vier* şi *ger*. Africatele există însă în forme ca [ĉag] = *cheag*, [ĝindă] = = *ghindă*. În sfîrşit, fonemele /ḱ ǵ/, realizate ca [t'' d''] [90] apar ca echivalente fie ale unor dentale, fie, mai rar, ale unor oclusive palatale din limba literară : [părţt''e] = *perete*, [d'' aţă] = *gheaţă*. În absenţa fonemelor /ń ý/, consoanele /ş j/ şi /ŝ ẑ/ sînt indiferente faţă de t. d. [strident]; în schimb, ele participă la opoziţia bazată pe t. d. [±difuz], inexistentă în sistemul consonantic B.

Tabloul 7

	A							B						C						D					
	ţ	s	ş	ŝ	ń	č	ḱ	ţ	s	ş	ń	č	ḱ	ţ	s	ş	ŝ	č	ḱ	ţ	s	ş	ŝ	ń	ḱ
Compact	−	−	+	+	+	+	+	−	−	+	+	+	+	−	−	+	+	+	+	−	−	+	+	+	+
Difuz	0	0	+	−	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	−	0	0	0	0	+	−	0	0
Strident	+	0	+	+	−	+	−	+	0	+	−	+	−	+	0	0	0	+	−	+	0	+	+	−	0

	E					F₁					F₂					G			
	ţ	s	ş	č	ḱ	ţ	s	ş	ŝ	ḱ	ţ	s	ş	ŝ	č	ţ	s	ş	ḱ
Compact	−	−	+	+	+	−	−	+	+	+	−	−	+	+	+	−	−	+	+
Difuz	0	0	0	0	0	0	0	+	−	0	0	0	+	−	0	0	0	0	0
Strident	+	0	0	+	−	+	0	0	0	0	+	0	0	0	0	+	0	0	0

În graiurile în care, ca rezultat al palatalizării labialelor, a apărut cel puţin una dintre fricativele /ń/ şi /ý/, iar africatele s-au transformat în fricative s-a constituit sistemul D, propriu, de exemplu, unor graiuri din partea de sud a Moldovei. În acest sistem unele dintre consoanele continue participă la opoziţiile corespunzătoare atît t.d. [difuz], cît şi t.d. [strident];

[87] Tabloul 8 cuprinde numai unele dintre situaţiile întîlnite în graiurile actuale sau despre care se poate presupune că au existat în trecut; de exemplu, nu este reprezentată una dintre situaţiile avute în vedere în § 28 : sistemul /s z ţ ḑ č ğ/, cu două serii de africate şi o singură serie de consoane continue acute. Pentru simplificare, aici şi în rîndurile următoare, denumim prin termenul s i s t e m ceea ce, de fapt, este numai o parte a unui sistem consonantic. Fiecare serie de foneme este reprezentată în tablou printr-un singur termen (consoana surdă).

[88] Pentru palatalizarea labialelor ne-am bazat pe datele furnizate de Dimitrie Macrea, *Probleme de fonetică*, [Bucureşti], 1953, p. 41—102. Cînd ne-a interesat răspîndirea geografică a altor particularităţi am făcut apel la articolul lui E. Petrovici, *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III(1954), nr. 5, p. 5 — 17 şi la diverse alte surse (citate în cuprinsul prezentei lucrări).

[89] *Schiţă a sistemului fonologic al graiului bistriţean*, în CL IV(1959), p. 61—70.

[90] Aceste consoane sînt interpretate de Gr. Rusu, la p. 68—69 din articolul citat în nota precedentă, ca dentale diezate.

cf. [urș] = *urși* — [urŝ] = *urci*, respectiv, [ḧină] = *fină* —[ŝină] = *cină*. În absența fonemelor /č ğ/, oclusivele /ḱ ǵ/ sînt indiferente față de t. d. [strident].

Sistemul E caracterizează graiurile care, din punctul de vedere al opozițiilor care ne preocupă aici, sînt identice cu limba literară.

Sistemul F_1 s-a constituit, de exemplu, în unele graiuri din Transilvania și din Moldova din care au dispărut africatele primare (prin transformarea lor în fricative identice cu cele rezultate din palatalizarea labialelor [f v]) și în care nu au apărut africatele secundare [91].

Sistemul F_2 caracterizează majoritatea graiurilor de tip bănățean. De regulă, /ŝ ẑ/ se realizează ca [ś ź], iar /č ğ/ ca [ć đ). Segmentele fonetice notate uneori [ḱ ǵ] — și care ar trebui să fie notate, de fapt, [k g] (plus o literă corespunzătoare unui element vocalic palatal) [92] — sînt variante ale fonemelor /k g/ ; la finala unui cuvînt ca *ochi* în aceste graiuri apare sau o africată (în unele regiuni), sau segmentul fonetic [k^i], diferit de [ḱ] din limba literară (în alte regiuni), segment care, după părerea noastră, nu corespunde unei consoane acute, /ḱ/, ci unui grup de foneme format dintr-o consoană gravă și o semivocală : /kĭ/ [93].

La sistemul G s-a ajuns, la un moment dat, în unele graiuri de tip bănățean, prin transformările fonetice următoare : [t d] > [t′ d′] = =/ḱ ǵ/, înainte de un element vocalic palatal ; [ș j] > [s z] ; [ĉ ĝ] > [ŝ ẑ] sau [ś ź] = /ș j/. Este vorba de o etapă de evoluție a acestor graiuri anterioară apariției africateloı secundare, fenomen care, cu siguranță, este mai nou decît transformarea în fricative a africatelor primare [94] (se pare că această transformare, la rîndul ei, s-a produs cel mai devreme prin secolul al XVII-lea [95] ; atît transformarea dentalelor în [t′ d′], cît și confundarea șuintanțelor cu siflantele sînt anterioare acestui secol [96]).

30. După cum rezultă din tabloul 7, nici /ḱ/ din sistemul F_1, nici /č/ din sistemul F_2 nu participă la opoziția bazată pe t. d. [strident] ; cele două foneme au, în sistemele menționate, aceeași definiție (identice sînt și /ǵ/ din F_1 și /ğ/ din F_2) și ele ar fi trebuit să fie notate în același fel dacă s-ar fi ținut seamă și aici de principiul aplicat în majoritatea cazurilor. Din motivele arătate în alt loc [97], am notat în mod diferit oclusiva și africata, dar am marcat identitatea sistemelor în discuție prin faptul că

[91] Graiurile caracterizate prin sistemul F_1 sînt cele care aparțin subtipului *Bbα* din cadrul tipului moldovenesc, după clasificarea propusă de Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 191—192.

[92] Vezi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL VIII (1963), nr.1, p. 46 : ,,notarea palatală a lui *k*. . . este inexactă pentru Banat''.

[93] Cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 590—593.

[94] Dacă africatele secundare (<[t d]) ar fi apărut mai înainte, atunci, o dată cu prefacerea lui [ĝană] în [ẑană], [ĝal] sau [đal] ar fi devenit *[ẑal] ; cf. Petru Neiescu, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, în CL VIII(1963), nr. 2, p. 211—212 ; Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 180—181.

[95] Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 193, 196—197, 200.

[96] Pentru primul fenomen vezi lucrarea precitată, p. 144 — 145 ; Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, [Timișoara, 1975], p. 34—36. Pentru al doilea vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal : rostirea lui* ș *ca* s *și* j *ca* z *în graiurile dacoromâne. Vechimea și originea fenomenului*, în ,,Studia Universitatis Babeș-Bolyai'' X(1965). Series Philologia, fasciculus 2, p. 116.

[97] Vezi § 2.

le-am desemnat cu ajutorul aceleiași litere majuscule (indicii 1, respectiv, 2 trimit la o deosebire de ordin pur fonetic [98], reflectată, de data aceasta, și în transcrierea fonologică) [99].

31. Pentru a ilustra pe baza unui sistem consonantic luat în totalitatea lui o parte a criteriilor utilizate în definirea și clasificarea diverselor tipuri de consoane, prezentăm, în tabloul 8, analiza în t. d. binare a fonemelor consonantice dintr-un grai al dialectului aromân ; inventarul avut în vedere a fost stabilit de Matilda Caragiu Marioțeanu [100]. În matrice nu figurează t. d. [silabic, difuz, bemolat, forte], față de care toate fonemele analizate sînt indiferente.

Tabloul 8

	l	l′	r	m	n	ń	p	b	f	v	t	d	ţ	ḑ	θ	δ	s	z	ḱ	ǵ	č	ğ	ş	j	h́	γ́	k	g	h	γ
Consonantic	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Vocalic	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−
Compact	−	+	0	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Grav	0	0	0	+	−	0	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+
Nazal	0	0	0	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−
Continuu	+	+	−	0	0	0	−	−	+	+	−	−	−	−	+	+	+	+	−	−	−	−	+	+	+	+	−	−	+	+
Strident	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	−	−	+	+	−	−	+	+	−	−	+	+	+	+	−	−	0	0	0	0
Sonor	0	0	0	0	0	0	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+	−	+

Se impune să facem cîteva observații asupra definițiilor celor 24 de consoane obstruente din tabloul 8. După criterii articulatorii, autoarea citată împarte aceste foneme în șase clase, care conțin cîte patru foneme. În clasificarea noastră, utilizarea t. d. [compact] și [grav] duce la degajarea a patru clase de consoane. Raporturile dintre t. d. articulatorii indicate de Matilda Caragiu Marioțeanu și t. d. acustice din matricea propusă de noi sînt următoarele : 1) „labial" = [−compact, +grav] ; 2) „dental" și „alveolar" = [−compact, −grav] ; 3) „prepalatal" și „palatal" = [+compact,−grav] ; 4) „velar" = [+compact, +grav]. Clasele numerotate 2 și 3 conțin cîte opt foneme ; ele se împart în cîte două subclase, caracterizate prin t. d. [−continuu], respectiv, [+continuu] : /t d ţ ḑ/ : /θ δ s z/ și /ḱ ǵ č ğ/ : /ş j h́ γ́/. Opozițiilor „alveolar : dental" și „prepalatal : palatal" din clasificarea după criterii articulatorii le corespunde, în clasificarea noastră, opoziția dintre consoane stridente și consoane nestridente (mate) : /ţ ḑ/ : /t d/ ; /s z/ : /θ δ/ ; /ş j/ : /h́ γ́/ ; /č ğ/ : /ḱ ǵ/ [101].

[98] Ceea ce nu înseamnă că ea este lipsită de importanță. Într-o clasificare a dialectelor și graiurilor deosebirile de acest gen pot și trebuie să fie luate în considerație. Vezi, de exemplu, Pavle Ivić, *Importance des caractéristiques structurales pour la description et la classification des dialectes*, în „Orbis" XII (1963), 1, p. 123—128 ; Andrei Avram, *Phonologie diachronique et dialectologie*, în *La Ricerca Dialettale*. Promossa e coordinata da Manlio Cortelazzo, [Pisa, 1975], p. 52—55.

[99] Cf. R. G. Piotrovskij, *Моделирование фонологических систем и методы их сравнения*, Moscova, Leningrad, 1966, p. 111 : în schema /P_{321}/ figurează, printre altele, fonemul notat /ћ$_5$/, reprezentat prin [t'] în sistemul fonetic [P_{300}] și prin [č'] în sistemul fonetic [P_{310}].

[100] *Op. cit.*, p. 45—47. Modificările introduse în transcrierea fonologică se reduc la înlocuirea lui /y/ cu /γ́/ (cf. § 19) și a lui /ć/ și /ģ/ cu /č/, respectiv, /ğ/.

[101] Pentru justificarea acestor interpretări vezi Jakobson, Fant, Halle, PSA, p. 23—26 ; vezi și cele arătate în §§ 15 și 20.

32. Presupunem că, în paginile precedente, am luat în considerație toate opozițiile a căror existență în variantele dialectale ale limbii române a fost sau ar putea fi semnalată (ni s-a părut util să ne referim și la stadiile mai vechi ale evoluției graiurilor). Aceste opoziții corespund unui număr de 10 t. d., [consonantic, vocalic, compact, difuz, grav, nazal, continuu, strident, sonor, forte], dintre care două, [difuz] și [forte], nu fac parte din sistemele consonantice ale tuturor graiurilor; t. d. [consonantic] are aceeași valoare („+") în definițiile tuturor consoanelor propriu-zise (însă valoarea „—" în definițiile semiconsoanelor /y/ și /w/), iar t. d. [vocalic] are valoarea „—" în definițiile majorității consoanelor (fac excepție lichidele). T. d. [silabic] și [bemolat] nu sînt utilizate în consonantism [102].

Luate la un loc, cele 12 consoane sonante definite și clasificate în tablourile 1 și 2, cele 24 de consoane obstruente care figurează în tabloul 4 și consoanele /p b f v/ constituie ceea ce s-ar putea numi **s i s t e m u l c o n s o n a n t i c g e n e r a l** al limbii române [103]. Sistemul general cuprinde deci 40 de foneme (nu sînt incluse aici semiconsoanele); ele sînt prezentate în tabloul 9. În tablou apar și fonemele /l̄ ŕ ρ ṅ t' d'/, termeni ai unor opoziții care au existat în trecut (în româna comună sau în sistemele unor graiuri de mai tîrziu [104]), dar nu mai există astăzi, sau a căror existență în graiurile actuale este numai probabilă [105]. Pe orizontală, ordinea fonemelor în tablou corespunde aproximativ unei clasificări după locul de articulație, respectiv, după t. d. [compact], [difuz] și [grav] (totuși consoanele stridente și cele mate cu aceeași localizare sînt așezate unele alături de altele); pe verticală, sînt delimitate, după modul de articulație, șase categorii de consoane: oclusive, africate, fricative, nazale, vibrante, laterale.

Tabloul 9

p		t	t′	ḱ			k
b		d	d′	ǵ			g
		ţ		č			
		ḑ		ğ			
f	θ	s		ş	ŝ	ḣ́	h
v	δ	z		j	ẑ	γ́	γ
m		n					
		ṅ		ń			
		r̄					
		r		ŕ	ř		ρ
		l̄					
		l		l′			

Sperăm că rezultatele la care am ajuns vor putea fi folosite în viitoarele studii de fonologie (sincronică și diacronică) a graiurilor limbii române și în cercetările asupra raporturilor interdialectale.

[102] T. d. [silabic] separă, în unele sisteme fonologice, vocalele propriu-zise de semivocale. T. d. [bemolat] este utilizată în vocalism. Un segment fonetic ca [po̯] din *poartă*, considerat de către unii cercetători consoană fonologic bemolată, este, după părerea noastră, format din două foneme, o consoană și o semivocală: /pŭartă/, nu /p°artă/; cf. Avram, *Trăsăturile distinctive*, p. 591.

[103] Cu privire la noțiunea de sistem general (engl. *overall pattern*) vezi Robert D. King, *Historical Linguistics and Generative Grammar*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1969, p. 30; cf. § 38 din articolul nostru consacrat sistemelor vocalice și citat în nota 1.

[104] Cf. §§ 5, 9, 10.

[105] Cf. §§ 5, 6, 16.

ABREVIERI

ALRT	*Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALRT II), Sibiu – Leipzig, 1943.
Avram, *Contribuții*	Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafici chirilice a primelor texte românești*. Extras din « Studii și cercetări lingvistice » XV (1964), fasc. 1–5, București, 1964.
Avram, *Trăsăturile distinctive*	Andrei Avram, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române literare*, în SCL XXVII (1976), 6, p. 577–599.
Jakobson, SW I	Roman Jakobson, *Selected Writings. I. Phonological Studies*, Haga, 1962.
Jakobson, Fant, Halle, PSA	Roman Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and Their Correlates*. Technical Report No. 13. Second Printing with Additions and Corrections, Massachusetts Institute of Technology, 1955.

L'analyse en traits distinctifs des phonèmes consonantiques des dialectes roumains

(R é s u m é)

Après avoir étudié, dans un article publié précédemment (SCL XXVIII, 4), les systèmes vocaliques, l'auteur établit les traits distinctifs des phonèmes consonantiques des quatre dialectes roumains.

Les consonnes sont définies et classifiées à l'aide de 10 traits distinctifs binaires, y compris les traits [diffus] et [fort], qui ne sont pas utilisés dans le système consonantique du roumain littéraire ; l'auteur est d'avis que les traits [diésé] et [bémolisé] (que l'on peut trouver dans les descriptions fondées sur la théorie des corrélations consonantiques de tonalité) n'appartiennent pas à l'inventaire des traits distinctifs du consonantisme des parlers roumains.

En prenant en considération non seulement les parlers actuels, mais aussi les phases anciennes de l'évolution du roumain, l'auteur présente un nombre de particularités des différents systèmes et établit un système g é n é r a l des consonnes – et implicitement, des oppositions consonantiques – qui peuvent être identifiées dans les parlers des quatre dialectes roumains ou dont l'existence dans tel ou tel parler est probable. Ce système comprend 40 phonèmes (8 consonnes liquides, 4 nasales et 28 obstruantes).

Iunie 1977

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis 25

CORNELIU REGUŞ

PARTICULARITĂŢI ALE ADVERBELOR DEMONSTRATIVE ÎN GRAIURILE UCRAINENE DIN JUD. SUCEAVA

Autorul semnalează şi interpretează unele aspecte inedite din structura adverbelor demonstrative înregistrate în graiurile ucrainene. Sînt supuse discuţiei raporturile create între termenii *tut — tuló, tam — tamó* etc. şi între perechile deictice *tut—tam* şi *hézd$\overset{e}{y}$—hénd$\overset{e}{y}$*.

Locul apropiat sau depărtat al unei acţiuni şi direcţia apropiată sau depărtată a acesteia sînt exprimate în graiurile ucrainene din Bucovina prin următoarele adverbe : *tut, tam, hézd$\overset{e}{y}$, hénd$\overset{e}{y}$, sudá* (lit. *сюди), tudá* (lit. *туди), v'íc$\overset{e}{y}$* sau *v'ic'iŭ* (lit. *звідси), v'ít$\overset{e}{y}$* sau *v'ítiŭ* (lit. *звідти).* Pe baza opoziţiei apropiat — depărtat aceste adverbe se încadrează într-un sistem binar : *tut — tam, hézd$\overset{e}{y}$ — hénd$\overset{e}{y}$, sudá — tudá, v'íc$\overset{e}{y}$ — v'ít$\overset{e}{y}$.* În ancheta întreprinsă pentru teza noastră de doctorat *Consideraţii privind graiurile ucrainene din judeţul Suceava* (text dactilografiat 1976)[1], am constatat la acest tip de adverbe două particularităţi dialectale, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

1. Paralel cu formele *tut, tam, hézd$\overset{e}{y}$, hénd$\overset{e}{y}$, sudá, tudá* etc. am înregistrat în zona dialectală de care ne ocupăm adverbele *tutó, tamó, hezd$\overset{e}{y}$ó, hend$\overset{e}{y}$ó, sudaó, tudaó, v'ic$\overset{e}{y}$ó (v'ic'iŭó), v'it$\overset{e}{y}$ó (v'itiŭó)*, unde afixul *-o* are valoarea de precizare exactă a locului sau direcţiei unei acţiuni. În acest fel se creează o serie de opoziţii *tam — tamó, tut — tutó, hézd$\overset{e}{y}$ — hezd$\overset{e}{y}$ó* etc., în care termenii sînt opuşi atît formal, cît şi semantic. Pe plan formal se realizează opoziţia nemarcat — marcat (*ø — o*), iar pe plan semantic opoziţia nedeterminat — determinat. Deosebirea semantică dintre cei doi termeni ai opoziţiei, de exemplu *tut — tutó*, constă în faptul că, în timp ce *tut* indică locul apropiat al unei acţiuni, *tutó* indică locul apropiat, dar determinat, exact, precis, al acesteia. Termenul marcat prin afixul *-o* conţine un grad de siguranţă în determinarea locului, indicînd de obicei acel loc spre care se poate arăta cu degetul. Adverbele deictice de depărtare marcate (*hend$\overset{e}{y}$ó, tamó, tudaó, v'itiŭó*) indică o acţiune care trebuie să fie în cîmpul vizual al vorbitorului, chiar dacă din punctul de vedere al distanţei în spaţiu aceasta este mai îndepărtată, de exemplu : *my pásl$\overset{e}{y}$ xudóbu tamó na tim horbí* „noi am păscut vitele acolo pe acel deal”. Gradul de generalizare al adverbelor *tutó, hezd$\overset{e}{y}$ó, tamó* etc. în raport cu *tut, hezd$\overset{e}{y}$, tam* este minim.

[1] Materialul dialectal a fost adunat în anii 1968 — 1972 din următoarele localităţi : Bălcăuţi, Dărmăneşti, Călineşti, Ipoteşti, Milişăuţi, Negostina, Şerbăuţi, Siminicea.

Din cele arătate rezultă că adverbele deictice în graiurile ucrainene din zona cercetată se încadrează într-un sistem binar dublu ramificat. Schematic opoziţiile create pot fi reprezentate astfel:

	nemarcat	marcat	nemarcat	marcat
apropierea	*tut*	*tutó*	*hézdy*	*hezdyó*
depărtarea	*tam*	*tamó*	*héndy*	*hendyó*
apropierea	*sudá*	*sudaó*	*v'ícy*	*v'icyó*
depărtarea	*tudá*	*tudaó*	*v'íty*	*v'ityó*

Fenomenul prezentat este specific şi pronumelor demonstrative din graiurile studiate. Pronumele deictice *ces—tot*, *c'a—ta* sau *totá*, *c'i—ti* sau *totí* se opun lui *cesó — totó*, *c'aó-taó* sau *totaó*, *c'ió — tió* sau *totió*. Elementul *-o* apare şi în cadrul paradigmei, menţinîndu-se astfel opoziţia nemarcat — marcat. De exemplu:

N. *ces — cesó*	*ti — tió*
G. *ćého — cehoó*	*tyx — tyxó*
D. *ćému — cemuó*	*tym — tymó*
A. *ces — cesó*	*ti* sau *tyx — tió* sau *tyxó*
Ĭ. *cym — cymó*	*týmy — tymyó*
L. *(na) ćému — (na) cemuó*	*(na) tyx — (na) tyxó*
(na) c'im — (na) c'imó	

Elementul final *-o* a rezultat, după părerea noastră, din particula *o* „uite, ia, iacă" echivalentă cu *ось* din limba literară. Particula *o* (*ось* este necunoscută graiurilor în discuţie) are următoarele valori: 1) Atrage atenţia ascultătorului asupra unui obiect sau unei acţiuni: *o, šo ja máju* „uite ce am eu", *o, ja sy hráju s kótom* „uite, eu mă joc cu pisica"; 2) Precizează locul unui obiect: *de-s pokláŭ sapu? — o, tam p'id prýspoŭ* „unde ai pus sapa? — uite, acolo sub prispă". În al doilea caz enunţul este însoţit, de obicei, de indicarea locului cu degetul. Acest element precedă, în mod obişnuit, adverbele şi pronumele demonstrative. Cu timpul el şi-a schimbat locul, devenind postpus. Sudîndu-se cu cuvintele deictice, *-o* a marcat o puternică influenţă asupra conţinutului semantic al acestora, transmiţîndu-le o valoare de determinare. Opoziţia creată între termenii nedeterminaţi — determinaţi este marcată şi de locul accentului. Accentul la formele determinate este transferat de pe radical pe afix: *héndy — hendyó, ces — cesó* etc.

Într-un studiu dedicat adverbului în limba ucraineană, I. K. Čapl'a, referindu-se la faptele dialectale de tipul *(о)так(о)*, *(о)таменьки(о)*, *(о)тут(о)*, *(о)тутечки(о)* (fără să precizeze valoarea funcţional-semantică a acestora), le pune în legătură cu unele forme ale limbii bulgare vechi, ca *онако*, *онамо*, *онолико*, şi ale limbii ruse vechi, *яко*, *тако*,

како [2]. Raportarea la formele vechi menţionate nu poate fi luată în consideraţie, după părerea noastră, decît — poate — în cazul lui *takó* (adverb modal) şi *tamó*. Funcţia deicticelor dialectale este de cu totul altă factură.

Se ştie că, într-o perioadă mai veche, o serie de limbi slave au folosit sistemul deictic pronominal şi adverbial cu trei termeni, sistem care era în legătură cu cele trei persoane gramaticale[3]; el este cunoscut şi de unele limbi slave contemporane. Un sistem ternar există şi în unele graiuri (olteneşti) ale limbii române [4]. Graiurile ucrainene (ca, dealtfel, şi limba literară) nu folosesc sistemul ternar. Faptele expuse aici se încadrează într-un sistem binar ramificat şi reprezintă inovaţii specifice acestor graiuri. Ele îşi găsesc corespondente în sistemul deicticelor din graiurile româneşti din Moldova. Ne referim la formele de tipul *acolo / acolo-ia*, *asta/asta-ia* etc., unde elementul deictic *-ia* se foloseşte pentru întărirea unor adverbe sau pronume (în speţă, a celor demonstrative) [5]. Un studiu aprofundat al deicticelor din graiurile din Moldova ar evidenţia, credem, un paralelism interesant româno-ucrainean în sistemul pronumelor şi adverbelor demonstrative.

2. Perechea deictică *hézdyͤ—héndyͤ*, avînd în graiuri o mare frecvenţă, este străină sistemului limbii literare. Deosebit de interesante sînt raporturile funcţional-semantice dintre cele două perechi deictice *tut* — *tam* şi *hézdyͤ* — *héndyͤ*. Aparent, se creează impresia că termenii *tut* şi *hézdyͤ*, pe de o parte, şi *tam* şi *héndyͤ*, pe de altă parte, se află în raporturi de sinonimie [6]. În realitate însă, pe plan semantic, sinonime sînt doar adverbele *tut* şi *hézdyͤ*. Fiind echivalente ca înţeles, aceste adverbe pot să apară în contexte identice fără ca enunţul să sufere schimbări semantice sau gramaticale, de exemplu: *my páslyͤ xudóbu tut na c'im horb'í* şi *my páslyͤ xudóbu hézdyͤ na c'im horb'í*. Din punct de vedere funcţional ele se află, prin urmare, în raport de variaţie liberă.

Adverbele *tam* şi *héndyͤ* cumulează însă raporturi de altă factură, ceea ce ne împiedică să le considerăm sinonime. În toate cazurile *tam* îl poate substitui pe *héndyͤ*, indiferent de context.

Spre deosebire de *tam*, care indică un loc necondiţionat de anumite limite spaţiale, *héndyͤ* are un sens mai restrîns, indicînd locul unei acţiuni nu prea îndepărtate. Datorită conţinutului său lexical *héndyͤ* îl poate substitui pe *tam* numai cînd acesta exprimă locul unei acţiuni limitate din punctul de vedere al distanţei. Astfel, un vorbitor ucrainean aflat la Su-

[2] Cf. I. K. Čapl'a, *Прислівники в українській мові*, Harkov, 1960, p. 42.

[3] Cf. L. P. Jakubinskij, *История древнерусского языка*, Moscova, 1953, p. 192—193.

[4] Cf. Al Ionaşcu, *O paralelă gramaticală slavo-română (sistemul cuvintelor deictice în graiurile olteneşti)*, în Rsl IV (1960), p. 76—86.

[5] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, 1966, p. 46, 304; Florica Dimitrescu, *Observations sur le système des déictiques de la langue roumaine (l'aspect synchronique du problème)*, în „Recueil d'études romanes", Bucureşti, 1959, p. 295.

[6] Cf. M. V. Leonova, *Прислівнки в буковинських говорах*, în „Питання історії діалектології східнослов'янських мов. Книга друга", Lvov, 1961, p. 93.

ceava poate să spună : *my rubály drová héndy u l'is'i* sau *myrubály drová tam u l'is'i*, dar nu poate spune *my rubály drová héndy u Bukuréštax*, ci numai *my rubály drová tam u Bukuréštax.*

Aceste fapte lingvistice ne determină să presupunem că, într-o perioadă mai veche, graiurile în discuţie cunoşteau sistemul ternar al deicticelor adverbiale exprimat prin opoziţia dintre cei trei membri *tut — héndy — tam.* Sub presiunea structurii binare (mai ales a deicticelor pronominale), pentru echilibrarea sistemului a fost refăcută forma *hézdy* (după modelul lui *héndy)*, creîndu-se astfel opoziţia *hézdy — héndy*. Adverbul *héndy* şi-a menţinut înţelesul, în timp ce *hézdy* a devenit sinonim cu *tut.*

Особенности указательных наречий в украинских говорах уезда Сучавы

(Р е з ю м е)

Статья выявляет и анализирует ряд неизученных явлений в структуре указательных наречий, специфичных для украинских говоров уезда Сучавы.

Деиктические наречия включаются в бинарную разветвленную систему: *тут—тутó*, *там—тамó* . . . , в которой термины противопоставляются как формально, так и семантически. В отношении формы реализуется противопоставление: маркированный — немаркированный, а в семантическом плане : определенный — неопределенный.

August 1976

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

OBSERVAŢII ASUPRA DERIVĂRII INDIGENISMELOR DIN LEXICUL SPANIOLEI AMERICANE

Articolul urmăreşte analiza indigenismelor din lexicul spaniolei americane prin prisma unuia din criteriile de apreciere a vitalităţii lor, şi anume capacitatea de a forma, prin derivare, noi cuvinte. Sînt relevate trei categorii de cuvinte, eşalonate diferit din punctul de vedere al vitalităţii, şi sînt cercetate caracteristicile pe care le prezintă derivarea prin sufixe în cadrul acestor categorii.

0. Una din chestiunile cele mai abordate din istoria filologiei şi lingvisticii hispano-americane este aceea a lexicului de origine indigenă. Aşa cum s-a subliniat însă adesea de specialişti [1], lucrările dedicate elementului indigen din spaniola americană s-au ocupat aproape exclusiv de înregistrarea unui cît mai mare număr de cuvinte care provin din variatele limbi şi dialecte vorbite în Lumea Nouă în perioada cuceririi şi colonizării. Realitatea lingvistică hispano-americană actuală diferă însă considerabil de această imagine, întrucît multe din cuvintele indigene fie că au ieşit din uz, fie că se află la periferia vocabularului (aparţinînd aşa-numitului „vocabular pasiv"), fie că, în sfîrşit, au o răspîndire geografică redusă, limitată la anumite zone şi regiuni ale continentului.

0.1. Plecînd de la necesitatea de a depăşi faza aglomerării nediferenţiate de material lexical de origine indigenă, în ultimii ani s-a pus din ce în ce mai imperios problema stabilirii poziţiei cuvintelor în discuţie în structura vocabularului spaniolei americane, printr-o analiză care să permită ierarhizarea lor, în funcţie de vitalitatea pe care o prezintă. Lingvistul care abordează această direcţie în cercetarea problemei este Juan M. Lope Blanch, în lucrarea *El léxico indígena en el español de México* (México, 1969).

0.2. Urmînd această orientare, într-o lucrare colectivă consacrată studierii cuvintelor de provenienţă indigenă prin evaluarea ponderii lor în ansamblul vocabularului hispano-american [2], au fost stabiliţi drept criterii de determinare a gradului de vitalitate următorii trei factori : răspîndirea geografică, bogăţia semantică şi capacitatea de a forma noi cuvinte.

[1] Cf., între alţii, M. Morínigo, *La penetración de los indigenismos americanos en español*, în *Presente y futuro de la lengua española*, Madrid, vol. II, 1964, p. 219 şi urm, J. M. Lope Blanch, *El léxico indígena en el español de México*, México, 1969, p. 17—20, M. Sala, *Elemente indigene în lexicul spaniolei din America*, în SCL XXV (1974), nr. 2, p. 182—184.

[2] M. Sala, D. Munteanu, V. Neagu, T. Şandru Olteanu, *El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad*, în curs de publicare. Cf. şi M. Sala, *Criterii de apreciere a indigenismelor din spaniola americană*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 543—545.

Astfel, prin consultarea principalelor opere lexicografice şi monografii referitoare la spaniola americană [3], a fost selectat, pe baza criteriilor expuse mai sus (şi anume : cuvinte care sînt răspîndite în mai mult de o ţară faţă de zona unde se vorbea limba indigenă respectivă, cuvinte care prezintă cel puţin un sens în plus faţă de cel originar şi, în sfîrşit, cuvinte care au dat naştere la cel puţin un derivat) un inventar de aproximativ 1 000 de indigenisme, în cadrul cărora s-au putut distinge mai multe categorii, ierarhizate diferit pe scara vitalităţii.

1. În prezentul articol ne propunem să facem unele observaţii asupra vitalităţii elementului indigen din lexicul spaniolei americane privită prin prisma celui din urmă criteriu, al productivităţii [4].

1.1. Se impune să definim mai întîi modul în care am conceput aplicarea acestui criteriu în selectarea indigenismelor.

1.1.1. Întrucît, în marea majoritate a situaţiilor, în cadrul formării de noi cuvinte de la indigenisme avem a face cu procedeul derivării, ne-am restrîns cercetarea numai la considerarea acestui mijloc de formare a cuvintelor, lăsînd deci la o parte puţinele cazuri de compunere.

1.1.2. Nu am inclus în inventar cuvintele formate cu sufixe indigene de la o temă spaniolă.

1.2. Am constatat că, din totalul cuvintelor înregistrate, aproximativ jumătate (adică 456 de termeni) au putut fi selecţionate pe baza criteriului productivităţii.

2. Pentru a putea întreprinde o analiză diferenţiată a cuvintelor selectate, le-am grupat în următoarele trei categorii : cuvinte care au format peste patru derivate, cuvinte care au dat naştere la două sau trei derivate şi cuvinte care au format un singur derivat.

2.1. Cuvinte cu o familie formată din patru sau mai mult de patru membri sînt : *achiote, achura, aguacate, ají, anón, arepa, atol, batata, bejuco, cabuya, cacao, cacique, caimán, calato, camote,* $cancha_1$, *caucho, ceiba, cigarro, cigua, coca, coco, cocol, concho, coyote, cuate, cuje,* $chácara_1$, *chala, chamba, champa, chancar, charque, chasca, chaucha, chicle, chicha, chile, chino, chipil, choclo, chocolate, cholo, gaucho, guaca,* $guacal_1$, *guacho, guagua, guaje, guanábano, guanaco,* $guaraca_2$, *guarango, guasca, guásima, guaso, guata, guataca, guayaba, higüero, huisache, hule, jaiba, jícara, macana, maíz, mamey, manigua, maraca, mate, mecate, milpa, nigua,* $ocote_1$, *opa, paco, pampa, papaya, pepenar, pequén, petaca, petate, pichol, pita, poroto, pucho, pulque, quina, quincha, quiñar, sabana, tabaco, tamal, tampa, tincar, tomate, tuna, vizcacha, yapa, yuca, zacate, zapallo, zapote, zopilote.*

[3] Dăm lista selectivă a acestora : *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, Madrid, ed. XIX, 1970, A. Malaret, *Diccionario de americanismos*, Buenos Aires, 1942, 2 vol., şi *Lexicón de fauna y flora*, Bogotá, 1961, M. Morínigo, *Diccionario manual de americanismos*, Buenos Aires, 1966, M. L. Wagner, *Lingua e dialetti dell'America Spagnola*, Florenţa, 1949, Humberto Toscano Mateus, *El español en el Ecuador*, Madrid, 1953, B. Bowman, *El habla de Guanajuato*, México, 1960, A. Zamora Vicente, *Dialectología española*, Madrid, ed. II, 1967.

[4] Pentru analiza altor aspecte legate de aceeaşi problemă, cf. şi D. Munteanu, *Răspîndirea geografică a indigenismelor lexicale în spaniola americană*, în SCL XXVII (1976), nr. 3, p. 241–255 şi V. Neagu, *Categorii onomasiologice ale lexicului indigen în spaniola americană*, I, în SCL XXVII (1976), nr. 3, p. 257–266 şi II, SCL XXVII (1976), nr. 4, p. 389–398.

2.2. Cuvinte cu o familie formată din doi sau trei membri sînt: *achahual, achín, achira, acholole, achuma, ambir, apacheta, arcabuco, arracacha, ateje, bajareque, bija, botuto, cacahuete, cahuín, caimito, cajete, calcha, canco, cancha*$_2$, *canoa, cara, caracha, carancho, carate, cariaco, catabre, catinga, causa, cayo, cocha, comal, cóndor, conuco, copucha, coto, coyol, cuaba, cují, cháguar, chahuistle, chaján, chalchal, chamico, chana, chapa, chape, chapola, chayote, chichigua*$_2$, *chilmole, chilpe, chimba, chincual, chingana, chipote, chogue, chonta, chope, chucho*$_2$, *chuma, chuna, churo, diuca, elote, guaba, guaira, guajaca, guajiro, guámparo, guanajo, guango, guano*$_1$, *guaracha, guate, guatea, guateque, guayacán, guayo, güilo, güiro, hamaca, henequén, hicaco, hico, huinca, huracán, jacal, jagua, jícama, jicote, jilote, jitomate, jobo, lampa, lauca, litre, loro, llama, macagua, machi, maitén, majagua, maloca, mangle, maní, mapache, mesquite, mezcal, mico, minga, mitote, mote, nopal, ñeque, ocote*$_2$, *ojota, olote, pacay, pachamanca, pacho, pagua, pallar, papa, paspa, pichana, pilcha, pilgua, pilón, piñol, piocha, pirca, pirquén, pizca, pololo, popote, porongo, poruña, poto, pozol, pupo, quechar, quingos, quirquincho, quisca, ruco, soroche, suncho, tacana, tacote, tacuara, tagua*$_2$, *tecolote, taquio, tilinte, tiza, tola, totazo, totora, totuma, ulpo, yagua, yuta.*

2.3. Cuvinte care au dat naștere la un singur derivat sînt: *abey, acure, aguate, ahuizote, alpaca, amate, amichu, anco, anticucho, anapa, araguato, atsagna, aura, ayate, ayote, bibijagua, boldo, cacaxtle, cacle, cacharpas, caguará, callana, camalote, camarico, caoba, capulín, caraguatá, carca, carey, caribe. cazabe, ceboruco, cibucán, cocuyo, cóguil, coila, coipa, cojate, colca, colocho, comején, copal, copey, copina, corota, cuajaní, cuica, cuita, cumbamba, curagua, cuspe, chacalín, chácara*$_2$, *chácara*$_3$, *chachalaca, chaguar, chancaca, chanda, chanar, chapulín, charal, chasqui, chaya, chepica, chichi, chichicaste, chigua, chilca, chilicote, chinaca, chinampa, chinaste, chingolo, chipa, chipilín, chirimoya, chucho*$_3$, *chupo, churco, chusco, enaguas, galpón, gato, guabina, guacal*$_2$, *guacamole, guacamote, guaco, guache, guadua, guaina, guairaje, guajolote, gualicho, guando, guaporú, guara*$_2$, *guarache, guaraguao, guaricha, guatusa, guayuco, güero, huacho, huaica, humita, icho, iguana, imbunche, ixtle, jaba, jabí, jácana, jagüey, jagüite, jiote, jocote, júcaro, juil, jume, laucha, locro, lonco, luche, luma, llaucana, llunchi, mabí, maguey, malón, manajú, mandioca, mapanare, mapurite, maqui, maya*$_1$, *mecapal, mita, mojá, molote, morocho, nacatamal, nagual, nance, natri, nixquezar, ñandú, ñandubay, ñaño, pacana, pajuí, palta, panca, pangar, pangue, papacho, papalote, pascana, paste, pehuén, pellín, peuco, peumo, pichagua, pichi, pilguanejo, piragua, pitanga, puna, puquio, quinua, sinsonte, soncle, suche, tacurú, tagua*$_1$, *taltacahuate, tambo, tanate, tapisca, tara, tapache, tepalcate, tescal, tianguis, tigüero, tipa, tlacual, tlachique, tlapalería, tule, tusca, tuza, uchuva, yanga, zapoyal, zocato.*

3. Cercetarea cuvintelor din listele de mai sus ne permite să facem mai întîi unele observații cu caracter general asupra vitalității indigenismelor în lexicul hispano-american, considerată sub aspectul capacității acestora de a forma familii de cuvinte.

3.1. Din punctul de vedere al *răspîndirii geografice* a cuvintelor bază şi a derivatelor corespunzătoare observăm că termenii înregistraţi prezintă următoarele patru situaţii :

3.1.1. Zona de răspîndire a derivatelor este mai întinsă decît cea a cuvintelor bază. În această situaţie se află relativ multe din cuvintele analizate. De exemplu : *capulín*, Amer. Centr., Arg., Bol., Col., Cuba, Ec., Mex., Perú, Urug. 'nume de arbori' > *capulina* Amer. 'fructul produs' ; *cigua* Cuba 'melc' > *aciguatado* Amer. Merid., Ant. 'intoxicat datorită mîncării unor crustacee', *aciguatarse* Amer. Merid., Ant. Mex. 'a se intoxica' şi *ciguatera* Ant., Mex., Ven. 'boală a crustaceelor şi intoxicaţie produsă de aceştia' ; *chajuán* Col. 'zăpuşeală, căldură', 'oboseală' > *achajuanarse* Col., Bol. 'a se sufoca (despre cai)' ; *guajiro* Cuba 'ţăran alb din insulă', 'persoană cu apucături rustice' > *aguajirarse* Cuba, P. Rico 'a deveni rustic' ; *pichol* Chile 'beţişor', Mex. 'plantă' > *picholear* Chile, Hond. 'a se distra', Amer. Centr., Bol., Par., Urug. 'a tropăi', Amer. Centr., Arg., Urug. 'a obţine beneficii', Guat. 'a cîştiga prin înşelătorie la joc' ; *tacote* Mex. 'specie de plantă' > *tacotal* C. Rica 'desiş, tufe', Hond. 'mlaştină', Mex. 'plantaţie de *tacotes*'.

Tot în această categorie includem şi cuvintete de tipul : *copey*, *chilpe*, *chimba*, *chingana*, *chuma*, *elote*, *guacho*, *guaraca*$_2$, *guásima*, *guaso*, *güilo*, *higüero*, *locro*, *pallar*, *pilón* etc.

Exemplele care ilustrează această situaţie prezintă o importanţă specială, deoarece scot în evidenţă cu multă claritate marea vitalitate a indigenismelor corespunzătoare. Se poate explica răspîndirea geografică mare a derivatelor prin faptul că, exprimînd noţiuni importante, familia cuvîntului respectiv a fost considerată indispensabilă într-o zonă mai amplă decît aceea a cuvîntului bază.

3.1.2 Zona în care apar cuvintele nou formate coincide cu zona de răspîndire a cuvintelor bază. În acest caz se află un număr destul de ridicat din indigenismele înregistrate. Astfel, de pildă : *amichu* Arg. 'se spune despre lucrurile unite inseparabil' > *amicharse* Arg. 'a uni două obiecte strîns' ; *cigarro* Amer. 'ţigare' > *cigarrería* Amer. 'tutungerie' şi 'fabrică de ţigări' ; *huracán* Amer. 'uragan' > *huracanado* Amer. 'care are forţa unui uragan'. În aceeaşi situaţie se găsesc şi cuvinte ca : *acure*, *amate*, *atsagna*, *cacique*, *camote*, *comejón*, *cuita*, *chacalín*, *chanda*, *chapola*, *cholo*, *hule*, *jilote*, *macana*, *maloca*, *mico*, *pampa*, *pacana*, *tabaco*, *tomate*, *zapote* etc.

Menţionăm că marea majoritate a cazurilor care ilustrează această situaţie sînt indigenisme panamericane.

3.1.3. Zona de răspîndire a derivatelor diferă complet de aceea a cuvintelor bază. De exemplu : *cariaco* Cuba, Chile 'dans popular', Ven. 'specie de arbore', Ec. 'specie de cerb', Mex. 'numele popular al unui animal sălbatic' > *cariaquillo* P. Rico 'arbust' ; *cocha* Col., Chile 'eleşteu', Perú 'spaţiu mare', Ec., Bol., Chile, Perú 'lagună' > *cochano* Ven. 'pepită auriferă' ; *chayote* Amer. Centr., Arg., Mex. 'fructul plantei denumite *chayotera*', Amer. Merid., C. Rica, Cuba, Guat., Pan., 'planta *chayotera*', Amer. Centr., Cuba 'nerod', Hond. 'laş' > *atayotarse* P. Rico 'a deveni palid'. Aparţin acestei categorii de indigenisme şi termeni ca *arcabuco*, *carca*, *juil* etc.

În acest grup se includ numai cîteva din cazurile studiate, dar ele prezintă un interes mai mare. Explicaţia unei astfel de situaţii o găsim în faptul că, într-o fază mai veche, cuvîntul bază acoperea o arie mai amplă : toate exemplele atestă că zona derivatelor se află în vecinătatea zonei cuvîntului de la care s-a format. Ulterior, numai în unele puncte ale ariei iniţiale a apărut necesitatea de a se crea unul sau mai multe derivate, şi treptat cuvîntul bază a încetat să se mai folosească aici, întrucît exprima noţiuni de mai mică importanţă.

3.1.4. Zona de răspîndire a familiei de cuvinte este mai mică decît cea a cuvîntului bază. Acest caz este foarte frecvent ; într-adevăr, este normal ca un cuvînt bază se acopere o arie mai întinsă decît cea a derivatelor sale, deoarece acestea sînt determinate de capacitatea de derivare şi de preferinţele diferitelor variante locale pentru anumite procedee de derivare. Indicăm cîteva exemple: *aura* Amer. ; 'specie de pasăre răpitoare' > *aurero* Cuba 'loc unde se strîng aceste păsări' ; *cacahuete* Amer. 'specie de plantă' > *cacahuatal* Amer. Centr. 'teren cultivat cu această plantă' ; *opa* Arg., Bol., Perú, Urug. 'prost' > *oparrón* Arg. 'foarte prost, idiot'. Tot aici am mai înregistrat cuvinte ca : *achín*, *achira*, *achiote*, *bajareque*, *camarico*, *cóndor*, *chácara*$_2$, *chala*, *chichi*, *chilicote*, *chilmote*, *chipil*, *choclo*, *güiro*, *jocote*, *júcaro*, *poruña*, *tola*, *yuta*, *zacate* etc.

3.2. În ceea ce priveşte *categoria gramaticală*, observăm că atît cuvintele bază cît şi derivatele corespunzătoare sînt substantive, verbe şi adjective. Distingem, din acest punct de vedere, trei situaţii fundamentale :

3.2.1. Cuvîntul de bază este substantiv, iar derivatele formate sînt, în ordinea frecvenţei, substantive, verbe şi adjective. Acesta este tipul cel mai bine reprezentat din inventarul nostru, incluzînd cazuri ca : *arepa* 'turtă de porumb' > *arepazo* 'lovitură', *arepero* 'amator de turte de porumb', *arepita* 'turtă mică' ; *bejuco* 'specie de plantă' > *abejucarse* 'a se agăţa', *abejucado* 'asemănător cu plata respectivă', *bejuca* 'şarpe', *bejucada* 'reţea de plante agăţătoare', *bejucal* 'loc cu plante agăţătoare', *bejuquear* 'a lovi, a biciui' etc.

3.2.2. Cuvîntul de bază este verb, iar derivatele sale sînt, în ordinea frecvenţei, substantive, adjective şi verbe.

Se include aici un număr destul de ridicat de cazuri, mai mic însă în comparaţie cu situaţia anterioară. Astfel, de pildă : *chaguar* 'a desţeleni' > *chagua* 'desţelenire' ; *nixquezar* 'a prepara porumbul' > *nixqueza* 'făină de porumb' ; *pallar* 'a separa două minerale' > *palla* 'selecţionarea mineralelor' ; *tincar* 'a da un bobîrnac', 'a avea o presimţire' > *tinca* 'presimţire', *tinco* 'se spune despre animalul care îşi freacă picioarele în mers', *tinquear* 'a avea o presimţire' etc.

3.2.3. Cuvîntul bază este adjectiv, iar familia formată este, în ordinea frecvenţei, compusă din : substantive, verbe, adjective. Acesta este tipul cel mai slab reprezentat din exemplele înregistrate. Astfel : *amichu* 'se spune despre lucrurile unite' > *amicharse* 'a uni strîns' ; *calato* 'gol, dezbrăcat' > *calatear* 'a dezgoli', *calatería* 'caracteristica de a fi dezbrăcat' > *calatito* 'dezbrăcat (se spune despre copii)' ; *guarango* 'needucat, grosolan', 'murdar' > *guaranguda*, *guarangueria* 'proastă creştere', *guaranguear* 'a se comporta grosolan' etc.

3.2.4. Din cele expuse mai sus se poate conchide că, atît din punctul de vedere al cuvîntului primar, cît şi din acela al derivatului, substantivul este categoria gramaticală cea mai bine reprezentată. Urmează apoi categoria verbului şi, în sfîrşit, cea a adjectivului.

3.2.5. Analizînd familiile de cuvinte formate de la indigenismele selectate, constatăm că acestea nu se limitează la exprimarea unor noţiuni concrete, ci adesea cuprind şi sfere ale abstractului.

3.2.5.1. În cadrul categoriei substantivului, de exemplu, observăm, alături de multe derivate care sînt substantive cu caracter concret (un caz foarte frecvent este cel al diminutivelor nume de plante sau animale, ori cel al substantivelor colective care denumesc locul populat cu o anumită plantă), şi numeroase derivate cu caracter abstract. Este cunoscut că semnificatele abstracte posedă, în general, o mare valoare în limbă, fiind o mărturie a forţei creatoare a acesteia. Aceste semnificate apar prin generalizare sau extindere semantică şi au la bază variate procedee, în primul rînd metafora, apoi diferite tipuri de metonimii.

Iată cîteva exemple de derivate substantivale cu caracter abstract : *ambilado* (< *ambir* 'esenţă extrasă din tutun') în afara sensului concret 'tutun de mestecat' are şi sensurile figurate : 'om dominat de nevastă', 'prost' şi 'sărman' ; *bejuquero* (< *bejuco* 'plantă agăţătoare') 'situaţie complicată', 'intrigă' ; *concheria* (< *concho* 'ţăran') 'simplitate' ; *coyotería* (< *coyote* 'lup') 'haită de lupi' şi 'învălmăşală', 'tumult' ; *tamaleada* (< *tamal* 'fel de mîncare') 'sărbătoare, petrecere' etc.

Uneori, evoluţia semantică a unor derivate care reprezintă substantive abstracte duce la crearea unor sensuri contrarii. Astfel : *aguacatero* (< *aguacato* 'specie de arbore') C. Rica 'flămînd' şi Guat. 'bogat'. Există şi situaţii cînd sensurile contrarii apar chiar în aceeaşi zonă : *pilona* (< *pilón* 'se spune despre animalul cu o singură ureche') Amer. Centr. 'logodnică' şi 'femeie uşoară'.

3.2.5.2. Tendinţa de abstractizare apare foarte clar şi la derivatele adjectivale. Astfel : *cayuco* (> *cayuca* 'cap') Cuba 'greoi', 'ignorant' ; *cotudo* (> *coto* 'guşă') Ec. 'guşat', 'prost' ; *chañado* (> *chaña* 'învălmăşală') 'neîngrijit, prost întreţinut', Guat. 'bîrfitor', 'turbulent' ; *gauchito* (> *gaucho*) Amer. Merid. 'frumos, plăcut' ; *tamposo* (> *tampa* 'păr încîlcit') 'confuz, încurcat'.

3.2.5.3. Capacitatea de a forma noi cuvinte cu semnificaţie abstractă apare cu şi mai mare intensitate la derivatele verbale. Am înregistrat un număr extrem de mare de verbe formate în special cu sufixul *-ear*, foarte productiv, în general, în cadrul spaniolei americane, care au dezvoltat, pe baza sensurilor concrete, proprii, şi sensuri abstracte. De exemplu : *barequear* (< *bareque* 'colibă') Col. 'a extrage aurul din mină' > 'a cîştiga, a beneficia' ; *caciquear* (< *cacique* 'conducător') 'a se amesteca cineva în treburile altuia' ; *canchear* (< *cancha* 'loc destinat jocului') 'a căuta distracţii pentru a nu munci cu seriozitate' ; *caranchar* (< *caranche* 'specie de pasăre') Arg. 'a admonesta superiorul pe cei subordonaţi', R. de la Plata 'a provoca insistent' ; *chapolear* (< *chapola* 'fluture') 'a fi fluşturatic' ; *gauchear* (< *gaucho*) 'a avea obiceiuri şi apucături de *gaucho*', 'a umbla rătăcind', 'a umbla după cuceriri amoroase' ; *jocotear* (< *jocote* 'specie de

ciupercă') 'a culege ciuperci', 'a deranja, a necăji'; *poruñear* (<*poruña* 'instrument folosit în selectarea minereului') 'a înșela pe cineva arătîndu-i un metal prețios', 'a înșela' etc.

3.3. O altă trăsătură importantă ce reflectă vitalitatea derivatelor care formează o familie de cuvinte de la indigenisme este posibilitatea ca noii termeni să dezvolte diferite sensuri.

3.3.1. Categoria cea mai bine reprezentată, din acest punct de vedere, al *polisemantismului*, este aceea a verbului. (Am văzut că o situație identică apare și în cazul capacității indigenismelor de a crea familii de cuvinte care au un caracter abstract, cf. **3.2.5.3.** Din numeroasele derivate verbale cu trei, patru sau chiar mai multe sensuri, prezentăm cîteva exemple: *guaraquear* (< *guaraca* 'praștie', 'obiect de lovit') 'a lovi', 'a 'fura, a prăda', 'a face zgomot folosind obiectul care lovește', 'a arunca ceva'; *maloquear* (< *maloca* 'invazie de indieni în pămînturile învecinate'), 'a face jaf', 'a ataca prin surprindere', 'a face comerț de contrabandă'; *picholear* (< *pichol* 'bețișor' și 'plantă') 'a se distra', 'a înșela', 'a obține beneficii', 'a cîștiga la joc prin înșelăciune', 'a juca pe bani puțini'; *sabanear* (<*sabana* 'savană') 'a străbate savana', 'a certa', 'a măguli'; *zacatear* (<*zacate* 'pășune') 'a paște animalele', 'a tăia nutrețul', 'a semăna nutreț', 'a bate, a pedepsi' etc.

3.3.2. Și în cadrul derivatelor substantivale și adjectivale am înregistrat cazuri de polisemantism, mai puțin numeroase însă. De pildă: *pachón* (< *pacho* 'potolit, lent') 'flegmatic', 'gras', 'lipsit de inteligență'; *tomatera* (< *tomate* 'roșie') 'planta', 'adunare în care se face abuz de alcool', 'beție', 'vînzătoare de roșii', 'precupeață' etc.

3.4. Din punctul de vedere al *procedeelor de formare a noilor cuvinte* observăm că derivatele indigenismelor analizate nu prezintă particularități proprii, ci se integrează în preferințele generale manifestate de spaniola americană în domeniul formării cuvintelor. Acesta este cazul excepționalei vitalități a sufixului verbal *-ear*, a frecvenței ridicate a sufixului diminutival *-illo* (față de *-ico*, *-ito*, *-ín* etc), a sufixului colectiv *-al*, a sufixului postverbal *-ada*, a sufixelor nominale *-ero*, *-ería*, *-azo* etc.

4. Întrucît, din cele trei categorii stabilite la începutul analizei pe baza numărului de derivate la care au dat naștere (cf. **2.**), cea mai bine reprezentată, ocupînd o poziție superioară pe scara vitalității, este prima categorie, a cuvintelor cu o familie de patru și mai mult de patru membri, considerăm necesar ca, după constatările de ordin general de mai sus, să o cercetăm mai îndeaproape.

Remarcăm mai întîi că, sub aspect cantitativ această categorie este cea mai redusă, raportată la totalul indigenismelor selectate pe baza criteriului productivității (456 de cuvinte): ea cuprinde mai puțin de un sfert din inventar (respectiv 104 cuvinte).

4.1. Răspîndirea geografică mare fiind unul din indiciile unei vitalități ridicate, subliniem în primul rînd că foarte multe din cuvintele incluse în această categorie au format derivate cunoscute și folosite în întreg continentul. Astfel, sînt panamericanisme următoarele derivate: *ajicero* și *ajicera* (< *ají*), *anona* (< *anón*), *bejucada* și *bejucal* (<*bejuco*), *cabuyal*

cabuyería (< *cabuya*), *cacahuero* şi *cacaotero* (< *cacao*), *cacica*, *cacical*, *cacicato* şi *caciquear* (< *cacique*), *camotal* şi *camotillo* (< *camote*), *canchear* şi *canchero* (< *cancha*), *cauchero*, *encauchado*, *encauchar* (< *caucho*), *cigarrería*, *cigarrero*, *cigarrillo* (<*cigarro*), *aciguatado* şi *aciguatarse* (<*cigua*), *cocal* şi *cocotal* (< *coco*), *chichería* şi *chichero* (< *chicha*), *gauchito* (<*gaucho*), *guayabal* şi *guayabo* (< *guayaba*), *hulero* (< *hule*), *maicero* şi *maizal* (< *maíz*), *macanazo* şi *macanudo* (< *macana*), *maraquear* şi *maraquero* (< *maraca*), *matear* şi *matero* (< *mate*), *empamparse*, *pampear*, *pampero* (<*pampa*), *sabanear* şi *sabanero* (<*sabana*), *atabacado*, *tabacal*, *tabacalero*, *tabacalería*, *tabaquero* şi *tabaquillo* (< *tabaco*), *tamaleada* şi *tamalero* (< *tamal*), *yapada* şi *yapar* (< *yapa*).

4.2. În privinţa bogăţiei familiilor de cuvinte la care au dat naştere indigenismele din categoria în discuţie, relevăm existenţa unui număr foarte mare de derivate, la multe din cuvintele bază. Aşa, de pildă : *tabaco* a format 12 derivate, *maíz* — 15, *cholo* — 12, *bejuco* şi *jícara* — 11 ; cu cîte 10 membri cităm familiile de la cuvintele *chile*, *guasca*, *tincar*, *tomate* şi *tuna*, cu 9 derivate : *ají*, *chino*, *gaucho*, *macana*, *mecate*, cu 8 : *cacique*, *coca*, *chasca*, *chocolate*, *guagua*, *guayaba*, *pampa*, *petaca*, *quinar*, *zacate*, cu 7 : *batata*, *cacao*, *camote*, *caucho*, *guataca*, *mate*, *papaya*, *petate*, *poroto*, *pucho*, *quincha*, *sabana* şi, în sfîrşit, cu 6 derivate : *cabuya*, *ceiba*, *choclo*, *guaso*, *guata*, *hule*, *mamey*, *nigua*, *paco* şi *yapa*.

4.3. Un alt aspect care evidenţiază marea vitalitate a cuvintelor din categoria analizată este bogăţia semantică pe care o prezintă numeroase derivate. În frecvente cazuri avem a face, în cadrul polisemantismului, cu tendinţa către generalizare şi abstractizare, presupusă de evoluţiile semantice variate. Astfel : *achurar* (< *achura* 'măruntaie') Arg., Bol., R. de la Plata 'a scoate măruntaiele la animale', 'a răni sau a omorî cu lovituri', 'a obţine o parte din animalele sacrificate', 'a obţine ceva la o împăţire', 'a lua parte la o pradă' ; *abatatarse* (< *batata*) Arg., Par., Urug. 'a intimida', 'a speria', 'a domina', 'a ruşina pe cineva' ; *embejucar* (< *bejuco*) Ant., Ven. 'a lega ceva cu plante agăţătoare', Col. 'a dezorienta', 'a slăbi', Cuba 'a ţese cu fire din planta agăţătoare', Cuba P. Rico, Ven. 'a se încurca o plantă agăţătoare' ; *canchero* (< $cancha_1$) Amer. 'cel care are o casă de joc', Arg., Urug. 'expert într-o anumită activitate', Chile 'muncitor într-o fermă', 'hamal', 'persoană angajată temporar', Perú 'călugăr gurmand' ; *aciguatado* (< *cigua*) Amer. Merid., Ant. 'intoxicat în urma mîncării unor crustacee', 'palid, gălbejit', C. Rica 'trist', 'deprimat', Ant. Mex. 'prost, simplu', Mex., Par., Ven. 'se spune despre persoanele bolnăvicioase' ; *cuatezón* (< *cuate*) Mex. 'se spune despre animalul care nu are coarne', 'se aplică prietenului intim', 'laş, inutil' ; *charquear* (< *charque*) Amer. Merid., Mex. 'a răni', 'a da cu pumnalul', Arg. 'a se ţine de capul şeii cînd aleargă calul' ; *chocolatera* (< *chocolate*) Amer. 'ceaşcă în care se serveşte ciocolata', Chile, Ec. 'nas', Amer. Centr., Col., Ec. 'cap' ; *macanazo* (< *macana* 'instrument') Amer. 'lovitură dată cu *macana* ', Arg., Chile, Par., Urug. 'acţiune necontrolată', 'vorbe nepotrivite', 'pisălogeală', 'minciună', Arg., Chile, Urug. 'acţiune bruscă' şi *macanear* (< *macana*) Ant. 'a lovi cu *macana*', Arg., Bol., Chile. Par., Urug., Ven. 'a spune verzi şi uscate', 'a minţi', Mex. 'a lucra cu *macana*', Col., Ven. 'a deşteleni', Col., Hond., 'a lucra cu rîvnă', Col., Ven. 'a se ocupa de o treabă' etc.

4.4. În sfîrșit, un alt fapt semnificativ pentru vitalitatea ridicată a multora dintre derivatele de la indigenismele din categoria aici în discuție este bogăția frazeologică. Astfel, cităm expresii și proverbe ca : *ajíaco* (<*ají)* 'numele unei mîncări picante'> *estar (o ponerse) uno como un ajíaco* Chile 'a fi cineva furios' și *meterse el ajíaco* Cuba 'a mînca' ; *cabuyera* (<*cabuya)* 'sfori'> *picar la cabuyera* Ven. 'a face un rău cuiva' ; *calatería* (< *calato*) 'caracteristica de a fi dezbrăcat'> *mientras más calatería, más baratería* Perú 'cu cît este mai multă sărăcie, cu atît și aparența de fast este mai mare' ; *coquito* (< *coco)* 'fruct al unui palmier'> *estar como coquito* P. Rico 'a fi beat turtă' și 'a fi plin de vigoare' ; *guajito* (< *guaje)* 'specie de plantă'> *más vale guajito tengo, que no alocote tendré* Mex. 'nu da vrabia din mînă pentru cioara de pe gard' ; *guayaba* (< *guayabo)* 'specie de arbore' > *coger a uno a horqueta de guayabo* Mex. 'a prinde pe cineva într-o situație fără ieșire', *subirse al guayabo* Mex. 'a se supăra' și *!métete guayabo!* Cuba 'manifestare de entuziasm, aprobare'; *zacatear* (< *zacate)* Mex. 'a paște animalele'> *zacatearle a alguna cosa* Mex. 'a se speria de ceva' etc.

4.5. Vom completa analiza indigenismelor din prima categorie stabilită pe baza numărului derivatelor formate cu observații de natură etimologică.

Remarcăm astfel că cea mai importantă contribuție o au, în mod aproape egal, trei dintre limbile cele mai însemnate din lumea indigenă americană, și anume : quechua, arawak — caribe și náhuatl [5]. Din quechua provin 35 de termeni : *achura*, *calato*, *cancha*$_1$, *chácara*$_1$, *chala chamba*, *champa*, *chancar*, *charque*, *chasca*, *chaucha*, *chino*, *choclo*, *gaucho*, *guaca*, *guacho*, *guagua*, *guanaco*, *guaraca*$_2$, *guarango*, *guasca*, *mate*, *opa*, *paco*, *pampa*, *poroto*, *pucho*, *quina*, *quincha*, *quiñar*, *tampa*, *tincar*, *vizcacha*, *yapa* și *zapallo*. Din arawak-caribe am înregistrat următoarele 31 de cuvinte : *ají*, *anón*, *arepa*, *batata*, *bejuco*, *cabuya*, *cacique*, *caimán*, *ceiba*, *cigua*, *cuje*, *chicha*, *cholo*, *guanábano*, *guásima*, *guaso*, *guataca*, *guayaba*, *higüero*, *jaiba*, *macana*, *maíz*, *mamey*, *manigua*, *nigua*, *papaya*, *pita*, *sabana*, *tabaco*, *tuna* și *yuca*, iar din náhuatl provin 29 de indigenisme : *achiote*, *aguacate*, *atol*, *cacao*, *camote*, *cocol*, *coyote*, *cuate*, *chicle*, *chile*, *chípil*, *chocolate*, *guacal*$_1$, *guaje*, *huisache*, *hule*, *jícara*, *mecate*, *milpa*, *ocote*$_1$, *pepenar*, *petaca*, *petate*, *pulque*, *tamal*, *tomate*, *zacate*, *zapote* și *zopilote*. În sfîrșit, din araucană provin trei cuvinte *(guata*, *pequén* și *pichol)*, din aymara — două *(coca* și *coco)* și cîte un singur cuvînt din tagalo *(maraca)* și maina *(caucho)*.

5. Concluzia generală care se poate desprinde din analiza de mai sus evidențiază faptul că numai un număr relativ redus de indigenisme — raportat la ansamblul vocabularului actual hispano-american —prezintă o vitalitate ridicată, din punctul de vedere al capacității lor de a da naștere la noi cuvinte. Este vorba de cuvintele din prima categorie, cu familii de patru sau peste patru membri. Distingem în mod deosebit din această categorie cîțiva termeni care se situează pe treapta cea mai de sus pe scala vitalității deoarece sînt răspîndiți în întregul continent și au dat naștere la numeroase derivate, multe dintre acestea fiind de asemenea panamericanisme și avînd mai multe sensuri ; *ají*, *batata*, *bejuco*, *cacique*,

[5] În legătură cu istoria și importanța acestor limbi, vezi în special A. Tovar, *Catálogo de las lenguas de América del Sur*, Buenos Aires, 1961, și T. Buesa Oliver, *Indioamericanismos léxicos del español*, Madrid, 1965.

camote, coca, chile, chino, chocolate, cholo, gaucho, guagua, guasca, guayaba, jícara, macana, maíz, mamey, mate, mecate, nigua, paco, pampa, papaya, petaca, petate, poroto, pucho, quincha, sabana, tabaco, tamal, tincar, tomate, tuna, yapa, zapallo şi *zopilote.*

ABREVIERI

Amer.	— America
Amer. Centr.	— America Centrală
Amer. Merid.	— America Meridională
Ant.	— Antile
Arg.	— Argentina
Bol.	— Bolivia
Col.	— Columbia
C. Rica	— Costa Rica
Ec.	— Ecuador
Guat.	— Guatemala
Hond.	— Honduras
Mex.	— Mexic
Nic.	— Nicaragua
Pan.	— Panamá
Par.	— Paraguay
P. Rico	— Porto Rico
R. Dom.	— Republica Dominicană
R. de la Plata	— Río de la Plata
Salv.	— Salvador
Urug.	— Uruguay
Ven.	— Venezuela

Observaciones sobre la derivación de los indigenismos en el léxico del español americano

(R e s u m e n)

El objeto del presente artículo es el de analizar los indigenismos léxicos del español americano desde el punto de vista de uno de los criterios de apreciar la vitalidad de los mismos, a saber su capacidad de formar, por derivación, familias de palabras. Se establecen tres categorías de indigenismos, escalonadas distintamente en la jerarquía de la vitalidad : palabras que han formado cuatro o más de cuatro derivados, palabras que han formado dos o tres derivados y palabras que han formado un solo derivado. Después de unas observaciones generales sobre el funcionamiento y las características de la derivación dentro de las tres categorías, se insiste en los rasgos más acusados que presenta la primera categoría (difusión geográfica de los derivados, riqueza semántica etc.), por ser ésta la más importante en cuanto a la vitalidad.

Iunie 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CEZAR TABARCEA

STATUTUL SEMIOTIC AL PROVERBULUI

În articolul de față se examinează relațiile dintre factorii care duc la apariția într-o limbă naturală a tipului special de „text" numit *proverb*. Abordarea noastră are două scopuri : determinarea raporturilor generale și specifice care conferă acestui text caracterul de *semn* și demonstrarea tezei că, pe baza acestor raporturi, corpusul proverbial al unei limbi este *deschis*, adică este capabil de a dezvolta elemente noi.

0.1. O examinare cît de succintă a literaturii de specialitate privitoare la proverbe dovedește că aceste expresii lingvistice, prezente în orice limbă și socotite adesea ca revelatoare pentru identificarea a ceea ce se numește îndeobște „specific național", sînt definite atît de imprecis și de pe poziții teoretice atît de diverse încît este foarte dificil nu numai să se formuleze o propoziție riguroasă cu privire la esența lor, dar și să se poată găsi măcar o singură trăsătură unificatoare care să contribuie la înțelegerea, mai mult decît intuitivă, a conceptului pe care proverbele — ca text — îl ilustrează [1].

De aceea afirmația unui cunoscut paremiolog, făcută acum peste patruzeci de ani, rămîne perfect valabilă și astăzi : „Nu există, probabil, domeniu al literaturii sau al folclorului în care o serie de concluzii — sub forma unei definiții utile — să fie atît de necesare, ca în cazul proverbului, mai cu seamă datorită acelor atît de multe concepții greșite care au existat și există cu privire la acest tip literar, bazate pe un *ignoratio elenchi* și cuprinzînd erori care au variat ca natură și intensitate de la secol la secol sau de la individ la individ" [2].

0.2. Nu stă în intenția articolului de față să găsească o asemenea „definiție utilă". Tot ceea ce ne propunem deocamdată este să restrîngem cîmpul larg în care se plasează proverbul, situîndu-ne într-o perspectivă semiotică (cu toate implicațiile de semantică lingvistică pe care aceasta le presupune) din care să putem examina în primul rînd *funcția-semn* a proverbului.

0.2. Căci, indiferent de tipul de abordare adoptat, folcloric, etnografic, estetic, logic sau lingvistic, nu se poate trece peste faptul — care urmează a fi demonstrat — că proverbul este în primul rînd semn, și anume un *semn verbal* [3] (chiar dacă se poate vorbi despre proverbe care pot fi socotite semne neverbale [4], de fapt transpuneri în alte sisteme de semnificație ale celor din primul tip).

[1] Afirmația noastră se bazează pe o bibliografie foarte întinsă parcursă pentru alcătuirea unei lucrări mai largi, din care face parte și acest articol.

[2] B. J. Whiting, *The nature of the proverb*, în „Harvard Studies and Notes in Philology and Literature" XIV (1932), p. 273.

[3] Cf. I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 18—24.

[4] Cf. *idem*, p. 20. Vezi, de exemplu, și tentativele de a ilustra proverbe, datorate unor pictori celebri ca Breughel sau Daumier.

1.1. Caracterul de semn al proverbului, ca și al oricărui alt tip de semn, nu se justifică în afara unui *sistem* în care unitățile se raportează unele la altele pentru a căpăta semnificație și pentru a-și îndeplini rolul. Din acest punct de vedere, este limpede că proverbul impune o dublă perspectivă : pe de o parte, trebuie raportat la *sistemul paremiologic* în care se înscrie ca unitate minimală constitutivă, pe de altă parte, fiind un semn verbal, trebuie raportat la *sistemul lingvistic particular* al cărui unitate constituită (am putea spune — „produs") este.

Ambele direcții se pot integra într-o singură abordare teoretică care vizează *statutul semiotic al proverbului* [5]. Cu alte cuvinte, plecînd de la clasica definiție „aliquid stat pro aliquo", va trebui să vedem *ce* înlocuiește proverbul, *prin ce* se face această substituire, cum *ia naștere* și cum *se aplică* proverbul, care este natura relațiilor pe care le stabilește el cu toate elementele determinante ale funcției-semn, corelînd în permanență cele două tipuri de coduri în care proverbul se plasează : codul paremiologic și codul limbii naturale.

Plecînd de la analiza semnului lingvistic oferită de I. Coteanu [6], vom spune, de asemenea, că ceea ce vom avea în vedere în primul rînd va fi imaginea obiectului-suport — în cazul nostru, ansamblul *enunțului-proverb* [7] ca unitate lingvistică structurată — în relația sa cu imaginea obiectului desemnat, care este, cînd avem în vedere proverbul, structura conceptuală a *evenimentului* sau *situației* de la care pleacă și la care se aplică zicerea consacrată, referentul său. Desigur, obiectul-suport sau, în alți termeni, substanța expresiei, ca și obiectul desemnat — evenimentul concret —, își au rolul lor în analiza profundă a proverbului, dar, ținînd seama de faptul că aceste elemente ale semnului au un rol special — primul ținînd de realizările prozodice ale textului-proverb, iar al doilea ieșind cu totul din domeniul pe care ni l-am propus aici — le scoatem deocamdată în afara atenției noastre.

1.2. Va fi necesar să ne oprim, înainte de toate, asupra unui domeniu pe care-l vom denumi *realitate obiectivă* (notat mai jos REAL. Această categorie, sinonimă în filozofia marxistă cu cea de *materie*, există prin formele sale fundamentale : *mișcarea*, *spațiul* și *timpul*. Trebuie să precizăm că includem în REAL nu numai fenomenele aparținînd planului ontologic, ci și pe cele care intră în gnoseologic, adică produsele culturii umane văzute, firește, ca reflectări ale realității obiective. Cu alte cuvinte, în REAL intră, alături de un element obiectiv determinat (cum ar fi, de exemplu, căderea frunzelor toamna), și evenimente provocate de om sau la care omul participă cu un anumit scop (o activitate oarecare) și, de asemenea, evenimente care se petrec fără participarea individului în situație de observator. Omul însuși este un element în REAL, determinat atît obiectiv, cît și subiectiv. Situația sa față de celelalte componente ale realității diferă numai prin posibilitatea lui specială de a fi în același timp reflectat și reflectant [8]. În legătură cu aceasta, Lenin scria : „În fața omului se află

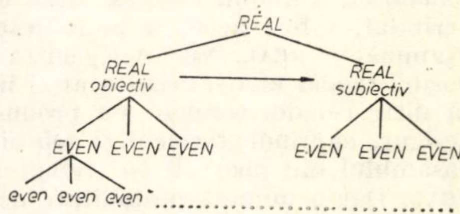
[5] Cf. I. Coteanu, *idem*, p. 20 ; Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, 1970, p. 13.
[6] *Op. cit.*, p. 18—19.
[7] Într-o definiție operațională pe care am formulat-o, proverbul este un enunț lingvistic cu o structură logico-semantică fixă, care întrerupe discursul pentru a se asocia metaforic sau metonimic cu o situație care are funcție de referent pentru respectivul discurs.
[8] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 19.

rețeaua de fenomene naturale. Omul instictiv, sălbaticul nu se desprinde pe sine din natură. Omul conștient se desprinde ; categoriile sînt trepte ale acestei desprinderi, adică ale cunoașterii lumii, puncte nodale în rețea, care îl ajută să o cunoască și să o cucerească" [9].

Se vede astfel că în planul REAL acceptăm relații obiective între lucruri și fenomene (de obicei aceste relații se reduc în ultimă instanță la categoria *cauzalității)*, dar și relații atribuite de individ în procesul său de cunoaștere. Așa, de exemplu, nu se poate afirma că există o relație obiectivă între 'a te scula de dimineață' și 'a ajunge departe', dar situarea lor în relație cauzală poate însemna depășirea unei trepte de cunoaștere.

Mișcarea, spațiul și timpul care, ca forme de existență ale realității, îi dau acesteia prilejul să se manifeste, determină în planul REAL o serie de *evenimente particulare* (notate aici *even*). Conform precizărilor de mai sus, un *even* poate fi obiectiv, provocat sau presupus. Numărul de evenimente în planul realității este infinit, ceea ce pare a crea multe probleme într-o încercare de sistematizare. Omul are însă capacitatea de generalizare, trecînd de la evenimentul concret, particular, la generalul concret și, mai apoi, la generalul abstract, categorie extrem de importantă pentru cunoaștere întrucît reprezintă „o proprietate comună, repetabilă pentru toate fenomenele dintr-o anumită clasă" [10]. Aceasta ne face să subordonăm manifestările infinite de evenimente la un număr oarecare (în orice caz finit) de *clase de evenimente* (pe care le notăm simbolic cu EVEN). Stabilirea claselor EVEN este fundamentală în procesul cunoașterii, după cum arăta și Lenin spunînd : „Noi nu putem reprezenta, exprima, măsura și înfățișa mișcarea fără să *întrerupem continuitatea*, fără să simplificăm, să luăm *grosso modo*, să fragmentăm și să mortificăm ceea ce este viu. Prezentarea mișcării de către gîndire este întotdeauna o simplificare, o mortificare și nu numai de către gîndire, ci și de către senzații, și nu numai a mișcării, ci a oricărui concept. Și în aceasta constă esența dialecticii" [11].

Sintetizînd cele expuse pînă aici, se poate realiza următoarea schemă :

1.3. Al doilea factor pe care îl luăm în considerare și care ține de acea „desprindere" a omului de natură este *limba naturală* (notată cu simbolul L). Fără să adîncim aici problema atît de discutată a raportului dintre realitate și limbaj, vom porni de la ceea ce este unanim acceptat, și anume că L se găsește oricum la un nivel mai înalt de generalizare decît REAL. Excludem cu bună știință treapta „intermediară" a gîndirii, căci ceea ce ne interesează deocamdată este numai faptul că există un sistem L mai abstract decît REAL, *reflectînd structura acestuia din urmă.*

Judecînd astfel, căutăm să adoptăm o poziție materialist-dialectică de rafinare a analizei reflectării, prezentată ca un proces cu mai multe

[9] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, în *Opere complete*, vol. 29, București, 1966, p. 79.
[10] *Mic dicționar filozofic*, București, 1973, p. 233.
[11] V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 216.

trepte: „Făcînd analiza și sinteza obiectelor, posedînd și cuvîntul, omul numește obiectele și fenomenele, surprinde asemănările și deosebirile dintre ele, abstractizează și generalizează. V. I. Lenin arată că fiecare cuvînt generalizează. Surprinzînd relațiile dintre obiecte și fenomene în planul practic, omul le transpune mai apoi în cel mental. La acest nivel de dezvoltare, reflectantul (omul), fiind înzestrat natural și *mai ales social* cu organe de simț umanizate, cu creier capabil de analiză și sinteză superioară, de abstractizare, cu cuvînt care generalizează, *reflectă (reproduce) reflectatul în formă de imagine senzorial-rațională, subiectivă, conștientă.* Reflectarea la acest nivel devine cunoaștere, putîndu-se vorbi aici de un nou stadiu, și anume acel al COGNOGENIEI"[12].

Din multiplele aspecte ale structurii L și care sînt toate, se știe, niște „modele" ale acesteia, a căror evaluare se face în raport cu gradul lor de adecvare, cu puterea lor explicativă[13], ne va interesa aici unul capabil să surprindă nivelele sintactic și semantic ale limbii.

Puținele abordări lingvistice ale proverbului[14] scot în general în evidență aceste două aspecte, examinînd însă un număr oarecare de situații particulare fără intenția de a căuta un model cu aplicabilitate generală. De aceea, vom găsi mai ales statistici ori considerații gramaticale cu privire la tipurile de subordonate prezente în proverbe sau a numărului de propoziții. Pentru noi proverbul este un enunț lingvistic recurent cu o structură logico-semantică fixă, prin care înțelegem însă o combinare de unități funcționale (o sintaxă) specifică tipului de text în care acesta se încadrează[15].

Fără îndoială că și celelalte nivele ale limbii au rolul lor în structurarea expresiei proverbului — așa, de exemplu, nu se va putea neglija structura prozodică rezultată din combinările la nivel fonologic și fonetic —, dar ele ne plasează într-o altă perspectivă, mai puțin revelatoare pentru valoarea de *semn* pe care o examinăm aici.

O altă problemă în alegerea unui model de descriere sintactică și semantică a limbii, care să satisfacă condițiile cerute de specificul proverbului, a fost aceea a posibilității de conexiune cu factorul anterior examinat — REAL. Nu înțelegem că modelul L trebuie să coincidă cu un posibil model REAL; aceasta ar fi imposibil atîta vreme cît am acceptat că între cei doi termeni s-a produs o generalizare. Structura L poate, desigur, cuprinde termeni și relații specifice, o taxinomie specifică, iar ansamblul său poate fi (și trebuie să fie!) cu totul diferit de structura REAL. Dar o minimă posibilitate de relaționare trebuie admisă, or principala deficiență a teoriilor sintactico-semantice stă tocmai aici. Așa se

[12] Ion Moraru, *Reflectarea și formele ei*, în *Determinism și cunoaștere*, București, 1967, p. 198.

[13] Cf. Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT, 1965, p. 41—43.

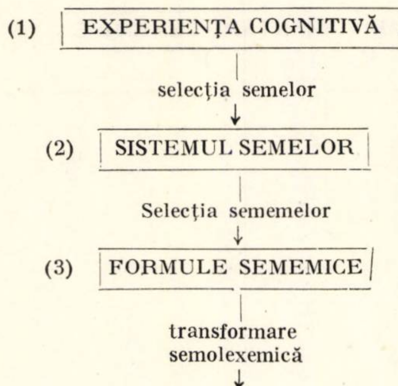
[14] Vezi, de exemplu, Elena Slave, *Organizarea sintagmatică și semantică a proverbelor*, în PLG, V, 1967; Sanda Golopenția-Eretescu, *Elemente de analicitate în proverbele românești*, în SCL XXII (1971), nr. 1, p. 5—24; Sanda Golopenția-Eretescu, *Paradoxical words*, în RRL XVI (1971), nr. 2, p. 85—89.

[15] Într-o eventuală tipologie a textelor — privite ca manifestări ale unor structuri specifice —, proverbul poate chiar determina o clasă specială în care ar intra orice text „închis" ca microcontext, dar „deschis" către un context; alături de el, ar intra, de asemenea, citatul, maxima cultă, aforismul, parabola etc. Cf. André Jolles, *Einfache Formen*, Tübingen, 1958.

şi explică poziţia pragmatică a multor teorii relativ recente, cum ar fi cele privind *enunţarea* şi *actele de limbaj* [16]. Acestea se adaptează însă mai greu la modelele sintactice existente, deşi au avantajul de a cuprinde parametri care ţin de *contextul situaţional*, adică de planul realităţii.

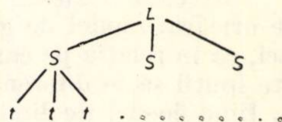
În cele ce urmează, am adoptat principiile unei schimbări esenţiale de perspectivă, aşa cum încearcă W. J. Hutchins [17], care îşi propune nu să „încorporeze" o semantică modelului sintactic, ci să genereze sintaxa de pe o bază semantică. Modelul ales de autor este cel al grafurilor. Semnificaţia şi constituenţii enunţului sînt date de grafuri semantice, iar fiecare graf se poate realiza într-un număr oarecare de fraze şi propoziţii diferite, variate ca stil, dar exprimînd aceeaşi „experienţă cognitivă".

Vorbitorul depăşeşte mai multe nivele pentru a-şi constitui enunţul dorit, primele din ele fiind următoarele [18]:

Considerăm că ceea ce se petrece între etajele (1) şi (3) este tocmai prima generalizare de la REAL la L. La ultimul nivel al reprezentării propuse de Hutchins se află *propoziţiile vorbite*, pe ramura din stînga, şi *propoziţiile scrise*, pe ramura din dreapta, în continuarea schemei de mai sus, se află deci *texte*.

Pornind de la un astfel de model, se poate imagina pentru L o structură ca cea de mai jos (în care S = formulă sememică ; t = text) :

Ce se va întîmpla cu proverbul pe drumul primei generalizări, de la REAL la L? Abstractizarea termenului *even* în EVEN facilitează trecerea către S prin intermediul operaţiei de selecţie a semelor, comună oarecum atît intervalului even→EVEN, cît şi intervalului EVEN→→S. Va rezulta deci un text care are posibilitatea *virtuală* de a deveni proverb dacă cuprinde în formularea sa unele observaţii asupra sistemului limbii însuşi şi dacă îndeplineşte o serie de condiţii extralingvistice.

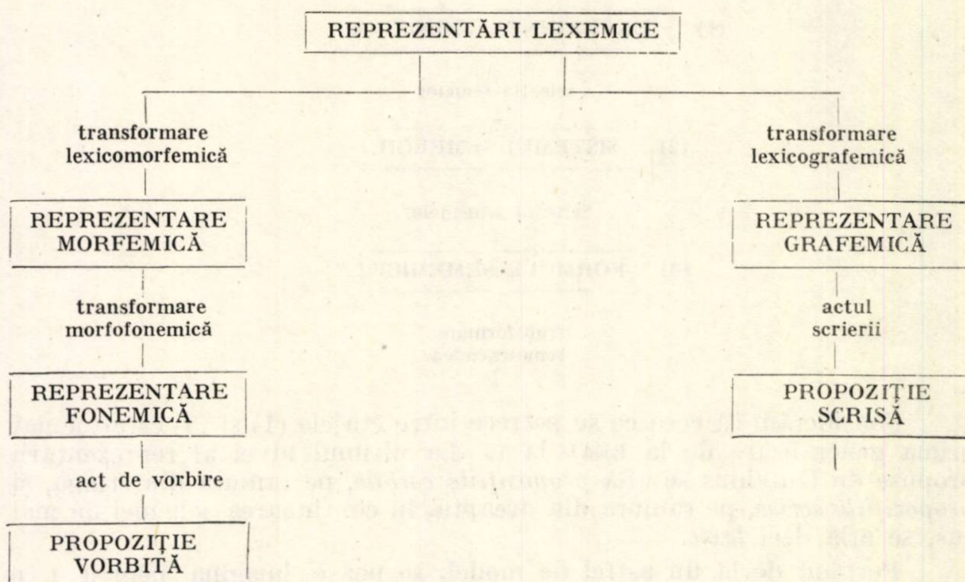
Precizăm că, în concepţia noastră, proverbul este în primul rînd, ca origine, fixarea unei observaţii asupra particularităţilor sistemului

[16] Cf. Mariana Tuţescu, *Précis de sémantique française*, Bucureşti, 1974, p. 178 şi urm.
[17] *The generation of syntactic structures from a semantic base*, Amsterdam—Londra, 1971.
[18] Ibidem., p. 8.

lingvistic în care se manifestă, un „joc de limbaj", caracterizat adesea prin structură ritmică și prin rimă, care, sub aspectul conținutului, formulează mai ales indicații de acțiune. În felul acesta, ne îndepărtăm foarte mult de concepția clasică pornită de la Aristotel, care vede în proverbe „frînturi de filozofie"[19]. În ce privește condițiile extralingvistice, acestea sînt *circulația* și *acceptarea socială*, care nu depind de hazard, așa cum s-ar putea crede, ci sînt tocmai consecințe ale îndeplinirii condițiilor de tip lingvistic.

Așadar, la nivelul L nu există încă proverbul, dar există premisele transformării oricărui *t* în proverb.

1.4. Modelul lui Hutchins continuă pe cele două ramuri astfel[20]:

Nivelele *lexical*, *morfologic* și *fonematic* sînt trepte intermediare ale oricărui model de generare, oricare ar fi principiul său[21] și ar părea, deci, că în relația pe care căutăm să o conturăm de la REAL către proverb este inutil să le diferențiem în treapta L. Dacă plecăm însă de la ideea că, fiind jocuri de limbaj, conservatoare de forme expresive ale limbii, proverbele selectează, valorifică și păstrează aspecte identificate în structura L, ne dăm seama totodată că ele *interpretează* această structură și că interpretarea, configurată în schema logico-semantică realizată în prima fază de generalizare, se îndreaptă mai ales asupra nivelelor lexical, morfologic, fonematic și fonetic ale limbii. Uneori această interpretare negli-

[19] Apud B. J. Whiting, *art. cit.*, *loc. cit.*, p. 276.

[20] *Op. cit.*, p. 8.

[21] Vezi, de exemplu, Wallace L. Chafe, *Meaning and the structure of language*, Chicago, 1970, care pleacă tot de la o bază semantică, dar și modelele sintactice. (Cf. Chomsky, *op. cit.*)

jează chiar şi structura semantică devenind — în terminologia consacrată pentru folclorul românesc — o simplă „încurcătură de limbă” de felul : *Stanca stă-n castan ca Stan* sau *Capra crapă piatra*... . Acestea nu sînt proverbe, pentru că le lipseşte una din trăsăturile enunţului (informaţia semantică), dar un enunţ nu poate fi proverb dacă nu conţine în formularea sa, cel puţin la unul din nivelele structurii L, o *interpretare* a acestei structuri.

1.5. Această condiţie fiind formulată, trecem la cel de-al treilea factor care intră în determinarea enunţului-proverb. Acesta este *codul paremiologic* al unei comunităţi de limbă şi cultură (simbolizat COD). Ansamblul proverbelor unei limbi formează un sistem semiotic de comunicare care îndeplineşte toate condiţiile impuse unei mulţimi de fapte specifice pentru a se putea constitui într-un cod.

Formulate după Benveniste [22], aceste condiţii sînt : (a) un mod operatoriu specific ; (b) un domeniu de aplicare specific ; (c) natura şi numărul semnelor ; (d) tipul de funcţionare. Primele două sînt caracteristice, prin faptul că admit variaţii şi adaptări, legături între sistemele semiotice ; ultimele două sînt condiţii interne, semiotice, fundamentele proprii sistemului.

Codul paremiologic se supune *tuturor* acestor condiţii :

(a) Modul operatoriu, care include substanţa şi circumstanţele acţiunii sistemului, este determinat prin *limba naturală* (ca substanţă) şi *dialog* (în mod aparent paradoxal, proverbul, pe care Flydal [23] îl consideră totdeauna monologat, nu se rosteşte şi nu se scrie decît în prezenţa unui interlocutor sau pentru acesta ; nimeni nu-şi vorbeşte sieşi în proverbe ; „monologat” ca microstructură, proverbul este totdeauna „dialogat” ca situaţie de comunicare).

(b) Domeniul de aplicare al proverbelor, deşi greu de stabilit, poate fi considerat — lărgind întrucîtva sfera noţiunii — esenţialmente *praxiologic* [24]. Fiecare proverb implică o indicaţie de acţiune, chiar dacă este formulat ca o simplă observaţie. De pildă : *Cîinele care latră nu muşcă* implică '*deci poţi să-l întîlneşti fără teamă*' ; *Mîţa blîndă zgîrie rău* implică '*deci fereşte-te de ea*' şi tocmai de aceea observaţiile meteorologice nu pot fi considerate proverbe [25] pentru că o formulare ca : *Ploaia din mai face mălai* nu are nici o consecinţă de acţiune.

(c) Semnele codului paremiologic sînt izomorfe cu cele ale limbajului şi totodată rezultă din combinarea semnelor lingvistice. Izomorfismul se manifestă numai în structura unităţii *semn*, căci structura codului este diferită : organizarea sa paradigmatică poate fi modelată după cea a limbii (clase de unităţi cuprinzînd variante), dar cea sintagmatică — nu.

(d) Particularitatea codului descrisă la (c) derivă dintr-o particularitate a relaţiilor dintre elementele sale : proverbele nu apar în propriul

[22] Emile Benveniste, *Sémiologie de la langue*, în „Semiotica” I (1969), nr. 1, p. 1—12.
[23] Leiv Flydal, *Considérations sur les proverbes roumains*, Sinaia, 1971, p. 12.
[24] Cf. Tadeusz Kotarbińsky, *Tratat despre lucrul bine făcut*, Bucureşti, 1976.
[25] Pe lîngă faptul că aşa-zisele „proverbe meteorologice” nu conţin indicaţii de acţiune, ele nu se supun nici altor condiţii definitorii ale proverbului, cum ar fi „departicularizarea” şi „metafora deictică”.

lor context. Cazurile de excepţie [26] confirmă această regulă : înlănţuirile de proverbe practicate de unii scriitori speculează cîteodată trăsăturile lor expresive sau sînt cu totul întîmplătoare alteori (un fel de „dadaism paremiologic"), dar anulează întotdeauna caracterul de semn al proverbului, căci imaginea obiectului desemnat este, în cazul său, contextul lingvistic sau situaţional, iar acesta nu mai apare în textele compuse din proverbe legate. O diferenţă mai accentuată între codul proverbial şi codul limbii va reieşi din *aplicarea* proverbului care va fi examinată mai jos.

Benveniste consideră că nu se poate vorbi despre un sistem semiotic decît dacă, în relaţie cu alte sisteme semiotice, cel în discuţie este nonredundant [27], adică non-convertibil. Această condiţie se respectă în cazul codului de proverbe, după cum arată enumerarea trăsăturilor (a—d). „Diferenţa funcţională" faţă de alte sisteme, invocată de Benveniste ca esenţială pentru autonomia sistemului semiotic în discuţie, evidentă la (d), înlătură impresia de sinonimie a sistemelor care ar putea fi dată de „identitatea substanţială" a semnelor.

În sfîrşit, există o caracteristică fundamentală a raportului dintre L şi COD care demonstrează autonomia celui de-al doilea. O unitate din L, un *lexem*, ca şi o unitate din cod, un *proverb*, nu capătă semnificaţie decît în context, în afara acestuia ele fiind dotate cu un sens global. Contextul acţionează însă diferit asupra lor : pe cînd de la lexem se ajunge la un *semem* [28] prin selectarea unei trăsături anterior existente în nucleul semic izolat, în cazul semnului-proverb nu se poate vorbi de selectarea unei trăsături anterioare, ci de *conferirea* unei semnificaţii cu totul noi şi foarte îndepărtată uneori de nucleele semice ale lexemelor din L care intră în componenţa proverbului. Dacă prin *Cînd pisica nu-i acasă, joacă şoarecii pe masă*, putem înţelege la un moment dat '*cînd mama este plecată, copiii îşi fac de cap*', ajungînd deci la asociaţia *pisică—mamă* şi *şoareci—copii*, nejustificată de vreun sem comun la cele două lexeme puse în relaţie, aceasta nu se datoreşte, aşa cum s-a crezut [29], faptului că „metafora parabolică" — denumire dată tipului de metaforă-proverb care indică o specie de evenimente, şi nu un caz particular — s-ar baza tot pe un caz particular şi nici faptului că s-a dezvoltat „din contextul genetic al proverbului" [30], pentru că asocierea se face pe baza identităţii de structură a contextului situaţional (EVEN) cu structura semantică a proverbului, şi nicidecum pe baza unei identităţi de referent (obiect denumit, *even)*. O asociere în L ca *lună — regină* este facilitată de asemănări mergînd pînă la planul ontologic (fireşte că „regină" cuprinde o valoare socială astfel că nu este vorba de un ontologic pur), dar asocierile dintre elementele componente ale proverbului şi ale situaţiei ca în exemplul de mai sus,

[26] Chiar şi Negruzzi (în *Scrisoarea a XII „Păcală şi Tîndală")* sau Călinescu (în *Doña Fáfula)* deschid un dialog înainte de înlănţuirea propriu-zisă a proverbelor. La Anton Pann e vorba de un joc formal cu implicaţii mai adînci şi tocmai de aceea *Povestea vorbii* a fost considerată multă vreme o culegere, oferindu-se astfel o soluţie mai simplă.

[27] Cf. Benveniste, *art. cit., loc. cit.*, p. 9.

[28] Cf. A—J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966, p. 44—45.

[29] Cf., de exemplu, Pavel Ruxăndoiu, *Aspectul metaforic al proverbului*, în vol. *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, 1966, p. 106.

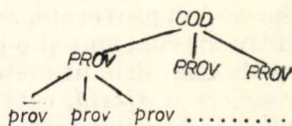
[30] Ibidem.

nu sînt sprijinite de așa ceva. Mai mult chiar, ontologic, relația dintre „pisică" și „șoareci" este cu totul diferită de cea dintre „mamă" și „copii". În aplicarea sa, proverbului nu numai că nu i se actualizează „contextul genetic", dar, mai mult, orice legătură cu acesta este retezată, dacă privim lucrurile dincolo de aspectul empiric al combinării cuvintelor.

Din context se generalizează — așa cum am arătat — o structură, deci o *imagine* a obiectului desemnat, care este asociată structurii semantice deci unei imagini a obiectului suport. Prin aceasta proverbul este semn. Semnul constituit nu are însă o trăsătură fundamentală care l-ar putea diferenția de semnele L, dacă facem abstracție de fenomenele de la nivelul expresiei, care sînt însă trăsături suplimentare.

Delimitarea semnului-proverb față de semnele L se face numai studiindu-le relația cu contextul, relație al cărei specific descris mai sus ne-a și determinat să denumim proverbul o „metaforă deictică", adică o metaforă strict condiționată de situația comunicării.

Schița unei reprezentări a structurii codului va arăta astfel: PROV este un simbol pentru *clasa de proverbe* care se descrie prin structuri logico-semantice, la rîndul lor simbolice, iar *prov* este textul ca atare al proverbului, cuprinzînd și interpretarea unor aspecte ale sistemului L. Tot ceea ce se petrece între L și COD intră într-un proces generalizator, aproximativ analog celui dintre REAL și L. Este *a doua generalizare.*

1.6. Cel de-al patrulea și ultimul factor care intră în discuția noastră ține de *aplicarea* proverbului, determină tot *contexte* și, la prima vedere, ar fi identic cu REAL cu atît mai mult cu cît, introducînd gnoseologicul în realitate, contextul lingvistic la care se aplică deseori proverbul își găsește locul în acest domeniu. De aceea nici nu mai socotim necesar să dăm un model grafic al acestui termen pentru că cel care reprezintă factorul REAL poate fi preluat fără modificări.

Diferența dintre REAL și cel de-al patrulea termen devine însă fundamentală cînd examinăm raportul dintre el și COD. Nu este vorba numai despre orientarea diferită a relației, ci și de *natura* ei cu totul particulară.

Examinînd comportamentul logic al proverbelor în comunicare, Sanda Golopenția-Eretescu le consideră „un fel de *definiții* într-un sistem natural" [31], sugestie deosebit de interesantă prin posibilitățile pe care le oferă în încercarea de a stabili statutul logic al proverbului în raport cu funcția sa praxiologică și cu particularitățile legate de actul de comunicare în care apar. O amplă analiză a definiției, aparținînd lui Cornel Popa[32], ne-a furnizat platforma teoretică pentru examinarea proverbului din acest punct de vedere. Am reținut în mod special faptul că autorul privește definiția atît din punct de vedere semiotic, cît și praxiologic, după care ne-am oprit asupra unei idei care presupune considerarea principalilor factori ai comunicării: *transmițătorul*, *mesajul* și *receptorul*. Autorul arată: „vom argumenta ideea că definiția este o formă de extindere a idiolectului unui agent cunoscător prin intermediul proceselor comunicative în care

[31] Sanda Golopenția-Eretescu, *Paradoxical words, loc. cit.*, p. 89.
[32] *Teoria definiției*, București, 1972.

este angajat acesta cu alţi interlocutori, deţinători şi ei a unor limbaje individuale" [33].

Proverbul nu este niciodată utilizat în afara unui proces *concret* de comunicare. Apariţia sa în discurs presupune cu necesitate un receptor şi de aceea observaţia lui C. Popa este întru totul aplicabilă proverbului. Apoi, dacă proverbul se aplică (se referă) numai la un context lingvistic sau situaţional *anterior* manifestat, el se înscrie perfect în clasa definiţiilor nominale : „În cazul instituirii unui *nume* pentru o semnificaţie sau sens anterior deţinute de subiectul receptor, definiţiile poartă denumirea de *definiţii nominale*. Subiectul receptor a înţeles în acest caz semnificaţia definitorului şi caută doar un *nume* concis pentru aceasta. Scopul actului definiţional devine însuşirea de către subiectul receptor a numelui pentru un sens pe care îl deţine" [33].

Plecînd deci de la COD către eveniment, proverbul defineşte un *even*, este un *nume* al acestuia şi, automat, îl încadrează într-o clasă EVEN, ducînd deci la un act de *clasificare*, adică de *cunoaştere*.

Dacă de la REAL la L şi apoi la COD, prin cele două generalizări succesive, proverbul, analog semnului din L, reprezintă o asociere *arbitrară* între un conţinut şi o expresie, în trecerea de la COD la REAL-2 (aşa vom simboliza ultimul factor al relaţiei semiotice în discuţie) el va realiza o asociere *motivată*, căci selecţia unităţilor din COD se face pe baza examinării legăturilor termenilor *even* din REAL-2 cu termenii *prov*. S-ar părea că există o motivare şi în prima fază, datorită mai ales contextului aşa-zis „genetic" (care a stat la baza formulării unui proverb), dar includerea în schemă a clasei EVEN în prima generalizare înlătură această impresie şi face posibilă cuprinderea fenomenului de sinonimie aproape perfectă a unor proverbe. Practic, nu există contexte diferite pentru expresii ca : *Aşchia nu sare departe de trunchi*, *Ce naşte din pisică şoareci mănîncă*, *Din stejar, stejar răsare*, dacă neglijăm o oarecare nuanţă afectivă provocată de conotaţiile unor cuvinte din componenţa lor. Aceasta ne face să afirmăm că asocierea unui *even* din REAL cu un anume *prov* este arbitrară şi totodată ne determină să eliminăm din discuţie relaţia proverb — context genetic.

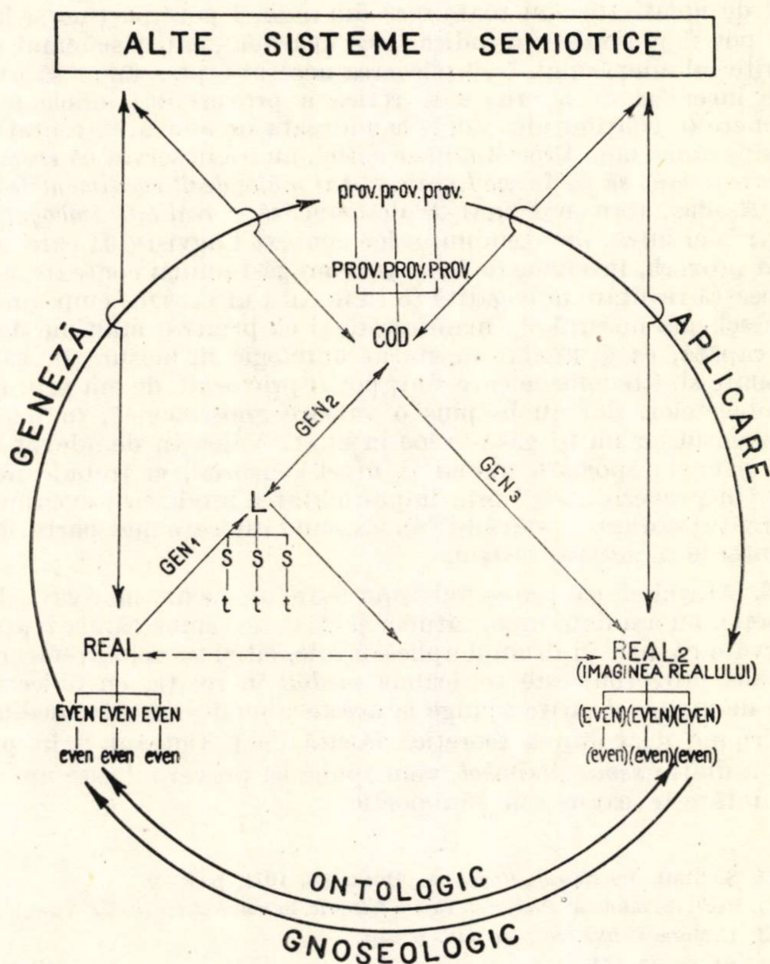
În schimb, cu un *even* din REAL-2, asocierea nu poate fi decît motivată, căci altfel comunicarea nu se produce. Această aplicare, care este în acelaşi timp şi o definiţie, are după unii autori [35] o valoare particularizantă, dar, văzut ca definiţie nominală, proverbul nu poate fi aici decît tot o generalizare. Un singur argument este suficient pentru această afirmaţie : dacă nu acceptăm ideea că aplicarea proverbului este o generalizare, fapt care se manifestă şi prin apariţia sa *după* contextul lingvistic sau situaţional şi prin existenţa mărcilor introductive („vorba ceea", „e o vorbă" etc.), nu putem accepta nici relaţia cu fabula, nici capacitatea sa de a genera orice alt tip de structuri literar-artistice mai largi (calitatea de „nucleu narativ"), aspecte care dealtfel sînt unanim recunoscute [36].

[33] Cornel Popa, *Teoria definiţei* p. 67.
[34] Idem, p. 92.
[35] Vezi, de exemplu, Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1968; I. C. Chiţimia, *Paremiologie*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor" IX (1960), nr. 3.
[36] Cf. A. Jolles, *op. cit.*

În sfîrșit, trebuie să mai spunem că, privit ca semn motivat, proverbul este un *semn poetic*, concepție care a stat la baza întregii noastre discuții. Fără să intrăm aici în detalii, ne rezumăm deocamdată să observăm că toate teoriile poetice, indiferent pe ce poziții filozofice sau metodologice se situează, caută să identifice o corelație între conținut și expresie prin acțiunea conștientă a creatorului, ceea ce înseamnă în cele din urmă tot o motivare.

1.7. Termenii descriși pînă acum formează elementele de bază ale funcției semiotice a proverbului. Ca factori independenți, presupun în structura lor anumite relații (am încercat să unificăm descrierile, punînd la bază relația principală a tuturor sistemelor particulare înfățișate, relație care este *generalizarea)*, anumite funcții.

Pe de altă parte, toate aceste sisteme componente intră, pe baza relațiilor dintre ele, într-un sistem reprezentabil într-o configurație integratoare, care dă seama despre statutul semiotic al proverbului, schematizat în figura 1.

Singura modificare față de cele spuse pînă aici provine din necesitatea de a arăta că sistemul proverbial COD nu este condiționat numai în interiorul sistemului „închis", în care, la rîndul său, se găsește și nu numai în relație cu termenii REAL, L și REAL-2. Nu se poate judeca altfel din moment ce trebuie să admitem mai multe posibilități de abordare a corpusului de date. În cazul acesta, *etnicul*, *eticul*, *socialul*, *culturalul* etc., la rîndul lor considerate ca *sisteme semiotice* particulare, vor intra în relație de interdependență cu COD și, în același timp, cu factorii REAL. Sistemul semiotic al proverbului pe care îl oferim aici presupune cu necesitate o deschidere către alte sisteme semiotice, corelate *i-mediat* cu termenii realității, dar *mediat* cu limba pe care o folosesc ca substanță. Acest artificiu metodologic prin care sistemul L este detașat din ansamblul sistemelor semiotice și păstrat în relația lui permanentă cu factorul REAL, ne permite să folosim ca principală premisă descrierea oricăruia din celelalte coduri posibile prin analogie cu sistemul limbii [37].

Relația care apare între termenii REAL și REAL-2 nu este concepută ca fiind de identitate ; nu toate *even* din REAL-2 pot aparține și la REAL, căci nu pot fi judecate — condiție *sine qua non* pentru sistemul REAL — după criteriul adevărului. Neînțelegerea acestui fapt a făcut să existe, în puținele încercări de abordare teoretică a proverbului, unele tentative de supunere (a conținutului său !) la judecata de adevăr[38], tentative care nu au adus nimic nou. Procedîndu-se astfel, nu s-a observat că *evenimentele de aplicare trebuie să fie în mod necesar mai multe decît evenimentele genetice* (REAL). Așadar, termenul REAL-2 desemnează o *realitate îmbogățită* față de REAL ; aici intră, de exemplu, orice context lingvistic la care se poate referi un proverb, în vreme ce la REAL vom găsi numai contexte situaționale. Această realitate îmbogățită (o IMAGINE A REALULUI, cum am desemnat-o în schema noastră [39]), manifestată și ea printr-o mulțime de evenimente, capătă, ca și REAL, un statut ontologic în măsura în care *even* subordonate sînt fenomene care sînt/ pot fi provocate de om prin interacțiunea obiectelor, dar au în plus o valoare gnoseologică, în măsura în care referentul lor nu își găsește loc în REAL. Valoarea de adevăr nu mai poate fi atunci raportată numai la nivel senzorial, ci trebuie neapărat extinsă. Un proverb „fals" prin imposibilitatea producerii evenimentului din referentul său este „adevărat" în sistemul din care face parte, datorită logicii interne a acestui sistem.

1.8. Afirmînd că proverbul-semn este un semn motivat, deci un semn poetic, nu am determinat atunci și clasa de semne căreia îi aparține. Să observăm că, atît în drumul aplicării sale, cît și pe cel al refacerii „genezei" sale, proverbul este totdeauna *mediat* în relația cu obiectul care aparține de REAL ; el poate ajunge la acesta numai prin intermediul altui semn. Urmînd dezvoltarea teoretică făcută de I. Coteanu [40] în privința raportului dintre *semn* și *simbol*, vom spune că proverbul este un simbol, ceea ce întărește caracterul său poetic.

[37] Cf. S. Stati, *Interferențe lingvistice*, București, 1971, p. 8—9.

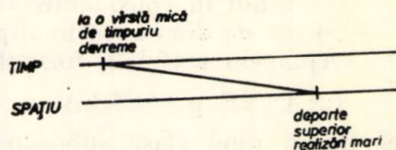
[38] Cf. Pavel Ruxăndoiu, *Proverbele ca gen folcloric*, în vol. *Folclor literar*, Timișoara, 1967.

[39] Cf. I. Moraru, *lucr. cit.*, *loc. cit.*, p. 201.

[40] *Op. cit.*, p. 18—24.

1.9. Pentru verificarea gradului de adecvare al modelului propus, să urmărim acum drumul unui proverb în cadrul sistemului dat în fig. 1.

1.9.1. În REAL se manifestă la un moment dat evenimentul: „Persoana X s-a sculat din somn foarte devreme şi a pornit la drum, astfel că seara a putut constata că a parcurs o distanţă mare". Evenimentul acesta — din care se vede că am exclus datele subiective, capacitatea fizică a persoanei, dimensiunea absolută a distanţei etc., presupunînd deci valori medii ideale — s-a repetat, s-a produs şi pentru alte persoane, implicînd şi alte moduri de existenţă (de exemplu: „Persoana Y a început să înveţe de timpuriu, astfel că la vîrsta maturităţii a ajuns către partea superioară a unei ierarhii sociale"), sau a fost provocat de către un agent. Repetabilitatea sa în moduri diferite este posibilă datorită faptului că materializează o relaţie uşor de sesizat — aceea dintre spaţiu şi timp. De aici s-a putut trece fără mare greutate la generalizarea observaţiilor succesive, formulată, de pildă, astfel: „Există un raport între două valori aparţinînd unor coordonate diferite". Acest raport este, în cazul în speţă, unul invers proporţional, căci cu cît este mai mică valoarea de pe scara A, cu atît mai mare devine valoarea de pe scara B:

Se ajunge astfel la stabilirea unei clase EVEN care se caracterizează prin punerea în relaţie a unor valori din serii de esenţă diferite *(timpul* şi *spaţiul; vîrsta* şi *realizările; timpul* şi *rezultatele muncii* etc.). Să descriem această clasă printr-o formulă în care: X = subiectul căruia i se atribuie proprietatea; x,y = termeni desemnînd puncte ale unor serii; i, j = valori scalare între care există totdeauna relaţia: $i < j$; s_1, s_2 = serii de fenomene diferite categorial, între care există totdeauna relaţia $s_1 \neq s_2$. Formula se poate scrie:

(1) $$X\,[x_i\,(x \in s_1) \rightarrow y_j\,(y \in s_2)]$$

şi se citeşte: „Pentru X este valabil că, dacă x este mai mic, atunci y va fi mai mare, în condiţiile în care x aparţine lui s_1 şi y aparţine lui s_2"[41].

1.9.2. Clasa EVEN îşi găseşte reprezentarea în L, printr-o formulă sememică (S) care trebuie să îndeplinească următoarele condiţii de natură semantică:

a) X să se refere totdeauna la o 'persoană';

b) x să se refere la 'timp', cu o valoare cît mai 'mică' în raport cu punctul zero al axei timpului;

c) y să se refere la mai multe serii de evenimente, cît mai general, cu o valoare cît mai 'mare' în raport cu punctul zero al axei date.

[41] Simbolistica adoptată aici nu aparţine unui sistem logic dat, ci este folosită în raport cu scopul urmărit de noi: reducerea elementelor particulare la clase.

[42] Cf. Leiv Flydal, *lucr. cit.*

Formula S poate prelua deci nemodificat formula EVEN, realizînd o schimbare de substanță în cadrul primei generalizări. Lexemele, corespunzătoare termenilor din expresie, pot fi de exemplu:
X : *cine, cel ce, acela care, el, omul* etc.;
x : *dimineața, devreme, în zori, cu noaptea-n cap* etc.;
y : *departe, sus, primul, cel mai...* etc.
Un exemplu de transformare în *t* a formulei S : „Dacă un *om* se apucă *devreme* de o treabă, va ajunge să o termine *primul*".

1.9.3. Pe drumul celei de-a doua generalizări, de la L la COD, transpunerea formulei S în PROV este însoțită de observații asupra structurii L. Se descoperă așadar:

a) că pentru X avem valoarea generală *cine*, care îndeplinește *departicularizarea*[42] proverbului;
b) că *dimineața* reprezintă, de asemenea, o valoare generală de timp, între limite care nu permit o variație atît de mare încît să se piardă semnificația necesară;
c) că *departe* este un deictic convenabil pentru a sugera în primul rînd valoarea spațială, dar și alte valori derivate de aici, în structuri ierarhice care pot fi reprezentate spațial;
d) că *dimineața* și *departe* se pot constitui într-o relație antitetică luînd în considerare conotațiile;
e) că *de dimineață* în raport cu *departe* formează o aliterație.

Ajungem astfel la formula PROV:

(2) CINE p (ACELA) q

aparținînd unei clase subordonate $PROV^i$, transpusă astfel:

(3) CINE p [X pred⌢x_i] (ACELA) q [X pred⌢y_j]

unde: pred = predicație (gramaticală); ⌢ = determinare (gramaticală).

Atît PROV, cît și clasa subordonată $PROV^i$ obligă la transformarea formulelor EVEN (1) și S (2) pentru că ele *pre-există* în COD. Posibilitățile de lexicalizare ale formulei (3) sînt numeroase. Iată cîteva:

a) *Cine se scoală de dimineață departe ajunge*[43].
b) *Cine pleacă de dimineață departe ajunge seara*[44].

Este de observat marcarea dublă la cel de-al doilea termen, care, deși cu totul redundantă pentru realizarea formulei EVEN sau PROV, accentuează antiteza mai greu de sesizat (termenii aparținînd unor domenii diferite) dintre *dimineață* și *departe*, printr-o antonimie lexicală: *dimineață — seara*.

c) *Cine se scoală de dimineață acela e mai mare*[45].

d) *Cine se scoală de dimineață acela e mai mare în sat*[46]. Față de exemplul anterior, se observă și aici o marcă suplimentară la cel de-al doilea termen, căci precizarea *în sat* înlătură orice echivoc cu privire la *mai mare*, legîndu-l precis de o ierarhie socială; în același timp, e de remarcat echilibrul structurii paralele prin cele două comparative: *mai de dimineață — mai mare*.

[43] I. A. Zanne, *Proverbele românilor...*, vol. I, p. 30.
[44] Ibidem.
[45] Idem, p. 29.
[46] Ibidem.

Toate variaţiile elementelor *prov* faţă de PROV se încadrează în stilistica proverbului. În clasificarea pe care o facem în COD nu avem în vedere decît structura logico-semantică, fără nici o referire la valoarea expresivă sau la conţinut sub aspect referenţial. Aşa se face că sub formulele (2) şi (3) putem grupa elemente cu referent diferit sau cu caracter praxiologic opus. Astfel, dacă din proverbele examinate mai sus se poate degaja o indicaţie de acţiune ca: 'începe o activitate dintr-un punct maxim, ca să ai rezultate maxime', în aceeaşi categorie putem încadra alte proverbe din care se desprinde o indicaţie exact contrară:

e) *Cine o ia prea lată rămîne cu ea negrăpată* [47].
f) *Cine pe sine se laudă acela mai tare se înjoseşte* [48].
g) *Cine sare cam sus îndată cade jos* [49].

Raportul invers proporţional se păstrează între termenii *prea lată — negrăpată; se laudă — se înjoseşte; sus — jos*, dar nu este îndeplinită una din condiţiile formulate pentru EVEN (1), şi anume ca x şi y să aparţină unor serii diferite, căci în proverbele (e — g) termenii aparţin aceluiaşi domeniu, fapt care este marcat în special în (e) prin identitatea referenţială dintre *o* şi *ea*.

Prin urmare, orice condiţie formulată pentru EVEN poate determina subclase la PROV prin îndeplinirea sau neîndeplinirea ei, şi aceste formule transformate vor fi considerate ultimele nivele conceptuale, cu reprezentare simbolică, înainte de trecerea la *prov*, adică la text.

1.9.4. Să presupunem acum că la nivelul REAL-2 se produce un eveniment ca acesta: „Persoana X a început să-şi pregătească din vreme lucrarea de diplomă, astfel că a obţinut un rezultat foarte bun la examenul de licenţă". Acest context situaţional poate fi de asemenea *relatat*, şi atunci evenimentul devine referent pentru contextul lingvistic care rezultă.

Cînd acest *even* reprezintă un context situaţional în care sînt implicaţi un transmiţător şi un receptor sau cînd se produce în afara implicării lor situaţionale, transmiţătorul, posesor al codului paremiologic, va *defini* şi *denumi* pentru receptor evenimentul, facilitîndu-i astfel înţelegerea contextului situaţional dacă şi receptorul stăpîneşte codul sau introducîndu-i un semn al codului dacă receptorul nu îl cunoaşte sau îl cunoaşte parţial. Există, de asemenea, posibilitatea ca prin enunţarea *prov* receptorul să primească numai o *valoare* nouă a unui semn component din text, fără ca aceasta să altereze caracterul de definiţie al proverbului.

Oricare ar fi rezultatul transmiterii proverbului către receptor, pentru acesta din urmă rezultă o îmbogăţire, uneori observabilă chiar sub aspect cantitativ, o lărgire a domeniului REAL care îi este familiar, rezultă deci o a doua realitate.

1.10. Mecanismul schiţat pînă aici este menit să dea seama despre valoarea semiotică a proverbului într-o limbă naturală. El funcţionează în condiţiile unui cod „finit", „închis" ca număr de elemente şi, în conse-

[47] I. A. Zanne, *Proverbele românilor* . . . , vol. VII, p. 769.
[48] Idem, p. 771.
[49] Idem, p. 713.

cinţă, nu acoperă întregul domeniu al realităţii care stă la baza sa. Despre posibilitatea generării unor elemente noi în COD, despre corpusul de proverbe „deschis" al unei limbi naturale, vom vorbi cu alt prilej.

The Semiotical Status of the Proverb

(Abstract)

This paper aims to investigate — from a semiotical point of view — the relationships between the factors which induce in a natural language the particular text-type commonly named *proverb*. Consequently we consider apart the structures of the factors : Reality (REAL) ; Language (L), Proverbial code (COD), and Referent (REAL-2) then the *sign-function* resulting from their interference. At the same time we take into account the two main aspects of the proverb : its engendering and application.

Aprilie 1977

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

TATIANA SLAMA-CAZACU

TREAPTA DECODĂRII LINGVISTICE ÎN RECEPTAREA TEXTULUI LITERAR

Pentru interpretarea completă a textului literar (TL) sînt necesare absolut toate treptele de decodare (D) (senzorială, perceptuală, lingvistică — sezisarea semnificației cuvintelor, decodarea morfologico-sintactică și a elementelor supra-segmentale —, referirea la contextul nonverbal, înțelegerea conținutului, evaluarea estetică). Articolul analizează îndeosebi treapta D lingvistice, arătînd rolul ei în înțelegerea TL și faptul că valorile de conținut, ca și cele stilistice, nu pot fi sesizate dacă se trece cu superficialitate peste această treaptă. Un experiment pe scară largă (în care autorul a utilizat un cuvînt cu un bogat conținut semnificativ în limba română — *plai* — și o sintagmă-cheie în *Miorița* — *picior de plai* —) demonstrează însă că, în practică, receptorii neglijează această D (în primul rînd, elementara înțelegere justă a semnificației cuvintelor). De aici, necesitatea practică de a se insista, în educarea receptării TL, asupra treptei D lingvistice.

0. Se poate constata din ce în ce mai mult preocuparea de a se dezvolta ca un domeniu specific cercetările care se ocupă de analiza textului literar [1].

Revendicat mai înainte aproape exclusiv de către critica literară, astăzi se observă că este vorba, de fapt, despre un domeniu interdisciplinar, ale cărui probleme nu pot fi rezolvate fără contribuția lingvisticii, la care trebuie să se adauge — țin să subliniez — și aceea a psiholingvisticii.

Denumit uneori ,,poetică'' (nume care, trimițînd la ,,poezie'', este, pe de o parte, restrictiv, pe de altă parte are implicații suplimentare — vezi *infra* **2.5**), alteori ,,stilistică'' (nume care implică, de asemenea, limitări — de data aceasta relative la formele propriu-zise de expresie, separate de conținut), acest domeniu — al cărui nume adecvat ar fi, de fapt, ,,analiza textului literar'' [2] — țintește astăzi să devină cît mai obiectiv, să formuleze criterii exacte sau chiar reguli pentru o analiză neimpresionistă a textului literar. Aș adăuga, ca un corolar implicit — despre care se vorbește mai puțin atunci cînd se pune problema dezvoltării acestei ,,noi'' sau ,,raționale'' ,,științe a literaturii''[3]—, necesitatea ca acest domeniu nu numai să utilizeze

[1] O parte a articolului a constituit obiectul unei expuneri la masa rotundă ,,Receptarea textului poetic'', organizată, în cadrul ,,Grupului român de lingvistică aplicată'', de Ion Coteanu, în ianuarie 1977.

[2] Mă refer aici, desigur, la domeniul de cercetare propriu-zis; dar acest nume există de mult și în practica școlară, unde are un sens apropiat și de ceea ce trebuie să fie domeniul de cercetare. Vom vedea însă, mai departe, dacă se realizează complet, în această practică, insistarea asupra tuturor treptelor receptării textului literar, despre care discutăm aici.

[3] Cum o numește, între alții, S. Schmidt (*Reception and interpretation of written texts as problems of a rational theory of literary communication*, în *Style and text, Studies presented to N. E. Enkvist*, Trelleborg, Tryckeri AB Allehanda, 1975, p. 400, 403), în cadrul curentului actual din lingvistică numit ,,lingvistica textului'' (*Textlinguistik*) — curent care, dealtfel, tratează destul de ambiguu despre ,,text'', pe care nu reușește să-l delimiteze și să-l definească.

la nivelul cercetării regulile și criteriile, ori să le propună altor specialiști, ci să aibă și scopul aplicativ de a le oferi pentru efectuarea unor asemenea analize — și, în definitiv, pentru *receptarea* corectă sau integrală a textului — de către cadrele didactice și elevi în procesul instructiv-educativ, precum și de către publicul cititor.

1.0. Am arătat încă de mult [4] că în orice proces de comunicare „actul receptării nu este complet decît cînd se realizează și o interpretare".

1.1. „Nucleii semnificativi de bază" ai cuvintelor sînt completați, sînt adaptați la contextul prezent al comunicării : semnificațiile cuvintelor sînt interpretate în funcție de sensul contextual al frazei, iar aceasta în funcție de ansambluri mai vaste. Actul comunicării constă dintr-o referire la diverse niveluri contextuale : explicite (contextul lingvistic și cel extralingvistic sau non-verbal) și implicite (contextul situațional, cunoștințele despre interlocutori, contextul social-istoric general etc); legarea oricărui fragment din „mesaj" (sau „enunț", sau „text") de implicit (adică de ceea ce nu este exprimat direct — verbal sau non-verbal) fiind esențială și obligatorie în actul receptării.

1.2. Ulterior [5] am încercat să demonstrez că și în receptarea faptului literar sau stilistic intervine tot un proces de interpretare contextuală, constînd din referiri la *toate* nivelurile, iar nu numai la acela lingvistic [6].

2.0. Actul receptării unui text literar (respectiv poetic — vezi *infra*, 2.5.) constă din diferite trepte, care, ca proces psihologic, se realizează fie foarte rapid (planul psihologic intern permițînd „raccourci"-uri și abrevieri care duc la o integrare cu aparențe de simultaneitate), fie în salturi peste trepte (aș zice, cu „elipse psihologice", deoarece, în conformitate cu legea supremației ansamblului față de părți, o componentă poate — în funcție și de rangul ei ierarhic — să fie absentă fără ca întregul să-și piardă sensul; ceva mai mult, ea poate fi nu numai suplinită, dar și reconstituită de către ansamblu).

În general, actul complet al receptării constă din următoarele trepte esențiale [7]:

2.1. Prelucrarea informației la nivelul sensorial brut (auzirea sau vederea unui text oral sau scris).

[4] T. Slama-Cazacu, *Principiul adaptării la context*, în SCL V (1954), nr. 1—2, p. 201—245, *Limbaj și context*, București, 1959, p. 266 urm., 283 urm.

[5] T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968, p. 150 — 176.

[6] La care se recurge de obicei în stilistică și cu care se operează, dacă nu declarativ în orice caz efectiv, chiar în așa-numita „lingvistică a textului" (vezi *supra*, nota 3).

[7] Aceste „trepte" provin dintr-o concepție personală și ca atare sînt esențial diferite de acelea delimitate de G. Miller (*The psycholinguists*, în C. Osgood și T. A. Sebeok [red], *Psycholinguistics*, Bloomington, Indiana University Press, 1965 [ed. 2], p. 294—295) : *auzirea tratarea* secvenței în termeni de structură fonematică, *acceptarea* enunțului ca fiind gramatical *interpretarea* lui ca avînd sens în sistemul semantic, *înțelegerea* în funcție de cunoștințele contextuale, *încrederea* („credibilitatea") în veracitatea enunțului ; G. Miller era, în acea epocă, direct influențat de etapa respectivă a lingvisticii generativ-transformaționale, iar „treptele" pe care le discutăm noi aici provin din concepția noastră formulată anterior, în *Limbaj și context* (vezi *supra*, nota 4).

2.2. Decodarea propriu-zis perceptuală a acestui text (sunetele în calitate de foneme, cuvintele ca atare — adică grupări de sunete cu sens —, sesizarea legăturilor dintre cuvinte etc.).

2.3. Decodarea propriu-zis lingvistică (sesizarea semnificației cuvintelor, decodarea morfologico-sintactică, valoarea semnificativă a elementelor supra-segmentale etc.).

2.4. Interpretarea secvenței în funcție de ansamblurile contextuale, de indicatorii non-verbali, de contextul situațional, de emițător, de cunoștințele pe care le are ori nu receptorul etc. : semnificațiile devin ,,sensuri" [8], enunțul este legat de implicit [9].

În comunicarea obișnuită, interpretarea presupune neapărat și legătura cu situația reală, adică faptul de a se atribui expresiei sensul pe care îl are în realitatea pragmatică : constatare, ordin, ironie în subsidiar, minciună etc. În funcție de acest sens, receptorul va (re)acționa în consecință : comunicarea *in vivo* nu poate fi despărțită de efectul ei, de interacțiunea socială ; ,,reacția" partenerului este, de fapt, și dovada înțelegerii enunțului, a realizării actului corect de receptare [10].

2.5. Interpretarea textului literar cuprinde trepte în plus față de aceea a ,,mesajului obișnuit" (fără intenții literare), prin care se face receptarea conținutului — a ,,mesajului autorului" — ca și aprecierea de valoare estetică, de noutate sau de ,,efect frapant", de legătură între formă și conținutul informațional, ca și de ,,subtext" — zis ,,de idei" sau de ,,mesaj al scriitorului" etc. Iar acceptarea textului poetic cuprinde, probabil, și o treaptă legată de efectele de prozodie, de acumulare a figurilor de stil etc.

3.0. În acord cu punctele **1.0.** și **1.1.** *supra*, precizez deci că : a) *interpretarea* nu este specifică numai actului de receptare literară [11] ; b) *interpretarea* este o treaptă necesară în receptarea obișnuită ca și în aceea a textului literar (nu se poate înțelege semnificația reală a cuvintelor, de pildă, decît în raport cu geneza selectării lor, a combinării, a colocării lor — deci în raport cu emițătorul — și invers) ; c) pentru ***deplina interpretare*** (sau

[8] Vezi *Limbaj și context*, ed. cit., p. 214 urm.

[9] Concept de mult analizat în lucrările menționate *supra*,, nota 4, p. 295 și urm. ș. a. Pentru acceptarea lui în lingvistica actuală, vezi și O. Ducrot și T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 416, 420 și urm.

[10] Nu despart deci ca treaptă separată (așa cum proceda G. Miller, *op. cit.*, p. 295) treapta ,,credibilității" (faptul că un mesaj este sau nu ,,crezut" ca fiind conform cu realitatea), pe care o includ în interpretarea completă ca atare ; dar nici nu consider că actul comunicării *in vivo* poate fi separat de completa interpretare a mesajelor și ca atare de reacția — cel puțin embrionară — a partenerului. Cu alte cuvinte, nu cred că este practic posibil (și nici util) să se despartă în comunicarea reală ,,actele ilocuționare" (în care condiția ,,seriozității" ar fi indiferentă deoarece este luată drept certă) de cele ,,perlocuționare" (vezi concepția ,,actelor de vorbire" — *speech acts* — la J. Searle, *What is a speech act*, în J. Searle [red.], *The philosophy of language*, London, 1971, p. 39—53).

[11] Așa cum înclină să creadă unii autori (vezi S. Schmidt, *op. cit.*, p. 402 și urm.), care nu au analizat suficient actul de comunicare obișnuită. După S. Schmidt, interpretarea nu înseamnă numai citirea coerentă a textului, găsirea semnificației lui — act care intră și în receptarea obișnuită — , ci și explicarea genezei și funcției textelor literare (p. 403). Dar această ultimă operație intră și în comunicarea obișnuită, deoarece nu se poate decoda exact sensul unui enunț fără referire la emițător (,,geneza"), la rolul acestuia și la efectul comportamentului său asupra receptorului.

receptarea completă) a textului literar sînt necesare toate treptele menţionate (atît în practica descifrării unui text, cît şi în discuţia teoretică privitoare la analiza textului literar).

Pentru înţelegerea textului literar este deci necesară interpretarea sensului prin personalitatea autorului, prin contextul epocii etc., dar nu are o importanţă minimă înţelegerea *sensului propriu-zis lingvistic* al enunţului. Este adevărat că unele texte poetice realizează efecte stilistice tocmai prin inserarea unor cuvinte create — deci iniţial necunoscute cititorului (vezi poezii ale lui I. Barbu, de pildă). Dar : a) acesta este un caz special, al unei literaturi care nu are frecvenţa cea mai mare, şi implică discutarea lui ca o problemă aparte; b) acest fenomen apare cu precădere în poezie, iar noi discutăm aici în general despre receptarea „textului literar" (deci inclusiv proza, unde reguli de compoziţie impun, de obicei, introducerea unui număr limitat de asemenea cuvinte — create sau foarte rare — în contexte „clare", adică bine organizate, care permit degajarea unui sens)[12]; c) chiar asemenea texte poetice nu sînt compuse dintr-un număr excesiv de mare de forme create, iar valoarea celor mai reuşite producţii de acest fel stă şi în controlul efectului general — de „înţelegere" prin sugestibilitatea formei — asupra receptorului; d) toate textele literare reuşite (inclusiv asemenea texte) implică o organizare contextuală în cadrul căreia se ierarhizează diversele componente în jurul unor cuvinte sau enunţuri-cheie, care permit receptarea scontată; e) aproape toate cuvintele „create" de scriitori (ca şi „creaţiile lexicale" ale copiilor)[13] îşi au, de fapt, geneza într-un proces de asociere făcut de autor, între cuvinte sau forme existente — care şi produc, de obicei, efectul sugestiv scontat —, iar procesul psihologic al receptării este ghidat în sensul invers, de reconstituire a unui anumit sens, de un proces asociativ asemănător[14]; f) în sfîrşit, trebuie să adăugăm că rolul analizelor pentru publicul nespecialist şi în general în şcoală constă în clarificarea sensului general al unor asemenea texte, în cadrul cărora cuvintele create capătă un anumit sens, cel puţin prin asocierea sonoră cu imagini, idei, sentimente.

4.0. Punctul central al acestei discuţii — şi, de fapt, obiectivul ei principal — îl constituie insistarea asupra necesităţii de a nu se trece pe un plan secundar în studiile teoretice, şi mai ales de a nu se ignora, în practica analizei textului literar (în special în şcoală), treapta cea mai elementară — dar esenţială — în receptarea acestor texte.

4.1. Necesitatea înţelegerii exacte a semnificaţiei de bază *lingvistice* a componentelor textului literar (cunoaşterea „nucleului semnificativ de bază") al cuvintelor, expresiilor, mijloacelor de legătură sintactică etc.) este un adevăr atît de banal, încît este omis de obicei din lucrările teoretice şi adesea neglijat nu numai în practica şcolară, dar şi în exegeza de specialitate a textelor literare.

[12] Vezi şi *Introducere în psiholingvistică*, ed. cit., p. 427.

[13] Vezi T. Slama-Cazacu, *Observaţii şi cercetări experimentale cu privire la contaminări*, în SCL VII (1956), nr. 3—4, p.207—233, şi *Relaţiile dintre gîndire şi limbaj în ontogeneză*, Bucureşti, 1957, cap. III. De exemplu : *căpurere* [cap. + durere], *corniv* [corn + covrig], *gîndă* [gînd + gîndac + gîză], (s-a) *molit* (zăpadă) [moale + topit], *nicovol* [explicat mai tîrziu de copil drept „covor"], *poezeste* [poezie + poveste] etc. (p. 346 şi urm., 416).

[14] Vezi experimente, în acest sens, în : T. Slama-Cazacu, *Observaţii* ... citat *supra*, nota 13.

4.2. Unul dintre reprezentanții menționați mai sus ai ,,lingvisticii textului", S. Schmidt [15], afirmă că ,,cititorul citește un text pe porțiuni a căror lungime depinde de interesele, presupunerile și predilecțiile lui, de obișnuința lui cu stilul și conținutul textului pe care îl citește". Desigur, nu putem limita receptarea literară la această ,,lectură pe fragmente" (buna interpretare implică încadrarea oricărui fragment în contextele cele mai largi [16]). De asemenea, susținem că *ansamblul* operează neapărat în buna interpretare a unui text, că nu putem înțelege corect un cuvînt sau o frază fără raportarea la contextul mai vast, că sensul total depășește suma lineară a diferitelor componente [17], iar cititorul trebuie educat să opereze sinteza după această decodare inițială pe porțiuni. Totuși,trebuie să acceptăm, ca un fapt bazat pe argumente psihologice, că prima etapă a decodării impune receptarea pe segmente. Acest demers este impus de structura lineară, secvențială, a oricărui fapt de limbaj (enunț, text lingvistic etc.), ca și de restricțiile perceptuale umane [18]. Așa cum precizam, acest demers se completează, însă, în cursul experienței umane în comunicare, prin actul de integrare contextuală, iar educația trebuie, desigur, să ajute ca acest act să devină conștient și să contribuie la dezvoltarea capacității de integrare interpretativă. Adesea, însă, tocmai școala (sau exegeza literară în publicații) contribuie la întărirea obiectului de citire, iar apoi chiar de interpretare, pe fragmente.

4.3. Înțelegerea textelor literare este adesea viciată, pe de o parte, din cauza procedeului de percepere pe segmente (*chunks*) — deci ignorînd contextul mai larg, fără o corijare, în școală, prin dezvoltarea noțiunii de context și a funcțiilor sale — , pe de altă parte, din cauză că nu se explică bine semnificația cuvintelor sau expresiilor necunoscute sau, în sfîrșit, pentru că principiul ,,interpretării prin context" este greșit aplicat, astfel încît cititorul profan sau elevul ,,prind" din context un înțeles vag și de multe ori greșit al cuvintelor sau expresiilor necunoscute.

În fond, este vorba despre trecerea cu superficialitate — în practica analizei de către cititorul nespecialist, sau în practica școlară de către elevi — peste treapta decodării lingvistice a unui text. Este firesc ca, în acest caz, oricît s-ar apela ulterior la context (sau uneori tocmai pentru că se apelează, dar greșit), să nu poată fi pătrunse înțelesul profund al unui text literar și apoi valoarea lui artistică.

Următorul exemplu (înainte de a argumenta și pe baza exemplelor oferite de un experiment pe care l-am făcut în școală) este concludent,

[15] S. Schmidt, *op. cit.*, p. 402.

[16] Vezi *Introducere în psiholingvistică*, p. 172 și urm.

[17] Este un cunoscut principiu al psihologiei ,,gestaltiste", aplicat de noi la limbaj (vezi *Limbaj și context*, ed. cit., p. 155 : ,,Ansamblurile limbii nu au aspectul unor conglomerate formate prin simpla juxtapunere *sumativă* a unor sunete, cuvinte [...]; p. 159: ,,ansamblul în limbă nu este [...] o rezultantă a sumei mecanice a părților componente", cf. și p. 117, 161, 162 etc.); ulterior, și de N. Chomsky și G. Miller (apud I. M. Adam și J. P. Goldstein, *Linguistique et discours littéraire*, Paris, 1976, p. 222 : ,,Semnificația unui întreg este superioară sumei lineare a semnificațiilor părților lui").

[18] G. Miller (*The magical number seven plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information*, în ,,Psychological review", 1956, *63*, p. 81—97) a arătat, prin riguroase și obiective argumente științifice, că aceasta este o universalie a actului uman perceptiv — ca și de memorare — : percepem pe unități sau porțiuni sau segmente (*chunks*) de 5 ± 2 elemente, așa încît, de exemplu, putem cuprinde simultan 7 sau 5 sau 9 cuvinte.

deoarece arată nu numai cum se ,,fosilizează" în sistemul lingvistic individual al unei persoane expresii cu semnificații greșite, dar și că în textul poetic rămîn lacune în decodarea lingvistică (și, în mod firesc, în receptarea completă a faptelor de stil, adică a valorilor specific literare), datorită unei decodări mecanice. M. Cohen [19] relata că o tînără avea în repertoriul ei expresia — considerată de ea un ,,cuvînt" — *canjelu*, pe care o utiliza în enunțuri în legătură cu copii (,,Est-il *canjelu* ce petit !") și pe care o asocia cu semnificația de *potelé* (rotofei). Așa-numitul ,,cuvînt" provenea dintr-o proastă înțelegere sau decodare lingvistică a versului din La Fontaine : ,,Il était, quand je l'eus, de grosseur raisonnable", din fabula *La laitière et le pot au lait* (desigur, o falsă aglutinare — quand je l'eus → *canjelu* —, și — aș adăuga eu — o asociere sonoră cu *pot au lait* → *potelé*, de unde și ,,o etimologie populară" pentru *canjelu*, prin legătura dintre *canjelu* și *potelé* în același context). Evident, receptarea fabulei, la vîrsta cînd s-a petrecut procesul respectiv, nu putea denota o interpretare corectă, de vreme ce persoana înțelesese că era vorba despre o ,,lăptăreasă" și un ,,copilaș rotofei", iar nu un ,,ciubăr cu lapte". Aș putea adăuga numeroase alte exemple în limba română, culese de la copii preșcolari, care, învățînd poezii *nedecodate la nivelul lingvistic*, deformau sensul ori forma cuvintelor și evident, nu puteau înțelege nu numai mesajul poetic, dar nici chiar sensul propriu-zis al textului [20].

5.0. Am recurs la un experiment pe scară largă, pentru a demonstra că fenomene ca acelea menționate mai înainte nu sînt cazuri izolate și că, în practică, receptorul nespecialist nu este deprins (în primul rînd de către școală) să înțeleagă mai întîi sensul lingvistic al elementelor lexicale sau al diverselor forme gramaticale din texte. De obicei, se trece cu superficialitate peste treapta elementară a decodării lingvistice, de unde o receptare inadecvată a textului și totodată o acumulare în memorie a unui ,,balast lingvistic" (cuvinte și expresii cu semnificație absentă sau inadecvată).

5.1. Am recurs la un *cuvînt-cheie* pentru limba română — *plai* — și la sintagma *picior de plai*.

Plai este un cuvînt destul de frecvent în limba română și totodată reprezintă o realitate specific românească (în el s-au cristalizat aspecte esențiale nu numai ale spațiului geografic românesc, dar și o întreagă istorie socială, politică, economică) [21]. Nucleul semnificativ de bază al acestui

[19] M. Cohen, *Observations sur les dernières persistances du langage enfantin*, în *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 392 (apud T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., p. 456).

[20] T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj ...*, ed. cit. : confuzii între cuvinte învățate mecanic, în poezii, ca *secară/morișcă*, *mei/miei* (,,Cocoșul mînca miei", *miei* fiind explicat de copil : ,,copilul oii"), *planetă/plantă* (luna este ,,un fel de plantă") ; sau aglutinări ca : *dimpărăția* (mea), (Nani, eu te) *legăntruna* (p. 351, 364, 371).

[21] S. Pop (*Terre et langue. Le mot plaiu* [1942], în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, Societas Academica Dacoromana, 1966, p. 155—163, 541—542), discutînd una dintre semnificațiile cele mai frecvente ale cuvîntului, mai ales în trecut (,,drum de munte" sau ,,pe colină"), și adoptînd ipoteza originii etimologice din lat. *plagium* (,,Seite, Küste"), arăta că, spre deosebire de celelalte limbi romanice, numai în limba română cuvîntul a căpătat acest sens de ,,cărare", care se găsește de-a-lungul Carpaților pînă în Maramureș. El a încercat să demon-

cuvînt este legat (aş zice, coercitiv) de un relief de o oarecare înălţime [22] (munte ori colină, în orice caz nu o cîmpie din şesul propriu-zis) din ţinutul românesc (cred că nici un traducător — care ar spune totuşi „*o colină* din *Franța*" — nu ar utiliza sintagma un „*plai din Franţa*"). Variantele semantice sau notele de detaliu se referă la o anumită poziţie a plaiului (pe vîrful înălţimii sau pe coasta ei), drum (deschis sau străbătînd o pădure) pe aceste înălţimi sau pe versantele lor, poieni sau păşuni (în acest caz poate fi vorba şi despre locuri cu iarbă, întinse, plane — dar numai în regiunea de înălţime — şi de obicei evocînd creşterea vitelor şi în special a oilor: păşune, pajişte, poiană) sau o veche diviziune administrativă tot în regiunea de munte sau de deal [23]. În orice caz, este vorba despre peisajul tipic al zonelor de pe teritoriul românesc de munte sau de coline, complet diferit de cîmpia propriu-zisă [24] (la şes putînd fi, cel mult, o *înălţime* unde se puteau opri ciobanii cu oile). Cuvîntul est încă utilizat în diverse regiuni şi perpetuat nu numai prin toponimice, dar şi prin vorbirea legată de îndeletniciri, de excursii şcolare etc. În special în şcoală sau prin mijlocirea textelor literare, astăzi se mai răspîndeşte mult şi sensul de „meleaguri" (*frumoasele plaiuri ale ţării, plaiurile Moldovei*). Din păcate, mijloacele de comunicare în masă — preluînd acest frumos cuvînt din textele poetice de bază şi în special, probabil, din *Mioriţa*, fără a-l înţelege corect — nu numai că încep să difuzeze expresii de tipul *românescul plai* sau *frumosul plai al ţării* (greşite, deoarece se foloseşte singularul pentru sensul de „meleaguri"), dar contribuie şi la răspîndirea exclusivă a sensului vag şi

streze nu numai că această evoluţie semantică a fost determinată de configuraţia geografică a României şi de modalitatea de circulaţie unificatoare a românilor în trecut, dar şi că acest cuvînt reflectă o noţiune „de mare importanţă în trecutul" acestei ţări şi că acest „pămînt locuit de secole [de aceeaşi populaţie] a influenţat limba sa" (p. 162). Chiar dacă nu s-ar adopta etimologia *plai* <lat. *plagium*, ci <v. sl. *planъ*, totuşi cred că este vorba cert despre un cuvînt cu o foarte bogată încărcătură semantică, reflectînd o realitate geografică şi un trecut istorico-social, economic şi cultural specific poporului care îl utilizează.

[22] Este interesant faptul că într-o localitate din regiunea subcarpatică, şi anume în „Breaza — Prahova (localitate aflată ea însăşi la înălţimea de aproximativ 400 m şi situată, probabil, pe un fost *plai* — cf. *Plaiul Breziì*), există încă numeroase toponimice, în oraş sau în apropiere, care includ cuvîntul *plai* (*Plaiul Sinoii, Pl* [*de pe*] *Gurga, Pl. Cornului, Pl.* [*Capu*] *Beliei, Pl. Tălii* şi *Plăicul Tălii, Pl. Cîmpinii, Pl. Haiducilor, Pl. Hoţilor, Pl. Podu Lung, Pl. Marineştilor* etc.). Uneori *plai* funcţionează drept toponimic şí singur, ca nume propriu, dar referindu-se la un anumit loc („Bunica zicea că mergea pe plai" — elev în clasa a XII), şi circulă în sintagme care denotă înălţimea — eventual relativă faţă de localitatea însăşi („Duce oile pe plai" — clasa a VII-a; „ (bunicul zicea) să se ducă tata sub plai" — clasa a VI-a), dar şi o relativă apropiere (de tipul: „mă duc în grădină" sau „în livadă"; astfel; „Părinţii se duceau cu oile la cioban în plai" — clasa a VII-a). În regiunea respectivă (comunic. Smărăndescu), *pe plai* (care este un loc neted, dar pe o înălţime) pasc oile pînă cînd pleacă (la 1 mai) la munte, iar după aceea locul rămîne ca „livadă de fîneaţă" pentru vite.

[23] *Dicţionarul explicativ a limbii române* (DEX), Bucureşti, 1975, s. v. (dicţionar care este utilizat frecvent în şcoli), ca şi DA, indică următoarele (nu transcriem ad litteram): 1) versant al unui munte sau deal, creastă, culme: munte sau deal mare; 2) regiune de munte sau de deal, aproape plană, acoperită în general cu păşuni (DA adaugă sensurile de: poiană, luminiş, p. ext. cîmpie, şes — dar cu specificarea: „înalt" —, precum şi de: loc pe care pasc vitele); 3) drum sau cărare care urmează sau traversează o culme; 4) regiune, ţinut, (la pl.) meleaguri; 5) subîmpărţire administrativă, mai ales la munte, în evul mediu (alte sensuri nu au legătură cu discuţia de faţă).

[24] În cursul experimentelor, o studentă din R. S. F. Iugoslavia a indicat sensul de „stepă" ceea ce, evident, contribuie la formarea unei imagini complet greşite a locului acţiunii din *Mioriţa*, împiedicînd o receptare adecvată a poeziei.

aspecific de „meleaguri" „ţinuturi". S-ar putea ajunge — consecinţă poate şi mai gravă — la confuzii, create prin restrîngerea noţiunii de „meleaguri româneşti" numai la *plaiuri* (deci la regiunile reprezentate prin forma geografică de „deal, colină, munte").

Am ales, ca putînd oferi un caz tipic pentru o situaţie critică generală, acest cuvînt care, ca şi expresia în care este utilizat — *(pe-un) picior de plai*[25] — reprezintă un „nod semantic" central şi totodată cu valenţă poetică esenţială în *Mioriţa*. Este deci vorba, în plus, despre poezia noastră populară cea mai cunoscută şi mai „iubită" (poate şi cea mai încărcată de mesaj poetic specific). Ea constituie obiect de studiu obligatoriu în şcoală (în clasa a VIII-a), este inclusă printre „lecturile de literatură" din învăţămîntul obligatoriu, iar în ultima vreme apare frecvent (uneori cîntată sau pe fond muzical) în recitaluri, programe de radio şi de televiziune etc. După cum se ştie (iar experimentul ne-a confirmat aceasta), versul de început *(Pe-un picior de plai/Pe-o gură de rai)* este foarte cunoscut şi face parte din repertoriul memorat de majoritatea elevilor după 11—12 ani.

Acest cuvînt-cheie şi expresia-cheie [26] polarizează în jurul lor — prin cîmpul lexical şi semantic pe care le atrag fie şi numai implicit — sensul mesajului poetic, definind un peisaj tipic şi care totodată are valoare prin el însuşi în această poezie (chiar făcînd abstracţie de absolutizarea implicată în cunoscuta formulă a lui L. Blaga, *spaţiul mioritic)* [27].

Pentru înţelegerea textului, chiar la nivelul primei decodări — cea lingvistică —, este necesar deci, în primul rînd, să fie cunoscută semnificaţia de bază a cuvîntului polisemantic pe care l-am discutat, iar apoi să fie precizată nuanţa lui semantică exactă în acest text (nu este vorba despre „meleaguri" în general, ci despre relieful de munţi sau coline, unde circulau ciobanii cu *oile)*. În al doilea rînd, intervine dificultatea înţelegerii, la nivel strict lingvistic, a sintagmei *(pe-un) picior de plai* (care nu este lipsită de ambiguitate). Atîtea implicaţii lingvistice, deci, care pot împiedica interpretarea poeziei ca atare, a stabilirii legăturii dintre peisaj, acţiune şi personaje pentru sesizarea mesajului poetic.

5.2. *Ipoteza* de la care am pornit în efectuarea experimentului a fost că această decodare elementară, lingvistică, nu se face de obicei în şcoală şi că, în general, cei care cunosc şi chiar recită binecunoscutele versuri — de la elevi la studenţi, cadre didactice, actori (şi chiar unii specialişti) — fie

[25] Mai rar sau insuficient explicată de dicţionare ; în DEX figurează la cuvîntul *plai* ; la *picior* nu apare expresia respectivă, ci numai ca sensul 5 al cuvîntului : partea de jos a unui munte, deal etc. sau zonă mai largă de la baza unei forme de relief. În DU 1908 figurează ca exemplu, la primul sens : „munte înalt : pe-un picior de plaiu (pop.)". Iar S. Pop (*op. cit.*, p. 159) îl explică drept : „côte de colline". Aşadar, expresia poate fi interpretată fie drept „poalele formei de relief", fie — ca la S. Pop — drept „coasta (dealului) etc. " (S. Pop, *op. cit.*, p. 160, menţionează şi cuvîntul rutean *plai* „cărare de *picior* [subliniat de mine], la munte, putînd exista însă şi plaiuri pe care se merge cu căruţa — *ibid.*, p. 157—, iar *Dicţionarul universal al limbii române* [DU 1908], Craiova, ed. a II-a, 1908, s. v. indică — la sensul 3 — „drum îngust de-a curmezişul munţilor" şi se dă exemplul : *prin plaiuri şi poteci)*.

[26] T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, ed. cit., p. 253 şi urm. De asemenea, pentru implicaţiile, în analiza literară, ale acestor concepte lingvistice şi psihologice, a se vedea : P. Guiraud, *Essais de stylistique*, Paris, 1970, şi G. Bachelard, *La terre et les rêveries du repos*, Paris, [1948].

[27] Ea însăşi neputînd fi înţeleasă dacă nu se decodează mai întîi la nivel lingvistic cuvîntul *plai* şi cîmpul său semantic.

le repetă mecanic („furați" de melodia versului), fie le consideră înțelese la nivel lingvistic, trecînd direct la complicate interpretări literare și la speculații de ordin estetic. Experimentele au confirmat această dublă ipoteză : a) că semnificația cuvîntului *plai* și a sintagmei *picior de plai* nu sînt, în general, cunoscute ; b) că receptarea textului poetic, fără această decodare lingvistică, se face mecanic sau, în orice caz, este incompletă, lipsind integrarea în contextul unor reprezentări legate de peisajul tipic, care joacă un rol fundamental.

5.3. *Experimentele* [28] au fost efectuate (de către autor ca unic experimentator) : I) în București (în noiembrie 1976), cu 68 de elevi de la o școală de cultură generală [29] (33 din clasa a VII-a, 35 din clasa a VIII-a), cu 37 de studenți (19 din anul II, 18 din anul IV) de la Facultatea de limba și literatura română, și cu 14 cadre didactice din învățămîntul superior ; II) la un liceu dintr-o localitate din regiunea subcarpatică din Muntenia cu 157 de elevi (33 din clasa a V-a, 29 din clasa a VI-a, 39 din clasa a VII-a, 27 din clasa a VIII-a, 29 din clasa a XII-a, aceștia din urmă putînd să reprezinte un lot comparabil ca vîrstă — desigur, pînă la un punct — cu lotul de studenți). Probele s-au făcut în orele de clasă ; răspunsurile s-au dat în scris.

În experimentul I (EI) am cerut subiecților : a) să răspundă cu primul cuvînt venit în minte în legătură cu *plai* („experimentul asociativ-verbal") ; b) să explice „ce înseamnă" *plai* (să dea o definiție simplă sau chiar numai un sinonim) și c) *picior de plai* ; d) să spună dacă au auzit (și unde) expresia *spațiu mioritic* (iar dacă pot, să scrie ce înseamnă ; această probă putea arăta ; α) dacă subiecții dau un răspuns livresc, deși nu cunosc semnificația pentru *plai* ; β) dacă au auzit expresia, dar nu știu ce înseamnă — caz tipic pentru atitudinea unor receptori care nu obișnuiesc să-și însușească și semnificația corectă a unor termeni auziți sau chiar utilizați de ei ; γ) dacă — mai ales copiii — necunoscînd deloc expresia, pot să o asocieze cu poezia *Miorița*, mai ales după probele în care s-au actualizat cuvîntul *plai* și sintagma *picior de plai)* [30].

[28] Detaliile tehnice și, în general, prezentarea detaliată a cercetării experimentale propriu-zise, ca și a discuției privitoare la aplicările în practica predării sînt prezentate în alt loc („Revista de pedagogie", 1977, nr. 11).

[29] Nu interesează aici numele școlilor respective, datele avînd un caracter tipic și ținînd de o procedură didactică și o metodologie literară universală, iar nu de metoda particulară a unor anumite cadre didactice (dovadă sînt și exemple ca acela dat de M. Cohen sau sondajele experimentale făcute cu subiecți de diverse alte generații). Mulțumim conducerii școlilor respective și cadrelor didactice care ne-au dat un prețios concurs pentru efectuarea experimentelor.

[30] Precizăm că *Miorița* se predă în clasa a VIII-a și că experimentele s-au făcut după ce se predase poezia (în E I, predarea s-a făcut în două lecții, a doua fiind predată de o studentă în cursul practicii pedagogice). Trebuie subliniat și faptul că actualul „Manual experimental pentru clasa a VIII-a" (D. Săvulescu, *Lecturi literare*, București, Ed. didactică și pedagogică [f. a.]), în care este reprodusă *Miorița* (p. 20—26), dă îndrumări foarte utile pentru elevi și profesori, și satisface în mare măsură cerința de a se da și explicații lingvistice. Rămîne însă problema — dificicilă — a deciziei asupra cuvintelor care trebuie explicate, iar criteriul ar trebui să se refere atît la prezumptiva necunoaștere a cuvintelor de către elevi, cît și la rolul acestora (drept cuvinte-cheie) pentru interpretarea textului. În manual (atît în *Glosarul* final, cît și în notele la text) nu se explică *plai* și nici *zăvoi* (dar figurează în *Glosar: falnic, galeș, gîtlej, zăgaz* etc.). Se cere însă elevilor să aleagă pentru *picior de plai* o explicație din trei, iar aceasta presupune ca profesorul să îi corecteze sau să îi poată corecta : rezultatul apare clar din datele expuse mai jos.

Experimentul II (E II) — mai complex, pentru că urmărea şi verificarea unor ipoteze apărute după efectuarea E I — a constat din : a), b) şi c) aceleaşi probe ca în E I ; d) o nouă asociere cu cuvîntul-stimul *plai* ; e) ca proba d) din E I ; f) să enumere — în cazul cînd cunosc — nume de locuri care cuprind cuvîntul *plai* (atît în localitatea lor sau în împrejurimi — menţionînd dacă le-au vizitat—, cît şi în alte locuri—cunoscute direct din excursii sau din lecturi, din manuale de geografie etc.) ; g) să precizeze de unde cunosc cuvîntul *plai* (de la şcoală, de la părinţi, bunici etc.) ; h) să deseneze (într-un desen simplu, arătînd un profil schematic) un *plai* (văzut sau, eventual, din imaginaţie) şi să marcheze, dacă pot, locul numit *picior de plai*.

5.4. *Rezultatele* au fost următoarele [31] :

E I. Marea majoritate a subiecţilor nu au indicat iniţial semnificaţia din *Mioriţa* a cuvîntului *plai* (chiar elevii cărora tocmai li se predase poezia) — aprox. 99% din clasa a VII-a, 70% din clasa a VIII-a, 46% dintre studenţi ; de asemenea, nu au putut explica satisfăcător *picior de plai* — implicit *plai* în *Mioriţa* — aprox. 85% din clasa a VII-a, 67% din clasa a VIII-a, 72% dintre studenţi ; ceva mai puţini elevi au propus semnificaţii complet greşite pentru *plai* (altele decît cele din DEX) : 55% din clasa a VII-a, 44% din clasa a VIII-a. Studenţii au dat, în proporţie de 53%, semnificaţii greşite nu numai în raport cu cea din *Mioriţa*, ci şi în raport cu toate semnificaţiile din DEX, ceea ce arată că destul de mulţi nu cunosc corect semnificaţia acestui cuvînt luat izolat ; neînţelegînd bine nici sintagma *picior de plai* (72%), rezultă că o mare parte dintre ei nu pot interpreta corect cadrul poeziei. Au dat însă răspunsuri mai corecte cîţiva studenţi originari din regiunile subcarpatice, ceea ce constituie o primă verificare a unei ipoteze pe care aveam să o controlăm prin E II : decodarea la nivelul lingvistic nu este — în acest caz cel puţin — rezultatul activităţii didactice, ci al experienţei personale de viaţă (ceea ce nu rezolvă cu nimic aspectul practic al problemei pe care o discutăm).

E II. Elevii din regiunea respectivă au dovedit în mult mai mare proporţie cunoaşterea semnificaţiei şi au indicat chiar semnificaţia de bază (apropiată de cea din *Mioriţa* — adică nu „meleaguri" sau şes propriu-zis) pentru *plai* şi chiar pentru *picior de plai* (aceasta au dovedit-o ulterior şi desenele, ca şi comentariile referitoare la *sursele* de unde cunosc cuvîntul *plai* sau la *toponimice* etc.) Dar aceste cunoştinţe nu provin din analizele efectuate în şcoală sau dintr-o deprindere de a căuta semnificaţia unor cuvinte sau expresii în dicţionare, ci din familie (în cazul de faţă, în special de la „bătrîni" sau din ocupaţiile specifice locului), sau din experienţa directă (plimbări, excursii cu şcoala). Astfel, sintagma *picior de plai*, indicată de unii ca fiind cunoscută din *Mioriţa*, este explicată, în cel mai bun caz (mai ales de elevii din clasele V—VIII), pe baza reprezentărilor pe care le au despre localitate (care nu este complet în acord cu peisajul „sălbatec" din baladă). În localitate, *plaiul* are trăsături de „natură populată, integrată în spaţiul locuit uman" : elevii desenează pe plai case, îi dau ca sinonim „livadă", „grădină", adică un peisaj în care se poate

[31] Vezi *supra*, nota 26.

imagina cu greu uciderea ciobanului. De unde rezultă necesitatea de a se clarifica, la nivel lingvistic, chiar asemenea cuvinte, eventual familiare într-un anumit mediu.

Un fenomen deosebit de interesant este următorul: la foarte mulţi elevi (chiar la cei care ulterior au dovedit cunoaşterea poeziei — uneori a versului pe care l-am citat), iniţial *plai* nu a declanşat asocieri care să dovedească stabilirea unei legături cu *Mioriţa*, iar elevi din clasa aV-a (în marea majoritate: 25) au făcut chiar asocieri sonore (de fapt, posibile „rime": *alai, bălai, cai, ceai, grai, mai, mălai, nai, pai, rai, vai)*. Pe de altă parte, după ce s-a cerut indicarea semnificaţiei sintagmei *picior de plai*, se pare că s-a realizat o oarecare actualizare a cunoştinţelor referitoare la *Mioriţa* (pe care le aveau din şcoală, lecturi, radio, televiziune etc.) [32]. De asemenea, abia după ce am cerut să se menţioneze toponimice din împrejurimi, se pare că li s-au declanşat reprezentări mai concrete în legătură cu cei doi stimuli şi au putut să-i explice mai bine (dovadă este şi proba de desen). Cu alte cuvinte, datorită unor tipare create de practica şcolară, chiar experienţa de viaţă nu este utilizată şi de aceea, iniţial, *plai* nu le evoca nici poezia, nici locurile bine cunoscute lor. Sînt semnificative răspunsurile unor elevi la *picior de plai*: „nu ştiu", sau chiar: „nu am auzit", deşi ulterior se constată că au auzit sau citit poezia (elevi din clasa a V-a, care au făcut asocieri sonore şi au scris că nu ştiu ce înseamnă ori că nu au auzit expresia *picior de plai*, la sfîrşit au spus că au auzit cuvîntul *plai* „în poezia *Mioriţa*"; de asemenea, după ce a răspuns la *plai* cu *gură de rai*, un elev a declarat că nu ştie ce înseamnă *picior de plai*; nu puţini elevi din clasa a VI-a au scris, relativ la *picior de plai* sau chiar la *plai*: „L-am auzit în poezia *Mioriţa*, dar nu ştiu ce înseamnă" — deşi tot ei au putut enumera toponimice, atunci cînd li s-au cerut) [33].

6.0. Concluziile — atît de ordin teoretic cît şi practic — sînt prea evidente pentru a mai fi discutate. Subliniem însă ideea că, în receptarea textului nu numai la nivelul şcolii, dar şi la acela al criticii literare — care nu numai că nu a insistat în trecut aproape deloc asupra importanţei decodării lingvistice, dar a şi militat pentru producerea unui hiatus între exegeza lingvistică a textului şi cea literară — ar trebui să se realizeze fuziunea interdisciplinară atît între decodarea lingvistică şi cea „propriu-zisă de conţinut" sau „de evaluare estetică", cît şi între acestea din urmă şi alte aspecte neglijate de obicei. Unul dintre aceste aspecte este şi cel

[32] De pildă, elevi din clasa a XII-a, care au asociat mai întîi *plai* cu *cîmpie* sau cu *ţara*, ulterior au făcut asociaţia cu: *Mioriţa*, respectiv cu *rai*, iar elevii din clasa a VIII-a au asociat întîi cu *meleag*, respectiv cu *păşune, ciobănaş*, iar la a doua asociere au răspuns: *rai*, respectiv *Mioriţa, Mioriţa*.

[33] Cu privire la *spaţiul mioritic*, menţionăm cîteva categorii de răspunsuri, care pot da de gîndit din multe puncte de vedere: unii au „auzit" sintagma, dar „nu ştiu ce înseamnă", însă, pentru că li se cere, încearcă să-şi închipuie ce ar însemna; alţii nu au auzit-o, dar încearcă, de asemenea, să o interpreteze: 1) „o planetă necunoscută", „spaţiu cosmic" (probabil asociat cu „meteoritic" etc.; 2) „unde pasc vite şi oi" sau „mioarele" etc.; 3) „unde a fost culeasă *Mioriţa*"; 4) „unde se desfăşoară acţiunea" din baladă; 5) literatura de tipul *Mioriţei, Baltagului* etc.; 6) „un termen din literatură".

al propriei experienţe de viaţă a receptorului, care poate facilita (dacă, pe de o parte, este bine canalizată, iar pe de altă parte nu este inhibată) sau poate denatura, sau în orice caz influenţa, receptarea textului literar.

The linguistic decoding step in the reception of literary texts

(A b s t r a c t)

For an *integral interpretation* of a literary text (LT) *all* the decoding (D) steps (sensorial D, perceptual D, linguistic D — of the lexical, morpho-syntactical and supersegmental components of a text —, the contextual D — reference to the nonverbal context, etc. —, content D, esthetical D) are necessary. The paper is mostly concerned with the linguistic step, underlining its rôle in the complete understanding of a LT. The content values as well as the stylistic ones of a LT cannot be evinced if this step is but superficially achieved. A large scale experiment (at various age levels) demonstrated that the receivers practically neglect this D step and first of all the correct understanding of word meaning. The author used a polisemic Romanian word, which includes a specific meaning, rich in historico-geographical valences *(plai* ,,specific Romanian hill or mountain and mostly its upper part") and a key-syntagm in one of the best known popular ballads, ,,*Mioriţa*" *(picior de plai* litt. "the foot of a *plai*", i. e. its descending side). The results demonstrate the necessity of insisting, in education, on linguistic D for the correct understanding of LT.

Ianuarie 1977

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5 — 7

ADRIANA GORĂSCU

PREDICAȚIE ȘI DEFINIȚIE

Predicația (actul de a predica) este o subcomponentă definitorie a componentei locuționare a oricărui act lingvistic; definiția (actul de a defini) este un tip de act lingvistic.
Articolul se ocupă de funcția predicației *în* actul de limbaj, de funcția definiției *ca* act de limbaj și de raportul lor reciproc în cadrul unei descrieri a procesului comunicării lingvistice, văzută sub dublul aspect al intenționalității și al eficienței.

1. Întrucît conceptele utilizate în cercetările asupra actelor lingvistice nu sînt unitar structurate și terminologia nu este omogenă, iar considerațiile care urmează reclamă un cadru teoretic clar articulat, ni se pare utilă o sumară trecere în revistă (și redefinire) a noțiunilor de bază, pe parcursul căreia vom specifica atît punctele în care distanțarea de una sau de alta din luările de poziție clasice este marcată, cît și cele în care am reluat sau explicitat un punct de vedere cunoscut.

1.1. Prin *act lingvistic* [1] (engl. *speech act*; fr. *acte de langage)* înțelegem actualizarea, prin enunțare de către un locutor anumit, la un moment anumit și într-un context anumit (participanți cu diverse roluri la dialog + ambianță a dialogului) a unui enunț[2] E, generat de gramatica G_L a unei limbi (cod) L.

Simbolizare : I = participant la dialog (unul dintre interlocutori indistinct)
I_l = locutor
I_a = alocutor
φ = simbol de enunțare [φE = „este enunțat (actualizat) enunțul E" sau „enunțarea (actualizarea) enunțului E"]
$t_{\varphi E}$ = momentul enunțării enunțului E
$AL_{\varphi E}$ = actul lingvistic realizat prin actualizarea (enunțarea) enunțului E

Vom scrie : $AL_{\varphi E} = (t_{\varphi E})\ [I_l \xrightarrow[\varphi E]{} I_a]$, unde ambianța enunțării este determinată prin alegerea partenerilor actului lingvistic și a momentului desfășurării sale.

[1] Searle (1969), p. 52 : „[...] la production ou l'émission d'une occurrence de phrase dans certaines conditions, est un acte de langage [...]".

[2] Folosim aici termenul *enunț* în acord cu majoritatea literaturii de coloratură logică, ca desemnînd forma lingvistică a unei fraze, în opoziție cu *propoziție* (conținutul logic al unei forme lingvistice actualizate) : cf. Strawson (1950), p. 202, 204 și passim — distincția enunț/utilizare a unui enunț / emisiune a unui enunț ; Searle (1969), p. 61 — un act *propozițional* constă în a referi și a predica (în opoziție cu un act de *enunțare* care constă în a rosti cuvinte, morfeme, *fraze*) Stalnaker (1970), p. 517 ; „Un *enunciato* interpretato corrisponde quindi a una funzione da contesti a proposizioni, mentre una *proposizione* è una funzione da mondi possibili a valori di verità" *(s.n).*

De remarcat :

— nu am introdus notații distincte pentru „martorii" unui dialog bilateral, chiar dacă au șanse de a deveni protagoniști ai comunicării, întrucît am considerat că o conversație cu oricîți participanți poate fi descompusă într-o suită de manifestări de limbaj de tip $I_l \rightarrow I_a$ (pentru care am rezervat, în acord cu Searle (1969) [3] denumirea de *acte lingvistice*, o conversație devenind astfel o *suită de acte lingvistice* și nu un act lingvistic [4]).

— t_φ (momentul enunțării) reprezintă o dublă idealizare : am considerat o axă temporală redusă la o succesiune de puncte, un punct corespunzînd acelui interval de timp real (continuu) pe parcursul căruia ceea ce am putea numi „situația de discurs" (vom reveni asupra noțiunii) rămîne nemodificată ; pornind deci de la ficțiunea unui act lingvistic omogen (pe parcursul căruia locutorul este imun la orice influență externă sau internă și nu-și modifică nici convingerile, nici poziția față de enunțul pe care-l actualizează, iar alocutorul așteaptă încheierea emisiunii verbale pentru a o interpreta și a-și revizui convingerile în consecință), ne-am permis o a doua ficțiune, cea a reducerii desfășurării temporale a oricărui act lingvistic la producerea sa instantanee.

— φE și $AL_{\varphi E}$ *nu* desemnează realități distincte, simbolurile diferite avînd aici un rol pur metodologic : prin $AL_{\varphi E}$ vom nota analiza în componente a actului lingvistic realizat prin actualizarea enunțului (φE).

1.2. Actul lingvistic este decompozabil într-o serie de acțiuni simultane și solidare, pe care le vom numi *componente* [5] *ale actului lingvistic:*

— componenta *fatică* [„phatic act", Austin (1962)] sau *enunțiativă* [„utterance act", Searle (1969)], care constă în simpla emisie a lanțului sonor care reprezintă enunțul ;

— componenta *locuționară* (Austin) sau *propozițională* (Searle) [6], care constă în a rosti anumite cuvinte cu un sens și o referință definite (Austin) sau în a referi și a predica (Searle) ;

— componenta *ilocuționară* (Austin, Searle), constînd în acțiunea realizată implicit, în virtutea unor convenții de tip constitutiv, prin rostirea anumitor cuvinte (acțiune de tipul : a afirma, a pune o întrebare, a da un ordin, a prezice, a promite, a refuza etc.) ;

[3] p. 52 : „[...] les actes de langage [...] sont les *unités minimales* de base de la communication linguistique" *(n.s.)*.

[4] Cf. Golopenția-Eretescu (1971), unde termenul este utilizat pentru „a larger speech act involving a speaker S and a hearer H who alternatively exchange their roles" (p. 179).

[5] Atît Austin (1962), cît și Searle (1969) folosesc termenul de *act lingvistic*, indistinct, pentru actul total al producerii unei fraze și pentru elementele componente ale acestui act, ceea ce poate conduce (și conduce) la confuzii și la raționamente vicioase : dacă actele locuționare sînt acte lingvistice, ele pot fi concepute ca avînd loc independent ; dar nu putem îndeplini un act locuționar (în sens Austin) fără a îndeplini *ipso facto* și un act ilocuționar, *ergo* distincția act locuționar/act ilocuționar este ilegitimă, actul locuționar *este* act ilocuționar [cf. John R. Searle, *What Is a Speech Act*; *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*, în Jay F. Rosenberg and Charles Travis (eds.), *Readings in the Philosophy of Language*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1971 — apud Shirley (1975)] ; de menționat că raționamentul s-ar putea la fel de bine repeta cu privire la tipurile de acte propuse de Searle, cheia sofismului constituind-o conceperea non-solidară a actelor de limbaj componente.

[6] Shirley (1975), p. 122 : „Searle's « utterance act » corresponds precisely to Austin's « phatic act » ; just as his « propositional act » turns out to correspond with Austin's « locutionary act ».

— componenta *perlocuţionară* (Austin, Searle), care cuprinde producerea anumitor efecte ca urmare a rostirii şirului de cuvinte respectiv, efecte nesubordonate unor convenţii (Austin) sau subordonate unor convenţii de tip normativ (Searle) — efecte ca : a convinge, a speria, a nelinişti, a lămuri, a plictisi etc.

1.2.1. Nu vom contribui aici la exegeza definiţiilor clasice, întrucît scopul lucrării de faţă nu este hermeneutic. Credem însă a respecta spiritul, dacă nu litera, distincţiilor originare, dacă vom caracteriza latura *locuţionară* a unui act lingvistic ca furnizînd o descriere parţială a unei lumi posibile [7], al cărei statut (raport cu lumea considerată reală) nu este precizat (deci descrierea nu este modalizată), componentei *ilocuţionare* revenindu-i sarcina de a defini poziţia exactă a lumii delimitate prin locuţie, faţă de interlocutori şi lumea lor (delimitată, aceasta, prin contextul actului lingvistic). Componenta *perlocuţionară* va rămîne deocamdată o categorie eterogenă, incluzînd orice alte efecte ale actului lingvistic, intenţionale sau nu, convenţionalizate sau nu, provocate indistinct de oricare din celelalte trei componente ale actului lingvistic (de exemplu, simpla emisie a unui şir de sunete articulate poate, independent de sensul lor, uimi sau speria pe cineva care se aştepta la tăcere ; evocarea unei stări de lucruri, indiferent dacă e afirmată, negată, impusă etc. ..., poate trezi unui ascultător asociaţii care îl fac nostalgic, amuzat, furios ; faptul de a i se porunci ceva, indiferent de natura poruncii, poate indigna un destinatar care se consideră în anume raporturi cu emiţătorul).

1.2.2. Vom numi de aici încolo *emisie*, *locuţie*, *ilocuţie* şi *perlocuţie* acţiunile parţiale corespondente componentelor actului lingvistic, şi *enunţare* (sau *actualizare enunţiativă*), acţiunea globală care realizează acest act. În lipsa unei terminologii adecvate pentru „produsele" respective ale acestor acţiuni parţiale, convenim să le notăm cu E_f (< „phatic act"), E_l, E_i şi E_p, E fiind enunţul (forma lingvistică neactualizată) şi E_e enunţul „enunţat" (actualizat) ; deci $E_e = E_f \cup E_l \cup E_i \cup E_p$ şi $E = E_f \cap E_l \cap E_i \cap E_p$ [8].

2. Locul noţiunilor de al căror raport reciproc ne ocupăm (predicaţie şi definiţie) este, în cadrul conceptual mai sus schiţat, foarte diferit : predicaţia (actul de a predica), ca o subcomponentă definitorie a componentei locuţionare, este un element necesar al oricărui act lingvistic ; definiţia (actul de a defini) este un *tip*, din multele posibile, de act lingvistic. Alăturarea a două concepte de naturi radical diferite necesită justificări.

Dacă limbajul este o formă de comportament uman intenţional,guvernat de reguli [9], iar regulile unui limbaj sînt punerea în corespondenţă biunivocă a mulţimii intenţiilor distincte de comunicare cu mulţimea formelor

[7] Stalnaker (1970), p. 513 : „[...] generalmente la semantica formale assume tale nozione *[mondo possibile, n. n.]* come primitiva, allo stesso modo di quella di individuo. [...] un requisito per l'identificazione di un mondo possibile è la specificazione di un dominio di individui di cui si dice che esistono in quel mondo".

[8] Am utilizat simbolul de reuniune ($\cup$), respectiv de intersecţie ($\cap$) din teoria mulţimilor, întrucît am considerat că un concept poate fi privit ca „mulţimea notelor sale caracteristice".

[9] Searle (1969), p. 52 : „[...] l'hypothèse dû langage compris comme comportement intentionnel régi par des règles".

de comportament lingvistic adecvate [10], o caracterizare pertinentă a specificului unui tip de comportament lingvistic sau a unei componente a actului de comportament lingvistic va putea fi dată pe baza funcției particulare pe care unul sau cealaltă o îndeplinesc în realizarea intenției comunicative. Ne vom ocupa deci, pe de o parte, de funcția predicației *în* actul de limbaj, pe de alta de funcția definiției *ca* act de limbaj, totul în cadrul unei descrieri a procesului comunicării lingvistice văzute sub dublul aspect al intenționalității și al eficienței.

2.1. Vom defini informal predicația ca furnizoare de informații asupra unui obiect identificat sau identificabil (argumentul predicației); în acord cu Searle (1959) [11], vom considera actul predicativ detașat de statutul (asertiv, interogativ etc.) atribuit propoziției care-l înglobează. Pentru simplificare, vom discuta doar predicații de un tip elementar, cele care formează obiectivul enunțării (ceea ce este „posé" : predicațiile situate pe ultimul nivel al ierarhiei predicative a unui enunț complex, topicalizat [12]), lăsînd la o parte predicațiile incluse în presupoziția respectivului enunț.

2.1.1. Argument al unei predicații poate fi numai o expresie susceptibilă de utilizare referențială (o vom numi prescurtat *expresie referențială)*; indicii formali ai acestui tip de expresie nu ne interesează aici [13]. Forma expresiei utilizate ca predicat nu este supusă nici unei restricții [14], mai mult, considerăm că restricția de conținut asupra predicabilelor (nu poate fi predicat decît un termen general), acceptată cvasi-unanim, e absolut nejustificată : cînd spunem *Primul împărat al Franței a fost Napoleon* sau, și mai edificator, *Vinovatul ești tu*, este evident că predicatul este un termen cu referință unică (în primul caz, nume propriu, în al doilea — element cu valoare deictică) [15]. Cu alte cuvinte, topicalizarea unui enunț nu este paralelă cu referențializarea sa [16].

2.1.2. Este un truism afirmația că expresiile referențiale pot fi utilizate atît referențial, cît și atributiv; distincția nu privește rolul lor sintactic : atît ca argumente, cît și ca predicate, cele două tipuri de interpretări sînt posibile. Afirmația e valabilă inclusiv pentru predicațiile al căror argument este *nu* o descriere definită, ci un termen a cărui extensiune este dată prin „cunoaștere directă" [17] : și acești termeni, în calitatea de caz particular de expresie referențială, sînt pasibili de ambele tipuri de utilizare.

[10] Lehrer (1972), p. 950 : „[...] I am looking at theories of competence from the standpoint of the role of such theories in an overall linguistic theory adequate to explain why a speaker utters the words he does".

[11] P. 64.

[12] Cf. Gorăscu (1977a), p. 163.

[13] Russell (1905), Strawson (1950) indică tipurile de expresii susceptibile a fi folosite referențial (sau „denotativ" — Russell).

[14] Quine (1960), p. 96 : „[...] we may best picture predication in the neutral logic schematism 'Fa', understood as representing not only 'a is an F' (where 'F' represents a substantive) but also 'a is F') (where 'F' represents au adjective) and 'aFs' (where 'F' represents an intransitive verb)".

[15] Cf. Quine (1960), *ibidem*: „Predication joins a general term and a singular term to form a sentence that is true or false according as the general term is true or false of the object, if any, to which the singular term refers".

[16] Cf. Gorăscu (1977b), p. 280—282

[17] (Categoria de termeni privilegiată de Russell (1905) în discuția asupra denotației.).

Uzul atributiv și uzul referențial nu se exclud : o descriere definită este de fapt un algoritm de identificare a unei entități ; un termen sintetic *conține*, chiar dacă mai puțin evident, un astfel de algoritm (neexplicitat), altfel utilizarea sa referențială nici nu ar fi posibilă — cu alte cuvinte și el acoperă o sumă de trăsături idiosincratice care servesc la identificarea entităților a căror clasă o denumește ; un nume propriu chiar, pentru cercul restrîns de vorbitori care îi cunosc obiectul, reprezintă (are ca „sens", în tradiția lui Frege [18], sau ca „intensiune", pentru Carnap) un conglomerat de astfel de trăsături, care permit identificarea obiectului unic al clasei constituind extensiunea termenului. Diferențele nu sînt deci de natura prezență/absență (a unui conținut semantic care să medieze accesul la referință), ci de prezență explicită/implicită și de arie de valabilitate (pentru numele proprii).

Un enunț ca (E_1), *Persoana cu cămașă roșie este fratele lui X*, conține, în ambele lecțiuni, o predicație despre o entitate a cărei regulă de identificare este dată :

— în cazul 1 (uz „referențial"), locutorul furnizează alocutorului instrucțiuni de identificare (deci de referențializare a enunțului) ; admițînd buna sa credință, propoziția realizată presupune pragmatic existența unei entități care satisface condițiile enumerate.

— în cazul 2 (uz „atributiv"), locutorul repetă instrucțiunile primite de la un terț, pe care nu le-a urmat și verificat ; enunțul nu e referențializat decît prin elementele deictice implicite care permit ambreierea sa în contextul enunțării, iar locutorul (care n-a experimentat eficiența instrucțiunilor de identificare), nu presupune pragmatic existența, în contextul enunțării, a unei entități care să satisfacă condițiile enunțate [19].

Analog, (E_2) *Balenele albe trăiesc în număr mic în Oceanul Atlantic*, poate fi interpretat ca enunț furnizînd informații despre viața *indivizilor* din clasa „balene albe" sau caracterizează parțial *clasa* care reunește acești indivizi.

(E_1) este un enunț particular, (E_2) este un enunț universal ; ambele sînt însă susceptibile de două lecțiuni diferite (referențială și atributivă). Am putea conchide că o expresie referențială, indiferent de cuantificarea pe care o primește în enunț, posedă o forță referențială latentă, a cărei actualizare este întotdeauna posibilă, dar niciodată obligatorie. O concluzie alternativă ar fi că lecțiunea referențială și cea atributivă se reduc, de fapt, la un singur tip de interpretare, diferența (și sursa ambiguității) constînd în amploarea domeniului de referință al discursului (amploare care nu este totdeauna explicitată) ; existența diferențelor în ceea ce privește presupoziția pragmatică, în cazul celor două lecțiuni, pledează însă împotriva acestei interpretări.

2.1.3. O situație particulară și paradoxală o dețin enunțurile metalingvistice de tipul (E_3), *„Mîine" este un adverb*, sau (E_4), *„Celibatar" înseamnă „persoană de sex masculin necăsătorită"* : predicația vizînd în

[18] Frege, *Über Sinn* ...

[19] Presupozițiile pragmatice sînt utilizate ca test al folosirii referențiale sau atributive a expresiilor referențiale în Stalnaker (1970).

acest caz pura formă lingvistică, detaşată de sens, şi desemnîndu-se doar pe sine, acest tip de enunţuri sînt singurele al căror argument are o funcţie exclusiv referenţială.

2.1.4. Din cele de mai sus vom reţine deocamdată faptul că predicaţia inclusă într-o propoziţie enunţată poate viza fie unul sau mai multe *obiecte* ale lumii reale, fie *clasa* unor ipotetice obiecte, caracterizate printr-o sumă de trăsături comune, şi că, indiferent de *intenţia* enunţiativă a locutorului (decodată corect sau nu de auditor) — referenţială sau atributivă —, *efectul* actului lingvistic va fi întotdeauna dublu [20] (caracterizînd clasa, va vorbi şi despre obiecte; descriind obiectele, va vorbi şi despre clasa constituită ad-hoc, a „tuturor indivizilor vizaţi de predicaţia sa"); reţinem şi cazul marginal al posibilităţii referinţei exclusive (strict metalingvistice), întrebîndu-ne dacă *numai* în acest caz locutorul vorbeşte *despre* limbă.

2.2. Orice enunţ este construit pe baza unui cod; termenii din care este compus sînt termeni ai codului, iar combinarea lor specifică este una din combinaţiile *permise* de regulile codului (este o propoziţie generată de gramatica codului): pentru orice vorbitor de limbă română, (E_1) *Cîinele a rupt lanţul* este un enunţ permis (corect), în timp ce (E_2) *Cîinele a căzut la examenul de şofer* nu. Problema nu se reduce la o chestiune de combinatorie formală: elementele codului au o intensiune (care poate fi aproximată prin posibilităţile de combinare specifice fiecăruia în parte) şi o extensiune (clasa de obiecte cărora le poate fi aplicat elementul respectiv ca predicat); a permite numai anumite combinaţii de elemente revine deci la a permite numai anumite predicaţii despre obiectele constituind „lumea"; un cod deci este o primă descriere, negativă, limitativă, a lumii. Un cod determină un fascicul de lumi posibile, supuse aceloraşi constrîngeri; el nu este descrierea *unei* lumi, întrucît nu *conţine* nici o propoziţie, ci doar capacitatea de a genera indistinct o infinitate de propoziţii. Unitatea minimală de descriere (determinare) pozitivă a unei lumi este propoziţia; operaţiile constitutive minimale ale propoziţiei sînt referirea şi predicaţia.

Orice enunţ actualizat operează o alegere între posibilităţile oferite de cod — alegere dublă, constînd în referenţializarea a cel puţin un termen şi atribuirea a cel puţin o predicaţie acelui termen [21]. Un enunţ e o descriere pozitivă parţială a unei lumi.

2.2.1. Considerînd condiţiile *conversaţiei* ca unitate minimală a *schimbului lingvistic*, vom spune că, pe parcursul unei conversaţii unice, actualizarea la momentul t_φ a unui enunţ (φE) impune următoarele constrîngeri:

— pentru orice moment $t_\varphi + n$ ($n \geqslant 1$), referinţa atribuită de I_l termenilor implicaţi în enunţarea φE va fi respectată atît de I_l cît şi de I_a (*condiţia de coerenţă a dialogului*). Este permisă introducerea unor termeni noi, cu condiţia ca 1) prima ocurenţă a termenului nou să aibă loc în poziţia de predicat al unuia din termenii aflaţi deja în circuitul conversaţional, şi 2) în cazul în care forma lingvistică a noului termen coincide cu forma lingvistică a unui termen aflat în circuitul conversaţional, ambii termeni vor

[20] Cf. şi Hintikka (1966).

[21] Într-un act de limbaj, obiectivul este, în mod curent, descrierea lumii şi nu a codului subiacent; funcţia autonomă a limbajului este secundară, enunţările metalingvistice se produc doar ca adjuvant al comunicării de tip referenţial.

trebui să poarte o marcă a referinţei distincte (de exemplu *Mihai ăl mic* şi *Mihai ăl mare*, sau *Niculae* ∅ şi *Niculae ălălalt*).

— I_1 nu va produce, în nici un moment $t_\varphi + n$, un enunţ conţinînd o predicaţie contradictorie celei actualizate la momentul t_φ *condiţia de consistenţă a discursului*).

2.2.2. O enunţare restrînge deci (sub sancţiunea casării actului conversaţional) posibilităţile oferite de cod ; ea dă o primă descriere pozitivă a unei lumi (univers), permiţînd alegerea acestui lumi dintr-un alt fascicul de lumi posibile, mai restrîns decît cel determinat de cod. Succesiunea enunţărilor alternative, într-o conversaţie, modifică progresiv (în sensul restrîngerii) posibilităţile (teoretice) de expresie ale participanţilor la dialog.

2.2.3. Vom observa imediat că distincţia *cod/univers*, pe care am făcut-o anterior, nu este fundamentală : dacă ceea ce defineşte un cod în opoziţie cu o descriere parţială a lumii (universului) este absenţa oricărei afirmaţii pozitive, totuşi ansamblul regulilor de combinare a elementelor sale conţine cel puţin o parte reductibilă la un şir de forme propoziţionale (postulate de sens — v. Carnap — şi stocul de informaţii enciclopedice care au devenit trăsăturile idiosincratice ale termenilor sintetici), considerate reguli constitutive ; pe de altă parte, gradul de generalitate a termenilor unui cod este foarte variat, limba română cuprinzînd, de exemplu, termeni ca *obiect*, *soare* şi *faraon*, a căror libertate de combinare este foarte diferită. Nimic nu ne împiedică deci să înscriem enunţul referenţializat care a constituit obiectul enunţării între regulile constitutive ale codului, obţinînd un subcod care va funcţiona, pentru interlocutorul respectiv, cel puţin pe toată durata conversaţiei. Distincţia cod/univers (subcod) se poate face, teoretic, pe infinite nivele suprapuse, un univers fiind, faţă de codul imediat superior, o particularizare, realizată prin fixarea anumitor constrîngeri în cadrul posibilităţilor admise de codul respectiv ; restrîngerea codului are loc prin reducerea dimensiunii sau a numărului coordonatelor de variaţie a variabilelor (conceptele nereferenţializate).

2.2.4. *Scopul* conversaţiei obişnuite nu este, evident, modificarea codurilor participanţilor, ci informarea reciprocă asupra universului, postulat de interlocutori ca real, unic şi accesibil partenerilor [22] *(condiţia de seriozitate a conversaţiei)* ; *efectul* secundar al desfăşurării ei este însă modificarea progresivă a situaţiei de discurs, modificare care are loc cuantificat. Acest efect se produce ca urmare a actelor propoziţionale (referinţă şi predicaţie) şi a actelor ilocuţionare şi perlocuţionare.

Înţelegem prin *situaţie de discurs* starea codurilor (în sens extins) ale participanţilor la conversaţie după realizarea unui act lingvistic şi înainte de începerea actului lingvistic următor, şi intenţiile conversaţionale ale acestora (în ipoteza idealizată a unei ambianţe conversaţionale constante) ; codul (în sens extins) al unui interlocutor include şi aprecierea pe care acesta o face asupra codului şi intenţiilor partenerului.

[22] Universurile modalizate descrise într-o conversaţie sînt, toate, subordonate universului real şi raportate la el ; mărcile de modalizare funcţionează ca predicat ale acestor descrieri, în universul real.

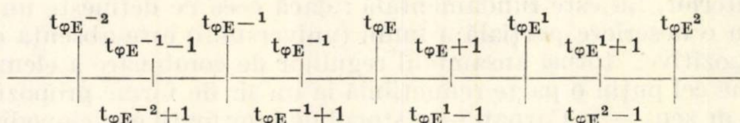
Pornind de la actul de limbaj $AL_{\varphi E}$, realizat la momentul $t_{\varphi E}$, vom scrie :

$t_{\varphi E}\ {+1}$ = momentul ulterior enunțării, în care, grație efectelor sale ilocuționare și perlocuționare, situația de discurs s-a modificat (a devenit situația de discurs succesivă lui $AL_{\varphi E}$) ;

$t_{\varphi E}\ {-1}$ = momentul anterior enunțării, caracterizat de situația de discurs inițială.

$t_{\varphi E}\ {+1}$ este, pentru actul de limbaj succesiv, moment inițial (caracterizat de o situație de discurs definită) : $t_{\varphi E} + 1 = t^{1}{}_{\varphi E}\,1 - 1$, după cum $t_{\varphi E} - 1$ poate fi moment final (asociat unei situații de discurs finale) pentru actul de limbaj $AL_{\varphi E} - 1$: $t_{\varphi E} -{}^{1} = t_{\varphi E} -{}^{1} + 1$.

Axa temporală a conversației cuantificate s-ar putea reprezenta :

Dacă o conversație tinde în mod explicit spre unificarea viziunilor asupra universului proprii interlocutorilor, limita către care tinde implicit este unificarea codurilor lor.

3. Din multitudinea de specii definiționale descrise de literatură [23] se poate extrage nota comună a actului de definire : *definire* este operația (actul de limbaj) prin care un locutor I_l intenționează să introducă în codul interlocutorului I_a un termen și regula lui de utilizare [24].

3.1. *Definiție* este un enunț care, în raport cu un cod dat, poate juca (actualizat) rolul de mai sus.

Se poate stabili dacă o propoziție *este* sau *poate fi* definiție în raport cu un cod : dacă Dfs conține exclusiv termeni existenți în cod, combinați într-un mod permis de cod, atunci formularea globală *poate* juca rol de *definiție amplificatoare* a codului dat ; dacă Dfd *este* termen al codului, și regula lui de utilizare (cel puțin una din regulile suficiente pentru descrierea tuturor posibilităților sale de utilizare) e cea specificată de Dfs, atunci formularea (enunțul) Dfd = Dfs *este* o *definiție constitutivă* a codului dat.

3.2. Specificitatea acestui tip de act lingvistic nu rezidă însă (nu este determinată univoc) în suportul său formal (tipul de enunț), acesta putînd fi comun, în multe cazuri, cu aserțiunea. Definitorie este intenția enunțiativă cu care este îndeplinit : modificarea codului partenerului (prin lărgirea sa). Dat fiind că specificitatea sa nu se situează la nivel ilocuționar (definiția *nu* descrie o lume, pentru a-i putea acorda un statut față de lumea reală), ne-ar fi greu să-l încadrăm în categoria minoră a tipurilor de acte de specificitate perlocuționară, odată ce își asumă ca scop explicit o funcție care pare fundamentală pentru limbaj (fiind realizată implicit, cum am văzut, în orice manifestare a sa) : automodelarea. Capaci-

[23] Cf., în primul rînd, Popa (1972).
[24] Cf. și Strawson (1950), p. 217 : „Una definizione, secondo l'accezione più familiare, una specificazione del corretto uso descrittivo o classificatorio di un'espressione".

tatea limbajului de a se lua pe sine drept obiect în oricare din aspectele funcţionării sale se manifestă şi aici, în crearea unui tip de act lingvistic particular, îndreptat către un obiect care e în acelaşi timp condiţie şi rezultat al oricărei manifestări de limbaj (transformarea continuă a codului utilizat prin utilizarea însăşi); actul definiţional o face însă compensator : ceea ce exerciţiul vorbirii reduce, definiţia e menită să extindă şi să revitalizeze.

REFERINŢE

Austin (1962): J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Oxford University Press, 1962 (**Quand dire, c'est faire*, Éditions du Seuil, Paris, 1970).

Frege, *Über Sinn* ... : Gottlob Frege, *Über Sinn und Bedeutung* în ,,Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik'', vol. 100, p. 25—50 (**Sens şi semnificaţie*, în vol. *Logică şi ilozofie: orientări in logica modernă şi fundamentele matematicii*, Editura politică, Bucureşti, 1966).

Golopenţia-Eretescu (1971): Sanda Golopenţia-Eretescu, *On Defining*, în ,,Revue Roumaine de Linguistique'' XVI (1971), nr. 3, p. 179—187.

Gorăscu (1977 a): Adriana Gorăscu, *L'enfasi: che cos'è?*, în ,,Revue Roumaine de Linguistique'' XXII (1977), nr. 2 = *Estudos Românicos*, p. 161—163.

Gorăscu (1977b): Adriana Gorăscu, *Predication and Reference*, în ,,Revue Roumaine de Linguistique'', XXII (1977), 3, 275—283.

Hintikka (1966): Jaakko Hintikka, *Kant Vindicated*, în *Deskription, Analitizität und Existenz*, ed. by P. Weingartner, Salzburg und Munich, 1966 (**Kant justificat*, în *Epistemologie: orientări contemporane*, Editura politică, Bucureşti, 1974).

Lehrer (1972): Keith Lehrer, *Reference, Predication and Semantic Interpretation*, în *Atti del XI⁰ Congresso dei Linguisti*, Bologna, 1972, p. 946—950.

Popa (1972): Cornel Popa, *Teoria definiţiei*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1972.

Quine (1960): Willard van Orman Quine, *Word & Object*, The M.I.T. Press, Cambridge (Mass.), 1960.

Russell (1905): Bertrand Russell, *On Denoting*, în ,,Mind'',14,1905, p. 479—493 (**Sulla denotazione*, în *La struttura logica del linguaggio*, a cura di A. Bonomi, Bompiani, Milano, 1973, p. 179—195).

Searle (1969): John R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge University Press, 1969 (**Les actes de langage*, Hermann, Paris, 1972).

Stalnaker (1970): Robert C. Stalnaker, *Pragmatics*, în ,,Synthese'', 22, 1970 p. 272—289 (**Pragmatica*, în *La struttura logica del linguaggio*, cit. p. 511—530).

Strawson (1950): Peter F. Strawson, *On Referring*, în ,,Mind'', 59, 1950 p. 320—344-(**Sul riferimento*, în *La struttura logica del linguaggio*, cit., p. 197—224).

*Trimiterile din corpul lucrării s-au făcut la ediţiile marcate cu *.

Predication and definition

(A b s t r a c t)

Predication (the predicating act) is a definitory subcomponent of the locutionary component of any speech act; definition (the defining act) is a type of speech act.

The paper concentrates on the function of predication *in* the speech act, on the function of definition *as* a speech act and on their mutual relationship in the framework of a description of linguistic communication, considered from the viewpoint of both intentionality and efficiency.

Iunie 1977

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice

Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

ILINCA CONSTANTINESCU

ASPECTE FUNCŢIONALE ÎN ANALIZA ERORILOR*

Cercetate din punctul de vedere al efectului pe care îl au asupra comunicării, erorile se structurează în trei zone: 1) a abaterilor nesemnificative, 2) a abaterilor semnificative şi 3) a abaterilor aberante. Se propun criterii de evaluare funcţională a erorilor şi de descriere a procesului de amortizare a erorilor din primele două categorii. Referirile se fac la erorile comise în engleză de vorbitori români, la nivelul fonologic şi la cel morfologic.

Datorită caracterului dublu al limbii: acela de cod — deci sistem de relaţii — pe de-o parte, şi acela de act de comportament pe de altă parte, erorile în achiziţionarea unei limbi străine pot fi provocate atît de diferenţa de structură dintre cele două coduri, cît şi de mecanismele procesului de achiziţionare a deprinderilor lingvistice. O parte din erorile care izvorăsc din mecanismele procesului apar şi în cazul achiziţionării limbii respective ca limbă maternă (hipercorectitudinea, de exemplu), altele însă sînt specifice învăţării unei limbi străine[1].

Aşa cum reiese din studiile de specialitate[2], în evaluarea greşelilor se poate umări fie aspectul c a n t i t a t i v — reprezentat de o ierarhizare a erorilor în funcţie de indicele de frecvenţă —, fie aspectul c a l i t a t i v, în care interesează două laturi: 1) în ce măsură greşelile admise sau chiar „necesare"[3] într-o anumită etapă a procesului de achiziţionare se permanentizează în loc să fie eliminate în etapa următoare (în depistarea şi aprecierea acestora sînt interesate în special psihologia şi pedagogia); 2) în ce măsură erorile afectează transmiterea mesajului (în urmărirea acestei laturi nu interesează atît cauza erorilor — divergenţele de structură sau strategia învăţării —, cît consecinţele lor asupra actului de comunicare).

Mă voi limita la ultimul aspect. Scopul folosirii unei limbi fiind transmiterea de mesaje, vom considera relevante acele erori care, indiferent de cauza lor, produc o distorsiune a mesajului. O gradare a abaterilor posibile se structurează, din punctul de vedere al distorsiunii mesajului, în trei zone, şi anume: cea a abaterilor n e s e m n i f i c a t i v e (prin care

* Conţinutul prezentului articol a făcut obiectul unei comunicări ţinute la cea de-a VIII-a Sesiune a Proiectului de analiză contrastivă a limbilor română şi engleză, Sibiu, 20—21 mai 1977.

[1] Jack C. Richards, *Error Analysis and Second Language Strategies*, în „Language Sciences" (1971), nr. 17, p. 12—22.

[2] J. C. Catford, *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. Londra, 1967. Cf. şi Tatiana Slama-Cazacu, *Corpusuri de achiziţie, corpusuri aberante şi sisteme ierarhice de erori în divrse situaţii contrastive*, în SCL XXIV (1973), nr. 2, p. 154—169; T. Slama-Cazacu, *The Psycholinguistic Approach in the Romaian-English Contrastive Analysis Project*, I, Bucureşti, 1975 (litogr.).

[3] Prin greşeli „necesare" *(developmental errors*, în terminologia lui Jack C. Richards) înţelegem acele erori care sînt provocate de însuşirea unei reguli de către elev şi aplicarea ei la o sferă de fenomene mai mare decît permite gramatica limbii respective. Asemenea greşeli de supra-generalizare sînt inevitabile în etapa însuşirii creative a regulii de către subiect, fiind ulterior eliminate prin învăţarea restricţiilor de aplicare a regulii (cf. Jack C. Richards, *A Non-Contrastitive Approach to Error Analysis*, în „English Language Teaching" XXV (1971), nr. 3, p. 204—219).

înţelegem acele devieri care nu afectează mesajul în ansamblu — în care, cu alte cuvinte, contextul furnizează suficiente date spre a „amortiza" abaterea respectivă); cea a abaterilor s e m n i f i c a t i v e (devieri care afectează mesajul, producînd o modificare a acestuia) şi cea a abaterilor a b e r a n t e (devieri care distrug mesajul, făcînd imposibilă decodarea lui).

În sistemul complex de relaţii pe care îl reprezintă limba străină, una şi aceeaşi eroare din punct de vedere structural se poate deplasa dintr-o zonă în alta, în funcţie de contextul în care ea se actualizează. Vom ilustra acest fapt în cele ce urmează, referindu-ne deocamdată la nivelul fonologic şi la cel morfologic.

Limba ţintă (Ls) avută în vedere este engleza (E), iar greşelile[4] sînt selectate dintre cele comise în engleză de vorbitorii de română (Vr).

A. În plan fonologic, inexistenţa în română a opoziţiei /z/ : /ð/ duce la nesesizarea ei de către Vr care învaţă limba engleză şi la o echivalare defectuoasă a lui /ð/, care lipseşte din inventarul de foneme al limbii române, prin fonemul /z/, astfel:

1. E. ['mʌðə] Vr. *['mʌzə]
[ðis] *[zis]

În aceste exemple eroarea este amortizată de context la nivelul cuvîntului, deoarece complexele sonore ['mʌzə] şi [zis] nu sînt dotate cu sens în engleză şi sînt în mod spontan echivalate de receptorul mesajului ca reprezentînd nişte variante ale cuvintelor ['mʌðə] *(E. mother* „mamă") şi respectiv [ðis] (E. *this* „acest/această").

Nu acelaşi lucru se întîmplă însă cu eroarea de substituire a lui /ð/ prin /z/ în următoarele contexte:

2. E. ['wiðəd] Vr. *['wizəd]
(withered)

deoarece complexul sonor ['wizəd] există ca atare în engleză (E. *wizard*, cu sensul de „vrăjitor") şi se află în raport de pereche minimală cu ['wiðəd] „ofilit". Eroarea se situează în acest caz în zona abaterilor semnificative, iar contextul, la nivelul cuvîntului, nu o amortizează. În fluxul vorbirii însă şi această eroare semnificativă la nivelul cuvîntului poate fi amortizată, cu condiţia ca din contextul sintactico-semantic să poată fi extrase date suficiente pentru departajarea semelor specifice. Astfel enunţul:

3. Vr. *She threw the* *['wizəd] *flower away* „ea aruncă floarea veştedă".

poate fi decodat corect, în ciuda erorii fonetice, deoarece contextul sintactico-semantic şi experienţa lingvistică îl ajută pe receptor să echivaleze forma eronată cu forma corectă.

Această „recunoaştere" sau amortizare a erorii la nivelul enunţului este mai uşoară cînd între cele două forme există, pe lîngă deosebirile semantice, şi deferenţe morfosintactice care fac puţin probabilă, sau chiar imposibilă, ocurenţa lor în contexte identice (cf. **2**, în care forma

[4] Formele eronate vor fi precedate de un asterisc.

eronată reprezintă un participiu trecut, în raport cu forma omofonă din engleză care reprezintă un substantiv).

Aceeași eroare de nesesizare a opoziției /z/ : /ð/ poate rămîne neamortizată chiar la nivelul enunțului cînd cele două forme au aceleași particularități morfosintactice, iar contextele respective nu furnizează suficiente date pentru departajarea lor semantică — este cazul verbului E. *to clothe* [klouð] „a îmbrăca", a cărui formă eronată Vr. *to* *[klouz] este omofonă cu verbul E. *to close* „a închide", astfel încît în contextul:

4. Vr. *Help her* *[klouz] *the blind, will you?*

se produce o eroare semnificativă, enunțul fiind decodat „Ajut-o să închidă oblonul", în loc de „Ajut-o să-i îmbrace pe orbi".

Pentru amortizarea unei erori semnificative de acest gen, pentru care nivelul morfosintactic nu este suficient, este necesar ca în planul semantic contextul să furnizeze suficiente date spre a-l face pe receptor să respingă validitatea formei recepționate și s-o înlocuiască cu cel mai apropiat complex sonor acceptabil din punct de vedere semantic. Este situația din:

5. Vr. *Starting on a long trip, mother* *[klouzd] *the kids warmly* „Pornind la drum lung, mama îi îmbracă pe copii gros",

în care eroarea se amortizează prin resursele semantice ale contextului.

Într-un act de comunicare autentic, contextul situațional joacă și el un rol asemănător, condiționînd adeseori situarea unei abateri de la cod în zona semnificativă, în cea nesemnificativă sau deplasarea ei dintr-o zonă în cealaltă, în funcție de factorii paralingvistici și extralingvistici implicați.

În ciuda diversității erorilor și a numărului imens de contexte în care ele se actualizează, se pot, cred, formula cîteva criterii în vederea descrierii formalizate a procesului de amortizare a erorii fonologice.

Notăm cu *Prim* forma pe care termenul din limba țintă trebuie să o asume în conformitate cu sistemul lingvistic din care face parte (deci forma corectă a cuvîntului). Notăm cu *Aprox* („aproximativ") modul defectuos în care acest termen este realizat în vorbirea celui care învață limba respectivă (deci varianta eronată a cuvîntului). Notăm cu *Sec* („secund") acel termen din limba țintă, omofon cu *Aprox*, care se află în raport de pereche minimală cu *Prim* (*Sec* se deosebește de *Prim* printr-o trăsătură fonologică).

Cînd nu se poate stabili un raport de identitate formală între *Aprox* și un alt termen din limba țintă (deci în cazul inexistenței lui *Sec*), *Aprox* este în mod automat asimilat de receptor formei *Prim* (ca reprezentînd cea mai apropiată variantă reperabilă în limba țintă). Este situația erorii nesemnificative, în care amortizarea se efectuează la primul nivel, cel fonologic (cf. **1**). Deci:

6. *Aprox* ↔ *Prim* („↔ "notează diferența)
Sec = Ø („= "notează identitatea)

Cînd însă apar relațiile:

7. *Prim* ↔ *Sec*
și *Aprox* = *Sec*

termenii pot fi confundați, eroarea fiind semnificativă (cf. **2.** Vr. *[wizəd], E. ['wizəd]).

Pentru ca cei doi termeni să poată fi departajaţi în ciuda identităţii lor formale şi deci *Prim* să fie echivalat cu *Aprox*, restabilindu-se în planul conţinutului relaţiile definitorii ale procesului de amortizare a erorii :

8. *Aprox* ⇔ *Prim* („ ⇔ "notează echivalenţa)
Aprox ↔ *Sec*,

sînt necesare contexte sintactico-semantice relevante — contexte care permit actualizarea funcţiilor morfosintactice şi a semelor specifice ale celor doi termeni identici ca realizare fonologică. Numărul de contexte comune posibile (deci nerelevante) este condiţionat atît de asemănările morfosintactice dintre cei doi termeni, cît şi de caracteristicile lor semantice. Cu cît deosebirile morfosintactice dintre doi termeni sînt mai pronunţate, cu atît este mai mare posibilitatea ocurenţei termenilor respectivi în contexte relevante (sau, altfel spus, cu atît este mai redus numărul de contexte identice posibile). Echivalarea *Aprox* ⇔ *Prim* în context şi restabilirea opoziţiei *Aprox* ↔ *Sec* trecînd peste identitatea formală *Aprox* = *Sec* este condiţionată de deosebirile morfosintactice dintre *Prim* şi *Sec* (cf. **2** şi **3**). Echivalarea prin trăsături morfosintactice constituie un al doilea nivel al mecanismului de amortizare a erorilor.

În cazul însă al identităţii şi în plan fonologic şi în plan morfosintactic dintre *Prim* şi *Sec* (cf. **4**), echivalarea *Aprox* ⇔ *Prim*, şi astfel restabilirea mediată a opoziţiei *Aprox* ↔ *Sec* (trecînd peste identitatea lor formală), devine posibilă numai prin resursele semantice ale contextului. Echivalarea prin trăsături semantice constituie al treilea nivel al mecanismului de amortizare a unei erori fonologice. Ocurenţa lui *Aprox* într-un context în care apariţia alternativă a lui *Prim* şi *Sec* nu este posibilă semantic (în care numai *Prim* este compatibil cu structura semantică a contextului) reprezintă un caz de eroare amortizabilă prin resursele semantice ale contextului. Astfel, decodarea corectă a mesajului din :

9. *Let the vegetables* *[si :z] *for half an hour* „Lasă/lăsaţi zarzavatul să fiarbă o jumătate de oră",

trecînd peste eroarea fonologică de substituire a lui /ð/ prin /z/ şi peste asemănările morfosintactice dintre formele *Prim* [si : ð] (E. *to seethe* „a fierbe, a clocoti") şi *Sec* [si : z] (E. *to seize* „a apuca, a înşfăca"), este asigurată de informaţia de natură semantică ce se degajă din celelalte elemente componente ale mesajului luate la un loc.

Mecanismul de amortizare a erorii este un mecanism complex care dispune de o serie de „pîrghii" suprastructurate ce operează la nivelul cuvîntului, la nivel paradigmatic, la nivel sintagmatic şi la nivel situaţional. O eroare funcţional semnificativă la nivelul fonologic este de cele mai multe ori amortizată prin intervenţia factorilor de amortizare suprastructuraţi, din ierarhia menţionată mai sus, care acţionează simultan în receptarea oricărui act de comunicare. Această capacitate a receptorului de a înţelege „ansambluri ştirbite", semnalată de lucrările de psiholingvistică [5],

[5] Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 136 şi passim.

pare a izvorî din ceea ce J. P. Thorne[6] numeşte *awareness of structure* („conştiinţa structurii lingvistice").

Erorile fonologice s-au impus atenţiei cercetătorilor prin frecvenţa şi persistenţa lor. Din punct de vedere funcţional însă, ele nu joacă un rol prea mare în dinamica actului de comunicare [7], deoarece :

— erorile fonologice nesemnificative se amortizează la nivelul cuvîntului ;

— asupra erorilor fonologice semnificative se exercită presiunea mecanismului de amortizare a erorii prin factori paradigmatici, sintagmatici şi situaţionali. Doar un număr relativ mic de erori fonologice semnificative scapă acestor filtre, actualizîndu-se în contexte perfect ambigue ;

— cazurile în care o echivalare fonologică este atît de defectuoasă încît să facă imposibilă deocodarea mesajului sînt situaţii de excepţie. Apariţia relaţiilor definitorii pentru eroarea aberantă :

10. *Aprox* ↔ *Prim*
Sec = Ø
Aprox ›–‹ *Ls* („ ›–‹ " nedecodabil)

(cu alte cuvinte, există o formă *Aprox*, diferită de *Prim ; Sec* este inexistent în limba ţintă, iar *Aprox* este nedecodabil în limba ţintă) nu este caracteristică nivelului fonologic, dacă baza de articulare a limbii străine nu diferă fundamental de cea a limbii materne.

B. Dacă trecem la planul conţinutului, subsistemul cu cel mai mare grad de determinare este cel al morfemelor funcţionale. Ocurenţa elementelor sale fiind strict condiţionată, acest subsistem redă o cantitate redusă de informaţie [8].

Greşelile la nivel morfologic (sau erorile de selecţie „exponenţială", cum sînt denumite mărcile morfologice de către M.A.K. Halliday [9] şi alţi reprezentanţi ai şcolii britanice) nu ocupă un loc prea important în producerea de erori semnificative.

[6] "It seems clear from the results of this experiment, therefore, that some of the features that we 'hear' when listening to speech are not present in the acoustic signal but are supplied by ourselves — the hearers — and that the controlling factor în this is *awareness of structure*. This finding runs quite contrary to the idea that understanding an utterance can be described as a two-stage process of interpreting what we hear. Instead of the recognition of structure being the result of applying an interpretation to what we hear, *it seems that, in part at least, what we hear is a recognition of structure*" (J. P. Thorne, *On hearing sentences*, în *Psycholinguistics Papers*, J. Lyons, R. J. Wales (Eds.), Edinburgh, 1966, p. 5, *subl. ns.*).

[7] "I think it's time we face the fact that pronunciation is simply not that important. The only reason it gets all the attention it does is that it is relatively accesible, and linguists, like drunks, prefer to look where the light is best" (Robert P. Stockwell, *Contrastive Analysis and Lapsed Time*, în James E. Alatis (Ed.), *Contrastive Analysis and Its Pedagogical Implications. Monograph Series on Language and Linguistics*, nr. 21 *(19-th Annual Round Table)*, Georgetown, 1968, p. 22.

[8] "It is the restricted occurrence of its elements that is responsible for the fact that this subsystem conveys only a very small amount of (mostly grammatical) information. This is quite comprehensible as the amount of information is greater when the signal is unpredictable than when it is easily predictable. In other words : the more probable the structure, the smaller its information load" (Aleksander Szulc, *Towards a General Theory of Interference*, în Hreinn Benediktsson (Ed.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics*, Reykjavik, 1970, p. 510.

[9] M.A.K. Halliday, *General linguistics and its application to language teaching*, în Angus McIntosh, M.A.K. Halliday, *Patterns of Language. Papers in General, Descriptive and Applied Linguistics*, Londra, 1966, p. 1—41.

6 c. – 7453

În marea majoritate a cazurilor, erorile de selecţie exponenţială nu modifică sensul mesajului — sînt erori care se situează în zona abaterilor nesemnificative, contextul furnizînd o cantitate de informaţie suficientă pentru amortizarea erorii. Exemple dintre cele mai obişnuite sînt :

11. a) *This book is* ***gooder** *than that one* „Această carte este mai bună decît aceea" ;

b) *He* ***builded** *his house last year* „El şi-a construit casa anul trecut" ;

c) *Give me the* ***goodest** „Dă-mi-o pe cea mai bună".

În toate aceste situaţii surprindem relaţiile erorii nesemnificative (cf. *supra*, **6)** : a) forma *Aprox* ***gooder** este diferită de *Prim* (E. **better)** şi nu există în engleză o formă omonimă *Sec* cu care ea să poată fi confundată ; b) forma *Aprox* ***builded** este diferită de *Prim* (E. **built)** şi nu există în engleză o formă omonimă *Sec* cu care ea să poată fi confundată ; c) forma *Aprox* ***goodest** este diferită de *Prim* (E. **best)** şi nu există o formă omonimă *Sec* cu care ea să poată fi confundată.

Există însă şi situaţii în care o greşeală de selecţie exponenţială produce alterarea mesajului. Aceasta depinde şi la nivel morfologic de natura raportului ce se stabileşte între termenii *Aprox*, *Prim* şi *Sec*.

Cînd pentru verbul *to lie/ lay/ lain* „a sta întins, a zăcea" elevul alege marca exponenţială *-ed* pentru trecut (forma *Prim* fiind forma corectă *lay)*, se ajunge la forma *Aprox* : ***lied**— formă identică (omofonă şi omografă) cu un termen *Sec* din engleză, şi anume forma de trecut de la *to lie* „a minţi". Într-un enunţ de tipul :

12. Vr. *He* ***lied** *but nobody believed him to be ill*,

eroarea de selecţie exponenţială este semnificativă, mesajul căpătînd un alt sens decît cel intenţionat („el minţi, dar nu-l crezu nimeni că este bolnav", în loc de „zăcea, dar nimeni nu credea că este bolnav"). Termenul *Aprox* va putea fi asimilat lui *Prim* (în ciuda identităţii formale şi funcţionale *Aprox = Sec)*, numai dacă contextul furnizează date suficiente din punct de vedere semantic. Un enunţ de tipul *He* ***lied** *motionless on the floor*, conţinînd aceeaşi eroare de selecţie exponenţială, dispune de suficiente resurse semantice spre a permite o decodare corectă („s-a întins nemişcat pe podea", în loc de „minţea nemişcat pe podea") ; eroarea se deplasează spre zona erorilor nesemnificative. Echivalarea din acest ultim exemplu se produce la cel de-al treilea nivel al mecanismului de amortizare a erorilor.

Acelaşi lucru se întîmplă în cazul alegerii greşite a mărcii pluralului ; greşeala poate fi nesemnificativă într-un context care permite amortizarea ei în plan semantic, de exemplu :

13. Vr. *Three* ***childs** *were playing in the garden* (în loc de E. **children)** „Trei copii se jucau în grădină",

dar semnificativă în *The* ***childs** *cry* (în loc de E. *The* **children** *cry)*, deoarece forma eronată este omofonă cu o formă *Sec*, anume *The child's cry* „Plînsul copilului".

Posibilităţile de producere de erori semnificative prin greşeli de selecţie exponenţială sînt puţin numeroase şi în mare măsură previzibile în engleză. Existenţa unui număr redus de forme de bază omofone, cu o flexiune diferenţiată, face previzibilă apariţia unor erori de selecţie exponenţială. Din punct de vedere aplicativ, este deci posibil să se extragă în tabele organizate pe părţi de vorbire perechile sau grupurile de cuvinte (omofone şi/sau omografe) a căror întrebuinţare morfologică greşită poate da naştere la erori semnificative.

La nivelul fonologic şi la cel morfologic nu am întîlnit cazuri de erori aberante — probabil datorită atît faptului că enunţurile constau arareori din cuvinte izolate, cît şi faptului că selectarea unităţilor se realizează la aceste niveluri între termenii unor sisteme închise. În momentul în care analiza erorilor are însă în vedere structuri complexe [10] de tip sintactic sau sintagmatic, apar şi perturbări de tip aberant ale mesajului [11].

Atît greşelile nesemnificative, cît şi cele aberante se materializează în enunţuri care violează normele de acceptabilitate lingvistică ale limbii ţintă. Deosebirea dintre ele este că erorile nesemnificative nu perturbă structura de adîncime (nu dezorganizează enunţul), pe cînd cele aberante produc această perturbare.

Se mai impune observaţia că greşelile semnificative pot fi greşeli mascate—care să scape analizei—şi aceasta datorită materializării lor în enunţuri perfect acceptabile din punctul de vedere al structurii de suprafaţă. Într-un enunţ de tipul celui din ex. **12** *(He* ***lied** *but nobody believed him to be ill)*, singurul mijloc de control îl constituie raportarea la mesajul *input*, căci, dacă judecăm numai *output*-ul, acesta nu prezintă nici un indiciu de violare a vreunei reguli a limbii engleze.

În pregătirea materialelor de predare pot fi avute în vedere sursele posibile de erori semnificative la diferitele niveluri ale limbii. Practic, acest lucru se poate realiza prin extragerea celor mai frecvente erori *(Aprox)* comise de vorbitorii de română şi trierea lor pe baza confruntării cu termeni de tip *Sec*, care conferă unei abateri statutul de eroare semnificativă. Această triere/confruntare este mai uşor de realizat cînd *Aprox* se manifestă la nivelul cuvîntului (erori de pronunţare, erori de selecţie exponenţială şi „false friends") decît atunci cînd afectează structuri complexe (de ordin sintactic sau sintagmatic).

În concluzie, valoarea funcţională a erorilor depinde de statutul lor în cadrul sistemului limbii ţintă. Din punct de vedere funcţional, ponderea unei erori nu este dată de „ecartul" dintre *Aprox* şi *Prim*, ci de suprapunera lui *Aprox* cu *Sec*.

[10] Datorită complexităţii problemelor pe care le implică, analiza funcţională a erorilor ce afectează structuri sintactice şi sintagmatice va face obiectul unui studiu aparte.

[11] Nu am avut în vedere situaţia în care un mesaj devine nedecodabil ca urmare a cumulului de erori (la acelaşi nivel sau la niveluri diferite). Studierea toleranţei unui mesaj la cumulul de erori se situează la confluenţa lingvisticii cu teoria informaţiei.

Concepută în acest fel, o cercetare a valorii funcţionale a erorilor şi a mecanismului de amortizare se subscrie în egală măsură studiilor de tipologie, de strategie a actelor lingvistice, cît şi lingvisticii aplicate.

A Functional View of Error Analysis

(A b s t r a c t)

If errors are considered from the point of view of their effect on communication they fall within three main categorie : (a) nonsignificant errors (those which do not impair the transmission of the message) ; (b) significant errors (those which alter the message) ; (c) aberrant (those errors which render the output undecodable). One and the same structural error may move from one category to the other function of the context in which it occurs. In spite of the great variety of errors one may set up certain criteria for a formalized description of errors and of what may be called "the mechanism of error annulling".

Iunie 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

PASAJE OBSCURE DIN „PSEUDO-AMIRAS"

1. Un pasaj din *Cronica anonimă a Moldovei* sună în ediția Dan Simonescu astfel : ,,Deci vinindu fiiul acelui han ce-l făcusă moredin la Bugiag, trimis-au un bulubașa la Mihai Vodă cu cărți, dîndu-i știre de vinirea lui la Bugiag . . ." [1]. Editorului nu-i este cunoscut sensul cuvîntului *moredin*, pe care, în mod inexplicabil, îl înregistrează în glosarul ediției sub forma *maredin* (îl făcusă ~ la Bugiag) [2]. La fel de inexplicabilă pentru cine a parcurs în întregime textul cronicii este și prezența în același glosar a cuvîntului *moredin* (un ~), explicat ,,locuitor din Moreea (?)" [3], care creează impresia, prin nimic justificată, că, în afara pasajului reprodus mai sus, termenul ar mai figura o dată în text. Sub forma *moredin*, cuvîntul nu apare decît o singură dată în pasajul reprodus de noi.

Faptul că semnificația cuvîntului este legată de o anumită treaptă ierarhică reiese fără greutate din context (,,ce-l făcusă [= numise — *n. n.* Al Mareș] moredin"). Mai mult nu putem însă preciza, atît timp cît ne raportăm la forma *moredin*. După cum ne-am putut convinge, aceasta este rezultatul unei transcrieri greșite datorate unuia dintre primii copiști ai textului. Nesesizînd acest fapt, editorii textului (M. Kogălniceanu, D. Simonescu) au trecut cu ușurință peste un alt pasaj al cronicii în care cuvîntul apărea din nou. Pentru a înlesni înțelegerea acestui pasaj sînt necesare cîteva lămuriri. Hanul tătarilor nogai, cu reședința în Crimeea, își exercita stăpînirea asupra Bugeacului prin intermediul unui sultan, ales, de obicei, dintre rudele sale apropiate (de regulă fii, frați). Așa se întîmplă și în cazul de față, fiul hanului instalîndu-se în Bugeac, în momentul cînd, pentru a-i scoate pe austrieci din țară, Mihai Racoviță cere ajutorul tătarilor. Îl obține și alungă ,,cătanele" din Moldova, dar nu-i poate împiedica pe tătari să jefuiască țara și să ia în robie un mare număr de locuitori. Între timp, hanul Cara Dovlet Gherei este mazilit de turci. Mihai Racoviță depune toate silințele pentru a-i elibera pe cei duși în robie de tătari. Toate aceste date le consemnează chiar textul cronicii, din care mai aflăm că ,,Tudorache, capichihaia lui Mihai Vodă, au scos den mîna lui Muredin soltan 13 suflete și i-au trimis de la Iambolea la Iaș fiind soltanul acolo mazil" [4]. Muredin sultan, mazilit la Iambol (R. P. Bulgaria), nu este altcineva decît fiul lui Cara Dovlet Gherei (odată cu tatăl, fiul a împărtășit aceeași soartă a exilului). Termenul Muredin din acest pasaj nu redă însă numele sultanului, așa cum a crezut D. Simonescu [5], și nici nu conservă exact forma existentă în originalul cronicii. În ediția M. Kogălniceanu, care a întrebuințat ca text de bază un manuscris astăzi pierdut (ms. maior Gheorghiu), pasajul conservă forma *Nuradinŭ* [6], și ea coruptă, dar mai apropiată de cea originară. Forma inițială a cuvîntului a fost *nuredin* [7], pe care o întîlnim în ms. V 25 (Biblioteca Centrală ,,M. Eminescu" — Iași), folosit de D. Simonescu în aparatul critic al ediției. *Moredin* din pasajul adus de noi în discuție la începutul acestei note nu este altceva decît o transcriere greșită a lui *nuredin* sau *noredin* ; cf. în același text alternanța *o/u* în *Odriiu-Udriiu* etc. Interpretarea noastră este confirmată și de prezența formei *Nourediny* în traducerea franceză a cronicii efectuată de Nicolas Genier în anul 1741 și conservată în copia lui A. Ubicini. După cum s-a remarcat, copia acestei traduceri prezintă o

[1] *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729* (*Pseudo-Amiras*), București, 1975, p. 77.
[2] *Ibidem*, p. 159.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 87.
[5] *Ibidem*, p. 167.
[6] *Cronicile României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, vol. III, București, 1874, p. 132.
[7] *Cronica anonimă a Moldovei. 1661 — 1729 (Pseudo-Amiras)* p. 87.

versiune condensată şi pe alocuri lacunară în raport cu textul grecesc folosit de traducător [8]. Pasajul care ne interesează relatează despre hanul Cara Dovlet Gherei că ,,il fit marcher un corps de 2000 tartares, commandés par Nourediny pour aller au secours de ce Prince'' [9]. În sfîrşit, explicaţia cuvîntului o aflăm într-o istorie a hanilor tătari, redactată în secolul al XVII-lea în turceşte şi tradusă în secolul următor în franceză. Printre altele, textul cronicii consemnează pe marii demnitari numiţi de hanul Selamet Ghirai (1608—1610) : ,,il fit meme Muhamed ghirai Kagligai (c'est celuy qui doit succeder au Khan regnant) et Chahih ghirai, Noureddin, c'est le succedeur du Kagligai'' [10]. Termenul *nuredin* desemna, aşadar, pe succesorul primului locţiitor al hanului, care era cel investit cu titlul de Kagligai (*calga* în textele româneşti) [11]. În cadrul organizării armatei tătare, nuredinul avea în subordinea sa 40 000 de ostaşi, care constituiau în cursul bătăliei flancul stîng al oastei hanului (flancul drept era reprezentat de ostaşii conduşi de calga) [12]. În lumina acestor date, în primul pasaj al cronicii lui *Pseudo-Amiras* trebuie restabilită lecţiunea *nuredin*, conservată, cum am văzut, în copia traducerii franceze a lui A. Ubicini. În ceea ce-l priveşte pe *Muredin soltan* din al doilea pasaj, lecţiunea corectă este *nuredin-soltan*, care conservă titlul oficial purtat de *nuredin*. Este o situaţie identică cu aceea pe care o înregistrăm şi pentru *calga*, al cărui titlu era *calga-sultan* [13].

2. Într-un alt pasaj al cronicii apare expresia ,,văcari epaşi'' [14]. Sensul ei este întunecat din cauza epitetului *iepaşi*, întîlnit în acest loc şi în alte manuscrise ale cronicii (BAR, ms. rom. 62, f. 9^v ; ms. rom. 2690, f. 258^v).

Episodul relatat de cronica lui *Pseudo-Amiras* i-a fost cunoscut şi lui Neculce, la care sintagma respectivă este simplificată sub forma *iepaşi* [15]. În glosarul ediţiei Iorgu Iordan, *iepaş* este înregistrat cu sensul ,,hoţ de cai'' [16], explicaţie pe care au preluat-o ulterior şi alţi editori ai cronicii. V. Bogrea consideră că, în pasajul din Neculce, *iepaşi* are un sens mai mult peiorativ, ca şi grecescul ἱππόπορνοι [17], ceea ce ne-ar îndrepta atenţia spre accepţiile ,,infami'', ,,desfrînaţi''. Deşi intuitivă, explicaţia sa este confirmată de traducerea grecească a *Cronicii anonime a Moldovei*, pe care o datorăm lui Amiras. Traducătorul l-a adoptat în traducerea sa pe *iepaşi* sub forma γεπᾶς<ι>, pe care a ţinut să o gloseze în continuare : ἤγουν πῶς καβαλικέβουσιν ἀπάνω εἰς φοράδια [18], ,,adică care încalecă pe iepe''. Sensul satiric al expresiei *văcari iepaşi* este acum evident : ,,vachers sensuels, depravés'' [19]. În cronica lui Neculce, *iepaşi* se referă, probabil, tot la ,,hommes sensuels, depravés''.

[8] *Ibidem*, p. 33—34.

[9] BAR, ms. francez nr. 140, p. 393^v.

[10] Ananiasz Zajączkowski, *La chronique des Steppes Kiptchak Tevārīh-ı dešt-ı qipčaq du XVII-e siècle*, Warszawa, 1966, p. 85.

[11] În acelaşi sens, M. de Peyssonel (*Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, vol. II, 1787, p. 255) afirmă că muredinul era a doua persoană în stat după han ; el era, faţă de calga, ceea ce acesta era faţă de han.

[12] Dzafar Sejdamet, *Krym*, Warszawa, 1930, p. 26.

[13] Pentru folosirea alternativă în cronicile româneşti a termenilor *calga* şi *calga-sultan*, vezi Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române, II Vocabularul 2. Vorbe istorice*, Bucureşti, 1900, p. 27.

[14] *Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, p. 59.

[15] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, ediţie îngrijită, cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 199.

[16] *Ibidem*, p. 419.

[17] *Cercetări de literatură populară*, în ,,Dacoromania'' II (1921 — 1922), p. 413, nota 1.

[18] Ms. grecesc 6 (*Parisinius 6*), p. 432, din Bibliothèque Nationale—Paris ; am folosit microfilmul textului existent la Biblioteca Centrală a Universităţii Bucureşti, Facultatea de istorie.

[19] Acelaşi sens trebuie atribuit şi variantei *văcari iepari* înregistrată în acelaşi loc al cronicii în ms. rom. 2717, f. 12^v (BAR) şi în ms.V, 25 al bibliotecii ieşene [aici sub forma *văcari eparii* ; cf. *Cronica anonimă a Moldovei. 1661 — 1729* (*Pseudo-Amiras*), p. 59]. Pentru sensul de bază al lui *iepar* a se vedea *Anonymus Caransebesiensis*, în ,,Tinerimea română'', vol. I, 1898, p. 343

3. Lărgind puţin cadrul discuţiei, vom atrage atenţia asupra variantei *văcari Spartii* care ne întîmpină în acelaşi pasaj al cronicii din ms. maior Gheorghiu [20]. La prima vedere, determinantul *Spartii* pare o lecţiune greşită a lui *iepari* (епарн ar fi putut, prin diferite coruperi succesive ale grafiei, să fie confundat cu спартнн). Raportîndu-ne din nou la traducerea grecească a lui Amiras, constatăm că lui *văcari* îi corespunde αγελαῖοι [21] ; cuvîntul αγελαῖος desemnează atît pe ,,cel intrat, adunat în cireadă'', cît şi pe ,,cel din mulţimea copiilor din Sparta'' [22]. Nu mai încape nici o îndoială că unul dintre copiştii români ai cronicii, neînţelegînd sensul expresiei *văcari iepaşi* (~ *iepari*), a căutat explicaţia lui într-o versiune grecească, probabil lacunară, prezentînd în acest loc numai traducerea αγελαῖοι [23]. Din combinarea celor două sensuri ale cuvîntului grecesc a rezultat varianta *văcari Spartii*, surprinzătoare atît prin mecanismul care i-a dat naştere, cît şi prin faptul că este rostită, în textul cronicii, de nişte simpli mercenari (joimirii lui Turculeţ). Pentru interesul pe care îl prezintă din punctul de vedere al criticii textuale, acest exemplu merită a fi reţinut. El dovedeşte cum s-a putut crea o variantă în copia unei lucrări originale româneşti, pornindu-se, în mod paradoxal, de la traducerea lucrării respective într-o altă limbă.

4. În încheiere, vom atrage atenţia asupra prezenţei în glosarul ediţiei D. Simonescu a două cuvinte însoţite, în mod nejustificat, de indicaţia ,,sens nedefinit''.

Primul este *semn* din contextul ,,şi să credzi sămnului nostru celui împărătesc'' [24]. Cum pasajul aparţine firmanului primit de Grigore Ghica în 1729, cu prilejul reînnoirii domniei sale în Moldova, *semn* are aici semnificaţia ,,însemn'' (se referă la *firman*, care era semnul distinctiv al domniei). Aceeaşi semnificaţie o are cuvîntul şi în alt loc al aceluiaşi firman : ,,Alésule dentre domnii creştineşti, domnul Ţărăi Moldovii Grigorie vodă, îţ facem ştire cu acestu prea înălţat şi împărătescu sămnu al nostru'' [25].

În ceea ce priveşte pe *muthine* (au omorît şi pe ~) din glosarul aceleiaşi ediţii, trebuie să precizăm că un asemenea cuvînt nu există în textul cronicii ; în pasajul respectiv, textul ediţiei înregistrează cuvîntul *muhtiul*, al cărui sens (,,căpetenia religioasă a musulmanilor'') ne este binecunoscut şi din alte texte : ,,s-au tîmplat într-acia ună vréme şi zorbale care au omorît şi pe muhtiul'' [26]. Singura problemă pe care o ridică acest cuvînt este aceea a transcrierii ; fiind scris cu ф(мѵфїѵл [27]), el trebuia reprodus sub forma *muftiul* şi nu *muhtiul*.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

(*iepar* ,,pastor equarum'') şi *Condica de socoteli pe 1763 — 1764 a lui Grigore Ghica*, publicată de N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, Bucureşti, vol. II, 1905, p. 93 (*3 eparî aî grajdiuluî).*

[20] M. Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovii*, tom. II, Iaşi, 1846, p. 98.

[21] Ms. grecesc 6 (*Parisinius 6)*, p. 432.

[22] G. Ioanid, *Dicţionar elino-românesc, tradus dupe al lui Scarlat D. Bizantie*, Bucureşti, 1864.

[23] Cf. ms. gr. 6 (*Parisinius 6)*, p. 432 : αγελαῖοι καί γεπᾶς<ι>.

[24] *Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729 (Pseudo-Amiras)* p. 145.

[25] *Ibidem*, p. 144.

[26] *Ibidem*, p. 63.

[27] BAR, ms. rom. 238, f. 260^r, care a servit drept text de bază acestei ediţii.

DERIVATELE CU SUFIXUL *-ame* ȘI O CHESTIUNE DE PATERNITATE

Într-un articol publicat în SCL XXVI (1975), nr. 4, am făcut unele considerații în legătură cu răspîndirea din trecut și de astăzi a derivatelor cu suf. **-ame**[1]. Două din concluziile cercetării noastre au constituit obiectul unei critici care a găsit loc într-unul din numerele trecute ale revistei[2]. Arătînd că termenii *adincame* și *voinicame* apar într-o gramatică (ms. BAR nr. 312) și într-un cronograf (ms. BAR nr. 1385), atribuite lui Staicu Grămăticul din Tîrgoviște (a doua jumătate a secolului al XVII-lea), D. Strungaru contestă temeinicia afirmațiilor noastre că *Anonymus Caransebesiensis* e singurul text românesc din secolul al XVII-lea care înregistrează derivate cu **-ame** și că în epoca veche acest sufix a circulat numai în colțul sud-vestic al țării (Banat, sudul Crișanei, Hunedoara, Oltenia), nefiind cunoscut în Muntenia propriu-zisă.

Este deasupra oricărei îndoieli că **-ame** apare în cele două texte exact la locurile indicate de D. Strungaru. Pentru ca punctul d-sale de vedere să poată fi primit este necesar însă să se probeze că manuscrisele nr. 312 și 1385 din Biblioteca Academiei datează din secolul al XVII-lea și sînt opera unui muntean, în speță a lui Staicu din Tîrgoviște.

Ambele manuscrise sînt anonime, lipsite de orice fel de însemnare privitoare la persoana care a alcătuit (copiat) textele. Criteriul pe baza căruia D. Strungaru le-a atribuit lui Staicu este cel grafologic. Persoana care a scris ms. nr. 312 a fost identificată pe baza a două însemnări, socotite autografele, ale grămăticului Staicu din ms. rom. nr. 1570 și ms. sl. nr. 462, ambele păstrate în Biblioteca Academiei[3]. Prima datează din anul 1669 și ne informează că Staicu a tradus cartea în anii 1667 — 1669, cealaltă este o notiță scrisă în anul 1643 pe ultima filă a unui *Minei* slavon din secolul al XVI-lea. Același scris s-ar regăsi, după D. Strungaru, în ms. sl. nr. 462 într-o însemnare a unui ieromonah Daniil, pe care autorul îl identifică cu Staicu[4].

După părerea noastră, atribuirea manuscriselor nr. 312, și 1385 lui Staicu Grămăticul nu rezistă unui examen critic aprofundat. Iată probele pe care se reazemă punctul nostru de vedere.

Manuscrisul rom. nr. 312 conține un dicționar (f. 41^r-216^v) și o gramatică (f. 217^r-254^r), amîndouă slavo-române, scrise de aceeași mînă, după cum se arată în *Catalogul manuscriselor românești*[5] și cum recunoaște însuși D. Strungaru[6]. În mod cert, gramatica nu este autograful traducătorului, ci o copie. Un argument în acest sens îl constituie frecventele repetiții de cuvinte, datorate neatenției sau grabei celui ce transcria textul. Astfel de repetiții sînt *celuia celuia* (217^v), *cumu e cumu e* (225^r), *nu toate nu toate* (244^r). Pe f. 245^r e repetată secvența *cea dentîie*

[1] *Observații asupra răspîndirii termenilor derivați cu suf.* **-ame**, în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 361—364.

[2] *Derivatele cu sufixul* **-ame** *atestate în secolul al XVII-lea numai în Anonymus Caransebesiensis ?*, în SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 523—525.

[3] *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în RS IV (1960), p. 298, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în RS X (1964), p. 96—97.

[4] *Ibidem;* cf. V. Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în RS V (1962), p. 189.

[5] Ioan Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*. Tomul II, București — Leipzig—Viena, 1913, p. 12. Dicționarul propriu-zis ocupă f. 41^r-177^v, fiind urmat de alte liste de cuvinte dispuse alfabetic. Cuvinte slave glosate în românește apar și în primele 40 de file ale manuscrisului.

[6] *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, p. 297.

împărţire a graiului cu feaţe. Alteori se omit slove : *<t> oată* (221^r), *nume<le>* (225^r). Pe fila 225^r, după cuvintele *unuia bine* urmează o cruciuliţă care trimite la marginea rîndului, unde au fost scrise cuvintele *altuia amar*, omise de cel ce copia textul. Tot marginal, prin acelaşi sistem de trimitere (cruciuliţă), sînt notate cuvintele *Junon* (229^r) şi *stearpă* (240^r), omise iniţial. Pe fila 249^r cuvintele *noi doi scriem*, scrise din greşeală, au fost barate cu o linie. Pasajul care urmează : *eu scriu, **noi doi scriem**, noi scriem* ne arată că eroarea s-a produs prin anticiparea unor cuvinte aflate, foarte probabil, în rîndul următor în modelul după care se copia. Este o greşeală tipică de copist, corectată în cazul nostru de o persoană care lucra în general îngrijit, dar nu putea evita cu desăvîrşire erorile. Deşi n-am găsit asemenea fapte revelatoare, este probabil că nici dicţionarul care precede gramatica nu este autograful autorului, ci transcrierea aceluiaşi copist. Aceasta este şi opinia lui Gr. Creţu, unul din puţinii cercetători care au zăbovit asupra manuscrisului [7].

Pe prima pagină a dicţionarului, imediat sub frontispiciu, deasupra titlului *Lexik(on) slave(n)skoj*, stă scris cu aceeaşi cerneală şi de aceeaşi mînă : л̃ хзсмн, adică anul 7248(= 1739—1740). Data, perfect vizibilă, a fost consemnată de I. Bianu şi R. Caracaş în *Catalogul manuscriselor româneşti*, unde manuscrisul figurează ca aparţinînd secolului al XVIII-lea [8].

În lucrarea sa consacrată lexiconului lui Mardarie Cozianul, Gr. Creţu a emis ipoteza că filele de la începutul ms. rom. 312, inclusiv cea pe care e notat titlul dicţionarului şi anul 7248 (41^r), sînt datorate unui călugăr pe nume La (urenţie), care a făcut, în anul 1740, unele întregiri unui manuscris mai vechi. După părerea sa, lexiconul şi gramatica ar data din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aşa cum probează filigranele hîrtiei, întîlnite de el în unele manuscrise munteneşti din anii 1651—1670. Persoana care a elaborat cele două lucrări ar fi un dascăl anonim de slavoneşte, care a funcţionat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea la şcoala de pe lîngă biserica Sf. Gheorghe-Vechi din Bucureşti [9].

În felul în care e formulată, opinia lui Gr. Creţu rămîne (în stadiul actual al cunoştinţelor noastre) o simplă ipoteză. E adevărat că scrisul din primele 40 de file ale manuscrisului nr. 312 prezintă deosebiri evidente faţă de grafia celorlalte file şi că, sub raport filigranologic, avem a face în cele două părţi astfel delimitate cu hîrtii diferite. Atît nu e însă de ajuns ca să acceptăm ipoteza lui Creţu. Întîi de toate, mîna care a copiat foaia de titlu a dicţionarului, pentru a împlini o lacună a manuscrisului sau a înlocui o foaie deteriorată, a putut fi foarte bine contemporană cu cea care a transcris restul lucrării. Faptul că filigranele existente în partea a doua a manuscrisului se întîlnesc în texte datînd din anii 1651 — 1670, cum ne asigură Creţu (fără a furniza vreo probă în acest sens), nu înseamnă neapărat că hîrtia prevăzută cu aceste filigrane nu a putut circula şi după 1670 şi chiar după 1700. Numai o cercetare filogranologică temeinică şi competentă va putea stabili cu exactitate data scrierii manuscrisului nr. 312.

Scris, indiscutabil, de aceeaşi mînă, ms. rom. nr. 1385 nu poate fi cu mult mai vechi decît manuscrisul rom. nr. 312 (alcătuirea lui în secolul al XVIII-lea, după 1736, a fost susţinută de Şt. Ciobanu [10]). D. Strungaru se înşală atunci cînd afirmă că ms. nr. 1385 este ,,text autograf" [11]. *Cronograful* conservat în Biblioteca Academiei conţine numeroase omisiuni, îndreptate marginal, întocmai ca ms. nr. 312, explicabile numai dacă admitem că scribul copia (mai mult sau mai puţin atent) după un model. Pe f. 53^r sînt omise cuvintele *te începuş şi te*, care sînt notate marginal. Pe f. 164^r, cuvîntul *Tovie* a fost adăugat deasupra rîndului. Pe filele 183^r şi 213^r, cuvintele *de la*, *ceale ascunse* şi *nici o*, omise iniţial, apar notate marginal. Alte două îndreptări semnificative

[7] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi Tîlcuirea numelor din 1649*, publicate de... Grigorie Creţu, Bucureşti, 1900, p. 36. Textul fusese studiat de Hasdeu în CB I, p. 259—312.

[8] *Loc. cit.*

[9] *Op. cit.*, p. 32—36 ; cf. şi Gh. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi* [Bucureşti, 1972], p. 312—313. Hasdeu, *loc. cit.*, îl atribuie primei jumătăţi a secolului al XVII-lea.

[10] Vezi D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de provenienţă rusă*, p. 90.

[11] *Ibidem*, p. 97.

se întîlnesc pe fila 304. Pe recto-ul filei, secvența *cleției il deaderă* a fost barată cu cerneală. Ea se afla probabil la începutul unuia din rîndurile următoare în izvorul transcris de copist, după cum ne arată textul reprodus în continuare : *Și drept aceasta îl învinseră și procleției îl deaderă, cu svătuitorii lui*. Pe verso-ul filei sînt barate cu roșu cuvintele *derept aceasta*. În rîndul următor, cuvintele apar din nou, de astădată nebarate, pentru că locul lor era aici, nu în rîndul anterior [12].

E limpede, după toate acestea, că tustrele textele (dicționarul, gramatica și cronograful) au fost copiate de unul și același scrib, a cărui activitate s-a desfășurat la o dată încă nesigură din intervalul 1650—1740. Dacă această dată se plasează eventual după 1700, paternitatea lui Staicu nu mai poate fi susținută. Așa cum se arată în epilogul ms. rom. 1570 (f. 166^{r}), Staicu era bătrîn în anii 1667—1669, cînd a efectuat traducerea („Staico Gramaticul... den coconie pînă la bătrîneațe slujitoriul besearicii"). Fiind de cel puțin 60 de ani, Staicu trebuie să se fi născut pe la începutul secolului al XVII-lea (1600—1610). E greu de crezut ca el să fi copiat manuscrise după 1700 și cu atît mai puțin pe la 1739—1740, la o vîrstă care depășea cu mult suta de ani. Dealtfel, e cazul s-o spunem, argumentul grafologic, invocat de D. Strungaru în favoarea parernității lui Staicu, e mai mult decît șubred. Dacă ms. nr. 312 și 1385 se arată a fi, de la prima ochire, produsul aceluiași scrib, e evident că nu aceleiași mîini i se datorește ms. nr. 1570. Epilogul acestui text nu spune că Staicu ar fi transcris manuscrisul, ci numai că l-a tradus („truditu-se-au la această carte a o aduce de pre limba slavonească pre limba românească" „mult păcătosul și în toate greșitul Staico Gramaticul"). E de presupus că traducerea a fost trecută pe curat de o altă persoană, și nu de autorul ei.

Dintre cele două însemnări autografe din ms. sl. nr. 462, una, cea semnată de ieromonahul Daniil, nu se găsește pe f. 124^{v}, la care trimite D. Strungaru. Este, de altminteri, cu totul îndoielnic ca ea să fi aparținut lui Staicu. De ce să fi semnat el cu două nume, atribuindu-și calități diferite (grămătic și ieromonah)? Cea de-a doua însemnare se află într-adevăr pe f. 126^{v}. Mărturisim deschis că nu vedem asemănări între scrisul de aici și scrisul copistului ms. nr. 312 și 1385. Dealtfel, notița e prea scurtă (2 rînduri) pentru a permite o confruntare temeinică a celor două grafii. Numele grămăticului care a lăsat însemnarea din 1643 este parțial pătat cu cerneală. Perfect vizibile sînt slovele стп de la începutul cuvîntului, un и suprascris și un а de la sfîrșit. Admițînd, împreună cu D. Strungaru, că penultima literă este un к, citim *Stoica*, și nu *Staicu*, ca d-sa. În asemenea împrejurări, oricare ar fi lecțiunea exactă, e limpede că notița nu poate fi pusă la contribuție pentru atribuirea celor două manuscrise ce ne interesează.

Într-o cercetare consacrată începuturile lexicografiei românești, publicată în 1966, D. Strungaru a adus alte argumente în favoarea paternității lui Staicu asupra *Lexiconului slavo-român* din ms. nr. 312 [13]. Constatînd că unii termeni folosiți în lexicon apar ca glose explicative în ms. 1570, d-sa conchide că termenii au fost introduși în lexicon din ms. nr. 1570. Acesta fiind tradus de Staicu, ar rezulta că autorul lexiconului e același cărturar care l-a elaborat în aceeași perioadă cu ms. nr. 1570, deci în deceniul 1660—1670.

Astfel pusă problema, ea nu poate constitui un argument de paternitate. La ms. nr. 1570 aveau acces, desigur, și alte persoane, pe lîngă autor, mai ales că transcrierea acestuia nu s-a făcut pentru uzul său privat, ci pentru a servi unei colectivități mai mult sau mai puțin largi (în cazul în speță, oamenilor de carte din jurul mitropoliei din Tîrgoviște). În plus, consultarea manuscrisului se putea face nu numai în anii 1660—1670, ci și după această dată, eventual chiar după 1700. Dar problema raporturilor dintre ms. nr. 312 și 1570 poate fi formulată și altfel : autorul sau copistul ms. nr. 1570 a împrumutat termenii în cauză dintr-un dicționar de tipul celui conținut în ms. nr. 312. Nu spunem că s-a adresat însuși ms. nr. 312, întrucît o asemenea afirmație ar fi admisibilă numai dacă dicționarul s-ar dovedi anterior anului 1670. El s-a putut folosi însă

[12] În legătură cu criteriile după care se poate deosebi un text original de o copie, vezi lucrarea noastră *Psaltirea Hurmuzachi — copie sau original?*, în SLLF III, p. 241—259.

[13] *Începuturile lexicografiei românești*, în RS XIII (1966). p. 150 — 152.

de originalul dicționarului sau de o copie intermediară. Acest original exista probabil în 1672, cînd a fost scris *Lexiconul* lui Mihai, care reproduce același text ca și ms. nr. 312 (nu e însă obligatoriu ca el să reproducă direct ms. nr. 312, cum înclină a crede D. Strungaru[14]). Faptul nu e însă în măsură nici să dateze ms. nr. 312 și nici să confirme paternitatea lui Staicu asupra lui.

În concluzie. ms. rom. nr. 312 și 1385, de datare incertă, rămîn, în continuare, anonime. Paternitatea lui Staicu din Tîrgoviște, rezultatul unei atribuiri nedemonstrate, trebuie abandonată. Nefiind scrise, prin urmare, în mod cert, de un muntean în cursul secolului al XVII-lea, afirmațiile noastre asupra răspîndirii în limba veche a derivatelor cu suf. *-ame* continuă să stea în picioare.

În încheiere, vom spune că nu excludem posibilitatea ca textele sau originalele textelor în discuție să fi fost scrise înainte de 1700, dar considerăm că un asemenea punct de vedere va trebui demonstrat altfel decît invocîndu-se unele fonetisme sau forme, socotite, pe drept sau pe nedrept, a fi fost caracteristice secolului al XVII-lea[15]. Considerăm, de asemenea, că limba în care sînt scrise cele trei texte (dicționarul, gramatica și cronograful) ne permite să identificăm în fiecare dintre ele un strat lingvistic caracteristic Țării Românești. Localizarea minuțioasă a particularităților de limbă ar fi în măsură să ne dea indicații mai exacte în acest sens. Dacă ea s-ar încheia cu concluzia că textele sînt scrise de un oltean, punctul nostru de vedere ar primi un sprijin prețios. Într-adevăr, așa cum am arătat, circulația derivatelor cu suf. *-ame* în graiurile de dincolo de Olt este confirmată de fapte[16].

Aprilie 1977

ION GHEȚIE
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[14] *Ibidem*, p. 151–152 ; cf. și Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 320–323.

[15] Cf. D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, p. 96.

[16] Cuvîntul *miță* folosit în lexiconul din ms. nr. 312 ar putea fi numai una din dovezile că autorul lui a fost oltean (sau că a folosit izvoare moldovenești sau de dincolo de Carpați). *Miță* nu avea ce să caute la un muntean (cf. D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei românești*, p. 152).

I. COTEANU, A. BIDU-VRĂNCEANU, **Limba română contemporană,** Vol. II. **Vocabularul,** Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1976.

Preocupările noastre de toponimie românească din ultimii ani ne-au împins în mod obligatoriu spre cercetarea vocabularului limbii române din trecut şi de astăzi. Acumulînd un bogat material toponimic, la care se adaugă o colecţie de termeni comuni utilizaţi cu precădere în toponimie şi numiţi de noi, după Porucic, termeni entopici, am înţeles că elaborarea *Dicţionarului toponimic al României* şi a *Dicţionarului entopic al limbii române* nu se poate face fără o cunoaştere sistematică, pe baza unei teorii coerente, a vocabularului limbii române. Multe din răspunsurile pe care le căutăm le-am găsit în cartea pe care o recenzăm.

Vocabularul, descris ca o mulţime riguros ordonată, este discutat în plan sincronic. Autorii demonstrează că studierea sincronică a limbii nu se poate face pe fapte izolate, singulare : sincronia implică sistemul, structura limbii. Arătînd, de pildă, că un cuvînt X este sinonim cu Y, Z, ieşim din sfera individului şi intrăm în aceea a mulţimilor ordonate. Diacronic, dimpotrivă, pot fi studiate fapte izolate : elementele de referinţă din istoria unui cuvînt sînt extrase din diferite faze de evoluţie ale mulţimii din care a fost luat cuvîntul. Relaţiile neesenţiale contractate de cuvînt în fazele de evoluţie ale mulţimii sînt de cele mai multe ori excluse în cercetări de tip etimologic sau istoric. Modificările structurale, amplificări, simplificări etc. apar numai în sincronie ; într-o anumită etapă apar X elemente noi care se încadrează într-un anumit fel în mulţimea respectivă, şi, în raport cu importanţa lor, modifică esenţial sau neesenţial structura dată. Diacronia sistemului este o succesiune de etape sincronice. Cercetarea modificărilor de la o etapă la alta se referă mai ales la fapte individuale. Din aceasta rezultă că între sincronie şi diacronie există deosebiri importante : prima poate fi aplicată numai la cercetarea structurilor lingvistice, a mulţimilor ordonate, iar cea de-a doua cu precădere la cercetarea faptelor individuale. Istoria întregului sistem este, de fapt, o cercetare de sincronie diacronică. Descrierea vocabularului, arată autorii, trebuie să se facă ,,într-o ordine impusă de însăşi logica obiectului, adică începîndu-se cu descrierea limbii, a legăturilor şi condiţionărilor dintre elementele ei constitutive, într-un cuvînt cu sistemul sau structura ei, şi continuîndu-se, după ce această descriere e cît mai amănunţit făcută, cu istoria'' (p. 4). Am găsit în această afirmaţie confirmarea convingerii pe care o avem că istoria vocabularului, ca şi istoria sistemului toponimic românesc, trebuie să pornească de la faza actuală mergînd în jos, în timp, de la actual spre trecut şi nu invers, cum se face în mod obişnuit. Teoretic, fiecare modificare generează o etapă sincronică nouă. Schimbările sînt, în primul rînd, de inventar şi după aceea de relaţii în interiorul mulţimii date. O astfel de succesiune în timp poate fi elaborată pe baza modului de interpretare a vocabularului expus în lucrarea de care ne ocupăm. Ne vom referi la un singur exemplu, care demonstrează valoarea metodologică a principiilor de analiză propuse în prima parte a lucrării de acad. I. Coteanu.

Mecanismul conotaţiei interpretat în lucrările de specialitate mai ales ca o problemă de expresivitate, de stilistică, este integrat între procedeele de creare şi ordonare a vocabularului. Generalizarea sensului modificat al cuvintelor duce la lexicalizarea tropilor, fenomen care, măcar în anumite domenii, provoacă constituirea unor subansambluri lexicale cu o valoare funcţională mare în limbă. Terminologia geografică populară provenită prin metaforizarea termenilor de anatomie formează un sector al vocabularului cu dezvoltări uneori identice într-o serie de limbi europene. Termeni cu *bot, buză, gură, coamă, coastă, coadă, grumaz, picior, burtă* etc. se

folosesc în limba română ca termeni populari pentru formele de relief. Nu este aici locul să analizăm acest subansamblu în întregime; menționăm numai că unitățile care îl compun au origine diferită. Faptul acesta ar putea fi socotit un argument în favoarea lexicalizării unor metafore pe teren românesc. Pentru unii termeni, procesul lexicalizării ar fi putut avea loc în afara limbii române. Cercetarea pe secțiuni sincronice, luîndu-se în considerare materialul furnizat de toponimie, ar putea aduce clarificări în acest domeniu interesant. Determinarea specificului sensurilor conotative și a sferelor în care lexicalizarea lor se constituie în subansambluri lexicale poate duce la rezolvarea unor probleme privind contactele dintre limbi. Principiile teoretice și metodologice sînt sistematic prezentate de acad. I. Coteanu în ,,mecanismul conotațiilor''. ,,Indiferent deci cînd s-a produs schimbarea, sensul datorat unui trop face parte integrantă din conținutul semantic al cuvîntului o perioadă mai lungă sau mai scurtă. Prezența lui acolo înseamnă implicit contractarea unor relații cu restul elementelor conținutului'' (p. 62). ,,Modificarea echilibrului semantic este posibilă în diverse împrejurări. Ea nu coincide însă cu ceea ce se numește în genere schimbarea de sens, pentru că tropoii de tipul celor discutați (și alții ca ei) nu fac decît să creeze variații în jurul constanței sau invarianței semantice a cuvîntului'' (p. 63). Admițînd ca justificate cele spuse mai sus la nivelul structurii cuvîntului, se pune întrebarea dacă modificarea echilibrului semantic este posibilă la nivelul mulțimilor ordonate. Sensurile conotative din subansamblul adus de noi în discuție, avînd în vedere în special funcționarea termenilor lui ca factori de nomenclatură, nu s-au schimbat în sensuri denotative?

Cartea cuprinde în prima ei parte un număr mare de probleme grupate în două capitole: a) *Conceptul de vocabular al limbii române contemporane*; b) *Sistemul de formare a cuvintelor*. Partea a doua, scrisă de A. Bidu-Vrănceanu, *Analiza unor ansambluri din vocabularul limbii române contemporane*, reprezintă o aplicare a metodologiei propuse în prima parte.

Dintre subcapitolele deosebit de interesante din partea întîi subliniem în special *Vocabularul ca ansamblu*. Regula lui S. Karcevskij, după care baza funcționării cuvîntului constă în capacitatea lui de a se încadra în seria sinonimelor și cea a omonimelor, invocată la p. 92, este nuanțată în detaliu, scoțîndu-se în evidență o serie de resctricții și condiții speciale ale sinonimiei unei limbi. Nu numai în plan funcțional, în cadrul unui text dat, sinonimia este marcată puternic de reguli restrictive, dar și în plan strict lexicografic. Introducerea unui termen într-un lanț sinonimic în dicționarele de specialitate trebuie să aibă girul cel puțin al unui context adecvat. Lectura mai puțin atentă a acestui capitol dă impresia că sinonimia este desființată. În realitate însă este vorba de o permanentă preocupare de a extrage sinonimele numai dintr-o situație concretă care ține seama de aspectele dialectale ale limbii și de structura stilistico-funcțională. În raporturi sinonimice se află și sufixele. Dealtfel, între cuvinte și elementele de formare a lor există un paralelism. Sufixele sînt nu numai sinonime, ci și polisemantice și omonime. Aplicarea acestui punct de vedere în cercetarea toponimiei este deosebit de fructuoasă. Urmărind modelele care exprimă aceleași raporturi și ținîndu-se strict evidența răspîndirii teritoriale a grupurilor sinonimice se pot trage concluzii deosebit de interesante cu privire la vechimea și productivitatea unor modele. Pe baza sinonimiei elementelor de derivare se poate, de pildă, demonstra existența unui mare număr de sufixe specializate în exprimarea numelui de grup (*-ești*, *-eni*, *-ari*, *-aș*(*i*), *-ani*, *-oi* etc.). În toponimie ,,sensurile'' pe care le au sufixele în limba comună sînt simplificate. Astfel *-ar*(*i*) exprimă cu precădere ideea de grup, indiferent dacă la baza toponimului a stat la origine un substantiv nume de agent. De la *Bărăitaru* (Stegaru), nume de persoană, se formează numele de stat *Bărăitari*, trecut mai întîi prin faza nume de grup ,,bărăitari'' — ,,ai lui Bărăitaru''. Toponime ca Bădoi, Chirițoi apar tot prin intermediul numelui de grup *bădoii*, *chirițoii* (sau *bădani*, *chirițani*, *bădești*, *chiritești*), adică ,,cei ai lui Badea, ai lui Chiriță''. Derivarea se face de cele mai multe ori de la

masculin. Dovadă este încadrarea acestui grup de nume în mod organic printre topoinimele provenite din apelative nume de grup. Prin urmare, simplificarea semantică are loc la nivelul limbii comune. Sufixele *-escu*, *-easca* (pentru nume de persoană şi nume de loc), *-eanu*, *-eana* (*-eanca*) (pentru nume de persoană şi nume de loc), *-eni* (pentru nume de persoană şi nume de loc) prezintă o simetrie aproape perfectă, care nu putea fi regizată decît de limba comună. O altă serie sinonimică cu implicaţii mari în toponimie este seria diminutivală. Funcţionarea numelor proprii, antroponimie şi toponimie, are, faţă de limba comună, o serie de particularităţi. De aceea ni se pare că nu se poate vorbi de neutralizarea valorii unui sufix prin folosirea lui în cadrul numelor proprii. Condiţiile care se cer pentru stabilirea neutralizării fac practic imposibilă orice încercare de acest fel.

Sistemele speciale, printre care, fără discuţie, trebuie inclus şi cel toponimic, după cum se remarcă la p. 187, sînt puternic diferenţiate stilistico-funcţional şi de aceea ele trebuie să formeze obiectul unei cercetări aparte. În tot cazul, ideea repartiţiei stilistico-funcţionale a sufixelor adresează toponomaştilor îndemnul de a cerceta cu mai multă atenţie apartenenţa unor mijloace derivative la diferite grupe semantice.

Importanţa ce se acordă în lucrare problemelor semanticii, atît la nivelul derivării, cît şi la cel al compunerii, este justificată. Unele din elementele constitutive ale unui compus, de pildă, pot comunica întregului o anumită valoare. În numele de sate formate cu prepoziţia *de* (Bumbeşti de Jiu, Păuşeşti de Otăsău), prepoziţia are valoare locală dacă termenul al doilea este nume de apă, ca în primul exemplu, şi valoare de apartenenţă, dacă cel de-al doilea element este nume de sat, plasă, judeţ. Necesitatea de a lua în considerare distribuţia elementelor de semantică este subliniată în multe locuri din lucrarea de care ne ocupăm.

Cercetarea vocabularului limbii române după principiile expuse în cartea recenzată va îmbogăţi literatura domeniului cu lucrări de valoare. În mîna studenţilor, ea pune bazele unei legături trainice între problemele cu caracter didactic şi cele de cercetare.

Iunie 1977

GH. BOLOCAN
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

KEMÉNY FERENC, **Das Sprachenlernen der Völker**, Wien, 1975, 189 p.

Această lucrare, interesantă în unele privinţe şi foarte curioasă în cele mai multe, are următoarele patru capitole, ale căror titluri cred necesar să fie reproduse, întrucît sînt elocvente prin ele înseşi, în sensul că arată destul de clar care este tema fundamentală a cărţii : 1. Criza lingvisticii ; 2. Respingerea teoriei schimbărilor (treptate ale) sunetelor ; 3. Substratul comun al tuturor limbilor eurasiatice ; 4. Maghiara, limbă de bază. Primele două seamănă mult prin conţinutul lor, care, spus pe scurt, însemnează respingerea explicaţiilor propuse şi acceptate de-a lungul unui secol şi jumătate de către toţi lingviştii, aş zice indiferent de concepţie şi de metodă. Celelalte două seamănă şi mai bine între ele, căci ambele prezintă şi susţin explicaţii proprii, socotite de autor drept singurele ştiinţifice. Unul pregăteşte oarecum terenul pentru celălalt, prin faptul că „dovedeşte justeţea punctului de vedere personal cu ajutorul unui număr de fapte luate din tot felul de limbi eurasiatice, celălalt pune, ca să zic aşa, punctul pe *i*, proclamînd ca limbă de bază a lor (sau ca substrat al lor) maghiara, graiul matern al autorului.

Doctrina lui Kemény se caracterizează prin anumite particularităţi care o deosebesc radical de cea consacrată. Înainte de toate, prin antiistorismul ei absolut. De la lingvistica istorico-comparativă el împrumută comparatismul, pe care îl aplică în toate chipurile şi cu privire la tot felul de limbi, fără a lua în consideraţie familiile sau tipurile cărora aparţin ele. De altminteri, noţiunea de înrudire genealogică

sau de tipologie este înlăturată *de plano*: din moment ce toate au o origine comună, nu mai poate fi vorba de adevărate raporturi istorice sau tipologice între ele.

Antiistorismul autorului iese clar la iveală în aproape fiecare pagină a cărții, dar atinge culmea în capitolul al II-lea, unde sînt combătute legile fonetice ale neogramaticilor. Atitudinea sa față de aceștia diferă însă fundamental de aceea a lui Schuchardt sau Gilliéron, de pildă. Kemény combate nu ideea de lege, criticabilă sub aspect teoretic sau filozofic, ci faptul însuși al schimbărilor fonetice treptate, adică evoluția continuă, insensibilă pentru o generație, adesea și pentru mai multe, de vorbitori, a sunetelor, evoluție care se soldează, pînă la urmă, prin transformarea unora în altele (dar nu a oricăruia în oricare altul, ci după norme impuse de natura lor fiziologică). Autorul nu înțelege, eu aș zice nu vrea să înțeleagă, de exemplu, că oclusivele intervocalice pot să dispară, și chiar dispar cu vremea, trecînd prin faze intermediare, pe care le întîlnim și astăzi în unele limbi din același grup înrudit. Faptul că același sunet se păstrează neschimbat pînă în zilele noastre sau este înlocuit prin altul sau, în fine, dispare, după împrejurări diferite de la un idiom la celelalte din aceeași familie, i se pare un argument foarte puternic contra ,,teoriei alunecării sunetelor'' [1]. De ce, se întreabă el, nu se produce în toate idiomele (pentru el, indiferent de familie, pentru că acest concept însuși implică pe acela de ,,istorie'', și istoria este exclusă aprioric din concepția sa)? Trebuie, deci, căutată altă explicație, și aceasta este găsită totdeauna în potriviri sau identități fonetice întîmplătoare, care ne întîmpină în limbile cele mai diferite genealogic, cronologic sau geografic [2]. Tot așa de greu îi este lui Kemény să înțeleagă de ce sunetele finale tind să dispară, și chiar dispar, după ce li se slăbește forța de rezistență, și aceasta, tocmai din cauza poziției lor în cuvînt. Si totuși, cînd convine punctului său de vedere ,,fonetismul'', cum a numit, mi se pare, cineva totalitatea schimbărilor de natură strict fiziologică sau mecanică a sunetelor, el nu-și mai pune asemenea întrebări. Foarte des invocă fonetica sintactică, pe care o recunoaște toată lumea drept cauză a unor anumite transformări, dar, de cele mai multe ori, o aplică artificial, ,,pe hîrtie'', dacă pot spune așa, cum se va vedea din unele exemple, pe care le dau mai departe.

La capitolele III și IV nu socot necesar să mă opresc, pentru a critica doctrina autorului. Cine poate crede că o bună parte din idiomele globului, abstracție făcînd de loc, timp etc., provin din unul singur, și că acesta este limba maghiară? Ceea ce complică problema, așa cum o pune Kemény, este modul în care își imaginează el transformarea acestei limbi în toate cele care aparțin grupului eurasiatic. Acest mod este numit de dînsul pidginizare, verb format de la engl. *pidgin*, care, în *pidgin English*, este sinonim cu *creol(ă)* din denumirile bine cunoscute *creolă franceză, creolă portugheză* etc. Așadar, după Kemény, cultura umană era în epoca existenței acestei limbi de bază mult superioară aceleia a epocilor următoare. Această limbă nu e una oarecare, rămasă necunoscută, din cauza enormei îndepărtări a ei în timp, ci una concretă, existentă și în zilele noastre: limba maternă a autorului, adică maghiara. De astădată nu mai putem vorbi de antiistorism, ci, împrumutînd un cuvînt folosit de el despre explicațiile ,,lingviștilor de catedră'', de absurditate. Această ,,teorie'' amintește, în multe privințe, de aceea a lingvistului sovietic N. I. Marr, potrivit căreia idiomele aglutinante s-au născut, prin salturi calitative (neexplicate !), din cele izolante, iar ele au dat naștere, la rîndul lor, celor flexionare.

[1] Folosesc traducerea făcută de A. Philippide termenului german *Lautwandel*, fiindcă mi se pare mai potrivită: ,,schimbare'', ,,modificare'' sau ,,transformare'' înlătură ideea de evoluție lentă, imperceptibilă, de dobîndire treptată a unei noi calități, care pînă la sfîrșit se impune. La p. 91, Kemény afirmă că aceste treceri treptate imperceptibile (el le spune ,,variații'') sînt același lucru cu, sau alt nume, pentru *lapsus linguae*, adevărata cauză, după dînsul, a alunecării sunetelor. Cf. pidginizarea (v. mai departe).

[2] Îmi permit să citez din nou pe fostul meu profesor A. Philippide, cu articolul său *Coincidențe* (în ,,Viața românească'', iulie — sept. 1915).

Pînă aici discuţia a avut caracter pur teoretic. Aprecierile mele critice se sprijină pe fapte şi afirmaţii nedovedite, existente din belşug în această carte. Iată cîteva. Transformarea lui *p-* în *f-* în graiurile germane de sud (*Hochdeutsch*), explicată „clasic" de specialişti prin aşa-numita *deutsche Lautverschiebung*, este respinsă de autor şi înlocuită prin una proprie, pe bază de fonetică sintactică şi de semantică: în sintagma *mit einem Fenig*, între *-m* şi *F-* ia naştere un *p* prin trecerea treptată, imperceptibilă (nu bruscă) a organelor articulatorii de la poziţia bilabială la cea labiodentală. Semantica intervine, cînd există riscul confuziei prin omofonie. Aşa s-a ajuns la *Pfahl*, de pildă, care se putea confunda cu *fahl* (v. p. 6—9). — V. rom. *citescun* (!) a devenit *citesc* nu prin slăbirea şi apoi dispariţia finalei (această explicaţie este „o poveste băbească"), ci prin ceea ce Jespersen a numit *metaanalysis*: din mai vechiul *citescun molitvelnic* a ieşit, prin această analiză greşită, *citesc un molitvelnic* (p. 52). — Fr. dial. *mé* „mare"şi ung. dial. *mé* „adînc; adîncime" sînt identice din timpuri imemoriale, şi de aceea „posibilitatea unei origini comune merită o foarte serioasă chibzuire" (p. 56). — La p. 47, unde constată coincidenţa fr. *mer* şi germ. *Meer* (este amintit şi lat. *mare*), spune că, pentru a o explica, lingvistul trebuie să se întrebe dacă nu există vreo limbă în care existenţa acestor trei cuvinte ar putea fi dovedită literal.

Exemplu de „rezolvare"a unei probleme. Afirmaţia că fr. *qui est-ce* şi ung. *ki e(s)z* pronunţate la fel, nu au nimic comun în ce priveşte originea, fiindcă primul a rezultat prin alunecarea sunetului din lat. *quis est ecce site*, este o prejudecată. După care urmează afirmaţia, pe care o reproduc întocmai: „Singura poziţie ştiinţifică faţă de această chestiune este aceasta: fr. *qui est-ce* şi ung. *ki esz* sînt fonetic şi semantic perfect identice" (p. 47).

Un exemplu de argumentare în sprijinul unei afirmaţii absolut nefondate: „... dialectul regiunii Meissen, pe care l-a ales Luther drept bază a limbii literare germane (de sus) exista concomitent cu aşa-numita veche germană de sus, numai că nu avea formă scrisă. Apoi, în urma unor împrejurări istorice, care trebuie descoperite de acum înainte (!), vechea germană de sus a fost părăsită mai întîi ca limbă de conversaţie şi apoi ca limbă scrisă" (p. 19). Cf. şi p. 23—24.

Aş fi nedrept cu autorul, dacă, în încheiere, n-aş arăta că posedă o bună pregătire, şi teoretică şi tehnică (aceasta, în sensul că cunoaşte bine numeroase fapte, împreună cu explicarea lor, din diverse limbi). Cum se explică atunci ciudăţenia cu totul surprinzătoare a cărţii sale? M-aş gîndi la tendinţa atît de răspîndită astăzi în toate disciplinele, nu numai ştiinţifice, de a contesta adevăruri stabilite de multă vreme, de a protesta, indiferent cînd şi cum. Va fi intervenit, poate, şi o întîmplare, decisivă într-un anumit sens, în activitatea sa ştiinţifică, în cariera sa universitară, care i-a putut dezlănţui răzvrătirea?

Mai 1977 IORGU IORDAN

Bucureşti, Sofia 21

L. B. NIKOL'SKIJ, **Синхронная социолингвистика (Теория и проблемы)**, Moscova, 1976, 168 p.

În ultimii 2—3 ani, cum se poate deduce îndeosebi după revistele de specialitate, discutarea problemelor teoretice de sociolingvistică în Uniunea Sovietică s-a intensificat. În centrul dezbaterilor stau: delimitarea obiectului, determinarea statutului, dezvoltarea noilor metode şi a unei teorii proprii acestei direcţii de investigaţie, deşi în multe detalii divergenţele de opinii sînt clare. Lucrarea lui L. B. Nikol'skij, care are drept titlu *Sociolingvistica sincronică (Teorie şi probleme)*, reprezintă o încercare de a oferi o imagine de ansamblu, o sinteză a diverselor păreri referitoare la acest domeniu de cercetare [1]. Desigur,

[1] Cele mai importante teze ale acestei lucrări se găsesc în studiul lui L. B. Nikol'skij, *O predmete sociolingvistiki*, în *Voprosy jazykoznanija*, 1/1974, p. 60—67.

lingvistul sovietic este pe deplin conștient de faptul că discutarea problemelor mai importante nu s-a terminat încă și, din această cauză, expunerea sa poate rămîne în multe locuri fragmentară și provizorie.

În *Introducere* (p. 5—35), autorul explică renașterea interesului față de cercetările sociolingvistice în prezent prin contextul evoluției generale a științelor și interpretează acest lucru ca o consecință a procesului de diferențiere în cercetarea lingvistică, ceea ce a dus la conturarea unor discipline particulare (filozofia limbii, psiholingvistică, sociolingvistică etc.), care, toate la un loc, vor trebui integrate ulterior în știința generală și cuprinzătoare a limbii (p. 6). Aici avem deja un prim indiciu al modalității de a aprecia statutul sociolingvisticii, care, evident, chiar dacă autorul revine asupra lui în mai multe locuri, nu rămîne, totuși, liber de contradicții. În retrospectiva istorică a dezvoltării sociolingvisticii, care se află, de asemenea, în *Introducere*, L. B. Nikol'skij contrazice cu oarecare dreptate, ca și alți lingviști sovietici de dinaintea lui, opinia că disciplina în cauză s-a dezvoltat abia de prin anii 60 în S.U.A. și arată că încă în anii 20 și 30 lingvistica sovietică inițiase remarcabile proiecte de lucru în acest domeniu. În prezent, activitatea respectivă este coordonată și stimulată de o comisie specială a Institutului de lingvistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. (p. 18). Alte începuturi ale sociolingvisticii autorul le descoperă în unele teze ale Școlii de la Praga și apoi, bineînțeles, în lucrările lingviștilor americani de orientare mentalistă [2]. În această retrospectivă, L. B. Nikol'skij pune un accent deosebit pe legătura practică a începuturilor amintite, pentru a asigura un suport al tezei sale, potrivit căreia dezvoltarea sociolingvisticii nu trebuie interpretată ca un proces de autodezvoltare a lingvisticii, ci exclusiv ca o încercare a acesteia de a găsi un răspuns la problemele actuale, adică, într-un anumit grad, ,,sub presiunea practicii lingvistice" (p. 33), pe care structuralismul nu mai era capabil să-l dea. Totuși, nu trebuie — cum credem noi — pierdut din vedere faptul că discuția cu structuralismul (sau ,,intralingvistica", în terminologia autorului) și îndeosebi critica acestei direcții a jucat un rol ce nu trebuie subapreciat în dezvoltarea acestei noi discipline. Dezbaterea pozițiilor structuraliste, care se resimte direct sau indirect în cele mai multe lucrări teoretice de sociolingvistică (și în lucrarea lui L. B. Nikol'skij), rămîne un element central în constituirea și emanciparea sociolingvisticii. Lucrarea de față accentuează, dealtfel, foarte clar meritele acestei direcții, avertizînd în același timp asupra tendinței de a substitui structuralismul (respectiv intralingvistica) prin sociolingvistică. Acest fapt este relevat fără nici un echivoc în partea centrală a cărții: ,,Sociolingvistica nu este destinată să înlocuiască integral sau parțial intralingvistica" (p. 61). Ambele direcții examinează același obiect din perspective diferite și se află una față de cealaltă în relație complementară. După părerea autorului, intralingvistica descrie organizarea limbii pe verticală, urmărind relațiile ierarhice dintre elementele diferitelor nivele și în cadrul fiecărui nivel în detaliu, în timp ce sociolingvistica cercetează limba pe orizontală, descriind contrastele dintre elementele aceluiași nivel, adică variantele lor pasibile de interpretare sociologică (p. 59) [3]. La sfîrșitul capitolului introductiv, autorul face încă o dată o succintă trecere în revistă a scopurilor pe care le urmărește, de unde reiese intenția sa de a cerceta obiectul și statutul disciplinei, ca și bazele ei metodologice și problemele teoretice, concentrîndu-se, din considerente practice, și anume pentru a releva cu și mai multă pregnanță contrastul dintre diverși factori, asupra perspectivei sincronice.

În capitolul următor (p. 36—51), sînt dezbătute unele premise de abordare socio-

[2] Aici autorul se referă în primul rînd la lucrarea lui A. D. Svejcer, *Voprosy sociologii jazyka v sovremennoj amerikanskoj lingvistike*, Leningrad, 1971.

[3] Există și o altă posibilitate, constatată din lingvistică, de a lega orizontala cu dimensiunea geografică, iar verticala cu cea socială (vezi *Social'no-lingvističeskie issledovanija*, Moscova, 1976, p. 3).

lingvistică a limbii, care creează baza pentru aflarea datelor şi apoi pentru elaborarea imediată a teoriei. Invocînd argumentarea lui V. A. Avrorin, autorul insistă asupra unei afirmaţii curente, potrivit căreia sociolingvistica se ocupă cu acele trăsături lingvistice care sînt determinate social, afirmaţie considerată drept greşită, deoarece, în ultimă analiză, totul în limbă este, mai mult sau mai puţin evident, condiţionat social (p. 36). Dar nici clasificarea nouă a obiectului specific acestei direcţii de cercetare, condiţionat direct şi nemijlocit de societate, clasificare propusă de L. B. Nikol'skij, nu pare pe de-a-ntregul convingătoare, deoarece în acest caz, cum arată A. V. Avrorin într-o lucrare mai nouă consacrată problemei în discuţie[4], limita este greu de trasat. Pentru L. B. Nikol'skij, punctul imediat de plecare în cercetarea sociolingvistică îl constituie comunicarea lingvistică, care este o parte a interacţiunii sociale şi se caracterizează ca *proces*, de unde se evidenţiază net o diferenţă esenţială faţă de structuralism, şi anume perspectiva cercetării, care-şi consideră obiectul ca *rezultat*[5]. Există, deci, diferite domenii de contact social — comun întregii comunităţi statale, regionale, locale (în sfera producţiei, a familiei şi a ritualului), care pot fi diferenţiate tematic şi ale căror forme lingvistice pot fi coordonate în mod corespunzător. Aceasta face posibilă caracterizarea şi diferenţierea funcţională a diverselor realizări ale limbii, ceea ce înseamnă că se impune precizarea conceptului polisemantic de „funcţiune". Desigur, sîntem de acord că comunicarea este funcţia de bază a limbii, dar pentru cititor nu apare prea clar conceptul, folosit de autor, de funcţiuni comunicative parţiale *(častnye kommunikativnye funkcii)*[6]. Ca perspective posibile de cercetare a comunicării lingvistice sînt confruntate în cele din urmă două modalităţi, şi anume abordarea (s o c i o) l i n g v i s t i c ă şi (l i n g v o) s o c i o l o g i c ă. Această scindare a problematicii în două domenii nu este, fireşte, nouă, dar ea a fost atacată foarte vehement de A. D. Svejcer[7] şi considerată drept un pas înapoi, fiindcă, procedînd astfel, se pierde caracterul interdisciplinar al ştiinţei în cauză, de vreme ce o anumită problemă nu mai este privită din unghiul diferitelor ştiinţe, ci numai al uneia singure. Cu aceasta se limitează din nou posibilitatea unei cercetări complexe a obiectului respectiv. Faţă de un atare punct de vedere, L. B. Nikol'skij adoptă, în prezentarea sa, o poziţie sceptică, adică el consideră problema deocamdată nerezolvată, şi are în parte dreptate, deoarece în discutarea aspectului amintit nu s-a ajuns încă la un consens. Totuşi, critica îndreptată de A. D. Svejcer împotriva scindării sociolingvisticii în două direcţii rămîne pentru noi un argument deosebit de important, care, natural, tinde spre independenţa disciplinei. În cele din urmă însă, o soluţie satisfăcătoare a acestei controversate probleme depinde de o delimitare convingătoare a domeniului de cercetare, adică de modul cum este conceput obiectul sociolingvisticii, căci, în fond, numai astfel se poate crea condiţia pentru o definiţie a statutului ei. Nici discutarea acestui aspect nu este epuizată (chiar de pe poziţii contrare, care — cum schiţează pe scurt L. B. Nikol'skij — s-au conturat relativ clar — p. 49 şi urm.).

Asupra acestei probleme, fundamentale în dicuţiile teoretice, lingvistul sovietic revine la începutul capitolului următor — *Lingvistica sociologică* (p. 52—130), care constituie partea capitală a lucrării sale. Chiar

[4] Cf. V.A. Avrorin, *Problemy izučenija funkcional'noj storony jazyka (k voprosu o predmete sociolingvistiki)*, Leningrad, 1975, p. 261.

[5] În legătură cu aceasta cf. V. A. Zvegincev, *O predmete i metodach sociolingvistiki*, în „Izvestija" AN SSSR, vol. 35, 4, 1976, p. 308—320.

[6] Din argumentarea ce urmează reiese că autorul se referă la diferite posibilităţi de întrebuinţare a respectivelor fenomene lingvistice, adică „funcţiunea" capătă aici un alt sens decît cel folosit în alte contexte.

[7] Cf. în legătură cu aceasta A. D. Svejcer, *Meždudisciplinarnyj status i predmet sociolingvistiki*, în „Izvestija" AN SSSR, vol. 35, 4, 1976, p. 321—330.

prima frază confirmă presupunerea noastră că soluția nu a fost încă găsită : ,,Deocamdată, problema obiectului sociolingvisticii nu este rezolvată" (p. 52). El rămîne, deci, mai prudent și, în afară de aceasta, îl previne pe cititor asupra divergențelor de opinii, care, probabil, pot avea cauzele lor mai adînci în dificultățile obiective legate de o definire necontradictorie a obiectului. De aici rezultă și deosebirile de păreri privind obiectul și statutul sociolingvisticii. Ca domeniu al obiectului de cercetare sociolingvistică, L. B. Nikol'skij menționează, după ce s-a referit pe scurt la acest aspect al problemei, ,,procesul selecției formației lingvistice sau a unităților ei. Sociolingvistica studiază acest proces împreună cu condițiile și factorii care determină selecția" (p. 57). Între condițiile de cercetare a acestui proces se numără, dealtfel, și stabilirea distribuției spațiale, sociale și funcționale a fenomenelor lingvistice, ca și analiza fenomenelor de exprimare a limbii la nivelul vorbirii și al structurii. Pe aceste premise se bazează împărțirea imediată a disciplinei în trei domenii de cercetare, care apoi sînt ilustrate pe larg cu exemple și descrise în detaliu. Este vorba de următoarele domenii : *1.* cercetarea structurii limbii din punctul de vedere al sarcinilor sociolingvisticii, care include diferențierea subsistemelor limbii ; *2.* cercetarea situației lingvistice, a bilingvismului și a diglosiei din punctul de vedere al distribuției social-funcționale a formațiilor lingvistice care alcătuiesc respectivele sisteme de comunicare și *3.* ca problematică centrală, studierea proceselor de selecție a realizărilor lingvistice sau a elementelor acestora fie în scopul comunicării, fie în vederea elaborării unui enunț corect (p. 62 și urm.). Această delimitare a obiectului sociolingvisticii operată de L. B. Nikol'skij este necesar să fie comparată cu opiniile altor doi lingviști sovietici : astfel, V. A. Zvegincev [8], pornind de la ,,competența lingvistică" a lui N. Chomsky, definește ,,competența comunicativă", iar V. A. Avrorin [9], ,,funcționarea limbii în legătură cu situația lingvistică" drept obiecte ale acestei direcții. Diferențele privind această latură a problemei sînt evidente ; V. A. Zvegincev se referă la vorbitor, V. A. Avrorin la un proces, iar L. B. Nikol'skij la un mecanism al selecției. În ciuda acestor deosebiri, nouă nu ni se pare că aici ar exista contradicții care să excludă în principiu o sinteză. O poziție de compromis pare să aibă L. B. Nikol'skij care, prin ,,procesul selecției" din cercetarea sa, ține seama și de situația lingvistică, și de funcționarea limbii și care, la delimitarea ,,procesului de selecție", lasă deschis drumul pentru luarea în considerație a competenței comunicative.

Discutabilă ni se pare, în această ordine de idei, critica conceptului de ,,sociologie aplicată a limbii" în uz la J. A. Fishman. Căci împărțirea domeniului de lucru în sociolingvistică, operată de lingvistul american, se situează la un alt nivel și, în consecință, nu poate fi comparată direct cu cea a lui L. B. Nikol'skij (p. 62 ș. u.). În afară de aceasta, J. A. Fishman nu confruntă cele trei domenii ale sociolingvisticii — descriptiv, dinamic și aplicativ —, ci numai primii doi termeni. Al treilea concept apare, cum, dealtfel, reiese clar și din citatul lui L. B. Nikol'skij, mult mai tîrziu și este introdus din considerente practice și mai puțin teoretice, adică J. A. Fishman rezumă aici cele mai importante sarcini și probleme ale sociolingvisticii în vederea practicii, dar el nu creează în același timp și o știință nouă. La drept vorbind, nici argumentarea lui L. B. Nikol'skij nu e prea concludentă, deoarece el critică mai întîi la J. A. Fishman ceea ce ulterior i se pare și lui necesar, și anume participarea sociolingvisticii la o soluționare corectă a sarcinilor practicii lingvistice (p. 114). Problemele care ies la iveală în acest domeniu nu pot fi soluționate numai de lingviști, ci impun luarea în considerare și a componentei sociologice, ceea ce intră în competența sociolingvisticii [10].

În ultimul capitol sînt cuprinse expicații privitoare la ,,sociologia lingvistică" (p. 131 —

[8] *Op. cit.*, p. 318.

[9] *Op. cit.*, p. 261.

[10] De părerea lui J. A. Fishman este, dealtfel, și V. A. Zvegincev, care afirmă că sociolingvistica e ,,în cea mai mare parte o disciplină aplicativă" (*op. cit.*, p. 315).

–155), respectiv la importanța limbii în sociologie pentru interpretarea unor procese sociale, și anume, în primul rînd, la descrierea etnogenezei și a problematicii aferente. L. B. Nikol'skij se referă aici la exemple vizînd îndeosebi situația din țările afro-asiatice. Bineînțeles, sociologia nu poate renunța la materialul oferit de limbă, care are importanța ei și în alte științe. Totuși, așa cum arată și argumentarea lui A. D. Svejcer, caracterul autonom și interdisciplinar al sociolingvisticii nu trebuie redus.

În observațiile finale (p. 156–157) sînt conturate pe scurt sarcinile sociolingvisticii diacronice și, îndeosebi, importanța ei pentru lingvistica istorică.

Urmează o bibliografie cu mai mult de 240 de titluri, care dau o imagine reprezentativă a cercetărilor sovietice (pînă în 1974).

Desigur, această lucrare a lui L. B. Nikol'skij va îmbogăți discuțiile purtate în cadrul sociolingvisticii. În același timp, ea reprezintă o contribuție importantă la clarificarea pozițiilor teoretice ale sociolingvisticii marxiste.

Mai 1977 KLAUS STEINKE

Facultatea de limbi străine, București, Edgar Quinet 5–7

D. E. ROZENTAL', M. A. TELENKOVA, **Slovar'-spravočnik lingvističeskich terminov**, ed. a 2-a, Moscova, 1976, 543 p.

În comparație cu lucrările similare de pînă acum[1], consacrate înregistrării lexicografice a metalimbajului lingvistic, și spre deosebire de ultimul dicționar rusesc, cel mai cuprinzător din această serie[2], prezentul *Îndreptar lexicografic de termeni lingvistici*[3] se adresează atît lingviștilor, cît și unui public mai larg, cu preocupări lingvistice, în special profesorilor-filologi din învățămîntul de cultură generală (aspect semnalat, expres, în subtitlu: *posobie dlja učitelej*). În funcție de aceasta, definițiile sînt cît se poate de a c c e s i b i l e, iar expunerea materialului este d e t a l i a t ă, ceea ce nu s-a putut realiza, evident, fără o anumită restrîngere a registrului de vocabule (lucrarea conține circa 2 000 de termeni[4]) și renunțare la derivatele cu sufixe adjectivale, verbale ș. a.

Sub raportul concepției și al structurii, lucrarea prezintă interes pentru un cerc larg de specialiști, cu deosebire pentru cei cu preocupări în domeniul l i n g v i s t i c i i a p l i c a t e, inclusiv pentru cercetătorii din țara noastră, căci problema elaborării unui dicționar explicativ românesc de termeni lingvistici (cu varianta sa „școlară") este, acum, cît se poate de actuală[5].

Despre lista de cuvinte, problemă-cheie a unui asemenea tip de lucrare, autorii ne spun următoarele: „În îndreptarul de față sînt explicați termenii lingvistici de cea mai largă răspîndire. Marea majoritate a acestora sînt termeni t r a d i ț i o n a l i [*subl. n.*] de uz curent, care acoperă întreaga terminologie a cursului de limba rusă predat în școală; o parte mai mică o constituie termenii de specialitate din practica universitară, printre care figurează și termenii din domeniul lingvisticii s t r u c t u r a l i s t e [*subl. n.*], întîlniți tot mai des în lucrările de lingvistică, între altele în publicații periodice nu numai de tip academic sau universitar, ci și în reviste de largă popularitate ca « Russkij jazyk v škole » sau « Russkaja reč' » (p. 4). Două sînt consecințele imediate ale acestei optici

[1] Pe care le-am prezentat tematic în *Probleme de terminologie lingvistică*, București, 1975, p. 38–48.

[2] O. S. Achmanova, *Slovar' lingvističeskich terminov*, Moscova, 1966 (vezi recenzia din SCL XVIII (1967), nr. 4, p. 464–468).

[3] Textual „dicționar-îndreptar" (= rus. *slovar' -spravočnik*).

[4] În dicționarul redactat de O. S. Achmanova numărul acestora depășește cifra de 5 000.

[5] Problema a fost pusă încă în anii '20. Vezi, de ex., Gh. Adamescu, *Necesitatea unificării terminologiei gramaticale*, în vol. *Întiiul Congres al filologilor români*, București, 1926.

Prima se referă la caracterul și întinderea materialului pus la contribuție: lucrări ale principalilor lingviști ruși, manuale școlare și universitare, publicații periodice (din păcate, nu se dă o listă a lucrărilor excerptate). Cea de-a doua vizează scopul lucrării: acela de a explica termenii de specialitate și, prin urmare, de a servi drept îndrumar și nu bază de plecare (ca în cazul lucrărilor de tip academic) pentru sistematizarea și unificarea terminologiei lingvistice.

În funcție de importanța noțiunii respective, extinderea articolelor este diferită: de la un singur rînd, în care se face trimitere la termenul principal (v., de ex. *nepolnoznačnye slova* 'cuvinte fără sens de sine stătător'), pînă la 15—18 pagini de dicționar (ca în cazul cuvintelor-titlu *slovar' lingvističeskij* 'dicționar de tip lingvistic' sau *slovosočetanie* 'îmbinare de cuvinte'). Articolele de mare întindere sînt adevărate monografii, în care — în afara definițiilor explicative — figurează istoricul problemei, se fac clasificări detaliate și se dau citate ilustrative.

O inovație a lucrării constă și în aceea că, în numeroase cazuri, se indică etimologia cuvîntului-titlu (asupra acestui aspect vom reveni mai jos) și sinonimele lui, de ex. *variant morfemy (allomorf)*, ceea ce înlesnește înțelegerea termenilor și a încadrării lor în sistem.

Altă trăsătură specifică a lucrării constă în faptul că, spre deosebire de dicționarele redactate de Eric P. Hamp, Josef Vachek ș. a. (dar în concordanță cu concepția dicționarului lui J. Marouzeau sau a celui aparținînd Olgăi Achmanova), nu se dau citate din lucrări de lingvistică, căci procedeul s-a dovedit nu totdeauna satisfăcător pentru definirea termenilor [6], explicarea noțiunilor făcîndu-se consecvent de autori prin intermediul definițiilor și al exemplelor ilustrative.

Claritatea expunerii și acuratețea formei, prezentarea detaliată a principalelor noțiuni-termeni și utilizarea sinonimiei sînt calități care recomandă lucrarea.

*

Dăm, mai jos, cîteva observații critice și sugestii de care s-ar putea ține seama la o nouă ediție.

1. Menționăm mai întîi că indicațiile etimologice, care reprezintă un element fără îndoială pozitiv, nu se dau nici pe departe la toți termenii-titlu și, ceea ce este mai important, sînt formulate inconsecvent. În unele cazuri, puține la număr, deși ele reprezintă singura soluție acceptabilă, se menționează sursa nemijlocită, de ex. s. v. *abbreviatura, assonans* ș. a.; astfel, în dreptul primului termen se indică: it. *abbreviatura* de la lat. *brevis* 'scurt'. În alte cazuri, mult mai numeroase, se indică sursa inițială (fără „filieră"), de ex. s. v. *antonimy, antroponim, bilingvizm, vokalizm, gallicizm, glossematika, diftong* ș. a.; astfel, în dreptul lui *antonimy* se spune: de la gr. *anti* 'contrar' și *onyma* 'nume' (în realitate, rus. *antònim*, împrumut tîrziu, n-a venit direct din greacă, ci din pol. *antònim*, paroxiton ca și termenul rusesc [7]; comp. și it. *antònimo*). Situația este valabilă și în multe alte cazuri de termeni internaționali, în care, în loc să se indice greaca sau latina, ar trebui menționată sursa nemijlocită: germana, franceza sau, nu rareori, polona.

2. În *Prefață* se indică, la p. 5, că se explică originea termenilor cînd este vorba despre o „etimologie străină" (rus. *inojazyčnaja ètimologija*), adică despre cuvinte de împrumut, și cînd aceasta contribuie la înțelegerea cuvîntului-titlu. Dar, menționăm noi, împrumuturi sînt și o serie de termeni de origine slavonă, despre proveniența cărora nu se spune nimic. Problema are o importanță deosebită de ordin principial. Una din două: sau acceptăm binecunoscuta teorie a lui I. I. Sreznevskij, A. A. Šachmatov, B. O. Unbegaun ș. a., potrivit căreia rusa literară este continuatoarea slavonei ruse (și în acest caz nu indicăm etimologia „străină" a slavonismelor), sau ne declarăm de acord cu punctul de vedere contrar formulat de S. P. Obnorskij, V. V. Vinogradov

[6] Vezi, de ex., recenzia la dicționarul lui Eric P. Hamp, semnată de Gh. Bolocan, în LR XIV (1965), nr. 6, p. 719—721.

[7] Excludem, în cazul de față, ca etimon fr. *antonyme* sau germ. *Antonym*, căci termenii sînt oxitoni.

ş. a., potrivit căruia rusa literară din zilele noastre este continuatoarea limbii literare vechi ruse, care s-a dezvoltat paralel cu slavona şi a preluat din aceasta numeroase cuvinte şi expresii (şi în acest caz tratăm slavonismele drept împrumuturi, inclusiv în lucrarea de faţă).

Întrucît cel de-al doilea punct de vedere este în prezent dominant în studiile sovietice, o serie de termeni, de ex. cei ce desemnează părţi de vorbire în sens larg, ar fi trebuit să fie explicaţi etimologic, conform principiului adoptat la p. 5. Astfel, sînt împrumuturi lexicale din slavonă, adică din metalimbajul unor gramatici ca cea a lui Meletij Smotrickij, *Grammatiki slavenskija pravilnoe sintagma* (1619), şi urmează să fie consemnaţi ca atare : rus. *imja suščestvitel'noe* 'substantiv', *imja prilagatel'noe* 'adjectiv', *imja čislitel'noe* 'numeral', *mestoimenie* 'pronume', *glagol* 'verb', *narečie* 'adverb', *sojuz* 'conjuncţie', *meždometie*[8] 'interjecţie'. Tot din categoria părţilor de vorbire, în sens larg, sînt calcuri semantice: *častica* 'particulă' şi *svjazka* 'copulă' (primul, după modelul lat. *particula*, iar cel de-al doilea, după lat. *copula*, germ. *(Satz)band*, deci cu etimologie multiplă). În sfîrşit, doi termeni din aceeaşi categorie sînt formaţii propiu-zis ruseşti: *kategorija sostojanija* 'categoria stării' şi *modal'nye slova* 'cuvinte modale (incidente)', primul dintre aceştia fiind pus în circulaţie de L. V. Ščerba în 1924, iar cel de-al doilea de către V. V. Vinogradov în 1938. Cei mai mulţi termeni tradiţionali de acest fel sînt, aşadar, împrumuturi din slavonă, lista acestora putînd fi continuată cu uşurinţă prin referire şi la alte noţiuni gramaticale.

3. Unele microsisteme terminologice sînt reprezentate incomplet. Astfel, a fost inserat *lingvistika*, Dar lipsesc alte formaţii în *-istika* (denumiri de discipline complexe care studiază atît limba, cît şi literatura, cultura şi istoria unor popoare) : *germanistika*, *romanistika*, *rusistika*, *slavistika*, *ukrainistika* etc. Din domeniul antroponimiei, care cunoaşte în prezent o dezvoltare remarcabilă în U.R.S.S., este menţionat numai termenul de maximă generalitate, *antroponim*, fiind omise : *ličnoe imja* antroponim în general; un anumit tip de antroponime (prenume)'[9], *familija* 'nume de familie', *otčestvo* 'patronim', *prozvišče* 'poreclă', *klička* 'supranume; zoonim' *psevdonim* 'pseudonim' ş. a.[10].

4. Semnalăm, în sfîrşit, cîteva inconsecvenţe în prezentarea lexicografică a unor termeni. O serie de părţi de vorbire şi denumiri de categorii lexicale sînt date, cu valoare de cuvînt-titlu, la singular : *predlog* 'prepoziţie' *sojuz* 'conjuncţie', *meždometie* 'interjecţie', *svjazka* 'copulă', *antroponim* ş. a., în timp ce alte categorii de acelaşi tip (fără a fi ,,pluralia tantum'') sînt consemnate cu formă de plural : *časticy* 'particule', *modal'nye slova* 'cuvinte modale (incidente)', *antonimy*, *sinonimy*, *paronimy* ş. a. Evident, se impune o unificare (în favoarea formelor de singular).

Pentru denumirea toponimiei (şi a altor termeni de acest tip) s-au consemnat ambele variante derivaţionale : în *-ja* (*toponimija)* şi în *-ka (toponimika)*, în timp ce antroponimia este reprezentată, nejustificat, numai prin cea de-a doua variantă *(antroponimika)*, deşi există, după cum se ştie, şi *antroponimija*.

Observaţiile noastre, unele de detaliu, nu ştirbesc însă valoarea de ansamblu a lucrării, realizare utilă a lingvisticii aplicate : ea continuă — acum, la cea de-a doua ediţie —

[8] Împotriva părerii lui Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950—1958 (ed. rusă, Moscova, 1967 — vol. II, s.v. *meždometie*) şi a lui N. M. Šanskij ş.a., *Kratkij ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, ed. a 3-a, Moscova, 1975, s.v. *meždometie*, care văd în acest termen un calc după lat. *interiectiō*. În realitate, reprezintă un calc, după modelul menţionat, sl. *meždumetie*, pe care rusa l-a împrumutat ca atare din gramaticile slavone (redîndu-l mai tîrziu cu *-o-* : *meždometie*).

[9] În dicţionarul redactat de O.S. Achmanova termenul fusese tratat incomplet (vezi SCL XVIII (1967), nr. 4, p. 467), iar de data aceasta se trece complet cu vederea, în pofida răspîndirii sale.

[10] Despre care vezi VJa (1969), nr. 4, p. 140—146.

să aducă reale servicii celor ce predau sau învață rusa în școlile de tip mediu și superior, de asemenea marelui public care se interesează de problemele științei limbii. *Dicționarul* izbutește totodată să fie un model de ținută redacțională și tipografică, aspect deloc neglijabil în cazul unor lucrări de popularizare cu caracter normativ.

Iunie 1977

VICTOR VASCENCO
Facultatea de limbi străine,
București, Pitar Moș 7—13

G. B. PELLEGRINI, **Studi di dialettologia e filologia veneta**, Pisa, Pacini, 1977, 546 p. (= **Biblioteca degli studi mediolatini e volgari**. Nuova Serie 1).

Extraordinar de fecunda activitate a lingvistului italian G. B. Pellegrini de la Universitatea din Padova oferă prin volumul de față specialiștilor în idiomurile vorbite în partea estică a Italiei septentrionale un material foarte prețios. E vorba de un număr de 15 articole apărute în cursul anilor 1946—1970 în diferite reviste și volume omagiale, multe dintre ele greu accesibile.

După tematică volumul se împarte în trei părți dedicate: 1) problemelor generale de dialectologie venețiană; 2) unor etimologii venețiene și 3) unor texte scrise în veche venețiană. Deosebit de folositoare este bibliografia amplă, de aproape 50 de pagini, care, după cum arată autorul, are scopul să dea o orientare generală asupra lucrărilor de dialectologie și de filologie venețiană. Avînd în vedere că această bibliografie cuprinde și titlurile care apar în diferitele articole din volum, ea depășește scopul propus, înregistrînd multe cărți și studii de lingvistică romanică, italiană și retoromană. La p. 220 a volumului se găsește o listă prețioasă de dicționare dialectale venețiene, trentine și friulane apărute între 1964 și 1976. (O trimitere la sfîrșitul bibliografiei la această completare ar fi fost binevenită.)

Dacă prezentarea unor monografii sau a unor lucrări de sinteză este un lucru greu, ea devine aproape imposibilă în cazul unui volum ca cel de față, care abundă nu numai în fapte, dar și în idei. Sîntem nevoiți să ne mulțumim, desigur, cu spicuirea subiectivă a numai unora dintre acestea.

Primele două capitole ale volumului sînt consacrate individualității istorice și lingvistice a dialectelor venețiene. Împreună cu monografia lui Alberto Zamboni, *Veneto*, Pisa, Pacini, 1977, paginile lui G. B. Pellegrini constituie o bază solidă pentru cunoașterea regiunii venețiene din punct de vedere al limbii, care va permite o viziune mai justă a Romaniei alpino-italice în ansamblul ei. Căutînd să distingă dialectele venețiene de cele gallo-italice, cu alte cuvinte de dialectele care au suferit influența celtică, G. B. Pellegrini subliniază (p. 29) lipsa vocalelor *ü* și *ö* și prezența interdentalelor, care, după el, ar proveni din substratul venet. Prin același element de substrat s-ar explica și lipsa opoziției între vocale lungi și scurte — atît de pregnantă în regiunea friulană vecină — și oscilațiile unei pronunțate intonații melodice.

Demne de reținut ni se par părerile autorului în ce privește determinarea raporturilor lingvistice între tipul venețian și cel al dialectelor ladine dolomitice și friulane. El susține (p. 83) că toată Italia nord-estică intră în așa-numita Romanie occidentală, caracterizată prin sonorizarea surdelor intervocalice, simplificarea geminatelor și menținerea lui *-s* final. Aceste trăsături au fost caracteristice întregii Italii septentrionale în epoca veche, după cum arată anumite rămășițe diatopice, textele vechi, insuficient studiate. Astfel, textele vechi dovedesc păstrarea lui *-s*, atestată diatopic de AIS. Lingvistul italian crede posibilă și ipoteza tratamentului *-it* al grupului -CT- în dialectele populare ale Veneției orientale antice. Autorul consideră că dialectele venețiene și friulane se integrează în unitatea dialectală a Italiei septentrionale, definită la rîndul ei ca un apendice al Galloromaniei, mai ales în ce privește perioada lor veche de dezvoltare. În actuala Veneție occidentală, în contact cu lombarda orientală, s-a făcut simțită o dimi-

nuare a caracterelor galo-romanice şi galo-italice. Sprijinindu-se pe textele vechi, G. B. Pellegrini subliniază interpretarea defectuoasă a scrierilor ascoliene despre această problemă şi pasajele în care se vorbeşte despre ,,evidenta fază de conexiune ladino-lombardă şi ladino-veneţiană" şi se declară partizanul contribuţiilor lui Salvioni, Battisti, Tagliavini, Gerola şi Quaresima, considerînd ,,retoromana" ca o arie conservatoare în cadrul Cisalpinei. În ce priveşte graniţele dialectale sincronice, ele sînt inexistente între dialectele veneţiene şi ladina dolomitică: caracteristicile se schimbă treptat, pe nesimţite, fără coincidenţa izoglosclor. Limitele sînt mai bine definibile între friulană şi veneţiană. Sincronic, este important şi faptul că friulana, spre deosebire de romanşă şi ladină, nu e influenţată de germană. Acest idiom se caracterizează, dealtfel, şi printr-un diasistem care îl deosebeşte de celelalte dialecte limitrofe, justificînd, după părerea autorului, independenţa lui în cadrul grupului italo-romanic format din cinci sisteme fundamentale: italiana septentrională, friulana, dialectele centro-meridionale, sarda şi toscana (p. 87).

Studiul amănunţit al raporturilor lingvistice friulane, ladine, veneţiene, cisalpine şi istriote intră, de fapt, actualmente, într-un vast program de cercetări care se bazează pe realizarea excepţionalului atlas lingvistic friulan (ASLEF), iniţiat şi condus tot de G. B. Pellegrini, şi din care au apărut două volume şi introducerea, prezentate de noi în altă parte.

În sprijinul celor afirmate aici vin şi o serie de cercetări întreprinse de alţi lingvişti. Mi-aş permite, în această ordine de idei, să arăt că şi din cele cîteva studii făcute de noi (unele publicate, altele în curs de publicare) asupra lexicului ,,retoroman" se desprinde clar concluzia că, în diversitatea ei, în epoca veche, Italia septentrională a fost unitară. În ce priveşte cele trei grupuri numite greşit retoromane, ele nu pot fi considerate ca membre ale unei unităţi lingvistice, şi cu atît mai puţin ca o limbă retoromană, cum se repetă ,,tradiţional" în majoritatea manualelor de lingvistică romanică. (În manualul lui Pierre Bec, care face excepţie, capitolul asupra ,,retofriulanei" îi aparţine tot lui G. B. Pellegrini). Se poate vorbi în schimb de o independenţă a grupului romanş şi de o individualitate pronunţată a friulanei în cadrul grupului italoromanic.

Înainte de a încheia, cîteva observaţii asupra unei etimologii din partea a doua a cărţii. În articolul *Il dizionario cenedese di E. Zanette*, G. B. Pellegrini, aducînd unele îmbunătăţiri dicţionarului discutat de el, arată că cenedezul *cade* ,,bisogna" trebuie pus în legătură cu italianul *non accade che* ... ,,non importa che". Cred că expresia trebuie legată formal şi mai ales semantic şi de rom. *se cade* ,,se cuvine". Pentru etimologia mult dezbătută a rom. *naiba* mi se pare interesantă expresia *al me bada tant co fe Naibo* ,,non mi da retta, non si cura minimamente di quello che gli dico". Autorul volumului face legătura între *naibo* şi arab. *na'ib* ,,guvernator oriental" şi mai ales cu *naibo* ,,carte de joc". Existenţa cuvîntului în dialectul cenedez cu sensul contextual ,,nu-mi pasă" şi în it. cu sensul ,,carte de joc" (< *care aduce ghinion sau noroc) face foarte probabilă etimologia avansată de Şăineanu pentru cuvîntul românesc: arab. *naibe* ,,ghinion", prin filieră turcă.

Cenedezul *solar* lărgeşte, împreună cu bellun. veron. etc. *sgolar*, toate cu sensul „a zbura", numărul idiomurilor care derivă acest verb din lat. EXVOLARE. REW 2115 nu aminteşte decît rom. *zbura*, v. it. *zvolare*, eng. *svòler*, friul. *zvolâ*.

În cadrul capitolului *Italianisimi nelle biografie trovadoriche* (p. 119) se republică interesantul articol arom. *zmuticare*, lad. dolom. *smudiè*, ven. sett. *smadegar* (apărut în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958). Formele citate în titlu presupun toate un etimon comun: EXMUTICARE de la MUTICUS. Aceste cuvinte se înscriu în cadrul elementelor, tot mai numeroase, care leagă româna şi dialectele ei de nordul Italiei.

În încheiere ne exprimăm convingerea că munca rodnică şi multilaterală, individuală şi în colectiv, a autorului cărţii prezentate aici foarte sumar va reuşi să soluţioneze definitiv şi convingător problema tipologiei

lingvistice a Italiei septentrionale și, odată cu ea, falsa problemă a „unității limbii latine". Pînă atunci așteptăm alte volume ale lingvistului padovan, la fel de substanțiale ca cel de față și ca *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari, 1977.

Iunie 1977

MARIA ILIESCU
Universitatea din Craiova

MICHAEL STUDEMUND, **Bibliographie zum Judenspanischen**, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1975, 148 p. (=**Romanistik in Geschichte und Gegenwart** 2, Herausgeber: Herald Haarmann—Hans-Josef Niederehe—Michael Studemund)

Bibliografia de față este, din punct de vedere c a n t i t a t i v, cea mai bogată dintre cele publicate pînă în prezent. Ea cuprinde un număr de 1 368 de titluri de lucrări care se referă la limba, literatura, istoria și viața socială a sefardiților, fiind concepută ca un instrument ajutător al unui studiu sociolingvistic aprofundat al iudeo-spaniolei. Inițiativa unei astfel de lucrări trebuie salutată într-un moment în care studiul sociolingvistic al diverselor idiomuri a căpătat amploarea cunoscută. Bibliografia lui Studemund în forma ei actuală este un început care trebuie însă mult revizuit pentru a reprezenta un instrument sigur în mîna celui ce ar vrea să lucreze în acest domeniu.

În primul rînd trebuie remarcat faptul că autorul s-a mulțumit să dea în ordinea alfabetică a autorilor toate titlurile pe care le-a întîlnit personal sau pe care le-a găsit în diverse bibliografii, publicate sau nepublicate, fără nici un comentariu sau măcar o ierarhizare din punctul de vedere al importanței lucrărilor. Astfel sînt puse alături lucrări fundamentale și lucrări publicate în diverse ziare și reviste ca *Tribuna israelita* (Mexic), *Kol-Sephard*, *Yivo Bleter*, etc. care conțin numai informații generale, de vulgarizare, fără nici o valoare științifică. Cititorul neavizat cu greu poate să se descurce în astfel de cazuri și să selecteze ceea ce este important de ceea ce trebuie eliminat. Din această cauză, bibliografia de față are aspectul unui fișier ce așteaptă să fie prelucrat (uneori fișele nu sînt puse în ordinea normală, cronologică; vezi, de exemplu, numerele 0770, 0771, 0776, care sînt titluri ale aceluiași autor, sau în ordinea alfabetică a autorilor, la numerele 1078—1091 și 1092—1101 !). În aceeași ordine de idei, ne exprimăm nedumerirea față de prezența unor lucrări care nu au nimic a face cu iudeospaniola: este vorba de contribuții la studiul iudeo-francezei (D. S. Blondheim, *Contribution à l'étude de la poésie judéo-française* (nr. 0255), idem, *Poèmes judéo-français au Moyen Âge* (nr. 0257); A. Darmesteter — D. S. Blondheim, *Les glosses françaises dans le Commentaire de Raschi* (nr. 0383); L. Kukenheim, *Judeo-Gallica ou Gallo-Judaica...* (no. 0637); R. Levy, *The Plural Usage in Judeo-French* (nr. 0686), idem, *The Background and the Significance of Judeo-French* (nr. 0689) ș. a.) și iudeo-italienei (A. Cassuto, *Un'antichissima elegia in dialetto giudeo-italiano* (nr. 0310); G. Jochnowitz, *Forme meridionali nei dialetti degli ebrei dell'Italia Centrale* (nr. 0586); A. Milano, *I cognomi degli ebrei romani nei seculi XVI—XVII* (nr. 0787); L.Spitzer, *Judeo-Italian* (nr. 1058); B. A. Terracini, *Residui di parlate giudeo-italiana raccolti a Piligliano, Roma, Ferrara* (nr. 1110), idem, *Le parlate giudaico-italiane negli appunti di Raffaele Giacomelli* (nr. 1611) ș. a.). La acestea se pot adăuga și titlurile de iudeo-portugheză care nu au nici o referire la iudeo-spaniolă. Nu ne gîndim la lucrări ca aceea a lui M. L. Wagner, *Os judeus hispanoportugueses e a sua lingua no Oriente, na Holanda e na Alemanha* în „Arquivo de historia o bibliografia" (Coimbra), 1924. ci la titluri ca M. B. Amzalak, *A tipografia hebraica en Portugal no século XI*, Coimbra, 1922; J. L. d'Azevedo, *Historia dos Cristãos novos portugueses*, Lisabona, 1922; S. Back, *Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam*, Frankfurt/M, 1883 etc. etc.

Am făcut pînă acum o serie de observaţii cu privire la faptele existente în bibliografia lui Studemund. La acestea adăugăm altele care se referă la titlurile omise de autor. Ne referim numai la lucrările de lingvistică, între care remarcăm absenţa unor lucrări importante şi a recenziilor.

Din categoria lucrărilor importante omise de Studemund amintim: P. Bénichou, *Observaciones sobre el judeo-español de Marruecos*, în „Revista de Filología Hispánica" VII (1945), p. 209–258; idem, *Formas de* **insipidum** *en latín y sus derivados españoles*, în „Nueva Revista de Filología Hispánica" II (1948), p. 265–268; O. H. Hauptmann, *A Glossary of The Pentateuch of Escorial biblical manuscript I. j. 4.*, în „Hispanic Review" X (1942), p. 34–46; A. Kovačec, *La lengua de los sefardíes de Ragusa (Dubrovnik)*, în „Bolletino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo" XIII–XV (1971–1973), p. 335–343; J. Martínez Ruiz, *Textos judeoespañoles de Alcazquivir (Marruecos)* în „Revista de dialectología y tradiciones populares" XIX (1963), p. 78–115; E. Ñánez, *El español en Marruecos*, în „Les langues néolatines" LIX (1965–1966), 175, p. 63–76; M. Roblin, *Les noms de famille des Juifs d'origine ibérique*, în „Revue internationale d'onomastique" III (1951), p. 65–72; A. G. Solalinde, *Los nombres de animales puros e impuros en las traducciones medievales españoles de la Biblia*, în „Modern Philology" XXVII (1929), p. 473–485, XXVIII, 1930, p. 83–98; H. L. A. van Wijk, *Algunos arabismos semánticos y sintácticos en el español y el portugués*, în „Norte" XII (1971), p. 35–46. În aceeaşi ordine de idei pot fi amintite o serie de lucrări fundamentale de lingvistică spaniolă în care iudeospaniolei i se acordă un spaţiu important. Alături de istoria limbii spaniole de R. Lapesa sau de gramatica istorică spaniolă a lui R. Menéndez Pidal, date de Studemund, pot fi amintite: A. Alonso, *Estudios lingüísticos 2. Temas hispano-americanos*, Madrid, 1953, p. 196–262; idem, *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, Madrid, 1955, p. 120–123; M. Alvar, *Dialectología española*, Madrid, 1962, p. 77–81; V. García Diego, *Manual de dialectología española* ed. II, Madrid, 1959, p. 365–367; Iorgu Iordan, *Istoria limbii spaniole*, Bucureşti, 1963, p. 163–166; A. Quilis, *Fonética y fonología del español*, Madrid, 1963, p. 60–61; G. Rohlfs, *Manual de filología hispánica. Guía bibliográfica, crítica y metódica*, Bogotá, 1957, p. 173–174; A. Serís, *Bibliografía de la lingüística española*, Bogotá, 1964, p. 645–652; A. Zamora Vicente, *Dialectología española*, ed. II, Madrid, 1967, p. 267–305.

La acestea pot fi adăugate unele titluri care, fără a fi de lingvistică, prezintă interes pentru cunoaşterea unor aspecte socio-culturale: I. Alkalaj, *Jevrejske knjige štampane u Beogradu; prilozi za kulturni život beogradskih Jevreja u prošlom veku*, în „Jevrejski almanah" (Vršac) 1925–26, p. 132–144; idem, *Arhivska građa o Jevrejima u Srbiji*, *ibidem*, 1927–28, p. 21–44, 1928–29, p. 28–41; idem, *Arhivska građa o Jevrejima u Srbiji*; *putovanjia srpskih Jevreja i prošlom veku*, *ibidem*, 1929–30, p. 101–123; M. Arribas Palau, *Las comunidades israelitas bajo los primeros sa'dies*, în *Homenaje a Millàs Vallicrosa* I, Madrid, 1954, p. 45–65; P. Bénichou, *Creación poética en el romancero tradicional*, Madrid, 1968; E. Eshkenazi, *Евреите на балканския полуостов прег 15 и 16 век; Техният бит, култура, класови разслоения, поминък и организация на общинитеим*, în „Godišnik" (Sofia) II, 1968, p. 127–150; A. Galante, *Documents officiels turcs concernant les Juifs de Turquie*; *recueil de 114 lois, règlements, firmans, bérats, ordres et décisions de tribunaux*, Istambul, 1931; idem, *Turcs et Juifs; étude historique politique*, Istanbul, 1932; idem. *Histoire des Juifs d'Istambul depuis la prise de cette ville, en 1453, par Fatih Mehmet II, jusqu'à nos jours*, Istanbul, 1941–42; N. M. Gelber, *The Sephardic community in Vienna*, în „Jewish social studies" X (1948), p. 359–396; I. González Llubera, *Fragmentos de un poema judeo-español medieval*, în „Revue hispanique" LXXXI (1933), p. 421–433; G. Guastavino Gallent, *Cinco romances sefardíes*, în „África" VIII (1951), p. 537–539. Am dat numai cîteva titluri alese din cele ale căror autori încep cu literele *A–G*.

În sfîrşit din motive necunoscute, Studemund n-a dat în bibliografia sa nici o recenzie,

deşi unele dintre recenziile la cărţile sau articolele de iudeo-spaniolă sînt mai importante decît foarte multe lucrări menţionate. Amintim numai cîteva recenzii cunoscute prin importanţa lor : S. G. Armistead — J. H. Silvarman la M. Alvar, *Poesía tradicional* ..., în ,,Romance Philology" XXII (1968—69), p. 235—242 ; D. S. Blondleim la M. L. Wagner, *Caracteres generales* ..., în ,,Archiv für das Studium der neueren Sprachen" CLX (1931), p. 149—151 ; la aceeaşi carte au publicat recenzii ample şi G. Cirot în ,,Bulletin hispanique" XXXV (1933), p. 319—322 şi Iorgu Iordan, BPh I (1934). p. 211—214 ; V. Cocco la C. M. Crews, *Miscellanea Hispano-Judaica*, în ,,Revista Portuguesa de Filología" ; C. M. Crews la M. L. Wagner, *Espigueo judeo-español*, în ,,Vox Romanica" XII (1951—52), p. 192—198 ; G. Farhi la C. M. Crews, *Recherches sur le judéo-espagnol dans les pays balkaniques*, în ,,Vox Romanica" III (1938), p. 304—314 ; M. L. Wagner, la aceeaşi carte, în ,,Volkstum und Kultur der Romanen" IX (1936), p. 167—171 ; W. Giese, la C. M. Crews, *Extracts from the Meam Loez* ..., în ZRPh LXXVII, p. 566—567 ; M. Sala, la aceeaşi lucrare, în SCL XII (1961), p. 443—445 ; M. L. Wagner, la M. Sala, *Algunas observaciones* ..., în ,,Vox Romanica" XIX (1960), p. 205—207 ; W. Giese, la M. Sala, *Phonétique et phonologie* ..., în ZRPh LXXXVIII (1972), p. 583—585 ; la aceeaşi carte au publicat recenzii ample şi H. Kahane, în ,,Language" XLIX (1973), p. 943—948 şi Th. Berchem, în ,,Romanistisches Jahrbuch" XXIV (1973), p. 400—404. Recenzia lui H. Kahane din ,,Language" se referă şi la M. Sala, *Estudios sobre el judeoespañol* ... ; la aceeaşi carte au publicat recenzii ample : W. Giese, ZRPh LXXXVIII (1972), p. 581—583 şi Th. Berchem, în ,,Romanistisches Jahrbuch" XXIV (1973), p. 404—408 ; M. L. Wagner, la K. Levy, *Historisch-geographische Untersuchungen* ..., în ZRPh L (1930), p. 745—750 ; idem, la C. M. Crews, *Notes on Judaeo-Spanish*, în ,,Vox Romanica" XV (1956), p. 193—196. Subliniem din nou faptul că este vorba numai de recenziile importante, a căror cunoaştere este indispensabilă pentru folosirea ulterioară a lucrărilor recenzate.

La capătul observaţiilor noastre subliniem faptul că sînt numeroase greşeli în reproducerea titlurilor şi uneori chiar a autorilor. Iată cîteva exemple de titluri incomplete : M. Alvar, *Sefardíes en una novela* [de Ivo Andrić], P. Barnils, [Notes fonètiques disperses. I] *Sobre el parlar* [nu : *parler*] *jueu-espanyol* ; K. Baruch, *Eseji i članci* [nu : *clanci*] [iz španska književnosti] ; L. Combet, *Lexicographie judéo-espagnole* [= Dío ou Dió ; judío ou judió] ; C. M. Crews, *Extracts from the Meam Loez* [(Genesis)] *with a Translation and a Glossary* ; A. Danon, *Recueil des romances judéo-espagnoles chantées en Turquie* [avec la traduction française, introduction et notes] ; I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique* [I : (140 av. J.-C. à 1640). Histoire sociale, économique et littéraire de la ville Mère en Israel] ; R. Levy, *The Vocabulary of the Escorial Manuscript* [I. j : 4] ; Y. Malkiel, [En torno a las voces] *judío* [*y*] *judía* ; J. Martínez Ruíz, *Un cantar de boda paralelístico bilingüe* [en la tradición sefardí de Alcazarquivir (Marruecos)] ; R. Menéndez Pidal, *Romancero hispánico* [(hispano-] *portugués, americano y sefardí* [. Teoría e historial] ; L. Spitzer, *Ptg.* ,,*iguaria*" [Portuguese *iguaria*, Judeo-Spanish *yegueria* again]. Exemplele de acest fel abundă. În plus, apar multe greşeli de titluri : nr. 0362 : *Salonica*, nu *Saloniki*, nr. 0572 : *Boletín de la Real Academia de la Historia*, nu *Academia Española*, nr. 0738 : *Hispanic*, nu *Spanish* ş. a. Nume de autori greşit redate : nr. 0158 : *Beinart*, nu *Beinhart*, nu 540—541 : *Hasson*, nu *Hassan* ; nr. 0542—0549 : *I. M.*, nu *Y.* ; nr. 976 ; *Rosanis*, nu *Rosanes* ; nr. 1108 : *Tavani*, nu *Tavanini* ş. a. În unele cazuri (0548) lipsesc paginile unor articole.

În concluzie, o lucrare care, din punct de vedere c a l i t a t i v, nu corespunde exigenţelor unei bibliografii ştiinţifice.

Iunie 1977

MARIUS SALA
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

Documents Linguistiques de la France (Série francoprovençale) publiés par l'Institut de Linguistique Romane de Lyon sous la direction de P. GARDETTE et de J. MONFRIN. *I. Documents Linguistiques du Forez (1260 – 1498)* par MARGUERITE GONON; *II. Documents Linguistiques du Lyonnais (1225 – 1425)* par PAULETTE DURDILLY, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1974–1975, 404+602 p.

Două volume, admirabil editate, sînt un recent rezultat al activității de publicare a textelor francoprovensale vechi. Ele reprezintă pentru regiunile pe care le acoperă, ca și pentru întregul domeniu francoprovensal, o continuare a preocupărilor de editare a textelor vechi neliterare, însemnată sursă de informații pentru cunoașterea începuturilor lingvistice ale acestor graiuri. Printre predecesori, îi putem cita pe Mgr. André Devaux, care a reușit să întocmească ediții bune pentru cea mai mare parte a textelor reprezentative cunoscute din Dauphiné (dintre care una a fost dusă la bun sfîrșit de J. Ronjat), pe E. Philipon, care a dat ediții (uneori lacunare) ale unor texte foreziene, pe însăși Marguerite Gonon, care s-a specializat în editarea și interpretarea lingvistică și socioculturală a textelor foreziene, și pe Paulette Durdilly, care a descoperit și editat texte lyoneze etc.

Informațiile lingvistice furnizate de aceste ediții pot fi îmbogățite cu cele pe care le oferă edițiile de texte vechi în latină sau franceză, din domeniul francoprovensal, care cuprind multe pasaje sau liste de cuvinte dialectale [1].

[1] Cf., de ex., Ernest Schüle în introducerea la glosarul întocmit pentru *Les Comptes de l'Hospice du Grand Saint-Bernard (1397–1477)*, ,,Vallesia", XXX, Sion, 1975, p. 341: ,, ...nous ne considérons pas la langue des comptes du Grand Saint-Bernard comme du latin plus ou moins correct, enrichi de nombreux mots patois (selon la formule habituelle). Les phrases sont pensées en langue vulgaire. Le fond de la scripta savoyarde du XVe siècle est un ensemble composite formé d'*éléments francoprovençaux* (localisable parfois en Valais, en Vallée d'Aoste ou en Savoie) *et français, habillés ou traduits en latin*".

Texte de acest tip (fragmente) sînt incluse și în volumele prezentate aci, interesante și prin aceea că autorii unor asemenea texte au fost obligați să facă apel la vocabularul limbii vorbite pentru a enumera obiecte din viața de toate zilele, a căror denumire latină nu le era la îndemînă : ,,Item. . . pro les marchipies camere domini comitis preparandis; pro une unce de graine de paradis; pro quatuor paneriis a cluerclo" etc.

Ambele volume se deschid cu cîte un ,,avertisment" semnat de Jacques Monfrin, care prezintă obiectivele și dificultățile muncii editorului în transcrierea și pregătirea pentru tipar a acestor texte. Urmează cîte o introducere semnată de Marguerite Gonon pentru volumul întîi și de Paulette Durdilly pentru volumul al doilea, care prezintă textele din punctul de vedere al locului din care provin (introducerea e urmată de cîte o hartă care localizează proveniența textelor), al datei la care au fost alcătuite, autorului, caracterului, scopului pentru care au fost scrise și motivează alegerea făcută. Editorii dau în continuare o listă a textelor publicate, un tabel cronologic și un altul cu indicații privind locul unde se află manuscrisul și cota. Urmează textele: pentru Forez — testamentul lui J. ,,de Borbono", fragmente de inventare de bunuri, registre de socoteli, registre consemnînd audierea martorilor etc ;. pentru Lyonnais — registre conținînd specificarea obligațiilor față de senior, liste înregistrînd plata vămilor la trecerea podurilor, registre de justificări ale cheltuielilor, chitanțe și altele, cuprinse între anii 1260 (cu aproximație) și 1497–98, respectiv 1225–1425.

Editarea acestor texte în condițiile excelente oferite de Centrul Național de Cercetare Științifică reprezintă împlinirea muncii depuse de filolog, dar înseamnă și punerea la

dispoziţia istoricului, sociologului[2] şi, bineînţeles, a lingvistului a unui material valoros de cercetare.

Dealtfel, nu putem separa apariţia acestor două volume de numele aceluia care a iniţiat cu ani în urmă această realizare, care a sprijinit-o şi i s-a devotat, regretatul Mgr. Pierre Gardette. Scopul alcătuirii de ediţii ale textelor francoprovensale vechi neliterare era pentru el şi alcătuirea de glosare pe regiuni ale francoprovensalei vechi (pe care le anunţă pentru Lyonnais şi Forez volumele prezentate), pentru ca pe baza glosarelor parţiale să poată fi redactat glosarul francoprovensalei vechi[3].

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

T. NAVARRO TOMÁS, **Capítulos de geografía lingüística de la Península Ibérica**, Bogotá, 1975, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, XXXV, 207 p.

Lingvistul spaniol T. Navarro Tomás, cunoscut specialist în domeniul foneticii şi fonologiei, precum şi al dialectologiei hispanice, format la şcoala lui Ramón Menéndez Pidal, prezintă în volumul de faţă opt studii de geografie lingvistică referitoare la Peninsula Iberică; dintre acestea, cu excepţia primului, care este inedit, celelalte au apărut în diferite publicaţii între anii 1933–1971.

Studiul introductiv, *Noticia histórica del ALPI*, p. 9–20, schiţează o privire generală asupra Atlasului lingvistic al Peninsulei Iberice, Navarro Tomás fiind unul din iniţiatorii şi realizatorii acestei opere fundamentale a dialectologiei hispanice, din care s-a publicat pînă în prezent primul volum, în 1962. Se dau informaţii şi precizări în legătură cu evoluţia şi stadiul actual al lucrărilor, cu caracteristicile atlasului — al cărui obiectiv este de a oferi o viziune panoramică amănunţită şi cît mai completă a realităţii lingvistice hispanice —, cu metodologia folosită (alcătuirea chestionarului, desfăşurarea anchetelor etc.) şi, în sfîrşit, cu structura de ansamblu a operei. Astfel, primul volum conţine: introducerea, cele două hărţi preliminare, în care se indică, în prima — localităţile studiate, iar în a doua — repartizarea pe zone a echipelor de anchetatori, planul general al configuraţiei lingvistice peninsulare, apoi, în ordine alfabetică, primele 75 de hărţi din secţiunea dedicată foneticii, de la *abeja* la *dulce*. Secţiunea fonetică, în totalitatea ei, va mai ocupa cel puţin un volum, iar partea referitoare la lexic, mult mai amplă, fireşte, va constitui, probabil, următoarele 8 volume.

Celelalte studii reunite în culegerea de faţă se bazează pe prelucrarea diferitelor date şi materiale puse la dispoziţie de primul volum din ALPI şi au, prin urmare, în special caracter fonetic.

Una dintre particularităţile cele mai marcante ale dialectului andaluzian în domeniul foneticii, realizarea lui *s*, *ç* *(ce, ci)* şi *z*, care a dat naştere fenomenelor denumite *seseo* (pronunţarea celor trei sunete ca *s*) şi *ceceo* (pronunţarea aceloraşi sunete ca θ) este urmărită

[2] Am putea cita aici lucrări de acest tip realizate pe baza textului testamentelor lyoneze şi foreziene de Marguerite Gonon: *La vie familiale en Forez au XIVe siècle et son vocabulaire d'après les testaments*, Paris, 1961; *La vie quotidienne en Lyonnais d'après les testaments XIVe – XVIe siècles*, Paris, 1970; *La vie religieuse en Forez au XIVe siècle d'après les testaments*, ALMA, XXX, (1960), p. 257–262; *Les confréries en Forez au XVe siècle d'après les testaments*, în „Bulletin de la Diana", octobre 1972, p. 219–236 etc.

[3] „... il est, je pense, nécessaire de mettre en chantier un glossaire du vieux francoprovençal, précédé, nécessairement, par l'édition de tous les textes inédits, ou mal édités, ou dispersés dans des publications dont l'accès est trop difficile. Mains peut-être faudrait-il commencer par des glossaires partiels pour chacune des provinces du francoprovençal. Chaque province, en effet, pose à l'auteur d'un glossaire des problèmes différents". (Pierre Gardette, la colocviul organizat de Centrul de Filologie Romanică din Strasburg, în 1961, „Apport des anciens textes romans non littéraires à la connaissance de la langue du moyen âge", în RLiR XXVI (1962), p. 389.)

îndeaproape, din punct de vedere istoric, în amplul articol *La frontera del andaluz*, p. 21—80. Autorul descrie modalităţile de realizare proprii fiecăruia din graiurile care alcătuiesc domeniul andaluzian (şi anume din zonele Badajos, Huelva, Sevilla, Córdoba, Jaen, Granada, Málaga, Almería şi Murcia), ilustrînd, cu ajutorul hărţilor corespunzătoare, rezultatele la care ajunge.

O analiză asemănătoare cu privire la alt fenomen important al foneticii spaniole peninsulare, *yeísmo* (pronunţarea lui *ll* ca *y*), este făcută în articolul *Nuevos datos sobre el yeísmo en España*, p. 129—148. Interpretînd informaţiile din ALPI asupra lui *ll* cuprinse în hărţile 29 — *caballo*, 37 — *castillo* şi 58 — *cuchillo*, Navarro Tomás distinge trei tipuri de zone: 1. zona în care se păstrează *ll*, 2. zona în care apare *yeísmo* ca general şi 3. zona în care fenomenul în discuţie se manifestă parţial. El conchide că în Peninsula Iberică există trei focare de *yeísmo*, independente între ele, aflate în domeniile asturo-leonez, catalano-balear şi andaluzian. În primele două, fenomenul are un caracter tradiţional şi popular, în prezent aflîndu-se în regres. În dialectul andaluzian, fenomenul este relativ modern şi afectează orice *ll*, indiferent de origine şi poziţie, manifestînd din plin tendinţa de expansiune. Centrul cel mai intens de *yeísmo* din acest domeniu este situat în zona între Cádiz şi Almería. Aria în care se face distincţia între *ll* şi *y* în Peninsula Iberică este mult mai cuprinzătoare decît zonele de *yeísmo*, incluzînd cea mai mare parte din Castilla, Navarra, Aragón şi puncte importante din León.

Cercetarea detaliată a multiplelor variante fonetice ale cuvîntului *aguja*, aşa cum se reflectă în harta nr. 12 a atlasului, constituie obiectul studiului *Geografia peninsular de la palabra „aguja"*, p. 103—127.

Tot în cadrul studiilor de fonetică semnalăm articolele *Muestra del ALPI: 1. La* **o** *de* **boca**, *2. La* **e** *de* **cepa**, p. 81—101, care are în vedere relevarea valorilor vocalelor *o* şi *e*, reprezentate în hărţile 26 *boca* şi 42 *cepa*, şi *Areas geográficas de consonantes finales*, p. 175—199, axat pe analiza modalităţilor de realizare a consoanelor finale *—l*, *—n*, *—r*, *—s*, *—z* în întreaga Peninsulă Iberică (concluziile sînt sintetizate grafic cu ajutorul a cinci hărţi).

În sfîrşit, ultima cercetare de natură fonetică oferă cîteva observaţii privitoare la procesul de predare practică a pronunţării, prin evidenţierea particularităţilor pronunţării neîngrijite faţă de cea corectă (se insistă asupra următoarelor probleme: valorile vocalei *a*, dubla realizare, oclusivă şi fricativă, a consoanelor *b, d, g*, pronunţarea lui *s*, *ç* şi *z*, a lui *r* simplu şi a lui *rr* şi diferenţierea sau egalizarea lui *ll* şi *y*).

Culegerea mai cuprinde o notă cu caracter semantic, *Sinonimia peninsular del „aguijón"*, p. 161—173, în care sînt studiate numeroasele denumiri pentru „aguijón" ('pinten') existente la nivelul vorbirii populare din cele trei arii lingvistice romanice peninsulare, spaniola, portugheza şi catalana. Din totalul de 29 de denumiri, 6 apar în zone relativ întinse, 12 sînt cunoscute în zone restrînse, iar restul de 11 sînt forme izolate, de circulaţie locală.

Studiile reunite în volumul prezentat constituie o contribuţie rodnică la valorificarea, pe baza datelor din ALPI, a cercetării din domeniul geografiei lingvistice peninsulare, interesînd, prin aceasta, atît pe hispanişti, cît şi pe dialectologi în general.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

Miscelânea luso-africana. Colectânea de estudos coligidos por MARIUS F. VALKHOFF com a colaboraçao de WILLY BAL, JORGE MORAIS BARBOSA, LUIS FERRAZ, SERGIO FRUSONI, DEIRDRE MEINTEL, MARGARET NUNES NABARRO, PETER E. RAPER e MANUEL VALENCA, Lisabona, 1975, 319 p.

Apariţia culegerii de studii creole editată de Marius F. Valkhoff răspunde unei necesităţi de mult semnalate. Cartea a fost pregătită pentru tipar în 1974, dată la care a încetat oficial influenţa directă a limbii portugheze asupra cîtorva populaţii africane, şi intenţionează să facă un bilanţ a ceea ce a lăsat, sub raport lingvistic, portugheza în fostele colonii,

Varietatea aspectelor care ar fi trebuit incluse este limitată de domeniul de specializare al colaboratorilor; volumul cuprinde 15 articole asupra diferitelor aspecte lingvistice ale creolei portugheze în continentul african. Am desprins din lectura acestor articole cîteva din problemele pe care le-am considerat mai interesante, pentru a le prezenta în cele ce urmează.

1. Statutul de *lingua franca* pe care l-a dobîndit portugheza vorbită încă din secolul al XV-lea și persistența acestui mijloc de comunicare fie sub această formă, fie sub forme evoluate de pidgin sau creolă caracterizează un teritoriu întins în Africa, Asia și America în decursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Această *lingua franca* se caracteriza printr-o relativă unitate, putînd fi înțeleasă din Asia pînă în America. Caracteristica unității nu rezultă numai din afirmațiile istoricilor și misionarilor; ea poate fi demonstrată pe baza vestigiilor rămase pînă azi în diferite puncte ale fostului imperiu portughez, cf. Marius F. Valkhoff, *L'importance du portugais comme langue mondiale avant le français* (p. 73—85) și *Presença de católicos e uso do português no Cabo da Boa Esperança* (p. 103—108).

2. Situația lingvistică actuală din principalele regiuni în care au luat naștere idiomuri creole este prezentată în următoarele articole: Luíz Ferraz și Marius F. Valkhoff, *A Comparative Study of São-tomense and Cabo-verdiano Creole* (p. 15—41), Marius F. Valkhoff, *A Sociolinguistic Enquiry into Cabo-verdiano Creole* (p. 41—59), *Le monde créole et les Iles du Cap-Vert* (p. 59—73), *Africa do Sul e Portugal* (p. 87—103), Jorge Morais Barbosa, *Cape Verde, Guineea-Bissau and São-Tomé and Príncipe: the linguistic situation* (p. 133—153), Luíz Ferraz, *African Influences on Principense Creole* (p. 153—165), Deirdre Meintel, *The Creole dialect of the Island of Brava* (p. 205—257). Din articolele menționate aici desprindem cîteva probleme mai importante.

Mai întîi, în momentul de față se poate vorbi de idiomuri creole în insulele Capului Verde (unde idiomul creol cunoaște, fără îndoială, forma sa cea mai dezvoltată; cuprinde variante diatopice—dialectul din Barlavento și cel din Sotavento, la rîndul lor cu subvarietăți; are, de asemenea, o variantă literară în care s-a scris o bogată literatură), în Guineea (creola de aici s-a format nu prin contactul limbii portugheze cu limbile indigene, ci din creola caboverdiană din Sotavento, transportată în Guineea de coloniștii aduși din arhipelag; această limbă a căpătat cu timpul caractere proprii sub influența substratului de aici), în insulele São Tomé și Principe.

Pentru majoritatea limbilor creole din aceste teritorii se fac, în articolele menționate mai sus, descrieri de sisteme, totale sau parțiale, comparații între variantele aceleiași limbi creole (în cazul creolei din Capul Verde) sau limbi creole înrudite (creola din Capul Verde și cea din São Tomé sau dintre creola din Capul Verde și cea din Guineea).

Mai interesante sînt observațiile în legătură cu situația actuală a portughezei în aceste teritorii, schimbarea raportului dintre portugheză și creolă, în ceea ce privește numărul vorbitorilor, în favoarea acesteia din urmă.

Cea mai mare parte a articolelor consacrate problemei enunțate mai sus se întemeiază pe anchete realizate pe bază de chestionare cu vorbitori de limbă creolă, de vîrste, ocupații și grad de cultură diferite.

Concluzia comună a tuturor descrierilor menționate este — ceea ce nu constituie o noutate — marea creativitate a limbilor creole, în care categoria aspectului este mult mai dezvoltată și contrastează puternic cu cea a timpului din limbile europene (v. pentru analiza sistemului verbal în limbile creole articolul lui Jorge Morais Barbosa menționat mai sus).

3. Problema interferențelor lingvistice, în special de natură lexicală, dintre portugheză și creolă sau dintre portugheză și limbi africane, dintre aceleași limbi creole și limbile indigene sau alte limbi africane din regiunile înconjurătoare este tratată în articolele semnate de Marius F. Valkhoff, *Africa do Sul e Portugal* (p. 87—103), Luíz Ferraz, *African Influences on Principense Creole* (p. 153—165), Peter Edmund Raper, *Portuguese Place Names in South Africa* (p. 265—293), Willy Bal, *À propos de mots d'origine portugaise en Afrique Noire* (p. 119—133).

Ideea care se desprinde este că în regiunile de limbă creolă sau în cele învecinate lor, limba portugheză a fost o componentă importantă a sistemului lor lingvistic, fără ca influenţa limbilor indigene (bantu, kwa) să fie mai mică. Luíz Ferraz, în articolul semnalat mai sus, menţionează chiar că cea mai mare parte a trăsăturilor fonologice, lexicale şi gramaticale ale creolei din Principe n-ar fi de origine portugheză, ci ar putea fi atribuite substratului. Fără să fim cu totul de acord cu părerea autorului, semnalăm trăsăturile lingvistice pe care acesta le atribuie influenţei limbilor indigene : realizarea fonetică cu timbru imploziv a fonemelor /b/, /d/, /g/, absenţa diftongării, structura internă a cuvîntului de forma CVCV, absenţa diatezei pasive şi a articolului atît definit cît şi nedefinit, redarea negaţiei cu ajutorul particulei *-fa-*.

Un număr mare de cuvinte — împrumuturi din limba portugheză — întîlneşte Willy Bal în limbile uzuale din Zair (kikongo, tshiluba, lingala, printre cele mai frecvente). În articolul menţionat el se ocupă de *Portugal*, *português*, *reino*, *dom*, *dona*, *capitão*, *cacimba*, *cacimbo*, *mata-bicho*, *prata*. Autorul subliniază că, pentru un studiu complet al împrumuturilor, este necesară datarea lor, determinarea extensiunii lor geografice, a căilor şi a modurilor de propagare. Totodată, precizează interesul pe care îl prezintă pentru istoria culturii în dubla sa dimensiune, cronologică şi spaţială, împrumuturi de tipul : I. *cruz*, *diabo*, *domingo*, *sabado*, *santo*, *escola*, care au devenit în limbile bantu : *kulunsi*, *dyabu*, *lomingo*, *sabato*, *santu*, *sikola*, *II*. *arroz*, *laranja*, *limão*, *mandioca*, avînd în bantu forma : *loso*, *lala*, *dimau*, *dyoko*, III. *açucar*, *bacalhau*, *manteiga*, *pão*, devenite : *sukadi*, *bakayo* (*makayabo*, în lingala) *manteka*, *dimpa*, IV. *copo*, *fósforo*, *janela*, *mesa*, *sapato*, *varanda* care au devenit în limbile bantu : *kopo*, *fofolo*, *nela*, *meza*, *sa(m)pato*, *mbalanda*.

Limba portugheză a lăsat pe teritoriul Africii un număr mare de toponime. Peter Edmund Raper analizează în articolul său 79 dintre acestea, localizate în Africa de Sud. Toponimele se găsesc fie în forma lor originară, portugheză, fie parţial transformate de elementul englez sau african cu care a venit în contact, dînd naştere unei forme hibride. O parte din toponime au fost total înlocuite de dublete de origine engleză sau africană, iar despre existenţa lor nu se mai aminteşte decît în documente şi hărţi vechi.

4. Ultimul domeniu abordat de autorii culegerii pe care o prezentăm este cel extralingvistic, muzica (instrumentele muzicale), folclorul, arta, tradiţiile şi obiceiurile din regiunile de limbă creolă (cf. Manuel Valença, *Uma análise das caracteristicas musicais de seis canções chopes* (p. 293—313), Margaret Nunes Nabarro, *The Background and Development of Fado in Moçambique up to 1973* (p. 257 — 265).

Autorii au totodată meritul de a edita pentru prima oară o povestire şi nouă poeme de Sérgio Frusoni, unul dintre cei mai mari poeţi de limbă creolă din Capul Verde. Textul este reprodus în creolă şi în portugheză. Traducerea portugheză a fost făcută de însuşi autorul poemelor.

Texte în creola din insula Brava şi din arhipelagul Capului Verde se mai întîlnesc la sfîrşitul articolelor lui Deirdre Meintel (p. 247—257), fiind urmate de transcrierea fonetică şi traducerea lor în portugheză şi engleză.

Despre autorii articolelor menţionate întîlnim bogate note bibliografice în *Biographical Notes of the Contributores* realizate de Margaret Nunes Nabarro.

Metoda de analiză a faptelor lingvistice este descriptivă; autorii sînt interesaţi de inventarierea fenomenelor şi trăsăturilor lingvistice, preocuparea pentru adoptarea sau realizarea unui model de descriere fiind mai puţin evidentă.

Lucrarea, elaborată sub conducerea lui Marius F. Valkhoff, este una dintre cele mai recente contribuţii în domeniul creolisticii. În contextul în care studierea limbilor creole se bucură din ce în ce mai mult de atenţia specialiştilor, *Miscelânea luso-africana* aduce, prin bogăţia informaţiei şi precizia analizei, un real serviciu cunoaşterii creolei portugheze.

MARIANA PLOAE HANGANU

A VIII-a sesiune a Proiectului de analiză contrastivă a limbilor română și engleză

În zilele de 20 — 21 mai 1977 s-au desfășurat, la Facultatea de filologie și istorie din Sibiu, lucrările celei de-a VIII-a sesiuni a Proiectului de analiză contrastivă a limbilor română și engleză.

Inițiat în anul 1969, Proiectul sus-numit reunește într-un efort comun, sub direcția lui D. Chițoran, cadre universitare specializate în limba engleză, limba română, lingvistică, psiholingvistică de la universitățile din București, Cluj-Napoca, Timișoara, cercetători de la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București, cadre universitare specializate în limba română sau în lingvistică de la diferite universități americane și specialiști în lingvistică aplicată de la Research Center for Applied Linguistics din Washington.

În linii mari, Proiectul vizează :

a) elaborarea unor materiale auxiliare destinate profesorilor de limba engleză din România și profesorilor de limba română din S.U.A. și

b) examinarea perspectivelor de dezvoltare ale analizei contrastive în general.

La sesiunea de la Sibiu au fost prezentate, în cadrul a 5 secții (*Fonetică, fonologie; Morfosemantică, lexicologie; Sintaxă, semantică, pragmatică; Teoria și metodologia analizei contrastive; Analiza erorilor, metodologia lingvisticii aplicate*) atît lucrări raportabile la scopul (a), cît și lucrări raportabile la scopul (b).

Specificul întîlnirii rezidă însă, pentru noi, într-o lărgire fără precedent (1) a perspectivelor Proiectului, (2) a perspectivelor analizei contrastive avînd limba română ca limbă sursă și (3) a perspectivelor analizei contrastive în general.

1. Sesiunea a antrenat un număr mare de instituții neangajate inițial în Proiect. Menționăm în acest sens : Institutul de lingvistică din București, universitățile din Sibiu, Craiova, Brașov, institutele pedagogice din Pitești, Constanța, institutele agronomic și politehnic din Timișoara, Academia de științe economice din București.

Domeniul Proiectului a fost amplificat. Inițial, Proiectul viza — e drept, în mod tacit — să faciliteze practic sau să adîncească teoretic modul în care *un individ avînd drept limbă maternă limba română standard (sau limba engleză standard) își însușește limba engleză standard (respectiv limba română standard) pentru a o utiliza în situații de vorbire neprecizate*. La Sibiu, participanții au adus în discuție cazuri în care : (a) individul posedă, în afară de varianta standard a limbii materne, *un limbaj tehnic (sau un metalimbaj) întemeiat pe aceasta* și urmărește cu precădere *însușirea limbajului tehnic (respectiv a metalimbajului) corespunzător din limba țintă* ; (b) individul urmărește să utilizeze varianta standard sau un limbaj tehnic (un metalimbaj) edificat pe aceasta *nu numai în situații de vorbire, ci și în scris* sau *numai în scris;* (c) individul urmărește să utilizeze limba țintă *nu numai în situații de vorbire (sau scriere) asumată integral*, ci și în situații pe care le vom numi ,,de vorbire decalată'' (cum ar fi traducerea simultană) sau ,,de scriere decalată'' (cum ar fi traducerea).

Prin preocuparea pentru cazurile (a) și (b) se explică participarea la sesiune a institutelor agronomic, politehnic, economic, semnalată mai sus.

2. La Sibiu au fost prezentate comunicări de analiză contrastivă în care limbii române (ca limbă sursă) îi erau alăturate ca limbă țintă alte limbi decît limba engleză. Aceste comunicări sînt printre manifestările publice de început ale altor ,,Proiecte'' deja existente (primele două) sau posibile (celelalte) cum ar fi : *Proiectul de analiză contrastivă a limbilor română și franceză* (co-

municări de la universitățile din București și Craiova), *Proiectul de analiză contrastivă a limbilor română și germană* (comunicări de la universitățile din București și Craiova), **Proiectul de analiză contrastivă a limbilor română și spaniolă* (Universitatea din București), **Proiectul de analiză contrastivă a limbilor română și portugheză* (Universitatea din București). Mai greu de situat, prin problemele de principiu pe care le ridică, ni s-au părut lucrările consacrate analizei contrastive a limbilor rusă și engleză (care, făcută în România, este de fapt, o *analiză contrastivă a limbilor* **română**, *rusă și engleză) și a limbilor română, germană și franceză*. Pentru analiza contrastivă privind mai mult decît două limbi apar probleme care reclamă elaborări metodologice suplimentare. Să luăm, drept exemplu, cazul analizei contrastive a 3 limbi : X, Y, și Z. În acest caz sînt posibile următoarele situații : (a) individul are ca limbă sursă limba X și ca limbi țintă limbile Y și Z pe care și le însușește (a_1) simultan sau (a_2) succesiv, în ordinea (a_2') Y — Z sau (a_2'') Z — Y ; (b) individul are ca limbi sursă limbile X și Y (X și Z, sau Y și Z) considerînd ca limbă maternă (b_1) exclusiv una dintre ele sau (b_2) pe amîndouă (cazul clasic de bilingvism) și are ca limbă țintă o singură limbă (Z, Y respectiv X). Sînt aplicabile, la toate aceste situații, conceptele de *competență lingvistică, transfer, sistem aproximativ* etc. ? Dacă da, cu ce ajustări ?

3. Pentru analiza contrastivă în general ni s-au părut relevante următoarele tendințe: (a) tendința de raportare teoretică și practică a analizei contrastive la semiotică în ansamblu și (b) tendința de aprofundare a pragmaticii contrastive. Am semnala, în legătură cu punctul (a), problema — viu dezbătută — a analizei contrastive a mijloacelor de comunicare în masă.

În final prezentăm cîteva dintre ideile pe care ni le-a sugerat schimbul viu și dinamic de păreri favorizat de sesiunea de la Sibiu.

Trebuie distins între greșeli de limbă și greșeli de vorbire. Greșelile de limbă pot fi detectate prin studiul sintactic și semantic. Greșelile de vorbire impun studiul pragmatic.

Trebuie distins, în cazul traducerii simultane, între *greșeli provocate de situația de traducere* (exemplu : traducerea ,,rimată interlingvistic" a unor cuvinte engleze ca *bitumen, information* prin rom. ,,bitum", ,,informație", în loc de *bitum, informare*[1] din motive care țin de viteză, stress etc. iar nu de structura ,,lexiconului interlingvistic" interiorizat de traducător) și greșeli provocate de *o cuplare eronată a termenilor din cele două* limbi în mintea traducătorului. Această distincție o evocă pe cea dintre greșelile provocate de situația de învățare și greșelile provocate de structura gramaticală a limbilor în contact.

Traducerea simultană ,,aduce la suprafață" structuri de adîncime (structuri abstracte interiorizate tacit de vorbitori) din limba sursă. Ea se aseamănă, într-un fel, cu vorbirile populară, arhaică, afazică etc. care ,,aduc la suprafață" structuri de adîncime ale limbii standard.

Pentru a înțelege procesul de traducere (simultană, deci ,,orală" sau scrisă, deci ,,amînată") este necesar să se țină seama de faptul că, alături de trecerea de la o limbă la alta se trece parțial, de la un individ emițător la un altul și, parțial (în cazul traducerii simultane) sau total, în cazul traducerii scrise, de la un individ auditor la un altul și de la un context extralingvistic la un altul.

Vorbitorii interiorizează partiții diferite *libertate / constrîngere* în raport cu folosirea fiecărei limbi. Pentru ca aceste diferențe pragmatice să poată fi evaluate este însă necesară o prealabilă ,,aducere la același numitor" a gramaticilor limbilor în contact. Altfel, se poate întîmpla ca, neiluminînd anumite constrîngeri, o gramatică să dea iluzia libertății într-un domeniu în fapt dirijat de reguli. Acesta este cazul cu gramatica limbii române în care, abia în ultima vreme, încep

[1] Engl. *information* e traductibil în limba română fie prin *informare*, fie prin *informație*, dar cazul la care ne referim este unul în care, în traducere simultană, traducătorul a recurs la forma ,,mijloace de informație", căreia îi este preferată în limba standard forma *mijloace de informare*. (Marcăm prin cursive expresiile la care subscriem și prin includere între ,,. . ." expresiile la care nu subscriem).

să fie specificate constrîngerile care dirijează folosirea prepoziţiilor după anumite verbe. Ea oferea celui care venea în contact cu gramatica limbii engleze (în care, folosirii stricte a prepoziţiilor după verb i se acordă un spaţiu amplu) iluzia unui contrast uriaş între libertatea din limba română şi constrîngerile din limba engleză în această privinţă.

Analizate din punct de vedere pragmatic, mijloacele de comunicare în masă provoacă retragerea individului din rolul de *ascultător* (cu drept şi / sau obligaţie de replică imediat următoare) în rolul de *auditor* (fără drept de replică imediat următoare). Ele *deschid* situaţii de comunicare fără a le *consuma* şi *închide*. Sau, poate, ele deschid situaţii de *comunicare interpersonală* care, din lipsă de alternare între vorbire şi ascultare, se convertesc treptat în situaţii de comunicare *intra-personală* — de vorbire interioară.

Iunie 1977

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU
Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. BOX 136-137 — telex 11226, Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. BOX 136-137 — telex 11226, Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3.

ALBANIE, **Drejtoria Quendrore e Perhapjes Dhe Propagandimit Te Librit,** Tirane ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Volkseigener Aussenhandel Betrieb der D.D.R., Leninstrasse 16, 701 Leipzig, D.D.R. ;

RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon Sagner,** Postfach 68—8, München 34 ; **Otto Harrassowitz Buchhandlung,** Taunusstr. 5, Wiesbaden ;

BERLIN, **Wasmuth Buchhandlung,** Hardenbergstr. 9a — Berlin West ;

AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** Höchstädtplatz 3, 1201 Viena ;

BELGIQUE, **Du Monde Entier,** 162 rue du Midi, Bruxelles ; **Vander Editeur,** 10 Muntstraat, Louvain ; **Mais des langues vivantes,** 9 rue de Pierres — Bruxelles ;

BRÉSIL, **Livraria Brasiliense,** Barao de Itapetininga 93/99, Sao Paolo ; **Livraria Leonardo da Vinci,** Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;

BULGARIE, **Hemus,** Sofia, 6 Rousky Blvd ;

CANADA, International Book Ltd., 171 Slater Strud, Ottawa ; Les Presses de l'Université **Laval** C.P. 2447 — Québec 2 ;

CHINE, **China National Publications Import Corporation,** P.O.B. 88, Peking ;

GRÈCE, **Akadimos — Editions Jean Yannikos,** 57 rue Akadimias — Athènes ; **John Mihalopoulos & Son,** 75 Hermon Street — Thessaloniki, P.O. Box 73 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;

CUBA, **Instituto Cubano del Libro,** Direccion de Comercio Internacional O'Reilly, No. 407, La Habana ;

DANEMARK, **Munksgaard,** Nörregade 6 — DK., 1165 Copenhagen ; **Akademisk Boghandel,** Universitetsparken — Aarhus ;

ESPAGNE, **Miessner Libreros,** Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Librerie Herder,** Calle Balmes 26, Barcellona ;

ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ; **Stechert Mac Millan,** 7250 Westfield Ave., Pennsauken, NY 08110 ;

FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** Helsinki, Keskuskatu 1 ; **Suomalainen Kirjakauppa,** Helsinki 10 ;

FRANCE, **Librairie du Globe,** 2 rue de Buci, Paris 6-e ; **Librairie Hachette,** 58 rue Jean Bleuzen 92/70 Vanves ; **Messageries du libre import,** 116 rue du Bec, Paris 7-e ;

GRANDE-BRETAGNE, **Romanian Book Centre Ltd.,** 78 Speldhunst Road, Tunbridge WIlls, Kent ; **Central Books Ltd.,** 37 Grays Inn Road, London W.C. 1 ; **Parker & Son Ltd.,** 71/72 Walton Street, Oxford ;

HONGRIE, **Kultura,** Fö utca 32, Budapest 1 ;

ISRAËL, **Haiflepac Ltd.,** 11 Arlovoros St., Haifa ; **Lepac Ltd.,** 15 Tambam St., Tel-Aviv ;

ITALIE, **So. Co. Lib. Ri.,** Piazza Margana 33, Roma ; **Librerie Commissionarie Sansoni,** Via Lamarmora 45, Firenze ; **Librerie Riccardo Zannoni,** Corso Garibaldi 4, Padova ;

JAPON, **Maurzen Co. Ltd.,** 6 Tori, Nichome Nihonbashi, Tokyo 103 ; **Nauka Ltd.,** 2—30—19 Minami — Ikebukuro, Toshima-ku Tokyo 171 ;

MONGOLIE, **Mongolgoskingotorg,** Ulan Bator ;

NORVÈGE, **Johan Grund Tanum,** Karl Johansht. 43, Oslo ;

PAYS-BAS, **Pegasus Import,** Leidsestraat 25, Amsterdam ; **Martinus Mijhoff N. V.,** Lange Voorhout 9—11, Haga ;

POLOGNE, **Ars Polona-Ruch,** Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;

PORTUGAL, **Libreria Bucholz,** Avenida Libertade, Lisboa ;

SUÈDE, **Almqvist & Wiksell,** Gamla Brogatan 26, Stockholm ; **Lundequistska Bokhandeln,** P.O. Box 610, Upsala ;

SUISSE, **Librairie Rousseau,** Rue J. J. Rousseau 36, Genève ; **Herbert Lang & Cie. A. G.,** Münzgraben 2, Bern 7 ; **Librairie Payot,** 10 rue Centrale 1003, Laussanne ;

TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ve Smeckach 30, Praha 1 ; **Slovart,** Gottwaldogo nam. 47, Bratislava ;

U.R.S.S., **V/O Mezhdunarodnaya Kniga,** Moskva G. 200 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;

YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad V, Misica 1 ; **Jugoslovenska Knjiga,** Trg. Republike 5/VIII, Beograd.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1976 (XXVII)

I. P. I. — c. 7453

Lei 20

5 STUDII ŞI CERCETĂRI

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXVIII

6

noiembrie-decembrie

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție : Adresse du comité de rédaction : București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte-rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021, Calea Victoriei, nr. 125, Sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREŞTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

6 – XXVIII – 1977
noiembrie – decembrie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

CRONICĂ

SCL, an XXVIII, nr. 6, p. 589–690, Bucureşti, 1977.

ANDREI AVRAM

OBSERVAȚII ASUPRA FONEMELOR VOCALICE ALE DIALECTULUI ISTROROMÂN

Se discută problema opoziției /a/ : /å/, statutul fonologic al sunetului notat [ę] sau [ä] și locul fonemului /â/ în sistemul vocalic al istroromânei.

1. Cu privire la inventarul fonemelor vocalice ale istroromânei au fost emise trei păreri. În monografia lui August Kovačec [1] se stabilește un sistem vocalic format din 8 foneme. E. Petrovici și P. Neiescu [2] sînt de părere că istroromâna posedă 7 foneme vocalice; tot un inventar de 7 foneme găsim în prezentarea dialectului istroromân făcută de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu [3]. În sfîrșit, după Matilda Caragiu Marioțeanu [4] vocalele dialectului în discuție sînt în număr de 6. Celor trei descrieri le corespund următoarele tablouri ale vocalelor istroromâne [5]:

i		u	i		u	i		u
				â				
e	â	o	e		o	e	ă	o
ę	(a)	å	ä		å		a	

Observațiile din articolul de față vor avea ca obiect, mai întîi, chestiunile asupra cărora există deosebiri de păreri între autorii citați: raportul dintre [a] și [å] (identitatea sau neidentitatea fonologică a celor două sunete), statutul fonologic al vocalei notate [ę] sau [ä], locul fonemului notat /â/ sau /ă/ în sistemul vocalic; în al doilea rînd, vom face cîteva observații cu caracter general asupra vocalismului istroromânei.

2. Se știe că una dintre particularitățile dialectului istroromân constă în faptul că [a] a devenit [å] în silabele accentuate [6]. Totuși, după cum arată A. Kovačec [7], vocala nelabializată apare sub accent „la

[1] *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971, p. 40.

[2] *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL IX (1964), nr. 2, p. 189, nota 4. Totuși, într-o lucrare ulterioară a primului dintre cei doi autori este acceptată descrierea din cartea lui A. Kovačec, conform căreia istroromâna posedă 8 foneme vocalice (vezi mai jos, nota 44).

[3] *Probleme de dialectologie română*, București, 1976, p. 183.

[4] *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, 1975, p. 192.

[5] Sistemul cu 8 vocale a fost prezentat și sub formă de triunghi (vezi § 5). Cel de-al doilea tablou este reprodus după E. Petrovici și P. Neiescu, *loc. cit.*; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu nu prezintă sub formă de tablou sistemul vocalic al istroromânei.

[6] Pentru excepția reprezentată de cuvîntul *drac* vezi Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. II. *Introducere — Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân*, București, 1926, p. 61 (după cum se arată la p. 64 a lucrării, nu este însă necunoscută nici pronunțarea cu [å] a cuvîntului citat); August Kovačec, *op. cit.*, p. 34. Vezi și nota 15.

[7] *Op. cit.*, p. 40.

marea majoritate a subiectelor..., numai în cuvintele croate sau italiene (primite prin intermediul croatei), cuvinte care se simt ca atare, ceea ce înseamnă că s-ar putea vorbi despre o schimbare a codului în momentul în care se întrebuinţează aceste cuvinte".

Evident, dacă apariţia, într-un enunţ, a unui cuvînt cu [å] ar echivala întotdeauna cu părăsirea codului lingvistic istroromân şi trecerea la codul croat, nu s-ar putea pune problema existenţei opoziţiei /a/ : /å/ în istroromână, deoarece în interiorul acestui idiom timbrele vocalice în discuţie ar fi în distribuţie complementară : [a] în silabă neaccentuată, [å] sub accent. A. Kovačec a constatat însă că ,,unele subiecte caută să folosească realizările [å] — [á] în scopul diferenţierii semantice : *γrånița* « ramură mică » — *γránița* « graniţă »" [8]. Deşi autorul citat nu face nici o precizare expresă cu privire la apartenenţa cuvintelor cu [á] şi a celor cu [å] la acelaşi cod sau la două coduri diferite, din context rezultă că subiectele pe care le are în vedere ,,simt" ca istroromâne ambele categorii de cuvinte (nu ar avea sens să se vorbească de o diferenţiere semantică cu referire la un termen istroromân, [γrånița], şi la unul croat, [γranița]). Se poate spune, aşadar, că în vorbirea u n o r a dintre istroromâni se realizează un sistem vocalic în care există opoziţia /a/ : /å/.

Referindu-se la dificultatea de a găsi perechi minimale care să ilustreze opoziţia în discuţie, A. Kovačec consideră că în istroromână, în general — nu numai la unele subiecte — ,,[å] şi [á] trebuie totuşi tratate ca două foneme deosebite, căci nu există nici un criteriu formal pe baza căruia să se poată prevedea cînd avem [å] în silabă accentuată şi cînd [á], adică la o realizare sau alta nu se ajunge automat, ci ea este supusă alegerii făcute de vorbitor... şi nu le putem considera variante combinatorii" [9]. Împotriva acestei argumentări s-a formulat obiecţia, întemeiată, că cele două sunete pot fi, cu toate acestea, fonologic identice, ca variante libere [10].

După cum s-a văzut, soluţia propusă de noi constă în a recunoaşte faptul că în istroromâna actuală există atît un sistem vocalic în care [a] şi [å] sînt variante (combinatorii sau facultative) ale aceluiaşi fonem, cît şi un sistem caracterizat prin opoziţia /a/ : /å/.

Este necesar să adăugăm că observaţia lui A. Kovačec [11] potrivit căreia ,,fonemul /á/, dacă îl admitem, este totuşi marginal"[12], îşi păstrează în întregime valabilitatea, chiar dacă, în sensul celor arătate mai sus, atribuim opoziţia /a/ : /å/ numai unei variante a istroromânei, nu dialectului luat în totalitatea aspectelor lui (mai exact spus, caracter margina

[8] *Ibidem* (al doilea cuvînt este tipărit *γránița*) ; vezi şi p. 76 : ,,se pare că se tinde ca această opoziţie să fie folosită în scopuri distinctive (de ex., *γrånița — γránița ...*)". Nu ne interesează aici fluctuaţia [å]~[ᵘå], pentru care vezi p. 34 a cărţii.

[9] *Ibidem*, p. 40. Cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 156 : ,,*a* şi *ă* sînt variante poziţionale, una a celeilalte".

[10] Matilda Caragiu Marioţeanu, *loc. cit.*

[11] *Op. cit.*, p. 40.

[12] În tabloul reprodus în § 1 caracterul marginal al lui /a/ este indicat prin punerea între paranteze a literei corespunzătoare.

are opoziția /a/ : /å/ [13]). Cît despre sistemul celeilalte variante [14], de subliniat că existența lui nu implică inexistența s u n e t u l u i [a] sub accent, ci numai caracterul nedistinctiv al deosebirii dintre timbrele [a] și [å] [15].

3. Valoarea fonologică a deosebirii dintre vocalele [e] și [ę] este în afara oricărei îndoieli; ea este pusă în evidență de A. Kovačec [16] cu ajutorul unor perechi minimale ca [péna] „peniță" — [pęna] „pană, frunză", [rem] „vrem" — [ręm] „voiam", [vițé] „vițel" — [vițę́] „vițică". Pe de altă parte, pentru discuția de mai jos este important să se menționeze că există perechi minimale care ilustrează opozițiile /e/ :/â/ și /ę/ : /â/ : [mer] „meri"—[mâr] „mîini"; [bęt] „beat; bețiv" — [bât] „băț" [17].

Randamentul funcțional al opoziției /ę/ : /e/ este mai mare în unele graiuri ale subdialectului de sud (Sușnievița, Noselo, Letai, Sucodru) decît în celelalte graiuri, datorită faptului că în primele prin această opoziție se disting formele de singular nearticulat de cele de plural nearticulat ale majorității substantivelor feminine: [kåsę] „casă" — [kåse] „case" (la Jeiăn: [kåsa] — [kåse]) [18].

În cartea Matildei Caragiu Marioțeanu nu se discută chestiunea statutului fonologic al lui [ę]; din faptul că acest sunet este numit „varianta mai deschisă a lui *e*" [19] și din tabloul sistemului vocalic rezultă însă că autoarea admite identitatea fonologică a lui [ę] cu [e].

În aceeași lucrare, sunetul (diferit de [a]) corespunzător vocalei finale din dr. *casă*, de exemplu, este notat [ĕ], nu [ę], și considerat variantă a fonemului /ă/: „Fonemul /ă/, în poziție finală neaccentuată, se realizează de obicei ca [ĕ] [20], sunet intermediar între [e] și [ă], sau ca [a] (în Jeiăn)" [21].

În ce privește interpretarea fonologică a vocalei finale în discuție o opinie similară întîlnim la Liliana Ionescu-Ruxăndoiu [22]: „Întrucît nu dispunem de o descriere fonetică exactă a sunetului realizat la finală, în majoritatea graiurilor istroromâne, în loc de /ă/, preferăm să îl interpretăm fonologic ca variantă a lui /ă/ (înregistrat ca atare la anumiți vorbitori)". Aceeași autoare afirmă că „R. Flora notează constant un [ă], în poziția în discuție" [23]. În realitate, în materialul din lucrarea

[13] În absența opoziției, fonemul realizat ca [a] și ca [å] urmează să fie notat /a/ (cf. § 5); s-ar părea deci că în raport cu acest sistem celălalt posedă „în plus" un /å/ și că marginal este fonemul realizat ca vocală labializată.

[14] Cele două variante în discuție nu corespund la două subdialecte sau graiuri; avem a face, mai curînd, cu un caz de coexistență a două sisteme în același idiom.

[15] Cf. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 64 și 65: „studiile dialectale ale lui Bartoli dovedesc că trecerea lui *a* în *å* nu e comună tuturor instroromânilor"; „prefacerea lui *a* în *å* e încă în curs la istroromâni". Vezi și August Kovačec, *op. cit.*, p. 15, unde autorul menționează că la „un bun informator pentru morfologie și lexic" din Jeiăn a constatat „o mult mai slabă labializare a lui /å/".

[16] *Op. cit.*, p. 38.

[17] *Ibidem*, p. 38—39.

[18] *Ibidem*, p. 36, 72, 77, 89, 96—97.

[19] Vezi pasajul reprodus mai jos.

[20] Tipărit /ĕ/.

[21] Matilda Caragiu Marioțeanu, *op. cit.*, p. 193.

[22] *Op. cit.*, p. 185.

[23] *Ibidem*.

la care se trimite [24] notaţia [ă] nu apare la finală decît în trei cuvinte (de remarcat că în [v^{u}otă], care se întîlneşte de trei ori, vocala finală corespunde în două cazuri lui [e], desinenţă de plural, nu lui [ă] din dacoromână: [k^{u}atro v^{u}otă z^{e}aţe] „40", [devet v^{u}otă z^{e}aţe] „90", alături de [doo v^{u}ote z^{e}aţile] „al douăzecilea"); notaţia [ĕ] apare o dată — [feţorinĕ] „flăcău" (cf. [fečorina] într-un text din Jeiăn transcris de E. Petrovici şi P. Neiescu [25]) —, iar în celelalte cuvinte apar vocalele [ę] şi, mai frecvent, [a]: [i̯e skak^{i}ę] (alături de [i̯e skakă]) „el sare", [ženska] „femeie" [26].

În legătură cu transcrierea, Matilda Caragiu Marioţeanu [27] face următoarele observaţii: „În transcrierea lui Puşcariu (*St. istr.*, II) sunetul [ĕ] [28] este notat cu *ę*. Dat fiind că acelaşi semn notează însă şi varianta mai deschisă a lui *e*... şi că *-ă* final în istroromână are tendinţa de a trece în seria centrală [29], nu în cea anterioară, semnul *ĕ* din sistemul de transcriere al ALR este preferabil". După cum se poate constata, autoarea consideră că sunetul care apare în poziţia menţionată nu este cel corespunzător notaţiei [ę] (sau [ä] [30]). Avem însă motive să credem că cei care s-au înşelat în privinţa timbrului vocalei în discuţie au fost nu S. Puşcariu, E. Petrovici, P. Neiescu şi A. Kovačec, ci unii dintre ceilalţi cercetători ai dialectului istroromân [31]. Avînd în vedere sunetul final din forme cum sînt cele pe care le notează [fęţę], [căntę], S. Puşcariu face precizările următoare: „rostirea aceasta era absolut consecventă şi sigură în graiul lui Belulovici; el însuşi considera sunetul *e* deschis; un caracter obscur n-am putut observa în nici un caz" [32]. Pe de altă parte, nici la E. Petrovici şi P. Neiescu, nici la A. Kovačec nu găsim vreo menţiune din care să rezulte că la finala substantivelor feminine am avea, în subdialectul de sud, sunetul [ĕ] şi nu [ę] sau [ä]. Este destul de curios că Matilda Caragiu Marioţeanu, după părerea căreia notaţia folosită de S. Puşcariu nu este cea mai satisfăcătoare, nu se referă şi la sistemul de transcriere folosit de A. Kovačec şi la ceea ce spune acest autor despre statutul fonologic al vocalei [ę] (studiul lui E. Petrovici

[24] Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuţia geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziţiei graiurilor istroromâne faţă de dacoromână*, în FD IV(1962), p. 135—167.

[25] *Op. cit.*, p. 213.

[26] Exemplele citate se găsesc la p. 152 şi 153 din articolul lui Radu Flora; [ă] final mai apare la p. 158, în [v^{u}otă] (sg.) şi în [ćără]. Am avut în vedere numai materialul notat de autorul articolului, nu şi pe cel reprodus din lucrările altor cercetători.

[27] *Op. cit.*, p. 193.

[28] Tipărit, evident greşit, [e].

[29] Sic.

[30] Vezi E. Petrovici şi P. Neiescu, *op. cit.*, p. 189, nota 4: „privitor la *ä* istroromân, trebuie remarcat că e mult mai deschis decît *ę* al graiurilor dacoromâne, aşa încît poate fi transcris *ä*"; August Kovačec, *op. cit.*, p. 33.

[31] Vezi Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 78—79: „Una din cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istroromân e prefacerea lui *-ă* final (accentuat sau neaccentuat) în *ę*... Cercetătorii români, influenţaţi de graiul lor, au auzit mai adesea *ă*... Popovici scrie *ă* sau *ę* (sunet curent în dialectul său bănăţean), dar are şi *ę*... Morariu descrie această vocală, cu colorit de *e*, un sunet intermediar între *ă* şi *e* şi o însemnează cu *ĕ*". În Jeiăn, Brdo şi Kostrčan [ă] neaccentuat a devenit [a] (August Kovačec, *op. cit.*, p. 77).

[32] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 79; vezi şi p. XIII, unde se arată că litera *ę* are valoarea de „*e* deschis" (deci ea nu corespunde unui sunet intermediar între [e] şi [ă]).

și P. Neiescu nu este menționat nicăieri în capitolul cărții consacrat de autoare dialectului istroromân [33]).

Chiar dacă am lăsa însă la o parte chestiunea vocalei finale din cuvinte de tipul *casă*, nu am putea să neglijăm pe [ę] din silabele accentuate, care, așa cum am văzut, este o realizare a unui fonem diferit atît de /e/, cît și de /ă/ = /â/; în felul acesta, se ajunge la un inventar de cel puțin 7 foneme. Se poate discuta dacă în dialectul istroromân există sau nu opoziția /a/ : /â/ și dacă, prin urmare, sistemul vocalic al acestui dialect cuprinde 8 foneme sau numai 7; este însă neîndoielnic că sistemul cu 6 vocale, stabilit de Matilda Caragiu Marioțeanu, n u e x i s t ă în istroromână.

4. E. Petrovici și P. Neiescu [34] menționează că ,,vocala *â* se aude adesea mai închisă decît *ă* al dacoromânei literare", dar nu se pronunță asupra locului ocupat de vocala în discuție, din punctul de vedere al aperturii, în sistemul fonologic. După toate probabilitățile, poziția lui /â/ în tabloul reprodus mai sus — între /i u/ și /e o/ — se explică numai prin natura fonetică a sunetului corespunzător și se pare că autorii citați disting numai trei, nu patru grade de apertură în sistemul vocalic al istroromânei. Dacă așa stau lucrurile, sînt posibile trei interpretări cu privire la încadrarea lui /â/ în clasele de apertură : împreună cu /i u/, împreună cu /e o/ sau în afara celor trei clase de apertură. Cît despre clasele de localizare, este clar că /â/ nu face parte nici din seria vocalelor anterioare, nici din cea a vocalelor posterioare; așadar /â/ sau formează o clasă cu un singur membru, sau este situat în afara claselor de localizare.

Matilda Caragiu Marioțeanu consideră că /ă/ face parte dintr-o serie vocalică centrală (care ,,este incompletă — în raport cu sistemul vocalic dacoromân și cu aromâna de tip A") [35] și, așa cum rezultă din tablou, din clasa de apertură căreia îi aparțin și vocalele /e/ și /o/.

Problema încadrării fonemului notat /â/ sau /ă/ în una dintre clasele de apertură este pusă în discuție numai de A. Kovačec : ,,Cu toate că din punct de vedere fonetic se apropie mai mult de [e] și [o] decît de [i] și [u], fonemul /â/ [36] s-ar putea prezenta ca figurînd printre vocalele închise, deci /i/ — /â/ — /u/, din cauza echivalențelor în morfologie între /i/ și /â/ : *durm-i-nda* față de *cânt-â-nda*" [37]; autorul optează însă pentru soluția potrivit căreia ,,/â/ este o vocală medie" [38], deci grupată împreună cu /e/ și cu /o/.

După părerea noastră, prin faptul că nu apare la finală [39] /â/ se separă de toate celelalte vocale. Ținînd seamă de această particularitate

[33] Nu sînt menționate nici articolele lui E. Petrovici la care trimitem mai jos (vezi notele 40 și 44).

[34] *Op. cit.*, p. 189, nota 4.

[35] *Op. cit.*, p. 192 (după cum se arată la p. 223, aromâna de tip A este cea în care, ca și în limba română literară, există opoziția /ă/ :/î/).

[36] Tipărit [â].

[37] August Kovačec, *op. cit.*, p. 39.

[38] *Ibidem*; vezi și tabloul de la p. 40, reprodus de noi în § 1.

[39] Deoarece în această poziție vocala de timbru neutru dintr-o fază mai veche de evoluție a istroromânei a devenit [ę] sau [a] (vezi nota 31). Cu privire la distribuția vocalelor în instroromână August Kovačec, *op. cit.*, p. 52, formulează regula generală conform căreia ,,în principiu, toate vocalele pot apărea, în istroromână, în poziție inițială, internă și finală"; în continuare, se dau exemple numai pentru inițială, iar pentru celelalte două poziții se trimite

distribuţională a fonemului în discuţie, precum şi de constatarea că el se realizează fie ca vocală cînd semiînchisă, cînd închisă, care nu este nici anterioară, nici posterioară, fie ca element vocalic de timbru neutru „inclus" în sonantele silabice[40], considerăm că /â/ este un fonem vocalic n e d e t e r m i n a t. Acest fonem nu aparţine nici unei clase de apertură şi nici unei clase de localizare; el nu posedă alte trăsături distinctive în afara celor care sînt comune tuturor vocalelor[41].

5. În cercetările de tipologie fonologică s-a stabilit că, în orice sistem, numărul vocalelor de apertură maximă este mai mic sau cel mult egal cu cel al vocalelor care aparţin unei alte clase de apertură[42]. Nu există nici un fapt care să ne determine să admitem că istroromâna ar face excepţie de la această „lege". Prin urmare, sîntem de părere că în sistemul format din 8 vocale fonemele /ę a å/ nu constituie o singură clasă de apertură, cu trei vocale (deci mai multe decît în celelalte două: /e o/, /i u/), ci două clase: /a/ şi /ę å/. Sistemul în cauză este, în consecinţă, triunghiular, spre deosebire de sistemul format din 7 vocale (6 vocale determinate + vocala nedeterminată), care este dreptunghiular (fiecare clasă de apertură conţine cîte două foneme).

Din motive de ordin practic, legate de studierea comparativă a sistemelor fonologice ale dialectelor şi graiurilor româneşti, considerăm că este preferabil ca vocala nedeterminată să fie notată /â/, rezervîndu-se litera *ă* pentru notarea fonemului realizat ca vocală semiînchisă de timbru neutru în graiurile caracterizate prin sisteme vocalice în care există trei clase de localizare şi, prin urmare, opoziţia /ă/ : /î/. Din aceleaşi motive, ni se pare convenabil ca vocala anterioară din clasa de apertură maximă să fie notată /ä/ (nu /ę/, ca la A. Kovačec), iar corespondenta ei posterioară — pe plan fonetic, posterioară sau centrală — să fie notată /å/; adoptăm deci, pentru sistemul dreptunghiular cu 7 vocale şi trei grade de apertură, transcrierea fonologică folosită de E. Petrovici şi P. Neiescu. Se înţelege că unica vocală de apertură maximă existentă în sistemul cu 8 foneme (vocală care nu aparţine nici uneia dintre cele două clase de localizare) va fi notată /a/. Considerăm, de asemenea, că este convenabil ca vocalele care, în acest sistem, constituie clasa de apertură intermediară între clasele /a/, pe de o parte, şi /e o/, pe de altă parte, să fie notate /ę ǫ/, nu /ä å/, ţinîndu-se seamă de faptul că fonemele realizate ca [ę] (sau [ä]), respectiv, ca [å] nu posedă aceleaşi trăsături distinctive în sis-

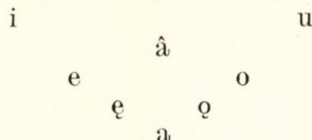
(p. 53) la „exemple aduse pentru definirea fonemelor vocalice", printre care nu figurează însă (la p. 38—40) nici un cuvînt cu /â/ final accentuat. Pe de altă parte, referindu-se la poziţia neaccentuată, autorul menţionează că „în silaba finală deschisă, fonemul /â/ nu apare" (p. 43). Nu există nici un motiv pentru a susţine — aşa cum face Matilda Caragiu Marioţeanu, *op. cit.*, p. 193 — că în graiul din Jeiăn [a] din forme ca [fęta] „fată" este o realizare a fonemului /ă/, respectiv, /â/ (cu privire la transcriere vezi § 5). Vezi şi § 3.

40 E. Petrovici, *Rezistenţa sistemului fonologic la o puternică influenţă fonetică străină. În legătură cu sonantele „silabice" istroromâne* r̥, n̥, m̥, în CL IX(1964), 1, p. 35—39.

41 Cf. Viggo Brøndal, *La structure des systèmes vocaliques*, în TCLP VI(1936), p. 65.

42 În alţi termeni: „a ±*grave* opposition in +*compact* vowels implies a ±*grave* opposition in —*compact* vowels, but not vice versa... a ±*flat* opposition in +*compact* vowels implies a ±*flat* opposition in —*compact* vowels, but not vice versa" (Henning Andersen, *Markedness in Vowel Systems*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists. Bologna — Florence, Aug. 28— Sept. 2, 1972*, II, Bologna, [1974], p. 891—896).

temul dreptunghiular cu 7 foneme și în cel triunghiular cu 8 foneme [43]. Așadar acesta din urmă poate fi prezentat astfel [44]:

6. Prin constituirea opoziției /a/ : /å/, care, în momentul de față există, într-o variantă a istroromânei, cel puțin *in statu nascendi*, în acest dialect a reapărut (respectiv, reapare) un t i p de sistem vocalic — tipul triunghiular — care se regăsește în graiuri aparținînd celorlalte trei dialecte și care este și cel al latinei și al limbii române literare [45]. Fenomenul nu are deci ca urmare doar simpla sporire a inventarului de foneme vocalice.

După cum rezultă din paginile precedente, două dintre cele trei descrieri propuse pînă acum sînt valabile, fiecare însă pentru cîte o variantă a dialectului istroromân, una mai veche, cu 7 foneme vocalice, și alta mai nouă, cu 8 foneme vocalice și cu un sistem de opoziții în care este inclusă și opoziția marginală /a/ : /å/ (respectiv, /a/ :/ǫ/).

Remarques sur les phonèmes vocaliques du dialecte istro-roumain

(Résumé)

En partant des descriptions phonologiques existantes, l'auteur discute les trois questions suivantes : le rapport entre les voyelles [a] et [å] (deux variantes d'un même phonème ou bien deux phonèmes distincts?), le statut phonologique de la voyelle [ə], la place du phonème /ə/ dans le système vocalique ; il arrive aux conclusions que voici :

1. Il existe, en istro-roumain, deux systèmes vocaliques ; l'un est quadrangulaire et contient sept phonèmes, /i e ä u o å ə/ (c'est le système établi par E. Petrovici et P. Neiescu) ; l'autre, plus récent, est triangulaire et contient huit phonèmes (ce dernier système, établi par A. Kovačec, est caractérisé par la présence de l'opposition /a/ :/å/).

2. On ne peut pas accepter l'opinion suivant laquelle la voyelle notée [ę] ou [ä] serait une variante du phonème /e/ ou du phonème /ə/.

3. Le phonème /ə/ est une voyelle indéterminée, qui, par conséquent, n'appartient à aucune classe de localisation ou d'aperture.

Iulie 1977

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

[43] Pentru argumente în favoarea sistemului de transcriere fonologică propus aici vezi articolul nostru *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL XXVIII (1977), 4, § 4. În același articol (§§ 12 și 27) am prezentat și analiza în trăsături distinctive (definite în termeni acustici) a vocalelor dialectului istroromân, avînd în vedere ambele sisteme, cu 7 și cu 8 vocale.

[44] Prezentarea sub formă de triunghi a sistemului cu 8 vocale o găsim (alături de cea sub formă de dreptunghi, propusă de A. Kovačec, cu trei foneme în clasa de apertură maximă) la E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat al sistemului fonematic istroromân*, în CL XIII (1968), 1, p. 10 ; fonemele pe care noi le notăm /â ę ǫ/ sînt notate de autorul citat /ă/, respectiv, /ä/ și /å/.

[45] Cu privire la tipurile de sisteme vocalice din graiurile limbii române vezi §§ 36 și 37 din articolul nostru menționat în nota 43. Ar fi, poate, mai exact să spunem — în concordanță cu terminologia folosită în articolul la care ne referim — că avem a face cu t i p u l de sistem c u o p t v o c a l e din cadrul c l a s e i sistemelor t r i u n g h i u l a r e.

MARIA ILIESCU

STRUCTURA SEMANTICĂ A URMAŞILOR SUFIXULUI LAT. *-arius, -aria, -arium* ÎN ROMÂNĂ ŞI ÎN ITALIANĂ

Cu ajutorul analizei semice articolul urmăreşte să arate asemănările şi mai ales diferenţele semantice dintre sufixul rom. *-ar* şi sufixul italian *-aio* (şi *-aia*), ambele moştenite din lat. -ARIUS, -ARIA, -ARIUM.

0. După cum am mai arătat [1], determinarea valorii semantice a unui sufix este posibilă numai în funcţie de a) sememul de bază (SB), unitate din planul conţinutului, care corespunde lexemului de bază din planul expresiei (adică lexemului la care se ataşează sufixul); b) sememul derivatului, care corespunde pe planul conţinutului lexemului derivatului, format din lexemul de bază + sufix.

Din punctul de vedere al sferei semantice, sfera derivatului e mai mare decît sfera bazei. Diferenţa dintre configuraţia semantică a sememului de bază şi a sememului derivatului este formată de sememul sufixului. Pentru a afla valoarea semantică a acestuia trebuie, aşadar, să cunoaştem valoarea sememului bază (SB) şi a sememului derivatului (SDv), spre a putea face operaţia SDv — SB, care ne dă sememul sufixului (SSuf).

0.1. Fie lexemul derivatului *cizmar*. În cazul acesta *cizm/ă* este LB (lexemul bază), iar *-ar* sufixul. Cunoaştem valoarea lui SB *cizmă*, şi anume „încălţăminte de piele, de cauciuc etc. cu carîmbul aproape pînă la genunchi", şi a lui SDv *cizmar* „persoană care se ocupă cu confecţionarea (cizmelor p. ext. a) încălţămintei". De unde deducem valoarea sufixului *-ar* în acest cuvînt : „persoană care se ocupă cu confecţionarea SB".

Derivatul nu e, de fapt, altceva decît o posibilitate economică a redării unei sintagme, ceea ce are ca urmare faptul că oricărui derivat îi corespunde o perifrază (care figurează ca definiţie în dicţionare). În cazul derivatelor substantivale această perifrază e formată de cele mai multe ori din doi termeni : un determinat (D), în cazul nostru *persoană*, care funcţionează ca gen proxim al definiţiei, cu alte cuvinte ca arhisemem sau clasem al derivatului, şi un (grup) determinant (d), în cazul nostru „care confecţionează încălţăminte", care funcţionează ca diferenţă specifică a definiţiei, cu alte cuvinte ca unul sau mai multe seme specificatoare ale derivatului.

În cazul derivatelor adjectivale perifraza e lipsită de determinat : *bugetar* „care ţine de *buget*".

0.2. Dacă pe planul expresiei locul lui LB este întotdeauna acelaşi (LB + Suf), pe planul conţinutului locul lui SB nu e întotdeauna acelaşi

[1] *L'analyse sémique des suffixes italiens* -AIO *et* -AIA în CLTA 9 (1972), nr. 2, p. 177—200. Articolul face parte dintr-un studiu mai mare, care-şi propune compararea valorilor semantice ale moştenitorilor sufixului latin -ARIUS în limbile romanice.

în perifraza definitorie. El poate figura fie în cadrul determinantului — ca în cazul de mai sus —, fie ca determinat — ca în cazul lui *gîzar* „gîză (D) de un anumit fel (d)", în care SB = D. După poziția lui SB în perifraza definitorie putem clasa derivatele în *determinate* (SB = D) sau *determinante* (SB ⊂ d).

0.2.1. Dar locul lui SB nu este fix în cadrul grupului determinant. El poate fi complement direct, indirect, circumstanțial, atribut și subiect. În cazul în care determinantul e format numai din element de relație (ER) și verb (V), SB se poate identifica cu verbul.

SB = complement direct
cărămidar „bărbat / care fabrică (sau vinde) *cărămizi*"
SB = complement indirect
ploier „instrument / care apără de *ploaie*"
SB = complement circumstanțial
colibar „bărbat / care locuiește în *colibă*"
SB = atribut
negrar „bărbat / care poartă haine *negre*"
SB = subiectul unui verb pasiv
blidar „dulap / în care se pun *blide*"
SB = nume predicativ
nălbar „fluture / care este *alb*"
SB = verb predicativ
cufundar „pasăre / care se *cufundă*".

0.3. Grupul determinantului din perifraza definitorie cuprinde de obicei un verb la un mod predicativ. Verbele pot fi clasate în linii mari în ergative (tip *a face*), essive (tip *a fi*), posesive (tip *a avea*).

Verb ergativ : **cizmar** „bărbat | care face *cizme*"
Verb essiv : **colibar** „bărbat | care trăiește în *colibă*"
Verb posesiv : **cîrciumar** „bărbat | care are o *cîrciumă*"

În alte cazuri, mai rare, verbul din perifraza definitorie e la un mod nepredicativ : **bătrînețe** „calitatea | de a fi *bătrîn*".

După criteriul modului, derivatele pot fi împărțite în *predicative* și în *nepredicative*.

0.4. După aceste observații preliminarii ne propunem să comparăm structura semantică a derivatelor românești în *-ar* [2] cu cea a derivatelor italiene în *-aio* și *-aia*[3], sufixe care continuă lat. -ARIUS, -ARIA și -ARIUM[4].

Prin analiza semică a determinatului, a verbului din perifraza definitorie și a lui SB am ajuns, simplificînd clasificarea făcută în articolul citat din CLTA, la următoarele grupe de derivate : de agent, colective,

[2] Corpusul a fost cel excerptat din *Dicționarul invers* (București, 1957). Ne-au fost de cel mai mare folos următoarele articole cu privire la sufixul *-ar* : Laura Vasiliu, *Relevanța semantică în descrierea derivării*, în SCL XXVI(1973), p. 255—263 ; Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în SMFC III, 1962, p. 145—153 ; Ecaterina Ionașcu, *Sufixele -ar și -aș la numele de agent*, în SMFC I, 1959, p. 79—80. Vezi și I. Coteanu, *Limba română contemporană*, II. *Vocabularul*, București, 1975, p. 93, 143—144, 158—161, 164, 170—173.

[3] După cum am arătat în CLTA, corpusul a fost constituit de derivatele excerptate în mod exhaustiv din Mario Alinei, *Dizionario inverso italiano*, Haga, 1962, care, la rîndul său, are la bază dicționarul etimologic al lui Migliorini-Duro.

[4] -ARIUS și -ARIUM s-au contopit în ambele limbi, iar -ARIA nu s-a păstrat decît în italiană.

de materie, de plasare, locale (colective), locale (de plasare), posesive, calificative şi de apartenenţă [5].

1. ROM. -AR–IT. -AIO/-AIA [6]

1.0. În ambele limbi cea mai mare parte a derivatelor sînt determinante predicative (vezi *supra*), iar definiţia este substantivală [7].

1.1. DERIVATE DE AGENT

1.1.1. Derivatele de agent se caracterizează prin aceea că :

a) determinatul are trăsăturile /+ uman/ /+masculin/ realizate pe planul expresiei prin lexemul : „bărbat".

b) verbul este ergativ cu trăsăturile /+ activ/ /± punctual/ /+ iterativ/ /+ profesional/, realizate prin lexeme ca : „a face", „a prelucra", „a conduce", „a vinde", „a compune" etc.

c) substantivul din GN, care reprezintă pe SB, are trăsăturile : /± animat/ /+ concret/ /±tangibil/ /± discret/.

În italiană corespund derivate în *-aio*.

cărămid/ar bărbat care fabrică (sau vinde) *cărămizi*
matton/aio bărbat care fabrică (sau vinde) *mattoni*
căpr/ar bărbat care îngrijeşte şi păzeşte *capre*
capr/aio bărbat care îngrijeşte şi păzeşte *capre*
pamflet/ar bărbat care compune *pamflete*
novell/aio bărbat care compune *novelle*

1.1.2. Prin personificare, determinatul prezintă trăsăturile /+ animat/ /– uman/ redate pe planul expresiei mai ales prin nume de animale. În acest caz verbul schimbă trăsătura /+ profesional/ în /– profesional/. În italiană corespund derivate în *-aio* şi *-aia*.

şoric | ar ciine care vînează *şoareci*
nocciuol | aia pasăre care mănîncă *noccioli*

1.1.3. Tot prin personificare determinatul are trăsăturile /– animat/ /+ instrument/ redate prin lexemele : „instrument", „dispozitiv" etc. În italiană corespund derivate în *-aio* şi *-aia*.

brăzd | ar instrument care taie *brazde*
cener | aio instrument cu care se evacuează *cenere*
copp | aia instrument care produce *coppi*

[5] În felul acesta am reuşit să reducem numărul claselor semantice (14) stabilite de Laura Vasiliu în *art. cit.*

[6] Derivatele se dau aldine, SB respectiv LB (lexemul bază) cursive, iar realizările lexematice ale perifrazei definitorii în afara exemplelor în ghilimele. Realizările lexematice ale perifrazei definitorii se dau pentru ambele limbi în română.

[7] În articolul de faţă facem abstracţie de derivatele adjectivale.

1.1.4. În ambele limbi determinatul se poate realiza prin lexemul „lună". În limba română formaţia este clară şi ar putea proveni de la o personificare; în italiană ea nu este analizabilă pentru vorbitori.

cireş | ar lună care coace *cireşile*

febbr | aio lună...

1.1.5. Tot prin personificare, determinatul se poate realiza prin lexemul „boală".

În italiană corespund derivate în *-aio*.

limb | ar boală care atacă *limba*

marci | aio boală care produce *marcio*.

1.1.6. Cînd o acţiune neprofesională e repetată din cauza trăsăturii /+ afectiv/, derivatul are de obicei o conotaţie peiorativă. Determinatul are trăsătura /+ uman/, iar verbul este / + activ/ /— profesional/ /— punctual/ /+ afectiv/, realizat pe planul expresiei în limba română prin „a-i plăcea".

În italiană corespund derivate în *-aio*.

ţuic | ar bărbat căruia îi place *ţuica*

past | aio bărbat căruia îi plac *paste*.

1.2. DERIVATE COLECTIVE[8]

a) Determinatul are trăsăturile /— animat/ /± discret/ /± mobil/ /± colectiv/, exprimate prin lexemele generice „ansamblu", „totalitate" etc.;
b) verbul este /+ ergativ/ /— activ/ /— punctual/ /— iterativ/, exprimat prin lexeme de tipul „a forma", „a constitui" etc.; verbul pasiv poate fi înlocuit printr-un participiu;
c) substantivul care reprezintă pe SB, de obicei complement de materie, are trăsăturile /± animat/ /— uman/ /± discret/ /+ pluralitate/. În italiană corespund derivate în *-aio* şi *-aia*

frunz | ar ansamblu (care e) format din *frunze*

polip | aio ansamblu (care e) format din *polipi*

uccell | aia ansamblu (care e) format din *uccelli*.

1.3. DERIVATE DE MATERIE

Înrudită cu categoria colectivelor este cea a derivatelor de materie. Determinatul are trăsăturile /— uman/ /+ discret/ /+ mobil/, exprimate prin lexemul „obiect" etc.

În italiană corespund derivate în *-aio* şi *-aia*.

ficăt | ar cîrnat (care este) umplut cu *ficat*

pagli | aio obiect (care e) format din *paglio*

steccon | aia obiect (care e) format din *stecconi*.

[8] Florenţa Sădeanu, în *Sufixe colective în limba română*, în SMFC III, 1962, p. 64 şi 80, arată, privitor la sufixele colective în *-ar*, că ele se ridică la un număr total de numai 32, fiind incluse şi cuvinte semnalate de un singur izvor, şi anume: 9 nume de lucruri, 17 nume de plante, 5 nume de animale (+ un adjectiv).

1.3.1. Un caz special este cel în care lexemul determinatului este lexemul „carte". Verbul schimbă trăsătura /— activ/ în /+ activ/. În italiană corespund derivate în *-aia*.

evangheli | ar carte care cuprinde *evanghelii*
novell | aia carte care cuprinde *novelle.*

1.4. DERIVATE DE PLASARE

1.4.1. a) Determinatul are caracteristicile /— animat/ /+ concret/ /+ tangibil/ /+ discret/ /± mobil/ /+ volum vid/ /pentru plasare/, care se realizează prin nume de recipiente.
b) Verbul are trăsăturile /+ ergativ/ /— activ/ /+ punctual/ /+ iterativ/ şi se realizează prin lexeme de tipul „se pune".
c) SB, care are funcţia de subiect al verbului reflexiv pasiv al relativei din perifraza definitorie, are trăsăturile /— animat/ /+ concret/ /+ tangibil/ /± discret/ /+ mobil/.
În italiană corespund derivate în *-aio* şi în *-aia.*

blid | ar dulap în care se pun *blide*
bagagli | aio vagon în care se pun *bagagli*
cappon | aia recipient în care se pun *capponi.*

1.4.2. Schimbînd trăsăturile semantice /± mobil/ în /+ mobil/ şi /+ volum vid/ în /— volum vid/, determinatul se realizează prin lexemul „obiect".

GN este un complement de loc introdus prin prepoziţia *peste*. Trăsăturile lui semantice sînt /+ concret/ /+ tangibil/ /— discret/ /apartenenţă la un corp animal/.

Italiana nu are derivate în *-aio* sau *-aia* pentru a exprima acest sens, ci recurge la *-iere.*

piept | ar obiect care se pune peste *piept*
pulp | ar obiect care se pune peste *pulpă.*

1.5. DERIVATE LOCALE (COLECTIVE)

1.5.1. Localizarea este exprimată de determinat, care
a) se realizează prin lexemul „loc",
b) verbul este essiv : „a fi", „a exista", „a se găsi" etc.,
c) GN are funcţia de subiect al propoziţiei relative şi trăsăturile /+ animat/ /+ pluralitate/.
În italiană corespund derivate în *-aio* şi în *-aia.*

vierm | ar loc unde se găsesc *viermi*
urzic | ar loc unde cresc *urzici*
fragol | aia loc unde cresc *fragoli*
viper | aio loc unde se găsesc *vipere.*

1.6. DERIVATE LOCALE DE PROVENIENŢĂ

Localizarea este exprimată de determinant prin GN (= SB)
a) Determinatul are trăsătura /± animat/.
b) Verbul este essiv existenţial („a trăi", „a se găsi" etc.) sau ergativ de mişcare („a veni").

c) SB are trăsăturile /± animat/ /— uman/ /± localitate/.
Aceste derivate lipsesc din italiana literară.

colib | ar bărbat care locuieşte în *colibă*
plop | ar insectă care trăieşte pe *plopi*
urzic | ar pasăre care trăieşte prin *urzici*
colţ | ar mobilă care stă în *colţ*
băden | ar persoană care trăieşte la (sau provine din) *Bădeni*
orăd | ar vînt care vine din *Oradea*

O subgrupă, în care determinatul are trăsătura /— animat/ şi SB indică vecinătatea, are corespondente în derivate italiene în *-iera*.

colţar mobilă care stă în *colţ*.

1.7. DERIVATE DE POSESIE

Aceste derivate se caracterizează prin trăsătura de posesie a verbului din perifraza definitorie : /— ergativ/ /+ posesiv/ /± prin natură/.
a) Determinatul are trăsătura /± animat/ şi se realizează foarte diferit : „bărbat", „animal", „plantă", „obiect" etc.
b) Verbul are trăsăturile mai sus amintite.
c) GN, substantiv în funcţie de obiect direct (= SB), are aceleaşi trăsături generale ca determinatul.
În italiană corespund derivate în *-aio* şi în *-aia*.

cîrcium | ar persoană care are o *cîrciumă*
botteg | aio persoană care are o *bottega*
bucluc | ar persoană care are *bucluc*
buongust | aio persoană care are *buongusto*
ghind | ar arbore care are *ghindă*
morchi | aio măslin care are *morchia*
lopăt | ar pasăre care are (un cioc ca) o *lopată*
latern | aia insectă care are o *lanterna*
zimţ | ar instrument care are *zimţi*
cerchi | aia obiect care are *cerchio*

1.8. DERIVATE CALIFICATIVE

Substantivele care intră în această categorie se deosebesc de toate cele precedente prin structura perifrazei definitorii. Grupul determinant e format numai dintr-un predicat nominal.
a) Determinatul este /± animat/ /— uman/.
b) Verbul este „a fi".
c) Determinantul este un adjectiv calificativ.
Aceste derivate se pot împărţi în două subclase după locul lui SB.

1.8.1. SB se identifică cu numele predicativ. În italiană nu se găsesc derivate de acest tip.

des | ar pieptene care este *des*
nălb | ar fluture care este *alb*.

1.8.2. SB se identifică cu determinatul. În italiană corespund derivate în *-aia*.

dărăc | ar *darac* care este special (cu dinţi mari etc.)
gozz | aia *gozzo* care este mare.

Derivatele de acest tip sînt uneori sinonime cu lexemul bază. Probabil că iniţial a existat o deosebire semantică privitoare la mărime sau la o altă calitate, care s-a pierdut cu timpul. Astfel, derivatul **ţîncar** are azi sensul de *ţînc*. Poate că iniţial avea sensul de *ţînc* care este ceva mai mare.

1.9. DERIVATE DE APARTENENŢĂ

Aceste derivate, puţine la număr, se caracterizează prin semul /incluziune/ al verbului din perifraza definitorie. Determinatul se integrează într-un ansamblu, o mulţime exprimată de GN (= SB).
a) Determinatul are trăsăturile /+ animat/ /± uman/.
b) Verbul este caracterizat prin semele : /— ergativ/ /+ posesiv/ /+ includere/.
c) SB are trăsăturile /— animat/ /+ colectiv/ /± instituţional/. În italiană corespund puţine derivate în *-aio* şi multe derivate în *-iere*[9].

marin | ar bărbat care aparţine de *marină*
marin | aio bărbat care aparţine de *marina*
protipend | ar bărbat care aparţine de *protipendadă*.

2. IT. -AIO/ -AIA – ROM. - ø

În afară de tipurile de derivate în *-aio* şi *-aia* care corespund rom. *-ar*, există cîteva categorii fără corespondent în română.

a) O subgrupă a colectivelor **(1.2.)**, în care SB este atributul complementului de materie cu trăsăturile /sunete produse de animale/ :
passer | aio ansamblu format din ciripitul păsărilor *passeri*
cagn | aia ansamblu format din lătratul cîinilor *cani*.

b) O subgrupă a derivatelor de plasare (cf. **1.4.**) cu determinatul realizat prin lexemul „loc" :
letam | aio loc unde se pun *letame*
fascinaia loc unde se pun *fascine*.
Verbul are uneori trăsăturile /+ ergativ/ /+ activ/ :
mattonaia loc unde se fac *mattoni*
În limba română corespund uneori derivate în *-ărie*.

3. IT. -AIA

3.1. Derivate calificative nepredicative (cf. **0.3.**) de tipul
vecchiaia calitatea de a fi *vecchio*
nu corespund unor derivate în *-ar* în limba română.

[9] Vezi *L'analyse sémique du suffixe it. -iere*, în CLTA 10 (1973), 2, p. 185.

3.2. Derivatelor în *-aia* care funcţionează ca feminine ale derivatelor în *-aio* le corespund în română derivate în *-ăriţă* şi *-ăreasă.*

matton | aio — matton | aia	**cărămid | ar** { **cărămid | ăreasă** / **cărămid | ăriţă** }
fior |aia	**flor | ăreasă**

3.3. Unei serii de derivate în *-aia* din categoria nume de agent personificate (care denumesc flori, boli şi instrumente) îi corespunde în limba română sufixul *-ăriţă* : **măselariţă, fălcariţă, năsipariţă, merindariţă** etc.

4. CONCLUZII

4.1. În ce priveşte evoluţia din latină [10], cele două limbi seamănă mult. Ambele, ca şi majoritatea limbilor romanice, au dezvoltat derivarea nominală în dauna celei adjectivale. Derivatele de agent, cele mai numeroase, continuă masculinul -ARIUS. Funcţia neutrului -ARIUM de a desemna recipiente, a fost preluată în română de *-ar*, în italiană de *-aio* şi de *-aia.* Sensul colectiv exprimat de *-aria* este dezvoltat în special în italiană de urmaşul direct *-aia.* Româna, care nu păstrează forma feminină, are mai puţine derivate colective, poate pentru că *-ar* este supraîncărcat semantic.

4.2. În linii mari, semantica sufixelor analizate este aproape aceeaşi. Se pot distinge cîteva sensuri de bază care generează, prin personificări şi metafore, independent şi paralel, o serie de subsensuri. Numai pe baza lipsei unui astfel de subsens nu se pot trage concluzii, şi asta cu atît mai mult cu cît nu se ştie dacă ea nu se datoreşte unei lacune a corpusului.

4.2.1. Lipsesc în italiană următoarele tipuri de derivate în *-aio/-aia* : a) Derivate de plasare care denumesc obiecte folosite pentru protejare (a unei părţi a corpului) (cf. **1.4.2.**) : rom. *pieptar*, *pulpar* etc. Derivate de acest fel se găsesc, în schimb, în franceză, în spaniolă şi în catalană [11]. În limba română aceste derivate sînt concurate de cele în *-ieră* [12]. b) Derivatele locale de provenienţă (cf. **1.6.**) lipsesc în italiana literară. Sensul de bază al acestei categorii „persoană care locuieşte în locul..., provine din locul..." se regăseşte însă dialectal, în special în sud:

fioraio bărbat care locuieşte în (sau provine din) *Santa Fiore*
abetonaro bărbat care locuieşte în (sau provine din) *Abetone*
catrinaro bărbat care locuieşte în (sau provine din) *Santa Caterina* [13].

Aceeaşi funcţie a sufixului *-arius* se găseşte şi în franceză, în sardă şi în catalană [14], după cum a arătat Iorgu Iordan încă din 1936 [15], ceea ce ne face să credem că este vorba de o funcţie romanică a sufixului.

[10] Cf. V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 88—89; W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes. Morphologie*, Paris, 1895, p. 555—561.
[11] Fr. de B. Moll, *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952, p. 271.
[12] Zizi Ştefănescu-Goangă, *Sufixul* **-ier**, în SMFC I, 1959, p. 120.
[13] G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti* III, Torino, 1969, § 1072; *-aro* şi *-aru* sînt forme dialectale.
[14] Fr. de B. Moll, *op. cit.*, p. 272.
[15] *Sufixul* **-ar** *în funcţie locală*, în „Buletinul Alexandru Philippide" III, p. 157—160. Autorul articolului arată că formaţii locale în *-ar* există şi în bulgară, sîrbo-croată şi albaneză. Ilira poseda şi ea un sufix *-aro*, care forma nume de popoare şi de triburi.

Pentru derivate în care localizarea unui obiect e exprimată printr-un nume comun, de tipul *colțar*, italiana recurge la sufixul *-iera* [16].

Derivate la care locul de existență al unei ființe se exprimă printr-un substantiv comun, de tipul *colibar*, nu sînt semnalate nici pentru dialectele italiene.

c) Lipsesc, de asemenea, din italiană derivate calificative (cf. **1.8.**) în *-aio* și *-aia*, la care sememul de bază se identifică cu numele predicativ din perifraza definitorie : rom. *desar*, *nălbar* etc.

4.2.2. Pentru derivatele în *-aio* și *-aia* care nu corespund unor derivate românești în *-ar* vezi *supra* **2.** și **3.1.**

4.3. Corespund numai unor derivate în *-aio* : derivatele de agent (cf. **1.1.1.**), în afară de cele care desemnează, prin personificare, un animal, o plantă sau un instrument (cf. **1.1.2.** și **1.1.3.**), și derivatele de apartenență (cf. **1.9.**).

4.4. Corespund numai unor derivate în *-aia* : derivatele calificative (cf. **1.8.1.**) rom. *dărăcar*, *gîzar* etc.

4.5. Corespund unor derivate în *-aio* și *-aia:* derivatele de agent de la **1.1.2.** și **1.1.3**, derivatele colective, derivatele de materie, derivatele de plasare de la **1.4.1.**, derivatele locale (colective) (cf. **1.5.**), derivatele de posesie.

4.6. O deosebire de structură între *-ar* și cele două sufixe italiene examinate constă în faptul că sufixul românesc formează și derivate (de agent) de la teme verbale (cf. **0.2.1.**). Acest tip de formații se găsește în toate limbile ibero-romanice, în sarolă, în franco-provensală și în veche franceză [17].

4.7. Atît rom. *-ar*, cît și it. *-aio* / *-aia* au caracter popular. Acesta se face însă mult mai puternic simțit în limba română, unde cea mai mare parte a derivatelor care se găsesc în *Dicționarul invers* nu sînt înregistrate de dicționarele limbii române moderne și contemporane, abstracție făcînd de numele de agent de origine franceză în *-aire* și *-ier* adaptate la *-ar*, ca, de ex. : *acționar*, *notar* etc. Dintre derivatele înregistrate de dicționare, cele mai multe sînt derivate de agent /± uman/ și de plasare (recipiente). Derivatele colective și locale sînt rare. Totuși *-ar* este și azi un sufix viu, dînd naștere în special la derivate — unele creații ad-hoc — de agent neprofesionale cu nuanță peiorativă sau glumeață de tipul *ciorbar*, *țuicar*, *popicar* etc.

În italiană, frecvența derivatelor după sens este următoarea, în ordine descrescîndă :

-aio : de agent, locale (colective), de plasare și colective, posesive

-aia : de agent, de plasare, locale (colective), posesive.

4.8. În ambele limbi sufixul este concurat de sufixul neologic *-ier/ ieră*, respectiv *-iere/-iera* [18] de origine franceză. În ce privește derivatele de agent, în ambele limbi cele în *-ar* respectiv *-aio /-aia* desemnează persoane particulare care exercită o meserie, un meșteșug, în timp ce derivatele

[16] Vezi articolul nostru *L'analyse sémique du suffixe italien* **-iera**, în CLTA 11 (1974), 2, p. 303.

[17] Cf. Fr. de Moll, *op. cit.*, p. 271 ; M. L. Wagner, *Historische Wortbildungslehre des Sardischen*, Berna, 1952, p. 75 ; Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, Paris, vol. 19, p. 123.

[18] Vezi Zizi Ștefănescu-Goangă, *Sufixul* **-ier**, în SMFC I, 1959, p. 117—121, și articolele

provenite de la fr. *-ier* desemnează, în general, persoane care exercită o profesiune ce face parte dintr-un sistem administrativ organizat.

4.9. Polisemia sufixelor analizate are structuri foarte asemănătoare [19].

La structure sémantique des continuateurs du suffixe lat. *-arius, -aria, -arium* en roumain et en italien

(Résumé)

À l'aide de l'analyse sémique on cherche à trouver les ressemblances et surtout les différences sémantique entre le suffixe it. *-aio* (et *-aia*) et le suffixe roumain *-ar*, continuateurs du lat. ***-arius, -aria, -arium***.

Le suffixe roumain connait quelques types de dérivés qui manquent au suffixe italien : a) dérivés de placement qui nomment des objets qui protègent une partie du corps (roum. *pieptar, pulpar* etc.) ; b) dérivés locaux de provenance ; c) dérivés qualificatifs (rom. *desar, nălbar*).

Le roumain, à la différence de l'italien, peut former à l'aide de *-ar* des dérivés (d'agents) à partir de thèmes verbales.

August 1977

Universitatea din Craiova

noastre *Analyse sémique du suffixe it.* ***-iere***, în CLTA 10 (1973), 2, 185—194, şi *L'analyse sémique du suffixe italien* ***-iera***, în CLTA 11 (1974), 2, 299—311.

[19] Vezi *art. cit.* al Laurei Vasiliu şi articolele noastre citate mai sus.

DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU

PROBLEME ALE SUBCLASIFICĂRII ANTROPONIMICE

Se discută posibilitatea constituirii unei subclase a numelor proprii de persoană pe baza criteriului morfologic al realizării opoziţiei de număr.

Analiza categoriei gramaticale a numărului la antroponime permite o clasificare a acestor nume proprii în cadrul căreia numele de personaje literare [1] şi de personalităţi (istorice, artistice, ştiinţifice) se grupează prin specific semantic şi gramatical. Argumentul acestei încadrări este dubla valoare a acestor nume, care aparţin formal clasei prenumelor, numelor de familie sau a numelor mixte, de care se deosebesc însă prin funcţia denominativă şi individualizatoare caracteristică. Considerate „categorii onomastice social-istorice sau culturale" [2], „semnale de sens socio-cultural" [3], aceste nume proprii alcătuiesc un inventar specific care înglobează şi nume străine adaptate sistemului fonetic şi morfologic românesc.

Descrierea procesului denominativ în cazul numelor proprii în discuţie explică specificitatea acestor nume. Selectate iniţial dintre prenumele şi numele de familie ale unei limbi, aceste nume proprii denumesc o individualitate (persoană) cu care stabilesc, în limitele unui context de situaţie, o relaţie temporară, creatoare de semnificaţie [4]. Ulterior însă, datorită importanţei denotatului (a persoanei purtătoare de nume), despre care se cunoaşte un număr mare de date, relaţia denominativă capătă stabilitate, iar individualizarea se accentuează. Numele propriu este înzestrat prin denotat cu un conţinut informaţional bogat, devenind un element semnificativ în sine. (Observăm însă că posibilitatea de semnificaţie a acestor nume este variabilă în funcţie de gradul de instrucţie, de cultură al vorbitorilor.) Nu întîmplător, cînd se susţine că numele proprii au înţeles, se exemplifică acest fapt cu nume de personaje literare sau de personalităţi istorice şi artistice.

Din punct de vedere morfologic numele proprii de acest tip se caracterizează prin frecvenţa formelor de plural cu funcţia expresivă, explicabilă prin încărcătura semantică a acestor nume. Semnalate de O. Jespersen [5] ca excepţii de la regula utilizării numelor proprii exclusiv la singular, aceste forme de plural „metaforice" sînt excluse din clasa numelor proprii „pentru că sînt în realitate nume comune". În acelaşi fel sînt

[1] Acestui grup de nume proprii i se subordonează şi numele mitologice cu caracteristici funcţionale asemănătoare numelor de personaje literare.

[2] V. D. Belenkaia, *Toponimî v sostave leksiceskoi sistemî iazika*, Moscova, 1969, p. 272.

[3] Ch. Fries, *Language, Signales and Noises*, New York, 1965, p. 109.

[4] Vezi Domniţa Ichim-Tomescu, *Sens şi context la numele proprii*, în SCL XXVI(1975), nr. 3, p. 243.

[5] *The Philosophy of Grammar*, Londra, 1963, p. 69.

prezentate aceste nume în gramatica românească[6], recomandîndu-se uneori evitarea majusculei în ortografierea lor.

Exemple de realizare a unor valori stilistice prin mijloace morfologice, aceste forme de plural sînt interesante din punct de vedere onomastic atît pentru delimitarea numelor proprii de numele comune, cît și pentru participarea numelor proprii la opoziția de număr.

În această discuție facem abstracție de încadrarea stilistică a acestor forme, considerate în lucrările de specialitate fie exemple de metonimie [7], de sinecdocă generalizatoare [8] sau de antonomasie [9] (ca folosire a particularului pentru general, a numelui propriu pentru numele comun), în realitate subtipuri ale seriei metonimice ale schimbărilor de sens, fie exemple de metaforă propriu-zisă [10]. (S-a remarcat că schimbarea de sens metaforică pe care o presupune trecerea de la forma de singular la forma de plural a numelor proprii include treapta intermediară „inși ca. . . ", asociația fiind de similitudine; rezultatul exprimat al acestei comparații subînțelese este un nume „întrebuințat pentru a desemna persoane care au trăsături comune cu personajele literare sau personalități istorice".) Avînd în vedere imposibilitatea delimitării nete a metonimiei de metaforă [11] și caracterul lucrării noastre, care nu urmărește concluzii stilistice, vom numi formele de plural cu valoare expresivă „metaforice", folosind în acest caz termenul în accepția cea mai largă.

Pluralele metaforice sînt o formă specifică de realizare a numărului gramatical la numele proprii de personaje literare și personalități. Trecerea reală a acestor nume proprii în clasa numelor comune prin pluralizare poate fi susținută numai prin transferul semantic propriu-zis, urmat de modificări gramaticale, ca un corolar al încadrării acestor semne într-o clasă substantivală nouă, cu un comportament lingvistic diferit.

Pentru a verifica această concluzie, vom acorda un spațiu mai larg analizei formelor de plural metaforice ale numelor proprii. Dealtfel echivalența semantică între forma de plural a numelui propriu și cea a numelui comun de tipul „*cațavencii* — demagogii", „*pliușkinii* — avarii", cu care se justifică includerea acestor forme în clasa numelor comune, nu poate fi acceptată fără o serie de precizări.

În seria de plurale metaforice „*Omirii*, *Danții*, *Miltonii* n-au avut exemple" (C. Bolliac, O. 46), forma de plural nu înseamnă numai „marii poeți" sau „poeții ca Omir, Dante, Milton". Numele proprii de acest tip creează un context de semnificație specific, care include totalitatea caracteristicilor persoanei denotate și individualizate prin nume. De exemplu: poeți universali, rapsozi, poeți vizionari etc. Funcția de nume comun,

[6] *Gramatica limbii române*, I, București, 1966, p. 54.

[7] A. Trognon, J. L. Beauvois, G. Lopez, *Topologie et théorie de la métaphore*, în „L'homme" XII(1972), 3, p. 75.

[8] A. Henry, *Méthonymie et métaphore*, Paris, 1971, p. 20; Mihaela Mancaș, *Sur la méthonymie et la métaphore*, în RRL XVIII(1973), nr. 5, p. 440.

[9] H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1961, p. 31; P. Fontanier, *Les figures du discours*, Paris, 1968, p. 95—96.

[10] Christiane Brooke-Rose, *A Grammar of Metaphor*, Londra, 1958, p. 42; G. Stern, *Meaning and Change of Meaning*, Bloomington, 1965, p. 328.

[11] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 238 („orice metonimie este metaforică, orice metaforă are nuanță metonimică").

ulterioară, ar presupune un transfer semantic de la acest sens contextual individual la un sens general, bazat pe caracteristicile comune mai multor obiecte. În realitate, în formele metaforice de plural, din totalitatea caracteristicilor persoanei denotate inițial de numele propriu (x cu calități a_1, a_2, a_3) se selectează trăsături considerate specifice pentru această persoană ca individualitate. Aceste trăsături vor fi atribuite și denotatului numelui propriu în planul metaforic. Astfel, din complexul de semnificație al numelui propriu, în planul denominativ inițial, se alege, pe lîngă alte trăsături, în primul rînd calitatea de persoană a denotatului.

Forma de plural a numelui propriu utilizat metaforic este cerută de posibilitatea reală a extinderii trăsăturilor relevate prin nume în caracterizarea mai multor persoane. Astfel, în exemplul : „Poate aici este momentul să strecurăm cîteva linii ale unuia dintre *Dumașii* literaturii" (A. Russo, O.A. 339) din totalitatea calităților persoanei numită *Alexandre Dumas*, cu o semnificație contextuală dată, individualizată în timp și spațiu, se alege calitatea sa de persoană și calitatea sa de scriitor de o anumită factură (romancier). Numele *Dumas* va sugera, prin actualizare în toate contextele ulterioare, aceeași calitate, pe baza căreia se pot caracteriza și alte persoane care au aceeași calitate (romancierii). Existența mai multor denotate impune forma de plural a numelui propriu *Dumașii*.

Pînă în acest punct al analizei situația transferului metaforic ar justifica considerarea acestor plurale drept nume comune. Amintim sugerarea, într-un mod asemănător, a calității de compozitor în exemplul : „Și ce nu pot face eu va face muzica prin viitorii *Pergolesi*, *Rosini*, *Belini*, *Beethoveni* ai României... prin *Vahmani*, *Voinești*, *Bengești*, *Nițești* (I. H. Rădulescu, O, II 403), sau aceea de interpret în exemplul : „Ciocîrlia va pica din zbor, umplînd văzduhul cu trilurile-i minunate pe care toți *Dinicii* noștri își dau atîta osteneală să le imite" (N. D. Cocea, S. II 566).

Probată de imposibilitatea înlocuirii în toate contextele a numelui propriu în plural cu numele comune corespunzătoare și a numelor comune cu formele numelui propriu, neechivalența dintre cei doi termeni cere explicații suplimentare. În realitate, chiar în uzul metaforic numele proprii, prin legătura directă cu contextul inițial, continuă să sugereze, în planuri secundare, și alte trăsături ale complexului de calități individuale ale primului denotat. Pe această bază numele proprii au posibilitatea de a semnifica metaforic diferite calități ale denotatului, nu totdeauna cele esențiale. Sugestivitatea, expresivitatea acestor forme se datorește tocmai libertății de alegere a semnificațiilor subînțelese. În exemplul : „Ies *Victori Hugo* ce nu vor să se mai supue legilor la care sînt supuși Corneille și Racine" (I. H. Rădulescu, O.A. II 411), din contextul semnificativ al utilizării numelui pentru o anumită persoană se poate alege un șir de caracteristici : persoană, scriitor, poet al istoriei omenirii, romantic, scriitor non-conformist (pentru epocă). Contextul verbal al formei de plural ne arată semnificația aleasă („scriitor non-conformist"). O situație asemănătoare se întîlnește în exemplele : „*Bruții* ce conjură... renasc în noi" (C. Bolliac, O.I 110) și „Pravile temeinice clădiți, fiți *Bruți* spre a le ține", unde forma de plural a numelui propriu Brutus dezvoltă două sensuri metaforice, legate fie de uneltirea, fie de intransigența politică. În seria de exemple : „*Tiberii*, *Caligulii*, *Neronii* și *Cristierii*...[4] îi voi șterge cu o

faptă-n a lumii suvenire" (C. Bolliac, O.I 193); „*Sardanapali*, *Luculi*, *Neroni*, atîți regi, atîți Cezari/ Înseamn-acele epoce de plăceri fără hotar" (C. Bolliac, O. I 204); „În oameni sînt semințe de cruzime carele... ar acoperi fața pămîntului cu *Neroni*" (V. Alecsandri, P. 19); „voința poetului, imperial și autoritar în lumea visului populată cu *Cezari*, *Neroni* și *Napoleoni*" (A. Marino în Al. Macedonski, O.I 51), înșiruirea de nume, proprii de personalități istorice la plural semnifică în plan expresiv tirania, viciul, cruzimea, autoritatea politică. Posibilitatea ca numele propriu să sugereze un complex de calități sporește valoarea stilistică a acestor forme. Mai mult, datorită legăturii cu denotatul inițial, numele va transmite în planul metaforic o serie de nuanțe semantice obligatorii, care, deși neexprimate, împiedică tratarea acestor nume ca simple nume comune. În exemplele: „Anarhia a exilat *Aristizi*, *Themistocli* și *Socrați* (I. H. Rădulescu, O.I 50); „Atunci *Socrații* și *Aristizii*" (I. H. Rădulescu, O.II 84), numele în plural *Socrații* nu creează o metaforă pentru „filozofi", pentru că semnificația metaforică accentuează soarta nedreaptă a acestui filozof, exilat și condamnat la moarte abuziv. Din cauza acestor nuanțe de sens suplimentare, echivalența dintre cele două tipuri de nume se anulează. (*Socrații* nu alcătuiesc clasa filozofilor, după cum nu toți filozofii sînt *Socrați*.) Tot astfel, în exemplul: „Vei întrece pe toți *Taleyrandii* și *Meternichii* în politică" (I. H. Rădulescu, O.A. 47), se subliniază nu calitatea de politicieni sau diplomați, pe care o implică numele, ci abilitatea politică. În exemplul „Poetul este dator să evite să ne facă a auzi... pe *Ahili*, *Ajaci* și *Hectori* în versuri" (I. H. Rădulescu, O.A. I 57), pluralele numelor proprii pot semnifica eroi, viteji sau personaje de epopee, homerice. Selectarea calității evidențiate este o variantă situațională. În exemplul „În van ne-am face unii pe alții... *Cezari* și *Napoleoni* ai strategiei, *Meternichi* și *Taleirandi* și *Cavuri* ai politicii, *Aristotelii*, *Longuinii* literaturii" (I. H. Rădulescu, O.A. II 412) dintre calitățile evocate de fiecare formă a numelui propriu în parte se alege o calitate (exprimată de determinanți) precizată prin aprecierea „excepțională", datorită modului în care personalitățile respective au ilustrat această calitate. Sensul metaforic indică gradul acestei însușiri. [Vezi și „La noi se fac *Magdalenele Popa*" (Al. Popovici, în „Săpt." 1973).] Prin posibilitățile diverse de semnificație, mediate de numele proprii, aceste forme pot fi încadrate mai greu în clasele de nume comune, decît dacă se acceptă subclase de sens mai restrînse, ceea ce duce, evident, tot la individualizare.

De asemenea, se remarcă un fenomen de concurență a acestor forme în exprimarea unor sensuri, fapt profitabil din punct de vedere stilistic. Astfel, scriitorii de excepție pot fi desemnați printr-un șir de plurale metaforice, practic aproape nelimitat. Vezi exemplele „limba *Homerilor*, *Pindarilor*, *Eschililor*, *Euripidilor*,... a *Virgililor* și *Ovidilor*,... a *Danților*, *Fénelonilor*, *Cervanților*,... a *Schillerilor* și *Goethilor*,... a *Shakespearilor*, a *Miltonilor*, a *Byronilor*" (I.H. Rădulescu, O.II 385) și „Deie-i veacurile *Danți*, *Tasi*, *Matastazi* și *Alfieri*" (*idem*, O.II 249), sau „*Pascalii*, *Volterii*, *Cornellii*, *Racinii* viitori vor găsi limba și stilul" (A. Russo, S.A. 151). În mod asemănător semnificația — scriitori români — se exprimă prin plurale metaforice ca în exemplele: „Acest geniu a condus peana *Văcăreștilor*, *Donicilor*, *Bălăceștilor Costache*, *Alexandreștilor*, *Bolintine-*

nilor... a *Negruzzilor* și a *Boleacilor*... a inspirat pe *Danielii Scavinski*, pe *Mămuleni* și însuși pe *Panii Antoni*" (I. H. Rădulescu, O.II 402), „*Bolintinenii* și *Emineștii* nu vor mai muri în spitale" (A. Vlahuță, S.A. II 618) sau „Avem pe Heliade, Alecsandri, un astru / Avem *Bolintinenii* cu sfinte rapsodii / Avem *Depărățenii*... (Al. Macedonski, O.I 334).

Este adevărat că în cazul fiecărui nume coexistă în subtext și alte caracteristici, un potențial de sensuri metaforice noi. Forma *Pitagorii* poate avea semnificația : „filozof și matematician al antichității", dar și un sens mai specializat : „unul din primii învățați ai lumii", ca în exemplul : „Găsești aci trăsure de civilizațiune mai înainte de toți *Pitagorii*" (C. Bolliac, O.II 296).

Singura condiție în care formele de plural dezvoltă sensuri similare unor sensuri ale numelor comune este ca numele proprii să devină echivalentul semantic al unei singure calități esențiale, pe baza căreia se poate caracteriza o clasă de obiecte. Această cerință este îndeplinită de unele nume de personaje literare care inițial, prin procesul tipizării, desemnează o persoană a cărei calitate dominantă va fi simbolizată chiar de acest nume. Personajele tipice, construite pentru exprimarea unui atribut pozitiv sau negativ specific, creează contexte unic semnificative. Astfel, *Harpagonii* devin termeni sinonimi cu „zgîrciții", *Cațavencii* cu demagogii, *Tartuffii* cu ipocriții, „Apoi pe lîngă *Tartuffi* și *Harpagoni* există și *Prometei*" (G. Ibrăileanu, O.A. 284).

Repartiția acestor forme de plural este strict stilistică. Pus în valoare de literatura pașoptistă, acest procedeu este frecvent și astăzi, dar cu o îngrădire mai pronunțată în domeniul formei. Unele construcții par, în perspectiva limbii literare actuale, artificiale, datorită libertății cu care au fost adaptate numele proprii străine la flexiunea românească în unele perioade de dezvoltare a limbii.

O altă formă a metaforizării acestor nume are în vedere ca element mijlocitor al transpoziției semantice nu denotatul sau calitățile denotatului acestui nume propriu, ci chiar calitățile numelui (metafore de tipul celor realizate de prenume și mai rar de numele de familie). În acest tip de utilizări metaforice se încadrează în special numele de personaje literare. Răspîndirea unui nume în opera unui scriitor, potrivit unor necesități artistice specifice, duce la apariția unui sens secundar, „personaje tipice pentru opera scriitorului", ex. „*Lachii*, *Machii*, *Ioneștii* și *Popeștii* aici n-au nume" (G. Ibrăileanu, O.I 195). Frecvența de utilizare a unor personaje în operele scriitorilor unui anumit curent literar devine o caracterisică a unei mișcări literare specifice. Vezi exemplul : „Se crea *Mahomeți* și *Athalii* metafizice" (B. Șt. Delavrancea, O.A. 200) sau „a videa în locul lui Policinel și a lui Arlechino reprezentîndu-se virtuțile și eroiceștile fapte a *Ștefanilor* și *Alexandrilor*" (C. Negruzzi, O.I 273). Sentimentalismul desuet al unor personaje literare poate sugera, prin formele de plural ale numelui, o atmosferă : „Plictiseala erotică este o suferință comună în această lume cu numeroase *Doamne Bovary* și *Ane Karenine* (G. Călinescu, *Scr. str.* 599). Alteori sensul metaforic se obține numai din calitatea numelui de a denumi personaje feminine, ex. : „Și-alcătuiește

din lumini / amare și din dulce vînt / *Ofelii*, *Margarete*, *Beatrice*" (L. Blaga, *Poezii* 420). Rezonanța străină a unor nume în opera lui Caragiale creează semnificații noi ale numelor proprii în exemplele : „*Bostandakii* au mișunat prin Iași pînă ieri" și „*Dandanachii*... trebuiau să se fi românizat de mult" (G. Ibrăileanu, P.A. II 192).

Posibilitatea ca un personaj literar să cunoască diferite interpretări în opera mai multor scriitori determină apariția unor variante ale relației dintre nume și denotat, în sensul apariției unor contexte specifice pentru fiecare variantă în parte. Practic, în acest tip de nume, denotatul nu este același datorită posibilității de a fi caracterizat foarte diferit de scriitori. În exemplul : „Turgheniev... a descris în romanele sale atîți *Hamleți* ruși" (G. Ibrăileanu, O.A. 424), pluralul unui nume propriu este folosit și în scopul obținerii unui sens metaforic, bazat pe calitățile purtătorului, ca și în exemplul : „De aici pornește acea contrazicere care caracterizează toți *Hamleții*" (C. Dobrogeanu-Gherea, S.C. II 339). Se sugerează existența unor variante de interpretare, care duc la recrearea unui personaj literar, uneori cu alt sens. O asemenea dedublare sau multiplicare a denotatului apare în exemplul : „Cînd scriitorii au fost talentați, au creat Napoleoni adevărați, deși diverși" (G. Ibrăileanu, O.A. 273). Acest plural, prin funcția sa, este mai mult obiectiv decît metaforic, pentru că variantele de interpretare pot fi considerate personaje, individualități distincte cu același nume (cazul prenumelor).

Repartiția acestui tip de plural, ca o urmare a specificului numelui propriu care desemnează personaje literare, indică o frecvență mai ridicată în exprimarea criticii literare. Semnificațiile personajelor în opera scriitorului devin zonă de transferuri semantice în care acest înțeles este simbolizat de numele proprii, vezi, de ex. : „lumea trivială a *Miticilor*, a *Cațavencilor* și *Farfuridilor*" (P. Constantinescu, *Scr.* 182), „a văzut popoare de *Tipătești*, *Zoițice*, de *Cațavenci*" *(idem)*, „*jupîni Dumitrache*, *Ipingești*, *Chiriaci* și *coane Vete* ale Rusiei țariste" (G. Călinescu, *Scr. str.* 581) ; „e periferia lui Caragiale cu *Zițele*, cu *Vetele*, cu *Venturianii* săi" (C. Ciopraga, *G. Topîrceanu* 281) ; „maimuțăreala *mițelor*, *zițelor*, *piscupeștelor*, *popeștelor* și *protopopeștelor*" (P. Marcea, Pref. la vol. *I. L. Caragiale)* ; „*Esmeraldele* și *Atenaisele* din atîtea schițe" (S. Iosifescu, *Carag.* 148) ; „*Gudurăi*, *Guvizi*, *Drăgănești*, *Piscupești* aparțin lumii sus-puse" (Paul Cornea, S. 254). Procedeul acesta este din ce în ce mai productiv și mai preferat pentru expresivitatea sa.

Participarea numelor mitologice la opoziția de număr este asemănătoare numelor de personaje literare, încadrîndu-se ca model gramatical în formarea pluralelor metaforice. Astfel, ca și în cazul numelor de personaje literare, întrebuințarea frecventă a numelor mitologice caracterizează literatura de un anumit specific, fapt sugerat de forma de plural a numelui propriu în exemplul : „Ni se mai ușurează sațiul de atîția *Apoloni* și *Minerve* și *Diane* după rețeta clasică" (I. L. Caragiale, O. IV 334). Conținutul bogat pe care-l poate sugera un nume mitologic devine terenul unor frecvente transpoziții semantice prin care numele propriu în plural devine echivalentul unor formule caracterizatoare stricte. Transferul de

sens relevă un proces de simbolizare a unor însușiri sau a unor idei, funcție pe care, dealtfel, o posedă și personajele mitologice. Numele zeităților în special dezvoltă sensuri comune. În exemplul: „Nu poartă halatele albe ale *Aesculapilor* moderni..." (T. Arghezi, O. XIV 12), profesiunea de medic este sugerată prin numele propriu al zeității tutelare a medicinii. În exemplele: „Doi *Joi* se întărîtă și fulgerul jos plimbă" (I. H. Rădulescu, apud A. I. Odobescu, O. II 181), numele lui Zeus semnifică forța. Și în cazul numelor mitologice sugestiile expresive multiple pe care le poate oferi numele proprii indică o conservare a caracterului de nume propriu, legat de individualitatea denotată inițial. Dacă, în exemplul: „Răzvan, Ion Vodă cel Cumplit sînt specimene de «*oameni geniali*» de *Prometei*" (G. Călinescu, *Scr. str.* 806), forma de plural desemnează o clasă generală (geniile), în exemplul: „Înaltă peste lume acea lumină lină / Recheamă-n datorie modernii *Prometei*" (C. Bolliac, O. I 84), ideea exprimată de numele propriu este mai aproape de datele mitologice ale personajului care a sfidat zeii aducînd omenirii darul focului. Cel mai adesea, sensul metaforic, dezvoltat de forma de plural a numelui, este sugerat de scriitor prin elemente de context (mai ales determinanți). De exemplu: „se fudulesc din cerul lor de antrepenori, imaginîndu-se *Icari îndrăsneți*" (P. Constantinescu, S. I 110).

Din punctul de vedere al opoziției de număr, formele de plural metaforic nu corespund total unei forme de singular, care rămîne în planul desemnării inițiale. Forma de plural are, total sau parțial, alt sens decît singularul. Vezi exemplul: „*Ștefan* nu mai este... însă o să vie / *Alți Ștefani* cu viață și cu bărbăție" (D. Bolintineanu, O. I 55). Discutînd formele de plural metaforice, J. Dubois [12] consideră că încadrarea în opoziția de număr se face printr-o opoziție formală de tipul *un/les*, în care termenul singular apare marcat de articol nehotărît, iar termenul plural de articol hotărît. Într-adevăr, în limba română există o formă de singular a numelor proprii cu valoare metaforică, similară formelor de plural, marcată de articolul nehotărît proclitic *un*. În exemplul: „Nejdanov este un *Hamlet*" (G. Ibrăileanu, O.A. II 339), sensul metaforic al nehotărîrii este sugerat de forma de singular a numelui propriu într-un mod asemănător cu forma de plural metaforică în exemplul: „Nu *Hamleții*, ci Fortinbrasii îndrăzneți au uimit lumea" (C. Dobrogeanu-Gherea, S.A. II 339). Această formă de singular, marcată cu articol nehotărît, trebuie deosebită de unele singulare ale numelor proprii însoțite, de asemenea, de articol nehotărît, cu alte valori. În majoritatea cazurilor, prezența mărcii de nedeterminare se explică prin caracterul eliptic al denumirii, articolul aparținînd substantivului determinat de nume propriu, existența subînțeleasă a unei sintagme: *persoană numită x*, fiind indicele acestui substantiv subînțeles. Este o formă gramaticală de exprimare contextuală a denotatului numelui propriu. În acest fel apare articolul *un*, *o* în exemplul: „Fără veste au întratu în țară un *Trifăilă*" (Gr. Ureche, *Letop.* 132); „Un *Luca Moșneagu* încarcă pe Creangă... în căruța lui" (G. Călinescu, *Viața lui I. Creangă*, 65), „Într-o albie, pe prispă, uitase pe *o Ioană*" (*idem*, 12) „David, însurat cu *o Nastasia*..., are șase copii" (*idem*, 18).

[12] J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, Paris, 1965, p. 41.

Un, *o* poate marca ideea semantică a unicității denotatului neexprimat al numelui propriu ca în ex. : „Cît va fi în cer o cruce ș-*un Ștefan* pe pămînt" (V. Alecsandri, O. II 25).

Cazurile în care singularul metaforic al unui nume propriu apare marcat de articol nehotărît par să corespundă semantic pluralelor de același tip valoric. În realitate sensul metaforic, transferat prin procedeele arătate, caracterizează o mare varietate de forme atît la singular, cît și la plural. La fiecare număr apar și forme paralele de articulare : un x — x-ul. Explicarea opoziției de număr are în vedere posibilitatea de existență a unei calități transferate la un singur obiect și la mai multe obiecte. Deoarece în acest tip de metafore sensul numelui propriu include sensul numelui comun al denotatului inițial „persoană", păstrat în ambii termeni ai relației metaforice, apare întotdeauna aspectul unei subsumări a noii denumiri în pluralul unei clase de sens, care este cea a denotatului. Exemplele, considerate nume comune, *Harpagoni*, *Cațavenci* se organizează în clase de sens prin această trăsătură a denotatului — nume de indivizi, de persoană, căruia i se adaugă nuanțe semantice prin numele propriu ales. Prezența acestui plan a denotatului, subînțeles sau exprimat de un nume comun, căruia i se adaugă un determinant specific, numele, este caracteristică tuturor numelor proprii. Din acest punct de vedere, formele de singular sau de plural metaforic, subsumate unei clase de sens generice a denotatului, păstrează încă caracter de nume propriu.

Numele proprii de personalități artistice cunosc o formă de plural deosebită, care trebuie analizată separat, ca o specializare semantică și expresivă, de tip metonimic recunoscută. Definit ca o formă de transfer a numelor proprii de un anumit tip („numele creatorilor de artă") într-o clasă de desemnare diferită („a operelor acestor creatori"), acest procedeu are posibilitatea de a transforma numele proprii în nume comune. Cel mai adesea aceste forme au în vedere numele pictorilor, utilizat pentru desemnarea tablourilor acestora. Ex. : „Valoarea și importanța unei colecții se judeca după numărul *Grigoreștilor*" (K. H. Zambaccian, p. 216). În cazul acestor nume proprii, prin transpoziție metonimică se schimbă denotatul numelui propriu. Metonimia de acest tip se realizează lingvistic și prin forma de singular a numelui propriu și prin forma de plural impusă de existența obiectivă a unei pluralități de obiecte denotate. O explicație a tranziției semantice incluse în aceste forme poate fi obișnuința de a semna tabloul, fapt care leagă direct numele pictorului de creația sa. Ca modalitate de expresie, sintagma „tablou semnat *Grigorescu*" stă la baza formulei *un Grigorescu* pentru tabloul pictorului. Necesitatea de a marca singularul prin articol nehotărît, explicabilă și prin exprimarea subînțeleasă a denotatului, are în vedere o distincție formală față de singularul corespondent al numelui propriu cu semnificația contextuală „pictor român celebru care...". Nici în acest caz nu considerăm că poate fi susținută trecerea numelor proprii în clasa numelor comune. Numele propriu își schimbă denotatul și prin aceasta caracteristicile (posibilitatea de a avea număr gramatical), dar rămîne un nume suplimentar individualizator al unui obiect dintr-o clasă de obiecte, exprimată prin alt nume comun (numele denotatului). Aceeași subsumare a numelui propriu față de un nume comun generic (analizată anterior), care, desemnînd denotatul, îi mijlocește numelui propriu sensul, se menține și în cazul acestor nume

analizate, reprezentînd doar un caz de transpunere a numelui propriu altor denotate. „În colecţia mea nu vei găsi decît *Luchieni*, *Reşi*, *Palazi*, *Iseri*" (K. H. Zambaccian, P. 216).

Rezultatele parţiale privitoare la participarea specifică a numelor proprii de personaje literare şi de personalităţi istorice şi artistice la opoziţia de număr sînt confirmate la nivel formal de distribuţia indicilor morfologici şi sintactici caracteristici.

Descrierea procedeelor de formare a pluralului la numele proprii de persoane de acest tip confirmă folosirea de către numele proprii a modelului flexionar al substantivelor comune. Adjoncţiunea desinenţei de plural la forma de singular, înlocuirea morfemului de singular cu morfemul de plural, prezenţa în flexiune în unele situaţii a alternanţelor fonetice se repetă ca modalităţi de exprimare a numărului şi la nivelul numelor proprii. De asemenea, indicii de flexiune (desinenţele şi alternanţele fonetice) sînt specifici sistemului flexionar al numelor comune, indicînd o integrare, la nivel formal, a numelor proprii în schemele morfologice ale numelui comun.

Din punct de vedere formal numele proprii analizate indică, ca şi în cazul tuturor celorlalte nume proprii, o mare varietate de terminaţii la singular, selectarea indicilor de plural realizîndu-se în funcţie de terminaţiile diferite ale singularului.

Ceea ce este caracteristic subclasei de nume proprii de persoane alcătuite din nume de personaje şi personalităţi este distribuţia acestor nume, atît la singular, cît şi la plural, în modelele flexionare ale prenumelor, numelor de familie sau ale numelor mixte. Dealtfel numele de personaje literare apar mai mult sub forma prenumelor, în timp ce numele de personalităţi se fixează frecvent ca nume de familie sau nume mixte.

De asemenea, prin obligativitatea prezenţei numelor proprii străine în inventarul numelor de acest tip, analiza formală relevă fenomene interesante de adaptare a acestor nume proprii străine la sistemul limbii române. Printre procedeele morfologice de adaptare a numelor proprii străine avem în vedere, în primul rînd, pluralizarea acestor nume. (Dacă forma de singular a unui nume propriu provenit din altă limbă poate fi socotită un nume propriu străin, forma de plural a aceluiaşi nume este românească.) Datorită provenienţei acestor nume din limbi diferite formele de singular cunosc o mare diversitate de terminaţii vocalice sau consonantice, pe baza cărora se conturează numeroase tipuri de opoziţii formale. (Precizăm că în întocmirea acestei scheme a indicilor opoziţiei de număr realizate de numele proprii străine am folosit numai acele nume proprii a căror formă de plural este atestată.)

— e / cons. palat.
— numele greceşti de ex. : Achile—Achili, Oreste—Oresti, Demosthene—Demostheni. Uneori această opoziţie este marcată suplimentar de alternanţe consonantice : Euripide—Euripizi, Socrate—Socraţi.
— numele latine : Cicerone—Ciceroni.
— numele italiene : Dante—Danţi(+altern. cons.), Pergolese—Pergolesi.

	— numele germane : Goethe—Goethi. — numele franceze : Tartuffe—Tartuffi, Racine—Racini. — numele engleze : Shakespeare—Shakespeari.
— u̯ / i̯	— numele grec : Theseu—Thesei, Orfeu—Orfei, Menelau—Menelai.
— Ø / i — cons. nepalat. / — cons. palat.	— numele franceze : Richelieu—Richelieui. — numele grecești : Homer—Homeri, Eschil—Eschili, Platon—Platoni, Aristotel—Aristoteli, Egist—Egisti, Oedip—Oedipi. — numele latine : Caesar—Caesari. — numele italiene : Rafael—Rafaeli. — numele franceze : Béranger—Bérangeri, Talleyrand—Talleirandi, Fénelon—Féneloni. — numele germane : Schiller—Schileri, Metternich—Metternichi, Luther—Lutheri. — numele engleze : Milton—Miltoni, Cromwell—Cromwelli, Byron—Byroni. — numele rusești : Karenin—Karenini.
cons. nepalat. / (altern. cons.) + cons. palat.	— numele grecești : Neophyt—Neophyţi, Egist—Egiști, Heraclid—Heraclizi. — numele franceze : Dumas—Dumași, Taleyrand—Taleyranzi. — numele engleze : Fortimbras—Fortimbrași, Hamlet—Hamleţi, Mannix—Manicși.
a / Ø (cons. palat.)	— numele grecești : Pitagora—Pitagori. — numele italiene : Petrarca—Petrarchi.
o / (altern. cons.) cons. palat.)	— numele italiene : Orlando—Orlanzi.
Ø / Ø	— numele rusești : Vronski—Vronski. — numele italiene : Rossini—Rossini.
-us / Ø (cons.) -es / palat.	— numele latine : Brutus—Bruţi. — numele spaniole : Cervantes—Cervanţi.

Se poate face observaţia asupra caracterului forţat cu care unele nume proprii sînt supuse pluralizării prin adjoncţiunea indicilor specifici. Multe din aceste forme sînt creaţii izolate ale unui scriitor, nefiind acceptate de uzul ulterior al limbii. Din punct de vedere istoric se constată că asemenea forme apar mai puţin frecvent, evitîndu-se în special pluralizarea prin indici flexionari. Se preferă tot mai mult pluralizarea prin mărci formale de tip sintactic : distribuţia unor determinanţi de tipul plural, numele propriu rămînînd neschimbat. Acest fapt se datorește necesităţii de a conserva aspectul fix al numelui propriu. În acest caz termenul plural se exprimă în forma : [adjectiv pl. . .Ø], ex. : mulţi *Ronsard*, cîţi *Hugo*, doi *Gauguin*, alţi *Lamartine*.

Concluziile privitoare la realizarea opoziţiei de număr a numelor proprii de persoane justifică subîmpărţirea acestei clase onomastice după denotat. Numele proprii de personaje literare şi de personalităţi istorice şi artistice se manifestă distinct în cadrul antroponimelor prin capacitatea de a crea plurale metaforice şi prin frecvenţa acestora. După modalitatea de realizare a transferului metaforic, prin mijlocirea calităţilor denotatului sau ale numelui în sine se conturează două tipuri de plurale expresive. Primul tip de plural caracterizează numai clasa numerelor de personaje şi de personalităţi, fiind un criteriu distinctiv al acestei subclase. Al doilea tip de plural apare nu numai în cazul numerelor de personaje literare fiind caracteristic tuturor subclaselor numelor proprii de persoane. Proprie acestei subclase a antroponimelor este şi capacitatea de formare a unui plural metonimic al numelor creatorilor de artă prin care se desemnează opera acestora.

Din punctul de vedere al mijloacelor de exprimare a opoziţiei de număr, numele proprii de personaje şi personalităţi se deosebesc prin varietatea de terminaţii ale formei de singular, rezultat al adaptării unor nume proprii străine şi prin absenţa sau evitarea indicilor morfologici în pluralizarea acestor nume proprii.

Constituirea subclasei antroponimice a numelor proprii de personaje literare şi de personalităţi are la bază un criteriu funcţional, care opune funcţia dominativă, de identificare propriu-zisă a prenumelor şi numelor de familie obişnuite, funcţiei individualizatoare caracteristice a acestor „categorii onomastice social-istorice sau culturale".

Some Problems of Anthroponomical Classification

(Abstract)

The paper deals with the formation of a subdivision of personal proper names: the names of literary characters, the names of historical personalities and the names of prominence in the realm of the arts.

These anthroponimics evince a distinct functional and morphologic behaviour. They oppose a specific individualizing function to the ordinary denominative function of given names and family names.

Morphologically, the proper names belonging to this subdivision are characterized by their capability of forming the so-called metaphorical plurals and by their frequency. From the view-point of the formal expression of the opposition of number, this type of proper names presents a great variety of desinences due to the adaptation of an inventory of foreign proper names.

Iunie 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

GH. BOLOCAN

NUME DE LOCURI COMPUSE

În articol se studiază structura toponimelor compuse româneşti după următoarea schemă : a) substantiv + substantiv ; b) substantiv + adjectiv.

Am arătat cu alt prilej [1] că toponimele compuse se formează în cea mai mare parte pe baza toponimelor simple şi că, mai ales cele care denumesc sate, sînt de dată relativ recentă.

Cel de-al doilea element al unui toponim compus poate fi un toponim, un antroponim sau un cuvînt comun. Această idee în general este admisă. Diferenţe mari de la un autor la altul se constată însă atît în ponderea acordată celor trei grupe de cuvinte amintite, cît şi în modul de interpretare concretă a materialului.

Luate global, toponimele compuse par apropiate ca structură de compusele comune. Denumiri ca *Valea Alunişului*, *Dealul Boului*, *Valea Bradului*, de pildă, sînt acceptate ca nume de sate compuse fără discuţie. Ca nume de ape sau de locuri mai mici, structura lor este adesea contestată. Se poate deduce aceasta chiar şi din felul în care astfel de denumiri sînt introduse în dicţionare sau glosare toponimice : *Boul*, deal ; *Bradul*, pîrîu etc. sau din felul cum au fost tratate denumirile de ape compuse cu entopicul *vale*, *pîrîu* în *Atlasul Cadastrului Apelor din R.S.România*. Autorii notează *Boului*, fiindu-le absolut indiferent că apa se cheamă *Valea Boului* sau *Pîrîu Boului*. Poziţia aceasta contestă sudura dintre cei doi termeni. Înţelegerea greşită a primului termen dintr-un toponim compus îşi are rădăcina în falsa interpretare a termenului al doilea.

Tot datorită unei asemenea interpretări se explică şi căutarea de tautologii toponimice cu care s-au ocupat o seamă de specialişti [2].

Numele compuse pot lua naştere în felul următor :

I. Un anumit obiect este raportat la alt obiect. Denumirea obiectului nou apare prin raportare la denumirea celui vechi. *Balta Alunişului* poate să însemne : ,,balta de pe teritoriul unui sat care se cheamă Aluniş'', ,,balta de pe sau de lîngă un loc care se cheamă Aluniş''. Unii cred că poate însemna şi baltă de pe un loc cu aluni, *aluniş* fiind un termen comun. Această interpretare este mai puţin probabilă.

[1] LR XXIV(1975), nr. 4, şi LR XXV(1976), nr. 6, p. 593.

[2] Cf. Iorgu Iordan, *Tautologii şi toponimice*, în ,,Buletin ştiinţific'', Secţiunea de ştiinţa limbii, literatură şi artă, tom. I, 1951, nr. 1–2 ; M. Homorodean, *Cu privire la tautologiile toponimice*, în *Studii şi mat. de onomastică*, 1969, p. 69–74 ; idem, *Tautologii propriu-zise sau aparente* (Cu privire specială la toponimia românească), în ACILFR, vol. I, p. 1 143–1 147 ; C. Săteanu şi M. Homorodean, *Cîmpuri semantice în sistemul denominativ al formelor de relief*, în *Studii de onomastică*, 1976, p. 17–37.

Dificultăţile în rezolvarea corectă a acestor situaţii constau şi în aceea că uneori denumiri de tipul *Gîldău Ulmului*, *Balta Carpinului* au ca al doilea termen un nume de loc simplificat, forma lui completă fiind *Ulmul lui Stroe*, *Carpinul Trăsnit*. Deci obiectele existente în raza celor care poartă denumirea de mai sus puteau, de fapt, să se numească *Gîldău de la Ulmul lui Stroe*, *Balta de la Carpenul Trăsnit*.

Situaţia concretă, binecunoscută de cei ce locuiesc un teritoriu restrîns, face posibilă, şi chiar necesară, simplificarea denumirii. Unele denumiri care dau impresia că sînt formate din cuvinte comune: *Balta Ceairului*, *Balta Cimitirului*, *Balta Bisericii*, *Balta Agii* etc. apar pe baza unor obiecte unice pe teritoriul unei aşezări care, în planul nomenclaturii toponimice, nu au nevoie de nici un adaos pentru a fi nume de locuri.

De aceea denumirea unor obiecte învecinate prin raportarea la cuvintele *Ceair*, *Cimitir*, *Biserică*, *Agie*, *Primărie* etc. trebuie considerată ca o referire la un nume propriu. Cînd pe teritoriul aceluiaşi sat sînt două biserici, două cimitire, două sau mai multe ceairuri, ele se numesc altfel decît pur şi simplu: *Biserică*, *Ceair*, *Cimitir*, şi anume *Biserica Veche*, *Biserica Nouă*, *Biserica Sf. Nicolae*, faţă de *Biserica Sf. Gheorghe*, *Ceairu Teascului*, *Ceairu de la Salcia*, *Ceairu Mare*, *Ceairu Mic*, *Ceairu din Deal*, *Ceairu din Vale* etc.

Raportările de acest tip pot avea, în linii generale două semnificaţii.

a) Obiectul x aparţine teritoriului obiectului y. De obicei este vorba de denumirile unor locuri care aparţin teritorial la anumite sate: *Balta Rastului*.

b) Obiectul x se află în apropierea obiectului y, care are o anumită denumire. *Balta Cimitirului* este balta de lîngă *Cimitir*, *Balta Bisericii*, *Balta Primăriei* etc. poate însă să exprime un raport de localizare (balta de lîngă biserică), dar şi unul de apartenenţă (balta care este proprietatea bisericii, primăriei etc.).

II. Obiectul poate fi raportat la posesorul său. Aici aparţin denumirile formate din *subst.* + *subst. nume de persoană în cazul genitiv singular*.

Nu este însă posibil să se precizeze în toate cazurile dacă este vorba despre un nume de persoană, un toponim sau un cuvînt comun. Cea mai clară structură care nu creează nici un echivoc este cea formată cu articolul proclitic *lui* sau *al*, *ai*, *a*, *ale*: *Balta lui Bojenică*, *Bîrîca lui Gogîi*, *Boldu lu(i) Colonelu*, *Braniştea lui Biţă*, *Ceşmeaua ale Pencu*, *Ceşmeaua ale Stan Tudor* etc.

În microtoponimie structura aceasta este foarte frecventă.

În sec. al XIX-lea ea se întîlneşte foarte des şi la numele de sate: *Valea lui Alb*, *Valea lui Ion*, *Valea lui Drag*, *Valea lui Stan*, *Valea lui Pătru*, *Valea lui Bosie*, *Valea lui Darie*, *Valea lui Cîne*, *Valea lui Soare*, *Valea lui Drob*, *Valea lui Dan*, *Valea lui Lalu*, *Valea lui Matei*, *Valea lui Năstase*, *Valea lui Enache*, *Valea lui Vlad*, *Valea lui Moş*, *Valea lui Ţăruş*, *Valea lui Dragomir*, *Unghiul lui Petru*, *Cotu lui Bălan*, *Cotu lui Ivan*, *Mitocu lui Bălan*, *Faţa lui Nan*, *Rediu lui Tătar*, *Poiana lui Iuraşcu*, *Poiana lui Stan*, *Poiana lui Matei*, *Poiana lui Stîngă*, *Poiana lui Borş*, *Poiana lui Galben*, *Podul lui Popa Nae*, *Colţu lui Manole*, *Linia lui Berindei*, *Piscu lui Moşu*, *Muscelu lui Ţiganu*, *Ruşii lui Murguleţ*, *Borzeştii lui Mareş*,

Cobicenii lui Cațichi, Cobicenii lui Cristea, Ungurenii lui Ciulei, Ungurenii lui Jianu, Ungurenii lui Apostol, Ungurenii lui Romanu, Tomeștii lui Fotea, Tomeștii lui Roset, Staroșilța lui Adamachi, Vorona lui Mustață, Vorona lui Dobrovolschi, Ostopcenii lui Balș, Durneștii lui Cațichi, Coșulenii lui Moțoc, Levarda lui Carale, Surdila lui Cîță.

După 1877, structura acestor nume de sate se modifică, devenind, în unele cazuri, mai puțin clară. Așa există : *Ungurenii-Ciulei, Ungurenii—Jianu, Tomești—Roseti, Bătrînești—Stavri, Vorona — Teodor, Vorona — Dobrovolschi, Ostopceni—Balș* etc.

În urma unor astfel de modificări este greu de spus dacă în partea a doua a toponimului compus avem un nume de persoană sau un nume de loc. Cercetarea istorică, pentru fiecare caz în parte, este singura în măsură să ducă la o explicație exactă.

Raportul exprimat de structura *substantiv+substantiv în cazul genitiv singular* poate fi de *posesiune*, cînd cel de-al doilea termen este un antroponim, un toponim sau un nume comun. Precizarea nu se poate face pe criterii formale—aceeași structură gramaticală conține trei situații diferite. Nu se poate spune cu siguranță cînd avem de-a face cu un nume de persoană pentru că, pe de o parte, toponimia a preluat foarte multe nume de persoană fără modificări, iar pe de altă parte, numele comune sînt masiv reprezentate și în antroponimie și în toponimie. Ce este *Ogașu Bertii?* Dar *Balta Lazului?* Dar *Poiana Corbului?* Răspunsurile la aceste întrebări sînt contrare oricăror așteptări :*Berta* este toponim,*Lazu* și *Corbu* pot fi, în unele cazuri și antroponime. Cînd se face analiza pe baza unui material vast există posibilitatea de a stabili în majoritatea cazurilor natura elementului al doilea din îmbinări de felul celor de mai sus. Astfel, *Capu Bertii, Capu Corbului* sînt imposibile dacă le interpretăm ca nume de persoană sau ca nume comun. De mare utilitate în stabilirea caracterului celui de-al doilea termen pare a fi, după observațiile noastre, concordanța logică dintre primul și cel de-al doilea termen al compusului. Astfel,în *Bîrlogul Ursului, Balta Dracului, Balta Pietrii, Coada Lacului, Coada Ceairului, Coada Seciului, Botu Dealului, Botu Gruiului* etc., raportul logic dintre cei doi termeni este altul decît cel din : *Balta Carpinului, Teiului, Ulmului, Bîrîcea Scăldătoarei, Boldu Corbului, Boldu Fîntînii, Botu Măcrișului, Botu Miculesii, Botu Epitropii, Chica Popii, Botu Stîrcului, Botu Țigănii, Buza Țapului, Cioaca ~ Lacului, ~ Păltinetului, ~ Plopului, ~ Podului, ~ Strajii ; Coada ~ Berzei, ~ Cocoanei, ~ Foișorului, Grădiștea Păducelului* etc.

În prima serie de exemple raportul dintre cei doi termeni este logic în planul limbii comune, în seria a doua acest raport este total lipsit de logică. Logica îmbinării poate fi recunoscută numai dacă vom considera termenul al doilea un nume de loc : *Balta Carpinului* „baltă de lîngă un loc numit Carpinu", *Botu Măcrișului, botu* „începutul unui loc numit Măcrișu", sau „La Măcriș", *Coada Cocoanei, coada* „sfîrșitul unui loc numit *La Cocoana*", *Bîrîcea Scăldătoarei* „bîrîcea de lîngă un loc numit *Scăldătoarea* sau *La Scăldătoare*" etc. În același fel trebuie interpretate așa-zisele tautologii-abateri de la logica folosirii îmbinărilor de cuvinte în exprimarea comună.

În planul numelor proprii, raportul dintre termeni este altul : *Vîrful Picuiului*, *Dealu Glămeia*, *Balta Lacului*, *Balta Apei* apar de la început ca raportate la vechea denumire *Picuiu*, *Glămeia*, *Lacul*, *Apa*.

În exemplul *Dumbrăvița de Codru* [3] nu avem nici măcar o „tautologie aparentă" generată de faptul că termenul *codru* ar însemna „munte" nu „pădure". De fapt, *Codru* este nume de sat, deci *Dumbrăvița* de lîngă satul *Codru* (căci în zonă erau două Dumbrăvițe, în com. Șoimi și Holod) așa cum avem, de pildă, *Cerătu de Copăcioasa* și *Cerătu de Scoarța* în Gorj.

Denumirea discutată este relativ nouă, fiind atribuită pe cale administrativă. Tot așa s-au petrecut lucrurile și cu *Rudabaia* (corect Ruda-Baia). Comuna s-a numit *Ruda*, iar *Ruda-Baia* este un cătun care apare mai tîrziu. Denumirea este raportată, pentru a se deosebi de comună, la un toponim. Mai tîrziu (după 1918) cînd cele două unități administrative nu mai sînt împreună, *Ruda* devine *Ruda-Brad*, fiindcă aparține de orașul Brad, iar Ruda-Baia trece la satul *Barza*. Prin urmare, nu avem a face cu o „adevărată tautologie" [4], ci cu o localizare a unor sate în funcție de apartenența lor teritorial administrativă, și, evident, în funcție de sistemul de denominație din zona respectivă.

Înainte de a ne pronunța dacă avem a face cu tautologii trebuie, așa cum am văzut, să lămurim caracterul termenului al doilea al numelui compus. Tot așa de necesar e să determinăm și natura primului termen. În cazul citat de noi, *Dumbrăvița* apare ca diminutiv raportat deci la un toponim. (În comuna vecină, *Holod*, sînt două sate : unul *Dumbrava* și celălalt *Dumbrăvița*, acesta din urmă fiind derivat de la cel dintîi.) Dacă lucrurile stau așa, nu mai poate fi vorba în nici un caz de tautologie.

Unii consideră că unul din termenii „tautologiilor" n-a mai fost înțeles în zona respectivă. Credem că această idee nu poate fi nici ea acceptată. În *Cheile Cheii* (top. la Olănești) este evident că ambii termeni sînt înțeleși. Termenul al doilea este denumirea anterioară, iar compusul a luat naștere prin raportarea la el ca toponim, și nu ca cuvînt comun.

Concordanța logică între termenii unui nume compus face ca de la unele apelative să nu fie posibilă decît un anumit fel de îmbinări, uneori extrem de limitate. Iată cîteva exemple în acest sens :

Boldu Albinii ; ~ al Gol ; ~ al Lung ; ~ al Nalt ; ~ al Rău ; ~ al Rotat ; ~ cu Carpen ; ~ Cheii ; ~ Corbilor ; ~ Corbului ; ~ Cracului ~ Crovului ; ~ cu Cremena ; ~ cu Nuci ; ~ cu Priboiu ; ~ cu Socii ; ~ Dîrvoanii ; ~ Drimoxi ; ~ Fețelor ; ~ Fîntînii ; ~ Floranilor ; ~ Pietrii ; ~ Pietrosului ; ~ Suhatului ; ~ Tîrnii ; ~ Surpinelor ; ~ Ciolanului.

Puține sînt construcțiile cu nume de persoană : Boldu lu Guber ; ~ lu Filip ; ~ lu Colonelu etc.

Bordu Babii ; ~ Cioarii ; ~ Dobriții ; ~ Galben ; ~ Nalt ; ~ Mihăilesi ; ~ Pleșii ; ~ Poienii ; ~ Roșu ; ~ Rotocolului ; ~ Vizului ; ~ Vaideilor.

[3] Cf. M. Homorodean, *Cu privire la tautologiile toponimice*, în SMO, p. 72.
[4] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 99.

Bobu al Mare ; ~ al Mic ; ~ Bezdînii ; ~ Cetății ; ~ Chilii ; ~ Ciocanului ; ~ Ciocăzilor ; ~ Colnicului ; ~ Cracului ; ~ Crucilor ; ~ cu Carpinii ; ~ Dealului ; ~ Dîlmii ; ~ Epitropiei ; ~ Galbinii ; ~ Coisni ; ~ Gruiului ; ~ Gruiețului ; ~ Jidului ; ~ Leșii ; ~ Măcrișului ; ~ Miculesii ; ~ Micului ; ~ Ostrovului ; ~ Piscului ; ~ Plaiului ; ~ Slivii ; ~ Strajii ; ~ Stîrcului ; ~ Șesului ; ~ Ștevuroviții ; ~ Șurlaelor ; ~ Țăului ; ~ Teiușului ; ~ Tîrlelor ; ~ Tufii ; ~ Țigănii ; ~ Ulciorului ; ~ Căprioarelor ; ~ Chiciorii ; ~ cu Goruni ; ~ Mare ; ~ Stînii ; ~ Verigii ; ~ Vășoarei ; ~ Pricihii ; ~ Boturile Pleșului.

Capu Apei ; ~ Bălții ; ~ Bocșei ; ~ Brazilor ; ~ Cioroiului ; ~ Cîmpului ; ~ Coastei ; ~ Cracului ; ~ Crîngului ; ~ Curelelor ; ~ Dialului ; ~ Dosului ; ~ Feții ; ~ Glodului ; ~ Gruiului ; ~ Hotarului ; ~ Jumătăților ; ~ Iazului ; ~ Iazurilor ; ~ Legiuirilor ; ~ Linii ; ~ Livezilor ; ~ Luncii ; ~ lu Traian ; ~ Moșilor ; ~ Muntelui ; ~ Ostrovului ; ~ Padinii ; ~ Pietrei ; ~ Piscului ; ~ Poienii Crucilor ; ~ Priporului ; ~ Seciului ; ~ Siliștelor ; ~ Sînschii ; ~ Sîrbului ; ~ Spinetului ; ~ Suhatului ; ~ Surdului ; ~ Tufii ; ~ Văii Mari ; ~ Văii Ursului ; ~ Viilor ; ~ Ferigii ; ~ Găvenii ; ~ Lencii ; ~ Tîrsinei.

Cheia Albiilor ; ~ Bîrnetului ; ~ Bîzlei ; ~ Brustureilor ; ~ Glogovei ; ~ Hoțului ; ~ Largii ; ~ Mare ; ~ Mică ; ~ Minicorzi ; ~ Mînilesii ; ~ Paltinului ; ~ Podeanului ; ~ Proviții ; ~ Ră ; ~ Tîmnii ; ~ Turcului ; ~ Văii Mari ; Cheile Belți ; ~ Bețelului ; ~ Bistriței ; ~ Bulzului ; ~ Căpățînii ; ~ Chiciorăii ; ~ Dragului ; ~ Merilor (sat) ; ~ Motrului ; ~ Sodolului ; ~ Vîlturesii (pîrîu).

Același fel de îmbinări întîlnim la apelativele *Coadă, Coasta, Colț, Cioc* etc.

Dimpotrivă, apelativele **bordei, braniște, casă** etc. intră în nume de locuri compuse, mai ales în combinație cu nume de persoană precedate de articolul proclitic : *Bordeiu lu Davai* ; ~ Dovleac ; ~ Laibar ; ~ Năiță ; ~ Ociogu etc. Braniștea lu Diță ; ~ Duică ; ~ Militaru ; ~ Moacă ; ~ Scăueru etc.

Alte apelative, cum ar fi **baltă, bunar, deal, fîntînă, vale** etc., au o gamă de îmbinări foarte mare. Astfel, **baltă** se îmbină deopotrivă cu toponime, antroponime și cuvinte comune. Iată cîteva exemple :

Cu toponime — Balta : *Alunișului, Aninului, Arinișului, Bărăganului, Bisericii, Bistrețului, Bîltencii, Brabovii, Brădetului, Brăilencii, Brezniții, Bucurii, Ceairului, Cernii, Cimitirului, Carpinului, Ciorii, Ciupercenului, Crucii, Gubandrului, Lacului, Limpezii, Ocolului, Pietroasei, Teiului, Ulmului* etc.

Cu antroponime — Balta : *Anicăi, Breazului, Buzatului, Canciului, Ciorascului, Dragului* ; Balta : *Boierului, Banului, Cazacului, Călugărului, Ciaușului, Colonelului, Generalului* etc. Ultimele șapte exemple din această grupă nu sînt de fapt nume de persoană. Deoarece exprimă tot un raport de **posesie**, nedeosebindu-se de celelalte nici prin caracterul lor unic, încadrarea lor în această grupă este legitimă.

Cu apelative — Baltă : *Carasului, Cocorului, Crapului, Dracului.*

După unele apelative, în calitate de-al doilea termen, cum am văzut mai sus, urmează mai ales toponime (cf. *bot, capu, cheie, drum* etc.) ;

după altele, sînt mai frecvente antroponimele (cf. *bordei, braniște, chingă* etc.). Rolul cuvintelor comune în toponimele compuse, în calitate de-al doilea element, este extrem de redus.

În structura numelor de sate, elementul secund este în proporție covîrșitoare un toponim. Cităm, în ordine alfabetică după al doilea element, exemplele cu literele A, B :
Fața Abrudului, Muntele Agrișului, Valea Agrișului, Poiana Aiudului, Dealu Alămorului, Fața Albacului, Gura Albacului, Valea Albeștiului, Poiana Almașului, Valea Alunișului, Podu Alunului, Valea Alunului, Lunca Ampoiței, Izvoru Ampoiului, Poiana Ampoiului, Presaca Ampoului, Valea Argovei, Dealu Armanului, Valea Arsului, Pîrîu Asodului, Gura Bădicului, Gura Brezii, Valea Beciului, Livada Beiușului, Gura Belii, Valea Belinului, Lunca Bicazului, Dealu Bisericii, Valea Bistrei, Dealu Bistrii, Valea Bistriței, Plaiu Bîrgăului, Prundu Bîrgăului, Tiha Bîrgăului, Izvoru Bîrzii, Gura Bîscei, Valea Bobului, Muntele Bocului, Valea Borului, Valea Botei, Poiana Botizii, Dealu Boului, Gura Boului, Izvoru Boului, Pîrîu Boului, Valea Boului, Dealu Bradului, Lunca Bradului, Slobozia Bradului, Valea Brădetului, Gura Bucovului, Valea Buhului, Valea Bujorului, Valea Bulzului, Sita Buzăului, Vama Buzăului.

Structura *substantiv + substantiv* în genitiv plural la numele de sate este foarte slab reprezentată în *Indicatorul localităților din România* (București, 1974) ; se întîlnesc numai 26 de nume de sate de acest tip și anume : *Izvoru Aneștilor, Valea Anilor, Dealu Arămeștilor, Valea Brădenilor, Tău Boilor, Fîntîna Brazilor, Pîrîu Cailor* (2), *Dorna Candrenilor, Gura Crucilor, Dealu Caselor, Mahalaua Caselor, Valea Caselor* (9), *Poiana Florilor, Dealu Hudriceștilor, Lunca Găinarilor, Dealu Găurenilor, Dealu Guieștilor, Lunca Merilor, Fîntîna Oilor, Dealu Pomilor, Mahalaua Procopoaielor, Gura Putinilor, Colonia Țiganilor* (2), *Dealu Viilor* (4), *Parcu Voluntarilor*. Numai cîteva din denumirile citate au ca termen secund un toponim : *Dealu Avrămeștilor, Valea Bădenilor, Dealu Găurenilor, Dealu Hudriceștilor*. Celelalte sînt nume de persoană și nume comune. Numele de locuri mici sînt în marea majoritate formate în primul rînd dintr-un apelativ și un antroponim și în al doilea rînd din apelativ + toponim (mai ales nume de sat). Iată cîteva exemple :
Cu antroponime: *Balta Aspriteștilor, Bondocilor, Bîrsanilor ; Boldu Floranilor ; Braniștea : Antoneștilor, Cătăneștilor, Ciuculeștilor, Popeștilor, Urdărenilor ; Dealu : Băcanilor, Bălanilor, Bîrsanilor, Cioranilor, Ciortanilor, Dutenilor, Petrișanilor, Vișenilor, Curconilor, Pavelonilor, Căpetoilor, Gogonoilor, Mocioilor, Ștefănoilor, Udroilor* etc.
Cu toponime: *Dealu Arcanilor, Amărăștilor, Blidarilor, Budienilor, Bîrsăștilor, Bălenilor, Bălțaților, Bîltenilor, Bîrzeștilor, Brădeștilor, Băleștilor, Corobăilor, Cloșanilor, Costeștilor, Delenilor, Giureștilor, Gemenilor, Mogoșeștilor, Mădularilor, Pietrarilor, Roșiilor, Suteștilor, Tatomireștilor, Urseștilor* etc.
Cu apelative: *Balta Broaștelor, Biserica Haiducilor, Calea Carelor, Capu Livezilor, Viilor, Cimitirul Porcilor, Vacilor, Cailor, Coastele Viilor.*

În denumiri de tipul : *Dealul Aninilor, Cînepilor, Cornilor, Inuriștilor, Inurilor, Mesteacănilor, Merilor, Păduceilor, Pălămizilor, Perilor,*

Plopilor, *Răchiților*, *Rugăriilor*, *Rugilor*, *Sălciilor*, *Salcîmilor*, *Scorușilor*, *Socilor*, *Teilor*, *Ulmilor*, *Viorelelor*, în unele cazuri avem a face cu apelative, în altele însă, ca termen secund este un toponim. Așa avem, de pildă, *Dealul Merilor* la Bumbești-Jiu unde, de fapt, este dealul așezării *Meri*, *Dealul Răchiților*, denumire luată de la două ape *Răchita*, deci *Dealul* celor două *Răchiți*. Determinarea precisă a termenului al doilea în această structură este foarte dificilă și pentru faptul că multe microtoponime se formează prin raportarea la un nume de loc astăzi dispărut. Astfel, *Dealul Floreștilor* de lîngă Urșani—Vîlcea amintește de existența unui sat *Florești* cu 250 de ani în urmă între Urșani și Vaideeni. Fără cunoașterea acestor date, există tentația de a considera genitivul *Floreștilor* ca un colectiv nume de persoană.

Conceptul de toponim compus trebuie lărgit. Al. Graur remarcă pe bună dreptate că „se abuzează uneori de termenul compunere, socotindu-se compuse toate grupurile cu apoziție"[5]. În schimb, Finuța Asan consideră că pot fi socotite compuse numai cazurile în care „substantivul nume generic este însoțit de un substantiv în genitiv sau de un adjectiv care nu e folosit și singur ca toponim"[6]. Fără a discuta această problemă în mod special, Iorgu Iordan nu include în capitolul de *Sintaxă* acest tip. Condiția pentru a putea fi nume compus este considerată capacitatea celui de-al doilea termen de a se folosi singur. Există un mare număr de nume de sate formate după acest model, la care, evident, nu se pune problema folosirii separate a termenului al doilea. Citām exemplele extrase din *Indicatorul localităților din România* (București, 1974), de sub numele generice *deal*, *gură*: *Dealu Aluniș*, *Dealu Bunești*, *Dealu Corni*, *Dealu Dănicei*, *Dealu Dieneț*, *Dealu Florești*, *Dealu Glămeia*, *Dealu Goicești*, *Dealu Lămășoi*, *Dealu Lăunele*, *Dealu Mateești*, *Dealu Poienești*, *Dealu Soci*, *Dealu Cioara*, *Dealu Drăguțești*; *Gura Albești*, *Gura Bohotin*, *Gura Bujorăscu*, *Gura Călmățui*, *Gura Ciobănuș*, *Gura Crăiești*, *Gura Dămuc*, *Gura Orman*, *Gura Pravăț*, *Gura Răcătău*, *Gura Tîrcov*, *Gura Țigănești*, *Gura Vasilatu*, *Gura Vladnici*.

La apelativul *vale* există 27 de nume de sate de acest tip. Forma actuală a numelor compuse poate fi rezultatul unei evoluții sau poate fi explicată prin altă interpretare decît nume generic + toponim. Astfel, *Poiana Cîmpina* și *Poiana Comarnic* au fost în trecut *Poiana-Cîmpina*, *Poiana-Comarnic* (în 1865 în comuna Comarnic exista satul Poiana, ceea ce înseamnă că putem interpreta *Poiana Comarnic* drept *Poiana de Comarnic)*. Sînt, prin urmare, toponime formate prin parataxă. Tipul acesta la nume de sate este, așa cum se poate presupune din cele de mai sus, neomogen din punct de vedere al originii lui. În majoritatea cazurilor însă, denumirile de sate au fost făcute după modelul $N + N$ care este

[5] Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 79.

[6] *Formarea cuvintelor în limba română*, București, 1970, p. 13. (Notăm că toponimia românească nu cunoaște adjective care să fie singure folosite ca nume de loc. În *Mediterana* avea a face cu un substantiv.)

foarte frecvent în microtoponimie. Cităm tot de la numele generic *deal* cîteva exemple : *Dealu Albu*, *Dealu Aluniş*, *Dealu Amărăşti*, *Dealu Ascunsa*, *Dealu Baltoci*, *Dealu Barcan*, *Dealu Borăscu* etc. Numai la cuvîntul *deal* sînt cîteva sute de astfel de formaţii. Pentru aceeaşi denumire există însă paralel şi tipul cu genitivul singular sau plural : *Dealu Aluniş* sau *Dealu Alunişului*, *Dealu Artanu* sau *Dealu Artanului*, *Dealu Băbeni* sau *Dealu Băbenilor*, *Dealu Brădiceni* şi *Dealu Brădicenilor* etc.

Recapitulînd cele spuse mai sus, toponimele compuse formate după schema *substantiv* + *substantiv* sînt de următoarele tipuri :

a) Apelativ în N + apelativ în G sg. şi pl.
b) Apelativ în N + antroponim în G sg. cu art. antepus
c) Apelativ în N + antroponim în G pl.
d) Apelativ în N + toponim în G sg. + pl.
e) Apelativ în N + antroponim în N sg. + pl.
f) Apelativ în N + toponim în N sg. + pl.

Modelele acestea se repetă într-o formă simplificată avînd ca prim termen un toponim :

a) Toponim în N + antroponim în G sg. + pl.
b) Toponim în N + antroponim în G sg. cu art. antepus.
c) Toponim în N + toponim în G sg.
d) Toponim în N + toponim în Ac sg.
e) Toponim în N + toponim în N pl.

În acest ultim grup, în modelele de sub c), d), e), intră mai ales toponime formate prin parataxă, iar altele prin falsă parataxă [7]. Modelele acestea se întîlnesc mai ales la numele de sate. Unele exemple sînt însă foarte vechi, de aceea merită o examinare aparte.

Modelul *substantiv* + *adjectiv* este foarte frecvent în toponimie. Ca prim termen al îmbinărilor de acest fel pot fi apelative şi toponime. La acestea trebuie adăugate toponimele care conţin articol adjectival. Prin urmare, modelul cuprinde patru tipuri :

a) apelativ + adjectiv
b) toponim + adjectiv
c) apelativ + art. adjectival + adjectiv
d) toponim + art. adjectival + adjectiv.

Adjectivele care urmează după apelativ sau după toponim sînt foarte puţin variate *(mare*, *mic*, *mijlociu*, *nou*, *vechi*, *alb*, *verde*, *negru*, *larg*, *lung*, *lat*, *frumos)*. Cele mai frecvente adjective folosite sînt *mare* şi *mic* (380 de cazuri din 815) şi *nou*, *vechi* (351 de cazuri din 815).

În microtoponimie, situaţia este cam aceeaşi, numai că, evident, adjectivele folosite sînt mai variate.

[7] Cf. Ion Coteanu şi A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Bucureşti, 1976, p. 215.

Toponimele compuse care conţin prepoziţii se deosebesc mult de tipurile analizate mai sus, de aceea ele vor forma obiectul unui alt studiu.

Составные местные названия

(Резюме)

В статье дается подробный анализ главных типов румынских составных топонимов. Структуре *существительное* + *существительное* в разных падежах уделяется большое внимание. В статье опровергается мнение о существовании тавтологических названий.

Septembrie 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

I. PĂTRUŢ

ANTROPONIME ROMÂNEŞTI FORMATE CU SUFIXUL *-l-*

Încerc să dovedesc existenţa unui sufix *-l-* care apare într-o serie de antroponime româneşti ; pentru argumentare utilizez toponimele identice sau înrudite cu numele de persoane respective.

Bineînţeles că, la fel ca şi la cuvintele comune, trebuie considerate derivate numai antroponimele formate de români. „Originea" derivatelor este determinată de „originea" sufixelor ; dacă sufixul este românesc, antroponimul este, desigur, format românesc ; dacă sufixul este slav, înseamnă că antroponimul e împrumutat dintr-o limbă slavă, prin urmare în limba română el trebuie considerat un nume „simplu". Se constată însă că, deşi regula aceasta este atît de clară, în analiza materialului onomastic intervin dificultăţi în stabilirea originii antroponimelor [1].

În cele ce urmează voi prezenta o serie de antroponime pe care le consider derivate româneşti cu sufixul *-l-* [2], nu numai pe considerentul că sînt formate de la teme consonantice, ci mai ales pentru că aproape toate nu au corespondente în limbile slave.

Berleşti, două sate, jud. Brăila şi Dolj, ca şi *Berlescu*, nume de familie „destul de frecvent în Ţara Veche" (Iordan, p. 356) şi *Berleasca*, în fostul raion Feteşti *(ibid.)*, nu pot fi explicate din *Berilă (ibid.* ; *i* în silabă accentuată nu putea fi suprimat ; de altfel, *Berilă* este o formă actuală), ci ele confirmă existenţa unui *Berl(e)a* sau *Berlu*, care pot fi derivate româneşti faţă de *Bera* nb, *Bere* nb, *Berea* nb (cf. şi der. *Beran* nfam), *Bereş* nfam, DOR, p. 199 ; cf. *Bereşti*, numele cîtorva localităţi din judeţele Bacău, Galaţi etc.) ; cf. şi der. scr. *Berlić* nb (RJA), rus. (Ivan) *Berlo* (Tupikov, p. 47) ; bg. *Berlinov* nfam, considerat ca provenind de la numele oraşului *Berlin* (Ilčev), ar putea fi analizat şi astfel : *Berl-in-ov*.

Birla nb (der. cu sufixul *-ici)*, *Birlici* nfam (DOR, p. 202) trebuie raportate la *Biru* nfam, *Bira* nb *(ibid.)*.

Bogleşti, sat în jud. Alba, atestă existenţa unui *Bogl(e)a* sau *Boglu*, derivate faţă de *Bog* nfam, *Boga* pren (cf. şi der. *Boganul*, *Bogoe*, *Bogoescu*, *Bogoiu* etc. DOR, p. 24).

Trei localităţi din judeţele Botoşani, Neamţ şi Suceava, *Burla*, poartă numele de persoană omofon, confirmat şi de *Burleşti*, sat în judeţul Botoşani. *Burlani*, sat, jud. Gorj, reprezintă un plural al antroponimului *Burlan*, după care este numit şi *Burlăneşti*, fost sat în judeţul Dîmboviţa ; cf. şi der. *Burlişor*, *Burloi*, *Burlo[i]eş*, *Burlui*, *Burluţă* (DOR, p. 224). Cred că tot un antroponim reprezintă şi *Burlug*, fost sat în judeţul Bacău, şi (formă de plural) *Burluşi*, sat în judeţul Argeş.

[1] Referitor la asemenea probleme, vezi I. Pătruţ, *Despre structura şi originea hipocoristicelor slave*, în CL XVIII (1973), nr. 1, p. 83–84 ; id., *Relaţii onomastice slavo-române*, în CL XX (1975), nr. 2, p. 138–139.

[2] Despre situaţia sufixelor, în general, în antroponimia românească mă voi ocupa într-o lucrare viitoare.

Burlă și forma paralelă *Burlea*, comparate, în DOR, cu substantivul *burlă* „bură" (p. 224), sînt, de fapt, derivate față de *Bur* nb, *Bura* nb, *Bură* nfam, *Burea*, *Burul* (DOR, p. 223).

Cf. rus. (der.) 1495 (Timoška) *Burlov* (Tupikov, p. 493).

Cherlești, numele a trei sate din județul Olt *(Cherleștii din Deal, Cherleștii din Vale, Cherleștii Moșteni)*, provine nu de la *Scarlat* („cu afer[eză]și sincopă"), cum crede autorul DOR, p. 236, 367, ci, evident, de la un *Cherlea*, nume de familie obișnuit, care trebuie raportat la *Chera* nb, cf. *Cherescu(l)* (DOR, p. 236).

Chirlești, sat, jud. Buzău, atestă existența antroponimului *Chir(l)ea* sau *Chirlu*, derivate față de *Chiru*, *Chire*, *Chirea* (cf. der. *Chiriță*, *Chirițescu*, *Chiritești* [sate în județele Argeș și Prahova], *Chirițoiu*, *Chiraș*, *Chiruță)* (DOR, p. 30).

Cicleni, sat, jud. Caraș-Severin, trebuie să fie o formă de plural a antroponimului *Cicl(e)a* sau *Ciclu*, derivate față de *Cic* nfam, *Cica* nfam (DOR, p. 237) ; de la un (format cu suf. *-an) Cican* provine numele localității *Cicănești*, jud. Argeș.

Cioflanu, sat, jud. Olt, reprezintă, fară îndoială, un nume de persoană, derivat cu sufixul *-an*, față de *Cioflea* nfam (înregistrat de Pașca, p. 206) [3], de la care, cu sufixul *-ec*, provine *Cioflec* nfam și fost sat în județul Dîmbovița, iar cu sufixul *-ic- Cioflic*, după care este numit satul *Ciofliceni*, jud. Ilfov.

Cioplea nfam și sat înglobat în municipiul București și *Cioplu* nfam (cf. și *Cioplescu* nfam, *Ciopleni*, *Cioplești*, aceste două din urmă înregistrate în DOR, ca nume de sate, p. 240) nu au nici o legătură cu verbul *a ciopli*, cum crede autorul DOR (p. 240), ci conțin tema *Ciop-*, cf. *Ciopei* nb, *Ciopescu* nfam, *Ciopănești*, nume de sat (DOR, p. 240), *Ciopeia*, sat, jud. Hunedoara, *Ciopești*, fost sat în jud. Bacău. Pașca mai înregistrează pe *Ciopan* nfam (cf. *Ciopănești, supra)*, *Ciopașu* nfam, *Cioplic* nfam (p. 206).

Cîrlănești, sat, jud. Dîmbovița, este numit după un *Cîrlan*, care poate reprezenta o poreclă, dar și un derivat (cu sufixul *-an)* față de *Cîrlă*, *Cîrla*, *Cîrlea* nfam, considerate, de Pașca, ca derivate din germ. *Karl* [sic] (p. 199), explicație acceptată în DOR, p. 233 ; cf. *Cîrlești*, fost sat în jud. Vaslui. Tema *Cîr-* este prezentă în : *Cîrăști*, sat, jud. Alba ; (cu sufixul *-č-) Cîrciu* nfam (raportat la un substantiv propriu de Pașca, p. 199) și sat, jud. Gorj ; *Cîrcea*, sat, jud. Dolj, cf. *Cîrceni*, sat, jud. Mehedinți, *Cîrcești*, sat, jud. Argeș ; (cu suf. *-b-)* un **Cîrb(e)a*, ** Cîrbu*, de unde *Cîrbești*, sat component al municipiului Tîrgu Jiu.

Cobleș, sat, jud. Alba, reprezintă un antroponim omofon, format cu același sufix *(-l-)* ca și *Coblea* nb (DOR, p. 76), de la o temă *Cob-*, cf. *Coban*, *Cobeș* nfam, *Cobeț* nfam, considerate ca forme dependente de *Iacob* (DOR, p. 76) ; după părerea mea, numele respective trebuie raportate la bg. *Kóbov* nfam, care nu cred că are vreo legătură cu dial. *koba* „cobie" (Ilčev), ci presupune existența unui ** Kobo*, ** Kobe*, cf. scr. (cu suf. *-aš) Kobaš* nfam și top (RJA).

Orașul *Codlea*, jud. Brașov, poartă numele unei persoane, cum se afirmă și în DOR, p. 246, înrudit cu antroponimele *Coda*, *Codea*, *Codoiu*,

[3] Nu am luat în considerare explicațiile propuse de Pașca, p. 206, și nici în DOR, p. 239, 240.

Codaciu şi, de asemenea, cu *Codăeşti*, trei localităţi din judeţul Vaslui. Numele acestea nu au nici o legătură cu *coadă* (cum se propune în DOR, p. 244), ci trebuie raportate la bg. *Kóda* nb, *Kódo* nb, *Kóde* nb (Ilčev).

Cozla este numele a două sate, din judeţele Caraş-Severin şi Sălaj, nume de munţi din regiunea Bacăului şi de lîngă Piatra Neamţ şi al unui loc din regiunea Bacăului. E. Petrovici credea că la baza toponimului se găseşte adjectivul slav *kozĭlja* „a(l) ţapului", menţionînd însă o dificultate de ordin fonetic : *lj(=l')* slav trebuia să fie reprezentat în română prin iot [4]. Tocmai din cauza acestei „dificultăţi", etimologia propusă de E. Petrovici îmi pare discutabilă. Nu aş reţine nici explicarea toponimului din substantivul, puţin răspîndit, *cozlă* „dîlmă, movilă" [5]. Prefer raportarea toponimului la antroponimul omofon, înregistrat în DOR, p. 251, pus însă şi în legătură cu *Cozia*, de origine slavă (<*kozĭja* „a(l) caprei"). După părerea mea, *Cozla*, deşi are corespondent în scr. *Kozla* nb şi top (RJA), poate fi derivat românesc faţă de *Coza*, antroponim cunoscut în trecut (DOR, p. 251) şi actual, care însă nu are nimic comun cu sl. *koza* „capră", nici cu tc. *koz* „atu" (ca în DOR, p. 251), ci l-aş raporta la derivatele bulgăreşti din tema *Koz-* : (cu suf.*-ev) Kózev* nfam, (cu suf. *-ov) Kózov* nfam, (cu suf.*-in) Kozin* nfam (inacceptabil explicate de Ilčev, s.v.). *Coza* este şi numele unui sat din judeţul Vrancea [6]. Există şi antroponimul (cu sufixul *-an) Cozan* (DOR, p. 251), de unde *Cozăneşti*, două sate, în judeţele Bacău şi Suceava.

Propunerea de identificare a toponimului *Cozla* cu antroponimul omofon necesită însă o explicaţie. E. Petrovici constata că numele maghiar al satului din judeţul Sălaj era *Kecskés* (ung. *kecske* „capră" + suf. *-s*)[7], fapt ce sprijinea etimologia pe care a propus-o. Precizez însă că forma maghiară *Kecskés* este relativ nouă, dinaintea primului război mondial, cînd localităţii i s-a modificat numele, probabil de către cineva care a făcut apropierea între *Cozla* şi sl. *koza* „capră" *(Kecskés* deci se explică printr-un fel de etimologie populară) ; pînă atunci localitatea apare sub forme care redau numele românesc : 1405 villa olachalis *Kozla*, 1562 *Koslafalva* (ung. *falva* „sat"), 1639 *Koszla*, 1733 *Kosla*, cca 1800 *Cozla* (Suciu, I, p. 171).

Kniezsa I. (p. 225, 266), orientîndu-se după ultimele forme maghiare ale localităţilor *Cubleşu*, jud. Sălaj, şi *Cubleşu Someşan*, jud. Cluj-Napoca, anume *Oláhköblös (Almásköblös)*, respectiv *Magyarköblös* (Suciu, I, p. 181), credea că toponimul provine din ung. *köblös*, adjectiv format de la *köböl*, unitate de suprafaţă şi de capacitate. Evident însă că *-köblös* din formele menţionate reprezintă o maghiarizare[8] a rom. *Cubleş* (cf. şi *Cubleşan* nfam), care este un antroponim, derivat, cu sufixul*-eş*, faţă de *Cubl(e)a*, *Cublu*, acestea, la rîndul lor, derivate faţă de *Cuba* nfam (cf. *Cuboaie* nf), raportat, forţat, în DOR, la *Iacob* (p. 76) ; *Cuba* are însă corespondente în bg. *Kúba* nf, cf. der. *Kúbin* nfam, *Kubán* nb (Ilčev, s.v.) ; cf. şi scr.der. *Kubaš*, nume de munte (RJA).

[4] E. Petrovici, *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, în SCL IV (1953), nr. 1, p. 72–73.

[5] Vezi Iordan, p. 35.

[6] În DOR este înregistrat şi *Cozeşti*, nume de sat (p. 251).

[7] *Art. cit.*, în SCL IV (1953), nr. 1, p. 72–73.

[8] Şi formele mai vechi sînt maghiarizate : 1320 *Kublus*, *Kubilus*, 1329 *Kwblus* etc. (Suciu, I, p. 181).

Dîrleşti, sat, jud. Alba, şi *Dîrloaia*, sat, jud. Neamţ, provin de la *Dîrlea* nfam actual, cf. *Dîrle* (DOR, p. 260), formate de la tema *Dîr-* (mi-e cunoscut *Dîru* sprn).

Nume de persoană poartă şi localităţile *Doblea*, două sate din judeţul Argeş. Antroponimul este un derivat faţă de *Doba* nfam, *Dobă* nfam; acestea pot fi abrevieri din *Odoabă* (DOR, p. 261, 338), dar trebuie raportate şi la bg. *Dóbe* nb, *Dóbo* nb (Ilčev, s.v.), scr. (cu sufixul *-iš*) *Dobiš* nfam (cu sufixul *-oj*), *Doboj* top (RJA).

Gebleşti (sat, jud. Dolj) este comparat, la întîmplare. cu tc. *ğebre* „otreapă" (DOR, p. 434). Toponimul presupune, evident, existenţa numelui de persoană * *Gebl(e)a*, * *Geblu*, derivat faţă de *Gebe* nfam actual, *Geabu* nfam (Paşca, p. 242).

Satul *Herla*, jud. Suceava, poartă numele unei persoane. *Herla*, ca şi *Herlea* nfam actual (cf. *Herlic* nfam, *Herliţ*) (DOR, p. 294), sînt derivate de la tema *Her-*, extrasă din nume ca *Her(u)* nfam, *Hera* nfam şi pren, *Here*, *Herea* pren şi nfam (DOR, p. 274, 294, unde sînt explicate, fără vreun temei, ca variante provenite din subst. *fier* [sic]), cf. der. *Heroiul* nfam (DOR, p. 274), *Herescu* nfam actual, *Hereşti*, sat desfiinţat, jud. Iaşi (cu *e*>*ă* după *r*), *Herăşti*, fost sat în jud. Buzău, sate în judeţele Ilfov şi Vîlcea.

Hîrleşti, sat în judeţul Bacău, sat desfiinţat în judeţul Teleorman, *Hîrlescu* nfam (DOR, p. 295), *Hîrloaia* nfam *(ibid.)*, *Hîrlici* nfam *(ibid.)*, provin de la un *Hîrle(a)* (explicat în DOR, p. 295, din *hîrlă* „scroafă"), pe care îl leg de antroponimele *Hîra*, *Hîre*, *Hîrea*, consemnate în DOR, p. 295.

Probabil că şi oraşul *Hîrlău* poartă un nume de persoană, atestat (cf. DOR, p. 295).

Horleşti, numele a două localităţi în judeţul Iaşi, confirmă existenţa unui antroponim *Horl(e)a* sau *Horlu*, neatestat, pe care îl leg de *Horea*, *Horul* (Pătruţ, *Studii*, p. 194).

Există un sufix *-ač-* în antroponime ca *Bunaciu* (cf. *Bunea*), *Corbaciu* (cf. *Corbea*) etc. (vezi DOR, p. LV). Cu acest sufix este format de la tema *Horl-*, *Horlacea*, sat, jud. Cluj, şi, bineînţeles, antroponim, cf. *Horlăceni*, sat, jud. Botoşani.

Jiblea, numele a două localităţi componente ale oraşului Călimăneşti, reprezintă un antoponim, explicat inexact în DOR, p. 441: „act[ual] fost Jimblea [. . .] satul Coziei<poreclă de persoană". De fapt, localitatea apare din vechime sub acelaşi nume ca şi astăzi (cu neînsemnate diferenţe în grafia chirilică: 1389, 1402—1403 Жнблѧ (DRH, B, I, p. 28, 59), 1424, 1436 Жнблѣ *(ibid.*, p. 110, 138)[9] etc. Derivatul în discuţie, *Jiblea*, presupune existenţa unui *Jib(e)a* sau *Jibu*, care nu îmi sînt cunoscute.

Evident că *Micleşti*, numele a trei localităţi, două în judeţul Vaslui şi una în judeţul Alba, are la bază antroponimul *Micle*, *Micl(e)a*, *Miclu* (cf. şi *Miclescu*), DOR, p. 119, unde sînt considerate ca forme „probabil sincopate" din *Micula*, *Miculea*, acestea, la rîndul lor, explicate confuz din *Mecola* (<sl. *Mikolaj*) + adj. *mic*. După părerea mea, *Micle(a)* şi *Miclu*, deşi au corespondente slave (cf. scr. *Mikle* nb, RJA, bg. *Miklo* nb,

[9] În traducerea unui document (din 1464—1465) toponimul e notat *Jăblea (ibid.*, p. 215).

Ilčev) pot fi derivate româneşti faţă de *Mic*, *Micu* nume actuale [10]. De la acestea din urmă provine şi *Miceşti*, nume de localităţi din judeţele Alba, Argeş etc.

Misleanu, denumirea veche a satului *Retezatu* şi a altui sat, ambele din judeţul Ialomiţa, coincide cu antroponimul omofon, atestat (DOR, p. 112), cf. *Misleanca* top *(ibid.)*, cf. *Mislea*, pîrîu şi mănăstire, înregistrat şi ca prenume (DOR, p. 112), derivate faţă de *Misa* nb, *Mise(a)* nb *(ibid.*; cf. şi *Misescul* nfam şi *Miseşti*, sat inexistent astăzi) (cf. Pătruţ, *Studii*, p. 200–201, unde sînt menţionate şi discutate şi corespondentele bg. *Mislo* nb, *Misljo* nb).

Orleşti, denumirea a patru localităţi din judeţul Vîlcea, este, evident, un derivat faţă de *Orle(a)* sau *Orla*, acesta din urmă atestat ca antroponim într-un document din Ţara Românească, din anul 1473 (vezi DRH, B, I, p. 242).

Orla mai este înregistrat ca nume de movilă în fostul judeţ Romanaţi şi ca „pichet de graniţă" pe Dunăre, această formă din urmă fiind nesigură, deoarece se menţionează că „pichetul" se găseşte „în dreptul satului *Orle*" [11].

O localitate din fostul raion Corabia, consemnată în cîteva documente prin care s-au întărit şi reînnoit posesiunile mănăstirii Cozia, apare sub formele: 1392 Орѣль (DRH B, I, p. 43; în traducerea documentului: *Orlea*, *ibid*,. p. 44), 1424, 1436 ѡт Ѡрлѧ *(ibid.*, p. 110, 138; în traducere: *Orla*, *ibid.*, p. 111, 140), 1436 ѡт Ѡрлѥ *(ibid.*, p. 338; în traducere: *Orle*, *ibid.*, p. 340)[12].

Antroponimul apare şi în formele Valea *Orlei* (denumirea anterioară: Valea *Orliţei)*, sat component al municipiului Ploieşti, Valea *Orlii*, sat desfiinţat, jud. Vîlcea.

Acelaşi nume, *Orlea*, îl poartă şi un pîrîu afluent al Tismanei, şi un munte în fostul raion Pucioasa [13].

E. Petrovici încadrează pe *Orlea* în seria toponimelor româneşti care au la bază adjective posesive slave formate de la substantive care numesc animale. După părerea sa, toponimul *Orlea* reprezintă un adjectiv slav, format de la tema substantivului *orĭlŭ* „vultur", cu suf. -*j*-: *orĭlja* f., *orĭlje* n. „a(l) vulturului" [14].

Etimologia propusă îmi pare inacceptabilă din aceleaşi motive, de ordin fonetic, ca şi în cazul toponimului/antroponimului *Cozla* (v. *supra)*.

E. Petrovici recunoaşte existenţa unui nume românesc de persoană *Orlea*, de la care provine toponimul *Orleşti* şi, probabil, şi *Orlea*. Consideră

[10] Şi acad. Al. Graur îl menţionează pe *Micle* într-o serie (printre care şi *Miclăuş* şi *Miclău)* de hipocoristice şi diminutive „împreună cu unele variante regionale" legate de *Niculaie* *(Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 67). Desigur că *Mic*, *Micu*, la care m-am referit, pot fi uneori supranume *(<mic)*; dat fiind însă că ele au avut şi funcţiune de prenume (ca şi [format cu suf. -*ol*-] *Micolă)* (DOR, p. 321,322), ele se leagă de bg. *Miko* nb (Ilčev, s.v.), scr. *Miko* nb şi nf, *Mika* nb şi nf, *Mike* nb (RJA), formate, după sistemul pe care-l susţin, din radicalul *Mi*- (detaşat din nume ca *Michail*, *Miloslav*, *Milorad*, *Miroslav* etc.) şi sufixul -*k*- (vezi I. Pătruţ, *Despre structura şi originea hipocoristicelor slave*, în CL XVIII (1973), nr. 1, p. 82).

[11] D. Frunzescu, *Dicţionar toponimic şi statistic al României*, Bucureşti, 1872, p. 335.

[12] Mai apare şi în documentele din 1443, 1451 (de care dispun numai în traducere), sub forma *Orlea* (*ibid.*, p. 167, 188) etc.

[13] D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 335; *Marele dicţionar geografic al României*, vol. IV, Bucureşti, 1901, p. 601; E. Petrovici, *art. cit.*, în SCL IV (1953), nr. 1, p. 76.

[14] *Art. cit.*, în SCL IV (1953), nr. 1, p. 76. Aceeaşi etimologie este propusă şi la Iordan, p. 58, 310.

că antroponimul *Orlea* este de origine slavă [15], gîndindu-se, desigur, că el reprezintă un supranume, identic cu adjectivul slav menționat mai sus.

În limbile slave există, într-adevăr, nume de persoane legate, sigur sau prezumtiv, de corespondentele lui *orĭlŭ* „vultur" : cf. bg. *Orléto* sprn (cf. bg. *orle* dim. ; cf. sl. com. *orĭlę* „pui de vultur"), *Orlikov* nfam (cf. bg. *orlik*, dim. de la *orel)*, *Orlin* nb, *Orlína* nf, *Orlínski* nfam, *Orlóv*, *Orlóvski* nfam, înregistrate la Ilčev (s.v.) și raportate la *orel* „vultur". Este posibil ca și *Orlja*, nume de sat (de unde provine *Orlenski* nfam. Ilčev, s.v.) să reprezinte forma veche a adjectivului *orĭlja* (v. *supra)* (forma contemporană este *orlova)* ; în rusă apare ca nume bărbătesc *Orel* (1495 Mikulka *Orel* ; 1498 Vasko *Orel)*, der. *Orlik* (1555 Vasjuk *Orlik* ; 1613 Bogdaška *Orlik)* (Tupicov, p. 291) și, ca „otčestvo" (obișnuit și astăzi) *Orlov* (1500 Filipko *Orlov* ; 1659 Ivan *Orlov) (ibid.*, p. 680).

Din limbile slave însă nu pot fi explicate, din motive fonetice (vezi *supra)* formele românești. După părerea mea, *Orla*, *Orlea*, *Orle* sînt antroponime românești, formate de la tema *Or-*, care apar în numeroase antroponime și toponime : *Orul*, munte (DOR, p. 123), *Orescu* și (cu *e*>*ă* după *r) Orăscu* nfam (cf. *Oreasca* top, *ibid.* ; *Orăști*, sate în județele Alba și Ilfov). Avînd în vedere dispariția obișnuită a lui *h-* (cf. *Hamza* / *Amza*, *Hariton* / *Ariton* etc.), este posibil ca toate numele menționate mai sus să fie raportate la tema inițială *Hor-* (cf. *supra* : *Horlești*, cu indicațiile corespunzătoare).

Care este situația lui *Orlat*, comună, jud. Sibiu?

Kniezsa I. l-a explicat din ung. *vár* „cetate, oraș" + *alatt* „sub" (p. 254) (deci „sub cetate"), etimologie acceptată de E. Petrovici [16]. Însă, după cum constată și E. Petrovici, forma **Váralatt* nu apare niciodată : 1317–1320 ecclesia de Monte Civinii, 1322 villa *Warolyafolw* „satul de sub cetate" (formă care-l va fi determinat pe E. Petrovici să accepte etimologia propusă de Kniezsa I. ; din această formă maghiară nu poate însă proveni, în nici un caz, *Orlat)* ; la 1495 și 1509 sînt înregistrate forme germane *Winsperg*, respectiv *Wynczperg* ; din secolul al XVI-lea este redată forma românească : 1507 *Oralath* [sic], 1733 *Orlát*, 1750 *Orlat*, 1825 *Orláth*, 1854 *Orlát*, *Orláth*, *Orlat* (Suciu, II, p. 19). *Oralath*, menționat mai sus, pare a fi o formă greșită ; ea nu poate fi considerată drept corespondentă al lui * *Váralatt*, deoarece în toponimele care conțin componentul *vár-* acesta apare consecvent (notat cu *v-* sau *w-)* ; astfel, localitatea, înglobată în orașul Zalău, *Ortelec* < ung. *Vártelek* (<*vár* + *telek* „teritoriul cetății") [17] apare consemnată sub formele : 1411 *Varteleke*, 1423 villa olachalis *Vartelek*, 1437 *Warthelek*, 1475 *Varthelek* etc. (Suciu, II, p. 21).

În al doilea rînd, etimologia propusă de Kniezsa I. este infirmată chiar de exemplul invocat de el în sprijinul părerii sale : ung. *Bikalatt* (p. 224) (= *bik* „fag" + *alatt)* > rom. *Bicălatu* (forma populară : *Bicalatu* [18], nu **Biclatu*, cf. *Orlat)*, localitate componentă a orașului Huedin, jud. Cluj.

[15] *Oronime formate din antroponime în Carpații românești*, în SMO, p. 65 ; id., *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 280.

[16] *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române*, în „Studii și cercetări științifice" V (1954) nr. 3–4, p. 452.

[17] E. Petrovici, *ibid*, p. 453.

[18] ALR II, material nepublicat.

Cred că *Orlat* reprezintă tot un nume de persoană, format de la tema *Orl-* cu sufixul *-at*[19] (cf. *Cernat*, *Necşat* nb, DOR, p. 332, faţă de *Cernea*, *Neacşu/Necşa)*[20].

În situaţie asemănătoare, după părerea mea, se găseşte *Oslea*, numele unui munte din nordul Olteniei, notat, într-un document din 1470, Ocлѣ (DRH, B, II, p. 137 ; în traducere : *Oslea*, *ibid.)*, ca aparţinînd mănăstirii Tismana [21].

E. Petrovici l-a explicat întîi din adjectivul posesiv slav *osĭlja*, cf. *osĭlŭ* „asin" [22], apoi din numele de persoană *Oslea*, de provenienţă slavă [23], considerîndu-l deci ca supranume, provenit din acelaşi adjectiv.

Consider că *Oslea* (nu-mi par sigure formele paralele *Osl* şi *Oslu*, ban de Severin [24]) este tot un derivat românesc. În DOR este menţionat un sat *Oseşti* (p. 340), care atestă existenţa unui nume de persoană *Os(u)*[25], *Os-(e)a*.

N.B. Informaţiile asupra numelor oficiale ale localităţilor şi a situaţiei lor administrative sînt obţinute din lucrarea întocmită de Ion Iordan, Petre Gâştescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974.

ABREVIERI

DOR	N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1965.
DRH, B	*Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească*, vol. I–II. Bucureşti, 1966, 1972.
Ilčev	Ştefan Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia, 1969.
Iordan	Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963.
Kniezsa	Kniezsa István, în volumul *Magyarok és románok*, Budapesta, 1943, p. 111–313.
nb	nume de bărbat
nf	nume de femeie
nfam	nume de familie
Paşca	Ştefan Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936.
Pătruţ, *Studii*	I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj-Napoca, 1974.

[19] Nu este clar ce înţelegea autorul DOR prin afirmaţia : „*-at* este şi de origine slavă în nume laice ca : Orlat" (p. LVI).

[20] Acad. Iorgu Iordan îl explică pe *Orlat(ul)* din v. sl. *orĭlŭ* bulg. *orel* + suf. *-at* (p. 466).

[21] La D. Frunzescu *Osle* este numele a doi munţi, în judeţele Mehedinţi şi Gorj *(op. cit.*, p. 336) ; cf. şi *Buza Oslei*, munte, jud. Mehedinţi, şi der. *Oslui*, vale, jud. Gorj (*ibid.*).

[22] *Art. cit.*, în SCL IV (1953), p. 76–77.

[23] SMO, p. 65 ; id., *Studii* ..., p. 280.

[24] Înregistrate în „Arhivele Olteniei", XVI, nr. 89–91, 1937 : „1314–1318 Dominicus de Chorna genere Osl" (p. 6) ; „înainte de năvălirea tătarilor sînt cunoscuţi cei dintîi bani [de Severin] : Luca la 1233 şi Oslu la 1240" (p. 5).

[25] Din satul Ficătar, jud. Timiş, cunosc antroponimul *Os*, care, însă, fiind supranume, poate fi explicat din *os*.

În DOR s.v. *os* este menţionat şi *Osoi(u)* ca nume de sat (p. 340), toponim care însă are altă explicaţie (vezi E. Petrovici, *Studii* ..., p. 175).

pren	prenume
RJA	*Rječnik krvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880 și urm.
SMO	*Studii și materiale de onomastică*, București, 1969.
sprn	supranume
Suciu	Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I–II, București, [1967, 1968].
top	toponim
Tupikov	N.M. Tupikov, *Slovař drevnerusskich ličnych sobstvennych imen*, St.-Peterburg, 1902.

Antroponymes roumains formés à l'aide du suffixe *-l-*

(Résumé)

L'auteur se propose de démontrer l'existence en roumain d'un suffixe *-l-* dans un grand nombre d'antroponymes et de toponymes.

August 1977

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj-Napoca, Emil Racoviță 19–21

NOTE DE MORFOLOGIE ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ

IMPERF. 3 SG. *eara*

În cunoscuta sa lucrare, *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, p. 240, O. Densusianu s-a oprit asupra formei de indicativ imperfect pers. 3 sg. a verbului *a fi*: *eara* (scris: ІАРА), atestată în *Palia de la Orăştie*, text bănăţean-hunedorean din 1582. După părerea sa, *eara* ,,n'est probablement qu'une faute d'impression, puisqu'il serait hasardé d'y voir une trace de l'ancienne forme reproduissant le lat. *erat* avec l'accent non deplacé sur la finale et telle qu'elle s'est conservé encore en aroumain". O greşeală de tipar este însă greu de admis, între altele şi pentru faptul că înlocuirea lui є prin ІА se întîlneşte foarte rar în textele secolului al XVI-lea. Nu trebuie să trecem apoi cu vederea peste împrejurarea că *eara* apare de trei ori în textul bănăţean-hunedorean: pe filele 67/13 *(Geneza*, 21, 9), 102/6 *(Geneza*, 30, 25) şi 232/17 *(Exodul*, 16, 14)[1]. Este greu de admis că aceeaşi eroare tipografică (ea însăşi destul de greu explicabilă) să se fi repetat de trei ori în diverse părţi ale textului. Mult mai firesc ar fi să admitem că grafiile cu ІА- acoperă o formă de imperfect cu *ea*-, accentuată fie pe prima, fie pe ultima silabă. O dovadă în acest sens o constituie prezenţa, nesemnalată pînă astăzi, a formei *eara* (scrisă: *iara)* în *Fragmentul Todorescu* (cunoscut şi sub numele de *Cartea de cîntece* a lui Tordaşi), text bănăţean-hunedorean, tipărit probabil la Cluj, pe la 1570: *Assa sze milkui Iosaphat kray pre allensigul zew, kend ielw iare* ***iara*** *en amar mare en Jeerusulem* (f. 4ᵛ/4; ed. Sztripszky-Alexics, p. 166). În transcriere interpretativă: *Aşa se milcui Iosafat crai pre alenşigul său, cînd elu iară* ***eara*** *în amar mare în Ierusalem.*

Faptul că forma *eara* apare relativ rar în *Palia de la Orăştie*, în timp ce forma literară de astăzi *(era)* este larg răspîndită, îndreptăţeşte să presupunem că, spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, *eara* era un arhaism în graiul din Banat-Hunedoara. Dacă *eara* îşi păstra accentul originar (pe prima silabă), ea coincidea întru totul cu forma răspîndită şi astăzi în dialectul aromân. Am avea a face, în acest caz, cu încă un punct de convergenţă între graiurile vorbite în sfertul sud-vestic al ţării şi dialectele sud-dunărene (în speţă, cu cel aromân).

PERF. S. 3 SG. *el strigară*

În articolul *Despre formele de perfect simplu cu* ***-ră-*** *la singular*, apărut în SCL (1975), nr. 1, Mioara Avram s-a oprit pe larg asupra folosirii pers. 3 pl. a perfectului simplu cu valoarea pers. 3 sg.: *el bătură, cîntară, tăcură* etc. Răspîndite în diverse graiuri dacoromâne din zilele noastre, formele de tipul *el bătură* au fost atestate şi în unele texte vechi româneşti. Aşa cum arată autoarea (p. 32—33), cel mai vechi exemplu de acest fel ar putea fi: *Din acest pămînt* ***rădicară-se*** *după aceea Asur şi zidi Nenivia, Rehobot*, întîlnit în *Palia de la Orăştie* şi semnalat de Elena Carabulea. N-ar fi însă exclus, cred amîndouă autoarele, ca folosirea

[1] În ediţia *Paliei de la Orăştie*, Viorica Pamfil transcrie peste tot *era*, fără a atrage atenţia asupra presupusei greşeli de tipar (excepţie face exemplul de pe p. 102/6, unde editoarea plasează un semn de exclamare după *era)*. Nici indicele nu menţionează cele trei grafii ,,eronate".

predicatului la plural să se datoreze „înțelesului colectiv al substantivului *Asur* = cei din neamul Asur". Că forme de tipul *el bătură* circulau în secolul al XVI-lea ne-o dovedește același *Fragment Todorescu* în care am întîlnit forma verbală *eara*. Pe fila 3r/16 (ed. Sztripszky-Alexics, p. 158) citim: *Radika szusz kuuentul szuent ueszelitorul, derept Christus* ***iel sztrigare*** *nouae iartaczune* (în transcriere interpretativă: *Rădică sus cuvîntul svînt veselitorul, derept Christus* ***el strigară*** *noauă iertăciune*. În originalul maghiar, verbul *kiáltani*, corespunzător lui *striga*, se află la singular: *kiáltá*.

GEN.-DAT. SG. FEM. *acestei*

Tot în *Fragmentul Todorescu* se găsește cea mai veche atestare a unei forme refăcute de gen.-dat. sg. fem. a demonstrativului *acesta*. După cum se știe, în limba veche formele uzuale de gen.-dat. sg. fem. ale demonstrativului erau *aceștii*, *aceștiia*. Într-o cercetare recentă, C. Frâncu a arătat că, cu o singură excepție, formele literare de astăzi ale demonstrativelor feminine *(acestei, acelei)* datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea [2]. Excepția este furnizată de *Manuscrisul de la Ieud*, text maramureșean din anii 1620—1630, copiat după originale ce veneau din jumătatea sudică a țării: *crede acestei tremeatere și scripturi*. Exemplul ce urmează, notat în paginile *Fragmentului Todorescu*, e mai vechi cu cel puțin 50 de ani: *Nu ieszte en noy atare taryme kum sze le sztem de allă* ***acezsztey*** *mulcyy cze sz-au redikat en allanul nosztru* (4r/32; ed. Sztripszky-Alexics, p. 164). În transcriere interpretativă: *Nu este în noi atare tărime cum să le stăm de alean* ***acestei*** *mulții ce s-au rădicat în aleanul nostru* (în ortografia latino-maghiară a textului, *sz* = [s] [3]).

PRON. PERS. *îl, îi*

Într-o contribuție publicată cu aproape un secol în urmă, H. Tiktin a susținut că formele de dativ și acuzativ cu *î* protetic ale pronumelor personale atone de pers. 1 sg., 2 sg. și 3 sg. și pl. au apărut în limbă după 1600 [4]. Nu de mult, I. Rizescu a descoperit forme cu *î- (îl(u), îmi)* în *Pravila ritorului Lucaci*, manuscris din Moldova din 1581 [5]. Mai vechi cu aproximativ un deceniu sînt formele *îl, îi* pe care le-am notat în *Fragmentul Todorescu*. Iată exemplele: *Uszbaymu-⟨n⟩tr-un Domnezeu karille* ***el*** *credem en trey obraze* (2v/7; în transcriere interpretativă: *Usbăimu-⟨n⟩tr-un Domnezeu carile* ***îl*** *credem în trei obraze), morcy szey* ***ey*** *ua enuta si szuz en czer* ***ey*** *ua ducze* (1r/4; în transcriere interpretativă: *morți⟨i⟩săi* ***îi*** *va invia și sus în cer* ***îi*** *va duce;* ed. Sztripszky-Alexics, p. 154 și 146). În sistemul grafic al textului, *e* are, între altele, valoarea [ă]. E posibil, de aceea, ca în exemplele de mai sus cele două forme pronominale să trebuiască a fi citite *ăl*, respectiv *ăi*. Cu *î-* sau cu *ă-*, ele rămîn oricum protetice.

[2] *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celei(a), aceleiași, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, p. 34, 37.

[3] Foarte rar, în unele vechi monumente de limbă maghiară, *sz* = [ș] [3]. *sz* nu apare cu această valoare în textele bănățene-hunedorene scrise cu litere latine și ortografie maghiară.

[4] *Zur Stellung der Tonlosen Pronominal unde Verbalformen im Rumänischen*, în ZRPh IV (1885), p. 590—596.

[5] *Contribuții la istoria pronumelui în limba română*, în SCL XV (1964), nr. 6, p. 749—755, *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, București, 1971, p. 72.

CONJ. PREZ. 3 SG. ŞI PL. *să ţină*

În volumul al II-lea al lucrării sale *Histoire de la langue roumaine*, p. 211, O. Densusianu a afirmat că apariţia formei *să ţină* în *Glosele Bogdan*, text din Moldova, datînd probabil din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este ,,surprinzătoare'', întrucît nu ar concorda cu morfologia secolului al XVI-lea. După părerea sa, grafia ar acoperi pronunţarea *să ţinie.* În două cercetări publicate în anii din urmă, am arătat că apariţia unei forme verbale refăcute la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. nu trebuie socotită drept surprinzătoare, întrucît asemenea forme se întîlnesc şi în *Palia de la Orăştie*[6]. Dacă în graiul bănăţean-hunedorean reflectat de acest text prezenţa formelor de tipul *să ţină* trebuie considerată normală, apariţia lor în *Glosele Bogdan* nu se poate explica prin raportare la graiul din Moldova, care a păstrat pînă astăzi formele iotacizate de tipul *să ţie.* Raliindu-ne, în această privinţă, lui Densusianu, consideram, la rîndul nostru, drept posibilă o interpretare *să ţińe* a grafiei sus-menţionate. Avînd posibilitatea de a consulta fotocopiile manuscrisului original[7], am constatat că în locul indicat de I. Bogdan nu se găseşte grafia *să ţină*, menţionată de istoricul român în ediţia sa, ci са цинѣ ($91^r/2$), care trebuie interpretată *s-a ţinea* (viit. 3 sg.). În acelaşi text apare grafia *să ţine* ($166^v/2$, $388^r/1$), care poate fi interpretată fie drept ind. prez. refl. pers. 3 sg. sau pl. (cu *se*> *să*, ca urmare a rostirii dure a lui *s)*, fie drept conj. prez. pers. 3 sg. sau pl. Cuvîntul slav corespunzător, aflat la infinitiv, nu ne poate ajuta să decidem într-un fel sau altul. Prima dintre interpretări pare a fi mai probabilă, dacă avem în vedere faptul că la conj. prez. 3 sg. sau pl. *Glosele Bogdan* prezintă forme fără *ń: să ţie* ($187^v/3$), *se ţie* ($287^v/1$). De observat totuşi că verbul *pune* prezintă o formă mai curioasă, *să pune-se* ($234^r/5$), care ar putea fi socotită conjunctivul prezent pers. 3 sg. sau pl. al verbului reflexiv *a se pune*. Dacă această interpretare este întemeiată, grafia *pune* ar reflecta o formă verbală cu *ń: puńe.* Prezenţa lui *ń* în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sugerată de unele grafii contemporane, ar primi o confirmare în plus[8].

SG. NEART. *chipu, veacu*

Se ştie că în textele secolului al XVI-lea substantivele şi adjectivele terminate astăzi în consoană au uneori desinenţa *-u* la forma nearticulată : *blîndu, lemnu* etc. După Al. Rosetti, în asemenea situaţii *-u* nu reflectă o realitate fonetică. Vechiul *-u* etimologic amuţise înaintea secolului al XVI-lea, iar notarea lui se făcea în virtutea tradiţiei. Faptul că printre cuvintele prezentînd un *-u* se găsesc unele de altă origine decît latină ar dovedi cu prisosinţă, după Al. Rosetti, valoarea pur grafică a lui *-u*[9]. După părerea lui E. Petrovici, în asemenea situaţii am avea a face cu un fenomen de analogie : deoarece cuvintele de origine latină, astăzi cu finală consonantică, se terminau în *-u*, cuvintele de alte origini au ,,împrumutat'' această terminaţie

[6] *Un fenomen morfologic ,,surprinzător'' şi apariţia formelor verbale cu dentală refăcută*, în SCL XXII (1971), nr. 6, p. 607—611, *Apariţia formelor verbale cu n refăcut în graiurile moldoveneşti*, în LR XXI (1972), nr. 3, p. 253—255.

[7] Fotocopiile ne-au fost puse la dispoziţie de colega noastră Magdalena Georgescu, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[8] Vezi lucrarea noastră *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p.136, 244.

[9] *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968, p.499 şi urm.

vocalică. Ne-am afla, așadar, în prezența unui fenomen de adaptare morfologică a cuvintelor recent intrate în limbă [10].

Declarîndu-ne de acord cu interpretarea lui E. Petrovici, considerăm totuși că procesul de adaptare morfologică este ceva mai complicat și însumează cel puțin două faze. Într-adevăr, nu e obligatoriu ca încadrarea cuvintelor de origine străină la clasa substantivelor și adjectivelor cu finala în *-u* să se fi făcut imediat. Ele își puteau păstra într-o primă fază terminația consonantică: *chip, oraș, ucenic, veac* etc. Avînd în totalitatea cazurilor genul masculin sau neutru, ele trebuiau *în mod obligatoriu* să primească la forma articulată terminația: *-ul(u)*, deci: *chip—chipul(u), oraș—orașul(u), ucenic—ucenicul(u), veac—veacul(u)* etc. În felul acesta, substantivele și adjectivele recent intrate în limbă se încadrau, parțial, prin forma lor articulată, în clasa numelor terminate în *-u*. Schematic, situația se prezenta astfel:

sg. m. neart. *nepotu* — sg. m. art. *nepotul(u)*
sg. m. neart. *ucenic* — sg. m. art. *ucenicul(u)*

În asemenea împrejurări, realizarea unei „simetrii" formale devenea obligatorie [11]. *Chip, ucenic, veac* etc. trebuiau să primească la forma nearticulată de sg. un *-u*. Presiunea sistemului morfologic a fost determinată, desigur, și de faptul că noile cuvinte pătrunse în limbă au primit la plural desinențele caracteristice numelor din clasa avînd singularul nearticulat în *-u:* masculinele *-i: ucenici*, iar neutrele *-e: orașe* sau *-uri(-ure): chipuri* [12].

Iulie 1977

ION GHEȚIE
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[10] *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL III (1952), p. 152—159.

[11] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 27 și urm.

[12] Cf. E. Petrovici, *op. cit.*, p. 155.

A. ROSETTI, **Mélanges linguistiques**, București, Editura Univers, 1977, 202 p.

De curînd, Editura Univers a publicat în condiții tehnice excelente culegerea de studii și articole a acad. Al. Rosetti, *Mélanges linguistiques*, a patra culegere tipărită în limba franceză, de renumitul savant în ultimii treizeci de ani, după *Mélanges de linguistique et de philologie* (Copenhaga—București, 1947), *Linguistica* (Haga—Paris, 1965) și *Études linguistiques* (Haga—Paris, 1973). Majoritatea lucrărilor incluse în acest volum au fost publicate, în limba franceză (și italiană), în reviste sau în volume colective de-a lungul ultimilor cinci ani, altele sînt anterioare, din anii 1947—1972, iar cîteva sînt inedite. În acest fel, magistrul cîtorva generații de lingviști români face accesibile unui cerc mai larg de cititori din țară și din străinătate cîteva zeci de contribuții privitoare mai ales la istoria limbii române, obiectul său de predilecție, și la unele probleme de lingvistică generală, indo-europeană și balcanică.

Prima secțiune, intitulată *Linguistique générale*, se deschide cu o nouă ediție, revăzută și augmentată, a studiului *Sur la théorie de la syllabe* (p. 15—55). Bazîndu-se pe cercetări experimentale și pe o bogată bibliografie referitoare la diverse limbi, acad. Al. Rosetti degajă cîteva concluzii, acceptate de numeroși recenzenți ai celor două ediții precedente, pe care le reproducem aici, dată fiind importanța lor teoretică generală: ,,La syllabe est donc une combinaison minimale des phonèmes dont le noyau est un voyelle, précédée ou suivie d'une consonne ou d'une combinaison de consonnes. La frequence de l'emploi des combinaisons de consonnes à l'initiale ou à la finale des syllabes permet de fixer l'endroit de la division syllabique, lorsque la chose n'est pas immédiatement apparente. L'analyse de la syllabe dégage, comme unité irréductible, le *noyau* de la syllabe et ses *marges*. La voyelle occupe le sommet, les consonnes les marges de la syllabe" (p. 39—40). ,,(...) La théorie de la syllabe doit être fondée sur l'acte articulatoire des organes de la parole et sur leur effet accoustique: le souffle d'air sorti de larynx, sourd ou sonore, est transformé dans les cavités supralaryngiennes. Ce qui importe c'est la présence de l'air (sonore ou non-sonore), qui (...) est indispensable à l'existence de la syllabe" (p. 41).

În *Anexă*, acad. Al. Rosetti discută critic teoria lui B. Hála, potrivit căreia ,,la syllabe est constituée essentiellement par la sonorité du son largyngien, modifiée dans les cavités supralaryngiennes" (vezi p. 42), precum și alte chestiuni de detaliu, pe marginea unor lucrări recente.

Un articol inedit, *Sur les anagrammes de Ferdinand de Saussure* (p. 56—58), închinat lui Roman Jakobson ,,à l'occasion de son anniversaire (11 octobre 1896)", ne face cunoscute, după publicații recente, cercetările îndelungi ale marelui lingvist genevez privind procedeul poetic al *anagramei*, pe baza unui imens material extras din poezia greacă, latină, sanscrită, italiană și franceză, rămas în manuscris.

Alte contribuții din această secțiune se ocupă de *cuvînt (Sur le mot*, p. 59—63), de *la loi de prophylaxie en phonétique* (p. 64), de *les Atlas linguistiques plurilingues* (p. 65—74), cu privire specială la *Atlasul lingvistic mediteranean* (cf. și articolul *Remarques sur l'enquêtte effectuée en Roumanie pour l'ALM*, p. 124—127) și la proiectul *Atlasului lingvistic sud-est european*, de *neutrul* în română ca gen specific al inanimatelor (p. 75—81) și, în fine, de *l'interprétation des graphèmes dans les textes écrits* (p. 82—87). Acestora le putem adăuga articolul *Sur le traitement des gutturales en indo-européen* (p. 91—94) și observațiile critice *Sur la ,,phonologie générative"* (p. 97), tipărite în secțiuni separate.

A doua amplă secțiune, *Histoire du roumain et des langues balkaniques*, debutează cu o expunere de sinteză, prezentată în Italia, în 1974, *Les origines de la langue roumaine*

(p. 101—108), din care reţinem definiţia genealogică a acesteia: ,,Le roumain est le latin parlé sans interruption dans la partie orientale de l'Empire romain — à savoir les provinces danubiennes romanisées (Dacie, Pannonie du sud, Dardanie, Mésie supérieure et inférieure) — depuis l'époque de la pénétration du latin dans ces provinces et jusqu'à nos jours". La aceasta se adaugă faptul normal că ,,cette langue a tout le temps subi des transformations, dues aussi bien à son évolution normale qu'à l'influence des autres langues avec lesquelles elle vint en contact" (p. 101). Separarea între grupul românesc de nord şi cel de sud — precizează acad. Al. Rosetti — s-a produs între secolele X—XII.

Urmează un studiu inedit, *Thrace, dacomésien, illyrien, roumain et albanais* (p. 109—113), în care autorul subliniază că puţinele fapte lingvistice invocate de Vl. Georgiev — nume de localităţi în *-dava* la nord de Dunăre (mai exact: de Balcani) şi în *-para* la sud (unde, totuşi, se întîlnesc şi nume în *-dava)* — nu ne autorizează să separăm traca de dacomoesiană: ,,Il est plus probable que le thrace avait des variétés dialectales, qui pourraient rendre compte des faits que nous venons d'examiner" (p. 110). În continuare, acad. Al. Rosetti prezintă cuvintele sigure atestate în tracă şi păstrate în română (şi albaneză): *argea, Buzău, Carpaţi, mal, mazăre* şi sufixul *-esc*, adăugind că ,,le roumain ne posède pas d'éléments de vocabulaire d'origine illyrienne" (p. 111). În schimb, ,,l'albanais, représentant actuel de l'illyrien, a acquis à une époque ancienne des éléments de vocabulaire d'origine thrace, dans les régions de langue thrace où il s'est trouvé en contact avec les ancêtres de Roumains" (p. 113).

Două studii publicate iniţial în străinătate (p. 114—123) prefigurează cartea tipărită ulterior de acad. Al. Rosetti, *Limba descîntecelor româneşti* (Ed. Minerva, 1975). Alte trei articole sînt grupate sub titlul comun *Slavo-romanica*, în continuarea unei cunoscute serii, începută în 1931. Dintre acestea atrage în mod deosebit atenţia comunicarea prezentată la Varşovia, în 1973, *Éléments roumains dans les chartes en slavon provenant des Pays Roumains (XIVe—XVe siècles)*, în care autorul relevă cîteva fapte semnificative de fonetică, morfologie (articolul enclitic *-l*, art. gen.-dat. *lu*, pron. *vare* [= *oare*], comparativul cu *mai)*, vocabular *(oraş, ţarină, jugan, căşărie, leagăn* etc.) şi onomastică românească, (antroponime: *Alb, Bălţat, Bărbat* etc.; toponime: *Brădăţel, Jireapăn, Margine* etc.) extrase din documentele slavo-române anterioare secolului al XVI-lea, care fac posibilă studierea efectivă a limbii române în cele două secole anterioare primelor noastre texte în limba naţională. Apariţiei acestora le este consacrat articolul *Du nouveau sur la date des premières traductions roumaines de livres religieux* (p. 163—165), în care autorul face cunoscute cititorilor străini concluziile sale privind valoarea documentară a unei scrisori anonime din 1532 referitoare la existenţa la acea dată a traducerii *Tetraevanghelului* şi a *Epistolelor apostolului Pavel* în româneşte, efectuată în Transilvania şi Moldova, sub influenţa Reformei lui Luther.

Cîteva contribuţii tratează chestiuni de fonetică istorică a limbii române: ,,rotacism" şi ,,pseudo-rotacism", diftongul *ea*, vocalele *ă* şi *î*, tratamentul grupurilor lat. *ct* şi *cs* (p. 137—144). Din *Mélanges Ch. Th. Gossen* (1975) se reproduce aici analiza stilistică a poemului eminescian *Sara pe deal*.

O suită de note etimologice (p. 149—154, 157—159) furnizează explicaţia sau aduce date noi privind şapte cuvinte româneşti autohtone sau moştenite din latină: *copac/ copaciu* (cf. alb. *kopaç* ,,tronc d'arbre, souche"); *cumătră* (< lat. *commater*, atestat în secolul al VII-lea, pătruns în slava veche: къмотра; *cumătru* nu provine însă din *compater*, ci e derivat ,,regresiv" din *cumătră*[1]);

[1] Vezi DA, I, II, p. 975—976. Cea mai veche atestare a v. sl. къмотра se află în *Codex Clozianus*, manuscris glagolitic din secolul al XI-lea (pasajul respectiv aparţine unei omilii a lui Metodie, cca. 869—885, sau traduse după un original grec necunoscut — vezi *Clozianus*, ed. A. Dostál, Praga, 1959, f. 2a, p. 53, 128, 131, 348). În loc de ,,entlehnt aus roman. *commatre*" (L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den alt-*

daş ,,miel" (înregistrat în Stăneşti-Muscel, alături de formele corespunzătoare din arom. şi megl. ; cf. alb. *dash)*; *doină* (autorul se îndoieşte de originea autohtonă şi încearcă să răspundă rezervelor lui V. Pisani, care a contestat — pe drept, după părerea noastră — etimologia slovacă a acestui cuvînt, propusă anterior de acad. Al. Rosetti) ; *Moldova* (formă veche *Moldua*, explicată prin limba coloniştilor saşi [saxoni] de la începutul secolului al XIII-lea, care au numit oraşul Baia, aşezat pe acest rîu, *Stadt Molde;* credem însă că etimonul nu este ,,le gotique *mulda*", ci cuvîntul înrudit din dialectul vechi saxon *molda* ,,praf"[2]) ; *urcoi*, m. — *urcoaie*, f. ,,strigoi" (< lat. *Orcus* ,,nom d'une divinité infernale ; les enfers ; la mort") ; *zîrnă* ,,plantă erbacee veninoasă, *Solanum nigrum*" (< traco-dac. (πρo-)διάρνα ,,*Veratrum nigrum*"). Între aceste note se află comentariul despre *şi* ,,să", înregistrat în nord-vestul Transilvaniei, fenomen nou dialectal, neîntîlnit în textele vechi (p. 154—156).

Volumul se încheie cu secţiunea *Informations bibliographiques*, în care sînt incluse trei prezentări ale lingvisticii româneşti, tipărite iniţial în diverse publicaţii străine : *Lo stato attuale degli studi sulla lingua romena* (1962, p. 169—178), *La linguistique roumaine. Bref aperçu* (1970, p. 179—183) şi *État actuel des études de linguistique balkanique en Roumanie* (1972, p. 184—190). Aceasta din urmă, expusă la al doilea congres internaţional de studii sud-est europene (Atena, 1970) reproduce lista celor 88 de cuvinte autohtone stabilită de autor însuşi în *Istoria limbii române* (1968), însoţite de corespondentele albaneze. Alături de acestea, acad. Al. Rosetti menţionează cele 100 de cuvinte considerate autohtone de I. I. Russu *(Limba traco-dacilor*, ed. 2, Bucureşti, 1967, p. 189—195), dar fără corespondente în albaneză[3]. Asociindu-ne autorului, potrivit căruia ,,une partie de ces mots ont déjà été expliqués par le latin ou d'autres langues", nu considerăm însă acceptabilă integral cea de-a doua parte a afirmaţiei sale : ,,pour le reste, on ne peut fournir aucune preuve qu'ils font partie du plus ancien fonds de la langue" (p. 189), cu atît mai mult cu cît *baci, barză, căciulă, copil, droaie, mare* ,,grand, haut" şi *urdă* se află în propria sa listă (p. 185—186)[4]. De asemenea, cuvintele *amurg, a sugruma, a suguşa* nu pot fi separate de *murg, grumaz*, respectiv *guşă*, care se află şi ele în lista acad. Al. Rosetti (p. 186 ; cf. DEX, p. 33, 910).

Ca întotdeauna, lucrările acad. Al. Rosetti, bogate în idei şi sugestii, incită la reflecţie şi cuprind de cele mai multe ori fapte şi teorii convingătoare, expuse cu cea mai mare acurateţe, pe baza unei bogate informaţii româneşti şi străine, mereu adusă la zi. Cartea de faţă, apărută la 57 de ani după publicarea primei sale lucrări (1920), este pentru elevii săi şi pentru numeroşii cititori români şi străini o nouă lecţie de consecvenţă şi devotament ştiinţific în slujba ,,mirabilei" limbi române.

August 1977

G. MIHĂILĂ

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

kirchenslavischen Texten, Heidelberg — Haga, 1955, nr. 427) ar trebui spus, pentru epoca respectivă, ,,împrumutat din româna comună : *cumătră*".

[2] Vezi : Fr. Kluge—W. Mitzka, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 20. Auflage, Berlin, 1967, p. 454, s.v. *mahlen* ,,a măcina" (forme înrudite : v. germ. sup. *molta*, v. frizon şi v. anglo-saxon *molde* etc.).

[3] Pentru acestea, I. I. Russu — care a publicat între timp monografia *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (Bucureşti, 1970), cuprinzînd 72 de cuvinte, mai toate regăsindu-se în lista academicianului Al. Rosetti — promite o ,,cercetare deosebită istoric-etimologică", după ce le enumeră încă o dată (*op. cit.*, p. 101).

[4] Mai curios este însă faptul că *baci, barză, căciulă* şi *drui* (cf. *droaie)* se află şi în prima listă a lui I. I. Russu (*op. cit.*, p. 133, 137, 146).

PIERRETTE DUBUISSON, **Atlas linguistique et ethnographique du Centre**, Vol. 2 : *L'homme*. Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1976.

Cu apariţia volumului al doilea al *Atlasului lingvistic şi etnografic al Centrului* (ALCe), avînd ca autoare pe Pierrette Dubuisson[1], seria atlaselor lingvistice ale diverselor regiuni ale Franţei a continuat şi în anul 1976. Această serie, iniţiată şi promovată de A. Dauzat încă înainte de al doilea război mondial, după război a continuat să fie elaborată şi publicată sub egida Centrului Naţional al Cercetării Ştiinţifice; faţă de *Atlas linguistique de la France* (ALF), atlasele lingvistice pe regiuni se evidenţiază printr-o reţea mai deasă a punctelor anchetate şi prin utilizarea unor chestionare mai bogate şi adecvate fiecărei regiuni cercetate.

Aceste progrese se manifestă clar şi în ALCe. Pierrette Dubuisson, anchetatoare şi redactoare în acelaşi timp, foloseşte un chestionar excelent, elaborat în colaborare cu alţi autori de atlase lingvistice. Pe cînd volumul I avea ca titlu ,,La nature", volumul al II-lea este consacrat cîmpului semantic ,,L'homme" ; sînt înregistrate, succesiv, domeniile : ,,casa", ,,lăptării", ,,mîncări şi băuturi", ,,lucruri feminine", ,,îmbrăcămintea", ,,corpul omenesc şi boli", ,,trăsături de caracter", ,,viaţa familială", ,,sărbători", ,,datini şi credinţe populare", ,,diverse". Fiecare domeniu este tratat detaliat (vezi, de exemplu, h. 838—842), acordîndu-se o importanţă specială realităţilor specifice (de exemplu, în h. 762 a fost anchetat ,,le pâté aux pommes de terre", o specialitate din Franţa centrală). Volumul este completat cu fotografii şi desene de foarte bună calitate, dînd cititorului care nu este familiarizat cu regiunea cercetată o amplă şi sugestivă imagine a ei.

[1] Volumul I al ALCe (cuprinzînd hărţile 1—610) a apărut în 1971 ; vezi recenziile semnate de Marie-Rose Simoni-Aurembou, *RLiR* 35 (1971), p. 415—418 ; Brian Foster, ,,Revue belge de philologie et d'histoire" 51 (1973), p. 406—407 ; Max Pfister , *ZRPh* 89 (1973), p. 367—372. Asupra pregătirii atlasului autoarea publicase un raport preliminar în *RLiR* 23 (1959), p. 352—361.

Faptele de limbă sînt prezentate, ca şi în primul volum, în arii. Aceasta dă cititorului, în general, posibilitatea de a surprinde de la prima vedere diversificarea regională a zonei lingvistice cercetate ; totuşi, uneori cititorul nu poate să-şi facă o impresie destul de clară, deoarece au fost trasate prea multe isoglose (de exemplu h. 918), iar alteori este cu totul imposibil de a clasa în mod convingător formele dialectale (de exemplu, nu se poate şti ce forme dialectale se folosesc în punctele 46, 49, 53, 57 şi 60 din h. 965).

Autoarea a acordat un loc important elementului etnografic, incluzînd în chestionarul atlasului numeroase întrebări privitoare la credinţele populare (de exemplu h. 977, 1077), obiceiuri (h. 1001, 1002), sărbători (h. 1082), veneraţia sfinţilor (h. 1083, 1084), jocuri (h. 987, 991) şi dansuri (h. 996—999). Şi aici se poate vedea, ca şi în alte părţi din atlas, atenţia pe care autoarea o dă metodei ,,cuvinte şi lucruri".

Teritoriul anchetat cuprinde tot ţinutul departamentelor Indre şi Cher, precum şi părţi ale departamentelor Loiret, Loir-et-Cher, Nièvre şi Allier. După clasificarea lui W. von Wartburg (*Bibliographie des dictionnaires patois galloromans*. Nouvelle édition, Genève, 1969, p. 26—31), acest teritoriu face parte din regiunile Orléanais, Bourgogne, Berry şi Bourbonnais. Pe de o parte, el este situat nu prea departe de Paris, care este centrul de iradiaţie lingvistică în nordul Franţei, şi pe de altă parte el cuprinde zona de tranziţie dintre ,,langue d'oïl" şi ,,langue d'oc". Datorită acestei situaţii, hărţile atlasului reflectă o mare diversificare în domeniul lexical şi în cel fonetic. Nu putem clarifica aici dacă această fărîmiţare este consecinţa presiunii limbii literare venind din Paris sau dacă invazia limbii literare a fost favorizată de lipsa unităţii dialectale în regiune, ci ne vom mulţumi doar să arătăm, cu ajutorul unor exemple lexicale, că şi astăzi există un

vocabular caracteristic pentru Franţa centrală:

h. 70 ,,houx'': în sud-estul teritoriului există forme ca *ergola*, *argola* (< *ACRIFOLIUM*, cu metateză, FEW I, 23, ALF 701), în opoziție cu forma franceză septentrională *houx* < v. francon. *HULIS, FEW XVI, 261—264);

h. 638 ,,verrou'': *kuru*, *kurju* reprezintă o contaminare între *CURRERE* şi *VERICULUM* (FEW XIV, 285—286, ALF 1374); cele două forme sînt răspîndite şi în vestul Franţei;

h. 652 ,,berceau'': între altele se găsesc şi formele *kròsé*, *kursé*, *krus* (< gall. **CROTTIARE*, FEW II, 1366, ALF 126), pe care le întîlnim şi în franco-provensală şi în occitana septentrională;

h. 656 ,,coffre'': pe lingă derivatele din *MAGIS* ,,albie, covată'', care sînt cunoscute peste tot în Franţa septentrională, cu excepţia împrejurimilor oraşelor (FEW VI, 1, 26—28, ALF 1006), harta prezintă şi forma *arš* (< *ARCA*, FEW I, 126—127), care este răspîndită mai ales în Franţa centrală;

h. 668 ,,chaudron'' înregistrează, printre altele, şi forma *kàs* (< *CATTIA* < κυάθιον, FEW II, 1600—1603; Leonie Feiler, *Die Bezeichnungen für den Waschtrog im Galloromanischen*, în RF 45, p. 345—346), care provine din occitană, dar care are sensul de ,,căldare'' numai în Franţa centrală (cf. şi ALF 255);

h. 948 ,,un enfant jusqu'à une dizaine d'années'': *šli* (< *CAPTIVUS*) cu acest sens este limitat la Franţa centrală (FEW II, 330—333, ALF 461, 570, 572, 622—624).

Dealtfel, ALCe permite şi o examinare mai exactă a felului cum se configurează limita dintre ,,langue d'oïl'' şi ,,langue d'oc'', care fusese deja studiată de mai mulţi savanţi (A. Rosenquist, *Limites administratives et division dialectale de la France*, ,,Neuphilologische Mitteilungen'', 20 (1919), p. 87—119; J. Ronjat, *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*. Vol. I, Montpellier, 1930, p. 14—15; S. Escoffier, *La rencontre de la langue d'oïl, de la langue d'oc et du francoprovençal entre Loire et Allier. Limites phonétiques et morphologiques*, Paris, 1958; F. Brunet, *Dictionnaire du parler bourbonnais et des régions voisines*, Paris, 1964, p. VII—XV). Folosind criteriile propuse de Rosenquist (*loc. cit.*), constatăm următoarele:

1. *a*[> *a* în punctele 65 şi 67 (h. 168 ,,un pré sec''). În alte hărţi, şi punctele 58, 60, 61, 63, 64 şi 66 conservă pe *a*; totuşi, formele cu *a* sînt, în parte, învechite sau folosite numai în expresii fixe (vezi, de exemplu, h. 830 ,,le nez'', pct. 63: *ta kasé tõ na;* acelaşi fenomen a fost constatat în Provence de Jean-Claude Bouvier, *Le soir et la nuit dans les parlers provençaux et francoprovençaux*, în RLiR 40 (1976), p. 349—364; cf. şi ALP 69). Punctele 60 şi 61 conservă totdeauna pe *a* în infinitivele în *-are*.

2. *a*[după o palatală nu este conservat în nici un punct (vezi, de exemplu, h. 463 ,,une chèvre'').

3. *t* intervocalic apare transformat în *d* în pct. 60 şi 65 (h. 795 ,,le dé'').

4. *ē*, *ĭ* nu se diftonghează în pct. 60, 61, 65—67 (h. 712 ,,le poirier'').

5. *p* intervocalic apare transformat în *b* în pct. 58, 64, 65 şi 67 (h. 764 ,,l'écouvillon'').

6. *ē*, *ĭ* + nazală + consoană > *ẽ* în pct. 65—67 (h. 878 ,,il a du ventre'').

7. *ī* + nazală> *ī* în pct. 65 (h. 986 ,,une poupée'').

8. *-ā* >*o* sau *ö*, în pct. 65 (h. 616 ,,de l'eau'', h. 959 ,,petite-fille'').

9. *l* înainte sau după o palatală devine *l̰* în pct. 65 (h. 959 ,,petite-fille'').

Chiar dacă avem în vedere că în alte exemple isoglosele se configurează într-un mod întrucîtva diferit, este evident că pct. 65 aparţine domeniului occitan, pe cînd punctele 60, 61, 64 şi 67 au un caracter de tranziţie. Unele forme izolate occitane care se întîlnesc mai la nord (vezi, de exemplu, h. 104) dovedesc că în trecut limita septentrională a limbii occitane era mai la nord decît în zilele noastre. Retragerea înspre sud a formelor occitane în cei aproximativ 60 de ani care au trecut între ancheta pentru ALF şi cea pentru ALCe apare foarte evidentă în cele cîteva localităţi care au fost anchetate în ambele atlase; de exemplu, pct. 49 (ALCe): *yó* ,,eau'' (h. 616) = pct. 503 (ALF): *ég*

(h. 125); pct. 46 (ALCe): *šyèv* ,,chèvre'' (h. 463) = pct. 405 (ALF): *šyèbr* (h. 272); pct. 52 (ALCe): *šyèv* ,,chèvre'' (h. 463) = pct. 901 (ALF): *šyèb* (h. 272).

Observaţiile noastre critice asupra acestui atlas foarte util sînt puţin numeroase. Astfel, ni se pare că menţinerea numerotării capitolelor din chestionarul încă nepublicat poate uneori să-l încurce pe cititor (de exemplu, după cap. XXI urmează capitolele XVII, XIV, XX, XXII, în această ordine). Pe lîngă indice, care facilitează consultarea hărţilor, cititorului i se pun la dispoziţie şi trimiteri la alte hărţi care prezintă probleme analoage, fonetice sau lexicale; ar fi fost însă de aşteptat ca astfel de trimiteri să fie notate la ambele hărţi (ceea ce nu este cazul, de exemplu, la hărţile 868 şi 986, 900 şi 922, 801 şi 1046). Autoarea foloseşte semnul *ŗ* pentru ,,r vocalique'' în forme dialectale ca *pŗün̄ö* (h. 711, pct. 65) sau *pŗanyèŗö* (h. 917, pct. 65), dar este curios că pentru ,,entre'' este notată forma *ātrmi* (h. 1039), fără *ŗ*. Pe lîngă acestea, se poate pune întrebarea dacă includerea unor întrebări evident diastratice în chestionarul unui atlas lingvistic (vezi, de exemplu, h. 950 şi 977) prezintă vreun avantaj real.

În ciuda acestor mici obiecţii, putem afirma că ALCe este un instrument de lucru indispensabil pentru cei ce se ocupă cu dialectologia franceză. Ar fi de dorit să apară cît mai curînd volumul al III-lea, care va fi consacrat mai ales problemelor fonologice şi morfologice.

August 1977

WOLFGANG DAHMEN

(Köln)

HUGO PLOMTEUX, **I dialetti della Liguria orientale odierna. La Val Graveglia**, Vol. I A—O, p. 1—720; Vol. II P—Z, p. 721—1174, Bologna, Pàtron Editore, 1975.

Apariţia acestui bogat şi îngrijit dicţionar al graiurilor de tip genovez din Val Graveglia (Liguria orientală) marchează o dată în istoria lexicografiei dialectale în general şi în cea a dialectelor gallo-italiene în special. Fără exagerare cred că se poate susţine că este vorba de un dicţionar dialectal model din toate punctele de vedere. Naşterea lui se datoreşte studiilor şi cercetărilor pe teren (timp de 14 luni) întreprinse de lingvistul belgian H. Plomteux pentru redactarea tezei de doctorat — teză inedită — care a avut ca temă monografia graiului din Val Graveglia. După cum arată autorul, dicţionarul ,,iniţiază o serie de studii asupra dialectului ligur'' neglijat aproape cu totul de către specialişti.

Dicţionarul propriu-zis este precedat de o utilă şi concisă introducere, de explicarea semnelor folosite pentru transcrierea fonetică şi de o foarte bogată bibliografie (de aproape 40 de pagini), extrem de utilă pentru toţi romaniştii, întrucît conţine multe date preţioase privind dialectologia şi onomasiologia romanică în ansamblul ei şi diferitele dicţionare etimologice ale limbilor romanice. Nu sînt uitate nici lucrările privind limba română. Printre acestea ar fi trebuit să figureze şi lucrarea fundamentală a lui Al. Graur, *Corrections roumaines au REW* şi I. Fischer, *Lexicul* [latinei dunărene], în *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969. Pentru aria ladină, venetă şi friulană ar trebui adăugate, în afara lucrărilor de după 1974, G. B. Pellegrini, *Appunti etimologici e lessicali ladino-veneti dell'Agordino*, AIVen, CVI; 1947—48, B. Migliorini e G. B. Pellegrini, *Dizionario del feltrino rustico*, Padova, 1971; Antone Pizzinini, *Parores ladines*, Innsbruck, 1966; J. Kramer, *Etymologisches Wörterbuch des Gadertalischen*, Köln, 1970—1974; G. Marchetti, *Aggiunte al Nuovo Pirona*, Udine, 1967; Andreina Ciceri, *Aggiunte al Nuovo Pirona*, Udine, 1968 etc.

Foarte folositor este indicele lucrărilor lexicografice grupate după regiunile lingvistice italiene şi indicele studiilor onomasiologice.

La sfîrşitul celui de-al doilea volum se găseşte indicele cuvintelor care apar în comen-

tariul articolelor, din păcate ordonate alfabetic și nu după dialecte și limbi.

Dicționarul cuprinde și un număr de 56 de hărți (două geografice cu localitățile cuprinse în rețeaua atlaselor lingvistice și una cu punctele de anchetă ale autorului și 54 hărți lingvistice).

Articolele lexicografice sînt organizate în modul următor : I.1. categoria gramaticală ; 2. traducerea în italiană ; [3. contextul în care apare cuvîntul cu indicația sursei] ; II. Aria diatopică cu indicația sursei. III. Etimologia (cu discuții).

Din punct de vedere lingvistic, zona ligură se individualizează în cadrul dialectelor italiene septentrionale prin evoluția specifică PL—<č, BL> ǧ, FL> š și prin menținerea vocalelor atone mediane și finale.

Informațiile cu privire la profilul dialectal al regiunii ligure se limitau, în afară de puține monografii existente pînă la apariția dicționarului, la culegeri de lexic regional, texte dialectale și datele atlaselor lingvistice. Dar acestea din urmă nu s-au oprit decît la 28 de comune dintr-un total de 235, abstracție făcînd de faptul că datele *Atlasului lingvistic italian* (ALI) și ale *Atlasului lingvistic mediteranean* (ALM) nu sînt încă publicate.

H. Plomteux și-a ales ca obiect de descriere graiul din Val Graveglia și pentru că face parte dintr-o zonă izolată geografic și neindustrializată, ceea ce explică caracterul său arhaic și conservator. Lipsa centrelor urbane nu a permis o stratificare socială care ar fi dus la o diversitate diastratică a acestei regiuni în care se disting 23 de „fracțiuni rurale". Deși în general uniforme lingvistic, acestea se disting totuși între ele în cadrul unor cîmpuri onomasiologice și în special prin cuvinte cu caracter afectiv. Vîrsta informatorilor, atît femei cît și bărbați, a fost între 30 și 80 de ani. (Amănunte asupra lor se dau la p. 32—38.)

Șederea îndelungată a dialectologului belgian în regiunea cercetată a permis înregistrarea materialului cules nu pe baza unor anchete, ci, așa cum e cel mai recomandabil, pe baza notelor luate în timpul unor conversații libere. În felul acesta cuvintele apar în mediul lor lingvistic natural, iar conotațiile lor pot fi sesizate cu mai multă exactitate. Desigur că această metodă cere o condiție, *sine qua non* — perfecta înțelegere a dialectului de către anchetator — și are o limită — scopul descrierii să fie monografia unui spațiu demografic restrîns.

Spre deosebire de descrierea dialectului, orientată strict sincronic, dicționarul pe care-l prezentăm încearcă să dea extinderea diatopică și originea fiecărui termen. Partea comparativă constituie astfel un prim pas pentru „un dicționar etimologic al regiunii ligure"

Au fost înregistrate și cîteva italienisme mai mult sau mai puțin asimilate și azi obișnuite în dialect. În schimb nu s-a ținut seama de italienismele administrative și tehnice.

Interesante sînt hispanismele, unele dintre ele nesemnalate în alte regiuni ale Liguriei, care provin de la diverși emigranți repatriați. Apar, în aceleași condiții, și două americanisme *to beat* (*ke nu me bitese* „che non mi superasse") și *son of a bitch (sanibabiču)*.

Acum cîteva observații legate de partea etimologică, în special privitoare la limba română.

În legătură cu verbul *aprendere* „cagliare (detto del latte)" < APREHENDERE ar fi de spus că sensul „a se închega" se găsește și în limba română : *Laptele s-a prins.*

Grupu „nodo (in tutti i sensi)" din germ. **kruppa* se găsește și în friulană unde are forma *grop*. Corespunzător cu *u grüpu da gua* „il pomo d'Adamo" se găsește în friulană *il grop del mel*.

Imbuka cu sensul „dare ad un bambino o ad un vecchio infermo, mettere in bocca il cibo" se găsește și în limba română cu sensul „a mînca". Cuvîntul se găsește și în REW 4285 **imbuccare*. Avînd în vedere că formații paralele există în rom., it. (și dialecte) franc., sp. și port., trebuie admis ca etimon forma neatestată preconizată de Meyer-Lübke.

La *lüneta* „ugola" autorul trimite just la *lüna*. Ar trebui să se adauge că punctul de plecare este probabil o formă a lui *UVULA (REW 9105).

Paga „pagare" nu lipsește cu totul în dacoromână. Aici cuvîntul apare sub forma compusă *a împăca* și cu sensul etimologic latin.

Punze ,,pungere'' se găseşte şi în română în forma compusă *împunge* (cf. REW 6850).

Cuvîntul arab *ramadan* se găseşte şi în limba română, prin filieră turcă. Sensul însă diferă. În dialectul ligur studiat de H. Plomteux înseamnă ,,zarvă'', în timp ce în română are sensul de ,,stomac''.

Panromanul RETIS se regăseşte şi în românescul *reţea* < **retella*.

La cuvîntul *tetin* ,,mammella'' se dă etimonul *TITTA, cu indicaţia ,,panromano salvo nei Balcani ''. Nu văd de ce nu putem admite împreună cu majoritatea dicţionarelor forma TITIA ca bază pentru (a)rom. *ţiţă*.

În dicţionar se găsesc cîteva cuvinte socotite a avea probabil origine preromană, a căror arie se întinde pînă în română, ca, de exemplu, *manzu*, în ligură cu sensul ,,bovină de 2–3 ani'' (cf. rom. *mînz), paltan* ,,fango'' (cf. rom. *baltă)*. După părerea noastră, la acestea trebuie adăugat şi *ciuf* (cf. SCL).

În ce priveşte formularea ,,nei Balcani'' sau ,,forme balcaniche'', nu este clar dacă autorul dicţionarului înţelege prin aceşti termeni limbile romanice vorbite în Peninsula Balcanică (şi anume care? şi care este delimitarea exactă a noţiunii geografice?) sau toate limbile vorbite în această regiune, indiferent de originea lor.

În încheiere ne rămîne doar să-l felicităm pe autor pentru valoroasa operă pusă la dispoziţia specialiştilor. După cum spune şi C. Tagliavini în prefaţa lucrării, se simte că aceasta a fost elaborată cu dragoste şi pasiune.

Iulie 1977

MARIA ILIESCU
Universitatea din Craiova

DUMITRU I. HÂNCU, **Dicţionar şcolar**, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică 1976, 638 p.

1.1. Apariţia unui dicţionar destinat elevilor, lucrare a cărei necesitate se simte de multă vreme, este în sine meritorie.

Precedată de o prezentare semnată de prof. Dimitrie Macrea, de prefaţa autorului şi de îndrumările pentru folosirea dicţionarului, lucrarea cuprinde şi citate şi locuţiuni latine folosite în limba română (p. 632–634).

Pentru documentare autorul a folosit o bogată sursă de informare, alcătuită din lucrări de prestigiu. În bibliografie (p. 635–638) sînt incluse dicţionarele academice ale limbii române, dicţionare enciclopedice, dicţionare speciale, precum şi studii şi articole de cultivare a limbii, lucrări referitoare la însuşirea de către elevi a vocabularului în general şi a celui ştiinţific în special. Ne întrebăm totuşi cît a folosit acestei lucrări un glosar bucovinean (în manuscris), iar dacă glosarele regionale au fost necesare, de ce s-a menţionat (şi consultat) numai cel bucovinean?

1.2. Întocmirea unui dicţionar, indiferent de profilul şi de scopul pe care şi-l propune, ridică nenumărate probleme, deosebit de grele. Se impune nu numai o pregătire lexicografică bună, dar şi stabilirea unor norme stricte de redactare a articolelor de dicţionar, cu un sistem omogen de indicaţii. Un dicţionar pentru elevi pune, cu atît mai mult, probleme variate şi complexe. Aici orice eroare (sau neclaritate), de la lista de cuvinte pînă la indicaţiile etimologice, poate avea consecinţe mult mai grave decît în cazul unei lucrări adresate cititorului avizat, cu capacitate de depistare a erorii.

2. Prima problemă dificilă este aceea a stabilirii inventarului de cuvinte. Autorul precizează în prefaţă că a cuprins în dicţionar ,,cuvinte care aparţin întregii societăţi, care fac parte din cultura generală a omului şi a căror cunoaştere este absolut necesară pentru orice om cultivat al epocii noastre, indiferent de profesiunea pe care o va avea în viitor'' (p. 8). Dar criteriul este mult prea larg. Cuvintele care aparţin întregii societăţi, de exemplu, sînt cele care fac parte din fondul principal al limbii şi care, considerate cunoscute, nu au fost cuprinse în lucrare (vezi precizarea de la p. 8). Apoi şi expunerea

scopului lucrării este neclară: se adresează omului cultivat al epocii noastre sau elevului, „indiferent de profesiunea pe care o va avea în viitor"? În prefaţă sînt foarte sumar expuse criteriile de alegere a cuvintelor cuprinse în dicţionar. El „va trebui... să explice numai termenii ştiinţifici şi tehnici de bază folosiţi în studiul disciplinelor obligatorii... neologisme mai des întrebuinţate şi cuvintele care au înţelesuri multiple, sens figurat ori prezintă probleme speciale de scriere sau de pronunţare". Opţiunea pentru cuvîntul nou este îndreptăţită în măsura în care mai ales la acesta sînt necesare precizări referitoare la folosirea corectă atît din punct de vedere semantic, cît şi ortografic şi ortoepic. Dar acesta (sau numai acesta) să fie scopul unui dicţionar pentru elevi? Cum despre caracterul şi conţinutul unui dicţionar de tipul celui analizat aici se poate discuta mult, în faţa unei lucrări odată elaborate considerăm mai important să urmărim felul în care au fost tratate cuvintele cuprinse în lucrare decît prezenţa sau absenţa unor termeni.

3.0. Vom face în continuare unele observaţii urmărind în general structura articolelor: cuvîntul titlu, indicaţiile gramaticale, indicaţiile stilistice sau geografice, definiţia, variantele lexicale, pronunţarea şi etimologia. Observaţiile noastre se referă, pe baza unui număr restrîns de exemple, mai ales la cazurile care apar frecvent în lucrare. Dar fiecare dintre aspectele discutate aici ar putea constitui obiectul unei recenzii.

3.1. Forma cuvîntului titlu este cea literară. La cuvintele de tipul *cow-boy*, *stress*, *slow* etc. se păstrează ortografia limbii de origine şi se indică pronunţarea. Ar fi fost deci indicat să se procedeze la fel şi în cazul cuvîntului *stewardeză* (cf. DEX)[1], înregistrat în forma *stiuardesă*.

Cuvîntul *transistor* a pătruns în limba noastră în forma *tranzistor* (cf. MDE, DEX) şi nu *transistor*.

Printre cuvintele titlu compuse apare şi *lacto-vegetarian*, pentru care IO recomandă scrierea fără cratimă, deci *lactovegetarian*.

3.2. În ce priveşte cuvîntul titlu, întrebarea unul sau două cuvinte apare deseori. Termenul care denumeşte un popor şi limba vorbită de el formează în dicţionar un singur articol. Aşa s-a procedat la *dacoromân*, de exemplu, dar la *creol* s-au format două articole *creol, -ă* s. m. şi f. şi *creola* s. f.

3.3.1. Dar cea mai importantă problemă în privinţa cuvîntului titlu este modul de rezolvare a omonimiei. În prefaţă nu se fac precizări în acest sens. Am constatat din lectura dicţionarului că omonimele au fost admise în general după criteriul categoriei gramaticale a cuvintelor. Aşa s-a procedat la: *absolut, barbar, buiestru, calculator, capitalist, cardinal, colagen, colectiv, comic, complex, cristalin, curent, extinctor, extrem, final, focos, grafic, imperativ, inamic, infinit, interior, intermediar, locativ, manifest, ocular, plan, public, radical, solitar, specific, stoic, suveran, suzeran, tragic, transparent, triasic, umanist, vertebrat, viitor, violet* etc.

Nu am înţeles motivul pentru care un cuvînt ca *blană*, de exemplu, formează două articole în dicţionar. Să se fi procedat aşa numai pentru că au forme deosebite de plural?

În izolarea cuvintelor titlu după criteriul categoriei gramaticale s-a ajuns la formarea unui cuvînt independent din funcţia adverbială a unui adjectiv (în felul acesta la un cuvînt ca *radical* s-au format trei omonime: 1) s.m., 2) adj., 3) adv.) sau a unui substantiv (de la *solo* [1] s.n. invar. s-a format *solo*[3] adv.).

3.3.2. Dacă în cazuri ca cele amintite mai sus apar nejustificat cuvinte omonime, în alte situaţii au format un singur articol de dicţionar două cuvinte independente, cu sensuri şi etimologii diferite. Dăm cîteva exemple: *baie*, provenit din latină, şi cuvîntul regional *baie* „mină", împrumutat din maghiară; *banc* „glumă", din franceză, şi *banc* „îngrămădire de nisip", din germanul *Bank*,

[1] În continuare vom folosi următoarele abrevieri: DLR = *Dicţionarul limbii române*, (Serie nouă), Bucureşti, DN = Florin Marcu şi Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1966; IO = *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Ediţia a III-a, Bucureşti, 1971; MDE = *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972; DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975.

carieră ,,exploatare minieră'', din fr. *carrière*, şi *carieră* ,,profesiune, ocupaţie'', din fr. *carrière* (omonime şi în franceză); *curs* ,,mişcare a unei ape curgătoare'', din lat. *cursus*, şi *curs* ,,lecţie, prelegere'', din fr. *cours*; *cursă* ,,distanţă parcursă'', din fr. *course*, şi *cursă* ,,capcană'', probabil cuvînt albanez; *hulă* ,,ocară'', cuvînt de origine slavă, şi *hulă* ,,mişcare ondulatorie pe suprafaţa mării'', împrumutat din franceză; *palat* ,,cerul gurii'', neologism latino-romanic, şi *palat* ,,clădire'', provenit din neogreacă; *patron* ,,proprietar'', cuvînt de origine franceză, şi cuvîntul regional *patron* ,,cartuş'', din germană; *încinge* ,,a se înfierbînta'', provenit din lat. *incendere*, şi *încinge* ,,a se înfăşura peste mijloc cu o cingătoare'', din lat. *incingere*; *piez* ,,unitate de măsură a presiunii'', provenit din franceză, şi *piez* din locuţiunea *în piez* ,,de-a curmezişul'', cuvînt cu etimologia necunoscută.

3.4. Principală problemă de ortoepie, accentuarea literară a cuvintelor este un aspect important al oricărui dicţionar normativ. În dicţionarul discutat, accentul este indicat la fiecare cuvînt titlu, cu relativ puţine excepţii (*altruism, ambulatoriu, artitrism, ceangău, dezmăţ, deznodămînt, gîrbov, hagialîc, mohorît, obîrşie* etc.). Au fost indicate şi accentuări nerecomandate (*moháir*, pentru *mohaír*, *mafíe* pentru *máfie*, *pálie* pentru *palíe*), unele evidente greşeli de tipar (*declára, supraaprecía cetăţéan*).

4.1. Cuprindem aici cîteva observaţii referitoare la indicaţiile gramaticale pe care le conţine.

La substantive se indică genul şi forma de plural, de fapt, în cele mai multe cazuri, numai desinenţa de plural. Se ajunge astfel la indicaţii de tipul *abstractizare, -i, ambiguitate, -ţi, facultate, -ţi* etc., fără să se indice alternanţa fonetică *a/ă* (*abstractizări, ambiguităţi, facultăţi*) sau de tipul *braşoveancă, -ce, luceafăr, -eri*, fără să se indice alternanţa *ea/e* (*braşovence, luceferi*). Omisiunile de acest fel sînt mult mai frecvente la substantivele mobile (vezi, de exemplu, *concetăţean, -ă, -i, -e*), la care forma pentru plural nu este *concetăţeani, concetăţeane*, aşa cum s-ar putea deduce, ci *concetăţeni, concetăţene*). Nu am înţeles de ce nu s-a indicat pluralul la substantive ca *eliziune, epilaţie, gheişă, insurgent, manichiură, muntean* şi altele.

Pluralul substantivelor care au aceeaşi formă cu singularul a fost dat, în majoritatea cazurilor, în întregime. Dar *cobai, laringe, leghe, matrice, pogonici, prenume* etc., substantive din această categorie, au rămas fără plural.

Substantivul masculin *solo* cu sensul ,,solist'' este dat cu pluralul *soli*, care nu a fost atestat pînă acum în limba română.

Desinenţa de plural a unor substantive ca *aventură, bromură, mixtură* nu este *-uri*, cum s-a dat în dicţionar, ci *-i*.

Pluralul adjectivelor nu este menţionat. Fac excepţie cîteva cazuri considerate probabil dificile, dar situaţii similare, în care pluralul nu este totuşi indicat, sînt mult mai numeroase. Am ales cîteva cazuri: s-a indicat, de exemplu, la *ambiguu* sau *asiduu*, dar la *contiguu, ingenuu, perpetuu* sau *superfluu* nu s-a mai indicat; s-a indicat la *amilaceu* şi *cutaneu*, dar nu şi la *cretaceu*; s-a indicat la *anex*, dar nu şi la *convex, reflex* etc.

4.2. La verbe indicaţiile gramaticale sînt foarte sumare: forma de persoana I sau a III-a singular a indicativului prezent. Formele fără desinenţă la pers. I şi cele cu desinenţa *-ă* la pers. a III-a sînt date în general în întregime (uneori cu, alteori fără accent). În numeroase cazuri este indicată numai ultima silabă a cuvîntului pe care este marcat, cu aceeaşi inconsecvenţă, accentul. Dar la unele forme de pers. I şi mai ales la formele de pers. a III-a, la care accentul nu cade pe ultima, ci pe penultima silabă, el nici nu mai putea fi indicat. Este cazul verbelor de tipul *mistificá* sau *predeterminá* la care se indică, pentru pers. I, numai ultima silabă (*-fic* şi respectiv, *-min*), iar silaba accentuată este penultima (*mistífic, predetérmin*). Şi la *calcificá, incubá inundá, osficá, străfulgerá* etc., etc. pentru pers. a III-a se dau numai silabele finale, neaccentuate (*-fică, -bă, -dă, -că, -ră*), iar marcarea accentului n-a mai fost posibilă (*calcífică, incúmbă, inúndă, osífică, străfúl-*

geră). Numeroase inconsecvenţe apar şi din felul în care sînt indicate formele de pers. I în *-ez* sau *-esc* sau de pers. a III-a în *-ează*. Iată cîteva exemple: *cetlui, -esc*, dar *căpătui, -iésc, înfia, -ez*, dar *lichefia, -iez, studia, -ez*, dar *stipendia, -iéz* etc. (la care accentul nu mai era necesar).

Se impune precizarea că pers. I a verbului *incita* nu este *incitez*, ci *incît* (cf. I0).

5. Caracterul normativ al unui dicţionar impune şi indicaţii stilistice. Ar fi fost necesar deci să se indice la cuvinte ca *belicos, calviţie, exacerba, imberb, maniabil, pacienţă, prezumţios, umecta* etc. folosirea lor livrescă, la *basta, parascovenie, talmeş-balmeş* ş.a. apartenenţa la limbajul familiar sau la *bufon* „comic, caraghios", *duhliu, nemite, postulant, prestigiu* „farmec, atracţie", *prihană* „necinste, păcat", *răzori* ş.a. faptul că sînt rar folosite.

Lipsesc şi menţiuni referitoare la aria de circulaţie a unor cuvinte. Sînt înregistrate fără nici o indicaţie (considerate deci literare) cuvinte regionale ca *bihuncă, boiei, buged, sisiiac, stative, tină, tohoarcă, ţăpoi* etc.; populare ca *bicisnic, dîrdoră, gadină, gîlmă, papainoage, pogace, pogonici, raclă, usnă, vremui* ş.a. sau învechite ca *aman, crezămînt, calp, cuget* „plan, proiect", *leah, pacific* „paşnic" etc.

6.1. Problema cea mai importantă şi cea mai grea în alcătuirea unui dicţionar rămîne definirea cuvintelor. În lucrarea analizată aici se folosesc definiţii explicative (rareori cu note enciclopedice) şi definiţii prin sinonim sau prin lanţ de sinonime. O bună definiţie trebuie să redea exact şi clar sensul cuvîntului, prin genul proxim şi diferenţa specifică. Definiţiile incorecte sînt prea numeroase în acest dicţionar adresat elevilor. Ne rezumăm la cîteva semnalări. Cuvîntul *afereză* este incorect definit prin „cădere a vocalei de la începutul unui cuvînt". *Afereza* constă în căderea unui sunet sau a unui grup de sunete, nu numai a unei vocale. O greşeală asemănătoare s-a făcut la cuvîntul *haplologie*, definit prin „suprimare a unei vocale dintr-un cuvînt". Dar chiar exemplul dat, *jumate* pentru *jumătate* se opune acestei explicaţii. Se vede clar că nu se suprimă numai o vocală, ci o silabă (identică sau asemănătoare cu o silabă vecină).

La grave erori pot duce şi definiţiile neclare. Este cazul cuvîntului *ambiguu* la care definiţia „(despre cuvinte) cu mai multe înţelesuri" poate duce mai uşor la ideea de „polisemantic" decît la sensul corect de „echivoc, neclar" sau al cuvîntului *exacerba* care, definit numai prin „a întări", nu redă clar sensul de „a intensifica, a accentua, a exagera".

Uneori tendinţa de a da explicaţii cît mai sumare a dus la omiterea unor elemente esenţiale. Definirea cuvîntului *condescendenţă* numai prin „respect, bunăvoinţă" înseamnă omiterea notei esenţiale a cuvîntului întrucît este caracteristică numai relaţiei de la superior la inferior. Insuficientă este şi definiţia dată la *majordom* cu sensul „administrator". Trebuia precizat că *majordomul* este numai administratorul unui palat regal sau princiar. La cuvîntul *pologit*, definit numai prin „culcat la pămînt, aplecat" (şi provenit din *pologi*, cuvînt care nu apare în dicţionar), este necesară precizarea că se foloseşte numai pe lîngă substantive nume de plante (*grîu pologit*).

6.2. Mult folosită în dicţionar este definiţia prin sinonim. Dar la aceste definiţii sînt necesare trimiteri riguroase (cu numere) în cazul sinonimelor polisemantice sau al omonimelor. Absenţa acestor precizări a dus la nenumărate neclarităţi şi confuzii. Relevăm cîteva tipuri de erori. Unul din sensurile cuvîntului *baie*, sens regional, este definit „mină", dar în dicţionar sînt două cuvinte omonime *mină*, dintre care unul are nu mai puţin de patru sensuri. Ce înseamnă deci *baie* cu sensul amintit mai sus? Cuvîntul *palisadă* este definit prin „palancă". Dar *palancă* în dicţionarul discutat aici are două sensuri şi, aşa cum este redactat, numai o parte a primului sens al cuvîntului *palancă* este, de fapt, sinonim cu *palisadă* (şi acesta rar folosit astăzi).

În multe cazuri se fac trimiteri la cuvinte (şi sensuri) care nu figurează în dicţionar. Sensul 4 al cuvîntului *paletă* a fost definit prin „pală (2) de dimensiuni mici", dar *pală* nu este înregistrat în dicţionar şi deci *pală* (2) nu spune nimic.

6.3. La definiţiile prin lanţ de sinonime ar fi fost necesară mai multă atenţie în selectarea lor, deoarece în acest tip de definiţie fiecare sinonim trebuie să aibă note semantice comune cu termenul definit. În consecinţă considerăm că această relaţie semantică nu se realizează între *asana* şi „a însănătoşi", *cacofonie* şi „urîţenie", *magic* şi „vrăjit, fermecat", *malefic* şi „nenorocit", *palpita* şi „a se cutremura", *palpitaţie* şi „tulburare, agitaţie", *pasionant* şi „atrăgător", *perseverenţă* şi „statornicie" etc.

6.4. Dar cele mai multe erori în ce priveşte definiţiile provin totuşi din felul în care sînt formulate. Aflăm din dicţionar că *armistiţiu* este „oprire temporară a luptelor...", dar *armistiţiu* este un *acord* între state ... *Cascada* nu este „torent de apă care cade...", ci *cădere* de apă, *paralizia* nu este o „pierdere parţială...", ci o boală care se manifestă prin pierderea parţială..., iar *pleonasmul* nu este o „folosire...", ci o eroare, o greşeală de exprimare. Exemplele de acest fel sînt numeroase. Vorbind despre modul în care sînt redactate definiţiile, nu putem trece peste formulări ca acestea : „(despre unde) care se referă la undele electromagnetice" (s.v. *hertziană*, de ce nu *hertziene?)* sau „figurant pentru modă" (s.v. *manechin)*, iar definiţia cuvîntului *pasibil* „care merită să sufere cineva" depăşeşte orice comentariu.

7.1. Despre felul în care sînt tratate în dicţionar construcţiile fixe (sintagme, locuţiuni, expresii), nu aflăm din prefaţă şi din îndrumările pentru folosirea dicţionarului decît un detaliu tehnic (felul cum sînt izolate în cuprinsul articolului). De fapt, numai locuţiunile sînt marcate mai mult sau mai puţin consecvent (şi corect). În general, inconsecvenţele cu care sînt tratate construcţiile fixe sînt deosebit de numeroase. Pentru edificare vom da numai cîteva exemple : la *în exclusivitate* nu se spune nimic, iar *cu brio, în speţă* şi *cu toptanul* sînt considerate expresii, deşi toate sînt locuţiuni ; *privire acvilină* şi *nas acvilin, forţă de adeziune, artificiu de calcul, an bisect* şi *an bisectil, cazier judiciar, alfabet chirilic, acid clorhidric, eră cuaternară, limbă sanscrită, os temporal* etc., etc. sînt considerate expresii, deşi sînt sintagme, dar la *vers alexandrin, bombă atomică, clasă socială, coloană vertebrală, sulfat feros, sistem filozofic, slava veche, limba slavonă, limba tracă* etc. nu se spune nimic şi deci sînt considerate corect sintagme. Inconsecvenţele se constată, credem, uşor : *limba sanscrită* este expresie, dar *limba tracă* sintagmă, *os temporal* expresie, dar *coloana vertebrală* sintagmă, *acid clorhidric* expresie, dar *sulfat feros* sintagmă şi aşa mai departe. La *a fi la remorca cuiva, a despuia scrutinul, a fi sloi* etc. nu se menţionează nimic. Să fie considerate tot sintagme?

Asemenea inconsecvenţe ne întîmpină chiar în cadrul aceluiaşi cuvînt : *om cu tabieturi* şi *a-şi face tabietul* sînt date fără nici o indicaţie, deşi *a-şi face tabietul* este expresie ; *curent teluric* este (probabil) sintagmă, dar *acid teluric* expresie etc.

7.2. Datorită faptului că nu au fost înregistrate toate sensurile unor cuvinte polisemantice, considerate cunoscute, iar autorul a ţinut să consemneze construcţiile dezvoltate de la aceste sensuri neînregistrate, ele au fost grupate sub un singur sens. S-a ajuns în felul acesta la situaţia ca expresiile *a reduce la scară* şi *pe scară largă* „în mare măsură" să apară la acelaşi sens al cuvîntului *scară*, *a face un serviciu cuiva* şi *pe scară de serviciu* „scară secundară într-un imobil" sub acelaşi sens al cuvîntului *serviciu*, *scaun de judecată* şi *a avea scaun* „a elimina materiile fecale" sub acelaşi sens al cuvîntului *scaun*.

8.1. Variantele unui cuvînt, conform uzanţelor lexicografice, trebuie menţionate în cadrul articolului din dicţionar şi incluse la ordinea alfabetică cu trimiteri la articolul respectiv. În dicţionarul de faţă însă, în marea majoritate a cazurilor, variantele apar fie numai la cuvîntul titlu, fără să mai figureze la ordinea lafabetică (dat fiind numărul lor mare am renunţat la exemple), fie numai la ordinea alfabetică, cu trimitere la un anumit cuvînt sub care nu sînt menţionate. Sînt deci incluse în dicţionar variante ca *fading, humor, protivnic, sangvin, sirep, tapiţa*, dar la *feding, umor, potrivnic, sanguin, sireap, tapisa* la care se face trimiterea, ele nu mai apar. Absenţa unui sistem riguros de trimiteri, absolut necesar într-un dicţionar, este cu totul regretabilă.

8.2. Mai grav în privința variantelor este faptul că sînt considerate variante cuvinte independente. La cuvîntul *cronică*, de exemplu, se dau două variante cu mențiunea ,,învechit'' : *hronic* s.n. și *hronică* s.f. *Hronic* însă formează în dicționar articol independent. Varianta *hronică* nu mai apare (și, dealtfel, ea nici nu este înregistrată în dicționare).

O situație similară o prezintă cuvîntul *islamism*, la care se menționează varianta *islam*. *Islam*, la rîndul lui, este cuvînt independent. Tratarea independentă a celor două cuvinte *(hronic* și *islam)* este corectă, întrucît ele nu sînt variantele cuvintelor *cronică* și respectiv *islamism*.

Cuvinte independente și nu variante (așa cum sînt tratate în dicționar), sînt și *evocativ* (trimis la *evocator)*, *iodizare* (trimis la *iotacizare)*, *leninism* (trimis la *marxism-leninism)*, *tabac* (trimis la *tăbăcar)*. Ele nu apar însă și la cuvintele la care se face trimiterea.

La cuvîntul lucrat în dicționar în forma *miscelanéu, -ée* s.n. se dă varianta *miscelanea* (fără accent și fără categorie gramaticală), dar aceasta este alt cuvînt. Menționăm că *miscelaneu, -ee* este și adjectiv.

8.3. Indicațiile geografice sau stilistice lipsesc la variante în numeroase cazuri (am semnalat aceeași situație și la cuvîntul titlu). Folosirea regională trebuia menționată la variantele *bidibiu* și *bididiu* (s.v. *bidiviu)*, *nevedi* și *nividi* (s.v. *năvădi)*, *stan* (s.v. *stană)*, *șeiac* (s.v. *șiac)* etc.

În prefață se precizează că autorul își propune să înregistreze numai variantele atestate la scriitorii noștri clasici. Dar pentru variante ca *jeregai* sau *șpițer*, de exemplu, dicționarele nu înregistrează decît izvoare populare care le atestă pe arii foarte restrînse.

9. Dicționarul a avut în vedere și respectarea normelor ortoepice ale limbii române. În acest scop, pe lîngă marcarea accentului la cuvîntul titlu, ,,s-a dat la unele cuvinte și pronunțarea'' (vezi *prefața*, p. 10). Indicații referitoare la pronunțare ar fi fost însă necesare în mai multe situații. Lipsește pronunțarea la cuvinte care prezintă reale dificultăți, cuvinte noi, mai puțin cunoscute și folosite. Dăm numai cîteva exemple : *foaiér*, *giruétă*, *idiosincrazie*, *idiotism*, *impietáte*, *incoercíbil*, *incoerént*, *izoédric*, *malițiozitáte*, *megahertz*, *miocén*, *oídium*, *peiorativ*, *piruétă*, *paleosláv*, *paliatív*, *recviém*, *recreatív*, *reeligíbil*, *triédru*, *vácuum*, *zeonifér* etc.

Dacă pronunțarea lipsește deseori acolo unde ar fi fost necesară, s-a indicat în schimb în situații clare *(duo*, *golghéter*, *ófset)*. Unele recomandări de pronunțare nu corespund cu cele din IO (vezi, de exemplu, la *ghionoaie*, pronunțarea *ghio-* față de *ghi-o* în IO).

10.0. Ultimul alineat al articolelor de dicționar este consacrat etimologiei. Indicațiile date de autor în prefață (p. 9) sînt ceva mai ample pentru această parte a dicționarului. Etimologia cuvintelor este dată în paranteze drepte și se indică nu numai limba sau limbile din care provine termenul românesc, ci și forma lui în limba respectivă.

10.1. Una dintre cele mai importante probleme referitoare la etimologie, în acest dicționar, este aceea a derivatelor. Mai precis, a cuvintelor bază care, în numeroase cazuri, nu sînt înregistrate în dicționar. Se pare că autorul nici nu și-a propus să le înregistreze. sau să le gloseze. Dacă unele sînt cuvinte cunoscute (fapt care ar putea să motiveze, dar nu și să îndreptățească apariția acestor situații), altele (numeroase în dicționar) nu sînt mai cunoscute decît derivatul. *Aht*, de la care s-a format *ahtia*, nu este înregistrat, deși este chiar mai puțin cunoscut decît derivatul lui ; nu este înregistrat nici *paraponisi*, care l-a dat pe *paraponisit* și ar fi fost cu atît mai indicat să figureze în dicționar cu cît amîndouă sînt cuvinte învechite, nefolosite astăzi, dar frecvente în literatura secolului trecut. Puțin cunoscute sînt și *gripa*, de la care s-a format *gripare*, *grohot* și de la care s-a format *grohotiș* etc.

În această lucrare ar fi trebuit indicate numai etimologiile sigure. Dar etimologia verbului *întrema*, dată în DA cu multe explicații ,,probabil'' din *intrarma*, etimologie la care în DEX s-a renunțat, este dată aici ca sigură. În aceeași situație amintim pe *înfiripa*, dat cu etimologia sigură din *înciripa*.

10.2. Semnalăm și unele inconsecvențe în modul de redare a etimologiei formațiilor românești. La derivate în general se indică

cuvîntul bază şi sufixul sau prefixul cu care s-a format. La *curmătură* însă nu se dă decît cuvîntul bază, *curma*, iar sufixul nu mai este menţionat. La *boicot* aflăm că este ,,post-verbal al lui *boicota*", dar la *avînt*, deşi este tot derivat regresiv, nu se mai menţionează decît că s-a format de la *avînta*.

Şi alte cîteva observaţii : *antedatá* este format din *ante-* şi *data* (verb), nu *dată* (substantiv), iar adjectivul *abătut* ,,trist, descurajat", nu s-a format de la sensul 4 al verbului *abate*, care în dicţionar este ,,a-i trece cuiva prin minte".

10.3. Relevăm şi apariţia unor etimologii greşite. În *Dicţionarul şcolar*, cuvintele *imóbil* şi *imobil* au aceeaşi etimologie, şi anume lat. *immobilis*. Dar cele două cuvinte sînt de origine franceză : primul provine din *immeuble* ,,clădire", iar al doilea din *immobile* ,,neclintit, fix", sensuri preluate şi de cuvintele româneşti.

Acelaşi dicţionar ne spune că substantivul *palisare* provine din verbul francez *palisser*. Dar fr. *palisser* a dat în româneşte tot un verb, *palisa*, care nu figurează în dicţionar, şi de la acesta, în limba română, s-a format *palisare*.

11. În încheierea acestor sumare observaţii semnalăm şi cîteva neglijenţe (poate greşeli de tipar) : cuvîntul *colon* provine din fr. *côlon* (nu *cólon)*, *extrem* din fr. *extrême*, (nu *extrème)*, *ton* ,,peşte" din fr. *thon* (nu *ton)*, apoi *fungicid* este neutru, nu masculin, *jitnicer* este masculin (nu neutru), *parascînteie* este feminin (nu neutru), iar *pahiderm*, dacă s-a optat pentru pluralul *pahidermi*, este masculin (nu neutru)[3].

[3] Ultimele două cuvinte sînt neutre (cf. DLR, DEX), dar primul cu forma *parascîntei*, iar al doilea cu pluralul *pahiderme*.

Amintim şi cîteva omisiuni tehnice. Este marcat primul sens al unui cuvînt după care ar trebui să urmeze sensul *2*, dar acesta nu mai este înregistrat (vezi *industrializa*, *sanscrit*, *spartan*, *transmisiune)*. Alteori cuvîntul are două sensuri, dar numerotarea apare numai la sensul al doilea (vezi *bărbăţie*, *cadran)*.

La cuvîntul *ridicata* aflăm că se foloseşte în locuţiunea adjectivală şi adverbială definită prin ,,în cantitate mare", dar locuţiunea *(cu ridicata)* nu apare.

Atragem atenţia că unul dintre autorii *Dicţionarului francez-român*, 1959, este Constantina Căplescu, nu Căpleanu, cum apare la p. 636.

12. Din observaţiile făcute (şi din multe altele pe care nu le-am putut cuprinde aici) se desprinde concluzia că atît concepţia, cît şi realizarea lucrării ar trebui supuse unei revizuiri severe. Pentru ca lucrarea să fie deci cu adevărat utilă, este necesar să se stabilească pentru selectarea inventarului lexical criterii ferme şi adecvate scopului ei şi să se înlăture erorile şi mai ales numeroasele inconsecvenţe existente acum în dicţionar.

Considerăm că un bun dicţionar pentru elevi rămîne un deziderat.

Iulie 1977

LUCREŢIA MAREŞ
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

Sărbătorirea profesorului DIMITRIE MACREA la împlinirea vîrstei de 70 de ani

În ziua de 5 octombrie 1977 a avut loc la Academia R. S. România o ședință publică festivă, organizată de Secția de științe filologice, literatură și arte a Academiei, consacrată sărbătoririi profesorului Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei, cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani.

După cuvîntul introductiv al acad. Alexandru Graur, președintele secției, au rostit cuvîntări omagiale prof. Ion Pătruț (Cluj-Napoca) și prof. Gheorghe Mihăilă (București).

În cuvîntul său, I. Pătruț, după ce a evocat succint perioada studiilor universitare ale lui D. Macrea la Cluj-Napoca și Paris, s-a oprit, cum era și firesc, la perioada clujeană a activității celui sărbătorit — începută încă din anii studenției în cadrul Muzeului limbii române (devenit Institutul de lingvistică și istorie literară), unde a colaborat la *Dicționarul limbii române*, la *Atlasul lingvistic român* și la revista *Dacoromania*. Încă din această perioadă, D. Macrea a îmbinat activitatea de cercetare cu cea didactică, în calitate de profesor la Facultatea de filologie a Universității clujene. În continuare, vorbitorul a amintit cîteva din cele mai importante probleme asupra cărora s-a oprit D. Macrea în lucrările sale, cum sînt originea, locul de formare, evoluția și structura limbii române. Prin studierea pe baze statistice, pe de o parte, a structurii vocabularului limbii române și, pe de alta, a fizionomiei sale fonetice (comparată cu a altor limbi romanice și neromanice), D. Macrea a adus argumente suplimentare în sprijinul romanității limbii române. I. Pătruț a evocat, de asemenea, contribuțiile teoretice și de detaliu ale lui D. Macrea în domeniul dialectologiei românești (în special studiul privind palatalizarea labialelor pe baza atlasului lui Weigand și a ALR), al studierii limbii române literare, istoriei lingvisticii și filologiei române și în probleme de cultivare a limbii. În încheierea cuvîntului său, I. Pătruț a anunțat hotărîrea de a se dedica profesorului Macrea un volum al revistei *Cercetări de lingvistică* — Cluj-Napoca, la care au colaborat numeroși lingviști din toată țara și de peste hotare.

G. Mihăilă s-a oprit asupra atmosferei în care s-a format viitorul lingvist în perioada gimnaziului și liceului, referindu-se apoi mai pe larg la perioada bucureșteană a activității profesorului Macrea, începută în 1952 ca director adjunct și apoi director al Institutului de lingvistică și profesor șef de catedră la Facultatea de filologie a Universității din București. În prima calitate amintită, Domnia-sa a condus pînă în 1958 lucrările de elaborare a *Dicționarului limbii române contemporane*, *Dicționarului limbii române moderne* și primei ediții a *Gramaticii Academiei* (care a primit Premiul de Stat). Ulterior, D. Macrea a condus elaborarea, în cadrul Editurii politice, a *Dicționarului enciclopedic român*. G. Mihăilă a analizat apoi conținutul celor șase volume de studii și articole publicate de prof. Macrea, oprindu-se în special asupra noului studiu de statistică lexicală bazat pe DM și pe o pagină din ziarul *Scînteia*. Pentru întreaga sa activitate, D. Macrea a primit în 1963 titlul de profesor emerit, iar în 1965 a fost ales membru corespondent al Academiei R. S. România.

În cuvîntul de răspuns rostit în încheierea ședinței, sărbătoritul a mulțumit vorbitorilor, evocînd apoi pe primii săi dascăli și atmosfera în care s-a format, în special la Muzeul limbii române din Cluj și la Universitatea din Paris. Domnia-sa s-a referit apoi la perioada activității sale în cadrul Institutului de lingvistică din București și al Editurii politice. În încheiere, prof. D. Macrea și-a exprimat speranța că eforturile sale vor găsi ecoul dorit în spiritele contemporanilor și în cele ale urmașilor.

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1977 *

INDICE DE MATERII

* Indicele a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

INDICE DE AUTORI

INDICE DE CUVINTE

MAGHIARA

PORTUGHEZA

RETOROMANA

ROMÂNA

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1976 (XXVII)

6

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

1

2

3

4

5

I.P.I. c. — 7552

Lei 20

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXVIII • 1977 6